

15
113.1
113.2
113.3

BIJDRAGEN
TOT DE
NEDERLANDSCHE RECHTSGESCHIEDENIS.

BIJDRAGEN
TOT DE
NEDERLANDSCHE
RECHTSGESCHIEDENIS,

DOOR

MR. S. J. FOCKEMA ANDREAE,
Hoogleraar te Leiden.

4^e Bundel.

**Hoofdstukken uit de Geschiedenis van Rechtsmacht
en Rechtsvorming.**

HAARLEM,
DE ERVEN F. BOHN.
1900.

V O O R W O O R D.

Het is mij aangenaam, den belangstellenden weder een bundel mijner Bijdragen te kunnen aanbieden. Zij bevat ditmaal hoofdstukken uit de geschiedenis van de rechtsmacht en van de rechtsvorming door rechtspraak en wetgeving. Hoofdstukken slechts; de inhoudsopgave zegt welke. Dat ik er geene aan Braband en Limburg heb gewijd, is hieraan toe te schrijven, dat mijne gegevens mij vooralsnog te weinig bevredigden.

En nu,

„Sver an dissem buche
vrage rede suche
ob ime daran icht missehage,
des ne tu er zu hant necheine clage,
unde wege de sache an sineme sinne
na dem ende unde na deme beginne.”

Ssp. Praefatio rhythmica.

„et molt me plect que il i mettent lor amendement, s'il voient que mestier en soit. Et sachent-il bien que la où il amenderont, il en feront plus à loer que je. Car, si come la loi dit, cil qui amende soutilment la chose qui est fête,

—
fet plus à loer que cil qui la fist. Mes je lor pri qu'il ne se hastent mie del reprendre, ainz oient les mos tot à trait, et entendent que l'en veult dire; car l'en n'entent mie, tex fois est, si tost come en ot."

Conseil de Pierre de Fontaines, Ch. I.

„Et mout es drois et mout se convient à estre bien enseignés celui qui à autrui mesfait viaut juger."

Assises de Jerusalem.

Assises de la cour des bourgeois. Ch. II.

F. A.

INLEIDING.

§ 1.

Oudste Germaansche bewoners van Nederland¹⁾.

De Germaansche stam, welks woonplaatsen hier te lande het eerst met voldoende zekerheid zijn aan te wijzen en die aanvankelijk ongetwijfeld een groot deel van ons vaderland heeft bevolkt, is die der Friezen.

Dezen woonden reeds vóór Christus' geboorte langs en ten noorden van den Rijn. Van Drusus wordt verhaald, dat hij in 12 v. Chr. de Friezen aan zich heeft onderworpen terwijl hij langs den Rijn de zee invoer (*ἐς τε τὸν ὠκεανὸν δια τοῦ ῥήγρου καταπλεύσας*)²⁾; in 28 n. Chr. heeten de Friezen een *transrhenanus populus*³⁾; als in dat jaar Apronius den in het nauw gebrachten Olennius, die zich in het kasteel Flevum had teruggetrokken, te hulp komt, „*utrumque exercitum „Rhenodevectum Frisiis intulit*“⁴⁾ en tusschen 23 en 79 n. Chr. vermeldt Plinius⁵⁾ „*in Rheno ipso prope C in longitudinem nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum, Chaucorum, Frisiavonum...*“

¹⁾ De plaatsen uit Grieksche en Romeinsche schrijvers, die de Germanen aan den Rijn betreffen, zijn wel geordend bijeengebracht door Alexander Riese in zijn werk „Das Rheinische Germanien in der Antiken Litteratur“ (1892).

²⁾ Dio Cass., 54, 32, 1.

³⁾ Tacitus, Ann. IV, 72.

⁴⁾ Tacitus, Ann. IV, 73.

⁵⁾ Nat. hist. IV, 101.

De Rijn, waarvan in de *Annales* van Tacitus wordt gewag gemaakt, is de rechter Rijnarm, die noordwaarts in het meer Flevo loopt en dien verschillende schrijvers aldus vermelden. Pomponius Mela¹⁾ ($\pm$ 50 n. Chr.) zegt van den Rijn „haud procul a mari huc et illuc dispergitur, sed ad sinistram amnis etiamnum et donec effluit Rhenus, ad dextram, primo angustus et sui similis, post ripis longe ac late recedentibus jam non amnis sed ingens lacus, ubi campos implevit, Flevo dicitur, ejusdemque nominis insulam amplexus fit iterum artior iterumque fluvius emittitur”.

Plinius²⁾ spreekt eveneens van twee „ostia” (Helinium ac Flevum) in quae effusus Rhenus a Septentrione in lacus, ab occidente in amnem Mosam se spargit”.

En Tacitus³⁾ zegt dat de Rijn bij het begin van den „ager Batavicus” in tweeën wordt gedeeld „servatque nomen et violentiam cursus, qua Germaniam praevehitur, donec Oceano misceatur; ad Gallicam ripam latior et placidior adfluens — verso cognomento Vahalem accolae dicunt — mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, ejusque immenso ore eundem in Oceanum effunditur”.

Nemen wij aan, dat hier overal met den rechter Rijnarm de IJssel is bedoeld, dan hebben wij het oorspronkelijk Friesche gebied aan deze rivier te zoeken. Naar Ptolemaeus⁴⁾ wonen de Friezen langs de zee, ten noorden van de Bructeren tot aan de Eems, en Tacitus zegt van de groote en de kleine Friezen⁵⁾ „Utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos”. Hunne noordelijke en oostelijke grenzen zijn hiermede bepaald. En wij mogen wel zeggen, ook de westelijke. Wel wordt gezegd, dat zij *aan* den Rijn wonen,

¹⁾ Chorographia, III, 24.

²⁾ (Vóór 79 n. Chr.) Nat. Hist. IV, 98. Hij vermeldt dan tusschen deze twee groote monden nog een kleineren Rijnarm.

³⁾ *Annales*, II, 6.

⁴⁾ Ptolemaeus, Geogr. II, 11, 7. (100 à 150 n. Chr.)

⁵⁾ Germ. 34.

wat zou kunnen beteekenen aan beide zijden, maar Tacitus, die, zooals ik zeide, den rechter Rijnarm Rijn noemt, duidt de Friezen aan als een volk over den Rijn en wij hebben ons hen dus destijds te denken als een volk ten oosten van het Flie.

Uit een verhaal in Tacitus' Annalen ¹⁾ blijkt echter dat zij reeds in het jaar 58 hun grondgebied trachtten uit te breiden.

In de 5de eeuw zegt de geograaf van Ravenna ²⁾ dat de Rijn in zee stroomt „Sub Dorostato Frigonum patria,” en de lex Frisionum (die vermoedelijk uit de tweede helft der 8ste eeuw dagteekent) noemt als Friesche grenzen het Zwin en de Weser.

Ten zuiden strekte zich dus toen het Friesche gebied uit tot het Zwin.

In vroeger eeuwen vinden wij langs de — thans Zeeuwsche en Hollandsche — zeekust andere stammen genoemd.

Het zuidelijkst de *Morini*, dan de *Menapii* (ten zuiden van de Maas) vervolgens de *Batavi* (later *Franci* genaamd of *Salii*) en eindelijk de *Caninefates*.

Over de *Menapii* zijn wij vrijwel ingelicht. Caesar vertelt ³⁾ hoe in 55 v. Chr. de Usipeten en Tencteren, door de Sueven opgedrongen tot den Rijn (hier de zuidelijkste uitnooding, dus de Maas) zijn voortgerukt „*quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant*”. Deze trokken toen over de Maas en hielden daar stand „*ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demi-*

¹⁾ XIII. 54. *Frisii juventutem saltibus aut paludibus, inbellem aetatem per lacus admovere ripae, agrosque vacuos et militum usui sepositos insedere, auctore Verrito et Malorige.....*

Duvius Avitus dreigt.....*nisi abscederent Frisii veteres in locos aut novam sedem a Caesare impetrarent.....*
.....
Nero.....*Frisios decedere agris jussit.*

²⁾ IV, 24.

³⁾ B. G. IV, 4.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia*... *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons èn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, èn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos... quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerastreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam... quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 131. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus..... per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zoeeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

een legertocht van Julianus aldus beschreven „petit primos omnium Francos, eos videlicet, quos consuetudo Salios appellavit ausos *olim* in Romano solo apud Toxandriam locum habitacula sibi figere praelicenter”¹⁾. In 388 zijn — zoo vertelt Gregorius Turinensis²⁾ — „multi Francorum apud Carbonariam” door het zwaard omgekomen.

En in 428 is weer een deel van Gallië, dat aan den Rijn grenst, dat de Franken in bezit hadden genomen, door Aetius met de wapenen herwonnen³⁾. Wij weten echter, dat de Romeinen hun drang naar het zuiden niet lang meer hebben kunnen tegenhouden.

Ik zeide, de Bataven behoorden tot de Franken (den Frankenbond). Zij maakten, dit zegt ons Tacitus meer dan eens⁴⁾, deel uit van den stam der *Chatten* en dus ook deze waren Franken.

Ook de *Chamaven* zijn volgens Peutinger Franken en zij wonen eveneens aan den Rijn, hooger op, volgende op de zooeven besproken Saliërs. Dit wordt bevestigd door twee berichten uit 358. Julianus straft in dat jaar niet slechts de Saliërs, die gewaagd hadden „*olim* in Romano solo apud Toxandriam locum habitacula sibi figere praelicenter,” maar ook de Chamaven „ausos similia”⁵⁾. Hij vaart in hetzelfde jaar met eene vloot uit Brittannië den Rijn op, weerstaat⁶⁾ de Saliërs en verdrijft de Chamaven⁷⁾.

Stellige gegevens omtrent hunne woonplaatsen hebben wij overigens weinig. Slechts weten wij van Tacitus⁸⁾, dat in zijn tijd de Angrivariërs en de Chamaven ten noorden aan de

¹⁾ Ammianus XVII, 8, 1.

²⁾ Hist. Franc. II, 9.

³⁾ Prosper Chronica. a. h. a.

⁴⁾ Hist. IV, 12; Germ. 29.

⁵⁾ Ammianus XVII, 8, 1.

⁶⁾ Er staat *ἐπεδύσατο*, dat mij in het verband eer op een weerstaan, afslaan, dan op een in zijn leger opnemen van de Saliërs schijnt te wijzen.

⁷⁾ Jul. Epist. ad. Athen. bl. 360.

⁸⁾ Germ. 34.

Friezen grenzen, worden ook omstreeks 300 de Friezen en Chamaven bij elkaar vermeld ¹⁾), en vertelt ons Gregorius Turinensis ²⁾ dat in 392 Arbogastis den Rijn overgestoken is, en „Bricteros ripae proximos, pagum etiam quem Chamavi incolunt, depopulatus est”. Nog vinden wij — ik kom hierop terug — vermeld, dat de Tubanten ten zuiden van de Chamaven zetelden. En zoo komen wij er toe, de laatsten tusschen de Tubanten en de Friezen te plaatsen.

Arbogastis stuit op zijn tocht op geen tegenstand. Alleen vertoonen zich op de heuvelen in den omtrek kleine benden Ampsivariërs en Chatten ³⁾), die dus ook in deze buurt thuis behooren.

Wij keeren nog een oogenblik tot de zeekust terug. Hier zetelden in de eerste eeuw na Chr. ten noorden van de Bataven, tusschen dezen en de Friezen, de Caninefaten. Ik wees reeds op eene plaats van Plinius, waaruit dit valt af te leiden ⁴⁾).

Het wordt bevestigd door twee mededeelingen van Tacitus. Na van de Bataven en hun eiland gesproken te hebben, zegt hij van de Caninefaten „ea gens partem insulae colit, origine, lingua, virtute par Batavis”. Onder een hunner, Brinno, een man van groot aanzien, wordt een legertocht uitgevoerd, waartoe ook de Friezen (die dus in de nabijheid wonen) worden opgeroepen ⁵⁾). Een ander maal vertelt Tacitus, dat Claudius Labeo, de Bataven niet aandurvende, aanvallen heeft ondernomen tegen de Caninefaten en de „Marsaci” ⁶⁾), die zeker dus beiden in de buurt der Bataven zaten ⁷⁾).

¹⁾ Panegyricus Constantio 9 „Arat ergo nunc mihi Chamavus et Frisius.

²⁾ Hist. Franc. II, 9.

³⁾ Trouwens, wij zagen dat de Bataven tot hen behoorden.

⁴⁾ Nat. Hist. IV, 101.

⁵⁾ Hist. IV, 15.

⁶⁾ Hist. IV, 56.

⁷⁾ De woonplaatsen der laatsten zijn ons echter niet met eenige zekerheid bekend.

Van de overige oud-Nederlandsche stammen is niet met zooveel zekerheid de woonplaats aan te wijzen.

Er worden er een aantal vermeld.

In het jaar 12 v. Chr. wonen volgens Livius ¹⁾ over den Rijn de Cheruscen, de Tencteren en de Chauken. Daar nu de Chauken aan den mond der Eems zetelen, ligt het voor de hand, naar dit bericht de Cheruscen aan den Rijn te zoeken en tusschen dezen en de Chauken, de Tencteren.

Deze voorstelling zou echter niet juist zijn. In hetzelfde jaar toch leidt Drusus een legertocht tegen verschillende Germaansche stammen, die ons aldus wordt beschreven ²⁾. De oorlog begint bij de Sygambren die nabij den Rijn (zegge vermoedelijk den IJssel) wonen. Drusus trekt vervolgens naar de Usipeten nabij het eiland der Bataven, van hen weer naar Sygambria en dan langs den Rijn (IJssel) naar zee varende, onderwerpt hij de Friezen. In het volgende jaar trekt hij weer den Rijn over, overwint de Usipeten, slaat een brug over de Lippe, dringt zoo in het land der Sygambren door, van daar in dat der Cheruscen en zoo tot de Weser.

Volgens dit verhaal zouden de Cheruscen althans door de Sygambren van den Rijn gescheiden zijn ³⁾. Met zekerheid leert het ons, dat de Usipeten nabij het eiland der Bataven wonen, maar *nabij* is een betrekkelijk begrip, en het slot der plaats zou er ons toe leiden, hen te zoeken ten zuiden van de Lippe, van Wesel dus.

Deze zelfde voorstelling vinden wij terug in eenq andere plaats van Dio ⁴⁾, volgens welke Drusus in 9 v. Chr. valt over de grenzen der Chatten (die in het vorige jaar naar de Sygambren waren verhuisd ⁵⁾, voorttrekt tot Suebia en van daar naar het land der Cheruscen en over de Weser tot de Elbe ⁶⁾).

¹⁾ Epitome libri 140.

²⁾ Dio Cassius Rom. Hist. LIV, 32, 1; 33, 1.

³⁾ Dezen wonen ook volgens Strabo VII. 1, 4 nabij den Rijn.

⁴⁾ Dio Cassius Rom. Hist. LV, 1, 2.

⁵⁾ Dio Cassius ald. LIV, 36, 3.

⁶⁾ Florus Epit. II 30, 23—24 bevestigt eenigermate het bericht van

Dat de Sygambren nabij de Lippe woonden, wordt bevestigd door eene plaats van Dio ¹⁾, volgens welke Drusus aan de samenvloeiing van Lippe en Eliso een kasteel (Elsen bij Paderborn?) heeft gebouwd tegen de Sygambren, en een aan den Rijn tegen de Chatten.

Volgens Aurelius Victor ²⁾ heeft Augustus de Sueven en Chatten vernietigd en de Sygambren 10 v. Chr. naar Gallië overgebracht. Ondertusschen worden deze laatsten daarna, zooals wij zullen zien, nog bij Ptolemaeus in hunne oude woonplaatsen vermeld, evenals de Sueven ³⁾. Ook van de Chatten wordt later nog gesproken, o. a. bij Tacitus, die in zijne Germ. ⁴⁾ (± 100 n. Chr.) zegt, dat de Usipeten en de Tencterer nabij de Chatten wonen aan den Rijn „certum jam alveo, quique terminus esse sufficiat”. Ook in de Annales ⁵⁾ (op het jaar 58 n. Chr.) vermeldt hij hen. In dat jaar hadden de Ampsivariërs land ingenomen, waarvan zij beweerden, dat het eerst door de Chamaven, toen door de Tubanten en weer later door de Usipeten was bezeten. Zij geraakten hierover — in bondgenootschap met andere stammen — in oorlog met de Romeinen. Eerst de Tencterer, toen de Bructerer, lieten hen in den steek. Zij weken daarop naar de Usipeten en de Tubanten, door de landen van dezen naar de Chatten (die wel in de oude landen van de Sygambren zullen te zoeken zijn) en eindelijk naar de Cheruscer.

Vatten wij op één punt het hier meegedeelde samen, dan wordt het waarschijnlijk, dat tot omstreeks 60 na Chr. de *Sygambren*, later de *Chatten* ⁶⁾ zaten tusschen IJssel en Lippe

Dio door zijne vermelding van legertochten van Drusus in dien tijd eerst tegen de Usipeten, de Tencterer en de Chatten, dan tegen de Cheruscer, Sueven en Sygambren.

¹⁾ Dio Cassius t. a. p. LIV, 33, 1.

²⁾ Epitome I, 7.

³⁾ Geogr. II, 11, 6.

⁴⁾ Germ. 32.

⁵⁾ Annales XIII, 56.

⁶⁾ Vermoedelijk zijn zij weer later den Rijn overgetrokken, en hebben zij daar den naam gegeven aan de gouw Hattuaria.

en dat de *Cheruscen* woonden tusschen hen en de *Weser*, licht buiten Nederland.

En nu de andere genoemde stammen.

De *Tencteren* en *Usipeten* zijn in 55 v. Chr. den Rijn overgetrokken; zij waren geweken voor de *Sueven* en zijn na drie jaar zwerfens aan den Rijn gestuit op de *Menapiërs*, die, zooals wij reeds zagen, voor hen weken ¹⁾. Kort daarop wordt gesproken van eene afdeeling *Usipeten* en *Tencteren*, die, over de *Maas* getrokken om te fourageeren, ziende, dat hunne stamgenooten voor *Caesar* vluchtten, bij de grenzen der *Sygambren* den Rijn weer overstak en zich daar bij de hunnen voegde ²⁾.

In 17 v. Chr. worden weer de *Sygambren*, *Tencteren* en *Usipeten* vermeld als nabij elkaar wonende aan den Rijn ³⁾. De *Tencteren* zaten ongetwijfeld omstreeks 68 n. Chr. nabij de *Bataven* en aan de andere zijde nabij de *Bructeren*. Beide stammen toch waren toen met de *Bataven* verbonden ⁴⁾.

Het wordt ook bevestigd door *Tacitus* in zijn *Germania* ⁵⁾ volgens wien vroeger de *Bructeren* naast de *Tencteren* zaten, maar toen hij schreef ($\pm$ 100 n. Chr.) de *Chamaven* en de *Angrivariërs* tusschen hen ingeschoven waren.

In hoofdzaak stemt met de aldus gegeven voorstelling ook overeen de rangschikking bij *Ptolemaeus* ⁶⁾ volgens wien aan den Rijn (zegge den *IJssel*) wonen, van het noorden te beginnen, de *Bructeren* en de *Sygambren*, vervolgens de *Sueven*,

¹⁾ *Caesar* B. G. IV, 1, 4.

²⁾ *Ald.* 16.

³⁾ *Dio Cassius* LIV. 20.

⁴⁾ *Tacitus* Hist. IV 21. Ik rangschik hen aldus, omdat wij weten, dat de *Tencteren* aan den Rijn woonden (vgl. *ald.* IV. 64), en *Strabo* VII. 1, 3 ons zegt, dat *Drusus* de *Bructeren* op de *Eems* in een scheepsgevecht versloeg. Deze laatste zijn dus meer oostelijk te zoeken. Ook *Tacitus* zegt Ann. I, 60, dat *Caesar* *Caecina* naar de *Eems* zond, door het land der *Bructeren*.

⁵⁾ C. 33.

⁶⁾ *Geogr.* II, 11, 6 en vlg. ($\pm$ 140 n. Chr.)

en dan tusschen den Rijn en het Zwarte woud de Tencterer. Aan de zee ten noorden van ¹⁾ de Bructeren, de Friezen. Eindelijk ten zuiden van ²⁾ de Chamaven, de Chatten en de Tubanten.

Wat de Tubanten betreft, omtrent hunne woonplaatsen hebben wij geene stellige berichten. Slechts merk ik op, dat Ptolemaeus, de Tubanten ten zuiden van de Chamaven plaatsende, in overeenstemming is met de schrijvers, die als grensstammen van de Bructeren, de Angrivariërs en de Chamaven, maar niet de Tubanten vermelden.

Ten zuiden van de Maas in de nabijheid der Menapiërs, in het tegenwoordige Brabant dus worden ons door Plinius ³⁾ de Texuandri vermeld, vermoedelijk slechts door de Maas gescheiden van de Bataven, die zooals wij weten, in Toxandria doordrongen ⁴⁾. En Caesar ⁵⁾ zegt, dat ook de Eburonen nabij de grenzen der Menapiërs wonen, voor het meerendeel tusschen Maas en Rijn ⁶⁾.

Als in 53 v. Chr. de Sygambren den Rijn overtrekken, ontmoeten zij het eerst de Eburonen ⁷⁾. Wij hebben dezen ongetwijfeld ten zuiden van de Toxandri te zoeken.

En nu nog over een stam een woord, over de Saksen. De oudste berichten, over hen tot ons gekomen, spreken van hen als van een kustvolk. Eutropius ⁸⁾ gewaagt van „mare... quod Franci et Saxones infestabant (287)". Nog duidelijker

¹⁾ *frīp.*

²⁾ *frō.*

³⁾ N. Hist. IV, 106.

⁴⁾ Ammianus XVII, 8, 1.

⁵⁾ B. G. VI, 5.

⁶⁾ B. G. V, 24. Aldaar VI, 32, vermeldt Caesar een kasteel „Aduatuca” (Tongeren?) ongeveer midden in het land der Eburonen.

⁷⁾ Caesar. B. G. VI, 35.

⁸⁾ Compendium Hist. Rom. IX, 21. Vgl. Orosius, Hist. VII, 25, 3: Joannes Antiochenus (Fragm. hist. Graec. IV, 601).

Julianus ¹⁾ „Franci et Saxones, bellocissimae gentes trans Rhenum et ad mare occidentis degentes”. En nog eens Ammianus ²⁾ (368) „Gallicanos tractus Franci et Saxones isdem confines... terra vel mari... violabant”.

Dat zij „in ipsis Francorum finibus”, nabij de „regio Francorum” woonden, zeggen ons ook andere schrijvers omstreeks denzelfden tijd ³⁾.

Ook het deels eenigermate apocriefe verhaal van Zosimus ⁴⁾ uit Julianus' tijd noemt de Quaden (een onderdeel der Saksen) bureu der Franken en laat hen langs den Rijn, langs het Frankische gebied naar het Romeinsche varen, dus oogenschijnlijk van zee Rijn-op.

Tegen al deze getuigenissen in zou ik niet durven ontkennen, dat in de 3de en 4de eeuw een deel van den Saksischen stam op of bij het eiland der Bataven aan de Noordzee huisde. ⁵⁾

§ 2. De bestuursinrichting bij de Germanen ⁶⁾.

De Germaansche volksgenootschappen hadden, mag men zeggen, tot leden niet de afzonderlijke personen, maar de huisgezinnen.

Het huisgezin bestond in zijn meest eenvoudigen vorm uit man, vrouw en jonge kinderen, — jonge kinderen, want de volwassenen plachten het huis te verlaten, de meisjes om te huwen, de jongelingen om op krigsbedrijven uit te gaan, of zelve eene hoeve te bebouwen ⁷⁾.

¹⁾ Oratorum, I.

²⁾ Ammianus Marcellinus, *Rer. Gest.* XXVII, 8, 1.

³⁾ Orosius, *Hist.* VII, 32, 10; Hieronymus, *Chron.* ad a. 2389.

⁴⁾ *Hist. Nova* III, 6.

⁵⁾ Er pleit ook voor, dat Ammianus op 375 spreekt van „Saxones... delatas tunc ad terrestres tractus.”

⁶⁾ Hoofdwerken over dit tijdperk Richard Schröder, *Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte* (3^e uitg.); Heinrich Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*.

⁷⁾ Stierf de man, dan werden de leden van zijn gezin opgenomen in een ander.

Tusschen den man en de overige leden van het gezin bestaat een kenmerkend en in de kindschheid der maatschappij hoogst gewichtig onderscheid, dat hem eene eigenaardige plaats geeft. Hij is namelijk de sterkste, de eenige weerbare, de eenige wapendrager in huis. Dit brengt onmiddellijk mee tweeërlei: vooreerst heeft hij de feitelijke macht en deze verschafft hem het gezag over zijne huisgenooten; in de tweede plaats, waar dezen bescherming behoeven, is hij de aangewezen beschermer.

De bronnen doen ons dan ook inderdaad het huisgezin kennen als een verband van heerscher en beheerschten, waarin de eerste tot bescherming der laatsten geroepen is.

Hij legt aan de leden van zijn gezin huisdiensten en landelijke werkzaamheden op ¹⁾; hij leidt den huisgodsdienst ²⁾; hij oefent tot op zekere hoogte rechtsmacht uit, inzooover hij eigenmachtig straffen oplegt en toepast. De vrouw, die hij op overspel betrapt, verjaagt hij in tegenwoordigheid der bloedverwanten ontkleed en met afgesneden haren uit de echtelijke woning en drijft ze met geeselslagen door de buurschap ³⁾. Van de Friezen verhaalt ons Tacitus „*boves ipsos, mox agros, postremo corpora conjugum aut liberorum servitio tradebant*” ⁴⁾.

De jongens waren vóór hunne weerbaarverklaring „*domus pars*” ⁵⁾ en hetzelfde gold van de vrouwen. Beiden waren, voor wie buiten het gezin stond, meer bestanddeelen van dit gezin, dan zelfstandige rechtssubjecten. Hun vertegenwoordiger, om zoo te zeggen, degeen door wiens tusschenkomst zij rechten hadden, was de man.

Dat deze zijn verdedigingsplicht niet verwaarloosde en van zijn huisrecht geen misbruik maakte, hiervoor heeft ongetwijfeld de familie zorg gedragen. Alles wat wij weten van

¹⁾ Tacitus, Germ. 25, 15.

²⁾ Ald. 10.

³⁾ Ald. 19.

⁴⁾ Tacitus, Annales IV, 27.

⁵⁾ Tacitus, Germ. 13.

hare medewerking bij huwelijk, bij strafoefening en bij andere gelegenheden, wijst hierop ¹⁾).

De gezinnen dus, door hunne hoofden vertegenwoordigd, vormden het volksgenootschap.

Honderd of ongeveer honderd gezinshoofden vormden een honderdschap onder een eigen aanvoerder. Eerst geleidelijk erlangde het gebied, door het honderdschap ingenomen, eene territoriale beteekenis.

Vermoedelijk ongeveer tien honderschappen namen een gebied in, dat als „pagus” (gouw) wordt aangeduid.

Een grooter of kleiner aantal gouwen vormde het volksgebied, „civitas”.

In de civitas berustte het gezag bij de gezamenlijke volksgeenooten. Zij kwamen vermoedelijk wel op geregelde tijden samen; hunne vergadering heet het concilium. Ongetwijfeld werd zij geopend met godsdienstige plechtigheden en staat hiermede in verband, wat ons wordt medegedeeld, dat de priester (*sacerdos civitatis*) de vergadering opent en stilte gebiedt.

De eigenlijke leiding berustte bij de gouvvorsten (*principes*). Wie, om welke reden ook („*rex vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est*”) gehoor kon erlangen, voerde over te berde gebrachte zaken het woord, en men stemde bij acclamatie („*si displicuit sententia fremitu aspernantur, sin placuit frameas concutiunt, honoratissimum adsensus genus est, armis laudare*”) ²⁾).

Het concilium was in de eerste plaats uitsluitend bevoegd tot die rechtshandelingen, die het gansche volksgenootschap in zijn geheel betroffen.

Hiertoe mogen wij stellig rekenen de berechting van die misdrijven, die tot uitstooting uit het volksgenootschap leidden („*licet apud concilium accusare et discrimen capitis intendere*”) ³⁾. Dan de weerbaarverklaring, de opneming in het

¹⁾ Ald. 12, 13, 15, 20, 21, 22.

²⁾ Ald. 11.

³⁾ Ald. 12.

volksgenootschap als volgerechtigd lid ¹⁾. En in de derde plaats de beslissing omtrent oorlog of vrede. Immers, bij herhaling wordt ons de „civitas” als de oorlogvoerende mogendheid voorgesteld. Voor het nemen van meisjes als gijzelaars voor den vrede geeft Tacitus als grond: „ut efficacius obligentur animi *civitatum*” ²⁾ en van krijgslustige jongelieden vertelt hij, dat zij zich bij andere natiën aansluiten „si *civitas* in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat” ³⁾.

Eindelijk werden in het concilium de gouvvrsten, „principes” gekozen, omtrent wier werkzaamheid tweëerlei wordt medegedeeld. Vooreerst stonden zij aan het hoofd der rechtspraak, „jura per pagos vicosque reddunt” ⁴⁾. In de tweede plaats namen zij besluiten over zaken van ondergeschikte beteekenis en bereidden zij de besluiten der volksvergaderingen over de belangrijkeren voor ⁵⁾.

Caesar zegt, dat de „civitas” in vreedstijd geen algemeen hoofd („communis magistratus”) had ⁶⁾. Dit gold ook in later tijd nog van een aantal volken, maar niet van alle. Tacitus ⁷⁾ spreekt reeds van volkskoningen en vóór en in de vierde eeuw vinden wij melding gemaakt van koningen bij de Bataven de Quaden, de Chamaven, de Eburonen en andere Franken. Vermoedelijk werden deze koningen gekozen uit een bepaald geslacht, althans Tacitus spreekt van „stirps regia”. Omtrent de koninklijke macht kunnen wij slechts uitmaken, dat zij noch volstrekt, noch zonder beteekenis was. Niet volstrekt, immers Tacitus zegt „nec regibus infinita aut libera potestas”, en, waar hij van de Gothen en de macht hunner koningen spreekt, „paullo jam adductius regnantur quam ceterae Ger-

¹⁾ Ald. 13.

²⁾ Ald. 8.

³⁾ Ald. 14. •

⁴⁾ Ald. 12. vgl. Caesar de B. G. VI. 23 Principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt.

⁵⁾ Ald. 11. Dit is althans de meest aangenomen opvatting van deze plaats.

⁶⁾ De Bello Gallico, VI, 23.

⁷⁾ Tacitus, Germ. 7.

manorum gentes, nondum tamen supra libertatem" ¹⁾. En aan den anderen kant niet zonder beteekenis. Dit volgt reeds uit het feit, dat door koningsgunst de vrijgelatenen in macht en aanzien soms zelfs boven vrijen en edelen konden stijgen, ²⁾ en nog duidelijker uit de toekenning van een deel der boeten aan den koning, („pars mulctae regi vel civitati") ³⁾.

Omtrent de politieke beteekenis van „pagus" en „centena" zijn wij zeer onvolledig ingelicht. Ongetwijfeld lag deze in hoofdzaak in de rechtspraak. De „principes" waren vooral — wij zagen het — met de rechtspraak, het „jura per pagos vicosque reddere" belast.

De eenige plaats echter, die licht verspreidt over de wijze waarop zij zich van deze taak kweten, is niet zeer duidelijk. „Centeni singulis ex plebe comites consilium simul et auctoritas adsunt", zoo lezen wij.

Op het gevolg, den „comitatus" ⁴⁾ kunnen deze woorden niet slaan. Wij weten toch, dat er tusschen de principes een wedijver bestond, wie het grootste gevolg zou hebben. Dat ieder hunner het tot omstreeks honderd gevolgsgenooten zou hebben gebracht, is geheel onaannemelijk.

Hebben wij dan in den „princeps" den hoofdman van het honderdschap te zien die met en voor de zijnen recht spreekt? Ook dit is niet waarschijnlijk. Ware het zoo, dan zou er geen gouwhoofd zijn geweest en geene gouwvergadering worden vermeld, en dit terwijl juist in later tijd de gouwen voor de rechtspraak van zoo overwegende beteekenis waren.

Ook de meening, dat de „princeps" gouwhoofd was, het gouwleger ten strijde voerde, en met elk honderdschap afzonderlijk terechtzat op elks dingplaats, is niet zonder bedenking. Waarom zouden de Germanen terechtzittingen voor en in het honderdschap hebben gehouden onder een ander

¹⁾ Ald. 7, 43.

²⁾ Ald. 25.

³⁾ Ald. 12.

⁴⁾ Waarover Tacitus spreekt in Germ. 13, 14.

hoofd dan dat van het honderdschap zelf? Waarom zou de gouw eerder dan het honderdschap territoriale beteekenis hebben erlangd, indien de laatste bij de rechtspraak zoo geheel op den voorgrond was getreden? ¹⁾

Er blijft, voor zooveel ik zie, slechts over, aan te nemen, dat er onder den princeps recht gedaan werd in, voor en met de geheele gouw, dat hij zijne terechtzittingen hield beurtelings op verschillende dingsteden, en dat telkens de mannen van het honderdschap om en bij die dingsteden gevestigd het voltalligst waren, het meest in het oog vielen en misschien bij de handeling, b. v. bij de godsdienstige plechtigheden op den voorgrond stonden.

Wellicht ook gold niet bij alle stammen dezelfde regeling, en wat wij van latere tijdperken weten, maakt dit zelfs waarschijnlijk.

Geschreven wetten, of op schrift gebrachte gewoonterechten uit deze periode kennen wij niet. Er leefde zeker een recht in de overtuiging van het volk, dat zich kenbaar uitte vooral als eene volksgroep ter rechtspraak was vergaderd.

§ 3.

Wet en bestuursinrichting der Salische Franken.

De stammen, die het zuidelijk deel van ons vaderland bevolkten, hebben naar allen schijn een bond gevormd, welks

¹⁾ Het spreekt van zelf, dat het gebied van meer honderdschappen, de gouw, eerst als territoir beteekenis kan hebben gekregen, toen deze geen geheel zwerfend leven meer leidden. In dien tijd waarin de gouw een territoir werd, hebben wij ons elk honderdschap evenmin als het duizendschap s. v. v. rusteloos heen en weer trekkend te denken. De — zeg tien — honderdschappen waren gevestigd in den pagus; elk hunner in een deel van den pagus. Maar waarom zou, waar beide een zeker gebied innamen, waar beide onderdeelen van de civitas waren, waar beide legerafdeelingen vormden, juist de pagus en niet de centena een in het concilium gekozen hoofd hebben gehad, en territoriale beteekenis hebben gekregen, als de centena en niet de pagus bij de rechtspraak — en daarmee bij de rechtsvorming — de hoofdrol had gespeeld.

leden den naam van Franken ontvingen. De westelijke Franken zijn als Salische Franken bekend.¹⁾ Ik vermeldde reeds, dat althans Bataven hiertoe behoorden. Verder zijn stellig de Toxandriërs er toe te rekenen. Welke volken er verder toe behoorden, staat niet vast²⁾.

Tot ongeveer het midden der 5de eeuw vormde de „Sylva Carbonaria” — tusschen Schelde en Sambre — hun zuidelijke grens. Omstreeks 445 zette een hunner koningen Clodio³⁾ met de zijnen den trek naar het Zuiden — zooals wij zagen⁴⁾ reeds vroeger begonnen — voort, en drong door tot de Somme. Na hem regeerde over een deel der Saliërs koning Childerik, die in 481 stierf en begraven werd te Doornik, waar zijn lijk is teruggevonden. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Clovis. Deze vervolgde wat Clodio was begonnen. In 486 versloeg hij den Romeinschen veldheer Syagrius, en strekte weldra zijn gebied zuidwaarts tot de Loire uit. Langs verschillende wegen verwierf hij het koningschap over alle Saliërs en Ripuariërs. Toen hij in 511 stierf, was het groote Frankische rijk gevestigd. Clovis was ondertusschen in 496 tot het Christendom overgegaan, zoo het heet met duizenden van zijn volk.

Vóór zijn dood, hierover zijn allen het eens, is de *lex Salica* opgesteld, die ons het eerste beeld geeft van Frankisch recht. Maar is de leeftijd dier wet niet nader te bepalen? Ging

¹⁾ Volgens R. Schröder (Franken 11) en de meesten met hem, beteekent die naam: Zeefranken, volgens Thudichum (Sala 57 vlg.) staat de naam in verband met Sala „Herrschaft, Herrlichkeit”, en duidt hij aan Franken die koningen hadden, of heerlijke Franken, heeren.

²⁾ R. Schröder brengt er nog toe de Caninefaten, evenals de Bataven van Chattischen oorsprong en de Cygernen (Lehrb. 94).

³⁾ Over welke Franken zich Clodio's gebied uitstreckte, is niet onbetwist. Sommigen zien in hem een heerscher over alle Saliërs, anderen meenen, dat hij het was over een deel dezer (W. Schultze Deutsche Gesch. von der Urzeit bis zu den Karolingern II, 50); Fahlbeck La royauté et le droit royal Frances 12) houdt hem zelfs voor koning van Saliërs en Ripuariërs beide.

⁴⁾ Hiervóór bl. 5.

men af op den oudsten proloog, die uit de zesde eeuw dagteekent, dan zou men denken aan opteekening in het oude stamland. Zij gewaagt van opstelling der wet „dum [gens] adhuc teneretur barbara” en stelt die aldus voor, dat vier „proceres ipsius gentis, qui tunc tempore ejusdem aderant rectores” — dus vier „principes”, „thungini” — op drie achtereenvolgende rechtsdagen zijn samengekomen en dat daar in den vorm van wijsdommen de rechtsregelen zijn vastgesteld, die samen de wet vormen. Die wet zou dan geloopt hebben — naar den vierden proloog — tot de bepaling, die in de handschriften volgt op Cap. 65 en tot titel heeft „*de initio fristito*”. Zij zou door Clovis na de aanneming van het Christendom zijn herzien en door Childebert en Clotarius aangevuld.

Reeds die vaststelling op drie dingen wijst op een klein gebied, waar het recht zuiver bewaard en bekend was, niet op een gebied van Rijn tot Loire. En ook in de wet zelf zijn verschillende bewijzen, die het ontstaan der wet in het oude stamland, als reeks van wijsdommen waarschijnlijk maken. Zoo treft ons de plaats der bepalingen over diefstal 2—14, 21, 22, 33, 34, 38, 40. Ware de wet het werk van één persoon of van eene commissie, die haar ter goedkeuring aan den koning, of aan eene volksvergadering had voorgelegd, wij zouden mogen verwachten, de bepalingen over diefstal bijeen te vinden. Nu ziet het er uit, alsof men b.v. op een eersten rechtsdag gemeend heeft het onderwerp uit te putten in art. 2—14, en of dan later (b.v. op een volgenden en derden rechtsdag) naar het den een of ander inschoot, op leemten is gewezen. Cap. 12 „*de furtis servorum vel effractoris*”, cap. 40 „*si servus in furtum fuerit inculpatus*” behooren bijeen, en alleen eene vaststelling op verschillende tijden kan hunne plaatsing verklaren.

Zoo is het ook met de capita 37 de vestigio minando, en 47 de furtis. Eveneens met cap. 15 en 41, die beide over doodslag handelen en beide bij elkaar en bij c. 17 over verwonding behooren.

Bovendien wijst n.f. — het klinkt haast paradoxaal — c. 47, gewoonlijk voor het tegendeel aangehaald, op vaststelling in het oude stamland. De procestermijnen in de actie tot opvordering van vermist roerend goed worden daar aldus geregeld „si cis ligere aut carbonariam ambo manent.... in noctis XL placitum faciant, quod si trans legerem aut carbonaria ambo manent.... LXXX noctis lex ista custodiatur”. De Liger, dit vindt tegenwoordig geen tegenspraak meer, is de Loire. Dus — zoo redeneert men — c. 47, en dus ook de wet moet dagteekenen van na 486. Mij dunkt, c. 47, zooals het nu luidt, is zoo zonderling, dat het moeilijk oorspronkelijk aldus kan geschreven zijn. Stel er is een tijd geweest, waarin men de Loire als de zuidelijke grens van het Salische rijk beschouwde, dan vormde toen zeker de Sylva Carbonaria niet de noordelijke grens, maar veeleer de Maas of de Rijn; en als men de grenzen had willen aanduiden, dan zou men toch van de oostelijke grens niet gezwegen hebben.

En wilde men niet de grenzen aanduiden, dan was de bepaling nog zonderlinger. Dan zeide zij, dat de termijn van 80 dagen zou gelden, indien beide partijen ten zuiden van de Loire of ten noorden van de Sylva Carbonaria woonden, of — wil men met Brunner¹⁾ in strijd met de woorden aan den gedaagde alleen denken — indien de gedaagde daar gezeten was. Maar waarom die zonderlinge regeling? Wat ter wereld zou de wetgevers genoopt hebben, om zich — zooals Brunner meent dat zij deden — juist de streek tusschen Loire en Kolenwoud als het tooneel van den „aanvang”²⁾ voor te stellen? En waarom zouden zij dan een zoo groot verschil van termijnen gemaakt hebben? Zij zullen zich toch wel niet voorgesteld hebben, dat iemand b.v. zijne gestolen koe van de Sylva Carbonaria af naliep en er eindelijk ten zuiden van de Loire de hand op legde?

Verklaarbaar is de plaats alleen, als men denkt aan hare

¹⁾ R. gesch. I, 297.

²⁾ Het leggen van de hand op het betwiste roerend goed.

opstelling in het oude stamland na het begin van den trek zuidwaarts en aan aanduiding van de oude zuidergrens. Behoort dan een van de partijen tot de trekkers, dan wordt de termijn verdubbeld.

Ik zal geen partij kiezen voor de oudere meening van Waitz, Stobbe en Fahlbeck, dat de Liger de Leye is, maar is zij het niet, dan moet het „Ligeris” onhandig zijn ingevoegd of voor een ander woord in de plaats gesteld ¹⁾.

Uit de muntverhouding (den solidus van 40 denariën) zou ik stellig niet tot opstelling van de wet onder Clovis durven besluiten. De tijd van den overgang van den ouden denarius (waarvan er 24 in den solidus gingen) tot de zilveren siliqua is niet met juistheid te bepalen. Fahlbeck ²⁾ heeft er m.i. terecht op gewezen, dat de munten, in het graf van Childerik I gevonden, alleen dan iets zouden bewijzen, indien vaststond dat zij tijdens zijn dood nog geregeld in omloop waren ³⁾.

De bepaling van c. 27 § 13 over onrechtmatigen wijnoogst kan niet in het oude stamland geschreven zijn, maar kan eene latere invoeging wezen.

Eindelijk, Brunner's argument, ontleend aan overeenstemming met bepalingen uit andere wetten ⁴⁾. Ik kan hieraan niet zooveel gewicht toekennen als R. Schröder doet ⁵⁾. Het komt mij zelfs voor, dat in den laatsten tijd over het algemeen van argumenten, ontleend aan eenige overeenkomst van verschillende wetten een te ruim gebruik wordt gemaakt. Komt eene reeks van bepalingen in dezelfde, *eenigermate willekeurige* volgorde in twee wetten voor, vertoont de woordenkeus in twee wetten dezelfde eigenaardigheid, bevatten beide eene

¹⁾ Ook Brunner R. gesch. I, 298 wijst op die mogelijkheid.

²⁾ T. a. p. 283.

³⁾ Men kan het als geoorloofd hebben beschouwd, dooden oude munten mede te geven, en dus Childerik I denariën van 24 in den solidus in het graf te leggen, al waren deze tijdens zijn dood op aarde in zijn rijk niet meer gangbaar.

⁴⁾ T. a. p. 300 n. 44.

⁵⁾ Lehrb. 227.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5^e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons òn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, òn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . quateret”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 191. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooveen aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant".

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant".

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt" zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5^e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat"²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons òn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, òn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . quateret".

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit".

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 131. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zoeeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus.... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant".

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant".

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae Menapios attingunt" zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de Menapiërs¹⁾, en Orosius (5^e eeuw) zegt „*Britannia... Menapos Batavosque prospectat*"²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons òn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de Menapiërs grenzen, òn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos... quateret*".

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de Menapiërs aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam... quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*".

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „*in Rheno ipso prope C in longi-*

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 191. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus..... per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooveen aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus.... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae Menapios attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de Menapiërs¹⁾, en Orosius (5^e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque prospectat*”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons òn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de Menapiërs grenzen, òn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos . . . quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de Menapiërs aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam . . . quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „*in Rheno ipso prope C in longi-*

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 131. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooveen aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik liet eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et eis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zee kust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons òn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zee kust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, òn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . *quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts laugs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . *quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 131. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooveen aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant*”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae Menapios attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de Menapiërs¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia . . . Menapos Batavosque prospectat*”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons en uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de Menapiërs grenzen, en uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos . . . quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de Menapiërs aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam . . . quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 191. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (v66r 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zee kust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons èn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zee kust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, èn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . *quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij onstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . *quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 191. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) *Rhenus* *per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.*

tudiuem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (v66r 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. I.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons èn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, èn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos. . . quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam. . . quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 101. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herbaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons èn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, èn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . *quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij onstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . *quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 191. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) *Rhenus* *per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.*

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (v66r 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. I.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zee kust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia*... *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons èn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zee kust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, èn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos... quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam... quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 191. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) Rhenus..... per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque eis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus.... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs*¹⁾, en Orosius (5^e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat”²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons òn uit Strabo³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, òn uit Tacitus⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . *quateret*”.

Ook Caesar⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . *quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 131. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) *Rhenus* *per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.*

itudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius ¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor ²⁾ en Flavius Vopiscus ³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus" ⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant", gedood, gevangen genomen, of verdreven ⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide ⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee ⁷⁾. Mogen wij Zosimus ⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia" verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes".

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes".

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantius... in Galliis regnabat, caesis Francis."

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

graverunt et cis Rhenum, dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant”.

Zij vonden er trouwens in dichte wouden een veilige schuilplaats. Caesar zegt toch verder „*Menapii* se omnes in densissimas silvas abdiderant”.

Zij woonden aan de zeekust „ad Oceanum versus in eas partes quae *Menapios* attingunt” zegt Caesar, B. G. VI, 33.

Strabo (vóór 24 n. Chr.) noemt links van den Rijn het laatst de *Menapiërs* ¹⁾, en Orosius (5e eeuw) zegt „*Britannia* . . . *Menapos Batavosque* prospectat” ²⁾.

Zuidelijk van hen zetelden, zooals ik zeide, de *Morini*. Dit blijkt ons èn uit Strabo ³⁾ volgens wien aan de zeekust de Morinen aan de *Menapiërs* grenzen, èn uit Tacitus ⁴⁾ door wien een bevel aan een krijgsoverste aldus wordt vermeld: „*Mosam transire jubet, ut Menapios et Morinos* . . . *quateret*”.

Ook Caesar ⁵⁾ vermeldt de beide stammen samen, als hij vertelt, dat zij met het hunne een toevlucht zochten in de bosschen en moerasstreken.

Ten noorden van de *Menapiërs* aan de Maas, noordwaarts langs de zee zaten de Bataven.

Hunne woonplaatsen wijst ons Tacitus ⁶⁾ duidelijk aan, als hij vertelt, dat zij omstreeks 69 hebben ingenomen „*extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam juxta sitam* . . . *quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit*”.

Dit bevestigt Plinius ⁷⁾ „in Rheno ipso prope C in longi-

¹⁾ Geographica, IV, 3, 4.

²⁾ Hist. I, 2, 76.

³⁾ T. a. p. IV, 3, 5.

⁴⁾ Hist. IV, 28, (ann. 68).

⁵⁾ B. G. III, 28.

⁶⁾ Hist. IV, 12.

⁷⁾ Nat. Hist. IV, 131. Vgl. ook Servius, Comm. in Vergil. Aen. VII. 727 (± 400) *Rhenus* *per duos alveos fluit: per unum, quo Romanum imperium est, per alterum, quo interluit barbaros, ubi jam Vahal dicitur et facit insulam Batavorum.*

tudinem, nobilissima Batavorum insula et Cannenefatium et aliae Frisiorum caet". Uit het verband blijkt, dat hij hier de stammen langs de zeekust opnoemt. Trouwens ook de zooeven aangehaalde plaats van Orosius plaatst de Bataven met de Menapiërs aan zee.

En als Procopius¹⁾ zegt, dat, waar de Rijn in zee valt, meren zijn, waaraan vroeger Germanen woonden, die nu Franken heeten, dan heeft hij ongetwijfeld eveneens de Bataven op het oog.

De *Franken* (onder welke althans de Bataven begrepen zijn) worden, meen ik het eerst vermeld omstreeks de helft der derde eeuw door Aurelius Victor²⁾ en Flavius Vopiscus³⁾. Zij trachten bij herhaling zuidwaarts, over den Rijn te dringen en worden meer dan eens terug geworpen. Door Probus zijn zij omstreeks 280 „in inviis strati paludibus”⁴⁾. Omstreeks 300 heeft Constantius „multa Francorum milia, qui Bataviam aliasque eis Rhenum terras invaserant”, gedood, gevangen genomen, of verdreven⁵⁾. En hij schijnt hen zoo gevoelig getuchtigd te hebben, dat zij aanvankelijk den Rijn niet meer over durfden, of althans dat men zich hiermede vleide⁶⁾.

Omstreeks 350 wonen de Franken nog over den Rijn aan zee⁷⁾. Mogen wij Zosimus⁸⁾ gelooven dan zijn de Saliërs, een Frankische stam kort daarop door de Quaden uit het eiland „Batavia” verdrongen en over den Rijn naar het Romeinsch gebied getrokken. Maar vermoedelijk zijn zij spoedig weer naar hun eiland teruggekeerd, want althans in 358 wordt

¹⁾ Bell. Gall. I, 12 (vóór 356).

²⁾ De Caes. 33. Waar hij spreekt van „Francorum gentes”.

³⁾ Vita Aureliani VII, 1.

⁴⁾ Vopiscus, Vita Probi XI, 9. Ook Sidonius Apollinaris spreekt van „Francorum penitissima paludes”.

⁵⁾ Panegyricus Maximiano et Constantino IV.

⁶⁾ Panegyricus Constantino X. Vgl. Eutropius X 3 „Constantinus... in Galliis regnabat, caesis Francis.”

⁷⁾ Julianus Orat. 1.

⁸⁾ Hist. III, 6.

een legertocht van Julianus aldus beschreven „petit primos omnium Francos, eos videlicet, quos consuetudo Salios appellavit ausos *olim* in Romano solo apud Toxandriam locum habitacula sibi figere praelicenter”¹⁾. In 388 zijn — zoo vertelt Gregorius Turinensis²⁾ — „multi Francorum apud Carbonariam” door het zwaard omgekomen.

En in 428 is weer een deel van Gallië, dat aan den Rijn grenst, dat de Franken in bezit hadden genomen, door Aetius met de wapenen herwonnen³⁾. Wij weten echter, dat de Romeinen hun drang naar het zuiden niet lang meer hebben kunnen tegenhouden.

Ik zeide, de Bataven behoorden tot de Franken (den Frankenbond). Zij maakten, dit zegt ons Tacitus meer dan eens⁴⁾, deel uit van den stam der *Chatten* en dus ook deze waren Franken.

Ook de *Chamaven* zijn volgens Peutinger Franken en zij wonen eveneens aan den Rijn, hooger op, volgende op de zooeven besproken Saliërs. Dit wordt bevestigd door twee berichten uit 358. Julianus straft in dat jaar niet slechts de Saliërs, die gewaagd hadden „*olim* in Romano solo apud Toxandriam locum habitacula sibi figere praelicenter,” maar ook de *Chamaven* „ausos similia”⁵⁾. Hij vaart in hetzelfde jaar met eene vloot uit Brittannië den Rijn op, weerstaat⁶⁾ de Saliërs en verdrijft de *Chamaven*⁷⁾.

Stellige gegevens omtrent hunne woonplaatsen hebben wij overigens weinig. Slechts weten wij van Tacitus⁸⁾, dat in zijn tijd de Angrivariërs en de *Chamaven* ten noorden aan de

¹⁾ Ammianus XVII, 8, 1.

²⁾ Hist. Franc. II, 9.

³⁾ Prosper Chronica. a. h. a.

⁴⁾ Hist. IV, 12; Germ. 29.

⁵⁾ Ammianus XVII, 8, 1.

⁶⁾ Er staat *επιδέχεται*, dat mij in het verband eer op een weerstaan, afslaan, dan op een in zijn leger opnemen van de Saliërs schijnt te wijzen.

⁷⁾ Jul. Epist. ad. Athen. bl. 360.

⁸⁾ Germ. 34.

Friezen grenzen, worden ook omstreeks 300 de Friezen en Chamaven bij elkaar vermeld ¹⁾, en vertelt ons Gregorius Turinensis ²⁾ dat in 392 Arbogastis den Rijn overgestoken is, en „Bricteros ripae proximos, pagum etiam quem Chamavi incolunt, depopulatus est”. Nog vinden wij — ik kom hierop terug — vermeld, dat de Tubanten ten zuiden van de Chamaven zetelden. En zoo komen wij er toe, de laatsten tusschen de Tubanten en de Friezen te plaatsen.

Arbogastis stuit op zijn tocht op geen tegenstand. Alleen vertoonen zich op de heuvelen in den omtrek kleine benden Ampsvariërs en Chatten ³⁾, die dus ook in deze buurt thuis behooren.

Wij keeren nog een oogenblik tot de zeekust terug. Hier zetelden in de eerste eeuw na Chr. ten noorden van de Bataven, tusschen dezen en de Friezen, de Caninefaten. Ik wees reeds op eene plaats van Plinius, waaruit dit valt af te leiden ⁴⁾.

Het wordt bevestigd door twee mededeelingen van Tacitus. Na van de Bataven en hun eiland gesproken te hebben, zegt hij van de Caninefaten „ea gens partem insulae colit, origine, lingua, virtute par Batavis”. Onder een hunner, Brinno, een man van groot aanzien, wordt een legertocht uitgevoerd, waartoe ook de Friezen (die dus in de nabijheid wonen) worden opgeroepen ⁵⁾. Een ander maal vertelt Tacitus, dat Claudius Labeo, de Bataven niet aandurvende, aanvallen heeft ondernomen tegen de Caninefaten en de „Marsaci” ⁶⁾, die zeker dus beiden in de buurt der Bataven zaten ⁷⁾.

¹⁾ Panegyricus Constantio 9 „Arat ergo nunc mihi Chamavus et Frisius.

²⁾ Hist. Franc. II, 9.

³⁾ Trouwens, wij zagen dat de Bataven tot hen behoorden.

⁴⁾ Nat. Hist. IV, 101.

⁵⁾ Hist. IV, 15.

⁶⁾ Hist. IV, 56.

⁷⁾ De woonplaatsen der laatsten zijn ons echter niet met eenige zekerheid bekend.

Van de overige oud-Nederlandsche stammen is niet met zooveel zekerheid de woonplaats aan te wijzen.

Er worden er een aantal vermeld.

In het jaar 12 v. Chr. wonen volgens Livius ¹⁾ over den Rijn de Cheruscen, de Tencteren en de Chauken. Daar nu de Chauken aan den mond der Eems zetelen, ligt het voor de hand, naar dit bericht de Cheruscen aan den Rijn te zoeken en tusschen dezen en de Chauken, de Tencteren.

Deze voorstelling zou echter niet juist zijn. In hetzelfde jaar toch leidt Drusus een legertocht tegen verschillende Germaansche stammen, die ons aldus wordt beschreven ²⁾. De oorlog begint bij de Sygambren die nabij den Rijn (zegge vermoedelijk den IJssel) wonen. Drusus trekt vervolgens naar de Usipeten nabij het eiland der Bataven, van hen weer naar Sygambria en dan langs den Rijn (IJssel) naar zee varende, onderwerpt hij de Friezen. In het volgende jaar trekt hij weer den Rijn over, overwint de Usipeten, slaat een brug over de Lippe, dringt zoo in het land der Sygambren door, van daar in dat der Cheruscen en zoo tot de Weser.

Volgens dit verhaal zouden de Cheruscen althans door de Sygambren van den Rijn gescheiden zijn ³⁾. Met zekerheid leert het ons, dat de Usipeten nabij het eiland der Bataven wonen, maar *nabij* is een betrekkelijk begrip, en het slot der plaats zou er ons toe leiden, hen te zoeken ten zuiden van de Lippe, van Wesel dus.

Deze zelfde voorstelling vinden wij terug in eenq andere plaats van Dio ⁴⁾, volgens welke Drusus in 9 v. Chr. valt over de grenzen der Chatten (die in het vorige jaar naar de Sygambren waren verhuisd ⁵⁾), voorttrekt tot Suebia en van daar naar het land der Cheruscen en over de Weser tot de Elbe ⁶⁾.

¹⁾ Epitome libri 140.

²⁾ Dio Cassius Rom. Hist. LIV, 32, 1; 33, 1.

³⁾ Dezen wonen ook volgens Strabo VII. 1, 4 nabij den Rijn.

⁴⁾ Dio Cassius Rom. Hist. LV, 1, 2.

⁵⁾ Dio Cassius ald. LIV, 36, 3.

⁶⁾ Florus Epit. II 30, 23—24 bevestigt eenigermate het bericht van

Dat de Sygambren nabij de Lippe woonden, wordt bevestigd door eene plaats van Dio ¹⁾, volgens welke Drusus aan de samenvloeiing van Lippe en Eliso een kasteel (Elsen bij Paderborn?) heeft gebouwd tegen de Sygambren, en een aan den Rijn tegen de Chatten.

Volgens Aurelius Victor ²⁾ heeft Augustus de Sueven en Chatten vernietigd en de Sygambren 10 v. Chr. naar Gallië overgebracht. Ondertusschen worden deze laatsten daarna, zooals wij zullen zien, nog bij Ptolemaeus in hunne oude woonplaatsen vermeld, evenals de Sueven ³⁾. Ook van de Chatten wordt later nog gesproken, o. a. bij Tacitus, die in zijne Germ. ⁴⁾ (± 100 n. Chr.) zegt, dat de Usipeten en de Tencteren nabij de Chatten wonen aan den Rijn „certum jam alveo, quique terminus esse sufficiat”. Ook in de Annales ⁵⁾ (op het jaar 58 n. Chr.) vermeldt hij hen. In dat jaar hadden de Ampsivariërs land ingenomen, waarvan zij beweerden, dat het eerst door de Chamaven, toen door de Tubanten en weer later door de Usipeten was bezeten. Zij geraakten hierover — in bondgenootschap met andere stammen — in oorlog met de Romeinen. Eerst de Tencteren, toen de Bructeren, lieten hen in den steek. Zij weken daarop naar de Usipeten en de Tubanten, door de landden van dezen naar de Chatten (die wel in de oude landden van de Sygambren zullen te zoeken zijn) en eindelijk naar de Cheruscen.

Vatten wij op één punt het hier meegedeelde samen, dan wordt het waarschijnlijk, dat tot omstreeks 60 na Chr. de *Sygambren*, later de *Chatten* ⁶⁾ zaten tusschen IJssel en Lippe

Dio door zijne vermelding van legertochten van Drusus in dien tijd eerst tegen de Usipeten, de Tencteren en de Chatten, dan tegen de Cheruscen, Sueven en Sygambren.

¹⁾ Dio Cassius t. a. p. LIV, 33, 1.

²⁾ Epitome I, 7.

³⁾ Geogr. II, 11, 6.

⁴⁾ Germ. 32.

⁵⁾ Annales XIII, 56.

⁶⁾ Vermoedelijk zijn zij weer later den Rijn overgetrokken, en hebben zij daar den naam gegeven aan de gouw Hattuaria.

en dat de *Cheruscen* woonden tusschen hen en de Weser, licht buiten Nederland.

En nu de andere genoemde stammen.

De *Tencteren* en *Usipeten* zijn in 55 v. Chr. den Rijn overgetrokken; zij waren geweken voor de Sueven en zijn na drie jaar zwervens aan den Rijn gestuit op de Menapiërs, die, zooals wij reeds zagen, voor hen weken¹⁾. Kort daarop wordt gesproken van eene afdeeling Usipeten en Tencteren, die, over de Maas getrokken om te fourageeren, ziende, dat hunne stamgenooten voor Caesar vluchtten, bij de grenzen der Sygambren den Rijn weer overstak en zich daar bij de hunnen voegde²⁾.

In 17 v. Chr. worden weer de Sygambren, Tencteren en Usipeten vermeld als nabij elkaar wonende aan den Rijn³⁾. De Tencteren zaten ongetwijfeld omstreeks 68 n. Chr. nabij de Bataven en aan de andere zijde nabij de Bructeren. Beide stammen toch waren toen met de Bataven verbonden⁴⁾.

Het wordt ook bevestigd door Tacitus in zijn *Germania*⁵⁾ volgens wien vroeger de Bructeren naast de Tencteren zaten, maar toen hij schreef ($\pm$ 100 n. Chr.) de Chamaven en de Angrivariërs tusschen hen ingeschoven waren.

In hoofdzaak stemt met de aldus gegeven voorstelling ook overeen de rangschikking bij Ptolemaeus⁶⁾ volgens wien aan den Rijn (zegge den IJssel) wonen, van het noorden te beginnen, de Bructeren en de Sygambren, vervolgens de Sueven,

¹⁾ Caesar B. G. IV, 1, 4.

²⁾ Ald. 16.

³⁾ Dio Cassius LIV. 20.

⁴⁾ Tacitus Hist. IV 21. Ik rangschik hen aldus, omdat wij weten, dat de Tencteren aan den Rijn woonden (vgl. ald. IV. 64), en Strabo VII. 1, 3 ons zegt, dat Drusus de Bructeren op de Eems in een scheepsgevecht versloeg. Deze laatste zijn dus meer oostelijk te zoeken. Ook Tacitus zegt Ann. I, 60, dat Caesar Caecina naar de Eems zond, door het land der Bructeren.

⁵⁾ C. 33.

⁶⁾ Geogr. II, 11, 6 en vlg. ($\pm$ 140 n. Chr.)

en dan tusschen den Rijn en het Zwarte woud de Tencterer. Aan de zee ten noorden van ¹⁾ de Bructeren, de Friezen. Eindelijk ten zuiden van ²⁾ de Chamaven, de Chatten en de Tubanten.

Wat de Tubanten betreft, omtrent hunne woonplaatsen hebben wij geene stellige berichten. Slechts merk ik op, dat Ptolemaeus, de Tubanten ten zuiden van de Chamaven plaatsende, in overeenstemming is met de schrijvers, die als grensstammen van de Bructeren, de Angrivariërs en de Chamaven, maar niet de Tubanten vermelden.

Ten zuiden van de Maas in de nabijheid der Menapiërs, in het tegenwoordige Braband dus worden ons door Plinius ³⁾ de Texuandri vermeld, vermoedelijk slechts door de Maas gescheiden van de Bataven, die zooals wij weten, in Toxandria doordrongen ⁴⁾. En Caesar ⁵⁾ zegt, dat ook de Eburonen nabij de grenzen der Menapiërs wonen, voor het meerendeel tusschen Maas en Rijn ⁶⁾.

Als in 53 v. Chr. de Sygambren den Rijn overtrekken, ontmoeten zij het eerst de Eburonen ⁷⁾. Wij hebben dezen ongetwijfeld ten zuiden van de Toxandri te zoeken.

En nu nog over een stam een woord, over de Saksen. De oudste berichten, over hen tot ons gekomen, spreken van hen als van een kustvolk. Eutropius ⁸⁾ gewaagt van „mare... quod Franci et Saxones infestabant (287)". Nog duidelijker

¹⁾ *ἱππ.*

²⁾ *ἱππ.*

³⁾ N. Hist. IV, 106.

⁴⁾ Ammianus XVII, 8, 1.

⁵⁾ B. G. VI, 5.

⁶⁾ B. G. V, 24. Aldaar VI, 32, vermeldt Caesar een kasteel „Aduatuca” (Tongeren?) ongeveer midden in het land der Eburonen.

⁷⁾ Caesar. B. G. VI, 35.

⁸⁾ Compendium Hist. Rom. IX, 21. Vgl. Orosius, Hist. VII, 25, 3; Joannes Antiochenus (Fragm. hist. Graec. IV, 601).

Julianus ¹⁾ „Franci et Saxones, bellocissimae gentes trans Rhenum et ad mare occidentis degentes”. En nog eens Ammianus ²⁾ (368) „Gallicanos tractus Franci et Saxones isdem confines... terra vel mari... violabant”.

Dat zij „in ipsis Francorum finibus”, nabij de „regio Francorum” woonden, zeggen ons ook andere schrijvers omstreeks denzelfden tijd ³⁾.

Ook het deels eenigermate apocriefe verhaal van Zosimus ⁴⁾ uit Julianus' tijd noemt de Quaden (een onderdeel der Saksen) bureu der Franken en laat hen langs den Rijn, langs het Frankische gebied naar het Romeinsche varen, dus oogenschijnlijk van zee Rijn-op.

Tegen al deze getuigenissen in zou ik niet durven ontkennen, dat in de 3de en 4de eeuw een deel van den Saksischen stam op of bij het eiland der Bataven aan de Noordzee huisde. ⁵⁾

§ 2. De bestuursinrichting bij de Germanen ⁶⁾.

De Germaansche volksgenootschappen hadden, mag men zeggen, tot leden niet de afzonderlijke personen, maar de huisgezinnen.

Het huisgezin bestond in zijn meest eenvoudigen vorm uit man, vrouw en jonge kinderen, — jonge kinderen, want de volwassenen plachten het huis te verlaten, de meisjes om te huwen, de jongelingen om op krijgsbedrijven uit te gaan, of zelve eene hoeve te bebouwen ⁷⁾.

¹⁾ Orationum, I.

²⁾ Ammianus Marcellinus, *Rer. Gest.* XXVII, 8, 1.

³⁾ Orosius, *Hist.* VII, 32, 10; Hieronymus, *Chron.* ad a. 2389.

⁴⁾ *Hist. Nova* III, 6.

⁵⁾ Er pleit ook voor, dat Ammianus op 375 spreekt van „Saxones... delatas tunc ad terrestres tractus.”

⁶⁾ Hoofdwerken over dit tijdperk Richard Schröder, *Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte* (3° uitg.); Heinrich Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*.

⁷⁾ Stierf de man, dan werden de leden van zijn gezin opgenomen in een ander.

Tusschen den man en de overige leden van het gezin bestaat een kenmerkend en in de kindschheid der maatschappij hoogst gewichtig onderscheid, dat hem eene eigenaardige plaats geeft. Hij is namelijk de sterkste, de eenige weerbare, de eenige wapendrager in huis. Dit brengt onmiddellijk mee tweeërlei: vooreerst heeft hij de feitelijke macht en deze verschafft hem het gezag over zijne huisgenooten; in de tweede plaats, waar dezen bescherming behoeven, is hij de aangewezen beschermer.

De bronnen doen ons dan ook inderdaad het huisgezin kennen als een verband van heerscher en beheerschten, waarin de eerste tot bescherming der laatsten geroepen is.

Hij legt aan de leden van zijn gezin huisdiensten en landelijke werkzaamheden op ¹⁾; hij leidt den huisgodsdienst ²⁾; hij oefent tot op zekere hoogte rechtsmacht uit, inzoover hij eigenmachtig straffen oplegt en toepast. De vrouw, die hij op overspel betrapt, verjaagt hij in tegenwoordigheid der bloedverwanten ontkleed en met afgesneden haren uit de echtelijke woning en drijft ze met geeselslagen door de buurschap ³⁾. Van de Friezen verhaalt ons Tacitus „boves ipsos, mox agros, postremo corpora conjugum aut liberorum servitio tradebant” ⁴⁾.

De jongens waren vóór hunne weerbaarverklaring „domus pars” ⁵⁾ en hetzelfde gold van de vrouwen. Beiden waren, voor wie buiten het gezin stond, meer bestanddeelen van dit gezin, dan zelfstandige rechtssubjecten. Hun vertegenwoordiger, om zoo te zeggen, degeen door wiens tusschenkomst zij rechten hadden, was de man.

Dat deze zijn verdedigingsplicht niet verwaarloosde en van zijn huisrecht geen misbruik maakte, hiervoor heeft ongetwijfeld de familie zorg gedragen. Alles wat wij weten van

¹⁾ Tacitus, Germ. 25, 15.

²⁾ Ald. 10.

³⁾ Ald. 19.

⁴⁾ Tacitus, Annales IV, 27.

⁵⁾ Tacitus, Germ. 13.

hare medewerking bij huwelijk, bij straoefening en bij andere gelegenheden, wijst hierop ¹⁾).

De gezinnen dus, door hunne hoofden vertegenwoordigd, vormden het volksgeenootschap.

Honderd of ongeveer honderd gezinshoofden vormden een honderdschap onder een eigen aanvoerder. Eerst geleidelijk erlangde het gebied, door het honderdschap ingenomen, eene territoriale beteekenis.

Vermoedelijk ongeveer tien honderschappen namen een gebied in, dat als „pagus” (gouw) wordt aangeduid.

Een grooter of kleiner aantal gouwen vormde het volksgebied, „civitas”.

In de civitas berustte het gezag bij de gezamenlijke volksgeenooten. Zij kwamen vermoedelijk wel op geregelde tijden samen; hunne vergadering heet het concilium. Ongetwijfeld werd zij geopend met godsdienstige plechtigheden en staat hiermede in verband, wat ons wordt medegedeeld, dat de priester (*sacerdos civitatis*) de vergadering opent en stilte gebiedt.

De eigenlijke leiding berustte bij de gouvvorsten (*principes*). Wie, om welke reden ook („*rex vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est*”) gehoor kon erlangen, voerde over te berde gebrachte zaken het woord, en men stemde bij acclamatie („*si displicuit sententia fremitu aspernantur, sin placuit frameas concutiant, honoratissimum adsensus genus est, armis laudare*”) ²⁾.

Het concilium was in de eerste plaats uitsluitend bevoegd tot die rechtshandelingen, die het gansche volksgeenootschap in zijn geheel betroffen.

Hiertoe mogen wij stellig rekenen de berechting van die misdrijven, die tot uitstooting uit het volksgeenootschap leidden („*licet apud concilium accusare et discrimen capitis intendere*”) ³⁾. Dan de weerbaarverklaring, de opneming in het

¹⁾ Ald. 12, 13, 15, 20, 21, 22.

²⁾ Ald. 11.

³⁾ Ald. 12.

volksgenootschap als volgerechtigd lid ¹⁾. En in de derde plaats de beslissing omtrent oorlog of vrede. Immers, bij herhaling wordt ons de „civitas” als de oorlogvoerende mogendheid voorgesteld. Voor het nemen van meisjes als gijzelaars voor den vrede geeft Tacitus als grond: „ut efficacius obli-gentur animi *civitatum*” ²⁾ en van krijgslustige jongelieden vertelt hij, dat zij zich bij andere natiën aansluiten „si *civitas* in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat” ³⁾.

Eindelijk werden in het concilium de gouwvorsten, „*principes*” gekozen, omtrent wier werkzaamheid tweeërlei wordt medegedeeld. Vooreerst stonden zij aan het hoofd der rechtspraak, „*jura per pagos vicosque reddunt*” ⁴⁾. In de tweede plaats namen zij besluiten over zaken van ondergeschikte beteekenis en bereidden zij de besluiten der volksvergaderingen over de belangrijkeren voor ⁵⁾.

Caesar zegt, dat de „civitas” in vredestijd geen algemeen hoofd („*communis magistratus*”) had ⁶⁾. Dit gold ook in later tijd nog van een aantal volken, maar niet van alle. Tacitus ⁷⁾ spreekt reeds van volkskoningen en vóór en in de vierde eeuw vinden wij melding gemaakt van koningen bij de Bataven de Quaden, de Chamaven, de Eburonen en andere Franken. Vermoedelijk werden deze koningen gekozen uit een bepaald geslacht, althans Tacitus spreekt van „*stirps regia*”. Omtrent de koninklijke macht kunnen wij slechts uitmaken, dat zij noch volstrekt, noch zonder beteekenis was. Niet volstrekt, immers Tacitus zegt „*nec regibus infinita aut libera potestas*”, en, waar hij van de Gothen en de macht hunner koningen spreekt, „*paullo jam adductius regnantur quam ceterae Ger-*

¹⁾ Ald. 13.

²⁾ Ald. 8.

³⁾ Ald. 14. •

⁴⁾ Ald. 12, vgl. Caesar de B. G. VI. 23 *Principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt*.

⁵⁾ Ald. 11. Dit is althans de meest aangenomen opvatting van deze plaats.

⁶⁾ De Bello Gallico, VI, 23.

⁷⁾ Tacitus, Germ. 7.

manorum gentes, nondum tamen supra libertatem" ¹⁾). En aan den anderen kant niet zonder beteekenis. Dit volgt reeds uit het feit, dat door koningsgunst de vrijgelatenen in macht en aanzien soms zelfs boven vrijen en edelen konden stijgen, ²⁾ en nog duidelijker uit de toekenning van een deel der boeten aan den koning, („pars mulctae regi vel civitati") ³⁾.

Omtrent de politieke beteekenis van „pagus" en „centena" zijn wij zeer onvolledig ingelicht. Ongetwijfeld lag deze in hoofdzak in de rechtspraak. De „principes" waren vooral — wij zagen het — met de rechtspraak, het „jura per pagos vicosque reddere" belast.

De eenige plaats echter, die licht verspreidt over de wijze waarop zij zich van deze taak kweten, is niet zeer duidelijk. „Centeni singulis ex plebe comites consilium simul et auctoritas adsunt", zoo lezen wij.

Op het gevolg, den „comitatus" ⁴⁾ kunnen deze woorden niet slaan. Wij weten toch, dat er tusschen de principes een wedijver bestond, wie het grootste gevolg zou hebben. Dat ieder hunner het tot omstreeks honderd gevolgsgenooten zou hebben gebracht, is geheel onaannemelijk.

Hebben wij dan in den „princeps" den hoofdmans van het honderdschap te zien die met en voor de zijnen recht spreekt? Ook dit is niet waarschijnlijk. Ware het zoo, dan zou er geen gouwhoofd zijn geweest en geene gouwvergadering worden vermeld, en dit terwijl juist in later tijd de gouwen voor de rechtspraak van zoo overwegende beteekenis waren.

Ook de meening, dat de „princeps" gouwhoofd was, het gouwleger ten strijde voerde, en met elk honderdschap afzonderlijk terechtzat op elks dingplaats, is niet zonder bedenking. Waarom zouden de Germanen terechtzittingen voor en in het honderdschap hebben gehouden onder een ander

¹⁾ Ald. 7, 43.

²⁾ Ald. 25.

³⁾ Ald. 12.

⁴⁾ Waarover Tacitus spreekt in Germ. 13, 14.

hoofd dan dat van het honderdschap zelf? Waarom zou de gouw eerder dan het honderdschap territoriale beteekenis hebben erlangd, indien de laatste bij de rechtspraak zoo geheel op den voorgrond was getreden? ¹⁾

Er blijft, voor zooveel ik zie, slechts over, aan te nemen, dat er onder den princeps recht gedaan werd in, voor en met de geheele gouw, dat hij zijne terechtzittingen hield beurtelings op verschillende dingsteden, en dat telkens de mannen van het honderdschap om en bij die dingsteden gevestigd het voltalligst waren, het meest in het oog vielen en misschien bij de handeling, b. v. bij de godsdienstige plechtigheden op den voorgrond stonden.

Wellicht ook gold niet bij alle stammen dezelfde regeling, en wat wij van latere tijdperken weten, maakt dit zelfs waarschijnlijk.

Geschreven wetten, of op schrift gebrachte gewoonterechten uit deze periode kennen wij niet. Er leefde zeker een recht in de overtuiging van het volk, dat zich kenbaar uitte vooral als eene volksgroep ter rechtspraak was vergaderd.

§ 3.

Wet en bestuursinrichting der Salische Franken.

De stammen, die het zuidelijk deel van ons vaderland bevolkten, hebben naar allen schijn een bond gevormd, welks

¹⁾ Het spreekt van zelf, dat het gebied van meer honderdschappen, de gouw, eerst als territoir beteekenis kan hebben gekregen, toen deze geen geheel zwervend leven meer leidden. In dien tijd waarin de gouw een territoir werd, hebben wij ons elk honderdschap evenmin als het duizendschap s. v. v. rusteloos heen en weer trekkend te denken. De — zeg tien — honderdschappen waren gevestigd in den pagus; elk hunner in een deel van den pagus. Maar waarom zou, waar beide een zeker gebied innamen, waar beide onderdeelen van de civitas waren, waar beide legerafdeelingen vormden, juist de pagus en niet de centena een in het concilium gekozen hoofd hebben gehad, en territoriale beteekenis hebben gekregen, als de centena en niet de pagus bij de rechtspraak — en daarmee bij de rechtsvorming — de hoofdrol had gespeeld.

leden den naam van Franken ontvingen. De westelijke Franken zijn als Salische Franken bekend.¹⁾ Ik vermeldde reeds, dat althans Bataven hiertoe behoorden. Verder zijn stellig de Toxandriërs er toe te rekenen. Welke volken er verder toe behoorden, staat niet vast²⁾.

Tot ongeveer het midden der 5de eeuw vormde de „Sylva Carbonaria” — tusschen Schelde en Sambre — hun zuidelijke grens. Omstreeks 445 zette een hunner koningen Clodio³⁾ met de zijnen den trek naar het Zuiden — zooals wij zagen⁴⁾ reeds vroeger begonnen — voort, en drong door tot de Somme. Na hem regeerde over een deel der Saliërs koning Childerik, die in 481 stierf en begraven werd te Doornik, waar zijn lijk is teruggevonden. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Clovis. Deze vervolgde wat Clodio was begonnen. In 486 versloeg hij den Romeinschen veldheer Syagrius, en strekte weldra zijn gebied zuidwaarts tot de Loire uit. Langs verschillende wegen verwierf hij het koningschap over alle Saliërs en Ripuariërs. Toen hij in 511 stierf, was het groote Frankische rijk gevestigd. Clovis was ondertusschen in 496 tot het Christendom overgegaan, zoo het heet met duizenden van zijn volk.

Vóór zijn dood, hierover zijn allen het eens, is de *lex Salica* opgesteld, die ons het eerste beeld geeft van Frankisch recht. Maar is de leeftijd dier wet niet nader te bepalen? Ging

¹⁾ Volgens R. Schröder (Franken 11) en de meesten met hem, beteekent die naam: Zeefranken, volgens Thudichum (Sala 57 vlg.) staat de naam in verband met Sala „Herrschaft, Herrlichkeit”, en duidt hij aan Franken die koningen hadden, of heerlijke Franken, heeren.

²⁾ R. Schröder brengt er nog toe de Caninefaten, evenals de Bataven van Chattischen oorsprong en de Cygernen (Lehrb. 94).

³⁾ Over welke Franken zich Clodio's gebied uitstreckte, is niet onbetwist. Sommigen zien in hem een heerscher over alle Saliërs, anderen meenen, dat hij het was over een deel dezer (W. Schultze Deutsche Gesch. von der Urzeit bis zu den Karolingern II, 50); Fahlbeck La royauté et le droit royal Francs 12) houdt hem zelfs voor koning van Saliërs en Ripuariërs beide.

⁴⁾ Hiervóór bl. 5.

men af op den oudsten proloog, die uit de zesde eeuw dagteekent, dan zou men denken aan opteekening in het oude stamland. Zij gewaagt van opstelling der wet „dum [gens] adhuc teneretur barbara” en stelt die aldus voor, dat vier „proceres ipsius gentis, qui tunc tempore ejusdem aderant rectores” — dus vier „principes”, „thungini” — op drie achtereenvolgende rechtsdagen zijn samengekomen en dat daar in den vorm van wijsdommen de rechtsregelen zijn vastgesteld, die samen de wet vormen. Die wet zou dan geloopt hebben — naar den vierden proloog — tot de bepaling, die in de handschriften volgt op Cap. 65 en tot titel heeft „*de mitio fristito*”. Zij zou door Clovis na de aanneming van het Christendom zijn herzien en door Childebert en Clotarius aangevuld.

Reeds die vaststelling op drie dingen wijst op een klein gebied, waar het recht zuiver bewaard en bekend was, niet op een gebied van Rijn tot Loire. En ook in de wet zelve zijn verschillende bewijzen, die het ontstaan der wet in het oude stamland, als reeks van wijsdommen waarschijnlijk maken. Zoo treft ons de plaats der bepalingen over diefstal 2—14, 21, 22, 33, 34, 38, 40. Ware de wet het werk van één persoon of van eene commissie, die haar ter goedkeuring aan den koning, of aan eene volksvergadering had voorgelegd, wij zouden mogen verwachten, de bepalingen over diefstal bijeen te vinden. Nu ziet het er uit, alsof men b.v. op een eersten rechtsdag gemeend heeft het onderwerp uit te putten in art. 2—14, en of dan later (b.v. op een volgenden en derden rechtsdag) naar het den een of ander inschoot, op leemten is gewezen. Cap. 12 „*de furtis servorum vel effractoris*”, cap. 40 „*si servus in furtum fuerit inculpatus*” behooren bijeen, en alleen eene vaststelling op verschillende tijden kan hunne plaatsing verklaren.

Zoo is het ook met de capita 37 de vestigio minando, en 47 de furtis. Eveneens met cap. 15 en 41, die beide over doodslag handelen en beide bij elkaar en bij c. 17 over verwonding behooren.

Bovendien wijst n.f. — het klinkt haast paradoxaal — c. 47, gewoonlijk voor het tegendeel aangehaald, op vaststelling in het oude stamland. De procestermijnen in de actie tot opvordering van vermist roerend goed worden daar aldus geregeld „si eis ligere aut carbonariam ambo manent.... in noctis XL placitum faciant, quod si trans legerem aut carbonaria ambo manent.... LXXX noctis lex ista custodiatur”. De Liger, dit vindt tegenwoordig geen tegenspraak meer, is de Loire. Dus — zoo redeneert men — c. 47, en dus ook de wet moet dagteekenen van na 486. Mij dunkt, c. 47, zooals het nu luidt, is zoo zonderling, dat het moeilijk oorspronkelijk aldus kan geschreven zijn. Stel er is een tijd geweest, waarin men de Loire als de zuidelijke grens van het Salische rijk beschouwde, dan vormde toen zeker de Sylva Carbonaria niet de noordelijke grens, maar veeleer de Maas of de Rijn; en als men de grenzen had willen aanduiden, dan zou men toch van de oostelijke grens niet gezwegen hebben.

En wilde men niet de grenzen aanduiden, dan was de bepaling nog zonderlinger. Dan zeide zij, dat de termijn van 80 dagen zou gelden, indien beide partijen ten zuiden van de Loire of ten noorden van de Sylva Carbonaria woonden, of — wil men met Brunner¹⁾ in strijd met de woorden aan den gedaagde alleen denken — indien de gedaagde daar gezeten was. Maar waarom die zonderlinge regeling? Wat ter wereld zou de wetgevers genoopt hebben, om zich — zooals Brunner meent dat zij deden — juist de streek tusschen Loire en Kolenwoud als het tooneel van den „aanvang”²⁾ voor te stellen? En waarom zouden zij dan een zoo groot verschil van termijnen gemaakt hebben? Zij zullen zich toch wel niet voorgesteld hebben, dat iemand b.v. zijne gestolen koe van de Sylva Carbonaria af naliep en er eindelijk ten zuiden van de Loire de hand op legde?

Verklaarbaar is de plaats alleen, als men denkt aan hare

¹⁾ R. gesch. I, 297.

²⁾ Het leggen van de hand op het betwiste roerend goed.

opstelling in het oude stamland na het begin van den trek zuidwaarts en aan aanduiding van de oude zuidergrens. Behoort dan een van de partijen tot de trekkers, dan wordt de termijn verdubbeld.

Ik zal geen partij kiezen voor de oudere meening van Waitz, Stobbe en Fahlbeck, dat de Liger de Leye is, maar is zij het niet, dan moet het „Ligeris” onhandig zijn ingevoegd of voor een ander woord in de plaats gesteld ¹⁾.

Uit de muntverhouding (den solidus van 40 denariën) zou ik stellig niet tot opstelling van de wet onder Clovis durven besluiten. De tijd van den overgang van den ouden denarius (waarvan er 24 in den solidus gingen) tot de zilveren siliqua is niet met juistheid te bepalen. Fahlbeck ²⁾ heeft er m.i. terecht op gewezen, dat de munten, in het graf van Childerik I gevonden, alleen dan iets zouden bewijzen, indien vaststond dat zij tijdens zijn dood nog geregeld in omloop waren ³⁾.

De bepaling van c. 27 § 13 over onrechtmatigen wijnoogst kan niet in het oude stamland geschreven zijn, maar kan eene latere invoeging wezen.

Eindelijk, Brunner's argument, ontleend aan overeenstemming met bepalingen uit andere wetten ⁴⁾. Ik kan hieraan niet zooveel gewicht toekennen als R. Schröder doet ⁵⁾. Het komt mij zelfs voor, dat in den laatsten tijd over het algemeen van argumenten, ontleend aan eenige overeenkomst van verschillende wetten een te ruim gebruik wordt gemaakt. Komt eene reeks van bepalingen in dezelfde, *eenigermate willekeurige* volgorde in twee wetten voor, vertoont de woordenkeus in twee wetten dezelfde eigenaardigheid, bevatten beide eene

¹⁾ Ook Brunner R. gesch. I, 298 wijst op die mogelijkheid.

²⁾ T. a. p. 283.

³⁾ Men kan het als geoorloofd hebben beschouwd, dooden oude munten mede te geven, en dus Childerik I denariën van 24 in den solidus in het graf te leggen, al waren deze tijdens zijn dood op aarde in zijn rijk niet meer gangbaar.

⁴⁾ T. a. p. 300 n. 44.

⁵⁾ Lehrb. 227.

soortgelijke bijzondere regeling, dan verdient dit zeker de aandacht. Maar dat in verschillende wetten dezelfde voor de hand liggende woorden worden gebezigd, wijst mijns inziens op geenerlei verband. Dit laatste schijnt mij hier het geval. Ik wil Brunner's bewijspplaatsen niet afdrukken; de lezer vergelijk ze. Slechts op de eerste groep zij gewezen als voorbeeld¹⁾: Sal. 27,2 si vero de pecoribus (tintinno) involaverit....²⁾ 27,3 si quis pedica ad caballo imbulaverit.... 27,4 si vero caballi ipsi perierint, ipsos in capite restituat. Burg. 4,5 qui *tintinum* caballi furto abstulerit, 4,6 si autem impedito *caballo* ingenuus *pedicam* tulerit. Wis. VII 2,11 siquis tintinnabulum *involaverit*.... *pecoribus* VIII 4,1 si quis *caballum* de *pedica*.... tulerit.... unum solidum ei det et si.... *perierit* ejusdem meriti *caballum*.... restituat." De merkwaardigheid der overeenkomst tusschen deze plaatsen ontsnapt mij geheel. Dat men, waar zorgvuldige afscheiding ontbreekt, de koeien eene schel omhangt en de paarden een voetbongel aandoet, dat men de schel „tintinum" en de bongel „pedica" noemt heeft niets bijzonders, evenmin als dat verschillende wetten stelen „involare" noemen. Dat men bij diefstal van de schel tevens aan die van den bongel en bij den laatsten tevens aan de mogelijkheid van verlies van het paard heeft gedacht, dat verschillende stellers dat verloren gaan „perire" hebben genoemd, dat men hem, die er aan schuldig was, tot teruggave van een gelijkwaardig paard heeft verplicht, en dat men dat teruggeven „restituere" heeft genoemd is ook al weder zeer gewoon.

Maar daarentegen, had de steller der *lex Salica* de *lex Burgundionum* en de *lex Visigothorum* vóór zich gehad, dan zou het merkwaardig zijn, dat hij sprak van het *tintinum* van varkens en vee, (L. Sal. XXVII 1,2) en van de schilla de *caballo* (ald. 2), dat hij niet sprak van teruggave van een

¹⁾ Ik geef die zooals Brunner. T. a. p. I, 300 n. 44.

²⁾ En in sommige teksten (bij Hessels 6 en 7) „Si quis schillam de caballo furaverit".

paard „*eiusdem meriti*”, dat hij bepalingen hier liet volgen, die in beide wetten elders voorkomen, en reeds in vorige capita regelingen opnam, die hier volgen (b.v. L. Sal. XXII vgl. l. Visig. VII 2. 12), dat over zoovele onderwerpen, in l. Burg. of de Westgothische antiqua behandeld, in de lex Salica òf niet, òf in geheel andere termen wordt gesproken.

Alles saamen genomen erken ik, dat enkele bepalingen der lex Salica naar vorm of inhoud uit Clovis tijd zijn, maar acht waarschijnlijk, dat de wet overigens van ouder dagteekening is. Hoe men intusschen over deze vraag denke, de Salische wet geeft ons in elk geval een beeld van het recht in de 5de eeuw.

Wat wij daaruit vernemen omtrent bestuur en rechtspraak, sluit zich nauw aan bij hetgeen Tacitus ons leerde¹⁾.

Bij de rechtspraak zijn twee volksbeambten werkzaam, de „thunginus” en de „centenarius” (hunno?).

De tunginus¹⁾ treedt op bij de rechtspraak. Hij komt in de wet viermaal voor, in T. 44, 46, 50 § 2 en 60. In T. 44 „de reipus”, handelende over het huwelijk der weduwe, wordt gezegd „thunginus aut centenarius mallo indicant et in ipso mallo scutum habere debet, et tres homines tres causas demandare debent”²⁾. T. 46 handelt over het „adfathomian” (adoptare in hereditatem, zooals het later heet). Er hebben daarbij twee handelingen plaats; de eigenaar draagt zijn vermogen over aan een „manus fidelis” en deze later aan den aangenomen erfgenaam. Voor de eerste handeling „thunginus aut centenarius mallum indicant, et scutum in illo mallo

¹⁾ Zie daarover Brunner Rgesch. II 149, 216.

W. Sickel Die Entstehung des Schöffengerichts (Zeitschr. Sav. St. VI 1) en Beitr. z. deutschen Verfassungsgesch. d. Mittelalters (Mitth. des Inst. f. Oesterr. Geschichtsf. Ergänzungsbl. III 452, overdr. bl. 31).

R. Schröder Lehrb. 125, 16.

Beaudouin. La participation des hommes libres au jugement dans le droit Franc. (Nouv. Revue Hist. XI 483).

²⁾ De openingsvragen.

habere debet, et tres homines tres causas demandare debent." Wordt later betwist, dat de eerste handeling naar behooren heeft plaats gehad, dan moeten drie getuigen komen verklaren o. a. „quod ibi fuissent in mallo quem thunginus aut centenarius indixerit."

De tweede handeling moet plaats hebben „ante rege, aut in mallo [legitimo]"¹⁾, of, zooals het in het slot der plaats heet, „ante regem aut in mallo publico legitimo hoc est in mallobergo ante theoda²⁾ aut thunginum."

T. 50 § 2 bepaalt het volgende: Wie niet wil betalen, wat hij krachtens „fides facta" schuldig is, wordt ter terechtzitting („ad mallum") gedaagd. Hier spreekt de *tunginus* het „nexthe ganthichio" tegen den gedaagde uit.

Eindelijk T. 60 § 1 handelt over het treden uit de familie. Wie dit wil, moet in „mallo ante thunginum ambulare."

Aan de beteekenis van het „aut" in deze plaatsen kan m. i. geen twijfel bestaan. Het staat niet voor „et", wijst dus niet aan, dat „tunginus" en „centenarius" te zamen werkzaamheden verrichten. Het „tres homines tres causas demandare" kan toch onmogelijk door twee te zamen geschieden. Bovendien zou in die opvatting het enkelvoud, dat een paar maal voorkomt, (*debet*, *indixerit*) al zeer onverklaarbaar zijn.

Evenmin heeft het den zin van „sive"; het wijst dus niet aan dat *tunginus* en *centenarius* dezelfde persoon is. Immers dan zou het meestal voorkomende meervoud (*debent*, *indicant*) weer volkomen misplaatst zijn.

Het moet dus aanwijzen, dat de bedoelde handelingen worden verricht of door den *tunginus* of door den *centenarius*.

¹⁾ Invoeging in andere handschriften.

²⁾ Kern. Noten I. Sal. § 227, Brunner Rgesch. I. 209 e. a. houden „theod" voor „Koning"; vroegeren dachten aan „het volk". Tegen eerstgenoemde verklaring schijnt het „in mallobergo" te pleiten. Of men zich den Koning wel dacht, rechtsprekende in „mallobergo", schijnt minstens twijfelachtig. In die plaatsen, volgens welke een „in mallobergo" berechte weerspannige voor den Koning geroepen wordt (I. Sal. 56 Cap. II, 8) heet dit „ad praesentiam regis."

Dat is ook de meest gewone beteekenis van „aut”, die het o. a. ook heeft in T. 46 in „ante regem aut in mallo legitimo.”

In dit licht bezien, leeren de plaatsen ons het volgende. Er zijn terechtzittingen, die òf door den thunginus, òf door den centenarius kunnen worden geleid; hier mogen vormlijke rechtshandelingen plaats hebben; dat er ook gedingen kunnen worden gevoerd, blijkt niet. Wij mogen aannemen, dat dit terechtzittingen zijn geweest van en voor de centena; anders zou de leiding door den centenarius vrij ondenkbaar wezen.

Er zijn andere terechtzittingen, waar ook wordt recht gesproken, deze dragen den naam van „mallus legitimus,” het zijn ongetwijfeld de echte, ongeboden dingen; zij kunnen slechts staan onder leiding van den thunginus¹⁾.

Deze laatste is dus hooger volksbeambte²⁾ dan de centenarius.

Twee over hetzelfde gebied zijn op grond van hetgeen wij van het vroegere en latere recht weten moeilijk aan te nemen. Wij komen dus tot het besluit, dat de tunginus is de volksambtenaar voor den grooteren kring, de gouw³⁾.

Naast deze beide volksbeambten kent de lex Salica twee koninklijke ambtenaren, den „grafio” en den „sacebaro.”

De „grafio” was belast met de executie. Tot hem had men

¹⁾ Zijn naam schijnt hem dan ook te teekenen als houder van het „thunc”, „placitum”, dat een enkele maal naar hem „thunchinium” heet (v. Amira Grundriss 73 n.)

²⁾ Dat beide volksbeambten waren, wordt algemeen aangenomen. Fustel de Coulanges (Monarchie Franque 327) voert eene vrij zonderlinge redeneering om het te ontkennen. Vooreerst, zegt hij, het staat nergens; wij antwoorden, dat de tunginus koningsambtenaar was, staat ook nergens. Ook dat hij geen 3 voudig weergeld had staat nergens, vervolgt F. Wij antwoorden, ook dat hij het *wel* had, staat nergens, en van allen, die wij stellig als koningsdienaren kennen, staat het er wel. De tunginus kan, zegt F. ook een ondergeschikt grafelijk beambte zijn geweest. N.B., een ondergeschikte van den graaf, die bij de rechtspraak bevoegdheden had, welke deze miste!

³⁾ Brunner en Sickel hebben dit uitstekend aangetoond en uiteengezet. Anders v. Amira Grundriss 2^e Aufl. 73, die echter niet tracht Brunner's en Sickel's betoog te weerleggen.

zich te wenden, wanneer eene „fides facta” niet werd nagekomen (T. 50 §§ 2, 3, T. 51, T. 56 add., Sept. causae C. 6 § 6) of later indien eene veroordeeling voor eene geldsom viel te executeeren C. V. 7; verder dwong hij den „homo migrans”, die veroordeeld was tot ontruiming der villa, aan dit vonnis gevolg te geven T. 45 § 2. Hij ontving e. g. het „fredus” (T. 53 §§ 2, 3, 4, C. VI. 14) en bewaarde een gevangen genomene (T. 32 add. 3). Dat hij een koninklijk ambtenaar was, blijkt uit zijn 3-voudig weergeld T. 54 § 1 en 2, Sept. causae C. 8 § 2.

Met de rechtspraak had de graaf zich aanvankelijk niet in te laten. Dra echter verdween de „thunginus” en gingen zijne bevoegdheden op den graaf over (Cap. I, 7, 9; Cap. VII, 1, 5, Extr. B., 1, 2). De overgang zal wel — Sickel wees er op ¹⁾ — geleidelijk hebben plaats gehad. Het volk hield op, zegt hij, als een tunginus stierf of zijn ambt nederlegde, een opvolger te kiezen; ook de koning benoemde geen nieuwen tunginus; de koningsambtenaar voor de administratie in denzelfden kring, nam eenvoudig de functiën van den tunginus over. Misschien is het nog waarschijnlijker, dat eerst verkiezing van den graaf voor het opengevallden tunginusambt door het volk regel is geworden en daarna deze keuze is achterwege gebleven, en de graaf krachtens koninklijke benoeming alleen, ook zijne functiën bij de rechtspraak is blijven uitoefenen.

De sacebaro was evenals de graaf een koningsdienaar, aanvankelijk vaak een onvrije; hij was belast met het ontvangen van aan den koning verschuldigde gelden ²⁾ (T. Sal. 54 §§ 2, 3).

Bij de rechtspraak traden eenige personen uit de gemeente op den voorgrond, „rachimburgii” genoemd. Dezen spraken op de gewone terechtzittingen recht, dit is niet twijfelachtig. Tal van plaatsen bewijzen het: T. 56 „ubi rachineburgius iudicavit”, „quando rachineburgii iudicaverunt”; T. 57 spreekt

¹⁾ T. a. p. 38.

²⁾ Brunner, R.gesch. II 151, Sickel t. a. p. 38.

van het geval, dat „rachineburgii in mallobergo sedentes dum causam inter duos discutiunt... legem noluerint dicere.” De eischer vorderde op vormlijke wijze, dat zij zouden rechtspreken, en deden zij het niet, septem de illos rachineburgios... solidos III culpabilis judicentur § 1. Hadden „illi rachineburgii” wel vonnis gewezen, maar niet „secundum legem”, en kon de in het ongelijk gestelde partij dit bewijzen, dan wordt op zijne klacht ieder hunner in eene boete van XV solidi veroordeeld § 3; slaagde hij daarentegen niet, bleek zijn klacht ongegrond, dan boette hij ieder huuner met XV solidi. Uit deze plaatsen blijkt, dat er recht werd gesproken door *rachimburgii sedentes* ten getale van zeven of misschien meer dan zeven (septem de illos). Mogen wij een koningsdict uit de volgende eeuw (Ed. chilp. van 561 à 584) mee onder onze bewijzen opnemen, dan kunnen wij verder zeggen dat die zeven uitdrukkelijk werden opgeroepen; c. 6 spreekt toch van „VII rachineburgiiis ferbannitus”.

Er waren stellig in het gebied meer rachineburgii dan die enkelen, telkens voor de rechtspraak noodig, immers als de graaf eene inbeslagneming heeft te doen „collegat secum „septem rachineburgius idoneos”. Dat veronderstelt de keuze uit een grooter aantal, zou men zeggen. Bovendien het „rachimburgii sedentes” wijst op eene tegenstelling met andere „circumstantes”. Met Sickel, Brunner en Schröder acht ik het waarschijnlijk, dat eenigen uit de dinggenooten, de „sedentes” het vonnis voorstelden, terwijl de rol der andere — der „rachimburgii circumstantes” ¹⁾ — zich bepaalde tot al of niet bevestiging hiervan ²⁾.

¹⁾ Sickel, t. a. p. 18 vlg.

²⁾ Beaudouin, al is er in zijne bewijsvoering veel van gewicht, heeft m. i. aan het betoog van Sickel omtrent de rol der omstanders te weinig aandacht geschonken. Aan het woord „judicaverunt”, mag men geen te groote waarde hechten. Wij weten, dat veel later in verschillende streken van ons land hij, die het eerst zijn oordeel zegt, „ordelwijzer” heet, niet-tegenstaande dat niet hij alleen, maar de geheele vergadering in werkelijkheid den inhoud van het vonnis vaststelt.

§ 4.

Latere ontwikkeling der rechterlijke inrichting
bij de Franken.

Tijdens de opstelling der *lex Ribuaria* — naar Brunner m.i. terecht aanneemt, vóór 596, komen in haar gebied de „*rachimburgii*”, die dus Frankisch, niet enkel Salisch waren, nog voor in de oude functiën c. 55, c. 32 § § 2, 3, maar de „*thunginus*” is verdwenen, en de graaf — enkele malen *judex fiscalis*” genoemd — ¹⁾ heeft de leiding der terechtzitting overgenomen c. 32 § 3, c. 50 § 1 c. 88. ²⁾

Deze rechterlijke inrichting bleef de grondslag der latere Frankische ³⁾, die onder Karel den Groote haar beslag kreeg (vermoedelijk 770—780) en hierop neerkomt. De graaf houdt 2 à 3 maal in het jaar met de dingsplichtige mannen van zijn graafschap de gewone terechtzitting, het echte ding, waar alle zaken mogen worden berecht, en dat voor de gewichtigste — over onroerend goed, vrijheid, halszaken — bij uitsluiting bevoegd is. Ik zeg 2 à 3 maal in het jaar met de dingsplichtigen van het graafschap. Dit is niet onbetwist; Sohm, R. Schröder en anderen meenen, dat het echte ding in elk honderdschap driemaal per jaar en zoo in elk graafschap ongeveer om de zes weken gehouden werd. Ik heb getracht deze meening uitvoerig te weerleggen in mijn opstel *Die Frist von Jahr und Tag* ⁴⁾. Een m. i. krachtig argument daartegen, waarop

¹⁾ L. Rib, C. 51 § § 1 en 2; C. 53 § 1.

²⁾ Alle hier genoemde capita behooren tot het deel der L. Rib, dat zich aan de l. Sal. aansluit. De vermelding van de nieuwe functie van den graaf geeft echter wel een bewijs, dat men niet gedachteloos heeft nageschreven, en wij mogen dus de werkzaamheid der *rachimburgii* ook bij de Ribuariërs gerust op grond der wet aannemen. Over hunne vermelding in verschillende formules zie Beaudouin t. a. p. 586 vlg.

³⁾ Zie hierover Sickel, *Die Entstehung d. Schöffenger.*, 24 vlg.; Brunner, *Rgesch.* II, 216; R. Schröder, *Lehrb.*, 166 vlg.; Beaudouin, t. a. p. 499, 557; L. Beauchet, *Hist. de l'organisation judiciaire en France*. Alfr. Weber, *Der Centenar nach den Karol.* Kapit.

⁴⁾ *Zeitschr. d. Sav. Stift.*, XIV, 90 vlg.

ik toen verzuimde te wijzen, geeft het Cap. van 769 c. 12¹⁾, waar wordt voorgeschreven, dat ieder het echte ding tweemaal per jaar moet bezoeken „primum circa aestatem, secundo circa autumnum”. Dit voorschrift is volstrekt onvereinigbaar met de meening, dat er in ieder honderdschap twee zittingen werden gehouden en die in het eene zes weken na die in het andere, zoodat zij elkaar met gelijke tusschenpoozen het geheele jaar door opvolgden²⁾.

Naast deze echte dingen stonden de geboden gerechten tot welke na de instelling der schepenen (scabini) slechts dezen ter rechtspraak mochten worden opgeroepen.³⁾ Zij werden vermoedelijk alle 14 dagen gehouden, stonden onder leiding van den graaf of den centenarius, en hadden eene beperkte competentie. De schepenen — eene schepping van Karel den Groote — waren vaste, vermoedelijk voor het leven door of van wege den koning, somtijds in overleg met het volk gekozen rechtsprekers. Getreden in de plaats der rachimburgi, hebben zij vermoedelijk als dezen op de echte dingen de rol van oordeelvinders vervuld. Op de geboden dingen oordeelden zij alleen.

De onmiddellijke medewerking van het volk bij de rechtspraak was dus verminderd. Terwijl het geheele volk zelf vroeger de eenige vonniswijzer was, waren het nu — ook in oud-Frankische landen⁴⁾ — enkelen, die in de zaken van minder gewicht recht deden. Er is ondertusschen geen sprake van een terugdringen van het volk door den koning, maar veeleer van het scheppen van een nieuwen toestand in het volksbelang en overeenkomstig den volkswensch.

¹⁾ Boret. I, 46.

²⁾ Dit heeft m. i. R. Schröder Lehrb. 168 ten onrechte voorbijgezien.

³⁾ Beaudouin merkt terecht op t. a. p. 563—565, dat naar het Cap. van 769 tot de buitengewone terechtzittingen allen moesten opkomen, die er werden opgeroepen („vocatus venire nemo tardet”), maar neemt zonder bewijs aan, dat ook alle dingsplichtigen er werden opgeroepen.

⁴⁾ Over de rechtsmacht in de nieuw veroverde streken, heb ik hier niet te spreken.

De Capitularia, die over de 2 of 3 echte dingen handelen, zeggen het ons, dat zij hun grond vinden in het belang der „pauperes”. Het zwerven had opgehouden, de landbouw had zich ontwikkeld; hierdoor was de boer meer aan huis gebonden. De bijzondere eigendom had zich uitgebreid, het erfrecht was gewijzigd, overdracht van onroerend goed was mogelijk geworden; daarmede waren nieuwe wegen tot verrijking van de eene, verarming van de andere familie geopend. Groei der bevolking, vermeerdering van het verkeer, werkten mede tot de toeneming van het aantal processen en de verzwaring van de taak der gerechten. Vermoedelijk hebben wij in de werkzaamheid der rachimburgen tijdens de *lex Salica* reeds een blijk te zien, dat er bij de kleine lieden eene neiging ontstond, om zich op den achtergrond te houden, of zelfs geheel terug te trekken. De maatregelen van Karel den Groote hebben dan gestrekt om aan den geleidelijk geworden toestand deels bestendigheid, deels een nieuwen vorm te geven.

§ 5. De nieuwe koningsmacht.

In het voorgaande is ons reeds gebleken, dat de koninklijke macht zich aanmerkelijk had uitgebreid. Over zijn geheel gebied had de koning zijne ambtenaren, o. a. zijne graven, eerst met de executie alleen, later ook met de leiding der rechtspraak belast. Die ambtenaren, graven en anderen behoorden tot de mannen van aanzien in hun kring; dat de koning hun zijne bevelen kon geven was reeds eene bron van grooten invloed, een kenteeken van groot gezag.

Trouwens, de geheele *lex Salica* geeft blijk, dat tijdens hare opstelling de koning reeds werd beschouwd als drager van het staatsgezag. Des Konings ambtenaar dwingt tot nakoming van rechtsplichten, de koning onttrekt de rechtsbescherming aan den weerspannige (l. *Sal.* 56).

En weldra treedt de koning meer en meer op den voorgrond en bij de wetgeving en bij de hoogste rechtspraak.

Bij de wetgeving. Wij leerden voor den Germaanschen tijd

eene volksvergadering van de „civitas”, van verschillende vereende gouwen dus, kennen, onder den naam van „concilium”. De civitates zijn als politieke eenheden verdwenen bij de vorming van het Frankische rijk, en aan eene eigenlijke volksvergadering voor het geheele Frankische gebied, waarover Clovis en zijn opvolgers den heerscherstaf voerden, kon, dit ligt voor de hand, geen sprake zijn. Van eene *eigenlijke* volksvergadering, zeg ik. Wel treffen wij in het Frankische rijk eene bijeenkomst aan die er eenigermate op gelijkt en die er enkele functiën van overneemt, de legervergadering, het Campus Martius later Madius ¹⁾. Wel stellen rijksdagen en hofdagen den koning in de gelegenheid, zich omtrent de volksdenkbeelden en behoeften te doen inlichten ²⁾, maar eene oppermachtige vergadering van alle vrije volksgeenooten is er niet meer, en niet van de genoemde vergaderingen gingen de maatregelen uit, die zooveel mogelijk het recht en het bestuur gelijken tred deden houden met de behoeften.

Deze waren te danken aan den Koning. De koninklijke verordeningen dragen den naam van Capitularia ³⁾. Zij bewegen zich op nagenoeg elk gebied van wetgeving, echter — dit dient in het oog gehouden — niet op elk gebied met dezelfde vrijheid. Men onderscheidt de Capitularia in „legi” of „legibus addenda” en „per se scribenda”. De koningen zelven onderscheidten uitdrukkelijk tusschen eene wet en gene verordening, o. a. Karel de Groote op teekenende wijze

¹⁾ Vgl. Brunner, D. Rgesch., II, 225.

²⁾ Zie daarover het uittreksel van Hincmar, bisschop van Rheims (845—882) uit het werk van Adalhard, abt van Corvei in de 8^e eeuw, „de ordine palatii” c. 29—30.

³⁾ Uitg. van Boretius in Mon. Germ. LL., sectio II (4⁷). De abt Ansegisus van Fontanella maakte in 827 eene verzameling van Capitularia in 4 boeken en 3 aanhangels. Door Benedictus Levita werden hieraan drie boeken (5—7) toegevoegd, eene vervalsching op groote schaal. Na 829 haalde Lodewijk de Vrome de oudere verordeningen geregeld aan naar de verzameling van Ansegisus.

in Cap. 820 c. 5¹⁾ „generaliter omnes admonemus, ut capitula quae preterito anno legi Salicae per omnium consensum addenda esse censuimus, jam non ulterius capitula sed tantum lex dicantur, immo pro lege habeantur”. Het onderscheid tusschen beide ligt hierin, dat aan een capitulare q. t. slechts de ambtenaren behoeften te gehoorzamen, terwijl aan de leges en de capitularia pro lege habenda, legi addita, ook het rechtsprekende volk gebonden was. Om aan de capitularia volle kracht van wet te geven, was dan ook bevestiging door het volk noodig. Deze werd verleend op verschillende wijze, door onderscheiden vergaderingen, vermoedelijk zullen wij moeten zeggen, waar en zooals zij op een oogenblik het best te verkrijgen was.

Nu eens wordt een besluit genomen „apud regem et principibus ejus et apud cuncto populo”²⁾, of lezen wij „cum viris magnificentissimis obmatibus vel antrustionibus et omni populo nostro convenit”³⁾, of „imperator . . . congregavit duces, comites et reliquo christiano populo cum legislatoribus et omnes leges in regno suo legi . . . et emendare ubicumque necesse fuit et emendatam legem scribere” . . .⁴⁾, of „placuit omnibus Saxonibus”⁵⁾. Dan weer werden capitula vastgesteld „ut petierunt [Ribuarii]”⁶⁾, of overeenkomstig wijsdommen, „judicaverunt omnes, judicatum est ab omnibus”⁷⁾. Genoeg; de „capitula pro lege habenda” vereischten de samenwerking van den koning en eene vergadering van het volk.⁸⁾

De Cap. per se scribenda, door den koning op eigen gezag — maar daarom zeker niet zonder den raad van hofdienaren, rijksgrooten of andere deskundigen van invloed — vastgesteld,

¹⁾ Boret. I, 295.

²⁾ Inl. der Lex Bajuuv.

³⁾ Boret. I, 8.

⁴⁾ Rijksdag te Aken 802. (Boret. I, 105).

⁵⁾ Cap. Sax. 797, c. 3, 10. (Boret. I, 71).

⁶⁾ Cap. l. Rib. add. 803

⁷⁾ Cap. l. Sal. 819. (Boret. I, 292).

⁸⁾ Dit is m. i. op uitstekende wijze betoogd door Rich. Schröder in Hist. Zeitschr., LXXIX, bl. 229, waar tevens de voornaamste litteratuur over het onderwerp is vermeld.

konden niet anders gehandhaafd worden dan langs administratieven weg, door den koning zelven en zijne ambtenaren. Hiermee is echter allermint hare groote beteekenis ontkend. Of zij die hadden, was meer eene machts-, dan een rechtsvraag en hiervoor was van groote beteekenis de ontwikkeling der rechtsmacht van *het Koningsgerecht* ¹⁾.

Wij kennen dit reeds uit de *lex Salica*, waar o. a. in l. 56 wordt voorgescreven, den weerspannige „ad regis praesentia” te dagen. Bijzonderheden kennen wij niet uit die wet, maar wel uit tal van oorkonden, formulieren, capitularia en geschiedverhalen, en wel de volgende. Het koningsgerecht had geen vasten zetel, maar werd gehouden in een der koninklijke paleizen, daar waar de koning zich tijdelijk ophield, of waar hij iemand zond, om hem als rechtspreker te vertegenwoordigen. Evenmin had het eene vaste samenstelling. Voorzitter was en bleef rechtens de koning, in wiens plaats echter onder de laatste Merovingen de hofmeier, nog later in den regel de „comes palatii” zitting nam. Als bijzitters worden bisschoppen, rijks- en hofgrooten, obtimates, fideles, enkele malen ook „scabini” genoemd. Hun getal — naar het schijnt niet minder dan zeven — was onbeperkt. De koning kon ten hove aanwezige ambtenaren uitsluiten, en mannen van elders ter zitting roepen.

De beslissing lag rechtens — de woorden van talrijke oorkonden stellen dit buiten twijfel — niet bij den voorzitter, maar naar Germaansch gebruik bij de leden van het gerecht. Dat echter vooral een machtige koning daarop een grooten, soms een overwegenden invloed kon oefenen, volgt uit den band tusschen hem en de meeste bijzitters, en uit de hem rechtens ²⁾ toekomende keuze dergenen die de beslissing gaven.

De bevoegdheid van het koningsgerecht was rechtens onbe-

¹⁾ Waitz, II², 184, 192; IV, 493 vlg.; V. Barchewitz, Das Königsgericht zur Zeit der Merowinger und Karolinger, 1882; L. Beauchet, Hist. de l'organisation judiciaire en France, Epoque Franque, 48, 339; H. Brunner, D. Rgesch., II, 133; R. Schröder, Lehrb., 172.

²⁾ In hoever hij hierbij ook feitelijk de vrije hand had, was weder in hoofdzaak eene machtsvraag.

perkt. De koning kon elk aanhangig of nog niet aanhangig geding aan zich trekken. Personen onder bijzondere koninklijke bescherming staande, mochten zich op het koningsgerecht beroepen, berechting hierdoor vorderen. Sommige straffen mochten slechts door het koningsgerecht worden uitgesproken, sommiger geschillen slechts daar behandeld, eenige rechtshandelingen slechts daar verricht worden. Bovendien stond in eenige gevallen beroep op het koningsgerecht open, kon een vonnis van het volksgerecht voor den koning gescholden worden, en eene vervolging wegens rechtsweigerig of vertraging daar aanhangig worden gemaakt.

In sommige gevallen — met name indien een oordeel gescholden werd — was het koningsgerecht aan het volksrecht gebonden. De rachimburchen konden — dit spreekt van zelf — aansprakelijk worden gesteld, alleen voor schennis van dat recht, dat zij hadden moeten toepassen. Maar in den regel bestond die volstrekte gebondenheid niet. Hincmar¹⁾ spreekt van een brengen van de zaken voor den koning „propter aequitatis iudicium”, en „ad regis moderationem”. Ondertusschen, verschillende capitularia uit den Karolingschen tijd houden in het algemeen de belofte van den koning en het voorschrift aan zijne getrouwen in, „legem servari”.

In tegenstelling met de volksgerechten is daarentegen het koningsgerecht stellig wel gebonden geweest aan de koninklijke capitularia, en zoo heeft ongetwijfeld zijne rechtsmacht aan 's konings wetgeving mede die kracht bijgezet die zij behoefde om op den gang der rechtsontwikkeling haar zegenrijken invloed te oefenen.

§ 6.

Nederlandsche gouwen omstreeks de 8ste en 9de eeuw.

Wij hebben in § 1 de oudste bewoners van Nederland leeren kennen. Eenige eeuwen na den tijd, waarover wij daar

¹⁾ De ord. palatii, c. 21.

spraken, vinden wij hier van de oude stamnamen weinige terug. De zuidelijke stammen, ik vermeldde het reeds, vormden een bond en droegen gezamenlijk den naam van Franken.

De Friezen — ook dit zagen wij reeds — breidden hun gebied uit langs de zeekust tot het Zwin; hoever zij zaten, landwaarts in, kan niet met zekerheid worden uitgemaakt. In het bijzonder is twijfel mogelijk over de vraag ten aanzien van Teisterbant, het oude Holland, het land van Woerden, het westelijke deel van Utrecht, Amstelland en Drente.

In het oosten waren tusschen de Friezen en de Franken de Saksen ingeschoven. Ook de grenzen van hun gebied staan niet vast.

Oorkonden en betrouwbare geschiedverhalen, die omtrent een en ander licht verspreiden, zijn er bijna niet. Enkele aanwijzingen vinden wij in hetgeen ons omtrent de rijksverdeelingen is bericht. In 837 kende Lodewijk de Vrome aan zijn zoon Karel toe „*maximam Belgarum partem, id est a mari per fines Saxoniae usque ad fines Ribuariorum totam Frisiam, et per fines Ribuariorum comitatus Moilla, Batua, Hamalant, Mosagao; deinde vero quicquid inter Mosam et Sequanam.... et deinde per Sequanam usque in mare Oceanum, et per idem mare ad Frisiam*”¹⁾.

Zooals het daar staat, zou men er uit moeten afleiden, dat aan de Saksen, tot aan het Ribuarisch gebied de Friezen grensden, en dat men verder, de grenzen van Ribuarie volgende, de graafschappen Moilla, Batua, Hamalant en Mosago zou ontmoeten.

Nithard²⁾ geeft ongeveer hetzelfde bericht, maar noemt hier, stellig juist, in plaats van Batua, Haettra. Met die wijziging is het bericht beter verklaarbaar. Er volgt dan verder uit, dat Moilla, Haettra (Batua), Hamalant en Mosago noch Friesch, noch Saksisch, noch Ribuarisch (althans van

¹⁾ *Annales Prudentii Trec.* op 837 (Sloet Oorkb. II, 34).

²⁾ *Hist.* I, 6. (Sloet ald. noot).

het hertogdom Ribuarië geen deel) waren¹⁾. Verder dat Frisia aan de (Noord-) zee lag.

Niet volkomen in overeenstemming met dit bericht, is dat over de rijksverdeeling van 839²⁾. Het tweede deel omvat o. a. „comitatum Condorusto (Condros tusschen Maas, Ourthe en Lesse) inde per cursum Mosae usque in Mare, ducatum Ribuariorum, Wormazfelda, Sperohgowi, ducatum Elisatiae, ducatum Alamanniae, Curiam, ducatum Austrasiorum cum Swala-felda et Nortgowi et Hessi, ducatum Toringiae cum marchis suis, regnum Saxoniae cum marchis suis, ducatum Fresiae usque Mosam, ducatum *Hamalant*, comitatum *Bataavorum*, comitatum *Testrabenticum*, Dorestado”. Hieruit zou men moeten afleiden, dat Nederland benoorden en beoosten de Maas behalve de drie genoemde graafschappen als Friesch of Saksisch werd beschouwd en dat Teisterbant *niet* Friesch was³⁾.

Ook de rijksverdeeling van 870 spreekt over graafschappen in Nederland. Karel ontvangt o. a. „Comitatum Texandrum, in Brabant comitatus IV . . . in Hasbanio comitatus IV, Masau superior de ista parte Mosae, Masau subterior quod de ista parte est . . . , de Frisia tertiam partem” (alles blijkbaar ten zuiden en westen van de Maas).

Lodewijk krijgt o. a. „Utrech . . . comitatum Testebant, Batua Hattuarias, Masau subterior de ista parte, item Masau superior quod de ista parte est . . . de Frisia duas partes” (ten oosten en noorden van de Maas dus). Ook dit stuk leert ons, dat Teisterbant, Batua, Hattuaria niet Friesch waren, en bovendien, dat Utrecht — eene weinig nauwkeurige aanduiding trouwens — het niet was. Het bevestigt bovendien, dat het Friesch gebied zich bezuiden de Maas⁴⁾ uitstreckte.

Omtrent Teisterbant kan weder eenige twijfel worden gewekt

¹⁾ De rijksverdeeling van 831 (Boret. I, 24) noemt achtereenvolgens, waar zij o. a. de Nederlanden althans ten Noorden van Rijn en Maas wil aanduiden „(Ribuarias), Atoarias, Saxoniae, Frisiae”.

²⁾ Boret. II, 58.

³⁾ Richthofen (Unters. 1e kaart achter D. II) houdt het voor Friesch.

⁴⁾ Dat is dan naar de *lex Frisionum* tot aan het Zwin.

door eene plaats uit de *Annales Fuldenses*¹⁾, waar op 885 wordt gewaagd van *Frisiones qui vocantur Destarbenzon*. De vorm van den laatsten naam is echter zonderling en ik zou er al niet veel meer aan durven hechten dan aan eene oorkonde van 877²⁾, die gewaagt van „in Frisia terram et mancipia ad salem, piscariam in Meremuda”. Misschien is bedoeld dat de „piscaria” in Friesland — in ouden zin — gelegen is, en wellicht heet deze Mereweda, maar zekerheid bestaat hieromtrent niet.

In den blafferd der Friesche bezittingen van de abdij Fulda, naar allen schijn getrokken uit akten van de 8^e eeuw³⁾, worden o. a. genoemd landerijen in de gouwen Hunsingo, Oostergo, Westergo, Texel, Wieron (Wieringen), Mosao (Lieren, Maasland).

Wat de Saksen betreft, twee heiligenlevens⁴⁾ zeggen ons, dat de grens tusschen hen en de Franken lag „secus Iselam fluvium”, dus in de nabijheid van die rivier. Dat ten oosten hiervan de Saksen woonden, is moeilijk betwistbaar. De door Lebuinus te Deventer gestichte kerk werd door de „impii Saxones” in of omstreeks 772, en na herbouw enkele jaren later nog eens verwoest. Liudger, die ze herbouwde boven het graf van Lebuinus, was pastor in westelijk Saksen⁵⁾.

Dat ook Hamaland Saksisch was, zou ik niet in strijd met de aangehaalde bewoordingen der rijksverdeelingen als zeker durven aannemen, al zijn er feiten — dit erken ik — die er voor pleiten. Deventer — zoo redeneert o. a. Ver Loren⁶⁾ —

¹⁾ Sloet 60.

²⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 17.

³⁾ Ald. I, 5.

⁴⁾ ± 765 Vita Lebuini, Vita et conversamen divi Liudgeri (Sloet 10, 11) Zie Ver Loren, Lebuinus en zijne stichting 83 vlg. waar ook wordt vermeld, dat twee handschriften uit de 10de eeuw hier op den rand aantekenen „Isa flumen Francorum atque Saxonum confinia secans”.

⁵⁾ Ver Loren, t. a. p. 10—33.

⁶⁾ T. a. p. 86 vlg.

was Saksisch, het lag in het graafschap Hamalant, dat dus Saksisch was ¹⁾).

De bekende schenkingsoorkonde van Folker van 855 ²⁾ bewijst niet de uitgebreidheid van den pagus Hamalande, die sommigen er uit afleiden, zij is blijkbaar onvolledig, of eene onvolkomen samenvoeging van meer akten. Overgedragen worden goederen „in pago Hamalande... nec non in Batua”, en dat „secundum legem Ripuariam et Salicam nec non secundum Ewa Fresonum”. Maar, waar zouden in Hamaland en Betuwe de goederen moeten liggen, die naar Friesch recht worden overgedragen? Als verder in de oorkonde de goederen meer in bijzonderheden worden omschreven, blijken er te liggen in de pagi Felua, Flethetti, Kinhem, Westrachi en Humerki. Nu zal wel niemand beweren, dat de pagi Hamaland en Betuwe al deze pagi omvatten; maar dan is het ook willekeurig, er uit af te leiden, dat Felua en Flethetti tot Hamaland behooren. Te meer, omdat weer wordt vermeld, dat de traditio heeft plaats gehad „in pago Flethetti in villa quae vocatur Hlara et in pago Batue in villa quae vocatur Hlgo”. Daar kan toch niet al het genoemde zijn opgedragen? ³⁾

Van meer beteekenis wellicht voor de kennis der Saksische grenzen, is de beroemde akte van 996 ⁴⁾.

De aanleiding tot de beschikking hierin vervat, was de volgende. Wichman graaf van Hamaland had twee dochters,

¹⁾ Sigebertus, (Vita Deoderici I, geschreven 1050—1060 Sloet 91) spreekt van een pagus Saxoniae Hamalant.

Mag men de Traditiones Fuldenses (Bondam 154) gelooven, dan strekte zich het Saksische gebied zelfs ver bewesten den IJssel uit en omvatte het ook Flehite. Er wordt toch goed aldus aangeduid „in plaga Saxoniae pago Fladate”.

²⁾ Bondam, Charterb. 31, Sloet, 45.

³⁾ Ook de oorkonden van 801 en 838 (Sloet, 24, 37) schijnen mij niet afdoende. De bewering, dat hierin geconstateerd wordt, dat *opdrachten*, welke binnen den „pagus” waarin de goederen gelegen waren moesten plaats hebben, voor goederen op de Veluwe werden gedaan te Wichmond en te Duiven in Hamaland, is m.i. onjuist.

⁴⁾ Sloet, 113.

Lutgarda en Adela. Hij stichtte een klooster te Elten, waarvan Lutgarda abdis werd, en schonk hieraan een aantal onroerende goederen met name in Salland, Hameland en Nardineckland¹⁾. Wellicht is deze Wichman de vader van den Wichman, die elders²⁾ „comes occidentalis Saxoniae” heet. De tweede dochter Adela, in „Vita Meinwerici”³⁾ nobilis uxor „de terra Saxoniae” genoemd, komt tegen deze schenking op, „dicens... quod pater ejus secundum Saxoniam legem absque ejus consensu et licentia nullam potuisset facere traditionem”. Na den dood van Wichman en van Lutgarda komt er eene schikking tot stand, in de aangehaalde oorkonde vervat. Adela's man, zegt de keizer, heeft het klooster onder mijn momberschap gesteld en „sicut mos est laicorum, cum festuca ab eodem semet exuit praedio”; vervolgens heeft hij — zonder dat van opdracht in eenigen nationalen vorm blijkt — de goederen geschonken, die het tot nog toe bezeten had, en die, voor zover wij naar de namen kunnen oordeelen, in Veluwe, Betuwe, Teisterbant, de Graafschap en Twente gelegen waren. Zijn dit de goederen tegen welker overdracht zonder hare toestemming Adela heeft geprotesteerd, dan kan haar beroep op het Saksische recht stellig niet aanduiden, dat ter plaatse waar de goederen gelegen waren Saksisch recht gold. Immers dit was stellig niet het geval in Teisterbant en Betuwe. Zij heeft dan aangeduid, dat zij persoonlijk en haar vader leefden onder Saksisch recht, of haar protest slaat niet op al het overgedragene. In elk geval, dat de dochter van Wichman, graaf van Hameland, eene Saksische heet, en zich op Saksisch recht beroept, is de aandacht waard.

Alles saamgenomen kunnen wij m. i. uit de aangehaalde stukken en dergelijke bewijzen moeilijk tot een stellig besluit komen omtrent de nationaliteit van alle Nederlandsche gouwen.

¹⁾ Sloet, 97 vgl. ald. 101.

²⁾ Chron. Quedlinb. aangeh. bij Acker Strating Aloude Staat II, 2, 208, Sloet, 141 vlg. 145.

³⁾ C. 2 Pertz, M. G. SS. XI, 107 vgl. Sloet 110.

Voor al de daar geldende instellingen en het daar heerschende recht moeten ons in dezen den weg wijzen. In den loop van dit geschrift zal ik gelegenheid hebben, op enkele vingerwijzingen opmerkzaam te maken.

Hier volgt allereerst een overzicht van de Nederlandsche gouwen en graafschappen, die ons vóór de elfde eeuw worden genoemd ¹⁾.

Naam.	Vermeld als pagus,	als graafschap.
Osterga.	8e eeuw (Oorkb. I, 6).	873 Pertz II, 235, I, 386.
= ? Tochingen.	" (" I, 5, 8).	
Westraga.	8e eeuw (Oorkb. I, 6) 839. (Colmjon Reg. 3).	met Oostergo 1086. (O. Cartul Utr. 107 vgl. Richth. Un- ters. II, 1, 120). 1077 (O. Cartul. Utr.) 106.
Sutrachi.	845 (Colmjon Reg. 3).	
= ? Staverum.	855 (ald.).	
Waldago.	943 ? (Richthofen Unters.	
= Walderen.	II, 1, 126.)	
Hunusga.	8e eeuw (Oorkb. I, 8).	970 (Gron. Oorkb. 6).
= Hunergowe.	(Gron. Oorkb. I, 1).	996 (Sloet I, 115, Oorkb. I, 12).
Merme.		970 (Gron. Oorkb. I, 6) 996 ald.
= Marne.		
Fivelga.	8e eeuw (Oorkb. I, 8).	970 (Gron. Oorkb. 6). 996 (Sloet I, 115, Oorkb. I, 12).
Hugmerchi ²⁾	855 (Oorkb. I, 14, vgl. Richt- hofen Unters. II, 749 n).	996 (Gron. Oorkb. I, 6 één hs.)
Micheta.		970 (Gron. Oorkb. I, 6), 996 ald.
= Midage.		
Thrianta.	820 (Gron. Oorkb. I, 2). 944 (Sloet 82).	944 (Sloet 82), 1024 (O. Cart. Utr. 74).
Salon.	959 (Sloet, 90 bis).	

¹⁾ Daarnaast enkele vermeldingen uit later tijd. Het spreekt van zelf, dat ik niet noodig had alle plaatsen aan te halen, waar de gouwen en graafschappen voorkomen, en mij te begeven in betoogen over hunne juiste ligging en grenzen. Mijn doel is slechts, den lezer duidelijk voor oogen te stellen, dat de oud-Germaansche verdeeling in gouwen *heel* Nederland door bestond, en dat de Franken ook in het veroverde gebied van deze verdeeling in gouwen hebben gebruik gemaakt voor de vestiging hunner graafschappen.

²⁾ Zie v. d. Bergh M. N. Geogr. 132. Deze gouw omvat Humsterland, Langewold, Vredewold.

Naam.	Vermeld als pagus,	als graafschap.
= Salalant.	968 (ald. 97), 973 (ald. 102).	959 (Sloet 95bis), 996 (ald. 116).
Isloui. ¹⁾	794 Sloet (Sloet, 16, 18)	1086 (O. Cart. Utr. 113).
= Hisloi.	797 (ald. 20.)	
Islegouwe.	838 (O. Cart. Utr. 32.)	
Tuente.	797 (Sloet 20.)	1027-1054 (O. Cart. Utr. 93).
= Northuanti.	851 (Pertz. SS. II, 680).	
Thuehenti.		
Umbalaha. ²⁾		1042 (O. Cart. Utr. 90).
= ?Agridiocensis.		
Hamalant.	964 (Sloet I, 91).	837 (Sloet 35), 839 (ald. 38), 855 (ald. 45) 1117 Sutvene (Sloet 223).
Felua.	801 (Sloet 24), 838 (ald. 36)	950 (Sloet 85).
= Felum.	855 (Oorkb. I, 14).	
Nortgouwe. ³⁾	793-94 (Sloet 16), 891 (Bondam 43).	
Masau.	714 (Sloet 5), 8 ^{eeuw} (Oorkb. I, 5 ⁴⁾ .	837 (Sloet I, 35).
= Mosago.	858 (O. Cart. Utr. 32), 870 sup. et supt. (Oorkb. I, 16).	
Moilla.		837 (Sloet 35).
Dubla.	720 (Sloet 7), 793-94 (ald. 16).	
Niumago.		1165, (v. d. Bergh M. N. Geogr. 313, Buchel-Heda 183).
Batua.	673-691 (Sloet 1) ⁵⁾ , 726 (ald. 9) ⁶⁾ , (793-94 ald. 16).	837 (Sloet 35), 839 (ald. 38), 855 (ald. 45), 870 (Oorkb. I, 16).

¹⁾ Zie omtrent de gouw Islou en het graafschap Islegouwe en de identiteit hiervan met Salland, Bondam Ch. 19, v. d. Bergh M. N. Geogr. 181, Overijss. Vereen. Versl. en Meded. III, 53.

²⁾ Vergl. Overijss. Vereen. Versl. en Meded. III, 59.

³⁾ Vermoedelijk het noordelijk deel van Veluwe. De ligging van Hintingo 838 (O. Cartul. Utr. 32) is onzeker. Daarin Herodna (Heerde?) en Bracola (Brakel?).

⁴⁾ Of is hier Maasland bedoeld? Er is hier sprake van hen „qui de Fresia bona.... tradiderunt". Onder hen wordt Albericus de pago Mosao genoemd.

⁵⁾ Zie over deze oorkonde v. Spaen, Inleiding III, 370, Bondam n°. 11 bl. 10.

⁶⁾ v. d. Bergh M. N. Geogr. 168.

Naam.	Vermeld als pagus,	als graafschap.
Testrebenti.	709 (Sloet 2), 772 (ald. 11) 999 (ald. 120).	839 (ald. 38), 870 (Oorkb. I, 16).
Flethetti. = Fladate.	777 (Sloet 13), 8 ^{ee} eeuw (Bon- dam 154), 855 (Oorkb. I, 14).	
Nardinclant.	? 996 (Sloet 115).	968 (Oorkb. I, 29) 1228 Goy (Sloet 522).
Niftarlake. ¹⁾ = Instarlake.	834 (Sloet 33), 975, (O. Car- tul. Utr. 64, Oorkb. I, 34).	
Texla. = Tyelle.	8 ^{ee} eeuw (Oorkb. I, 8, 9).	985 (Oorkb. I, 40).
Teyale.		
Wieron. = Wieringen.	8 ^{ee} eeuw (Oorkb. I, 5).	
Kinhem.	719-739 Oorkb. I, 1. (echtheid betwist), 8 ^{ee} eeuw (ald.), 855 (ald. I, 14).	985 (Oorkb. I, 40).
Rinland.		Niet met name, maar ver- moedelijk bedoeld 889 (Oorkb. I, 17).
Masalant. = Marsum.	726 (Oorkb. I, 2). 8 ^{ee} eeuw (ald. I, 5). ¹⁾	985 (Oorkb. I, 40).
(? Lieron). ²⁾	960 (ald. I, 24).	
Lake et Isla.	944 (Oorkb. I, 21).	
Germepi.	960 (Oorkb. I, 24).	
Holland.	960 (Oorkb. I, 24).	1064 (Oorkb. I, 56), 1083 (ald. 57).
Scaldis.	967 (Oorkb. I, 29), 976 (ald. 34).	
Bevelande.	976 (Oorkb. I, 34).	
Walacra.	976 (Oorkb. I, 34).	837 (Pertz M. G. SS. I, 361).
Stria.	967 (Oorkb. I, 29).	992 (Oorkb. I, 41).
Texandria.	711 (Sloet I, 4). 726 (Oorkb. I, 2).	837 (Miraeus Op. Dipl. I, 19), 870 (Oorkb. I, 16).

¹⁾ Zie de noot op Masau, hiervoor bl. 41 n. 4.

²⁾ v. d. Bergh M. N. Geogr. 160.

§ 7.

De *lex Saxonum*, de *lex Frisionum*, de *Ewa Chamavorum* en de *lex Ribuariorum*.

Wij hebben gezien, dat Nederland vooral was bevolkt door Franken, Friezen en Saksen. Al deze stammen hadden hunne eigene wetten. Alvorens de Nederlandsche staatsinrichting in Frankischen tijd te behandelen, dien ik met een enkel woord de aandacht te vestigen op die wetten, welke ik nog niet besprak.

Allereerst de *lex Saxonum*¹⁾. Deze is ons overgeleverd in twee handschriften, terwijl wij bovendien twee oude drukken van beteekenis bezitten; zij telt 66 artikelen.

Art. 38 is — Brunner heeft het aangetoond — stellig jonger dan 797. In het capitulare van dit jaar, c. 8²⁾ wordt toch gezegd, dat de huisbrand niet geoorloofd is, dan op grond van een volksbesluit. Wie in strijd met dit voorschrift handelt, verbeurt 80 solidi. Dit voorschrift is stellig gericht tegen de vroeger geoorloofde eigenmachtige brandstichting bij den *faidosus*³⁾. Nu gaat a. 38 der *lex Saxonum* nog een stap verder en verbiedt eigenmachtige brandstichting op straffe des doods. De bepaling, die krachtiger optreedt tegen de veeten, moet wel jonger zijn dan de minder strenge.

Brunner en anderen meenen verder, dat blijkbaar artt. 51—53 zich aansluiten aan c. 5 van het op den rijksdag te Aken in 802 goedgekeurde *Cap. leg. Rib. additum*⁴⁾.

Eindelijk wijst Brunner op art. 66 der *lex Sax.* en *Cap. 797 c. 11*. Beide bevatten muntevaluatiën. Die der *lex Saxonum* is nauwkeuriger, zegt hij, inzoover zij van beide soorten van solidi spreekt, de Saksische van 8 en de Frankische van 12

¹⁾ Uitg. door Merkel en in M. G. LL. V. Zie over haar ontstaan Brunner's *D. Rgesch.* en de daar aangehaalde schrijvers.

²⁾ Boret. I, 72.

³⁾ Vermoedelijk om dezen te noodzaken uit zijn huis te komen.

⁴⁾ Mij schijnt het verband tuschen beide zoo zwak, dat ik niet zou durven aannemen, dat de steller der wet, het capitulare in handen moet

denarii. Is dus — zoo meent hij — art. 66 niet een toevoegsel van een bijzonder persoon, maar wet, dan pleit het hiervoor, dat deze niet jonger is dan het capitulare.

Dit laatste argument komt mij niet zeer krachtig voor. Het capitulare zegt over de munten: *notandum quales debent esse solidi Saxonum* en spreekt dan van de Frankische solidi van 12 denariën. Nu is het niet zeer waarschijnlijk, dat daarna — en wel enkele jaren daarna — het Frankische rijksgezag zou hebben goedgekeurd, dat er in Saksen wettelijk gerekend werd naar tweeërlei solidi.

Maar stel al, deze argumenten zijn alle krachtig, dan betreffen zij toch alleen artikelen uit de laatste helft der wet. En er zijn gronden om aan te nemen, dat andere artikelen ouder zijn.

Artt. 1—20 behelzen blijkbaar oud Saksisch recht en vertoonen geen spoor van Frankische heerschappij¹⁾.

Cap. de part. Sax. 782 c. 33 zegt „de perjuris secundum legem Saxonum sit”. Het verwijst blijkbaar naar eene ge-

hebben gehad. Men oordeele.

L. Sax. 51. Si servus scelus quodlibet nesciente domino commiserit ut puta homicidium, furtum, dominus ejus pro illo juxta qualitatem facti multam componat.

52. Si servus perpetrato facinori fugerit, ita ut a domino ulterius inveniri non possit, nihil solvat. Si domino factum servi imputatur quasi consentiret, sua duodecima manu jurando se purificet.

53. Si servus iterum a domino receptus fuerit, multam pro eo componat.

Cap. Rib. 803, c. 5. Nemini liceat servum suum propter damnum ab illo cuilibet inlatum dimittere; sed juxta qualitatem damni dominus pro ipso respondeat vel cum in compositione aut ad poenam petitoris offerat. Si autem servus perpetrato scelere fugerit, ita ut a domino penitus inveniri non possit, sacramento se dominus ejus excusare studeat, quod nec suae voluntatis nec conscientiae fuisset, quod servus ejus tale facinus commisit.

¹⁾ En m. i. evenmin een spoor van bekendheid met het Cap. legi Rib. add. Als zoodanig mag zeker niet worden aangemerkt, dat het Cap. aldus begint, „Si quis ingenuus ingenuum ictu percusserit, quindecim solidos componat”, en de lex Saxonum aldus, „De ictu nobilis 30 solidos vel si negat tertia manu juret”.

schreven Saksische wet en het ligt voor de hand dat dit moeten zijn twee artikelen der *lex Saxonum*, 21 *qui... sciens perjuraverit, capite puniatur*; 22 *et qui nesciens perjuraverit manum suam redimat auctor sacramenti* ¹⁾).

Nu zijn er ook bovendien gronden om aan te nemen, dat de *Lex Saxonum* bestaat uit twee stukken, op verschillende tijdstippen op schrift gesteld.

In het handschrift der abdij van Corvey ²⁾ staat boven a. 24 *lex Francorum*. Dat die woorden zouden zijn verzeild boven een artikel midden in eene wet uit één stuk, is, zoo al mogelijk, dan toch niet zeer waarschijnlijk.

En enkele artikelen uit het eerste en uit het tweede deel konden moeilijk zoo luiden als zij doen, indien zij gelijktijdig waren vastgesteld. Met name geldt dit voor:

a. 18.

a. 50.

Litus si per jussum vel consilium domini sui hominem occiderit ut puta nobilem, dominus emandet. dominus compositionem persolvat vel faidam portet. Si autem absque conscientia domini hoc fecerit, dimittatur a domino. *Quidquid servus aut litus jubente domino perpetraverit, dominus emandet.*

Uit dit een en ander trek ik het besluit, dat artt. 1—23 der *lex Saxonum* dagteekenen van vóór 782 ³⁾, artt. 24—66 van na 797.

¹⁾ Zie Cap. Haristal. 779 c. 10 (Boret. I, 49).

²⁾ Spangenberg Beitr. 181.

³⁾ En wat nu betreft het argument van Waitz — waar Brunner op wijst — dat de Saksen vóór de Frankische heerschappij hun recht wel in het Saksisch zouden hebben opgesteld. Het komt mij inderdaad niet onwaarschijnlijk voor, dat dit oudste deel oorspronkelijk in het Saksisch is gesteld, of ontworpen. Zoo is het m. i. het best te verklaren, dat c. 5 zegt: *si os fregerit vel ulitivam fecerit*. Dit ziet er uit, alsof men geen Latijnsch woord heeft weten te vinden voor het Saksische, dat men voor zich had. En zoo is ook art. 14 te verklaren, „*Qui nobilem occiderit 1440 solidos componat (ruoda dicitur apud Saxones 120 solidi)*”. Deze tusschenvoeging is alleen dan te begrijpen, indien men aanneemt, dat de steller een — ver-

Lex Frisionum. Van deze wet bezitten wij geen enkel handschrift; aan alle uitgaven ligt die van Herold in zijne *Origines ac Germ. ant. libri ten grondslag* ¹⁾). Dit maakt het vellen van een juist oordeel over hare wording uiterst moeilijk. In hoofdzaak komt het mij voor, dat de meening van Fr. Patetta de grootste waarschijnlijkheid voor zich heeft. De wet is dan geschreven voor Midden-Friesland (tusschen Flie en Lauwers); al wat op andere deelen betrekking heeft, is bijvoeging. Zij vormt één doorlopend geheel; de zoogenaamde *additiones sapientum* behooren hiertoe, en hebben geen ander karakter dan de rest. Dit blijkt — reeds Pols had het uitvoerig aangetoond — uit de wijze waarop in beide gebruik is gemaakt van de *lex Alamannorum* ²⁾). De wet, zooals wij die hebben, is het werk van Wlemarus, misschien met Saxmundus. De steller maakte gebruik van een of meer koningsedicten en een vroeger geschreven bron, waar toe dan althans T. I §§ 1—10, IV §§ 1 en 3, V § 1 behooren. Van hemzelve zijn afkomstig de bijvoeging bij T II, de redactie der titels aan koninklijke edicten ontleend, de redactie of omwerking van de aan de *lex Alamannorum* ontleende T. XX en XXI en de redactie van een groot deel der

moedelijk geschreven — rechtsregel uitwerkte, volgens welken de compositio in dit geval bedroeg 120 *ruodae*, en dien hij in solidi overbracht.

¹⁾ Voornaamste uitgaven: von Richthofen *Fries-Rechtsq.* XXIX; dezelfde in *Mon. Germ. LL.* III 631; hiernaar Lintelo de Geer in de werken van het Friesch Genootschap, en eindelijk Fr. Patetta *La lex Frisionum. Studi sulla suo origine e sulla critica del testo*. Deze laatste uitgave is van bijzondere beteekenis; zij volgt die van Herold niet slaafs. De Schr. tracht zich, door vergelijking van in handschrift bekende teksten van andere wetten met de uitgave daarvan door Herold, rekenschap te geven van de vrijheden en de invoegingen, die de laatste zich placht te veroorloven, en maakt zich zoo eene voorstelling van het handschrift, dat Herold in handen had.

Zie de litteratuur bij Patetta, waarbij is te voegen een opstel van Mr. M. S. Pols *Themis* 1871 bl. 578.

²⁾ Hier is het argument gerechtvaardigd, omdat L. Fris. T. XVII—XXI en Add. Sap. III—VIII een doorlopend gebruik toonen van L. Alam. 26—87, waarbij ook de volgorde nagenoeg geheel is bewaard.

zoogenaamde additio. De „judicia Wlemari et Saxmundi” zijn weer jonger dan de redactie van Wlemarus. Er zijn verder verschillende bijvoegingen bij de wet gemaakt, die betrekking hebben op West- en Oost-Friesland, en T. II en III § § 1—74 der zoogenaamde additio zijn waarschijnlijk geïnterpoleerd. Op een en ander zijn later glossen gemaakt, bij het overschrijven ten deele in den tekst verdwaald, en door Patetta er weder uitgelicht.

De redactie van Wlemarus, dus de wet, die wij met bijvoegingen en glossen bezitten, ligt tusschen 779 en vermoedelijk 782. Zij is jonger dan 779; immers van den meeneedige wordt gezegd: „manum redimat”; en het Cap. Harist., van 779¹⁾ stelde het eerst het afkappen van de hand als straf op meeneed.

Wellicht heeft de steller van het vóór 782 ontstane deel der lex Saxonum van de lex Frisionum gebruik gemaakt²⁾. Is dit het geval, dan dagteekent zij vóór dat jaar. De redactie heeft waarschijnlijk plaats gehad op publiek gezag en is dan vermoedelijk wet geworden, zoo niet eerder, dan op den rijksdag te Aken in 802. Wij lezen toch, dat in dat jaar alle Germaansche stammen, die nog geene geschreven wet hadden, er eene ontvingen. Waarom zou Karel de Groote, die er toch de macht toe had, de Friezen geen geschreven wet gegeven hebben; dat hij het niet deed, is te onwaarschijnlijker, als men aanneemt, dat de wet was ontworpen, of althans voorbereid.

¹⁾ Boret. I. 40 c. 10.

²⁾ Voor deze stelling pleit eenigermate — al is de gelijkenis niet zoo groot, dat zij twijfel uitsluit — de gelijke bijzondere woordenkeus in

L. Sax. 9. Si quis alium de ponte vel navi vel ripa in flumen *impinzerit* et ille evaserit, 36 solidos componat vel tertia manu juret.

L. Sax. 10. Si comprehenderit et ita in aquam *projecerit*.

L. Fris. XXII § 83. Si quis alium juxta aquam stantem *impinzerit*, et in aquam, ita ut submergatur *projecerit*, 4 solidos componat....

Add. III 66 qui alium in flumine, vel in qualibet aqua, in profundum *impinzerit*, ut pedibus terram tangere non possit.

Lex ad Amorem. Groote moeilijkheden levert de bepaling van het vaderland der wet, als *Ewa Chamavorum* bekend ¹⁾. De laatste naam, eerst in deze eeuw door de geleerden aan de wet gegeven, voert tot het vooroordeel, dat het is eene wet voor Hamaland. Laten wij dien naam ter zijde dan is de plaatsbepaling niet gemakkelijk.

De wet zelve leert ons het volgende. Zij bestaat, wat den vorm betreft, uit eene reeks van 48 wijsdommen over het recht „ad Amorem”. Met de „Amor” is vermoedelijk eene rivier bedoeld. Wellicht de Eem? (men denke aan Amersfoort, Amerongen, Ammerstol, Hammersveld, Hammervliet, Hammerbeek).

Het land „ad Amorem”, is Frankisch, immers de beide eerste artikelen verklaren, dat er omtrent de daar behandelde onderwerpen hetzelfde recht geldt als bij de „alii Franci”; het zijn dus Franken die spreken.

Het ligt verder tusschen de Maasgouw, de Friezen en de Saksen of nabij deze. Dit valt af te leiden uit artt. 26—29, die onderscheiden tusschen diefstal, *a* door ingezetenen in het Amorland, *b* door deze in Moshau, *c* door Friezen in het Amorland, *d* door Saksen aldaar ²⁾. De strafbepalingen verschillen alleen in zooverre, dat slechts in de beide eerste gevallen de „wirdira” (*dilatura*) ³⁾ verschuldigd is, eene aanwijzing te meer, dat de lieden ad Amorem Franken zijn. Eene duidelijke grensbepaling geven ons echter deze artikelen niet, daar ons, zooals wij zagen, de juiste grenzen van Friezen en Saksen niet bekend zijn.

Het land ad Amorem is een graafschap, en maakt deel uit

¹⁾ Uitgaven *Mon. Germ. LL.* V 103 en achter *Sohn's* uitgave der *Lex Ribuariorum*. Zie de litteratuur bij *R. Schröder Lehrb.* 244.

²⁾ Zoo is, meen ik, de casuspositie a. 26. *Quidquid in Amore in alterum furatum habent* (dus de een van den ander).

a. 27 *Quidquid in Mashau furaverit*, (hier is blijkbaar het subject hetzelfde).

a. 28 *Quicquid in Amore Fresiones injuste tulerint*, (hier verandert het subject).

a. 29 *Quicquid Saxones contra rectum tulerint*, (zeker ook in Amore).

³⁾ Een bijzonder strafgeld, dat elders slechts bij de Franken en de Anglen en Werinen voorkomt, vgl. *Brunner D. Rgesch.* II 624.

van een hertogdom¹⁾; misschien van Ribuaria, wij *weten* dit niet.

Er zijn in dat land een of meer sluizen en openbare bruggen (artt. 38 en 39).

Ziehier alles wat ons uit de wet bekend is ten aanzien van het gebied harer werking.

Ten aanzien van den tijd van ontstaan hebben wij geene aanwijzing. Men pleegt daarom te denken aan vaststelling op den rijksdag te Aken.

Lex Ribuaria. Deze wet noem ik ten overvloede²⁾. Zij bestaat uit onderscheiden vrijwel herkenbare deelen. Brunner maakt m. i. zeer waarschijnlijk, dat de wet uit verschillende deelen bestaat, waarvan het eerste omvat c. 1—31, het tweede

¹⁾ Dit blijkt m. i. uit de termijnbepaling in de artt. 43 en 44. Art. 43 spreekt van dagvaarding „infra comitatum”, art. 44 onderscheidt „si in ipso comitatu”, „si in alio comitatu”, „si in tertio comitatu”, „si in alio ducatu est.”

Hieruit af te leiden, dat het land ad Amorem zelf een hertogdom zou zijn, uit drie graafschappen bestaande, schijnt mij ongeoorloofd. En allerm minst gerechtvaardigd acht ik de voorstelling, dat dit hertogdom Hamaland zou zijn en omvatten Drente, Twente, Hamaland in engen zin, Veluwe en Flethetti. Dat zouden — het volgt uit de tabel op blz. (40) — 5 gouwen, en vermoedelijk 5 graafschappen geweest zijn. Drente was vermoedelijk niet Frankisch, Twente zeker Saksisch en Flethetti wordt als Saksisch vermeld.

Een beroep op de namen gaat allerm minst op. Twente heette aanvankelijk Northuanti; Hamaland in uitgebreiden zin zou dan Suthuanti geheeten hebben en Tueanti, Tuebanti zou dubbele gouw beteekenen. Maar in den tijd waarin de naam Northuanti voorkomt, worden en Veluwe en Flethetti als afzonderlijke gouwen genoemd. Thrianta, al wil men er Trebanta of iets dergelijks voor lezen, kan dan nog niet derde gouw, maar wel drievoudige gouw beteekenen. Als de dubbele gouw Twente (noord en zuid) heet, en als het hertogdom wordt gevormd door deze dubbele gouw met Drente als derde daaraan toevoegde gouw, waarom zou het dan geen Trianta heeten; afdoend is, het recht en de bestuursinrichting in die zoogenoemde deelen van het groote Hamaland vertoonen een zoo verschillend karakter, dat groei uit één oud recht ondenkbaar is.

²⁾ Zij is uitgegeven door Sohni in Mon. Germ. L.L. V, 185 en afzonderlijk; zie de litteratuur bij Brunner D. Rgesch. I, 303.

c. 32—64 — behoudens enkele latere invoegingen. Deze beide zouden dan dagteekenen van vóór 596, de invoegselen en de volgende artikelen ten deele uit Dagobert I's tijd zijn, en de eindredactie der wet in haren tegenwoordigen vorm uit de 8ste eeuw, uit Karolingschen tijd.

Ik mag over deze wet met een enkel woord volstaan, omdat m. i. Ficker¹⁾ op voldoende gronden heeft aangetoond, dat zij is opgesteld voor een gebied ver ten zuiden van Nederland, n. l. dat aan den boven-Moezel, later als Opperlotharingen bekend.

¹⁾ Die Heimath der lex Ribuaria (Mittheilungen d. Inst. für Oesterr. Geschichtsforschung. Ergänz. b. V 52 vlg.).

HOOFDSTUK I.

Rechters en rechtsvorming in Friesland¹⁾.

Hoe Friesland is geregeerd voordat het door de Franken werd vermeesterd, hierover hebben wij zoo goed als geene rechtstreeksche berichten²⁾. Door vergelijking van hetgeen er later geldt, met hetgeen wij dan in andere streken onder Frankisch bestuur aantreffen, kunnen wij dienaangaande tot eenige waarschijnlijke gissing komen, meer niet.

In de 8e eeuw vinden wij melding gemaakt van de pagi Osterga (Tochingen?) en Westraga, later ook van Suttrachi, en Richthofen neemt nog een vierde, Waldago aan³⁾.

In en na de 8e eeuw ontmoeten wij graven in Friesland. Het eerst komt voor, zij het onder een anderen titel, Abba. Aan het slot toch van de „Vita Bonifacii”, zeker van vóór 786, wordt gewag gemaakt van eene vergadering, ter plaatse waar de heilige was vermoord, en van een besluit, daar genomen „cum consilio plebis atque ingentis partis populi Fresonum.” Bij die gelegenheid wordt vermeld „unus, qui

¹⁾ Zie hierover Richthofen Untersuchungen über Friesische Rechtsgeschichte, Prinz Studien über das Verhältnis Frieslands zu Kaiser und Reich, insbesondere über den Friesischen Grafen in M. A. (Jahrb. der Gesellschaft für bildende Kunst, vaterl. Altertümer in Emden V 2), Hugo Jaekel Die Grafen von Mittelfriesland aus dem Geschlechte König Ratbods, Ph. Heck Die Altfriesische Gerichtsverfassung, Ph. van Blom Geschiedenis van Oud-Friesland (Vrije Fries XIX 475).

²⁾ Wat er uit de Lex Fris. en enkele andere gegevens is af te leiden, toont v. Blom t. a. p. 604.

³⁾ Vgl. Mr. A. J. Andreae Bijdr. tot de burgerl. en kerkel. indeeling van Friesland (Vrije Fries XIV 193 vlg.)

officium praefecturae secundum indictum gloriosi regis Pippini super pagum locumque illum gerebat, nomine Abba" ¹⁾. Dat „praefectus" hier graaf beteekent, zullen wij met het oog op het later bekende wel mogen aannemen. Abba was dus vóór de voltooiing van dit heiligeleven graaf, hetzij van Oostergo alleen, of van meer gouwen, misschien van geheel Midden-Friesland. In de Traditiones Fuldenses ²⁾ wordt een „Ditericus (Deodredus) gratia Dei comes" vermeld, vermoedelijk wel dezelfde, die in 791 de Friesche troepen aanvoert ³⁾, bij Poeta Saxo ⁴⁾ „dux" heet, en in 782 „Theodoricus comes, propinquus regis" ⁵⁾ wordt genoemd.

Weder in de Traditiones Fuldenses komt (omstreeks 800) een Nordalah voor „comes et advocatus Fresonum", d. i. volgens Jaekel ⁶⁾ graaf van Middenfriesland en beschermer van Friesland in het algemeen, m. a. w., zooals het bij Regino van Prüm ⁷⁾ 809 heet, „dux qui Fresiam providebat." In 839 wordt gewag gemaakt van goederen „in ducatu Frisiae, in pago Westracha in villa Cammingehunderi" ⁸⁾; in 855 worden Gerolfus et Gardolfus „comites Fresonum" ⁹⁾ genoemd; in 985 wordt gesproken van goederen „in Fresia in pago Asterga, in comitatu Bernhardi ducis" ¹⁰⁾ en „in comitatu Fresie vocato" ¹¹⁾. In 1077 wordt de St. Maartenskerk te Utrecht begiftigd met het graafschap Staveren ¹²⁾, in 1086 ¹³⁾ en nog eens

¹⁾ Mon Germ. SS. II 353.

²⁾ Dronke Tradit. et Antiq. Fuldenses. Cap. VII § § 20, 121 (bl. 44 en 50).

³⁾ Annales Einhard. Mon. Germ. SS. I 177.

⁴⁾ Mon. Germ. SS. I 248, 249.

⁵⁾ Ald. I 163.

⁶⁾ Zie uitvoerig deze verklaring van den titel „advocatus" bij Jaekel t. a. p. 27.

⁷⁾ Mon. Germ. S. S. I 565.

⁸⁾ R Wilmans, Westf. Kaiserurk. I no. 20, bl. 65.

⁹⁾ Mon. Germ. SS. I 595.

¹⁰⁾ Friedländer Ostfr. Urkb. I, 2.

¹¹⁾ Mon. Germ. Dipl. II, 411.

¹²⁾ O. Cartul. Utr. 106.

¹³⁾ Ald. 107.

in 1089¹⁾ met het graafschap Oostergo en Westergo, daartoe aan markgraaf Egbert van Meissen ontnomen. In 1138 en 1145 zien wij weder het graafschap Oostergo en Westergo teruggegeven aan de St. Maartenskerk, en deze hierin bevestigd²⁾. In 1165 wordt ter beslechting van geschillen tusschen den bisschop en den graaf van Holland bepaald „ut aequ³⁾ participant de.... comitatu Fresonum”. De twisten tusschen beide over Friesland waren hiermee — men weet het — niet uit. O. a. eene uitspraak van 1226⁴⁾, om slechts deze te noemen, gaf daarvan een nieuw bewijs.

Later zien wij den graaf van Holland alleen als landsheer optreden; ondertusschen, zijn gezag is in Friesland naar allen schijn in werkelijkheid niet zeer groot geweest en hij heeft bij herhaling moeten trachten het door wapengeweld te handhaven⁵⁾.

Na het verval der macht van de Hollandsche graven werd Friesland — of laat ik liever zeggen, werden de deelen van Friesland — ook in den vorm geheel democratisch bestuurd. Het gemis van een centraal gezag, boven de twisten en veeten der bijzondere personen en kringen staande, voerde echter tot een onhoudbaren toestand, dien Martena in zijn Landboek⁶⁾ met schelle kleuren schildert. Dit bewoog de Friezen in 1498 Albrecht van Saksen als landsheer aan te nemen⁷⁾. Zijn opvolger

¹⁾ Ald. 108; zie ook de bevestiging van 1112/16 (Ch. v. Friesl. I, 71). De geschiedenis van de herhaalde schenking en ontneming van Friesland aan de markgraven van Meissen is hier voor ons van geen genoegzaam belang, om er in bijzonderheden bij stil te staan.

²⁾ O. Cartul. Utr. 127, 131

³⁾ v. d. Bergh, Oorkb, I 93.

⁴⁾ Ald. 170.

⁵⁾ Zie over de vlottende, maar zeker hoogst onbeduidende macht der Hollandsche graven in Friesland in de 14e en 15e eeuw A. Telting Het oud-Friesche Stadrecht bl. 23 vlg.

⁶⁾ Charterb. v. Friesl. II, 3.

⁷⁾ Ald. II, 4.

George van Saksen droeg in 1515 het landsheerlijke gezag over aan Karel V ¹⁾).

De oudere berichten, — het treft ons — zijn weinig nauwkeurig en daardoor met elkaar in strijd. Uit die van 885, 1077 en 1086 zou men opmaken, dat Friesland in meer graafschappen was verdeeld, uit andere, dat het één graafschap vormde. Oudertusschen, dat Friesland uit meer gouwen bestond, staat vast; en ontwijfelbaar is tevens, dat tusschen deze gouwen onderling een nauwere band heeft bestaan, dan tusschen deze en andere. Het blijkt al uit de eenheid van recht, die wij voor Middenfriesland in de *lex Frisionum* aantreffen.

Ook later heeft er voor Middenfriesland eenheid van recht bestaan ²⁾; het zoogenaamde Schoutenrecht o. a. levert daarvan het bewijs. Omtrent de wijze van opteekening der algemeen Middenfriesche bronnen in de middeleeuwen zijn wij echter niet onderricht. Zijn het louter gewoonterechten door bijzondere personen buiten het openbaar gezag om opgeteekend? Zijn zij deels in volksvergaderingen goedgekeurd, of bij wege van wijsdommen vastgesteld? En zoo ja, in welke vergaderingen dan? Wij weten het niet. Slechts van de boetetaxen van 1276 wordt ons gezegd, dat de prelaten van Oos-

¹⁾ Ald. 87 vlg. Ik zwijg over het aannemen van den Gelderschen hertog, als beschermers, die staatsrechtelijk geenerlei blijvend gevolg had. (Nijhoff Ged. VI 2, bl. 586).

²⁾ Wij kennen de Friesche rechtstoestanden uit de middeleeuwen in hoofdzaak uit de keuren, landrechten, wetten en opteekeningen van costumen en uit vele oorkonden.

De voornaamste vindt men in: Oude Friesche Wetten met eene Nederduitsche vertaling en ophelderende aantekeningen voorzien; Mr. M. de Haan Hettema Oude Friesche Wetten; K. F. von Richthofen Friesische Rechtsquellen; G. F. Baron Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg Groot Placaat- en Charterboek van Friesland; G. Colmjon Register van oorkonden, die in het Charterboek van Friesland ontbreken, tot het jaar 1400; Oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis; De Friesche Stadrechten (uitg. Mr. A. Telting in Oude Vaderlandsche rechtsbronnen).

tergo, Westergo, Borndego en Waghenbreghe het daarom trent eens zijn geworden en de boeten voor die landen hebben gewillekeurd. De groote invloed der geestelijken in deze streken blijkt ons ook later; een algemeenen regel op te stellen op grond van dit ééne, licht weinig nauwkeurig geformuleerde bericht, zou echter zeker volstrekt ongeoorloofd zijn.

Wij weten intusschen, dat op geregelde tijden het volk èn in het deel, de grietenij, èn in de gouw is samengekomen ter rechtspraak; die vergaderingen hebben ongetwijfeld, in welken vorm dan ook, tot de rechtsvorming medegewerkt.

Wij hebben de gerechtsvergaderingen en de rechtskringen allereerst nader te beschouwen ¹⁾.

De gouw was verdeeld in onderdeelen — naar Heck meent, in den regel vier — (ferd, ban, deel, de latere grietenij), aan het hoofd van elk waarvan een skelta, frana stond. Hoe deze schout aan zijn ambt kwam, wordt nergens met zooveel woorden gezegd; dat hij van den graaf bevelen ontving, en aan dezen binnen grenzen ondergeschikt was, staat vast; dat deze hem aanstelde is hoogstwaarschijnlijk ²⁾. Naast den schout treffen wij in elk deel asega's aan, niet één, maar meer ³⁾.

¹⁾ Men zie daarover Richthofen Untersuchungen. A. A. F. van Panhuys De landgemeenten in Friesland (Diss. Gron. 1869); Mr. Ph. van Blom De dorp gemeenten in Friesland (Vrije Fries XIV 335) en vooral Ph. Heck Die altfriesische Gerichtsverfassung, een werk dat nieuw licht over het onderwerp heeft verspreid, en waaraan ik ook in de eerstvolgende bladzijden veel zal ontleenen.

²⁾ Heck 35 vlg.

Soms wordt verondersteld, dat de schout leen kan hebben, maar dat, zoals Heck (bl. 37, 38) meent, zijn ambt aanvankelijk een leen zou zijn geweest, blijkt nergens.

³⁾ Dat 3 asega's in elken ban regel waren heeft Heck (47 vlg.) waarschijnlijk gemaakt. Onder zijne bewijzen hiervoor en voor de verdeeling der gouw in vier bannen behoort het later voorkomen van een college van 16 in het gouwbestuur (de vier schouten en 4×3 asega's). Dit college treffen wij inderdaad ook in Oostergo aan. In een verbond van 1317 tusschen Oostergo en Harderwijk (Ch. v. Fr. I 157) wordt o. a. overeengekomen, dat een koop in Harderwijk zal worden bewezen „cum duobus Scabinis”, in Oostergo „Cum duobus Sedecimis”.

In en voor het deel werden de echte dingen gehouden. Zij waren drie in getal; in Schoutenrecht § 52 wordt toch gezegd, „ief di fria Frese tria aefte tingh hebbe socht binna dae jeer” enz.¹⁾ en in eene glosse op Landrecht I wordt gesproken van „ta trim afta thingum”²⁾. Mogen wij de glosse op het eerste Landrecht gelooven, dan werden zij gehouden „nioghen nachten efter toulifta dei” (dus 15 Januari) „nioghen nachten eer pingestrum” en „nioghen nachten ef sinte Johannes dei” (dus 3 Juli.) Allen — d.i. zeker alle vrije gezinshoofden uit den ban — moesten er opkomen en spraken er recht. De asega's, die wij er mede aantreffen — ieder voor zijn deel van den ban? — waren de vaste, door het volk gekozen en daarna beëdigde oordeelvinders³⁾. Zij stelden het vonnis voor, maar dit erlangde eerst kracht door de uitdrukkelijke of stilzwijgende instemming van het vergaderde volk. Deze rolverdeeling schijnt mij uit de bronnen te volgen⁴⁾. De drie echte dingen heeten „liedthing, liedwarf”⁵⁾, allen waren verplicht er te verschijnen, zooals blijkt uit de aangehaalde plaats uit het slot der Kesten „deer eefter baed di koningh Kaerl, dat wij alle aefte tingh ende alle riuchte thing hilde”⁶⁾; en uit de aankondiging van het echte ding huis aan huis „et ta fordle”⁶⁾. Waarom zouden allen er moeten opkomen, indien zij er niets te zeggen hadden? En trouwens, van de medewerking van het volk wordt meermalen gesproken. Wat dit laatste betreft, er wordt wel telkens gewag gemaakt van des asega's doem, maar dit bewijst niets; ook in streken, waar geen *vaste* ordelwijzers zijn, wordt tallooze malen gezegd, dat A. of B. het

¹⁾ Richthofen Rq. 395.

²⁾ Hetteema O. Fr. W. II 83.

³⁾ Richthofen Rq. 5.

⁴⁾ Heck (81 vlg.) denkt er echter anders over, en houdt de asega's voor de eenige oordeelaars.

⁵⁾ Richthofen Rq. 41, 53, 71, 79, 425, 426, 427, 428.

⁶⁾ Ald. 29. Wellicht slaat ook op de verschijning ter terechtzitting het privilege waarvan Kest VII gewaagt, dat elke vrije Fries een vrijen stoel bezitten mag (ald 11).

⁷⁾ Hetteema O. Fr. W. II, 121.

ordel wees, ook daar, waar onbetwistbaar de instemming der gerichtsgenooten noodig is om het kracht te geven. Maar bovendien; niet *alleen* van den doem van den asega wordt gesproken, ook van het volk. Zoo b. v. in Kest VII, XVI, Landr. XVII¹⁾ van beslissingen „bij aesga doem ende bi lioda landriucht”²⁾. In Landr. XXIV³⁾ wordt voor een zeker geval verordend „so scheda dat die aesga bi sine wisdom ende da lyoede nei hiara riucht; in Landr. V⁴⁾ is sprake van eene actie om onroerend goed, gekocht van een „Roemfarende”; er is een bewijstermijn noodig, het zijn „da liod”, die hem geven; hij die het bewijs heeft te voeren, brengt de getuigen „an da lyoedwerf” en na bewijlevering is hij veilig „bi lioda boda”. In Kest IV wordt in denzelfden zin verboden, het vermeesteren van eens anders bezitting zonder geding buiten des asega leiding „ende lyoede orlef”.

Hiermee is dunkt mij meer dan waarschijnlijk gemaakt, dat de asega de vaste ordelwijzer is, en het vonnis door hem voorgesteld, door het volk, de richtersvergadering, moet worden goedgekeurd en bekrachtigd⁵⁾.

De echte dingen, al werden zij gehouden door den schout en al waren zij deelsgerechten⁶⁾ (geen gouwgerechten), hadden in Friesland als elders de volle bevoegdheid voor alle zaken⁷⁾.

¹⁾ Richthofen Rq. 11, 25, 27, 67.

²⁾ Het zal wel geene gewaagde veronderstelling zijn, dat deze uitdrukking denzelfden zin heeft als die, welke uit Frankische streken tot ons zijn gekomen „*legem iudicum assensumque omnium ibi circumsedentium*”, „*consensu totius populi*”, „*scabinorum statuente iudicio et universo consentiente placito*” (W. Sickel Entst. d. Schöffeenger. Zschr. Sav. Stift. VI, 2, 20).

³⁾ Richthofen Rq. 78—79.

⁴⁾ Ald. 51.

⁵⁾ Het is met den asega als met de rachimburgen, zie hiervóór bl. 27.

⁶⁾ Schoutenrecht § 47, Richthofen Rq. 494.

⁷⁾ Zie hiervóór blz. 28 Heck t. a. p. 25. Kest 16, Landr. 5, 21, 24, K. Rudolfsboek §§ 6 en 9, (Richthofen t. a. p. 27, 51, 71, 78, 426, 427).

Naast de „tria aefta thinga” komt in Friesland het graven-
ding voor. Met volkomen duidelijkheid vertoont het zich aan
ons in een stuk van 1165, dat de regeling en afbakening
bevat der bevoegdheid van den graaf van Holland en den
bisschop van Utrecht in Friesland ¹⁾. Beiden zullen zich in de
maand Mei naar Friesland begeven, waar dan in de eerste
acht weken de graaf zijne terechtzittingen zal houden ²⁾ en
daarna de bisschop zijnen seend.

Van het gravending wordt eveneens gewaagd in drie plaat-
sen van het Schoutenrecht ³⁾. In § 1 wordt in algemeene
termen gezegd, dat de Friezen voor den graaf moeten terecht-
staan ⁴⁾. In § 55 ⁵⁾ wordt het geval behandeld, dat men iemand
„ti da how op claget” ⁶⁾. Het bevel tot verschijning ten hof-
dinge gaat uit van den graaf en de vordering om recht te
spreken wordt tot den asega gericht door den graaf ⁷⁾. Einde-
lijk § 15 zegt ⁸⁾, dat de vrije Fries des graven ban slechts be-
hoeft te dulden tusschen „summeris nacht” (24 Juni) en
„lettera ewanacht” (21 September) ⁹⁾ en dan slechts gedurende
3 dagen. Wordt er in die drie dagen geene aanspraak tegen
hem gericht, zoo behoeft hij niet weer te verschijnen vóór
het volgende jaar.

¹⁾ v. d. Bergh Oorkb. I, 93.

²⁾ „Exercebit comes eorum judicia et justitias comitatus”.

³⁾ Zeker niet jonger dan de 13de eeuw, door Heck in het laatst der
11de eeuw gesteld.

⁴⁾ Richthofen Rq. 387.

⁵⁾ Ald. 396.

⁶⁾ Deze uitdrukking wordt ons in herinnering gebracht door de rechten
der lage vierscharen van Kennemerland. Naar deze dingt men eens per
jaar „banding” en heeft dit zijn oorsprong in „de graefdinghe ende hof-
dinghe” (v. Santen Kennemerland 208).

⁷⁾ De mogelijkheid wordt echter verondersteld, dat de graaf afwezig is;
dan vervangt hem in dit opzicht de schout.

⁸⁾ Richthofen Rq. 389.

⁹⁾ De lezing bij Hettema O. Fr. W. II 34 § 16 „in were twisscha
someres nacht” enz. is ongetwijfeld juister dan die bij Richthofen in O.
Fr. W., waar de door mij gecursiveerde woorden ontbreken. Bij de laatste
heeft de plaats geen gezonden zin, en is zij in strijd met § 22 (25).

En wij hebben het bewijs, dat het gravending in dezer voege eeuwen is blijven bestaan. Het volgt uit eene akte (uit de 14^e eeuw?) welke blijkbaar in anderen vorm het recht weergeeft, in Schoutenrecht § 1 vervat, en aldus luidt¹⁾: Die abt Ludolf van Floricampe van Sinte Vytskercke in Werum ende die proost van Sinte Niclayskercke in Sanden, in Unna die hebben geseghet, dat die Grave van Hollant alsulck recht hevet in Oostfrieslant²⁾ als hierna geschreven staat: „die Grave van Oostfrieslant hout recht eens in 't jaar tot Staveren in der Zudermuder in Vrieslant te comen, scepene ende scouten,³⁾ aysigen ende vronen mit hem tote Vronen-acker te comen, alle die saken, die binnen jare niet berecht en syn, die te berechten...”⁴⁾.

Deze plaats geeft den indruk, dat het gravengerecht is eene samenkomst van alle deelsgerechten der gouw, eene opvatting, die ook steun vindt in het latere recht⁵⁾. Verschijnt het volk op de deelsgerechten, en geeft het daar de eindbeslissing, dan is het reeds a priori waarschijnlijk, dat het ook hier eene rol speelt. Trouwens, ook voor het gravengerecht wordt het ons implicite gezegd. Als in § 1 van het Schoutenrecht beschreven wordt, hoe de graaf in het land komt om recht te doen, wordt tevens gezegd, dat *de Friezen* hem zullen ontvangen. Het volk is er dus oogenschijnlijk om hem op te wachten; en de plaats vervolgt „deer aegh him di aesga een ferd to delen...., soe aghen dae lyoed dyne ferd toe sterkiane”. Wat is dit anders, dan dat de aesga het oordeel vindt en de omstanders het bekrachtigen? De competentie van het graven-

¹⁾ Matthaeus Anal. 1e uitg. V 577, 2e uitg. III 218.

²⁾ D. i. hier Middenfriesland.

³⁾ Uit de steden, voor zoover zij daar zijn natuurlijk.

⁴⁾ Hiermee is ook te vergelijken eene andere akte, naar het schijnt van omstreeks 1309, welke eveneens eene uitgebreidere uiteenzetting van Schoutenrecht § 1 bevat (Matthaeus ad Anon. 109, Ch. v. Friesland I, 136).

⁵⁾ Zie hierna bl. 63.

gerecht staat niet vast. Met zekerheid weten wij alleen,¹⁾ dat men er den weerspannige (overhoorige) daagt en, indien hij volhardt, hem en zijn goed vredeloos verklaart. Waarschijnlijk zal wel zijn, dat het gravengerecht in Friesland als elders onbeperkte competentie had, maar dat het buiten het geval van weerspannigheid (en hooger beroep?) weinige zaken ter berechting vond, daar het schoutengerecht met zijn uitgebreide bevoegdheid vóór het gewone gravengerecht niet stond.

Van het jaarlijksche gravending is weer onderscheiden het bodthing, of liever, het gravending mag om de vier jaar bodthing zijn. Hierover handelen de §§ 22—26 van het schoutenrecht²⁾ welke hierop neerkomen. Wil de graaf bodthing houden — altijd tusschen „summeris nacht” en „lettera ewennacht”, — zoo doet hij dit op tweeërlei wijze aanzeggen, vooreerst in alle kerken door den priester tusschen kersmis en nieuwjaar en in de tweede plaats 6 weken te voren door de schouten, ieder in zijn rechtsgebied, van huis tot huis. Opdat de schouten dit kunnen (met vol gevolg, onder gravenban) geeft de graaf hun daartoe zeven weken te voren zijn ban over, die in dit geval de macht omvat om voor hem op te roepen, met gelijk gevolg alsof hij zelf het deed³⁾.

De Schout heeft zich dan in afwachting van het bodthing te onthouden van rechtspraak behalve in enkele met name genoemde spoedeischende zaken.

De Schout roept het volk op in dezen vorm: bodthing zeg

¹⁾ Schoutenrecht § 55 (Richth. Rq. 396) Vgl. Heck bl. 21 vlg.

²⁾ Richthofen Rq. 390.

³⁾ De tekst luidt „dat hi” (n.l. „die gewa”) „schil da ban op ia saun „wiken da schelten eer mase halde”. O. Fr. W. vertalen dit „dat hij den ban aan de schouten zal opzeggen”. „Op ia” weer te geven door opzeggen, schijnt mij ongeoorloofd, vooral met het oog op Schoutenrecht § 24 „dit is riucht, dat da schelten.... dis koninges ban op ia da gewa....”. De schout kan toch den graaf des konings ban niet opzeggen. Hij moet m. i. veeleer den ban, dien hij heeft ontvangen, weder overgeven aan den graaf.

ik U aan heden over zes weken op dezen zelfden dag, te houden des Maandags, des Dinsdags, des Woensdags, des Donderdags, des Vrijdags, des Saterdags en des Maandags. Ieder opgeroepene is op boete verplicht te verschijnen. De Maandag is dus de eerste gerechtsdag. Dien dag komt de schout op.¹⁾ Des Dinsdags verschijnt ook de graaf, en geeft de schout hem den ban weer over. De graaf recht dan Dinsdags, Woensdags en Donderdags; en wat er daarna te be-rechten overblijft, wordt afgedaan op een nagerecht, dat „fimelthing” heet en Vrijdags, Saterdags en Maandags wordt gehouden²⁾.

Uit de aangehaalde plaatsen blijkt duidelijk, dat het graven-ding en het bodtingh wel te onderscheiden zijn.

Na de 12^e eeuw heeft oogenschijnlijk eene groote omkeering in het Friesche bestuur plaats. De „skelta, frana, asega” komen steeds zeldzamer voor. Daarentegen verschijnen de grietman en de consules, de „mederiuchteren”, de „eeheron”. De omkeering is echter niet veel meer dan schijn. Het geldt — het is de groote verdienste van Heck³⁾, dit in het licht te hebben gesteld — in hoofdzaak slechts eene verandering

¹⁾ Ik zou denken, om de voorbereidende maatregelen te nemen, de gerechtsvergadering zooveel noodig te organiseren, zooals naar sommige berichten de archidiaconus een dag vroeger komt, om den seend, door den bisschop te houden, voor te bereiden.

²⁾ Ik geef toe, onbetwistbaar is deze mijne opvatting van de plaats niet. Zij komt mij echter stellig aannemelijker voor dan die van Heck bl. 31 vlg., welke in hoofdzaak overeenkomt met die van Buitenrust Hettema (Bijdr. t. h. Oud-Friesch Woordenb. 36 vlg.). Volgens Heck zou het niet de graaf zijn, die het bodthing hield, maar de schout, terwijl de graaf alleen de overblijvende zaken in het „fimelthing” zou berechten. Hoe zou dit te rijmen zijn met § 22, dat de bepalingen inleidt met den regel: „Dit is riucht, di grewe.... dat hi des fiarda jeris bodtingh „halda moet also fyr so hi wil”. Daar staat toch met zooveel woorden, dat *de graaf* het houdt. En wat zou het beteekenen, dat de schout zich vóór het bodtingh van rechtspraak zooveel mogelijk moest onthouden, als hij het toch was voor wien de zaken in het bodtingh werden berecht?

³⁾ t. a. p. 138, 180 vlg., 217 vlg.

van namen; de grietman is de oude frana, zijne mederechters zijn de drie asega's.

Aan de identiteit van „frana” en grietman valt na Heck's betoog ¹⁾ nauwelijks meer te twijfelen. Hij wijst o. a., om maar één argument te noemen, op de Papena Ponten, volgens welke ²⁾ de grietman zweert, voor dijken enz. te zorgen, zooals in het landrecht geschreven staat. Met dit landrecht moet het zg. Westerlauwersche landrecht bedoeld zijn, dat dezelfde bemoeiingen aan den „skelta” opdraagt ³⁾.

Blijkens een aantal bewijspplaatsen leidt ook de grietman het gerecht, ⁴⁾ voert hij de executie, ⁵⁾ voert hij de landweer aan, ⁶⁾ heeft hij het toezicht op maten en gewichten, ⁷⁾ in één woord, staat hij aan het hoofd ⁸⁾ van het deel, zooals vroeger de skelta. Met hem zitten terecht en staan aan het hoofd van het deel, zooals ik zeide „eeheran”. Niet overal hetzelfde getal. Naar de Willekeur der 5 deelen (14e eeuw) ⁹⁾ waren er in elk deel drie, naar de hierboven ¹⁰⁾ aangehaalde akte van 1317, die van de „sedecimi” spreekt, in Oostergo in dien tijd vermoedelijk eveneens, en ook in Wymbritseradeel in 1425 ¹¹⁾; twee vinden wij in 1418 in Ferwerderadeel ¹²⁾ en in het gerecht der negenen voor drie deelen te Leeuw-

¹⁾ Bl. 186 vlg.

²⁾ Richthofen Rq. 488. Heck vertaalt hier ten onrechte „sylen” en „syloedden” door „Siele und Sielschleussen”; „Sielen” zijn, zooals elke Fries weet, de sluizen en „sielroeden” de sluisweteringen.

³⁾ Richthofen Rq. 320, 415.

⁴⁾ Ald. 491. kol. 1, r. 35.

⁵⁾ Ald. 426 § 6, 504, 513 §§ 38, 41.

⁶⁾ Ald. 500 § 13, Charterb. v. Fr. II, 674.

⁷⁾ Ald. 491, kol. 2, r. 19.

⁸⁾ Opmerkelijk is ook de akte van 1324, waarbij de Hollandsche graaf den grietman van Sexbierum tot zijn schout aanstelt (v. Mieris Ch. II 347).

⁹⁾ Hettema O. Fr. W. II, 151.

¹⁰⁾ Bl. 54.

¹¹⁾ Charterb. v. Fr. I, 464.

¹²⁾ Visser en Amersfoordt Arch. III, bijl. bl. 11.

arden 1423 en 1436 ¹⁾); vier in Leeuwarderadeel 1437 ²⁾); zes aldaar in 1402 ³⁾); zeven in Franekeradeel 1417 ⁴⁾ en 1433 ⁵⁾ enz.. Dat de eeheran met den grietman recht spraken, is niet twijfelachtig. Het blijkt o. a. uit de Willekeuren der 5 deelen § 32 ⁶⁾ „hueck riuchter in sine eedspil mede nint, se hit greetman, ehera caet.” en uit de eedsformulieren van Wijmbritseradeel ⁷⁾, waar hun eed o. a. uitvoerig van hunne rechtspraak gewaegt.

Van medewerking van het geheele volk bij de rechtspraak verdwijnen weldra alle sporen — wij weten trouwens, dat dit zich geleidelijk overal terugtrekt.

Daarentegen verandert de taak van den grietman in zoover, dat hij niet meer alleen de terechtzitting leidt, maar ook mede het vonnis wijst. Dit blijkt o. a. uit de plaatsens, zooeven voor de rechtspraak der eeheran aangevoerd.

Hoe de grietman gekozen werd, nadat de keuze door de graven was vervallen, is niet met zekerheid uit te maken. Waarschijnlijk is, dat het volk — dat de asega's en vermoedelijk later de eeheran aanwees — ook den grietman koos, met dien verstande, dat inderdaad slechts de aanzienlijksten en de meest invloedrijken zich met de keuze bemoeiden. Het Rudolfsboek spreekt van de keuze van rechters door „wise lioede ende prelaten” ⁸⁾; naar de keuren van Utingeradeel van 1450 ⁹⁾ worden in de drie deelen waarvan daar sprake is,

¹⁾ Dongeradeel, Dantumadeel, Ferwerderadeel, Visser en Amersfoordt Arch. III, bijl. bl. 17. Tietjerksteradeel, Idaarderadeel, Leeuwarderadeel Charterb. v. Fr. I, 514.

²⁾ Charterb. v. Fr. I, 516.

³⁾ Ald. I, 332.

⁴⁾ Richthofen Rq. 481.

⁵⁾ Charterb. v. Fr. I, 499. Zie dit alles bij Heck 182 n. 10.

⁶⁾ Richthofen Rq. 476.

⁷⁾ Ald. 489. Zie in bijzonderheden Heck 328 vlg.

⁸⁾ Richthofen Rq. 432 § 19.

⁹⁾ Ald. 510. Ook in de Opstalboomsche wetten van 1323 (ald. 107 § 25) is reeds sprake van de „electio iudicium secularium” door „clerici”.

de rechters en uit deze de grietmannen jaarlijks gekozen door de oude priesters.

Misschien bleef het bij keuze, zoolang de gekozenen zich voor het ambt gemakkelijk lieten vinden, maar hierin kwam althans in sommige streken tijdelijk verandering. Een stuk van 1433 zegt het ons ¹⁾, „bi fortidem soe wast graet ene grietman to wessen, deer nu graet bernte (gebrek, bezwaar) is”. Daarom greep men tot het volgende middel; men maakte een rooster volgens welken het rechter-ambt — d. i. zoowel dat der eeheran (bijzitters) als dat van den grietman — om zou gaan over de bezitters van bepaald aangewezen hoeven (heerden) in het deel, die het aldus beurtelings een jaar of een half jaar bekleedden ²⁾.

Het eigenlijke gowding, het oude gravending komt na den grafelijken tijd niet meer zuiver voor. Maar wel waren er terechtzittingen, boven die van het deel staande, waar de grietmannen en eeheran van eenige deelen gezamenlijk in hooger beroep recht spraken. Met zekerheid weten wij, dat de gerechten van Winninghe, zes in getal, drie aan drie samenkwamen ter rechtspraak en dat zij ook allen te zamen een gerecht van 18 vormden ³⁾. Zoo ook vormden de gezamenlijke grietmannen en bijzitters der vijf deelen ⁴⁾ van Westergo

¹⁾ Charterb. v. Fr. I, 501.

²⁾ Een uitvoerige rooster van dezen aard is ons bewaard uit Franekera-deel van 1433 (Charterb. v. Fr. I, 498 vlg.). Het is ook in dit stuk, dat de zooeven aangehaalde verzuchting voorkomt.

Wie als grietmannen in Friesland het bewind hebben gevoerd, kan men leeren uit de „Nieuwe naamlijst van grietmannen van de vroegste tijden af tot het jaar 1795” door Jhr. Mr. H. Baerdt van Sminia en uit de „Nalezing” hierop door Mr. A. J. Andreae (de laatste uitgeg. door het Friesch Gen. 1893).

³⁾ Mr. A. J. Andreae t. a. p. 2 en 133 en hiervoor bl. 54; in de oorkonde van 1423 zegt het gerecht „detter enerhande byropinga kom ut Dongheradeel on use vorz. greetmaon ende eeheren in da nyogben.”

⁴⁾ Franekeradeel, Menaldumadeel, Barradeel, Baarderadeel en Hennaarderadeel.

(Vroenackere) „dat grata riucht”¹⁾, „dat keyserriocht”²⁾ te Franeker en berechttten samen o. a. de zwaarste misdrijven³⁾. Dit hooge gerecht staat dan tegenover de „bifanges waer”⁴⁾, het deels-gerecht.

Aan den anderen kant waren weder verschillende grietenijen in onderdeelen gesplitst⁵⁾ en komen in dit tijdperk de dorps-gerechten duidelijk uit. Die kleinere terechtzitting heet in het Rudolfsboek § 12⁶⁾ „da minre riucht”, in de keuren van Utingeradeel van 1450 § 6⁷⁾ „dat lyttich riucht”.

Behalve de reeds genoemde rechters zien wij in de gerechten nog een aantal (in het deel 12) personen eene rol spelen. Wij mogen hen gerichtsgetuigen noemen; in de vroegere en latere bronnen heeten zij „tolva” en „attha”⁸⁾. Zij zijn gezworen „koninges orkenen”, koningsgetuigen⁹⁾.

¹⁾ Franeker Marktr. 1402 § 2 en hoofd (Richthofen Rq. 478).

²⁾ Franeker Buurbrief 1417 hoofd en §§ 1, 8, 10, 15 (ald. 479, 480, 481).

³⁾ Willekeuren der 5 deelen §§ 2—6 (ald. 474).

⁴⁾ Ald. § 11 bl. 474.

⁵⁾ Mr. A. J. Andreae t. a. p. 4 n. 3 en 136.

⁶⁾ Richthofen Rq. 428.

⁷⁾ Ald. 510.

⁸⁾ Zie daarover Heck 92, 344 vlg., van Blom t. a. p. 413.

⁹⁾ Zie ik wel, dan zijn de twaalf gezworen koningsoorkonden, maar zijn er meer koningsoorkonden dan de 12. Hierover enkele opmerkingen. Wij ontmoeten de twaalf in de eerste plaats, waar eene verklaring moet worden afgelegd omtrent hetgeen ter terechtzitting heeft plaats gehad. Zoo in Weergeld § 2 (Richthofen Rq. 411); iemand wordt beschuldigd van mededaderschap of medeplichtigheid bij een doodslag „binne da alra hogista frede” (d. i. naar ik vermoed, ter terechtzitting); zijne onschuld moet c. q. worden bewezen door eene verklaring van „dine schelta deer him dae ban wr lath ende dera tolua saun”.

In denzelfden geest spreekt Schoutenrecht § 3 (ald. 388), waar op den regel, dat ieder vrije Fries op de heiligen zijne eigene daden mag weten, deze uitzondering wordt gemaakt, „tenzij hij zoover berecht is met schoutenban en met asega-doem, dat negen getuigenissen hem zijn eed benemen”. Die 9 zijn naar ik gis de schout, de asega en zeven van de twaalf.

Nog eens in Weergeld § 7 (ald. 414) waar wordt bepaald „dat hit wita

Ik herhaal dus, er werden geregeld terechtzittingen gehouden en in elk deel, elke grietenij, en in de gouw (later althans

schil die asega deer hit mede betinged is „ende dera tolva saun, hor he (n. l. een bij herhaling gedagvaarde en niet verschenene) se herich dan wrherich”. Ook naar de Willekeuren der V deelen § 11 (ald. 474) moet de schout den ongelhoorzamen overtuigen „mit saun dera tolvem ende mitta asega ende mit him selm”. En in denzelfden geest Weergeld § 13 (ald. 416).

Deze twaalf, welker meerderheid telkens getuigenis moet geven omtrent hetgeen ter terechtzitting is voorgevallen, zijn dus ongetwijfeld gerechts-genooten, die er tegenwoordig moeten zijn. Diezelfde personen worden nu in Schoutenrecht § 55 (ald. 396) eenvoudig koningsoorkonden genoemd. Het geldt een man, die „ti da how op claget” is. Hij wordt 3 × 3 maal gedagvaard, telkens tweemaal door den bode en eenmaal door den schout „aen syne bura andert”. Na iedere drie dagvaardingen heeft hem de schout „wrherich to tioghen mit saun des koninges orkenen”. Dat de burenen, in wier tegenwoordigheid de schout dagvaardt, zeven in getal zouden moeten zijn, is niet waarschijnlijk. Eerder is aan te nemen, dat die 7 (van de 12) met den schout zijne niet-verschijning getuigen.

En zoo heeten de zeven eveneens eenvoudig konings-oorkonden in Schoutenrecht § 61 (ald. 397) waar gezegd wordt, dat in zeker geval bij gebreke van den asega „saun dis koninges orkenen deer binna da ban setten sin” moeten komen verklaren, „dat hia et mit agenen sagen ende mit aren heerden — (zij waren er dus bij tegenwoordig) — dat ter terechtzitting eeden werden toegezegd en afgelegd.

En zulke koningsoorkonden zijn er in den ban meer dan de 12, zooals mij o. a. schijnt te blijken uit Schoutenrecht § 63 (H e t t e m a O. Fr. W. II, 55) volgens welke in vier gevallen omtrent hetgeen ter terechtzitting is voorgevallen, in den regel moeten getuigen, de schout, de asega en „saun dera toelfua”. Is de asega overleden, dan mag *zijn* getuigenis worden vervangen door dat van „sauwen des konynges orkenden”, die dus, als ik wel zie, staan naast de zeven van de twaalf.

Dat de 12 ook koningsoorkonden zijn, blijkt al verder m. i. uit hetgeen omtrent hunne medewerking bij de executie wordt bepaald. Naar Weergeld § 7 (R i c h t h o f e n Rq. 414) zijn het „dis koninghes orkenen”, die te iemands huize ban en boete „wt achta”, naar Weergeld § 28 (ald. 418) de „tolven”, die met den schout beslag komen leggen op een schip (vgl. H e t t e m a O. Fr. W. II, 179 i. f.).

Wij ontmoeten verder nu eens „dera tolva saun”, dan weder „saun des koninges orkenen” bij het geven eener beslissing, m. a. w. als oordeelaars. Zoo in het proces om onroerend goed, Weergeld § 29 (R i c h t h o f e n

in een kring, die meer deelen omvatte), en in onderdeelen der grietenij. Die gerechten hadden ongetwijfeld grooten invloed op de rechtsvorming in het grootere of kleinere gebied, waarover hunne macht zich uitstreckte, te meer daar de onderscheiden rechtskringen, zooals wij hierna zullen zien, bijna volkomen autonomie genoten.

Uit de Saksische en latere perioden zij het volgende aangestipt.

De grietenijen met hare grietmans en bijzitters aan het hoofd, bleven bestaan ¹⁾. De grietmans werden nu ambtenaren van het centrale gezag, door dit gezag aangesteld ²⁾. In de Saksische Ord. van 1504 ³⁾ spreekt de landsheer van „onse grietmans”, en zegt hij, dat hij „grietsluyden geordonneert” heeft (a. 42); deze doen hem den eed (a. 43). In 1517 ⁴⁾ ontvingen een aantal grietslieden hunne commissie van het hof — dat in deze de besluiten van den landsheer uitvoert — ⁵⁾. De grietmans worden, althans in den tijd der republiek be-

Rq. 418) en b. v. Schoutenrecht § 50 (ald. 395) en in dijkzaken, Schoutenrecht § 19 (ald. 390). Dat zij in sommige zaken vonnis hebben te wijzen blijkt verder uit de reeds meer aangehaalde Willek. der 5 deelen § 32 (ald. 476) en de Eedsformulieren van Wijmbritseradeel (ald. 491) en uit het dijkrecht der Hemmen 1453 § 1 (ald. 504).

En nog een bewijs, dat er meer koningsoorkonden zijn dan de twaalf, zullen wij wel mogen vinden in Weergeld § 30 (ald. 419) waar een vrouw wordt toegelaten tot het bewijs van hetgeen haar uit den boedel toekomt met „saun orkenen”, 4 van des mans en 3 van der vrouwe zijde, die verklaring afleggen *bij den eed, dien zij den koning te hulde gezworen hebben* (dat zullen dus wel koningsoorkonden zijn; zie ook Schoutenrecht § 42, ald. 393). En die 7 bloedverwanten van man en vrouw zullen wel niet allen tot de twaalf behooren.

¹⁾ Vgl. G. H. van Borssum Waalkes De Grietenij Doniawerstal in het einde der 16e en een goed deel der 17e eeuw (Vrije Fries D. XIX. 357).

²⁾ Charterb. v. Fr. II, 35.

³⁾ Mr. A. J. Andrae Nalezing bl. 6.

⁴⁾ Charterb. v. Fr. II, 344.

⁵⁾ Zie zulk een commissie (onder vele) van 1580 ald. IV 220, en andere, aangehaald in het Register der Resol. en Plac. v. de Staten v. Friesland. I 294.

noemd uit eene nominatie van drie, door de stemgerechtigde ingezetenen der grietenij opgemaakt ¹⁾. Zij moeten naar het Regl. Reform. van 1748 a. 12 den leeftijd van 20 jaar hebben bereikt. Meer en meer gaat het grietmansambt van vader op zoon over, of blijft het althans in de familie ²⁾. Hoe ver men in deze ging, blijkt wel het duidelijkst uit eene resolutie van 1768 ³⁾, volgens welke zoons of descendenten van overleden grietmans in hunne plaats mogen worden benoemd, ook als zij nog geen 20 jaar zijn, met dien verstande, dat, tot zij dezen leeftijd hebben bereikt, een gequalificeerd substituut de functiën voor hen zal waarnemen.

De bijzitters 3 of 4 in getal worden gekozen door den grietman ⁴⁾, sinds 1602 ieder uit eene voordracht van 3 door de ingezetenen.

De deelsgerechten, grietenijgerechten — sinds 1504 in tegenstelling van het hof (het overste gerecht) ook nedergerechten genoemd — zijn de gewone gerechten en oordeelen in eersten aanleg over alle zaken, die niet aan het hof zijn voorbehouden (waarover later). Zij worden gehouden vroeger ten minste eens in de vier weken, later ten minste eens in de veertien dagen ⁵⁾.

De grietman stelt in elk dorp — of geldt het kleine, voor meer te zamen — een dorpsrechter aan, die verschillende onderzoeken heeft in te stellen, en in sommige zaken eene poging tot verzoening heeft te leiden, maar met geene eigenlijke rechtspraak is belast ⁶⁾.

De grietman en zijne bijzitters zijn zelden rechtsgeleerden, daarom is hun reeds bij de Saks. Ord. 1504 a. 48 vergund,

¹⁾ Zie Reg. d. Resol. I, 295, 296.

²⁾ Reeds de aangehaalde lijst der grietmannen toont dit aan.

³⁾ Reg. d. Resol. I 297.

⁴⁾ Saks. Ord. 1504 a. 48; 1554 a. 107; 1602 III 2 a. 3 vlg.; 1723 III 2 a. 3 vlg. (Charterb. v. Fr. II, 43; III 347; IV 1174; Stat., Ord. v. Vriesland uitg. 1770 bl. 145).

⁵⁾ Saks. Ord. art. 49; 1723 III, 2 a 1.

⁶⁾ Saks. Ord. a. 45. De grietslieden wenschten, dat aan de dorpsrechters zou worden toegestaan, te rechten in zaken van ten hoogste een goudgulden (Charterboek v. Fr. II 59).

als zij „des rechts in sunderlinghe saecken nyet en verston den . . . raedt van den vorstandyghen en gheleerde luyden [te] versoecken”. Meer en meer kwam de gewoonte op, dit advies te vragen aan een advocaat; de meeste grietenijen hadden zelfs in later tijd onder de advocaten ten hove eenen pensionaris ¹⁾. Vooral tusschen 1602 en 1723 won ongetwijfeld dit vragen van advies aan een advocaat veel veld, zooals wij mogen opmaken hieruit, dat in de Ord. van 1602 niet, en in die van 1723 III T. 32 ²⁾ wel de bepaling voorkwam, dat de partijen, behalve de met name genoemde gerechtsgelden zouden betalen — ieder voor de helft — „het advysgeld, tgeene aan Rechtsgeleerden moet worden voldaan”.

Ik noemde daar zooeven het Hof ³⁾. Bij de aanneming van Albrecht van Saksen door Westergo — waarbij zich later het overige Friesland aansloot — werd o. a. toegestaan, dat deze en zijne nakomelingen, „macht ende ghewalt hebben zullen, recht ende justitie te doen ende te administreeën over ons, ende een yeghelycke nae keyserlycke rechten ende heuren ghewoonten; ende dat wy ons daer an benoeghen zullen laeten ende daertoe heure Ghenaede hulpe en bijstandt te doene nae onszen vermoghen” ⁴⁾.

Albrecht begon met in 1499 op het voorbeeld van andere landsheeren een regeeringsraad („Staet van raedt”) in te stellen, 5 geestelijken en heeren uit Oostergo en 5 uit Westergo ⁵⁾. Omtrent de werkzaamheid van dezen raad, die ongetwijfeld

¹⁾ Binckes Verklaeringe III, 33.

²⁾ Uitg. 1770 bl. 279.

³⁾ Zie daarover J. M. van Beyma. *Historia Curiae Frisiae ab ejus ortu usque ad sec. XVI exitum* (Diss. Leiden 1835); J. Sickenga *Het hof van Friesland gedurende de XVIIe eeuw* (Diss. Leiden 1869); *Tegenwoordige Staat van Friesland* IV 139 vlg.; en *Over de opkomst en de werking der Gerechtshoven in het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden* door Mr. J. K. Baron van Golstein *Themis* II, 46.

⁴⁾ *Charterboek v. Fr. II*, 5. Zie den renversaalbrief, waarbij Albrecht het gezag aanvaardt (ald. I, 782).

⁵⁾ Ald. 7.

den landsheer ook bij de hoogste rechtspraak bijstond, of hem daarbij vertegenwoordigde, zijn ons weinig bijzonderheden nauwkeurig bekend. Zeer stellige berichten hebben wij eerst in de Saksische Ord. van 1504 a. 1 vlg. Het „Overste gherecht” is naar deze Ord. samengesteld uit een voorzitter („Overste rechter”) en zes leden, waarvan twee geleerden en vier uit de heerschappen¹⁾. Later is bij herhaling het getal der leden, door den landsheer of zijnen vertegenwoordiger te benoemen, gewijzigd. Na de afzwering bestond het hof uit 12 leden, 3 voor elk kwartier der Staten²⁾. Steeds grooter werd het aantal rechtsgeleerde leden; in 1787 voerden 8 den titel van Mr.³⁾.

Het hof oordeelde vooreerst in eersten aanleg in crimineele (lijfstraffelijke) zaken⁴⁾. Ook toen in 1545 de Staten zich beklagden, dat dientengevolge de bestraffing der misdaden te wenschen overliet, bleef het hierbij en werd hun geantwoord, dat de jurisdictie en justitie in crimineele zaken den keizer alleen toebehoorde en er dus in de competentie van het hof geen verandering kon worden gebracht⁵⁾.

In de Stat. en Ord. van 1723 II, 23 a. 2 bleef de strafrechtspraak „wat lijf en leden aangaat” aan het hof voorbehouden⁶⁾.

In burgerlijke zaken was het nedergerrecht in den regel competent⁷⁾. Slechts enkele burgerlijke zaken kwamen in eersten aanleg voor het hof⁸⁾; in appel oordeelde dit echter over alle burgerlijke zaken⁹⁾.

¹⁾ Over het niet rechtsprekende personeel van het hof zwijg ik.

²⁾ De benoeming geschiedde uit eene nominatie, door het kwartier opgemaakt, vroeger door de andere kwartieren, later door den stadhouder.

³⁾ Tegenw. St. v. Fr. IV, 160.

⁴⁾ Saks. Ord. a. 58, 114, 117.

⁵⁾ Charterb. v. Friesl. III, 72.

⁶⁾ Zie bijzonderheden Sickenga t.a.p. 119 vlg.

⁷⁾ 1597 a. 24 (Charterb. v. Fr. III 967), 1723 III, 2 pass., III, 8.

⁸⁾ v. Beyma t.a.p. 28, Sickenga t.a.p. 85 n.l. in geval van rechtsweigerings, indien de gedaagden in dezelfde zaak in verschillende grietenijen woonden. in geval van submittie, en waar prelaten, predikanten, edelen, grietenijen, grietmans, steden en hare magistraten gedaagd waren.

⁹⁾ Saks. Ord. a. 16, 37, Ord. 1602 a. 58 vlg., Stat. en Ord. 1723 III, 2 a.

Van eene *wetgevende vergadering* voor de *geheele* provincie is aanvankelijk geen spoor, evenmin van een georganiseerd algemeen bestuurslichaam ¹⁾. In de deelen (de grietenijen) zien wij het gezag uitoefenen door den grietman (den ouden schout) met zijne mederechters (bijzitters, de vroegere 3 asega's), nu en dan met de „meene meente”, terwijl als mannen van invloed reeds vroeg de geestelijken zeer op den voorgrond treden en sinds het begin der 15^e eeuw de hoofdingen eene belangrijke rol spelen. Eenige voorbeelden:

In 1270 sluiten „grietmanns, jurati ac universitas ad cetum in Wyldinghen ²⁾ pertinentes” een zoenverdrag met Utrecht ³⁾.

In 1379 worden verschillende punten van recht „enegath, makad and besworen” door de „galioede thera gaane fon Wildinghe... umme neticheyth ther menthe” ⁴⁾. „Galioede” zijn letterlijk de dorpslieden; maar dat het volk bepalingen zou hebben gemaakt, zeggende dit te doen ten behoeve van de gemeente (d. i. het volk) klinkt eenigszins zonderling. Eer zou ik hier denken aan de dorpsbestuurders.

In 1404 stellen de „prelaten en heren der mena paepheyt van der Calenda” keuren voor Wymbritseradeel op, naar de stellers de „papena ponten” geheeten ⁵⁾.

In 1417 wordt door de Franeker bureu hun buurbrief vastgesteld ⁶⁾.

71 vlg. (Charterb. v. Fr. I, 38, 40, IV 1179); v. Beyma t. a. p. 28, Sickinga t. a. p. 72 vlg.

¹⁾ W. F. Schratenbach van Burmania De jure comitorum Frisicorum (diss. Franeker 1751); S. G. H. A. van Beyma thoe Kingma Historia ordinum Frisiae a Carolo V usque ad ejuratum Philip-pum II (diss. Leiden 1838); P. Wiersma Schik De staatsregtelijke geschiedenis der Staten van Friesland 1581—1795 (diss. Leiden 1857).

²⁾ Wonseradeel.

³⁾ Vrije Fries II, 25.

⁴⁾ Charterboek v. Fr. I, 242.

⁵⁾ Richthofen Rq. 492. Charterboek v. Fr. I, 344. (Zie hierna bl. 72).

⁶⁾ Richthofen Rq. 479. Charterboek v. Fr. I, 394. De invloed der geestelijken blijkt ook hier duidelijk in de bepaling van art. 1, dat de bureu jaarlijks 3 raads mannen mogen zetten „bij rede des Personen to Fronekere”.

In 1424 — en dit is zeer opmerkelijk, omdat hier het deel zich voordoet als drager van de hooge en lage rechtsmacht — geven „prelaten, personen” (pastoors) „grietman, eeheeren en haerlingen” (hoofdlingen) van Wymbritseradeel aan Ylst een stadprivilege, dat hooge en lage jurisdictie omvat¹⁾.

In 1450 stellen grietmans, rechteren en meene meente keuren voor Utingeradeel vast²⁾.

Omstreeks 1453 worden namens het stadsgerecht en het deelsgerecht van Leeuwarden verschillende vredegeboden, ook een marktvredegebod uitgegeven³⁾.

In 1466 wordt een vrij-weekmarktrecht voor Joure vastgesteld door den grietman en het gemeene recht van „Hasker Fyfgaën” met raad van prelaten, oldermannen, wijze lieden en de meene meente van Hasker Fyfgaën en ommelanden⁴⁾.

De deelen hadden dus autonomie, dit staat vast, maar hunne wetgevende werkzaamheid alleen was onvoldoende ter verzekering van den vrede, en zij hadden vooral in de zoo woelige 15^e eeuw elkanders steun hoog noodig.

Dit spreekt o. a. zeer duidelijk uit de geschiedenis van het Leeuwarder marktrecht. In het vredegebod van omstreeks 1453 wordt met zooveel woorden gezegd — en het spreekt trouwens van zelf — dat het strekt zoover als het deels-recht gaat, en strafbaar is met de hoogste boete die het deels-gerecht mag opleggen. De groote kracht van den Leeuwarder marktvrede ligt dan ook niet in dit deelsgebod, maar in een besluit van 1453 waarbij abten, prelaten, grietmans, oldermans, scheepenen, rechters, raadslieden, hoofdlingen en ghemeene meente der deelen en landen van Oostergo en de steden Leeuwarden en Dokkum jaarmarkten vestigen en bevredigen in verschillende plaatsen binnen Oostergo, o. a. in Leeuwarden⁵⁾.

Het spreekt verder uit hetgeen er is gebeurd met de „papena

¹⁾ Charterboek v. Fr. I, 462.

²⁾ Richthofen Rq. 510. Charterboek v. Fr. I, 543.

³⁾ Charterboek v. Fr. I, 547.

⁴⁾ Charterboek v. Fr. I, 615.

⁵⁾ Charterboek v. Fr. I, 546.

ponten" van 1404. Zij waren eerst opgeteekend door de geestelijken der kalende, en hadden vermoedelijk geen ander gezag, dan de invloed van deze en de gewoonte in Wymbritseradeel er aan gaven. Volle kracht erlangen zij zonder twijfel eerst in 1433, toen zij door recht en raad der landen en steden van Oostergo en Westergo te Bolsward vergaderd, werden bekrachtigd ¹⁾).

Eindelijk blijkt het zeer duidelijk, uit hetgeen ons omtrent de verleening van stadrechten bekend is. Zooals wij zagen gaf Wymbritseradeel stadrecht aan Ylst. Maar dit was uitzondering.

Franeker kreeg in 1374 stadrecht met hooge en lage jurisdictie van recht en raad der steden en deelen van Westergo ²⁾).

Ameland werd in 1405 als een zelfstandig rechtsgebied erkend door recht en raad der landen en steden van Oostergo en Westergo ³⁾).

Leeuwarden kreeg in 1427 haar stadrecht met hooge en lage jurisdictie van rechters en raden van Oostergo en Westergo ⁴⁾). Hetzelfde gezag gaf eenige weken later eene uitlegging van dit privilege ⁵⁾), bracht in 1432 die van Oldehove en de Hoek onder de jurisdictie van Leeuwarden, beval op boete dit besluit te eerbiedigen ⁶⁾), en besliste in 1456 een geschil omtrent de jurisdictie van Leeuwarden eenerzijds en Leeuwarderadeel en Huizum anderzijds ⁷⁾).

En dat men dit ingrijpen van de gouwen regelmatig achtte, blijkt wel daaruit, dat in 1477 recht en raad der steden van

¹⁾ Charterboek v. Fr. I, 497.

²⁾ Charterboek v. Fr. I, 239.

³⁾ Ald. 351.

⁴⁾ Ald. 471.

⁵⁾ Ald. 473.

⁶⁾ Ald. 497. In 1435 sluit Leeuwarden met Oldehove en met Pieter Kamminga overeenkomsten ter nadere regeling van haar rechtsgebied. Ald. 497, 510.

⁷⁾ Ald. I, 591.

Oostergo en Westergo het reeds vermelde privilege van Ylst van 1424 bevestigden ¹⁾).

In de gevallen, die ik hier aanhaal, is het nu eens ééne gouw, die gezag oefent, dan weer zijn het Oostergo en Westergo — de beide zeker vroeger onder één graaf staande gouwen — te zamen. Waarom nu het één, dan het ander, en waarom in nog andere gevallen enkele deelen van de gouw samenwerken, is niet duidelijk; het geldt daarbij geene rechtelijke verdeeling van gezag, maar slechts de werking van bijzondere feitelijke omstandigheden.

Oostergo en Westergo zien wij samenwerken o. a. bij het sluiten van den vrede met hertog Albrecht in 1388 ²⁾, met Willem van Beieren in 1406 ³⁾, en van een aantal andere bestanden, bij het huldigen van hertog Albrecht in 1398 ⁴⁾, bij de vaststelling van verschillende regelen van rechterlijke competentie in 1433 ⁵⁾, bij een bevel in 1436 aan drie personen, „ghameghem” ⁶⁾ in Mantgum om iemand daar schade-loos te stellen wegens kosten, gemaakt, toen hij voor het dorp in gijzeling zat ⁷⁾, bij het geven van volmacht aan eenen afgevaardigde ter dagvaart te Haarlem 1456, te 's Gravenhage 1469 ⁸⁾).

Daarentegen treedt ééne gouw op bij andere gelegenheden.

Westergo o. a. in 1310 ter verzoening met graaf Willem ⁹⁾, in 1314 om vrijgeleide te geven aan die van Harderwijk ¹⁰⁾, in 1318 om te beloven, zich neer te leggen bij den zoen tus-schen Kampen en de Friezen overeenkomstig 's graven uit-

¹⁾ Ald. I, 670.

²⁾ Charterboek v. Fr. I, 247.

³⁾ Ald. 354.

⁴⁾ Ald. 284.

⁵⁾ Ald. 497.

⁶⁾ „Gameghen” zijn vermoedelijk dorpsrechters (vgl. ook ald. I, 250).

⁷⁾ Ald. 513.

⁸⁾ Ald. 589, 626.

⁹⁾ Charterboek v. Fr. I, 149.

¹⁰⁾ Ald. 155.

spraak¹⁾, in 1435 om een landvrede voor hare deelen vast te stellen²⁾, in 1443³⁾, en nog eens in 1460⁴⁾, in 1466⁵⁾ en in 1487⁶⁾ met het zelfde doel.

Oostergo of Wininge o. a. in 1318 een verbond sluitende met Groningen⁷⁾, in 1348 met Holland⁸⁾, in 1389 met het convent Klaarkamp een verdrag aangaande over zekere zylen⁹⁾, in 1440 nog eens tot het sluiten van een verdrag, een landvrede met Groningen.

Ik gewaagde van de onrust der tijden. Men denke aan den oorlog met Willem IV, de oorlogen met Hertog Albrecht¹⁰⁾, den verwoeden strijd tusschen Schieringers en Vetkoopers. Had er in Friesland inwendige rust geheerscht nadat de macht der Hollandsche graven was gebroken, er zou zich ongetwijfeld in aansluiting aan het oude geleidelijk een centraal volksgezag hebben gevestigd. Nu werd dit door de wisselende kansen van den strijd onmogelijk. Telkens zochten zij, die in het gedrang geraakten, steun, waar zij dien maar konden vinden, nu hier, dan daar. Haast naïef geven de Westergoërs van dat wisselende in de verhoudingen getuigenis, als zij, in 1488 eenige regelen omtrent de visscherij vaststellende, zich noemen „riucht ende reedt in Westergo *nu ter tijt* met mankorum forbonden ende forgaret”¹¹⁾.

Ik maakte reeds gewag van een aantal landvredes. Deze — wier gewicht ons zal blijken — worden nu eens gesloten tusschen twee gouwen, meest Oostergo en Westergo¹²⁾, dan

¹⁾ Ald. 158.

²⁾ Ald. 512, vgl. 519.

³⁾ Ald. 523.

⁴⁾ Ald. 599.

⁵⁾ Ald. 617.

⁶⁾ Ald. 740.

⁷⁾ Gron. Oorkb. I, 184.

⁸⁾ Charterboek v. Friesl. I, 208.

⁹⁾ Ald. 248.

¹⁰⁾ Blok Gesch. II, 237 vlg.

¹¹⁾ Charterboek v. Fr I, 734.

¹²⁾ B. v. 1461 (ald. 600), 1446 (ald. 528).

tusschen alle deelen van ééne gouw¹⁾, dan weer tusschen eene stad en enkele deelen van de gouw, waarin zij is gelegen, of deelen onderling²⁾, nog een ander maal tusschen enkele steden³⁾, bij herhaling tusschen gouwen, deelen of dorpen eenerzijds en de stad Groningen anderzijds⁴⁾. Maar — en dit vooral schijnt mij van groote beteekenis — de nood der tijden voerde ten slotte toch ook *alle* Friesche gouwen tot één onderling verbond, éénen landvrede⁵⁾.

Voor de gouwen traden in de 14e eeuw op, nu eens de grietmans⁶⁾, dan prelaten en grietmans⁷⁾, of praelaten, grietmans en rechters⁸⁾, veelal naast deze de gemeente, het volk⁹⁾, vooral sinds het begin der 15e eeuw ook de hoofdingen¹⁰⁾. Zijn steden mede bij de handeling betrokken, dan worden — somtijds in het breede — ook hare vertegenwoordigers genoemd. Bij herhaling worden als vertegenwoordigers van de steden en deelen genoemd recht en raad. Even vaak echter treffen wij eene breede opsomming van de medewerkenden aan, b. v. abten, prelaten [proosten, dekenen] oldermans, schepenen, rechters, raadslieden, hoofdingen en ghemeene meente¹¹⁾, of de abt van Lidlum, de commandeur van Sneek, de prior van Bloem-

¹⁾ B. v. 1318 (ald. 158), 1435 (ald. 512), 1439 (ald. 519), 1443 (ald. 523), 1460 (ald. 599), 1466 (ald. 617), 1487 (ald. 740), 1497 (ald. 776).

²⁾ B. v. tusschen Leeuwarden, Opsterland en Smallingerland 1439 (ald. 518) Leeuwarden en Tietjerkstervierendeel 1481 (ald. 698). Leeuwarden en de dorpen in het verbond van het Zuider Trimdeel, e. a. 1481 (ald. 707 vlg.).

³⁾ Zoo tusschen Leeuwarden, Sneek, Bolsward en Sloten in 1482 en 1486 (ald. 710, 732).

⁴⁾ B. v. 1440 (ald. 524), 1444 (ald. 526), 1447 (ald. 530 vlg.).

⁵⁾ 1456 (ald. 590).

⁶⁾ B. v. 1328 (ald. 180, 181).

⁷⁾ B. v. 1356 en 1357 (Charterboek v. Fr. I, 212, 216)

⁸⁾ B. v. 1318, 1358, 1388, 1392, 1406, 1414. Gron. Oorkb. I, 184. Charterboek v. Fr. (224, 247, 251, 354, 385).

⁹⁾ B. v. 1310 (ald. 149), 1348 (ald. 208), 1398 (ald. 284), 1418 (ald. 402), 1422 (ald. 446), 1440 (ald. 524), 1460 (ald. 599), 1461 (ald. 600), 1466 (ald. 617).

¹⁰⁾ B. v. 1416 (ald. 390), 1418 (ald. 403), 1421 (ald. 430), 1443 (ald. 523), 1456 (ald. 590), 1466 (ald. 617).

¹¹⁾ 1453 (ald. 546).

kamp, de proost van Hemelum, de grietmannen van Franeker, van Wildinge, van Waghenbrugge, de poorters van Harlingen, van Sneek, van Ylst en het meene land van Westergo¹⁾. Maar — en hierop komt het aan — er zijn regelen, noch omtrent de samenkomsten der onderdeelen van Midden-Friesland, noch omtrent hare vertegenwoordiging op die samenkomsten.

De deelen vormen ieder een geheel en hebben, naar dikwijls blijkt, eigen zegels²⁾. De zelfstandigheid der deelen is echter groot genoeg, om hun te veroorlooven ook in en buiten de gouw met elkaar of met anderen aanraking te zoeken. En de gouw is naar allen schijn meer een bond der deelen dan een soevereine kring boven de deelen. Verschillende gouwen vormen samen in het geheel geene eenheid, al sluiten zij soms verbonden, en nemen zij meermalen gezamenlijk besluiten.

Ik stipte ondertusschen reeds aan, dat voor de toekomstige organisatie van Friesland de tijdelijke landvredes van groote beteekenis waren. Immers, hierin werd telkens eene organisatie van bestuur of rechtspraak of van beide gemaakt voor den duur en voor het gebied van den landvrede. Zoo werd in dien van 1456 voor Oostergo, Westergo en Zevenwouden bepaald, dat er zou zijn een „Reed des mena landes orber van Vrieslant” en dat ieder op straffe verplicht was eene benoeming hierin aan te nemen. Die raad zou tot den bepaalden termijn het bewind voeren en dan een nieuwen raad kiezen. Geschillen over den bond zouden staan ter verklaring en kennisse „des mena redes, deer deer to schickt sint wt delen, steden, landen voorz”.

In het verbond van 1461 tusschen Oostergo en Westergo werd o. a. verordend, dat jaarlijks één, twee of drie „mene degum” gehouden zouden worden.

In dat der geestelijken, edelen, steden en deelen van Westergo — om nog dit ééne voorbeeld te noemen — werd

¹⁾ 1318 (ald. 158).

²⁾ Mr. A. J. Andreae Nalezing op de nieuwe naamlijst der grietmannen bl. 139.

bepaald, dat elk oud deel 4 mannen zou kiezen, een geestelijke, een heerschap en twee uit de gemeente, en dat de aldus gekozenen te zamen „machtich” zouden „wesen, alle dinck toe ordineren tot profyt ende orbaer des landes”.

Zoo werd langzaam de weg gebaad tot eene provinciale vertegenwoordiging, die echter zelfs in de volgende periode niet volkomen gevormd werd.

Albrecht van Saksen, de nieuwe heer, aan wien men zich wel moest onderwerpen, werd in 1498¹⁾ achtereenvolgens door verschillende gowwen, deelen en steden gehuldigd.

De oude organisatie van de nu voor goed één geworden provincie heeft reeds eenigermate wortel geschoten. Als er in 1503 een landdag moet worden gehouden te Leeuwarden over zeedijkzaken, worden daartoe afgevaardigd *vier* uit Oostergo, *vier* uit Westergo en *vier* uit Zevenwouden²⁾. Maar de toestand blijft zwevend, zooals wij reeds in het volgende jaar 1504 zien, als George van Saksen bij zijne eerste inkomst tot eenen landdag oproept „alle prelaeten, eedelinghen, grietsluyden ende gemeene meente *ofte* huere volmachtyghen”³⁾.

De landdag is nog niet geworden eene bijeenkomst van personen, die te zamen de geheele provincie vertegenwoordigen, maar vertoont zich bij herhaling als eene gelijktijdige vergadering van de vertegenwoordigers der drie onderdeelen van Friesland. En zelfs elke dezer gouwvergaderingen is weer tot op zekere hoogte niets anders als eene vereenigde vergadering van de verschillende grietenijen — of zelfs dorpen — en steden daartoe behoorende.

Allereerst dus, de *landdag* is nog geene georganiseerde vaste vertegenwoordiging van de geheele provincie.

Dit valt af te leiden vooreerst uit de verschillende uitdrukkingen, die worden gebruikt, om de vergaderden aan te duiden. In 1520 wordt aan afgezanten naar den keizer een

¹⁾ Charterboek v. Fr. II, 4, 7.

²⁾ Ald. 30.

³⁾ Ald. 30.

lastbrief gegeven door „Ridderschap, raden ¹⁾, edelen, steden, staten ende gemeenen stemmen” ²⁾).

In 1523 worden twee landdagen gehouden; op den eersten zijn — zoo wordt vermeld — verschenen, „de ghemeene staeten ende stemmen”, op de tweede — 5 maanden later — „die ghemeene staeten, prelaeten, edelinghen, steden en ghemeenten”, die — zoo wordt er bij gezegd — 5 maanden vroeger zeker besluit hadden genomen ³⁾. Wij weten dus ongeveer, wie in de eerste vergadering als gemeene staten en stemmen zijn aangeduid.

In 1550 worden tot een landdag opgeroepen „die prelaten, edelen ende andere”, die „de Staeten van Vrieslandt gecommiteert ende gedeputeert hebben” ⁴⁾.

In 1574 heeten de vergaderden weer kortweg „volmachten van den lande” ⁵⁾ en in 1577 nog eens prelaeten, religieusen, edelen ende volmachten van Oostergo, Westergo, Sevenwolden ende steeden van desen landen ⁶⁾.

Deze wisselende benamingen mogen niet eenvoudig op rekening worden geschreven van de grootere of kleinere breedsprakigheid van den steller, maar zijn ongetwijfeld vooral hieruit te verklaren, dat er geene vaste regelen bestonden voor de samenstelling van den landdag, dat men hierin meer de vergaderden, dan de vergadering zag.

Inderdaad, niet altijd werden dezelfde en evenveel personen opgeroepen. In 1506 waren het „prelaeten, heerschappen, grietmannen, en uyt een yegelyck *dorp* twee huysluyden” ⁷⁾. In 1512 werden alle prelaten en heerschappen en uit elk *deel* twee priesters en twee huisluiden ontboden om met breede macht van de gemeente te Leeuwarden te komen ⁸⁾. Ter

¹⁾ Leden van den door Albrecht van Saksen opgerichten regeeringsraad.

²⁾ Charterboek v. Fr. II, 402.

³⁾ Charterboek v. Fr. II, 137—139.

⁴⁾ Ald. II, 182.

⁵⁾ Ald. III, 987.

⁶⁾ Ald. III, 1086.

⁷⁾ Charterboek v. Fr. II, 67.

⁸⁾ Gabbema Verhaal v. Leeuw. 273.

vergadering van 1550, zooeven vermeld, verschenen uit de onderscheiden grietenijen een zeer verschillend getal afgevaardigden; zoo b. v. — om de uitersten te noemen — uit Hemelumer Oldephaert één, uit West-Dongeradeel acht.

In 1575 werd er „uyt ieder grietenye ende steede van desen lande” één volmacht verschreven ¹⁾, in 1574 aan Leeuwarden, en vermoedelijk ook aan andere steden gelast, er één te zenden ²⁾.

De landdag was inderdaad, zooals ik zeide, ook geene tegenwoordiging van de geheele provincie, maar eene *combinatie van de drie gowodagen* en later van deze en de stedenvergadering. Dit blijkt uit het nemen van afzonderlijke, vaak tegenstrijdige besluiten door elk dezer.

In 1525 wordt er een landdag gehouden over dijkzaken. Hier nemen die van Oostergo, die met de westersche dijken niet te doen willen hebben, een afzonderlijk besluit, en die van Westergo eveneens ³⁾.

In 1558 is er een landdag belegd ter beraadslaging over een verzoek van Z. M. om financieelen steun. Oostergo willigt dit in, onder voorwaarde dat wordt tegemoet gekomen aan de klachten wegens schending der privilegiën. Westergo en Zevenwouden verontschuldigen zich op grond van de dure en slechte tijden. Zevenwouden komt den volgenden dag op haar besluit terug en vereenigt zich met dat van Oostergo, en nu verklaart Westergo, dat het „voor dese reise, en onder protestatie, dattet selve naemaels in consequentiam niet genomen mag worden”, de meerderheid zal volgen ⁴⁾.

In 1571 nemen ten landdage de volmachten der steden afzonderlijk een besluit, dat door eene contra-verklaring van Oostergo en Westergo wordt gevolgd ⁵⁾.

In 1575 geldt het eene nieuwe heffing tot onderhoud der

¹⁾ Charterboek v. Fr. III, 1036.

²⁾ Ald. 987.

³⁾ Ald. II, 154 vlg. 172.

⁴⁾ Ald. III, 422.

⁵⁾ Ald. III, 844—845.

soldaten. Er worden twee besluiten genomen, één door Oostergo en Zevenwouden, en één door Westergo ¹⁾.

In 1577 eindelijk wordt door Oostergo en Westergo een request aan den stadhouder gericht, om een vastgestelden omslag niettegenstaande het verzet van Zevenwouden en de steden te handhaven ²⁾.

Ook de vorm der besluiten wijst er op, dat men het *eens* moet worden en elkaar niet met goed gevolg kan overstemmen.

Een besluit van 1529 b. v. wordt aldus vermeld „het is ten zelve Landtdage bij die ghemeene staeten ende stemmen van Oostergo, Westergo ende Sovenwolden verspraecken”. En in 1549 hebben „die gemeene Deputierten van Oostergo, Westergo, Sevenwolden ende van den steden, mitsgaders die prelaten, priesters, heerschappen ende andere gecoren wesende ten landtdage.... gesloten ende geaccordeert....” ³⁾.

Vormden dus de drie gouwen nog geene volkomen gesloten eenheid, ook elke gouw op zich zelve deed dit niet in alle opzichten. Zeker, de onderdeelen der gouw waren van ouds meer met elkaar in aanraking geweest, tusschen hen bestond minder strijd van belangen; ook hier echter waren in de 16^e eeuw de sporen der vroegere veelheid niet geheel uitgewischt.

In de meer aangehaalde vergadering van 1550 ⁴⁾ verschenen voor het meerendeel naast de heeren en prelaten, grietenij-afgevaardigden, maar er waren uitzonderingen. Zoo verscheen b. v. een gevolmachtigde van Tjummarum naast dien van Barradeel, de grietenij, waartoe het behoorde. Zoo vinden wij er afgevaardigden niet van de grietenijen Leeuwarderadeel, Rauwerderhem en Utingeradeel, maar van de dorpen hiertoe behorende. Dit wijst er op, dat eigenlijk de verschillende dorpen samenkomen, hetzij door afzonderlijke, hetzij door gemeenschappelijke vertegenwoordigers.

¹⁾ Charterboek v. Fr. III, 1014.

²⁾ Ald. 1136.

³⁾ Ald. 162.

⁴⁾ Ald. III, 184.

In de vergadering van 1558¹⁾ wordt het besluit van Oostergoo aldus vermeld „soe hebben de gedeputierden van Oostergoo nae communicatie bij de grietenyen elcx besonderlinge daer op gehouden, ten laetsten die minste opiniën den meeste volgende, *gesloeten, accordeert* ende gestelt”. Ik laat daar, of men reeds in 1558 tot het begrip was gekomen van de verplichting der minderheid, om de meerderheid te volgen; de vorm is dan in elk geval eene herinnering aan den tijd, toen de verplichting als niet bestaande werd beschouwd.

Eindelijk het geheele verzet der steden tegen haar opgaan in de gouwen, dat in 1578 eindigde met hare erkenning als afzonderlijk lid der Staten²⁾. Dat zij konden opgaan in de gouwen, worden overstemd door de plattelandsgrietenijen, was op zich zelf een bewijs, dat de eenheid der gouw reeds voor een goed deel was erkend. Maar aan den anderen kant, dat zij zich tot verzet gerechtigd achtten en goed gevolg van haar streven zagen, zal wel mogen worden aangemerkt als een bewijs, dat het oude begrip van de zelfstandigheid der onderdeelen van de gouw nog niet was vergeten. Schoorvoetend kwam men er toe, die zelfstandigheid langzamerhand prijs te geven, en geleidelijk naderde men tot de nieuwe opvatting, die, zoo ik mij niet bedrieg, in Friesland het eerst onder woorden werd gebracht in 1574, toen de volmachten zeiden, dat zij „mitten geestelycke state onder hen geseten, den geheelen landschappe van Vrieslant representeren”³⁾.

De afzwering van Philips den tweeden gaf den laatsten stoot tot vorming en inrichting der Staten als vertegenwoordiging van *het ééne Frisland*.

De landsheeren hadden gezag uitgeoefend over de provincie als geheel. Door de afzwering viel dit gezag open. Het kon door niemand worden opgenomen dan door de staten, die, zooals ons is gebleken, door herhaalde samenwerking tot deze

¹⁾ Charterboek v. Fr. III, 422.

²⁾ Zie hieromtrent vooral ald. II, 162, 164, 522, III, 422, 1210.

³⁾ Ald. III. 969

taak eenigermate waren voorbereid. Het kon speciaal niet worden opgenomen door de gouwvergaderingen. Deze hadden juist in den loop der tijden verloren, wat de Statenvergaderingen gewonnen hadden. Zij vergaderden sinds lang niet meer buiten aanraking met elkander. Bovendien, Friesland had sinds bijna eene eeuw eenheid van rechtspraak en in vele opzichten eenheid van recht, en kon die niet meer ontberen.

Maar, zooals de Staten haast zonder schokken van karakter waren veranderd, zoo bleef ook nu een duidelijk spoor van den vroegeren toestand waarneembaar.

De Staten waren verdeeld in vier kamers of kwartieren, Oostergo, Westergo, Zevenwouden en Steden. Elk dezer vergaderde afzonderlijk, en maakte uit, hoe de kwartierstem zou luiden. De meerderheid der kwartierstemmen besliste in bijna alle zaken; in enkele echter, b.v. voor de invoering van nieuwe belastingen, — en ziehier een duidelijk spoor van het oude — werd eenstemmigheid van alle kwartieren vereischt.

P. Wiersma Schik¹⁾ twijfelt, of men in Friesland in het geheel het recht van overstemming wel kende. M. i. ten onrechte. In art. 26 van het Reglement Reformatoir van 1748²⁾ lezen wij toch „Geene belastingen zullen moogen met meerderheid van stemmen geconcludeert en uitgeschreven worden, maar zal daartoe gerequireerd worden de toestemming van alle vier de kwartieren, zonder dat daaromtrent de overstemming zal plaats hebben, des dat, daarover dispuiten en oneenigheden ontstaande, zulks zal gelaten worden aan de uitspraak van de Heeren stadhouders in der tijd, waarna een yder zich zal moeten reguleeren”.

Wij mogen zeker, uit dit artikel a contrario redeneerende, zeggen: in andere zaken zal dus de overstemming *wel* plaats hebben, en tevens aannemen, dat vóór 1748 hetzelfde gold; ware dit toch niet het geval geweest, dan zou het recht van

¹⁾ De Staatsregtelijke geschiedenis der Staten van Friesland van 1581—1795 (diss. Leiden 1857) bl. 91.

²⁾ Nader regl. bl. 57; Nederl. Jaarb. II, 1283.

overstemming in dat jaar wel uitdrukkelijk zijn gesanctioneerd. In geval van staking van stemmen over een voorstel werd dit, als ik wel zie, als verworpen beschouwd, of liever was er geen Staten-besluit. Dit blijkt o. a. duidelijk uit de geschiedenis van het zoogenaamde Reglement-decisoir van 1673. Een der bepalingen in het ontwerp van dit reglement¹⁾ vond n. l. bijval bij Westergo en de steden, tegenstand bij Oostergo en Sevenwolden; het resultaat was, dat de resolutie werd geteekend door beide eerstgenoemde kwartieren²⁾, terwijl de beide laatstgenoemden eene afzonderlijke akte van protest deden opmaken³⁾.

Bij de opdracht van het gezag aan Willem IV in 1748 werd hem echter het recht toegekend, „om te decideeren wanneer in de Staatsdeliberatiën 2 kwartieren staan tegen 2⁴⁾.

De Staten bestonden dus uit vier kwartieren. In elk der platte-lands-kwartieren hadden zitting de afgevaardigden der grietenijen, in dat der steden der afgevaardigden der steden. Die der grietenijen werden gekozen door de stemgerechtigden in de dorpen, tot de grietenij behorende. Het stemrecht was aan den grond verbonden, en de eigendommen, die stemgerechtigd maakten, werden vermeld op kohieren, als grondslag waarvoor sinds 1640 steeds is blijven strekken een kohier in dat jaar ingevolge een nieuw verkiezingsreglement opgemaakt⁵⁾. Bezit van

¹⁾ Dat n. l. de grietmans geen leden van de Gedeputeerde Staten zouden kunnen zijn.

²⁾ Charterboek v. Fr. V, 959.

³⁾ Ald. 971.

⁴⁾ Nederl. Jaarb. II, 1013. Dat hiervan in het Reglement Reformatoir melding wordt gemaakt, zooals de Schrijver van den Tegenw. St. v. Fr. IV, 21 vermeldt, is niet juist.

⁵⁾ Charterboek v. Fr. V, 451. Ook in Friesland is bij herhaling tegen misbruiken in dit opzicht voorzien, o. a. bij het Regl. Reformatoir van 1748. De misbruiken bestonden vooral hierin, dat men zich van zijn onroerend goed feitelijk onttreed in een vorm, krachtens welken men het stemrecht zou behouden, en dat men zijn stemrecht voor eene enkele verkiezing afstond door gefingeerde overdracht van onroerend goed. Zie D. J. A. van Harinxma thoe Slooten. Verhandeling over het Stemrecht in Friesland in de 17e en 18e eeuw (diss. Leiden 1894).

een onroerend goed, op het kohier vermeld, is dus een vereischte voor steinrecht, maar niet het eenige. Zoo slapen de stemmen — zoo wordt het uitgedrukt — indien de grondbesitters zijn Roomsch, minderjarig met een Roomschen voogd, bij vonnis infaam verklaard, onvermogen tot het dragen van kosten van inlegering.

Verkozen worden voor iedere grietenij twee personen, een edelman en een eigenerfde¹⁾ — somtijds ook meer, maar met dien verstande, dat de grietenij nooit meer dan twee stemmen uitbrengt.

De stemming²⁾ heeft in alle dorpen te gelijk plaats, en wordt aangekondigd daags te voren bij huiskondiging, den dag der stemming bij klokklepping, des morgen 9, 10 en 11 uur telkens 100 slagen.

De stemming heeft plaats in eene vergadering onder leiding van den dorpsrechter in de kerk, waarvan de deuren een kwartier na de laatste klepping worden gesloten. Men stemt in persoon of door eenen gemachtigde, schriftelijk bij geteekende stemcedulen. In dezelfde vergadering worden behalve de afgevaardigden nog twee personen benoemd, tot het overbrengen van de stemcedulen aan den grietman op het rechthuis. Hier heeft twee dagen later door den grietman en zijne bijzitters de opening der stemcedulen en de bepaling van den uitslag plaats — de generale stemming, zooals men het noemde. Eerst wordt uitgemaakt, welke personen in elk dorp de meerderheid hebben, daarna — elk dorp voor eene stem gerekend — wie in de grietenij gekozen zijn. Volgens het Regl. Ref. art. 7 beslist bij staking van stemmen, hetzij in het dorp, hetzij in de grietenij, het lot.

In de steden worden door de burgemeesteren met de vroedschap twee volmachten benoemd, één uit de vroedschap en één uit de burgemeesteren.

¹⁾ Over de bijzondere vereischten, waaraan zij moeten voldoen, zie Tegenw. St. v. Fr. IV, bl. 12.

²⁾ Stat. en Ord. 1723 B. IV t. 19; vgl. Regl. Ref. a. 11.

Het mandaat van alle afgevaardigden duurt een jaar.

Ik zeide, men stemt in de Staten bij kwartieren. De stem van het kwartier wordt weer opgemaakt uit die der grietenijen. Art. 23 van het Regl. Ref. zegt daaromtrent „in de respective kameren zal yder grietenye of stad eerst aldaar in den haaren delibereeren en concludeeren, hetzij bij eenpaarigheid of pluraliteit van stemmen (bij aldien òf uit den adellijken stand òf uit den eigenerfde of wel uit beide meer als één volmacht ten landdage mocht wezen gedeputeerd) welk advies zoo als het in een yder grietenye of stad gevallen zal zijn, in de kamer zal worden uitgebracht, zonder dat het advies van een lid ofte volmacht van de eene grietenije of stad bij een andere grietenye of stad in consideratie zal koomen of geteld worden”.

Er wordt niet uitdrukkelijk bepaald, hoe het zal gaan, als in de grietenij of in het kwartier — (Zevenwouden heeft 10 grietenijen) — de stemmen staken. Zulk eene uitdrukkelijke bepaling is echter ook niet noodig; het spreekt van zelf, dat de grietenij of het kwartier, dat zijne stem niet heeft kunnen vaststellen, geene stem uitbrengt.

De Staten hadden onder de Republiek het volle gezag in handen. Zij waren ook de provinciale wetgever. Op het nieuw te vormen recht drukten zij hun stempel ¹⁾.

In Friesland, het dient hier nog vermeld, oefende het Romeinsche recht, vooral sinds het Saksische bestuur grooten invloed, grooteren dan in één onzer andere provinciën ²⁾. In

¹⁾ Aan de Staten danken wij uitvoerige codificatie; De „Statuten, ordonnantiën en Costumen” van 1602 (Charterb. v. Fr. IV, 1138) en die van 1723 (afz. uitgeg., op nieuw in 1770 met de ampliatiën tot dat jaar). Zie mijn „Overzicht van Oud-Nederlandsche rechtsbronnen” bl. 12.

²⁾ Zie Z. Huber *Oratio de usu atque autoritate juris Romani in Frisia* (Franeker 1695); G. de Vries *Az. Historia introducti Juris Romani in Provincias quas deinceps Respublica Belgii Uniti comprehendit* (diss. Leiden 1839); Mr. I. Telting *De invoering van het Romeinsche recht in Friesland* (Tijdschr. v. h. Nederl. regt 1868 bl. 9 vlg.).

het laatst der 14^e eeuw was van kracht, zelfs van subsidiaire kracht van het Romeinsche recht in deze provincie nog geen sprake — trouwens, wie zou het er hebben toegepast?

In de rechten en vrijheden van Oostergo en Westergo van 1398 werd wel gezegd, dat men, hetgeen daarin niet beschreven stond, zou rechten „nader bester reden, ende na goeder gewoenten ende na screven rechte”¹⁾, maar de samenhang wijst er m.i. op, dat hier niet Romeinsch recht werd bedoeld.

Twijfelachtiger wordt de zaak honderd jaar later. Bij de aanneming van Albrecht van Saksen stond men toe, dat hij een ieder recht zoude doen „naar Keyzerlycke rechten en hueren ghewoenten”²⁾. Later kwam die uitdrukking bij herhaling terug; zoo bij de aanneming van Karel V, „dat die Keyserlicke rechten in onsen lande van Vrieslandt gebruikt zullen worden”³⁾; Stat. en Ord. 1602 „dat hij” (Karel V) „d'inghesetenen van desen lande recht zoude laten geschieden na Keyserlicke ende andere eyghen wetten ofte andere goede gewoenten”⁴⁾.

Dat hier met Keizerlijke rechten het Romeinsche recht is bedoeld, staat zeker niet vast⁵⁾. Dezelfde uitdrukking treft ons o. a. in het marktrecht van de Joure van 1466⁶⁾ „alle misdeda tho biriuchten ney den schilt ende ney da riuchta Keyzers riucht ende op alle misdeda, der scheen mochte, der Godt voerbehode mote, to setten galge ende *rad*, teycken, roda ende swerd”. Het *rad*braken is n.f. niet Romeinsch.

Maar hoe dat zij, de stijgende invloed der juristen, die allen Romanistisch gevormd waren, heeft er ongetwijfeld toe geleid, dat de bepalingen, die aan de keizerlijke rechten kracht

¹⁾ Charterboek v. Fr. I, 287.

²⁾ Ald. II, 5.

³⁾ Ald. II, 151.

⁴⁾ Ald. IV, 1138.

⁵⁾ Zie daaromtrent uitvoerig P. U. Rengers *De innovationibus a Saxoniae ducibus in Frisia factis* (diss. Leiden 1776).

⁶⁾ Charterboek v. Fr. I, 616.

verzekerden, toegepast werden alsof er stellig de Romeinsche mee waren bedoeld. En in de voorrede der Statuten en Ordonnantien van 1723 konden de Staten het volgende zeggen: „dat de Romeinsche wetten al 't zederd menichte van jaaren, „en onder voorige regeeringen waaren aangenomen en gebruikt, „ook van tijd tot tijd zo onder het bestier van de hertogen „van Saxen als naderhand onder Keizer Karel de V daaraan „toegevoegd veele noodige, dienstige en prijslijke ordonnantiën en rechten.”

„Maar, gelijk het introduceeren van de Roomsche rechten „buiten twijffel wel en wijselijk is begreepen geweest, en „dezelve ook daarom 't zederd altijd in gebruik en observantie „zijn gebleeven in al het geene, waar in dezelve niet zijn „veranderd, of waarin aan dezelve niet is gederogeert door „eenige civile wetten en costumen dezer provincie, ja dat „zulks altijd is en noch bij ons word geconsidereerd als een „vaste en wezentlijke maxime van onze regeeringe...”.

U. Huber¹⁾ zeide trouwens reeds, dat hetgeen niet bleek veranderd te zijn door het Friesche recht, zoo bleef als het bij de Romeinsche wetten was vastgesteld. En J. van den Sande ging zelfs zoover te zeggen²⁾: „Sic... statuta accipienda, ut quam minimum jus commune laedant”.

¹⁾ Hedensd. Rechtsgel. I, 2 § 47.

²⁾ Dec. Fris. II, 2 def. 2.

HOOFDSTUK II

Rechters en rechtsvorming in Groningen¹⁾.

Groningen bestond in later tijd uit de Ommelanden en de stad Groningen met de Oldambten, Westerwolde en Selwert. Bij het onderzoek der rechtsgeschiedenis hebben wij deze deelen zorgvuldig te onderscheiden.

Ik bespreek eerst de Ommelanden, die Friesch waren, en welker rechtsontwikkeling zich ten nauwste bij die van Friesland aansluit.

Zij bestonden, zooals ik reeds hiervóór²⁾ opmerkte, uit verschillende gouwen, Hunusga (Hunsingo), Merne (later een deel van Hunsingo), Fivelga, Hugmerchi — dat vermoedelijk de latere onderkwartieren Humsterland, Langewold en Fredewold omvatte, en Midage. De twee laatstgenoemde oude gouwen vormden later het Westerkwartier. Alle hiergenoemde gouwen waren in de tiende eeuw afzonderlijke graafschappen.

In 1040 wordt gesproken van Leermens en Enum (twee dorpen in Fivelgo) en gezegd, dat zij liggen in comitatu Rodolfi³⁾.

In 1057 schenkt nog koning Hendrik IV aan aartsbisschop

¹⁾ Zie hierover de werken van Richthofen, Prinz, Heck voor Friesland aangehaald bl. 51 n. 1, van Halsema Verhandeling over den Staat en Regeeringsvorm der Ommelanden (Pro excolendo J. P. II. 1), F. F. von Innhausen und Kniphausen De provinciae Groninganae regiminis forma antiqua et nova (diss. Leiden 1828), E. Wiersum De gedwongen vereeniging van stad en lande in 1594 (diss. Gron. 1898).

²⁾ Bl. 40.

³⁾ Gron. Oorkb. I, 16.

Adalbert van Hamburg „comitatum in pagis Hunesga et Fivilga”¹⁾. Maar zeer vroeg, veel vroeger dan in Friesland, heeft het grafelijk gezag in de Ommelanden alle beteekenis verloren, en in de Ommelander rechtsbronnen wordt dan ook van den graaf geen melding gemaakt²⁾.

Al bestond er tusschen het recht van de verschillende deelen groote overeenstemming, wij kennen uit de middel-eeuwen geene rechtsbronnen voor alle Ommelanden alleen.

In de verschillende deelen en onderdeelen ontwikkelde zich eigen recht, dat ongetwijfeld vooral en het eerst bij en door de rechtspraak tot het bewustzijn werd gebracht.

Wij beschouwen daarom ook hier allereerst de verschillende gerechtsvergaderingen en rechtskringen.

Elke gouw is verdeeld in onderdeelen, die onder verschillende namen voorkomen. Van *ambachten* (ombecht, ammocht) is b.v. sprake in de Hunsingoër keuren van 1252 § 24³⁾, en in eene akte van 1378⁴⁾, van *hamrycken* Hunsingoër Overrecht § 7⁵⁾, van *clauwen* in de Langewolder keuren van 1250 § 13⁶⁾, van *redschappen*, *redskippen* Langewolder keuren 1282 § 14⁷⁾.

Deze namen zijn echter niet gelijkwaardig. Van de *clauwe*⁸⁾

¹⁾ Gron. Oorkb. I, 20.

²⁾ Slechts eene historische herinnering is het, als in de Fivelgoër boetetaxen (Richthofen Rq. 307) den schout bij de opening der terechtzitting de woorden in den mond gelegd worden „thes grewa ban banne ic”.

³⁾ Richthofen Rq. 330.

⁴⁾ Gron. Oorkb. II. 35.

⁵⁾ Richthofen Rq. 349.

⁶⁾ Ald. 367.

⁷⁾ Ald. 370.

⁸⁾ Wij dienen ons nauwkeurig rekenschap te geven van de *terminologie* en daarbij helpt ons een Groninger H. S. vermeldende de rechtstoelen, (getrokken uit Clauwregisters uit de 16e en 17e eeuw). Er blijkt uit, welke dorpen te zamen een „redskip” vormen, wie het redgerambt bekleeden, hoe dit over verschillende edele heerden, of over verschillende dorpen en in deze weer over edele heerden omgaat. Omtrent de beteekenis van „Clauwe” leert dit ons het volgende:

Warffhuysen is een reetscap — nu lezen wij „de clauwe toe Warffhuysen”; *Hoerhuysen* is een reetscap — wij lezen „clauwe van Hoerhuysen”.

en het *redskip* wordt t. a. p. gezegd, dat een redger er over gezworen heeft; het ambacht en de hamrik daarentegen hebben meer redgen, rechters.

Naar allen schijn komt het ambacht overeen met het Friesche deel (ferd, ban, grietenij). Aan het hoofd van het ambacht — om nu maar dezen naam te gebruiken, al komt hij niet dikwijls voor — staat evenals in Friesland de skelta, frana, rechter, kether, grietman. Wij hebben hiervoor eenige bewijzen, die, in verband met hetgeen wij van Friesland in engen zin weten, m. i. voldoende zijn. De frana wordt in gelijken zin als voor Friesland genoemd in de Hunsingoër teksten

Burgemeesteren en raad betuigen „alsoo 7 reetschappen, redgerrechten off ommegangen toe Eendrum, Pietersbuyren en Nijlant in de 18 omme-gangen aldaer zijnde, te wieten de 2, 3, 4, 7, 16, 17 en 18 *in de clauwe* vallende op.... op ons.... zijn gedevolveert”.

In al deze gevallen heeft het redschap ééne clauw, zijn redschap (in territorialen zin) en clauw synoniem.

Het redschap kan echter ook meer clauwen hebben. B. v.

Het redschap van Uythuysen en Meeden gaat naar eene scheids-rechterlijke uitspraak van 1489 om over 4 *clauwen*, en in elke clauw over 5 huizen.

Het redschap Ten Buyr, Thesinge en Garmerwolde is verdeeld in drie clauwen (Noorder-, Zuider- en Middelste-). Het recht komt beurtelings in ieder, en gaat in ieder bij heerden om.

En clauw kan ook nog een anderen zin hebben:

Het redschap *Stedum*, *Wester-Emden* en *Garshuysen* — valt achtereenvolgens op de „Carspelen” 1 *Stedum*, 2 *Wester-Emden*, 3 *Stedum*, 4 *Wester-Emden*, 5 *Stedum*, 6 *Garshuysen*.

Te Stedum zijn 18 edelheerden, liggende in acht Clauwen.

De *g* het redschap is eene clauw in den *eersten* zin —; *Stedum* (en ieder ander der dorpen) is een clauw in den *tweeden* zin; en nu hebben wij hier een *deel der edele heerden in Stedum* samen vormende een clauw in den *derden* zin.

Met *clauw* in den *derden* zin wordt hier *cluft* als synoniem gebruikt, b. v. *Garshuyster Clauwe* (2° zin) is naar eene aanteekening verdeeld in 2 cluften — (naar eene sententie van 1627 wordt er geen *springinge van cluften* geadmitteert).

van Kest 3¹⁾ en 15²⁾, 2e Wende op keur 17³⁾, Landrecht I⁴⁾ Overkeuren 6⁵⁾, in de Hunsingoër boetetaxen §§ 1, 37, 77⁶⁾, in de Fivelgoër boetetaxen §§ 21 en 27⁷⁾. De frana voert het voorzitterschap ter terechtzitting; wij lezen in de boetetaxen van Hunsingo § 37 „a frana warve”, in die van Fivelgo § 27 „an thinge thes frana”. In de algemeen Friesche bronnen wisselt ook in de Hunsingoër teksten de naam „frana” met dien van „skelta” en in den Hunsingoër Latijnschen tekst wordt frana door scultetus vertaald. De skelta komt als leider der terechtzitting voor in de Hunsingoër keuren van 1252 § 27 (hwarsa thi skeltata sin thing lidzie⁸⁾) en in het Lange-wolder erfrecht van 1282 § 30⁹⁾ wordt gesproken van „de frana, dat is de schulte”.

Rechter heet hij naar het schijnt in de keuren van Fivelgo en Hunsingo §§ 1 en 5¹⁰⁾, „waersoe men der rechteren enich doet slaet, daerse oeren werf leggen...”; „waersoe een rechter of twie, of manighe... rechtdage setten”.

Kedere heet vermoedelijk de schout in de Fivelgoër keuren § 5¹¹⁾, de keuren van Humsterland § 12¹²⁾, de keuren van Langewold van 1282 § 26¹³⁾.

Grietmannen eindelijk worden genoemd in Hunsingo en in Fivelgo 1347¹⁴⁾, in Fredewold 1395¹⁵⁾.

¹⁾ Richthofen Rq. 4; in den Lat. Huns. tekst staat Scultetus.

²⁾ Ald. 24.

³⁾ Ald. 32 (Lat. Scultetus).

⁴⁾ Ald. 40.

⁵⁾ Ald. 100.

⁶⁾ Ald. 331, 335. 341.

⁷⁾ Ald. 307, 308.

⁸⁾ Ald. 330.

⁹⁾ Ald. 376.

¹⁰⁾ Ald. 301.

¹¹⁾ Ald. 284.

¹²⁾ Ald. 358.

¹³⁾ Ald. 371.

¹⁴⁾ Gron. Oorkb. I, 280.

¹⁵⁾ Ald. II, 181.

Met den schout zitten te recht andere rechters, die den naam van „redgen, redian, redjevan” dragen. In de Hunsingoër teksten van de algemeen Friesche rechtsbronnen komt de asega voor. In de latere vervullen de redjevan dezelfde functiën als de asega's en hunne Friesche opvolgers, zooals blijkt uit de Fivelgoër keuren § 7¹⁾ „bij redyane dome”, Hunsingoër keuren 1252 § 16²⁾ „Tha redgevan ne moten ombe nenne dom.... nene meyde nime”, Fredewolder keuren § 21 „redgen der dene doem deleden”³⁾. Wij mogen dus m. i. met gerustheid asega en redia als identiek beschouwen⁴⁾.

Omtrent hun aantal bestaat slechts hier en daar zekerheid. In Langewold en misschien ook elders, schijnt er voor elke „clawe”, elk „redschap” één te zijn. In de Langewolder keuren van 1250 wordt toch gesproken van „de clawe”, in die van 1282 van „den redschape” „daer syn redger over gesworen heeft”⁵⁾. Maar het geheele getal in het ambacht is twijfelachtig, en te moeilijker vast te stellen, omdat de terminologie zwevend is. Onder den naam „rechteren” zijn blijkbaar somtijds schout en „redian” saamgevat. Zoo in de Fredewolder keuren § 10 „de rechteren.... bevredet to den warve te gaende”⁶⁾; Fredewolder keuren 1388 § 4 „der rechteren hals bevredet”, § 5 „dye richteren bevredet”⁷⁾. Een ander maal is blijkbaar de schout onder de „redian” begrepen, met name in Hunsingo⁸⁾.

Hunsingo heeft naar de oude keuren § 24⁹⁾ vier ambach-

¹⁾ Richthofen Rq. 285.

²⁾ Ald. 329.

³⁾ Ald. 379. Vgl. Keuren van Humsterland § 12 (ald. 358) „Wat kethera so der kethe joff kundighe boven dere zythen off mederechters woordt”.

⁴⁾ Heck t. a. p. 192.

⁵⁾ Richthofen Rq. 367, 370; zie over de „Clawe” hiervóór bl. 90 n. 8.

⁶⁾ Ald. 378.

⁷⁾ Ald. 380.

⁸⁾ Heck 174.

⁹⁾ Richthofen Rq. 330.

ten ¹⁾ en in elke „hamrijk” ²⁾ twee rechters blijkens Huns. Overrecht § 7 ³⁾ „syne twe rechteren.... de daer sint in denselven hamrijke” ⁴⁾. Dit komt echter niet overeen met de Hunsingoër keuren van 1252 §§ 2 en 3 ⁵⁾, waar onderscheiden wordt tusschen de „warve ther *alle* Hunesgene redgevan hiara warf ledzia”, en de „smela waruum, ther achta redgevan iesta fiuwer tegare cume”. De redgevan kunnen hier niet de schouten zijn, want er zijn geen *acht* schoutambachten. Zijn het de redian in den engen zin, dan is het niet duidelijk, waar in de groote werven meer dan 8 vandaan komen. Is, zooals Heck meent — omdat gezegd wordt, dat zij „hiara warf ledzia” —, de schout hier onder de redian begrepen, dan zoude elke schout 3 redian als bijzitters hebben, de kleine werf van acht zou dan een gecombineerd gerecht van twee ambachten zijn. Ondertusschen, in een ordel van Oosterwarf van 1458 ⁶⁾ wordt een doem aangehaald, door twee rechters „gedoemt”. Daarentegen wordt in drie ordels van Oosterwarf van 1461 gesproken van een doem door één rechter gedoemd. ⁷⁾

De Fredewolder keuren § 25 ⁸⁾ spreken in één handschrift van 2, in het andere van 3 redgen, die den „doem deleden”;

¹⁾ Zie ook het verbond van 1378 in het Gron. Oorkb. II, 35 en Driessen Mon. Gron. 337, dat gezegd wordt door of voor vier ambachten van Hunsingo n.l. Oosterammocht, Opgo, Merne en Halfambt.

²⁾ In het genoemde H. S., in het extract uit de clauwregisters heet Esinge afwisselend grietenie en hammerik. Het is echter niet zeker, dat de namen elkaar dekken.

³⁾ Richthofen Rq. 349.

⁴⁾ In 1378 zijn er ten minste twee redgeren in het redschap; immers naar een tractaat van dat jaar (Gron. Oorkb. II, 35) moet men er c.q. onschuld zweren „met thveen rechteren van siinder retscap”.

⁵⁾ Richthofen Rq. 328.

⁶⁾ Pro Excol. VII, 1 bl. 76.

⁷⁾ Pro Excol. VII, 1 bl. 82, In eene akte van 1425 worden 19 rechters in het Halfambt vermeld (Driessen t.a.p. 338); in 1504 doet Grote Gerrit te Kantens met de 18 richters (van het Oosterambt van Hunsingo?) uitspraak over het overrecht te Middelstum (Reg. Gron. Arch. 1504. (6)).

⁸⁾ Richthofen Rq. 379.

in een ordel van Westerwarf van 1458 ¹⁾ wordt een doem vermeld, dien twee rechters „gedomet ende bezegelt” hebben.

In Fivelgo vonnissen naar het schijnt (Tract. Gron. en Fivelgo 1258) drie of meer rechters; immers: *Judex qui detrectaverit leso facere justiciam, duas libras conjudicibus suis componat* ²⁾; in O. K. § 9 staan tegenover elkaar „redgen” en „zworene rechters”; doodslag van de laatsten is even strafbaar als van de eersten „alsose dat recht holden ende volghen” ³⁾; § 18 verdeelt eene broke aldus, dat „de teyn rechteren” $\frac{1}{6}$ ontvangen en de „neghenteen redscappen” de rest ⁴⁾. Heeft Fivelgo 19 redscappen, en zetelen er in elk ambachtsgerecht 10 gezworenen? In elk geval kloppen deze cijfers noch met die uit Hunsingo, noch met die uit Fredewold.

Maar nog eens, de schout, of hoe hij anders heette, zat te recht, leidde de zitting en de „redjevan” waren zijne bijzitters, dit staat vast. Vermoedelijk bepaalden zij oudtijds alleen, later met hem den inhoud van het vonnis.

Nog in 1486 zien wij een mandaat geven aan Gharbert Heddema en zijne mederechters, maar — mogen wij Halsema ⁵⁾ en den schrijver van den Tegenwoordigen staat ⁶⁾ gelooven, dan hadden in later tijd wel in het Westerkwartier de grietmannen bijzitters, maar oefenden in Hunsingo en Fivelgo de rechters hun ambt uit zonder bijzitters.

In het Groninger H. S., dat ik reeds aanhaalde, komt eene opgaaf voor van de rechtstoelen, gestaafd door daarin opgenomen clauwregisters en extracten van clauwregisters uit de 16^e en 17^e eeuw, volgens welke er in de Ommelanden waren 59 (resp. 57) rechtstoelen, redgerambten, waarvan 48 (resp. 46) onder Ooster-, 11 onder Westerwarf.

Dat het volk in de Ommelanden lang aan de rechtspraak

¹⁾ Pro Excol. VII, 1 bl. 73.

²⁾ Gron. Oorkb. I, 82.

³⁾ Richthofen Rq. 285.

⁴⁾ Ald. 287.

⁵⁾ t. a. p. 320.

⁶⁾ Tegenw. St. v. Groningen II, 285.

bleef deelnemen, zou ik niet durven stellen. Wel spreken ook de Hunsingoër teksten van de algemeen-Friesche wetten een paar maal van „*tha thria liudthing*”¹⁾ en „*in populi coetu et bannito placito*”²⁾, maar in de bijzondere keuren is van medewerking en zelfs van tegenwoordigheid van het volk geen sprake.

Ook op de vraag, hoe dikwijls het gerecht zitting hield, geven zij geen antwoord.

Wel daarentegen leeren zij ons — en vrij nauwkeurig — hoe men tot het rechterambt geroepen werd.

In Hunsingo vinden wij melding gemaakt van *keuze* van den „redger”. In het Hunsingoër Overrecht § 18 wordt gesproken van eene jaarlijksche samenkomst der „hamricke ende kerspelluden . . . daerse oer rechters kesen mytter meenen meente”³⁾; en op eene verkiezing wijst eveneens § 16 der Hunsingoër keuren van 1252 „*tha redgevan ne moten ombenenes redgeva kere . . . meyde (loon) nine*”⁴⁾.

Ondertusschen, de keuze was, naar het schijnt, reeds toen niet vrij. Zij moest geschieden, beurtelings uit iedere kluit van het redgerschap. Dit valt af te leiden uit § 23 van dezelfde keuren, die aldus luidt: „*Hwersa ma vmbe thet redskip sziue, thet mat tha selua klefte ieue, theret mith riuchte age. Ief thet klefte sziue vnder him, sa nime thi riuchte elmetha ur alle thene clowa thene selua binna tha klefte theret on here, ther him allere best hagia*”⁵⁾. Kan ook de gemeente niet tot eene keuze komen, dan beslist in elk ambacht een aangewezen abt⁶⁾.

En reeds in het laatst der 13^e eeuw zien wij òn in Hunsingo òn in Fivelgo beraadslagen, en zelfs met de wapenen strijd voeren over de vraag, aan wien het rechtersambt *toekwam*⁷⁾.

¹⁾ 1^e Landr. (Richthofen Rq. 40).

²⁾ 20^e Landr. (ald. 70).

³⁾ Ald. 350.

⁴⁾ Ald. 349.

⁵⁾ Ald. 330.

⁶⁾ § 24 ald. 330.

⁷⁾ Vervolg der kroniek van Menco op 1280 (Uitg. Hist. Gen. 252, 253).

Toen werd dus vermoedelijk ook binnen de kluit de keuze niet meer vrij geacht, maar had waarschijnlijk de regel reeds ingang gevonden, dat het redgerambt beurtelings moest worden waargenomen door de bezitters der volle hoeven (eделе heerden), zooals later stellig het geval was. Een rechtstreeksch bewijs van den geregelden omgang van het redgerrecht vinden wij n. f. het eerst in een clauwregister van Warfum en de Breede van 1300¹⁾. Dit vermeldt de toerbeurten, waarop het ambt wordt bekleed door bepaalde personen of familiën²⁾. Dat zij hun recht daartoe ontleenen aan hunne hoeven, is met eenige waarschijnlijkheid af te leiden uit eene merkwaardige overeenkomst in 1344 tusschen een aantal personen over het redgerschap van Holwierda „prout ad eosdem pertinet idem consulatus ex Heksetaclawa et Mentetaclawa”. Ook hier geldt het een omgang naar tijdsorde; er wordt toch bepaald „quod antedictus Eppo anno presenti et predictus Popeco duobus annis sequentibus, dum *per successionem temporis* idem consulatus gubernandus ad dictum Mentataclawa et Heksetenclawa et predictus Eppo et sui heredes tertium ex parte ejusdem clowa perpetuo gubernabunt”, en verder — vooral dit is van beteekenis — eene regeling gemaakt voor het geval, dat hetzelfde redgerschap „ad aream seu domum Ebbinganorum de Hek pertinuerit”³⁾.

Het clauwregister van Warfhuizen van 1398 vermeldt dan ook niet meer de personen, maar de erven waarop het redgerschap valt. Nu hoort het, zegt het register, „up Borchmannaheert, aldaer effter up Edzemaheerdt...., aldaer effter up Hummersmaheerdt....” (en dan p. a.) „daerna up Sibrandaheerdt.... daarna van boven an toe begynnende ende weder dele toe tellen”⁴⁾. In de 15^e eeuw wordt zeer dikwijls melding

¹⁾ Gron. Oorkb. I, 143.

²⁾ B. v. Onniagamanni, Lue in Breda, Regnerus de Oosterhuys, Walfridus Verhidekema enz.

³⁾ Gron. Oorkb. I, 265.

⁴⁾ Gron. Oorkb. II, 236.

gemaakt van de overdracht van heerden, hoeven met de „rechtinge”, het „recht”, *dat daarop valt* ¹⁾).

En bij dezen omgang is het — mogen wij wel zeggen — gebleven. Het is waar, de keuren, in 1428 op voorgang van Focko Ukena door de Ommelanden, de Oldambten en Reiderland gemaakt, bevatten de bepaling ²⁾, dat „de wijsheit elkes landes met meinen raet (*mach*) setten ende kesen veer, ses oft achte de wisesten ende de redelikesten, de se in den lande hebben, in den lande tve jaar to richten”, terwijl deze overrichters („de dat overste richt van den lande zullen hebben”) weer „by rade des hoeftpreesters unde der wysheit van der meente (sullen stellen) in elk kerspel na zijne groete een of tve underrichters”. Maar deze geheel nieuwe regeling heeft in de Ommelanden òf nooit ingang gevonden òf spoedig hare kracht weer verloren. In eene oorkonde van 1454 wordt toch weer gesproken van „heerden de op recht gewijset sint” ³⁾).

In 1450 legt een ordel van den Westerwarf aan iemand, die beweert, tot het redgerschap „to Cantense” gerechtigd te zijn, op, dat hij zijn „heert sal edel maken” ⁴⁾ (d. i. bewijzen, dat deze een volle heerd is, die op bekleeding van het redgerschap aanspraak geeft). In 1467 zegt eene Constitutie van den Westerwarf, „dat recht sall (in Hummerse, in Langewold en Fredewold) bij heerden omme gaen, als dat van oldes gewest is, ende elk sall dat recht selven voeren van sinen heerde, daert opvalt” ⁵⁾).

Ook het Ommelander Landrecht van 1601 I, 4, 7, 20, IV, 1, 2, gaat uit van de veronderstelling, dat het rechterschap van jaar tot jaar met de zon omgaat, en blijkens het register voor het redgerrecht van Leermens uit de 18de eeuw ⁶⁾ was er ook toen nog de omgang over heerden in volle kracht.

¹⁾ Halsema t. a. p. 340.

²⁾ Friedländer Oostfr. Urkb. I 334, II 729.

³⁾ Halsema, t. a. p. 346.

⁴⁾ Pro Excol. VII, I, bl. 51.

⁵⁾ Ald. bl. 102.

⁶⁾ Halsema, t. a. p. 351.

Reeds deze omgang kon er toe leiden, dat de rechtspraak kwam in handen van weinige rijke geslachten, die veel edele heerden opkochten. Maar de toestand werd te bedenkelijker, doordat het in de Ommelanden als in Friesland in gebruik kwam, de publieke rechten te scheiden van de hoeven, waaraan zij kleefden, en ze afzonderlijk over te dragen, of bij overdracht van de hoeve aan zich te houden. Dit gebruik blijkt uit een groot aantal akten van overdracht van redgerrechten, gaande uit zekere heerden, zonder den heerd, waaruit zij gingen ¹⁾. In het Ommelander Landrecht van 1601 IV, 7, 8, is bepaald, dat zonder uitdrukkelijk beding bij verkoop de heerd en het redgerrecht (de heerlijkheid, zooals het daar heet) geacht worden bijeen te blijven ²⁾. Eerst bij art. 18 van het Reglement reformatoir van 1749 is de scheiding bepaald verboden. Welk een omvang echter de opeenhooping der redschappen toen reeds had aangenomen, blijkt uit de lijst in den Tegenwoordigen Staat van Groningen II, 293.

Regel was, dat de gerechtigde het redgerambt zelf moest waarnemen. Eene Constitutie van den Westerwarf van 1467 ³⁾ zegt uitdrukkelijk, „elk sall dat recht seluen voeren van sinen heerde daert opvalt, inden dat hie dair bequeme to is”; en hetzelfde beginsel wordt uitgesproken in het Ommelander Landrecht I, 4. Zoo wij niettemin bij herhaling eenen tegenwoordiger op den rechtstoel zien ⁴⁾, dan is het onge-

¹⁾ Zie vele voorbeelden in het Gron. Oorkb. I bl. 202, 214, 265, 286, 320, II 43, 54 van de jaren 1323, 1326, 1344, 1350, 1358, 1379, 1381 en in het Register van het archief van Groningen door Mr. H. O. Feith, o. a. 1397 (1), 1418 (4), 1463 (24), 1468 (27), 1481 (23), 1489 (25), 1494 (35), 1500 (27), 1533 (14), 1539 (28), 1556 (95), 1557 (96), 1567 (57), 1586 (46), 1598 (79), 1599 (66, 71).

²⁾ Ook na dit Landrecht vinden wij in het voornoemde register overdrachten vermeld in de volgende jaren, onder de tusschen haakjes geplaatste nummers 1603 (53), 1604 (3, 42), 1629 (41), 1646 (9, 34), 1647 (36), 1660 (7, 61), 1662 (69), 1668 (49), 1669 (43), 1679 (23), 1680 (7, 9).

³⁾ Pro Excol. VII, I, bl. 102.

⁴⁾ Clauwregisters uit de 16de en 17de eeuw vermelden zeer dikwijls, dat een ander dan de rechthebbende „het redgerrecht bedient” heeft.

twijfeld omdat de gerechtigde òf niet bekwaam is, òf geen natuurlijk persoon (b. v. de stad Groningen), òf niet vredig in rechte komen kan ¹⁾.

De redgers moesten aan verschillende eischen voldoen. Zoo moesten naar eene overdracht van 1560 ²⁾ die onder den Oosterwarf zijn „vrij, echt und recht geboren unde frome, oprecht van leuendt unde unberuchtiget van enige misdaet, de hem aen syn lijff unde eere gaen mochte. Unde... also gestaltdt... dat hie XXX grasen landes heft.”

Naast de terechtzittingen voor elk ambacht afzonderlijk, waren er andere, waar meer gerechten samenkwamen, gecombineerde vergaderingen, „mene warven”. De Hunsingoër keuren van 1252 ³⁾ stellen, zooals wij zagen, in §§ 2 en 3 tegenover elkaar de „warve ther *alle* Hunesgene redgevan hiara warf ledzia” en de „smela (warve) ther achta redgevan iefte fiuwer tegare cume”; in § 28 derzelfde keuren wordt eveneens gesproken van het geval, dat „alle thes landes riuchteran thet land lede”. De „mena warf” recht blijkbaar over de meer belangrijke zaken, hetzij dan in eersten aanleg of in hooger beroep; § 15 derzelfde keuren toch luidt: „tha redgevan ne skeln nena monne thene hagera warf of nima, ast ur tha tyan merk sle”, en het Hunsingoër Overrecht zegt, dat een eischer in zaken over de honderd mark desverkiezende mag klagen „an de mene rechters” ⁴⁾.

Ook in Fivelgo werden blijkbaar zulke vereenigde gerichtsvergaderingen gehouden. De keuren van Fivelgo en Hunsingo ⁵⁾ spreken toch in § 5 van het geval, dat „een rechter of twee, of manigher... rechtdage setten ende den clagher helpen solen”. In eene akte van 1303 ⁶⁾ is sprake van den „coetus

¹⁾ Hunsingoër Overrecht § 12 (Richthofen, Rq. 350).

²⁾ Wichers Tract. v. Red. Inleiding 207.

³⁾ Ald. 328. Zie hiervóór bl. 94.

⁴⁾ Richthofen, Rq. 348, en noot aldaar.

⁵⁾ Richthofen, Rq. 302.

⁶⁾ Gron. Oorkb. I 152.

consulum Fivelgoniae" en eene verordening van 1317 wordt bekrachtigd „in Appingadampne per consules in communi caetu" met eenen edictor aan het hoofd ¹⁾).

Deze kwartierswarven zijn in vervolg van tijd vervangen door de gemeenelandswarven, waarover later.

In Hunsingo en Fivelgo komen behalve de hierboven besproken redgers, „overrechters" of „lanckrechters" voor ²⁾).

Zij worden o. a. vermeld in den aanvang van het Hunsingoër Overrecht ³⁾), zonder dat echter uit stukken van vóór de 15^e eeuw de beteekenis van hun ambt duidelijk blijkt. Zooals wij zagen, werden naar de keuren van 1428 — welker kracht ook in deze ondertusschen twijfelachtig is — door de wijsheid in elk land vier, zes of acht gekozen, die „dat overste richt vanden lande" zullen hebben, en weer met priesters en meente de onderrichters zullen kiezen. Zooveel valt hieruit wel af te leiden, dat de overrichters hoogere rechters zijn. Naar een ordel van 1456 ⁴⁾ hebben zij eene bepaald omschreven rechtsmacht; „die overrechters ofte langrechters" — zoo lezen wij daar — „sullen nicht meer rechten noch berichten, dan oere breue inhalden". Tot hunne jurisdictie behoort de beslissing over het redgerambt, zoo dikwijls daarover geschil valt. In 1431 zien wij de overrechters uitspraak doen over een redgerrecht ⁵⁾ en eene Constitutie van den Oosterwarf van 1455 ⁶⁾ zegt „waer twe personen scheelachtich sint om een reddyerecht, dat sullen die overrechters scheyden". Dit recht is gehandhaafd bij het Ommel. Landrecht van 1601 IV, 72.

Valt door overlijden een rechtstoel open, en laat de ge-

¹⁾ Gron. Oorkb. I, 181. Negen consules worden met name genoemd, alii consules in het algemeen vermeld.

²⁾ Halsema, t. a. p. 322.

³⁾ Richthofen Rq. 348.

⁴⁾ Pro Excol. VII, I, bl. 66.

⁵⁾ Reg. v. h. archief v. Gron. 1431 (5).

⁶⁾ Pro Excol VII, I, bl. 64.

storfene geen erfgenaam na, bevoegd om dien te bekleeden, dan treedt de overrichter of lankrichter in zijne plaats, tot er in het ambt voorzien is ¹⁾).

Een proces tusschen een rechter en iemand aan zijne rechtsmacht onderworpen, staat ter beslissing van den overrechter, zoo er een is in denzelfden rechtstoel, en anders van den naasten rechter bij zonneomgang ²⁾).

Verder zaten zij mede te recht over de lijfstraffelijke en andere gewichtige strafzaken ³⁾ en deden zij met uitsluiting van den gewonen rechter recht in burgerlijke zaken gedurende zeven weken van het jaar, van den derden Dinsdag na Paschen tot den derden Dinsdag na Pinksteren ⁴⁾).

Ook de overrechten kleefden meestal aan bepaalde hoeven ⁵⁾, en werden vóór 1749 vaak zonder deze overgedragen ⁶⁾.

Was er geschil over een overrecht, dan beslisten hierover of de overrechters ⁷⁾, of de mena warf ⁸⁾.

¹⁾ Ommel. Landr. 1601, I 20.

²⁾ Ald. I 25. Naar de Instructie van Luitenant en Hoofdmannen van 1653 a. 41 wijzen deze ingeval van partialiteit een anderen rechter aan, met de zon om.

³⁾ Halsema, t. a. p. 326, Tegenw. St. v. Gron. II 290.

⁴⁾ Halsema, t. a. p. 326, Laman Gron. rechtsk. 557, Tegenw. St. v. Gron. t. a. p. 290.

⁵⁾ Meestal, zeg ik. In het meermalen genoemde Groninger handschrift vinden wij ook de omgangen van de overrechten vermeld, maar lezen wij „Dat overrecht toe Cantes is een *buysrecht* en comt de gemeene buiren stedes te vergeven”. Er wordt vermeld, dat het Overrecht te Eppingehuysen en Startingeuizen telkens 1 jaar in het eerste, en 2 jaar in het tweede dorp valt. In Startingeuizen valt het dan beurtelings op 3 genoemde heerden, te *Eppingehuysen daurentegen vergeven het pastoor, voogden en buren*. Van het overrecht van Middelstum wordt gezegd, dat die van Eusum het altijd hebben en het een „staende recht” is; „en is in voortijden een *buysrecht* geweest, die (d. i. welke buiren) dat selvege Heer Onno en Ewe Eusuma hebben geschonken”.

⁶⁾ Register v. h. arch. v. Gron. 1468 (27), 1489 (25), 1511 (2), 1518 (7), 1556 (95), 1562 (116).

⁷⁾ Ald. 1504 (6), 1535 (6), 1608 (58).

⁸⁾ Ald. 1461 (16).

De overrechters van het ambt of van de gouw oordeelden te zamen ¹⁾).

Halsema zegt, dat in het Westerkwartier, en alleen daar, ook buurrechters of dorprechters voorkomen. Deze worden genoemd in het Ommelander Landrecht van 1601 I, 8. De buurrechters van Langewold worden vermeld in de Willekeuren van Langewold van 1499 ²⁾; zij berechten er boeten en schulden tot 5 mark, evenals die van Hummerse naar eene constitutie van den Westerwarf van 1476 ³⁾. Ook elders in de Ommelanden komen zij echter voor, blijkens een Oosterordel van 1465 en eene Oosterconstitutie van 1560 ⁴⁾.

Wij stappen een oogenblik van de Ommelanden af, om een vluchtigen blik te slaan op de stad Groningen ⁵⁾. Hoe deze aan haar stadrecht kwam, is niet met de stukken te bewijzen. En of het landsheerlijk gezag van den bisschop zich over de stad uitstreckte, is twijfelachtig. Het geldt vooral de uitlegging van den bekenden giftbrief van 1040, waarbij koning Hendrik III aan de St. Maartenskerk te Utrecht schonk „tale praedium, quale visi fuimus tenere in villa Cruoninga nuncupata, in comitatu Trente situm” ⁶⁾.

De akte toont duidelijk aan, dat het hier eene groote bezitting geldt; het praedium wordt geschonken „cum areis,

¹⁾ Register v. h. arch. Gron. 1431 (5), 1435 (15), 1486 (20), 1504 (6), 1535 (5, 6), 1608 (58).

²⁾ Halsema, t. a. p. 328.

³⁾ Pro Excol. VII, I, bl. 110.

⁴⁾ Noot 5 op blz. 102 toont echter aan, dat een buurrecht niet altijd een dorpsgerecht is, maar somtijds aanduidt een gewoon redgerrecht, of een overrecht, door de bureu te vergeven.

⁵⁾ Ik spreek hierover met een enkel woord, omdat zij door de warven van zoo grooten invloed is geweest op de rechtsvorming in de Ommelanden, en als heer op die in de heerlijkheden.

⁶⁾ Gron. Oorkb. I 14. Zie hierover Ypey en Feith Oudheden van het Goorecht en Groningen, bl. 20

edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, campis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus, viis, inviis, exitibus et redditibus, quaesitis et inquirendis". Zoo spreekt men niet, waar het een hoekje grond, eene „petia terrae" geldt, maar waar het ten minste eene geheele villa betreft.

Praedium in villa zal hier dan ook wel beteekenen: het landgoed, ressorteerende onder het landhuis. Dat men het eerste zou hebben geschonken zonder het tweede, is al zeer onwaarschijnlijk.

De villa is tot dorp en dit is tot stad gegroeid ¹⁾. Waar nu de villa m. i. geacht moet worden onder de schenking begrepen te zijn geweest, moeten wij ook de stad daaronder rekenen.

Mr. Gratama wijst er terecht op, dat o. a. aan het slot der oorkonde de strekking der schenking aldus wordt weergegeven „ut supradictum praedium perpetualiter respondeat servitio et utilitati fratrum, ibi Deo incessabiliter servientium". Hieruit schijnt af te leiden, dat eene schenking aan het kapittel van den Dom is bedoeld. En inderdaad, nog in de 14^e eeuw oefent dit in de stad het gezag uit.

Geruimen tijd waren „praefecti" in het Goorecht geweest de heeren van Groenenberg. In het midden der 14^e eeuw stierf dit geslacht uit en viel de praefectuur op den heer van Selwerd als leenvolger. Hendrik van Selwerd kwam in 1352 met *Deken en kapittel van den dom* overeen, dat hij zijne rechten „super infeodatione jurisdictionis oppidi seu villae in Groningen ad ipsos, ut asserunt, ab antiquo spectantis" ²⁾ zou doen gelden. Zijne dochter huwde in 1360 en in haar huwelijkscontract werd hetzelfde leen vermeld als „de heerlijkheid en het huis van Selwert en het gerigte van Groningen" ³⁾. In 1371 verpachtte het Domkapittel aan heer Johan van Coevorden en anderen „al haere weerlike gherichte ende heerlicheyte, hoghe ende leghe te

¹⁾ Zie hieromtrent uitvoerig Mr. S. Gratama, „Het ontstaan en de ontwikkeling van het eigenlijke stadsbestuur te Groningen tot in het begin der 15^e eeuw" in Nijhoff's Bijdr. R. III, D. VI, bl. 165.

²⁾ Gron. Oorkb. I 290.

³⁾ Ald 336.

Groeninghen ende te Zelewaert mit Wolde ende Gho" onder beding, dat bij wanbetaling de pacht zou vervallen ¹⁾. In 1392 gaven deken en kapittel $\frac{1}{3}$ van „*allen onsen weerliken gherichte ende heerlicheyt hoghe ende leghe to Groningen ende to Zelewart met Wolde ende met Gho*" in pacht aan Swanelt van den Hove en hare zoons ²⁾, en burgemeesters en raad van Groningen erkenden deze pacht ³⁾.

In hetzelfde jaar verpachtte het kapittel zijne „*gherichten ende heerlichkeiten tot Groninghen, hoghe ende leghe, bynnen ende buten Gronynghen gheleghe*, mit Wolde ende mit Ghoe... alst ons, onser kerken ende onsen capittel aenghecomen ende ghegheven is van Keyser Heinric ende alst die van Zelwaarden van ons... in voertiden in pacht ghehad hebben" — met uitzondering van hetgeen bij de zooeven genoemde akte aan Swanelt van den Hove en hare zoons was gegeven — voor honderd jaar aan „*borghermeysteren, raet ende der ghemeenre stad van Gronynghen*" ⁴⁾. Bij renversaal van hetzelfde jaar namen deze de pacht aan ⁵⁾, en uit eene oorkonde van 1393 blijkt, dat het kapittel de vrije beschikking over het nu verpachte had herkrege, doordat de heer van Coevorden de verschuldigde pacht niet had betaald ⁶⁾.

Dus deken en kapittel gedroegen zich als gerechtigden tot het gerichte van Groningen. Maar hun recht was blijkbaar niet onbetwist. In de genoemde akte van 1392 schreef men voorzichtigheidshalve, dat het kapittel de in pacht gegeven gerechten en heerlijkheden op zijne kosten zou verantwoorden, tegen ieder, die ze met geestelijk recht zou willen aanspreken, en dat de pacht dood zou zijn indien een en ander met recht werd afgewonnen. Er dreigde dus een proces, en wij mogen wel zeggen, een proces met den bisschop. Vandaar ongetwijfeld

¹⁾ Gron. Oorkb. II 429.

²⁾ Ald. 146.

³⁾ Ald. 149.

⁴⁾ Ald. 151.

⁵⁾ Ald. 153.

⁶⁾ Ald. 155.

ook de belofte van bisschop Frederik in 1393, dat hij het gerecht en de goederen in Groningen niet in leen zoude geven, en noch het kapittel noch de stad Groningen, die ze in pacht had, daarin hinder zou doen „ten ware tzaecke dat dieselve gerechte ende goede den deken ende capittel mit rechte afge-
wonnen worden” ¹⁾ Eenige jaren later hebben blijkbaar deken en kapittel de aanspraken van den bisschop erkend ²⁾. In 1399 zochten die van Groningen in den nood der tijden ³⁾ steun bij bisschop Frederik van Blankenheim. Zij sloten met dezen een verdrag, waarbij zij erkenden, dat stad en gerechten van Groningen „staen ende menich hondert jare gestaen hebben, van des Keisers wegen ende ghifte yn hand der Kerken van Utrecht” en aan den bisschop en de kerk en het gesticht van Utrecht trouw beloofden in dezer voege „dat wij neghenen Here en zullen hulden, noch ons onderdanich gheven, dat onsen lieven Heren van Utrecht, ende der kerken of den deken of den gestichte van Utrecht te hinder of te scaden comen mach” enz ⁴⁾. Het kapittel was geen partij bij deze akte, maar bezegelde die alleen mede „um die meere vestenisse”, zooals ook de steden Deventer, Kampen en Zwolle het deden ⁵⁾.

Zeker om verder allen twijfel weg te nemen, deed *de bisschop* zich in 1405 èn door Johan ten Hove, èn door de stad Groningen teruggeven, wat hun door het kapittel was ge-

¹⁾ Gron. Oorkb. II, 160.

²⁾ Ypey en Feith t. a. p. 173. Zij zochten zijn steun met name tegen Albrecht van Beieren, die zich — zij het in schrift — gedroeg als heer van Groningen, door in 1396 (Oorkb. II 211) en in 1398 (Reg. v. h. o. arch. v. Gr. n°. 11 van dat jaar) aan een zijner aanhangers het schoutambt aldaar te schenken, met het recht er „die scepenen te setten”. De laatste uitdrukking zou ons doen vermoeden, dat Albrecht met de stedelijke inrichting zelfs niet oppervlakkig bekend was. Schepenen toch, had men te Groningen nooit gekend.

³⁾ Zie adviezen over de vraag van recht in deze, Gron. Oorkb. II, 274 vlg., 312.

⁴⁾ Driessen t. a. p. 507, Gron. Oorkb. II 257.

⁵⁾ Aan de adviezen hadden de capittels hunne goedkeuring gehecht (ald. II, 287).

schonken ¹⁾). En kort daarop geeft hij aan burgemeesteren, raad en gemeene stad voor 100 jaar in pacht „onse gericht in Groeningen met al synen toebehoren”, met o. a. deze bepaling, dat de stad een harer burgers tot schout zou mogen aanstellen, die dan den eed zou afleggen in handen van 's bisschops ambtman in Selwerd ²⁾). Frederik van Blankenheim beschikte aldus over het gerecht in Groningen „met ryphen rade ende goetduncken onser vrienden”, zooals hij zegt. De prelaten en kapittelen der *vijf* collegiën gaven hun consent en zegelden mede. Dat van den Dom, dat vroeger over het gerecht beschikte, trad bij de handeling niet op den voorgrond.

In 1419 werd de bisschop ook formeel door de stad gehuldigd ³⁾).

Het publiek gezag over Groningen behoorde dus — mogen wij zeggen — toen aan den bisschop.

Omtrent de latere geschiedenis zij kort het volgende herinnerd. In 1498 stelde keizer Maximiliaan Albrecht van Saksen aan tot stadhouder o. a. over het Groninger gebied, met dien verstande, dat hij daar alle publieke, landsheerlijke rechten zou genieten ⁴⁾). In 1506 huldigde de stad Edzard van Oostfriesland ⁵⁾). De keizer verzette zich hiertegen, en Edzard kon, ook met anderer hulp, het hem opgedragen gezag niet handhaven. Zijne huldiging kan echter beschouwd worden als het einde van het gezag van den bisschop over Groningen.

De stad en haar gekozen landsheer riepen tegen den Hertog van Saksen — die het recht, hem door den keizer verleend, verdedigde — de hulp in van Karel van Gelre. Deze maakte van den hierdoor verworven invloed misbruik, om Groningen te dwingen, in 1515 hemzelve te huldigen ⁶⁾).

¹⁾ Driessen t. a. p. 749 en 798, Gron. Oorkb. II 384, 394.

²⁾ Mathaeus ad Anon. 54.

³⁾ Ald. 58 vlg.

⁴⁾ Schotanus, Besch. v. Friesland, 459.

⁵⁾ Wichers, Tract. v. Red. I, 95.

⁶⁾ U. Emmius, De agro Fris. 151. Rengers van ten Post, Kron. bl. 218. Wichers, Tract. v. Red. I, 96 vlg.

Ook zijn gezag was echter van betrekkelijk korten duur; in 1536 nam Groningen Karel V als heer aan ¹⁾.

Als heer, maar het heerlijk gezag bestond al sinds lang te Groningen niet veel meer dan in naam, zooals al uit het voorgaande is gebleken.

In de stad treffen wij een ambtenaar aan, die den naam van schulte draagt ²⁾. Hij was aanvankelijk zeker de vertegenwoordiger van het centrale gezag, sinds de overdracht van het gezag aan het kapittel, de vertegenwoordiger van het kapittel, later van den bisschop. De schout was dit overal, en dat hij het te Groningen was, blijkt ten overvloede uit de akte van 1405 ³⁾, waarbij de bisschop aan de stad het recht gaf, den schout aan te stellen.

Die schout hield terechtzittingen, welke van die van den raad onderscheiden worden; immers in art. 40 van het oudste stadboek is sprake van doodslag derwille dat *de schulte of de raed* tho rechte sytten. Deze onderscheiding wordt met dezelfde woorden herhaald in het opschrift van B. IV a. 4 van het Stadboek van 1425 ⁴⁾, en daar in het artikel aldus verduidelijkt, dat te recht zitten òf de „schulte mitten rade”, òf „de borghermestere ende raet bi hem selven”, d.i. zonder den schulte. Dit is, zeg ik eene verduidelijking, geene verandering. Ook naar het oudste stadboek zat stellig niet de schout alleen te recht, was hij het niet, die het oordeel *ronde*; dit deed hij nergens, en ook in het oudste stadboek (a. 6) lezen wij „de raed sal alle oerdele vynden”.

In zijne hoedanigheid van vertegenwoordiger van den landsheer ook trad de schout ongetwijfeld op, waar hij met den raad iemand bij wege van executie stelde „in proprietate”.

¹⁾ Rengers v. t. Post, Kron. bl. 239.

²⁾ O. a. 1322 (Gron. Oorkb. I, 198).

³⁾ Hiervóór bl. 107.

⁴⁾ Uitg. Pro Excolendo, bl. 69.

tem et possessionem corporalem" van een onroerend goed ¹⁾.

En in die hoedanigheid ook, ontving hij een deel van de boeten, zou men zeggen; maar hoe weinig scherp men zich den toestand dacht, blijkt wel uit de scheidsrechterlijke uitspraak van den bisschop in 1309 ²⁾ waarbij omtrent verbeurd verklaard goed werd bepaald, dat de bisschop de eene helft zou ontvangen en de stad de andere helft „toe delen onder him ende den rechter, als si haer broken plegen te delen". Bij zuivere voorstelling zou men gezegd hebben, dat van de wederhelft de stad $\frac{1}{2}$ ontving en de rechter (die den landsheer, niet de stad vertegenwoordigde) eveneens $\frac{1}{2}$ ³⁾.

Sinds de stad zelve over het schoutambt beschikte, had het zeker feitelijk geen beteekenis meer, of de schout zijn gezag voerde in naam van den bisschop, en of hij al „dat laatste oordel gaf van wegen des Bisschops" over „de misdadige luiden, die den dood verdient hadden" ⁴⁾.

¹⁾ B.v. in 1346, 1352, 1369 (Oorkb. I 269, 291, 413). Naar het oudste stadboek a. 42 schijnt het zelfs de schout alleen te zijn, die de „inweringhe" in' onroerend goed bij wege van executie doet.

²⁾ Oorkb. I, 158.

³⁾ Of moet men hier lezen, niet den *rechter*, maar den *rechte* (dus niet den schout, maar schout en raad)? Hiervoor zou pleiten, dat men naar artt. 46—52, 54—60, 118, 121, 123, 124 en 129 van het oudste stadsboek de broken deelde tusschen „den rechte" en „de stad" of „den rechte" en „den rade".

⁴⁾ S. Beninga, Chron. bl. 197, zegt in 1513, dat de bisschop geen ander gezag over de stad had, „dan se mosten alle hondert jaren van den bisschop beleenen dat overste gerichte, soo dat se mochten richten toe hals en toe hove". Daartoe zette dan de stad den schout enz. Mr. S. Gratama besluit m.i. ten onrechte (Nijhoff's Bijdr. III 6, bl. 89) dat de raad in tegenstelling van het *schoutengericht* — dus „burgemeesterijen en raad op hemzelve" — de hooge jurisdictie had vóór de lage. De mededeeling van Beninga, die niet anders dan op den toestand na 1405 kan slaan, is hiermede in strijd. In 1309, wij zagen het, deelde de rechter of het recht — wat er dan in de akte moge staan — in de door een doodslager verbeurde goederen; het stadboek spreekt van deze verbeurdverklaring niet. Dat het recht in zaken van hooge jurisdictie niet in de broke deelt, heeft een goeden grond hierin, dat daar... geen broke op staat, maar de doodstraf. En het kan de aandacht niet ontgaan, dat naar

Zooals wij zagen, zat de schout met den raad te recht, en had deze ook zelfstandig jurisdictie.

De raad is het oudst bekende, het hoogste en lang het eenige bestuurslichaam. De raad, zeg ik; ondertusschen de namen hadden gewisseld. In oudere akten vinden wij vermeld aldermans, 12 (of 11?) in getal en 4 „rationales”¹⁾; later „consules”, welke naam in ruimen zin mede de „rationales” omvat, die later burgemeesteren²⁾ heeten.

Deze werken mede bij de rechtspraak³⁾, en treden voor de stad op in nagenoeg alle regeeringszaken.

Bij gewichtige regeeringshandelingen, het sluiten van verbonden, daden van wetgeving werken oudtijds de burgers mede (universitas, communitas civitatis, cives), later collegiën die tot op zekere hoogte geacht moeten worden de burgerij te vertegenwoordigen, de wijsheid⁴⁾, de zwoorne meente⁵⁾, de gemeene achte⁶⁾, lichamen die ik hier, waar ik het stadsbestuur niet in het breede behandel, niet in bijzonderheden kan bespreken.

Wat de rechtspraak betreft, wij zagen zooeven, dat er werd recht gedaan door schout en raad en door burgemeesteren en raad, dat het echter altijd de raad — hetzij in engen of breeden zin — was, die het vonnis vond. Blijkbaar kon men van een vonnis door een deel van den raad gewezen in beroep komen bij den vollen raad⁷⁾.

Zooals uit het voorgaande voldoende blijkt, hadden de

het ondst stadboek a. 45 ingeval van doodslag of doodelijke verwonding, „dat recht ende de raed” „eenen soken (zullen) den se schuldighen”.

¹⁾ O. a. 1245, 1258, 1262, 1276 en het laatst 1278 (Oorkb. I 67, 81, 85, 100, 101).

²⁾ Na 1319. Tusschen 1360 en 1387 waren er 6 burgemeesteren (Oorkb. I 355, II 110). De vertaling van „rationales” door „redelike mans” in eene akte van 1317 (Oorkb. I 183) zal wel onjuist zijn.

³⁾ 1258, 1278, 1318, 1366, 1379 (Oorkb. I 81, 101, 184, 400, II 44).

⁴⁾ B.v. 1374 (Oudste Stadboek a. 24).

⁵⁾ B.v. 1400 (Driessen M. G. 825).

⁶⁾ B.v. 1412 (ald. 826).

⁷⁾ Oudste Stadboek a. 6 en 8. Stadb. Pro Excol. I a. 11, 12, 14.

Ommelanden en de stad Groningen aanvankelijk ieder een zelfstandig bestaan, en waren zij in bestuur, wetgeving en rechtspraak van elkaar onafhankelijk.

Geleidelijk echter werd er door verbonden tusschen die beide plaatsen een band gelegd, die ten slotte de stad een niet geringen invloed toekende in Ommelander zaken ¹⁾. Die verbonden, die eenigermate het karakter van landvredebonden vertoonden, even als de Friesche, voerden tot samenwerking, soms tot samenkomsten en dan in de stad. Bij het verbond van 1338 werd o. a. bepaald, „quod quolibet anno Dominica proxima post festum corporis Christi convenient in domo consulum in Groninghe quatuor judices de Hunisgonia, quatuor de Fivelgonia, quatuor de Westeramethe, quatuor de Drenthia et quatuor Burginagistri in Groninghe cum abbate de Adewerth et abbate de Werum vel per duas personas ad examinandam monetam et de eadem ordinandum et statuendum salubriter”.

Bij de vernieuwing der Upstalboomsche wetten, in 1361, waarbij ook de Ommelanden partij waren, werd bepaald „quod omnes gretmanni singulorum districtuum Zelandie cum uno iudice et uno prelato seu clerico ydoneo singulis annis in Octava beati Johannis Baptiste in *Groningge* compareant et causas pro utilitate communi pertractant nec sine communi consilio negocio infecto recedant”.

Naar een bericht van Emmius zou blijken eene oorkonde van 19 Augustus 1368 tusschen de meeste partijen dit verbond vernieuwd zijn ²⁾. Wellicht mogen wij als waar aannemen, wat hij meedeelt omtrent vergaderingen ingevolge dit verbond

¹⁾ Zie over die verbonden o. a. Mr. T. P. Tresling. De warven en de hoofdmannenkamer, Gron. 1839, eene zeer belangrijke studie, waarin alleen aan de berichten van Emmius n.f. te groot vertrouwen wordt geschonken. Ik noem de verdragen van 1283, 1361, 1366, 1373 (3) (Gron. Oorkb. I 169, 370, 399, II 35, 37, 39).

²⁾ U. Emmius, *Rer. Fris. hist.* XIV, bl. 209. De akte is niet bewaard en niet textueel door Emmius meegedeeld. Sommige bepalingen, die hij weergeeft, klinken zeer onwaarschijnlijk.

tweemaal per jaar door afgevaardigden van de verbondenen gehouden en waar o. a. werd rechtgesproken. Immers, dat in het laatst der 14de eeuw en later wel te Groningen en met medewerking van afgevaardigden van den stedelijken magistraat ¹⁾ recht werd gedaan in Ommelander zaken, weten wij. In 1379 werd iemand tot naaste erfgenaam van zekeren overledene verklaard bij vonnis van de „ghemene regters van Hunzeghelande” en „borgemeesteren en wet van Groningen” ²⁾. In 1407 gaven „borgemeesteren, raed ende hoofetmannen in Groningen” en „gemeene richters der Ommelanden” eene beslissing „toe Groningen op dat raedthuys indes menes landes warf”, en zoo volgden er meer ³⁾.

Is het ons onvolledig bekend, waaraan deze landswarven te Groningen haar oorsprong te danken hadden, of liever hoe in bijzonderheden de vervanging der kwartierswarven door de gemeenelandswarven in haar werk ging, wij kennen den rechtelijken grondslag, waarop de laatsten sinds 1428 rustten. In een verbond toch, in dat jaar tusschen de landen van het Westerkwartier en de stad gesloten, komt deze bepaling voor: „wen de keder, redgye of richter niet richten en wil, of onrecht doet, de mach zyne zake beropen in de stad to Gronynge... in des menes landes warf”, of, zooals het verderop heet, „an den menen landen en an de stad” en „zo willen wy veer warve holden, of mer, in de stad, des jaers... ende de warve moghen de richters der lande, mitten hoeftmans van der stad setten, op wat tijden hem nuthest ende oerbaer” ⁴⁾. Bij dit verbond hebben zich enkele jaren later (1434, 1436, 1439) de overige Ommelanden aangesloten, en althans van 1442 af werden te Groningen met medewerking van de stedelijke magistraten geregeld warven gehouden en

¹⁾ Deze droegen den naam van „houetmannen”. De namen van een aantal houetmannen sinds 1411 zijn vermeld achter U. Emnius de Agro Fris. bl. 313.

²⁾ Gr. Oorkb. II 44.

³⁾ Pro Exc. VII 1, bl. 1—3.

⁴⁾ Van Idsinga, Staatsrecht II 350.

wel afzonderlijk voor het Westerkwartier (Westerwarf) en voor Hunsingo en Fivelgo (Oosterwarf)¹⁾.

Deze warven wezen niet slechts vonnissen in concrete geschillen, maar gaven, zooals de meeste gerechten in de middeleeuwen, ook algemeene uitspraken, wijsdommen tot het uitmaken van algemeene rechtsregelen²⁾. Hierdoor vooral oefenden zij een gewichtigen invloed op de rechtsvorming in de Ommelanden en werden zij een belangrijke factor in de vervorming ook van het publiek recht in het gewest.

Onder de belangrijkste besluiten van den warf uit de 16e eeuw behoort zeker dat van 1548 omtrent het opstellen van een nieuw Ommelander Landrecht, waarbij de warf zich ten duidelijkste medewetgevend gezag over de Ommelanden aanmatigde³⁾. De Ommelanden waren met deze constitutie weinig ingenomen. Zij protesteerden daartegen bij de commissie met het ontwerpen van het Landrecht belast⁴⁾ „voor zooverre haer sulwe niet belevede, se daran ungebunden unde unbeswaert wolden weesen, dan holden sick na als voor an haer olde landrechten, plebisciten, olde gewoonten, verbonden, ordelboeck ende voort alle andere privilegiën unde vryheden dese van oldes over vele hundert jaeren wes nu toe gebrucket hadden”.

Dit protest is te kenmerkender, daar in de Ommelanden reeds lang de wensch naar ééne meer volledige codificatie gevestigd was. In het verbond van 1428 kwam toch reeds deze bepaling voor⁵⁾ „umme dat al disse Umlande eens sollen

¹⁾ Pro Excol. VII 1, bl. 5 vlg.

²⁾ In de uitgave Pro Excolendo VII 1 treffen wij niet slechts warfsordelen, maar ook een groot aantal warfsconstitutiën aan.

³⁾ Wichers Tract. v. Red. Inl. 238. Dit besluit voerde tot een ontwerp, dat de grondslag werd van het Landrecht van 1601.

⁴⁾ Wichers Ald., Reg. Archief Gron. 1e verv. 1551 n°. 36.

⁵⁾ Friedländer Ostfr. Urkb. I 339, II 731. Dit verbond moge nu geen afloend gevolg hebben gehad, dat Focke Ukena en de zijnen aan de Ommelanden ééne codificatie beloofden, mag wel als aanwijzing gelden, dat dit denkbeeld in de Ommelanden niet impopulair was.

wesen, so sal dat bescrevene Landrecht dar men by richten sal, aleens wesen, dat de lantrichterslude nu lesen to eren wille, unde under tyden duster is, dat det de mene man nicht kan vorstaen, so zal men dre de lerdesten van scriften unde ock dre de wijsten landrichters disser voersz landen dar-to setten, datse van alle den landrechte een clar vorstandich lantrecht maken, dat alman vorstaen moghe ende hyrna bote ende beteringhe ende al ding darna in dissen landen to rechtende, updat dar neman mit valschen rechte moghe bedroghen werden”.

Dat, waartegen men was gekant, dit mogen wij dus wel aannemen, was niet de codificatie, maar de medewerking der stad bij de Ommelander wetgeving. En inderdaad, deze was een belangrijke greep in den ouden toestand, en wel eene greep van blijvenden invloed op de positie der Ommelanden.

Vroeger toch vormde elke gouw der Ommelanden een zelfstandig geheel met eigen wetten niet alleen, maar met eigen wetgevende macht tevens.

De oudste willekeuren van Langewold (1207)¹⁾ zijn vastgesteld „ab omnibus laicis in Langewolda commorantibus”; die van 1282 eveneens; in §§ 15 en 35 wordt uitdrukkelijk herhaald „dit hebben de luede gekoren”.

Op dezelfde wijze kwamen vermoedelijk in 1252 de keuren van Hunsingo tot stand. Wel luidt de aanhef „thit send tha keran thera ebbetena and thera wisesta fon Hunesgena londe”, maar aan het slot lezen wij „thit hebbat tha liude keren”²⁾.

De oudste Fivelgoër keuren heeten in een — wel is waar van 1532 dagteekenend — handschrift „primum plebiscitum Fivelgumanum”³⁾.

Het oudste Frederwolder Landrecht⁴⁾ is door de „elmetha”

¹⁾ Gron. Oorkb. I, 31.

²⁾ Ald. I, 74.

³⁾ Richthofen, Rq. 283. Hier en daar doet intusschen de vorm ons betwijfelen, of wij hier niet veeleer eene opteekening van de geldende costumen door een bijzonder persoon, dan een liudkest' voor ons hebben, met name § 19.... der de munte valschet.... *doemense* te banne”. Dit is eer verhalende, dan wetgevende stijl.

⁴⁾ Richthofen, Rq. 377.

(de geheele gemeente) „gekoeren”, en de keuren van 1387 zijn eveneens „communiter creata et ordinata”¹⁾.

In de willekeuren van Humsterland uit de 14de eeuw heet het „quae statuta universitas voluit”, „Willkoren de delude bynnen Humerkerlande maket hebbet”²⁾.

Deze aanduidingen spreken voor autonomie der gouwen. Trouwens ook in de talrijke verbonden tusschen enkele gouwen en met de stad, die zeer dikwijls bepalingen van wetgevendend aard bevatten, treedt elke gouw zelfstandig op. Wij zien dan het hoogste gezag oefenen door de rechters (universi iudices) met of zonder de meene meente (universitas), terwijl vooral in de 15de eeuw de prelaten en hovelingen op den voorgrond treden, zonder dat echter de meente door hen wordt verdrongen³⁾.

Dus, ik herhaal, de Ommelanden hadden nog in de 15^{de}

¹⁾ Gron. Oorkb. II, 102.

²⁾ Richthofen, Rq. 358. Aan het slot lezen wij „explicit novum jus quod composuit Magnus Rembortus Lawkinga de Saxum”. Het landrecht zal dus door dezen hooftling ontworpen, en door het volk aangenomen zijn.

³⁾ Wij zien optreden in 1321, 1378, 1379, 1400, 1412 voor Hunsingo, in 1321, 1369 voor Fivelgo, in 1400 voor Middag „iudices” (Driessen M. G. 93, 334, 350, 521, 387, 93, 260, 521); in 1346 (Idsinga Staater. II, 230), 1405 (v. Mieris Ch IV 25) voor Hunsingo, in 1365 en 1382 (Driessen 249, 367) voor Fivelgo, in 1378 (Driessen 345) voor Humsterland, in 1415 (Driessen 799) voor Middag, in 1425 (Charterb. v. Friesl. I, 466) voor het Westerkwartier rechters en meene meente.

In 1420 en 1422 zien wij daden van hoog gezag uitgaan (Charterb. v. Friesl. I, 412, 446) van Prelaten, hovetlingen, rechters en meene meente in Hunsingo, Fivelingo, Langewolt und Hummerschenlande; in 1417 (Idsinga, Staater. II, 234) van „Hovelingen, rechters en meene meente van Hunsingelande”; in 1419 (ald. 250) van „Prelaten, hovelingen, richters en gemeene gemeente van Fivelingelande”; in 1428 (ald. 349) van Gemeyne hoefflinge ende meente in Humerkerlande, van Fredewolt, Langewolt ende Mytdagherlande”; in 1447 (Charterb. v. Friesl. I, 530) van „Hoefflingen, richters en meene meente” van Hunsingo, Fivelingo enz.); in 1473 (Idsinga, t.a.p. 403) van Prelaten, gemeene hoefflingen en gemeene meente van den Half-ampte, Marne, Myddagerlande, Hunsinge-Oosterampt, Fivelinge-Westerampt, Fivelinge-Oosterampt, Duyrswolt, Langewolt en Hummerselanden.

eeuw autonomie, en bestuurden zich zelven zonder inmenging van de stad. Wel sloten zij, ik vermeldde het reeds, verbonden met de stad, waarin ook strafrechtelijke en procesrechtelijke regelen voorkwamen; wel werd er reeds in 1498 binnen Groningen een landdag gehouden, waar voor de stad de raad en voor de Ommelanden abten, prelaten, hoofdlingen en eigenerfden verschenen, om te beraadslagen over het gebruik eener buitengewone heffing¹⁾; wel lieten de Ommelanden de stad mede rechtspreken in Ommelander zaken, maar dat deze zich ook zou mengen in de zuiver Ommelander wetgeving, hiertegen protesteerden zij. Te vergeefs echter; het gelukte hun niet, zich weder aan de inmenging van de stad te ontworstelen.

Bij de onderhandeling over de voorwaarden harer wederopneming in de Unie verlangde de stad o. a. eene bepaling²⁾, „dat Stadt en Lande als een corpus, een vrije oude rijksheerlijkheid ende Staaten van één provincie op zig zelfs wesende, en blijven zullen". Deze eisch, die den Ommelanden niet naar den zin was, werd niet ingewilligd, maar o. a. bepaald (a. 5)³⁾, „dat. . . . Willem Lodewijk van Nassauw. . . . als Stadhouder ende Gouverneur der stadt Groeninghen ende Ommelanden luyt de commissie der Heeren Generaele Staten erkendt, aangenomen ende ontfangen sal worden: doch dat het different tusschen de stadt Groeninghen ende Ommelanden geresen, ende soo noch soude moghen rysen, zal staen tot determinatie ende dispositie van den Heeren Staten-Generaal oft heure Gecommitteerden.

Krachtens dit artikel volgden verschillende uitspraken namens de generaliteit die alle de eenheid van stad en lande handhaafden.

De uitspraak van 1595⁴⁾ zeide, „dat de stadt ende Ommelanden te samen eene provincie ende corpus van twee leden

¹⁾ Rengers van ten Post, Kronyk bl. 180.

²⁾ Wichers, Tract. v. Red. I, 10.

³⁾ Ald. 29.

⁴⁾ Alting, Pilaren ende Peerlen I, bl. 88.

zouden maken ende ten eeuwigen dagen onder één gouverneur blijven, één college van 8 personen, viere van de stad, viere van de landen oprichten, één gemeene buidel van contributiën ende geestelijke goederen hebben", enz.

De uitspraak van 1597 ¹⁾ ging van hetzelfde beginsel uit, en formuleerde dit nog scherper: art. 2 „Verklaren de stad Groningen ende Ommelanden tusschen Eems en Lauwers te wesen één heerlicheyt ende provincie"; art. 3 „Ordonneeren, dat deselve onverscheydelijck gerepresenteert ende geregeert sal worden bij die tsamentlycke Staten van stad ende Ommelanden", enz.

Wel werd in 1599 bij eene nadere uitspraak ²⁾ uitgemaakt, (art. 10) dat de Ommelanden „hare particuliere vergaderingen ende bykomsten sullen mogen houden in saken de Omlanden alleen concernerende". Maar hoe beperkt die bepaling werd opgevat, blijkt wel het allerduidelijkst uit het feit, dat het *Ommelander Landrecht van 1601* door de Staten van stad en lande werd vastgesteld ³⁾.

En zelfs de in de praktijk blijkbaar zoo beperkte bevoegdheid werd den Ommelanden weer ontnomen na hun verzet 1643—1647. Bij accoord van 1647 werd toch bepaald, o. a. „dat al 'tgeene by 'teen of 'tander lidt, hetzij staetswijze of leedeswijze is gedaen, gehouden sal worden als niet gedaen; dat voorts noch 'teen noch 'tander lidt om eenigerleye oorsake vermach de regeeringe stuyten of eenige separate regeeringe

¹⁾ Ald. bl. 92. Alting (1710) noemde niet ten onrechte deze uitspraak „het fundament ende cynosure des tegenwoordigen staets van regeeringe van Groningen ende de Ommelanden.

²⁾ Ald. bl. 107.

³⁾ Bij de vaststelling daarvan kwam de vraag, of de stad behoorde mede te werken, nog ter sprake, en eveneens die, of niet de warven in deze bevoegd waren. In een „Register van Staatsche Resolutiën (m.s.) lees ik omtrent 31 Oct. 1601: „Het Landregt geëxamineert so na expiratie van de aanstaande Oosterwarf gearresteert sijn en agtervolgt worden [sal]; met bijgevoegde discours waarom de Heeren van de stad mede over de approbatie desselven toegelaten sijn geworden, en waarom de Staten van de Provincie meer dan de Warven het arresteren van dien is competente".

aen te vangen, veelmin eenige acten nae staetsche oft separate regeeringe smaekkende te passeren, ofte oock eenige staatsche ofte landsdaegsche beschryvinge in 't ander lidt te doen" ¹⁾).

Omtrent die *Staten van Stad en Lande*, die tevens Ommelanden wetgever waren, het volgende ²⁾.

Zij bestonden uit twee leden, de Stad en de Ommelanden. In het lid der stad verschenen burgemeesteren en raad, in dat der Ommelanden jonckeren, hovelingen, eigenerfden en volmachten.

De jonckeren (d. i. edelen), hovelingen (d. i. bezitters van jurisdictie) en eigenerfden verschijnen uit eigen hoofde krachtens zekeren grondeigendom ³⁾. De bijzondere vereischten ten aanzien van den grondeigendom, die op zitting in de staten recht gaf, veranderden. Naar eene Landdagsresolutie van 22 Februari 1603, van kracht gebleven tot 1659 ⁴⁾ moest men in eigendom hebben 30 grazen ⁵⁾ lands in het kwartier waar men woonachtig was, ter waarde van ten minste 1000 Emders guldens en in iedere verponding belast met ten minste 8 Caroli guldens. Naar het reglement van 1659 § 22 moesten die dertig grazen gelegen zijn onder één dorp en onder hetzelfde schatregister ⁶⁾. Het Reglement reformatoir van 1749 voegt er in art. 17 bij, dat hij, die als eigenerfde wil verschijnen, bovendien op de kolhieren van de persoonnele goedschatting bekend moet staan ten minste voor de waarde der goederen; krachtens welke hij

¹⁾ Alting, t. a. p. 137.

²⁾ Onder verwijzing naar: (Laman) Korte schets der regeeringsform van Stadt en Lande (1777); G. G. Alberda, Qui fuerint ac dicantur ordines Omlandiae post debilitatum Imperium Germanicum in nostra usque tempora (diss. Gron. 1788; Tegenwoordige Staat van Stad en Lande II 237 (1794); F. F. von Innhausen und Kniphausen, De provinciae Groninganae regiminis forma antiqua et nova (diss. Leiden 1828).

³⁾ Geen jonker kan verschijnen op grond van zijn adeldom, geen hoveling op grond van zijne jurisdictie alleen. Zij nemen zitting als eigenerfden in ruimen zin.

⁴⁾ Zie: Decisie, reglement ende wett 1659 § 21.

⁵⁾ Een gras = 0,4017 hectare.

⁶⁾ Zie ook ald. §§ 25 en 26.

wil verschijnen, 19 jaar zijn en lidmaat van de „ware gereformeerde kerk” ¹⁾).

Dit reglement trekt verder in art. 15 te velde tegen de „gefabriceerde en geleende qualificatiën”, m. a. w. tegen de misbruiken die ook in Friesland voorkwamen ²⁾), en in art. 16 tegen de contracten ³⁾ waarbij eigenerfden zich verbinden, op den Landdag geen andere stem uit te brengen, dan die hun door eene bepaalde familie, of den bezitter van een bepaald huis wordt opgegeven.

Naast de eigenerfden plegen te verschijnen: volmachten. Indien n.l. in een kerspel geene ingezetenen zijn, uit eigen hoofde bevoegd om op den Landdag zitting te nemen, mogen uit dat kerspel een of twee gevolmachtigden worden gezonden, sinds 1659 ⁴⁾ te kiezen door hen die er ten minste 30 grazen lands beklemd of onbekteld in gebruik hebben.

Zij die aanspraak maken op zitting als eigenerfde of volmacht, geven dit telken twee jare te kennen aan de „monsterheeren” — een college van 9, uit elk onderkwartier één — die hun recht onderzoeken, en hen al of niet toelaten ⁵⁾).

De Staten vergaderden vast eens in het jaar, den 21^{en} Februari; bovendien konden er buitengewone vergaderingen worden belegd.

Over ieder voorstel werd door elk lid, (de stad en de Ommelanden) afzonderlijk gestemd.

De stad-stem werd bepaald bij meerderheid, die der Ommelanden op verschillende wijze naar het Reglement van 1659 en naar dat van 1749. Naar dat van 1659 §§ 1- 5 en 17 was

¹⁾ Zie ook Regl. 1659 § 19.

²⁾ Zie hiervoor bl. 84, noot 5.

³⁾ Vroeger veel voorkomende en waaraan zelfs een resolutie van de Staten-Generaal van 1735 geen einde heeft kunnen maken.

⁴⁾ Reglement van dat jaar § 24. Ook de volmachten zelfven moeten 30 grazen in gebruik hebben. Zie omtrent de verkiezing ook Regl. ref. a 10 en 11. Ook Delfzijl en Appingadam zenden volmachten.

⁵⁾ Na 1663 met den Stadhouder; Regl. 1659 §§ 19, 20, 34, 35, 42; Ampliatie 1663 a. 4; Regl. ref. 1749 a. 10, 14.

elk der drie Ommelanden of kwartieren (Hunsingo, Fivelgo, Westerkwartier) verdeeld in drie onderkwartieren. In deze werd in den regel bij meerderheid van stemmen ¹⁾ uitgemaakt, hoe de stem van het onderkwartier zou luiden. Zes onderkwartieren vormden de meerderheid ²⁾. Waren geen zes onderkwartieren tot eenstemmigheid te brengen, dan was er geen Ommelander stem uit te brengen.

Wij hebben hier blijkbaar vóór ons eene transactie tusschen de (oude) volkomen zelfstandigheid der onderkwartieren en hare onzelfstandigheid, haar opgaan in het kwartier. Men laat geene overstemming van 4 door 5 onderkwartieren toe, men durft evenmin bepalen, dat 2 kwartieren het derde zullen overstemmen, maar slaat een middelweg in, door eene meerderheid van 6 onderkwartieren, — d. i. van zooveel als er in 2 kwartieren zijn — te vorderen.

In 1749 is de éénheid der kwartieren bevestigd; dan wordt aan de onderkwartieren hunne rol bij de stemming ontnomen; in ieder kwartier stemt men hoofdelijk, en twee kwartieren overstemmen het derde ³⁾.

Komen de stemmen van stad en Ommelanden overeen, dan is er een Statenbesluit. Verschillen zij, zoo worden beide gevoelens geboekt, om op een volgenden landdag op nieuw in overweging te worden genomen.

Hierboven heb ik in het kort gehandeld over het ontstaan en de beteekenis der gemeenelandswarven. Op hare latere geschiedenis dien ik hier nog terug te komen.

Zooals wij zagen, er zouden naar het verdrag van 1428 jaarlijks ten minste vier warven gehouden worden door de Ommelander rechters met de „hoofdmannen”, de vertegen-

¹⁾ Dies dat de eigenerfden en de twee volmachten van Appingadam ieder eene stem, de volmachten van Delfzijl en die van elk ander kerspел te zamen ééne stem nitbrachten (Regl. 1659 § 24; 1749 a. 12, 13).

²⁾ Behoudens de gevallen, waarin geene overeenstemming mag plaats hebben. Regl. 1659 § 17.

³⁾ Art. 9.

woordigers der stad, 5 in getal, zooals wij uit de bekende naamlijst mogen opmaken ¹⁾.

Behoudens een kort tusschentijdvak onder graaf Edzard van Oostfriesland, die de warven naar Winschoten en Appingadam verlegde ²⁾, zijn de warven te Groningen gebleven, en hebben zij er zich ontwikkeld.

Reeds vóór die tusschenperiode had er eene gewichtige verandering plaats gegrepen, zooals blijkt uit het verdrag in 1515—1518 met Karel van Gelder gesloten. Hierin wordt gewaagd van zaken — niet nader omschreven — die „de hoofdmans. . . van oldes na vorschryvinge ofte gewoonte to berichten plegen. . . . buten den gemeenen landswarve” ³⁾. De gewoonte bracht dus ongetwijfeld reeds vóór Edzards tijd mede, dat sommige zaken door de hoofdmannen alleen werden berecht. Dit college van hoofdmannen ontving bij het tractaat eene eenigszins veranderde organisatie, in zoover aan het hoofd van de vier hoofdmannen was gesteld „één wt syn ff. g. raedt”. Zoo bleef het; onder Karel V zat zijn stadhouder mede te recht in de hoofdmannenkamer, onder Philips II kreeg deze voorzitter den titel van luitenant.

Naar het tractaat van 1515 vormden de voorzittende raad en de vier hoofdmannen met vier leden uit het Westerkwartier den Westerwarf, met vier uit het Oosterkwartier den Oosterwarf.

Maar, zooals ik zeide, ook op zich zelve sprak de hoofdmannenkamer recht ⁴⁾. En er had zich eene costume gevormd, omtrent de zaken tot hare bijzondere competentie behoorende. Die costume behield groote vastheid van 1521 tot 1560. In

¹⁾ Catalogus Hovetmannorum achter Emmius de agro Frisiae, bl. 313 vlg.

²⁾ Tresling, t. a. p. 73.

³⁾ Zie dit verdrag in verschillende uitgaven (o. a. Charterb. v. Friesl. II, 102) aangehaald bij Tresling t. a. p. bl. 74, die van de zinsnede over de warven een misschien beteren, maar n.f. evenmin onbedorven tekst geeft.

⁴⁾ Zie daarover B. Alting. Pilaren ende peerlen I. 147 vlg.

dit laatste jaar werd in de bevoegdheid wijziging gebracht. Eene Nieuwe Constitutie immers van 7 November¹⁾ bepaalde dat de Hoofdmannen zouden oordeelen over alle renten en schulden, die uit kracht der obligatie aan het recht der Kamer onderworpen waren, verder in zaken van leden der Kamer en der stadsregering om renten en schulden die zij in de Ommelanden te vorderen hadden, dan over de vorderingen van kerspelkerken en gasthuizen in de stad en over kost- en teerschulden door de Ommelander ingezetenen in de stad gemaakt. Eindelijk zouden zij de rechters „tot de sententiën en derzelver executie houden, en in het generaal mogen gebieden en verbieden ten nutte van het recht of der Ommelanden dienende, in welke de richters der Ommelanden harer officie halven niet te gebieden, of te verbieden hadden”.

Deze nieuwe regeling bevredigde allerminst, en zoowel in de Instructie voor Luytenant en hoofdmannen van 1601 a. 10, als in die van 1653 a. 10 werd uitdrukkelijk bepaald, dat Lieutenant en hoofdmannen van wege de hooge overheid van stad en lande recht zouden doen in die zaken die „volgende de verschrijvinge ende ouden gebruyck tzedert den jaere 1521 tot den jaere 1560” door hen buiten de warven plachten te worden berecht. Onder de zaken hunner competentie behoorden naar artt. 41—45 dezer instructiën ook die van „incompetentie ende partialiteit van de redgeren ende richteren der Ommelanden,” van „miserabele personen, daer de redgeren haer officium niet en doen,” die tegen de Staten (stad en lande), of tegen een van beiden, of tegen een kwartier, verder de „possessoria summaria” en zekere geschillen van zijk- en dijkrecht en eindelijk een groot aantal met name genoemde appelzaken (a. 70). Bovendien worden luitenant en hoofdmannen (a. 42) uitdrukkelijk bevoegd verklaard tot de berechting van alle zaken tusschen inwoners van de stad en ingezetenen der Ommelanden, hun door goedvinden van beide partijen opgedragen, en van alle zaken door andere partijen

¹⁾ Wichers. Inl. t. h. tractaat van reductie, bl. 232.

bij uitdrukkelijk schriftelijk compromis, of bij „aangeteeckende judicieele acte” aan hunne kennisneming onderworpen; ook appenzaken bij de warven behoorende, mochten door partijen bij expres consent van den warf voor luitenant en hoofdmannen worden gebracht.

Voor al deze laatste bepalingen hebben er ongetwijfeld toe geleid, dat steeds meer zaken door de hoofdmannenkamer in plaats van door de warven werden berecht, zoodat Alting in 1710 kon verklaren „dat bij dese tijden de warven inde daet selfs weynich of somwijlen bykans niet te doen hebben, by gebreke van saecken staende tot hunne judicature”¹⁾.

Die groote uitbreiding van de bevoegdheid der hoofdmannenkamer maakte hare samenstelling van te meer gewicht.

Bij de uitspraak uit naam der Staten-Generaal van 1597, die ik hierboven reeds vermeldde, werd uitgemaakt (a. 8), dat de „luytenant” en de „andere officiers” zouden worden benoemd door de Staten van stad en lande, de „hooftmans” door de stad. Hierbij werd dus de oude regeling gehandhaafd, alleen waren de Staten getreden in de plaats van den landsheer.

Overeenkomstig deze uitspraak luidt de bepaling van art. 1 der Instructie van 1601.

In 1645 werden ingevolge uitspraak van de Staten-Generaal²⁾ aan de warven toegevoegd vier leden, door den stadhouder gekozen, drie uit eene voordracht van zes door de Ommelanden, één uit eene voordracht van twee door burgemeesters en raad der stad opgemaakt. Deze regeling bleef bij de instructie van 1653 gehandhaafd.

In 1656 werd door de Staten bepaald, dat het voorzitterschap der hoofdmannenkamer beurtelings een jaar zou worden waargenomen door een lid uit de Ommelanden, en een lid uit de stad.

Die wijzigingen waren door de uitbreiding der competentie

¹⁾ Pilaren ende peerlen I. 147.

²⁾ Tresling t. a. p. 95, Instr. 1653 a. 1.

noodig geworden, en werkten aan den anderen kant de uitbreiding in de hand¹⁾. De geleidelijke vervorming van de hoofdmannenkamer was de voorbereiding der oprichting van de Hooze Justitiekamer in 1749²⁾.

Deze was samengesteld uit een luitenant³⁾ en acht raden, allen blijvende leden, een procureur-generaal en twee secretarissen, allen door den erfstadhouder benoemd, zonder eenige voordracht. Luitenant en hoofdmannen (ordinaris raden) moesten zijn gereformeerd, 25 jaar en „doctores of licentiatijuris”⁴⁾.

Naar hare instructie van 1749 had deze Hooze Justitiekamer eene uitgebreide bevoegdheid als rechter in eersten aanleg (a. 14—25), in hoofdzaak overeenkomende met die van de oude hoofdmannenkamer, en was zij rechter in appel zoowel voor de stad (a. 26 vlg.) als voor de Ommelanden (a. 41 vlg.)⁵⁾, waarvoor het beroep op de warven wordt afgeschaft.

Wij hebben thans stil te staan bij die landstreken van de provincie Groningen, die vroeger en later heerlijkheden werden van de stad. Allereerst bij de Oldambten⁶⁾.

¹⁾ De Ommelanders vertrouwden allicht de berechting hunner zaken te liever aan de hoofdmannen toe, toen deze ophielden, vertegenwoordigers te zijn van de stad alleen.

²⁾ Regl. ref. a. 21 vlg.

³⁾ Is de erfstadhouder tegenwoordig, dan praesideert deze, anders de luitenant.

⁴⁾ Over andere eischen zie art. 25.

⁵⁾ De herschepping van de hoofdmannenkamer in een hof van appel ook voor de stad, en de afschaffing der warven zijn de gewichtigste wijzigingen in deze.

⁶⁾ Sinds de 15de eeuw worden het Klei- en het Wold-Oldambt genoemd.

Zie over de geschiedenis der Oldambten Tegenw. St. v. Stad en Lande II, 207, Pro Excolendo VI, 745. Richthofen Unters. II, 856. Blok Het Oldambt in oude tijden (Gron. Volksalman. 1890). Alting, in menig ander opzicht een te waardeeren berichtgever, laat ons hier in den steek. Na een aantal vragen over het Oldambt te hebben gesteld, zegt hij slechts: „Dit alles, hoewel diens niet onwetende, gae voorbij, om redenen”. Waarschijnlijk staat dit zwijgen in verband met het feit, dat hij schreef in 1647 tijdens het proces tusschen de stad en de Oldambten.

Alde-ambecht was oudtijds — het overzicht, dat ik hiervóór¹⁾ gaf, zegt het ons — geene afzonderlijke gouw. Grootendeels behoorde het vermoedelijk onder Fivelgo, voor een ander deel onder Reiderland²⁾. Reeds in de 13^e eeuw is er een spoor van onderscheiding in twee deelen, Menterna en Menterawolde³⁾, die wij vermoedelijk later als Klei- en Wold-Oldambt terugvinden.

Vroeg, als in de Ommelanden is er het gezag van de keizerlijke graven te niet gegaan. Blijkbaar wordt er dan het bestuur gevoerd op dezelfde wijze als in de Ommelanden; aan het hoofd staan gezworen rechters, die vermoedelijk aan hun ambt komen en het uitoefenen in hoofdzaak als daar. Zij heeten in het Landrecht van 1471 „redgeren, richteren”⁴⁾, ieder dezer spreekt alleen recht⁵⁾; het rechterambt wordt bij erfrecht verkregen, vermoedelijk wel als aanhangsel van den „heerd”, waaraan het kleeft⁶⁾.

Bij gewichtige handelingen treden voor de Oldambten meestal op deze rechters met de meene meente. In 1276 sluiten „consules jurati ac universitas” o. a. „de Althammet” een verdrag met bisschop Everhard van Munster⁷⁾, in 1347 „judices, consules et tota universitas” een verdrag o. a. met Hamburg⁸⁾, in 1405 komt een zoen tot stand tusschen Frederik van Blankenberg en o. a. de Oldambten, voor deze gesloten door „richters en gemeyne meente”⁹⁾. In de Oldambten echter, zoo goed

¹⁾ Blz. 40.

²⁾ Het was dus Friesch. Nog het Oldambter Landrecht van 1471 beroept zich op de algemeen-Friesche Keuren en Landrechten, die ten deele ook in dat Landrecht zijn weergegeven (Richthofen, t. a. p. 856).

³⁾ 1283 (Gron. Oorkb. I, 108, 120).

⁴⁾ Pro Excolendo VI 671 vlg. I a. 17, 23, 27.

⁵⁾ Ald. I a. 12, „niemant sal botbrevē over dem richter halen omme rechtes te behelpen”.

⁶⁾ Ald. I a. 18, „Elck man sal syn rechtinge en syn heerlyckheit gebruycken, als hem die van syn alders is angeervet”.

⁷⁾ Gron. Oorkb. I, 97.

⁸⁾ Driessen, M. G. 181.

⁹⁾ v. Idsinga, Staatsr. II, 51.

als in andere Friesche streken, die wij tot nog toe beschouwen, traden onder de meente van tijd tot tijd de wijsten en aanzienlijksten op den voorgrond. De oude keuren van Fivelgo, en Oldambt van onzekere dagteekening¹⁾ noemen zich „tha keran and tha doman wisera liude”; in 1283 en 1287 komen er landvredeverbonden tot stand tusschen „nobiles homines” van Mentene en Menterwolde en de stad Groningen²⁾, „de consilio consulum necnon discretorum ex utraque parte”; in 1391 wordt er over de grensscheiding en over waterschapsbelangen eene overeenkomst getroffen tusschen „quam plures nobiles et discreti viri necnon illustres capitanei territoriorum Rederlanciam et Oldampte”³⁾.

Reeds de laatste woorden „capitanei territoriorum” zeggen het ons, dat hier als in de Ommelanden de rechtstoelen zijn gekomen in vaste handen van edelingen, die daarmee hovelingen van een bepaald gebied zijn geworden, en de verdere geschiedenis bevestigt dit. Onder de vetkoopers waren in de Oldambten op den voorgrond getreden de Gockinga's van Ooster- en Zuidbroek en de Houwerda's van Termunten. Bij het verdrag in 1398 met Albrecht van Beieren gesloten, waren het twee hovelingen van dien naam, die aan Albrecht „den rechten eigendom van den landen van d'olde Ambocht mit allen heerlicheiden, slooten ende gueden” opdroegen, om die weer van hem in leen te ontvangen⁴⁾. Zij mogen hierbij hunne rechtelijke zoowel als hunne feitelijke mac't hebben overschreden, dat deze groot was, mogen wij toch wel uit de akte afleiden. De macht van Albrecht was van korten duur. In 1401 richtten de schieringers in Groningen en Ommelanden op de vetkoopers een verwoeden aanval, waarbij o. a. in de Oldambten de sloten van Houwerda te Termunten en Goc-

¹⁾ Richthofen, Rq. 298.

²⁾ Gron. Oorkb. I, 108, 120.

³⁾ Driessen, M. G. 423. In het meergenoemde verbond van 1428 traden ook voor de Oldambten zeker o. a. hovelingen op.

⁴⁾ Driessen, M. G. 495, 841; Emnius de Agr. Fris. 82; Sicke Beninge (Feith) 49.

kinga te Oosterbroek werden verwoest. Sinds dien tijd dagteekent, kan men zeggen, de rechtsmacht der stad over de Oldambten, die dus — mag men besluiten — aan deze hovelingen ontveldigd was. Wel gaven deze zich, het is duidelijk, niet gewillig gewonnen, wel was, ook voor zoover het hun oud gebied gold, aan den strijd tusschen schieringers en vetkoopers geen einde, maar de stad bleef overwinnaar; na een verdrag in 1435 door Groningen met een aantal dorpen gesloten, is de stad weldra geheel meester in de Oldambten. Bij den dood van Eppo Gockinga in 1444 vervielen zijne rechten op het Wold-Oldambt aan de stad ingevolge een verdrag van 1438, en in 1489 droegen de Houwerda's hunne rechten op het Klei-Oldambt voor f 500 aan haar over. Sinds dien tijd waren onbetwist de Oldambten eene heerlijkheid van de stad Groningen¹⁾. Deze stelde er de wet en sprak er recht. Zij werd vertegenwoordigd aanvankelijk door een drost of ambtman in het Wold-Oldambt, en door een ambtman in het Klei-Oldambt. Sinds de reductie tot 1628 placht de stad maar één drost voor de beide districten aan te stellen. Sedert laatstgenoemd jaar echter werd op verzoek der ingezetenen weer een afzonderlijke richter voor het Klei-Oldambt benoemd²⁾.

Ik zeide, de stad stelde in de Ommelanden de wet. Vroeger was dit anders geweest. Omtrent de opstelling van het Landrecht van 1471 worden ons in dat Landrecht zelf eenige — zij het geen zeer duidelijke — aanwijzingen gegeven.

Aan het einde van het tweede, het oudste deel, dat uit het Friesch is vertaald, lezen wij: „Haec scripta sunt per decem electos in terra Reidensi in communi cetu palle Anno domini millesimo trecentesimo vicesimo septimo, et confirmata Midwolde Anno 1471”; en vóór het eerste deel „In den jare

¹⁾ Over het korte interregnum onder Graaf Edzard en Karel van Gelder, en over het vruchteloze verzet der Oldambten tegen het midden der 17de eeuw, zie Tegenw. Staat v. St. en L. II, 211. Blok, t. a. p. 33—36 Pro Excolendo VI, 745.

²⁾ Bij het Regl. Ref. van 1749 a. 34 werd de benoeming opgedragen aan den erfstadhouder.

onses heeren, als men schreeff dusent veerhondert ende LXXI des dages nae Nye Jaersdage, to Midwolde, so hebben beschreven die volmechtygen ende die gedeputeerden van den Landen in dat Oldampt ende in 't vijfde deel van Reyderlant ¹⁾ die wilkoeren ende begryp der Landen voors in soodanigen manieren als hier nae beschreven staet". De autonomie van de Oldambten in dien tijd spreekt hier duidelijk.

Geheel anders in 1618, toen blijkens den aanhef van het nieuwe Landrecht bij de vaststelling hiervan de volgende weg werd gevolgd. Burgemeesteren en raad hebben, zoo zeggen zij, „de volmacht van alle carspelen verwittiget ende verschreven.... omme ons van alles t'informeren, ten eynde vervolgens op die revisie, resumtie ende correctie der Landrechten naer behoren ordre gestellet mochte werden. Welke volmachten daarna in vollen getal angekommen zijnde, hebben wy uyt onse middel een goet antal gecommitteert, omme ter praesentie van negen personen uyt die volmachten voorsz. geëligeert (*ten eynde onse gecommitteerden voorschreven van alle doleantiën ende alle gewoonheyden in den Oldambten vullenkomene informatie muchten hebben*), de olde Landrechten te revideren, resumeren, corrigeren, ende also een seker goet, ende desen tijden accommodaet werck te concipieren. Welkes deselve getrouwliken geeffectueert, ende daarna in onsen handen overgelevert hebben, omme 't selve by ons gerevideert, geresumeert, ende daerin sulkes gedaen te weerden, als wij bevinden sulden te behoren. Alle 't welke bij ons gesien en geresumeert wesende, hebben wij 't selve *paucis additis et mutatis* geappro-

¹⁾ Tot dit vijfde deel behoorden o. a. de kerspelen Bellingwolde en Blijham. Toen in 1618 de Oldambten een nieuw Landrecht ontvingen, behoorden deze kerspelen niet meer daaronder, maar onder Westerwolde. Zij ontvingen dit Landrecht dus niet mede. Het jongste Landrecht van Westerwolde van 1567 was reeds vastgesteld vóórdat Bellingwolde en Blijham tot Westerwolde in betrekking kwamen en werd er nooit toepasselijk verklaard. Vandaar dat, zonderling genoeg, in die beide kerspelen het landrecht van 1471 bleef gelden tot de invoering van het Wetboek Napoleon ingericht voor het Koninkrijk Holland (1809).

beert, geconfirmeert ende arresteert....” In het kort dus, de Oldambten mogen door gevolmachtigden wenschen uiten en mededeelingen doen, maar of de wenschen zullen worden vervuld en in hoever de oude rechtsgewoonten ongewijzigd zullen worden gelaten, hangt in laatste instantie af van den stedelijken wetgever.

Ook de latere Oldambster wetten ¹⁾ werden vastgesteld door burgemeesteren en raad van Groningen, al of niet op rapport van gecommitteerden.

Ook de rechtspraak — ik zeide het reeds — aanvankelijk in handen der Oldambten zelven, en vermoedelijk verdeeld en uitgeoefend op dezelfde wijze als in de Ommelanden, ging op de stad over. Naar het Landrecht van 1618 ²⁾ werd de drost, gekozen door burgemeesteren en raad der stad, aan de daartoe opgeroepen volmachten in de kerk te Zuidbroek gepresenteerd en daar beëdigd. Hij oefende namens burgemeesteren en raad alle civiele en crimineele jurisdictie uit, zat daartoe in elk der vijf rechtstoelen een of tweemaal 's maands terecht, en wees er vonnis, alleen, zonder bijzitters. In hooger beroep — dat in alle zaken boven de 10 daalders openstond — oordeelden burgemeesters en raad ³⁾. Burgers en inwoners der stad Groningen mochten om schulden en om de possessie van onroerend goed ook in eersten aanleg tegen ingezetenen der Oldambten voor burgemeesteren en raad procedeeren ⁴⁾.

¹⁾ Zoo b.v. de „Proces-ordeninge voor 't hooge ende leege gerichte van borgemeesteren ende raadt in Oldambster en Sappemeester saaken van 1669”, de „Instructie voor de breukmeester en executeur der beide Oldambten van 1692”, de „Ordonnantie op het bestellen van voorstanderen, oprechten van inventariën, innemen van reekeningen, en anders, d'administratie van pupillengoederen betreffende in den gerichten van Selwert en Sappermeer, van beide Oldambten, van Wedde, Westervoldinge-landt, Bellingwolde en Blijham 1678”, en meer andere, deels in het „Corpus der Groninger rechten” opgenomen.

²⁾ Landr. 1618 I, 1—5, 24, 25, 103, 104.

³⁾ Art. 109.

⁴⁾ Nader regeling vond de rechtsmacht en de rechtspraak van Burge-

De tweede heerlijkheid der stad, waarop wij onze aandacht hebben te vestigen, is Westerwolde ¹⁾. Dit landschap, de zuidoosthoek van de tegenwoordige provincie, heeft vermoedelijk vroeger behoord tot de Saksische gouw Agrotingo ²⁾. Vermoedelijk stond deze gouw met Eemsgo omstreeks de tweede helft der 11de eeuw onder een graaf Bernard en hadden er in de 13de eeuw de graven van Ravensberg het gezag in handen ³⁾. In 1252 kwamen de goederen der Ravensbergen en vermoedelijk ook Westerwolde aan den bisschop van Munster ⁴⁾. Was wellicht destijds het gezag der Ravensbergen in Westerwolde zwak, hebben de ingezetenen geweigerd den bisschop als hun heer te erkennen, of is eerst daarna zijne macht verslapt en betwist? Wij weten het niet, maar alleen, dat een geschil daarover tusschen den bisschop en de Westerwolders is bijgelegd bij een verdrag van 1316, het eerste stuk ⁵⁾ dat ons omtrent Westerwolder rechtstoelstanden iets leert.

Het schept een deels nieuwen toestand, althans het noemt zich „compositio quae hucusque . . . non viguit.” „Consules ac incolae terrae Westerwolde” stellen zich daarbij „sub custodia sive protectione” van den bisschop. De Westerwolders beloven dezen, dien zij hun „dominus” noemen, trouw, „quemadmodum alii fideles ecclesie predictae faciunt”; zij zullen hem als zijne getrouwen naar hunne krachten bijstaan tegen alle „injures et invasores”, de bisschop daarentegen verbindt zich hen te beschermen, zooals anderen „qui nobis subsunt.”

meesteren en raad in Oldambster zaken in de hierboven aangehaalde ordonnantie van 1669.

¹⁾ Zie daarover Tegenw. Staat v. Stad en Lande II, 401, J. de Rhoer in Pro Excol. IV², 229, Richthofen Unters. II, 1294, R. Fruin Overzicht der staatsgeschiedenis van het Landschap Westerwolde tot op zijne vereeniging met de XVII Nederlanden. (Diss. Leiden 1886).

²⁾ Fruin, t. a. p. 1—24.

³⁾ Ald. 24—30.

⁴⁾ Dr. G. Prinz, Studien über das Verhältnisz Frieslands zu Kaiser u. Reich, bl. 70.

⁵⁾ Gron. Oorkb. I, 177, 178.

Dit „subsunt” en de titel van „dominus” wijzen op de betrekking van heer, drager van het publiek gezag, en onderdanen. Als onderdanen hebben die van Westerwolde den trouweed te zweren, als onderdanen ook hebben zij uit elk huis, waar de rook uitgaat jaarlijks een hoen op te brengen. Als drager van het publiek gezag wordt de bisschop in Westerwolde vertegenwoordigd door Matthias de Rasfelde, drost te Lantegge. De akte heldert niet op, in welke verhouding „Syfridus de Steghe”, dien de Westerwolders hunnen landrechter noemen, tot den bisschop en zijnen drost staat. Daar echter de bisschop zich verbindt hunne rechten en gewoonten overbrekelijk te eerbiedigen, mogen wij wel aannemen, dat die rechter eene plaats innam in hunne oude, en bleef behouden in hunne nieuwe organisatie.

Enkele akten uit de tweede helft der 14de eeuw zouden twijfel kunnen doen rijzen, of het gezag van den bisschop wel vastheid had erlangd.

Ruim 50 jaar na het verdrag, in 1368 sloot Westerwolde zich aan bij de hiervóór¹⁾ vermelde hernieuwing van het Opstalboomsche verbond, eene handeling, oogenschijnlijk weinig voegende aan hen, die „subsunt domino”, om de uitdrukkingen van het verdrag te gebruiken.

In 1391 behoorde de hoofdling Egge Addinga van Westerwolde mede tot hen, die de hierboven²⁾ vermelde overeenkomst over de grenzen van Reiderland en de Oldambten sloten. Reeds de titel aan Addinga gegeven, doet ons vermoeden dat hij publiek gezag had, en dit vermoeden wordt zekerheid door een ander stuk van hetzelfde jaar, een verdrag tusschen het „mene lant tot Westerwolde” en eenige hoofdlingen, o. a. „zelghen Eggen kinderen Addinghe”, en „den vorwarere des huses to Wedde van erer weghene”³⁾.

¹⁾ Blz. 111.

²⁾ Blz. 126.

³⁾ Gron. Oorkb. II, 133; vermoedelijk waren de andere genoemden de voogd van de Addinges en van Memme, een kleinzoon uit eene dochter van den ouden Addinge, Fruin t. a. p. 92.

Immers hierbij belooft het gemeene land den genoemden nakomelingen van Egge Addinge te geven „alle de broke, de wy zelghen Egghen vore ghegheven hebben”, en het woord „broke” heeft hier een zeer ruimen zin, immers er volgt: „utghesproken den toln unses eghenen gudes”¹⁾, dit wijst er op, dat hier onder „broke” zijn te verstaan ook andere opbrengsten dan strafgeld; maar hoe dit zij, wie de broke ontvangt, zich die bedingt is zeker houder van het gerechtsgezag. Dat de hoofdelingen, in de akte genoemd, dit zijn, volgt verder hieruit, dat in de akte een beding voorkomt over hetgeen de richter in zeker geval van de Westerwolders zal genieten. Die richter moet dus de vertegenwoordiger van de hoofdelingen zijn, anders ware het beding in de akte misplaatst²⁾.

En deze meening vindt steun in een ook overigens belangrijk verdrag van 1392³⁾. Hierbij dragen Wyard Memminge, diens zoon en Tjabeke Jelderkes — de hoofdelingen, in den brief van 1391 naast de zoons van Egge Addinge genoemd — hunne rechten op Wedde en Westerwolde over aan Haye en Bole Addinge, en onder die rechten worden o. a. deze genoemd: „saeken to scheydene, mysdaden to straffene”. Zij hadden dus inderdaad de rechtsmacht in handen.

Maar toch wettigen deze akten geen twijfel hieraan, of — althans in den vorm — het gezag van den bisschop van Munster ongedeerd is gebleven. Immers de akte van 1392 gaat uit — en hierom noemde ik ze „ook overigens belangrijk” — van

¹⁾ Er volgt verder „twee penninghe to bezetten unde twe to untzetten”; zie ik wel, dan geldt het hier geene tweede *uitzondering*, moet men niet lezen „utghesproken. . . : twee penninghe”, maar is de zinsnede eene voortzetting van den *regel*: de Westerwolders zullen geven p. a. twee penninghe enz. Dan komt hier aan de hoofdelingen toe, wat naar Landr. 1470 XII a. 8 den richter ten goede komt.

²⁾ Het „mene lant” zegt nl. dat zij zullen geven „den richtere dre schillinge vor de 5 schillinghe, de boven de vijf marck zin, dar men enen man sleyt” (vgl. Landr. 1470 XIV a. 7).

³⁾ Gron. Oorkb. II, 140.

den bisschop, die zegt, dat de overdracht met zijn „wissen, vulbord und willen” geschied is. Dit leert ons m.i. dat zijne „custodia” en „protectio” wel degelijk medebrachten, dat hij de rechtsmacht had, en dat de hoofdelingen, later de Addinges die, wij mogen wel zeggen aan hem ontleenden.

Dit blijkt verder duidelijk uit eene akte van 1400 ¹⁾. Haye en Bole Addinge leenen aan den bisschop 500 mark; deze zegt, hen en hunne rechte erven vast en vredelijk te zullen laten „in dem gerichte uppen Westerwolde und in alsodanen rechticheit, alse wy, und unse gestichte hebbt uppen Westerwolde... und vortmer in allen eren olden rechte, alse ere olderen und se dar aldus lange gehat hebben”. Worden de 500 mark afgelost, dan zal de bisschop in zijne rechten op Westerwolde terugtreden. Voortaan hebben dus de Addinges, laat ons zeggen de heerlijkheid in Westerwolde in pand, en de akte doet ons denken, dat dit ook vroeger het geval was ²⁾.

¹⁾ Driessen, Mon. Gron. 827.

²⁾ Fruin meent t. a. p. 88, dat Egge Addinge zeker zijn recht niet verkreeg als leen van den bisschop. Immers, zegt hij, de bisschop ontleende al zijn recht aan het verdrag van 1316, en dat kende hem deze bevoegdheid niet toe. De vraag is m.i. of niet juist de latere geschiedenis, die ik hier besprak, bewijst, dat Fruin het gezag, door den bisschop bij dat verdrag verkregen, onderschat.

Hadden de Addinges vóór 1400 rechten op Westerwolde gehad, die zij niet aan den bisschop ontleenden, zouden zij zich dan in 1400 diezelfde rechten door dezen in pand hebben laten geven voor geld, dat zij aan den bisschop leenden, en genoeg hebben genomen met het beding, dat de bisschop tegen aflossing der 500 mark in het genot zijner nu in pand gegeven rechten terug kon treden? Hierin ligt eene erkenning van 's bisschops gezag, door hen die belang hadden bij de betwisting hiervan. Die erkenning behoudt m. i. hare beteekenis, zoolang geen andere oorsprong van het gezag der Addinges is aangetoond.

Eindelijk merkt Fruin ten aanzien dezer vraag op, dat in een stuk van 1482 (Niesert, Beitr. II, 48) wordt gesproken van de rechten, die de voorvaders van den toenmaligen Haje Adding „over tachtig jare gheleden umfanghen” hadden van „Herrn Otten bisschop und unsen stichte van Munster.” Een ander verdrag dan dat van 1400 bestond dus niet, zegt Fruin. Dit besluit is m. i. ongewettigd. Ten hoogste zou men uit de zin-

Om een paar jaar terug te gaan, wij zagen, dat in 1392 o. a. Tjabeke Jelderkes zijne rechten op Westerwolde aan de Addinges overdroeg. Deze stonden ondertusschen, zooals uit de akte blijkt, nog onder de voogdij van Onco Ripperda. Deze was echter zelf hoofdling te Farnsum. Er was een „verwarer” van het huis te Wedde noodig, en Tjabeke Jelderkes trad als zoodanig op — of *bleef* misschien nu voor de Addinges alleen de functie vervullen, die hij te voren en in hunnen naam en voor zichzelf had waargenomen. Immers, in 1395 ¹⁾ sloten de bisschop van Utrecht en de Wijsheid van Drenthe met „Tjabbe Yeldria, hoeftling in den Ham ende verwaerre des lants van Westerwolde” een verbond, waarbij zij beloofden elkander te beveiligen en aan recht te helpen, elk in zijn land.

En hij bleef vooreerst, ook na de pandakte van 1400 dit gezag voor de Addinges voeren. Immers, kort daarna, in 1402 en 1405, nadat, naar een eenigermate verward verhaal van Einmius ²⁾, Haje Addinge, — van Bole vernemen wij niets meer — door den bisschop van Utrecht op het huis te Farnsum was gevangen genomen, zien wij weder Tyabbeke Geldersna optreden als „verware des landes van Westerwolde”, „verware to Westerwolde” ³⁾.

In 1402 n.l. zit hij in „gehegeden gerichte,” er komen vóór hem zekere personen, om „Henrike den richter van Westerwolde” te machtigen tot het aangaan in hun naam van een zoenverdrag wegens doodslag. In 1405 sluit hij met „richters ende mene meente des landes to Westerwolde” op het voorbeeld van Frederik van Blankenheim een zoenverdrag met Groningen, Hunsingo, Fivelgo, Oldambt en Reiderland.

snede kunnen afleiden, dat de steller geen ander verdrag kende, en zelfs dit volgt er niet met zekerheid uit. Het kan zijn, dat hij geen reden zag, naast den laatsten duidelijken titel van respectabelen leeftijd nog een anderen te noemen.

¹⁾ Gron. Oorkb. II, 180.

²⁾ Rer. Fris. Hist. 240.

³⁾ Driessen, Mon. Gron. 834, 835.

In het vredestractaat met Fr. van Blankenheim van denzelfden dag ¹⁾ komt o. a. de bepaling voor, dat Haje van Westerwolde bezoend zal wezen op het zijne, en dit terug mag nemen zooals hij het vindt.

Tyabbeke Geldersna komt van nu af in de geschiedenis van Westerwolde niet meer voor. Wij mogen aannemen, dat hij als een getrouw verwarer voor den nu meerderjarigen Adding, voor wien hij ze bekleed had, zijne plaats heeft geruimd.

Wij vinden Haje en zijne erfgenamen dan ook voortaan weder, als hoofdlingen van Westerwolde optredend ²⁾. In 1427 sluit hij voor zich en zijne „ondersaten” eenen vrede met Groningen, de Ommelanden, het Oldambt en Reiderland ³⁾. In hetzelfde jaar ontvangt de bisschop van Munster hem en andere hoofdlingen als zijne en des gestichts „gehuldeden knechten und deneren” ⁴⁾. In 1443 sluit Egge Adding Haje's zoon een verbond met de stad Groningen, waarbij hij aan deze zijn huis geeft tot een „open huis”, dat wil zeggen, dat Groningen het zoo noodig met troepen mag betrekken, dat het voor Groningen en niet voor hare vijanden open zal staan ⁵⁾. Misschien — de veronderstelling is van Fruin — wilde Egge zich den steun van de stad verschaffen in een geschil met de Westerwolders over de vraag, wie den rechter mocht aanstellen in de kerspelen Onstwedde en Vlachtwedde. Dit geschil werd in 1447 door burgemeesteren en raad van Groningen ten gunste van Egge beslist; alleen zou hij verplicht zijn een *anderen* richter te zetten, als de meente dit verlangde ⁶⁾. Wellicht had de meente deze concessie te danken aan een verbond, dat zij ook harerzijds met Groningen had gesloten daags vóór de beslissing ⁷⁾. Het is een landvrede-

¹⁾ v. Mieris, Ch. IV 24, 25.

²⁾ Friedländer I. 228, 231, 285, 291, 332, 580, Fruin, t. a. p. 103 vlg.

³⁾ Driessen, t. a. p. 838.

⁴⁾ v. Mieris, t. a. p. IV, 908.

⁵⁾ Register O. archief Groningen, 1443 n°. 3.

⁶⁾ v. Idsinga, Staatsr. II, 122.

⁷⁾ Tegenw. Staat v. Stad en Lande. II, 405.

verbond, waarin met voorbehoud van de rechten en heerlijkheid van Egge Addinge o. a. van uitspraken van de meente van Westerwolde beroep wordt toegelaten op den Raad van Groningen.

Ondertusschen, dit beginnende Groninger gezag in Westerwolder zaken ontwikkelde zich niet¹⁾. Dit zeggen ons vier merkwaardige brieven van 1459²⁾, waarbij het gezag van den bisschop van Munster door de Westerwolders en door Egge op nieuw wordt erkend en versterkt. Raadsmannen, onderzaten en inwoners van Westerwolde beloven met bevestiging van de oude brieven o. a. den bisschop en het sticht „getrouw en toegedaan te zijn, haar best te zoeken en kwaad af te weren...”, zij willen goede onderzaten van het sticht zijn, en niemand anders „voor (hun) wettigen landsheer” erkennen, enz. De bisschop neemt land en lieden in zijne „bescherming en onderhoorigheid.... als andere.... onderzaten”. Egge verklaart, — en dit is merkwaardig — „gelyck als mijne ouders, voorzaten en ick en de ghemeene raadsmannen, onderzaten en inwooners van het gantsche land Westerwolde.... veel en verscheide jaaren herwaards onder bewaring en bescherming van de.... bisschoppen van Munster met meer andere beloften toegedaan en verbonden zijn geweest, en nog zijn, volgens de brieven eertijds en nuw daar van gegeven, zoo beken ik.... mij onder Z. Gen. bescherming en onderhoorigheid” te begeven, en hem een getrouw onderdaan te zullen zijn, als zijne andere onderzaten. Tevens geeft hij — boven het recht, dat de bisschop al heeft — dezen over „om Zijner Genade te zijn en daardoor te worden gebruikt, gelyck als andere zijns Stichts Munster eygen sloten”, zijn slot te Wedde, onder beding, dat hij Egge en zijne erven ambtlieden van het slot zullen blijven, en het voor den bisschop

¹⁾ Trouwens Groningen en Munster sloten in 1457 een verbond, waarmee gezagsaanmatiging van Groningen in Munstersch gebied slecht te rijmen zou zijn geweest (Reg. arch. Gr. I, 129).

²⁾ v. Idsinga, t. a. p. II, 379.

bewaren. Alle renten en appertinentiën van het slot mogen zij te hunnen behoefte gebruiken zonder daarvan rekening te doen, uitgenomen het hoendergeld, — dat, zoo ik wel zie, den bisschop bleef toekomen, juist om te strekken als bewijs zijner heerlijkheid.

De bisschop van zijn kant neemt Egge en zijne nazaten in zijne bescherming en onderhoorigheid ¹⁾.

Zoo bleef dan m.i. de bisschop van Munster de heerlijkheid behouden, die hij bij verdrag van 1316 had verworven. Tot uitoefening van zijn gezag maakte hij gebruik — en misschien moest hij dit wel, op gevaar van het te verliezen — van de tusschenkomst van de machtigste hooftlingen, de Addinges. Hoeveel inderdaad van zijn eigen gezag overbleef, was eene machtsvraag, niet voor elk tijdperk gelijk te beoordeelen. Verzwakt was of werd het ongetwijfeld toen hij zijne heerlijkheid in pand gaf, versterkt toen Egge hem zijn slot opdroeg.

Over de verdere geschiedenis van het heerlijk recht op Westerwolde kan ik kort zijn ²⁾. Egge Addinge werd in 1475 bij een volksoploop gedood. Zijn zoon Haye volgde hem op. Deze geraakte echter in twist met de stad Groningen, die in 1478 zijn slot te Wedde innam en verwoestte. Spoedig daarop — het gezag der Addinges was blijkbaar gebroken, en had voor den bisschop zijn belang verloren — verkreeg de stad (1482) het gerecht van Westerwolde met alle inkomsten en

¹⁾ Uit de hierna te noemen akte van 1482 blijkt, dat hij zich als zijn leenheer beschouwde.

Egge heeft echter, naar het schijnt, ook nog elders steun gezocht. Althans uit eene akte van 1474 (Tegenw. St., t. a. p. 411) blijkt, dat de abt van Corvey hem kort te voren heeft beleend met „alle rechticheyt, erven unde luyden, vortmeer myt onse voghedye to Wynschot” enz. De abt verklaart in dezelfde akte verder, dat het slot te Wedde Egge's vrij allodiaal erfgoed zal blijven en dat de onderhavige beleening de rechten van den bisschop van Munster op Westerwolde niet zal krenken. Men mag echter zeker den abt niet als officieel uitlegger van Egge's verdrag met den bisschop aanmerken, en heeft aan zijne verklaring omtrent de allodialiteit van het slot niet veel waarde te hechten.

²⁾ Zie Fruin, t. a. p. 136 vlg.

bevoegdheden, zooals de Addinges die *in leen* hadden gehad¹⁾. In 1498 gaf zij echter bij een verdrag met bisschop Koenraad hare rechten weer prijs²⁾ en de bisschoppen oefenden nu zelve het gezag uit in Westerwolde. In 1523 kreeg althans in naam een jonge Haje Addinge de oude rechten zijner voorzaten terug³⁾. Wellicht is die verleening eene laatste poging van den bisschop geweest, om zijn tanend gezag te handhaven. Maar zij mocht niet baten. In 1530 maakte Karel van Gelder zich van Westerwolde meester. Zijne macht was echter van korten duur. In 1536 veroverde Karel V het slot te Wedde en onderwierpen de Westerwolders zich aan hem.

In 1594 trad de Generaliteit in zijne rechten. Deze gaf de heerlijkheid in leen; in 1619 kocht de stad Groningen die voor f 40.000 van den toenmaligen leenman, een Amsterdamschen koopman van den Hove, bezat ze voortaan als leen, en oefende er het gezag uit.

Ziehier dus uiteengezet, in wiens handen het hooge gezag in Westerwolde was in den loop der tijden.

Nu een woord over de rechtsmacht en de gerechten.

In 1316 hadden, zooals wij zagen⁴⁾, de Westerwolders althans éénen landrichter. Uit het verdrag van 1391⁵⁾ valt af te leiden, dat deze niet alleen — zonder bijzitters — recht sprak; immers er wordt duidelijk onderscheiden tusschen „dat gherichte” en „den richter”.

Eenigszins duidelijke en uitvoerige inlichtingen omtrent de rechtspraak vinden wij eerst in het Landrecht van 1470.

Driemaal in het jaar wordt het echte ding gehouden dat hier „godinck” heet en waartoe op bepaalde dagen⁶⁾ uit ieder huis één (de verstandigste) moet opkomen (XI, 1). De richter, benoemd door het gerecht onder goedkeuring van het ge-

¹⁾ v. Idsinga, Staatsr. II, 417; Niesert, Beitr. II, 48.

²⁾ v. Idsinga, t. a. p. 475; Niesert, t. a. p. II, 52.

³⁾ Tegenw. St., t. a. p. 415; Fruin 151.

⁴⁾ Hiervóór bl. 131.

⁵⁾ Hiervóór bl. 131.

⁶⁾ Te Vlachtwedde, Zaterdags na Driekoningen, vóór Mei en na St. Michel.

meene land (X, 27), bekleedt het voorzitterschap (XI, 2) en draagt het voorstellen van het vonnis in elke zaak op aan één goeden man, den ordelvinder of ordeldrager; deze brengt buiten tegenwoordigheid van partijen zijn ordel in bij het gemeene land, dat is bij het volle gerecht, dat het al of niet bekrachtigt en het ordel wijst (XII, 3).

Behalve deze godingen en de drie weken daarna gehouden achtergodingen (XII, 4), worden er door „richter und twalven” zoo vaak noodig terechtzittingen belegd. Ook rechter en twaelve, of, zooals zij somtijds heeten, „twaelf gezworen”¹⁾ spreken recht²⁾ (X, 1, XIII, 11); zij staan verder over verschillende rechtshandelingen (II, 29, VII, 2) en benoemen voogden (II, 20, 21), en hooren hunne rekening (II, 20).

In 1566 is van dezen toestand weinig meer overgebleven. Het godinck is er niet meer; waar in 1470 XII, 1 sprake is van eene klacht „in dat gemeene godinck”, wordt in 1566 a. 169 gewaagd van „eene klaghe voor den richter”; waar 1470 XI, 2 spreekt van „des gerichtes moet” eischt 1566 a. 167 „des richters orlof”.

Ook de twaelve zijn er niet meer; hunne taak is overgegaan op den rechter alleen, 1566 a. 20, 21, 171, 238, 282 en slot-artikelen; of wil men dezen nog een raad ter zijde stellen, dan zijn het niet meer *de* twaelve, maar „twaalf goede mannen”, ongetwijfeld voor dat ééne geval gekozen (1470 X, 10 vgl. 1566 a. 137).

De rechter³⁾ — nu aangesteld door den heer, niet meer door het gerecht (1566 a. 163) — recht in civiele zaken in eersten aanleg, de drost — vóór 1749 aangesteld door den heer⁴⁾, daarna door den erfstadhouder — recht in civiele zaken in appel, in crimineele in eersten aanleg (1566 a. 282,

¹⁾ Naar ik vermoed, de „consules” in het verdrag van 1316.

²⁾ Zij kunnen, desverkiezende nog twaalf verstandige lieden tot zich roepen, om de beslissing mede te geven (XII, 11).

³⁾ Er zijn twee richters, één van Westerwolde, één van Bellingwolde en Blijham. Zie o. a. Reg. Arch. Gr. I, 319, 338, 355, 1e Verv. 81, 233.

⁴⁾ Zie onder vele Reg. Arch. Gron. 1e Verv. 211.

1706 a. 83). Van het drostengerecht is weer beroep op de hoofdmannenkamer ¹⁾).

En nu het wetgevend gezag? Wij hebben aanvankelijk het „mene land” in gewichtige zaken zien optreden en later eene hoofdlingen-familie op den voorgrond zien komen. Eigenlijk wetgevenden arbeid kennen wij uit Westerwolde niet vóór het eind der 15de eeuw.

In 1470 worden „na older kunde der doeckermans” de costumen op gezag van het volk opgeteekend en wordt daaraan, zooals zij opgeteekend zijn, rechtskracht toegekend ²⁾. „Wij gemene inwoenders des landes Westerwolde” — zoo luidt het slot — „erkennen ende betugen in dessen openen „bezegelden breve, dat [onze olderen en voerolderen, als] ³⁾ „wij hebben verstaen, ende onderwyset sint van onse voer- „vaderen, dat dese punten ende articulen voersz. sint gewest een „olt lantrecht to Westerwolde ende wij daer ock geerne dencken „bij to blijven, ende voer een recht toe holden”. Daarom hebben zij hun landrecht doen beschrijven en bezegelen.

Daargelaten nu, of rechtens deze codificatie *wettelijke* kracht kon erlangen, wij mogen er zeker wel uit afleiden, dat het volk zijn invloed op de wetgeving niet had verloren.

De tweede codificatie, met de eerste in de meeste punten overeenstemmende, kwam in 1566 bij scheidsrechterlijke uitspraak tot stand. Er waren geschillen ontstaan tusschen de ingezetenen en den drost. De eersten beweerden dat de laatste in verschillende opzichten inbreuk maakte op hunne oude herkomsten, costumen, privilegiën, ordonnantiën, geschreven landrechten en vrijheden. Karel V droeg de kennisneming van dit geschil op aan twee commissarissen. De groote moeilijkheid der beslissing lag in den twijfel omtrent den inhoud

¹⁾ Naar sommige regelen binnen zekere grenzen. Zie Staat. Landr. 1566, Reg. arch. Gr. II, 40, 49, IV 95, V 90, 1e Verv. 141, 262.

²⁾ Pro Exc. IV² Analecta.

³⁾ Deze woorden zijn hier blijkens den zin misplaatst.

van het oude landrecht. Het gelukte den ingezetenen niet, een exemplaar hiervan „in forma probanti” ter overlegging machtig te worden. Nadat nu reeds eenmaal eene poging tot schikking was mislukt, ontvingen de commissarissen last, den graaf van Aremborg, als leenman heer van Wedde en Westerwolde of zijn procurator, en de ingezetenen of hunne gevolmachtigden voor zich te doen verschijnen. Zij gaven aan den last gehoor en zoowel de graaf van Aremborg, als „die volmachtige und gedeputeerde van Westerwoldingerlandt” en Hans Hessen, de drost verklaarden eindelijk, zich bij het door de commissarissen te vellen oordeel neer te leggen. Deze hebben hierop in tegenwoordigheid van partijen het hun voorgelegde landrecht gelezen en nagegaan, met hare toestemming eenige artikelen en bepalingen verbeterd, verklaard, veranderd, vermeerderd of verminderd, andere weggelaten en het aldus opgestelde voor Landrecht verklaard (1566).

Eene ampliatio eindelijk is vastgesteld in 1706. Het verzoek hiertoe — in hoofdzaak tot het overnemen van het vijfde boek van het Oldambster Landrecht — ging uit van de „gesamentlycke volmachten des landschaps Wedde ende Westerwoldinge”.

Hiervan werd kerkelijke afkondiging gedaan; geene ingezetenen der kerspels opperden bezwaren, integendeel zij betuigden blijkens speciale autorisatie aan de volmachten hunne instemming. Daarop hebben burgemeesteren en raad de ampliatio vastgesteld.

Wij mogen dus zeggen, al heeft de stad, het heerlijk recht uitoefenend, deze wet vastgesteld, en al blijkt hieruit, dat zeker niet uitsluitend het volk in deze de wetgever was, het is tevens duidelijk, dat dit zijn belangrijken invloed op de wetgeving had behouden.

De derde stadsheerlijkheid is die van Selwerd¹⁾. Zoo althans

¹⁾ Zie daarover Tegenw. Staat v. Stad en Lande II 175; Mr. H. O. Feith in Pro Excol. VI 643; J. A. Feith, Het gericht van Selwerd (Diss. Gron. 1885).

heet zij bij voorkeur sinds de 14de eeuw. Zij bestaat uit twee, aanvankelijk wel te onderscheiden deelen, het Goorecht (Wold¹⁾ ende Gho) en Selwerd.

Daargelaten of het „praedium”, bedoeld in de schenkingsakte van 1040 hiervoren besproken²⁾, het Goorecht was, zeker is, dat naar onze oudste berichten het Utrechtsche kapittel hier het publiek gezag bezat.

De akten uit de 14de eeuw, waaruit het recht van het kapittel op Groningen en de overgang hiervan op den bisschop blijken³⁾, spreken tevens over en bewijzen hetzelfde voor het Goorecht. Zij gewagen tevens van Selwerd, dat echter eene eigene, ons zeer onvolledig bekende vóórgeschiedenis had.

In 1170 wordt de „terra Selewert”, door Lutgher, een ministeriaal van St. Maarten en den bisschop, die het van deze in leen had, verkocht aan abt en convent van Ruinen, en de bisschop draagt dezen den vrijen eigendom over⁴⁾. In 1283 schijnt Selwerd — krachtens welken titel, weten wij niet — te worden bezeten door de gebroeders Egbert en Ludolph, ridders. Er rijst twijfel, onder wiens jurisdictie deze staan. Als hun zelve de keus wordt gelaten, kiezen zij Egbert van Groenenberg, praefect van het Goorecht. Alsdan wordt bepaald, dat in het vervolg de heerlijkheid Selwerd onder den rechtstoel van den praefect van het Goorecht zal behooren⁵⁾. Als in het midden der 14de eeuw het geslacht der Groenenbergen uitsterft, volgen de heeren van Selwert hen op; de rechtstoestand blijft dezelfde, maar het gerecht van Wold en Go, dat ook Selwerd berecht, wordt voortaan bij voorkeur naar het laatste genoemd.

Wij zagen, hoe Groningen en voor een deel de van den Hoves het in 1392 in pacht ontvingen, hoe zij het in 1405

¹⁾ Vermoedelijk het oude Threntawalda.

²⁾ Zie blz. 103.

³⁾ Hiervóór blz. 104, 105, b. v. die van 1371. Gron. Oorkb. I, 429.

⁴⁾ Gron. Oorkb. I, 25.

⁵⁾ Em mius, Rer. Fris. hist. 178; Gron. Oorkb. I, 109, Feith, t. a. p. 7.

weder verloren ¹⁾. In den zoen van 1405 ²⁾ werd o. a. bepaald, dat de stad „die gerichten ende heerlichen, geheysten die Heerschap van Zelwerde,” die zij in pacht heeft van het kapittel, aan den bisschop zal overgeven. Intusschen in 1460 werd die heerlijkheid van David van Bourgondië teruggekocht, door de stad, wier lot zij verder volgde, en die er het hooge gezag bleef uitoefenen ³⁾.

Vertegenwoordiger van de stad was de ambtman ⁴⁾, die ook wel „overste schulte” heet ⁵⁾. Onder hem stonden aan het hoofd der kerspelen schulten, vroeger veelal onderschulten genoemd ⁶⁾.

Recht gesproken werd ongetwijfeld door het volk. De oudste constitutie toch, die wij kennen, van 1482 zegt omtrent de wijze waarop zij tot stand is gekomen: „die meente heft gewiset voor recht”, en spreekt van het beroepen van een ordel „voer den schulte ende meente in den gerichte” ⁷⁾. De meente was dus destijds de rechtwijzer, en zij bleef het tot 1546 ⁸⁾. Naar het Landrecht van 1529 ⁹⁾ zwoer nog de meente o. a. „rechte ordelen toe wysen tusschen twyer manne taele”. Eerst bij de Ordonnantie van 1546 ¹⁰⁾ werd het recht gegeven tot het kiezen van acht mannen, „die aldervernuftichsten und bequaemste daertoe dienende”, die in het vervolg in plaats van de meente recht zouden wijzen op de drie echte dingen. Deze acht werden voor de eerste maal gekozen door het volk;

¹⁾ v. Idsinga, Staatsr. II 49.

²⁾ De bisschop had van Hendrik van Selwerd zijne, trouwens betwiste rechten daarop gekocht (Driessen, Mon. Gr. 454).

³⁾ Tegenw. Staat v. Gron. II 185 vlg.

⁴⁾ Een lijst der ambtlieden Pro Excol. VI 667. Over de benoeming van den ambtman van oudsher Feith, t. a. p. 40.

⁵⁾ Naar het Landr. van 1529 oordeelde de overste schulte over penning-schuld, naar de Ord. van 1546 de ambtman met twee bijzitters.

⁶⁾ Feith, t. a. p. 75.

⁷⁾ Pro Excol. VI 625.

⁸⁾ Een vonnis, door de meente gewezen in 1540 wordt vermeld bij Feith, t. a. p. 39.

⁹⁾ Pro Excol. VI 622.

¹⁰⁾ Ald. 627.

zij traden bij twee helften om de vier jaar af, en de vier, die bleven, kozen vier nieuwe. Uit dezelfde ordonnantie blijkt met voldoende duidelijkheid, dat tot nog toe inderdaad uit elk huis ¹⁾ één ter rechtspraak heeft moeten opkomen. Immers wij lezen, dat hiermede „die meente” bevrijd is van den last en de kosten van het opkomen op de drie dingen en van de „broke der appellatie” ²⁾; en dat ter vergoeding aan de acht op wie die nu drukken, zal worden betaald uit elk buurhuis, „twee kotters voor een buerhues gerekent, drie Groninger stuivers 's jaars, waarmede dan „elck buerhues gevrijet” is van de „hoeftdingen”.

De drie hoeftdingen, echte dingen werden gehouden Woensdags vóór Midvasten, vóór Jacobi en vóór St. Maarten ³⁾. Zij spraken recht over de belangrijkste burgerlijke zaken, zooals de Ord. van 1546 zegt „van arffachtige guederen . . . daarmede ingerekent van naerkoop, van rentebreven und dergelycken”. Daarentegen zaken van „penninckschulde” zijn naar die Ordonnantie „bij dem Amptman eerst toe verklaeren” ⁴⁾. Later ⁵⁾ wordt de bevoegdheid van de „leege bank”, dan gevormd door den ambtman en twee gezworen bijzitters ⁶⁾, uitgebreid; zij houdt dan wekelijks zitting als gewone rechter in eersten aanleg, en het hoeftding oordeelt in burgerlijke zaken slechts in hooger beroep ⁷⁾. In derde instantie eindelijk, oordeelen burgemeesteren en raad ⁸⁾.

¹⁾ N.l. uit elk huis van een vollen buur, uit elke hoeve, waaraan vol markerecht kleefde.

²⁾ Het appel wordt nl. oudtijds gericht, niet tegen de partij, maar tegen den rechter die het vonnis wees. Wordt dit gehandhaafd, zoo verbeurt de appellant, wordt het vernietigd de eerste rechter eene boete, in Selwerd elk buurhuis 15 mark (Pro Excol. VI 626, 627).

³⁾ 1546, Pro Excol. VI 627, 1571 ald. 634; Landr. 1673 I 56.

⁴⁾ Zoo ook Landr. 1529 (Pro Exc. VI 624).

⁵⁾ Landr. 1673, I 52 vlg.

⁶⁾ 1546, Pro Excol. VI 681.

⁷⁾ 1546, bl. 631. Niet in alles; op het beroep in kleine en in spoedeisende zaken wordt recht gedaan door burgemeesteren of raad (Landr. 1673 I 55).

⁸⁾ Ald. 64. Landr. 1673 II 57, 62.

In boetstraffelijke zaken oordeelden op het springding ¹⁾ — driemaal 's jaars gehouden — op buurtuig ²⁾ of bewijs de ambtman met zijne bijzitters, vóór 1673 volmachten der geburen, daarna twee van de acht vaste volmachten ³⁾.

In lijfstraffelijke zaken oordeelde nog naar gerechtsnotulen van 1537 de meente ⁴⁾, na 1546 de ambtman met de 8 gezworenen ⁵⁾.

In alle strafzaken stond naar het Landrecht van 1529 appel open op 's Hertogs Hof, in boetstraffelijke zaken naar dat van 1673 op Burgemeesteren en Raad. ⁶⁾

Wat de wetgevende macht betreft, zooals ik reeds zeide, de oudste geschreven wet van Selwerd, die wij kennen, is eene constitutie, een wijsdom van de „meene meente” van 1482 ⁷⁾.

Daarop volgt in tijdsorde een Landrecht door Karel van Gelder bevestigd in 1529 ⁸⁾; bevestigd, niet opgelegd, immers, zooals het wordt uitgedrukt, „ther oethmoediger beden unde begeerten unses amptmans und gemeener meenten” worden geconfirmeerd „alsulcke privilegiën, landrechten, plebisciten, vrijheden unde guede alde gewoenten als sie suslange gebruicket unde gehadt”. En de hertog denkt er zoo weinig aan, de meente haar invloed op de rechtsvorming te ontnemen, dat hij in het Landrecht zelf de bevoegdheid van ambtenaren en gemeente erkent, om — zij het dan ook met zijn toedoen — zoo noodig punten en artikelen daaruit te corrigeeren, te „lichten” of te „swaeren” tot gemeenen beste.

De gemeente heeft hare stem in wetgevingszaken behouden, alleen heeft nu de landsheer een woord mede te spreken —

¹⁾ 1529. Pro Excol. VI 623, 1571 ald. 638. 1673 I 67, Feith t. a. p. 102.

²⁾ Wroeging door de ingezetenen. Zie mijn opstel in Tijdschr. v. Strafr. X 1, blz. 80 vlg. en hierna, hoofdstuk V.

³⁾ 1571, Pro Excol. VI 638, 1673 I 68 vlg.

⁴⁾ Feith, t. a. p. 201.

⁵⁾ Ald. 186, Landr. 1673 I 96.

⁶⁾ Pro Excol. VI 600, Landr. 1673 I 90.

⁷⁾ Pro Excol. VI 625.

⁸⁾ Ald. 599.

wij mogen wel vermoeden, om voor zijne eigene belangen te kunnen waken.

Zoo hebben dan vermoedelijk ook beide machten samengewerkt, toen bij Ordonnantie van 1546 een aantal nieuwe rechtsregelen werden gegeven en geconfirmeerd ¹⁾.

Ik vermeldde dat bij deze ordonnantie de gemeente werd ontheven ²⁾ van medewerking in haar geheel, bij de burgerlijke rechtspraak, en volmachten voor haar in de plaats traden. Zoo werd zij voortaan ook bij de wetgeving door gevolmachtigden vertegenwoordigd ³⁾.

Tot opteekening der Costumen van 1571 ⁴⁾ werd last gegeven door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de gemeente van het gericht van Selwerd. De opteekening geschiedde door „die vulmachtigen der gemeente”.

Het Landrecht van 1673 is blijkens de voorrede vastgesteld door Burgemeesteren en Raad, maar weder niet op eigen hand. Men is begonnen met voor gecommiteerden uit den Raad te roepen „de volmachten van alle de carspelen”, die „met genoegsame volmachten” zijn verschenen, van alles volkomen zijn geïnformeerd en gehoord ⁵⁾. Verder hebben gecommiteerden beraadslaagd met den ambtman. Van den uitslag dezer conferentiën is door hen aan Burgemeesteren en Raad verslag uitgebracht en nader kennis gegeven aan de volmachten, en eindelijk is het ontwerp na eenige kleine veranderingen geaprobeerd, geconfirmeerd en gearresteerd.

Het is duidelijk, uit deze geschiedenis spreekt de verhoogde

¹⁾ Ald. 629.

²⁾ „Hiermede” — zoo luidt het — „sal die meente ghevryet syn van die dre hovetdingen to huis toe blijven”. Hier als elders bij dergelijke regelingen geldt het dus niet de ontneming van een recht, maar de ontheffing van een last, die begint te drukken.

³⁾ Feith, t. a. p. 60 vlg.

⁴⁾ Pro Excol. VI 633.

⁵⁾ Dit laatste wordt niet uitdrukkelijk vermeld, maar spreekt van zelf; zij hadden geen volmacht noodig om te hooren, zonder advies te geven, en het blijkt ook uit hetgeen volgt.

macht der stad. Deze neemt het initiatief, en deze beslist — zij het ook na de volmachten te hebben gehoord.

Over de ordonnantie van 1678 op de voorgdij, en onderwerpen daarmee in verband staande voor Selwerd, Sappemeer, de Oldambten, Wedde, Westerwolde, Bellingwolde en Bleyham ¹⁾, werden zelfs alleen de drosten, ambtmannen en richten gehoord. Toen was de Raad wetgever voor alle stadsheerlijkheden geworden.

Sappemeer ²⁾, een afzonderlijke rechtstoel uit drie dorpen bestaande, tusschen het Gorecht en de Oldambten gelegen, behoorde mede aan Groningen. De stad was eigenares van het veen, dat in de 17^e eeuw op hare kosten werd ontgonnen. Zij beschouwde daarom de dorpen, die er verzezen, als hare heerlijkheid. Zij deed er haar gezag uitoefenen door den ambtman van Selwerd, die er alleen zonder bijzitters recht deed naar Oldambter recht.

En nu de vraag, hoe stond het met de kracht van het Romeinsche recht in Groningen?

Halsema haalt in zijne verhandeling over den staat en regeeringsvorm der Ommelanden ³⁾ de uitspraken van verschillende schrijvers aan ten bewijze, dat nog op het einde der 16de eeuw het Romeinsche recht er zoo goed als geene kracht had. Kemp, een redger uit den tijd van Philips II, zegt n.l. ⁴⁾ „Frisii tam occidentales quam orientales usurpant jus civile, hi [n.l. Omlandi] autem.... jus municipale tantum”. Suffridus Petri ⁵⁾ zegt, in de oostelijke provinciën „ultra Gruningam sitis” zijn de Romeinsche wetten „non admodum usitatae”. Trouwens, wat wij van de rechtsprekenden in de Ommelanden in dien tijd weten, maakt het ons nage-

¹⁾ Corpus der Gron. rechten n°. 35, reeds hiervóór vermeld.

²⁾ Tegenw. Staat v. Stad en Lande II 194. Laman, Korte Schets 39.

³⁾ Pro. Excol. II 435.

⁴⁾ De orig. situ et qual. Fris. 185.

⁵⁾ De script. Fris. 251.

noeg ondenkbaar, dat zij Romeinsch recht zouden hebben toegepast.

En ik ga verder. Ook later heeft, althans tot de helft der 18de eeuw het Romeinsche recht in de Ommelanden en de stadsheerlijkheden wettelijk zelfs geene subsidiaire kracht gehad.

De Ommelander rechters hadden, naar Landrecht 1601 II 73, waar het landrecht zweeg, te vonnissen „nae den besten rechten, reden en billickheyt, ende mede na olde seden ende gewoonheyden, so als sy bevonden worden, beradende sick met des rechtes ervaren”.

Niet anders in de Oldambten, waar de drost, volgens Landrecht 1618, I 107 bij gebreke van uitdrukkelijke bepalingen te rechten had naar „olde doegdelike costumen, gewoonten ende de gemene beste rechten, redenen ende billicheyd”.

Dat hier in beide Landrechten niet het Romeinsche recht is bedoeld, is te duidelijker, omdat dit in beide, waar men er ten aanzien der berekening van verwantschapsgraden naar wil verwijzen, als Keizerlijk recht wordt aangeduid ¹⁾.

Ook het Selwerder Landrecht van 1673 schrijft den rechters voor ²⁾ te oordeelen „na landrechte”, „na landrechte en goede oude gewoonte”, terwijl „alle, zoo civile als crimineelee saaken waervan in desen landrechte niet geschreven of gestatueert is, sullen na de stadsrechten en ordonnantiën reeds gemaakt, ofte noch te maecken, en verders na de gemeene rechten ende practyck geoordeelt worden” ³⁾.

En niet anders Luitenant en Hoofdmannen. Deze hadden te oordeelen, volgens de uitspraak der Staten Generaal van 1597 art. 8 naar landrecht en oude gewoonten van den lande, volgens de einduitspraak der Staten Generaal van 1599 art. 6, volgens de Instructiën van 1601 en 1653 a. 2

¹⁾ Ommel. Lr. 1601 III, 45, Oldambt. Lr. 1618 III, 76.

²⁾ I, 5 en 17.

³⁾ V, 52. Niet zonder beteekenis is ook het voorschrift (I, 20) dat de gerechtssecretaris moet zijn, „der rechter en insonderheit der landrechten en costumen des gerichtes van Selwert wel ervaren”.

naar hun beste wetenschap, naar landrechten, privilegiën, oude herkomsten en goede gewoonten.

Eerst bij de omzetting der Hoofdmannenkamer in een Hof van Justitie voor stad en lande in 1749 kwam er verandering in de uitdrukkingen. De raden hadden voortaan te bezweren, dat zij recht zouden doen naar „hun beste wetenschap „respective landregten, goede gewoontens en civile wetten”. Bedenken wij nu, dat naar art. 25 van het Reglement op Justitie en Politie van hetzelfde jaar Luitenant en Hoofdmannen moesten zijn doctores of licentiati juris, dan zullen wij wel niet hebben te twifelen of zij hebben onder de „civile wetten” in hun eed — het zij dan terecht of ten onrechte — de Romeinsche verstaan.

En al is, zooals wij zagen, den lageren rechters met geen woord bevolen op het Romeinsche recht acht te slaan, aannemelijk is toch, dat de academisch gevormde juristen, die meer en meer bij rechtspraak en proces eene rol gingen spelen, daarbij eenigen invloed hebben weten te verschaffen aan het Romeinsche recht, het eenige dat zij geleerd hadden.

HOOFDSTUK III.

Rechters en rechtsvorming in Utrecht.

De tegenwoordige provincie Utrecht is — behoudens hier en daar verschil van grenzen — gegroeid uit de oude gouwen Flethetti, Niftarlake, althans ten deele Lake et Isla en misschien Germepi. Wij zullen ons die oudtijds wel hebben voor te stellen staande ieder onder een graaf als koninklijk ambtenaar, maar, zooals uit de tabel op bl. 40 blijkt, uitdrukkelijk worden die graven niet genoemd. In 975¹⁾ wordt wel is waar een goed geschonken „in pago Nifterlake in comitatu Ruotbodonis” maar dat deze Ratboud — of hoe hij geheeten heeft — graaf was over Niftarlake alleen, blijkt niet²⁾.

Van 722 af vinden wij eene lange reeks van schenkingen aan den bisschop of de bisschopskerk (St. Maarten). Achtereenvolgens erlangde deze o. a. den burg Trecht met al zijn toebehooren, de weide Graveningen en het dorp Vechten³⁾, het dorp Leusden, bosschen aan de Eem, eene kerk boven Wijk bij Duurstede met omgeving,⁴⁾ het kasteel ter Horst⁵⁾,

¹⁾ O. Cartul., 63.

²⁾ Er worden bij herhaling ook in Utrechtsche stukken andere graven genoemd; de schenkingsakte van 726 (O. Cart. 7) wordt door 5 graven onderteekend; van Leusden wordt in 777 (ald. 13) gezegd, dat graaf Wigger het in leen heeft gehad enz. Maar *waarover* de genoemden graaf waren, wordt niet vermeld.

³⁾ Ald. 3.

⁴⁾ Ald. 12.

⁵⁾ Vermeulen, Inv. v. h. arch. der prov. Utr. I, 11.

Amerlant¹⁾, bezittingen in Maarsenbroek en Maarn²⁾, en een aantal andere goederen³⁾.

In 1224 kocht hij van Albertus van Kuik het graafschap en alle rechten, die deze te Utrecht had⁴⁾.

In 1259 droeg Walter van Amersfoort bisschop Hendrik van Vianden zijn slot te Stoutenburg over, om het van hem te houden als zijn open huis⁵⁾, in 1315 deed Gijsbert van Stoutenburg afstand en in 1328 bevestigde Everhard van Stoutenburg aan den bisschop den afstand van o. a. het huis te Stoutenburg, het gerecht en de tienden te Engbroek⁶⁾, en zoo werd 's bisschops gezag voortdurend uitgebreid.

Voor al zijne bezittingen had de bisschop emunitieit, die hem in en na de tweede helft der 8^e eeuw meermalen werd bevestigd in de gebruikelijke termen⁷⁾. Buiten den bisschoppelijken eigendom viel echter een ander, verweg het grootste deel der tegenwoordige provincie. Dit bestond voor een niet gering gedeelte uit heerlijkheden — enkele hooge, meest echter ambachtsheerlijkheden en heerlijkheidjes — aan kapittelen of bijzondere personen toebehoorende⁸⁾.

In den loop der tijden heeft de bisschop, behoudens ieders heerlijk recht, het hoog gezag erlangd over geheel Utrecht.

¹⁾ Ald. 30.

²⁾ Ald. 62. Zie ook in het algemeen den blafferd bij v. d. Bergh, Oorkb. I, 23.

³⁾ Ald. 31.

⁴⁾ Ald. 19 en v. d. Water III, 49, waar de akte abusief op 1220 wordt gesteld.

⁵⁾ Vermeulen, t. a. p. 59, Matthaeus de Jur. Glad. 58.

⁶⁾ Matthaeus, Ald. 114.

⁷⁾ O. Cartul. 9, 22, 16, 20, 70, 76.

⁸⁾ Een uitvoerig overzicht van de geschiedenis dezer heerlijkheden te geven zou — voor zoover al mogelijk — buiten mijn bestek liggen. Ik moet volstaan met verwijzing naar Tegenw. Staat v. Utrecht II, 115. Hoe klein sommige waren, blijkt uit het aantal der daarin staande huizen omstreeks de helft der 18de eeuw; er waren er toen van 6, 9, 7, 8 huizen (ald. bl. 146, 176, 173, 181, 189, 202). Eene lijst der hooge en ambachtsheerlijkheden geeft v. d. Water, I, 154.

Hoe, en wanneer, hierop valt vooralsnog geen stellig antwoord te geven. Slechts bij benadering kunnen wij komen tot eenige waarschijnlijkheid.

De bisschop had zeker het hoog gezag nog niet in 936; immers hij erlangde eerst toen het muntrecht ¹⁾, dat hem in 975 en 1179 werd bevestigd ²⁾. Hij had het evenmin nog in 1002, 1025 en 1046, toen hij het recht erlangde op de nalatenschap van uitheemsche priesters ³⁾. Het recht op de nalatenschappen van uitheemschen kwam overal toe aan den landsheer. Dat het den bisschop nog kon worden gegeven, bewees, dat hij de volle landsheerlijkheid nog niet bezat, maar dat hij het ontving, bracht er hem een stap nader toe.

Eindelijk valt misschien voor 1122 dezelfde conclusie te trekken uit de akte, waarbij de St. Maartens en de Maria-kerk te Utrecht door den keizer werden bevestigd in goederen in Lake et Isla met de bepaling „ut... omnis justicia ad praepositos earundem ecclesiarum et villicos eorum pertineat, et nullus ibi comes vel advocatus preter prepositos sit” ⁴⁾. Over de rechtsmacht binnen het gebied, dat het hier gold, had dus de keizer destijds nog de volle beschikking.

Intusschen in 1085 had reeds de bisschop te beschikken over de rechtsmacht in Mijdrecht. Immers bij eene akte van dat jaar, ons bewaard in een vidimus van 1461 ⁵⁾, schonk hij aan de proostdij van St. Jan „*terram palustrem*” in Mijdrecht met „*placita et omnis... laicalis justitia*”.

Wij mogen zeker wel als boven twijfel aannemen, dat de bisschop het landsheerlijk gezag ook in Utrecht reeds bezat in 1220, toen hij (Otto I) de „*confoederatio cum principibus ecclesiasticis*” van Frederik II mede onderteekende ⁶⁾, een ver-

¹⁾ O. Cartul, 59.

²⁾ Ald. 62, 149.

³⁾ Ald. 70, 76, 87.

⁴⁾ Ald. 117.

⁵⁾ Matthaeus de Nobil. 435.

⁶⁾ M. G. Leg. Sect. IV, 2 bl. 89 vlg. O. Cartul 161.

drag, dat ook het wereldlijke, landsheerlijke gezag betrof der kerkvorsten, met wie het werd gesloten.

Daarna zien wij den bisschop telkens het landsheerlijk gezag uitoefenen. Tusschen 1268 en 1288 geeft hij het gerecht van Montfoort in leen uit ¹⁾, in 1298 bevestigt hij een stadrecht, reeds reeds een veertig jaar vroeger aan Vreeland gegeven ²⁾, in 1294 geeft hij stadrecht aan Eembrugge ³⁾, in 1364 aan Geyn ⁴⁾, in 1426 aan Baarn ⁵⁾. In 1399 behoorde hem de hooge jurisdictie in het kerspel Amerongen ⁶⁾; ook naar eene dingtaal uit de 15de eeuw oefende hij hooge jurisdictie uit ⁷⁾.

In 1315 verklaren Proost, Deken en kapittel van St. Salvator „quod nulla persona ecclesiastica vel secularis inter Nodam et Bodegraven, intra fines temporaliis territorii episcopatus Trajectensis habet jurisdictionem temporalem altam, quae hoochgericht vulgarita nuncupatur, nisi tantum dominus noster Episcopus Trajectensis nisi forsan aliqua persona.... posset hoc per patentes literas vel privilegia edocere” ⁸⁾.

Een verdrag tusschen bisschop en kapitelen van 1364 zegt „so mag die bisscop selve mit riddersen, knapen, mannen ende dienstmannen te recht sitten ende recht houden binnen synen gestichte waer hi wil alse gewoonte is” ⁹⁾.

Arnold van Hoorn belooft bij zijne inkomst in 1375, waarbij hij zich geheel als landsheer gedraagt, o. a. „voert zellen wi ende onse nacomelingen Bisscoppen.... alle man lantrecht doen, alse in onsen gestichte gelegen is.... ende nyemant vangen, noch zijn ghoet nemen tegens lantrechte, ten waer dat hi mit rechte ende mit oordele eerst verwonnen waer” ¹⁰⁾.

¹⁾ Matthaeus, de Jur. Glad. 129.

²⁾ Ald. 284.

³⁾ Matthaeus de Nobil. 837.

⁴⁾ Ald. 829.

⁵⁾ Ald. 821.

⁶⁾ Versl. Rbr. II, 358.

⁷⁾ Ald. II, 511.

⁸⁾ Heda, Histor. Episc., uitg. Buchel, bl. 234.

⁹⁾ Matthaeus de Nobil. 531; Van de Water, Utr. Placb. III, 276.

¹⁰⁾ v. d. Water, ald. I, 29.

Als onder Floris van Wevelichoven (1379—1394) Gijsbert van Abcoude en Hendrik van Montfoort ieder in zijn gebied aanspraak maken op de hooge heerlijkheid, weet de bisschop hen langs verschillende wegen te nopen, van hunne aanspraken af te zien, „ita ut” — zoo lezen wij — „episcopus censatur supremus dominus omnium praefectarum ac dominorum Provinciae Traiectensis, praeter ea quae sunt sub ditione ecclesiae sancti Johannis”¹⁾).

En wij kennen ten slotte de uitbreiding die 's bisschops gezag in het Nedersticht had gekregen, uit de akte, waarbij hij daarvan afstand deed. Immers, toen in 1528 bisschop Hendrik van Beieren zich te zwak voelde, om Karel van Gelder het hoofd te bieden en hem uit het Sticht te verdrijven, droeg hij met consent der kapittelen zijn wereldlijk gezag over aan Karel den Vden en zijne opvolgers, die het dan ook tot de afzwering uitoefenden. Hij transporteerde naar den brief „die stadt van Uytrecht, die steden van Amersfoort, Rheenen, Wijk ende allen den anderen steden, sloeten, bloeckhuysen ende anderen starkten ende vleecken van den Nedergestichte. . . oick allen den dorpen, gebuurschappen. . . insgelycx alle die hoicheyden, heerlickheyden ende jurisdictie hoige, middel ende laege, ende in effect alle die temporaliteit ende weerlicke jurisdictie” enz.²⁾. Duidelijk genoeg.

De bisschoppen hebben zich in onderdeelen van hun Utrechtsch gebied doen vertegenwoordigen. Als emunititsheeren hebben zij — althans oudtijds — hunne advocati gehad³⁾; als landsheeren hadden zij hunne maarschalken⁴⁾.

¹⁾ Buchel—Heda, t. a. p. 259.

²⁾ Van de Water, t. a. p. I, 4.

³⁾ Zie o. a. O. Cartul. 70, 76; Matthaeus de Nob. 479, de Jur. Glad. 498.

⁴⁾ Zie o. a. Matthaeus de Nob. 341, de Jure Glad. 475. Reeds in de 12de en 13de eeuw vinden wij bij herhaling een maarschalk van den bisschop vermeld, b.v. 1155 Giselbertus, 1224, 1226 Alfardus More, 1281 Sueder marescalcus (v. d. Bergh, Oorkb. I, 85, 168, 296, II 415). Intusschen, dat zijn vermoedelijk maarschalken in den gewonen, ouden zin, hoofden van het staldepartement. Er is reden om aan te nemen, dat

Het Liber Officiatorum Frederici de Baden (1496—1517) bevat de commissiën der maarschalken van 3 kwartieren, Eemland ¹⁾, het Oversticht (d. i. Overkwartier) ²⁾ en het Nedersticht (d. i. Nederkwartier) ³⁾; later (1649) wordt ook een maarschalk van het kwartier van Montfoort aangesteld.

Naar deze akten vertegenwoordigde de maarschalk den bisschop bij de invordering van het hem toekomende en bij de tenuitvoerlegging van bevelschriften en vonnissen; hij inde boeten en andere landsheerlijke inkomsten, leidde het vooronderzoek in strafzaken, sloot dadingen over hiervoor vatbare misdrijven, nam misdadigers gevangen, leverde hen aan den bevoegden rechter over, en deed — waar die plicht niet op anderen rustte — het vonnis uitvoeren ⁴⁾. Hij benoemde en beëedigde, althans in later tijd de schepenen, waar zij waren. Hij was verder belast met de zorg voor den ijk der maten en gewichten, voor de wildernissen ⁵⁾ en voor de schouw der wegen ⁶⁾. Uit de commissiën der maarschalken zou men licht opmaken, dat zij geenerlei rol vervulden bij de eigenlijke rechtspraak. Toch zou deze gevolgtrekking m. i. niet juist zijn. Wel was hunne taak daarbij van veel geringer omvang dan in andere provinciën die van den hoogsten vertegenwoordiger van den landsheer, den baljuw, den drost, den ambtman, of hoe hij heette. Dit lag èn aan het feit dat de bisschop, hier meest altijd tegenwoordig, zelf bij de rechtspraak optrad, èn aan de eigenaardige bevoegdheid in crimineele zaken. Maar geheel uitgesloten van medewerking bij de rechtspraak

eerst in de 14de eeuw de ambtenaren, die later maarschalken heeten, dezen titel hebben gekregen. Immers nog in 1325/26 lezen wij van den *Schout* van Amersfoort en Eemland (S. Muller Fz., Reg. en Reken. v. h. Bisdom Utrecht bl. 19, 20, 21, 22), die wel dezelfde zal zijn als de latere maarschalk van Eemland.

¹⁾ Uitg. der Vereen. v. Overijss. recht en gesch., bl. 43, 348.

²⁾ Ald. bl. 47, 220, 359.

³⁾ Ald. bl. 400.

⁴⁾ Ald. t. a. p.

⁵⁾ Ald. bl. 355.

⁶⁾ Landr. XXIV § 4 (Rbr. v. Utr. II, 432).

was de maarschalk toch niet. Dit blijkt vooral uit het verbond van 1364 tusschen de kapittelen en de stad ¹⁾, waar steun wordt toegezegd aan „enich man, die Lantrecht begheerde van onsen Heere den bisscop, of voer hem, of voer zinen vicarys, of voer zinen maerscalke, ende hem dat gheweygert worde. . . .” Dit kan slechts aldus worden verstaan, dat ook de maarschalk somtijds als ’s bisschops vertegenwoordiger te recht zat.

Misschien had de stad Utrecht hetzelfde op het oog, toen zij in hare memorie van grieven tegen David van Bourgondië in 1479 a. 11 o. a. deze klacht opnam ²⁾, dat de maarschalken „die clock doen slaen, als zij justicy doen willen aen den hoichsten”. Het kan echter ook zijn, en het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat hier met het justitie doen de executie bedoeld is.

Verder, en met name bij de lage rechtspraak werd de bisschop — en werden ook de andere emunititsheeren — vertegenwoordigd door schouten ³⁾.

De gerechten onder den schout waren tot de 16de eeuw voor het grootste deel volksgerechten in dien zin, dat er recht werd gesproken door het volk, of, zooals het somtijds wordt uitgedrukt, door „die lantgenoten ende buere” ⁴⁾, „lantghenoten ende buerknapen ende die ghemeen buere” ⁵⁾.

In sommige gerechten, het is waar, had reeds omstreeks denzelfden tijd de rechtspraak door schepenen ingang ge-

¹⁾ Matthaeus de Nob. 776:

²⁾ Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XIV, 264.

³⁾ Het Lib. Off. Fred. de Baden bevat commissiën van de schouten te Leusden, Utrecht, Woudenberg, Werkhoven, Nichtevecht, Seldrecht, Abcoude, Baarn, Bunschoten, Soest, Eemnes, Amersfoort, Bunwijk, Gooi en Houten, Zeist, Eembrugge, Rhenen, Eemnes buitendijks, Maarsen, Wijk.

⁴⁾ Matthaeus de Nobil. 338; (Breukelen 1410.) Zie ook Matthaeus de Jur. Glad. 523 (1333) en bij J. G. C. Joosting. Onuitgegeven oorkonden betreffende het zeventuigrecht, op blz. 13, 16 en 18, voorbeelden uit de jaren 1337, 1390, 1402.

⁵⁾ Versl. Rbr. II, 353 (Amerongen 1399).

vonden; zoo zien wij b. v. schepenen vonnis wijzen in 1382 in de heerlijkheid Hagestein ¹⁾ en in 1465 in het gerecht van Cortelhoef ²⁾, en werd er sinds 1469 in Lopick recht gesproken door een schout en 7 gezworenen ³⁾.

Maar dit waren uitzonderingen. Het buurrecht werd in een overgroot aantal gerechten eerst krachtens octrooien uit de 16de en 17de eeuw door schepenenrecht vervangen ⁴⁾.

Deze octrooien vergunnen ons in de inrichting en in de groote gebreken der buurrechten een blik te slaan.

Zij werden gehouden, mogen wij zeggen, viermaal 's jaars ⁵⁾; buitengewone daartusschen, o. a., althans in later tijd, tot bewijlslevering. Alle inwoners — dat wil zeggen, de mondige mannen, of uit elk huis het hoofd — moesten er opkomen, en al de opgekomenen werkten tot het vonnis mede. Het is den geburen, zeggen die van Maarseveen in 1530, een groote last „want zij haren turfgraven, ende alle andere haren dagelijkse werken, daar zij gemeenlijk of moeten leven in 't sweet haars aanschijs, verlaten en ongedaan moesten laten blijven, mits welken niet alleen die supplianten, maar ook haar gespannen en andere turfgravers, en arbeytsvolk ledig ende versuymig gaan moesten, ende noch daarenboven haar geld verdrinken; want al quamen zij te rechte, ende mede dronken of niet, evenwel werden zij medegerekent, en moesten betalen”.

Dat „bi dat per omnes” — zooals elders wel wordt gezegd — ook voor de rechtspraak niet veel goeds te voorschijn kwam, laat zich denken. Dezelfde bureu van Maarseveen klagen: „dese geburen plegen geen eed te doen, dat zij tusschen

¹⁾ Ald. III, 304.

²⁾ Ald. III, 607.

³⁾ Ald. I, 265.

⁴⁾ v. d. Water, II, 1187 vlg. Tegenw. St. v. Utr., II, 204, 281 en passim.

⁵⁾ Dit wordt ons eerst gezegd in de Ord. van 1530 op de justitie ten platten lande, die echter geacht mag worden, het oude gebruik te bestendigen, reeds hierom, dat zij voorschrijft, het houden der vier terechtzittingen „ten gewoonlycken tyde” (v. d. Water, II, 1179); het blijft aldus bepaald in de Ord. van 1594 a. 12 (ald. 1180).

partijen recht doen souden, ende recht wysen naar partyen dingtalen, maar confuselyk over malkanderen liepen, jong en oud, de sommige dronken, de sommige kwalijk gemoveert, haar partyen favoriseerende" enz. enz. tengevolge waarvan menige onrechtvaardige sententie is gewezen.

Zoo dachten de bureu zelven er over, en niet beter 's heeren ambtenaren. Een staaltje geeft, wat de schout van Goye en Houten in hetzelfde jaar bericht „hoe dat in den banke van denselven dorpe groote ongeregeltheit ende quade usantie is onder den buuren aldaar, als men recht houdende is; als eenige partyen aldaar in rechten te doen hebben, de gebuuren die ongeëd zijn, ende behooren recht te doen, metten anderen tot kosten van partijen blijven sitten drinken, sonder tot eenig oordeel te gaan, ofte dat men se aan eenig oordeel te wysen soude konnen gebrengen; ook die oudste ende vroetste achterblijven, en dikwyls die saaken met faveur en drange met vrienden en maagen drie of vier jaaren houden draagende enz. enz.”.

Die grieven van alle zijden voerden dan tot geleidelijke vervanging van het buurrecht door schepenen- of gezworeneurecht. De schepenen werden jaarlijks gekozen en beëdigd door den maarschalk of den ambachtsheer ¹⁾.

Het bureu- later schepengerecht was bevoegd voor alle burgerlijke en boetstraffelijke zaken, dit lijdt m. i. geen twijfel. De aangehaalde ordonnantiën op de justitie van 1530 en 1594 zeggen wel, dat de gewone terechtzittingen — „de open dagen” zooals zij worden genoemd — dienen tot berechting van zaken van schade en schuld; zij gewagen dus niet van de zakelijke rechtsvorderingen, maar al wordt vermoedelijk verondersteld, dat deze niet op de gewone terechtzittingen worden aangebracht, hieruit volgt niet, dat de schoutengerechten er niet bevoegd voor zijn. Integendeel, hunne competentie in actiën om onroerend goed is zelfs volkomen bewijsbaar. Er werd in die actiën in Utrecht geprocedeerd met zeventuig en dat

¹⁾ v. d. Water, 1177 en de octrooien, ald. 1187 vlg.

wel, zooals bij herhaling blijkt, voor schout en schepenen ¹⁾).

Niet bevoegd was het schoutengerecht alleen voor crimineele zaken. Ten aanzien van deze gold in Utrecht eene regeling, die wij in Friesland en Groningen nog niet hebben ontmoet, maar in ongeveer denzelfden geest nog elders zullen aantreffen, met name in het rijk van Nijmegen, in Woerden en in Gooiland. Voor de crimineele zaken zijn n. l. bevoegd enkele stedelijke gerechten, zooals ons duidelijk blijkt uit de reeds hierboven aangehaalde overdracht van 1364 ²⁾, waar wij lezen: „so en sel die Biscop geen persoon vaan, ontliuen, nog niemant van synre wegen, is hij geestelic persoon vander ecclesien of onder haer bescermenesse, hi en si verwonnen voer sinen deken en voer sin capittel met allen recht.... Ende is hi weerlic persoon, soe salmen 't doen binnen Utrecht, binnen Amerfoort, binnen Rheenen, binnen den Gheynen, of binnen Vredelant, bij den geenem, die daer te rechte toe gesworen zyn, ende mit rechte daar oerdeelen sullen”. Wij zullen deze regeling in eene latere ontwikkelingsphase in de geschiedenis van het hof terugvinden. Elke stad schijnt omstreeks den tijd, waarvan hier in deze overdracht sprake is, het middelpunt te hebben gevormd van een gebied, waarbinnen alleen het stedelijke gerecht crimineele jurisdictie had, maar alle gerechten voor alle overige zaken bevoegd waren. Men zou zich zulk een gebied kunnen voorstellen als eene hooge heerlijkheid met één hoog gerecht en een aantal nedergerechten, stond niet het vervolg der aangehaalde overdracht aan deze opvatting in den weg. Het luidt n. l. aldus „voert so mach die bisschop selve mit ridderen, knapen, mannen en dienstmannen te recht sitten ende recht houden binnen synen gestichte, waar hi wil, alse gewoenlic is”. Deze bepaling kan ter plaatse waar zij staat geen anderen zin hebben dan dezen, dat ook dit bisschoppelijk gerecht — het zoogenaamde land-

¹⁾ Voorbeelden hiervóór bl. 156, n. 4. Over het zeventuig zie hierna bij Kennemerland.

²⁾ v. d. Water, III, 276.

recht — bevoegd is in crimineele zaken. Ook dit komt over een met de latere ontwikkeling ¹⁾.

Dit „landrecht” ²⁾ werd — het blijkt al uit het voorgaande — gehouden onder voorzitterschap van den bisschop zelve (als landsheer), er werd recht gesproken door de edelen, die op de gewone Germaansche wijze tot het oordeel kwamen; om een voorbeeld te noemen, Zondags na St. Lucien 1449 „tuschen Borchart Bartholomeusz. ende Lambert Hermansz. roerende van pacht, dairaff is ien ordel bestaet geweest aen heren Frederic wten Hamme Ridder, ende by geheite der Ridderen ende knapen heeft Heer Frederic dair van gewesen, dat Borchart ene rechte pandinge gedaen heeft”. De bisschop hield het landrecht waar hij wilde ³⁾, vermoedelijk — maar bewijsbaar is dit niet — aanvankelijk op geregelde tijden. Partijen mochten er alle zaken brengen, het was met de genoemde stedelijke gerechten bevoegd in lijfstraffelijke zaken en uitsluitend bevoegd voor hooger beroep, waar dit open stond. Verder werden er rechtshandelingen geconstateerd, lastgeving, schuldbekentenis, verwerping van erfenis, werd er een pand gegeven voor executie, verwin van panden erkend enz.

Neem ik dus de bevoegdheid van het „landrecht” voor lijfstraffelijke zaken aan, ik moet erkennen, in de Judicialen van Frederik van Blankenheim en David van Bourgondië, die in het Rijksarchief te Utrecht berusten, geene voorbeelden

¹⁾ Zie hierna de Ord. van het Hof van 1530 a. 53 en van 1531 a. 58.

²⁾ Van de Water, t. a. p. II, 946 vlg.; Matthaeus de Nobil. 777, de Jur. Glad. 477, 480 vlg.; Rbr. v. Utr. II, 409 noot, Tegenw. St. v. Utr. I, 251.

³⁾ Blijkens de Judicialen van Fred. v. Blankenheim (1394—1423) houdt de bisschop eenmaal b.v. zijn rechtsdag, 6 Maart te Reenen, 20 Maart te Utrecht, 3 April, 11 Mei en 25 Mei te Utrecht, 8 Juni te Eembruggen en verder te Vreeland, te Wijk of op ter Horst, het vaakst wel ter laatstgenoemde plaatse, b.v. in 1410 Zaterdag na Pontiaan (14 Januari), 15 Februari en 1 Maart.

Onder David van Bourgondië worden de zittingen veelal gehouden te Wijk bij Duurstede, b.v., om eene reeks te noemen, 11 Dec. 1458, 8 Jan., 15 Oct., 24 Nov., 18 Dec. 1459, 12 Febr. 1460, 19 Juni, 3, 4, 6, 16, 17 Juli 1461.

van behandeling dezer zaken gevonden te hebben. Hoe dit, en de in elk geval vaststaande competentie der stedelijke gerechten te verklaren? Wij kunnen in deze niet dan gissen. Het Utrechtsche „landrecht” schijnt mij de meeste overeenkomst te vertoonen met het oude Frankische gravending; ik geef toe, zekerheid bestaat in deze niet; wij kunnen niet constateeren, dat het wordt gehouden in elk oud graafschap op de oude dingsteden, wij weten niet zeker, dat het eenmaal is gehouden op de oude dingtijden. Maar toch, het vertoont geheel een oud-Germaansch karakter; in het bijzonder het feit, dat de voorzittende landsheer er — zooals wij zullen zien — geene stem heeft, verbiedt volstrekt, hier aan eene jongere schepping, een landsheerlijk hofgerecht te denken. En dat het in hooger beroep over de vonnissen der schoutengerechten oordeelt en verder algemeene bevoegdheid heeft, noopt ons, het voor eene ontwikkeling van het oude gravengerecht te houden.

Dat zich naast het „landrecht” eenige stedelijke gerechten ¹⁾ de lijfstraffelijke rechtspraak over hunne omgeving verwierven, en dat de laatste zelfs in de praktijk de eenige crimineele rechters zijn geworden in den bisschoppelijken tijd, weet ik niet beter te verklaren dan hierdoor, dat de bisschoppen zelven plachten voor te zitten in het landrecht en zich hier als geestelijken op grond van het kerkelijke voorschrift van lijfstraffelijke rechtspraak hebben onthouden.

Bisschop David van Bourgondië was met de inrichting van het „landrecht” weinig ingenomen. Hij beklagde zich in een verzoekschrift aan Keizer Frederik, en — zooals wij uit de beschikking van dezen van 1473 ²⁾ weten — vooral hierover, dat alle zaken er „*coram ministerialibus militaribus et secundum pluralitatem vocum ministerialium decidi consueverunt*,

¹⁾ Misschien die van de oude echte dingsteden? Er is tusschen de plaatsen, waar naar de oudste berichten het landrecht werd gehouden, en waar zich de crimineele banken vormden, eenig verband.

²⁾ v. d. Water, II, 948.

et quia appellandi usus videlicet ad consilium episcopi hactenus ibi introductus aut receptus non fuerat" ¹⁾).

En 's bisschops klacht was inderdaad gegrond, zooals ons blijkt uit de beschrijving van Heda — een in deze betrouwbare berichtgever, omdat hij het „landrecht" in werking heeft gezien. Blijkbaar zijn hier, als elders zij, die als oordeelaars in het oude gravengerecht waren overgebleven, hunne taak als een last gaan voelen, hebben zij getracht er zich zooveel mogelijk aan te onttrekken, en zijn zij slechts opgekomen onder den drang van een der partijen in een te behandelen geding, dus juist dan, als zij als rechters het minst betrouwbaar waren. Getuigen worden omgekocht, zegt Heda ²⁾, elke partij bedelt zooveel mogelijk stemmen bijeen en voert tegen den tijd der uitspraak te wagen en te scheep rechtsprekers aan, zooveel hij kan, menschen die nog nooit bij een proces tegenwoordig geweest zijn, die niet letten op hetgeen het onderzoek in rechte heeft opgeleverd, maar eenvoudig stemmen overeenkomstig het verlangen van de partij, die zij gunstig gezind zijn. Aan zulke rechters zijn lijf en goed der beklaagden overgeleverd. ³⁾ De meerderheid beslist, de bisschop kan toezien en is onmachtig eene onrechtmatige uitspraak te keeren.

Het beeld is niet vleierend; en geen wonder, dat, zooals wij zagen, de bisschop zich bij den keizer over den toestand beklagde, en herstel zocht. Deze willigde zijn verzoek in en bepaalde overeenkomstig zijn verlangen, dat voortaan eene

¹⁾ Matthaeus, t. a. p., verstaat de woorden verkeerd, waar hij een aantal voorbeelden van appel op dit „landrecht" tracht te rijmen met des bisschops klacht, dat er geen appel is op zijn raad. Het „landrecht" — een gerecht, waar de bisschop voorzit, maar de vergaderde edelen de beslissing geven — staat inderdaad lijnrecht tegenover een bisschoppelijken raad, waar de bisschop zou beslissen op advies van, of met, of door de raden door hem gekozen.

²⁾ Buchel—Heda, 292.

³⁾ Men lette op dit: *lijf* en goed, „adversario interdum capite aut vita, interdum bonis condemnato".

partij, die zich door de uitspraak van het „landrecht" bezwaard gevoelde, in beroep zou mogen komen bij 's bisschops raad, waarin ook rechtsgeleerden zitting zouden moeten hebben; behoudens altijd een laatste beroep op het keizerlijke kamergerecht. Ter uitvoering van deze keizerlijke beschikking richtte bisschop David bij besluit van 17 Januari 1473 een Hof van Justitie op, dat in de wandeling naar den vorm van de tafel, waaraan het zitting hield, „de schyve" heette ¹⁾ Hij stelde tien raadsheeren aan, waarvan één Doctor in den weerlijken (Dr. Jur. rom.), één doctor in den geestelijken (Dr. Jur. can.) en twee licentiaten, en gelastte zijnen maarschalken, ambtlieden, schouten, richteren, en al zijnen onderdanen, de vonnissen van dezen raad volkomen te gehoorzamen.

Het trekt zeer onze aandacht, dat dit hof wordt opgericht met machtiging van den keizer. In andere territorien is dit, zooals wij zullen zien, niet het geval geweest, en met reden. Dit verschil hangt met een ander samen.

Naar de oud-Frankische staatsinrichting was er naast en boven de schouten- en gravengerechten, die in de territorien in min of meer gewijzigden vorm voortleefden, slechts plaats voor het koningsgerecht, waaruit zich voor het Deutsche rijk het keizerlijke hof, later kamergerecht ontwikkelde.

Waar, als in Gelderland en in Holland de landsheerlijkheid zoo krachtig werd, dat van de betrekking van den graaf tot den keizer nauwelijks een spoor meer overbleef, daar verviel ook het gezag van het keizerlijke gerecht en kwam zelfs bij wijlen de landsheer hiertegen openlijk in verzet ²⁾. Hiermee verviel voor deze landschappen eene instantie; er ontstond eene leemte, en *deze* werd aangevuld door het beroep op den graaf of des graven raad (hof). In het gebied van den bisschop stonden de zaken anders. Hij bleef in den regel steunen op

¹⁾ Zie hierover Arent toe Boecop, Kron. bl. 741 vlg.

²⁾ Mr. R. W. Tadema. Prijsvraag over de geschiedenis van het veemgericht en van het latere Deutsche rijkskamergerecht in hunne betrekking tot Nederland (Werken v. d. Maatsch. d. Ned. Lett. — N. Reeks X), bl. 138 vlg.

den keizer, erkende diens gezag en rechtsmacht¹⁾. En waar hij nu eene instantie tusschen het gravengerecht en het keizersgerecht wilde inschuiven, lag het voor de hand, dat hij hiervoor 's keizers verlof verzocht.

Maar ook 's keizers autoriteit gaf aan „de schyve” niet zoo-veel kracht, dat zij zich kon staande houden. Trouwens, de bisschop was verder gegaan dan de strekking van 's keizers brief. Deze sprak van een beroep „quando causam... *coram ministerialibus* in terris dioecesis Trajectensis agitari contigerit”. De bisschop gaf tot herstel van de gebreken, die ook hij met schelle kleuren schilderde, dit „opperste remedium van rechte,dattet beroep stede soude hebben in onse landen, als men overlast word”. Dus een hof, waarop men appelleeren kon, niet slechts van de vonnissen van het „landrecht”, maar ook van die van andere gerechten, zelfs van die welke tot nog toe bij arrest recht deden.

Hiertegen kwam hevig verzet van de stad Utrecht, van de houders van heerlijkheden, van allerlei zijden, waarbij tevens andere grieven wegens schending van privilegiën en land-rechten te berde kwamen.

Wat de „schyve” betrof, deden „die drie staten” gelden, dat het in strijd met den landbrief en de oude gewoonten van het sticht was, de ecclesiën, riddersen, knechten en steden daarvoor te roepen in plaats van voor den rechter voor welken zij van ouds behoorden²⁾. De bisschop antwoordde, dat de „schyve” moest strekken tot „profijt der armer luden, die somwyls in tiegenwoirdicheyt van sine gnaden in vonnisse tho geven verstemt werden bij den ryken vervolgers, enden oick somwylen die vonnisse vercoft werden gelijk men een broet om een witken coipt”³⁾. Maar de repliek der Staten luidde kortaf, het kan zijn dat het profijt van de arme lieden is bedoeld, maar de schyve is „in verderfnisse ende ter contrarie van den lantbrief”, en hun eisch bleef „die schive alheel

¹⁾ Ald. 146 vlg.

²⁾ Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XIV, 237 a. 4.

³⁾ Ald. 243, a. 5.

afgesteld the werden ende by den ouden lantrechten te blijven" ¹⁾).

En onder de gewichtigste concessiën, die de bisschop nog in hetzelfde jaar 1477 deed, om aan zijne geschillen met de Staten een einde te maken, behoorde ook deze, welsprekend in hare korthed „alsoe wy in tyden verleden een recht gestelt hadden binnen onser stad Utrecht, geheeten die scive, soe hebben wy dat voirsz. recht van der scive voer ons ende onsen nakomelingen geheel ende all ten eeuwigen dagen afgestelt" ²⁾).

Het „landrecht" was toen weder met al zijne gebreken in zijn oude kracht hersteld. Het bleef zelfs aanvankelijk in stand na de overdracht van het wereldlijke gezag aan Karel V (1528). Aanvankelijk, maar weldra (1530) richtte deze ook voor Utrecht een Oversten Raad op ³⁾, die eerst regeeringsraad was ⁴⁾, en met den stadhouder aan het hoofd niet slechts voor de „expeditie van de justitiën", maar ook voor 's landsheeren rechten, hoogheid, heerlijkheid en domeinen had te waken ⁵⁾, toezicht oefende op maarschalken, schouten en andere officieren ⁶⁾ enz. en waaruit zich later, vooral krachtens eene instructie van 1583 ⁷⁾ het hof ontwikkelde, welks gezag tot de rechtspraak beperkt was.

Het hof bestond vóór 1583 uit 7, daarna uit 8 rechtsprekende leden, waarvan drie buitengewone uit de drie leden der Staten; vóór 1611, en van 1674 tot 1706 had het bovendien een afzonderlijken president; van 1611 tot 1674 en na 1706 bekleedden de gewone leden beurtelings het voorzitterschap. De gewone leden voerden bijna zonder uitzondering, de buitengewone voor het meerendeel den Mr. titel ⁸⁾).

Het stond niet zooals „de schijve" boven het „landrecht",

¹⁾ Ald. 254, a. 5.

²⁾ Matthaeus de Jur. Glad. 483 vlg.; v. d. Water, II, 950.

³⁾ v. d. Water, II, 954.

⁴⁾ Tegenw. St. v. Utr. I, 264.

⁵⁾ Art. 5.

⁶⁾ Art. 6.

⁷⁾ v. d. Water, II, 986.

⁸⁾ Eene lijst der raden van 1530—1726 bij v. d. Water, II, 1048.

maar trad in de plaats hiervan. Het is blijkbaar een maatregel van overgang, dat in de ordonnantie van 1530 art. 41 wordt bepaald, dat het hof — dat dagelijks vergadert (art. 5) — viermaal 's jaars op vaste dagen te Wijk bij Duurstede, of elders op eene geschikte plaats zal vergaderen, en „ordinaris rechtdagen houden, omme oirdelen en sentenciën te pronuncieren, ende te recht te sitten, en recht doen van 'tgeene datter te doen sal wesen”. Op die dagen worden ook met eenige leen- en tijns mannen, daartoe opgeroepen, leen- en tijnszaken berecht.

Naar de ordonnantie van 1530 art. 23—25 (in verband met de aanvulling van 1531 a. 6), waarmede die van 1583 I, 16 vlg. in hoofdzaak overeenstemt¹⁾, is het hof bevoegd tot berechting van zaken rakende 's heeren vrijheid, domeinen en rechten, injuriën aangedaan aan ambtenaren, geestelijken en andere geprivilegieerde personen²⁾, ambtszaken van ambtenaren, quaestiën over bezit van beneficiën³⁾, verbintenissen ten aanzien waarvan partijen zich uitdrukkelijk aan de rechtsmacht van het hof onderworpen hebben, verbintenissen van edelen buiten de steden wonende, privilegiën aan onderzaten of vreemden gegeven. Verder oordeelt het in hooger beroep over alle zaken, in eersten aanleg voor de lage rechters gebracht, in zaken van leenen en tijnsen van den heer gehouden en bij praeventie⁴⁾ met de lage rechters over alle burgerlijke vorderingen⁵⁾.

¹⁾ Eenige afwijkingen van beteekenis teken ik aan; voor de competentie in dijkzaken en andere bijzondere bevoegdheden verwijs ik naar de ordonnantie zelve.

²⁾ De Ord. van 1583, I 18, spreekt hier van kinderen, weduwen en weezen en andere miserabele personen.

³⁾ De Ord. van 1583, I 29, breidt dit uit tot alle bezitrechtelijke vorderingen.

⁴⁾ d. i., of de lagere rechter, of het hof over die zaken recht zal spreken, hangt af van de vraag, voor wien van tweeën zij het eerst worden aangebracht.

⁵⁾ De Ord. van 1530 spreekt hier (a. 25) alleen van „actiën reëel en andererealité smakende”, de aanvulling van 1531 (a. 6) voegt er de „actiën personeel” bij, de Ord. van 1583 (I, 24) ook de gemengde actiën

Wat de crimineele zaken betreft, beide ordonnantiën ¹⁾ verklaren het hof bevoegd voor die welker berechting in de steden wordt verzuimd.

Overigens is er tusschen beide een verschil, dat weder het recht van 1530 als een overgang van de berechting door het „landrecht” naar die door het hof teekent. Naar de Ord. van 1530 a. 53 in verband met de aanvulling van 1531 a. 58 heeft het hof voor de crimineele zaken van het platte land concurrerende jurisdictie met andere gerechten. De maarschalken moeten alle misdadigers te recht stellen voor het hof of die van het Overquartier voor de schepenen van Wijk of van Rhenen, die van Eemland voor schepenen van Amersfoort, die van het Nederquartier voor schepenen van Vreeland of van 't Geyn. De Ord. van 1583 XXI, 1 zegt uitdrukkelijk, dat de maarschalken de misdadigen terecht zullen stellen „voor den Praesident ende Raden ende elders niet” ²⁾).

Het zou geen voldoende grond hebben, hier ook ook over de rechtspraak in de verschillende heerlijkheden zooveel mogelijk in bijzonderheden te treden. Slechts over twee een enkel woord.

Allereerst over de heerlijkheid stad Montfoort ³⁾).

In 1291 — om over de andere berichten bij Heda te zwijgen ⁴⁾ — had Hendrik de Rover er de lage jurisdictie ⁵⁾,

— een begrip dat men vroeger niet kende — en deze Ord. verduidelijkt de bepaling in dezer voege, dat het hof concurrerende rechtsmacht heeft alleen met de plattelands-, niet met de stedelijke gerechten. Zij maakt tevens een — zeker ook vroeger erkend — voorbehoud ten aanzien van de stedelijke privilegiën in het algemeen.

¹⁾ 1530 n. 23, 1583 I, 21.

²⁾ Hiermede is niet te kort gedaan aan de rechten van steden en heeren, die hooge jurisdictie hebben; alleen hebben de maarschalken in hun gebied niet te doen.

³⁾ Enkele hoofdpunten, onder verwijzing naar de juiste uiteenzetting in Tegenw. St. v. Utr., II, 99 vlg.

⁴⁾ Buchel-Heda, 222, 225.

⁵⁾ Vermeulen, Invent. 119.

en deze bleef in handen zijner rechtverkrijgenden. Over de hooge rechtsmacht daarentegen, bestond voortdurend strijd. O. a. in 1345 beloofde Zweder van Montfoort, zich het recht hierop niet te zullen aanmatigen, tenzij hij het klaarlijk kon bewijzen ¹⁾. In 1358 door eene belegering van zijn slot tot nog grootere beperking van zijne eischen gestemd, verklaarde hij het huis, het *lage* gerecht en andere goederen van den bisschop in leen te hebben ontvangen, maar dezen te hebben „overgegeven die brieven, daer hi mi mede bevolen hadde zine hooge gherechten te verwaren in den lande van Montfoort” en verbond zich, voor zich zelven en zijne opvolgers „der hoogher gerechten voorz. nimmermeer te onderwinden, ten zi bi bevelinghe des bisschops voorsz. of zynre nacomelingen, ende goelduncken zynre stadt van Utrecht” ²⁾. Dus nu geen bewering van eenig recht meer. En niet slechts de heer van Montfoort legde dus het hoofd in den schoot; op denzelfden dag gaven schout, schepenen en gemeene bureu van stad en kerspel van Montfoort den bisschop een brief, waarbij zij verklaarden en beloofden, den bisschop voortaan hou en getrouw te zullen zijn als goede stichtslieden hun rechten landsheer, en dat zij „nimmermeer daer toe helpen en zullen, raeden nochte wisen, noch daer mede wesen, dat hem yemandt hoogher gherechte onderwinde tot Montfoerde, anders dan die bisschop van Utrecht . . .” ³⁾.

De heer van Montfoort had echter vermoedelijk de kans, om in gunstiger tijden weer rechten op de hooge jurisdictie te doen gelden, niet willen prijs geven. De brieven van Jan van Nassau, waarop hij terecht of ten onrechte zijn recht grondde, hield hij onder zich. Eerst nadat eene nieuwe poging van zijne zijde tot rechtsaanmatiging in 1387 gebroken was, verbond Hendrik van Montfoort zich, die terug te geven ⁴⁾. Maar ook toen was zijne belofte niet gemeend, immers, alvorens ze te doen, legde hij voor eenen notaris en getuigen

¹⁾ Matth. de Jur. Glad. 123.

²⁾ Matthaeus de Nobil., 813.

³⁾ Buchel—Heda, 254.

⁴⁾ Matthaeus de Jur. Glad., 126 vlg.

de verklaring af, dat hij den zoen, waarin de belofte was begrepen, zou bezweren „bij bedwange ende nootsaecken, over „mits anxts ende verderffenisse mijns lijfs, mijns goets ende „mijnre ondersaten” ¹⁾. Zoo werd de strijd om het hooge gerecht weer dreigende gehouden. Voor geruimen tijd beeindigd werd hij eerst in 1430, toen Johan van Montfoort voor eene aanzienlijke som, die hij aan bisschop Zweder van Kuilenburg had verstrekt, de „hoge heerlicheyt... in den kerspel ende lande van Montfoirt mit allen hoeren toebehooren” in pand ontving ²⁾. Toen burggraaf Johan van Montfoort in 1499 Bisschop Frederik van Baden opnieuw geldelijk had ondersteund, beloofde deze zelfs, zijn leven lang dit pand niet te zullen lossen ³⁾.

Johans zoon Joost werd nog in 1530 door Karel V bevestigd in het recht, dat hij aan deze verpanding ontleende, en hem werd uitdrukkelijk toegestaan, dat, zoolang de hooge heerlijkheid van stad en lande van Montfoort niet gelost zou zijn, men van de vonnissen van stad en lande van Montfoort in beroep zou mogen komen bij den Heer van Montfoort, zijne raden en leenmannen ⁴⁾. Maar lang zou zijn gezag niet meer duren; in 1546 werd de schuld afgelost en verviel dus het pandrecht ⁵⁾; heer Jan van Montfoort trachtte later vruchteloos de hooge jurisdictie terug te krijgen.

De bevestiging in 1530 heeft Joost van Montfoort aanleiding gegeven tot instelling van een hof, met de uitoefening van zijne hooge rechtsmacht belast, in 1534 ⁶⁾. Te voren was geappelleerd op 's heeren „mannen en raetsvrunden” en was het proces voor deze ongeregeld en uiterst kostbaar geweest. Nu werd een hof opgericht, bestaande uit den „dingwerder” en tenminste zes „goede, eerlicke, discrete ende onpartijdige

¹⁾ Ald. 134.

²⁾ Ald. 144.

³⁾ Ald. 155.

⁴⁾ Matthaeus de Jur. Glad., 157.

⁵⁾ Ald. 162.

⁶⁾ Versl. Rbr., III, 343.

mannen" (a. 1). Hierop zou beroep openstaan van alle vonnissen, gewezen bij schepenen of gezworenen van stad en land van Montfoort (a. 6, 7 vlg.), en het hof zou in eersten aanleg kennis nemen van alle zaken 's heeren hoogheid aangaande, en van injuriën van 's heeren officieren en geprivilegieerde personen (a. 4). Van de uitspraken van dit hof van Montfoort zou weder beroep openstaan op stadhouder en raden (het hof) van Utrecht.

Maar, zooals ik zeide, spoedig was het gedaan met 's heeren hooge jurisdictie, waarvoor dit hof van Montfoort was ingesteld. Na 1546 behield hij slechts de middelbare en lage, die hij bleef uitoefenen in zijne schepenen- en gezworenen-banken als van ouds.

De tweede heerlijkheid, waarover ik het een en ander wil opmerken, is die der proostdij van St. Jan ¹⁾. Zij omvat drie, later vier afzonderlijke lage gerechten ²⁾, die samen ééne hooge heerlijkheid vormen, waarin een baljuw namens den proost de hooge rechtsmacht uitoefent.

Proost en kapittel erlangden de rechtsmacht in dit gebied — of althans in het grootste deel daarvan — reeds bij de hierboven aangehaalde akte van 1085. Zij werden er in bevestigd in 1461 ³⁾. In 1474 werden geschillen tusschen het kapittel en den proost over ieders rechten in dit en ander gebied van St. Jan bij overeenkomst in dezer voege beslist, dat de laatste zou hebben en behouden o. a. „jurisdictionem „*secularem altam et bassam, merum et mixtum imperium in „villa de Wilnis, nec non in villis et locis de Mydrecht, „Achtienhoven, Thamen, Culstert et Sevenhoven*”, en hij die zou uitoefenen „*una cum vasallis, ministerialibus et hominibus dictae. . . . praepositurae*” ⁴⁾.

¹⁾ Tegenw. St. v. Utr., II, 207.

²⁾ Mijdrecht, Thamen, vroeger één met Mijdrecht, sinds 1760 een afzonderlijk gerecht. Wilnis in Westveen, Uithoorn, Kudelstaart, Blokland en Kromme-Meiert.

³⁾ Matthaeus de Nob. 435.

⁴⁾ Ald. 444, 447.

In elk der gerechten werd de proost vertegenwoordigd door een schout. Er werd recht gesproken door schepenen, sinds 1598¹⁾ door den proost jaarlijks gekozen uit eene voordracht door schout en schepenen opgemaakt.

Elk schepenengerecht hield jaarlijks *drie* open rechtdagen (echte dingen) op de Dinsdagen na Martini, na Pontiaan en na Jacobi, en verder om de 14 dagen een ordinaris rechte dag²⁾.

Van de vonnissen dezer gerechten stond van ouds slechts appel open op den proost en zijne mannen. Zooals echter de bisschop zich voor zijne „schyve”, korter gedachtenis beroep van alle arresten had aangematigd³⁾, zoo werd ook later in deze aan het hof eene rol toebedeeld. Naar de sententie van den Secreten Raad van 1564 toch⁴⁾ zou van civile sententiën door de lage banken der proostdij gewezen, appel openstaan, en op den proost of zijnen stadhouder en leenmannen en van daar op het hof, en onmiddellijk op het hof. En bij deze beslissing legde de proost zich in zijne aangehaalde ordonnantie van 1598 neder⁵⁾.

In lijfstraffelijke zaken sprak het hooge gerecht der proostdij, samengesteld uit den baljuw met schepenen van Mijdsrecht, Thamen en Wilnis bij gewijsde recht⁶⁾.

De geschreven wetten, de in schrift gebrachte costumen voor Utrecht en voor de kwartieren zijn van vrij jonge dagteekening. De gerechten hadden dus hier nog meer dan in de provinciën, welke ik tot nog toe besprak, telkens den toe te passen rechtsregel te vinden. De plicht en het recht hier toe gaven hun een zeer grooten invloed op de rechtsvorming.

Van medewerking van het geheele volk bij de vaststelling

¹⁾ Ord. van dat jaar op de regeering der proostdij a. 2 (v. d. Water, Utr. Pl. I, 226.

²⁾ Ald. art. 4 en 11.

³⁾ Zie hierboven bl. 164.

⁴⁾ v. d. Water, I, 225.

⁵⁾ Art. 46.

⁶⁾ Tegenw. St. II, 226, v. d. Water, I, 226.

van een rechtsregel door eene daad van wetgeving, blijkt maar zelden. Het duidelijkst bij de totstandkoming van het handvest van Schalkwijk — in het Overkwartier — van 1414 ¹⁾).

Dit is door den heer van Schalkwijk, naar hij zegt „by wille, raedt ende consent onser maegen ende vrunden *ende der gemeener buiren van den kerspel* met goeder voordachten overdraeghen”.

Misschien is aan een gelijken invloed te denken in Hagestein, waar de heer in 1382 een handvest geeft „om versueken ende bede wil ons gemeyn lants, des schependoms van Hagesteyn, bi onsen vryen will, *ende ons gemeyn lands voornd.*” ²⁾).

Misschien; met de uitdrukking *het gemeene land*, moeten wij in Utrecht voorzichtig zijn. Dit leert ons m.i. het best de schouwbrief van den Lekdijk bovendams van 1323 ³⁾). Deze gaat uit van Elect Johan met „die ghemene ecclesie, die gheestelike luden, *dat ghemene lant* en die stadt van Utrecht” en bij de vermelding der bezegeling worden onder het hoofd „wi van den ghemenen lande” slechts vermeld 5 ridders en 9 knapen. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat alleen deze 14 voor het gemeene land zegelden, omdat alleen zij zegels hadden, maar waarschijnlijker zal wel zijn, dat alleen zij het gemeene land vertegenwoordigden. Immers, als in 1375 bisschop Arnold van Hoorn zijn bekenden Landbrief geeft — een der belangrijkste oud-Utrechtsche staatsstukken ⁴⁾ — zijn het alleen ridders en knapen, die als vertegenwoordigers van het gemeene land optreden. Des bisschops ambtenaren zullen — zoo wordt beloofd — den eed doen aan „die ecclesy, ridders, knapen, stadt ende steden des gestichts van Utrecht”; de bisschop zal geen oorlog beginnen dan na dat te hebben „vervolget by onser ecclesiën, *Riddersen, knapen* ende steden van Uytrecht also van outs recht is ende geweest heeft”. En

¹⁾ Versl. Rbr., III, 388.

²⁾ Versl. Rbr., III, 304

³⁾ v. d. Water, II, 63.

⁴⁾ Ald. I, 29.

het zijn ook „dekene ende capittelen der ecclesy, riddersen, knechten, stat ende gemene steden des stichts van Uytrecht”, die beloven, den Landbrief te houden.

Wij hebben daar de vertegenwoordigers van het Nedersticht, de Staten voor ons. De toestemming van de 5 kapittelen werd reeds vroeger gevraagd voor vervreemdingen (1330, 1363)¹⁾ en voor het bezetten van gewichtige posten (1331)²⁾; en reeds in 1355 had bisschop Johan aan de ecclesiën — de vijf kapittelkerken — beloofd, dat hij geen oorlog zou beginnen, geene groote zaken, die tot oorlog konden leiden, zou ondernemen, geen bestand, vrede of zoen sluiten zonder „wille, consent ende goetduncken” van hen, of hunne afgevaardigden³⁾. Uit de akte blijkt, dat zij hem met geld hadden ondersteund; het zal wel geene gewaagde veronderstelling zijn, dat er tusschen die ondersteuning en 's bisschops concessie verband bestond.

En evenzoo zal wel de belofte in 1375, nu niet meer aan de kapittelen alleen, maar ook aan ridderschap en steden gedaan, samenhangen met de „bede” toen door hen onverplicht, „om rechter gonste . . . mer van genen rechte” gegeven.

De ridderschap of een aantal harer leden ontmoeten wij vroeger bij herhaling bij bisschoppelijke akten als getuigen, b. v. reeds 1101, 1105, 1103⁴⁾. Dit getuige zijn is echter niet van overwegende beteekenis, al mogen wij het misschien opvatten als eene verborging der naleving, die het vaak in zich sluit.

Een ander feit daarentegen is van groote beteekenis; zooals wij zagen, sprak oudtijds de ridderschap onder voorzitterschap van den bisschop of zijnen vertegenwoordiger recht in hoogsten aanleg. Zij had dus de macht, de regelen van gewoonterecht te constateeren, en dat wel naar den geest der tijden niet slechts in en voor elk bijzonder geval, maar ook bij wege van algemeenen regel. Zulke wijsdommen zullen wij wel voor ons hebben in

¹⁾ Matthaeus de Nob., 260.

²⁾ Ald. 261 (het geldt daar een post in het Oversticht — dien van Kastelein van Diepenheim).

³⁾ Ald. 277.

⁴⁾ Buchel-Heda, 144.

een aantal artikelen van het Stichtsche Landrecht¹⁾, zoo vermoedelijk in a. XXIII §§ 14, 15, 18, XXIV § 4 „Voort werdt voor recht geweest”, „voor myn genadige heer wert voor recht geweest”, „het is gewesen voor recht”. En van het geven van wijsdommen tot het maken van „overdrachten” (wetten, verordeningen) is slechts ééne schrede, hier als elders. Wij kennen althans ééne zoodanige overdracht²⁾: „anno etc. XVI³⁾ des „Woensdaichs post Invocavit by ridderen ende knapen wert „vernywet ende overdragen”... (volgen eenige artikelen).

Het is duidelijk, dat hun, die zulk eene plaats bij de hoogste rechtspraak innamen, eene plaats in de Staten — toen deze zich vormden — reeds hierom niet kon ontgaan.

Dat de stad Utrecht evenals de kapittelen zich bij de uitoefening van het hoog gezag krachtig deed gelden⁴⁾, blijkt o. a. reeds uit een verbond van 1364⁵⁾, waarbij zij elkander o. a. hulp en bijstand beloven, om onrecht te keeren, en rechtsweigering te verhinderen.

Bij dit verbond is van de steden alleen Utrecht partij. De Landbrief van Arnold van Hoorn van 1375 is mede bezegeld door Utrecht, Amersfoort en Rhenen, en later zijn ook de steden Wijk bij Duurstede en Montfoort mede opgeroepen⁶⁾.

¹⁾ Eene, naar het schijnt particuliere verzameling van onbekende dagteekening. S. Muller Fz., Utr. Rbr. II, 409, vgl. aldaar Inleiding, bl. 414 vlg.

²⁾ Landr., XXIV § 1, t. a. p. 431.

³⁾ 1516? M. i. is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de bepalingen van 1416 zijn.

⁴⁾ Reeds veel vroeger teekenden eenigen „de Trajecto”, bisschoppelijke akten mede, b.v. 1105 Buchel—Heda, 146, 1228 (schout en schepenen) ald. 204, of werd het stedelijke zegel aan den brief gehangen 1250 (ald. 217). De schrijver van den Tegenwoordigen Staat van Utrecht, I, 199, vergist zich echter, wanneer hij in een aantal akten in de tekenende „liberi” vertegenwoordigers van de stad ziet. Dit zijn „liberi episcopi”, vrije leenmannen van den bisschop.

⁵⁾ Matthaeus de Nob., 776.

⁶⁾ Ook de kleine steden zegelden in later eeuwen bisschoppelijke brieven mede (Tegenw. St. v. Utr., I, 201).

Drie leden dus, vormen sinds 1375 de Staten van Utrecht.

Het eerste lid is dat der 5 kapittelen. Elk dezer vaardigde ter vergadering eenige zijner leden (kanunniken) af, die kapittelsgewijs stemden, om de stem van het eerste lid te bepalen.

Na de hervorming duldde men den invloed van Roomsche geestelijken in staatszaken allermint meer. De burgerij verlangde van den raad van Utrecht 1582, dat het 1^e lid der Staten ¹⁾ zou worden gecasseerd. De raad voldeed aan het verzoek en besloot, „dat die eerste staat, die men heet de geestelijkheyd, bij provisie gecasseert, en uyt de Staten bliven sal”. Ridderschap en kleine steden legden zich echter bij dit besluit niet neer. Ten einde het aldus gerezen geschil op te lossen, legde de in 1581 ingestelde Landraad voor de geunieerde provinciën ²⁾ aan de hiertoe samengeroepen ridderschap en steden eene provisioneele regeling voor, die werd aangenomen en krachtens welke de stad Utrecht eene voordracht van 10 personen opmaakte, waaruit de ridderschap en de 4 kleine steden 7 kozen, die als geëligeerden uit de kapittelen het eerste lid der Staten zouden uitmaken. Deze regeling en verkiezing werden den 14^{den} Juli 1582 door den Prins van Oranje bekrachtigd ³⁾.

Het geestelijk, Roomsch karakter had hiermede het eerste lid geheel verloren. De voorgedragenen zouden volgens de goedgekeurde resolutie van den Landraad moeten zijn „goede vertroude patriotten, van de gereformeerde religie, ofte deselve aanhangig ende toegedaan”. De geëligeerden zouden gedurende de zitting niet als geestelijken, maar als wereldlijken worden beschouwd. Zij zouden terstond na hunne verkiezing moeten renuncieeren van het Pausdom en van hunnen

¹⁾ In de hierover gewisselde stukken en genomen besluiten, ook „die derde staat” en „de eerste staat”, „het derde lidt”, „het derde en eerste lidt” genoemd.

²⁾ Zie daarover v. d. Water, I, 72.

³⁾ Zie de stukken hierop betrekkelijk, v. d. Water, I, 182 vlg.

eed aan den koning van Spanje, zij zouden bij meerderheid hunne stem in de Staten bepalen, en met de kapittelen, die capitulariter niet meer over staatszaken zouden mogen vergaderen, geen overleg over de te nemen besluiten plegen ¹⁾.

Utrecht was echter met deze regeling niet volkomen tevreden; in 1586 ontstond eene nieuwe beweging tegen het eerste lid, die er toe leidde, dat de stadsraad op een verzoek hem door de burgerhoplieden overgebracht, de geëligeerden weder casseerde ²⁾ en hun verbod, verder in de statenvergadering te verschijnen, op verbeurte van hunne prebende ³⁾. De ridderschap verzette zich echter tegen deze eigenmachtige handeling en de Stadhouder — de graaf van Nieuwenaar — herstelde provisioneel de geëligeerden ⁴⁾. In eene vergadering van steden en ridderschap van 1587 kwam men tot een vergelijk; de Stadhouder zou uit de geëligeerden en de leden der collegiën (kapittelen) 5 gereformeerden kiezen, die het eerste lid der Staten zouden uitmaken ⁵⁾. Deze regeling was echter van korten duur; in 1588 keerde men tot die van 1582 — de uitspraak van den Landraad — terug ⁶⁾. In 1618 kwam weder in de samenstelling van het eerste lid eene verandering. Voortaan zou het bestaan uit 8 geëligeerden, 4 edelen en 4 burgers te kiezen uit eene nominatie van de stad Utrecht door ridderschap en kleine steden onder approbatie van den Prins ⁷⁾. Eindelijk — om van min gewichtige veranderingen te zwijgen — werd bij het regeeringsreglement van 1674 bepaald, dat de geëligeerden ⁸⁾, vroeger voor hun leven gekozen, voortaan zitting zouden hebben telkens voor drie jaren en dat zij door

¹⁾ Ald. 184; de approbatie van Utrecht en van de ridderschap ald. 185 en de confirmatie van den Prins, ald. 186.

²⁾ Ald. 186.

³⁾ Hun inkomen uit de kapittelgoederen.

⁴⁾ Ald. 187.

⁵⁾ Ald. 188.

⁶⁾ Ald. 189.

⁷⁾ Ald. 193.

⁸⁾ Als sinds 1618 vier edelen en vier burgers.

den Stadhouder zouden worden gekozen zonder iemands nominatie of contradictie ¹⁾).

Ik heb de geschiedenis van het eerste lid eenigszins uitvoerig meegedeeld, omdat de strijd daarover blijkbaar een wedloop was van de stad Utrecht en de ridderschap om het gezag. Dat de stad aanvankelijk de kapittelheeren trachtte te casseeren, zegt ons, dat deze niet aan hare zijde plachten te staan. De keuze van de geëligeerden voor de helft uit de burgers, en voor de wederhelft uit de edelen, was eene transactie, die tot bevrediging voerde.

Het lid der ridderschap ²⁾ schijnt na de middeleeuwen ingekrompen te zijn. In den Landbrief van 1375 is sprake van medewerking van „ridderen en knapen” in het algemeen. In later tijd, als wij omtrent de samenstelling der Staten bijzonderheden vernemen, hebben in het eerste lid slechts zitting die edelen boven de 24 jaar, die eene riddermatige hofstede bezitten, van die gesteldheid, „dat een huisman zig op dezelve veilig bergen mogt met lijf en goed, en er in tijd van nood veilig op slaapen”. Zulke hofsteden waren er in 1536, toen de eisch gesteld werd, 38; later werden er nog verschillende erkend ³⁾. Sinds 1667 stond vast, dat niemand in het lid der ridderschap mocht worden beschreven, dan krachtens toelating door de andere leden.

Het lid der steden, of liever van stad en steden, bestond uit magistraten-afgevaardigden van de stad Utrecht en van kleinere steden, eerst Rhenen, later ook Amersfoort, Wijk bij Duurstede en Montfoort.

Ik zeg stad en steden; Utrecht stond toch met de andere niet op gelijke lijn. Zooals wij zagen, bij den strijd tegen het eerste lid ging van Utrecht alleen het verzet uit en naar

¹⁾ Ald. 170.

²⁾ Zie daarover Tegenw. St. v. Utr., I, 186 vlg.

³⁾ Ald. 192, v. d. Water, I, 154.

de regeling, die een aantal jaren gold, had Utrecht alleen de voordracht.

Ondertusschen, reeds sinds de 16de eeuw¹⁾ was het een, ook door Utrecht erkend feit, dat, zooals zij in 1539 zeide, „zij maar een litmaet van haeren staet was, en buiten de steden Amersfoort, Rheenen, Wijk en Montfoort, die hier bevorens altyts in gelyken saecken mede geconsenteert ende besegelt hadden, in geen geschenk bewilligen kon”²⁾; en in 1550 „so die andere steden mit den Staten niet gedeputeert en hebben, so en can die Stadt van Utrecht sonder die ander Steden geen staet maecken”³⁾. De Statenvergadering droeg oudtijds den naam van Generaal Kapittel en werd toen door den Domdeken bijeengeroepen; later, onder Karel V riep de Stadhouder of de president van het Hof op namens den landsheer; sinds 1593 eindelijk deden Gedeputeerden de oproeping.

Elk der drie leden van de Staten stemde afzonderlijk. Besluiten, door de drie leden genomen, waren krachtig; in de gewichtigste zaken⁴⁾ had geen overstemming plaats, m. a. w. kon de meerderheid de beslissing niet geven.

Omtrent de kracht van het Romeinsche recht in Utrecht hebben wij weinig stellige berichten. Wat wij van de rechtsprekers weten, geeft ons echter reeds voldoende grond om die kracht vóór de 16^e eeuw als zeer luttel te beschouwen. Noch de bureu, noch de ridders en knapen hadden vermoedelijk van dat recht eenige kennis. Enkele aanwijzingen

¹⁾ In 1512 stond dit nog niet vast. Bij de vaststelling van den Verbondsbrieff van Frederik van Baden toch werden de kleine steden „geroepen ende verschreven” — dat zij verschenen waren wordt niet gemeld — maar worden de geëligeerden, de ridderschap, en „burgemeesteren, schepenen en raad, out ende nye der Stadt van Utrecht” gezegd „het Capittel — d. i. de vergadering der drie staten — „t samentlycke” te representeeren (v. d. Water, I, 262).

²⁾ Tegenw. St. v. Utr., I, 205.

³⁾ Zie ald. 205—206.

⁴⁾ Zie eene raming van Frederik Hendrik van 1645 (Tegenw. St. v. Utr., I, 212).

komen deze overtuiging versterken. De schepenen van Hagesteijn zweren dat zij recht zullen doen, zooals het formulier zegt „by myn vyff sinnen”¹⁾; in het handvest van Schalkwijk van 1414 a. 8 wordt voorgeschreven „Alle rechten, die hier niet in gescreven en zijn, die zal men richten, also alst van oudts gewoonlyck is geweest in den gerichte ende kerspell voorseit”²⁾. In de steden wint het Romeinsche recht het eerst veld. Vermoedelijk is het niet bedoeld in de Amersfoortsche willekeur van 1523 art. 188 „wair gheen *beschreven recht* off en is, dair en sel men nijt to doen, ten sel wesen by den burgermeisters, by den scepenen ende by den raidt”, maar waarschijnlijk wel in het slot der costumen van Utrecht van 1550, waarbij aan ieder wordt verboden „voortaen te introduceeren, allegeren ofte poseren andere costumen, ordonnantie, usantie oft maniere van procederen der voorsz. stede ende vryheyt, dan degene hierboven geïnsereert; ordonnerende voorts, dat men in allen saken ende stucken, niet begrepen ende verklaert in dese onse voorsz. ordonnantie, sal procederen ende hem reguleren conform ende naer dispositie van *geschreven recht*”.

Als twijfelachtig werd beschouwd, of Amersfoort en andere steden bij gebreke van eigen recht eerst de costumen van Utrecht moesten toepassen, en pas daarna subsidiair het Romeinsche recht, of terstond met voorbijgang der Utrechtsche costumen het Romeinsche recht. Van der Muelen, raad in den hove kiest in zijne uitgave der aangehaalde costumen (1709) partij voor de eerste meening³⁾. In elk geval is de subsidiaire kracht van het Romeinsche recht in de steden in den tijd der republiek boven twijfel verheven.

En ook voor het platte land heeft die kracht niet kunnen uitblijven sedert het hof in hoogste instantie recht sprak. In de Ordonnantie van den hove van 1583 komt aan het slot

¹⁾ Versl. Rbr., III, 319.

²⁾ Versl. Rbr., III, 391.

³⁾ Bl. 456.

de bepaling voor „datmen in allen anderen zaaken den stijl van procederen betreffende, en in desen niet begrepen, hem zal reguleren na beschreven regten”¹⁾.

In den eed van president en raden is van het Romeinsche recht geen sprake, maar wij behoeven de Decisiën van het hof, door president Willem Radelant verzameld, maar in te zien, om op te merken, dat plaatsen uit Codex en Pandecten onder de argumenten schering en inslag vormen. Ja, men ging zelfs in zijne misplaatste vereering van het Romeinsche recht zoover, te beweren, dat een landrecht van het *jus commune* (N. B.) afwijkende, niet bij analogie mocht worden toegepast²⁾. Onjuist, daar het Romeinsche recht slechts *subsidiair* gold en niet het *jus commune* was, waarop landrecht en costumen uitzonderingen vormden.

¹⁾ v. d. Water, II. 1038.

²⁾ Radelant, *Decisiones posthumae Curiae Provincialis Trajectinae* (1637) bl. 74.

HOOFDSTUK IV.

Rechters en rechtsvorming in Overijssel.

Wij hebben hiervóór¹⁾ gezien, dat in Frankischen tijd verschillende pagi, graafschappen worden genoemd — vermoedelijk drie in getal, die te zamen ongeveer het tegenwoordige Overijssel vormen en ten naasten bij overeenkomen met de latere deelen Twente, Salland en Vollenhove. Bij stukken en brokken heeft de bisschop van Utrecht deze drie gouwen onder zijn gezag gekregen²⁾.

Het eerste recht, dat de bisschop in Overijssel bij ons weten verwierf, was het jachtrecht in het woud Fulnaho in 944³⁾.

Tusschen 1027 en 1054 erlangde hij van den vrijen clericus Adolfus met toestemming van zijne erfgename het goed Goor in Twente met alle toebehooren⁴⁾. Deze schenking was voor den bisschop van te meer belang, omdat hij krachtens de vroeger⁵⁾ vermelde privilegiën nu ook voor deze bezitting emuniteit had.

Dan volgde in tijdsorde de schenking van „comitatum quendam Agridiocensem sive Umbalaha dictum” in 1042⁶⁾,

¹⁾ Inleiding § 6.

²⁾ Zie daarover Racer, *Ov. Ged.*, II, 45 vlg. en Mr. B. J. L. de Geer, *De vorming van het Oversticht* (*Kron. Hist. Gen.* 1875, 427).

³⁾ *O. Cartul.*, 61.

⁴⁾ Buchel—Heda, 111; Racer, *O. G.* III, 105; *O. Cartul.* 93. De overdracht van dit goed had plaats in het graafschapsgerecht, door den toenmaligen graaf Godschalk bij Goor gehouden.

⁵⁾ Hiervóór bl. 151.

⁶⁾ *O. Cartul.* 90.

een gebied, dat vermoedelijk een deel van het latere land van Vollenhove, het zoogenaamde Ommeland van Vollenhove omvat ¹⁾. In dit gebied erlangde de bisschop de gravenrechten; het werd aan St. Maarten geschonken „ut episcopus ac successores sui, de praefato comitatu liberam... potestatem habeant obtinendi, praestandi vel quicquid illis placuerit inde faciendi, cum omnibus utensilibus quae inde possunt provenire”.

In 1046 schonk Hendrik III aan den bisschop ²⁾ „in proprium”... „proprietaem qualem visi sumus manu tenere in loco Daventre dicto, in moneta, teloneis, placitis cum omni regali districtu, omnique utilitatis commoditate, quae ullo modo inde poterit provenire et cum comitatu in Amelande sito”, van welk graafschap — dat zeker niet geheel Hamaland omvatte — de grenzen worden aangeduid ³⁾. Aan de ambtenaren, onder wier gebied dit — wellicht bij den schenkingsbrief eerst opgerichte — graafschap behoorde, wordt elke machtsoefening daarin verboden en den bisschop de vrije beschikking verleend.

In 1049 gaf dezelfde keizer den bisschop het recht om in Oldenzaal elken Donderdag eene weekmarkt en jaarlijks op 22 October eene jaarmarkt te houden ⁴⁾. Dit privilege — het zij ter loops opgemerkt — is merkwaardig, omdat vóór 1049 van geenerlei wereldlijk bezit of gezag van den bisschop te Oldenzaal blijkt, en het marktrecht ook in dat jaar wordt geschonken zonder ander publiek of privaat recht.

In 1086 volgde de schenking van het graafschap Islegowe

¹⁾ Zie Racer, II, 65, van Vloten in Versl. en Meded. Ov. Vereen. III, 59, v. d. Bergh, M. N. Geogr. 176, Hogeman in Versl. 64e Verg. Ov. Vereen. bl. 16.

²⁾ O. Cartul. 87.

³⁾ Ten aanzien van de betwiste en zeer betwistbare vraag, welke de juiste grenzen waren, bepaal ik mij tot verwijzing naar Dumber, K. en W. Deventer, I, 442; Racer, Ov. Ged. II, 66; Bondam, Ch. 117; v. d. Bergh, M. N. Geogr., 185.

⁴⁾ O. Cartul. 91.

— vermoedelijk hetzelfde als Salland ¹⁾ — „cum omni jure et utilitate”.

In 1226 kreeg 's bisschops gezag weer eene andere uitbreiding van beteekenis. Het klooster te Essen had in Salland uitgebreide bezittingen met emunitet; hierover had eerst Gerard van Boekhorst, daarna de graaf van Gelre de advocatie uitgeoefend. Deze was nu opengevallen ²⁾ en werd door den keizer in het genoemde jaar aan den bisschop opgedragen ³⁾. Welk een zelfstandig karakter hier als elders de advocatie reeds had gekregen, blijkt uit de terminologie der oorkonde zelve, die ze in haar opschrift een „comitatus” noemt. Hare verkrijging gaf dus eene belangrijke uitbreiding aan het wereldlijk gezag van den bisschop in Salland.

Was Twente destijds al in 's bisschops handen?

Wij zagen, dat de bisschop 1027—1054 een goed verkreeg, met den naam Goor aangeduid en gelegen „infra comitatum Godescalci comitis, Twente nuncupatum”. Toen behoorde dus, mogen wij aannemen, Twente nog niet tot 's bisschops gebied; daarentegen zeker wel in 1258; in dat jaar toch stelde Bisschop Hendrik I voor de naleving van zekere verbintenissen als borgen o. a. „scultetum suum Tuintie” ⁴⁾. Nader bepaling zou ik niet durven geven, al wil ik vermelden, dat volgens Beka ⁵⁾ en Heda ⁶⁾ reeds vóór het einde der 12de eeuw de bisschop rustig over Twente regeerde. Van dit Twente zou het graafschap Goor onderscheiden wezen, dat dan in 1248 aan den graaf van Goor ontnomen en aan den bisschop toegekend zou zijn ⁷⁾.

¹⁾ Dumber, K. en W. Deventer, I, 444; O. Cartul. 113.

²⁾ Zie daarover Racer, II, 71 vlg. Vergel. mijne aant. op de Groot's Inl., II, 38.

³⁾ O. Cartul. 156.

⁴⁾ Sloet, Oorkb. 789.

⁵⁾ Ed. Buchel, 58.

⁶⁾ Ald. 183.

⁷⁾ Wij moeten ons echter deswege vergenoegen met een beroep op de Divisiechroniek, XVIII, 15; Beka (Ed. Buchel, 80), Heda (ald. 207), Overijss. Kron. (Dumber, Anal., II, 232).

Bijna eene eeuw later werd 's bisschops gezag weder uitgebreid. In 1331 kocht n.l. Jan van Diest de heerlijkheid Diepenheim en het graafschap Dalen. Zij werden den bisschop overgedragen in zijn gerecht te Utrecht in het kapittelhuis der Domkerk „als ridder ende knape, manne ende dienstmanne des ghestichts van Utrecht wijsden”¹⁾).

In hetzelfde jaar zou, naar de bewering van de Overijsselsche kroniek²⁾, Enschede zijn verkregen, of, zooals het in de ook elders wederkeerende terminologie van den schrijver heet, „an Overijssel gekomen”. Ondertusschen, de akte, waaruit dit zou moeten blijken³⁾, spreekt slechts van eene overdracht van „alle de renthe ende recht ende verval, dat wij” (Hendrik van Solms) „hadden in der Staedt van Enschede”. De handeling geschiedde voor het gerecht te Enschede en zoo in tegenwoordigheid o. a. van „Albert van Mislo die daer to richte zaed”. Of hij een bisschoppelijke richter was, is mij niet gebleken; en dat reeds een vijftig jaar vroeger de bisschop er heer was, zou ik niet met Racer⁴⁾ durven afleiden uit de akte van 1280⁵⁾ waarop hij zich beroept. Later had de bisschop er het gezag, dit weten wij; wij moeten ons vooralsnog met deze wetenschap vergenoegen, zonder bij mijn weten bewijzen te hebben omtrent tijd en wijze van ontstaan van dit bisschoppelijk gezag.

Almelo — begrijpende de stad, het landgerecht van Almelo en het gerecht van Vriezenveen — was eene afzonderlijke heerlijkheid, vermoedelijk reeds in de 12de eeuw. In 1258 noemt de bisschop Henricum de Almelo onder zijne „fideles”⁶⁾. In brieven uit de 14de eeuw noemt de heer van Almelo den bisschop zijnen „lieven heere”. Wij weten ook van elders, dat deze toen leenheer van die heerlijkheid was. Hoe hij

¹⁾ Racer, II, 232 (in eene zitting van het „landrecht” dus vermoedelijk).

²⁾ Dumber Anal., II, 252.

³⁾ Racer, II, 263.

⁴⁾ Ov. Ged., II, 94 vlg.

⁵⁾ Matthaeus Anal., V, 36.

⁶⁾ Sloet, Oorkb. 789.

er aan zijn gezag gekomen was, durf ik echter niet uitmaken ¹⁾).

In 1407 kocht de bisschop van den toenmaligen heer de heerlijkheid Kuinre ²⁾).

In 1446 was hij in het bezit van de heerlijkheid Haexbergen, inimmers hij stelde er toen den rechter aan ³⁾). Eene oorkonde van 1452 vermeldt ⁴⁾), dat hij ze gekocht had van heer Reynolt van der Roer; mij is niet gebleken wanneer. Weinig later dan Haexbergen verwierf hij daar het kasteel Blankenberge ⁵⁾).

In 1528 ging het gezag in Overijssel over op Karel V ⁶⁾), in 1556 werd Philips II er gehuldigd ⁷⁾).

Al blijft er ten aanzien van de bijzonderheden menige twijfeling over, wij weten dus in groote trekken ongeveer, hoe de bisschop van Utrecht aan zijn gezag over Overijssel gekomen is. Gaan wij thans na, hoe en door wie hij het uitoefende.

Wij zagen, dat uit Frankischen tijd de namen van drie Overijsselsche gouwen ons zijn overgeleverd. Wij vinden ze terug in die der drie latere kwartieren Salland, Twente en Vollenhove. Deze omvatten naar de voorstelling uit de 14^e 15^e en 16^e eeuw geheel Overijssel. Dit blijkt ons uit de straks aan te halen oproeping ter klaring van 1385 ⁸⁾), uit eene akte van 1425 uitgaande van de ridderschap van Sal-

¹⁾ Racer, O. G 103 vlg.; G. Dumb ar, Verh. over het graafschap Goor en beschr. v. d. heerl. Almelo en Vriezenveen, 19 vlg. Mr. R. E. Hattink, de heerl. Almelo 1236—1420 (Versl. en Meded. Vereen. Ov. R. en Gesch. XXI). Stukken betreffende een geschil tusschen de bureu van Vriezenveen en den Heer van Almelo (Versl. Rbr. IV, 202).

²⁾ Dumb ar Anal., II, 365.

³⁾ Racer, II, 272.

⁴⁾ Ald. 270.

⁵⁾ Ald. VI, 343.

⁶⁾ Racer, II, 289.

⁷⁾ v. Hattum, Zwolle II, 420.

⁸⁾ Tijdr. reg. O. A. VI, 136.

land, Vollenhove en Twente, en de steden Deventer, Kampen, Zwolle en Oldenzaal ¹⁾, uit den 2^{den} Landbrief van David van Bourgondië in 1478 gegeven in overleg met ridders en knapen van Salland, Twente en Vollenhove en de 3 hoofdsteden van Salland ²⁾, en uit dien van Philips van Bourgondië, blijkens den aanhef gegeven bij goeddunken van de gemeene ridderschap en steden der landen van Overijssel, terwijl enkele ridders zegelen namens de ridderschap van Salland, van Twente en van Vollenhove ³⁾. Met deze kwartieren stemmen in naam, maar niet geheel in omvang overeen de rechtskringen Salland, Twente en Vollenhove, aan het hoofd van ieder van welke een bisschoppelijk ambtenaar staat, die eerst veelal schout, daarna meest ambtman, en nog later gewoonlijk drost heet ⁴⁾, en die men bij de schrijvers als drostambten pleegt te zien aangeduid.

Een schout van Salland vinden wij n.f. het eerst genoemd in 1225, daarna in 1258 ⁵⁾, het laatst in 1520 ⁶⁾; een ambtman van Salland het eerst in 1382 ⁷⁾, het laatst in 1524 ⁸⁾; reeds in 1226 wordt een Otto „dapifer Selandiae” genoemd ⁹⁾; dan verdwijnt deze titel geruimen tijd, en eerst in en na 1413 ¹⁰⁾ komt talloze malen weer de drost van Salland voor.

Deze verschillende namen duiden, hieraan is geen twijfel, denzelfden ambtenaar aan ¹¹⁾. Wolter Macharijs heet in 1382 ambtman, in 1386 schout van Salland ¹²⁾. Henric van Essen

¹⁾ Racer, O. G. I, Bewijst. I.

²⁾ Ald. III, 139.

³⁾ Ald. III, 205, 233. Zie echter hierna over bijzondere drostambten.

⁴⁾ Zie ook Overijss. Alman. 1850, bl. 239.

⁵⁾ Sloet, Oorkb. 484, 789.

⁶⁾ Tijdr. reg. O. A., V, 356.

⁷⁾ Ald. I, 94.

⁸⁾ Ald. V, 505.

⁹⁾ Sloet, Oorkb. 491.

¹⁰⁾ Tijdr. reg. O. A., VI, 219.

¹¹⁾ Reeds Racer, Ov. Ged. I, Voorber. n°. 7 zegt dit met andere woorden, echter zonder bewijspplaatsen aan te voeren.

¹²⁾ Tijdr. reg. O. A., I, 94; VI, 145.

in 1436 schout, in 1444 en 1447 ambtman ¹⁾). Dirk van Dort volgt in 1413 Lubbert Esching op als drost van Salland ²⁾, en deze wordt in 1408 en 1409 als ambtman van Salland genoemd ³⁾. Dirk Kampferbeke heet in 1457 schout, in 1457, 1459, 1460, 1461 ambtman, in 1463 drost van Salland ⁴⁾. Jacob van Hackfort, in 1477 aangesteld als schout, heet in 1479 ambtman, in 1482 drost ⁵⁾. Seger van Voorst wordt 1482—1495 bij herbaling ambtman genoemd, in 1484 en 1485 drost ⁶⁾; in 1495 wordt Johan van Ittersum aangesteld als schout van Salland en wordt deze Seger van Voorst zijn voorganger genoemd ⁷⁾. Dezelfde Johan van Ittersum heet ook nog in 1520 schout van Salland en in 1500 en 1520 drost ⁸⁾.

Eindelijk mag ik hier uitdrukkelijk vermelden, dat in 1356 Heinric van den Winhuse genoemd wordt „gesworen richter des ambachtes van Zallant” ⁹⁾.

Tot hetzelfde besluit komen wij voor Twente ¹⁰⁾. In 1258 wordt een *scultetus domini episcopi in Tuiantia* ¹¹⁾ genoemd, in 1266 een *judex de Tuent* ¹²⁾, in 1296 en 1326 en 1347 een schout van Twente ¹³⁾.

In 1358 is Reinoud van Coeverden ambtman in het schoutambt van Twente ¹⁴⁾. In den Landbrief van Twente

¹⁾ Ald. VI, 271, 292, 299.

²⁾ Ald. VI, 219.

³⁾ Ald. II, 165; VI, 218.

⁴⁾ Ald. VI, 341, 341; IV, 101, 127, 136, 154.

⁵⁾ Ald. VI, 399; IV, 382; VI, 412.

⁶⁾ Ald. VI, 416; IV, 378; VI, 466; IV, 635, 395, 432.

⁷⁾ Ald. VI, 481.

⁸⁾ Ald. V, 356, 130, 448.

⁹⁾ Reg. Ov. Oork. n°. 1070.

¹⁰⁾ Ik veroorloof mij, voor Twente en Vollenhove mijne bewijplaatsen te beperken.

¹¹⁾ Sloet, Oorkb., bl. 789.

¹²⁾ Wilmans, Westf. Urkb. n°. 772.

¹³⁾ Racer, Ov. Ged. II, 128, noot n; Tijdr. reg. O. A., I, 43; Matthaeus ad Anon. 87.

¹⁴⁾ Gron. Oorkb. I, 322.

van 1365¹⁾ is telkens van den ambtman sprake en deze titel komt nog veel later voor, sedert 1433 echter afwisselend met dien van drost²⁾. In 1433 is Everwijn van Bentheim drost van Twente³⁾. Rudolf van Bevervoorde heet in 1448, 1449, 1450, 1452, 1455, 1457 ambtman, in 1450 drost⁴⁾. Hij wordt opgevolgd door Willem van Buchorst⁵⁾ die in 1457 drost, in 1460 ambtman wordt genoemd⁶⁾. Johan van Twickelo wordt den 18^{en} Januari 1494 aangesteld als ambtman, doet den 20^{en} Januari den eed als drost⁷⁾, en wordt in Juni van hetzelfde jaar als drost betiteld⁸⁾, maar heet nog in 1518 weer ambtman⁹⁾.

En wederom hetzelfde blijkt ons — zij het uit iets schaarscher berichten — ten aanzien van Vollenhove.

In oorkonden van 1213 en daarna vinden wij telkens een schout genoemd¹⁰⁾. Ten aanzien van sommige daarvan kan twijfel rijzen, of zij een schout van het kwartier of van de stad bedoelen. De oudste kunnen van een stedelijken schout niet spreken; immers Vollenhove kreeg eerst in 1354 stadrecht. En ook waar in 1365 Henric de Zure als schout van Vollenhove genoemd wordt kan blijkens den inhoud der akte slechts van den landschout (s. v. v.) sprake zijn¹¹⁾. Als ambtman

¹⁾ Racer, Ov. Ged. III, 1.

²⁾ Het eerst treffen wij den titel „dapifer Twenthiae” bij mijn weten aan in 1336/37 (Muller, Reken. drost v. Twente Hist. Gen. Bijdr. en Meded. XVIII, 137), en in 1345 (Cameraars Reken. v. Deventer, I, 195); daarna verdwijnt hij geruimen tijd.

³⁾ Racer, II, 219.

⁴⁾ Tijdr. reg. O. A., VI, 307, 311, 312, 318, 320, 327, 333, 337.

⁵⁾ Ald. VI, 317.

⁶⁾ Ald. VI, 341, 360.

⁷⁾ Ald. VI, 469.

⁸⁾ Ald. IV, 608.

⁹⁾ Ald. V, 399.

¹⁰⁾ Zie mijn „de stad Vollenhove en haar recht”, I, 8.; S. Muller Fz., Reg. en Rek. v. h. Bisd. 3, 4, 5, 7, 8.

¹¹⁾ Tijdr. reg. O. A., I, 73. Deze handelt o. a. over het transport van landerijen in het kerspel Hasselt.

van Vollenhove komt n. f. het eerst voor Hake van den Rutenberge in 1396 ¹⁾, die in 1397 weer schout heet ²⁾.

Heb ik het wel, dan wordt in 1413 het eerst een drost genoemd ³⁾, n. l. Pelgrim van den Ruytenborch, wien onder-tusschen in 1419 weer de titel van schout gegeven wordt ⁴⁾.

Raadplegen wij de commissie van Johan van Twickloe als drost van Twente van 1500 ⁵⁾ — de oudste mij bekende — dan zien wij, dat hij verplicht is, steden, landen en luiden „truwelike te regieren, te bewaren ende toe beryden”, de onderzaten, steden en sloten te „behoeden, te beschermen ende te bevreden voir gewalt ende unrecht... ende enen igelyken lantrecht doen ende laten wederuaren”. Verder zal hij jaarlijks rekening en bewijs doen van alle breuken en andere opkomsten, die hij voor den landsheer ontvangen heeft. Wat de juiste zin is van dat doen van landrecht, of dit rechtsdwang aanduidt, en welken, zal ons nader blijken.

Ik zeide, de kwartieren Salland, Twente en Vollenhove en de drostambten van dien naam dekken elkaar niet volkomen.

Het kwartier Salland bevat n. l. behalve het gelijknamige drostambt nog het drostambt Ysselmuiden, het hoogschoutambt Hasselt, de ambtmannij van Colmschate en de heerlijkheid Zallick; het kwartier Twente behalve het gelijknamige drostambt nog het drostambt Haexbergen en de heerlijkheden Almelo en Diepenheim.

Ysselmuiden vormt een afzonderlijk drostambt, althans sinds de 15^e eeuw. De ambtenaar, die aan het hoofd hiervan staat, heet eerst veelal ambtman ⁶⁾, na 1492 meestal drost ⁷⁾ maar

• ¹⁾ Ald. II, 47.

²⁾ O. Arch. Kampen I, 103.

³⁾ Overijss. Alman. 1850, bl. 272.

⁴⁾ O. Arch. Kampen I, 139.

⁵⁾ Winhoff—Chalmot, bl. 517.

⁶⁾ B. v. 1407, 1408, 1439, Tijdr. reg. O. A., VI, 217, 275.

⁷⁾ B. v. 1492, 1500, ald. IV, 551; V, 121 enz. Zie het register.

somtjids nog ambtman¹⁾. Deze stelt in zijn gebied de schouten aan²⁾.

Hasselt vormt een bijzonder gebied³⁾ reeds in de tweede helft der 14^e eeuw. Het wordt dan genoemd als schoutambt, wel te onderscheiden van het richteramdt. De schout bekleedde zijn ambt in Hasselt en Hasselterkerspel, Staphorst en Rooveen⁴⁾. Hij had in zijn gebied in hoofdzaak dezelfde macht en dezelfde rechten als de schouten, later drossen van Salland, Twente, Vollenhove in het hunne. De richters der kerspelen werden evenals hij door den landsheer benoemd. Hij zelf bekleedde veelal ook het richteramdt van Hasselt⁵⁾.

¹⁾ B. v. 1520, ald. V, 457.

²⁾ De schoutambten zijn Ysselmuiden, Grafhorst, Wilsem, Genemuiden, Kamperveen en Ens (Tegenw. St. v. Overijss. IV, 136 vlg.) Zie over Urk en Emmeloord ald. 183, Vereen. Overijss. r. en gesch., Versl. II 89, Bijdr. t. d. Gesch. v. Overijssel V, 143).

³⁾ Tegenw. St. v. Overijss. IV, 193 vlg.

⁴⁾ Zie daarover hierna bl. 197.

⁵⁾ Dit kan blijken uit het volgende lijstje:

Schouten.	Richters.
	1344 Werner van Breetlaer (T. R. I, 62).
	1360 Johan Alfertsz (T. R. I, 71).
	1364 Gerard Mulaert (T. R. I, 74).
1368 Coep Wynekensz. (T. R. I, 81).	
1379 Albert Mulaert (T. R. I, 91).	
1396 Albert Mulaert (T. R. II, 38).	
1397 Seyne Mulaert (Reg. O. A. Hasselt, 109).	
1402 Bert. Gherberdinck (T. R. II, 101).	1400 Joh. ten Toorne (T. R. II, 82).
	1404 Bert. Gerbolding (T. R. II, 119).
	1408 Sweder Schotte (Reg. O. A. Hasselt, 111). ●
	1418 Sweder Schotte (T. R. VI, 228).
tot 1425 Sweder Schotte (T. R. VI, 241).	
1425 Gert Mulert (T. R. VI, 241).	
1456 Hessel Mulert (T. R. VI, 337).	
1459 Hessel Mulert (T. R. VI, 345).	
1466 Hendrik Mulert (T. R. VI, 37).	

Dat echter die ambten verscheiden bleven, blijkt o. a. uit de aanstelling van Lubbert Mulert, richter van Hasselt, tot schout van Hasselt in 1518.

De schout van Hasselt was nog in 1531 de hoogste ambtenaar aldaar, zooals wij mogen afleiden uit het feit, dat de stadhouder bij *hem* zijn intrek nam ¹⁾.

Zooals de oude schouten van Salland enz. van titel veranderd zijn, zoo is het ook die van Hasselt, die later hoogschout heet ²⁾. Nog in de tweede helft van de 17^e eeuw is de titel onzeker; Rutger van Haersolte heet in 1652 schout, in 1659 hoogschout van Hasselt en Hasselter ambt ³⁾. De vroegere richter heet later veelal schout.

Oudtijds was vermoedelijk, zooals ik zeide, de verhouding tusschen schout (hoogschout) en richter dezelfde als in de drostambten. Wij zien o. a. beiden akten opmaken over handelingen van vrijwillige rechtsmacht. Later echter was de richter (schout) buiten Hasselt niet gerechtigd zelf die akten te verlijden, maar bracht hij aan den hoogschout aan, wat voor hem was voorgevallen, en deze certificeerde het ⁴⁾.

De telkens terugkerende strijd tusschen den hoogschout en de stad ⁵⁾ over de hooge jurisdictie zal wel ten deele te wijten zijn aan de vroeger ongetwijfeld ook hier bestaande eenheid van gerecht, die wij voor de drostambten zullen

Schouten.	Richters.
1467 Hendrik Mulert (T. R. IV, 191).	1467 Hessel Mulert (T. R. IV, 189).
1493 Hendrik Mulert (T. R. VI, 463).	1479 Hendrik Mulert (T. R. IV, 338).
1511 Herman v. d. Cloester (T. R. V, 258).	1493 Hendrik Mulert (T. R. VI, 462).
1518 Lubbert Mulert (T. R. V, 364).	1511 Lubbert Mulert (T. R. V, 266).
	1518 Lubbert Mulert (T. R. V, 361).

¹⁾ Register O. A. Hasselt, 169.

²⁾ Tegenw. St. v. Overijss., IV, 214 vlg.; Register O. A. Hasselt passim; zie de inhoudsopgave i. v.

³⁾ Register O. A. Hasselt, 298, 306.

⁴⁾ Ald. 307, Tegenw. St. t. a. p. 215.

⁵⁾ Register O. A. Hasselt passim.

leeren kennen, en in de langdurige samenvoeging van schoutambt en richterambt in ééne hand.

In Salland treffen wij verder eene lage heerlijkheid Zallie aan, waarover ik mag volstaan met verwijzing naar den Tegenw. St. van Overijssel IV, 117. En Colmschate vormt eene afzonderlijke ambtmannij ¹⁾!

In het kwartier Twente ligt het Drostambt van Haexbergen, dat meestal verbonden is met het kasteleinschap van Blankenberge ²⁾. Den richter en den achterrichter te Haexbergen stelde de landsheer zelf aan ³⁾.

De heerlijkheden Diepenheim en Almelo moet ik hier vermelden, zonder hare geschiedenis en inrichting in bijzonderheden te kunnen bespreken.

Elk drostambt — om nu maar dezen naam te gebruiken — was in later tijd verdeeld in een aantal richter- of schoutambten. De meeste hiervan worden eerst genoemd in de 14de, slechts enkele in de tweede helft der 13de eeuw. Zijn er wellicht in de eerste tijden van het bisschoppelijke gezag in Overijssel geen richters onder de schouten ⁴⁾ geweest? Ik durf het niet verzekeren. Zeker is geleidelijk het aantal richterambten (ambachten) belangrijk vermeerderd.

Er bestaat in vele streken, en zoo ook in Overijssel, een nauw verband tusschen het kerspel en het richterambt, zooals zoo aanstonds zal blijken. Bij groeiende bevolking worden

¹⁾ Enkele akten, die echter geen bijzonder licht werpen op den toestand, in het Tijdr. reg. O. A.; zie den bladwijzer. In de Versl. en Meded. der Vereen. v. Overijss. r. en gesch. IX, 20 komt een curieus stuk voor betreffende de verdobbeling van het schoutambt van Colmschate in 1727.

²⁾ B.v. 1489, Tijdr. reg. O. A. VI, 447; 1496. L. Off. Fred. v. Baden 97; 1547, Overijssel onder Karel V, bl. 31. Volgens de akte bij Racer, O. G. VI, 343 werd het kasteel Blankenberge in 1449, aan den bisschop overgegeven. Hij had er intusschen blijkens de akte ald. 337 reeds in 1448 den kastelein aangesteld.

³⁾ B.v. 1439, Tijdr. reg. O. A. VI, 277; 1446, ald. 296; 1461, ald. 360; 1498, L. Off. Fred. v. Baden 189; 1518, Tijdr. reg. O. A. V, 351.

⁴⁾ De toenmalige schouten, de latere drosten.

nieuwe kerspels en vermoedelijk ook nieuwe richterambachten afgesplitst van de oude.

Ten aanzien van de kerspelvorming hebben wij oudere berichten. Daarover hier een woord. Aanvankelijk heette, zooals men weet ¹⁾, het bisschoppelijk gebied, de bisschoppelijke gemeente „*παροικία*”. Het draagt nog tot in den Karolingischen tijd ²⁾ dien naam, die dan echter niet minder wordt gebruikt voor het gebied van de doopkerk. Immers, er waren bij veldwinning van het christendom al spoedig naast de bisschopskerk andere ontstaan, met daaraan verbonden geestelijken, die den bisschop in zijn ambt bijstonden. Deze waren deels doopkerken, hadden dan een priester aan haar hoofd, en vormden een middelpunt, waar de omwonenden in een bepaalden kring hunne godsdienstplichten moesten waarnemen. Daarnaast stonden kerken van minderen rang (oratoria, capellae enz.) waar wel de mis gelezen, maar niet de doop bediend mocht worden. Geleidelijk werd de bevoegdheid aan deze laatste uitgebreid en sloot zich de kring om elk der kerken van beide soorten (parochie). Welnu, die verheffing van kapellen en kloosterkerken tot doopkerken en daarmee de vorming van nieuwe parochiën, kerspelen, is ook voor Overijssel gemakkelijk aan te toonen. Enkele voorbeelden.

In 1132 ressorteert onder de kerk te Stavoren o.a. de kapel te „Kundert” ³⁾; later is Kuinder eene afzonderlijke parochie ⁴⁾.

De kerk te Ootmarsum was in het begin der 10de eeuw een „*parvum oratorium*” ⁵⁾. In 1236 wordt vergunning gegeven tot het stichten eener kapel „in villa Almelo”, die onder toezicht zal staan van de kerk te Ootmarsum die dus nu doopkerk

¹⁾ Zie Richter—Dove—Kahl, Lehrb. d. Kirchenrechts I, 33 en vlg.

²⁾ Vita S. Sturmī († 779) auctore Eigile († 822), „Totam provinciam (sc. Saxoniam) in parochias episcopales divisit” (M. G. S.S. II, 2, p. 376, Reg. Ov. Oork. 904).

³⁾ Reg. Ov. Oork. 948.

⁴⁾ Heussen v. Rijn, Kerkel. gesch. en oudh. III, 566.

⁵⁾ Reg. Ov. Oork. 927.

is ¹⁾. Later wordt Almelo als een afzonderlijk kerspel vermeld ²⁾.

In 1214 is de kapel te Diepenheim tot parochiekerk verheven ³⁾.

In 1233 krijgt het klooster St. Mariënborg in Salland recht van begrafenis, biecht en laatste oliesel ⁴⁾. In 1241 erlangen de ingezetenen der 12 hoeven op 't Veen de bevoegdheid, om doop, begrafenis en overige kerkgerechtigheden in dat klooster te ontvangen ⁵⁾. In 1255 verbiedt de bisschop op straffe den priester te Hasselt, de bewoners van *het Veen* bij het klooster St. Mariënborg, die gebruik maken van het voorrecht van 1241, deswege lastig te vallen ⁶⁾. In 1282 eindelijk geeft de elect Johan aan proost en convent van St. Mariënborg verlof, eene kerk te bouwen in het moeras Ruenvhene, alsmede om de lieden, daarop wonende, onder die kerk te brengen, en hun daar doop, begrafenis en andere kerkgerechtigheden te doen geworden ⁷⁾. Zoo wordt Rooveen een kerspel.

Gelijk ik zeide, het valt te vermoeden, dat met het aantal kerspelen het aantal richterammbten is toegenomen. Beide hebben elkaar zeker wel nooit gedekt, maar men behoeft slechts op te merken, hoe dikwijls er sprake is van den richter in dit of dat kerspel, om van den samenhang overtuigd te worden. Het zij mij vergund een lijstje te geven, waaruit die blijkt. Ik kan daarbij tot grondslag nemen eene oproeping ter klaring — waarover later — welke in 1385 wordt toegezonden aan alle richters in Salland, Twente en Vollenhove ⁸⁾. Hieruit leert men de toenmalige richterammbten kennen, men vindt die meerendeels vroeger of later als kerspels terug ⁹⁾.

¹⁾ Racer, Almelo. Oudh. 71; Nijhoff's Bijdr., N. R. I, 127; R. E. Hattink, t. a. p. 2.

²⁾ O. a. 1455 (Tijdr. reg. O. A. III, 109).

³⁾ Racer, O. G. II, 251.

⁴⁾ Tijdr. reg. O. A. I, 8.

⁵⁾ Ald. I, 9.

⁶⁾ Ald. I, 14.

⁷⁾ Ald. I, 29.

⁸⁾ Tijdr. Overijss. reg. VI, 136.

⁹⁾ Ik mag hier ook wijzen op de oorkonde van 1133 (Racer, O. G. II, 200), die van kringen van 100 waarschappen, markeandeelen gewaagt.

Vermeld worden :

In Twente.

Diepenheim,	als kerspel vermeld o. a. in	1214 (Racer, O. G. II, 251).
Markeloo	" " " " "	1387 (Tijdr. reg. O. A. I, 100).
Goor	" " " " "	1387 (ald. VI, 156).
Enschede ¹⁾	" " " " "	1280 Wilmans Westf. Urkb. n ^o . 1118.
		1399 (Tijdr. reg. O. A. II, 64).
Oldenzaal ²⁾	" " " " "	1330 (Reg. Ov. Oork. 55).
		1382 (Tijdr. reg. O. A. VI, 72).
Ootmarsum ³⁾	" " " " "	1277 (ald. I, 26).
Rysen ⁴⁾	" " " " "	1252 (ald. I, 12).
Wederden	" " " " "	1351 (ald. I, 68).
Losser	" " " " "	1352 (Racer, O. G. VI, 298).
Borgonden ⁵⁾		
Borne ⁶⁾	" " " " "	1420 Heussen v. R., t. a. p. III, 525).
Degeninchen ⁷⁾	" " " " "	(Acta Vis. Aegid. de Monte 104; Heussen v. R., t. a. p. 669).

In Salland.

Deventer	Dat de groote steden reeds vroeg kerspelen zijn geweest, behoeft niet aangetoond.
----------	---

Colmschate

De gegevens door deze akte verstrekt, zijn echter vaag; het is onzeker, of Ostergo en Suthergo al of niet de bekende Friesche gouwen zijn, en we kunnen niet nagaan, in welk verband de in de oorkonde besproken kringen staan met later bekende. Ik kan er dus niet zooveel gewicht aan hechten als E. Mayer, D. u. Franz. Verf. gesch. I, 412, n. 14.

¹⁾ Komt als richteramtb ook voor in 1331 (Racer, O. G. II, 264) en 1337 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XVIII, 144, 158).

²⁾ Id. in 1261 (Wilman's, Westf. Urkb., n°. 685). Heeft reeds in 954 eene collegiaalkerk (Reg. Ov. Oork. 93).

³⁾ Komt als richteramtb ook voor in 1337/38 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XVIII, 146, 159), in 1338 (Gron. Oorkb. I, 252) en in 1365 (Tijdr. reg. O. A. I, 74).

⁴⁾ Id. in 1337/38 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XVIII, 151) en 1351 (Tijdr. reg. O. A. I, 68).

⁵⁾ Vermeld 1336 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XVIII, 147, 159).

⁶⁾ Kerspel en gericht van Borne worden in dezelfde akte vermeld, 1467 (Tijdr. reg. O. A. IV, 194).

⁷⁾ In de rekening van den Drost van Twente van 1336/1339 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XVIII, 127 vlg.) wordt melding gemaakt van 8 schout-

Olst	als kerspel vermeld o. a. in	1295 (ald. I, 33).
Wije	" " " " "	1357 (Reg. Ov. Oork. 549).
Wilsem	" " " " "	1384 (Tijdr. reg. O. A. VI, 111).
Campen		
Camperveen	" " " " "	1381 (ald. VI, 27).
Ysselmuiden	" " " " "	1375 (Acta Vis. 175, Heussen v. R. t. a. p. III, 595, Tijdr. reg. O. A. I, 88).
Ense	" " " " "	(Heussen v. R. t. a. p. III, 596).
Genomuiden	" " " " "	(Acta Vis. 46, Heussen v. R., t. a. p. III, 594).
Mastebroec	" " " " "	(Acta Vis. 43, Heussen v. R., t. a. p. III, 595).
Hasselt ¹⁾	" " " " "	1360 (Tijdr. reg. O. A. I, 71).
Dalvessem ²⁾	" " " " "	1376 (ald. I, 90).
Ummen	" " " " "	(Heussen v. R., t. a. p. III, 640).
Hardenbergen	" " " " "	1403 (Tijdr. reg. O. A. II, 111).
Heyne	" " " " "	1456 (ald. IV, 16).
Raelte ³⁾	" " " " "	1367 (ald. I, 79).
Helendoorn	" " " " "	1367 (ald. I, 79). ⁴⁾
Holten	" " " " "	1420 (ald. II, 250).
Batmen ⁵⁾	" " " " "	1386 (Tijdr. reg. O. A. VI, 139).
In Vollenhove.		
Steenwije	" " " " "	1331 (ald. VI, 28).
Ysselhamme	" " " " "	1420 (ald. VI, 233).
Scaerwolde	" " " " "	(Acta Vis. 152, Heussen v. R., t. a. p. III, 578).
Gheethoorne	" " " " "	1453 (Tijdr. reg. O. A. VI, 331).
Wanneperveen	" " " " "	1350 (ald. O. A. I, 66).
Ruveen	" " " " "	1282 (ald. I, 29).
Staphorsterveen		
(Staphorst)	" " " " "	(Heussen v. R., t. a. p. III, 653).

ambten: Oldenzaal, Ootmarsum, Enschede, Borgunden, Delden, Haekesberghe, Ghore en Risnen.

¹⁾ Een Richter te Hasselt wordt reeds in 1344 vermeld (Tijdr. reg. O. A. I, 62).

²⁾ Een richter te Dal'sen in 1322 (ald. 41).

³⁾ De schout te Raalte wordt vermeld in 1265 (ald. 20).

⁴⁾ Deze beide akten zijn met elkaar in strijd; beide spreken van hetzelfde goed, volgens de eerste is het gelegen in het kerspel Raalte, volgens de tweede in het kerspel Hellendoorn.

⁵⁾ In 1496 wordt iemand beleend o. a. met het gericht van Sallicker-kerspel (Tijdr. reg. O. A. V, 10).

Geleidelijke uitbreiding van het aantal richterammbten is niet de eenige beweging, die wij opmerken. Soms zien wij ook richterammbten samenvoegen, en het aantal dus inkrimpen. Om een voorbeeld te noemen; eerst waren Yhorst, Staphorst en Rooveen afzonderlijke schoutambten; kort na 1444 is dat van Yhorst met dat van Staphorst vereenigd, en in de 18de eeuw is dat van Rooveen er bij gevoegd ¹⁾).

Twee eeuwen later is het verband nog duidelijk herkenbaar, al is de afwijking grooter geworden, zooals ons kan blijken uit vergelijking van de richterammbten, genoemd in de kroniek van Arent toe Boecop ²⁾ met de pastorieën, die aldaar ³⁾ en in de Acta visitationis Dioecesis Daventriensis van 1571 en volgende jaren ⁴⁾ worden vermeld.

Omtrent de middeleeuwsche geschiedenis van het Overijsselsche rechtswezen hebben wij slechts onvolledige berichten. Uit eene akte van 1213 ⁵⁾ zouden wij opmaken, dat men in Overijssel reeds in het begin der 13de eeuw de onderscheiding van hooge en lage gerechten kende. Immers, de bisschop draagt in dat jaar aan Dirk en Hendrik van Buchorst op „dat voetgherichte ⁶⁾), dat gheheten is dat leghe gerichte in [Wilsen en Sallik] ende dat hoghe gerichte alse van roeve ende vrouwen eude jonkvrouwen te vercrachten ende van bloetstortinghe, dat beholden wi ons”.

Ondertusschen, andere berichten bevestigen dit niet in voldoende mate, en waar wij gegronnen twijfel mogen koesteren, of onder de gouw-schouten reeds in de 13de eeuw andere rechters hebben gestaan, mogen wij wel aarzelen met het aannemen van tweeërlei gerechten.

¹⁾ Versl. 10de verg. Ov. Vereen. bl. 8.

²⁾ Hist. Gen. Codex Diplomaticus II, 5 bl. 387 vlg. (laatste kwart der 16de eeuw).

³⁾ Ald. 384 vlg.

⁴⁾ Uitg. van Mr. R. E. Hattink in de werken der Vereen. t. beoef. van Overijss. R. en Gesch.

⁵⁾ Racer, II, 187.

⁶⁾ De uitdrukking wijst op vertaling uit het Latijn.

Dit is zeker, in den tijd waaruit duidelijke berichten tot ons zijn gekomen, oordeelde een zelfde gerecht over criminele en civiele zaken — behoudens eenige uitgezonderde — en wel het kerspelsgerecht, de schoutenbank.

Twee berichten uit de 16^e eeuw leeren ons dit op afdoende wijze. In den lastbrief aan de gezanten in 1566 naar Philips II gezonden, om de bezwaren tegen de instelling van het hof van canceler en raden uiteen te zetten¹⁾ — waarover nader — werd betoogd, dat er voor dat hof geen plaats was, aangezien naar de oude landrechten en costumen, die de landsheer moest eerbiedigen, elke persoon en zaak haren bevoegden rechter had. De verschillende gerechten worden dan opgenoemd en beschreven, en er wordt o. a. gezegd „de huisliede, wonende in het platteland, hebben in elke karspel of parochie, oiren ordinaris richter, voir denwelken die ondersaten behouren na den landrechte an der leeger bancke getoigen en besproiken te worden, en anders nergens. Ende wanneer eenige partye sich bevindt besweert an der leeger bancken van synen ordinaris richter, mag appelleeren in claringe”. Van geen ander gerecht van eersten aanleg voor de vrije plattelandsbewoners, dan dit kerspelsgerecht, wordt melding gemaakt.

Eenige jaren later schrijft Arent toe Bocop in zijne kroniek²⁾ eveneens „in den lande wordt een yder, dye nyet van dye ridderscap synnen, voer synnen schulte besproken”, en reeds zeven jaren vroeger had Winhoff zich in gelijken geest doen hooren³⁾. Ook het Landrecht van 1630 bevatte, zooals wij later zullen zien, dezelfde regeling.

Inderdaad, wij hebben bewijzen te over in de Landrechten, dat de kerspelsgerechten — om ze nu zoo te noemen — recht deden in alle zaken.

Vooreerst wordt er bij herhaling gewaagd van berechting in het karspel. In de Landbrieven van 1406 en in de ver-

¹⁾ Racer, O. G. III, 293, Schlingemann, t. a. p. 87.

²⁾ T. a. p. bl. 392.

³⁾ Landr. v. Averissel uitg. Chalmot, bl. 370.

zoeken, die hiertoe leiden ¹⁾, wordt o. a. de regel gesteld, dat men geen gegoed ingezetene in hechtenis mag nemen, dan ingeval van heete daad, „of hie en weer myt rechte verwonnen in den kerspellen ende voer die banck, daer die saecken gheschiet weeren”². Dat hier vooral sprake is van zaken, die wij onder de hooge jurisdictie plegen te begrijpen, is niet twijfelachtig, en het blijkt dus, dat ook deze binnenskerspels worden berecht.

Dit vindt bevestiging in den tweeden Landbrief van David van Bourgondië van 1478 a. 30. Kan een beklagde, in gevallen waarin hem dit vrijstaat, geen borg stellen, zoo mag de ambtman hem „antasten ende setten in des heren stock inden kerspel dair dat geschiet wair”³), ende sal hem dan binnen vier dage.... toe rechte stellen ende laten hem syn lantrecht onvertogen voirt wtstaen voir die banck ende in den kerspel voirs.”

De Nye Reform. van Maximiliaan van Egmond van 1541 a. 34⁴⁾ sprekende van den plicht der voorspraken, om hun bijstand te verleen, veronderstelt, dat het gerecht gehouden wordt „in eeniger stat, oft in dat kerspel”; het landgerecht is dus ook dan het kerspelsgerecht.

En volgens de dingtaal van doodslag in Overijssel ⁵⁾ is hij die de terechtzitting leidt de „richter” of „scholte”; ook dit wijst zonder twijfel op eene berechting van doodslag in het kerspelsgerecht, en zoo naar Frankischen regel sommige zaken uit haar aard voor een hooger gerecht waren behandeld, dan zou zeker de doodslag één daarvan zijn geweest.

¹⁾ Racer, III, 114 vlg., Dumber, Anal. II, 380. Reeds vroeger, in 1337/1339 int de drost in de 8 genoemde schoutambten (judiciis) boeten, oogenscheinlijk daar verbeurd en opgelegd voor misdrijven van allerlei soort, doodslag, mishandeling, diefstal, arrestbraak, huisvredebreuk, en tal van andere (Bijdr. en Meded. Hist. Gen. XVIII, 140 vlg).

²⁾ Racer, III, 175.

³⁾ Vgl. ald. a. 31. In Salland was blijkbaar in elk kerspel eene gevangenis, in Twente niet.

⁴⁾ Racer, III, 277.

⁵⁾ Pro Excolendo, I, 380 vlg.

Ik zeide daar, dat de richter of schout voorzat in het kerspelsgerecht. Dat was althans in later tijd regel. Het voorzitterschap kon echter ook bekleed worden en werd vermoedelijk in vroeger tijd zelfs veelal bekleed door den ambtman (drost). Zoo wordt het duidelijk, waarom de ambtman bij herhaling als rechtdoende wordt vermeld, en toch van geen afzonderlijk drosten-gerecht blijkt. Aanvankelijk voerde de ambtman veelal het voorzitterschap in de kerspelsgerechten, zijn gewone titel was toen schout, en er waren misschien weinig richters (scholten) onder hem. Geleidelijk groeide het aantal kerspelen, daarmee het aantal kerspelsgerechten, waar nu als vroeger de ambtman als voorzitter kon zitting nemen, maar waar hij meer en meer door den richter werd vervangen, wellicht het eerst in zaken van lage jurisdictie.

In den Landbrief van Johan van Vernenborg aan Twente van 1365 treffen ons twee bepalingen. In art. 31 zegt de bisschop: „wie eens gueds in gheweer zit jaar en dach ane rechte bisprake, den zoele *wi ende onse amptlude* daerinne hoelden...”, en in art. 40 verbiedt hij ieder buitenslands recht te zoeken, tenzij men bewijzen kan, „dat *wi oft onse amptman* hem rechtes weygherden”. Dat hier de lagere richters niet worden genoemd kan zijn grond hierin vinden, dat de ambtman de lagere gerechten leidt¹⁾. Bij die opvatting zouden wij het woord richter in art. 41 van den-

¹⁾ Ik geef toe, ook eene andere verklaring is mogelijk, nl. dat alleen de ambtman, niet de lagere richter over bezit oordeelt — maar dan vragen wij, met welk gerecht? — en dat rechtsweigeren van den lageren richter niet bevoegd maakt om buitenslands recht te zoeken, zoolang de mogelijkheid openstaat, dat de hoogere hem tot zijn plicht zal brengen. Ook kan men art. 31 aldus opvatten, dat het onder *amptlude* de richters mede begrijpt, daar anders het meervoud misplaatst zou zijn; er is toch in Twente maar één ambtman in engeren zin. Ondertusschen, dat meervoud komt ook voor in art. 15 van denzelfden landbrief, luidende: „eynen vrede-lozen man en zoele *wi oft onse amptlude* gheenen vrede vorwaert oft zoen gheven buten den clagheren”, en hier kan het meervoud niet wel slaan op de richters. Ik zou dus eer meenen, dat de bisschop het meervoud gebruikt, denkende aan de achtereenvolgende ambtlieden.

zelfden Landbrief niet in technischen zin moeten nemen, maar er den ambtman onder moeten verstaan. Dat artikel luidt: „eyn man de gheladet woerde mit eynen zweerde tot sinen hoghesten rechte, ende eyn heymael gheheget woerde.... mach dat gherichte des nyet versten, id en weer datten *richter* van noetsaken also belegghen were, dat he nyet richten en mochte”. In geen geval mogen wij hier het woord *richter* zoo beperkt opvatten, dat de ambtman er *niet* onder begrepen is. Dat deze mag voorzitten in het heymael, schijnt niet twijfelachtig. Ik wijs voorloopig slechts op het „landrecht der Twenthe declariert” van Winhoff¹⁾ waar wij o. a. lezen „die sick ynt heymaell entschuldigen wyllen, den en sal die amptman ghyne verstinge doen²⁾.... Het trekt ook onze aandacht, dat in artt. 32 en 33 van den Landbrief van Johan van Vernenburg de *ambtman* waken of graven doet aanzeggen.

Men versta mij wel; ik zal niet beweren, dat vóór en onder den landbrief van Johan van Vernenburg alleen de ambtman in het kerspel de zitting leidde. Wij hebben bewijs van het tegendeel; in 1338 zat b. v. de *richter* van Oetmerssem „in den hegheden heymale” met een aantal genoemde gerichtslieden „unde anders guder lude ghenoch”³⁾. Ik veronderstel slechts, dat de *richter* als leider van het kerspelsgericht geleidelijk meer op den voorgrond is getreden.

De tweede landbrief van David van Bourgondië zegt in art. 2 „soe sullen onse *amptlude* ende *richters*.... wesen geboren lantsaten”. En art. 3 vervolgt „ende *die* en sullen ghene *ordele bestaden* aen hoeren dienen”. Naar art. 6 van denzelfden Landbrief zullen „die *amptmanne* ende *richters*.... tot versoeck der parthyen op behoorliken tijden *toe rechte gaen sitten*”. Volgens art. 8 mag niemand zich laten leiden in een goed, waarvan een ander jaar en dag het bezit heeft,

¹⁾ Uitg. Mr. R. E. Hattink, bl. 59.

²⁾ Zie ook 2de Landbrief David v. Bourg., a. 26.

³⁾ Gron. Oorkb. I, 252; zie ook ald. bl. 366.

maar „die *amtman* *ofte* *richter* sal den parthyen dage van „rechte leggen” ¹⁾). Indien in- of uitleiding geoorloofd is, dan zijn volgens art. 11 de *amtman* en de *richter* beide hiertoe bevoegd.

Beide, *amtman* en *richter* mogen gelijkelijk de huisgenooten oproepen ten heymael ²⁾), daar van partijen heffen wat zij schuldig zijn ³⁾), en iemand wegens „onrechten aen-vanck” te recht stellen ⁴⁾).

Zoovele redenen om aan te nemen, dat *amtman* en *richter* beide gerechtigd waren, om het voorzitterschap waar te nemen in hetzelfde gerecht, het kerspelsgerecht, bevoegd in alle, ook in crimineele zaken ⁵⁾).

Eindelijk schijnt mij nog een artikel in den landbrief van Jan van Vernenburg aan Twente van 1365 duidelijk aan te toonen, dat er destijds geen ander *amtman*s-gerecht bestond dan het kerspels-gerecht, n. l. art. 11, dat aldus luidt: „Alle wedersproken oerdele zoele wy verklaren mit mannen, ende mit dienstmannen ende mit scepen van den steden... „mer woerde een oerde! wedersproken voer onsen gherichte, daer iit aen een liif ghencege, ende daer eyn blikende schiin were, dat mach onse *amtman* voer dien zelven gherichte verklaren, mit mannen ende mit dienstmannen, ende mit dien lande van Twenthe na des landes rechte”. Had er een *amtman*s-gerecht in den trant van het Frankische gravengerecht bestaan, dan zouden wij het hier voor ons gezien hebben. Maar wij zien juist het tegendeel, het blijft hetzelfde gericte, dat — zij het versterkt — recht doet.

Ook naar het landrecht van 1630 is *de lage bank*, het

¹⁾ De tegenstelling met art. 31 van den Landbrief van Jan van Vernenburg, waar van den *richter* geen sprake is, treft ons.

²⁾ Dezelfde landbrief, art. 24.

³⁾ Ald. art. 36.

⁴⁾ Ald. art. 34.

⁵⁾ Behoudens de bijzondere bepalingen over heete daad. Zie hierover ook Racer, III, 177, en Schlingemann de Judic. Trans-Isal., bl. 25.

schoutengerecht het gewone in alle burgerlijke en strafzaken ¹⁾. Dit blijkt uit het geheele eerste deel van dit landrecht, met name uit den 19^{den} titel over het appel ²⁾. Alleen is dan gegroeid eene jurisdictie van den drost in possessoire zaken ³⁾, reeds vroeger geboren, en in huwelijkszaken sinds de kerkelijke gerechten hun gezag hadden verloren ⁴⁾.

Hoe het kerspelsgerecht was samengesteld, en hoe er vonnis werd gewezen, blijkt duidelijk.

De richter — wiens plaats, ik behoef dit nu niet te herhalen, vroeger door den ambtman kon worden ingenomen — zat te recht met twee „coernoeten” of „gerichtsluiden”; de vrijen onder de bank behoorende, namen als omstanders aan de berechting deel ⁵⁾.

¹⁾ De hooge bank is niet eene hoogere instantie, maar het geprivilegieerde gerecht van den adel.

²⁾ Vgl. Schlingemann, t. a. p. bl. 1 vlg.

³⁾ Landr. 1630, I, 15, Schlingemann, t. a. p. bl. 15.

⁴⁾ Landr. 1630 II, 1 a. 5, 19, Schlingemann, t. a. p. bl. 19. Zie over de rechtsmacht van den drost ook een opstel van Mr. J. W. Knoop, in de werken van Pro Excol. III² 41, welke schrijver ten onrechte des drosten recht tot vervolging in strafzaken als rechtsmacht opvat. Hij beroept zich vooral op eene zinsnede van het Landrecht van 1630 II, 23 a. 5, aldus luidende: „voorts sullen ook de schouten gehouden zijn..... binnen een maent alle breuken aen te geven, ende geene voor de drosten te verdonkeren, ende selfs te behouden.....”, in verband met art. 12 der Instructie voor schouten en richters van 1713, volgens hetwelk de schout alle begane delicten moet opsporen en daarvan kennis geven aan den drost van zijn schout- of richterampt, zonder er te verzwijgen tot nadeel van de justitie. Maar hoe weinig dit alles met rechtsmacht van den drost en een drostengerecht te maken heeft, blijkt uit andere zinsneden, (B. II, 23 art 5) van het aangehaalde landrecht van 1630, die als volgt luiden: „De drosten sullen, in cas van oppositie gene groote noch kleine breuken invorderen of executeren, dan bij ordre en maniere van procedure voor des delinquants *ordinaris gerichte*....”, „Van bekende wondinge of misdaet, sal de drost ofte de klager niemant voor recht behoeven aen te spreken, maer sal den hantdadigen ende dengenen, die met zijn selfs lijf daertoe helper geweest ware, in 't gerichte alleen dag leggen....”

⁵⁾ Dat dezen werden opgeroepen, blijkt o. a. uit den tweeden landbrief

De keurnooten hadden tot taak, met den richter toe te zien op hetgeen ter terechtzitting geschiedde en hieromtrent zoo noodig verklaring af te leggen; het wijzen van het vonnis werd opgedragen aan een van de omstanders, die naar den landbrief van 1541 a. 9 ¹⁾ zijn beraad mocht nemen gedurende 14 dagen.

Naar wat wij van elders weten, mogen wij deze regeling wel beschouwen als van oude dagteekening. Wij vinden haar in jongere stukken bij herhaling terug, en leeren daar hare latere ontwikkeling kennen. Vonnissen van het landgerecht te Oldenzaal b. v. worden vermeld in dezer voege (1578): „Herman van Hoevel richter, Gerdt Schulten, Hermannus Godde coernoten. In stridiger saken tusschen dem Hern Peauvorst und Henrich Keurtenbreuwer herkoemende van tenden und anderen schuldt, wyset Jan Herinck voir recht aln wem die ordell bestadet”.

Geheel in overeenstemming hiermede beschrijft 'Arent toe Boecop ²⁾ den procesgang voor de lage bank aldus: „als sey dat proces myt aensprake, antwort, replick ende duplick hebben gesloeten, wart dat ordel an een van dye omstanders van dat gherechte durrich den sculte bestadet, dye dat nae beraat guder luden wt wist”.

Na beraad met goede lieden. Wie het waren, bij wie de ordelwijzers meer en meer hun licht zochten, blijkt zeer duidelijk uit een ordel van 1579 ³⁾ in eene zaak, hangende voor

van David van Bourgondië (1478) a. 24. Wat den vorm der oproeping betreft, hebben wij misschien een nagalm van een ouden landrechtelijken regel in art. 14 van het markerecht van de Lutte. De richter verwittigt drie zijner naaste bureu — met de namen der hoeven aangeduid —, ieder hunner zegt liet aan zijn naasten buurman, deze weer aan zijn naasten „als dat woentlick is,” ieder op eene boete van 20 penningen.

¹⁾ Racer, III, 245, ook de Dingtael van heymael (Pro Excol. I, 384) maakt melding van de „ommesaeten” en de „koirnoten”.

²⁾ Kroniek, bl. 392.

³⁾ Winhoff—Chalmot, 366.

het schoutengerecht van Hellendoorn, waarin wij p. a. lezen „Gesien, gevisiteert ende wall neerstelyck erwogen Anspraecke, Exceptie, Replick, Duplick, Straffe und Salvatie oder contrastraffe sampt beyden sydes bygebrachte documentenn, ende bewijsstuckenn, erkenne ich Herman Wemmers ordelwyzer, „und wyse mit volch, beraeth, unnd toestandt *der Rechtzgeleerdenn hir ondergeschrevenn*¹⁾, voer recht.”

De „gude luden”, die men raadpleegt zijn dus rechtsgeleerden²⁾.

En de omstanders doen er het zwijgen toe.

„Anno 1579 den 25 Mey is dusse vorsp. sententie dem daerinne genoemten parthienn eropendt”.

Vaste regel is geworden, dat de ordelwijzer, uit de omstanders gekozen, licht zoekt bij een rechtsgeleerde, en dat het schriftelijke advies van dezen zonder nader overweging wordt gevolgd. Hiermede vervalt inderdaad alle beteekenis der benoeming van een ordelwijzer en zelfs alle grond voor de tegenwoordigheid der omstanders, wier belangstelling en wier opkomst dan ook ongetwijfeld langzamerhand is verminderd.³⁾ En zoo ontstaat feitelijk de toestand, die wordt gesanctioneerd in het landrecht van 1630 I, T. 9, 10 en 17. Elke richter zit op geregelde tijden te recht met twee keurnooten; als de zaak voldongen is, worden de processtukken geïnventariseerd, verzegeld en door een beëdigden gerechtsdienaar of een ander

¹⁾ Een doctor en een licentiaat.

²⁾ En dat rechtsgeleerd advies is dan geen nieuwigheid meer. Naar het aangehaalde artikel van den landbrief van 1541 mocht de ordelwijzer in rekening brengen wat hij „om dier saken wille” verteed had. Toen bleek, dat van deze bepaling misbruik werd gemaakt, volgde in 1546 a. 7 (Racér, III, 287) het voorschrift, dat de ordelwijzer moest zweren „dat hij soe voele geldes als hij eyschet in *der beleeringe* van der saecke alleen verteert ende utghegeven hefft”. Dit doet aan het inwinnen van een betaald advies denken.

³⁾ In 1445 zien wij nog te Ulsen eene akte verlijden voor rechter en keurnooten en vier „gerichtslude, de dat gericht mede bestonden” (Tijdr. reg. O. A. III, 63).

onpartijdig ingezetene „getrouw en secretelyck ter beleeringe” ter hand gesteld aan „onpartijdige ende geadmitteerde rechtsgepromoveerden” in de provincie gezeten ¹⁾. Deze geven schriftelijk een met redenen omkleed advies en sententie, en onderteekenen dit. Zijn dan de stukken met dit advies door den rechter terugontvangen, dan „set het gerichtte partijen een sekeren dag, op den welken, nadat het sportelgelt is betaelt ende erlecht, 't proces geopent word, ende de stukken op het nieuw overgesien zijnde, word het geschepte advijs van woord tot woord ten einde toe uitgelesen ofte gepronuntieert” ²⁾.

Johan Wolffs rentmeester van Vollenhove mag in eene remonstrantie van 1604 wel zeggen, dat „een schout of richter in Overijssel sonderlinge mer is director judicii, om die gerichts saecken te instrueren totter sententie toe, ende dan 't proces aen rechtsgeleerden te senden om bij den zelven gewesen te worden” ³⁾. Laat ons er bij voegen, dat het oordeelen hem althans vóór 1541 zeker niet bij uitstek goed zou zijn toevertrouwd geweest. In de Nye reformatie van Max. van Egmond van dat jaar art. 17 lezen wij toch, dat scholten en rechters voortaan (!) „selves” zullen moeten kunnen lezen en schrijven. Tot nog toe scheen dus zelfs die matige eisch niet gesteld te zijn.

Naast den richter en het lage gericht vinden wij hier en daar gewag gemaakt van den achterrichter en het achtergericht. Deze komen voor te Oldenzaal ⁴⁾, Delden ⁵⁾, Enschede ⁶⁾,

¹⁾ Onder zekere voorwaarden kunnen ook nitheemsche rechtsgeleerden geraadpleegd worden, aan wie dan echter inheemsche worden toegevoegd (Tit. XVII, a. 4). Zie andere bijzonderheden aldaar artt. 5—7.

²⁾ Ald. artt. 3 en 8.

³⁾ Overijss. Bijdr. II, 199.

⁴⁾ L. Off., Fred. v. Blankenheim, id. Fred. v. Baden, bl. 78, verder o. a. in 1442 en 1518 (Tijdr. Reg. O. A. VI, 286; V, 374).

⁵⁾ O. a. 1444 en 1519 (Tijdr. Reg. VI, 291; V, 410, L. Off. Fred. van Baden 80).

⁶⁾ O. a. 1445 en 1520 (Tijdr. reg. VI, 295; V, 402).

Ootmarsum ¹⁾, Rijssen ²⁾, Haexbergen ³⁾, Ulsen ⁴⁾. De beteekenis is niet volkomen duidelijk. Van zoogenaamde „afterdinge”, nagerechten, volgende op de gewone, is in Overijssel geen spoor te vinden. Daarop kan dus de naam geen betrekking hebben.

De achterrichter heet ook onderrichter. Deze titel mag niet aldus worden verstaan, dat hij een ondergeschikte was van den richter, of diens plaatsvervanger. Immers, naar een aantal berichten waren de ambten van richter en van achterrichter in dezelfde hand. Mr. L. van Hasselt, de helaas te vroeg overleden rijksarchivaris in Overijssel opperde eene andere gissing ⁵⁾. Hij vestigde er de aandacht op, dat er telkens uitdrukkingen voorkomen, als „ons richtampt mitten achtergerichte tot Delden *bynnen* ende *buyten* onser stad”. Dit doet vermoeden, dat de richter in de stad, en de achterrichter daar buiten zijne functiën had. Bedenkt men nu, dat de meeste steden, voordat zij stadrecht erlangden, behoorden tot een landgerechtsgebied, dat zij hierin een afzonderlijk rechtsgebied gingen vormen, terwijl het oude ambt, kerspel, of hoe het heette, een eigen gebied bleef alleen met het stadsgebied verminderd, dat wel de stad een eigen richter *kreeg*, maar het oude gebied — minus de stad — zijn eigen richter *behield*, dan wordt waarschijnlijk, dat de richter staat aan het hoofd der rechtspraak in de stad, de achterrichter aan het hoofd der rechtspraak in het plattelandsgebied daaromheen; de richter van Delden b. v. in stad Delden, de achterrichter in ambt Delden. Vervult dezelfde persoon beide functiën, dan zien wij hem met schepenen te recht zitten voor de stad, met keurnooten voor het landdistrict.

¹⁾ O. a. 1457 (Tijdr. reg. VI, 338) en 1498 (L. Off. Fred. v. Baden, 203).

²⁾ 1457 (Tijdr. reg. VI, 337).

³⁾ 1446 (Racer, O. G. II, 272) en 1498 (L. Off. Fred. v. Baden, 189).

⁴⁾ 1412 (Tijdr. reg. II, 199).

⁵⁾ Deze had de vriendelijkheid, naar aanleiding van eene vraag, hem door mij gedaan een uitvoerig onderzoek in het archief in te stellen, van de resultaten waarvan hij later mededeeling deed in de 79ste vergadering van de Vereen. v. Ov. rechten, gesch. (1 Juni 1897) bl. 6.

Deze veronderstelling is inderdaad zeer aantrekkelijk, en ik weet geene betere te geven. Oogenschojnlijk past de achterrichter te Ulsen — geen stad bij mijn weten — niet in haar kader.

Het ligt echter voor de hand, dat de achterrichter van Ulsen eigenlijk de achterrichter was van Wilsem, dat als stad een eigen richter had. De verklaring wint uitermate in waarschijnlijkheid, wanneer wij mogen aannemen, dat de later veel voorkomende gograaf van Ulsen dezelfde is, als de vroeger genoemde achterrichter ¹⁾).

Wat de lage bank, het kerspelsgerecht was voor de gemeenvrijen, dat was in hoofdzaak voor den adel en andere geprivilegieerden de hooge bank.

De hooge bank werd gespannen, oudtijds door den landsheer zelve of zijn stadhouder ²⁾), later door den dingwaarder, als hoedanig tot 1684 de rentmeester van Salland, later de stadhouder der leenen optrad ³⁾).

Hij zat terecht met twee keurnooten, terwijl tot 1533 de ridders den omstand vormden en na 1533 de afgevaardigden der 3 steden met hen ⁴⁾). Het ordel werd besteed aan een van de ridderschap ⁵⁾), die het des anderen daags moest inbrengen, tenzij hij om de zwaarte der zaak uitstel erlangde; ook hij mocht het advies van rechtsgeleerden inwinnen.

Door de hooge bank werd recht gedaan 1° tegen de riddermatigen in persoonlijke burgerlijke actiën en in strafactiën waar geen „blijkende schijn” was ⁶⁾ 2° — in den landsheer-

¹⁾ Tijdr. reg. O. A., bladwijzer i. v. Ulsen.

²⁾ Landbr. Joh. v. Vernenburg a. 24; Winhoff—Chalmot, bl. 365.

³⁾ Kronyk v. Arent toe Boecop 389, Tegenw. Staat v. Overijssel II, 178, IV, 572; Schlingemann. t. a. p. 33, Landr. 1630 I, 20, a. 1.

⁴⁾ Winhoff—Chalmot, bl. 157, 367; Revijs Daventria Illustr. bl. 251; Racer, Ov. Ged. III, 247; Landr. 1630 I, 20; Arent toe Boecop t. a. p. 389.

⁵⁾ Ald. en Landr. Max. v. Egmond 1541 a. 9. De steden hadden bedongen, dat het geven daarvan hun niet zou worden opgedragen, maar zij slechts zouden hebben te adviseeren.

⁶⁾ Landbr. J. v. Vernenburg a. 24; Winhoff—Chalmot, bl. 366;

lijken tijd — over actiën tegen de steden ¹⁾, 3° over actiën tegen den drost, de richters en magistraten wegens ambtszaken ²⁾.

In hooger beroep werd in Overijssel van ouds geoordeeld door de „klaring” ³⁾. Wij ontmoeten die klaring al in den Landbrief van Johan van Vernenborg aan Twente 1365 a. 11, waar wij lezen „alle wedersproken oerdele zoele wij verklaren mit mannen ende mit dienstmannen ende mit scepenen van den steden na des lands rechte van Twenthe”. Zij was dus van oude dagteekening, en vroeger namen ook de gemeene vrijen er aan deel. Bekend toch is eene beslissing over tiendrecht, die ons aldus wordt meegedeeld ⁴⁾: „in ’t jaer onses Heeren 1323 des Sonnedages na onser Lieve Vrouwen Catrinen, doe quam op Spoelderberch Bisschop Johan van Diest, Bisschop tUtrecht, man ende dienstman, ende steden, *ende dat gemeene landt*, daer wort een ordel gevraegt” enz. Zooals wij zien, werd toen de klaring, in aansluiting aan den landdag gehouden op den Spoelderberg. Later werd zij gehouden te Deventer. In 1379 beloofde Floris van Wevelichoven wel is waar ⁵⁾, twee klaringen des jaars te zullen houden, eens bij gras en eens bij stroo, beurtelings te Deventer,

Land. 1630 I, 20, o. 2; Tijdr. Reg. O. A. V, 373, vgl. II, 165; mijne verhandeling over de ministerialiteit in Nederland in Versl. en Meded. der Kon. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk. R. III, D. 12 bl. 339. Na 1630 werden persoonlijke burgerlijke zaken alleen dan voor de hooge bank gebracht, als zij niet-pandbare schulden betroffen.

¹⁾ Racer, O. G. VI, 353 en vlg.

²⁾ Dit zegt althans, maar zonder bewijs, Schlingemann, t. a. p. 35.

³⁾ Zie daarover Arent toe Boecop, Kron. bl. 390; Racer, O. G. I, voorber. n°. 12, III, bl. 16; Instructie v. Commissarissen 1556 (Racer, III, 86); Tegenw. St. v. Overijssel IV, 578; A. H. van Suchtelen, de judiciis apud Transisalanos, bl. 30; Schlingemann, t. a. p. 39. Zij wordt eene enkele maal Hooge Bank genoemd N. Ref. Max. v. Egmond, 1541 a. 33 (Racer, III, 276).

⁴⁾ O. a. Racer, O. G. I, voorber. n°. 10.

⁵⁾ Van Hattum, Gesch. der stad Zwolle, I. 204.

te Kampen en te Zwolle, maar Deventer betoogde en bewees op de voorgeschreven wijze ¹⁾, dat hare privilegiën haar aanspraak gaven op het houden der klaringen binnen hare muren, en de bisschop kwam in 1385 op zijn besluit terug door te bepalen, dat men de klaring nergens anders zou houden, dan te Deventer. Deze stad zou dan vrijheid en geleide geven aan allen, die ter klaringe behoorden en te doen hadden, uitgezonderd des heeren en der stede vijanden en hen die uit de stad gebannen waren ²⁾. Het bleef bij de bepaling, dat de klaring zou gehouden worden, eens bij gras en eens bij stroo. Dit privilege werd herhaald in 1386, 1417, 1497, 1535, 1576 ³⁾. Op den Landdag van 1530 werd intuschen overwogen, dat er vele wedersproken oordeelen inkwamen en daarom besloten, de groote klaring weer te houden te Deventer, voortaan eens per jaar, en die dan zes weken te voren uit te schrijven ⁴⁾. Zoo ging men voort tot 1556 toen men weer begon, de klaring tweemaal jaars te houden, waartoe ook opvolgende stadhouders zich verbonden hebben ⁵⁾. Onder het landrecht van 1630 werd zij weder eens per jaar gehouden; in 1796 werd besloten, ze altijd op den derden Maandag in Augustus te beginnen ⁶⁾.

De klaring was onbetwist de hoogste instantie. In 1422 kwamen ridderschap en vier steden ⁷⁾ overeen „wes oock onse genedige heer richtet ende claert mit ons voors. nae gewoonten onses landes, dat willen wi stantachtig hebben ende holden onverbroken van eenigen heeren naecomende” ⁸⁾.

¹⁾ Door een eed van schepenen en raden.

²⁾ Dumbār, K. en W. Deventer I, 564.

³⁾ Dumbār, K. en W. Deventer I, 564, 569, 571. Off. Fred. de Baden 153. Zie ook het besluit van 1422 (Racer O. G. III, 13 n.) en het verhandelde op landdagen in 1539 (Overijssel onder Karel V, 343, 356).

⁴⁾ Overijssel onder Karel V, 102.

⁵⁾ J. van Doorninck, Hist. Inst. Cancell. 12.

⁶⁾ Tegenw. St. v. Overijss. II, 585.

⁷⁾ Ook Oldenzaal werkte tot het besluit mede.

⁸⁾ Racer, O. G. I, Bewijsstt. bl. 2.

En in het landrecht van 1630 I, 20 a. 10 lezen wij: „wat stadhouder, ridderschap ende steden, in saken komende van de hoge en lage banken, klaren of erkennen, sal sonder oppositie geëxecuteert worden, en daarvan geenerhande wydere provocatie, revisie of veranderinge mogen geschieden”.

Men zou kunnen meenen, dat deze klaring overeenkomst had met het Utrechtsche landrecht. In één belangrijk opzicht week zij echter hiervan af, en wel zoo, dat het haar een ander karakter geeft; terwijl toch in het landrecht de bisschop¹⁾ geheel de plaats van den ouden graaf innam en ten aanzien van den inhoud van het vonnis aan de beslissing der gerechtsgeenooten gebonden was, vinden wij reeds in den brief van Florens van Wevelichoven van 1385 de bepaling, dat de bisschop met zijn gezworen raad de klaring mede zal bezitten, en *daarin zijne stem hebben* ²⁾.

Met den bisschop zaten naar denzelfden brief te recht de mannen (leenmannen) burgmannen en dienstmannen van het sticht van Utrecht, in Salland, Twente of Vollenhove woonachtig³⁾. En met hen, zooals telkens blijkt, de steden, d. z. de drie groote steden. De kleine steden trachtten wel stem in de klaring te krijgen, maar meestal te vergeefs; in 1602 b. v. mislukte eene poging van Hasselt⁴⁾.

¹⁾ Als raden van den bisschop zetelden met hem een aantal grooten, kanunniken, proosten, hooge hofambtenaren, ambtlieden, kasteleins enz. Een lijst van de raden ter klaring van October 1460 vindt men (Tijdr. reg. O. A. IV, 127).

²⁾ Van Hattum, Zwolle I, 231; Dumber, K. en W. Deventer, I, 571.

³⁾ Hoe deze moesten worden opgeroepen, schijnt betwist te zijn geweest. Den 22sten October 1460 weigerde een groot deel der ridderschap, aan de groote klaring deel te nemen, omdat de leden niet *elk bijzonder* waren opgeroepen. De bisschop ontkende echter tot aanschrijving hoofd voor hoofd verplicht te zijn, liet de ridderschap driewerf uitroepen door den deurwaarder, en klaarde toen zonder de weigerachtigen (Tijdr. reg. O. A. IV, 126).

⁴⁾ Racer, O. G. I, bewijsst. bl. 45, vgl. ald. III, 102. Toe Boecop Kron. 391 vertelt uitvoerig, hoe de heeren gezeten zijn: in het midden de stadhouder, aan eene tafel vóór hem de griffier en secretarissen der drie

Omtrent de vraag, welke zaken voor de klaring kwamen, zijn onze berichten niet volkomen duidelijk. In den oudsten Landbrief van Twente van 1365 art. 11 wordt gezegd, dat de bisschop met mannen, dienstmannen en steden alle weersproken oordeelen zal klaren, maar — zoo vervolgt hetzelfde artikel — wordt een oordeel weersproken „daer iit aen een lijf gheuege ende daer een blikende schijn were” dat mag de ambtman „verclaren” enz. Waar men nu een vonnis mocht weerspreken in lijfstraffelijke zaken, waarin „blijkende schijn” was, daar zal men het *zeker* wel hebben mogen doen, waar deze er niet was. Onder dit landrecht was er dus beroep in lijfstraffelijke zaken.

Naar den landbrief van 1385, zooeven aangehaald, mocht men op de klaring geen andere zaken brengen, dan die van schade en schuld ¹⁾. Wij mogen wellicht daaronder begrijpen die wegens heeren boeten en breuken, die èn volgens Arent toe Boecop ²⁾ èn volgens het Landrecht van 1630 I, 19 a. 4 in appel voor de klaring komen. Maar dat ook lijfstraffelijke zaken er onder behooren, is moeilijk aan te nemen.

In eene Instructie in 1571 door de Staten van Overijssel gegeven aan afgevaardigden naar Alva, lezen wij daarentegen weer dat alle *crimineele* zaken bij appellatie in de klaring komen. En in het landrecht van 1630 I, 19 a. 13 wordt weer beroep in crimineele zaken uitgesloten. Wellicht is hier aan herhaalde wijziging van recht te denken.

In den aangehaalden titel van het Landrecht van 1630

steden, achter hem zijne raden, aan zijne ééne zijde de drosten, de commandeur van Ootmarsum, anderen van de oudsten en aanzienlijksten uit de ridderschap, en voorts de geheele ridderschap; aan de andere zijde, tegenover de drosten de 4 afgevaardigden van Deventer, 2 van Kampen en van Zwolle.

¹⁾ Vermoedelijk mogen wij hieronder in deze alle burgerlijke zaken, ook de zakelijke actiën begrijpen. Dat deze laatste in appel bij de klaring komen, acht Winhoff (Chalmot 163) blijkbaar buiten twijfel. Ook naar Landrecht 1630 I, 19 a. 1 vlg. zijn de uitspraken der lage gerechten in zakelijke actiën voor hooger beroep op de klaring vatbaar.

²⁾ Kron. 392.

wordt verder uitvoerig geregeld, in welke andere zaken beroep op de klaring uitgesloten is.

Zooals wij zullen zien, konden enkele zaken, die voor de kamerklaring — waarover straks — behoorden, ook op de groote klaring worden berecht, indien zij hier waren aangebracht.

De groote steden vonnisten bij arrest; van hare uitspraken was geen beroep op de klaring. Van de gerechten der kleine steden was er beroep op — oudtijds hofvaart naar ¹⁾ — een der groote ²⁾).

Aanvankelijk werd in de klaring evenals in het lage gerecht een ordeldrager aangewezen. Nog in 1532 kwamen stadhouder, ridderschap en steden overeen, dat hij, aan wien een ordel besteed werd, dit niet mocht weigeren, maar wel zijn beraad mocht nemen. Wij zien dan ook in de zitting over dat jaar telkens het ordel aan een der aanwezigen besteden ³⁾.

Arent toe Boecop schetst ons t. a. p. den loop der terechtzitting aldus, dat de stadhouder achtereenvolgens de zaken aan de orde stelt; de griffier, of een der secretarissen leest de stukken, en daarop brengt de rentmeester van Salland als dingwaarder de zaak in rondvraag, zich eerst richtende tot den drost van Salland, daarna tot de overige drosten, dan tot drie of vier van de oudsten en aanzienlijksten der ridderschap, die vooraan zitten, vervolgens tot de afgevaardigden der steden en eindelijk tot de overige leden der ridderschap. Indien — zoo vervolgt toe Boecop — „dye stemmen van dye ridderscap off dat mestendeel und ettelicken van dye stede eens ghevollens synne, soe ghet dye sentensye in rem judicatam, und hebben dye van der ryderscap een ghevollen und dye ghesanten van der steden een ander ghevollen,

¹⁾ Mijne Aant. op H. de Groot's Inleiding II, 177.

²⁾ Zie Racer, O. II, 345; Tegenw. St. v. Overijssel III, 606; Schlingemann, t. a. p. 58. Van de gerechten in het drostambt Ysselmuiden was beroep op de klaring (Overijssel onder Karel V, 206—207).

³⁾ Overijssel onder Karel V, 160.

steken sye, und dan schidet sye dye herre, und waer dye byffal wynt, dye plegten al soe uytgesproken ghesententyrt". Dit komt dus hierop neer: de klaring bestaat uit twee leden die ieder ééne stem hebben; die van het lid der ridderschap wordt opgemaakt bij volstrekte meerderheid, die van de steden bij volstrekte meerderheid der afgevaardigden ¹⁾. Des heeren raden, zoo voegt toe Boecop er bij, hebben alleen den stadhouder te adviseeren, ingeval deze bij staking van stemmen de beslissing heeft te geven.

Uit dezen gang van zaken blijkt ons, dat de invloed van den heer op de beslissing toch ook in Overijssel niet van zooveel beteekenis was, of is gebleven, als de aangehaalde brief van 1385 zou doen vermoeden. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat de bisschop, wiens klachten over het Utrechtsche landrecht ons bekend zijn, met de Overijsselsche klaring evenmin genoegen nam, en zijne remedie „de schyve” ook voor Overijssel bestemde. Maar ook hier kwam daartegen van alle kanten verzet ²⁾. Reeds den omweg, waarlangs men schoorvoetend de rechtspraak van dat nieuwe lichaam inriep, teekent de stemming. Was iemand niet tevreden met een vonnis door een der drie groote steden gewezen, dan durfde hij — zoo zeggen ons voorbeelden — daartegen niet appelleren. Hij vreesde, naar stadrecht daarvoor de doodstraf te belooopen, en er was ook niemand te vinden, die de dagvaarding durfde doen. Hij wendde zich daarom bij verzoekschrift tot de schyve of den bisschop zelven, en deze gelastte zijn drost van Salland en andere ambtenaren, de tegenpartij en schout en schepenen, die het vonnis wezen ³⁾ — zoo deze er

¹⁾ Niet der steden, zoodat de vier van Deventer met één van Zwolle of van Kampen den doorslag geven. Dit volgt m. i. uit de woorden. Trouwens, als men stadsgewijs had gestemd, ware er geen grond geweest, om het aantal afgezanten van iedere stad nauwkeurig vast te stellen. Zie over de stemming ook den lastbrief van 1556 (Racer, III, 300).

²⁾ A. toe Boecop, 740 vlg. Verslag 11de verg. der Vereen. v. Overijss. recht en gesch., bl. 4. Versl. en Meded. dier vereen. XVIII, 1.

³⁾ Dit hangt samen met de oude opvatting van het appel als eene

belang in stelden — voor de schyve te dagen om daar de zaak opnieuw te hooren berechten, met bevel aan schout en schepenen, op boete, zich inmiddels van alle daden van executie te onthouden.

Zoo handelden velen ter ontduiking van het oude landrecht. Toen het Nedersticht — zooals wij zagen — tegen de onrechtmatige nieuwigheid opkwam, drongen dan ook eveneens de steden Deventer, Kampen en Zwolle op herstel der grieven aan. De bisschop gaf toe en hief de schyve op¹⁾. En hij deed zelfs in Overijssel meer dan dit. De ambtlieden hadden, zoolang dat hof had bestaan, zooals toe Boecop zegt, „seer den ermen menschen soe opten landen ende clenne stedekens beswart und swarre boeten bouen landrecht offghenoemen ende gheschattet”. De huislieden en burgers der kleine steden wendden zich hierom tot den landdag. De bisschop benoemde met goedvinden van ridderschap en steden uit hun midden eene commissie voor welke de klagers de ambtenaren, die hen veronrecht hadden zouden mogen aanspreken, terwijl den bisschop werd toegestaan, zich door een zijner raden in het geding te voegen, „soe dye amptluden denseluen borgheren ende huysluyden vuyt beuell des byscops van Wttert ende dye radesherren van den schive beswaert hadden”. Zoo geschiedde; de klachten bleken gegrond, en de ambtlieden moesten den klagers „dye affghenoemen ende affghescatte penninghen weder ontrechten ende betallen”. Of de bisschop hen weder schadeloos stelde, meldt onze berichtgever niet.

Was zoo de eerste poging, om Overijssel een hof van justitie te geven, mislukt, de tweede slaagde niet beter. Zij ging uit van Karel V, die in 1553 een „Hof van Kunceler en Raaden”

klacht tegen den eersten rechter wegens onrechte wijzing. Zij bracht mee, dat het beroep gericht was tegen dezen rechter en niet tegen de winnende partij. In den tijd van overgang van dat oude tot het nieuwe appel, daagde men de partij, en naast hem den rechter.

¹⁾ Zie hiervóór bl. 165 en Toe Boecop, bl. 757/58.

voor Overijssel oprichtte¹⁾. De Instructie voor dit hof is ons niet bekend, en omtrent zijne samenstelling en werking zijn wij niet volledig ingelicht. Zooveel is echter zeker, dat het zich rechtsmacht aanmatigde. Dit is ons bekend uit den lastbrief der Staten aan afgevaardigden, in 1556 naar den „koning van Spanje” gezonden, om klachten o.a. over het hof over te brengen²⁾. Van „Cantzler en Raaden” zegt deze lastbrief o.a. dat deze „eenige hoiche besweerlicke nieuwigheit hebben angericht, alsdat sy onderstaen hebben, zich jurisdictie, gebot en verbot an te meten, den amptluyden ende andren ondersaten 'slands van Overijssel ordinierende en bevelende te doen en te laten so in denselven brieven begrepen”³⁾.

De lastbrief der afgevaardigden wijst er verder op, dat de eerst benoemde kanselier de Mepsche op eigen gezag aan de Staten van Overijssel „toegeschikt heeft een extract van synre commissie, inhoudende, dat hij magt heft, recht, wet ende bescheydt eenen yegelicken des begerende te doen en t'administreeren”. De keizer had wel den schijn aangenomen, alsof met de instelling van het hof geene inbreuk op de rechten en privilegiën was bedoeld, maar — de lastbrief betoogt het op afdoende wijze — die inbreuk wordt daardoor wel degelijk gemaakt. Immers *alle* rechtsmacht in Overijssel was verdeeld; men kon er aan het hof geene toekennen, zonder de bevoegdheid van andere oude gerechten te schenden.

Dat Philips II zich in de handhaving van het hof niet zeer sterk gevoelde, blijkt al dadelijk uit de reeks van vragen, die

¹⁾ Zie daarover J. van Doornineck, *Historia Instituti Cancellarii et consiliariorum in Trans-Isalaniam a Carolo V et Phil. II introducti*; van Hattum, *Gesch. v. Zwolle* II, 402. 419; O. A. Kampen III, 72.

²⁾ Racer, O. G. III, 293.

³⁾ Overijss. Alman. 1845 bl. 127. Onder deze brieven behoort o.a. eene Instructie en Ordonnantie op de holt- of markengerichten van Twente, waarin kanselier en raden zich wetgevende macht aanmatigden.

Zie over een aantal machtsaanmatigheden en handelingen in strijd met de privilegiën, waardoor kanselier en raden tegenstand wekten, Revius Dav. Illustr. 296 en vlg.; van Doornineck, t. a. p. blz. 36.

hij naar aanleiding van de klachten der Staten tot deze richtte¹⁾, waaruit ik slechts deze kenmerkende aanhaal: XIX of zij het ongeoorloofd achten, aan kanselier en raden toe te staan, bij afwezigheid van den drost op verzoek van een eischer de tegenpartij voor zich te dagen, en na kennisneming van het geschil zoo mogelijk eene minnelijke schikking tusschen partijen tot stand te brengen, of, kan dit niet, hen naar hunnen rechter te verwijzen, dit alles mits zij niemand dwingen voor hen te verschijnen en in eene dading te berusten? Zoo spreekt geen landsheer, die zich tot oprichting van een hof van justitie gerechtigd acht.

De klachten leidden intusschen niet tot onmiddellijke opheffing van het hof en men vindt nu en dan sporen van zijne werkzaamheid. Zoo bestond het nog in 1578 toen Rennenberg zich verbond o. a. te zullen zorg dragen, dat kanselier en raden niets ondernamen en zich geen recht van gebod verbod of judicatuur aanmatigden²⁾ in strijd met de privilegiën.

De Staten vertrouwden echter blijkbaar niet veel op de zelfbeperking van kanselier en raden en verzochten in het volgende jaar aartshertog Matthias, die ambtenaren niet in Overijssel te brengen of te laten³⁾. Zij vonden geen gehoor; het hof bleef bestaan zolang het Spaansche gezag in Overijssel niet was vernietigd; zijn macht wies en nam af met den invloed dien de wisselende kansen van den oorlog den Spaanschen koning gaven of ontnamen. Eerst met den vrede van Munster verdween het ook in naam.

Het had nooit de klaring vervangen. Deze bleef men, voor zoover de tijdsomstandigheden het veroorloofden, gedurende den oorlog en later steeds geregeld houden. Slechts op één belangrijk punt was er in 1562 eene ingrijpende wijziging gebracht door de bepaling, dat niet meer ridderschap en steden ieder eene ondeelbare stem zouden hebben, maar dat

¹⁾ Revius, Dav. Illustr. 338.

²⁾ van Doorninck, t. a. p. bl. 43 noot 76. Dumber Anal. III, 514.

³⁾ Ald. bl. 44. Slechts éénen raad ter Beek, zonderden zij uit.

een deel van het eene lid met het andere eene meerderheid zoude kunnen vormen ¹⁾).

Ik noemde hierboven de kamerklaring in tegenstelling met de groote klaring. Daarover thans een woord. De tegenstelling wordt in de bronnen bij herhaling gemaakt; om een enkel van de oudere voorbeelden te noemen, in 1388 en 1396 wordt in rechte gestreden over de vraag, of men zekere ordelen klaren zal in eene *gemeene klaring*, of in 's *Heeren kamer* ²⁾).

Wij hebben gezien, dat sinds 1385 de eerste moest gehouden worden te Deventer. Dit is ook hierom voor ons onderzoek van beteekenis, omdat in naam beide klaringen niet altijd worden onderscheiden. Treffen wij nu eene klaring elders aan, dan hebben wij eene kamerklaring voor ons ³⁾. Wij zien deze houden op verschillende plaatsen, het meest wel te Vollenhove, soms ook te Deventer onmiddellijk vóór de groote klaring, in den regel om de 14 dagen. Naar de oude landrechten houdt de heer ze alle 14 dagen over zaken van pacht, magenaas, verdiend loon, en verstorven erfenissen. In 1406 wordt door ridderschap en steden verzocht, en door den bisschop ingewilligd, „datmen alle ordelen, die aen pacht, off aen renthen, off aen noetsaecken des landes draghen, die onse heeren behooren te claren in die camer, sonder vertoech alle ghelyck claren sal” ⁴⁾. Als in 1422 ver-

¹⁾ Ik kom hierop later terug bij de behandeling der vraag van de overstemming in de Staten, waarmede deze ten nauwste samenhangt. Genoeg zij, dat nu het volgende werd bepaald: zijn alle steden het eens en is de ridderschap, of hare meerderheid van een tegenovergesteld gevoelen, dan is er staking van stemmen en beslist de landsheer. Zijn echter de steden niet eenstemmig, dan kunnen een deel der steden met een deel der ridderschap de meerderheid maken (van Hattum, Zwolle III, 8; Tegenw. Staat v. Overijssel III, 595).

²⁾ Tijdr. reg. O. A. VI, 169; II 40—41.

³⁾ In den bladwijzer op het Tijdr. reg. O. A. is dit niet altijd in het oog gehouden.

⁴⁾ Racer, O. G. I. voorber. bl. 30; III, 116, 118, 158, Tijdr. reg. O. A. II, 212. Uit de Judicialen, in het Tijdr. reg. geëxcerpeerd, blijkt, dat

zuim blijkt in het geregeld houden der terechtzittingen, wordt opnieuw vastgesteld, dat de kamerklaring om de 14 dagen zal worden gehouden, en dat op de gewone tijden de groote klaring zich hierbij zal aansluiten. Het besluit daartoe, door den landsheer met ridderen, knapen en steden genomen, luidt aldus: „Want die rechtdagen vast gekomen ziint ende komen up hilge dage, waerom die rechtdagen ungehouden blyven. Dat sy daerna aver XIV dagen to rechte willen komen. Ende des yrsten dages daer na clarynge te doen. Ende so vort tot allen XIIIII dagen als dit gewontlick is... Ende weert dat tot enygen tyt hyr na rechtdaghe quemen up hilge dagen,..... so sal altoes wesen die rechtdach des yrsten werckeldages daerna na den hilgen dach, daer die rechtdage up quemen; ende daerna die clarynge als dat placht te geschyen to Deventer”¹⁾.

Worden — zoo luidt het lauddagsbesluit van 1535 — ter groote klaring zaken van schade en schuld aangebracht, „de in de gewontlicke claringe behoerden”, — d.i. in de kamerklaring —, die zal men er, opdat geen tijd verloren ga, ook richten²⁾.

Dit besluit is te eerder verklaarbaar, omdat in den tijd, waarin het genomen wordt, dezelfde kringen van personen zitting hebben in beide klaringen. In 1464 nog houdt de heer zijne kamerklaring met 12 zijner mannen en dienstmannen³⁾, in 1478 en later met ridderschap en schepenen van de steden⁴⁾, in datzelfde jaar echter weder met zijne raden en mannen alleen — zonder de steden dus — ter berechting van zaken, zijne tafel- en hofgoederen en zijne hoorige

men zich aan den termijn van 14 dagen niet heeft gehouden. Wij zien, om een enkel voorbeeld te noemen, kamerklaringen houden op 6 en 7 Nov., 20 en 21 Nov., 4, 18 en 31 Dec. 1394; 11, 14 en 25 Jan., 8 Febr., 14 Nov. 1395; 31 Jan., 5 Maart 1396.

¹⁾ Racer, O. G. III, 13.

²⁾ Dumbard, K. en W. Deventer I, 571.

³⁾ Tijdr. reg. O. A. IV, 167/168.

⁴⁾ Ald. IV, 328.

lieden rakende¹⁾; den 9den Juli 1484 klaart de bisschop in *zijne kamer* met ridderschap en steden, den volgenden dag houdt hij de groote klaring met zijn raad, de ridderschap (deels anderen dan den vorigen dag) en dezelfde stede-afgevaardigden²⁾, en zoo zien wij telkens kamerklaring houden òf met raden en goede mannen (edelen) over tafel- en hofgoederen en hoorige lieden, òf met leenmannen in leenzaken³⁾, òf met ridders en schepenen over de andere zaken, ter kamerklaring behoorende. Het aantal schepenen is hierbij afwisselend. Somtjids treffen wij er 4 van Deventer aan, 2 van Kampen, 2 van Zwolle; een ander maal 4 van Kampen en 2 van elk der andere steden, dan weer van elke stad 2 en nog een ander maal bovendien schepenen van Hasselt en van Oldenzaal. Wellicht is dit ook hierdoor te verklaren, dat — zooals de aard van een kamergerecht meebracht — de bisschop hier de beslissing gaf, de andere aanwezigen slechts adviseerden. Hiermede hangt dan ook samen, dat 's bisschops raad en de ridderschap *afzonderlijk* zetelen ter groote klaring — de eerste als adviseur van den bisschop, de tweede als stemmend lid —, en *te zamen* worden genoemd ter kamerklaring, waar ook de ridders niet dan adviseurs zijn.

Met het landsheerlijk gezag, of wellicht reeds vóór het einde hiervan, is de kamerklaring verdwenen.

De hoogste macht naast die van den landsheer berustte oudtijds blijkbaar bij het geheele volk, waaronder echter, zoodra onze berichten spreken, de ridderschap en steden reeds sterk op den voorgrond staan. En het duurt niet lang, of deze beide blijven als machthebbers alleen over.

In 1323 werd eene klaring en landdag op den Spoelderberg gehouden door den bisschop met mannen, dienstmannen en

¹⁾ Ald. IV, 330.

²⁾ Ald. IV, 393, 395.

³⁾ Ald. IV, 404.

het gemeene land, en kwam hier o. a. een wijsdom over tiendrecht tot stand ¹⁾).

In 1411 gaf Frederik van Blankenheim aan Drente een landbrief „mit gansen berade ende gueden voirsynne unssen ridderen, knapen, mannen, dienstmannen, ende unssen gemeynen lande van Twente ²⁾”.

In 1446 werden eveneens eenige punten overdragen tusschen den bisschop, ridderen, knapen, steden en het gemeene land ³⁾).

In 1457 bevestigde de bisschop nog eens de Twentsche landrechten na beraad met ridderschap, steden en gemeene land ⁴⁾ en in hetzelfde jaar gaf David van Bourgondië aan gansch Overijssel zijn eersten Landbrief, in welks aanhef hij verklaarde, op den Spoelderberg met ridderen en knapen, de steden Deventer, Kampen en Zwolle en het gemeene land „myt gueden voerdachten ende ryphen berade” aldus „overcoemen ende verdragen” te zijn ⁵⁾).

Nog altijd dus de oude landdag op den Spoelderberg met medewerking van het gemeene land, waaronder wij ook hier wel de vrije gezinshoofden van het platte land zullen hebben te verstaan.

Intusschen, de groote kracht — weerkracht en geldkracht ongetwijfeld — lag meer en meer bij ridderschap en steden, en de invloed van den gemeenen man was reeds aan het tanen. Toen in 1400 de onrust der tijden eendrachtig optreden eischte, waren het een aantal dienstmannen en de drie groote steden, die elkaar rechtsbescherming verzekerden ⁶⁾; en in

¹⁾ Racer, O. G. I, Voorber. XVIII.

²⁾ Racer, O. G. III, 122.

³⁾ Ald. III, 115—118.

⁴⁾ Ald. II, 320.

⁵⁾ Ald. III, 128.

⁶⁾ Racer, O. G. III, 119. Het stuk, zooals het daar is afgedrukt, heeft een zonderlingen vorm. Naar den aanhef gaat het van den bisschop uit, naar het grootste deel van den inhoud en naar het slot staat deze er buiten. Vermoedelijk geldt het een verbond van ridderschap en steden, door den bisschop goedgekeurd.

1435 werd met ridders en steden alleen een besluit beraamd tegen hen die met ontzegbrieven of gewelddaden dreigden ¹⁾.

Na 1457 is van medewerking van het gemeene land bij de wetgeving geen spoor meer te vinden. Slechts ridderschap en steden werden geraadpleegd over den tweeden landbrief van David van Bourgondië van 1478 ²⁾ en over dien van Philips van Bourgondië van 1518 ³⁾. Zoo bleef het — wat wonder — ook onder Karel V.

Eene generale ordonnantie van 1531 werd vastgesteld door den stadhouder met ridderschap en steden ⁴⁾, eene van 1532 eveneens ⁵⁾; slechts ridderschap en steden werden geraadpleegd over de Nye reformatiën van Maximiliaan van Egmond van 1541 ⁶⁾ en van 1546 ⁷⁾. En zelfs deze niet over de oprichting het Hof van Canceler en Raden, zooals wij zagen, en over de ordonnantiën op de jacht van 1550 en 1558 ⁸⁾.

Maar intusschen, ridderschap en steden waren ingevolge hunner geregelde verschijning op de landdagen sinds meer dan twee eeuwen genoeg georganiseerd en, om zoo te zeggen politiek opgevoed, om als Staten van Overijssel ⁹⁾ de regeering over te nemen bij het vervallen van het landsheerlijk gezag.

De staten vergaderden vroeger, zooals wij zagen, op den Spoelderberg, later nu eens hier, dan daar, b. v. 1512 te

¹⁾ Ald. III, 196.

²⁾ Ald. 139.

³⁾ Ald. 205.

⁴⁾ Ald. 271.

⁵⁾ Ald. 274.

⁶⁾ Ald. 236—278.

⁷⁾ Ald. 279—292.

⁸⁾ Ald. 20.

⁹⁾ Zie hierover Tegenw. St. v. Overijss. I, 254, A. F. L. van Rechten en Limburg. De forma regiminis Prov. Transsalaniac (diss. Leiden 1817), en de regeeringsreglementen van 1657 (Aitzema, Saken van Staet IV, 180), 1675 (Sylvius, Hist. II, 194), 1705 en 1748. Vgl. Catalog. d. Gesch. Overijss. tentoonstelling n°. 975.

Nieuwerbrugge bij Zwolle ¹⁾, 1526 te Hasselt ²⁾, 1578 te Windesheim, kort daarna in het St. Agnietenklooster te Zwolle ³⁾, later beurtelings in de groote steden.

Zij werden opgeroepen door den landsheer of zijnen vertegenwoordiger, maar ridderschap en steden achtten zich blijkbaar gerechtigd, ook eigener autoriteit samen te komen ⁴⁾. Na de afzwering werd de oproeping niet terstond geregeld; zij geschiedde eerst naar het schijnt door de drosten, en werd eerst later opgedragen aan het college van gedeputeerden.

Vroeger bekleedde de landsheer of zijn vertegenwoordiger het voorzitterschap, later de drost van Salland, of één der andere drosten naar eene vastgestelde volgorde.

De staten bestonden in den tijd der republiek uit twee leden, de ridderschap en de steden.

In het eerstgenoemde lid hadden, zooals de naam aanduidt, zitting de leden der ridderschap. Bij herhaling werd in meer of minder bijzonderheden geregeld, aan welke vereischten deze moesten voldoen ⁵⁾. Naar de resolutie van 1713 zouden worden verschreven, vooreerst zij wier voorouders plachten te worden opgeroepen, en in de tweede plaats de van buiten inkomenden uit eene provincie of een land, waar de ridderschap een stand vormde, waar die van de ridderschap van Overijssel c. q. hetzelfde recht hadden en dan voor zoover zij konden aantonen, dat hunne voorouders er vóór 1600 in den ridderstand beschreven waren.

De ridders van deze beide categoriën moesten bovendien aan verschillende vereischten voldoen.

1° Zij moesten eene adellijke havezathe ⁶⁾ bezitten en goe-

¹⁾ Dumber Anal. II, 460.

²⁾ Ald. II, 474.

³⁾ Ald. III, 510.

⁴⁾ Ald. III, 219.

⁵⁾ Zie vooral eene resolutie van 1713, afgedrukt achter het regeeringsreglement van 1703, en eene van 1773 in de N. Nederl. Jaarboeken van dit jaar, bl. 1223.

⁶⁾ Zie mijn „De Stad Vollenhove en haar recht” I, 63. Blijkens de feiten,

deren, in hetzelfde schout- of drostambt gelegen te zamen ten minste 25000 Caroli-guldens waard.

2° Niemand werd toegelaten, voordat hij twee jaren in de provincie gewoond had, en er zijne personeele en reëele schattingen had betaald — daar hij eerst dan voor ingezetenen gold ¹⁾).

3° Zij moesten zijn 24 jaar oud, en

4° Gereformeerd.

5° Geen militair beneden den rang van kapitein of ritmeester mocht zitting nemen.

6° Niemand mocht zitting nemen, of van het eene kwartier in het andere overgaan, dan krachtens een besluit van een ordinaris landdag, nadat deze zaak op de punten van beschrijving was vermeld.

7° Van iedere havezathe mocht naast den vader één zoon worden verschreven, die aan de eischen 3—5 voldeed ²⁾).

Het tweede lid van den landdag vormden, zeide ik, de steden. Zitting hadden altijd de drie groote steden Deventer, Kampen en Zwolle. Soms werden enkele van de kleine opgeroepen b. v. in 1578 Hasselt, Steenwijk, Oldenzaal, Ootmarsum en Enschede ³⁾). Steenwijk en Hasselt hadden het recht beschreven te worden, waar het gold: vrede, oorlog, de keuze van een stadhouder, reformatie van het landrecht en het opleggen van schattingen ⁴⁾).

medegedeeld door Ebbinge Wubben, „Beschrijving van de havezathen in Overijssel”, in Overijss. Alm. 1844 en volg. jaren, stond het in den tijd der Republiek den Staten vrij, eene hofstede voor riddermatig te verklaren en den bezitter daarvan te admitteeren.

¹⁾ Afwezigheid voor zaken, in het geheel van geen langer duur dan $\frac{1}{2}$ jaar in die twee jaar, gold niet voor onderbreking der inwoning.

²⁾ In zaken van justitie op de klaring hebben zij — zoo wordt bepaald — te zamen niet meer dan ééne stem. De bepaling zou ons, indien wij dit nog noodig hadden, een krachtig bewijs geven voor het nauwe verband, ik mag zeggen voor de éénheid van landdag en klaring.

³⁾ Dumb ar Anal. III, 512.

⁴⁾ Tegenw. St. t. a. p. 268 vlg.

Na beraadslaging stemden de leden mondeling. De volgorde daarbij was nauwkeurig geregeld.

In enkele gewichtige zaken, met name vaststelling van nieuwe belastingen, nieuwe privilegiën, wijziging van het regeeringsreglement, de keuze van een stadhouder, de erkenning van nieuwe havezaten, was eenstemmigheid vereischt. In andere besliste de meerderheid. Maar over de vraag hoe eene meerderheid kon worden gevormd, bestond vaak strijd, — herhaalde geschillen tusschen ridderschap en steden voerden hiertoe. Reeds spoedig na de afzwering rees er b. v. oneenigheid over deze twee vragen: wie heeft de beschikking over de geestelijke goederen (over die in de steden, deze of de staten?), en hebben de staten eenige macht in de zaken der steden (b. v. de aanstelling der schouten)? Dit geschil — het zij terloops vermeld — werd formeel nooit uitgemaakt. Feitelijk werd in hoofdzaak gehandeld, zooals de steden verlangden. En zoo kwamen er telkens verschilpunten voor, die groot gewicht gaven aan de vraag, hoe eene meerderheid kon worden gevormd.

De strijd ontbrandde zeer hevig naar aanleiding van de stemming over de afschaffing der drostendiensten in 1778. Vast stond, dat de stemmen staakten, indien de drie steden stonden tegenover de geheele ridderschap, of twee steden met $\frac{1}{3}$ der ridderschap tegenover ééne stad met $\frac{2}{3}$ der ridderschap. Eveneens buiten geschil was, dat $\frac{1}{3}$ der ridderschap met de steden meestemmende, of ééne stad met de geheele ridderschap, de meerderheid gaf. De vraag was echter, of een aantal leden der ridderschap, minder dan $\frac{1}{3}$ met de steden eene meerderheid konden maken. In 1778 stemden de steden met zeer enkelen van de ridderschap vóór de afschaffing der drostendiensten, bijna alle leden der ridderschap tegen. De steden beweerden nu, dat het voorstel tot afschaffing was aangenomen, de ridderschap ontkende dit. De strijd duurde tot 1785, toen bij scheidsrechterlijke uitspraak van afgevaar-

digden der zes andere provinciën de steden in het gelijk werden gesteld ¹⁾).

Van de Staten ging de wetgeving voor de provincie uit. Hun gewichtigste arbeid in deze richting is het na lange voorbereiding ²⁾ vastgestelde landrecht van 1630, uitgegeven o. a. in 1724 met tal van latere resolutiën.

Ook in Overijssel heeft het Romeinsche recht zijn invloed geoeffend ³⁾; wanneer het er is ingedrongen, en in welke mate, dit is niet gemakkelijk te beantwoorden. Hier, als elders heeft het vermoedelijk de eerste veroveringen gemaakt in de steden, waar de romanistisch gevormde juristen het eerst een woord meespraken.

Het is hierom van belang, dat in Deventer in 1450 nog geen sprake was van eenige subsidiaire kracht van het Romeinsche recht. In het stadrecht van dat jaar vinden wij nog de bepaling ⁴⁾ „of den schepenen punten aanvallen, dair dat boeck nyt van en holt, ende seer broecklike weeren, sullen sie scheppen ende wisen ten besten redenen, nae hoeren 5 sinnen”; en eveneens aan het slot van de berijmde inhouds-opgave van het stadrecht van 1486 „und wes men in dessen vier boeken neet en vynt beschreven, dairvan sullen scepen

¹⁾ Zie over de vraag der „overstemming” — zoo pleegt men ze aan te duiden — Tegenw. St. v. Overijssel I, 304; G. Dumb'ar, Verh. over het regt van overstemming; J. G. Knoop, Verhandeling over het regt van overstemming, deductie voor de ridderschap; G. Dumb'ar, Het regt van overstemming ter staatsvergadering van Overijssel nader opgehelderd, in negen brieven; Dagverhaal en verzameling van handelingen en stukken in zaaken van verschil..... raakende het punt van overstemming.

²⁾ Overijssel onder Karel V, 314, 357, 371, 373; Mr. B. J. L. de Geer, Vaststelling van het Overijsselsche Landregt (N. Bijdr. v. R. en W. 1875, bl. 178).

³⁾ B. H. Besier, De usu et abusu juris civilis Romani in Transisalanía (diss. Leiden 1751); J. Westenberg, Diss. de usu juris Romani in Transisalanía (Harderwijk 1788).

⁴⁾ Van Vloten, Vijftal lezingen, 187.

ende raet nae oeren vijf synnen recht geven" ¹⁾. Ondertusschen, ook daar deed mettertijd het Romeinsche recht zijn intocht ²⁾. In 1544 begon een medicus (!) Hendrick van Dillenburg te Deventer onderwijs te geven in de Instituten. En blijkbaar al spoedig kwam men er toe, voor den rechter Romeinsch recht aan te halen, en zelfs het als subsidiair recht toe te passen. Immers, in de „reizeboeken" van Deventer vindt men onder het verhandelde op eene bijeenkomst van afgevaardigden der 3 steden te Windesheim op 14 Mei 1552 het volgende opgeteekend: »die van Campen voergegeven van enigen rijken luden, die latijnsche consultatiën overgeven ende leges allegieren, die andere seggen, dat men platduetsch solde schrijven ende seggen, en gevraget woement in Deventer en Zwollen dairmede holt, geantwort, dat men allen man behoert te horen woe hem geliefft, dan behoert nae lantrecht en stadrecht gewesen te werden, dar special lantrecht en stadrecht is, anders nae keiserlicke recht".

De veronderstelling is niet gewaagd, dat de afgevaardigden van Deventer en Zwolle zelve behoorden tot degenen, die eenige kennis van het Romeinsche recht hadden, en — laat ons het maar zeggen — het deftig en gemakkelijk vonden het in rechte te gebruiken.

Wettelijk had zelfs eene eeuw later het Romeinsche recht nog geene subsidiaire kracht te Deventer. In het stadrecht van 1642 I, 6 a. 7 lezen wij nog nagenoeg de oude bepaling „indien voor de gerichten eenige saken voorvielen, daarvan in der stadt boeck niet ware beschreven, dat sullen schepenen ende raedt na de beste reden, redelyckheyt ende billyckheyt oordeelen". Dat is geheel iets anders, dan wat de afgevaardigden van 1552 meedeelden; in theorie althans, maar in de praktijk zal het wel gegaan zijn, zooals zij zeiden. Hetzelfde stadrecht zegt in D. II t. 11 a. 3, dat advocaten en procureurs gehouden zullen zijn, zich te regelen „na

¹⁾ Dumber, K. en W. Deventer I, 154.

²⁾ Mr. J. van Doorninck in Bijdr. Overijss. r. en gesch. III, 127.

deeser statsrechten, willekeuren, plebisciten, privilegiën ende oude gewoonte"; zijn echter de zaken hierin niet gegrond, en kunnen deze daaruit niet geoordeeld worden, dan zullen zij *mogen* bijbrengen „de beschrevene keizerlicke rechten". Een recht dus, geen plicht, veelmin eene plicht van de rechters om er naar te oordeelen. De advocaten zullen echter van hun recht wel een druk gebruik hebben gemaakt en naarmate het meer voorkwam, dat rechtsgeleerden tot schepenen werden verkozen ¹⁾, zal ook de schepenbank wel meer en meer in het Romeinsche recht het richtsnoer van „redelyckheyd en billyckheyd" hebben gezocht. En in de overige steden, vooral de groote, zal het wel niet anders gegaan zijn.

Maar hoe elders in Overijssel, en met name op het platte land? Omstreeks de helft der 18de eeuw was men het hierover op verre na niet eens. Besier schreef in 1751 in zijn aangehaalde dissertatie: „Magna et adhuc sub iudice lis est, an, et quantam jus Romanum-Justinianeum hodie obtineat auctoritatem in terris Transisalanicis. Alii forte negabunt jus illud hodie locum habere, alii hoc adfirmabunt". De schrijver zelf wil de vraag bevestigend beantwoord hebben, en Westenberg is in het aangehaalde werkje van dezelfde meening. Hunne argumenten komen mij echter uitermate zwak voor.

Vooreerst, in een aantal artikelen van het landrecht worden regelen gesteld, met het Romeinsche recht overeenkomende; in een aantal wordt zelfs uitdrukkelijk naar het Romeinsche recht verwezen. Dit argument raakt het eigenlijke punt in geschil niet, dit is duidelijk. Dat het landrecht gold, met deze bepalingen inclus, betwistte niemand; de vraag was, of het Romeinsche kracht had daarnaast.

Een tweede argument; verschillende onderwerpen zijn niet uitdrukkelijk geregeld, ofschoon er wel aan is gedacht. B. v. alvorens getuigenis af te leggen, moet de getuige verklaren, hoe oud hij is, of hij bloedverwant van één der partijen is,

¹⁾ Zie hetzelfde stadr. I, 1 a. 12.

en in welken graad. Dit wijst, zegt Besier op het gelden van de Romeinsche regelen. Zeker wijst het op bekend geachte regelen, maar op de Romeinsche? Ik zou eer denken van neen. Had men deze bedoeld, dan zou men nog wel naar andere omstandigheden hebben gevraagd, die eveneens naar Romeinsch recht van het afleggen van getuigenis uitsloten, b. v. of de geroepene huisgenoot was van een der partijen. Bovendien, wij kunnen moeilijk gelooven, dat de wetgever hier en elders de subsidiaire kracht van het Romeinsche recht als grondslag van zekere bepalingen zou hebben aangenomen en er nergens van zou hebben gewaagd.

Eindelijk nog een argument. Besier beroept zich op Landrecht I, 2 a. 1, „ubi” zegt hij „inter alia in advocatis requiritur, ut sint juris utriusque doctores”. Waarvoor dit, vraagt hij, als zij het Romeinsche recht niet noodig hadden? Zijne voorstelling is niet juist; het artikel eischt, dat de advocaten zijn: „vrome, welgeleerde en gegradueerde personen, der rechten doctoren, licentiaten ofte andere rechtsverstandigen, van de staten deser provincie om te mogen practiseeren toegelaten”. Dus zij behoeven geen graad te hebben ¹⁾. Maar al stond in het artikel, wat Besier er in leest, dan zou nog zijne redeneering onjuist zijn. Men zou den eisch van kennis van het Romeinsche recht hebben kunnen stellen, omdat in vele stoffen hiernaar werd verwezen. Wilde men een juridischen graad vorderen dan kon het geen andere zijn dan deze, want er werd geen andere gegeven. En dan, het argument zou te veel bewijzen, het zou, waar het spreekt van „doctores utriusque juris” dan ook de kracht van het canonieke recht aantoonen; quod absurdum.

Wij kunnen, ook met de praktijk voor oogen, die wij ten deele kennen uit Strubberg's Overijsselsch adviesboek, niet verder komen dan tot twijfel aan de subsidiaire kracht

¹⁾ Al leidt zeker terecht Westenberg t. a. p. uit Landrecht I, 17 a. 3 en 5 en het Reglement op de Jura der advocaten van 1692 a. 15 en 24 — waar telkens van gepromoveerden en gegradueerden gesproken wordt — af, dat zij in den regel een academischen graad hadden.

van het Romeinsche recht. En de onzekerheid is juist voor Overijssel uitnemend te verklaren.

Waar, zooals hier, de wet die subsidiaire kracht niet toe-kende, kon die ontstaan door gerechtsgebruik, door de prak-tijk der gerechten, vooral van het hoogste gerecht, zoo academisch-gevormde juristen hier den toon aangaven. Maar zulk een hoogste gerecht, zulk een hof was er nu juist in Overijssel niet. In eersten aanleg stelde wel — zooals wij zagen — een advocaat het vonnis, en dat hij dit in romanis-tischen geest placht te doen, leeren ons vele staaltjes uit het adviesboek. Maar dat de ridders in de klaring veel gewicht hebben gehecht aan het Romeinsche recht, dat zeker den meesten hunner zelfs volkomen onbekend was, is niet zeer waarschijnlijk, en stellig niet bewijsbaar.

HOOFDSTUK V.

Rechters en rechtsvorming in Drente¹⁾.

Drente komt in de oudste berichten, die er licht over verspreiden, als graafschap voor, heeft dus reeds zeer vroeg eene eenheid gevormd²⁾.

Welke stammen er hebben gezeten, is betwist.

In de bekende beschrijving der Friesche Zeelanden³⁾ wordt Drente hiertoe gerekend. Die beschrijving dagteekent echter vermoedelijk — von Richthofen heeft dit op goede gronden aangetoond⁴⁾ — uit 1417, en heeft dus voor den toestand van meer dan vier eeuwen vroeger geen gezag.

Intusschen, in het recht en de inrichting van Drente zijn verschillende sporen van Frieschen invloed. Het komt mij het

¹⁾ Hierover zijn te raadplegen vooral: W. H. Hofstede. De regiminis in Drenthina regione forma, cum antiqua, tum nova (Diss. Gron. 1832); Vos, De judiciis Drenthinorum antiquis (Diss. Gron. 1835); Tegenw. Staat v. Drenthe; J. S. Magnin, Geschiedkundig overzicht van de besturen, die vóór de herstelling van Nederland in 1814 elkander in Drenthe zijn opgevolgd (1838—1850); Seerp Gratama, Een bijdrage tot de rechts-geschiedenis van Drenthe (Diss. Gron. 1883).

De oudere oorkonden zijn thans uitgegeven in het reeds vroeger aangehaalde Oorkondenboek van Groningen en Drente.

²⁾ Zie omtrent de oude grenzen van Drente en de inkrimping hiervan J. S. Magnin, Overzicht der Kerkel. gesch. van Drenthe bl. 4 vlg., en over den naam en de oude indeeling Mr. E. Pelinck, Drente omstreeks het Rom. tijdvak (Nijhoff's Bijdr. 3e R. VIII, 171 vlg.).

³⁾ Von Richthofen, Fries. Rechtsquellen 110.

⁴⁾ Von Richthofen, Untersuchungen über Fries. Rgesch. II, 8.

waarschijnlijkst voor, dat het allereerst door Friezen dun bevolkt is geweest en later door de Franken onderworpen en opnieuw georganiseerd, terwijl dan nog later de Saksische burenen hunnen invloed geöefend hebben.

Dun bevolkt zeg ik. Hieraan vooral zou ik het willen toeschrijven, dat het eerste recht, dat de bisschop van Utrecht er verwierf, was het jachtrecht¹⁾. In 944 n.l. schonk koning Otto aan bisschop Balderik het recht van banwoud (jus forestense) in Drente en verbood aan elkeen daar de jacht op grof wild²⁾ uit te oefenen zonder 's bisschops toestemming³⁾. In 1006 werd deze schenking bevestigd en herhaald⁴⁾, zonder meer, en eerst in 1024 erlangde de St. Maartenskerk de gravenrechten in Drente, of werden die haar althans geschonken⁵⁾; „Comitatum de Thrente" — zoo luidt het — „deinceps habendum damus et concedimus". *Deinceps habendum* beteekent n. f. „van nu voortaan te hebben", en de pogingen, die men wel eens gedaan heeft, om het te vertalen door „later eens te hebben" stuiten m. i. af en op het taalgebruik en op de rechtsgebruiken. De schenking van een goed voor later, zonder eenige termijnsbepaling, kwam bij mijn weten niet voor en zou juridisch een monstrum zijn. Intusschen vast staat, dat de St. Maartenskerk niettegenstaande deze schenking het graafschap niet heeft gekregen. In 1025 wordt gesproken van Drente „quod est in comitatu Temmonis" en op denzelfden dag wordt weer aan de St. Maartenskerk dat

¹⁾ Veel wild, veel uitgestrekte wouden, weinig in cultuur gebrachte en duurzaam bewoonde grond. Wat aan Drente voor den bisschop belang gaf, zal vooral het jachtterrein zijn geweest.

²⁾ Zooals het uitgedrukt wordt: „cervos, ursos aut apros, bestias insuper, qui Teutonica lingua elo et scelo appellantur venari." Zie over *elo* et *scelo* (eland?) J. de Wal, Bijdr. tot de geschiedenis en oudheden van Drenthe 20 vlg.

³⁾ Oorkb. Gron. en Dr. 4

⁴⁾ Ald. 11.

⁵⁾ Ald. 12.

⁶⁾ Ald. 13.

graafschap geschonken, „deinceps habendum”¹⁾. In 1040 wordt dit nog eens herhaald in de reeds uitvoerig besproken oorkonde, waarin geschonken wordt „villa Cruoninga in comitatu Thrente situm, cum.... ejusdem comitatus strictione, mone-tis, theloneis, causis agendis et discutiendis caet.”²⁾. Maar al weder zonder volkomen effect. Eindelijk in 1046 erlangde de bisschop het graafschap inderdaad, en de akte waarbij het hem geschonken werd zegt ons meteen, waarom de vorige schenkingsakten geen gevolg hadden. Hendrik III schenkt nu aan de St. Maartenskerk en bisschop Bernoldus „comitatum, qui post obitum Gozlini ducis nostrae ditioni in Thrente visus est subjacere”. De volledige uitvoering van de vroegere schenkingen had dus op den dood van dezen Gozlinus, het vrijvallen van het graafschap gewacht.

De bisschop behield zijn gezag tot 1522, toen het hem door Karel van Egmond werd ontweerdigd; deze droeg het in 1536 aan Karel V over.

De bisschop werd in Drente vertegenwoordigd door éénen ambtenaar, die, evenals in Overijssel, zoo ook hier eerst schulte, later soms amptman, meestal drost heette. Dit ambt werd lange jaren, nu eens krachtens aanstelling, dan weer krachtens pandrecht, of anderen titel bekleed door den kastelein van Coevorden. Zien wij dezen het drostenrecht uitoefenen, dan is het — dit houde men in het oog — niet als kastelein, maar als drost. De schout komt reeds voor in de 12^e eeuw; intusschen eerst in 1224 wordt hij uitdrukkelijk scultetus de Threnta genoemd³⁾.

¹⁾ Ald. 13.

²⁾ Ald. 14.

³⁾ Genoemd worden 1139 Fredericus scultetus, 1200 Theodiricus scultetus, 1206 Bartoldus scultetus, 1215 Gherardus scultetus (Ald. 21, 29, 30, 41). Gesteld al, dat er destijds andere schouten, kerspelschouten waren, dan zoude, als een dezer was bedoeld, en niet de schout bij uitnemendheid (s. v. v.), het kerspel er wel bij genoemd zijn. Bovendien, ook de latere terminologie was niet zoo vast, zooals uit onderstaand lijstje blijkt. Vermeld worden nog 1447 R. scultetus Threntiae, 1251 Henricus de Esseende scultetus noster, 1276 Henricus de Elethe scultetus Threntiae, 1284

Na 1325 verdwijnt de titel voor geruimen tijd. Het ambt is dan in handen van de heeren van Coevorden die den titel voeren van (1328) *judex Covordiae*¹⁾, (1328) *praefectus Covordiae*²⁾, (1327) *burggravius Covordiae*³⁾, (1351) heer van Coevorden⁴⁾, (1357) heer van Coevorden en Drente⁵⁾. Lange geschillen en onderhandelingen leidden er toe, dat in 1402 Reinoud van Coevorden afstand deed van „huys ende heerschap” van Coevorden en het land van Drente⁶⁾. Intusschen had de bisschop in 1395 Zweder van Heeckeren van Recheren aangesteld tot kastelein van Coevorden en hem bevolen — hier herleeft de naam — het schoutambt van Drente⁷⁾. In eene akte van hetzelfde jaar constateert hijzelf, dat hem het schoutambt bevolen is en hij heeft gezworen een goed ambtman te zijn⁸⁾. Hier hebben wij het bewijs van de overgang van den titel van schout — die nu in dezen zin voor goed verdwijnt — in dien van ambtman. Zoo heet Zweder van Heeckeren o. a. in 1397 en 1402⁹⁾. Intusschen, dit is niet zijn eenige titel; in de ordelboeken heet hij, en heeten zijne opvolgers drost¹⁰⁾. Die naam is later zeer gebruikelijk, al blijft nog geruimen tijd ook die van ambtman voorkomen¹¹⁾.

Henricus scultetus de Elethe, 1287 *Henricus miles de Elethe scultetus Threntiae* (vooral deze drieërlei vermelding van denzelfden persoon verdient de aandacht), 1304 *Rotgherus de Elede scultetus Drenthie*, 1325 *Henricus Scultetus de Elede* (ald. 69, 74, 97, 111, 119, 151, 212).

¹⁾ Ald. 224, 225.

²⁾ Ald. 225.

³⁾ Ald. 220.

⁴⁾ Ald. 289.

⁵⁾ Ald. 313.

⁶⁾ Zie de voornaamste stukken hierop betrekkelijk, ald. II, 226—316.

⁷⁾ Ald. II, 193.

⁸⁾ Ald II, 195.

⁹⁾ Ald. II, 231, 316. In eene Latijnsche notarieele akte van het laatste jaar heet hij „*officiatus seu judex temporalis*”.

¹⁰⁾ Ordelboek v. d. Etstoel v. Drente 1e suppl. bl. 22 (*Pro Excolendo*, VII, 2 S.).

¹¹⁾ B.v. in 1405. Oorkb. v. Gron. en Dr. II, 385, 391 en in het Landrecht van 1412.

Drente was verdeeld in zes dingspelen ¹⁾, zooals de naam aanduidt ieder een afzonderlijk gerechtsgebied vormende.

Elk dingspel had althans later een aantal kerspelen ²⁾.

Elk kerspel had zijn „schulte”, één dezer voor elk dingspel ³⁾ droeg den titel van bannerschult en had bijzondere functien, waarop ik terugkom.

Het gewone gerecht was het dingspelgerecht. Of de bisschop zelf daar ooit het voorzitterschap heeft bekleed, zal wel twijfelachtig zijn. Ik zou het niet durven afleiden uit eene mededeeling van den „Auctor incertus” volgens welke de bisschop somtijds ook Drente bezocht „in temporalibus negociis et jurisdictionibus” ⁴⁾. Met zekerheid kennen wij als leider van dat gerecht slechts den drost — om nu dezen naam te gebruiken ⁵⁾.

¹⁾ Van Zuideveld, Beilen, Diever, Rolde, Noordeveld en Oostermoer.

²⁾ Men zie over de kerspelen en den geleidelijken groei van hun aantal J. S. Magnin, Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe. Het verdient de aandacht, dat in elk der dingspelen van het latere Drente één der zes vermoedelijk oudste kerken heeft gestaan. Waren misschien deze zes dingspelen de oorspronkelijke zes kerspelen? Mr. Pelinck be- toogt op zeer scherpzinnige wijze in het aangehaalde opstel, dat Drente oorspronkelijk slechts drie dingspelen had, en vermoedelijk Dieverder en Beiler dingspel één vormden met Zuideveld, terwijl Rolder dingspel één was met Oostermoer. Weer vraag ik, kan dan wellicht nieuwe kerspelvorming hebben geleid tot dingspelsplitsing?

³⁾ Pelinck, t a. p. 186, zegt op het voetspoor van den Tegenw. St. v. Drente I, 70, niet in elk dingspel; de bannerschult van Anlo (Oostermoer) stond ook over Rolder dingspel, die van Diever (Dieverder dingspel) vermoedelijk over Beiler dingspel.

⁴⁾ Quaedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis c. 6. Uitg. Mr. C. Pijnacker Hordijk, Werken Hist. Gen. Nieuwe serie n°. 49.

⁵⁾ Wij kennen het vooral uit het Landrecht van 1412, a. 32, 40, 41a (Drenthsche Rbr. 22 vlg.) Rapport van 1557 a. 9 vlg. (ald. 69), Cost. en Ord. § § 2—6 (ald. 104); Debath of wederbericht § 41 vlg. (ald. 133); Landr. 1608 en 1614 I, 1, 2; II, 1—5; IV, 5 vlg.; Reform. 1629 a. 1; Landdags-resol. 1652; Landr. 1712 I, 1—4; II, 34, 39; IV, 31.

Oudtijds droeg het tweërlei naam, „Ding” of „Goespraecke” ¹⁾

Het „ding” is het echte ding dat de drost moet houden in elk dingspel achtereenvolgens driemaal 's jaars, te beginnen het eerste veertien nachten na Paschen, het tweede Maandags na Sant Gangen (10 Oct.), het derde Maandags na St. Ponciaen (14 Jan.) ²⁾.

Daar moesten de bureu opkomen, dat wil, naar ik vermoed, zeggen, uit elk huis één; immers, willen de bureu ter terechtzitting hun plicht niet doen, dan verbeurt „*elkes hoes dree pont*” ³⁾. Dit stemt dan ook overeen met hetgeen in het vroeger Drentsche Selwerd gold ⁴⁾.

Het wordt gehouden op kosten van de bureu. De drost mag opkomen met dertien paarden en dertien personen en op elke dingstede vertoeven van den eenen vespertijd tot den anderen ⁵⁾, en wat hij dan verteert „in der buerhuse, daer dat ding is, dat soelen dieselve buer betalen” ⁶⁾.

Dit alles wordt ook volkomen bevestigd door het rapport van 1557 a. 10, dat aldus luidt: „als die droste ding holt, soo moeten die dingspille elck in 'tsyne des drossten kosten afdoen, daer den droste wesen mach mit XIII persoenen ende peerden, voert XIII honden ende winden. Dan, het duirt niet meer dan einen dach ende nacht in elker dingspill, daer

¹⁾ Ook — vermoedelijk verbasterd — goospraecke of gaerspraecke.

²⁾ Landr. 1412 a. 40. Men zal opmerken, dat uit deze opvolging blijkt, dat in 1412 het jaar met Paschen aanving. Ware het met Kerstmis of met 1 Jan. begonnen, dan zou de zitting van Maandag na Ponciaen het eerst genoemd zijn.

³⁾ Landr. 1412 a. 32.

⁴⁾ Hiervóór bl. 144.

⁵⁾ Nog in 1563 duurde in elk dingspel de goosprake, toen in de plaats van het ding getreden, veelal niet langer dan één dag. Blijkens een goosprakenboekje in het archief van Drente berustende werd in dat jaar goosprake gehouden b. v. voor de dingspelen Beilen 8 Maart, Diever 9 en 10 Maart, Rolde 11 Maart, Noordeveld 13 Maart, Oostermoer 15 Maart, Zuyderveld 16 en 17 Maart.

⁶⁾ Landr. 1412 a. 40.

dat gantze dingspill by den anderen moeten syn, uth elker huys één man”.

Naast dit echte ding vormde zich weldra het buitengewone dat den naam van „goespraecke” droeg; en wel vooral om twee redenen.

Vooreerst, de telkens wederkeerende verplichting tot betaling van het dinggeld kon drukkend zijn. Volgens het rapport van 1557 a. 11 werd het voldaan door elke buurschap van het dingspel op hare beurt, met de zon om. In de buurschap rustte de verplichting om bij te dragen weer op de afzonderlijke hoeven. Op welke, dat hing vermoedelijk af van de historisch geworden toestanden in elke buurschap en van bijzondere regelingen. Zij kon voor elke hoeve gevestigd worden of te niet gaan door verjaring. Dit blijkt uit verschillende ordels van den etstoel, het hoogste rechtscollege. Zoo werd in 1457 gewezen tusschen den commandeur te Bunne en de buren aldaar „moeghen de buren van Bunne bewijzen binnen dre wochen (sic), als lantrecht is, dattet hues tho Bunne dat halve dinck gehalten ende betaelt boven 30 jaren, so sollen se dat voertan betalen”¹⁾. Eveneens een gewijde van 1482: „tusschen Pelgrim van Isselmueden ende de buer van Hesselen, als van den dinckgelde, dat de buer op Pelgrims goet toe Klempinge gewijst hebben, is gewijst, kan Pelgrim bewizen als lantrecht is, dat Klempinge goet niet betaelt hefft totten dinckgelde over 30 jahn, szo sol dat vorss. goet daer voert vrij van wesen”²⁾.

De lust nu om aan deze kosten — misschien wisselend, misschien opgedreven, wij weten dit niet — te ontkomen, bewoog meermales de verplichten het ding af te koopen. In 1447 werd aan die van het Dieverder dingspel toegestaan, dat zij 12 jaar lang vrij zouden wezen van het ding³⁾. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat er geen terechtzittingen meer worden gehouden; daarmede zouden de ingezetenen slecht

¹⁾ Ordelb. 62.

²⁾ Ald. 135.

³⁾ Magnin, Gesch. Ov. II, b. 104 vlg.

gediend zijn geweest. Hoe na dien afkoop de toestand is, zegt ons weder het genoemde rapport van 1557 a. 12; dan houdt de drost „voirt dinggeldt ¹⁾ goespraeke, ende datt wordt yder dingspill dree, vyre offte vijff daeghe toevoiren angesacht ²⁾). Alsdan moeten die bureu, gelyck op den dingdach voirseit oeck koemen.... Dan opter goespraekendach daer doen offte gelden die bureu nicht toe, meer dye droste moet des betaelen, all dat daer syn lyfften met synen dienaren doet. Dittselve is datt onderscheydt tusschen datt woirt ding ende datt woirt goespraeke”.

In de tweede plaats werden er, ook toen het ding nog in volle beteekenis bestond, goespraken, d.i. geboden dingen gehouden, zoo dikwijls partijen eene buitengewone terechzitting noodig hadden en verlangden.

Op de goospraken ³⁾ waren dus de bureu uit het dingspel vergaderd en wel ter behandeling van alle burgerlijke en boetstraffelijke zaken, die niet uitdrukkelijk aan andere gerechten waren opgedragen.

Wat de burgerlijke zaken betreft, de eischer geeft zijne klacht te kennen aan den schout, die den gedaagde daarmede in kennis stelt, hem het doen ophouden van den onrechtmatigen toestand gelast ⁴⁾, en ter goosprake de zaak aanbrengt.

De zaken van elke mark of buurschap worden achtereenvolgens behandeld ⁵⁾; zoo in 1563 te Diever achtereenvolgens

¹⁾ En werd dus na zulken afkoop — vermoedelijk door het dingspel, dat dan weer verhaal zal hebben genomen op de verbondenen — een dinggeld betaald. Zoo nog naar Landrecht 1608 I, 1; naar Landrecht 1614 I, 1 waren de dinggelden afgeschafft, de landschap betaalde toen uit de domeinen aan den drost voor zijne kosten 100 daeler jaarlijks.

²⁾ Naar de Cost. en Ord. § 4, Landr. 1608 en 1614 I, 2, acht dagen te voren.

³⁾ Ik gebruik nu verder dit woord als vox generis.

⁴⁾ „Eyschinge ende verbot.”

⁵⁾ Dat de markgenooten samen beslissen, is regel. Een ordel van 1479 (Ordelb. 121) wijst „tusschen de bureu van Egeste ende Egestervene, want sie beide in eener marcke liggen, so sullen sie staen tho eenen buertueghe.

die van Diever, Leede, Nyeslyck, Fledder, Wapsterveen, Havelte, Hesselte enz. Elke buurschap geeft het „tuech" over de klacht (den eisch) tegen een harer ingezetenen, nadat de gedaagde daarop is gehoord. Om een voorbeeld uit de genoemde goospraak te geven:

„Jan Henricx heft Arent Claessen als syn naeber inder scheytsloet laten esschen, om hem weerwarck te doen, soe hy syn sydt al opgegraven heft. Antwoordt Arent, dat hy overbodich es op tho graven, ende hem weerwarck te doene, dan Jan heft toe veer in syn lant gegraven, boven schulte ende buyr metinge, ende daer de schulte ende buyr de kuile hadden gegraven, daer sold de scheyt wesen. De bueren vertuigen Arent Claessen op 15 mark ende sal den sloet voert tegen Jan Henricx opgraven soe geringe (?) als hy van 't wateren halven daerby kan komen.

Arent Claessen heft Jan Henricx laten affeschen ende verbieden die misbruyckinge van 't selve landt, hy hem ontgraven heft boven schulte ende buyrmetinge. Antwoordt Jan Henricx, dat hy hem niet ontgraven heft, dan midden duer dat veen, daert de schulte ende buiren gemeten ende gekuyt hebben. Kan Arent bewisen. dat hy hem idt wes ontgraven heft, wyl hy hem vergueden ende den here beteren voer een onrechten anfanck.

De buiren vertuigen Arent Claessen op eene onrechte esschinge, oft sal bewysen alse lantrecht is, dat Jan Henricx boven schulte ende buer metinge gegraven heft, ende hem iets ontbruyckt, alsdan Jan Hendricx in ontbruyckinge”.

De uitspraak der bueren, die „buertuig" wordt genoemd, is, zooals men ziet, eene ongemotiveerde beslissing, in het aangehaalde geval een voorwaardelijk eindvonnis.

Zij bleef in dezen omvang aan de bueren slechts toevertrouwd tot 1652, toen er in hunne gerechtsvergaderingen, en zeker dientengevolge in hunne bevoegdheid, eene belangrijke om-

ten sy de van Egestervene bewys by brengen konnen, als lantrecht is, dat se van oldes eenen tuich alleene hebben.”

wenteling kwam¹⁾. Er werd n.l. in dat jaar besloten, dat niet meer alle huizen op de goosprake zouden behoeven te verschijnen, maar elk groot dorp zou kunnen volstaan met het zenden van vier, elk klein dorp met het zenden van twee volmachten, (a. 1). In verband hiermede stond nu vermoedelijk de afschaffing van de buurtuigen, de eindvonnissen door de goosprake gewezen. Voortaan werd nog wel de zaak bij de goosprake aangebracht en wees deze het bewijsordel, maar daarna werd het geding overgebracht bij den etstoel, die het eindvonnis wees (a. 5)²⁾. Trouwens, vermoedelijk was het zoeken van recht bij den etstoel al lang gebruikelijk geweest. De buurtuigen noodigden er haast toe uit; telkens luidde het slot „de vorder wyl, de macht te lantrecht versueken”.

Zooals volgens de resolutie, is het gebleven bij het landrecht van 1712 II 34—37.

Naast de bevoegdheid van de goosprake in burgerlijke zaken staat die in boetstraffelijke. Zij is n.l. ook wroegingsgerecht; elke buurschap is verplicht, vóór 1652 zelve als geheel, na 1652 door hare volmachten aan te brengen alle zaken waarvoor boeten verschuldigd zijn, en, zoo haar de dader bekend is, dezen te noemen. Zij kan wroegen, aanbrengen of „voor een waarheit” (stellig, „van sien ende wel weten”), of — althans tot 1652³⁾ — „voor een gerucht” (aldus werd

¹⁾ Zie de Resolutie van 1652 bij Gratama, t. a. p. 341.

²⁾ De resolutie zelve spreekt van dat bewijsoordeel niet: „Is geresolviert, dat de buyrtuigen werden wechgenomen, ende dat in plaetse van tselve de claeger altoes sal gehouden syn syne clachte binnen drie weecken voer 't gerichte te verificieren”, zoo luidt de aanhef van art. 5. Maar het in den tekst gezegde volgt uit eene uitspraak van den etstoel, dien ik in een mij toebehoorend hs. van het Landrecht van 1614 II, 3 aldus vind weergegeven. „Wysinge op de goorspraacke is gesurrogeert in plaatze van de buurtuige op de lantsdach van den 23 Febr. 1652. De anlegger moet volgens 't gewijsde op de goorspraacke binnen 3 weecken een rocht houden, omdat de wysinge op de goorspraacke in plaatze van de buurtuige is gesurrogeert, hetwelcke gaat in rem judicatum, waar naa sich ieder moet reguleren. Ita judicatum op de lottinck van den 8 Junii 1669”.

³⁾ Resol. 1652 a. 3.

vóór 1652 aangebracht, wat „straet-ende molenmeer” was, wat „den gehielen klufften off miestendeede van dien beken” was). Vertuiging voor een geruchte kon — maar moest dan ook — krachteloos worden gemaakt door een onschuldseed van den beklaagde. Vertuiging „voer een waerheit” was tevens veroordeeling ¹⁾. De competentie der goosprake in boetstraffelijke zaken staat dus vast.

Ook aan de bevoegdheid van de goosprake in lijfstraffelijke zaken valt tot de 17de eeuw niet te twifelen. Het landrecht van 1412 a. 18 zet uiteen, hoe er geprocedeerd moet worden tegen een ingezetene die beschuldigd wordt van een misdrijf, waardoor hij zijn lijf heeft verbeurd. Men mag hem vangen; de bureu van de mark, waar hij gevangen is, moeten hem bewaren en men zal „over hem richten in derselven marck”. Dit artikel wordt verduidelijkt door het landrecht van 1447 a. 1 volgens hetwelk men den gevangen doodslager zal „richten met den swerde.... in der marke, daer die doetslach geschiet is, *indien die buer oen vertugen des doetslags schuldich te wesen*”. Het gewone buurtuig dus. En volkomen in denzelfden geest nog het „Debath offte wederbericht” van 1585 § 48, volgens hetwelk „die inwoeneren ende buiren” den voorloopig aangehoudene „vertuigen, dat is te seggen condempneren, nae der landtsbrieven, die van dese sake verder spreken, ende specifice mitbrengen, hoe ider misdaet ende delict gestrafft sal worden”.

Reeds in het landrecht van 1608 IV. 26 is dit echter veranderd. Daarin wordt ten aanzien van de berechting van een aantal lijfstraffelijke zaken, doodslag, moord, moordbrand, stratenschending, verkrachting e. a. gezegd, dat de drost, na pertinente informatie genomen te hebben, uit ieder dingspel één ette zal ontbieden „ende met deselven opt begangene feit delibereren, ende voorts ordel ende sententie gewesen hebbende, denselven met den sweerde laeten richten”. Deze be-

¹⁾ Zie Gratama, t. a. p. 186. Mijn opstel over „Het bewijs in strafzaken hier te lande in de middeleeuwen”, in Tijdschr. v. Strafr. X, 1 bl. 81.

paling is overgegaan in het landrecht van 1614 IV. 38 en wordt in dat van 1712 IV 75 herhaald voor alle delicten, corporeele straf medebrengende. Sinds 1608 is dus de berechting der lijfstraffelijke zaken aan de bureu onttrokken en bij drost en geconvoeerde etten gebracht¹⁾.

Ook elke schout houdt zijn gerecht, kerspelsgerecht, „rocht”²⁾.

Ten aanzien van de samenstelling hiervan, moeten wij wel onderscheiden.

Geldt het, wat wij thans noemen handelingen van vrijwillige rechtsmacht, dan zit de schult enkel met twee keurnooten; zij teekenen dan bewijskrachtige akten, „rochtbrieven”, omtrent hetgeen voor hen heeft plaats gehad. Zijn er getuigen te hooren in zaken voor andere gerechten hangende, dan geschiedt dit eveneens door den schult met keurnooten alleen.

Anders in gedingen voor het kerspelsgerecht aangebracht. Deze zijn tweeerlei.

Vooreerst de vordering van geldschuld beneden de tien Arendsgulden³⁾, later beneden tien Caroligulden⁴⁾. Hierover zit naar de landrechten van 1608 en 1614 en dus ongetwijfeld ook vroeger, de schout met keurnooten *en bureu*; eerst naar dat van 1712 met keurnooten alleen. Trouwens, te beslissen

¹⁾ Naar het schijnt, waren er redenen om te vreezen, dat de drost zich deze rechtsmacht geheel of ten deele zou aanmatigen; althans in art. 7 zijner instructie van 1671 vinden wij bepaald, dat de drost de etten volgens landrecht bijeen zal roepen „over bestraffinge van capitale delicten. . . . sonder in sulcken cas buyten toedoen van deselve etten eenige condemnatie ofte absolutie te mogen doen”.

²⁾ Zie daarover Rapport 1557 § 1 vlg.; Cost. en Ord. §§ 7, 8, 10, 11, 12; Landr. 1608, II, 7—15, 17, 27, 28, 35; Landr. 1614 I, 15, II, 7—18, 20, 30, 31, 38; Landr. 1712 I, 21, II, 16, 41—51, 57, 59—62. Gratama, t. a. p. 105.

³⁾ Landr. 1608 II, 27; 1614 II, 30; 1712 II, 16.

⁴⁾ Landdagsresol. 1772 a. 8 (Nader resol. bl. 53).

hebben zij nauwlijks iets. Die zaken worden berecht „bi keur ende tal”, zooals het heet, d. i. de gedaagde heeft zijn onschuld, of wil hij dit niet, de eischer zijne vordering te bezweren; hiermede loopt het proces af.

Van veel grooter belang is het tweede soort van gedingen, voor het kerspelgerecht gevoerd, die om onroerend goed ¹⁾).

De procesgang komt oudtijds hier op neer: de schout zit te recht met twee keurnooten en drie „zekere burenen”; nadat partijen hunne beweringen hebben uiteengezet, wijzen die drie zekeren de zaak „an de seven buer”. Zij geven dus een bewijsordel. De zeven uit de naaste burenen, of althans uit de mark, geven dan naar Germaanschen trant een getuigenis, waarin feiten en recht niet zorgvuldig gescheiden zijn en waaruit van het betere recht van een der partijen blijkt.

De drie zekere burenen zijn dus hier het rechtsprekende volk, of liever, vertegenwoordigen dit. Reeds deze regeling in verband met die van het zooeven genoemde proces om kleine geldschulden, waarbij de schout ook met keurnooten en burenen terechtzit, en met de Drentsche opvattingen in het algemeen, maakt het waarschijnlijk, dat aanvankelijk ook het kerspelsgerecht door één uit elk buurhuis in het kerspel is bijgewoond ²⁾).

Op dezen vrij zuiveren toestand, dien wij uit stukken van de 14e en 15e eeuw kennen, volgde een tijdvak van eenige verwarring. Men begreep de rol der „7 zekeren” niet meer, liet een eindvonnis na onderzoek uitspreken door de 3 zekere burenen, en dit dan door de 7 bevestigen of vernietigen ³⁾). Maar ten slotte kwam men op een beter pad terug. Van de 7 Germaansche getuigen over feiten en recht wilde men niet meer weten; men begreep terecht, daarom de 7 als heroor-

¹⁾ Zie daarover enkele opmerkingen van mijne hand in Handel. en Meded. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk. 1889—1890 bl. 156, waar ook de bewijsplaatsen omtrent het hier over den ouderen toestand gezegde.

²⁾ Zie daarover ook Gratama, t. a. p. 114.

³⁾ Rapport 1557 § § 1—6; Debath § 40; Cost. en Ord. § 8.

deelaars te moeten verwijderen, en dat deed men. Na 1608 was de regeling deze, dat het kerspelgerecht (met name de drie bureu) op de bewijslevering van partijen uitspraak deed in de zaken om onreppelijk goed, behoudens hooger beroep op den etstoel¹⁾.

Vermoedelijk was het hoe langer hoe zeldzamer, dat partijen het bij de uitspraak der 3 bureu lieten verblijven, en zoo is in 1712 naar het schijnt, van deze uitspraak niet anders overgebleven dan eene verwijzing naar den etstoel²⁾. Trouwens, hoe zou men na 1652, toen den bureu van het dingspel hunne rechtsprekende bevoegdheid ontnomen was, die hebben gelaten aan de bureu van het kerspel.

En nu de etstoel³⁾, het hoogste gerecht, waarop — zooals wij hebben gezien — hoe langer hoe meer bevoegdheden overgingen.

De tijd van oprichting is niet zeker. De etten komen reeds voor als vertegenwoordigers van de landschap Drente in 1309 en meermalen daarna onder verschillende namen⁴⁾.

In 1402 zien wij Reinoud van Coevorden aan Frederik van Blankenheim door stoklegging onroerend goed overdragen⁵⁾

¹⁾ Landr. 1608 II, 13; 1614 II, 16; 1712 II, 57 vlg.

²⁾ De verandering in de uitdrukkingen is treffend. In 1608 en 1614 lezen wij, in hoofdzaak in overeenstemming met de vroegere terminologie: dat de zekeren, „nae haer beste verstandt ordel ende sententiën uithspreken, midts haer ordel ende sententie remitterende tot eintlicke ende definitieve sententie van Droost en 24 Etten". In 1712 daarentegen, dat zij „de zake wijzen ter decisie van de Heeren Droost en 24 Etten te Landrechte". Ook het kerspelgerecht is hier een gerecht ter leiding van het proces geworden.

³⁾ Zie daarover vooral Landr. 1412 a. 2, 17; 1447 a. 4, 12; Rapport 1557 §§ 4—7, 14, 22; Cost. en Ord. 1572 a. 5 vlg., 19; Debath §§ 46, 52 vlg.; Landr. 1608 I, 3 vlg.; 1614 I, 3 vlg.; 1712 I, 5 vlg.

⁴⁾ 1309 judices jurati de Thrantia, 1310 en 1328 jurati ac universitas terre Drentie, 1314 judices et communitas, 1332 judices etthemman, 1339 jurati dicti etthen, 1382 zwarnen in Drente, 1384 wijsheit van den lande van Drente, 1395 wijsheit en gezworen des lants van Drente (Oorkb. v. Gron. en Drente II, 407, I, 165, 223, 175, 235, 252; II, 65, 81, 181).

⁵⁾ Matthaeus, Ad anonym. 91.

„in praesentia et audientia iudicum Drenthiae, vulgariter Etten appellatorum”.

In het landrecht van 1412 art. 2 wordt dan ook als „een olt lantrecht in den lande van Drenthe” vermeld, „dat men holden sal drie luttingen ende niet meer op drie terminen . . .”. Lutting, lotting — een woord, waarin wij gemakkelijk het Friesche liodthing, liudthing herkennen — is de naam van de zitting van den etstoel.

De naam wijst op eene zitting door de volksgenooten als oordeelende omstanders bijgewoond; voor zulke zittingen hebben wij echter geen historisch bewijs. Wij kennen als oordeelaars op het lotting slechts de 24 etten. Omtrent hunne verkiezing zegt het landrecht van 1412 a. 17 dat de bisschop of zijn ambtman en de „ghemeen meente, off die sy daerby schicken uyt elken dinxpul” elk jaar des tweeden Maandags na Paschen de etten zullen kiezen met elkaar en niet de een zonder den ander. Doet òf de bisschop òf het volk alleen de keuze, dan zal nietig zijn alwat de dusgekozenen wijzen. Regel is, dat telken jare de helft der etten aftreedt en vervangen of herkozen wordt. De bisschop en het volk kunnen echter ook in gemeen overleg den geheelen etstoel vernieuwen.

Die verkiezing c. q. met medewerking van afgevaardigden uit elk dingspel, doet aan eene keuze voor en uit de dingspelen denken. Als het ordelboek van den etstoel ons de lijst geeft ¹⁾ van de 24 etten van 1516 en we dus 4 aantreffen uit elk dingspel, zal dit wel overeenkomstig den ouden toestand zijn.

In 1614 I 7 werd de wijze van verkiezing aldus veranderd, dat voor elk dingspel één werd gekozen door den drost en één door de etten van dat dingspel. Bij de instructie van den drost van 1671 (a. 19 en 20) werd in zoover deze regeling gehandhaafd, dat de afzonderlijke verkiezing voor elk dingspel bleef bewaard, terwijl de stemming in dezer voege geschiedde, dat de drost de voorstemme had en de etten van het dingspel ieder eene stem. Zoo bleef het in 1712 (I. 9).

¹⁾ Ordelb. bl. 172.

De etten moesten naar de landrechten van 1608 en vlg. zijn eigenerfden in den lande van Drente, en in eigendom hebben ten minste een vierendeel waardeels ¹⁾, of onroerend goed ter waarde van 500 — na 1712, 1500 — gulden; verder moesten zij wonen in het dingspel, waarvoor zij gekozen werden en lofwaardige mannen zijn, zonder onderscheid van edel of onedel, en kunnen lezen en schrijven. Eerst in 1712 werd de eisch gesteld, dat zij lidmaten en communicanten van de ware gereformeerde kerk moesten zijn ²⁾).

Wie als ette gekozen werd, was volgens het oud Germaansche beginsel, naar een ordel van 1435 verplicht, de benoeming aan te nemen ³⁾).

De zittingen hadden volgens het landrecht van 1412 driemaal 's jaars plaats, des tweeden Maandags na Paschen, des eersten Dinsdags na Pinksteren, en op St. Magnus ⁴⁾; de eerste werd gehouden te Ballo, de tweede te Rolde, de derde te Aulo. Naar het landrecht van 1712 werden er twee gewone lottingen gehouden. Bovendien — het landrecht van 1614 zegt het uitdrukkelijk — kwam het lotting zoo vaak noodig buitengewoon bijeen.

¹⁾ Een waardeel is hier een marketaandeel van de oorspronkelijke grootte; dus — wijl het marketaandeel aan de hoeve kleeft — eene volle hoeve. Aanvankelijk gaf ongetwijfeld slechts eene volle hoeve vol burerecht. Bij dichter bevolking is splitsing noodig en door meer intense cultuur is zij mogelijk geworden. Toen is men er geleidelijk toe gekomen, eene hoeve, die $\frac{1}{4}$ van de oorspronkelijke grootte — dus een vierendeel waardeels — had, als eene volle hoeve aan te merken.

²⁾ Terloops mag ik vermelden, dat sommige onbehoorlijke handelingen uitsluiting van het lidmaatschap van den etstoel ten gevolge hebben. Zoo o. a. dat men zich als ette heeft laten omkopen (ordel 1484, bl. 144); verder is uitgesloten „we dat in den lande van Drenthe off bueten den lande claeghet ofte spreecket op des drossen unde etten wisinge, dat sie inden etstoel vohr recht gewesen hebben, ofte de boven oer wisinge claeghet und darup gesproecken hebben” (ordel 1485, bl. 146).

³⁾ Ordelb. 17.

⁴⁾ Vermoedelijk Magnus episcopus 19 Augustus, niet Magnus abbas 6 September.

Dat de zittingen van den etstoel in vroeger tijd in de open lucht werden gehouden, is waarschijnlijk, niet bewijsbaar. Het oudste ordel, dat in deze licht geeft (van 1399) vermeldt een lotting toe Rolde in den spijker¹⁾.

Later werden de zittingen gehouden in de kerken²⁾, nog later ter plaatse telkens door den landdag te bepalen³⁾, eindelijk geregeld in het klooster te Assen.

De zittingen werden gepresideerd door den drost. Stem had deze echter niet⁴⁾; ook hierin kwam het Germaansch karakter van den etstoel uit. De etten beslisten; zij stemden — en dit treft ons — niet hoofdelijk, maar dingspelsgewijs. Vier dingspelen gaven den doorslag; alleen bij staking van stemmen besliste de drost of zijn plaatsvervanger⁵⁾.

De bevoegdheid van den etstoel is voor een goed deel reeds uit het vorenstaande gebleken. Hij oordeelde in burgerlijke zaken vroeger in tweeden aanleg, later, na instructie van de zaak voor andere gerechten, in eersten aanleg. Voor hem werd het pandweringsproces gebracht.

Hij berechte in appel de strafzaken, die bij buurtuig waren beslist⁶⁾. Hij oordeelde eindelijk blijkens de ordelboeken over actiën van den drost tegen de buren, de etten en anderen wegens schending van hetgeen wij publieke plichten zouden noemen, b. v. verzwijging van misdrijven op de goosprake.

Reeds in het rapport van 1557 was op het gebrekkige der rechtspraak van den etstoel gewezen. Het noemt drie hoofdgebreken. Vooreerst plegen de etten den drost in het stemmen te volgen, in de tweede plaats zijn zij boeren, ongeschikt voor hunne taak, en kunnen zij geen letter schrijven, en

¹⁾ Ordclb. 1.

²⁾ Ordclb. 70, 109, Picardt, Chron. 265.

³⁾ Instr. Drost 1671 a. 23.

⁴⁾ Evenmin later zijn assessor, als hij de zitting bijwoonde.

⁵⁾ Tegenw. St. v. Dr. I, 44.

⁶⁾ Vermoedelijk was er geen hooger beroep van strafvonnissen, door geconvoceerde etten gewezen.

eindelijk zijn zij niet onpartijdig. De steller is vermoedelijk een jurist geweest, die met leede oogen zag, dat Drente geen hof van Cantzler en raden had, als waarmede men getracht had Overijssel te begiftigen. En zoo zal zijn oordeel over den etstoel wel niet geheel onbevangen zijn geweest. Sommige zijner grieven spreken zelfs elkaar tegen; als de etten partijdig waren, zouden zij wel hun eigen voorkeur, en niet het advies van den drost hebben gevolgd. Maar, aangenomen dat de etstoel groote gebreken had, het volk is zeker van oordeel geweest, dat er groote deugden tegenover stonden, die het niet wilde prijsgeven ¹⁾. Althans, eerst in het laatst der 18de eeuw is het tot ingrijpende hervorming van het hoogste rechtscollege gekomen.

In 1788 werd door de staten eene commissie benoemd, o. a. om de gebreken van het rechtswezen in Drente na te gaan, en daaromtrent te dienen van consideratiën en advies. Zij kwam tot het besluit, dat het procesrecht en de Drentsche wetgeving in het algemeen bruikbaar waren, maar dat de etstoel groote gebreken had. Hiervan hangt zij een treurig tafereel op ²⁾. Het getal leden is te groot; door de eigenerfden wordt gekozen, wie er het meest voor biedt, zoodat vele volstrekt onbekwamen als etten zitting hebben; de meest invloedrijke leden zijn veelal tevens lid van den landdag of hoofd van de politie; de bezoldiging is te gering, en onbillijk geregeld, ook in zoover de door den drost benoemde etten hooger tractement genieten, enz. „Van welke defecten” — zegt het rapport — een nasleep van meer andere gebreken het gevolg is; b. v. bij de adviezen worden geene gronden opgegeven, de rechters overhaasten zich, commissiën worden beurtelings aan elk dingspel, en hierin beurtelings aan elk lid opgedragen uit hoofde van de voordeelen, er aan verbonden,

¹⁾ Misschien achtte het zijn inheemsch recht, dat het liefhad, wel veiliger in handen der etten, dan in die van geleerde rechters, die veelal niet wars waren van vreemden invoer.

²⁾ Tegenw. St. v. Dr. II, 180 vlg.

zoodat dikwijls de beslissing is in handen van de meest onbekwamen.

Het rapport werd besloten met een voorstel tot oprichting van een nieuw hof, dat den etstoel zou vervangen. Het werd door de staten 21 Maart 1791 aangenomen en door den stadhouder 30 September d. a. v. bekrachtigd onder den titel van „Generale ordonnantie en instructie voor den etstoel der Landschap Drente”.

Deze nieuwe etstoel, door den stadhouder later hof van justitie genoemd, was samengesteld uit den drost, acht raden en den landsschrijver. De raden moesten o. a. zijn doctor in de rechten en mochten noch een ander ambt bekleeden, noch in den landdag zitting nemen. Zij werden aangesteld door den erstadhouder, de eerste maal bij vrije keuze, vervolgens bij vacature uit eene nominatie, door drost en gedeputeerden met den etstoel opgemaakt.

Het hof hield jaarlijks twee gewone zittingen, en zoo noodig tot afdoening van strafzaken, buitengewone. Deze, die vroeger voor drost en geconvoeerde etten behoorden, kwamen nu voor het hof; overigens bleef de bevoegdheid in hoofdzaak onveranderd ¹⁾.

In Drente bleef dus — dit blijkt uit het voorgaande — de rechtspraak langer dan elders in handen van het geheele volk. En toen zij voor een belangrijk deel op den etstoel overging, verloor het volk zijn invloed daarop niet, want de etstoel was ingevolge zijne samenstelling voor een goed deel een volksorgaan; hij mag geacht worden, in zijne uitspraken in menig opzicht uiting gegeven te hebben aan de rechts-overtuiging van het Drentsche volk.

En dit is van te meer beteekenis, omdat hij zich — evenals de meeste Germaansche gerechten — niet heeft bepaald tot

¹⁾ Over de revisie, die òf naar het Debath § 57 òf naar de Landrechten van 1608, 1614, 1712 openstond, en de wijzigingen hierin bij deze ordonnantie gebracht, kan ik hier niet in bijzonderheden treden.

het vonnissen in hangende concrete geschillen, maar dikwijls ook wijsdommen heeft gegeven, uitspraken over rechtsvragen in abstracto¹⁾.

Trouwens, de etstoel was meer dan gerecht alleen. In onderhandelingen en rechtshandelingen met andere landschappen of machthebbers, zien wij bij herhaling voor Drente optreden „jurati ac universitas”, „judices et communitas”, „judices ettheman [et] communitas”, „jurati dicti etthen et universitas”²⁾, evenals dit — en hierop druk ik — in Friesland en Groningen het geval was³⁾.

En van samenwerking van den etstoel met het volk bij de wetgeving hebben wij nog een opmerkelijk bewijs uit 1485⁴⁾ toen de drost overdroeg „met den gemehenen etten ende met den gemehenen lande”, dat de schout voor het houden van een verhoor en het bezegelen van eene akte niet meer zou in rekening brengen dan een bepaalde som.

Het gemeene land speelt dus eene rol in wetgeving en bestuur, eene grootere dan in de meeste andere deelen van ons land. Dit blijkt ons trouwens reeds voldoende hieruit, dat de vrijheid van volksvergadering in 1412 uitdrukkelijk als een oud volksrecht is erkend. Art. 1 van het landrecht van dat jaar luidt toch „soe is een olt lantrecht ende ghewonte inden lande van Drente: weert sake, dat ghemene lant mit mallicanderen to spreken hadden van saken, die den lande anrorende weren, soe mach dat mene lant wilkoeren by mallicanderen toe komen by eenre penen, die sy daerup setten, ende een hagelsprake to holden, ende desghelikes ellic dinxpil, ellick kerspel ende ellic buerscap”.

En dat het voorrecht niet voor de leus werd vermeld, maar

¹⁾ Het Ordelboek van den etstoel geeft reeds op zijne eerste bladzijden van zulke wijsdommen een aantal voorbeelden, en later telkenmale.

²⁾ Gron. Oorkb. I, 165, 223, 175, 235, 252.

³⁾ Zie hiervóór bl. 71 vlg., 115. Deze overeenkomst is voor ons eene reden te meer, om aan Frieschen oorsprong van de Drentsche organisatie te gelooven.

⁴⁾ Ordelb. 144.

er werkelijk gebruik van gemaakt werd, mogen wij wel afleiden uit de vermelding van eene — ik zou zeggen oud-Germaansche — vergadering in 1604. Een brief van dat jaar bevat toch de vermelding ¹⁾, „dat daer op eene hagelsprake, by de ingesetenen selfs uytgeschreven, ervolgt is, daer meer als tweehondert buiren met haer volle geweer na haer gebruik syn erschienen”.

Bij de vaststelling van het landrecht van 1412 sprak de bisschop dan ook volstrekt niet als heer en meester in zaken van wetgeving. Hij verklaarde, dat hij en zijn ambtman niet met zekerheid wisten, wat oud Drentsch landrecht was, dat hun geen brieven hieromtrent bekend waren en er tusschen hen en de ingezetenen vele twisten hierover waren gerezen. Om nu voor het vervolg dergelijke geschillen te verhoeden en wijl het niet behoorlijk is, dat het recht staat op memorie van sterflijke luiden, daarom — zegt de bisschop — „hebben wy ons laten onderwisen mit open beseghelden brieven, ende hebbent inder waarheyt mit wittachtigen cunden ondervonden, dat dit dat olde lantrecht van Drenthe is, ende altoes geweest heeft, ende hebbent oec in den ouden lantrecht gevonden, des onse ondersaten van onsen lande van Drenthe alle weghe ghebruyckt hebben; ende dat sal tot ewighen daghen oer lantrecht blyven, ghelyc dattet hier nae gescreven ende verclaert staet...”. Niets anders dan de zuivere opteekening van het geldende recht, lag dus naar deze woorden in 's bisschops bedoeling.

Evenmin kunnen wij aanmatiging van wetgevende macht zien in een privilegebrief van Frederik van Baden van 1500, waarin hij zegt ²⁾ „omme sonderlinghe saecken”, die hem daartoe bewegen, zijnen onderzaten des lands van Drente „gegunt ende toegelaten” te hebben enkele civielrechtelijke bepalingen. Hier geldt het blijkbaar de inwilliging van een verzoek, door de onderzaten tot hem gericht. Wellicht waren

¹⁾ Hofstede, t. a. p. 60.

²⁾ Magnin, Best. III a 215.

deze daartoe eigenmachtig vergaderd geweest. Omtrent zulke vergaderingen geeft Magnin ons uitvoerige berichten, die hij wel is waar niet met bewijzen staaft, maar vermoedelijk toch wel uit authentieke bronnen geput heeft ¹⁾.

De vergadering werd in den regel uitgeschreven door den drost, die dan gebruik maakte van de bannerschulten als tusschenpersonen, terwijl deze kennis gaven aan de schouten, die door de boormeesters de oproeping aan de ingezetenen overbrachten. Ging de oproeping niet van den vertegenwoordiger van den landsheer uit, dan zal wel eene buurvergadering c. q. den eersten stap gedaan hebben tot oproeping der buurschappen van het dingspel, en van de dingspelsvergadering de oproeping van meer dingspelen zijn uitgegaan. Zoo zal wel de vergadering zijn voorbereid, in 1579 door drie dingspelen „tho Older-Moellen under de Moelle” gehouden.

De vergaderingen hadden plaats onder den blooten hemel, die voor de gansche landschap o. a. in het Groller holt, op den Bisschopsberg, te Beilen, te Rolde, te Peize, bij de kapel Hulsvoorde.

Men stemde dingspelsgewijze en in elk dingspel werd de stem opgemaakt uit de stemmen der buurschappen, marken, of welke onderdeelen anders samen eene „cluft” vormden ²⁾.

Voor al in het midden der 15de eeuw werd Drente bedreigd met eene inmenging in zijne wetgeving, waarvan het zeer afkeerig was, die n. l. van de Overijsselsche steden. In 1447 — toen er naar 's bisschops verklaring in Drente behoefte was aan voorziening tegen talrijke misdrijven — riep hij zijne goede steden van Kampen, Deventer en Zwolle om advies op. Deze zonden hare afgevaardigden. „Soe hebben” — zegt de bisschop — „deselve unse steden daeromme oir raetsvrienden bij ons ende onsen lande van Drenthe to Vollenhoe gehat, ende hebn dair mit malcanderen voege in gevunden, die doetslage, bloetstoringe ende ander quade rechte to beteren

¹⁾ Magnin, Best. II b 92.

²⁾ Die „cluften” hebben wij ook bij de buurtaigen reeds werkzaam gezien.

rechte gesat bij consente van ons, en vulboirt ende willen des gemeenen lants van Drenthe”.

Er werd dus wel geen nieuw recht ingevoerd zonder toestemming van de ingezetenen, maar de bemoeiing der Overijsselsche steden was toch bedenkelijk.

Het was niet de eenige poging van de bisschoppen, om eene samensmelting van Overijssel en Drente voor te bereiden¹⁾. In 1518, om slechts een voorbeeld te noemen, riep Philips van Bourgondië de staten van Overijssel en de edelen van Drente samen tot het maken van eenige wettelijke bepalingen voor beide landschappen. De edelen lieten zich dit welgevalen; zij hoopten zeker langs dien weg dezelfde voorrechten machtig te worden, die de Overijsselsche ridders genoten. Maar het volk dacht er anders over; de eigenerfden stroomden in grooten getale naar Vollenhove, waar de vergadering zou gehouden worden, drongen de vergaderzaal binnen en protesteerden tegen het nemen van besluiten voor zoover Drente betrof. De vergadering had dan ook voor Drente geen gevolg.

Reeds veel vroeger hadden de Drentsche eigenerfden gevreesd voor en gewaakt tegen plannen van samensmelting. Wij zullen het wel als een gevolg van hunne waakzaamheid mogen aanmerken, wanneer wij in 1456, als Drente aan de drie hoofdsteden van Overijssel hulp verleent tegen Philips van Bourgondië, de drie hoofdsteden zien verklaren, dat de zes dingspelen dit doen „om bede willen ende niet van rechtswegen, en behoudeliken der alinger Drenthe in oeren oelden rechten en privilegiën te blyven”.

De bisschoppen verloren hun landsheerlijk gezag; andere heeren kwamen voor hen in de plaats; de een trok de teugels wat strakker aan dan de ander, voor rustige volksvergaderingen was niet altijd gelegenheid, maar toch, dit wéten wij, zij geraakten niet in onbruik. Het rapport van 1557 § 52 zegt het ons, ongeveer een jaar vroeger had „die landschap

¹⁾ Magnin, Best. II b 165 vlg.

van Drenthe geconcipteert ende geconcludeert, man solde... [de confusie van het recht] committeeren an XII van die gemeene landtschap unde twee van die oldesten uth elcker dingspill, die mitten adell die misbruyken solden colligeeren ende daernaer die landtschap off vollmechtigen... rapport doen mit hair advyse, oeck sekere articulen in civile saeken concipieeren....".

De „Landschap” was het, die dit besluit nam; een landdag dus. Maar vermoedelijk reeds niet meer een landdag van één stand, zooals vroeger; of, zoo ja, dan had toch reeds blijkens het besluit zelf ééne groep, de ridderschap, daarin eene bijzondere beteekenis gekregen.

De ridderschap nam trouwens eene eenigszins zelfstandige plaats in, daar zij bij herhaling door den landsheer afzonderlijk geraadpleegd en als een afzonderlijk lichaam behandeld was. Reeds in den brief van 1425, waarbij Rudolf van Diepholt als heer van Overijssel werd aangenomen, lezen wij ¹⁾: „weert sake, dat die ridderschap uut Drente of die van Groningen mede in dit verbond wollen wesen, soe moegen sie sementlick of eenich van oen alleen een transfix hangen aen desen brief”. En — om over te springen — in de laatste helft der 16^e eeuw vinden wij telkens in de besluiten de ridderschap afzonderlijk genoemd. In 1558 wordt gesproken van „ridderschap und volmachtigen uit elker kerspel” ²⁾, in 1573 van „ridderschap, eygenaren ende gemeene ingesetenen” ³⁾, in 1575 van „ridderschap en gevolmachtigde van de dingspillen en kerspels der landschap” ⁴⁾, in 1576 en volgende jaren van „ridderschap en gecomiteerden uit de dingspelen”, van „ridderschap, etten en verordneten” ⁵⁾.

De onrust en wanorde gedurende de Spaansche troebelen

¹⁾ Racer, Ov. Ged. I, Bewijst. 1.

²⁾ Tegenbetoog Staatsst. Dr. Bijl. C, Hofstede, t. a. p. 75.

³⁾ Magnin, Best. III a, 245.

⁴⁾ Hofstede, t. a. p. 75.

⁵⁾ Magnin, Best. III a, 326.

gaf aan hen, die daarbij het meest te verliezen hadden, aanleiding, om zich sterk aaneen te sluiten, en naar de teugels van het bewind te grijpen. Het waren de edelen en enkele eigenerfden. Zij vergaderden van tijd tot tijd om over de landschapsbelangen te beraadslagen, meestal buiten Drente, omdat zij daarbinnen nauw veilig waren. Zoo werd een nieuw ontwikkelingstijdperk van den landdag voorbereid.

Sinds omstreeks 1576 zien wij dezen in den regel bijwonen door de ridderschap en gecommitteerden uit de dingspelen. Dat de bureu afgevaardigden zonden, en niet meer in massa verschenen, kan ons niet verwonderen. De tijden waren daartoe weinig geschikt.

Intusschen, hiermede had het volk zijn onmiddellijken invloed niet prijs gegeven. Dit valt met goeden grond af te leiden uit de hagelsprake van de drie dingspelen Oostermoer, Rolde en Noordeveld op 8 Januari 1579¹⁾, waarmede zich vermoedelijk op een daartoe belegden landdag in het Grollerholt de andere dingspelen hebben vereenigd. Twee belangrijke punten vooral uit het daar genomen besluit verdienen de aandacht. Vooreerst — als ik het zoo mag uitdrukken — de erkenning van het gelijke en ondeelbare gezag der beide groepen van den landdag in art. 6: „de ridderschap en sal niet moegen buten wille oft weten der gemene eigenerfden oft ingesetenen etwes doen, noch oock en soelen de voirsr. egenarfden und ingesetenen in gene saken macht hebben te doene of te consenteren sunder weten und consent der sulver ridderschap, dan den anderen bijstandt met raet und daet doen tho des gemenen landes besten”. En in de tweede plaats de ondergeschiktverklaring van de gevolmachtigden aan de volksbesluiten art. 7: „de volmachtighen oft ghesanten soe op lantsdaghen komen van oheres karspels, en soelen in gene saken veranderinghe mogen maken op lantsdaghen, daer tvoeren van up ghemeene haghelspraken besloten is; ock ghene macht hebben, enyghe saken an te nemen, taccordee-

¹⁾ Hierboven reeds vermeld. Zie Magnin, Best. III a 353.

ren, tconsenteeren, oft enygherleie wijs tinstitueeren, then were sake, dat daer van up de gemene kerkhove end gemeene haghesperake van 't voeren expresselick were adverteert und besloten, om daer nhae tdoen soe de landt-chap alsdan bevinden sal geraetsaem best tbehoren”.

Bij het besluit tot toetreding tot de unie van Utrecht 19 Maart 1580 noemden de ten landdage in het Grollerholt vergaderden zich n.f. voor het eerst „ridderschap en eigenerfden *representeerende de staten der graafschap Drenthe*” ¹⁾.

Of reeds toen de ridderschap een afzonderlijk lid van den landdag uitmaakte, mag worden betwijfeld ²⁾. Vermoedelijk is de scheiding der beide leden eerst voltooid bij de uitspraak der Staten Generaal van 1603 ³⁾, waarbij een einde werd gemaakt aan de geschillen tusschen ridderschap en eigenerfden over de al of niet handhaving van het ingevolge landdagsbesluit van 1600 benoemde college van gedeputeerden ⁴⁾.

De inrichting van den landdag kwam volgens deze uitspraak hierop neer:

Hij bestond uit twee leden, de ridderschap en de eigenerfden.

In het lid der ridderschap ⁵⁾ hadden zitting, zij die voldeden aan de volgende vereischten: 1° geboorte uit adellijke ouders ⁶⁾ 2° bezit van een der ridderhofsteden (havezathen) ⁷⁾, 3° betaling van eene zekere som aan belasting bij iedere heffing, 4° inwoning in de landschap ⁸⁾, 5° leeftijd boven de

¹⁾ Magnin, Best. III a 362 vlg.

²⁾ Ald. III b 90. Zie daaromtrent ook de belangrijke verklaring in 1601 door Alb. Hartsoecker afgelegd (Bijdr. t. d. Gesch. v. Overijssel V, 183).

³⁾ Ald. III b 156.

⁴⁾ Zie over die geschillen ald. III b 100.

⁵⁾ Zie eene reeks merkwaardige artikelen over „De comparanten in de ridderschap van Drenthe 1600—1795 met aantekeningen omtrent de havezathen en de vereischten tot admissie” van Jhr. Mr. R. O. van Holthe tot Echten in de Drentsche Volksalmanakken van 1891 en vlg. jaren.

⁶⁾ Sinds 1646 acht adellijke kwartieren.

⁷⁾ Sinds 1698 achttien in getal en met name aangewezen.

⁸⁾ Wie overigens aan de vereischten voldeed, maar buiten de provincie woonde, kon worden toegelaten, zoo de in Drente wonende edelen in de provincie zijner inwoning hetzelfde recht hadden.

25 jaar, 6° lidmaatschap van de hervormde kerk, 7° het niet bekleeden van een politiek of militair ambt buiten de provincie.

In het lid der eigenerfden hadden zitting 37 volmachten, in evenveel kerspels uit de eigenerfden gekozen op boervergaderingen.

Als eigenerfden „gequalificeert omme op slandts saecken t'adviseeren ende te stemmen ende opte landtsdagen te compareren" golden volgens de resolutie der Staten Generaal art. 1 alleen zij „die een geheel offte voll erff in de landtschap in eigendom hebben ende in deselve landtschap woonen, sonder dat... coeters, meyers ofte ambachtsluyden nochte anderen, geen vol offte geheel erff hebbende, in slandts saecken sullen stemmen, offte op landtsdagen coemen offte gesonden meugen worden". Deze bepaling vond zeker haar grond in misstanden, zooals die, waarover geklaagd werd in een geschrift van omstreeks 1602 ¹⁾. Wij lezen daar, dat de bureu zelve oorzaak zijn van de disorder in het land, „daardoer, datse bi burten na de landdaghe gaat, nae de husen omme, sonder onderscheyt off se coeter, buer, meierman, hantwerkesman, dachlooner, egenarft, bequame of onbequame sint, uutgesondert wanner de schulte specialick emant daertoe deputeert, daardoor dat op de landdage bi dat *per omnes* met solken onverstant werd geprocedeert, gelicken onder solcken volck altdit gescheet, ende de dair hardest ropen kan ende dorst, dat word bi horluden voer de beste man geachtet, warduer met datselve volck qualick enige vruchtbare resolutie kan genomen worden".

De volmachten moesten bovendien in Drente wonen, 25 jaar oud zijn en tot de hervormde kerk behooren.

Tot bijwoning van de vergadering waren alle eigenerfden en alle, ook minderjarige zoons van de leden der ridderschap bevoegd. Aan de stemmingen namen zij echter geen deel.

¹⁾ Opgenomen als bijlage bij het Tegenbetoog over de staatsstemming in Drente, bl. 284.

De drost was voorzitter.

De ridderschap had den voorrang, adviseerde en stemde het eerst — zij had ééne stem. De eigenerfden hadden te zamen twee stemmen — en hierbij valt op te merken, dat de leden der ridderschap elk in zijn dingspel nog eens mee stemden onder de eigenerfden ¹⁾.

De twee stemmen der eigenerfden werden aldus bepaald: elk dingspel stemde afzonderlijk; stemde slechts één dingspel vóór een voorstel, dan werden de beide stemmen der eigenerfden daartegen uitgebracht, stemden 2, 3 of 4 daarvóór, dan werd ééne stem der eigenerfden vóór en één tegen uitgebracht, waren 5 of 6 dingspelen voor, dan luidden beide stemmen der eigenerfden vóór.

In later tijd is men, zooals het heette gemakshalve, 9 stemmen gaan tellen, één van ieder dingspel, en drie van de ridderschap. Het is duidelijk, dat dit eene verschillende uitkomst kon geven. Stemden $\frac{1}{3}$ der ridders en 4 dingspelen vóór, dan was het voorstel naar de oude berekening — die de stem der ridderschap ondeelbaar achtte — verworpen; naar de nieuwe berekening was het aangenomen ²⁾.

Onder de gewichtigste wetten, die van den landdag uitgingen, behoorden de uitvoerige landrechten van 1608, van 1614 en van 1712.

Een enkel woord slechts over de heerlijkheden in Drente.

In het zuiden, in het Dieverder dingspel lag de heerlijkheid Ruinen, omvattende de dorpen Ruinen en Ruinerwold, welk laatste weer verschillende buurschappen bevatte, waaronder Buddinge en Haekswold.

Sinds wanneer de heerlijkheid Ruinen als zoodanig heeft bestaan, is niet uitgemaakt. Sinds de 12de eeuw ³⁾ vinden wij

¹⁾ Resol. St. Gen. 1603 a. 4.

²⁾ Zie Deductie nopens het *recht* van overstemming in Drente, en Tegenbetoog over de Staatsstemming.

³⁾ Het eerst 1139 (Oorkb. Gron. en Dr. I, 21).

bij herhaling ministeriales en milites „de Runa” vermeld, Otto de Runa, Arnoldus de Runa, Johannes de Runa en vele anderen. Zooveel intusschen is zeker, dat omstreeks 1381 à 1383 Ruinen eene lage heerlijkheid was. Volgens eene lijst van leenmannen van het Sticht van dien tijd houdt Aernd Huis dan in leen: „die daghelix gherechte to Runen, to Buddincwolde, Hakeswolde ende ter Bulynge myt horen toebehoren”¹⁾.

Het woord „daghelix” is in de oorkonde doorgehaald. Vermoedelijk omdat de heer later alle jurisdictie had. Reeds in 1428 had hij de hooge rechtsmacht in Buddinge en Haakswold blijkens het landrecht van dat jaar, en nog in een koopbrief van 1735 wordt vermeld, dat hij „hooge, middele en lage jurisdictie” had²⁾.

De eenige bron, die ons omtrent de rechtspraak eenig licht geeft³⁾, is het zooeven genoemde landrecht van Buddinge en Haakswold van 1428⁴⁾. Het leert ons⁵⁾, dat de heer een schout aanstelt, die ook aan de gemeente den eed doet (a. 61). Deze schout belegt terechtzittingen — mits niet tusschen Sint Jacob en Bartholomeusdag, d. i. in den bouwtijd — (a. 61), opent en leidt die (a. 76). De gemeente, — dat zal ook hier wel zijn, uit elk huis één — komt er op (a. 76); het vonnis wordt aan een ordeldrager uit haar midden besteed, die zijn beraad mag nemen (a. 79), en ten slotte bij meerderheid van stemmen gewezen (a. 85). Dit gerecht is tevens een wroegingsgerecht, waar in hoofdzaak op dezelfde wijze en

¹⁾ Akl. II, 60. Omtrent den strijd van het laatst der 16de eeuw tot 1654 gevoerd over de vraag, of Ruinen een leen van Overijssel of van Drente was, eene vraag in 1654 door de Staten Generaal in laatstgenoemden zin beslist, verwijs ik naar Magnin, Best. III b 253 vlg.

²⁾ Magnin, Best. III b 265.

³⁾ Eene buurwillekeur van Ruinen uit het begin der 15de eeuw (Magnin, II b 198) handelt daarover niet.

⁴⁾ Magnin, Best. II b 281; Drentsche Rbr. 154.

⁵⁾ Zie ook Magnin, Best. II b 207.

met dezelfde gevolgen wordt vertuigd als op de goosprake in Drente (a. 81—83).

Uit een aantal ordelen van den etstoel uit de 15de eeuw blijkt, dat de Drentsche etstoel in hooger beroep wees, in zaken in de heerlijkheid Ruinen beslist ¹⁾).

Bij de uitspraak der Staten Generaal van 1654 en de daarop gevolgde overeenkomst tusschen den heer van Ruinen en de Staten van Drente werd het landrecht van Buddinge en Haaks-wold afgeschaft en door het Drentsche landrecht vervangen. Dit laatste beheerschte nu ook de rechtspraak, behoudens de rechtsmacht van den heer van Ruinen in zaken van lage jurisdictie als van ouds ²⁾).

Het landrecht van 1428, het zij hier ten slotte vermeld, was — naar uit den aanhef valt af te leiden — geen nieuw recht, door den heer den ingezetenen opgelegd, maar het hun ten gevalle en ter vermindering van geschillen opgeteekende gewoonterecht.

Behalve Ruinen waren er in Drente nog twee heerlijkheden, waar het Drentsche landrecht gold, die van Echten eene lage ³⁾), en die van Hoogersmilde eene hooge heerlijkheid ⁴⁾).

Door het bovenstaande is, dunkt mij al zoo goed als beantwoord de vraag, of in Drente het Romeinsche recht eenige kracht had ⁵⁾).

Tot in het laatst der 18de eeuw waren de rechtsprekers meest eenvoudige boeren. Zij hebben het Romeinsche recht niet gekend, veelmin er eenige voorliefde voor gehad.

¹⁾ Magnin, Best, II b 210. Of de vergaderingen, waarvan in artt. 2 en 3 sprake is, waartoe de heer de „landtluden” zoo vaak hij wil mag oproepen, met de rechtspraak iets te maken hebben, is zeer twijfelachtig.

²⁾ Verdere bijzonderheden hierover zie Magnin, Best. III b 260.

³⁾ Ontstaan in 1626, Magnin, Best III b 279.

⁴⁾ Ontstaan in 1633, ald. 287.

⁵⁾ Vgl. W. H. Erkeneswijk, De *justa interpretatione leg. civ. Drenth.* (Diss. Gron. 1761).

En de landrechten wijzen met geen enkel woord op subsidiaire kracht daarvan.

Het landrecht van 1412 zegt, dat de bisschop zijne Drentsche ondersaten wil houden „in horen olden lantrecht ende willecoren”; en er wordt in bepaald, dat „broke”, die er niet in genoemd zijn, zullen „staen nae den olden rechte”. Volgens dat van 1447 blijven de vroegere landbrieven, en dus ook deze bepaling, van kracht.

De landrechten van 1608, III, 53 en van 1614, III, 56 zeggen weder zonder de flauwste zinspelning op het Romeinsche recht: „offte eenige saecken muchten voorvallen, die in dese rechten niet beschreven staen, die soll men berichten naar den besten rechten, redenen ende billickheden”. Het landrecht van 1712, III 109 verwijst voor dit geval naar „de beste rechten”, en schrijft (I. 11) den etten voor, te beslissen, „na lantrechte en na hun beste kennis”. En nog eens, waar zulk eene verwijzing naar „de beste rechten” gegeven wordt aan romanistisch gevormde juristen, mogen zij „het beste” gezocht hebben in het corpus juris en de hierover geschreven folianten, dat de boeren-etten dit zouden hebben gedaan, of dat advocaten, die het deden, er op hen eenigen indruk mee zouden hebben gemaakt, is volstrekt onaannemelijk.

Ja, zelfs als in de Drentsche landrechten gezegd wordt: „naar gemeene rechten”, „naar rechten”, mogen wij niet denken aan het Romeinsche recht; dit blijkt duidelijk genoeg uit verschillende plaatsen van het landrecht van 1712, waarop reeds van Erkenswijk wees. Om er twee te noemen: In dat landrecht I, 24 wordt gesproken van personen *na gemeene rechten* geprivilegieerd tot het afgeven van volmachten onder haar eigen hand en zegel; en III, 8 van de solemniteiten *na rechte* vereischt voor de oprichting van eenkindschappen eenzuster- en broederschappen. Omtrent deze onderwerpen nu, zou men in het Romeinsche recht te vergeefs bepalingen zoeken.

Is in het landrecht van 1712 eene enkele maal bedoeld, voor eene bepaalde regeling te verwijzen naar het Romeinsche

recht, dan spreekt het van de gemeene keizerlijke rechten; in III, 51 wordt gewaagd van de legitieme portie den kinderen „na gemeene keizerlijke rechten” toekomende.

Er is in het Drentsche recht, zonder verwijzing naar het Romeinsche recht, uit dit laatste hier en daar iets overgenomen, zoo de verjaringstermijn, de berekening der graden van bloedverwantschap, maar nog eens, subsidiaire kracht is er nooit aan toegekend, en die heeft het naar allen schijn vóór 1791 nooit gehad.

In 1791 werd, zooals wij zagen een hof van justitie opgericht met doctores juris als leden.

Dat deze bij de rechtspraak tot schade van het inheemsche recht dikwijls romanistische geleerdheid in toepassing hebben gebracht, is niet onwaarschijnlijk.

HOOFDSTUK VI.

Rechters en rechtsvorming in Gelderland.

Gelderland is evenals andere provinciën gegroeid uit verschillende gouwen. Het heeft — naar wij zullen zien — niet zooals Friesland, Drente en Overijssel tot eenheid van recht kunnen komen. Dit is ongetwijfeld in hoofdzaak te wijten aan het feit, dat de oude gouwen waren bevolkt door lieden van onderscheiden stam, dat in het westen Frankische, in het oosten Saksische elementen zich meer hebben doen gelden.

Wij slaan eerst een blik op de ontwikkeling der landsheerlijkheid ¹⁾.

De oudste berichten wijzen ons deelen van Gelderland in handen van personen, die met het latere Geldersche graven-geslacht niet te maken hebben, een Waltger in Teisterband, een Wichman in Hamaland en anderen, met wie wij ons hier niet hebben op te houden.

De latere Geldersche landsheeren komen het eerst voor in de 11^e eeuw als bezitters van de heerlijkheid Wassenberg en van leengoederen die zij hebben verworven van Keizer Hendrik II ²⁾. Zij worden beurtelings graaf van Wassenberg en graaf van Gelre genoemd ³⁾; stad en burg Gelder vormden

¹⁾ Vergel. daarover W. A. van Spaen, Inleid. t. d. hist. van Gelderland, en inzonderheid een uitstekend boekje van Dr. Gustav Müller, Die Entwicklung der Landeshoheit in Geldern bis zur Mitte des 14^{en} Jahrh. (1889), waaraan ik veel ontleen.

²⁾ Müller 3; Annales Rodenses, M. G. SS. XVI, 5.

³⁾ Sloet, Oork. 224, 226, 228, 233 e. a.

aanvankelijk eene voogdij van het aartsbisdom Keulen en waren later in het bezit van den graaf als leenman van den aartsbisschop ¹⁾).

Dan hadden de graven van Gelre andere voogdijen o. a. in Roermond. Uit deze voogdijen groeiden landsheerlijke bezittingen ²⁾).

Reeds in het begin der 12e eeuw verkregen zij door huwelijk bezittingen en publiek gezag aan de Waal. Immers Jolanthé, dochter van Gerhard van Gelder bracht aan haren echtgenoot als huwelijksgift aan, de graafschappen Dodewaard en Dalen — hier allodia genoemd — van hare moeder afkomstig ³⁾).

In 1202 bezaten zij Maas en Waal, Bommeler- en Tielerwaard ⁴⁾).

Hamaland — later, sinds het begin der 11e eeuw Zutphen — was een afzonderlijk graafschap. Erngard, erfdochter van Zutphen huwde in eerste huwelijk met graaf Gerhard van Gelre ⁵⁾), die in 1131 overleed. Hun zoon Hendrik voerde na den dood zijner moeder in 1138 den titel zoowel van graaf van Zutphen als van graaf van Gelre ⁶⁾).

Veluwe had nog in 1077 eigen graven. Hendrik IV droeg de grafelijke rechten over aan den bisschop van Utrecht ⁷⁾), die ze in achterleen gaf aan Hendrik van Leuven. Een broeder van den laatste beleende er Otto van Gelder mee, die in 1105 stierf. In 1178 bezat Gerard, zoon van Hendrik van Gelder het als leen van den graaf van Brabant, echter tegen den wil van den bisschop. Een twist, hierover ontstaan,

¹⁾ Müller 3; Sloet, Oork. 1084.

²⁾ Dezelfde geschiedenis als elders, zie mijne Aant. op de Groot's Inleiding II, 38.

³⁾ Sloet, ald. 209.

⁴⁾ Ald. 408. Zie ook de uitspraak van 1318, Nijhoff Ged. I, 176.

⁵⁾ Sloet, ald. 268, zie de stamtafel bij Tadema, Geschiedenis der stad Zutphen, bl. 56.

⁶⁾ Vooral in het graafschap Zutphen echter was zijne macht beperkt, doordat er verschillende geestelijke emunititeiten lagen, welker advocatieën niet alle in zijne handen waren.

⁷⁾ O. Cartul. Utr. 106.

werd bij keizerlijke uitspraak in dezen zin beslist, dat het recht van den graaf van Braband, en daarmee dat van den graaf van Gelre werd erkend ¹⁾. Eerst in 1311 werd Reinoud van Gelre onmiddellijk beleend door den bisschop ²⁾, en na de eerste helft der 14de eeuw was van 's bisschops recht op de Veluwe geen sprake meer ³⁾.

In 1226 werden, bij het sluiten van een verdrag tusschen den graaf van Gelre en den bisschop zekere geschillen opgedragen aan de beslissing van scheidslieden, o. a. „tres ex parte comitis in Velua et Bethua ⁴⁾. Dit laatste zal dus toen al wel tot 's graven gebied hebben behoord. En duidelijker nog blijkt dit het geval te zijn in 1244, als de graaf de Betuwe doet opmeten ⁵⁾.

In 1247 ontving de graaf het Nijmeegsche rijkslaan in pand ⁶⁾. Vóór of in 1279 kocht hij het graafschap Kessel ⁷⁾; vóór 1312 Krieckenbeeck ⁸⁾. In 1300 werden zijne rechten op Montfoort erkend ⁹⁾. Ook andere deelen, en vooral het hooge rechtsgebied kocht de graaf. Reinoud II legde aan de samenvoeging de laatste hand; sinds 1339 voerde hij den titel van hertog ¹⁰⁾.

Zooals Müller t. a. p. zeer juist heeft aangetoond, verloor in Gelderland, als elders het graafschap geleidelijk het ambtelijk karakter en werd de graaf langzaam aan een landsheer, van den keizer zoo goed als onafhankelijk. Zijn meer en meer zelfstandig recht op de regalia, zijne eigenmachtige tol- en

¹⁾ Sloet, Oorkb. 347, 382. De hertog van Braband treedt nog als leenheer op o. a. in 1299 (Nijhoff Ged. I, 66, 67).

²⁾ Nijhoff, Ged. I, 124.

³⁾ Ook hier treffen wij verschillende advocatieën aan, aanvankelijk niet alle in 's graven handen.

⁴⁾ Sloet, t. a. p. 494.

⁵⁾ Ald. 653.

⁶⁾ Ald. 682, 688.

⁷⁾ v. Spaen, Inl. II, 114; M. J. W., Recherches sur l'ancien comté de Kessel (1854), bl. 23, 83.

⁸⁾ Nijhoff, Ged. I, 140.

⁹⁾ Ald. I, 81.

¹⁰⁾ v. Pestel, Comm. de Rep. Bat. II, 1, bl. 57.

belastingheffing, de uitoefening van het recht van geleide, de stadrechtverleening toonen het voldoende aan. In de 14de eeuw was zeker die ontwikkeling voltooid.

Wel ontvingen de achtereenvolgende hertogen nog telkens hunne rechten van den keizer in leen en zwoeren zij dezen trouw, maar dit schaadde inderdaad niet aan hunne landsheerlijke onafhankelijkheid ¹⁾.

Bij het tractaat van Venlo van 1543, het is bekend, ging het landsheerlijk gezag op Karel V over.

Om ons eene voorstelling te vormen van bestuur en rechtsmacht in Gelderland, dienen wij achtereenvolgens op de verschillende onderdeelen het oog te vestigen. Er bestaan tusschen de rechtstoestanden hier en daar vrij belangrijke afwijkingen, die ter wille der duidelijkheid deze scheiding volstrekt eischen. Allereerst beschouwen wij de Veluwe, het latere kwartier Veluwe en Veluwenzoom ²⁾.

Dit is, zooals de naam aanduidt, verdeeld in twee rechtskringen, Veluwe en Veluwenzoom. In elk dezer wordt de landsheer vertegenwoordigd door een ambtenaar, die in den eersten drost, in den tweeden richter heet.

De drost van Veluwe draagt, evenals zijne ambtgenooten in Overijssel, in oudere stukken een anderen naam.

De „Judex Thyace de Emse”, die in 1243 een opdracht krijgt in het „heymal” te Uchtelerberg bij Beekbergen ³⁾ was

¹⁾ De leenbrieven van 1377, 1425, 1437, 1442, 1458, 1473, 1478, 1505 zijn o. a. bijeen te vinden bij Copes van Hasselt. De jurisd. crim. in Gelria, bl. 107 vlg.

²⁾ Zie daarover Slichtenhorst, Tooneel des lands v. Gelder 110; van Spaen, Inleiding IV, 235 vlg., 279 vlg.; Tegenw. St. v. Geld. 486; F. G. van Lynden, De judiciis Gelricis antiqui et medii aevi (1781), bl. 41 vlg.; G. A. de Meester, De judiciis Gelriae tempore Reipubl. Prov. Unit (1841), bl. 65, 74; Th. H. F. van Riemsdijk, De hooge bank van het Veluwsche landgericht (1874).

³⁾ Sloet, II, 645.

ongetwijfeld richter van de Veluwe. In 1265 was Theodoricus de Omere ¹⁾, in 1307 Lubbert de Emenesse „judex in Veluwa²⁾”; in 1343 wordt Henric van Anlaer als richter van Veluwe vermeld³⁾.

De ambtman en het ambt van Veluwe worden genoemd in 1359, 1377, 1381 ⁴⁾. In 1396 zat Arend van Boecop, richter van Veluwe, met vier gerichtslieden over eene overeenkomst⁵⁾, in 1440 Cosyn van Aldenbarneveld in dezefde qualiteit met twee gerichtslieden over eene verpanding⁶⁾, In 1463 en 1465 was Pieter van Egmond richter van Veluwen. Eerst in 1468 kreeg ⁷⁾ Dirk van der Horst bij zijne aanstelling den titel drost en richter⁸⁾, ook in 1473 heette de nieuwe titularis drost⁹⁾, en dit bleef de regel, al keerde nog een enkele maal b. v. in 1475 de naam richter terug ¹⁰⁾.

Ook de richter van Veluwenzoom wordt in oude stukken meermalen genoemd.

De landvrede van 1359 spreekt van den „amptnan van Arnhem ende Veluensome” ¹¹⁾, in 1465 was Gerit die Jegher richter tot Arnhem en van Veluwenzoom ¹²⁾.

¹⁾ Bondam, Ch. 571.

²⁾ Nijhoff, Ged. I, 102.

³⁾ Ov. Tijdr. reg. I, 61.

⁴⁾ Nijhoff, Ged. II, 129; III, 38, 48, 89.

⁵⁾ Ald. III, 205.

⁶⁾ Ald. IV, 175.

⁷⁾ Ald. IV, 332, 362.

⁸⁾ Ald. IV, 415.

⁹⁾ Ald. V, 23.

¹⁰⁾ Ald. V, 56. In 1357 (Ald. II, 93) werd Walraven van Valkenburg benoemd tot „overste meyster ende berichter” van Veluwe. Ik vermoed, dat in zijne functie meer dan het drostambt alleen was begrepen. Zie nog een aantal drosten genoemd bij van Spaen, t. a. p. 236.

¹¹⁾ Ald. II, 129.

¹²⁾ Ald. IV, 362. In 1377 worden als houders van de ambten in Veluwe genoemd, eerst de heer van Lienden en Jan van der Eze, later Jan van der Eze en Diric van Keppel; is hier op het drostambt bedoeld — Johan van Lienden was drost van Veluwe —, dan is wellicht Jan van der Eze toen richter van Veluwenzoom geweest (Ald. III, 38, 48).

Beide, drost- en richterampt — Veluwe en Veluwenzoom — waren verdeeld in een aantal schoutambten ¹⁾).

Uit hetgeen omtrent de geschiedenis van eenige dezer bekend is, mag worden opgemaakt, dat de vorming hier ongeveer dezelfde is geweest als o. a. in Overijssel. Om een paar voorbeelden te noemen, Doornspijk wordt in 1378 vermeld als „geboerschap” ²⁾, in 1383 als kerspel ³⁾, in 1460 als ambt ⁴⁾; als kerspels worden genoemd o. a. Brummen in 1333 ⁵⁾, Heerde in 1370 ⁶⁾, Barneveld in 1389 ⁷⁾; Renkum heet eerst „curtis” ⁸⁾, dan wordt er eene kapel vermeld ⁹⁾ en dan groeit het tot kerspel en ambt; in 1433 en 1434 wordt er gesproken van het „ampt van Putten en Nyerkircke” ¹⁰⁾ en schijnen dus beide nog vereenigd te zijn geweest.

Behalve deze schoutambten worden in het kwartier genoemd de hooge heerlijkheden Dorenweerd, Rosande, Roosendaal en Loo en de lage Hoevelaken en Scherpenseel.

Naar de instructie van Dirk van der Horst van 1468 ¹¹⁾ had de drost o. a. tot taak ieder „die des an on gesynt” (verzoekt) „recht ind vondenisse te doin ind laten wederfaren”. En inderdaad, de drost of richter stond aan het hoofd der

¹⁾ De Tegenw. staat (1740) noemt in Veluwe tien: Eede, Barneveld, Nieuwkerk, Putten, Ermelo, Doornspijk, Heerde, Epe, Apeldoorn, Voorst; van Spaen (1805) noemt 9, de voorgaande met uitzondering van Apeldoorn, dat sinds 1748 eene hooge heerlijkheid werd (v. Riemsdijk 43); Veluwenzoom had volgens van Spaen vroeger 5 schoutambten, Oosterbeek, Velp, Rheede, Brummen, Renkum. Later waren er drie door samensmelting van Oosterbeek met Renkum, en Velp met Rheede in 1573 (Gr. Geld. Pl. I, 631).

²⁾ Nijhoff, Ged. III, 65.

³⁾ Ald. 113.

⁴⁾ Ald. IV, 309 noot.

⁵⁾ Ald. I 320.

⁶⁾ Ald. II, 257.

⁷⁾ Ald. III, 155.

⁸⁾ Ald. II, 144.

⁹⁾ Ald. III, 271.

¹⁰⁾ Ald. IV, 92, 116.

¹¹⁾ Ald. IV, 415.

rechtspraak, en hij alleen, geen lagere. Zijne taak was niet — zooals vermoedelijk in Overijssel — vroeger wel waargenomen door, en later overgegaan op den schout. De schout, ook „peynder” genoemd, was een ambtenaar in hoofdzaak belast met de executie ¹⁾ en met voorloopige aanhouding en informatie in strafzaken ²⁾.

Nog in de 13^e eeuw schijnt de graaf zelf somtijds de terechtzitting geleid te hebben. In de reeds vermelde akte van 1243 ³⁾ is immers sprake van eene handeling „coram domino comite apud plenum heymal in loco Uchtelerberge”.

Maar later, als onze berichten talrijker en uitvoeriger worden, is het altijd de drost die in Veluwe, de richter die in Veluwenzoom het voorzitterschap bekleedt.

Wij mogen aannemen, dat er in elken rechtstoel ⁴⁾ oudtijds drie echte dingen werden gehouden. Althans in 1006 moet de advocatus in Ermelo „ter in anno placitum tenere... semel cum annona, bis cum herba” ⁵⁾. Later is het getal zittingen beperkt; naar het landrecht van 1532 zit de drost van Veluwe minstens tweemaal 's jaars te recht in elke bank ⁶⁾, naar dat van 1593 a. 1, 3 eveneens tweemaal — op den tweeden Maandag in de vasten, en Maandag na St. Lambertusdag (17 September) ⁷⁾, naar dat van 1604 I art. 1 en 2 den tweeden Maandag in Juni ⁸⁾, naar een reces van 1640 den tweeden Dinsdag na Paschen ⁹⁾. De drost en de richter

¹⁾ Landbr. 1432, Nijhoff, Ged. IV, 85; Geref. Landr. 1604 X, 4, XIII, 1 enz.; Schrassert, Vel. practiz., bl. 6 vlg.

²⁾ Geref. Landr. 1604, II, 17; III, 12 enz.

³⁾ Sloet, Oork. II, 645.

⁴⁾ D. i. op elke plaats waar van ouds terechtzittingen werden gehouden.

⁵⁾ Bondam, Ch. 89, 90.

⁶⁾ Gr. Geld. Pl. 1^e App. 147.

⁷⁾ Uitg. Berns, bl. 3. De richter van Veluwenzoom begint zijne zitting telkens des Dinsdags nadat de drost van Veluwe de zijne heeft geeindigd.

⁸⁾ Ook naar dit Landrecht I, 3 vangt de richter van Veluwenzoom aan, des Dinsdags nadat de drost „uytgericht” heeft.

⁹⁾ Gr. Geld. Pl. II, 297.

deden dan, te beginnen op de genoemde dagen, een rondgang ieder in zijn ambt, begonnen op eene bepaalde gerechtsplaats, bleven daar zooveel dagen, als noodig was tot afdoening der aangebrachte zaken, trokken dan naar de tweede en zoo voort, totdat alle gerechtsplaatsen waren bezocht ¹⁾.

In de 14de en 15de eeuw werd het gerecht gehouden met de vrije ²⁾ mannen als omstanders. Naar het privilege van Oldebroek van 1320 werd er tot het „delen van ordels” slechts toegelaten, wie „in den Broke wonaftich is, of daer thinsgenoet is”. De rechter zat te midden van die omstanders met enkele (twee?) gerichtslieden — dezelfde, die elders somtijds den naam van „coernoeten” dragen —; in 1439 b. v. zat „Casyn die richter ³⁾” mit Wolfger van Byler, Andriess den pender ende Geryt van Delen als sittende gerichtslude biden richter, ende Jan van Brynen, Bertolt van Zallant, Jan van Hoekelen, Ernst vander Laewyck, Jan van Welle, richter tot Wageningen, Aernt Born, Aernt van Aken ⁴⁾ als omme-standers inden selven gerichte ⁵⁾).

Wij zien bij herhaling dezelfde personen als ordelwijzers genoemd in verschillende gerechten ⁶⁾. Hieruit schijnt af te leiden, dat de ingezetenen uit het geheele drostambt de bevoegdheid hadden, de zitting op elke gerechtsplaats bij te wonen. Wij nemen dit te eerder aan, omdat althans later

¹⁾ Eene zeer plastische en belangrijke beschrijving van deze omgaande gerechten, die hebben voortbestaan tot de omwenteling, geeft Mr. W. Staats Evers in een opstel, „Het landgerigt van Veluwe” (Nijhoff's Bijdr. N. R. II, 255). Zie ook Riemsdijk, t. a. p. 49 vlg.

²⁾ Dat ook hoorigen medewerkten, en ordels gaven over vrijen, zou ik niet met van Riemsdijk t. a. p. 48 n. 2 durven afleiden uit het feit, dat in 1425 een Hertger van Estvelt als ordelwijzer voorkomt, terwijl in 1445 iemand van denzelfden naam een hoorig man wordt genoemd, en er een hoorig goed Estvelt is.

³⁾ Cosyn van Aldenbarneveld, zie hiervóór bl. 267.

⁴⁾ De beide laatsten geen edelen, als ik mij niet bedrieg.

⁵⁾ van Riemsdijk, t. a. p. 48 n. 1.

⁶⁾ Ald. bl. 58.

eene zaak in het eene schoutambt begonnen, in het andere kon worden voortgezet¹⁾.

Een der omstanders werd als ordeldrager aangewezen, die zijn beraad mocht nemen met anderen. Omtrent een geding uit het midden der 15de eeuw wordt vermeld²⁾: „dat ordel wort gevraight Ghysbert van Broick die hem beriet mytten bueren, die hem hieten wyssen voir recht . . .” Misschien besliste, nadat hij „met syn ordel ingekomen” was, de meerderheid, misschien was eenstemmigheid noodig.

Naar het ontworpen landrecht van 1565 art. 118³⁾ werd de „voorraem” (d. i. het door den ordelwijzer als vonnis voorgestelde) als vonnis uitgesproken, zoo die „bij dem gemenen gerichte gelauidert wurde”. Alleen als dit niet het geval was, als men het niet eens kon worden, zou de ordelwijzer „sich moegen beleren mit anderen rechtsgeleerden offte wellerfaren persoenen”⁴⁾. De bedoeling zal wel zijn geweest, dat na dat advies de meerderheid zou beslissen. Uitdrukkelijk was dit bepaald bij de landrechten van 1593 art. 164 en 1604 XXI, 6.

Naar deze stond het den ordelwijzer vrij⁵⁾, consult te nemen bij rechtsgeleerden of andere ervaren personen binnen, of zoo noodig buiten het kwartier. Daarop bracht hij zijn advies uit met opgave van de redenen, die er hem toe geleid hadden en, werd het goedgekeurd „by den gerichte int gemeyn, ofte na de meeste stemmen”, dan stelde de secretaris het op schrift in den vorm eener sententie. Het gevraagde rechtsgeleerd advies behoefde men niet te volgen.

Ik zeide, het is meer dan waarschijnlijk, dat oudtijds ook op de Veluwe alle vrijen, of vrije gezinshoofden tot de rechtspraak medewerkten. Hierin kwam echter verandering. Vermoedelijk

¹⁾ Pronck, *Animadversiones*, bl. 129 (een proces van 1652).

²⁾ van Riemsdijk, t. a. p. 118.

³⁾ Berns, bl. 67.

⁴⁾ Ald. bl. 67 n. 2.

⁵⁾ Het staat hem vrij. *Verplicht* tot het inwinnen van een rechtsgeleerd advies is hij *niet*. Schomaker, (1759) Cons. V c. 24 n°. 24 en 25, bl. 647; Berns, t. a. p. 67 n. 2.

trokken zich hier als elders de gemeenvrijen meer en meer uit de rechtspraak terug. De afstand tusschen den adel en de kleine vrije boertjes werd grooter, de laatsten voelden zich misschien slecht op hun gemak in vergaderingen met de eersten, en hadden er weinig te zeggen; buitendien maakte hun arbeid het hun zeker vaak moeilijk, er te komen en te blijven. Reeds in 1532 worden zij bij de rechtspraak niet meer genoemd. Het landrecht van dat jaar zegt, dat de richter de bank zal „bekleden mit gueden luyden van die ritterschap, ind die verschryven; dair toe onse stadt van Arnhem twee, ind van onsen kleynen steden elck eynen van oiren Raetsfrunden toe schicken presentiert”¹⁾. Dus de gemeenvrijen kwamen er niet meer; slechts de ridderschap en de steden. Dat de laatste er kwamen was iets nieuws, dit is duidelijk. En de ridderschap waardeerde vermoedelijk haar voorrecht, van met uitsluiting van den gemeenen man recht te mogen spreken, weinig. Als in 1565 een nieuw landrecht wordt ontworpen, staat in art. 11²⁾ „sullen oeck *geholden*”³⁾ syn die Ritterschap, die in yeder ampt geërft und op Veluwen offte Veluwenzoom woenaftich syn, aen den gerichte te verschynen, opdat die bancke, Godt und der justitie ter ehren desto staedtlicker und bequaemlicker bekledet mochte worden”. Het nieuwe in dit ontwerp was, als ik wel zie, vooral de beperking tot de ridderschap in ieder ambt — d. i. schoutambt — geërfd, de ambtsjonkers.

Drost en richter, over dit artikel om advies gevraagd, zeiden, het te mogen lijden, als dan maar ridderschap en steden zich niet zouden mogen excuseeren⁴⁾. Ook Kanselier en Raden schenen te vreezen, dat de ambtsjonkers niet zouden opkomen. Althans zij wenschten de bevoegdheid te zien verleend, de bank met geërfd (dus niet-edelen), te bekleden, als er niet genoeg edelen waren⁵⁾. Intusschen, het

¹⁾ Gr. Geld. Pl. 1e app. 147.

²⁾ Berns, t. a. p. bl. 6.

³⁾ Let op de uitdrukking: *geholden*, niet *gerechtigd*.

⁴⁾ Berns, t. a. p. 7.

⁵⁾ Ald. 7.

landrecht van 1593 hield zich in hoofdzaak aan het ontwerp: „sullen oick de ridderschap in elcken ampt geerfft und residerende, gehouden wesen, de gerichten mit de stedevrunden tho helpen beceden” ¹⁾).

Over den ijver der aldus met de rechtspraak belasten, viel niet te roemen. Eene commissie van 1602 rapporteerde althans, dat verschillende banken dikwijls met weinig personen van de ridderschap bekleed waren, tot „mercklicke disreputatie van gerichte”. Op den kwartierdag van Mei van dat jaar voorzag de ridderschap voorloopig in de moeilijkheid, door vier jonkers uit haar midden te nomineeren, om dat jaar het landgerecht bij te wonen ²⁾).

De commissie van 1602 had nog een anderen weg aange-
wezen, om uit de moeilijkheid te geraken, n.l. de aanwezige jonkers in het ééne ambt te verplichten, zoo noodig het gerecht naar het andere te volgen. De jonkers, in de kwartiersvergadering van Maart 1604 tegenwoordig, verklaarden zich hiertoe bereid ³⁾ en zoo ging dan het oude artikel in het landrecht van 1604 I, 11 over met deze wijziging, dat de ridderschap, in het ambt geërfd, verplicht zou zijn „het ghe-richt te volghen, daer men oerer van doen sal mogen hebben”. Ook nu echter schijnt men weer niet altijd op een geregelde gang van zaken te hebben kunnen staat maken; althans in Maart 1622 rekende men het weer noodig, 8 ridders te benoemen, om een buitengewoon landgerecht bij te wonen ⁴⁾, en van zulk eene benoeming zijn meer voorbeelden. Den 16den April 1675 werden — daar voortaan het gerecht op de Veluwe volgens het regeeringsreglement moest bekleed worden met 12 jonkeren en 6 uit de steden — 12 uit de jonkeren daartoe gecommiteerd, en werd verder vastgesteld, welke banken de verschillende steden zouden helpen bekle-

¹⁾ Ald. 6.

²⁾ Recueil der recessen, MS. in mijn bezit, fol. 10 vso.

³⁾ Berns, t. a. p. 7.

⁴⁾ Rec. d. rec. fol. 28 vso.

den, Arnhem en Wageningen 5, Arnhem en Harderwijk 4, Hattem en Elburg 4.

De bevoegdheid van de gerechten, die wij hier besproken hebben, in alle zaken in hun gebied, was regel. Zij was alleen beperkt vóór de reformatie door die der geestelijke gerechten, welke later grootendeels op het hof overging. Bovendien was later aan het hof de crimineele rechtsmacht voorbehouden ¹⁾.

Voor de berechting van een op heeter daad ontdekt misdrijf golden hier, als in alle Germaansche landen bijzondere regelen; er werd dan kort recht gedaan. Hier kon niet gewacht worden op het zelden samenkomende gewone gerecht en moest òf de landsheer zelf òf zijn ambtman recht doen ²⁾.

Evenals in Overijssel was er in Veluwe en Veluwenzoom van de uitspraken der gewone gerechten beroep op de klaring ³⁾, die voor dit kwartier werd gehouden te Engelandersholt. Reeds in rekeningen van 1314 en 1338 wordt gesproken van weersproken en te Engelandersholt geklaarde vonnissen ⁴⁾. De landbrief van 1532 geeft aan die van de Veluwe de toezegging, dat de hertog zal komen klaren eens in het jaar, of ten minste eens in de drie jaren. De klaarboeken, waarvan het oudste aanvangt met 1423, leeren ons echter, dat in de 15^e eeuw deze termijnen op verre na niet gebruikelijk waren. In het begin dier eeuw hield de hertog somtijds drie-

¹⁾ Riemsdijk, t. a. p. 55, meent dat de graaf ondtijds zelf en alleen de crimineele jurisdictie had, dat deze aan de lagere gerechten — dat zijn dan ondertusschen hier de echte dingen — was onttrokken. Ik kom op dit punt terug bij de bespreking der crimineele rechtspraak van het Hof.

²⁾ 1441, Nijhoff, Ged. IV, 180.

³⁾ Zie daarover G. van Hasselt, Klaarbanken van Engelandersholt, en vooral het uitstekende proefschrift van van Riemsdijk, hierboven aangehaald.

⁴⁾ „Judicia contradieta, retracta” (van Hasselt, t. a. p. 8).

maal in het jaar klaring¹⁾, later met lange tusschenpoozen van 3 tot 9 jaar.

In de klaring zat de landsheer of zijn plaatsvervanger te recht, ongetwijfeld oudtijds met het volk. Ondertusschen, bewijsbaar is dit niet — tenzij wij met Mr. van Riemsdijk de zitting van 1243 op den Uchtelerberg, „ubi terra convenerat”, waar onroerend goed wordt overgedragen, voor eene klaring houden²⁾. Later zijn de gemeene vrijen, evenals in Overijssel, afwezig gebleven. Daarentegen zien wij in 1357 de schepenen der steden meewerken³⁾. Althans een ordeldrager te Engelandersholt beraadt zich met ridders, knapen en steden. Intusschen, wij moeten niet vergeten dat het daar geldt een geschil tusschen de proostdij te Deventer en hare hoorigen op de Veluwe over den rechtstoestand der laatsten, en dat dus de hertog hier niet als landsheer, maar als voogd, als „overste voghet van allen krommen steven” recht doet.

Enkele jaren later, in 1394 zit de heer te recht met zijne ridders en knapen alleen⁴⁾, en zoo blijft het geruimen tijd. Telkens vinden wij vermeld, dat ridders en knechten klaren⁵⁾; in 1449 oordeelen ridders en knapen, dat niemand in de klaring behoort te zitten, dan ridders en knechten van Veluwe en de heeren van Bronkhorst, van Baar en van Voorst, als op de Veluwe grootelijks gegoed⁶⁾.

In 1532 zegt de landsheer toe — dat hij met zijnen raad en de ridderschap eens per jaar, of ten minste eens in de drie jaren zal komen klaren te Engelandersholt⁷⁾. Van de medewerking der steden wordt, zooals men ziet, in dezen land-

¹⁾ van Hasselt, Roosendaal 94, 95, 103, 104.

²⁾ Waarschijnlijk is dit niet. De klaring is een appalgerecht; alle rechtsmacht in eersten aanleg is verdeeld; en voor eene vergadering, die louter appalgerecht is, behoort de eigendomsoverdracht niet.

³⁾ Riemsdijk, Bijl. 3.

⁴⁾ Ald. 3.

⁵⁾ Ald. 7 (1426), 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 23, 25, 27, 33.

⁶⁾ Nijhoff, Ged. IV, 247.

⁷⁾ Gr. Geld. Pl., 1e app. 151.

brief geen melding gemaakt. Intusschen — of men heeft geredeneerd uit analogie van de bezetting der lage banken, of dat de vermeerderde macht der steden tot de bepaling heeft geleid, durf ik niet beslissen — in de kanselarij-ordonnantie van 1547 a. 18¹⁾ lezen wij: „in zaken van appellatiën van oirdelen by ridderen ende knechten op Veluwe geweest” (d. w. z. in de lage banken) „sullen die omscreven stadholder, cancellier ende raiden mit ridderen ende knechten *ende verordenden der steden vander Veluwen* aen Englerholt te rechte sitten”.

Er rees in de toepassing verschil van meening over de vraag, hoevele afgevaardigden Arnhem zou mogen zenden, maar tegen de deelneming der steden in het algemeen, was geen verzet. Wel echter tegen eene andere nieuwigheid, die men wilde invoeren. Naar Germaanschen trant had van ouds de landsheer of zijn plaatsvervanger in de klaring geen stem gehad; in eene, in 1563 bijeengeroepen²⁾, wilde nu de landsheer aan zijnen stadhouder, kanselier en raden stemrecht zien toegekend. Hiertegen kantten zich ridderschap en steden zoo krachtig, dat de geheele zitting in duigen viel, en eerst na lange onderhandelingen overeenstemming werd bereikt³⁾.

Bij de landrechten van 1593 a. 170 vlg.⁴⁾ en 1604 XXIII a. 15 vlg. werd het onderwerp volledig geregeld, en kwamen ook de vragen, hoevele stedelijke afgevaardigden zouden worden opgeroepen, en welke de rol van kanselier en raden zou zijn, voor goed tot eene beslissing. Wat het laatste punt betrof, was de oplossing blijkbaar eene transactie. Kanselier en raden zouden mede zitting nemen te weerszijden van den stadhouder, opdat deze met hen zou kunnen raadplegen. Zij

¹⁾ Nijhoff, Reg. op het archief afkomstig van het voormalig Hof des vorstendoms Gelre, bl. VIII.

²⁾ Gr. Geld. Pl. I, 298.

³⁾ Zie hierover en over andere punten van geschil, van Riemsdijk, t. a. p. 159 vlg., bijl. 33, 37. Over die andere punten van geschil mag ik hier zwijgen.

⁴⁾ Uitg. Berns, bl. 71.

zouden echter met hem niet meer dan ééne stem mogen uitbrengen. Verder zouden ter klaring worden geroepen de leden der ridderschap, in Veluwe geërfd en daar ten platten lande of in de steden wonende, verder de heer van Voorst (toen ook van Keppel) en afgevaardigden der steden, uit de hoofdstad twee, uit elk der kleine steden één.

Was — en dit is opmerkelijk — de heerlijkheid Voorst in handen eener vrouw, dan mocht deze zich niet doen vertegenwoordigen, maar moest zelve in persoon de bank mede komen bekleeden ¹⁾.

In 1620 was er in de samenstelling van de bank weer iets veranderd. Aan weerszijden van den stadhouder zetelde nu één gecommiteerde van den Provincialen Raad; ook nu brachten zij drieën te zamen niet meer dan ééne stem uit; uit de ridderschap werden jaarlijks een aantal — eerst 18 — genomineerd voor de bijwoning der klaring; deze werden opgeroepen; de heer van Voorst behield zijne plaats, en de steden bleven vertegenwoordigers zenden op denzelfden voet als vroeger.

Wat de competentie der klaring betreft, werden in de landrechten van 1593 en 1604 en de resolutie van 1620 uitvoerige regelen gesteld. Wij mogen zeggen *regel* was dat van *alle* zaken, voor de landgerechten behandeld, appel kon vallen. Uitgezonderd waren eenige klassen van zaken, waarbij ik niet in het bijzonder behoef stil te staan, erfhuuszaken, bezitsactiën, verstekzaken en andere.

Verder was tot in de 15de eeuw de klaring dienstliedengerecht, of misschien drukken wij ons beter en voorzichtiger uit, als wij zeggen, ter gelegenheid der klaring sprak de landsheer recht, ook als dienstheer en — zooals wij zooeven zagen — als oppervoogd. Toen intusschen de ministerialen edele ridders waren geworden ²⁾, en als rechters in de lage

¹⁾ Zoo een uitspraak van het Hof van 1626 — naar een mij toebehoorend Recueil in hs. — Zie van Hasselt, Klaarb. 33.

²⁾ Zie mijn verhandeling „Opmerkingen over de ministerialiteit in Nederland” in Versl. en Meded. der Kon. Ak. v. Wetensch., Afd. Letterkunde, 3de reeks, D. XII, 322.

banken in Veluwe en Veluwezooom slechts edelen waren overgebleven, bestond voor deze bijzondere competentie geen grond meer ¹⁾).

In 1676 werden de appellen bij het hof overgebracht en werd daarmee aan de klaringen een einde gemaakt ²⁾).

Thans het kwartier van Zutphen, de oude graafschap, of zooals het in oude oorkonden wel heet, het „land in geenside des Rijns, daer Zutfenne in ghelegen is” ³⁾).

Nadat deze landstreek in handen van den graaf van Gelre was gekomen, werd deze er vertegenwoordigd door een ambtman of drost. In 1266 reeds wordt een Wilbelmus miles de Wurdene (Vorden) vermeld als judex in terra domini comitis Gelrensis ⁴⁾, in 1351 wordt gesproken van eene schuldverdering, „ligghende aen” d. i. verzekerd op „den drossaetampt ons lants van Zutphen” ⁵⁾, dan vinden wij verder een groot aantal malen drosten of landdrosten in den lande, of van de graafschap, of van het „virdel” Zutphen vermeld, b. v. in de jaren 1359, 1373, 1375, 1431, 1465, 1467, 1469, 1473, 1493, 1521, 1522, 1543, 1583 ⁶⁾.

Bijzonderheden blijken uit deze oorkonden weinig; slechts zij vermeld, dat er in 1375 twee drosten waren, die te zamen „dat ampt beyde to likerhant verwaren soelen”.

¹⁾ Het wekt dan ook een glimlach, dat Fr. v. d. Sande, Comm. in Gelr. Cons. Feud., Tract. Prael. III § 24, het in de Geldersche edelen prijst, dat zij niet als de Overijsselsche een hooge bank hebben. In Overijssel was niet, als in Gelderland de lage rechtspraak in handen van den adel.

²⁾ Gr. Geld. Pl. II, 452, Riemsdijk, t. a. p. 187.

³⁾ Slichtenhorst, Tooneel des Lands van Gelder 64; Tegenw. Staat v. Geld. 345; Nijhoff, Ged. I, 169, 184; Slichtenhorst, Geld. gesch. 566.

⁴⁾ Sloet, Oork. 870.

⁵⁾ Nijhoff, Ged. II, 52.

⁶⁾ Ald. II, 129; III, 17, 19; IV, 362; Pontanus, Hist. Gelr. 456; Nijhoff, Ged. IV, 404, 430; V, 31; VI, 24, 708, 728; Invent. O. Arch. Doesburg 24, 35. Zie ook een lijstje van landdrosten van Zutphen, zonder bijzondere opgave van bronnen in Geld. Alm. 1870 bl. 155.

De eerste mij bekende instructie van den drost van Zutphen is die van Berndt van Hackfort van 1521. Hem wordt o. a. opgedragen: „eynen yederen, die dess gesyndt, recht ind schepenvondenisse to laten geschien ind wederfaeren... ind alle broicken, opkomelingen ind vervallen, die ons in synen ampte verschenen sijn ind noch verschijnen sullen... to vorderen ind in to manen”. Verder blijkt, dat hij misdadigers gevangen houdt, en veroordeelden „justiciëren ind richten laet”. Zijn er richters in het drostambt „die nyet bequeem, vlytich noch neerstich en weeren oere ampten to bedienen, ind onse broicken to vorderen”, die zal de drost mogen afzetten, en andere bekwame in hunne plaats benoemen.

Hieruit blijkt tevens, dat onder den drost andere rechters werkzaam waren, ieder in zijn ambt, die eveneens 's heeren breuken invorderden en — wij weten het van elders — te recht zaten. De graafschap was n. l. verdeeld in vier deelen, het drostambt van Zutphen, het schoutambt van Zutphen, het richterambt van Doesburgh en het schoutambt van Lochem ¹⁾. Deze deelen waren weer onderverdeeld. In het drostambt Zutphen waren de gerechten *a* van Doesburg en Steenderen, *b* van Deutichem, Ruurlo, Hengelo, Zelhem en Hummelo; in het schoutambt Zutphen die van Warnsveld, Wichmond, Vorden, Almen en Gorsel ²⁾; dat van Doesburg omvatte de dorpen en buurschappen — geene afzonderlijke richterampten — Angerlo, Drempt, Oldkeppel, Oldbergen, Beinhem, Eldrik en Angerloerbroek; tot dat van Lochem behoorde ook het dorp Laren.

In het kwartier lagen bovendien de vier bannerijen Bronk-

¹⁾ Slichtenhorst, Tooneel d. l. v. G. 64 vlg.; Tegenw. Staat v. Gelderland 387 vlg.; Vgl. Fred. v. d. Sande, Gelriae descriptio 145.

²⁾ In eene oorkonde van 1431 bij Pontanus 456 lezen wij: „Henricus in Wische, satrapa Zutphaniensis, publicis codicillis edixit, ne quis iudicum, qui preesset paroeciis Warnsfeldiae, Wichmondiae, Vordae, Almae et Gorselae, alibi quam intra urbem Zutphaniae coram praetore, prout antiquitus ac semper obtinuisset, iudicia aut jurisdictionem celebraret.”

horst, Berg ('s Heerenberg), Wisch en Baar en een aantal heerlijkheden.

Omtrent de samenstelling, de inrichting en de werkzaamheid der gerechten hebben wij vóór het gereformeerde landrecht van 1604 slechts schaarsche berichten. Genoeg echter, om er ons, in verband met wat wij van later en van elders weten, een denkbeeld over te vormen. Het waren volksgerichten. De drost of richter, die er het voorzitterschap bekleedde vroeg het ordel aan een der omstanders, en het door dezen voorgestelde vonnis erlangde kracht, vroeger door instemming van de gerichtsgenooten, later, toen de algemeene belangstelling was verflauwd, door de uitspraak van den ge-roepen ordeldrager op zich zelve.

Het belangrijkste stuk over dit onderwerp, dat — hoewel van vrij jongen datum — een inzicht geeft in de ouderwet-sche wijze van doen, die hier blijkbaar lang heeft voortge-leefd, is eene certificatie van 1616 hoe van ouds het hey-maal te Eibergen gehouden is¹⁾. „In den ersten”, zoo lezen wij, „dat nae vorgande gemeine publicatie en kundigungh up vorbenoemste hey-mahl aldar mosten erschienen, alle in-gesetzten der heerschaft Borkeloe, als dorperen ende bueren etc., met ohr gewehr ende waepen, waerop sie van ohre gebuerliche obrigheitt gesatt. Ende sitt alsdan der richter oder desselven stadholder mett sin cornoten daselbst 't gerichte, ende werdt uitgeropen, dat alle die daer toe doen hefft, sall ende mach spreken.....

.....
Ditt gerichte gedaen ende geeindiget synde, wordt dat volck nae believen des richters geschouwett. Wer alsdan dar niet erschienet mett sin verordnirter gewehr, hefft verbuertt ein molder haeveren”.....
.....

¹⁾ Pro Excolendo, I, 426. Het geldt hier dus de rechtspleging in de heerlijkheid Borkulo, maar het zal wel geene gewaagde gissing zijn, dat de wijze van rechtspreken, hier gevolgd, vroeger aan de gerechten van de graafschap in het algemeen eigen is geweest.

De verklarenden voegen er ten slotte bij, „datt sodane hey-mahl ihres besten wettenschaften viermahl in 't jahr gehalten worden”.

Hoe de rechter tot een ordel kwam, wordt hier niet gezegd, maar andere bronnen wijzen het ons duidelijk aan, en het volgt ook al genoegzaam uit het feit, dat het geheele gerechtsvolk samenkwam. In het landrecht van Zutphen van 1493¹⁾ is bij herhaling sprake van den ordelwijzer; naar art. 20 mag deze drie 14-dagen beraad nemen. Intusschen, vermoedelijk is reeds de opkomst ter terechtzitting, of althans de lust, om aan de rechtspraak deel te nemen, niet meer algemeen en is hieruit te verklaren de curieuse bepaling van art. 21: „die rigter, die eenige *bencke*²⁾ besit, die magh die ordelen bestaeden an alle de goene die hy an der werff vint, *sy hebben dan dat hoift ter banken gekeirt*”, of niet, maar altijd aan dengenen, dien de rechter voor den bekwaamsten, redelijksten en ervarensten houdt.

Het landrecht van 1604 werkt dit alles nader uit, en treedt in meer bijzonderheden. Het breekt in menig opzicht met het oude, in een vorm, die dat oude duidelijk herkenbaar maakt. Alle rechters — om nu nog van den drost niet te spreken — moeten van 14 dagen te 14 dagen rechte dag houden (I, 1; V, 11) bij klimmender zon te openen, met twee keurnooten uit den magistraat van de plaats waar de zitting gehouden wordt³⁾. Hij moet er de afgezanten van bannerheeren, ridderschap en hoofdstad toelaten. Hiermede is — het blijkt duidelijk uit het volgende — echter zeker de tegenwoordigheid en de mede-

¹⁾ Gr. Geld. Pl. 1e App. 137 vlg.

²⁾ In het placcaatboek staat eenige „*breucke*”; de regeling, alleen voor het geval dat de rechter „eenige *breucke* besit”, is echter zonderling, en letten wij op het overeenstemmende artikel 1604 VII 1, dat spreekt van „richteren eenige *bancke* besittende”, dan zijn wij geneigd te vermoeden, dat in het landrecht van 1493 a. 21 voor „*breucke*” moet gelezen worden „*bencke*” of „*bancke*”.

³⁾ Buitengewone terechtzittingen mag hij, als daartoe aanleiding is, houden met andere geschikte personen (I, 3).

werking der overige vrijen als omstanders, als van ouds, niet uitgesloten.

Hij mag het recht — en ziehier weer eene nieuwigheid — houden (d.i. voortzetten) zoowel bij dalender, als bij klimmender zon, onderdaks of onder den blauwen hemel (I. 2)¹⁾. Wat de beslissing betreft, vinden wij allereerst de bepaling van 1493 herhaald, dat de „richteren, eenige bancke besittende”, de ordelen mogen besteden aan iederen aanwezige, of hij zijn gelaat naar de bank gekeerd heeft, of niet (VII, 1;) maar nu is zeker de opkomst nog verminderd, althans nu wordt de mogelijkheid verondersteld, dat de rechter geen geschikten ordelwijzer onder de omstanders vindt. Dan mag hij het ordel onder zich houden — d.i. de aanwijzing van een ordeldrager uitstellen — met dien verstande, dat het moet besteed — d.i. dat de wijzing aan iemand opgedragen — moet worden, altijd aan een der omstanders, binnen de drie naaste gerechtsdagen (VII, 2). En gelukt ook dit niet, bij gebreke aan een geschikten persoon, dan mag de rechter „met ghevolghe des gherichts vnd believen der parthyen eenen anderen qualificierden opter straten ofte elders daernede bewerpen, oock met believen der parthyen met eenen gerichtsdienaer d'acten versloten oversenden, vnd daerop by rechtsgheleerden advisieren vnd erkennen laten vnd daer wt in name des gericht's de sententie formieren” (VII 3).

Maar niet alleen in dit laatste geval had een rechtsgeleerde invloed op de uitspraak. Regel was, dat de rechter wel een ordelwijzer onder de omstanders kon vinden. Deze was dan verplicht, de taak op zich te nemen (VII, 4)²⁾ en moest raadplegen met onpartijdigen binnen Gelre en Zutphen, tenzij hij niemand binnenslands vond, die hem wilde adviseeren; in dit laatste geval mocht hij buitenslands raad zoeken,

¹⁾ De vraag of aan alle vereischten voldaan is, wordt „met ordelen bedongen” (I, 3).

²⁾ En was dan, het zij ter loops vermeld, voor een jaar van zulk eene opdracht bevrijd (VII, 5); men denkt dus nog aan een vrij talrijken omstand.

„edoch, dat die wiesinghe den Zutphenschen rechte gemees sy, soo veer, hetselve Lantrecht notoir of in actis beweesen weer, vnd gheschie van rechtsgheleerden, welcke eyghener handt die ordelen sullen onderteyckenen, vnd d'acten met oer pitschaft sluyten” (VII, 6, 7).

Deze artikelen vorderen, als ik wel zie, noch dat de ordelwijzer een rechtsgeleerde zij, noch dat hij beleering zoek bij eenen *rechtsgeleerde* van professie. Intusschen, hoe dit zij, in de praktijk schijnt dit laatste regel geworden te zijn. Dit blijkt vooral uit de Reglementen tot verkorting der procedure van 1696 en 1738¹⁾ waarin wordt verondersteld, dat de stukken door den ordeldrager worden gesteld in handen van een consulent, die dan op schrift het ordel geeft. Ja, naar het laatste valt in geringe zaken zelfs de ordeldrager weg. Artt. 21 en 22 van het laatstgemelde reglement bepalen toch, dat zaken onder de 75 gulden, een aantal incidenten²⁾ en verstekzaken zullen worden beslist, „niet met advis nae voorgaende afsendinge der stucken, maer met assumtie van twee onpartijdige rechtsgeleerden de plano”. Met recht zegt dan ook zeker van Hasselt³⁾ met een beroep op Schomaker⁴⁾: het inwinnen van rechtsgeleerd advies is in het Zutphensche kwartier niet alleen *voluntatis* „maar zodanig *necessitatis*, dat aldaar geen zaak mag worden gedecideert dan met advies of adsumptie van rechtsgeleerden..... en is dit alhier van die necessiteit, dat, indien zulks bij mogelijkheid wierde geomitteert, het gewijsde alsdan daardoor nul, kragteloos en van geender waarde zoude worden”.

Naast de gerechten in elk aanbt om de 14 dagen gehouden

¹⁾ Gr. Geld. Pl. II, 611; III, 594; zie vooral het eerstgenoemde, artt. 8, 17, 18, 32, en het tweede, artt. 4, 9, 21, 22, 23, 24, 37, 38, 39, 40, 54, 55.

²⁾ Dat *vooroordelen* zouden worden gegeven door het gerecht met advies van rechtsgeleerden, zeide trouwens reeds landrecht 1604 V, 13.

³⁾ Scholia ad Reform. Zutph. (1767) 62.

⁴⁾ *Consilia et juris responsa*, II, bl. 647, dat naar Zutphensch Landrecht „nullam iudex cum assessoribus sententiam ferre potest sine jurisperitorum consilio”. Zie ook aldaar V cons. 24 n°. 24 en 25.

onder voorzitterschap van den richter, stond het echte ding, het heymaal, vroeger door den graaf, later door den drost gehouden. Het oudste bericht daaromtrent is bij mijn weten het Zutphensche privilege van 1372 ¹⁾ waarbij hertog Willem van Gulik namens zijn zoon Willem van Gelre o.a. deze toezegging doet: „voertmeer soo suelen wy des jaers twee heymael leggen binnen Zutphen ende doen *den lande* recht”.

Deze belofte is, naar wij mogen aannemen, niet ijdel gebleven. Althans nog in 1452 zien wij den hertog te recht zitten. Het stuk, waaruit dit blijkt, is merkwaardig genoeg, om het hier over te nemen ²⁾. Het luidt aldus: „Inden jaer ons heren Duesent vierhondert tweendevijftich op dinsdach nae Viti et Modesti martirum (15 Juni), doe hielt ende zat onse gnedige here hertoege van Gelren in syns solfs personen bynnen Zutphen voir onser wyntauern, te vieren een oopenbair heymael, umme te aeuerreken alle de ghoen de in doetslaege medde gelacht ende beroepen weren; des is te weeten, dat doe in den gerichte genoempt ende gelesen weren de ghoen die onse gnedige here aeuerreken wolde, doe waert een oerdel geuraecht, woe men die voergenoemden aeuerreken ende vredeloss leggen solde als recht weer. Dat oerdel waert bestaedt aen Geryt den Meyer, die by raede der Rutere en Knechte, deelsscepen ³⁾ ende burgers der stat Zutphen ende deer ummestendere hyr vp wees voir recht, des gevolget ende daer by bleven waert: Ist saeke dattet den voergenoempden knaepen ⁴⁾ aer leste heymael ende oer leste wtdraegende noetdach is, ende dair an vervolgt ende verkondicht syn als recht is, ende maeghe daer toe sint nae den lantrechte, kommen sie dan nyet by sittenden gerichte, of by klimmender zonnen, ende vertaelen hem als recht is, off nyman van hoerre wegen de sie mit rechte ver-

¹⁾ Slichtenhorst, Geld. Gesch. 568.

²⁾ Het is afgedrukt in de werken van Pro Excolendo I, 425.

³⁾ In den afdruk staat „deels scepen”; mij komt het waarschijnlijker voor, dat deze woorden verbonden moeten worden.

⁴⁾ N.l. de beschuldigten.

taelen mach; soe sal myn gnedige here sie aeuerreken ende vredeloss leggen, die ghoene die tot hoeren mondigen jaren gekomen synt, mit enen baeren sweerde in 'toesten, zueden, westen, noerden, bynnen myns gnedigen heren paelen, of sie kunnent wedder leggen mit enen betteren rechte”.

Hier zien wij dus het gravengericht recht spreken over doodslag. Het lijdt geen twijfel, of zijne bevoegdheid is algemeen en onbeperkt geweest.

In het gereformeerde landrecht van 1604-I, 1 vinden wij het terug als drostengerecht. Ondertusschen was het hof van Gelderland opgericht, waarvoor, zooals wij zullen zien, later alle crimineele zaken werden gebracht ¹⁾. Deze kwamen dus niet meer voor het echte ding, maar wel bleef het uitsluitend competent voor andere strafzaken en naast de lage gerechten competent voor alle burgerlijke zaken. Dit schijnt mij de zin te zijn van het onduidelijke eerste artikel van het landrecht van 1604. Hieruit blijkt tevens, dat het drostengerecht viermaal in het jaar werd belegd, en dat in schriftelijke zaken na antwoord of exceptie de verdere termijnen op buitengewone zittingen konden worden gehouden ²⁾.

¹⁾ Hierover nader hierna bij de bespreking van het hof.

²⁾ Het artikel luidt: Alle officiers..... sullen in eygener persone of doer oere respective stadtholders..... richten vnd gichten, eenen yderen Lantrecht wedervaren, die gherichtsdaghen sonder kentelicke noot vnd erhefflicke redenen niet ophouden, dan nae voorgaende verkundiginghe oeren ghewoontlicken loop nemen vnd gewinnen laten, te weten, van veerthien daghen tot veerthien daghen; wtghesondert dat die Lantdroste ten minste viermael des jars sitten sal, in Heeren breucken vnd saken die mundtlick gheplaidoiert werden, vnd anderen, vnd in saken die by gheschifte dienen, sullen parthyen nae ingekomene aenspraecke, antwoord of exceptie die termynen van inlaghe, voor synen stadtholder vnd den landtschryver met twee coernoeten, schepen synde, moghen ghehouden werden. Waer van de landtschryver goet signaet holden vnd 'tproces volgheschreven, op den eersten der naestvolghenden vier ordinaris gherichtsdaghen inbrenghen sal, om ten ordel bestadet te werden. Vnd sal die verkundiginghe der gerichtten gheschien den ersten Sondach na die va-

Behalve voor zaken van 's heeren breuken en voor crimineele zaken, was, als ik wel zie, naast het drostengerecht het lage gerecht bevoegd, met name ook in actiën om onroerend goed, zooals valt af te leiden, en uit den derden titel van het landrecht van 1604, en uit het feit, dat voor dit gerecht ook de overdracht van onroerend eigen geschiedde¹⁾. De competentie van het lage gerecht blijkt verder uit dat landrecht T. IV a. 1, T. V.

In het Zutphensche kwartier stond oudtijds geen appel open tegen de uitspraken der landgerechten. Het is waar, toen Maximiliaan en Maria in 1481 hun kortstondig bestuur aanvaardden, beloofden zij jaarlijks klaring te houden. De oorkonde zegt²⁾: „onse gnedige heer voiscr. off syner gnaden statholder by syne gnaden raiden sullen alle jair by den bannerheren, ritterscap ind steden der greffschap van Zutphen die klaringe doin off doin geschien, in dairvan by den seluen een bykomen ordinieren ind schicken op Lamberti in XIII daigen off nae, soe dat denselven landen omme ther vitdracht ind eyntschap to komen eerlick ind nutlicken syn sal”. Maar deze belofte had blijkbaar geen, althans geen duurzaam gevolg; immers, aan het hoofd van den tienden titel van het gereformeerde landrecht van 1604, die de klaring regelt, lezen wij in art. 1: „Also bis aenher in die graefschap Zutphen niet georlovet gewesen, van ergangene sententien, of schoen die selve by den ordeldraghers villich tot grooten nadeel der beswaerder parthyen tegen recht ghewesen, te beroepen vnd appellieren vnd dan die noot vnd justitie erfordert, daer in te versien vnd remedieren, wort al nu die appellation off

cantiën, die men holden sal op Paesschen, Pinxteren, acht daghen voor vnd acht daghen daer na, van den twelften Juli totten seventhienden September inclus; item van den twintichsten Decembris totten veertienden Januarii.

¹⁾ J. Wessels Boer, Bijdr. tot de kennis van de ontwikkeling der eigendomsoverdracht van onr. goed in Nederland, bl. 212.

²⁾ Nijhoff, Ged. V, 143.

beroepinghe van gheweese sententien toeghelaten volghender ghestalt”.

De regeling is nu als volgt. Wie zich door eene uitspraak bezwaard acht, teekent bij den rechter, die ze heeft gegeven, binnen tien dagen¹⁾ appel aan (art. 2). Deze rechter zendt hierop binnen twee maanden de processtukken met de gewezen vonnissen en de akte van appel²⁾ aan den Raad van Zutphen (art 16). Deze raad roept eens per jaar het appelgerecht bijeen (art. 3) en wel naar de behoefte, indien er 3, 4 of meer zaken zijn, in de maanden April of November (artt. 6, 7). Het appelgerecht is, zooals het wordt uitgedrukt, „het quartier” (artt. 2, 3, 8), dat is de kwartierdag, ter rechtspraak vergaderd onder voorzitterschap van een lid van het hof, dat een of twee zijner leden daarheen afvaardigt. In den kwartierdag hebben zitting de bannerheeren³⁾, de ridderschap en de steden. De eersten genieten in tegenstelling met de gewone leden der ridderschap, ook waar het de rechtspraak geldt, het privilege, zich te mogen doen vertegenwoordigen (art. 4). De leden der klaringe stemmen hoofdelijk; staken de stemmen, dan beslissen de leden van het hof (art. 5). Van de aanwijzing van een ordeldrager is hier geen sprake. De beslissing kan echter door de kwartiersvergadering ook worden overgelaten aan eene commissie, die zij daartoe benoemt (art 8)⁴⁾.

Appellabel zijn alle niet uitgezonderde zaken; de weinige, waartegen geen beroep openstaat wegens haar bijzonderen aard, of haar gering bedrag, worden uitdrukkelijk opgesomd in art. 13⁵⁾.

¹⁾ De rechter moet tot het ontvangen van dit appel gesterkt zijn met twee gerichtsliden.

²⁾ „Die deductionsschrift des appellants”.

³⁾ Over hunne latere uitsluiting hierna.

⁴⁾ Zij kan „d'aenghekomene processen resumieren vnd daer in erkennen”, „entweder quartierlick of by deputatie”.

⁵⁾ Het zijn de vorderingen van renten en pachten van ten hoogste tweehonderd dalers, verdiend loon, magenaas (mondkost), heeren-guldens, renten, schatting en penningen, heeren breuken gerechtelijk bekend of

Ook hier is, zooals wij zullen zien, in 1676 aan het appel op de klaring een einde gemaakt.

Het latere kwartier Nijmegen wordt gevormd door de oude graafschappen Nijmegen, Betuwe en Teisterbant.

Van deze drie is Nijmegen een geheel gebleven, Betuwe is in twee deelen gesplitst, Over- en Neder-Betuwe, Teisterbant in vier, Maas en Waal, Tielerwaard, Bommelerwaard, Beesd en Renooy, en de heerlijkheden Kuilenburg en Buren¹⁾. Tot eenheid van recht hebben — zooals wij zullen zien — deze deelen niet kunnen komen. In 1686 ontvingen de 4 Bovenambten des Nijmeegschen kwartiers (het rijk van Nijmegen, Maas en Waal, Over- en Neder-Betuwe) gezamenlijk een landrecht, waarin echter voor het eerste eenige afwijkingen werden opgenomen; in 1721 kwam er een landrecht tot stand voor Tieler- en Bommelerwaarden, Beesd en Renooy.

Ik beschouw achtereenvolgens de verschillende onderdeelen ieder afzonderlijk.

In het rijk van Nijmegen werd de graaf vertegenwoordigd door den burggraaf²⁾. Deze wordt zeer dikwijls genoemd³⁾ en ongetwijfeld is zijn werkkring in hoofdzaak altijd zoo geweest,

verwonnen en voort alle zaken en punten, die geen wederspraak lijdten (dat zijn, naar ik meen, notoire en die welke bewezen zijn door middelen van absolute kracht).

¹⁾ Slichtenhorst, Tooneel d. l. v. G. 32 vlg.

²⁾ Zie over dezen, Slichtenhorst Geld. gesch. 39, van Spaen, *Inl.* IV, 10.

³⁾ Voor geen laudsheerlijken vertegenwoordiger misschien is het verband met het oude gravenambt in zijn gebied duidelijker. In 1165, 1176, 1196 ontmoeten wij den comes de Nuemage (Sloet, 310, 336, 387), dan in 1242, 1250, 1291 den castellanus et judex (Sloet, 635 (vgl. v. Spaen, *Inl.* IV, 11) 713, 669) en dan verder in de 14de, 15de en 16de den burggraaf en richter, burggraaf van Nijmegen en richter des Rijks b.v. 1330, 1359, 1465, 1467, 1496, 1509, 1521 (Nijhoff, *Ged.* I, 254; II, 128; IV, 362, 404; VI, 129, 423, 691); zie verder het lijstje Geld. Volksalm. 1870 bl. 154.

als hij wordt omschreven in 1538, als Dirk van Meeckeren wordt aangesteld tot burggraaf in rijk en stad van Nijmegen, „tselve ampt van onsen wegen trouwelick to bedienen, eynen yderen, die dess gesyndt ¹⁾, recht ind condenisse ²⁾ tlaten wederfaeren, ons hoicheyt, palynghe, wiltbaenen ind broecken nae synen besten vermoegen to verdedinghen ind intvoerderen, onse ondersaten to beschudden ind to beschermen,” enz. ³⁾.

Het rijk van Nijmegen heeft behalve acht heerlijkheden ⁴⁾ zeven dorpen.

Het eerste duidelijke bericht omtrent de rechtspraak vinden wij in den Landbrief van 1532 ⁵⁾. Al dadelijk treft het ons, dat hier geene richters voor onderdistricten onder den burggraaf staan. Er worden jaarlijks drie echte dingen gehouden. Zij beginnen te Wychen, het eerste des Dinsdags na Misericordia (d.i. de 2de Zondag na Paschen), het tweede Dinsdags na St. Mattheus (21 September), het derde Dinsdags na de Octave van Heil. Dertiendag (13 Januari), ⁶⁾ en worden Donderdags d. a. v. voortgezet te Beuningen.

Te Wychen worden de zaken berecht voor de kerspels Ooy, Wychen en Nifterik, te Beuningen die voor de kerspels Beuningen, Ewijk, Winsen en Weurd.

De samenstelling van het gerecht, dat op beide plaatsen zitting houdt, is dezelfde; het is hetzelfde gerecht, dat omgaat. Het wordt gehouden door den burggraaf en tot oordeelen komen samen alle „ritteren, knegten, treffelicke geërfden”, die op den eersten, of — zijn zij dan verhinderd — op den tweeden dingdag den eed doen, dat zij alle oordeelen, aan

¹⁾ D. i. Verzoekt.

²⁾ *Sic*; er zal wel moeten staan vondenisse, d. i. vonnis.

³⁾ Nijhoff, Ged. VI 1161.

⁴⁾ Waarover zie Tegenw. Staat v. Geld., bl. 242 vlg.; G. A. de Meester, de Jud. Gelr. 37.

⁵⁾ Gr. Geld. Pl. 1e App. bl. 2.

⁶⁾ De opvolging wijst op het gebruik van den Paaschstijl.

hen besteed, zullen wijzen naar hun beste weten, naar hunne vijf zinnen.

De oordeelen *aan hen besteed*; immers ook hier wordt na de behandeling der zaak een ordelwijzer benoemd, die uiterlijk op den vierden gerechtsdag zijn vonnis moet inbrengen, dat van kracht wordt als de gerechtsgenooten „daer by blyven”, er mede instemmen.

Zoo naar den Landbrief van 1532. Deze stelt het aldus voor, alsof er te voren in dit gebied geene „opgerigtsdagen” (echte dingdagen, bepaalde dagen voor gewone terechtzittingen) waren, „dan wie des gerigts behoeften, most ons borghgreve ind „richter in der tyt ons Lants van den Ryck voerschreven „daer toe willighen” (bewegen) „mit grooten zweren kosten”. Wij zullen dit echter wel aldus mogen verstaan, dat de oude echte dingen waren in onbruik geraakt, en nu werden hersteld.

Daarnaast bleven buitengewone terechtzittingen geoorloofd, die 14 dagen te voren moesten worden aangezegd in alle kerspelkerken en waarvoor hij, die ze begeerde, 1½ goudgulden moest storten.

In 1686 is hierin het een en ander gewijzigd ¹⁾. Er worden nog slechts twee echte dingen gehouden, dat van Dinsdags na de Octave van Dertiendag is weggefallen. Zij worden nog gehouden Dinsdags *voor* de bank van Wychen, Donderdags *voor* die van Beuningen, maar telkens op den burcht te Nijmegen, niet meer *te* Wychen en *te* Beuningen ²⁾. Dezelfde klassen van personen zijn bevoegd aan de rechtspraak deel te nemen. De bank wordt echter gespannen met twee hunner (de gerichtslieden in engen zin, keurnooten, gerechtsgetuigen),

¹⁾ Geref. Landr. van de 4 Bovenambten des Nijneegschen quartiers 1686 I artt. 1, 5, 7—16.

²⁾ De zittingen zijn reeds in 1593 naar het Valkhof verplaatst, tijdelijk „tot dat men die platten Lande sonder pericul weder sal moegen frequenteren” (Gr. Geld. Pl. II, 38). Vermoedelijk heeft men zich daar wel bevonden, en is men er daarom gebleven, ook toen de veiligheid reeds lang was teruggekeerd.

en onder hen, die de uitspraak geven, treden *zeven* op den voorgrond, en ten minste deze *zeven* zijn noodig. Zij genieten vergoeding voor tijdverzuim ¹⁾; de overigen hebben dezelfde rechten, maar zijn niet tot medewerking verplicht; verlangen partijen, dat allen mede stemmen over het vonnis, dan ontvangen ook allen op hunne kosten die vergoeding. Evenals vroeger, wordt er ook nu een ordelwijzer benoemd, die — het wordt nu uitdrukkelijk gezegd — bevoegd is, rechtsgeleerden te raadplegen, maar hiertoe niet verplicht.

Nog in een advies van 1759 legt Schomaker er nadruk op, dat men in het Nijmeegsche kwartier niet verplicht is „advys van rechtsgeleerden in te nemen” ²⁾.

Mag men eene aantekening uit het laatste kwart der 18de eeuw ³⁾ gelooven, dan stond het *toen* „bijna paalvast”, dat de ordelwijzer juridisch advies vroeg. Zij komt mij echter eenigszins verdacht voor; zij behoort toch tot de bijvoegselen bij het werk van van Hasselt, waarin blijkens de voorrede „iemand, werkelijk de practijk ten platten lande excercerende” de hand had; zoo iemand moest er wel op gesteld zijn, den invloed der juristen te stijven.

Wat hij omtrent den mogelijken invloed van den ordelwijzer zelve aanvoert, is bijna kluchtig. Ik haal het aan, als een staaltje der denkwijze van den tijd: „Wanneer” zegt hij „zoodane oordeelwijzer nu niet geheel onpartijdig is, kan hij met die rechtsgeleerden over de zaak spreken, en hun zijn gevoelen opgeven, en vragen, of zig daar mede zouden kunnen confirmeren, en zulks adstrueren, en dus mag men zeggen, dat, in zoo een cas, de decisie der zaak van den oordeelwijzer alleen afhangd; terwijl, hij een uitgewerkt advys uitbrengende, gemeenlijk dien conform gedeceideerd

¹⁾ Zijn er meer dan *zeven* tegenwoordig, dan den eersten dag de *zeven* oudsten, den tweeden de *zeven* volgende, enz.

²⁾ Consilia D. V, c. 24 n°. 24, 25.

³⁾ Aanteekeningen op de Gereformeerde Landrechten ende gewoonten van het Rijk van Nijmegen enz. (1777) blz. 49.

word; want zoodanig advys gelezen wordende, kan de overige richters (die onmogelijk alle regtsgeleerden kunnen zijn), dikwils zodanig innemen, dat dit vooroordeel door het lezen van de zaak niet ligt kan weggenomen, of ontdekt worden, dat de staat des geschils bij 'tadvys, niet zooals 't behoorde is voorgesteld." Die arme naïeve advocaat, die door den niet-jurist tot het geven van een verkeerd advies wordt geleid! En die slimme oordeelwijzer, die èn zijn advocaat, èn zijne mederechters een rad voor de oogen weet te draaien. De schrijver ziet vermoedelijk wel in de Overijsselsche regeling den idealen toestand, maar met advocaten, zoo argeloos als hij ze schijnt te veronderstellen, is die al niet minder gevaarlijk.

Over de grenzen van de bevoegdheid dezer gerechten en over het hooger beroep hebben wij weinig berichten. Wij zijn geneigd aan te nemen, dat hunne competentie in burgerlijke en strafzaken van ouds onbeperkt was. Immers zij waren echte dingen. Intusschen, later oordeelen in crimineele zaken volgens den schrijver van den Tegenwoordigen Staat van Gelderland ¹⁾ (1740) de burggraaf met (12) schepenen der stad. Dit wordt bevestigd door eene resolutie van 1715 ²⁾ op de kosten en misen van Justitie.

Dezelfde schrijver zegt, dat in alle zaken appel valt op burggraaf en schepenen van Nijmegen. Dit wordt inderdaad reeds „van olts gewoentlick" genoemd in den Landbrief van 1532 ³⁾.

Deze dubbele bevoegdheid van schepenen der stad komt ons eenigszins vreemd voor; hoe zij is ontstaan, blijkt niet. Wij mogen ze wellicht in verband brengen met het feit, dat in de eerste eeuwen van Nijmegen's bestaan als stad de koning

¹⁾ Bl. 220. De Meester, t. a. pl. 49. Hier dus eene dergelijke verdeeling van rechtsmacht, als wij in Utrecht hebben leeren kennen.

²⁾ A. 5 en 7. Gr. Geld. Pl. III, 301. Zie ook Handv. v. Nijmegen I, 285 noot.

³⁾ Gr. Geld. Pl. 1e app. 5. Zie ook Handv. v. Nijmegen I, 285 noot.

of keizer er dikwijls vertoefde en recht deed. Misschien — maar ik geef het voor niet meer dan eene bloote gissing — is deze rechtsmacht van burggraaf en schepenen op het Valkhof voortgevloeid uit die, door den koning-keizer aldaar met zijn raad uitgeoefend. Zoo zou dan ook zijne verklaring kunnen vinden, de bewering van Hertog Karel in 1520, dat appellen van vonnissen, gewezen in het Rijk van Nijmegen niet stonden ter klaring van burggraaf en schepenen, maar van zijnen raad ¹⁾. Deze wijst er op, dat de bevoegdheid van de eersten niet berust op een welbewezen privilege of herkomen.

In Maas en Waal werden de grafelijke rechten uitgeoefend door een ambtman die somtijds ook „ambtman ende richter” heet ²⁾. Deze wordt bij herhaling genoemd ³⁾; instructiën hem gegeven, zijn, voor zoover ik mij herinner, niet gedrukt, maar zijn ambt is uit de landrechten voldoende bekend. Hij doet — dit verdient de aandacht — den eed eerst aan den graaf, en dan aan het volk ⁴⁾.

Zijn ambtsgebied omvat een aantal kerspels en heerlijkheden en is verdeeld in twee onderdeelen Maas en Waal-boven en beneden ⁵⁾.

Omtrent de rechtspraak hebben wij hier oudere, en in zoo-ver belangrijker berichten dan in het Rijk van Nijmegen.

Het oudste van 1282 leert ons wel geene bijzonderheden,

¹⁾ Nijhoff, Ged. VI² 669.

²⁾ B.v. 1410 Gr. Geld. Pl. 1e app. 15.

³⁾ O.a. 1359, 1361, 1365 (Nijhoff, Ged. II, 128, 158, 203), 1437 (Dirk van Bronkhorst), 1465 (Walter van Baex), 1467 (Jacob van Ryemsdycke) (ald. IV, 158, 362, 411), 1473 (Guy van Brimen), 1475 (Henric van Doorne) (ald. V, 6, 60), 1503 (Werner van Puyfflic), 1505 (Henric van Baex), 1521 (Gelis van Riemsdijk), 1524 (Willem van Arenborch), 1536 (Jelis van Riemsdijk) (ald. VI, 288, 326 vgl. 442, 704, 793 en 811, 1119).

⁴⁾ 1328 Gr. Geld. Pl. 1e app. 11.

⁵⁾ Tegenw. Staat v. Geld. 272; De Meester, t.a.p. 38. Tot het laatste behooren de dorpen Leeuwen, Wamel, Dreumel en Alfen en de heerlijkheden Balgoyen en Keent, Hernen, Luer, Horssum, Batenburg, Diden en Oyen, tot het Bovenambt de rest.

maar vermeldt ons toch het bestaan van een „provinciale judicium”, een gerecht dus voor het geheele ambt; Roomsche koning Rudolf belooft, daarin zonder toestemming van den graaf geene wijzigingen te zullen brengen ¹⁾).

Bijzonderheden vernemen wij eerst uit den Landbrief van 1328 ²⁾). Volgens dezen doet de graaf of zijn ambtman ieder recht ende vonnisse „der gebueren, die daer by syn, off die men daer toe roept”. De bureu dus, de gerichtsgenooten, wijzen het recht; niet enkelen, daartoe opgeroepen, alleen, maar allen die tegenwoordig zijn. Wij mogen hieruit afleiden, dat alle terechtzittingen vooraf openlijk worden bekend gemaakt ³⁾).

Deze vonnissen mag de in het ongelijk gestelde weerspreken ter volgende terechtzitting.

Van de dagen of tijden waarop de zittingen worden gehouden, blijkt niet; maar wel, dat zij worden gehouden „by der kercken eens jegelycken kerspels” ⁴⁾). Het zijn dus omgaande gerechten in dezen zin; of echter ook bij elke zitting het gerecht omgaat, dan wel in elk kerspel zitting wordt gehouden indien en zoo vaak het *daar* noodig is, staat niet vast.

De Landbrief van 1532 leidt, evenals die voor het rijk van Nijmegen, zijne bepalingen over de rechtspraak in met de mededeeling, dat men in het land van Maas en Waal „hier bevorens geene opgerichte-daegen te versieren (?) ende te gebruycken pleghe”. Ook hier zullen zij veel vroeger wel hebben bestaan; de vraag is echter, of zij reeds vóór, of eerst na den Landbrief van 1328 in onbruik waren geraakt.

In 1532 heeft er dan eene groote reorganisatie plaats. Er zullen voortaan evenals in het Nijmeegsche drie vaste gerechtsdagen worden gehouden te Haren, de eerste Dinsdags na

¹⁾ Sloet, Oorkb. 1018.

²⁾ Gr. Geld. Pl. 1e app. 11; zie de Landbrieven van 1403, 1410, 1423, 1532, 1534, ald. 14, 15, 17, 23.

³⁾ Uitdrukkelijk wordt dit alleen gezegd (1328 a. 3 en 4) van de zitting, waarin de ambtman den eed aan het land aflegt.

⁴⁾ Landbr. 1410 a. 1 (ald. 15).

Quasimodo geniti (1^e Zondag na Paschen), de tweede Dinsdags post Lamberti (17 September), de derde Dinsdags na Dertien-dag (6 Januari), en drie te Wamel telken Donderdag daarna. Onder de bank te Haren (Overambt) behoorden Overassel, Nederassel, Winssen, Afferden, Druten, Puffelick, Appelteren en Altforst, onder die van Wamel (Nederambt) de dorpen Leeuwen, Dreumel en Alfen.

Naast deze gewone zittingen kunnen er buitengewone gehouden worden, veertien dagen te voren af te kondigen in alle kerspelkerken des lands.

Ook hier nemen aan de rechtspraak deel, riddersen, knapen en geërfden¹⁾, die vooraf den eed hebben af te leggen, en blijkbaar het gerecht volgen.

Aan een hunner wordt het wijzen (voorstellen) van het ordel opgedragen; het erlangt kracht, indien de overigen, of de meesten hunner er mee instemmen²⁾.

In 1593 is ten aanzien van Maas en Waal een dergelijk besluit genomen als voor het rijk van Nijmegen. Totdat het platte land weer veilig zou zijn, zouden de terechtzittingen te Tiel mogen worden gehouden³⁾. Hierdoor werden zij echter buiten het ambt verplaatst; vandaar zeker, dat men er hier niet, zooals in het rijk van Nijmegen bij gebleven is.

In het Gereformeerde landrecht van de IV Bovenambten van 1686 I.2 heeft men toch eene nieuwe regeling gemaakt voor de gewone terechtzittingen en bepaald, dat zij voortaan twee in getal zouden zijn op Dinsdag na „beloocken Paeschen”⁴⁾ en op Dinsdag „post Lamberti” en dat zij zouden worden gehouden te Borgharen of te Wamel.

¹⁾ Er wordt niet — als in het rijk van Nijmegen — van „treffelicke geërfden” gesproken.

²⁾ Landbrief 1534, a. 4.

³⁾ Gr. Geld. Pl. II, 38.

⁴⁾ Zoo staat er in de uitgave van 1686. In 1706 is echter bepaald, dat voortaan deze gerechtsdag niet zou worden gehouden op den tweeden Dinsdag na beloken Paschen, zooals in het landrecht van 1686 was bepaald⁵⁾, maar op den eersten.

Ook voor Maas en Waal golden naar dit landrecht de bepalingen, hierboven voor het rijk van Nijmegen vermeld over de rechtsprekers; zeven traden op den voorgrond en genoten schadeloosstelling; de overige gerichtsgenooten waren tot medewerking bevoegd; het voorstellen van het vonnis werd aan een hunner opgedragen; deze ordelwijzer mocht rechtsgeleerden raadplegen, maar was er niet toe verplicht. Het voorstel van den ordelwijzer behoefde niet te worden gevolgd, laat staan het advies van een geraadpleegd jurist.

Over de bevoegdheid van het gerecht in Maas en Waal zijn wij volledig ingelicht. Zij is, mogen wij zeggen, onbeperkt. Dat het oordeelt over burgerlijke en boetstraffelijke zaken, blijkt reeds uit den landbrief van 1328 artt. 2—4, dat het dit eveneens doet in crimineele zaken, volgt ten duidelijkste uit dien van 1534 artt. 4—6. Deze volle competentie heeft het behouden. Alleen is de crimineele jurisdictie in zoover besnoeid, dat volgens landschapsresolutie van 1702, vermoedelijk met uitbreiding van de provisioneele ordonnantie van 1676 ¹⁾ is voorgeschreven, opzending van alle crimineele sententiën met de stukken van het proces aan het hof ter approbatie of reformatie ²⁾. Ambtman en ridderschap hebben bij herhaling getracht, zich aan dit toezicht van het hof te ontworstelen, maar te vergeefs ³⁾.

Wat het hooger beroep van de vonnissen in Maas en Waal betreft, zegt G. A. de Meester in zijn hoofdstuk, dat over de klaringen handelt ⁴⁾: „*Tribunalium tractus inter Mosam et Vahalim sententiae a judicio in pago Borchaeeren, sed*

¹⁾ Gr. Geld. Pl. II, 454. Deze gelaste die opzending alleen voor sommige strafvonnissen, zooals wij later zullen zien, en dan nog alleen aan gerechten waarvoor zij van ouds gebruikelijk was.

²⁾ Schrassert, C. G. Z. I, 338.

³⁾ Zie daarover landschapsresolutiën van 1707, 1713, 1714 (Schrassert, t. a. p. 339, Gr. Geld. Pl. III, 235, 247, 259).

⁴⁾ T. a. p. 73.

anno 1624 in urbe Thila, a prefecto, duobus consiliariis curiae et nobilibus composito terminabantur". Ook in den Tegenwoordigen Staat ¹⁾ leest men: „nog andere appellationsgerichten waren er als te Tiel, van tusschen Maas en Waal en van 't graafschap Zutphen, op alle welken door 't hof commissarissen werden gezonden". Maar van de juistheid dezer beweringen is mij niets gebleken. Zooals wij zagen, naar den ouden landbrief stond er beroep open *niet* op een ander gerecht, maar op eene volgende zitting van hetzelfde gerecht. De zittingen werden in den troebelen tijd, ook dit merkten wij op, te Tiel gehouden en op zulk eene zitting van het gewone gerecht, waar een appel moet worden behandeld, slaat blijkbaar de resolutie van het hof van 24 Januari 1624 ²⁾, waarop de Meester zich beroept, en die aldus luidt: „Lunae den 12 Januari op req^{te} van Joachim van Wijhe amtman tussen Maas ende Waal. 't Hof accordeert, dat het appellationsgerigt van Maas en Waal so tot Borcharen conform de Lantbrieven gewoonlijk is gehouden te worden, ten aansien vande tegenwoordige onveyligheyd gehouden sal mogen worden binnen de stad Thiel... ”.

En wat het zenden van commissarissen van den hove betreft, de canselarij-ordering van 1622 gelast die wel voor een aantal appalgerechten, maar *niet* voor dat van Maas en Waal.

Sinds de provisioneele ordonnantie op het appel van 1676 ³⁾ stond er in de niet uitgezonderde zaken beroep van de banken van Maas en Waal op het hof open.

Betuwe, het oude graafschap was nog één onder één ambtman in het laatst der dertiende eeuw. In 1281 moest

¹⁾ T. a. p. 164.

²⁾ In mijn hs. vind ik wel eene resolutie van 24 Januari, niet eene van 24 Juni, welken datum de Meester vermoedelijk abusief noemt. De resolutie werd op Maandag genomen; op dien dag viel in 1624 wel de 24ste Januari, niet de 24ste Juni.

³⁾ Gr. Geld. Pl. II, 453.

eene overgave (afstand) van onroerend goed plaats hebben „coram iudice per Batuum”¹⁾, en in 1282 wordt een Bartholomeus de Ecke vermeld als „judex sive justiciarius in terra Batua”²⁾. Ja zelfs in 1322 zien wij nog eene eigendomsoverdracht plaats hebben voor „Gerardus dictus Baersdonck judex in Batua” en gerichtslieden³⁾. Kort daarna echter treffen wij afzonderlijke ambtlieden voor Over-Betuwe en voor Neder-Betuwe aan. In den landbrief van 1327 wordt uitdrukkelijk toegezegd, dat er twee richters in Betuwe zullen wezen, een *boven* Osenvoren ende een *beneden* ⁴⁾. De lijst der ambtlieden van Over-Betuwe door M. L. Quack opgemaakt ⁵⁾, begint in 1338; wij kennen echter twee oudere richters van Over-Betuwe, n.l. Johan van der Wade (1331) en Jacob van Ambe (1337) ⁶⁾. Een ambtman van Neder-Betuwe vinden wij — bedrieg ik mij niet — het eerst vermeld in 1359 ⁷⁾, daarna o. a. in 1377 ⁸⁾.

Ook in Betuwe doet de ambtman zijn eed zoowel aan het land als aan den landsheer ⁹⁾.

Over-Betuwe was verdeeld in 5 pander-ambten, executie-districten zou men kunnen zeggen, die echter voor de eigenlijke rechtspraak geene bijzondere beteekenis hadden ¹⁰⁾.

¹⁾ Sloet, Oorkb 1008.

²⁾ Ald. 1014.

³⁾ van Spaen, Inleid. IV, bijl. bl. 47.

⁴⁾ Nijhoff, Ged. I, 229. Dit is dan vermoedelijk iets nieuws. De vroegere eenheid spreekt ook uit den Landbrief in 1327 gegeven aan Over- en Neder-Betuwe *te zamen* (Gr. Geld. Pl. 1e app. 27, Nijhoff, Ged. I, 229). Daarna hebben steeds de onderdeelen ieder voor zich landbrieven gekregen, en wel Over-Betuwe in 1383, 1403, 1445 en 1493 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 30, 34, 35, 39); Neder-Betuwe in 1403, 1410, 1439, 1463 (ald. 44, 46, 48, 53).

⁵⁾ Geld. Volksalman. 1879 bl. 156, vgl. Nijhoff's Bijdr. V, 165, waar ook, bl. 178 de uitvoerige instructie van den ambtman van 1553 voorkomt.

⁶⁾ Tijdr. Reg. Overijss. archief I, 48, 58.

⁷⁾ Nijhoff, Ged. II, 128.

⁸⁾ Ald. III, 48.

⁹⁾ Landbrief 1327 a. 28 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 29).

¹⁰⁾ De dorpen tot elk pander-ambt en die tot Neder-Betuwe behorende,

De gerechtsdagen werden gehouden voor Over-Betuwe aanvankelijk te Andelst en te Bemmél, voor Neder-Betuwe te Kesteren en te Zoelen¹⁾ en wel oudtijds naar het schijnt slechts eens per jaar. Immers de Landbrief van 1327 bepaalt in art. 10 dat de richter (amptman) in Over-Betuwe zijne heemstede (heymaal) zal bezitten en houden te Bemmél en te Andelst en het kondigen Zondags na Paschen te Andelst en Dinsdags daarna te Bemmél, en die van Neder-Betuwe het zijne veertien dagen na Paschen te Kesteren en des Zondags daarna te Zoelen.

Elk hunner zal — als ik artikel 12 van dezen landbrief

zijn opgenoemd bij de Meester, t. a. p. 38, waar ook de heerlijkheden van de Betuwe worden vermeld.

¹⁾ Zie over de gerechtsbanken van Neder-Betuwe een opstel van J. Anspach in den Geld. Volksalmanak van 1879 bl. 72 vlg. De schrijver maakt — terecht met eenige reserve — melding van de opvatting van Mr. E. D. Rink (Beschr. van Tiel, bl. 280 n. 1) volgens welke er in Neder-Betuwe dorpsgerechten zouden zijn geweest, bestaande uit een richter en gerechtsamburen of gerechtslieden, van welke uitspraken men in appel zou hebben kunnen komen bij ambtman en ridderschap. Mr. Rink meent dit op te mogen maken uit den Landbrief van 1410, waarin echter geen spoor te vinden is van een anderen rechter van eersten aanleg, dan het gewone ambtmansgerecht. Vermoedelijk is de schrijver op een dwaalspoor geraakt, omdat hij geene klaring voor Neder-Betuwe kende, en hem een appel op hetzelfde gerecht ondenkbaar voorkwam. Wij hebben dit intusschen ook reeds in Maas en Waal leeren kennen; en dater geene klaring voor Neder-Betuwe was, staat niet vast. Ook art. 25 van den Landbrief van 1327 voor Over- en Neder-Betuwe mag ons niet tot verkeerde conclusiën leiden. Dit zegt „voort willen wij, dat die daegelixsche rigter behouden oer regt, dat sy mit regt her hebben bracht”. Dit artikel, volgende op andere over dijkrecht, heeft vermoedelijk eveneens op het dijkrecht betrekking. De dagelijksche rechters zullen wel de houders eener lage heerlijkheid zijn, en mochten er al dorpsambtenaren mee zijn bedoeld, dan blijkt toch uit geene enkele aanduiding, waar ook, dat deze eenige *rechtmacht* hadden „herbracht” of „beholden”. Bedrieg ik mij niet, dan komen — wij zullen het zien — ook elders in het Nijmeegsche kwartier dagelijksche rechters, of dagelijksche heeren voor, met gezag in waterschapszaken, een aandeel in de boeten en vermoedelijk eenig executoir gezag, maar die niet staan aan het hoofd van eenig burgerlijk gerecht.

wel versta — zijne zitting voortzetten gedurende veertien dagen¹⁾. Toen er voor beide deelen slechts één richter was, heeft dus deze vermoedelijk één omgaand recht gehouden, zich verplaatsende achtereenvolgens van Bemmelen naar Andelst, van hier naar Kesteren, en eindelijk van hier naar Soelen.

De ééne gewone terechtzitting per jaar is blijkbaar onvolgende gebleken. Wel zullen partijen hier als elders te hunnen koste buitengewone zittingen hebben kunnen verlangen, maar met die kostbare bespoediging waren zij niet geholpen.

Vandaar het verordenen van meer gewone terechtzittingen. De Landbrief van 1383 schrijft reeds in art. 2 aan den ambtman van Over-Betuwe voor dat hij „in elcken jaer vier vol hemael uytrigten [sal] of meer”. Bepaalde dagen worden niet genoemd, alleen wordt gezegd — wat wel van zelf spreekt —, dat hij het zal doen buiten besloten tijden.

Eerst in den Landbrief van 1439 a. 8 volgt eene dergelijke bepaling, maar nu met regeling der gerechtsdagen, voor Neder-Betuwe.

De ambtman zal daar viermaal 's jaars terechtzitten en wel te Kesteren 1°. Dinsdags na Paschen, 2°. Dinsdags na²⁾ St. Jacobs-misdag na midzomer (25 Juli), 3°. Dinsdags na Kerstmis, 4°. . . deze dag wordt niet genoemd, misschien is bedoeld Dinsdags na Driekoningen (6 Januari); en te Zoelen telken Donderdag daaraanvolgende. Om noodzaken mag de ambtman deze zittingen hoogstens 14 dagen uitstellen.

De Landbrief van 1445 bevat in art. 3 eene dergelijke bepaling voor Over-Betuwe. Ook hier vier gewone terecht-

¹⁾ Het artikel luidt: „voert sal dese voerschr richter haar hemelstede besitten, elck in syn ambt elcken tot 14 nachten als 't Landrecht wiest op dese voerschreven dagen ende anders niet”.

²⁾ Er staat in de uitgave in het Placcaatboek „opten eersten rechten richtdage voir Sinte Jacobs misdage”. De rechte richtdag is de Dinsdag, hieraan kan geen twijfel zijn. En omdat ook in deze streken de rechtsdagen telkens worden aangewezen na een zekeren heiligendag, en omdat reeds op zich zelf de uitdrukking „den *ersten* rechten richtdag voir St. Jacob” vreemd klinkt, gis ik, dat de eerste Dinsdag daarna is bedoeld.

zittingen per jaar in elke bank. De eerste vangt aan te Valborg (dat bij art. 16 voor Andelst in de plaats is gesteld) des Zondags 14 dagen na Paschen, de tweede Zondags na St. Johan te midzomer (24 Juni), de derde Zondags na Lamberti (17 September), de vierde Zondags na Dertiendag (Epiphania, 6 Januari). Zij worden telken Dinsdag daarop voortgezet te Bemmell

De ambtman mag vaker richten, maar moet het dan 14 dagen te voren laten afkondigen in alle kerken tot de bank behorende.

Bij den Landbrief van 1493 worden weer enkele wijzigingen aangebracht. De rechtsdag op Zondag had ergernis gewekt. Bij art. 1 worden hierom de gerechtsdagen te Valborg verzet van den Zondag op den Dinsdag, en in verband hiermee die te Bemmell van den Dinsdag op den Donderdag. Bovendien wordt de eerste gerechtsdag eene week verschoven, naar den eersten Dinsdag na Jubilate (de derde Zondag na Paschen).

Eindelijk wordt bij het landrecht der vier Bovenambten van 1686 I. 3 en 4 het aantal gewone terechtzittingen voor elke bank teruggebracht van vier op twee. Zij worden nu gehouden voor Over-Betuwe te Elst, den eersten Dinsdag na Jubilate, de tweede den tweeden Dinsdag na Lamberti (17 September), te Bemmell telken Donderdag daarop; voor Neder-Betuwe te Kesteren, de eerste den vierden Dinsdag na Paschen, de tweede Dinsdags na Victoris (10 October) en te Zoelen telken Vrijdag daarna.

In 1737 eindelijk, is aan den ambtman en die van den adellijken gerichte toegestaan, „nae occurrentie van tijden en saecken” de gerechtsdagen voor Kesteren en voor Zoelen te Tiel te houden, waartoe de magistraat aldaar al voor lang territoir had verleend ¹⁾ — oudtijds zou men hebben gezegd: de aarde had gegund.

Wat betreft de vraag, wie er in deze gerechten vonnis wezen, valt hier in hoofdzaak slechts te verwijzen naar het-

¹⁾ Gr. Geld. Pl. III, 579.

geen ik voor Maas en Waal opmerkte. Naar ons oudste bericht zat in 1322 Gerardus Baersdonck „judex in Betua” te recht met genoemde „judiciales” en werd het vonnis gewezen door de omstanders, „dictante judicialium astantium sententia”¹⁾. Het geldt daar eene eigendomsoverdracht, zeker in eene buitengewone zitting. Wij mogen er dus geene bepaalde conclusie uit trekken, dat van de omstanders gezegd wordt, dat zij zijn „ad praemissa vocati specialiter et rogati”. Vermoedelijk behoorden zij niet alle tot den ridderstand; ware dit het geval geweest, het zou licht zijn vermeld.

Naar den Landbrief van 1493 voor Over-Betuwe art. 2 en de dingtaal van Over-Betuwe²⁾ zijn daar de oordeelaars alleen ridders en knechten. Ten aanzien van Neder-Betuwe blijkt hetzelfde uit een vonnis van 1460³⁾. Evenals elders moeten in de Betuwe de oordeelaars vooraf den eed afleggen; de benoemde ordelwijzer mag niet langer dan 3 gerechtsdagen het ordel onder zich houden⁴⁾, tenzij hij bedlegerig, of door gevangenschap verhinderd is⁵⁾. Hij *behoeft* geen rechtsgeleerde te raadplegen.

De gerechten, waarvan ik hier spreek, hadden onbepaalde bevoegdheid in eersten aanleg; er waren geene andere. Dat zij ook in crimineele zaken competent waren, blijkt ten overvloede uit de ordonnantie op de kosten en misen van justitie van 1715 volgens welke (a. 5) de gerechten van Over- en Neder-Betuwe in eens f 175 genieten „over eene criminale saecke”.... „hetsij over eene capitale, of mindere corporele straffe, of hetsy de behandeling daerover kort of lange tyt sy”⁶⁾. Opmerking verdient ook, dat die som niet vermeerderd mocht worden met de kosten van een rechtsgeleerd advies.

¹⁾ Van Spaen, Inl. IV, 47.

²⁾ Versl. Rbr. III, 33.

³⁾ Ald. III, 207.

⁴⁾ Landbr. Over-Betuwe 1493 a. 2.

⁵⁾ Landbr. Neder-Betuwe 1463 a. 2.

⁶⁾ Gr. Geld. Pl. III, 300.

Immers, naar art. 7 worden de gerechten, welke de crimineele justitie hebben, geacht zoo samengesteld te zijn, dat zij geene adviezen van onpartijdige rechtsgeleerden behoeven; in bijzonder intricate zaken, of als door ziekte, wraking of bloedverwantschap het aantal rechters te klein is, mogen zij rechtsgeleerden tot mondeling advies bij zich roepen.

Over het appel golden in Over- en in Neder-Betuwe onderscheiden regelen.

In Neder-Betuwe mocht men de vonnissen in de banken gewezen, weerspreken naar art. 8 van den Landbrief van 1410, en art. 10 zegt: „dit sal onse amptman ende richter in der tyt der lande vorscr. klaren mitten gemeynen ridderen ende knechten van den lande vorscr.“. — Waar deze klaring plaats heeft, blijkt niet. Vermoedelijk hebben wij ze reeds voor ons in het gerecht in 1385 door den hertog met ridderen en knapen gehouden te Zoelen¹⁾.

Of de hertog gevolg heeft gegeven aan de bepaling van den verbondsbrief der drie kwartieren van 1436, dat hij ten minste eens per jaar zou komen klaren in elke „hornick”²⁾, is mij niet gebleken.

Mogen wij aannemen, dat nog in 1385 en 1410 de vrijen aan de gewone rechtspraak in eersten aanleg deelnamen, dan hebben wij hier, waar alleen ridderen en knechten oordeelen, een bijzonder klaringsgerecht voor ons; waren echter ook in eerste instantie ridderen en knechten de rechtsprekers, dan zijn wij eer geneigd hier te denken aan een beroep op een volgende rechtsdag, als in Maas en Waal.

Op grond van de Ordonnantie op de appellen wilde het hof in hooger beroep oordeelen ook over Neder-Betuwsche zaken. De ambtman verzette zich echter namens het gerecht hiertegen krachtig en verklaarde, het niet te zullen toelaten, zoolang Nijmegen, Zutphen en Arnheim het weigerden. Dit

¹⁾ Nijhoff, Ged. III, 116.

²⁾ Ald. IV, 133, Gr. Geld. Pl. 1^e app. 184.

verzet rechtstreeks te breken, achtten de Staten — het teekent de verhoudingen — blijkbaar ondoenlijk. Zij trachtten het doel langs een zijweg te bereiken, en bepaalden, dat, zolang het verzet duurde, ingezetenen van Neder-Betuwe, die voor gerechten daar buiten in het ongelijk waren gesteld, evenmin op het hof zouden mogen appelleeren, ook al stond in het algemeen beroep van die gerechten op het hof open ¹⁾.

Het middel hielp. Neder-Betuwe onderwierp zich behoudens zijne rechten provisioneel aan het appel op het hof. De Staten trokken huune resolutie hierop in 1712 in ²⁾, en het provisioneel bleef definitief.

Voor Over-Betuwe werd geregeld eene klaring in optima forma gehouden op den Praest bij Arnhem. Bij den Landbrief van 1383 beloofde de Hertog: „wy sullen in elck jaer alle die weerspraecken oirdel, die vallen in Over-Betuwe uytten ende klaren op eenen dag als wy willen”.

Deze toezegging werd herhaald in den Landbrief van 1445 a. 15 en in dien van 1493 a. 11 met kleine wijzigingen; de landsheer zou ten minste eens des jaars komen klaren, en hij zou zich mogen doen vertegenwoordigen door een oversten raad, in de Betuwe gegoed en schriftelijk gemachtigd.

De rechtsprekers waren de ridders en knechten.

Voortbouwende op de tegenwoordigheid van een oversten raad naar den Landbrief van 1445, bepaalde de Kanselarij-ordening van 1547 in art. 13, dat in zaken van appel van vonnissen door ridders en knechten in Over-Betuwe gewezen, „stadtholder, cancellier ende raiden mit ridders ende knechten vpten Proest” zouden „erkennen”.

Bedrieg ik mij niet, dan hadden alle riddermatigen uit Over-Betuwe het recht om in deze klaring te verschijnen en mede te werken. Het blijkt m. i. uit een advies van het hof aan de Staten ³⁾. Het hof geeft, naar aanleiding van een

¹⁾ Gr. Geld. Pl. III, 194.

²⁾ Ald. 212.

³⁾ In een mij toebehoorend handschrift, Resolutiën van het hof van Gelderland, I, 276.

request van Diederik van Lynden, heer van Heumen, in overweging te bepalen, dat voor elke zitting met name 9 à 10 edellieden, in het ambt zelf of daarbij gezeten, zullen worden opgeroepen, die dan daggelden zullen genieten, door de in het ongelijk te stellen partijen te dragen, terwijl de andere edelen „suo jure ende op haer eygen verpleginge” mogen verschijnen.

Dat dit advies gevolgd is, is mij niet gebleken, het doet echter op zich zelf reeds voldoende blijken en van de algemeene bevoegdheid der edelen, en hiervan, dat er maatregelen noodig werden geacht, om eene voldoende opkomst ter klaring te verzekeren.

Bij eene resolutie van 17 Augustus 1648 werd het Hof door den Landdag gemachtigd een project op de kosten van het appelgerecht op den Praest te ontwerpen ¹⁾. Misschien had men daarbij dezelfde vraag op het oog, waarover in 1626 werd geadviseerd.

Bij Landdagsresolutie van 1669 werd het klaringsgericht voor Over-Betuwe op den ouden voet bestendigd ²⁾.

Tieler- en Bommelerwaarden met Beesd en Renooy en Herwaarden vormden een geheel, geleidelijk samengegroeid. Aanvankelijk hebben Tieler- en Bommelerwaarden een afzonderlijk recht en Beesd en Renooy een ander — misschien ook Herwaarden, maar dit laatste is ons niet overgeleverd —; in 1403 hebben zij te zamen een landbrief gekregen ³⁾. Wellicht

¹⁾ Naar een Recueil van Landdagsrecessen in handschrift.

²⁾ Schrassert, C. G. Z., I, 101.

³⁾ Te vermelden vallen Landbrieven van de volgende jaren: Tieler en Bommelerwaarden 1316 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 67, Nijhoff Ged. I, 163), 1325 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 70), 1327 (ald. 71, Nijhoff Ged. I, 214), 1335 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 77, Nijhoff Ged. I, 348), 1466 (Gr. Geld. Pl. 83), 1492 (ald. 84), 1521 (ald. 85); Beesd en Renooy 1327 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 102); Tieler- en Bommelerwaarden, Beesd, Renooy en Herwaarden te zamen 1403 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 78), 1409 (ald. 80), 1538 (ald. 86), 1580 (ald. 107).

De belangrijkste codificatie voor dit gebied is het *Landrecht van 1721*.

vindt deze samenkoppeling, die voortaan is gebleven, hare uiterlijke aanleiding in het feit, dat in dat jaar de ambtmannie over het geheele gebied aan één persoon is in pand gegeven. De ambtman wordt reeds genoemd in den landbrief van Tieler- en Bommelerwaard van 1327 en in dien van Beesd en Renooy van hetzelfde jaar, die van Tieler- en Bommelerwaard eveneens in den Landvrede van 1359¹⁾.

In 1403 wordt dan, zooals ik zeide, de ambtmannie van Tieler- en Bommelerwaard, Breesd en Renooy verpand aan Arend van Leyenburg²⁾. In 1405 is Hubert van Kuilenburg ambtman van Bommeler- en Tielerwaard, Beesd, Renooy en Herwaarden. Later worden deze ambten weer gesplitst in dier voege, dat Herwaarden bij Tieler- en Bommelerwaard, speciaal bij het laatste blijft behooren. Onderstaand lijstje van eenige bekende ambtlieden doet dit zien, en tevens, dat de verschillende ambten, al gaan zij uiteen, toch in dezelfde familie blijven. De akten, waarnaar ik verwijs, zijn grootendeels verpandingen van het ambtmanschap.

Tieler- en Bommelerwaard en Herwaarden.	Beesd en Renooy.
1421 Frank Pieck ³⁾ .	1414 Gijsbert Pieck ⁴⁾ .
1456 Frank Pieck ⁴⁾ .	1420 Gijsbert Pieck ⁴⁾ .
1456 Willem van Holthusen ⁷⁾ .	
1458 Arend Pieck Meeuwsz. ⁸⁾ .	1457 Arend Pieck ⁸⁾ .
	1459 Walraven Pieck ¹⁰⁾ .

¹⁾ Nijhoff, Ged. II, 128 vgl. 139.

²⁾ Ald. III, 266.

³⁾ Ald. III, 331.

⁴⁾ Ald. III, 377.

⁵⁾ Ald. III, 379.

⁶⁾ Ald. IV, 278.

⁷⁾ Ald. IV, 279.

⁸⁾ Ald. IV, 281.

⁹⁾ Ald. IV, 284.

¹⁰⁾ Ald. IV, 293.

Tieler- en Bommelerwaard en Herwaarden.	Beesd en Renooy.
1465 Arend Pieck en Willem ¹⁾ van Holthusen te zamen.	1465 Arend Pieck ²⁾ .
1467 Frank Pieck ³⁾ .	1467 Arend Pieck ⁴⁾ .
1494 Herman Pieck ⁵⁾ .	1494 Cornelis Pieck en Frederik zijn neef ⁶⁾ .
	1502 Steven van de Capellen ⁷⁾ .

Naast, of liever onder den ambtman worden richters genoemd. Deze hebben voor zoover ik kan zien geen eigen rechtsmacht, maar kunnen den ambtman in hun gebied vervangen. De eersten, die, bedrieg ik mij niet, met name worden genoemd, zijn Gysbert van Ysendoorn, richter in Tielerwaard en Gerrit van Kessel, richter in Bommelerwaard en Herwaarden ⁸⁾.

Onze eerste duidelijke berichten omtrent de samenstelling en de werkzaamheid der gerechten zijn van 1327. Tot dat jaar waren Beesd en Renooy „bewaert, versien ende bericht met richteren ende gebueren”; nu werd het buurrecht afgeschaft, en werden er elf schepenen gekozen, waarvan 7 woonachtig en gegoed te Beesd, 4 te Renooy. Deze moesten hun vonnis binnen 3×14 nachten uitspreken, en konden zij het binnen dien tijd niet wijs worden, dan zouden zij hun best doen („hem pynen”) binnen eene maand daarop raad te krijgen òf van den graaf, òf van het „schependom bynnen onsen lande” — dat is zeker binnen Beesd en Renooy — „ende wen sy des wys syn, dat vonnis te wten” ⁹⁾,

¹⁾ Ald. IV, 362.

²⁾ Ald. IV, 362.

³⁾ Ald. IV, 410.

⁴⁾ Ald. IV, 410.

⁵⁾ Ald. VI¹, 82.

⁶⁾ Ald. VI¹, 69.

⁷⁾ Ald. VI¹, 270.

⁸⁾ Ald. VI¹, 69.

⁹⁾ Het is duidelijk, hier is geen sprake van gewone, „hoffaert”, waarbij het gerecht, dat geene beslissing weet te nemen, zich tot een ander ge-

Ook in Tieler- en Bommelerwaard zullen vroeger wel buur-rechten geweest zijn, maar in 1327 waren zij reeds door schepengerechten vervangen. Er waren toen 16 schepenen, 8 van Bommel, 4 uit Bommelerwaard, 4 uit Tielerwaard ¹⁾. Van deze schepenen treden jaarlijks de helft af, 4 van Bommel, 2 van Bommeler-, en 2 van Tielerwaard. In hunne plaats kiezen rechter en 16 schepenen, te Bommel vergaderd op St. Nicolaasdag nieuwe (a. 23) ²⁾, die verplicht zijn, zich de keuze te laten welgevalen (a. 24) ³⁾. Rechter en schepenen zullen te gericht zitten op „dyngdag”, dat is hier niet op Dinsdag, maar op de van ouds bepaalde gerechtsdagen ⁴⁾. Wij mogen aannemen, dat elke groep van schepenen afzonderlijk zit voor haar gebied; dit wordt toch uitdrukkelijk gezegd in art. 9 voor die van Bommel, en in den Landbrief van Beesd en Renooy van 1327 a. 8 lezen wij, dat de zeven schepenen van Beesd zullen rechten over die van Beesd, de vier van Renooy over die van Renooy ⁵⁾.

recht moet wenden, daar het vonnis halen en dit onveranderd uitspreken. Hier halen de schepenen slechts advies, en beslissen — dit advies gehoord — zelve zelfstandig.

¹⁾ Landbrief 1327 a. 9.

²⁾ Voor overledenen worden tusschentijds anderen gekozen (a. 24).

³⁾ Gelijke bepalingen golden voor Beesd en Renooy volgens den Landbrief van 1327 a. 16—18. Voor dit gebied is in 1580 (Gr. Geld. Pl. 1e app. 107) nog deze curieuse bepaling gemaakt (a. 2) dat een schepen, die door noodzaken verhinderd is op St. Nicolaasdag op te komen ter keuze, dien dag, of den vorigen dag zijne stem mag uitbrengen ten overstaan van twee schepenen of heemraden.

⁴⁾ Immers, nog veel later was er geen sprake van wekelijksche zittingen, maar werden er slechts enkele in het jaar gehouden, en bovendien, in het artikel volgt, dat de zittingen niet langer duren dan „by sonnenschyn, uytgenomen die geswoeren Maendagh” — eene zitting dus, niet op Dinsdag.

⁵⁾ Schepenen van Bommel (a. 9) en vermoedelijk ook de andere, wijzen zonder wederzeggen, in hoogsten aanleg. Zijn zij der zake niet wijs, dan roepen zij die van Tieler en Bommelerwaarden tot zich. Men beslist niet bij eenvoudige meerderheid. In het laatste geval geven 12 (van de 16) den doorslag, in Beesd 5 (van de 7), in Renooy — en dit ligt voor de hand — 3 (van de 4). Naar den Landbrief van 1316 haalden de schepenen van Bommel c.q. recht bij die van de „Weerdt Godts”.

In 1335 is in Tieler- en in Bommelerwaard het aantal schepenen verviervoudigd. Er worden jaarlijks voor ieder heemstede vier „ontset” — treden dus jaarlijks vier af — (a. 4), en er zijn vier heemsteden. Voor Tielerwaard worden er terechtzittingen gehouden (telkens met 8 schepenen), voor die aan de Linge (de noordelijke helft) te Deyl, voor die aan de Waal (de zuidelijke helft) te Tuyl, voor Bommelerwaard (voor Oersel, Herwijnen, Rossum en Driel) te Driel en voor het overige deel te Zuylichem.

Ieder dier schepenencollegiën vonnist weder in hoogsten aanleg, „wat die acht schepenen wijsen in elcken heemstede... daerse scepenen sijn, dat sal regt blyven”; kunnen zij het niet eens worden, dan zullen zij de acht schepenen van de naaste heemstede tot zich roepen, en wat dan — zoo wordt ook nu weder bepaald — door 12 van de 16 wordt beslist, dat zal recht zijn ¹⁾.

Die vier banken in Tieler- en Bommelerwaard vinden wij terug in de Nye ordinantie van 1448 ²⁾ en in de Landbrieven van 1466 en 1492.

In den Landbrief van 1409 a. 3—5 wordt n. f. voor het eerst uitdrukkelijk een eisch gesteld voor de verkiesbaarheid als schepen, en wel een zeer matige, die alleen de gegoedheid betreft. De schepenen van Deyl, Driel en Zuylichem moeten gegoed zijn tot 20 morgen, de overige in Tieler- en Bommelerwaarden (dus die te Tuyl) tot 25 morgen; die van Herwaarden tot 8, die van Beesd tot 12; voor die van Renooy blijven de oude — ons echter niet bekende — eischen gelden.

Naar het landrecht van 1721 is het aantal der schepenen

¹⁾ Bij den brief van hertog Arnold van 1449 wordt aan de vier banken van Tieler en Bommelerwaard, aan de bank van Bommel en aan de onderzaten gezamenlijk of ieder voor zich vergund ter „hoffsart” te gaan aan schepenen van Nijmegen. Of zij van die vergunning (!) veel gebruik hebben gemaakt, is mij niet gebleken; waarschijnlijk is het niet (Handv. v. Nijmegen, verv. bl. 67).

²⁾ Nijhoff, Ged. IV, 231.

weder vermeerderd. Ieder der vier banken van Tuyl, Deyl, Driel en Zuylichem bestaat nu uit een richter en twaalf schepenen (I, 1). Vermoedelijk omdat een zoo groot getal niet altijd gemakkelijk in elken rechtskring is te vinden, mag men schepen zijn in twee der genoemde banken tegelijk, en ook in één dezer en in Bommel (I, 3). Eveneens in Beesd en Renooy, waar het getal schepenen bij mijn weten niet is veranderd.

De gerechten in Tieler- en Bommelerwaarden zitten vier maal per jaar, dat van Tuyl op den tweeden Dinsdag in Februari, in Mei, in Augustus en in November, dan volgen telkens met eene week tusschenruimte die van Deyl, Driel en Zuylichem. De — hier niet genoemde — zittingdagen der overige gerechten zijn dezelfde gebleven. Alleen wegens bijzondere noodzakelijkheid mogen de zittingen worden uitgesteld.

De zittingen worden gehouden òf in de genoemde plaats, òf te Bommel naar goedvinden der schepenen (II, 1, 3—7).

Niet alle schepenen behoeven tegenwoordig te zijn; in civiele zaken moet de bank bekleed zijn met 5, in crimineele met 7 schepenen. De rechter mag niet tegenwoordig zijn bij de beraadslagingen der schepenen (I, 17). Van raadpleging met rechtsgeleerden is in het landrecht niet met zooveel woorden sprake, of hierop moest slaan eene bepaling van Cap. 42 over de jura van advocaten en procureurs, volgens welke „een geassumeerde gepromoveerde regtsgeleerde” zal genieten voor vacatiën daags 6 gulden of meer naar discretie van het gerecht. Dan zou dit artikel in verband kunnen staan met art. 8 van den Landbrief van 1538, volgens hetwelk, als er bezwaar valt in een vonnis „voor den schepen van ettelicke bencken”, zij „die partye daer sulx geboerde” zullen mogen gelasten, penningen in te leggen „om sigh te beraeden” op kosten van ongelijk ¹⁾.

De bevoegdheid der hier besproken gerechten is onbeperkt, dit blijkt èn uit de oudere Landbrieven èn uit het Landrecht

¹⁾ Het artikel voegt er bij „als voergenoemt”, maar in geen der voorgaande artikelen wordt over dat beraad gesproken.

van 1721. Dit laatste spreekt van zittingen voor civiele en voor crimineele zaken, en ook de oudere zijn op dit punt duidelijk genoeg. Ten aanzien van de civiele spreken allerlei bepalingen, b. v. de Landbrief van 1335 a. 9 zegt dat men op grond van schepenbrieven van Bommel richten zal „mitten richter ende mitten scepenen dies heymaels in allen heymstede daer die guede binnen die heymaels geleghen sin, ende men die schout schuldich is”, in dien van 1466 a. 3 komt eene regeling voor betreffende „aenspraec van zegel en brieve ofte eenige gevorderde rechten . . . voor eenig onser richtsbancken”.

In bijna alle Landbrieven is telkens sprake van „sheeren broken” voor de schepengerechten gevorderd; naar dien van 1327 a. 3 spreken zij recht over leemte, naar a. 5 over moord en moordbrand, naar a. 7 over misdaden.

Intusschen, een punt verdient nog opheldering. Ook in Tieler- en Bommelerwaard is bij herhaling sprake van „daegelixsche heeren”, in den Landbrief van 1335 a. 6 van „die daegelixsche richter, diet nedergerichte hebben”. Ten onrechte echter zoude men hieruit afleiden, dat er lagere gerechten waren, die zekere contentieuse rechtsmacht bij uitsluiting hadden, of met de schepenenbanken deelden. Van Spaen¹⁾ vermeldt deze eigenaardigheid van Tieler- en Bommelerwaarden, dat alle dorpen behalve Driel en Drumpt dagelijksche heerlijkheden zijn, maar voegt er m. i. terecht bij, dat de heeren eenige geringe rechten genieten, maar geen inzage in de crimineele en civiele rechtsoeffening hebben”.

Terecht, zeg ik, immers er blijkt uit de Landbrieven wel, dat de dagelijksche heeren met hunne heemraden macht en beheer hebben in waterschapszaken, dat zij verordeningen maken op de wegen en dergelijke²⁾, dat die heeren aanspraak hebben op boeten, dat de voogdij-voorzieningen op hen rusten³⁾, maar er wordt met geen woord gesproken van eenige contentieuse

¹⁾ Inleid. III, 331 § 57.

²⁾ Handv. 1316 a. 16, 1538 a. 6.

³⁾ Ontw. 1580 a. 6 vlg. Gr. Geld. Pl. 1e app. 107.

rechtsmacht hun toekomende ¹⁾. En hadden zij deze, zij zou toch eenigermate tegenover die der schepengerechten zijn afgebakend ²⁾. Kenmerkend is ook de wijze, waarop het dagelijksch gerecht wordt omschreven in eene akte van 1327. Reinoud van Gelre draagt daarbij aan abt en convent te Mariënweerd over zijn „daghelix gherichte, *dat is te weten alle die boeten, die ghevallen moghen . . . op te boren ende te besitten . . .*” ³⁾. Het genot der boeten, dat is naar deze omschrijving blijkbaar de eenige inhoud van het „daghelix gherichte”.

Reeds vóór 1721 echter is dit veranderd. In het landrecht van dat jaar (III, 7) wordt gesproken van gerichtsdagen van de „dagelykse gerigten”. Maar ook nu is hunne rechtsmacht zeer gering, want in IV, 1, waar hunne rechtspraak ten opzichte van roerende goederen wordt erkend, wordt er uitdrukkelijk bijgevoegd „zo nogtans, dat de provocatie aan de hooge gerichten” — dat zijn de schepenbanken — „altijd moet plaats grijpen”, in VI, 5 wordt eveneens die provocatie in het algemeen voorbehouden, en in IX, 1 komt deze afdoende bepaling voor, die tevens de beteekenis der provocatie buiten twijfel stelt: „Provocatie word geadmitteert ten platten lande van de dagelyksche gerigten tot de hooge banken respective, daar de dagelykse gerigten onder gelegen zijn, zoo wanneer de gedaagde in tydts, en sonder in regten voor de leege bank getreden te hebben, de provocatie interponeert voor schepenen”. Partijen — want voor den eischer moet wel hetzelfde gelden als voor den gedaagde — behoeven dus geene enkele zaak te laten berechten door die dagelyksche gerechten.

Sinds de provisioneele ordonnantie op het appel van 1676 ⁴⁾

¹⁾ Wel lezen wij in den Landbrief van 1335 a. 6, dat de dagelyksche richter *niet* zal berichten de broken vallende op den heymaalsdag, maar uit dit artikel a contrario te redeneeren, nu alle begrenzing en alle stellige toekenning van contentieuse rechtsmacht ontbreekt, schijnt mij gewaagd.

²⁾ Dr. P. J. Blok, Dagelyksche heeren van Varik (Meded. Maatsch. d. N. Letterk. 1898/99 bl. 135) is van eene tegenovergestelde meening.

³⁾ Cartul. v. Mariënweerd 193.

⁴⁾ Gr. Geld. Pl. II, 458.

stond ook voor het hier besproken gebied van de vonnissen der schepenbanken in de niet uitgezonderde gevallen beroep op het hof open.

Tiel en Zandwijk vormden een afzonderlijk gebied. Zij stonden buiten verband met — buiten de „eeninck” van — Bommel, Bommeler- en Tielerwaarden ¹⁾ en onder den ambtman van Neder-Betuwe ²⁾. In 1377 werd Reynout van Brederode door den hertog gezet in zijn „gerichte tot Tiel, tot Zandwyc ende inder Neder-Betu” ³⁾, in 1388 Wouter van Ysendoorn ⁴⁾; in 1399 werd Aernt van Lienen aangesteld als ambtman voor dat gebied ⁵⁾.

Tiel en Zandwijk te zamen ontvingen verschillende Landbrieven ⁶⁾, hadden gezamenlijke ambtenaren ⁷⁾ en de ingezetenen van Zandwijk, somtijds zelfs „burgenses” genoemd ⁸⁾ deelden een aantal, men mag zeggen burgerrechten van die van Tiel.

Zandwijk had eene afzonderlijke schepenbank, die bij arrest, zonder appel wees ook in crimineele zaken ⁹⁾. De schepenen van Zandwijk werden gekozen door den richter — sedert 1597 door het hof uit een dubbeltal door den richter aangeboden — ten deele uit den magistraat te Tiel ¹⁰⁾.

¹⁾ Nijhoff, Ged. I, 166.

²⁾ Tijdelijk behoorde hiertoe ook Drumpt onder het schependom van Tiel. Eene akte van 1520 spreekt van het „schependom van Tiell, to weten Drompt ind Santwick” (ald. VI, 658).

³⁾ Ald. III, 48.

⁴⁾ Ald. III, 145.

⁵⁾ Ald. III, 169.

⁶⁾ 1361 (ald. II, 162), 1371 (ald. noot), 1410 (Gr. Geld. Pl. 1^e app. 56), 1447 (ald. 58).

⁷⁾ B.v. den bode, (Nijhoff, Ged. VI, 69).

⁸⁾ Landbr. 1371; nauwkeuriger wordt in 1447 gesproken van „borgeren en ingesetenen onser stat ende scependoms van Tiel ende van Zandwijk”, en in 1448 van „burgeren en ingesetenen der stat Tiel ende 's dorps Sandwijk” (Nijhoff, Ged. IV, 226, 229).

⁹⁾ Rink, Beschr. d. stad Tiel, 276.

¹⁰⁾ Tegenw. Staat v. Geld. 233 vlg. Rink, t. a. p. 258 vlg.

Tot het oude graafschap Teisterbant behoorden oorspronkelijk nog twee rechtskringen, die later afzonderlijke heerlijkheden vormden, welke ik het best hier kan bespreken, Kuilenburg en Buren ¹⁾.

Allereerst Kuilenburg. Het wordt een graafschap genoemd; de heeren hebben beweerd „baenrotsen”, „bannerheeren” te zijn, zonder leenrechtelijke plichten tegenover den landsheer. Zij hebben echter ook bij herhaling gehandeld als waren zij leenmannen, nu van Holland, dan van Gelderland.

Ten aanzien van den strijd hierover, kan ik niet in bijzonderheden treden ²⁾. In 1720 kocht het Nijmeegsche kwartier het graafschap van den toenmaligen graaf. Het bestaat uit de stad Kuilenburg en de dorpen Everdingen, Zyderveld en Golberdingen. Everdingen en Zyderveld vormden eene afzonderlijke heerlijkheid, Golberdingen eene andere. Tusschen deze en de stad bestond eene personeele unie, mogen wij zeggen, omdat zij in dezelfde hand waren; en deze strekte er toe, om stad en dorpen — als deelen van dezelfde gouw oorspronkelijk aan hetzelfde recht onderworpen — in hoofdzaak onder één recht te houden ³⁾.

De graaf had in het geheele gebied zijnen drost, in de onverdeelen zijne schouten. In elk der laatste werd recht ge-

¹⁾ Arkel en Altena behandel ik later met een woord.

²⁾ Ik behoef het niet te doen, omdat men er volledige inlichtingen over vindt in den Tegenw. Staat v. Gelderland 316 en vlg., Voet van Oudheusden, Hist. beschr. v. Culemborg, 307 en passim. Vgl. ook Slichthorst, Tooneel d. l. v. G. 51.

³⁾ De stad Kuilenburg ontving haar eerste stadrecht 1318 (Voet, t. a. p. 607), de heerlijkheid Everdingen en Zyderveld haar eerste handvest in 1413 (ald. 684); Stad en Lande een handvest in 1416, waarvan het echter naar de woorden twijfelachtig kan zijn, of het ook voor Golberdingen bestemd was (ald. 617); Everdingen en Zyderveld een tweede handvest in 1494 (ald. 695); de stad een afzonderlijk privilege in 1533 (ald. 629). De costumen van stad en graafschap werden op schrift gebracht in 1647 (ald. 643) en het „stadt- en landrecht des graafschaps” werd uitvoerig gecodificeerd, eerst in 1680 door den graaf, daarna in 1742 door het Nijmeegsche kwartier.

sproken door drost of schout en schepenen. Het aantal der laatste was niet altijd en overal hetzelfde. Voor het platte-land vinden wij in het handvest van 1413 en in de codificatiën van 1680 en 1742 zeven genoemd, voor de stad in 1680 zes, in 1742 acht. Zij werden door den heer benoemd, telkens voor één jaar. In de dorpen mocht de schout oudtijds rechten met 3 schepenen of meer ¹⁾, in stad en lande beide was later een getal van ten minste vier noodig ²⁾.

De zittingen werden gehouden in de stad eens per week, in de dorpen eens in de 14 dagen, althans in en na de 16de eeuw ³⁾.

Waren schepenen van Everdingen en Zyderveld niet in staat, zich een oordeel te vormen, dan moesten die van Everdingen oudtijds raad halen bij die van Kuilenburg, en wisten ook deze geen raad, zoo hadden zij het bij den heer ten hove te brengen ⁴⁾. Schepenen van Kuilenburg moesten in hetzelfde geval licht zoeken bij die te Arnhem ⁵⁾.

In de 16de eeuw is hierin wijziging gebracht. In 1533 a. 17 is aan schepenen der stad het recht gegeven om — kunnen zij nog tot geene beslissing komen —, het vonnis driemaal van rechtsdag tot rechtsdag uit te stellen; zijn zij „’t dan nog niet vroet”, zoo mogen zij er zich op beraden — d.i. hier advies van een rechtsgeleerde vragen — op kosten van partijen ⁶⁾. En in 1647 is men nog een stap verder gegaan en heeft — nu voor stad en lande — uitdrukkelijk voorgeschreven (V. 7), dat de gerechten „gehouden sullen zijn”, om „na groote importantie [van] saeken ofte die in Regten bestaan-

¹⁾ Handv. 1413 a. 1 zegt „mitten drie schepenen, of mit meer, ten waar die schepenen haer volle [stoel, bank?] begeerden”. Toen stond het dus aan schepenen, voltalligheid te eischen. In 1494 vermoedelijk niet meer; toen sprak het handvest (a. 1) van drie of vier.

²⁾ Stad- en landr. 1680 I, 11; 1742 I, 11.

³⁾ Handv. 1533 a. 1; Stad- en landr. 1680 XV, 2; 1742 XVI, 2.

⁴⁾ Voet van Oudheusden, 692 a. 32.

⁵⁾ Ald. 615 a. 38.

⁶⁾ Ald. 636 a. 17.

de syn...., onpartijdige advysen te haelen in Holland, of in 't gestigte van Utrecht ende nergens anders..."¹⁾.

Aanvankelijk zijn zoowel de dorpsgerechten als het stads-gerecht bevoegd geweest in alle, zoowel crimineele²⁾ als civiele zaken. Later bleef voor beide de bevoegdheid tot berechting van civiele zaken³⁾, maar werden de crimineele alle gebracht voor de stedelijke schepenbank⁴⁾.

Appel kende men naar de oudste handvesten niet; zij verbieden het „wederseggen van scepenen", het „dingen over scepen vonnisse"⁵⁾. Bij het stedelijke handvest van 1533 is dit beginsel gehandhaafd, maar eene revisie ingevoerd, eene nieuwe beslissing, op de stukken van het eerste proces te geven door dezelfde schepenen, die het eerste vonnis wezen, met een commissaris ten verzoeken van de partij aangewezen door den heer.⁶⁾ Naar de jongste stad- en landrechten stond appel open op 's heeren raad,⁷⁾ en van zijn arrest revisie op denzelfden raad, gesterkt met twee onpartijdige rechtsgeleerden, door de raden met kennis van den heer te kiezen. Deze rechtsgeleerden hadden daarbij ieder ééne stem, en de raden te zamen eene⁸⁾.

Ook ten aanzien van de vraag, of Buren leenroerig was, en aan wien, is twijfel geopperd⁹⁾. Letten wij echter op de beleenbrieven¹⁰⁾ en op de talrijke akten, waarin de heer van Buren is genoemd en heeft meegewerkt bij Geldersche aange-

¹⁾ Ald. 648 a. 7.

²⁾ Handv. v. Everdingen 1413 a. 3, Kuilenburg 1318 a. 12.

³⁾ 1680 XV, 1; 1742 XVI.

⁴⁾ 1680 XXII, 1; 1742 XXIII, 1.

⁵⁾ Handv. v. Everdingen 1413 a. 31; Kuilenburg 1318 a. 34.

⁶⁾ Art. 18.

⁷⁾ 1680 XIX 1; 1742 XX, 1.

⁸⁾ 1680 XX, 1, 3, 5; 1742 XXI, 1, 3, 5.

⁹⁾ Zie Slichtenhorst, Tooneel d. l. v. G. 51 vlg.: Tegenw. Staat v. Geld. 328 vlg.

¹⁰⁾ O. a. Nijhoff, Ged. I, 62; II, 216.

legenheden, dan valt aan den band met de Geldersche grafe-
lijkheid wel niet te twifelen. Buren is — volgens den schrijver
van den Tegenwoordigen Staat ¹⁾ door keizer Maximiliaan in
1492 — tot graafschap verheven. Anna van Egmond, erf-
dochter van Maximiliaan graaf van Buren, trouwde, het is
bekend, met prins Willem I; zoo kwam het graafschap in
handen van de Oranjes en in 1732 aan Willem Karel Hendrik
Friso. Onder de republiek was het eene vrije heerlijkheid;
Buren en Beusinchem — zoo wordt de heerlijkheid genoemd —
ontving handvesten in 1383 en in 1416 ²⁾.

In 1383 waren de echte dingen er nog in eere, zij werden
gehouden driemaal per jaar en dan achtereenvolgens in
„elken kerspel ende maelschap, d'een van den anderen ge-
scheiden” en wel te Buren des Maandags, te Malsen des
Dinsdags, te Erinchem des Woensdags, te Triecht des Don-
derdags, te Boesinchem des Vrijdags, te Solmonde des Zater-
dags, te Asch des Zondags (a. 2).

In het landrecht van 1416 a. 24 worden deze echte dingen
gehandhaafd en wordt tevens — de bepaling verdient de
aandacht — het houden van daarmede gelijk staande terecht-
zittingen op de jaarmarkten toegezegd.

Van schepenen wordt niet gewaagd, evenmin van ridders;
slechts hier en daar van „gerichtslieden”. Ik vermoed, dat
de echte dingen te Buren in die dagen nog buurrechten
waren, maar bewijsbaar is het niet.

Naar het landrecht van 1416 art. 5 konden vonnissen, in
de verschillende gerechten gewezen, beroepen worden, zooals
de heer het uitdrukt „voir onss voir onser bruggen tot Bue-
ren”. De heer koos dan uit het gerecht vier mannen van zekere
gegoedheid, die na beëdiging met hem rechtspraken. Wat
hij met de meerderheid hunner uitmaakte, zou recht zijn.

¹⁾ T. a. p. bl. 331; eene akte, waaruit dit blijkt, vind ik niet; wel wordt in
1524 Floris van Egmond graaf van Buren genoemd (Nijhoff, Ged.
VI, 802, 810).

²⁾ Het eerste Versl. Rbr. II, 66, het tweede ald. IV, 75.

Het aangehaalde artikel leert ons tevens, welke kerspelen tot de heerlijkheid Buren behoorden.

Voor de geheele heerlijkheid was de heer vertegenwoordigd door een drost ¹⁾. Onder hem stonden later verschillende schouten, een voor elke bank. Die rechtbanken waren toen de hoofdbank in de stad, mede voor Erinchem en Asch, de bank van Beusinchem, mede voor Zoelmond, en die van Tricht, mede van Buurmalsem. De schouten oordeelden met schepenen, voor de hoofdbank zeven in getal. De hoofdbank wees bij arrest in alle zaken, ook in de strafzaken der dorpen, die slechts civiele jurisdictie hadden en van wier vonnissen beroep op de hoofdbank openstond ²⁾.

Eindelijk het Overkwartier van Roermond ³⁾. Dit bestond uit verschillende deelen, die — wij zagen het reeds — achtereenvolgens in dezelfde hand kwamen: Gelre ⁴⁾, Montfoort ⁵⁾, Krieckenbeek ⁶⁾, en Kessel ⁷⁾. Ook toen zij alle in 's graven hand waren, bleven zij ieder een bijzonder gebied vormen ⁸⁾, elk onder een eigen drost of ambtman ⁹⁾.

In 1352 is Johan van Bruechusen „amtman” in den

¹⁾ Genoemd worden o.a. in 1465 Henrick Hoenseler, in 1467 Otte van Bylandt, die ook den titel van maarschalk draagt (Nijhoff, Ged. IV, 362, 411).

²⁾ Tegenw. Staat v. Geld. 339 vlg.

³⁾ Slichtenhorst, Tooneel d. l. v. G. 59 vlg.; van Spaen, Inleid. II, 2; Tegenw. Staat der Vereen. Nederl. II, 565; C. F. H. Guillon. *De divisione Gelriae superioris seu Tetrarchiae Ruraemondensis an. 1713—1715 rata* (Diss. Leiden 1846).

⁴⁾ Nog op betrekkelijk jonge kaarten „die voochdie” genoemd.

⁵⁾ Tegenw. Staat t. a. p. 583.

⁶⁾ Nijhoff, Ged. VI, 142, vermeldt eene optekening der rechten en vrijheden van dit gebied in 1496.

⁷⁾ Van Spaen, t. a. p. II, 115; IV, 312 vlg.; M. J. W., *Recherches sur l'ancien comté de Kessel et sur l'ancienne seigneurie de Geystere*.

⁸⁾ Welke dorpen en steden in elk daarvan lagen, wordt o.a. opgesomd bij Guillon, t. a. p. 2. Zie ook Slichtenhorst, t. a. p. 60.

⁹⁾ Zie b.v. de oorkonden van 1359, 1445, 1465, 1467 (Nijhoff, Ged. II, 128; III, 214; IV, 362, 411).

lande van Kessel¹⁾, in 1357 Jan van Meurs drossaet ende amptman²⁾ van Gelre³⁾, in 1465 Hendrik van Krieckenbeek ambtman van Krieckenbeek⁴⁾. In 1473 is Johan van Luthem schout (escouttete) des lands van Kessel⁵⁾.

Ik behoef niet te herinneren, dat sinds 1580 het Overkwartier van Gelderland gescheiden, tot de Spaansche Nederlanden behoorde. Evenmin, dat het Montfoortsche gebied in 1647 door Philips IV ten Gelderschen rechte in leen is gegeven aan den Prins van Oranje en dat de drie andere deelen in 1673 publiek zijn verkocht⁶⁾.

Het Overkwartier ontving in 1619 een merkwaardig landrecht. De ontwerpers hadden — zoo zeiden zij — bij de oude land- en stadrechten en gebruiken gevoegd, wat hun „het beste, redelyckste ende bequaemste” dacht „uyt die gemeine geschreven, als van hun nabueren landt- ende stadtrechten”. Zoo hadden zij een zeer uitvoerig systematisch geheel samengesteld, dat op verzoek van ridderschap en steden door Albrecht en Isabella als wet werd bekrachtigd.

Over de rechterlijke inrichting geeft echter dit uitgebreide recht ons niet in vele bijzonderheden licht.

Het verwijst ten aanzien van een aantal punten, zooals het getal der rechtsprekenden naar de oude gebruiken.

Maar duidelijk blijkt er uit, dat de gerechten schepenen-gerechten zijn, en dat zij in de meeste steden wekelijks, op het platteland om de 14 dagen zitting houden⁶⁾.

¹⁾ Nijhoff, Ged. II, 55.

²⁾ Ald. II, 97.

³⁾ Ald. IV, 354.

⁴⁾ Ald. V, 22. Of dit schoutambt hier hetzelfde is als het drostambt, durf ik niet zeggen. Joh. van Bruechusen ambtman, doet naar de aangehaalde akte hulde „van den schoutambte van den lande van Kessel”; het ambt van Jan van Meurs „drossaet ende ambtman”, wordt genoemd „drossaetampt ende richterampt”. De terminologie schijnt dus niet vast. Maar de akte van 1465 noemt naast Hendrik, den drost van Krieckenbeek, een ander, Johan van Reyde als „scholtus des lants van Krieckenbeek.”

⁵⁾ Guillon, t. a. p. 3.

⁶⁾ D. I t. 1 §§ 1, 3, 4; D. V t. 1 en 2.

De schepenengerechten werden in 1619 niet eerst ingevoerd. In 1502 wordt den ambtman van Krieckenbeek o. a. opgedragen c. q. in lijfstraffelijke zaken aan beklaagden „scepenen-oirdell” te „laten wederfaren”¹⁾, en in 1521 wordt ten aanzien van landerijen in het ambt van Krieckenbeek, in het kerspel Greveraede gewaagd van de „amptlude of *scepenen* dair ’t vorsz. onder gelegen is”²⁾.

Wanneer zij zijn ingevoerd, en of zij zijn voorafgegaan door zuivere burengerechten, heb ik niet kunnen opsporen. Slechts ééne oorkonde heeft te dezen aanzien mijne aandacht getrokken, n. l. een vredesverdrag van 1445. Hertog Arnold van Gelre zegt daarin, dat de ambtlieden van Montfoort, Goch en het land van Kessel, van Erkelens, van Krieckenbeek, van Gelre en Stralen, zullen beloven, dien vrede te houden en verder alle onderambtlieden, richters, boden en huislieden in hunne ambten en de kerspelen daarin bijeen zullen doen komen, en hen overreden dien eed eveneens te doen³⁾. Waren er schepenen geweest, wij zouden verwachten, ook deze hier te zien genoemd. Maar geheel afdoende is dit argument niet.

Sinds 1580 had het Roermondsche kwartier een eigen Hof, den Souvereinen Raad. In bijzonderheden hebben wij ons hier met dien Raad niet bezig te houden⁴⁾.

Reeds meermalen noemde ik het Hof; daarover thans een woord⁵⁾. Nijhoff, de schrijver van den Tegenwoordigen Staat

¹⁾ Nijhoff, *Ged.* VI, 274.

²⁾ *Ald.* VI, 688.

³⁾ *Ald.* IV, 213.

⁴⁾ Daarvoor zij verwezen naar het proefschrift van J. L. Geradts, *Bijdrage tot de gesch. v. d. souvereinen raad in het Overkwartier van Gelderland te Ruremonde* (Leiden 1860).

⁵⁾ Daarover is zeer goed geschreven. Zie G. van Hasselt, *Oorsprong van het Hof van Gelderland*; dezelfde, *Arnhemsche oudheden* II, 232; *Tegenw. Staat v. Geld.* 156; F. G. van Lynden, *De judiciis Gelricis* 54; G. A. de Meester, *De Judiciis Gelrae* 16; P. Nijhoff, *Bijdragen tot de geschiedenis van het voormalig hof van Gelderland* (in Nijhoff's *Bijdr.*

en de Meester zeggen, dat *het* hof dagteekent van 1547. Als men den klemtoon op *het* legt, hebben zij onbetwistbaar gelijk. Maar de kiem voor *een* hof was toch reeds ouder en wij dienen dus de geschiedenis met van Hasselt iets hooger op te halen.

Zooals andere landsheeren had de hertog van Gelder en Zutphen zijn raad, die hem bijstond in regeeringszaken. Deze bestond aanvankelijk ongetwijfeld uit een wisselend aantal vertrouwden, maar nam evenals elders hier allengs een vasten vorm aan; in het privilege van 1424 aan de Veluwe gegeven ¹⁾ spreekt de hertog reeds van zijnen raad „van den sesteyenen”. Die raad of zijne leden vertegenwoordigen den hertog ook zoo noodig bij de rechtspraak, zooals wij mogen opmaken uit den Landbrief van Over-Betuwe van 1445 volgens welken de landsheer zich bij de klaring mag doen vervangen door een oversten raad ²⁾.

Bij de Nye Ordinancie van 1448 ³⁾ werd verordend, dat de hertog onder zijne dagelijksche raden onder anderen zou hebben „ene gueden gheleerden man, die als een Cancellier off hoit (hoofd) van den rade sall wesen”. Naast den dagelijkschen raad van 5, waartoe deze kanselier behoorde, was er een groote, breede raad (de 5 met 2 uit de ridderschap van elk kwartier). Aan beide deze raden was, dit blijkt duidelijk, ook rechtspraak toevertrouwd. Er wordt o. a. gesproken van „allet, dat bi den voirscr. viuen raden, in cleynen daghelixsche zaken alleen, off mitten voirscr. acht personen van den ridderscapp.... in groten saken...., mit hem off den meesten deel van hem gheclaert off wt ghesproken sal werden voir recht”.

Toen Karel de Stoute in 1472 Gelderland te pand had er-

X, 85). Dezelfde in het Voorbericht voor de „Registers op het archief, afkomstig van het voormalig Hof des Vorstendoms Gelre en Graafschaps Zutphen.

¹⁾ v. Spaen, Inl. IV dipl. 77.

²⁾ Hiervóór bl. 304.

³⁾ Nijhoff, Ged. IV, 231.

langd, beloofde hij, eene „camera consilii" op te richten ¹⁾, en ongeveer een jaar later had hij aan die belofte voldaan en was de raad ter rechtspraak bereid. Dit blijkt ons uit eene ordonnantie van 1473 waarbij het manen en opslaan in leys-tinge (bedongen gijzeling) wordt verboden. Wie iets van een ander te vorderen heeft — zegt de raad namens den landsheer — „dat he mit recht spreke voir den Edelen Wailgeboren Stadtholder... ind ons, want die camer van Justiciën angehaven is binnen Arnhem" ²⁾. In 1474 gaf hertog Karel eene uitvoerige ordonnantie ³⁾ „sur l'exercice des offices de Justice", die wel is waar in hoofdzaak over de drosten en ambtlieden en over de zaken van finacie handelt, maar waaruit toch ook duidelijk blijkt van de rechtspraak van den raad. B. v. art. 2, de kamer van rekening zal den ambtlieden niet vergunnen, over enorme delicten eene dading te treffen „ains escriptvent aux gens de notre Conseil au dit pays de Gheldres que de tel cas ilz facent pugnicion et justice"; de ambtlieden worden in sommige gevallen (art. 11) „corrigiez arbitrairement par les gens de notre conseil"; wie niet nakomt, wat hij in brieven onder zijn zegel heeft beloofd, kan worden vervolgd (art. 23) „par devant ceulx de notre conseil, qui seront tenuz de sur ce fairre et administrer justice"; en tracht de schuld-eischer met voorbijgang van deze rechtspraak zich zelven recht te verschaffen door diffameerende geschriften tegen den schuldenaar naar oud gebruik, dan zal hij naar hetzelfde artikel door den raad arbitrair worden gestraft.

Toen Maximiliaan en Maria het bewind voerden, bleef deze raad bestaan. Reeds bij de aanvaarding in 1481 beloofden zij, in de graafschap alle jaren, zelve of door den stadhouder „by syn gnaden raiden" te komen klaren. En ook nu had de raad jurisdictie. Dit blijkt ten duidelijkste uit de instructie van

¹⁾ Pontanus, Hist. Gelr. 548.

²⁾ G. van Hasselt, Oorsprong v. h. hof, 9, waar ook een uitvoerig bericht over de lokalen, waarin deze justitiekamer hare zitting heeft gehouden.

³⁾ Ald. 29.

Adolf van Nassau als stadhouder¹⁾. De vorst wil o. a. (art. 8), „dat alle excessen, gewalden ende avergreepen van doetslaegen ende anders... by zynen stadthelder ende raet... in den naemen van hem gebuerlick nae gelegentheynt der misdaet gestraft ende gecorrigeert werden als 't behoirt". Ook nu weder (art. 9) wordt den ambtlieden verboden, dadingen wegens doodslag te treffen, anders dan bij advies van stadhouder en raden.

Ook Philips de Schoone handhaafde dezen raad²⁾, die bestond uit „le lieutenant general, le president, deux aultres conseillers, clerics, legistes et quatre personnaiges notables du pays, sachant la nature, coustumes et usaiges", en de bannerheeren, als zij tegenwoordig zijn. Deze raad vergadert dagelijks, maar ter rechtspraak (tiendront les plaiz) des Dinsdags en Vrijdags voormiddags. Hier wordt tusschen gedingvoerende partijen (les parties, qui aurent fait adjourner lun lautre) recht gedaan.

En ook onder Karel van Gelre bleef de raad in wezen en in zaken van justitie den hertog bijstaan. Ik herinner slechts, dat in 1520 de hertog beweerde, dat de vonnissen, in het rijk van Nijmegen gewezen, ter klaring stonden aan zijnen raad³⁾ en dat hij in 1532 toezegde, met zijnen raad te zullen komen klaren te Engelandersholt⁴⁾.

De bemoeiing van den raad ook met rechtszaken, ook vóór het tractaat van Venlo staat dus vast, al kunnen de grenzen hiervan en de verhouding van des raden bevoegdheid tot die van de gewone gerechten niet met zekerheid worden aangewezen. Maar de raad bleef in dit tijdperk een algemeene regeeringsraad. De vorming van een afzonderlijk hof van Gelre en Zutphen, de nauwkeurige organisatie hiervan en de afbakening van zijne bevoegdheid bleef voorbehouden aan Karel V.

In 1543 werd deze tot landsheer aangenomen, en verbond

¹⁾ G. van Hasselt, Oorspr. v. h. hof, 106.

²⁾ Ald. 115.

³⁾ Hiervóór bl. 293.

⁴⁾ Hiervóór bl. 275.

hij zich, een stadhouder aan te stellen, die de landstaal kon verstaan, dezen toe te voegen eenige goede getrouwe raden, die de costumen, usantiën en landrechten verstonden, en eenen „cantceler” te benoemen binnen Gelderland, daer die ondersaten alle gewoonlyk bescheyt vervolgen ende verkrygen” zouden, „sonder dieselve met eenige utlandsche regtvordering te beswaeren”¹⁾.

In 1547 gaf de keizer aan zijn belofte volledig gevolg door vaststelling van de cancelarij-ordering, die ons van het hof een duidelijk beeld geeft²⁾. Het bestond aanvankelijk uit eenen kanselier, acht raden en een griffier³⁾. Sinds 1675 had het negen gewone en drie buitengewone leden, gelijkelijk uit de drie kwartieren gekozen; van de negen gewone moesten er naar het regeeringsreglement van 1750⁴⁾ weer drie zijn uit de ridderschap en zes uit de steden. Deze laatsten moesten aan eenige universiteit zijn gepromoveerd in de rechten, en voorts kennis hebben van de costumen, usantie en practyken des vorstendoms en graafschap; de drie ordinaris raden uit de ridderschap en de drie extraordinaris raden behoefden geen rechtsgeleerden graad te hebben, maar moesten „kundig zijn de costumen, usantiën en landrechten”⁴⁾.

¹⁾ Gr. Geld. Pl. I, Prael. 30. Als Nijhoff, Bijdr. t. a. p. 87, zegt, dat dit traktaat het begin is van „het Geldersche Hof, een regerings- en regtscollegie, ... niets gemeen hebbende met de raadkamer vroeger door Hertog Karel van Bourgondië ingesteld”, dan is dit laatste m. i. eene halve waarheid.

Karel van Bourgondië richtte een raad op, Maximiliaan deed hetzelfde, Karel V weder hetzelfde, geen hunner liet een reeds bestaanden raad eenvoudig voortbestaan. In zoover heeft Nijhoff gelijk. Maar de telkens nieuw gevestigde raad was een van denzelfden aard als de vorige; vooral die van Karel V was nauwkeuriger en sterker georganiseerd, en het college voor de rechtspraak had een enger begrensde eigen bevoegdheid, maar eene ontwikkeling van den vroegeren raad, tot het doen van justitie vergaderd, was hij zonder twijfel. In zoover zou ik Nijhoff's bewering niet durven onderschrijven.

²⁾ Zij is naar het oorspronkelijke afgedrukt bij Nijhoff in het aangehaalde voorbericht blz. IV vlg.

³⁾ Nederl. Jaarb. 1751, bl. 26.

⁴⁾ Zie over de wijzigingen in de samenstelling ook de Meester, t. a. p. 17.

Het hof vergaderde buiten de vacantiën elken werkdag 's voormiddags 8—11 „omme te expedieren die requesten, advysen, differenten van partiën ende andere aenvallende zaken”; de stadhouder had het recht, de zittingen bij te wonen en aan de beraadslaging en beslissing deel te nemen (a. 1)¹⁾.

Het nam kennis 1°, van alle zaken door partijen vrijwillig aan zijn oordeel onderworpen (a. 2), 2° van zaken betreffende hoorige goederen (a. 3, 4)²⁾, 3° van zaken van domeinen in handen van den landsheer of zijne ambtenaren³⁾ (a. 7), 4° van vorderingen betreffende het bezit van domeinen, leengoederen, beneficiën en geestelijke goederen (a. 7, 10), 5° van alle vorderingen wegens „geweltelyck spolium” (a. 10), 6° van alle zaken betreffende beneficiën staande ter presentatie of collatie van den landsheer (a. 10), 7° van actiën „ter cause van eenighe woirden oft scrifften voir de canselrije gevallen” (a. 9), 8° van alle actiën tegen ambtenaren betreffende hunne ambtsbediening (a. 8), 9° van alle civiele en crimineele vorderingen tegen de familie of de dienaars van den stadhouder, de suppoosten der kanselarij en hunne familie (a. 11), 10° van alle vorderingen betreffende de uitlegging van landsheerlijke privilegiën, (a. 15), of 11° vorstelijke „verscryuonge” (verbintenis) (a. 17), 12° van zaken betreffende de ten uitvoerlegging van uitspraken van landsheeren of gedeputeerden der landschap (a. 16), 13° eindelijk van alle zaken, die van ouds ter kennisneming van de landsheeren en hunne raden hebben gestaan (a. 18).

Wat het appel betreft, zooals wij reeds zagen, werkten naar deze ordonnantie stadhouder, kanselier en raden mede bij de klaring van Veluwsche vonnissen te Engelandersholt (a. 12) en bij die van Over-Betuwsche oordeelen op den Praest (a. 13).

¹⁾ In de uitgave is de ordonnantie niet in artikelen verdeeld; ik reken niet elke alinea, maar elk „item” voor een artikel.

²⁾ Behoudens de competentie der hofgerechten; zie mijne Bijdr. t. d. Nederl. Rgesch. III.

³⁾ Zijn anderen daarvan in deugdelijke possessie, dan oordeelen daarover de gewone gerechten, a. 7.

Nog berechttten zij de appellen van Tielsche vonnissen met zeven schepenen van andere banken dan van Tiel „in dien oirt gelegen, volgende 't privilegie onser stadt Tyel" (a. 10).

Behalve deze bevoegdheden had het hof er nog twee, die bijzonder de aandacht verdienen. Vooreerst, alvorens iemand in leenzaken voor de leenbank werd geroepen, moesten partijen voor het hof verschijnen, opdat dit een poging tot schikking zou doen (a. 5). En in de tweede plaats, aan het hof werd voorbehouden — zoo hiertoe aanleiding bestond — crimineele zaken te composeeren of te remitteeren, de ambtlieden gehoord, maar met deze beperking, dat majesteitsschenning, ketterij en eenige andere zware misdrijven zouden blijven staan tot 's keizers „belieffte".

Deze kanselarij-ordening, zonder goedkeuring der staten vastgesteld, wekte grooten tegenstand. Tegen de laatstgemelde restrictie had men groote bezwaren, de bepalingen omtrent het appel en die omtrent de bevoegdheid van het hof in eersten aanleg achtte men in meer dan één opzicht met de oude landrechten in strijd ¹⁾.

Bij verschillende landdagsrecessen werden dan ook wijzigingen vastgesteld, en in 1651 kwam eene nieuwe kanselarij-ordening tot stand, die verschillende grieven herstelde ²⁾.

Wat het appel betreft, de geschiedenis hiervan heb ik in het vorige reeds hier en daar behandeld en heb ik hier slechts kort samen te vatten.

Op de Veluwe bleef tot 1676 de klaring te Engelandersholt het appलगerecht; naar de landrechten van 1593 en 1604 werkten daarbij overeenkomstig de kanselarij-ordening van 1547 kanselier en raden mede, naar de wijziging van 1620

¹⁾ Zie over de geschillen en de gedachtenwisseling hierover in het breede Nijhoff, Bijdr. t. a. p. 91—103.

²⁾ Deze Ord. is opgenomen in Schrassert's, C. G. Z. II, 82. Zie over den inhoud daarvan en de nader bepaalde competentie van het hof ook Tegenw. St. v. Geld. 158 vlg.: de Meester, t. a. p. 20.

twee gecommiteerden uit hun midden ¹⁾. De kanselarij-ordening van 1651 verwees (art. 33) naar deze regeling.

In het Zutphensche kwartier bestond vóór 1604 geen appel. Bij de klaring, zooals zij in dat jaar werd geregeld, had het hof een of twee gecommiteerden te zenden. Een dezer was voorzitter; bij staking van stemmen gaf hunne stem den doorslag ²⁾. De kanselarij-ordening van 1547 zweeg over dit kwartier, die van 1651 verwees naar de regeling van 1604.

In het rijk van Nijmegen was er appel op burggraaf en schepenen van Nijmegen, een appel, wel in 1520 door hertog Karel voor zijnen raad gevindiceerd, maar noch in 1547, noch in 1651 bij het hof gebracht ³⁾.

In Maas en Waal beriep men zich op hetzelfde gerecht, dan in tweede instantie oordeelende ⁴⁾.

In Neder-Betuwe beriep men zich op het landgerecht ⁵⁾.

In Over-Betuwe, waar vroeger de landsheer, of een overste raad als zijn vertegenwoordiger de klaring op den Praest bijwoonde, zaten ingevolge de kanselarij-ordening van 1547, stadhouder, kanselier en raden met ridders en knechten daar te recht ⁶⁾; de ordening van 1651 keerde echter in art. 34 in hoofdzaak tot de oude regeling terug door te bepalen, dat de stadhouder, of bij zijne afwezigheid een der raden, „in Over-Betuwe geërfte” en van een volmacht van kanselier en raden voorzien, mede in de klaring zou zitten, de omvraag zou doen, en bij staking eene beslissende stem hebben, terwijl de andere raden zich met de zaken niet mochten bemoeien.

Omtrent appel van vonnissen door de gewone gerechten in Tieler- en Bommelerwaarden gewezen, komt noch in de

¹⁾ Zie hiervóór bl. 276.

²⁾ Zie hiervóór bl. 287.

³⁾ Zie hiervóór bl. 293.

⁴⁾ Zie hiervóór bl. 296.

⁵⁾ Zie hiervóór bl. 303.

⁶⁾ Zie hiervóór bl. 304.

oude landbrieven, noch in de kanselarij-ordeningen van 1547 en 1651 iets voor ¹⁾).

Wat Tiel en Zandwijk betreft, hieromtrent bevatte, zooals wij zooeven zagen, de cancelarij-ordening eene regeling, waartegen echter de magistraten van Tiel protesteerden. Zij zeiden, dat het vóór 1545 bij menschenheugenis niet gebruikelijk was geweest van Tielsche vonnissen te appelleeren. Hun protest vond echter weinig gehoor. Slechts voor zaken beneden een bepaald bedrag werd in 1557 ²⁾ het appel uitgesloten. Nader beperkt en in bijzonderheden geregeld werd het appel voor Tiel en Zandwijk bij resolutie van 1609 ³⁾, waarnaar in de kanselarij-ordening van 1651 (a. 33) werd verwezen. Het appel werd ten hove gebracht; ter berechting riep het hof tot zich twee schepenen van Tiel en Zandwijk, die in eersten aanleg niet over de zaak gezeten hadden, en vijf van andere steden. Eene resolutie van 1667 bevatte nog eenige nadere regelen ⁴⁾).

In 1676 eindelijk werd het appel van alle plattelandsge-rechten — om van de steden te zwijgen — voor het hof gebracht ⁵⁾. Alleen Neder-Betuwe bleef zich verzetten, en legde, zooals wij zagen ⁶⁾, eerst in 1712 het hoofd in den schoot.

Wat de overige wijzigingen der competentie van het hof betreft, kan ik, zonder in te veel bijzonderheden te treden, het volgende vermelden.

De grieven tegen zijne berechting van possessoire zaken leidden tot eene inkrimping van zijne bevoegdheid in deze.

¹⁾ Schraassert zegt in C. G. Z. I, 41 i. v. appellen § 1, dat er volgens een landdagsreces van 11 Mei 1616 van de banken van Tieler- en Bom-melerwaarden appel is op het Hof. In het Geld. Placcaatb. komt dit reces niet voor; evenmin in een mij toebehoorend Recueil van recessen.

²⁾ Gr. Geld. Pl. I, 235.

³⁾ Ald. II, 121.

⁴⁾ Ald. II, 406.

⁵⁾ Ald. II, 458.

⁶⁾ Hiervóór bl. 304.

Voor sommige daarvan werden de stad- en landgerechten bij uitsluiting bevoegd verklaard, voor andere *stond het den klager vrij*, te dagen voor het hof, maar in geene bezitsvorderingen, behalve die over sommige. beneficiën was het hof *de eenige* competente rechter (a. 16, 30).

Ambtenaren bleven ter zake van de uitoefening hunner bediening voor het hof terechtstaan, met dien verstande echter, dat bijzondere personen, door hen benadeeld, hen naar verkiezing voor het stad- of landgerecht of voor het hof tot schadevergoeding mochten aanspreken (a. 27).

Actiën wegens scheldwoorden of schrift voor de kanselarij gevallen, konden ter keuze van den eischer gebracht worden voor het stad- of landgerecht of voor het hof (a. 28).

Dezelfde keuze had de aanlegger, waar het gold actiën uit contract of delict tegen de dienaren en familieleden van stadhouder, tegen kanselier en raden en tegen hunne suppoosten (a. 32).

Contracten van submitisie aan het hof zouden geen kracht hebben tusschen personen onder hetzelfde gerecht gezeten (a. 14 en landdagsreces 1651 a. 4) ¹⁾.

Vervallen is de competentie van het hof in zaken rakende den zin van landsheerlijke privilegiën, tenuitvoerlegging van vonnissen, en landsheerlijke verbintenissen.

Daarentegen zijn geschillen over de rechtsgeldigheid van huwelijken en huwelijksbeloften, vroeger bij de geestelijke gerechten behorende, thans bij het hof gebracht (a. 31).

Wat 's hofs competentie in crimineele zaken betreft, zij het volgende herinnerd. Art. 21 der kanselarij-ordening van 1547 luidde aldus: „De mombaer der furstendoms ²⁾ sal alle zaken ons als hertoge van Gelre ende grave van Zutphen aengaende ende concernerende, bewaeren ende verantwoerden, soewel voir den landrechte als voir den raedt, ende oick aentasten ende apprehenderen alle misdadige ende quaetdoenders staende tot kennisse van den raide ende doen alle informatiën, die hem

¹⁾ Schrassert, C. G. Z. I, 98.

²⁾ D. i. de advocaat fiscaal, wij zouden zeggen de procureur-generaal.

by den raide sullen gelast worden". Toen ook dit artikel bedenking uitlokte, verklaarde de koning (1551), niet te kunnen inzien welk bezwaar dit artikel zou medebrengen, „dog wil Sijn Majesteit daar bij wel gesegt end erkent hebben, derselver meynonge niet te sijn, dat die stadhouder, canceler und raad enige wijder erkentnisse van crimen aannemen sullen, dan van den.... welke cognitie vermogens den regten und gewoonten oik competeert, toecomt ende besteyt”¹⁾.

Dit artikel veranderde dus niets in de competentie ten crimineele. En evenmin deed dit de kanselarij-ordening van (1622—1651). De artikelen, die het onderwerp betreffen, zijn a. 41—43. Art. 41 zegt, dat kanselier en raden de gevangenen „om grover delicten wille door den momber haar proces [zullen] doen maken, stellende deselve met openen deure voor regt”. Art. 42 verklaart nietig alle compositie of remissie door hooge of lage officieren gedaan wegens „doodslagen, vervalschingen van munten, bloetschanden, vrouwencragt, overspel met een andermans echte vrouwe, moorderije, brandstichtinge ende andere diergelijke enorme misdaden” en beveelt het hof, den momber te gelasten, na voorgaande informatie tegen „de officiers ende delinquanten” te procedeeën naar behooren.

Maar deze artikelen vestigen geenerlei nieuwe bevoegdheid van het hof. Immers art. 43 vervolgt: „dog in alle dese voors. poincten ende articulen der bannerheren ende ridderschappen, die vrije heerlijkheden hebben, insgelijks steden ende onderdanen, ook den amluyden in yder quartier oere vrijheden, geregtigheden, verschrijvingen, landbrieven ende olde gebruiken voorbeholden ende onvercort”. En in het zooeven vermelde handschrift²⁾ vind ik aangeteekend: „In veteri instructione additum: 42, Item zullen alle criminele zaken en delicten van den onderdanen verblyven ten land-

¹⁾ Het hs. der kanselarij-ordeningen en resolutiën van den Hove, in mijn bezit, bl. XXVII.

²⁾ Bij blz. 15.

ende stadregten navolgende de landbrieven ende olden gebruycken" ¹⁾).

Het bleef dus bij het oude. Maar wat was het oude naar de opvatting van het hof? De schrijver van den Tegenwoordigen Staat van Gelderland (1740) die de praktijk ziet, en omtrent de rechtsmacht in het algemeen nauwkeurige voorstellingen geeft, zegt ²⁾ „alle misdadigen op de Veluwe gegrepen, worden in de gevankenis van 't hof gebragt, en voor hetzelfde te regt gesteld. Ook worden de misdadigen, gevat in het landdrostambt en schoutambt van Zutfen, in het regterambt van Doesburg, in het schoutambt van Lochem en in eenige steden van het graafschap Zutfen, nadat de informatiën en confessiën, door de bijzondere officieren en magistraten zijn overgezonden, door het hof gevonnist. Daarenboven zijn er nog verscheiden plaatsen en gerigten in de provincie, welken de vonnissen, door hun, in strafbaare zaaken geweest, met de stukken daartoe betrekkelijk, aan het hof moeten verzenden, om aldaar na onderzoek van zaaken te worden goedgekeurd of hervormd”.

Nijhoff, die de registers van het hof raadpleegde, zegt korter hetzelfde ³⁾ „ten platten lande en in de kleine steden van de graafschap en van de Veluwe oefende het hof de lijfstraffelijke jurisdictie; in het kwartier van Nijmegen gewezen crimineele vonnissen werden aan de goedkeuring van het hof onderworpen”.

Wij mogen aannemen, dat de praktijk inderdaad zoo was, als deze beide schrijvers het voorstellen.

Intusschen, of die praktijk dan in allen deele met den *ouden* toestand overeenstemde, mag ernstig betwijfeld worden.

¹⁾ Deze bijvoeging strekt blijkbaar om verkeerde opvatting van de woorden „officiëren ende delinquanten” te voorkomen. Deze slaan niet op de officieren en de *delinquenten* met wie zij hebben gecomposeerd, maar alleen op de *delinqueerende officieren*.

²⁾ Bl. 162.

³⁾ Bijdr. t. a. p. 104.

Allereerst verdient te dezen aanzien de aandacht het verbond der vier kwartieren in 1436¹⁾ en de bevestiging in 1441²⁾, die eenen algemeenen regel stellen voor het geheele gebied. Bij de laatste worden op den grondslag van het verbond bepalingen gemaakt over de berechting van allerlei gewelddadigheden, met den landvrede in strijd. „Name, roeff off brant” zal men „opter wersscher daet” mogen weerstaan, maar ander geweld — en dus zeker ook het genoemde geweld, voor zoover het niet op heeter daad is ontdekt en geweerd — zal worden aangebracht aan de ambtlieden, „die dat onuertaighliken berichten soelen na den rechten ende gueden alden gewoenten van onsen lande.” In de gansche bevestiging is geen sprake van een voorbehoud van eenige berechting aan den hertog.

En hoe in de kwartieren?

Wat Veluwe betreft, merken wij het volgende op. Het landrecht van 1532 bevat in art. 9 deze bepaling „oick willen wy dat moort, moortbrant, dyefte, verredenisse, rouf, brandt, openbaer geweld, vrouwenkrechters, velschers, kerckenscheynders, ind dergelycken, ind vredebrekers, die binnen jaer en dagh, na den dat sy van onsen wegen in den vrede gelacht syn, den vrede gebroken hebben, dese puncten vurschreven sullen staen tot onser straffinge ind wil, by alsoe dattet sigh by onsen gericht erfinden kan, dat sy der doet plichtigh ind schuldigh syn”. Het is duidelijk, dat hier niet van eene bijzondere rechtsmacht van den hertog sprake is. „Ons gericht” behoeft geen bijzonder hertogelijk gerecht, den raad, aan te duiden; ook in de landgerechten wordt recht gedaan in 's hertogs naam en ook deze kunnen in dien zin door den hertog zijne gerechten worden genoemd. Bovendien, na de uitspraak van het gerecht over de schuld der beklaagden — dit is blijkbaar de zin der bepaling — stelt de hertog de strafmaat vast; dit zou vreemd zijn, indien 's hertogen raad het oordeelende gerecht was.

¹⁾ Nijhoff, Ged. IV, 130.

²⁾ Ald. 198.

De ontwerpers van een nieuw Veluwsch landrecht (1565) vatten dan ook blijkbaar het geldende recht niet aldus op, dat de crimineele zaken aan de kennisneming der gewone gerechten onttrokken waren. Zij schreven in art. 18 ¹⁾ „daer geweldige saecken geschieden *openbaer*, die mach die amptman offte officier vander plaetsen sonder vervolch des rechten anfangen, dem richten und straffen *ter bancken*, *daer sich dat geboert*, inhalt des landtbrieffs”.

De opvatting van het hof was eene andere, maar — en dit is hoogst opmerkelijk — algemeene competentie van het hof voor zoogenoemde enorme delicten, nam blijkbaar ook dit college niet aan. Geroepen om over het ontworpen artikel zijn advies te geven, hoorde het den drost, den richter en den landsschrijver. Deze verklaarden, dat het altijd gebruikelijk was geweest zulke „openbaer misdadigers” aan te houden, op de St. Johanspoort gevangen te zetten, door twee schepenen van Arnhem te doen examineeren, en dat zij daarna „oere bekentenissen aen den stadtholder, cantzler en raeden gebracht, die dan daerop die sententie geschept, ende voorts by hun luyden als officiers doen executeren hebben”.

Het is, meenen zij, nooit voorgekomen, dat zulke „gewaltdaders” begeerd hebben te landrecht gesteld te worden, *maar zij zijn van oordeel, dat men het hun zou hebben moeten toestaan indien zij borg stelden*. Het hof is nu van ditzelfde oordeel; willen zij borg stellen, dan moet men hen te landrecht aanspreken, anders niet. En het hof adviseert — een advies, maar half in overeenstemming met de praemissen — dat men het artikel aldus zal formuleeren „daer geweldige saecken geschien openbaer, die mach die amptman off die officier vander plaetsen *sonder vervolgh des rechtens* aenfanghen, richten ende straffen nae alde gebrucken” ²⁾. Het artikel (20) werd daarop aldus vastgesteld. „Daer apenbare misdaden geschieden, tho weten: moirdt, moirdtbrant, rooff, dieffte, verraderyen,

¹⁾ Berns, Het landrecht van Veluwe en Veluwenzoom, bl. 11.

²⁾ Berns, t. a. p. noot e.

brandt, vrouwencrafft, kraemschenderye, apenbaer gewalt, daer de daet und deder bekent syn, wegelaghing, vervalsinge, kerckenschenderye, vreedbreeckinge, binnen jaer und dach nadat die van 's Heeren wegen geboden weer, sal d' officier van der plaetsen sulcken apenbaren misdediger zonder vervolch van recht aenfangen, und to hove brengen umb by den Heer gestrafft tho worden" ¹⁾. Dit artikel ging onveranderd in het landrecht van 1604 II. 7 over. De volgende artikelen van beide landrechten spreken van het geval dat „anders wil ofte ghewaldt gheschiet were" en van „ghemeyne simpel breucken".

Of nu deze landrechten een ganschen ommekeer *bedoelden*, zal wel twijfelachtig zijn, maar dat zij gansch ander recht *vestigden*, schijnt mij ontwijfelbaar. Vroeger het hof competent — en dan nog niet uitsluitend — voor misdaden openbaar geschied ²⁾, nu voor openbare misdaden (*crimina publica*).

Nu het Zutphensche kwartier. Hier zat, zooals wij zagen, in 1452 de hertog te recht over doodslag in zijn heymaal. Wij mogen wel zeggen, toen berechtte hij in het echte ding de „*causae majores*". Wel behoort doodslag ³⁾ niet tot de „enorme delicten", die later worden genoemd, maar zij werd toch naar de Frankische organisatie gerekend tot de zaken, die voor het gravengerecht behoorden, en ook in den Landbrief van 1493 is nog geen spoor te vinden van het voorbehouden van

¹⁾ Berns, t. a. p. 11.

²⁾ De onderscheiding tusschen misdaden die openbaar en misdaden die „stille", heimelijk, b.v. bij nacht geschieden, is oudtijds zeer gewoon; de tweede eischen een gansch ander bewijsproces dan de eerste. Daarop slaat, om een enkel voorbeeld uit vele te noemen, art. 10 van den Landbrief van Tieler- en Bommelerwaard van 1538. „Zoe waer oepenbaer gewalt, dieverie oft dergelycken geschieden, dat *openbaer* ende *kenlick* is, sal men die misdedigers moegen justificeren (sic) nae den rechten, gelyck oft die clachte geschiet waer."

De onderscheiding tusschen openbare misdaden (*crimina publica*) en andere (*delicta privata*) is ongermaansch.

³⁾ N.l. doodslag zonder „laegen leggen vnd opsaece".

de berechting der ernstigste strafzaken aan den hertog of een bijzonder hertogelijk gerecht.

En evenmin is in het landrecht van 1604 van bijzondere competentie van het hof in strafzaken sprake. Grove delicten — met name aangeduid — moeten worden vervolgd ten einde toe; voor andere capitale delicten mag remissie worden gegeven, als het hof ze remissiebel heeft verklaard (XI, 1). Heeft een officier iemand zonder behoorlijke aanwijzingen beschuldigd, en hem zoo veronrecht, dan zal deze zich hierover bij het hof of het landgerecht mogen beklagen (XI, 2). En dan de bepaling, die ons aan de Veluwsche geschiedenis herinnert: „daer geweldelicke saken gheschieden openbaer, mach die Heer of syn amptman die daders sonder vervolch des reches aenvanghen vnd dieselve rechten vnde straffen ter bancken vnd steden daer sich dat geboere” (XI, 6).

Hoe de latere berechting van crimineele zaken uit de graafschap met het vroegere recht te rijmen is geweest, is mij niet duidelijk.

Wat eindelijk het Nijmeegsche kwartier betreft.

Naar den Landbrief van Maas en Waal van 1534 a. 5 zullen zij, die schuldig zijn aan moord en de andere met name genoemde zware misdrijven, tot 's heeren „straffinge staen, by alsoe dat het sigh by onsen gericht bevinden kan, dat sy der doit schuldigh ende plichtigh syn”¹⁾, eene soortgelijke bepaling als die van Veluwe in 1532. Tot zoolang waren beide rechten dus op dit punt gelijk. Hoe nu *met eerbiediging van het oude*, het hof in die beide rechtskringen ten aanzien van de crimineele zaken eene gansch verschillende macht heeft kunnen erlangen, is niet duidelijk.

In de andere deelen van het Nijmeegsche kwartier is vóór de besproken kanselarijorde van bijzonderen invloed van den hertog op het strafvonnis of de strafmaat bij mijn weten geen sprake.

Waar het de rechtsvorming door *rechtspraak* gold, had dus

¹⁾ Gr. Geld. Pl. 1e app. 24.

naar de berichten uit een aantal deelen van Gelderland oudtijds het volk het gezag in handen, voor de overige deelen valt ditzelfde te vermoeden; later is de macht overgegaan op de ridderschap, in meerdere of mindere mate in medewerking met de steden, en nog later hebben de juristen een belangrijken invloed erlangd, en door hunne verplichte of gebruikelijke raadpleging over de beslissingen, en ten deele door de rechtspraak van het hof in appel.

Wat de *wetgeving* en het *bestuur* betreft, is de invloed van volk, ridderschap en steden wellicht feitelijk niet onbeduidend, maar toch rechtens lang van weinig beteekenis geweest ¹⁾.

Niet te veel beteekenis mag worden gehecht aan het feit, dat een aantal privilegiën door vele ridders en knapen mede zijn bezworen. Een privilege vestigt eene verbintenis van den landsheer, en de edelen, die het mede onderteekenen en bezweren, vervullen daarbij geene andere rol, dan bij verbintenissen van anderen aard. Zij zijn getuigen en, waar zij medebezweren, borgen.

Dit bewijst op zich zelf niet hun rechtstreekschen invloed op den inhoud van het privilege, al teekent het eenigermate hunne verhouding tot den landsheer, en mag men er zoo uit afleiden, dat zij zijdelings invloed hadden.

In de meeste privilegebrieven, landbrieven wordt van *raadpleging* met ridders en steden met geen woord gewaagd; „by rade van onsen vrienden ende onsen rade”, of van „onsen vrienden van den rade”, heet het meestal. Ja, somtijds is van die raadpleging sprake, maar ook dan is zij blijkbaar vrijwillig en geen uitvloeisel van eene rechtens bestaande gebondenheid aan de beslissing der geraadpleegden. In 1190 geeft de graaf een stadrecht aan Zutphen „ex prehabito consilio cognatorum et amicorum meorum nobilium virorum” ²⁾,

¹⁾ Tegenw. St. v. Geld. 131; Mr. G. A. de Meester, De Staten van Gelderland, onder het licht der Geschiedenis, in Nederl. Jaarb. v. Rechtsgel. en Wetg. VIII, 231 en vlg. afl., het laatste gedeelte XII, 20.

²⁾ Sloet, Oorkb. 374.

in 1233 aan Arnhem¹⁾ en in 1312 aan Harderwijk²⁾, „ex prehabito consilio amicorum meorum nobilium et ministerialium”.

Iets krachtiger zijn de uitdrukkingen in enkele Landbrieven. Dien van 1463 aan Neder-Betuwe geeft de hertog³⁾ „wt raede ind guetduncken ons selfs ende deels onser raeden, onsen lieven getrouwen baenritsen, ritteren, knechten ind gemeyn ondersaeten ons landts ind ampts van Neder-Betuwe, Zoelen ind Avesaet”. Voor dien van de graafschap van 1515 heeft hertog de „bannerheeren, ritterschappen ende steden des graeffschaps... doen verschrieven tho Zutphen to koemen, om raedt te holden in wat vuegen ende manieren men die regten... weder openen mugt”⁴⁾.

De punten van den Landbrief van Maas en Waal van 1532 zegt de hertog te zijn „overkomen en verdragen” met ridderschap en ondersaten, burgemeesteren, schepenen en raad van Nijmegen en Tiel en de geërfdn⁵⁾; maar hoe weinig zelfs dit beteekent, blijkt uit het slot van den brief, waarbij de hertog zich voorbehoudt, de vastgestelde artikelen te „vermeeren, verminderen, verbeteren ind veranderen”, zooals hem met zijnen raad nuttig dunkt, en uit de aanvulling van 1534, waarbij, voor zoover blijkt, diezelfde standen niet zijn geraadpleegd⁶⁾.

Intusschen, in vele Stad- en Landbrieven wordt vermeld, dat zij gegeven zijn ten verzoeken van hen, voor wie zij bestemd zijn, en bovendien, het waren allen privilegiën, gegeven om te beloonen of te believen, en aan dat doel konden zij slechts beantwoorden, als zij met de wenschen der bevolking rekening hielden. Deze heeft er dus ongetwijfeld, zooals ik zeide, feitelijk invloed op gehad, maar nog eens, rechte is

¹⁾ Ald. 571.

²⁾ Nijhoff, Ged. I, 141.

³⁾ Gr. Geld. Pl. 1e app. 53.

⁴⁾ Ald. 142.

⁵⁾ Ald. 17.

⁶⁾ Ald. 23.

haar gezag in zaken van wetgeving niet erkend, veel minder georganiseerd geweest.

In zaken van wetgeving, zeg ik. Ook hier hadden de machtigste klassen in andere zaken een door den landsheer erkend gezag. Om maar één punt te noemen, waarin en waardoor haar invloed hier als elders van beteekenis was, het toestaan van buitengewone beden ¹⁾).

In 1317 hebben die van de ridderschap van Zutphen aan Reinoud eene bede toegestaan voor zich en hunne lieden; hij zegt te erkennen „dat wi daer [an] gheenrehande rechte toe en hebben, sonder dat sise ons geven met ore moeytwille” ²⁾). In 1318 belooft hij aan die van Bommelerwaard, „dat wy nimmermeer en sullen gebieden ridderen ende knapen, mannen ende dienstmannen.... eenige beden, die aen haer goet sal gaen” ³⁾). Het zijn voorbeelden, met vele te vermeerderen.

En vooral troebele tijden gaven die klassen aanleiding, om hunne macht te versterken en eene organisatie te scheppen, waaruit de staten der provincie werden geboren.

Het eerste krachtige initiatief tot eigenmachtige samenkomst en zelfstandige machtsoefening namen burgemeesteren, schepenen en raden der gemeene steden van het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen in 1343, toen bij den dood van Reinoud II zijn gebied in een in menig opzicht bedenkelijken toestand achterbleef. Er bestonden moeilijkheden van verschillende aard, vooral ten aanzien van de financiën en van de voogdij over den jongen Reinoud. De steden sloegen de handen ineen, en verbonden zich gezamenlijk te bevorderen, „dat ylken mensche recht, bescheydt ende vondenisse geschye na recht der stede alst recht in ilker stadt ghelegghen is, ende oeck dat nymant onrecht, wille noch ghewout en gheschye” ⁴⁾).

¹⁾ Bij Holland kom ik hierop terug.

²⁾ Nijhoff, Ged. I, 169.

³⁾ Ald. 186.

⁴⁾ Ald. II, 1.

Geen wonder, dat de edelen deze aansluiting toejuichten. Zij kon kracht geven aan hun verzet tegen de pogingen van uitheemsche verwanten van den jongen hertog, om zich, onder den vorm van voogdij over dezen, van het bewind meester te maken.

Reeds in het volgende jaar zien wij dan ook eene leening aangaan voor hertog Reinoud en hierbij voor dezen optreden den gemeenen raad, riddersen, knapen ende steden ¹⁾).

In 1359 sluiten Reinoud van Gelre, Eduard van Gelre, Johan van Kleef en de ridders, knapen en steden der beide landen een uitvoerigen landvrede voor vijf jaar ²⁾. En — dit is van beteekenis — hier wordt eene reeks rechtsregelen, als ik het zoo mag uitdrukken, *gekozen* door de verbondenen, zij nemen bij *overeenkomst* een aantal publiekrechtelijke verplichtingen op zich, iets ondenkbaars voor onderdanen tegenover den landsheer, tenzij die eene belangrijke macht in den staat vormen.

In 1377 volgde een tweede landvrede van gelijke strekking en beteekenis ³⁾.

In 1418 bestond er voor edelen en steden een nieuwe aanleiding, om zich van elkaars steun te verzekeren, het vooruitzicht van het kinderloos overlijden van Reinoud IV. Met het oog hierop overwogen en bespraken ridderschap, hoofden kleine steden bij herhaling met elkander den toestand des lands en werden zij het eens inzonderheid over deze twee hoofdpunten: 1° zij zouden geen heer erkennen, dan „by den meestendeel der riddersen ende knechten ende by den vier hoeftsteden eendrechtlick, sementlic ende ongescheiden, ende by den meeste deel der cleynre steden der lande van Gelre ende by der greefscap van Sutphen”, 2° om te voorkomen, dat als vroeger de ridderschap in hun landrechten en gewoonten, de burgers en ingezetenen der steden in hunne

¹⁾ Nijhoff, Ged. II, 7.

²⁾ Ald. II, 109.

³⁾ Ald. III, 28.

stederechten verkort zouden worden, verbonden zij zich, om c. q. ten verzoeken van wie het aanging, samen te komen, eendrachtig herstel van recht aan den heer te verzoeken, en totdat dit zou zijn verleend, elkander bij te staan.

Dit verbond werd door elk kwartier afzonderlijk bezegeld¹⁾. Er bleek uit van toenemend besef van kracht bij ridderschap en steden, en het had dit belangrijke gevolg, dat, zij het ook niet zonder tegenstreven des hertogs, zijne gemalin in het volgende jaar namens hem verklaarde, 1° niemand om het sluiten van het verbond te zullen moeien en 2° zich te verbinden, om, ingeval enkele met name genoemde maatregelen noodzakelijk schenen²⁾, zich daaromtrent met ridderschap en hoofdsteden te zullen beraden³⁾.

Hiermee was de rechtstreeksche invloed van ridderschap en steden weer aanmerkelijk gestegen; zij hadden — zij het dan binnen enge grenzen — een nu wettelijk erkend aandeel gekregen in het bewind.

Na den dood van Reinoud IV (1423) kwamen ingevolge het verbond van 1418 edelen en steden samen, en kozen Arnoud van Egmond als landsheer; een feit van de hoogste beteekenis en waardoor de verhouding van hertog en staten (s. v. v.) geheel van karakter veranderde⁴⁾. Zij werden tot hunne keuze zeker niet het minst hierdoor geleid, dat zij verwachtten tegenover Arnoud hun invloed te kunnen handhaven en uitbreiden. Zij hadden juist gezien. Arnoud bevestigde niet slechts het verbond van 1418, maar, terwijl hij zijn vader Jan van Egmond voor 13 jaar tot ruwaard aanstelde, verklaarde hij tevens — voortbouwende op de toezegging van 1419 — niet slechts een aantal der gewichtigste regeerings- en rechtshandelingen niet te zullen ondernemen zonder raadpleging met ridderschap en hoofdsteden⁵⁾, maar ook geene

¹⁾ Nijhoff, Ged. III, 347.

²⁾ N.l. het vervreemden en verpanden van landen, steden en sloten.

³⁾ Ald. III, 371.

⁴⁾ Ald. IV, bl. VI.

⁵⁾ Ald. IV, 3. Het waren, het aangaan van een huwelijk, het aannemen

zaken zijne landen van Gelre en Zutphen rakende te zullen verrichten of van zijnentwege te laten geschieden, zonder medewerking van een raad van zestien — vier uit elk kwartier — „ende wat also by den sestienen off by den meestendeell geschuyt, dat sal guet ende stantaffich syn; geschege oick yet sonder den, dat en sall van gheenre weerden noch machten syn”¹⁾).

Het verbond werd echter van 's hertogs zijde gebrekkig nageleefd. Vandaar in 1436 een nieuw verbond van de ridders, knapen en steden der vier kwartieren²⁾, waarbij zij nog krachtiger optraden dan te voren en, na een aantal punten opgenoemd te hebben, die zij nageleefd wenschten te zien, verklaarden dat zij, indien de hertog „den saken ende punten nae vitwisinge der cedulen vurscr. ommer nyet nagaen en wolde, die gebreken, die nu syn of namaels gevallen muchten, in synre machten wesende off te doen...”, hem alsdan „in gheynen saken oen aengaende to dienste noch to willen wesen en sollen”, totdat inderdaad het verbond was nageleefd.

Eene rechtstreeksche bedreiging dus, ter afdwining van regeeringshandelingen waartoe de hertog zich had verbonden.

Al duurde het eenigen tijd voordat deze er zich bij neerlegde, eindelijk, in 1441 en 1442 bekrachtigde hij toch ook dit verbond³⁾. En in 1448 volgde de „Nye Ordinancie”, ik zou bijna zeggen de eerste Geldersche grondwet, met medewerking

eener veete, het vervreemden en verpanden van bezittingen, het uitgeven van sloten of ambten voor het leven of voor een bepaalden tijd, de munt. Ook zouden bij overlijden des hertogs zonder echte nakomelingen de ambtlieden, slotvoogden enz. geen ambten, sloten of goederen mogen stellen in handen van anderen dan ridderschap en steden.

¹⁾ Toen vooral op de steden een zware financieele druk werd gelegd tengevolge van de aanhoudende oorlogen van hertog Arnoud, traden zij bij herhaling met elkaar in overleg tot het beramen van middelen van herstel. Daartoe riep in ieder kwartier de hoofdstad de andere steden op (Nijhoff, *Ged.* IV, bl. XLVIII).

²⁾ Ald. IV, 130.

³⁾ Ald. IV, 178.

van de ridderschap en de gedeputeerden der vier hoofdsteden op eene dagvaart te Nijmegen vastgesteld ¹⁾. Onder de bepalingen verdienen hier deze onze aandacht: de hertog zal als „dagelicxsche rade” hebben 4 notabele Geldersche personen met een „gueden gheleerden man” als kanselier aan het hoofd. Daarnaast stelde men den hertog ter zijde nog 8 uit de ridderschap, twee uit elk vierendeel, die met de 5 bovengenoemde zijn grooten, breeden raad vormden. De vijf zoowel als de acht zou men kiezen na rijp beraad en „then gevoichlicxte dat men sal moghen”. Hoe, blijkt niet, maar dat is duidelijk — en hierop komt het aan — het waren niet 's graven creaturen, men gaf ze hem.

In zaken van minder belang raadpleegde de hertog met de vijf, en was hij aan hunne beslissing gebonden. Gold het zaken van meer beteekenis, de acht werden opgeroepen en met hen twee gedeputeerden uit ieder der vier hoofdsteden. Ook hun advies was dwingend. En eindelijk, in enkele met name genoemde gewichtige zaken was ook raadpleging van dezen breeden raad niet voldoende, maar was overleg noodig met de geheele ridderschap en de steden, met de staten dus, mogen wij zeggen.

Nog hadden echter de staten geen gewonnen spel. Onder het sterke bewind van Karel den Stoute (1473—1477) hadden zij luttel gezag; na zijn dood hernamen zij hunnen invloed, maar om dien spoedig onder Maximiliaan weer te zien tanen. Ook deze krachtige heerschers konden echter het begin van organisatie niet te niet doen, dat de staten onder hunne voorgangers hadden weten te verwerven, en dat hen in staat stelde van elk gunstig oogenblik gebruik te maken, om de onderlinge banden nauwer toe te halen en hun invloed op den gang van zaken te doen gelden ²⁾. Onder Karel V werd hunne macht niet gefnuikt; integendeel, het tractaat van Venlo

¹⁾ Nijhoff, Ged. IV, 231.

²⁾ Voor de bijzonderheden omtrent hunne landdagen en verbonden moet ik naar de breede uiteenzetting bij de Meester verwijzen.

gaf hun nog eens uitdrukkelijk de koorden der beurs in handen door de bepaling, dat geene schattingen of ongewone ongelden zouden worden geheven dan met toestemming van bannerheeren, ridderschap en steden ¹⁾, en hoe stevig zij die koorden wisten vast te houden, bleek in 1555, toen zij eene gevraagde schatting durfden, en met goed gevolg konden weigeren.

Intusschen, wetgevende macht, en zelfs recht van medewerking bij de wetgeving bezaten de staten nog altijd niet. De wetten waren eenvoudig ordonnantiën van den vorst. Ja, enkele werden gegeven ten verzoeken van de belanghebbenden, maar de vrijmachtige beslissing lag bij den landshoofd. Misschien stak een vooruitgang voor de staten hierin, dat thans het ontwerp van hen uitging, hetgeen vroeger vermoedelijk niet het geval was. Om een paar voorbeelden te noemen: de considerans van het plakkaat van 1544 op de repraesentatie (plaatsvervulling) ²⁾ zegt: „alsoe die baenreheren, die van de ridderschappen ende gemeyne steden... ons te kennen gegeven hebben, dat... (sy) overdragen hadden... (volgt de inhoud van het besluit) begeerende tselve van ons voir een eeuwige ordonnantie, landrecht ende stadtrecht... gecondight... te worden”. Voldoende aan dit verzoek, doet nu de keizer publiceeren „dat wij geordonneert ende gestatueert hebben, ende by desen ordineren ende statuereen” enz.. In andere woorden vermeldt de ordonnantie op het leengerecht van 1547 omtrent hare tot standkoming hetzelfde ³⁾. Bannerheeren, ridderschap en steden hebben een aantal punten en artikelen geraamd en op schrift gesteld; zij bidden den heer „seer ootmoedelick”, die te willen „bevestigen, bewilligen, confirmeeren ind ratificeeren”; en deze voldoet aan hun verzoek „uyt sonderlinge gratie”.

Eerst na de afzwering hebben de staten het eigenlijke wetgevende gezag gekregen en het sinds dien behouden. Over

¹⁾ Gr. Geld. Pl. I, Praelim. 30.

²⁾ Gr. Geld. Pl. I, 4.

³⁾ Ald. 31.

hunne verdere macht, hier als elders, nu eens ingekort door de stadhoudelijke bevoegdheden, dan weer uitgezet, kan ik hier niet in bijzonderheden treden; de Meester's opstel geeft ook hieromtrent het meeste wetenswaardige. Over de samenstelling der staten en hunne werkzaamheid ten aanzien der wetgeving slechts het volgende.

De staten hebben het karakter bewaard, dat de geschiedenis hun gaf. De verbonden, waarvan ik sprak, kwamen telkens tot stand tusschen de kwartieren en berustten op besluiten, in elk kwartier afzonderlijk genomen door ridderschap en steden. Onder de republiek bewaarden de kwartieren eene zekere zelfstandigheid. Er werden voor kwartierzaken afzonderlijke kwartierdagen gehouden, en de landdagen waren, kan men zeggen gecombineerde kwartierdagen.

De kwartierdagen werden in elk kwartier belegd door de hoofdstad, en geleid door de burgemeesters dezer stad.

In elk kwartier hadden zitting de ridderschap en de steden. De eischen voor zitting in de ridderschap waren niet overal volkomen dezelfde en bleven niet geheel ongewijzigd ¹⁾. Men moest den gereformeerden godsdienst belijden, tweeëntwintig jaar zijn en van adel ²⁾, en in het Zutphensche eene havezathe, elders eene zekere waarde aan onroerend goed in eigendom hebben.

De vraag, of alleen de ridderschap had te beslissen, wie bevoegd waren in haar midden plaats te nemen, dan of ook de steden hierover mede te beslissen hadden, was meermalen een onderwerp van strijd.

De zittende steden waren in het kwartier van Veluwe: Arnhem, Harderwijk, Elburg, Wageningen en Hattem, in het Zutphensche kwartier: Zutphen, Doesburg, Doetichem, Lochem en Groenlo, in het Nijmeegsche kwartier: Nijmegen, Tiel en Bommel.

¹⁾ Zie daarover de Meester in de aangehaalde verhandeling, Nederl. Jaarb. IX, 279, X, 282.

²⁾ In Zutphen werden 8 kwartieren, 4 van vaders- en 4 van moederszijde gevorderd, elders waren de eischen minder streng.

Vóór de troebelen hadden in de staten voor Zutphen — ik heb hen reeds vroeger genoemd — zitting vier bannerheeren¹⁾, ieder met eene zelfstandige stem buiten de ridderschap. Met zekerheid is n. f. de geschiedenis van hun heerschappij, hun titel niet aan te toonen, maar het zal wel geen twijfel lijden, dat die wijst op beleening met de banier, dat zij oorspronkelijk keizerlijke leenmannen, pares van den graaf waren en een hooger heerschild hadden dan de overige ridders en knapen. Zij hielden de Spaansche zijde, nadat Gelderland zich reeds hiervan had afgewend. Dit gaf aanleiding, dat zij hunne afzonderlijke plaats en hun grooten invloed in den kwartierdag, en hiermede in den landdag verloren.

Op de kwartierdagen hadden de ridderschap en de steden ieder ééne stem, welke echter niet onsplitsbaar was, zoodat — naar bijzondere daarvoor gestelde regelen — een deel der ridderschap met de eenstemmige steden eene meerderheid kon maken.

Ten landdage werden de drie kwartieren beschreven door het hof ten minste tweemaal per jaar, in lente en herfst, beurtelings in de drie hoofdsteden. De stadhouder of het oudste lid van het hof opende de vergadering, elk kwartier benoemde een directeur en — met inbegrip van dezen — zes gecommiteerden. Zoodra de geloofsbriefen onderzocht waren, en deze achttien hunne taak hadden aanvaard, ging de leiding der vergadering op hen over. Zij deden de kleine zaken af, en onderwierpen de meer belangrijke aan den landdag. Over de voorstellen werd door de kwartieren afzonderlijk beraadslaagd en beslist, in vergaderingen, waar de burggraaf van Nijmegen resp. de drost van Veluwe en de landdrost van Zutphen het voorzitterschap bekleedden. De meerderheid der kwartieren besliste, behoudens enkele zaken ten aanzien waarvan overstemming was uitgesloten.

Gold het eene kwartierzaak, waarvoor toestemming of

¹⁾ Van Bronkhorst, 's Heerenberg (Berg), Baar en Wisch.

medewerking van den landdag noodig was, dan ging het voorstel van het kwartier uit. Welk aandeel elke macht had in het tot stand komen der wetgeving, zal het best duidelijk worden, als ik weergeef, wat enkele landrechten en landschapsresolutiën daarover vermelden.

Het landrecht van Veluwe en Veluwenzoom van 1604 werd ontworpen door ridderschap en steden van Veluwe, die er bekrachtiging op verzochten van den landdag. Deze besloot, het door de gedeputeerden der kwartieren met kanselier en raden te doen onderzoeken, verklaarde vervolgens op hun rapport het te bekrachtigen, en gelastte ten slotte alle Veluwsche ambtenaren er zich naar te gedragen, en het jaarlijks af te kondigen ¹⁾.

Het Zutphensche landrecht van 1604 kwam op geheel dezelfde wijze tot stand ²⁾.

Eenigermate anders ging het met het landrecht der 4 Bovenambten van het Nijmeegsche kwartier van 1686. De drang tot nieuwe codificatie van het recht van het kwartier ging hier uit van den landdag, die verschillende resolutiën in die richting nam. Eindelijk in 1680 kwam de kwartierdag met het concept van een landrecht voor de vier Bovenambten alleen. De landdag droeg het onderzoek van dit concept op aan het hof, dat tot bekrachtiging behoudens enkele wijzigingen in den titel over „testament-maeckinge” adviseerde. De landdag bekrachtigde het hierop, wij mogen zeggen in beginsel, want de eindredactie liet hij over aan het hof en de gecommitteerden uit zijn midden (de laatste 18) na inwinning van het hooge advies van den Prins van Oranje ³⁾.

Nog grooter was de invloed van het hof bij de vaststelling van het landrecht van Tieler- en Bommelerwaarden van 1721. Ook dit werd door de staten gesteld in handen van

¹⁾ Begin en slot van het landrecht.

²⁾ Begin en slot van het landrecht.

³⁾ Zie den aanhef van het landrecht en vergel. de Meester, Nederl. Jaarb. X 291.

het hof, dat ingevolge hunne opdracht er gecommiteerden van ambtman en ridderschap en van de verschillende gerechten over hoorde, om de „discrepante sentimenten... zooveel mogelijk te concilieeren". Vervolgens maakte het hof een nieuw concept, dat door den landdag werd bekrachtigd.¹⁾

De talrijke algemeene ordonnantiën en resolutiën kwamen tot stand, somtijds op verzoek van steden of belanghebbende kringen, somtijds na rapport en praeadvies van gecommiteerden of van deskundige lichamen, aan wie dit was verzocht, somtijds ook, en n.f. meestal na rauwelijsche behandeling in den landdag. Met de afkondiging en in werking stelling was het hof belast.

Het bovenstaande heeft ons doen zien, aan welke handen de rechtspraak en de wetgeving waren toevertrouwd. Nu ook ten aanzien van Gelderland een kort woord over de mate van invloed, die het Romeinsche recht er heeft geoefend.

Wilden wij op de woorden, ik zou bijna zeggen op de klanken der akten afgaan, dan zouden wij niet het minst voor Gelderland reeds vroeg aan beteekenis van het Romeinsche recht gelooven, maar wie op den keper ziet, laat zich niet verschalken.

Tal van Romeinsche of Romeinsch klinkende termen en phrases zien wij nu eens plotseling opkomen en dan weereven plotseling verdwijnen. Is er dan iets veranderd in het recht? Neen, er is slechts een aktenschrijver gekomen en heengegaan, die zijne oorkonden versierde met onbegrepen of halfbegrepen woorden, die hij hier of daar had opgevangen. Lang niet altijd is dit met zekerheid aan te toonen, omdat de schrijver niet genoemd wordt, maar er zijn staaltjes genoeg. Om slechts een te noemen, de akten geschreven door „Thiatbaldus humilis presbiter" die altijd gewagen van de „heredes et proheredes" van den handelenden persoon, en de getuigen, die

¹⁾ Zie den aanhef van het landrecht en vergel. de Meester, t.a.p.

hun handmerk zetten „manumittentes” of manumissores” noemen¹⁾. Wij zouden onzen tijd zeker deerlijk verkwisten, als wij op grond van zulke akten gingen zoeken naar van erfgenamen onderscheiden „proheredes” in het oud-Geldersche recht. Zoo zouden wij ons ook ongetwijfeld op een bedenkelijken dwaalweg laten brengen, als wij aan de toepasselijkheid van allerlei Romeinsche exceptiën gingen gelooven op grond van akten als die van 1256 — ik geef maar weer een voorbeeld — waarbij een verkooper renunciëert „exceptioni non numeratae et non traditae (!) pecuniae et omni juris auxilio tam canonici quam civilis, quod nobis competeret vel competere posset ad irritandum jam dictum contractum”²⁾.

Wij behoeven slechts te vragen, wie zouden dat Romeinsche recht hebben toegepast? De bureu, geërfden, ridders die recht spraken? Hoe zouden zij er achter gekomen zijn? Nog in later eeuwen, toen het hof zijn grooten invloed oefende, moest men bepalen, dat de ridders, die leden van het hof waren, geen juris doctores behoefden te zijn, en zouden wij dan bij de ridders, laat staan bij de boeren der dertiende eeuw eenige voorliefde voor, of zelfs eenige kennis van het Romeinsche recht mogen veronderstellen? Het antwoord ligt in de vraag.

Van eene wettelijke sanctie van het Romeinsche recht als subsidiair is in geen enkel middeleeuwsch Geldersch recht een spoor³⁾.

Wel hebben de hertog en zijne raden in de 16de eeuw en later blijk gegeven van voorliefde voor het Romeinsche recht, maar het was er ver van af, dat hunne voorliefde gedeeld werd door de rechtsprekers en wetgevers. Enkele staaltjes mogen dit getuigen.

¹⁾ Zie Sloet, Oorkb. 21, 22, 24, 26.

²⁾ Bondam, Charterb. 514.

³⁾ Het landrecht van Buren van 1383 a. 25 zegt: „alle zaken, die hijr niet voer bescreven en staen, die zellen staen tot den lantrechte alze tot Bueren in onsen lande ghelegghen is”. En ditzelfde gold ongetwijfeld ook elders, waar het geschreven recht zweeg.

Hoe reeds in de 15de eeuw de hertog prijs stelde op Romanistisch gevormde adviseurs, blijkt uit eene beschikking van 1468. Hij gaf toen aan de stad Zutphen de nominatie voor drie kanunnikspraebenden in de Walburgiskerk aldaar, die voortaan den naam van doctors-praebenden zouden dragen. Zij had daartoe te „benoemen” (op te geven dus) personen, die naar de regelen eener universiteit hadden verkregen den graad van doctor of licentiaat, of ook dien van „meyster in den VII vrijen consten of baccalaurii”, mits de benoemde in het laatste geval cautie stelde, van binnen 5 jaar den graad van doctor of licentiaat te zullen verwerven. De benoemde had het recht, nog 2 jaar te gaan in de praktijk te Rome of te Parijs, maar daarna moest hij „resideeren” (d. i. zich in het hertogdom of de graafschap vestigen), en c. q. den hertog adviseeren ¹⁾.

In 1526 werden van wege Karel van Gelre de titels over het „crimen laesae majestatis” voorgehouden aan de magistraten van Zutphen; zij antwoordden echter, dat zij die niet konden nazeggen „want wij ghene legisten sin ende plegen ons toe „helpen met onsen dusschen rechten nae onser stat rechten „ende gewonten” ²⁾.

Toen het ontworpen landrecht van Veluwe en Veluwezoon van 1565 om advies was gesteld in handen van kanselier en raden, gaven zij als hunne meening te kennen, o. a. „dat in een laatste artikel gecaveerd en gesteld behoorde te worden, dat van allet wat by den alden landtbriefff ende dese reformatie niet bevonden, vuytgedruckt off gespecificeert en wordt, syne Mat verstaet, dat daerinne geprocedeert, geordonneert en sunst gedaen ende gehalden sal worden nae beschreven rechten” ³⁾. De kwartierdag was echter van die beschreven rechten niet gediend, en het artikel werd noch in het landrecht van 1593, noch in dat van 1604 opgenomen.

¹⁾ Slichtenhorst, t. a. p. 571.

²⁾ Nijhoff, Ged. VI² bl. 866.

³⁾ Berns, Het landrecht van Veluwe en Veluwezoon van 1593, bl. 123.

Geleidelijk werd intusschen de tegenstand tegen het Romeinsche recht gebroken. Voorop stonden hier de kanselarij-ordeningen. Die van 1547 bepaalde in art. 27 „in alle saecken, daerof hier te voren geen vermaen gedaen is, sullen stadtholder, cantselaer ende raden volgen *die gemeine rechten*, behoudelyck lantrecht, stadrecht, lheenrecht, dyckrecht, waterrecht, laetrecht, thinsrecht ende olde gewoonten, die wy willen onverbreeckelyk onderhouden te werden”. Die van 1622 stelde in gelijken geest in art. 50 vast „In alle saecken, daer geen lantrecht, leenrecht enz. van bevonden worden . . . , sullen cantselaer en raden volgen de gemeene beschrevene rechten”.

Bepalingen van gelijke strekking koinen voor aan het slot der gereformeerde landrechten van de vier Bovenambten des Nijmeegschen kwartiers van 1686 en van de stad- en landrechten van Kuilenburg van 1680 en van 1742. Ook hier worden de rechters bij het ontbreken van stad- en landrecht, costumen en observantiën zoowel in civiele als in crimineele zaken verwezen naar de dispositie van de gemeene rechten.

En naar het Zutphensche stadrecht van 1615 XVI a. 12 moesten de advocaten en procureurs zich richten naar „der stadt willekeur, plebisciten, privilegiën, voorts olde ende wel heergebrachte ghewoonte ende jura municipalia” en waar dit alles ontbrak — maar ook eerst dan — moest men „volghen die keiserlycke beschreven rechten”.

Met die woorden gemeene rechten, gemeene beschreven rechten, keizerlijke beschreven rechten, zullen in deze bepalingen wel de Romeinsche rechten zijn bedoeld. Dit is wel niet boven allen twijfel verheven, maar toch waarschijnlijk. De uitdrukking „gemeine rechten” kwam ook voor in eene Nijmeegsche ordonnantie van 1608. In 1652 werd eene stellige interpretatie van die woorden gevraagd aan burgemeesteren, schepenen en raden, er bestond dus twijfel; de beslissing luidde, dat er onder waren te verstaan „de gemeine beschrevene civile Roomsche regten alleen”¹⁾.

¹⁾ Een mij toebehoorend Ms., Stadregt van Nijmegen, bl. 251. Soms

Nemen wij in alle genoemde bepalingen dezen zin van die woorden aan, dan mogen wij dus zeggen, het Romeinsche recht erlangde in Gelderland *subsidaire* kracht. Maar niet alle rechtsgeleerden waren tevreden met dat louter *subsidaire* gezag van het Romeinsche recht, het eenige waarschijnlijk, dat zij hadden geleerd en voor de toepassing waarvan zij hunne folianten — van Hollandsche, Fransche, Duitsche, Spaansche, Portugeesche, Italiaansche doctores, zoovele pontes asinorum voor de mediocre practijns — maar hadden na te slaan. Sommigen trachtten het van den tweeden naar den eersten rang te dringen.

Twee staaltjes daarvan, zeker niet zonder beteekenis. Allereerst een advies van H. Schrassert van 1698¹⁾. Er wordt daar vermeld, dat op zeker punt de wetgever van Elburg niet heeft willen afwijken van de gemeene beschreven rechten en de schr. gaat dan aldus voort „niet sonder redenen, dewijl dat selfs de natien ende provinciën, welke sich van 't keizerrijk hebben bevrijd, ende geassureert haere vrijdom, evenswel verstaen werden van de keiserlijke civile wetten sooveel te hebben gerecipient ende behouden, als sij bij speciale statuten en expresse coustumen niet expresselijk deselve hebben geabrogeert”. Hieruit spreekt zeker meer ingenomen met het Romeinsche recht, dan kennis van hetgeen in andere provinciën en landen recht was, maar de ontboezeming is nog vrij onschuldig. Anders is het in een tweede advies, van 1700 waar uit de algemeene stelling eene conclusie voor Gelderland wordt getrokken²⁾. H. Schrassert en Joh. Oortwijn Westenberg zeggen daar „dat ook niet seeckerder is, dan dat niet alleen generalyck in Belgio, maar ook

echter sprong men met die termen wonderlijk om. In 1597 werd b.v. te Tiel eene toovenares veroordeeld „volgende die Keizerlijke beschreven rechten, om met de koorde gewurgt en daarna tot pulver in den fuere doen verbranden, ende die asse in 't water te laten werpen” (Rink, Tiel I, bijl. C). Deze straf is nu toch zeker niet Romeinsch.

¹⁾ Schrassert, Cons. en Adv. IV, 145.

²⁾ Ald. IV, 172.

particulierlijk in deze provincie van Gelderland de gemeine Roomsche rechten in 'tdecideeren en uytwysen van 'tregt en regtsaecken sodaenigen auctoriteit, kragt en vigueur hebben, dat derselver dispositie moet worden gevolgt, wanneer men niet kan aenwysen de expresse woorden van een sta-tuut, ordonnantie en placæet van den souverain of oude ge-approbeerde gewoonte, die het contrarie sou medebrengen”.

Het Romeinsche recht zou dus den regel hebben gevormd, het inheemsche eene reeks van uitzonderingen. Dit, is — wij hebben het gezien — in lijnrechten strijd met de uit-drukkelijke bepalingen in verschillende Geldersche rechten, die het Romeinsche recht slechts als subsidiair erkennen, en het allermeeest met het Veluwsche, waar men nog in 1604, in het landrecht, in vigueur toen dit advies werd gegeven, zelfs van deze erkenning niet heeft willen weten.

Het is er dan ook ver van af, dat alle juristen de meening van H. Schrassert deelden. Integendeel verschillende, en daaronder van de meest gezaghebbende, waren van andere meening.

Ik noem in de eerste plaats Lamb. Goris¹⁾; deze zet de beteekenis, die in Gelderland aan het Romeinsche recht toe-komt m.i. zeer juist uiteen, als hij bij de beoordeeling van rechtsvragen deze volgorde aanwijst: „Primo inspicienda est consuetudo, si qua in scriptum redacta; secundo, eadem non existente recurrendum ad eam quae non scripto constat; tertio, subeat analogum consuetudinis²⁾; quarto si singula

¹⁾ Advers. jur. subcis. (1632). Tract. II, p. 1 n°. 28 vlg. en vooral IV § 1.

²⁾ Men voelt het, hier zit de groote vraag: moet men bij gebreke van uitdrukkelijke bepaling of stellige costume redeneeren uit het landrechtelijke stelsel, de landrechtelijke dogmatiek, als beide met het Romeinsche recht strijden, of terstond naar Pandectenplaatsen grijpen. Het eerste alleen kan juist zijn. Bij het tweede komt men tot de absurditeit van toepassing van bepalingen over de dos bij quaestiën van huwelijksvoor-waarden, van die over de patria potestas en het peculium, over de stipu-latie en de contractus reales op stoffen, die daarmee in geest en beginsel niets te maken hebben.

haec deficient, succedat jus civile Romanorum sive Caesareum”.

In de tweede plaats mag ik J. Pronck ¹⁾ aanhalen. Hij zegt, dat er in vroeger eeuwen veel vermaarde Geldersche rechtsgeleerden en costumiers zijn geweest, „omdat de Gelderse altijd haer bijzondere wetten, costumen en gewoonten gehadt en gebruyckt hebben, ten eene mael aliën van het Jus civile Romanorum, dat by haer gansch [niet] of weynich in gebruyck was” en klaagt, dat nu *sinds 60 à 70 jaar* het Roomsche recht in Gelderland de praeseance heeft gekregen. Hiertegen protesteert hij, en besluit: „ick segge dit niet tot verachtinge van het Jus civile Romanorum, alsoo daar seer veel schoone dingen in te vinden zijn, maer ten dien eynde, dat de Veluwsche Practisijns sich voor al behoorden te beneerstigen, dat sy de wetten, costumen en olde gewoonten eerst kenden, de saecken daer na dirigeerden, en het jus civile Romanorum niet als by gebrek en in subsidie gebruykten, ne antiqua statuta et consuetudines patriae pessundarentur”.

In de derde plaats verzet zich geen mindere dan J. Schraasert ²⁾ tegen wat hij een misbruik noemt, dat n.l. de rechtsgeleerden op elk geval „een decisoiren text uit het Corpus Juris Romani weten te passen, hetselve houdende voor haeren doctor et omnia: wel soo verre, dat sy tot haeren stock-regul stellen dat in alles, waar van of een statuit niet al te klaar is, ofte de gewoonte swygt, bij eene vastgestelde orde het Jus Romanum sive Caesareum, sive Pontificium succederen moet, even als of dat selfde ons gemeene recht ware, waeraen men sig in soo’n val sou moeten onderwerpen”. Hij verklaart het misbruik hierdoor, dat men aan de academiën van het vaderlandsche recht niets hoort en uitsluitend Romanistisch wordt onderwezen; vandaar, zoo meent hij, dat men zich te vaak van het Romeinsche recht bedient „sonder te onderscheiden de verscheidene sourcen en bronaderen, waer-

¹⁾ Animadversiones oft opmerckingen over het landrecht van Veluwen en Veluwezoon (1705). Opdr. bl. XI.

²⁾ Codex Gelro-Zutphanicus (1740), voorbericht.

uyt derselver wetten en gewoonten haeren oorspronck neemen". Dat het Romeinsche recht *subsidaire* kracht heeft, betwist ook Schrassert niet. Hij meent echter, dat het eerst na de costumen van aangrenzende landen, ook na het Saksische recht in aanmerking mag komen.

Uit het vroeger opgemerkte is gebleken, dat de invloed van rechtsgeleerden op de rechtspraak in Gelderland wel niet overal overwegend, maar dan toch belangrijk was en geleidelijk steeg. Uit het laatst medegedeelde volgt, dat reeds in de 17de eeuw eene neiging begon op te komen om aan het Romeinsche recht eene grootere plaats in te ruimen, dan die het toekwam, maar ook, dat zich tegen die neiging krachtige stemmen hebben doen hooren.

Ik durf niet beslissen van hoe grooten invloed hunne aansporingen geweest zijn. Bedenken wij echter, dat J. Schrassert, J. J. van Hasselt en anderen in de 18de eeuw het hunne hebben gedaan, om de kennis van het inheemsche recht te bevorderen, dan mogen wij gissen, dat het misbruik waarop de eerste wees, voorzooover het uit onkunde voortspoot, iets zal zijn afgenomen.

En letten wij dan op de klacht van J. Copes van Hasselt (1763) dat het aanzien van het Romeinsche recht daalt¹⁾, dan is ons dit eene reden te meer om te vermoeden, dat na de eerste helft der 18de eeuw aan het Romeinsche recht in Gelderland in meer gevallen slechts die kracht zal zijn toegekend, die het volgens de wetten had.

¹⁾ In de voorrede van de tweede uitgave zijner in 1760 te Utrecht verdedigde dissertatie „De usu atque auctoritate juris civilis Romanorum in Gelria", waarin hij de *subsidaire* kracht van het Romeinsche recht bepleit.

HOOFDSTUK VII.

Rechters en rechtsvorming in Holland, Westfriesland en Zeeland.

De onderdeelen van het latere Holland zijn, evenals die van de meeste andere provinciën eerst zeer geleidelijk in handen van denzelfden graaf gekomen en omtrent het hoe en wanneer zijn wij zeer onvolledig ingelicht ¹⁾.

De eerste graaf, dien wij vermeld vinden, is een Gerolf, die omstreeks 885 het graafschap in Kennemerland bezat onder opperheerschappij van den Noormannen-hertog Godfried ²⁾.

In 889 wordt vermoedelijk dezelfde weer vermeld. Koning Arnulf noemt hem dan „comes noster” en schenkt hem een aantal goederen *in zijn graafschap* tusschen den Rijn en Suiherdeshage ³⁾. Daaronder behoort o. a. Norha (vermoedelijk Noordwijk). Wij mogen uit deze oorkonde zeker wel afleiden, dat hij toen reeds een tweede graafschap ten zuiden van Kinhem (Kennemerland) in handen had.

In 969 vernemen wij, dat het „forestum Wasda” in het graafschap van graaf Dirk ligt ⁴⁾. Bij gebreke van gegevens

¹⁾ Kluit, *Historia Critica Comitatus Hollandiae*; Tegenwoordige Staat v. Holland I, 35, vlg.; Bolhuis v. Zeeburgh, *Over de Gesch. der eerste graven uit het Hollandsche huis*; J. C. Ramaer, *Geogr. Gesch. van Holland bezuiden de Lek en de Nieuwe Maas in de middeleeuwen* (Versl. Kon. Ak. v. W., Afd. Letterkunde, N. R. II, n°. 3).

²⁾ Bolhuis v. Zeeburgh, t. a. p.

³⁾ v. d. Bergh, *Oorkb.* I, 17.

⁴⁾ Ald. 30.

over de juiste ligging van dit woud, zegt ons echter deze oorkonde niet veel.

In 985 schenkt koning Otto III aan zijnen getrouwen graaf Dirk in eigendom blijkbaar zeer aanzienlijke bezittingen, die hij tot nog toe in leen had in de graafschappen „Masalant, Kinhem, Texla”¹⁾. Het is al weder geene gewaagde veronderstelling, dat die drie reeds toen *zijne* graafschappen waren.

Dirk III, in 993 zijn vader opgevolgd, had in de oorlogen, gedurende zijne minderjarigheid gevoerd, een aanzienlijk deel van zijne landen verloren. Meerderjarig geworden trachtte hij met geweld het verlorene te herwinnen en zijn gebied en gezag uit te breiden. Niet zonder goed gevolg. In 1018 wist hij zich meester te maken²⁾ van een gebied om Bodegraven, van de „silva Meriwido” — waar hij een kasteel bouwde³⁾, en ondanks den keizer een tol hief⁴⁾. Eene poging van den bisschop van Utrecht, met hertog Godfried van Lotharingen verbonden, om den graaf het veroverde gebied weder te ontweldigen, mislukte volkomen, en nog in hetzelfde jaar werd deze door den keizer in het bezit van die streek bij de Merwe (Holland, het latere baljuwschap Zuid-Holland) bevestigd⁵⁾.

In 1064 gaf koning Hendrik IV dit en ander gebied aan den bisschop terug⁶⁾. Ten deele had zeker deze beschikking gevolg met name voor verschillende ambachten in het oosten. Althans in 1281 gaf de bisschop aan Floris V de ambachten Oude-water, Woerden en Bodegraven in pand⁷⁾; hij bezat ze dus toen; maar die verpanding was ook het begin van het einde van zijn gezag.

Bij dezelfde akte verpandde de bisschop aan den graaf

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 40.

²⁾ Kluit, Hist. Crit. I, 2 bl. 34.

³⁾ Ald. 35 vlg.

⁴⁾ Vgl. Thietmar Merseb. VIII, 13, M. G. SS. III 869.

⁵⁾ Kluit, t. a. p. 46.

⁶⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 56.

⁷⁾ Ald. II, 174 (vgl. ald. 460, 461 en 493).

Muiden, Weesp, Diemen en Bindelmerbosch. Naardinclant was in 1282 eveneens in 's graven bezit¹⁾.

Nog bezat graaf Dirk in 1064 grafelijk gezag in Westfriesland²⁾. Waarschijnlijk strekte zich nog voor het einde der 11de eeuw 's graven gezag over nagenoeg geheel het tegenwoordige Noord- en Zuid-Holland uit³⁾. Onbetwist bleef het echter sinds dien tijd op verre na niet; allermint in Westfriesland, dit is bekend. Bij de zooeven aangehaalde akte van 1064 droeg de graaf aan de Utrechtsche kerk over „comitatum omnem in Westflinge et circa oras Rheni, quem Theodoricus comes habuit, cum omnibus ad bannum regni pertinentibus”; hij deed dit zeker niet, omdat zijn gezag er zoo vast stond.

En met moeite kreeg hij het terug. In 1284 huldigden hem die van Wieringen en namen zij het Kennemer recht aan, maar onder deze voorwaarde „dummodo id salvis corporibus et bonis, propter Westfrisiones repugnantes possint explere”⁴⁾. Na langen strijd⁵⁾ onderwierpen zich dan in 1288 eerst die van Houtwouderambacht en beloofden den graaf als hun rechten heer onderdanig te zijn⁶⁾, in het volgende jaar die van het ambacht Oistermancogge, Nywendorpe, Oudenidorpe, Bersinhorne en Winkele⁷⁾ op dezelfde voorwaarden; eveneens in 1289 die van Drechterland⁸⁾ en van verschillende andere ambachten, die de bemiddeling van den elect van Utrecht hadden ingeroepen⁹⁾.

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 206.

²⁾ Ald. I, 55.

³⁾ Behoudens altijd het recht der bijzondere emunititsheeren, wier rechten ik hier onmogelijk kan nagaan. Ik noem alleen Strijen, waar in 992 eene gravin Hilsuindis wordt vermeld (v. d. Bergh, Oorkb. I, 41), en Amstelland, in 1019 een leen van de Utr. kerk.

⁴⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 222.

⁵⁾ Vgl. ald. 281.

⁶⁾ Ald. 282.

⁷⁾ Ald. 283.

⁸⁾ Ald. 287.

⁹⁾ Ald. 296.

In 1282 stond Jan van Persijn „jurisdictionem et dominium judicandi” in Waterland en Zeevang aan graaf Floris af¹⁾.

In 1280 erlangde Floris V van de abdis van Elten, die het voorlang had bezeten, „Naardinklant cum omnibus pertinentiis suis, dominio, jurisdictione, redditibus, obventionibus caet.”²⁾.

In 1311 droeg bisschop Guy aan den graaf zijne rechten op Amstelland en het land van Woerden over³⁾.

In de verschillende onderdeelen van zijn gebied deed de graaf zich vertegenwoordigen door baljuwen. De meeste baljuwschappen correspondeeren met oude graafschappen, en de rechten, waarvan de uitoefening aan de baljuwen is toevertrouwd, zijn in hoofdzaak de oude gravenrechten. De verschillende oorzaken na te gaan, die hier tot splitsing, daar tot samenvoeging, ginds tot grensverschuiving hebben geleid, ligt — voor zoover al mogelijk — buiten mijn bestek. Genoeg zij het, op te merken, dat er van het oude genoeg is overgebleven om ons de conclusie te veroorloven, dat de baljuwschapsorganisatie in de graafschapsinrichting haar ontstaan vindt.

Wij ontmoeten o. a. de volgende baljuwen en baljuwschappen⁴⁾: Texel (1372)⁵⁾, Westfriesland (1299)⁶⁾, Houtwouderambacht en Drechterland (1298)⁷⁾, Medemblik (1414)⁸⁾, Ken-

¹⁾ Onder beding, dat zijn zoon de helft daarvan in leen zou hebben. v. d. Bergh, Oorkb. II, 203.

²⁾ Ald. 167. Behoudens de rechten die Gijsbr. van Amstel er mocht kunnen doen gelden (Zie ook de oorkonden van 1248 en van 1285, (v. d. Bergh, Oorkb. I, 168, II, 249).

³⁾ v. Mieris, II, 121. De bisschop gelast dan zijne baljuwen, rechters... ambachtsluiden, verder geene regeeringsrechten meer voor hem uit te oefenen. In 1300 had Guy dit van graaf Jan in leen ontvangen (ald. 11).

⁴⁾ Zie ook v. Richthofen, Unters. über Fries. Rgesch. III, 98 n. v. d. Houve, Handvest-chron. I, 95.

⁵⁾ Priv. v. Texel 3.

⁶⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 507. Zie echter Pols, Westf. stadr. I, bl. XV.

⁷⁾ v. d. Bergh, t. a. p. II, 482. Zie hierna.

⁸⁾ Pols, Wfr. St. I, 29.

nemerland 1252)¹⁾, Waterland (1306 twee baljuwen)²⁾, Waterland en Amstelland (dezelfde baljuw 1345)³⁾, Amstelland (1320, 1325)⁴⁾, Rijnland (1295)⁵⁾, 1316)⁶⁾, Delfland (1248, 1310, 1316)⁷⁾, Woerden (1321, 1345)⁸⁾, 's Gravenhage (1400, 1431)⁹⁾, Nortich (1400)¹⁰⁾, Schieland (1237)¹¹⁾ Zuid-Holland (1230, 1266)¹²⁾, Voorne (1342, 1362)¹³⁾.

Ook op de Hollandsche baljuwen mogen wij in het algemeen toepasselijk achten, wat wij lezen in de handvesten van Zierikzee van 1248¹⁴⁾, dat de baljuw „es als grave in des conincs stede” en bij Matthyssen in zijn rechtsboek van den Briel¹⁵⁾, dat den baljuw „es bevolen van der heerlicheyt te bewaren 't recht te landwaert als in de steden” — laat ik er bij zeggen, voor zoover de laatste niet aan zijn bewind onttrokken zijn.

De baljuw is, wat elders, naar ons is gebleken, de drost, de ambtman en ten deele de maarschalk is.

De baljuwschappen zijn verdeeld in schoutambachten. Regel is — uitzonderingen zullen ons blijken — dat elk baljuw-

¹⁾ v. d. Bergh, t. a. p. I, 321.

²⁾ Kron. Hist. Gen. XV, 77.

³⁾ v. Mieris, Ch. II 699.

⁴⁾ Regesta Hannon. 87. S. Muller Fz. Reg. en Reken. (Hist. Gen. N. Ser. 53 I, bl. 34).

⁵⁾ v. d. Bergh, t. a. p. II, 418. Zie ook S. v. Leeuwen, Cost. v. Rijnland 54.

⁶⁾ Reken. Holl. I, 33.

⁷⁾ Cartul. Mariënw. 49; Reg. Hannon. 33; Reken. Holl. I, 46.

⁸⁾ Reg. Hannon. 96, S. Muller Fz., Reg. en reken. t. a. p. 34.

⁹⁾ Charterb. v. Friesl. I, 313, Resol. v. d. Hove, 236.

¹⁰⁾ Charterb. v. Friesl. I, 313.

¹¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 110.

¹²⁾ Balen, Dordrecht, 7; v. d. Bergh, Oorkb. II, 520. In 1252 worden genoemd een baillivus totius Hollandiae en een subbaillivus Sud-Hollandiae (v. d. Bergh, Oorkb. II, 295).

¹³⁾ Alkemade en v. d. Schelling, Beschr. v. d. stad Briele en den lande van Voorn II, 28, I, 91.

¹⁴⁾ v. d. Bergh, t. a. p. I, 246.

¹⁵⁾ Uitg. Pols en Fruin, bl. 39.

schap is een hoog, elk schoutambt een laag rechtsgebied. Beide kunnen onmiddellijk staan onder het gezag van een grafelijken ambtenaar, beide ook kunnen als hooge, resp. lage heerlijkheden zijn uitgegeven¹⁾. In dit laatste geval stelt de heer er de ambtenaren aan, en oefenen zij hun gezag onmiddellijk in zijn naam. Zulk eene uitgifte kan gepaard zijn gegaan met, of geleid hebben tot verplaatsing van gebiedsgrenzen, maar niet overal is dit het geval geweest. Op de inwendige organisatie van het gebied, met name op de rechterlijke inrichting is in den regel die uitgifte van weinig invloed geweest, en ik behoef dus van de meeste heerlijkheden niet afzonderlijk melding te maken.

Naast de gemeenschappelijk Germaansche elementen in die inrichting, en punten van overeenkomst die aan den invloed der Hollandsche graven zijn toe te schrijven, vertoonen de onderdeelen ook hier meer of min belangrijke punten van verschil, meerendeels te verklaren uit onderscheid in oorsprong der bevolking. Deze dwingen ons ook hier tot afzonderlijke behandeling.

Allereerst een woord over Kennemerland.

De schoutengerechten zijn hier — het herinnert aan hun Frieschen oorsprong — oudtijds samengesteld geweest uit schout, azyg (asega) en geburen.

Zij werden in schepenengerechten omgezet in 1292, toen werd bepaald „voerd, dat de azeghe wysen souden in Kenemaerland, dat zullen die schepenen wysen in alsulken rechte als die azighen wisen souden”²⁾.

Naar het handvest van 1322 kiest het volk zelf zijne sche-

¹⁾ Een verlijfbrief van eene ambachtsheerlijkheid — „die ambachttheerschap ende daghelycks gherechte van onsen dorpe van Wtgeest” —, vindt men o. a. bij van Santen, 81, vgl. ald. 89. Zie omtrent de aanstelling der schouten in de heerlijkheden, ald. 376, en omtrent de vraag van de verlecuing van den ban door de baljuwen aan de schouten, ald. 347, Lams, 416—437.

²⁾ v. d. Bergh, t. a. p. II, 375; v. Santen, Gener. Priv. en Handv.

penen¹⁾, naar dat van 1404 a. 4 stelt de graaf ze aan, of doet hij ze aanstellen, telken Goeden Vrijdag²⁾; later zien wij weer bij herhaling aan het aftredende schepenencollege met andere bestuurders de keuze der nieuwe schepenen opdragen³⁾. Hun aantal is ongelijk. In vele ambachten wordt ter wille van de ingezetenen, omdat hunne draagkracht gedaald is, het aantal verminderd⁴⁾. De tot schepenen gekozenen zijn op boete verplicht, het ambt te aanvaarden. In 1467 trachten er twee te vergeefs aan dien plicht te ontkomen; zij worden ieder tot eene boete van 10 pond veroordeeld „omdat sy dingheden, dat sy gheen schepenen souden wesen, omdat sy uytreysende luyden waren, ende van noode heur broot mosten winnen”⁵⁾.

Vermoedelijk hebben de schepenen wel altijd op vaste dagen te recht gezeten. Hoe dikwijls, dit blijkt ons eerst in 1561, als wordt bepaald, dat de schouten de schepenen niet zullen mogen „molesteeën” om vaker te recht te zitten, dan tweemaal ’s weeks, Dinsdags en Vrijdags, behoudens het geval, dat een uithoemsche recht begeerde overdwersnacht⁶⁾.

v. Kennemerlandt, 2. Het handvest v. 1292 is met onbeteekenende veranderingen opnieuw verleend in 1415 (v. Santen, 28).

¹⁾ v. Santen, 11. Zie over de keuze der schepenen ook Lams, Handvesten en privilegiën van Kennemerlandt, 154 vlg.

²⁾ Ald. 24. Memoriael v. d. bailliuwen v. Kennemerlant, § 6 bl. 7. De keuze door den baljuw heeft somtijds plaats uit dubbeltallen, door den magistraat opgemaakt, b.v. 1611 (ald. 115).

³⁾ B.v. voor den ban van Oostzaan 1651 (v. Santen 148).

⁴⁾ B.v. in Limmen 1397, Uitgeest 1398, Ackersloot 1399 van 8 op 5, in Eemskerk 1420 van 7 op 5. Verder werden somtijds ambachten gesplitst en kleinere gevormd, die dan een geringer aantal schepenen kregen zooals in 1401 Groede en Petten ieder 3, evenzoo Nieuwerkerk en Schalkwijk met Vijfhuizen, die vroeger te zamen 7 hadden, later ieder 3 (Ald. 82, 80, 77, 97, 102, 261). Na 1630 konden overal in kleine zaken 3 schepenen vonnissen „op ja en neen” — in Drente zou men gezegd hebben „bi keur ende tal” (ald. 335). In Nijenburg hadden de dorpen 7 à 5 schepenen, Cost. 1570 B a. 3 (Versl. Rbr. I, 83).

⁵⁾ v. Santen 181.

⁶⁾ Ald. 67. In Aalsmeer rechtten zij in de 17de eeuw eens in de 14 dagen (ald. 251).

Het vinden (voorstellen) van de beslissing werd aan één opgedragen; volgden de anderen of — mogen wij misschien zeggen — de meerderheid, dan was er een vonnis.

De schout moest er zich bij neerleggen, had geene stem ¹⁾ en mocht het niet weerspreken.

In 1561 a. 14 werd bepaald, dat schepenen, indien zij geene beslissing durfden nemen, en begeerden met wijzeren te consuleeren, van partijen mochten verlangen, dat zij consultatie-geld zouden inleggen. Weigerden deze, dan wezen schepenen naar zij wijs waren, en moesten partijen zich bij hun vonnis neerleggen ²⁾. Deze uitsluiting van hooger beroep, zal wel hierdoor te verklaren zijn, dat de wijzeren, van wier raadpleging hier sprake is, niet waren rechtsgeleerden, maar het hoogere rechtscollege, op het vernemen van welks oordeel de partijen dus door hunne weigering getoond hebben, geen prijs te stellen. Ik acht dit waarschijnlijk, vooral met het oog op het artikel van de costumen der lage vierscharen, dat schepenen aanraadt om in zaken boven zeker bedrag partijen maar liefst „met rypen rade” (¹⁾ naar den hoogerem rechter te verwijzen ³⁾. Zulk een wantrouwen zou moeilijk verklaarbaar zijn, en zulk een raad zou niet licht zijn gegeven, als raadpleging van de rechtsprekenden met rechtsgeleerden hier in de gebruiken was doorgedrongen.

Boven het schoutengerecht stond het gerecht van baljuw en mannen, ongetwijfeld uit het Frankische gravengerecht gesproten. Het was samengesteld uit baljuw en mannen ¹⁾, dat zijn 's heeren mannen, leenmannen, of, zooals zij ook worden genoemd, welgeboren mannen ²⁾.

Aanvankelijk mochten alle welgeboren mannen opkomen,

¹⁾ Handv. 1292 (v. d. Bergh 375, v. Santen 8), 1415 (v. Santen 28; zie ald. 189), Cost. lage Viersch., ald. 190.

²⁾ Ald. 67.

³⁾ Ald. 197.

¹⁾ Handv. 1404 a. 6 (v. Santen 25), vgl. Handv. 1292 en 1415 (ald. 6 en 33).

²⁾ Welgeborenen zijn de mannen van riddermatige geboorte (zie mijne Aant. op de Groot's Inleiding, bl. 43). Rechtsens dekken de begrippen

en kwamen zij ongetwijfeld op in voldoende getale. Langzamerhand echter verflauwde de belangstelling, en werd de vierschaar ook hier ¹⁾ gevuld met die mannen welke door partijen „op hun dag gebeden” waren, de goede vrienden en bekenden van beide partijen, de slechtsten onder de rechters dus. Om dezen misstand weg te nemen, schreef Philips II in 1566 voor, dat de baljuw jaarlijks eene voordracht van 14 „van de bequaemste ende ghepractiseerste leenmannen” zou doen, waaruit 's graven raad (hof) 7 zou kiezen, om met den baljuw vierschaar te houden. Deze 7 zouden *verplicht* zijn ter rechtspraak op te komen, terwijl alle anderen hiertoe gerechtigd bleven ²⁾. In 1648 werd voorgeschreven, dat crimineele vonnissen en eindvonnissen ten civiele moesten worden gewezen door 7 mannen, terwijl voor interlocutoire 5 konden volstaan ³⁾. Was een der benoemden verhinderd, dan mocht de baljuw een der 14 voorgedragenen in zijne plaats oproepen ⁴⁾.

Van vaste dagen voor de zittingen van het baljuwsgerecht — de hooge vierschaar, zooals het veelal genoemd wordt — is mij niet gebleken. Zoo zij er oudtijds waren, dit staat in elk geval vast, dat de baljuw zoo vaak noodig de mannen mocht samenroepen, tot buitengewone zittingen dus; maar bedenken wij, dat nog in 1556 naar oude gewoonte de klager „telcker vyrscharedagh” den mannen een „ryckelycken mael-

leenman en welgeborene elkaar volstrekt niet, maar feitelijk mag men zeggen, zoo goed als geheel. Alleen welgeborenen konden leenen hebben, en een mondige welgeborene zonder leen was vermoedelijk een witte raaf. In elk geval zijn al 's graven welgeborenen mannen zijne leenmannen.

¹⁾ Wij ontmoetten reeds elders hetzelfde verschijnsel. In 1545 zien wij den baljuw rechtspreken met 9 leenmannen (v. Santen, 278).

²⁾ v. Santen, 287 vgl. 344. Zij genieten een vacatiegeld van 8 st. Brab. Sinds 1648 werd de voordracht opgemaakt door baljuw en mannen. In dat jaar werd de benoeming gegeven aan den stadhouder (ald. 356). In gelijken geest Cost. v. Nijenburg 1570 A 1 en 2 (Versl. Rbr. I, 81).

³⁾ Ald. 356.

⁴⁾ Ald. 358.

tydt bereiden" moest, dan nemen wij aan, dat menigeen voor het uitlokken van eene buitengewone zitting zal zijn teruggeschrikt ¹⁾).

Ook in de vierschaar van baljuw en mannen werd er voor elke zaak een ordelwijzer aangewezen, die zijn beraad mocht nemen en, was hij ook op den laatsten hem openstaanden termijn verhinderd, zelf op te komen, schriftelijk zijn ordel mocht inzenden, „syn tuygh doen onder syn zeghel” ²⁾).

Wat de competentie betreft, in persoonlijke civiele zaken waren beide, lage gerechten en hooge vierschaar bevoegd. Dit blijkt o. a. uit eene certificatie van 1549 inhoudende, dat niemand onder den baljuw van Kennemerland gezeten, een ander in actione personali anders in rechte mag betrekken, dan voor zijn dagelijkschen rechter, hetzij baljuw of schout ³⁾). Het is trouwens ook met de Frankische regelen in volkomen overeenstemming.

Intusschen, de welgeborenen behoefden zich de rechtspraak der schepenengerechten, waarin zij niet door hunne gelijken zouden worden geoordeeld ⁴⁾), niet te laten welgevallen. Zij konden zich op hun welborenschap beroepen en verwijzing hunner zaak naar de hooge vierschaar vorderen ⁵⁾).

In zaken om onroerend goed was — en ziehier eene uit Friesche bron gesproten afwijking van het Frankische recht — bij uitsluiting het schoutengerecht bevoegd. Dit hangt samen met de wijze van berechting door „zeventuig” ⁶⁾). De actie

¹⁾ v. Santen, 286.

²⁾ Ald. 180.

³⁾ Ald. 282.

⁴⁾ In de schepenengerechten konden ook huislieden zitten, en zaten waarschijnlijk alleen deze.

⁵⁾ Handv. 1455 a. 8 (ald. 48).

⁶⁾ Ik noemde het reeds bij herhaling, en besprak, bl. 243, den vorm, waarin het in Drente voortleefde. Zie over het zeventuig in Kennemerland Handv. 1292 (v. Santen 4), 1415 (ald. 31), Dingtaal (ald. 209) en in het algemeen o. a. J. G. C. Joosting, Onuitgegeven oorkonden betreffende het zeventuigsrecht met eene inleiding; R. Fruin, Over waarheid, ken-

werd aangebracht voor de schepenbank, partijen verbonden zich door het geven eener wedde om de beslissing over te laten aan zeven naastgelanden. Zij werden door de bank ten zevenen gewezen. Deze uitspraak was — zooals aanvankelijk elk Frankisch bewijsoordeel — wat wij thans noemen een voorwaardelijk eindvonnis. De zeven legden na onderzoek hunne verklaring af ter terechtzitting, deden hun „tuygh”, dat — eveneens overeenkomstig de oud-Germaansche gebruiken — niet liep over feiten alleen, maar de conclusie van de zeven uit de feiten bevatte. Alleen indien de zeven onderling van meening verschilden kwam — en dit hing misschien samen met een ouden eisch van eenstemmigheid bij alle beslissingen — eene bevestiging van het oordeel der meerderheid bij schepenvonnis te pas ¹⁾.

In boetstraffelijke zaken was oudtijds ongetwijfeld het schoutengerecht bevoegd. Dit volgt wel uit het handvest van 1303 ²⁾ volgens hetwelk halfedelen en daar beneden door den schout moest worden gelast, elkaar voor zijne bank te „schuldigen”. Weigerden zij dit, zoo zou hij hen dagen voor den baljuw, die dan de zaak zou berechten, en wie den schout recht geweigerd had zou in eene boete veroordeeld worden.

Intusschen, dit blijkt wel, berecht werd de zaak dan toch door baljuw en mannen, als een der partijen het verlangde.

Hieruit zou de gelijke competentie van baljuws- en schou-

ning en zeventuig in de rechtspleging van Holland en Zeeland (Nijhoff's Bijdr. 3de R. IV, 1).

¹⁾ Er zijn aanwijzingen, dat hier en daar in later tijd het eerste vonnis van schepenen, waarbij partijen „aen zevenen gewesen” worden, meer het karakter van een interlocutoir krijgt, terwijl dan op het zeventuig het eindvonnis volgt, b.v. Nijenburg 1570 A 6 (Versl. rbr. I, 84). Deze ontwikkeling, die met de ontwikkeling van het Germaansche bewijsrecht in het algemeen overeenstemt is m. i. niet door al onze schrijvers juist gevat.

De oude opvatting spreekt zeer duidelijk o. a. uit eene Utrechtsche oorkonde van 1333 bij Matthaeus de Jure Gladii 523.

²⁾ v. Santen 10.

tengerecht in zake van lage rechtsmacht spreken. Wel schrijft het handvest van 1292¹⁾ voor, dat niemand den anderen te hove zal dagen „van stucken, die den schout schuldigh is te berechten”, maar welke de sanctie is geweest van deze bepaling, is ons niet bekend, en het handvest van 1303 doet ons vermoeden, dat het niet was eene onbevoegdverklaring van de hooge vierschaar in die zaken, maar eene boete.

Hiervoor pleit ook het handvest van 1346 a. 2²⁾, volgens hetwelk partijen, die zich „verwilkeurden ter waerheydt te blijven”, door baljuw en mannen werden berecht. De „waarheid” is een bijzondere bewijsvorm. De vrije keuze hiervan zou geene berechting door baljuw en mannen mee hebben gebracht, indien niet de keuze van berechting door hen reeds had vrijgestaan.

Uit de gelijke bevoegdheid van hooge en lage vierscharen in zaken van 's heeren breuken laat zich ook het best een artikel van de costumen der lage vierscharen verklaren, dat ik reeds aanhaalde. Het zegt, dat schepenen het best zullen doen, met zaken boven de 24 schellingen, door den schout van 's heeren of 's baljuws wegen voor hen aangebracht, naar baljuw en mannen te verwijzen.

Eene schrede verder op den weg der beperking van de bevoegdheid der schepenenbanken en van verdeeling der rechtsmacht tusschen hooge en lage vierschaar, zoodat elke hare uitsluitende competentie kreeg, hebben wij dan te zien in de bepaling van 1561 a. 4, volgens welke de baljuw om eene breuke van 42 stuivers of daar beneden in eersten aanleg moest aanspreken voor de lagere vierschaar³⁾.

Daarmede was niet gezegd — hetzij uitdrukkelijk opge-

¹⁾ v. Santen 7, v. d. Bergh, II, 376.

²⁾ v. Santen 13.

³⁾ v. Santen 64. Vgl. Lams, t. a. p. 225 vlg., Cost. v. Nijenburg 1570 B 3 (Versl. Rbr. I, 84). Zie ik hierin terecht eene latere ontwikkeling, dan mogen wij er tevens uit afleiden, dat de opteekening van de Costumen der lage vierscharen ouder is dan 1561.

merkt — dat over alle hoogere breuken door de vierschaar van baljuw en mannen moest worden recht gedaan. Met name over de berechting van vechterijen met hoogere boeten, het vaststellen en toepassen van vechtkeuren, is in de 17de eeuw lang en veel gestreden ¹⁾. Bij herhaling, b. v. in 1614, 1623, 1643, zien wij door schepenen tot een hooger bedrag veroordeelen ²⁾.

Over crimineele zaken oordeelden bij uitsluiting baljuw en mannen ³⁾.

Zoo ook over welborenschap ⁴⁾, en naar het schijnt over enkele andere zaken, zooals belastingaanslag, die trouwens met het welborenschap samenhang ⁵⁾, en over weigering om het schepenenamt te aanvaarden ⁶⁾.

Eindelijk waren zij rechters in hooger beroep in alle zaken, door schepenen beslist ⁷⁾, niet, dit merke men op, in zeven-tuigzaken.

Wij mogen dus zeggen, de hooge vierschaar is het Frankische gravengerecht, waarin hier, als in vele andere gouwen als oordeelaars alleen de edelen zijn overgebleven. Het is in sommige zaken het gerecht bij uitnemendheid ⁸⁾. Rechtsens deelt het in andere zaken zijne bevoegdheid met de schepenen-gerechten. De competentie der laatsten is echter in den loop der tijden ingekrompen. En feitelijk is waarschijnlijk alleen

¹⁾ Zeer belangrijke bijzonderheden hierover worden medegedeeld bij Lams, t. a. p. 222 vlg.

²⁾ Ald. 315 vlg.

³⁾ 1346 a. 12, 1426, 1549, 1595, (v. Santen 16, 42, 284, 292).

⁴⁾ Hier en elders zie van Spaen, Burgerl. rechtsgeb. 4.

⁵⁾ 1397, v. Santen 22.

⁶⁾ Ald. 181.

⁷⁾ Ald. 3 (1292), 184, 273 (1517). Naar luid van de Costumen der lage vierscharen mocht men na de oprichting van het hof „omisso medio", d. i. met voorbijgang der vierschaar van baljuw en mannen, ook voor het hof appelleren. Ook in de Cost. v. Nijenburg 1570 B. a. 4 lezen wij, dat sinds 30 à 40 jaar deze keuze den appellanten open staat (Versl. rbr. I, 84).

⁸⁾ Ook voor niet-edelen; vandaar b.v. de bepaling, hoe men een bedeschuldigen man moet dagen voor den baljuw (1292, v. Santen 5).

de hooge vierschaar het gerecht over zaken van edelen geweest ¹⁾.

Naast de beide genoemde vierscharen stond oudtijds het hofding of graafding, naar het mij voorkomt door van Spaen ²⁾ ten onrechte met de hooge vierschaar vereenzelvigd.

Het handvest van 1292 leert ons daarover het volgende ³⁾: schout en schepenen zullen „t'graefdinghe bannen”, d.i. ten graafdinge oproepen, des Dinsdags en Woensdags na St. Pontiaansdags (14 Januari). Het graafding wordt gehouden des Donderdags, Vrijdags en Zaterdags daarna, „ende — zoo vervolgt de graaf in zijn handvest — „daer sullen wy selve wesen t'antwoorde, aldaer te rechtene dien klaget, nae Kennemerrecht ende nae *schependoem*”. De graaf mag het ding uitstellen tot een anderen genoemden tijd en hij mag, na zelf het ding te hebben geopend, een vrijen ridder in zijne plaats stellen.

Dat wij hier niet de zitting van baljuw en mannen voor ons hebben is duidelijk. Er wordt niet gewaagd van den baljuw als voorzitter bij verhindering van den graaf, en, wat volkomen afdoend is, er wordt recht gedaan naar *schependoem*, niet naar mannen wijzinge.

Wij zullen ons wel niet vergissen, wanneer wij dit graven- of banding in verband brengen met het in Friesland eveneens eenmaal 's jaars gehouden graafding ⁴⁾, en het dus beschouwen als van Frieschen oorsprong.

Intusschen, het paste beter in de Friesche organisatie dan in de Kennemer. In Friesland was het schoutengerecht echt ding, het gravengerecht eene vereeniging van de schoutenbanken van de gouw, tot het berechten vermoedelijk van onafgedane zaken, weersproken vonnissen, gevallen van wederhoorigheid. Maar daarnaast kon m.i. geen plaats zijn voor

¹⁾ Het recht van Assendelft stemt — het behoeft nauwelijks vermeld — in hoofdzak met het algemeene Kennemer recht overeen. Zie Handv. v. Assendelft, bl. 5, 42 vlg.

²⁾ Verhandeling over het hooge rechtsgebied 35.

³⁾ van Santen, I vlg.

⁴⁾ Zie hiervóór bl. 57. Ook het Friesche gravending, wij zagen het, duurde drie dagen.

het gerecht van baljuw en mannen, dat geen Frieschen oorsprong had. Zie ik dan ook wel, dan heeft het eerste voor het tweede moeten wijken.

Wel vinden wij in later tijd een ander gerecht onder den naam van *bandingh*, dat wordt afgeleid van het „graefdinghe ende hofdinge”¹⁾, maar het is geen gravengerecht meer, het wordt gehouden door den schout in en voor hetschoutambt.

Het verdient intusschen onze volle aandacht, omdat het in zijn ouderwetsch karakter eenige gissing veroorlooft omtrent zijn verleden. „Eens 'sjaers mach men bandingh dingen” — zoo luidt onze plaats — „ende als die schout die bandinghe dinghen sal, soo moet hy eerst tot sijnen peryckel alle huysen aenkloppen: ende hy mach elck man bysonder in rechte eysschen, ende die hem niet en verschijnt, ende seyt *adsum* (!), die is schuldigh twee en veertigh schellinghen in den bandingh...” en dan verder „welck voorsz. bandinghe ghesproten es ende sijn oorspronck heeft uyt den graefdinghe ende hofdinge”.

Eens per jaar dus mag de schout nog een burengerecht houden in plaats van een schepenengerecht. Wellicht — op dit punt is het vervolg der plaats niet duidelijk — is dit eene voortleving van het Friesche echte ding in het schoutambt en was dit volle gerecht oudtijds in het bijzonder bestemd voor de berechting van actiën om onroerend goed²⁾.

En vermoedelijk mogen wij uit het feit, dat het in verband wordt gebracht met het graefdinghe wel afleiden, dat ook hiertoe oudtijds — vóór 1292 — in Kennemerland, evenals in Friesland alle burenen werden opgeroepen.

De organisatie van Rijnland was in hoofdzaak geheel gelijk

¹⁾ v. Santen 208.

²⁾ Vergel. hierna bl. 378. Opmerkelijk is, dat in het recht van Urk en Emmeloord, dat, wat de rechterlijke inrichting betreft, met het Kennemer recht groote overeenkomst vertoont, ook het banding voorkomt, en dat er hier over onroerend goed gedongen wordt (1415 a. 6 en 23. Overijss. Vereen. Versl. en Meded. II, 91, 95).

aan die in Kennemerland. Tot 1577 werd er in de schoutambten recht gesproken, door azing en gebuyren ¹⁾). Er waren n. l. twee azigen, een voor de hooge en een voor de lage zijde van den Rijn. Naar de costumen van Rijnland, door S. van Leeuwen bijeengebracht, in art. 62 vermelden, zaten zij „mede by den schout ende gebueren ter vierschare, ende gaven by haren eede hare opiniën, ende strekten ook hare opiniën om vonnis te wijsen”.

In 1577 werden bij Ord. van de staten deze buurgerechten door schepenengerechten — als in Kennemerland — vervangen ²⁾).

De hooge vierschaar bestond ook hier uit baljuw en welgeboren mannen. De mannen begonnen echter hier als elders onregelmatig op te komen; van hier eene nieuwe regeling in 1559, volgens welke de baljuw voortaan jaarlijks eene aanbeveling zou opmaken van 25 welgeborenen, waaruit of waarbuiten 's graven raad 13 zou benoemen voor de rechtspraak ter hooge vierschaar. De verschijnenden genoten schadeloosstelling, en de overigen — en ziehier eene belangrijke afwijking van het Kenneimer recht — waren tot medewerking aan de rechtspraak onbevoegd ³⁾).

Hoe weinig de welgeborenen op hunnen rechterlijken arbeid gesteld waren, bleek niet slechts uit de noodzakelijkheid van deze regeling van 1559, maar ook uit hetgeen er na 1577 ten aanzien van het schepenambt voorviel. Er was verordend, dat de schepenen door den ambachtsheer, of, waar deze er niet was, door den „officier van der plecken” (den schout) zouden worden gekozen „uyten huysluyden, ofte welgeboren mannen”. De laatsten lieten zich dit welgevallen, naar het schijnt, omdat er moeilijk onder de huis-

¹⁾ S. van Leeuwen, Cost. v. Rijnl. 63 voert eene akte van 1570 aan, volgens welke getuigen werden gehoord door „Cornelis van Swieten, schout in den ambachte van Soeterwoude, sittende in gebander vierschaare mitten azing ende gebuyren, om een ygelijk regt te doen”.

²⁾ Ald. 63.

³⁾ Ald. 60.

lieden 5 of 7 geschikte schepenen te vinden waren. Vijf jaar later schijnt echter deze moeilijkheid niet meer te hebben bestaan; de baljuw drong er toen op aan, dat voortaan de welgeborenen „heur oude immuniteit ende exemptie, van niet gehouden te zijn ter lager vierschare” weder zouden genieten. Als grond hiervoor gaf de baljuw op, dat, bleef de dubbele last van zitting in de hooge vierschaar en in het schepenen-gerecht op hen rusten, het hem vaak onmogelijk zou zijn, voor de crimineele rechtspleging mannen in genoegzamen getale bijeen te krijgen. Zijn verzoek werd in 1582 ingewilligd. Tot schepenen mochten voortaan alleen huislieden worden verkozen ¹⁾.

Maar hiermee waren blijkbaar nog niet alle bezwaren vervallen. Aan de ordonnantie van 1559 was alleen ten aanzien van de civiele rechtspraak gevolg gegeven. In crimineele zaken bleef de baljuw recht doen met andere dan de 13 gekozen en beëdigde welgeboren mannen. De advocaat fiscaal bracht bij de staten tegen deze handelwijze bezwaren in en de baljuw, hierop gehoord, erkende, dat er iets te zeggen was voor rechtspraak door beëdigde mannen ook in crimineele zaken. Hij stelde echter voor, deze berechting op te dragen aan 13 andere mannen, op dezelfde wijze als die voor de civiele gekozen, en gaf nog eenige regelingen ten gemakke der welgeborenen in overweging. De staten vereenigden zich niet met de hoofdzaak van zijn voorstel; zij schreven in 1613 voor, dat de berechting ten crimineele zoowel als ten civiele zou zijn opgedragen aan hetzelfde college van geëede welgeboren mannen, maar kwamen aan de bezwaren eenigermate tegemoet door te bepalen, dat de baljuw voor voorloopige informatiën en verhooren slechts drie hunner zou hebben op te roepen, en dat zij, die gedurende twee jaren in functie waren geweest, de drie volgende jaren verschoond zouden zijn ²⁾. De welgeborenen protesteerden hiertegen wel ³⁾, maar te vergeefs.

¹⁾ Ald. 64.

²⁾ Ald. 66.

³⁾ Ald. 68.

Uit het vorige is al het een en ander gebleken omtrent de bevoegdheid der beide gerechten.

De hooge vierschaar alleen was competent in crimineele zaken en in boetstraffelijke zaken van 10 ponden en daarboven¹⁾. In burgerlijke zaken waren beide gerechten bevoegd, met dien verstande, dat elke partij voor de lage vierschaar, door het bieden van een „hooge wedde”, die haar „wederwed” moest hebben²⁾ kon noodzaken tot overbrenging van het geding naar de hooge vierschaar³⁾.

Eindelijk was er van de lage vierschaar appel op de hooge. Intusschen, bij hofvaart en appel gold in Rijnland vóór 1559 een opmerkelijk gebruik. Ook hier, zegt art. 81 der costumen, plachten „de dingplegtige partyen op haren uystersten dach (d.i. de dag waarop het tot een vonnis komen moest) te bidden ende doen bidden, elcx alsoo veel welgeboren mannen als sy konden ende mochten, omme alsoo met menichte van mannen ende haarluider opiniën te komen tot haar meninge”. Dit leidde ook hier tot groote bezwaren, immers „als de saake alsoo met menichte van mannen getermineert was, soo leyde de triumphant alle syne gebeden mannen in een herberge, daar hy te vooren een maaltijd had doen bereiden, welke maaltyden wel plegen te kosten vijf ende twin-

¹⁾ Dit schijnt mij te volgen uit artt. 9 en 10 der Costumen (S. van Leeuwen, 146, 148), waar verondersteld wordt, dat *welgeboren mannen* oordeelen, of den baljuw al of niet meer dan 10 pond toekomt. S. van Leeuwen is van meening, dat in Rijnland de competentie van het schoutengerecht niet verder reikte dan tot 42 stuivers, en zulks op grond van het Kennemer handvest van 1561. Waar echter in Kennemerland zelf, zooals wij hebben gezien, de kracht van den regel betwist was, durf ik dien allerminst bij uitbreiding voor Rijnland aannemen.

²⁾ Wij hebben ook hier de verbintenissen „per vadia” voor ons.

³⁾ Cost. a. 78, 79, 80, certificatiën van 1530, 1552, 1553, ald. 260—263. De Costumen noemen dit hofvaart, het is intusschen duidelijk, dat deze hofvaart niet volkomen hetzelfde karakter heeft als die van de eene stedelijke schepenbank op de andere. Hier is zij te verklaren uit de oorspronkelijk onbepaalde en algemeene competentie van de hooge vierschaar, het gravending.

tig of dertig guldens. Ende mits alsoo doende, triumpheerden meest altijd de rijken tegen de armen, die de macht niet en hadden alsoo veel gebeden mannen op haren dag te brengen, ende kostelijke maaltijden te geven". Om dezen misstand te keeren, procedeerde men aldus. Op den dienenden dag koos de baljuw uit de welgeboren mannen twee van de verstandigste en meest bevoegde als „kenners" (oordeelaars). Nadat de zaak voldongen was, beraadslaagden alle aanwezige mannen en stelden hunne beslissing vast. Alvorens deze echter werd uitgesproken, legde de baljuw aan partijen de vraag voor, of zij vonnis verlangden van alle mannen, of van den baljuw en de twee kenners. Meestal antwoordden zij in laatstgemelden zin. Baljuw en kenners beraadslaagden dan; waren zij „de saake niet vroet, als dykwijle gebeurde", dan wendden zij zich om advies tot „geleerden", die hun advies in schrift stelden en onderteekenden. Overeenkomstig dit advies werd dan het vonnis uitgesproken ¹⁾).

Nadat het wijzen der vonnissen aan een beperkt aantal beëdigde mannen was opgedragen, bestond voor deze wijze van handelen geen grond meer, te minder sinds 1577, toen het appel onmiddellijk op het hof openstond ²⁾).

Omtrent het baljuwschap Woerden hebben wij geene oude berichten van beteekenis. In later tijd bevatte het eenige ambachtsheerlijkheden en vrije ambachten, met een schout aan het hoofd en schepenengerechten voor de lage rechtspraak. In crimineele zaken sprak de baljuw met de schepenen van Woerden recht ³⁾). Wij weten slechts, dat omstreeks 1437 de baljuw recht sprak met welgeboren mannen. De oorkonde, waaruit dit blijkt ⁴⁾), vermeldt eene klacht bij baljuw en mannen van Rijnland over eene beweerde rechtswei-

¹⁾ Cost. a. 81, S. v. Leeuwen, bl. 263. Zie noot ald. 270.

²⁾ Ald. 273.

³⁾ Tegenw. Staat van Holland V, 1 vlg. 14.

⁴⁾ Versl. Rbr. III, 637.

gering van baljuw en mannen van Woerden. De uitspraak van die van Rijnland — welker grond ons niet wordt meegedeeld, en ons niet duidelijk is — luidt, dat de baljuw van Rijnland zal opstaan en niemand meer recht doen eer hij van den graaf van Holland verkregen had, dat men den baljuw van Woerden zou dwingen recht te doen. Zooveel blijkt hieruit, dat de mannen van Rijnland hun baljuw verplicht achten, den klager recht te helpen verschaffen tegen den baljuw van Woerden. Maar ik herhaal, of die meening steunde op eenige bijzondere rechtsverhouding tusschen beide baljuwschappen, ligt in het duister.

Omtrent Delfland en Schieland kan ik zeer kort zijn.

In Delfland droeg de grafelijke vertegenwoordiger, die elders baljuw heet, den naam van hoogbaljuw, omdat er een aantal hooge heerlijkheden waren met een baljuw aan het hoofd. In deze laatste had de hoogbaljuw geen gezag, baljuw en mannen hielden er de hooge vierschaar.

Geheel Delfland was verdeeld in ambachtsheerlijkheden, waar de schout — in enkele de baljuw — met schepenen de lage rechtsmacht uitoefende.

De hooge jurisdictie in die ambachten welke niet tot eene hooge heerlijkheid behoorden, werd uitgeoefend door den hoogbaljuw met 13 welgeboren mannen ¹⁾).

Deze indeeling en inrichting is vermoedelijk reeds oud. Verschillende ambachten (officia) vinden wij reeds vermeld in de 13de eeuw, b.v. Monster in 1266 ²⁾, Rijswijk in 1289 ³⁾, Rodenrijs 1290 ⁴⁾. Schepenen van Maasland worden genoemd in 1276 ⁵⁾ en bij het handvest van Berkel en Rodenrijs van

¹⁾ Zie over dit een en ander Tegenw. Staat van Holland, III, 473 en vlg. met name 495, 521, 555, 567, 568, 570, 573.

²⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 64.

³⁾ Ald. 287.

⁴⁾ Ald. 305.

⁵⁾ Ald. 133.

1303 werden ter berechting aan het baljuwsgerecht voorbehouden „manslachten, vredebraken, alle craft, leemte alsoo verre als 't die mannen wysen dat mer schuldich is maechgelt af te geldene, huisbraake, diefte, huisbrant, roof, vrede te weigeren des heeren bode, daar hine metten rechten eischt, en pantweeringe van den voorschreven stukken, die men den bode doet”¹⁾).

Ook Schieland had aan zijn hoofd een baljuw en was verdeeld in een aantal hooge- en ambachtsheerlijkheden²⁾.

De hooge vierschaar van den baljuw — ook wel hoogbaljuw genoemd, om dezelfde reden als die van Delfland — vertoont hier deze eigenaardigheid, dat zij in later tijd wordt bezet met 6 welgeboren mannen en 6 schepenen, door de staten gekozen uit dubbelgetallen. De nominatie voor 6 schepenen wordt opgemaakt door burgemeesteren van Rotterdam, op die voor welgeboren mannen worden 6 gebracht door die burgemeesteren, en 6 door den baljuw³⁾.

Ook een aantal der latere ambachten van Schieland komen reeds in de 13de eeuw voor, zoo in 1281 Overschie, Zevenhuizen en Bleiswijk⁴⁾, in 1297 Kralingen⁵⁾. Wij zouden mogen gissen, dat ook in Delfland en Schieland aan de rechtspraak door schepenen die door geburen is voorafgegaan. Voor Delfland moet ik althans mij tot gissen bepalen. Voor Schieland hebben wij ten minste ééne vingerwijzing. Als in Kralingen in 1297 ter wille van den heer, die het naastingsrecht heeft, onderhandsche verkoop van land wordt verboden, geschiedt het in dezen vorm, dat wordt voorgeschreven verkoop „bi den ambachtsheere ende bi den *ghemeen*en *buren*”⁶⁾. Wij zullen

¹⁾ van Mieris, Ch. III, 33. Men ziet, het aantal zaken, aan de hooge vierschaar voorbehouden, is hier ruimer dan in vele andere rechtskringen.

²⁾ Tegenw. Staat v. Holland IV, 1 vlg. met name ook bl. 7 en 16.

³⁾ Ald. 7.

⁴⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 187.

⁵⁾ Ald. 455.

⁶⁾ Ald. 455.

hier wel eene gerechtelijke overdracht voor ons hebben, en mogen dus in den heer met de bureu het gerecht zien.

Westfriesland¹⁾ is bij gedeelten aan het Hollandsche gezag onderworpen. Dat er vóór dien tijd Friesch recht heeft gegolden, dat er recht gesproken is door azing en geburen, is niet twijfelachtig.

Bij de onderwerping is er in de ambachten schepenrecht-spraak ingevoerd, zooals reeds blijkt uit de oudste handvesten²⁾. Ook overigens is er, althans in naam, het Kennemer recht ingevoerd. De handvesten van Westfriesland van 1299 en 1310³⁾ spreken ook van den baljuw en van de rechtsmacht van baljuw en mannen. Intusschen, de vraag is gewettigd, of ook wat de hooge vierschaar betreft, de Kennemer organisatie in Westfriesland wortel heeft geschoten.

Het is zelfs niet volkomen duidelijk, hoe men omstreeks 1300 in Westfriesland aan welgeboren mannen voor de recht-spraak gekomen zou zijn. In elk geval, duidelijke gegevens voor zulk eene hooge vierschaar missen wij.

Westfriesland schijnt ook in dit opzicht met Middenfriesland op gelijke lijn te zijn gebleven, dat de parochievorming er op de vorming der schoutambten van weinig invloed bleef. Van daar groote schoutambten met een aantal dorpen, evenals in Friesland. Om een paar voorbeelden te noemen, in eene oorkonde van 1289, waarbij eenige schoutambten gemachtigden aanstellen, om zekere onderhandelingen te voeren, vinden wij o. a. genoemd, „universitas civium officii de Nieldorpe, Oudenieldorp, Winkele, Bersinschorne et Oestermannekoe”, (d. i. Nieldorpercogge). . . . „universitas civium manentium

¹⁾ Hieromtrent kan ik verwijzen naar de voortreffelijke uiteenzetting bij M. S. Pols, Westfr. stadr. I, bl. XIII vlg., waaraan ik veel van het in den tekst gezegde ontleen.

²⁾ Houtwouderambacht 1289, Nieldorpercogge 1289, Drechterland 1289, Westfriesland 1299 (v. d. Bergh, Oorkb. II, 282, 283, 287, 505).

³⁾ van Mieris, Chb. II, 89. Dit handvest is gelijk aan het Kennemer van 1292.

in Vrolen, Outorpe, Broechsuscervoude, Norscarvoude, Outkerspel, Wermerhuis, Nieuwelant, Tutinchorne, Einihborch, Otterleec et Veehuzen" (Geestmer-ambacht¹⁾). Elk ambacht heeft aanvankelijk zijn schout, Houtwouderambacht²⁾, Niederpercogge³⁾, Drechterland⁴⁾, en ongetwijfeld ook het vierde zooveen genoemde waarin Vrolen, Outdorp enz. gelegen zijn⁵⁾. Ook Wieringen had zijn schout⁶⁾, en Texel eveneens⁷⁾.

De ambachten van het vasteland van Westfriesland vormden twee aan twee een baljuwschap, Texel een ander; een baljuw van Wieringen wordt niet vermeld, dit schijnt in 1396 met het Westerbaljuwschap één gebied te hebben gevormd⁸⁾.

In de 14de eeuw, en ten deele reeds in de 13de, is echter voor Westfriesland eene ontwikkeling begonnen, die tot eene geheele wijziging der indeeling heeft geleid. Er hebben zich nieuwe kringen gevormd, ieder met de belangrijkste daarin gelegen plaats tot middelpunt en elk dezer heeft stedelijk recht gekregen⁹⁾.

Elk dier nieuwe steden had nu voortaan zijn schout en zijn eigen schepensbank¹⁰⁾, die in alle civiele en crimineele zaken recht deed¹¹⁾. Toelating van hooger beroep schijnt vóór de

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 284.

²⁾ Ald. 282.

³⁾ Ald. 283.

⁴⁾ Ald. 287.

⁵⁾ Ik zeg dit laatste iets minder stellig, omdat ik mij niet herinner, ééne schout van dit gebied in oude stukken ontmoet te hebben, en omdat bij de onderwerping in 1289 gesproken wordt van de wijze waarop Vrolen en Outdorp — twee der elf dorpen dus — vroeger door een „judex", door den graaf aangesteld, zijn berecht (ald. 297).

⁶⁾ Ald. 222.

⁷⁾ Priv. van Texel, 79.

⁸⁾ Pols, t. a. p. XV n. 3 en 133.

⁹⁾ De geschiedenis dezer vervorming is door Pols uitvoerig beschreven (t. a. p. XVI vlg.).

¹⁰⁾ Hiermede ging het verval der baljuwschappen gepaard. In den loop der tijden werden echter hier en daar stadrechten ontnomen, weer verleend, baljuwschappen hersteld en andere wijzigingen aangebracht, waarvoor ik moet verwijzen naar Pols, t. a. p. XXVI. vlg.

¹¹⁾ Zie Pols, t. a. p. XXVI, LXXXVIII; Priv. v. Texel 89.

instelling van het hof uitzondering te zijn geweest¹⁾. Er was trouwens, voor zoover wij kunnen nagaan, geene hooge vier-schaar, bij welke het zou hebben kunnen worden aangebracht.

Het *latere* Kennemer *banding*, waarin ik het Friesche echte ding in het schoutambacht meende te herkennen²⁾, vinden wij hier terug onder den naam van „gadinc”, „dinghedach van buerrecht”. Het werd gehouden, soms 4 maal per jaar, zooals in Niedorpercogge c. a. Dinsdags na St Pontiaen (14 Januari), Dinsdags na Beloken Paschen (1e Zondag na Paschen), Dinsdags in de week na St Jacob (25 Juli) en Dinsdags in de week na St Maarten in den winter³⁾, meestal 3 maal per jaar, te Medemblik b. v. Dinsdags na Dertiendag (6 Januari), Maandags na Beloken Paschen en Maandags na St Jan in den Zomer (24 Juni)⁴⁾. Ook hier was het geding bestemd tot behandeling van zaken om onroerend goed, en ook hier werd geprocedeerd met zeventuig.

Het baljuwschap dat nu onze aandacht vraagt, is Waterland⁵⁾.

Hier vinden wij geen spoor meer van de rechtspraak van asega en geburen⁶⁾, maar daarentegen komt er evenmin die door welgeboren mannen voor. In alle zaken wordt rechtgesproken door schepenen, naar wij mogen aannemen reeds

¹⁾ Pols, t. a. p. CX.

²⁾ Zie hiervoor bl. 369.

³⁾ Handv. 1396 a. 10; Pols, t. a. p. 138.

⁴⁾ Zie Pols, t. a. p. XCIII en de talrijke bewijspplaatsen aldaar.

⁵⁾ Zie daarover vooral H. Soeteboom, Oudheden van Zaanland, Stavoren, Vronen en Waterland en daarin „de Soet-stemmende Zwaane van Waterland”; Generaale keuren der VI hoofddorpen van Waterland 1673; Tegenw. Staat van Holland V, 521.

⁶⁾ Sporen van Friesch recht en Friesche organisatie blijven er intusschen genoeg. Als kenmerkend voorbeeld wijs ik slechts op art. 1 der Overdracht van 1347 waar wordt voorgeschreven „waart dat de heer eenig man aan-tege als van eenen vrede, dat dat ontrecchten sullen *seven uyt de twaelve* syner naaste bureu” (Soeteboom, Zwaane 54).

in 1275 als heer Jan van Persijn de volle rechtskracht erkent van de „sententia scabinorum nec a nobis, nec a nostris iudicibus revocanda”.

Intusschen, er valt te onderscheiden tusschen tweeërlei schepenbanken, de schepenen van den dorpe (de lage vierschaar), en de schepenen van den lande (de hooge vierschaar). De eerste wordt gehouden onder voorzitterschap van den schout in elk hoofddorp, de laatste, eene vereenigde zitting van de zes schepenbanken ¹⁾ wordt geleid door den baljuw. De schepenen worden jaarlijks genomen ²⁾, door den baljuw ³⁾, voor elk hoofddorp, voor zoover ons bekend ten getale van vier ⁴⁾.

De grenzen der rechtsmacht van de lage en van de hooge vierschaar zijn, naar het mij voorkomt, niet gemakkelijk te bepalen.

Dat de lage vierschaar rechtsprak in burgerlijke zaken, is niet twijfelachtig ⁵⁾.

Eveneens vast staat, dat zij oordeelde over 's heeren breuken en misdaden. Dit volgt uit de handvesten van 1387 en van 1417. Naar het eerste ⁶⁾ zal men *alle* zaken, daarin niet beschreven, berechten „naer ouder custuymen, naer der bester reden, by vonnisse der scepenen *in den dorpe daerse gheschien*”. En naar het tweede ⁷⁾ zal ieder, die door den baljuw wordt aan-

¹⁾ Hoe lang de herinnering bewaard is gebleven, dat de hooge vierschaar zulk eene vereenigde zitting was, blijkt wel hieruit, dat men nog in 1673 noodig geacht heeft in de Gener. keuren a. 2 te bepalen, dat deschepenen zouden stemmen „hooft voor hooft” — dus niet banksgewijs.

²⁾ Overdr. 1347 a. 42. Men zal ze „nemen”, zoo lezen wij. Intusschen, de tekst bij van Mieris II, 735 is blijkbaar bedorven, en die bij Soeteboom hier en daar gemoderniseerd. Beiden schijnen weinig betrouwbaar.

³⁾ Handv. 1387 a. 1, uit de vroegste en redelijkste knapen, gegoed tot 300 ponden toe.

⁴⁾ Handv. 1417 a. 1 (Soeteboom, t. a. p. 77). Vergel. over de keuze v. Limburg Brouwer, Boerg. Charters 58, 85.

⁵⁾ Zie o. a. Handv. 1420 a. 1 (ald. 82).

⁶⁾ Art. 7, ald. 72.

⁷⁾ Art. 8, ald. 80.

gesproken „van eenige breucken ofte misdaden”, die in geen der handvesten beschreven staan, en daaraan schuldig bevonden wordt, dat „beteren by onsen baljouw en by de schepenen *van den dorpe*”.

Intusschen, zeker niet alle misdaden worden berecht door de lage vierschaar.

Zoo treft het ons, dat naar de overdracht van 1347 de heer een door doodslag omgekomenen te gelde zal zetten en het zoengeld voor de zes hoogste leenten zal bepalen „by den meene hoop vande schepenen *van den lande*”. Verder, dat aan het slot van dit handvest dit voorbehoud wordt gemaakt, „wtghesondert moort, moortbrant, vrouwen vercraft, ghewapent teghen ons selfs lijf ende raroof” (en kerkroof), „dat sullen wy berechten met onser heerlicheyt, alsoo verre als wyt inder waarheyt bevinden, dat die saecken alsoo gheschiet syn”. Ook al zou men niet willen aannemen, dat deze bepaling bedoelt, eene uitzondering te maken op de rechtspraak der schepenen in het algemeen ¹⁾, met name op art. 2, volgens hetwelk men „een yegelycken recht en vonnisse doen” zal „van alle saken na vonnisse der schepenen van Waterlandt”, dan is het toch zeker, dat zij de genoemde zaken aan de berechting door de lage bank onttrekt.

Ik acht waarschijnlijk, dat de uitsluitende bevoegdheid der hooge vierschaar al vroeg is beperkt geweest tot de lijfstrafelijke, of — zooals de schrijver van den Tegenwoordigen Staat zegt — de crimineele zaken ²⁾.

¹⁾ Het is waarschijnlijk, dat zij dit bedoelt. Wel zou men, waar opdracht der crimineele rechtspraak aan de hooge vierschaar in Holland en Zeeland regel is, misschien uit eene vage uitdrukking, als dat de graaf deze zaken zal berechten met zijne „heerlicheit” niet mogen besluiten, dat hij ze afgedaan heeft met zijnen raad, als er geen andere grond voor deze opvatting bestond. Maar in Amstelland kan zij moeilijk een anderen zin hebben — zooals wij zullen zien — en dit moet er ons m.i. toe leiden, er ook hier dezen zin aan toe te kennen.

²⁾ Tegenw. St. t. a. p. 523. Ik behoef er niet op te wijzen, dat dit begrip niet in alle tijden dezelfde misdrijven omvat, wij in later tijd het aantal met geld zoenbare misdrijven is beperkt.

Er is zeker eene onderscheiding bedoeld, als art. 2 der Generale keuren van 1673 spreekt van alle crimineele en civiele vierscharen. De laatste zijn de lage vierscharen van elk der zes hoofddorpen, bevoegd voor burgerlijke en boetstraffelijke zaken, de eerste is de hooge vierschaar van de zes hoofddorpen te zamen, bevoegd in lijfstraffelijke zaken.

Intusschen, de werkzaamheid der hooge vierschaar is niet hiertoe beperkt geweest.

Vooreerst had zij naar het handvest van 1417 te oordeelen in alle zaken waarin schepenen van de lage bank het niet eens konden worden; eene beslissing bij meerderheid was daar ongeoorloofd. „Waert zaken” — zoo luidt het artikel — „dat onse schepenen in eenighen dorpe aen twee wijsde (het waer twee teghens twee, of een teghen drie van den schepenen) soo zouden die gemeen schepenen van den lande aldaer comen, ende soo wat die ghemeene schepenen daer of wysen, dat zoude voort gaen”. Van deze regeling heb ik later geen spoor meer gevonden, en, naar ik vermoed, is men toen gekomen tot beslissing bij meerderheid.

Maar gebleven is eene tweede bepaling van hetzelfde handvest, dat men van de vonnissen van de lage vierscharen in beroep mag komen bij de hooge. Wij vinden ze terug in de Generale keuren van 1673 a. 4 en 5 met deze beperking, dat in zaken beneden 30 gulden niet mag worden geappeleerd.

Zeër weinig valt te vermelden van Amstelland en Gooiland.

Amstelland¹⁾ ontving in 1388 een handvest²⁾, hetwelk zeer sterk aan het Waterlandsche recht herinnert. Ook hier wijzen de dorpschepenen het vonnis (art. 2), ook over breuken (art. 23), ook hier zondert de graaf uit: „moort, moortbrant” enz. die hij zal berechten met zijne „heerlyckheyt” (a. 40). Maar toch bestaat er tusschen Waterland en Amstelland een

¹⁾ Zie Tegenw. Staat van Holland V, 158 vlg.

²⁾ v. Mieris, Ch. III, 484.

ingrijpend verschil. Het laatste heeft geene bijzondere hooge vierschaar, geene gemeene bank.

En in verband hiermee was er dan ook geen appel, maar stond aan partijen „hoffsjaert” naar Amsterdam open (a. 39).

Juist dit ontbreken van eene hooge vierschaar is hier voor ons van groot gewicht, omdat het een meer bepaalden zin geeft aan de uitzondering in art. 40, de berechting door den heer met zijne „heerlyckheid”. Dat deze uitzondering de genoemde zaken aan de schepengerechten der dorpen onttrekt, spreekt van zelf; zij zou anders geen zin hebben. Eene hooge vierschaar, met welke de heer ze zou kunnen berechten, is er in Amstelland niet, en wij kunnen dus moeilijk denken aan iets anders dan berechting door den heer in zijnen raad. En waar de woorden in Amstelland dezen zin hebben, durf ik er geen anderen aan hechten in Waterland, dat rechtens aan Amstelland nauw verwant is.

Zooals later in Waterland de crimineele rechtspraak is overgegaan op de gemeene schepenbank, zoo is zij in Amstelland, waar deze ontbrak, overgegaan op de schepenbanken der dorpen die hooge jurisdictie hadden ¹⁾, waar toen de schepenen ten civiele onder den schout, en ten crimineele onder den baljuw recht deden ²⁾.

Gooiland ³⁾ had eene soortgelijke organisatie. De dorpen hadden schepenbanken met lage jurisdictie; voor de hooge behoorden zij onder Naarden, waar de baljuw in crimineele zaken met de schepenen te recht zat.

Weesp en Weesperkerspel werden door den baljuw van Gooiland met schepenen ook ten crimineele berecht ⁴⁾.

Het baljuwschap Zuid-Holland ⁵⁾ bestond, evenals Schie-

¹⁾ Niet alle hadden die; sommige hadden enkel eene civiele bank en behoorden ter crimineele onder een ander dorp.

²⁾ Tegenw. Staat, t. a. p. 158.

³⁾ Ald. 73.

⁴⁾ Cost. v. Weesp (Handv. en Priv. v. Weesp enz. 26).

⁵⁾ Zie hierover vooral J. van der Eyck, *Corte beschrijvinge mitgaders*

land en Delfland uit een aantal heerlijkheden, hooge en lage. In Zuid-Holland werd het hoog gezag vertegenwoordigd door een baljuw, in de hooge heerlijkheden de heer door een baljuw of een drost. Deze was in enkele kleine heerlijkheden 's heeren eenige vertegenwoordiger bij de rechtspraak. Aan het hoofd van de meeste ambachten echter stond als 's heeren vertegenwoordiger een schout. Deze laatste oefende de lage rechtsmacht uit en zat te recht met gekozenen, die heemraden, gezworenen of schepenen heetten. Voor de hooge jurisdictie stonden de ambachten òf onder de hooge vierschaar der hooge heerlijkheid, waaronder zij behoorden — als hoedanig meermalen de schepenbank optreedt der stad, die het middelpunt der hooge heerlijkheid vormt — òf onder de hooge vierschaar van Zuid-Holland.

Ik moet mij onthouden van het meedeelen van bijzonderheden omtrent de inrichting der heerlijkheden, omdat de berichten ten aanzien der meeste eerst uit betrekkelijk jongen tijd dagteekenen, en omdat zij voor zoover mij bekend geene nieuwe gezichtspunten openen.

Daarentegen mag ik tegelijk met Zuid-Holland terloops melding maken van eene der aangrenzende heerlijkheden, n.l. Altena, welks recht met het Zuid-Hollandsche nauw samenhangt, en hierover m.i. licht kan verspreiden ¹⁾.

handvesten enz. van Zuyt-Hollandt; J. van Oudenhoven, Beschrijvinge van Zuyt-Hollandt; Tegenwoordige Staat van Holland IV, 315.

¹⁾ Het nauwe verband blijkt vooral uit het handvest van Woudrichem en Altena van 1476, (Kemp, Leven der doorl. heeren van Arkel 358, Limburg Brouwer, Boerg. Ch. 151) dat blijkbaar bijna geheel, en in het bijzonder voor zoover het geen *stedelijk* recht bevat, is overgenomen uit de rechten van Zuid-Holland. De laatste komen voor in eene collectie o. a. uitgegeven door Fruin, O. rechten der stad Dordrecht II, 227, onder den titel „Keuren, costumen, vonnissen” — ik zou er bijvoegen, handvesten —, en door van der Eyck, t. a. p. 160 onder dien van „Extract wt die hantvesten van Hertoghe Philips van Bourgoendien”.

De vergelijking van beide stukken toont zonneklaar aan, dat het Altenasche is overgenomen uit het Zuid-Hollandsche en niet omgekeerd — immers er komen in het laatste vele verwijzingen voor naar het Zuid-

Ik zeide, de lage rechtsmacht werd uitgeoefend door den schout met een beperkt aantal gekozen en beëdigde rechtsprekenden, die heemraden, gezworenen of schepenen heetten. Zij werden gesteld en ontzet door den „gewaerden” rechter (baljuw of schout), of door den ambachtsheer ¹⁾).

Intusschen, ook in Zuid-Holland zijn er sporen overgebleven van de vroegere inrichting, toen het volk rechtsprak — het zij dan, dat al of niet enkelen uit het volk daarbij als gezworen rechters (haast schreef ik rachimburgi) op den voorgrond traden. Immers, in de Zuid-Hollandsche dingtaal heet de lage vierschaar van schout en schepenen nog „openbaer vierschaer van *ghemeen buersrecht* in den ambocht” ²⁾ en naar dezelfde dingtaal daagt de schout, als hij de vierschaar opbreekt, en tegen een bepaalden dag weder belegt, daartoe „den heer, den heemraet, den houder ende den clager, ende *alsoe veel buyren*. . . dat den heer ofte partyen gheen recht en ontbreect” ³⁾).

Ditzelfde nu vinden wij terug in Altena. Hier bestond, dit weten wij met zekerheid, de rechtspraak „by de gebuyren” tot 1452 toen er door den heer in een privilege, door Philips van Bourgondië bevestigd, rechtspraak door schepenen voor in de plaats werd gesteld ⁴⁾).

Hollandsche handvest van 1303 —, dat dus de Zuid-Hollandsche collectie, behoudens enkele aanvullingen, dagteekent van vóór 1476, en dat dit ook het geval is met de interpretatie van het handvest van 1303, die eveneens als bekend wordt verondersteld.

¹⁾ Rbr. v. Dordt II, 248 a. 35.

²⁾ Ald. 303.

³⁾ Ald. 329.

⁴⁾ Het artikel van het handvest, dat dit onderwerp betreft, luidt „soe willen wy doen setten ende ordinyeren seven guede eerbare, berve mannen wt onsen lande, ende die eeden ende setten als men scepenen behoirlick is te setten, dair alle stucken ende punten, hoeghe ende leghe voir bedinget sullen woirden, die in onser stat van Wonderichem opter plaetsen als men van liue ende van guede dinghet sollen sitten of binnen onsen lande wair ons dat ghenuecht.”

„Item alle andere saken” (dus behalve die om lijf en goed — waar

De lage vierschaar heeft eene beperkte bevoegdheid, over de grenzen waarvan echter tengevolge van den bijzonderen toestand der Zuid-Hollandsche bronnen eenige twijfel kan bestaan.

Het handvest van 1303 spreekt uitdrukkelijk van actiën om onroerend goed: art. 13 „van allen ligghenden erven binnen banne daert ghelegghen es, sal die ambachtshere dat berichten met den ghesworne van den lande binnen banne daert ghelegghen is”¹⁾. Men zou dus meenen, dat de lage vierschaar over al deze actiën oordeelde. Nu procedeert men echter in zulke actiën met „aenvanck” en „contra-aenvanck”²⁾; naar art. 15 bericht men gedingen over aenvanck „als ’t te haer comen es”, en dat is, volgens de oude interpretatie op dit artikel, voor den baljuw³⁾. Dat klopt niet. En eindelijk, om

tegenover dan zeker staan, die om schade en schuld, en misschien om erve) „sullen sie van veerthiennachten tot veertyennachten binnen lants dinghen, ende aldair recht ende vonnisse wysen eenen yeghelyken nae synre verdiensten, behoudelyken elken ambachtshere in hoeren goeden rechte te blyven. Ende wat die meeste meeninge van onsen scepenen voir recht wijst, dat sall die minste volgen sonder wederssegghen.”

In de heerlijkheden bleef dus het burengerecht bestaan. Blijkens een handvest van Jacob van Hoorn van 1465 — in een band handvesten en privilegiën van Woudrichem en Altena in het Rijksarchief te ’s Gravenhage bewaard — trachtte deze dit recht der ambachtsheeren te besnoeien, maar wel verre van dat hem dit zou zijn gelukt, moest hij bij hetzelfde handvest weer toestaan, dat men ook in de niet heerlijke ambachten (bannen) weer recht zou mogen doen, „by schouten ende gebueren”.... „alsoe dat men met drien heemraderen ten minsten in elcken banne prysen sal ende rechten alle gerede goeden, ende eruen met vier heemraderen”.

Naar het handvest van 1476 a. 12 schijnt de bevoegdheid weer beperkt. Volgens dit artikel mag ieder iemand, in dezelfde parochie en onder denzelfden schout gezeten, dagvaarden „voir den schout ende heemraet of gebueren der seluer prochien ende onder derseluen schout...”, „van schaeden ende schulden bedragende van eender heele ende ongedeelder saicken ter somme toe van eenere nobel van vijftich stuyffers current off daer onder ende niet daer bouen.”

¹⁾ v. d. Wall, Handv., Priv. der stad Dordrecht I, 117.

²⁾ d. i. vormlijke bezitsaanmatiging van weerszijden.

³⁾ v. d. Wall, 117.

de verwarring te volmaken komt art. 24 zeggen, dat er recht wordt gedaan over „allen *goede* daermen onrechten anevancane doen mach”, als het boven 10 schellingen is voor de hooge vierschaar, en anders voor de lage ¹⁾).

Iets duidelijker zijn de bronnen der volgende periode. Art. 42 der keuren enz. ²⁾ zegt zoo algemeen mogelijk, „niemandt en sal, dat ingeseten syn van Suydthollandt, de eenen den anderen te recht stellen, dan ter plaetsen contentioes, daersy woenachtig syn ende ingesetene binnensbans ende nergens anders voer d'eerste instantie”. In art. 68 komt in soortgelijke bewoordingen dezelfde bepaling nog eens terug ³⁾, „sullen die voersz. ondersaten van Zuydt-Holland malcanderen van saecken [van] erven elck binnen synen ambocht geschiet off gelegen, nergens te rechte trecken inder eerster instancie, dan voerden gerechte binnen sbans, ter plaetsen contentioes”. . . . Het lijdt geen twijfel, beide artikelen zijn bedorven. Art. 42 is in tegenspraak met zich zelf, men kan dagvaarden of ter plaatse contentieus, waar het goed gelegen is, of ter woonplaats van partij; dit is lang niet altijd hetzelfde, zooals art. 42 zou doen vermoeden. En de herhaling van dezelfde bepaling is onwaarschijnlijk. Vergelijking van art. 42 met art. 11 van het handvest van Altena geeft eenig recht om te vermoeden, dat het slaat, alleen op zaken van schade en schuld; art. 68 zou dan enkel doelen op „saecten van erven” en de woorden „elck binnen synen ambocht geschiet off gelegen” zouden moeten vervallen.

Dat deze zaken voor de lage vierschaar behooren, blijkt ook uit de Zuid-Hollandsche dingtaal: „alle erfzaeken salmen berechten inden bannen ende dorpen daert gelegen is, by den schout ende heemraders vanden selven parochiën” ⁴⁾ en wordt bevestigd door art. 54, 2° en 4° der keuren enz. ⁵⁾. En

¹⁾ v. d. Wall, t. a. p. 119.

²⁾ Rbr. v. Dordt II, 252.

³⁾ v. d. Eyck, t. a. p. 193.

⁴⁾ Ald. 309.

⁵⁾ Ald. 259 en 262.

dat actiën om schuld voor de lage bank komen, blijkt zonneklaar uit art. 48 der keuren enz.¹⁾, uit de Dingtaal²⁾ en uit de costumen van Zuid-Holland 1571 a. 13³⁾.

De zittingen worden gehouden van 14 dagen te 14 dagen⁴⁾.

De heemraden moeten de zaak uitwijzen. Hebben partijen hunne beweringen tegenover elkaar gesteld, dan mogen zij deze *niet* naar de hooge vierschaar verwijzen zonder vonnis gewezen te hebben⁵⁾.

Zij hebben echter een ander recht. Zij mogen zoo noodig hun beraad hebben drie veertiennachten en, zijn zij de zaak dan nog niet wijs, „sullen zyt moegen wijsen *aen die seven bancken*, off sy moeghen reconsulteerē aen gheleerden.... Ende heemraders sullen hem moegen beraden metten gheenē dyt hem oirbaerlixten dunct”⁶⁾. Die consultatie van geleerden is duidelijk, en wij hebben ze reeds meermalen aangetroffen. Maar wat de wijzing „aen die seven bancken” beteekent, schijnt mij minder duidelijk. Op de woorden afgaande, zouden wij meenen, dat er sprake is van eene „meene warf”, — in deze eene vereenigde vergadering van zeven gerechtsbanken — zooals wij in Friesland en Groningen en hier en daar in Gelderland en in Holland reeds hebben aangetroffen. Deze samenkomst van zeven banken zou dan de oude hooge vierschaar zijn, die in ééne functie voortleefde naast die van baljuw en mannen, welke wij zoo aanstonds zullen leeren kennen. Intusschen, tegen deze opvatting bestaat vooral dit groote, m. i. overwegende bezwaar, dat het getal zeven onverklaarbaar is. Er ressorteeren veel meer dan zeven lage banken onder de hooge vierschaar van Zuid-Holland, en minder dan zeven onder die van verschillende hooge heerlijkheden. Ware de

¹⁾ v. d. Eyck, t. a. p. 258.

²⁾ Ald. 321.

³⁾ v. d. Wall, t. a. p. 1357.

⁴⁾ Keuren enz. art. 43 (Rbr. v. Dordt II, 252).

⁵⁾ v. d. Wall, t. a. p. 967.

⁶⁾ Keuren enz. art. 52 (Rbr. v. Dordt II, 257).

opvatting de juiste, dan zouden wij althans eene nadere aanduiding verwachten welke zeven telkens te consulteeren waren.

En misschien wijst art. 12 van het handvest van Altena¹⁾ op de mogelijkheid van eene andere verklaring, n.l. deze, dat sprake is, niet van zeven banken, maar van eene zevenbank, d.i. eene volle bank, bestaande uit den schout en zeven heemraden of schepenen, in tegenstelling met die, welke in dagelijksche zaken mocht recht doen, van den schout met een minder getal b. v. drie of vier heemraden. De heemraden zouden dan naar deze verklaring hun „vollen stoel” mogen verzoeken, zooals het wel heet. Intusschen, ook deze opvatting heeft haar bezwaar, daar er, voor zoover wij weten, in vele ambachten

¹⁾ Intusschen, ook dit artikel is niet zeer helder. Hierboven vermeldde ik, dat in 1452 in Altena eene bank van *zeven* schepenen werd ingesteld, waarvoor alle zaken gebracht zouden mogen worden, en dat in 1465 de banken van schout en heemraden of geburen werden hersteld. In ditzelfde handvest van 1465 lezen wij nu in art. 2 „of yemandt duchte, dat hem by den gebueren in eenigen bannen yet te nae gewezen worde, dat mach hy beroepen voir onsen schepenen” (dus de *zeven* schepenen) „slants van Althenae....”

In art. 12 van het handvest van 1476 is nu weer sprake van dit appel van uitspraken van schout en heemraden of bureu. Wij lezen daar: „Off hem dan yemandt mits vonnisse hem ouergaende off anders van derseluer saick ende byden zeluen heemraderen ofte gebueren bezwaerd geuuelde, ende meynden te wezen, die sal dat vounnis moegen beroepen voir die negen schepenen voirseit in alre manieren ende tot sulcken costen als men desgelycx van oudts voir de *sueuen lantschappen* te beroepen pleecht....” Er zijn nu negen, niet meer zeven schepenen, dat is duidelijk. Maar dat er van ouds op de zeven *landschappen* zou zijn geappelleerd — zooals in het zooeven genoemde handschrift staat —, is onverstaanbaar. Wij weten *niet* van zeven landschappen, en wij weten *wel*, dat er althans sinds 1465 op zeven *land-schepenen* werd geappelleerd. Mogen we nu in het artikel voor *lantschappen*, lezen *lantschepen*, dan zouden wij hier eene *zevenbank* voor ons hebben in den zin, dien ik voor den juisten houdt.

Ondertusschen, in Zuid-Holland is ons weer geene bank van zeven *boven* die van schout en heemraden bekend, en *geheel* denzelfden zin als in Woudrichem kan de uitdrukking weer niet hebben. Wij brengen het niet verder, dan tot eene vraag.

niet meer dan vier heemraden waren. Is dan misschien de bank van zeven welgeborenen bedoeld? Ik durf geene stellige uitspraak doen omtrent de beteekenis der zonderlinge plaats.

De hooge vierschaar bestond ook in Zuid-Holland uit baljuw en mannen.

Eene oorkonde van 1445 vertoont ons den baljuw, te recht zittende met zijns „genadighes herren hartoghe Phillips van Borgoengien welgeboren mannen”¹⁾.

Naar art. 97 der keuren enz.²⁾ zal de baljuw zijne vierschaar spannen met mansmannen³⁾ „ende die moet hy hebben ten minste *seeven*, ende daerenboven van den lyue *vijftien*”.

In 1508 zien wij den baljuw eene zitting houden met elf welgeboren mannen⁴⁾. Vermoedelijk hebben ook in Holland vroeger alle welgeborenen het recht gehad, op te komen. Tot wanneer, is mij niet gebleken. Zeker echter niet na 1534; toen toch werd verordend, dat de baljuw jaarlijks aan commissarissen, daartoe aangewezen, eene nominatie zou inzenden van 33 mannen, waarvan $\frac{2}{3}$ van het platteland (geen landpoorters) en $\frac{1}{3}$ uit Dordt⁵⁾; de commissarissen kozen uit die nominatie 11, die, zoo zij werden opgeroepen, moesten opkomen, terwijl de andere welgeborenen voortaan van medewerking bij de rechtspraak waren uitgesloten⁶⁾.

De zitting werd aanvankelijk hier of daar ten platten lande gehouden. In 1418 werd voorgeschreven⁷⁾, dat zij voortaan zoude plaats hebben te Dordrecht, een voorschrift, eerst slecht

¹⁾ Rbr. van Dordt II, 300.

²⁾ Ald. 284.

³⁾ Wij mogen zeker wel verstaan, mannen of mansmannen, want dat 's graven leenmannen, 's graven eigen goed in leen hebbende zouden zijn uitgesloten, is ondenkbaar.

⁴⁾ Rbr. v. Dordt II, 247.

⁵⁾ Later werd de verhouding omgekeerd, v. d. Wall, t. a. p. 963, aant.

⁶⁾ Ald. 961. Na 1654 ging de nominatie uit van baljuw en mannen; ald. 962, aantekening.

⁷⁾ v. d. Wall, t. a. p. 448.

nageleefd, en daarom in 1534 nog eens, vermoedelijk met beter gevolg, herhaald ¹⁾).

De crimineele vierschaar mocht in den regel niet gehouden worden in „lente of oest”; alleen wanneer beklaagden, die in hechtenis waren, „expeditie van justitie” begeerden, mocht men eene uitzondering maken ²⁾).

Het vonnis kwam naar oud-Germaanschen trant aldus tot stand, dat een der aanwezigen „het vonnis vermaent” werd, dat hij, al of niet na beraad met anderen, een ordel wees, en dit „byden gemenen mannen vervolcht” werd ³⁾).

Wat de competentie betreft, zij volgt reeds ten deele uit hetgeen ik omtrent die der lage vierschaar mededeelde. Zooals ik reeds zeide, naar eene ordonnantie van 1534 staat het partijen, voor de lage vierschaar staande, vrij, vóór de litis contestatie verwijzing naar de hooge vierschaar te verzoeken. Wij mogen hierin wel een overblijfsel zien van de aloude algemeene en onbeperkte bevoegdheid van het gravengerecht, waaruit ook hier dat van baljuw en mannen is gesproken ⁴⁾).

Wij zagen verder, dat er eenige twijfel kan rijzen over de bevoegdheid ten aanzien van actiën om onroerend goed, dat echter de competentie der lage bank door verschillende andere bewijsplaatsen waarschijnlijk wordt gemaakt. Misschien gold het hier een strijd tusschen de Friesche en de Frankische elementen. Naar oud-Frankisch recht behoorden de actiën om onroerend eigen voor het graafschapsgerecht, in Friesche streken — het bleek ons — plachten die door de schouten-bank te worden berecht. Hoe dit zij, in Zuid-Holland won het ten slotte de hooge vierschaar. Naar de costumen van 1571 a. 20 behoorde de judicature op „aenvanck aen huys, hoff, lant ofte andere goeden, die by yemant anders gepossiedeert ende gebruyet werden”, aan baljuw en mannen ⁵⁾).

¹⁾ Ald. 964.

²⁾ Ord. 1534, ald. 965.

³⁾ Zoo o. a. in 1475 (Rbr. v. Dordt II, 245).

⁴⁾ v. d. Wall, t. a. p. 967.

⁵⁾ Ald. 1358.

Verder oordeelden deze over vragen van welborenschap ¹⁾, erfrecht ²⁾, over zaken van weeskinderen ³⁾ en over alle crimineele zaken, b. v. manslag ⁴⁾, moord ⁵⁾, craft ⁶⁾, vredebraak ⁷⁾, dreigen te misdoen aan lijf, goed of bloed ⁸⁾, herbergen van befaamde personen ⁹⁾.

Eindelijk rechtten baljuw en mannen in hooger beroep over de vonnissen der lage vierscharen. Dit zeggen alle bronnen van verschillende tijden met zoovele woorden ¹⁰⁾. De baljuw, dit mag hier nog eens uitdrukkelijk worden opgemerkt, is in de hooge vierschaar niet dan des graven plaatsvervanger, hij oefent er het grafelijke gezag uit, en moet aan den graaf zijne plaats ruimen, zoo dikwijls deze het verlangt. Volkomen duidelijk is het dan ook, als in 1399 de graaf spreekt van het beroepen van een vonnis „*voor onsen bailliou voor ons aen onser hooger vierschaer*”. Minder duidelijk is het bij den eersten oogopslag, hoe hertog Albrecht in 1364 kan verklaren „*dat ons mannen van Zuydt-Hollandt geconsenteert hebben, dat wy besitten mogen allen beroepen vonnissen die men brengen sal binnen onser vierschaer van Zuydt-Hollandt drie jaren lanck geduerende van St. Maertensdach inden winter lestleden, behoudelyck ons goeden luyden van Zuythollant haer oude costumen ende hercomen*” ¹¹⁾. Men zou meenen, dat de graaf

¹⁾ 1448, Keuren enz. a. 1 (Rbr. v. Dordt. II, 227).

²⁾ 1445, ald. a. 5 (ald. 229).

³⁾ Cost. 1571, a. 12 (v. d. Wall, t. a. p. 1356).

⁴⁾ Handv. 1303, ald. 115.

⁵⁾ Dingt. (Rbr. v. Dordt. II, 293).

⁶⁾ Keuren enz. a. 12 (Rbr. v. Dordt. II, 233).

⁷⁾ Ald. a. 11, 15 (ald. 233, 234).

⁸⁾ Ald. a. 77 (ald. 275).

⁹⁾ Ald. a. 79 (ald. 276).

¹⁰⁾ Handv. 1303 en interpretatie (v. d. Wall, 119), 1399 (v. d. Eyck 145), Keuren enz. a. 55 (Rbr. v. Dordt. II, 272), Dingt. (ald. 318), Cost. 1571 a. 19 (v. d. Wall, t. a. p. 1358). Vergel. Ord. op de appellen in Holland en Friesland 1458 (Gr. Pl. II, 2959).

¹¹⁾ v. d. Wall, t. a. p. 275. Zie echter de aanteekening van van de Wall aldaar en van Spaen, Burg. rechtsgeb. 23.

dit recht had, ook zonder dat het hem uitdrukkelijk werd toegekend, en dat hij zich wel zou wachten, het zich voor 3 jaar te doen verleen. Intusschen, het vreemde valt weg, indien wij hier niet denken aan bezitten in den zin van terechtzitten, maar aan het genot van zekere geldelijke voordeelen, uit het appel te trekken; vermoedelijk is de zin geen andere, dan dat zulk een genot voor 3 jaar aan den graaf wordt toegekend.

Ten aanzien van Voorne, Putten en Strijen mag ik mij van mededeeling van bijzonderheden ontslagen rekenen. Ook hier baljuwschappen, welke een aantal ambachtsheerlijkheden omvatten, terwijl verschillende dezer ressorteeren onder bijzondere hooge heerlijkheden ¹⁾).

De baljuw van Putten zat te recht met 's heeren mannen van Putten en Strijen aanvankelijk in onbepaalden getale, met dien verstande, dat hij geene vierschaar mocht spannen als er niet ten minste 13 tegenwoordig waren ²⁾. Blijkbaar verminderde ook hier de neiging om mede recht te doen. In 1587 zat hij met 13 mannen, zonder meer ³⁾, in 1718 met 9 of 7 ⁴⁾, ten minste eens in elk jaar en zes weken, resp. 14 maanden ⁵⁾. Die van Voorne zat sinds 1519 (a. 1) met 10

¹⁾ Zie over de geschiedenis en de verdeling, Tegenw. Staat v. Holland IV, 41, 65, 68, 72, 122, 136, 151, 154, 200, 201, 214.

De rechtsbronnen van Voorne zijn bijeengebracht in Alkemade en van der Schelling, Beschr. van de stad Briele en den lande van Voorn D. II, en Keuren en Privilegiën des lands ende heerlyckheys van Voorne. Van die van Putten zijn vooral te vermelden de Oudste rechten van het land van Putten (Versl. Rbr. I, 122), de Ordonnantie van 1587 en de Keuren en Ordonnantien van 1718.

²⁾ 1459 a. 6. „onse balyouw en sal geen vierschaer noch recht besitten dan met XIII mannen of meer.”

³⁾ Art. 1 § 1 (in sommige gevallen 7, ald. § 4).

⁴⁾ Art. 2 §§ 1 en 4.

⁵⁾ 1587 I, § 2; 1718 II, § 1.

mannen en sinds 1578 in Westvoorne met 7, „mannen van beschikke” genoemd¹⁾.

Voor de lage vierscharen sprak men ook hier aan, zooals Matthyssen zegt, van „daghelixsen zaken, als van sculden, verbanden ende voirwairden off van slechter smarten, off dair die rechter heyscht penninchboeten off correctiën, die [an] lit, lijf noch eer en draghen”²⁾; wij mogen er bijvoegen, en om onroerend goed³⁾.

De hooge vierschaar was uitsluitend bevoegd voor crimineele zaken en deelde vermoedelijk met de lage de bevoegdheid voor civiele, met uitzondering van die om onroerend goed, zooals m. i. mag worden afgeleid uit het handvest van Putten van 1459 a. 2, volgens hetwelk baljuw en mannen te recht zitten „van hoogh, van middel ende van laegh”⁴⁾.

Bovendien stond, evenals elders ook hier beroep open van de lage vierscharen op de hooge⁵⁾.

Wij wenden thans den blik naar Zeeland.

Ten aanzien van de landsheerlijkheid in de graafschappen, die het tegenwoordige Zeeland omvatte, hebben wij te onderscheiden. Die beoosterschele, rechts van wat wij de Oosterschelde noemen, stonden reeds vroeg onder het zoo goed als onbetwiste⁶⁾ gezag van de Hollandsche graven. Hoe zij er aan het gezag gekomen zijn, en van wanneer het dagteekent, blijkt niet. Wel uit oude oorkonden, dat zij er reeds omstreeks de helft der 12de eeuw uitgebreide bezittingen hadden.

Die bewesterschele — tusschen Ooster- en Westerschelde — waren lang een twistappel tusschen de graven van Holland

¹⁾ Alkemade II, 190.

²⁾ Rechtsb. v. d. Briel, Uitg. Fruin en Pols 123, vgl. Putten 1459 a. 12, 29.

³⁾ Putten 1459 a. 41; 1587 a. 14; 1718 VIII, Voorne 1519 a. 58.

⁴⁾ Vgl. 1587 I, § 1; 1718 II, § 2.

⁵⁾ Putten 1459 a. 2, 15; 1578 a. 79; 1718 a. 7; Voorne 1519 a. 28.

⁶⁾ Niet geheel onbetwist, zie o. a. de oorkonde van 1204 bij v. d. Bergh, Oorkb. I, 120, en die van 1206, ald. 125.

en van Vlaanderen¹⁾. In de 12de en 13de eeuw gedroegen de Hollandsche graven zich als leenmannen van die van Vlaanderen voor dat gebied. Wel trachtten zij zich somtijds aan dezen leenband te onttrekken, wel stonden in het laatst der 13de eeuw hunne edelen daar tegen hen op, en stelden zich onder onmiddellijk gezag van den Vlaamschen graaf²⁾, wel wist graaf Floris V daartegenover eene verklaring van Roomsche Koning Rudolf te verkrijgen, dat de graven van Holland tot nog toe „insulam Zelandensem”³⁾ van den keizer en van niemand anders in leen hadden, maar telkens weer eindigden de geschillen met het doen van hulde door den Hollandschen graaf aan dien van Vlaanderen⁴⁾.

Eerst in 1322 deed graaf Lodewijk van Vlaanderen voor goed van hulde en manschap voor de Zeeuwsche eilanden afstand⁵⁾.

Eindelijk het latere Staats-Vlaanderen bleef buiten het gezag van de graven van Holland, aan dat der graven van Vlaanderen onderworpen.

Wij laten voorloopig dit laatste buiten beschouwing.

In het overige was de Hollandsche graaf vertegenwoordigd door een ambtenaar, die oudtijds burggraaf „castellanus” heet. Bij scheidsrechterlijke uitspraak van 1206 tusschen Graaf Lodewijk van Loon en graaf Willem I werd o. a. uitgemaakt dat Hugo van Oost- en West-Voorne van graaf Willem zou houden „Castellariam de Zelandia”⁶⁾, in 1223 was Dirk van Voorne „Castellanus Zelandie”⁷⁾, en nog in 1280 had de heer

¹⁾ Pieter Paulus, *De origine, progressu et solutione nexus feudalis Flandriam inter et Zeelandiam* (Diss. Leiden, 1775); Kluit, *Hist. Crit.* I, b. 100 vlg.; P. J. Blok, *Gesch. v. h. Nederl. volk* I, 186.

²⁾ 1289, v. d. Bergh, t. a. p. II, 293.

³⁾ 1290, ald. 295.

⁴⁾ Zie o. a. de stukken van 1168, 1227, 1250, 1256, 1290 (ald. I, 94, 175, 274; II, 2, 314, 317). Vgl. ook L. A. Warnkönig, *Flandr. Staats- u. Rgesch.* Anhang bl. 53 vlg.

⁵⁾ van Mieris, II, 275. Reeds vroeger, in 1299 had die afstand plaats gehad (ald. II, 487), maar met onvolledig gevolg.

⁶⁾ Ald. I, 125.

⁷⁾ Ald. 160, 164.

van Voorne van Floris V in leen „Castellanatum Zeelandiae infra Bornesse et Heydenezee" ¹⁾).

Tusschen die jaren in zien wij in 1250 tweemaal Symon van Haarlem genoemd als bailivus Selandiae ²⁾. In later tijd vertegenwoordigt of een baljuw of een rentmeester het hoog gezag bij de rechtspraak ³⁾.

Voor de rechtspraak was dit gebied in twee deelen, beoosteren bewesterschelde verdeeld, die bij herhaling ieder afzonderlijk hun — trouwens weinig verschillend — recht ontvingen.

Beiden omvatten een aantal ambachtsheerlijkheden en enkele hooge heerlijkheden ⁴⁾.

In de ambachten ⁵⁾ werd recht gesproken door schepenen. Reeds de handvesten van Middelburg van 1217 a. 35, van Westkappel van 1223 a. 38 en van Domburg van 1223 a. 35 ⁶⁾ maakten van die plattelandsschepenen, „scabini de extra, foranei scabini" melding.

Boven deze lage banken stond de „hooge vierschaar" ⁷⁾.

¹⁾ Ald. II, 164. In zoover de beide graven het gezag deelden, hadden zij beiden hunne vertegenwoordigers. Zoo lezen wij, dat de Keur van Middelburg van 1217 bezworen is door gravin Johanna van Vlaanderen, graaf Willem I van Holland en hunne Castellani de Selandia (ald. I, 152). Die deeling van het gezag is ook oorzaak, dat volgens de oorkonde van 1280 de heer van Voorne van de vervallen beoosterschelde $\frac{1}{4}$, van die bewesterschelde slechts $\frac{1}{8}$ geniet.

²⁾ Ald. 269, 270.

³⁾ Keur 1290, a. 2 vlg. (ald. II, 330).

⁴⁾ Zie Tegenw. Staat van Zeeland; J. Ermerins, Zeeuwache oudheden; J. Verheye van Citters, De Toparchiis et ambactis eorumque in Zeelandia juribus ac possessoribus (Diss. Utr. 1774).

⁵⁾ Reeds in 1258 en nog in 1496 zijn er blijkbaar in sommige ambachten meer schouten dan een. Artt. 19, 47, 83 van het landrecht van 1258 spreken toch van „plures sculteti... in uno officio", ieder met een eigen gebied (v. d. Bergh, t. a. p. II, 20, 23, 24) en tal van artt. van dat van 1496 doen hetzelfde.

⁶⁾ Ald. I, 151, 162, 166.

⁷⁾ L. P. v. d. Spiegel, Verhandeling over de opkomst, het gezag en den ondergang der aloude hooge vierschaar of grafelijke vierschare in Zeeland; Boxhorn, Chroniick van Zeelandt II, 82.

Wat nu allereerst de ambachtsgerechten betreft; naar het landrecht van 1258 a. 50 moesten er in ieder „officium” en in iedere vierschaar 9 of 11 schepenen zijn, door den graaf gekozen en beëdigd ¹⁾, zij moesten edel zijn en van echten bedde (a. 48) ²⁾, en ten minste 10 gemeten lands bezitten (a. 52) ³⁾.

Naar het landrecht van 1290 a. 88 was het aantal schepenen beoosterschelde in ieder ambt 9 of meer, die ieder ten minste 14 morgen lands moesten bezitten, bewesterscheld 5 of 7 naar de parochie groot was; eveneens naar dat van 1328 ⁴⁾, en ook naar het landrecht van Zeeland beoosterscheld van hetzelfde jaar a. 1. Zij werden toen gekozen door de schouten van elke parochie.

Naar de landrechten van 1290 ⁵⁾ en 1328 ⁶⁾, hield de schepensbank vijfmaal 's jaars eene zitting, die 8 dagen duurde. Art. 3 van het eerstgenoemde landrecht luidt: „Alle scult van inlantsche luyden ⁷⁾, die scepenen niet en kennen ⁸⁾, dair zal men omme dingen te vijf tyden van den jaere, tot elcker tyt 8 dagen, die eerste tyt zal ingaen des sonnendaechs nae beloeken Paeschen, die ander tyt des Sonnendaechs nae sente Jansmesse midsomer (24 Juni) die derde tyt des Sonnendaechs nae onser Vrouwendach nae den Ougst (8 September) die vierte tyt des Sonnendaechs voir Sinte Katherynendach (25 November) die vijfte tyt des Sonnendaechs nae onser Vrouwen lichtmisse” (2 Februari) ⁹⁾.

Naar het landrecht van 1496 zaten schepenen wekelijks te recht ¹⁰⁾.

¹⁾ van den Bergh, Oorkb. II, 23.

²⁾ Ald. 23.

³⁾ Ald. 23.

⁴⁾ v. Mieris, Ch. II, 418.

⁵⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 345.

⁶⁾ v. Mieris, Ch. II, 419, 451.

⁷⁾ Tegen vreemdelingen procedeeft men ook op andere tijden, bij arrest.

⁸⁾ Schuld, die schepenen kennen is pandbaar.

⁹⁾ Zie ook Duiveland N. Willek. 1493 a. 92 (Ermerins, t. a. p. Schouwen en Duiveland, bl. 271). Hier weder duidelijk de Paaschstijl.

¹⁰⁾ De schout, zoo zegt I, 34, vgl. 38, zal te zijner „maelstede” des Zon-

Zie ik wel, dan is de bevoegdheid der schepenbanken sinds het midden der 15de eeuw vrij wat uitgebreid.

Het landrecht van 1258 zegt in a. 26 „omnia spectant ad veritatem comitis excepta *lantzake*”, dat wil blijkbaar zeggen, dat het grafelijk gerecht alle zaken berecht behalve die om onroerend goed, die dan voor de schepenbank komen.

Dat dit zoo is, blijkt zeer duidelijk uit de akte van 1289, waarbij graaf Guy van Vlaanderen belooft, dat hij, indien Zeeland bewesterschelde hem wordt toegewezen, er verschillende regelen zal handhaven, o. a. dezen: „*tout jugement seront fait par les houmes le conte et par le plus grant suite; mais les quereles kon apele landsake on jugera par eschievins einsie ke on a fait jusques aore*”.

Naast deze ééne bevoegdheid van de schepenbank kent het landrecht van 1258 er nog maar ééne andere ¹⁾. Een op heeter daad betrapten dief mag men hangen „*judicio scabinorum*” (a. 22) ²⁾.

Het zooeven aangehaalde artikel 26 vinden wij terug in het landrecht van 1290 art. 4 waar van de hooge bank wordt gezegd, dat men er „alle waarheden bi sal nemen, ende vonnisse sal sceiden ende alle dinc berechten... ende alle dinc sal behoeren tot hoerre waarheit sonder eyghendom van erven, die sal staen 't scependomme”.

Maar in dit landrecht is toch de algemeene en uitsluitende competentie van de hooge bank lang niet zoo streng gehandhaafd, als dit artikel zou doen denken ³⁾.

Immers, wij zagen reeds in het artikel dat de vijf terechtzittingen regelt, dat er werd recht gedaan in actiën om

dags na de hoogmis bod en ban leggen tot een zekeren dag binnen de week.

J. C. Schraiddt, De tribunalibus in genere; praesertim autem de tribunali civili in pagis Zeelandiae constituto (Diss. Leiden 1778).

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 295.

²⁾ In proces en executie maakt het nog eenig verschil, of de bestolene hem al dan niet vóór zonsondergang van denzelfden dag veroordeeld weet te krijgen.

³⁾ Vgl. over dit onderwerp ook J. Verheye van Citters, t. a. p. bl. 18 vlg.

schuld. Het wordt herhaald in andere artikelen, 1290 a. 9; 1328 a. 12¹⁾). Dan deden schepenen recht over boedelscheiding en landscheiding²⁾, over alle wonden en kwetsuren met uitzondering van „oghe uut, of hant of voet verloren, [op] kerchof, heerweghe”, over „ghemeene boete” en vechtpartijen³⁾; verder over diefstal tegen kooplieden of andere reizende lieden, op heeter daad ontdekt⁴⁾; eindelijk rechtten zij over beslag op beesten voor weidegeld en landhuur⁵⁾.

In 1496 is de bevoegdheid der schepenbanken al weder belangrijk uitgebreid. Zij rechtten naar het landrecht van dat jaar over pacht- en briefschuld (I, 38), bede en schot (I, 49); zij stonden over eigendomsrecht en beslisten over naastingsrecht (II, 9), zij vervulden rechterlijke functiën bij de scheiding van huizen (II, 14), zij deden recht op bestellen⁶⁾ van lieden van buiten, over geldschulden en schulden in het algemeen (II, 37, III, 19, 20), over schade toegebracht door vee, dat daarop geschut is (II, 39), over dreigen met verboden wapenen (III, 41), over wanmaten (III, 42) en, wij mogen wel zeggen, over bijna alle boetstraffelijke zaken.

Boven de schepenbank stond de hooge vierschaar.

Vóór 1290 spande 's graven vertegenwoordiger, of ook de graaf zelf die met zooveel leenmannen als er opkwamen. In 1290 wordt verordend, dat er zullen zijn 44 gezworenen bewesterschelde en 24 beoosterschelde⁷⁾ (art. 4), van welke er bewesterschelde 9 en beoosterschelde 7 moeten tegenwoordig zijn⁸⁾. In 1496 I, 3 is het getal gebracht op elf leenman-

¹⁾ v. Mieris, Ch. II, 419.

²⁾ 1290 a. 8 (v. d. Bergh, II, 346); 1328 a. 19 (v. Mieris, 419, 452).

³⁾ 1290 a. 39, 40.

⁴⁾ 1290 a. 65.

⁵⁾ 1290 a. 83.

⁶⁾ Conservatoir arrest.

⁷⁾ Zij moeten volgens dat artikel edel zijn en gegoed, bewesterschelde tot 1000, beoosterschelde tot 500 fl .

⁸⁾ Misschien had vóór 1496 ook de abt van Middelburg zitting; zie hierna bij de Staten van Zeeland.

nen¹⁾ en twee gegraduateerde klerken. De instelling der gezworen mannen moet echter aldus worden verstaan, dat zij, opgeroepen, verplicht zijn op te komen, maar dat, evenals een tijdlang in sommige deelen van Holland, de overigen gerechtigd bleven de zittingen bij te wonen, en tot de rechtspraak mede te werken (1496 I, 3).

Sinds 1511 zaten de magistraten van Zierikzee als 's graven mannen in de hooge vierschaar beoosterschelde²⁾.

De hooge vierschaar zat eens per jaar. Reeds het landrecht van 1258 zegt in art. 76 „quicumque ad annuale placitum per tres dies inconvictus³⁾ perstiterit, liber a duello et a juramento recedet”, en bepaalt in art. 118, dat het „annuale placitum”, zal gehouden worden bij Zande tusschen half Mei en half Juli of tusschen het einde van Augustus en St. Maarten (11 November) wanneer de graaf goed vindt. Het „annuale placitum” moet hier blijkbaar in letterlijken zin worden opgevat. Naar het landrecht van 1290 a. 2 mocht de baljuw rechten bewesterschelde eene maand tusschen Paschen en Pinksteren en eene maand tusschen Lamberti (17 September) en Allerheiligen, beoosterschelde 6 weken tusschen Pinksteren en den ougste. Naar dat van 1496 I, 1 werden de zittingen gehouden voor beoosterschelde te Zierikzee, voor bewesterschelde te Middelburg tusschen Paschen en Allerheiligen behalve van 1 Juli tot den laatsten Augustus.

Zooals ik reeds heb vermeld, kwam in de landrechten van 1258 en van 1290 eene bepaling voor, die aan uitsluitende bevoegdheid van de hooge bank voor nagenoeg alle zaken zou doen denken, maar was inderdaad hare competentie naar dat van 1290 iets meer beperkt en was zij vermoedelijk bij dat van 1496 nog ingekrompen⁴⁾.

¹⁾ Zie ook Groot Priv. Maria 1476 a. 49.

²⁾ Ermerins, t. a. p. Walcheren 22.

³⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 24. Er staat, zeker verkeerd, *convictus*, waar ik *inconvictus* schrijf.

⁴⁾ In het landrecht van 1290 moeten wij ons niet op een dwaalspoor

Ziehier voor welke zaken de hooge vierschaar met zoovele woorden bevoegd wordt verklaard. .

Het landrecht van 1258 draagt haar op de berechting van „vulnera, lesiones cujuslibet hominis, vel incommoda ei illata” (art. 10). De zin van dit artikel is niet volkomen duidelijk, daar niet met zekerheid is uit te maken, of met „homo” hier iedereen bedoeld wordt, of de „homo comitis”, de leenman. In de tweede plaats draagt dit landrecht in art. 17 aan den graaf en zijne mannen ¹⁾ op de berechting van eene vechtpartij („lis vel ghestoet”) in tegenwoordigheid van den graaf.

Dan wordt naar art. 21 de van diefstal aangeklaagde voor den graaf, d.i. dus voor de hooge bank gedaagd; en staat men volgens art. 37 voor het jaargeding te recht wegens een „debitum non certificatum” ²⁾.

Het landrecht van 1290 is ook hier eenigszins, maar niet veel uitvoeriger.

De hooge bank oordeelt over voorloopige aanhouding (art. 26), het werpen van iemand in den vliet („wapeldepenen”) (art. 37), verwondingen, als hand of voet af en oog uit en daarboven (art. 33, 39, 40), en over adeldom (art. 111) ³⁾.

Weer uitvoeriger is het landrecht van 1496. Het spreekt van de hooge vierschaar als rechter in de volgende zaken: misdrijven waar men lijf of lid mede verbeurt (I, 17), cracht, vredebraak en andere groote misdaden (I, 19), adeldom (I, 21), bezitrecht, met name de actie van spolie (II, 1), weigering om gevolg te geven aan het vonnis in de eigendomsactie (II, 3), deelingsactiën ten opzichte van goederen, die niet te

laten brengen door den naam gezworenen, die voorkomt ter aanduiding niet alleen van de gezworen leenmannen maar ook van de dijkrechters, die met de dijkgraven bestuur en rechtsmacht uitoefenen, zie o. a. art. 89.

¹⁾ v. d. Bergh leest „secundum judicium hominis”; dit zal wel moeten zijn *hominum*.

²⁾ Uit verschillende artikelen van het landrecht van 1290 blijkt — wij zagen het — dat later deze actiën om schuld voor de schepenbank zijn gebracht.

³⁾ Zie wijsdommen van de hooge vierschaar van 1454 (Versl. Rbr. I, 327).

schependom behooren, met name leenen (II, 9), gekijf voor den graaf (III, 9), het schatten of afzetten van vreemde kooplieden (III, 18), roof, diefstal en andere „fourfaiten” (III, 19), het komen wonen in een ambacht zonder toestemming van den ambachtsheer en de weigering om dit te ontruimen op zijn bevel (III, 29, 30), misdrijven tegen iemand, die ter heervaart is opgekomen (III, 32), schade aan vruchten toegebracht bij het branden van moerwerk (III, 38), doodslag (III, 47, IV, 1, 16), herbergen of sterken van een doodslager (III, 44), moord (IV, 2), leemten en verwondingen onder verzwarende omstandigheden (IV, 3), schaking tegen den wil van het meisje (IV, 6), blokken of doen blokken van handen of voeten, een lid af, de tong, de neus, het oor af, een oog uit met opzet (IV, 8), diefstal (IV, 9), en eindelijk nog andere verminking dan de zooeven genoemde (IV, 14)¹⁾.

Het is duidelijk, de zaken hier uitdrukkelijk genoemd als staande ter berechting òf van de hooge, òf van de lage vierschaar, omvatten te zamen niet alle wereldlijke rechtszaken; op verre na niet. En er is zelfs moeilijk een algemeene regel uit af te leiden. Daarom heb ik niet beter weten te geven dan de opsomming. Intusschen, zien wij af van enkele min of meer willekeurige krommingen in de grenslijn, dan mogen wij wel zeggen, de bevoegdheid der schepenbanken, aanvankelijk gering, is geleidelijk uitgebreid en omvat na het einde der 15de eeuw nagenoeg alle burgerlijke en boetstraffelijke zaken. De overige worden in eersten aanleg berecht door de hooge vierscharen, die tevens in hooger beroep oordeelen. Dit laatste, ik erken het, staat niet met zooveel woorden in de landrechten. In dat van 1496 I, 24 wordt gezegd, dat men van schepenen-vonnissen zal beroepen „daer ende alsoo men dat gewoonlijk is geweest van doene”. Deze vage uitdrukking is zeer verklaarbaar; immers niet alle ambachten

¹⁾ Van de Spiegel, Hooge viersch. 97 geeft nog een lijstje van zaken, waarover blijkens een handschrift in 1454 de hooge vierschaar oordeelde.

stonden onder de hooge vierschaar¹⁾; men kon deze dus niet kortweg noemen. De meening van Van de Spiegel²⁾, dat hier aan het hof van Holland en Zeeland als appelgerecht zou moeten worden gedacht, schijnt mij volstrekt onaannemelijk. De gansche historische ontwikkeling, het karakter der hooge vierschaar als oud-Frankisch gravengerecht brengen het beroep hierop mede. Het is moeilijk aan te nemen, dat de graaf, in strijd met wat hij elders deed, in Zeeland het appel zou onttrokken hebben aan *zijn* oude gerecht, waar hij dikwijls voorzat, en het zou gegeven hebben aan zijn nieuw gerecht. Eene andere vraag is, of niet de justiciabelen het recht hebben gehad, met voorbijgang van de hooge vierschaar zich op het hof te beroepen, of niet steeds vaker van dit recht is gebruik gemaakt en of niet zoo het appel op de hooge vierschaar in de praktijk geleidelijk is afgeschaft.

Zeker was het dit in later tijd, toen de hooge vierschaar in hare oude gedaante was te niet gegaan en hare hooge jurisdictie overgegaan op enkele steden. In 1489 werd aan het gerecht van Middelburg onder den hoogbaljuw het recht gegeven om te kennen van alle doodslagen en vredebraken in het kwartier bewesterschelde. In 1574 echter is naar aanleiding van het langdurig gewapend verzet van de stad tegen den prins dit voorrecht aan Middelburg ontnomen en de hooge jurisdictie onder de steden verdeeld³⁾. Vlissingen en Veere erlangden ieder de hooge rechtsmacht over een deel van Walcheren; een derde deel van dit eiland en de overige eilanden bewesterschelde bleven ressorteeren onder Middelburg. Zooals wij reeds zagen, was al vroeger voor Zeeland beoosterschelde dezelfde ontwikkeling voltooid, waar sedert 1511 de magistraten van Zierikzee als 's graven mannen ter hooge vierschaar zaten.

Nog heb ik hier van een bijzonder gerecht melding te

¹⁾ Sommige, hier als in Holland, behoorden tot eene hooge heerlijkheid, en stonden onder de hooge jurisdictie van de hooge bank dezer.

²⁾ T. a. p. 110.

³⁾ Boxhorn t. a. p. II 554. Tegenw. St. v. Zeeland I, 94, 221; II, 199, 223, Smallegange, Kron. v. Zeeland.

maken, dat wij elders niet aantreffen. Zooals bekend is — in mijne bespreking van de Utrechtsche gerechten kwam het o. a. ter sprake — hadden de geestelijke gerechten ook jurisdictie in sommige zaken, die wij thans beschouwen als behorende voor den burgerlijken- of den strafrechter. Die zaken behoorden deels tot de uitsluitende bevoegdheid dezer gerechten en waren deels „mixti fori”, zooals men het uitdrukte, d. i. zij konden naar verkiezing van den eischer worden gebracht voor het wereldlijke of voor het geestelijke gerecht.

Na de reformatie en het daarmee gepaard gaande vervallen der geestelijke gerechten, werden de zaken der eerste categorie òf gebracht voor den gewonen rechter, òf — maar dit was uitzondering — voor een bijzonderen rechter, zooals b. v. de tiendzaken in Drente voor Gedeputeerden, de huwelijkszaken in Overijssel voor den drost.

Voor die der laatste categorie verviel eenvoudig de competentie der geestelijke gerechten en bleef nagenoeg overal — dit lag trouwens voor de hand — de gewone wereldlijke rechter als de eenige bevoegde over. Niet alzo in Zeeland. Hier hadden de provisoren of dekens eene zekere bevoegdheid gehad in persoonlijke zaken. Ter vervanging van deze als kerkelijke rechters in deze jurisdictie werden nu afzonderlijke gerechten ingesteld, „landrechten” geheeten, zetelende in de steden, bestaande uit eenen voorzitter, drie commissarissen, eenen griffier en eenen fiscaal. De bevoegdheid dezer landrechten — in bijzonderheden niet overal volkomen gelijk — werd in hoofdzaak aldus omschreven, dat de burgers en ingezetenen der steden de plattelandsbewoners daarvoor mochten dagen „ter cause van de personele t'achterheden”. Zij rechtten dus alleen in personeele zaken, en wel speciaal — als ik goed zie — in die over geldschulden, tusschen stedelingen als eischers en plattelandsbewoners als gedaagden ¹⁾.

¹⁾ Zie Tegenw. Staat v. Zeeland I, 427; Coustumen enz. der Stadt Vlis-singen, bl. 180 vlg.; Gr. Plach. V, 1237 vlg., de Timmerman, Costumen v. Middelburg. 114.

Thans een kort woord over de zuidelijke strook van Zeeland, Staats-Vlaanderen.

Deze bestond uit een deel van de kastelanie, het Vrije van Brugge ¹⁾, een deel der Vier ambachten ²⁾ en een klein gebied daartusschen ³⁾.

Deze geheele streek behoorde oudtijds tot Vlaanderen ⁴⁾.

De gerechtelijke inrichting van „het vrije” kennen wij het eerst uit een keurbrief van omstreeks 1190 ⁵⁾. Wij zien het dan verdeeld in verschillende ambten, waar recht werd gesproken, vierschaar gehouden door schepenen onder leiding van eenen „cricwardra”, als ik wel zie dezelfde ambtenaar als elders de schout. Eens per jaar werd onder voorzitterschap van den graaf of zijn burggraaf, kastelein, later baljuw door de mannen van het geheele gebied „gouding” gehouden. Hoe de rechtsmacht tusschen deze verschillende gerechten was verdeeld, blijkt niet met zekerheid. Wij zullen wel mogen aannemen, dat de bevoegdheid van het gouding, het oude gravenrecht, onbeperkt was. Intusschen, dit staat vast, de schepe-nenvierscharen hadden eene uitgebreide competentie in zaken ook van hooge jurisdictie.

In 1266 is eene nieuwe verdeeling van het gebied gemaakt in drie vierscharen ⁶⁾, welke bestendigd is in 1330 ⁷⁾. Deze vierscharen hielden ieder één dag in de week zitting.

¹⁾ Het vrije van Sluis. Zie daarover Warnkönig, Flandr. Rgesch. II, a. 150. Tegenw. St. Generaliteitslanden 413.

²⁾ Warnkönig, ald. II, b. 130, Tegenw. St. ald. 506 vlg., Scharp, Gesch. en Cost. v. Axel.

³⁾ Warnkönig, ald. 145.

⁴⁾ De oudste rechtsbronnen zijn het best te vinden, die van „het Vrije” in: Recueil des anciennes coutumes de la Belgique, Coutumes des pays et comté de Flandre, Coutume du franc de Bruges II, bl. 1 vlg., Warnkönig, t. a. p. II, a. Aanh. 83; die van de 4 ambachten in Scharp, t. a. p. II, 1, Warnkönig, t. a. p. II, b. Aanh. 186. Die van Biervliet bij Warnkönig ald. 209.

⁵⁾ Cout. du Franc, II, 3.

⁶⁾ Cout. du Franc, III, 61.

⁷⁾ Ald. 79 a. 6.

Het gouding schijnt verdwenen. Daarentegen wordt naar beide rechtsbronnen zoo vaak noodig eene vereenigde zitting der drie schepenbanken „en un mont” gehouden ter berechting van beroep tegen vonnissen van een dezer ¹⁾. Verschillende belangrijke strafzaken waren in 1226 en 1323 aan de kennisneming van de plattelandsschepenbanken onttrokken ²⁾. Uit het „mauvais privilège” van 1330 en de costumen van 1461 en van 1542 ³⁾ — welke laatste in de organisatie geene ingrijpende verandering brachten — maak ik echter op, dat de schepenbanken de rechtspraak in alle crimineele zaken, voor zoover zij die hadden verloren, hebben herkregeu.

Hiermede is dan ook in overeenstemming de regeling nadat een der drie deelen van „het vrije”, het zoogenaamde oostvrije in 1604 in handen van de generaliteit was gekomen. Het werd toen berecht door acht schepenen onder een hoogbaljuw, die hooge, middelbare en lage jurisdictie hadden.

In de „vier ambachten” heeft evenals in „het vrije” het gouding bestaan, ongetwijfeld als hoogste gerecht. Het is echter bij de keur van 1242 a. 17 afgeschaft. Als eenige gerechten zijn toen overgebleven de schepengerechten met een baljuw aan het hoofd. In ieder ambacht waren zeven schepenen. Zij oordeelden in burgerlijke- en strafzaken (a. 14); niet echter in alle (a. 75). Waren zij de zaken niet wijs, dan riepen zij de vier banken samen.

Toen in het laatst der 16de en de eerste helft der 17de eeuw ook dit deel van Vlaanderen generaliteitsland was geworden, erlangde — afgezien van de steden — elk ambacht, zooals het zich toen had vervormd, een eigen schepenbank onder een hoogbaljuw of baljuw, met hooge en lage jurisdictie, Hulster-ambacht, de heerlijkheid St. Janssteen, Axel en Terneuzen ⁴⁾.

¹⁾ Cout. du Franc, t. a. p. 62 en 81 a. 14.

²⁾ 1266 a. 8, 1323 (ald. 62, 72).

³⁾ Ald. I, 503, 611.

⁴⁾ Tegenw. St. t. a. p. 521, 526, 542.

Ook Biervliet en Sas van Gent hadden een gelijk gerecht ¹⁾).

De gerechten van Staats-Vlaanderen deden in lijfstraffelijke zaken recht in hoogsten aanleg. In burgerlijke zaken stond er van hunne uitspraken, sinds de onderwerping van hun rechtsgebied aan de generaliteit, beroep open op een daarvoor bijzonderlijk geschapen gerecht, den raad van Vlaanderen ²⁾. Ook vroeger waren hunne vonnissen binnen zekere grenzen onderworpen geweest aan voorzieningen bij een college, dat raad van Vlaanderen heette ³⁾. De afscheiding van het overige Vlaamsche gebied maakte — wilde men het beroep niet laten vervallen — eene nieuwe regeling noodig. Vermoedelijk zag men vooral om den afstand bezwaar tegen opdracht van de rechtspraak in beroep aan het hof van Holland en Westfriesland, waarover straks; wellicht ook bestond er bezwaar met het oog op de souvereiniteit van de Staten Generaal in dit gebied ⁴⁾. Althans, deze besloten al in 1599 tot de oprichting van eenen raad van Vlaanderen, te Middelburg gevestigd, en gaven dien in 1661 eene nieuwe instructie ⁵⁾, die in hoofdzak zijn gezag en werkzaamheid bleef beheerschen.

Hij bestond uit een aantal leden, dat van 6 tot 9 klom; een dezer was voorzitter onder den titel van „eerste presideerende raad” (a. 2). Onder de vereischten voor het lidmaatschap behoorde de graad van doctor of licentiaat in de rechten (a. 4).

¹⁾ Tegenw. St. t. a. p. 547, 553.

²⁾ Ald. 415.

³⁾ Edm. Pouillet, Orig., développements et transform. des Institutions dans les anciens Pays-Bas II, 121, 249. Eug. Lameere, Le grand Conseil des ducs de Bourgogne de la maison de Valois, bl. XXIX. Zie ook de Instructiën van dezen raad van 1522, 1531 en 1533 (Gr. Placb. II 949 vlg.).

⁴⁾ De verdeeling van het benoemingsrecht tusschen Holland, Zeeland en de Generaliteit en het zetelen van vertegenwoordigers van de Generaliteit in het hof van twee soevereine provinciën konden inderdaad als ernstige bezwaren gelden.

⁵⁾ Gr. Placb. II, 2701.

De raad oordeelde over alle zaken rakende de hoogheid, heerlijkheid, (publieke) rechten en domeinen der Staats-Vlaamsche landen, verder bij praeventie over alle zaken van weduwen, onmondige kinderen, weezen en andere „miserabele personen”¹⁾, dan over bezitsactiën, over de zaken „ex lege diffamari” en om actie te institueeren²⁾, indien partijen in verschillende jurisdictiën woonden, over ambtsdelicten, over actiën tusschen steden (a. 7), over namptissement boven een zeker bedrag (a. 8); eindelijk oordeelde hij bij appel, reformatie³⁾ en reductie⁴⁾ over alle burgerlijke vonnissen, in Staats-Vlaanderen gewezen (a. 7)⁵⁾.

Van de eindvonnissen van den raad stond weer appel open op de Staten-Generaal (a. 337).

Eene soortgelijke bevoegdheid als de Raad van Vlaanderen voor zijn gebied, had voor heel het overige Holland en Zeeland het hof van Holland, Zeeland en Westfriesland, op welks geschiedenis wij thans een blik hebben te werpen.

Zij is reeds dikwijls behandeld⁶⁾; ik heb niet veel anders

¹⁾ Behoudens zekere uitzonderingen (a. 8 en 9).

²⁾ Dus om actie te institueeren ten civiele of ten crimineele, Voet, ad Pand. I 325.

³⁾ Een beroep, dat de ten uitvoerlegging niet schorst, (v. d. Linden, Jud. pract. I, 358).

⁴⁾ Beroep van eene scheidsrechterlijke uitspraak (ald. 360).

⁵⁾ Voor de bijzonderheden en de overige bevoegdheden van den raad moet ik naar de Instructie zelve verwijzen.

⁶⁾ Zie daarover Tegenw. Staat v. Holland I, 241; Th. Boey, Bedenkinge over de oudheyt... van den Hove van Holland, Zeeland ende Vriesland; Dezelfde, de oudheyt van 't hof nader onderzocht; Hoynck van Papendrecht, Anal. Belg II, 21; van de Wall, Handv. en Priv. der Stad Dordrecht 567; H. A. Wittewaal van Stoetwegen, de Veteri Ordine judiciorum apud Hollandos 39; A. Kluit, Historie der Holl. Staatsreg. III, 48, en register op Hof; H. S. van Son, Verhandeling over de natuur en oorsprong van het hof van Holland onder de graaven (Staatk. Academie-verh. II, 181); F. W. Pestel, Commentarii de republica Batava (ed. 1795) III, 745 vlg., 1021; S. van Slingeland, Staatk. Geschr. I, 65; J. van

te doen, dan te putten uit de bronnen, door vorige schrijvers aangehaald. Uit het volgende overzicht zal blijken, dat dit hof in karakter met het Geldersche de meeste overeenkomst vertoont.

Bij herhaling zien wij den graaf zelven als rechtspreker vermeld ¹⁾. In 1305 nam hij eene beslissing in een geschil tusschen de welgeborenen en de bureu van Kennemerland over de betaling van schot, met zijne mannen en steden te recht zittende in den Haag. Een der edelen, des gemaand, wees, zegt de graaf, „dat wy schuldich waeren die handvesten, die onse gemeynte van Kennemerland hadde, en daer twist of was, aen ons te neemen, en ons daerop te beraeden met onsen hoogen raede en met onse getrouwe mannen....; des volgden gemeynelyk onse mannen. Welke handvesten overmits deese vonnisse voorschreeven wy aen ons en an onse behout genomen hebben, alsoo ons [t] vonnisse wijsde....”. Eene uitspraak van dubbel belang, omdat zij ons eerst den graaf laat zien, op Germaansche wijze recht doende met edelen en steden, en tevens verwijst naar eene nadere beslissing van den graaf met zijnen raad.

der Linden, Verhand. over de judicieele practyq I, 42, 323; R. C. Bakhuizen van den Brink, Overzicht v. h. Nederl. Rijksarchief 1^e st. 178; Mr. Th. van Riemsdijk. De oorsprong van het hof van Holland (Frui-bundel 183).

¹⁾ Men zie voorbeelden bij van Spaen, Burg. rechtsgeb. 26. Reeds in 1255 zien wij Willem II te recht zitten bij het klooster Egmond „pro tribunali”. Er wordt hem gevraagd „in iudicio coram nobis per sententiam diffiniri (een wijsdom te geven)....; ad quod responsum fuit et in nostra presentia sententialiter iudicatum.... Nos sententiam ipsam ratam et gratam habentes, auctoritate *regalis* culminis confirmamus. ..” (M. G. LL. sect. IV, T. II, 476). En het door mij gecursiveerde woord, en het onderwerp van de beslissingen, de vraag n. l. of een abt, *rijksvorst* de goederen en leenen van zijn klooster zonder toestemming van het kapittel mag vervreemden — geven reden om te vermoeden, dat Willem hier zat, niet als graaf, maar als Roomsche Koning. De voorbeelden bij van Spaen t. a. p. betreffen — het is duidelijk — niet alle de rechtspraak.

Beslissingen van de laatste soort zijn vrij talrijk. Met name kwamen zij dikwijls voor, waar het twistgedingen van heeren en steden over rechtsgebied en regeeringsrechten gold. Zij konden echter ook andere geschillen betreffen. De talrijke privilegiën „de non evocando” geven blijk, dat de graaf zich, waar zij niet verleend waren, het recht toekende, gedingen, voor andere gerechten hangende, voor zijnen rechterstoel te brengen, en hiervan — zeker veelal ten verzoeken van een der partijen — meermalen gebruik maakte; ware dit niet het geval geweest, de privilegiën zouden niet zijn begeerd.

De graaf gaf zijne beslissing in zijnen raad, d. i. zelfstandig na het advies van zijnen raad te hebben gehoord, of liever van zijne raden. De raad was aanvankelijk geen gesloten, georganiseerd lichaam, voor zoover wij weten. Als wij een graaf uit een der drie eerste huizen hooren spreken van zijnen raad van Holland, van Zeeland, van Holland en Zeeland enz., dan hebben wij veeleer te denken aan een aantal personen, ten tijde der handeling in 's graven residentie, of daar waar hij tijdelijk vertoefde, tegenwoordig en door hem ter raadpleging geroepen.

De eerste vaste organisatie schijnt de raad gekregen te hebben in 1428. Men kan ze nog niet zien in de aanstelling van Roeland van Uitkerken tot „capiteyn en overste beware der lande van Hollant ende van Vrieslant” o. a. om in 's graven afwezigheid „anders alle onse ende der lande saken te berechten ende te rechten in hogen ende in lagen by onsen getrouwen tresorier... ende by anders onsen rade, die hy by hem trecken sal”¹⁾. Immers er is hier, naar het schijnt, nog geen sprake van een gesloten raad.

Dezen treffen wij eerst aan in den zoen tusschen graaf Philips en vrouwe Jacoba op 3 Juli 1428²⁾, waarbij de eerste zich verbond een raad van negen personen aan te stellen, waarvan drie door Jacoba te noemen, de overige door hem-

¹⁾ van Son t a. p. 309.

²⁾ v. Mieris Ch. IV. 918 a. 6.

zelve te kiezen, drie uit Holland, Zeeland en Friesland, drie uit andere landen.

Den 13^{den} Augustus volgde de aanstelling van 9 personen¹⁾ om „wel ende trouwelijk te verstaen ende te voorsien tot allen saecken, die opcomen mooghen in die voorschreven landen, te ordineren ende te setten van onser weegen, ende tot onsen wederseggen ende te ontsetten in dieselve landen bailjuwen, schouten, rentmeesteren ende alle andere rechteren ende officieren tot alre tyt, als hem dat goet ende oirbaer duncen zal, hoir reeckeninge te hooren, ende te sluyten, recht ende bescheyt te doen, ende te doen doen in allen stucken, te corrigeren ende te doen corrigeren de quaaddoenders nae gelegentheydt der saecken, ende anders alles te doen nae inhoud der voorschreve zoene, dat wy selve soudon mogen doen in onsen persoon”. Wij mogen dus zeggen, hunne taak was in het algemeen de uitoefening der regeeringsfunctiën als vertegenwoordigers van den landsheer. Zij werden aangesteld, zooals de graaf bij de regeling hunner bezoldiging, 23 Augustus 1428²⁾ zegt „tot onsen wederseggen”; trouwens, waar de akte van 13 Augustus niet van aanstelling voor het leven, of voor een bepaalden tijd gewaagt, sprak dit van zelf.

En reeds vrij spoedig vond Philips tot de intrekking van de commissie aanleiding. In den zomer van 1432 huwde Jacoba in het geheim met Frank van Borselen, in strijd met het zoencontract, dat haar verplichtte niet in het huwelijk te treden zonder goedvinden van hare moeder, van graaf Philips en van de staten. Deze contractbreuk gaf Philips aanleiding, zich van het bewind meester te maken, en een raad aan te stellen — bestaande uit een overste en 5 raden — om gedurende zijne afwezigheid werkzaam te zijn „ten saicken van Hollant ende van Zeelant”³⁾.

In April van het volgende jaar kreeg de nieuwe toestand

¹⁾ van Mieris IV, 932, Boey, Oudheyt 89.

²⁾ van Son t. a. p. 311.

³⁾ Riemsdijk t. a. p. 194.

ook rechtens zijn beslag; Philips noodzaakte Jacoba, formeel van het gezag over hare landen afstand te doen. Nog in dezelfde maand gaf hij zijn raad eene nieuwe commissie, of zooals het stuk zelf zegt, eene „Ordonnance et retrinccion sur aucuns poins de la commission, qui baillée est.... a messire Hue de Lannoy et autres conseillers.... pour entendre et vacquer en l'absence de mondit seigneur, et de par lui aux besoignes et affaires de ses païs de Hollande et de Zelande”¹⁾.

De raad bleef, wat hij vroeger geweest was, een algemeene regeeringsraad; de „retrinccion” bestond, voor zoover wij kunnen nagaan, vooral hierin, dat de graaf zich zelven het een en ander voorbeheld. Toch was ook buiten deze beperking de werkzaamheid van den raad ingekrompen. Hij trad niet, zooals vroegere raden op als rekenkamer. Het opnemen der rekeningen van rentmeesters, baljuwen en andere rekenplichtige ambtenaren werd eerst opgedragen aan leden van de rekenkamers van Rijssel en Brussel, en sinds 1446 aan eene toen opgerichte afzonderlijke rekenkamer van Holland, Zeeland en Friesland in den Haag²⁾.

Naar het schijnt liet, niettegenstaande deze inkrimping van 's raden werkzaamheid, zijn toezicht en beleid nog al te wenschen over. Dit gaf graaf Philips in 1457 aanleiding tot de aanstelling van zes commissarissen met eene speciale opdracht, waaruit blijkt, dat ook het toezicht op de justitie en het doen van recht tot hunnen bijzonderen werkkring behoorde³⁾. Zij ontvingen last en bevoegdheid „d'adviser, disposer et ordonner tout ce qu'ilz verront estre a faire au bien et prouffit de nous, tant au fait de nos dites demaines comme au fait de toutes nos finances, de recognoistre, dessider et determiner de toutes faultes commises tant par negligence de nos officiers comme

¹⁾ Riemsdijk t. a. p. 206.

²⁾ van Son t. a. p. 247, van de Wall t. a. p. 569.

³⁾ Eveneens echter, dat dit niet hunne eenige taak was, en men dus de resolutie ten onrechte wel „eene beveling van zes commissarissen tot de justitie” heeft genoemd.

outrément et de traire en cause pardevant eulx tous delinquans par la pugnicion des quels les amendes duissent estre essayees et levees a notre prouffit, recevoir et oyr complaints des parties se aucunes enviennent et semblablement celles de nostre procureur pour nous et de faire aux parties icelles oyees, nostre droit, garde bonne et briefve justice, de eulz informer des abuz, composicions, exactions et extorsions, fortremens et autres mesus, commis par nos officiers quelx quils soient; et aussi par aucuns qui ont eu et enterpreins auctorité et gouvernement sur les bonnes villes et plat pais de nos dites seigneuries au grief d'iceulx de quelque estat qu'ilz soient, nos officiers ou aultres, de pugnir et corriger les delinquans selon l'exigence des cas, de pourvoir, cognoistre, discuter et determiner, ordonner, appoincter et conclure de et sur toutes matieres touchans finance, et dont prouffit et finance nous pourra de raison avenir....", verder „de faire, ordonner et determiner es matieres dessusdictes et leurs circonstances et dependences tout ce que bons et loyaulx conseillers et commissaires peuvent et doivent faire, et comme faire pourrions en nostre personne et de faire leurs appointemens, jugemens, sentences, et condempnacions, les mettre a execution realement et de fait....." ¹⁾).

Deze resolutie bracht een grooten stap nader tot een zelfstandig hof. Immers, de zes vormden niet den regeeringsraad, maar stonden er naast. Zij hadden toch het recht, zoo dikwijls zij het noodig achtten, tot zich te roepen „tels de nos aultres conseillers que bon leur semblera", en onder degenen aan wie de naleving der uitspraken en bevelen van de zes werd bevolen, behooren „chancelliers et gens de nostre conseil estans avec nous..... nos Lieutenant et gens de conseil en Hollande".

Op dezen maatregel bouwde Karel de Stoute voort, toen hij in 1462 aan „stadhouder ende luyden van de kamer van den rade" eene nieuwe uitvoerige instructie gaf in 112

¹⁾ Boey, Oudheyt 126.

artikelen¹⁾. De naam trekt al dadelijk de aandacht; het is niet de geheele raad, die de instructie ontvangt, maar de „kamer van den rade”, d.i. dezelfde commissie, die in 1457 is ingesteld; deze wordt opnieuw, uitvoeriger en meer en meer als een hof van justitie georganiseerd²⁾. Zij zal bestaan uit den stadhouder en acht raedtsluyden, „notable mannen, wel besocht ende geëxperimenteert in saecken van justitie”, terwijl er een advocaat fiscaal, een procureur-generaal en een griffier aan worden toegevoegd³⁾.

De voornaamste werkzaamheid, het blijkt uit de instructie die vooral het proces regelt, duidelijk, is de rechtspraak, maar ook nu is het niet de eenige. Dit blijkt o. a.⁴⁾ uit de artt. 86, 88 en 89, volgens welke zij met die van de kamer van rekeninge nauwkeurig onderzoek zal instellen naar de zaken van staat en domeinen, molens, bosschen, renten, inpenningen, breuken, exploiten van justitie, munt en andere rechten, moeilijkheden, die zich bij de verschillende rekeningen voordoen, zal oplossen, en voor de invordering van achterstallen zal zorg dragen.

Het volgt verder uit art. 70. De raadslieden van de kamer in den Haag zullen bijeenkomen op alle dagen ten auzien waarvan in den kalender van den hove niet staat aange-teekend „curia vacat”⁵⁾, tusschen Paschen en Bamis van 7 tot 10, van Bamis tot Paschen van 8 tot 11 voormiddags (art. 80), of zoo noodig langer⁶⁾; en art. 70 regelt de werkzaamheden aldus, dat „die saecken ende quaestien gepleyt

¹⁾ Groot Placb. III, 631.

²⁾ Zij wordt in art. 112 zelfs „Hof” genoemd.

³⁾ Artt. 1, 4, 5, 9. Verder een rentmeester van de exploiten (8), twee secretarissen (46), een substituut van den procureur-generaal (57), een deurwaarder (58) en bodes (59, 60).

⁴⁾ Zie ook artt. 94, 95.

⁵⁾ Die kalender staat op een bord, dat zich in de raadkamer bevindt (art. 80).

⁶⁾ Zij die niet op tijd verschijnen, ontvangen den ganschen dag geene wedde (a. 80).

ende ghedinget wesen [sullen] 's Maendaghs, Dynsdags, Woensdaghs ende Donderdaghs, ende in de andere dagen, als des Vrijdaghs ende des Saturdaghs die raden sullen vaceren en verstaen voor en nae der noene" in zaken den graaf aangaande en in landszaken.

De raden hier bedoeld zullen, indien zij door officieren of gerechten worden geraadpleegd over moeilijke of bezwaarlijke zaken, tot zich mogen roepen „die andere raedtsluyden...., die in den selven lande zijn”.

Volgende ordonnantiën en instructiën ¹⁾ hebben in het aantal der raden ²⁾ wijziging gebracht; terwijl aanvankelijk de oudste hunner c. q. den stadhouder verving, werd later een president aangesteld; de zittinguren werden nader geregeld, zoodat men ook van drie tot vijf zat. Bij al die bijzonderheden behoef ik niet stil te staan. Opgemerkt zij alleen, dat de instructie van Maximiliaan al weder meer de rechtspraak op den voorgrond bracht, toen zij in art. 12 voorschreef „soo wanneer onsen stadhouder voorsz. eenige saecken opkomen sullen, roerende ons of onsen lande, opdat de treyn vander justitie voortganch hebben mach, ende niet verachtet en sy, sonderlinghe op Dinghdagen, ende als de voorsz. raedtsluyden gheoccupeert sullen wesen omme processen te visiteren en termineren, soo sal onse voorsz. stadhouder by hem roepen twee, drie of vier van de voorsz. raedtsluyden, naer dat die sake begeren sal; maer als de saecken swaer ende van importantie wesen sullen, naer dat die voorsz. twee of drie raedtsluyden gecommuniceert sullen hebben, soo sal men daer af rapport doen in vollen rade, om daerinne te sluyten als

¹⁾ Ik noem die van Maria van 1477 (Gr. Placb. III, 644), van Maximiliaan van 1510 (ald. 647), van Karel V van 1531 (ald. II, 703), met de interpretatie van 1553 (ald. 2987) en de ampliatio van 1579 (ald. 767); zie verder de opgaven, ald. III, 650.

²⁾ Het Zeeuwsche landrecht van 1496 V, 9 zegt, dat men naar *oude costume* in den „Raedt van Hollandt” zal stellen twee geboren Zeelanders ten wedden ende eenen commissaris. In later tijd waren er een president en elf raadsheeren, waarvan acht uit Holland en drie uit Zeeland.

't behooren sal". Dus, hierop komt het neer, de raden moeten zoo weinig mogelijk worden onttrokken aan hunne eigenlijke taak, de rechtspraak. Naar de instructie van 1531 is, mag men zeggen het uitsluitend karakter van hof van justitie volkomen geworden ¹⁾.

Tot de bevoegdheid van het hof brengt zij de correctie van abuysen en delicten van baljuwen en andere ambtenaren (a. 7), de berechting van zaken betreffende 's graven vrijheid en rechten, fundatiën van kerken, belediging van ambtenaren, geestelijken en andere geprivilegieerde personen, zaken van onbejaarde kinderen, weduwen of andere „miserabile personen" indien zij berechting door het hof verzoeken, zaken van domeinen, zaken tegen ambtenaren als zoodanig, zaken betreffende de munt en 's graven hoogheid en heerlijkheid ²⁾, geschillen tusschen steden en kasteleynschappen ³⁾ der landen, bezitsvorderingen, vorderingen tegen ambtenaren uit obligatiën onder hun zegel of handteeken, vorderingen ten aanzien waarvan de verbondenen zich uitdrukkelijk aan 's hofs rechtsmacht hebben onderworpen ⁴⁾, actiën betreffende privilegiën aan bijzondere personen verleend, of rakende de geldigheid van keuren en costumen, en ongecorrigeerde, verjaarde ⁵⁾ crimineele zaken en excessen (a. 8). Verder neemt het hof bij preventie ⁶⁾ kennis van actiën uit obligatiën van edelen, en kan men zich bij preventie voor het hof ter purge stellen ⁷⁾

¹⁾ Dit wordt m. i. zeker niet weggenomen door art. 6, dat aan het hof opdraagt de „expeditie van justitie en conservatie van onsen rechten, hoocheyt, heerlicheyt ende domeynen", altijd langs den weg van justitie, zou ik meenen.

²⁾ Dus, als ik het wel versta, die wegens aanranding van 's graven publieke rechten.

³⁾ Heerlijkheden.

⁴⁾ De clause van submissie aan het hof kwam wel voor.

⁵⁾ Dat wil zeggen, die wegens tijdverloop, meest van een jaar, niet meer mogen worden behandeld voor de lagere gerechten.

⁶⁾ Dat is, indien de zaak het eerst voor het hof is aangebracht.

⁷⁾ Dat is, een onderzoek eischen van zijn schuld aan feiten, waarvan men verdacht, of buiten rechte beschuldigd wordt, met dat gevolg, dat

(a. 8). Dan treedt het hof ambtshalve op tegen edelen of machtigen, die kerken, geestelijken, onmondigen, weduwen of arme landleiden overlast aandoen, zoo baljuwen, schouten en andere officieren hen laten geworden, en tegen edelen of anderen, die feitelijkheden tegen elkaar plegen, of elkaar ontzeggen ¹⁾, en is het uitsluitend bevoegd in zaken van salaris van advocaten en procureurs voor het hof procedeerende (a. 73). En eindelijk is het rechter in appel in zaken waarvan het beroep niet uitdrukkelijk is uitgesloten of aan een anderen rechter voorbehouden ²⁾.

Voor andere bijzonderheden omtrent 's hofs bevoegdheid, uitzonderingen hierop gemaakt, en wijzigingen hierin gebracht, mag ik verwijzen naar van der Linden t. a. p. waar het onderwerp uitvoerig is behandeld. Bij accoord van 1669 — dit zij echter nog uitdrukkelijk vermeld — werd bepaald, dat de jurisdictie, die president en raden van den hove tot nog toe mede over de provincie, steden en ingezetenen van Zeeland hadden gehad, geheel zou ophouden, en dit hof zoo in de jurisdictie, als in de aanstelling van president, raden en ministers zou staan alleen onder het gezag van de staten van Holland en Westfriesland ³⁾.

Intusschen, in 1674 is een nader provisioneel accoord gemaakt ⁴⁾, dat is blijven gelden, en aan het hof voor een deel zijne bevoegdheid in Zeeuwsche zaken heeft hergeven.

Deels naast, deels boven het hof staat in den tijd der Republiek voor Holland en Zeeland de hooge raad ⁵⁾.

— wordt de schuld niet bewezen — daaromtrent voor het vervolg een eeuwig stilzwijgen wordt opgelegd (Papegay I, 514 vlg.). Het mandement van purge in strafzaken correspondeert met het mandement om actie te institueeren in civiele.

¹⁾ Zie mijn „De stad Vollenhove en haar recht” I, 132.

²⁾ van der Linden, t. a. p. I, 323.

³⁾ Gr. Pl. III, 688.

⁴⁾ Ald. 692.

⁵⁾ Tegenw. Staat van Holland I, 225; van der Linden, Jud. Pract. I, 38; van Pestel, Comm. de Rep. Bat. II, b. 798.

Hij vond zijn oorsprong in den grooten raad van Mechelen, een gerechtshof door de Bourgondische hertogen voor hun geheele gebied bestemd, later afgeschaft, maar weder herleefd en welks gezag vooral Karel V met alle macht trachtte te vestigen ¹⁾. Deze toeleg is slechts ten deele gelukt maar voor Holland althans heeft de groote raad reeds sinds Philips den Goede als hof van hoogsten aanleg gegolden.

Toen de troebelen Noord en Zuid begonnen te scheiden, weigerde men in Holland, beroep toe te laten op den raad gevestigd te Mechelen, dat de Spaansche zijde hield. Hierdoor ontstond eene leemte in de bestaande rechterlijke inrichting. Zou men zich daarbij neerleggen, en voortaan het hof als hoogsten rechter erkennen, of zou men voor den grooten raad een ander college in de plaats stellen?

De meeningen verschilden, het laatste vond ten slotte de meeste voorstanders, en in April 1580 besloten de staten van Holland, te Haarlem een nieuw hoogste rechtscollege te vestigen. De voorbereidende maatregelen, de vaststelling der instructie enz. vorderden geruimen tijd; intusschen won de meening veld, dat 's Gravenhage als plaats van vestiging de voorkeur verdiende. Eerst in Mei 1582 werd eene instructie voor den hoogen raad, nu te 's Gravenhage gevestigd, door

¹⁾ Ik kan hier over den Grooten Raad van Mechelen niet in bijzonderheden treden. Er is ook minder reden, dit te doen, wijl aan zijne geschiedenis reeds voortreffelijke geschriften zijn gewijd. Ik noem slechts: G. A. G. van Maanen, *Diss. hist. jurid. de supremo concilio Mechlinense premissis observationibus de antiquis institutis judiciariis apud Germanos et Francos* (1824); Albert Matthieu, *Histoire du Grand Conseil de Malines* (1874); en vooral Eug. Lameere, *Le grand conseil des ducs de Bourgogne de la maison de Valois* (1900), in welk laatste werk op voortreffelijke wijze is aangetoond, dat de instructie van 1446 den Grooten Raad niet schiep, maar slechts hervormde, dat hij eerst onder Karel den Stoute eigenlijk hof van appel werd, en welke zijne verhouding was tot de verschillende hoven van justitie. Voorbeelden van Hollandse zaken, in dit tijdperk voor den Grooten Raad gebracht, aldaar 149.

den Prins bekrachtigd ¹⁾). In 1587 ²⁾ werd tusschen Holland en Zeeland eene overeenkomst aangegaan, krachtens welke gedurende de naaste drie jaren de hooge raad ook voor Zeeuwsche zaken bevoegd zoude zijn, en in 1596 werd zijne bevoegdheid ook voor deze zaken voor goed gevestigd ³⁾). De raad bestond uit een president, onder inachtneming van nauwkeurig voorgeschreven formaliteiten door de staten van beide provinciën, zes leden, door die van Holland, en drie leden, door die van Zeeland gekozen ⁴⁾). De leden van den hoogen raad moesten doctor of licentiaat in de rechten zijn ⁵⁾).

Naar de instructie van 1582 had de hooge raad de volgende bevoegdheid:

In eersten aanleg oordeelde hij over zaken tusschen vreemde kooplieden, die geene woonplaats in Holland en Zeeland hadden (a. 18), over alle possessoire en alle voor geen hooger beroep vatbare zaken (a. 19) ⁶⁾, over zeezaken, als aanvaringen buitenslands en dergelijke (a. 20) ⁷⁾ en over alle actiën tegen leden van en bedienden bij den hoogen raad zelven ⁸⁾).

¹⁾ Of, wil men vastgesteld (Gr. Placb. II, 789): De Prins zeide „bij deliberatie van Rade, ende hierop gehadt 't advys van den Staten van Hollandt ende oock van den Hoogen Raede van appel voornoemdt, geordonneert ende gestatueert" te hebben.

²⁾ Gr. Placb. II, 837.

³⁾ Ald. 845.

⁴⁾ Over wijzigingen in de wijze van benoeming, en in het getal leden zie Ned. Plack. Wb. III, 371; I, 7 (Gr. Placb. II, 689).

⁵⁾ Resol. Holland 8 Sept. 1588. Zie de lijst der leden van 1741, Tegenw. St. t. a. p. 235.

⁶⁾ van der Linden, t. a. p. 82, acht het niet duidelijk, welke actiën hier zijn bedoeld.

⁷⁾ Quod tamen — zegt van Pestel II, b. 802 — ubique (e. c. Amstelodami, Roterodami) non observatur. De waarheid zal wel zijn, dat *deze* bevoegdheid, zoomin als sommige andere van den Hoogen Raad uitsluitend was, en dat men in de praktijk in de groote handelsplaatsen aan berechting door de stedelijke gerechten voor zeezaken de voorkeur gaf. Zie ook v. d. Linden t. a. p. 82.

⁸⁾ v. d. Linden, t. a. p. 82.

In hooger beroep sprak hij recht over alle zaken, door het hof in eerste instantie berecht, en mocht men met voorbijgang van andere gerechten appelleeren op den hoogen raad in alle zaken, die in eersten aanleg voor dit college hadden mogen worden gebracht (a. 21, 22).

Verder kon krachtens overeenkomst van partijen elke zaak in eersten aanleg bij den hoogen raad worden gebracht.

Voor Holland lag de competentie van dit tweede hof van appel, als ik het zoo noemen mag, meer in de historische lijn, dan voor Zeeland; en voor Zeeland is dan ook eenerzijds de bevoegdheid van den hoogen raad eerst besnoeid, en daarna — wij zagen het reeds — die van het hof ten deele vervallen.

Bij tractaat tusschen Holland en Zeeland van 1587 werd verboden, ingezetenen van Zeeland in eersten aanleg voor den hoogen raad te dagen — zelfs in bezitrechtelijke- en in zeezaken —, en in hooger beroep, anders dan van vonnissen van het hof behoudens eenige uitzonderingen¹⁾.

En bij het accoord van 1669, dat ik hierboven reeds vermeldde, is bepaald, dat voortaan de hooge raad, in plaats van het hof in eersten aanleg zou mogen kennis nemen van actiën tegen Zeeuwsche staten, steden en quartieren, en ten aanzien van het appel voor Zeeland de plaats zou bekleeden, die tot nog toe het hof innam. In die zaken bleef de hooge raad de hoogste rechter, maar viel de instantie voor het hof weg.

Alle appellen van het hof naar den hoogen raad waren nu voortaan Hollandsche zaken, vandaar dat alleen de president en Hollandsche raden ze hadden te berechten²⁾.

In 1674 is, zooals ik vermeldde tusschen Holland en Zee-

¹⁾ Beroep op den H. R. „omisso medio” is wel geoorloofd, waar het raakt vonnissen over zaken van domeinen, dijkage en bezit, en vonnissen van burggraaf en leenmannen.

²⁾ Denunciatie 1670 (Gr. Placb. III, 691).

land een nieuw accoord over de beide hoven van justitie aangegaan, dat ook op de berechting voor den hoogen raad van eenigen invloed is geweest ¹⁾).

Wij weten thans, in wier handen in Holland en Zeeland de rechtspraak berustte, en welke gerechten dus een woord meespraken bij de rechtsvorming door vonnissen

Thans achtereenvolgens een woord over de eigenlijke wetgeving in beide provinciën.

In Holland zijn het vooral de onderdeelen, die zich hun recht hebben gevormd. Allereerst hun gewoonterecht. Wij kennen — ik had reeds gelegenheid er op te wijzen — de hoogst belangrijke costumen van Kennemerland, van Rijnland, van Zuid Holland en van enkele andere streken.

Dan is het oudere recht van menig Hollandsch rechtsgebied geformuleerd in de handvesten en privilegiën, die het heeft verkregen.

En eindelijk hebben de verschillende rechtskringen van hunne autonomie een ruim gebruik gemaakt door het opstellen van keuren. De lichamen, die daartoe de bevoegdheid hadden, waren meestal die aan welke de rechtspraak was toevertrouwd. Zoo komt b. v. in Kennemerland dat recht toe en aan baljuw en mannen en aan schout en schepenen binnen hun ambacht en voor de zaken hunner competentie ²⁾, en hebben baljuw en mannen van Rijnland ³⁾, van Zuid Holland ⁴⁾, van Voorne ⁵⁾, van Putten ⁶⁾ dezelfde bevoegdheid.

¹⁾ Voor de bijzonderheden moet ik naar dat accoord zelf (Gr. Placb. III, 692) verwijzen.

²⁾ van Santen, Kennemerland 293, 295, 310—323; Lams, Kennemerland 159 vlg.

³⁾ S. v. Leeuwen, Cost. v. Rijnl. 165, 371 vlg.

⁴⁾ van de Wall, Handv. en Priv. Dordt, 1362; v. d. Eyck, Hand. v. Zuyt-Hollandt 400, 426.

⁵⁾ Keuren en Priv. des Lands ende heerlyckheys van Voorne, bl. 16 a. 7.

⁶⁾ Ord. ende Keuren gemaectt bij bailliu ende leenmannen van den lande van Putten (1640).

Zoo kennen wij de keuren en ordonnantiën van baljuw, schepenen en mannen van Schieland van 1630¹⁾.

Zoo zien wij in Waterland generale keuren vaststellen door den baljuw en de gemeene schepenen der zes hoofddorpen²⁾ en keuren voor de afzonderlijke dorpen door schout, burgemeesteren, schepenen en vroedschappen³⁾, en zoo worden in tal van heerlijkheden keuren gemaakt (b. v. in Rijswijk in 1622) door den ambachtsheer met kennis van schout, ambachtsbewaarder en gerechten⁴⁾. Meer voorbeelden liggen in tal van verzamelingen⁵⁾ voor het grijpen. Ik mag met deze m. i. volstaan.

Hier als elders behooren de keuren der plaatselijke overheid tot de latere, de ten verzoeken en ter wille der ingezetenen gegeven privilegien van den graaf of den heer tot de vroegere periode.

Van eigenlijke medewerking van het volk bij regeerings-handelingen, bij daden van wetgeving speciaal van den graaf, is geen sprake, veelmin van eigenmachtige volksvergaderingen.

Wel mag men aannemen, dat het volk vaak middellijk invloed heeft geëffend. Dikwijls toch kwam eene groote volks-groep samen en verrichtte de graaf in haar midden rechts-of regeerings-handelingen. Om een paar voorbeelden te noemen: In 1108 schonk Floris II aan die van Heilo vrijdom van begrafenisgeld. De akte zegt „hujus rei testes sunt. . . et alii quamplures innumerabiles, et maxima pars populi illius provinciae”⁶⁾. In 1116 gaf dezelfde graaf een soortgelijk privilege aan Alkmaar onder voorwaarde van tiendbetaling van alle vruchten. Weder lezen wij „actum est hoc publice apud

¹⁾ Uitgeg. 1739.

²⁾ Generale Keuren der VI hoofddorpen van Waterland, bl. 6 en 36.

³⁾ Ald. bl. 48 vlg.

⁴⁾ Keuren en Ordonnantiën van den ambachte van Rijswyck (1628), bl. 3, 37.

⁵⁾ Zie o. a. mijn Overzicht van Oud-Nederlandsche rechtsbronnen, bl. 39 vlg.

⁶⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 64.

Alcmere in ecclesia Sancti Laurentii martyris coram innumabili multitudine ipsius patriae" ¹⁾).

Al hadden deze samenstromingen van het volk om den graaf reeds destijds in geen enkel opzicht meer het karakter der oude volksvergaderingen, het zal toch wel geruimen tijd geduurd hebben, voordat het bewustzijn van zijn kracht in dit samengekomen volk verloren ging. In elk geval zal de graaf zich in tegenwoordigheid van het volk wel hebben onthouden van handelingen, waartegen verzet te vreezen was, en zich gedrongen hebben gevoeld tot zulke die bijval vonden. In zoover bleef, naar ik vermoed, het volk een indirecten invloed behouden.

Maar deze werd zwakker en altijd zwakker. Raadplegen met het volk deed de graaf bij ons weten reeds in den tijd der genoemde akten niet meer, en er is ons bericht bewaard van talloze zeer gewichtige regeeringshandelingen, waarbij het niet tegenwoordig was. Deze waren regel.

Wel ging de graaf met anderen te rade. Trouwens in eene zitting van het koninklijke hofgerecht te Worms in 1231 was uitgemaakt, dat hij het moest doen met de grooten van zijn gebied bij elke wijziging in het recht ²⁾. Hij raadpleegde dan met hen, die hij koos, somtijds met zijnen raad — dien wij reeds leerden kennen bij de bespreking van het hof — somtijds — en dit is hier voor ons van groot belang — ook met zijne edelen en steden. Ook hiervan eenige voorbeelden.

In 1245 gaf Willem II een privilege aan Haarlem „volun-

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 68.

²⁾ De daarover door den Roomsche-Koning Hendrik VII uitgevaardigde oorkonde zegt: „Notum esse cupimus universis, quod nobis apud Wormaciam curiam solennem celebrantibus, in nostra presentia petatum fuit diffiniri, si aliquis dominorum terre aliquas constitutiones vel nova jura facere possit, melioribus et majoribus terre minime requisitis. Super qua re, requisito consensu principum, fuit taliter diffinitum, ut neque principes neque alii quilibet constitutiones vel nova jura facere possint, nisi meliorum et majorum terre consensus primitus habeatur" (Mon. G. Leg. Sect. IV, 2. bl. 420).

tarie et de consilio hominum meorum nobilium et fidelium"¹⁾; in 1266 gaf Floris V aan Delft vrijdom van tollē „by raide mynre hoger mannen"²⁾; in hetzelfde jaar een privilege na inwinning van den raad zijner edelen en die van zijnen huize³⁾; in 1268 schonk hij Oud-Delft aan Delft „by mynen vrien wille ende by raide myner mannen"⁴⁾; in 1290 gaf hij een handvest aan Dordt „voor onsen raedt, die daer over waren, ende onser hoogher mannen een deel, ende voort anders veel goede luyden"⁵⁾. In 1306 gaf Willem III aan Leiden een privilege, waarover waren „onse lieve getrouwe . . . ridders, ende anders vele goede liede, bi wilker lude rade wi doe te tide wrochten ende ons berieden"⁶⁾.

Iets later kwamen de steden en andere lichamen ten tooneele. In 1363 gaf Hertog Albrecht aan de Duitsche kooplieden voorrechten „bi raed ons Raeds ende bi den ghemenen steden van Hollant"⁷⁾; in hetzelfde jaar stelde hij regelen en sloot hij overeenkomsten over de uitwatering bij Sparendam „bi onsen gemeenen Raden van onsen lande van Holland ende bi den gemeenen Heemraat van Rijnlant"⁸⁾; in 1388 stelde hij orde op de munt „om bede, rade ende goetdunken ons Raeds ende ghemeen steden steden van Hollant ende van Zeelant"⁹⁾; en in 1412 deed Jan van Beieren hetzelfde „mit onsen Rade ende mit onsen gemeenen steden"¹⁰⁾. Genoeg voorbeelden.

Geraadpleegd werden dus enkele kringen der onderdanen

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 222.

²⁾ Ald. II, 67.

³⁾ Ald. II, 68.

⁴⁾ Ald. II, 79.

⁵⁾ Ald. II, 306.

⁶⁾ van Mieris II, 57.

⁷⁾ Ald. III, 145.

⁸⁾ Ald. III, 156.

⁹⁾ Ald. III, 504.

¹⁰⁾ Ald. IV, 173.

wel, maar of zij het zouden worden en of hun oordeel gewicht in de schaal zou leggen, was aanvankelijk in hoofdzaak eene vraag van feitelijke macht; de graaf stoorde zich meer of minder aan hen, naarmate hij sterker of minder sterk voelde, hen noodig te hebben.

Geregeld had hij de goede gunsten noodig, van degenen van wie hij beden hief. Men kent de geschiedenis dezer belastingen ¹⁾. Aanvankelijk werden zij gevraagd en vrijwillig toegestaan; de naam *petitio*, *impetitio*, *precaria*, bede duidt het reeds aan. Intusschen, zij die ze plachten te vragen, de graven, de *advocati* waren machtigen, aan wie men niet altijd vrij het gevraagde durfde weigeren. De verzoeken werden herhaald en met aandrang herhaald, tot de aldus op contributie gestelden het geduld verloren en zich bij hooger gezag beklaagden over die lasten, die zij vrijwillig(!) moesten(!) opbrengen ²⁾. Dan kwam men tot eene regeling door het hoog gezag, of tot een accoord, in den regel in dezen geest, dat het geven van die beden, die op geregelde tijden plachten te worden gevraagd, de gewone beden — laat ons zeggen de lente- en herfstbeden — als eene verplichting werd erkend, maar aan den anderen kant de bevolking tot het geven van andere, buitengewone beden onverplicht werd verklaard. Juist die tegenstelling gaf aan zulke regelingen hare groote beteekenis, en noodzaakte hen, die buitengewone beden verlangden, tot overleg en niet zelden tot concessiën om ze te verwerven. Zoo ongeveer was de geschiedenis overal en naar allen schijn ook in Holland.

Maar niet slechts tot bedehoeffing werd de toestemming van kringen uit het volk gevraagd. Geleidelijk wisten de machtig-

¹⁾ Zie daarover o. a. Zeumer, *Die Deutschen Städtesteuern*, insbe-
sondere die *Städt. Reichsst.* im 12 u. 13 Jahrh.; Heeneman, *Verh. over*
de graaflijke beden, *Staatk. Akad. verh.* I, 1; Kluit, t. a. p. IV, 917.

²⁾ Kenmerkend is het *Cap. Mantuanum* uit het laatst der 8ste eeuw c.
6 (Boret I, 197) tegen hen, die „*aliquas redibutiones vel collectiones...
quasi deprecando exigere solent*”.

ste het recht te verwerven, om ook in andere zaken een woord mede te spreken, een recht, dat hun wel is waar nu eens toegestaan, dan weer ontnomen, of althans besnoeid werd, maar dat toch op den duur in kracht en beteekenis toenam en ten slotte leidde tot de organisatie der staten, die ook in Holland eene zoo groote rol hebben gespeeld.

Ook uit de geschiedenis van de vestiging van dat recht nog enkele grepen.

In 1346 verbond zich gravin Margaretha, geen oorlog te voeren buiten de palen des lands zonder toestemming van edelen en steden¹⁾; in 1351 sloten verschillende steden eene alliantie, waarbij zij zeiden, zich onderwonden te hebben, Willem van Beieren heere te maken en „magtigh syns lants ende ondersaten”²⁾. Niet zonder verband hiermee was ongetwijfeld de belofte door Willem V in hetzelfde jaar gedaan, dat hij niets van zijne „erfenisse, renten noch heerlijkheden” zou verkoopen, verzetten, noch weggeven, noch iemand vrijheden van tollén geven, noch baljuwschappen of schoutambten voor het leven of erfelijk uitgeven, dan bij zijnen gemeenen rade en steden³⁾. Toen Albrecht van Beieren in 1358 de regeering voor zijn zieken broeder op zich nam, beloofde hij het land overeenkomstig het oude recht te regeren, en — zoo voegde hij er aan toe — „meynen des alinghe bi ridderen, knapen, steden ende ghemeenen lande te bliven”⁴⁾.

In 1416 verbonden zich ten verzoeken van Willem VI tal van edelen en steden, om bij zijn overlijden zijne dochter Jacoba als erfdochter en leenvolgster te ontvangen en als landsvrouwe te huldigen⁵⁾. Dordrecht behoorde niet tot de

¹⁾ Gr. Placb. VI, 173.

²⁾ Ald. III, 3.

³⁾ v. Mieris II, 739.

⁴⁾ Ald. III, 39, eene belofte, die hij het volgende jaar in eenigszins gewijzigden vorm herhaalde (Ald. 41).

⁵⁾ Gr. Placb. III, 8.

verbonden steden. Met die stad knoopte daarom Jan van Beieren betrekkingen aan, toen hij na den dood van Willem VI in 1416 door keizer Sigismund met het graafschap Holland was beleend. Bij privilege van 1418 deed hij aan Dordt de toezegging, dat, zoo ook de andere steden hem huldigden, de steden van Holland voortaan met elkander zouden mogen „raden ende vergaderen tot onser eer ende onsen lande oerbaere, sonder dairaeu tegens ons off onser heerlykheid te breken of te misdoen” ¹⁾.

De conditie werd niet vervuld, en de toezegging had dus geen gevolg. Toch is zij voor ons van gewicht, daar zij ons een blik gunt in de wenschen en verlangens der steden. Het recht om op eigen gezag samen te komen ontbrak hun, en dit begeerden zij.

Een bewijs derzelfde begeerte ligt in het handvest door Jacoba van Beieren in 1426 aan die van Kennemerland gegeven, volgens hetwelk onderzaten, bureu en gemeente eene gemeene „werf” mogen houden zoo vaak zij willen, „met allen den ghenen die sy by hun trekken willen, binnen onsen landen ende palen van Hollandt geseten” ²⁾.

Maar dit in het voorbijgaan.

De geraadpleegden, die langzamerhand recht kregen, om gehoord te worden, heeten voor zoover mij bekend in 1428 voor het eerst staten. In dat jaar verbindt n.l. Jacoba zich, de aanstelling van Philips tot ruwaard niet te herroepen, „ter tyt toe, dat wij ghehylicet wesen sullen by den raede, goetduncken ende wille onser geminder vrouwe ende moeder, ons voorsz. neve des hertogen, ende der drien staeten derselven onser landen”. Dit mag ons echter allermintst doen denken aan georganiseerde staten in den lateren zin — trou-

¹⁾ v. Mieris IV, 488; v. d. Wall, 446.

²⁾ v. Santen, Kennemerland 39. Dit voorrecht houdt wel is waar geen onmiddellijk verband met de geschiedenis der staten, maar verdient de aandacht, omdat het bewijst, hoezeer men op het recht van eigenmachtige samenkomst prijs stelde.

wens dan zouden in Holland die *drie* staten misplaatst zijn. Als Karel de Stoute in 1467 als graaf optreedt, wordt hij niet gehuldigd door de staten als zoodanig, zooals zou zijn geschied, indien deze eene vaste organisatie hadden gehad, maar afzonderlijk door 56 edelen en leenmannen, 21 steden van Holland, 10 kleine steden van Westfriesland, 11 baljuwschappen van het lage- en platteland van Holland en Westfriesland ¹⁾. Onder hem was voor uitbreiding van den volksinvloed weinig kans. Met des te meer kracht echter deed die invloed zich gelden onder zijne dochter Maria, die in haar groot privilege van 1477, het is overbekend, o. a. de volgende rechten verzekerde: a. 13 de landen van Holland en Zeeland en Friesland of de steden dier landen onder elkander zouden zoo dikwijls met elkaar en met de staten van andere landen mogen samenkomen, als zij verlangden; a. 19—20 er zou geen oorlog worden gevoerd zonder toestemming der staten, en tot nieuwe beden zouden niet gehouden zijn, wie er niet in hadden toegestemd.

Het is waar, Maximiliaan hield zich niet aan het groot privilege, en Philips de Schoone trok het in, maar het had toch weder het zijne gedaan, om ridderschap en steden tot de begeerde macht en organisatie een stap nader te brengen.

Intusschen, nog in het laatst der 15de eeuw hadden noch edelen, noch steden eene vaste wijze van stemming. De vaste organisatie en de meer geregelde oproeping dagteekenden uit den tijd van Karel den vijfde, van omstreeks 1522.

De staten van Holland ²⁾ bestonden dan uit twee standen, de ridderschap en de steden.

Het aantal der onder de ridderschap beschrevenen wisselde in den loop der tijden. Terwijl tusschen de 50 en 60 edelen in 1468 Karel den Stoute huldigden ³⁾, waren in de jaren

¹⁾ Kluit, t. a. p. IV, 372; V, 347.

²⁾ Zie over de staten en hunne geschiedenis Kluit, t. a. p. IV, 356 vlg.; v. Pestel, t. a. p. II, 288; Tegenw. Staat v. Holland I, 88.

³⁾ Handv. Cron. I, 61.

1522 tot 1630 zelden meer dan 10, meestal minder tegenwoordig¹⁾, en werden er omstreeks de helft der 18de eeuw slechts 7 beschreven²⁾.

Onder de steden werden aanvankelijk slechts de zes groote beschreven, Dordrecht, Haarlem, Leiden, Delft, Gouda en Amsterdam, later meer, in de 17de eeuw 18³⁾.

Ridderschap en steden vormden niet als elders twee leden der staten, in dien zin, dat zij ieder ééne stem hadden. De geheele ridderschap bracht ééne stem uit, elke stad eveneens ééne. De invloed der ridderschap was hier dus meer beperkt.

Sinds het verval der grafelijke macht hadden de staten in geheel Holland en Westfriesland het oppergezag, ook ten aanzien der wetgeving. Het gelukte hun intusschen niet, in deze tot eenheid te voeren. Wel gingen er van de staten hoogst belangrijke wetten uit; ik noem als voorbeelden de Ordonnantie op het stuk van de justitie binnen de steden en ten platten lande van Holland en de Politieke ordonnantie, beide van 1580⁴⁾. Maar in de meeste stoffen bleven de costumen der onderdeelen van kracht, en beheerschte de plaatselijke wetgeving de ontwikkeling. Zoo men ten slotte tot eenheid van recht naderde, was dit meer toe te schrijven⁵⁾ aan de jurisprudentie, dan aan den centralen wetgever.

¹⁾ Zie de lijst bij S. v. Leeuwen, Bat. illustr. 761. vlg.

²⁾ Tegenw. St. v. Holland I, 95. Zie daar de vereischen.

³⁾ Ald. 113.

⁴⁾ Handelende over huwelijk, erfrecht, huur van landerijen, hypotheek en overdracht van onroerende goederen, den stijl en de kracht van sommige costumen.

⁵⁾ Toe te schrijven; ik mag niet zeggen „te wijten” want de grootere eenheid van recht was een geluk; ik durf niet schrijven „te danken”, want de richting, waarin de jurisprudentie de eenheid bevorderde, gaf meer blijk van ondoordacht naspreken van vreemde schrijvers, dan van degelijk onderzoek van het inheemache recht, en dit verdient geen dank.

In Zeeland was op wetgevend gebied, zoover onze berichten strekken, meer eenheid dan in Holland, met name in Zeeland beooster- en bewesterschelde. En de oudste keuren geven ons althans eenig inzicht in de wijze harer totstandkoming.

Floris de Voogd gaf — ik vermeldde het reeds — voor of in 1258 een handvest aan Zeeland ¹⁾. Hij zegt in den aanhef, „omnibus nobilibus” toegestaan te hebben „ut hanc legem, sive instituta, sive chartam eligerent sibi” ²⁾. Alleen de edelen werkten dus tot deze daad van wetgeving mede ³⁾; de graaf bekrachtigde wat zij als recht hadden gekozen.

In 1290 trad graaf Floris V in schijn meer eigenmachtig op. Hij gaf toen een landrecht aan elk der helften van Zeeland, naar hij verklaarde „bi onsen vryen wille, met onsen voersienen rade” ⁴⁾. Dat ziet er uit, alsof het eene regeling naar vrije willekeur en eigen goedvinden gold. Intusschen, wij weten dat de keur inderdaad behoorde onder de vruchten van een vergelijk van den graaf met zijne edelen, die tijdelijk tegen hem partij hadden gekozen voor den graaf van Vlaanderen.

Dat de edelen hunnen invloed niet verloren hadden, blijkt zonneklaar in 1327, toen weder aan elke helft van Zeeland graaf Willem een handvest, eene keur in waren zin gaf ⁵⁾ „bi willecoren van ousen ghemeenen mannen van bewester-scelt ⁶⁾ in Zeelant, ende bi overeendraghene van onsen lieven

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 19.

²⁾ In de uitgave staat voor „sibi” een komma, die ik er liever achter zou plaatsen.

³⁾ Dat de vrijen geen woord meespreken, kan ons niet verwonderen; uit de geheele keur spreekt hunne ondergeschiktheid aan de edelen. B.v. a. 38, „Vir ignobilis faciet nobis *custingam* (onschuldseed met eedhelpers) cum domino suo”, een dominus wordt hij dus verondersteld te hebben.

⁴⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 330.

⁵⁾ v. Mieris, Ch. II 418, 451.

⁶⁾ Beoosterschelde is de terminologie eenigszins afwijkend, maar het wezen hetzelfde.

en getrouwen mannen... (volgen 16 namen), die daer onse ghemeene mannen toe genomen hebben". Eene overdracht dus, een wet, door den graaf in gemeen overleg met zijne edelen gemaakt.

En de invloed dezer is niet gedaald, blijkens de keur van 1496 in welke inleiding de geschiedenis harer totstandkoming uitvoerig wordt meegedeeld. Zij is kenmerkend genoeg om hier in het kort te worden vermeld.

De eerste stap tot de nieuwe keur is gedaan door „den prelaat ende edelen" van den lande, die 'sgraven aandacht vestigden op het feit, dat, zooals zij zeiden, de keuren waren „diversch, duyster, out ende ongeuseert, contrariërende d'eën den anderen in velen poincten"; aan eene goede rechtspraak der hooge vierschaar, meenden zij, was niet te denken, zoolang hierin niet was voorzien. Het treft ons, dat hier naast de edelen onder „de staten" — zoo worden zij genoemd — ook de „prelaat" optreedt. Ik durf niet met zekerheid zeggen, of onder „de prelaat" hier enkel wordt verstaan de abt van Middelburg, dan wel de geestelijkheid, zoodat er meer dan een geestelijke een woord meesprak. In 1489 en 1490 vinden wij gewag gemaakt van „prelaten, baroetz, riddersen en steden, representerende de drie staten slands"¹⁾. Toen was dus zeker de geestelijkheid door meer personen vertegenwoordigd. Hoe het zij, later is alleen de abt van Middelburg — die vervolgens de waardigheid van bisschop heeft verworven —, de rijkste en machtigste onder de Zeeuwsche geestelijken, als representant van den stand overgebleven.

Het treft ons verder, dat *de steden* bij deze verhandeling in 1496 niet medewerken, terwijl zij eenige jaren vroeger *wel* onder de staten genoemd worden. Wellicht is dit hierdoor te verklaren, dat het initiatief tot de herziening werd genomen, door hen, die tot de hooge vierschaar zouden worden geroe-

¹⁾ J. G. Schorer, *Forma regiminis provinciae Zeelandiae, tum antiqua, tum hodierna* (Diss. Leiden, 1819), bl. 24.

pen, waaronder de steden toen nog niet behoorden. Is dit inderdaad de juiste grond, dan zouden wij omgekeerd uit de medewerking van den prelaat moeten opmaken, dat althans de abt van Middelburg vóór 1496 zitting had in de hooge vierschaar. Denken wij aan de heerlijkheden, die hij bezat, dan achten wij dit op zich zelf niet onaannemelijk.

Gehoor gevende aan het verzoek van de staten, besloot de graaf het ontwerpen eener nieuwe keur op te dragen aan eene commissie, waarin èn van zijnentwege, èn van wege de staten eenige leden zitting hadden. De commissie nam inzage van de oude keuren, won het advies in van oude costumiers en maakte een concept, dat in handen werd gesteld van het hof.

De staten, blijkbaar vreezende, dat de vaststelling der keur buiten hunne medewerking plaats zoude hebben, verlangden copie van het ontwerp. De graaf was aanvankelijk niet geneigd dien wensch volledig in te willigen. Hij stond den staten alleen toe, binnen drie maanden gecommiteerden te zenden naar den grooten raad te Mechelen, om met dezen „te overkomen op die... begrepen ende geconcipieerde kuere”, bij gebreke waarvan de staten geacht zouden worden er in toe te stemmen.

Maar de staten hielden vol. Wel zouden zij gecommiteerden, maar deze verklaarden ten slotte, geen besluit te kunnen nemen zonder eerst in overleg te treden „metten ghemeenen lande van Zeelandt”; zij verzochten hiertoe copie en dat 's graven gedeputeerden te dezer conferentie naar Zeeland zouden worden gezonden, om nader te beraadslagen. Hun verzoek werd ingewilligd, de nadere conferentie had plaats; daarna deelden de edelen mee, welke wijzigingen zij in de keur verlangden, „niettemin” — zoo zegt de graaf — „sy stellen al die tot onsen belieften ende goetduncken”; ook de steden opperden eenige bedenkingen; eindelijk stelde de graaf de keur vast.

Deze geschiedenis leidt ons tot het besluit, dat naar den vorm de graaf het wetgevend gezag had, dat hij dit echter uitoefende ten verzoeken van de staten en dat hij, hoe-

wel noode, zich verplicht zag, het te doen, ook in overleg met hen.

Wij mogen toch wel aannemen, dat uit het afdwingen der copie voor de staten eene macht van deze spreekt, die den graaf zal hebben teruggehouden van het vaststellen van bepalingen waartegen zij zich ernstig verzetten.

Zooals ik reeds opmerkte, in het laatst der 15de eeuw zetelden in de staten van Zeeland de geestelijkheid, de adel en de steden ¹⁾).

Wat het eerste lid betreft, hierin zat de abt van Middelburg; hebben er meer zitting in gehad, dan weten wij niet wie. Hij nam zijn plaats in sinds het einde der 15de eeuw, en voor het laatst — toen onder den titel van bisschop van Middelburg — in 1571 ²⁾).

Sinds dat jaar nam het lid der edelen de eerste plaats in. Hierin zetelden aanvankelijk alle edelen, die aan de gestelde eischen voldeden. Onder hen nam omstreeks de helft der 16de eeuw Maximiliaan van Bourgondië eene bijzondere plaats in; hij wist als de voornaamste — als heer van Beveren en Vlissingen en markgraaf van Veere — den titel van eersten edele te verwerven. Aanvankelijk nam de eerste edele plaats aan het hoofd der edelen; weldra, toen onder de troebelen deze de Spaansche zijde bleven houden, nam hij alleen als eerste lid zitting; het is den overigen edelen ook later niet gelukt, opnieuw zitting te erlangen.

De geschiedenis van de waardigheid van eersten edele is overbekend. Bij Maximiliaan's dood bleef zijn boedel in desolaten toestand achter. De zetel van eersten edele werd, bij gebreke van vertegenwoordiger der genoemde heerlijkheden, ingenomen door prins Willem als voogd en „garde noble” van zijn zoon, die o. a. heer van Maartensdijk was. De prins liet

¹⁾ Tegenw. Staat v. Zeeland I, 32; J. G. Schorer, aangeh. diss.; van Pestel, t. a. p. II, b. 847 vlg.

²⁾ Dat hij toen eene plaats boven de edelen innam, blijkt o. a. hieruit, dat deze mede op zijn last door den rentmeester werden beschreven.

zich als eersten edele vertegenwoordigen door Adolf van Borselen (1562). In 1566 werden Maximiliaan's goederen krachtens decreet van den Grooten Raad van Mechelen (1566) publiek verkocht en wel zonder het recht van zitting als eerste edele ¹⁾. Intusschen Philips II, die kooper werd, stoorde zich hieraan niet, en machtigde Adolf van Bourgondië om voor hem als eerste edele zitting te nemen (1568). Maar zijn recht was van korten duur. In 1581 werd op aandrang der schuldeischers van Maximiliaan, die niet voldaan waren, de koop der heerlijkheden Veere en Vlissingen te niet gedaan, en werden deze opnieuw geveild, nu met het recht van zitting als eerste edele. Prins Willem werd kooper en zijne nazaten en opvolgers behielden, behoudens eene korte tusschenpoos (1702—1747), zijne plaats ²⁾.

Het derde, later tweede lid der staten vormden de steden, vroeger Middelburg, Zierikzee, Goes, Tholen en Reimerswaal, later ook Vlissingen en Veere.

Aanvankelijk werden in de staten 3 stemmen uitgebracht, één door den abt, één door de edelen, één door de steden.

In 1571 zat, zooals ik vermeldde, de abt voor het laatst; toen bleven er dus twee stemmen over.

In 1578 begon men op aandrang der steden hoofdelijk, in plaats van lidsgewijs te stemmen, met dien verstande, dat de eerste edele ééne stem had en elk der steden ééne. De eerste edele, Veere en Vlissingen verzetten zich hiertegen, en de overige steden protesteerden omgekeerd tegen het zitting nemen der beide laatstgenoemde steden.

De geschillen leidden tot obstructie, totdat eene voorloopige uitspraak van den prins er tijdelijk een einde aan maakte ³⁾.

¹⁾ Wel was aanvankelijk in de verkoopvoorwaarden de clause opgenomen, dat de kooper het recht zoude hebben, om als eerste edele van Zeeland voor alle de andere edelen van Zeeland te verbeelden den tweeden Staat van den Lande, maar deze bepaling was er op aandrang van Prins Willem door de Gouvernante uit gelicht.

²⁾ Bijzonderheden bij van Pestel, t. a. p. 867 vlg.

³⁾ Volgens deze zouden gedurende den oorlog drie stemmen worden

Of deze uitspraak is toegepast, staat niet vast; zeker echter niet langer dan enkele jaren. Sinds 1583 werd gestemd naar den wensch der oude steden, door den eersten edele met ééne stem en door de 7 — na het verval van Reimerswaal de 6 — steden ieder eveneens met ééne stem.

Bij die staten berustte nu sinds de afzwering de wetgevende macht — behoudens de autonomie der steden.

Onder de belangrijkste ordonnantiën van de staten van Zeeland uitgegaan, noem ik die „op 't stuck van de policie” van 1583¹⁾ en de ampliatiën hierop van 1666 en 1673, die tegen de misbruiken van huurders van 1664, die op de erfopvolging bij versterf van 1735 en het reglement op de strandvonderij van 1751²⁾.

De kracht van het Romeinsche recht in Holland en Zeeland heeft reeds meermalen een punt van onderzoek uitgemaakt. Voor zoover dat onderzoek betrof de vraag, wanneer, door welke ordonnantie of resolutie het was gerecipieerd, kon het niet anders dan onvruchtbaar zijn. Zulk eene wettelijke receptie in eigenlijken zin bestaat niet³⁾.

Ziet men naar de plaatselijke en de gouwrechten uit de middeleeuwen, men vindt er in allerhande vormen, die wij

uitgebracht, één door den edele, één door de vijf van ouds vertegenwoordigde steden, en één door Veere en Vlissingen.

¹⁾ De vorm van deze ordonnantie sluit zich nog bij het oudere aan; zij wordt gegeven door den Prins, „met voorgaenden advyse” van de staten; de latere worden gegeven door de staten. Dit verschil zal echter wel niet meer dan vormlijk zijn.

²⁾ Zie eindelijk omtrent de Zeeuwsche wetgeving zoowel als omtrent die der andere provinciën: J. R. Thorbecke, *Schets eener geschiedenis der Provinciale Burgerlijke wetgeving in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Ned. Jaarb. 1839 bl. 35, *Historische Schetsen* 33).

³⁾ P. Voet, *De usu juris civilis et canonici in Belgio Unito* (1657); H. Fagel, *Diss. de origine et usu jur. Rom. in Hollandia* (Utr. 1727); J. C. van der Hoop, *de necessario Rom. Jur. . . . in Hollandia studio* (Leiden, 1763); G. de Vries Az., *Historia introducti in provincias, quas deinceps respublica Belgii uniti comprehendit, Juris Romani*. (Leiden 1839).

ook hier en daar elders reeds aantreffen, de rechters, voor het geval dat wetten en costumen zwijgen, verwezen naar — laat ik zeggen — hun gezond verstand. Zij moeten dan recht doen b. v. in Westfriesland ¹⁾ en Kennemerland ²⁾ „nae recht ende nae oerdel”, in Schellinkhout „na oude custumen, so dat ment naest raken can” ³⁾, in Waterland „naer ouder custuy-men, nae der bester reden” ⁴⁾, in Amsterdam, in Amstelland en Gooiland „nae der bester reden by vonnis van scepenen, nae der hantvesten, nae keuren, nae rechten ende oude costumen des lants daerse gheschien” ⁵⁾, in Zuid-Holland „naeden ghemeenen landrecht nae hoeren vijf sinnen” ⁶⁾, in den Grooten Waard „nae inhouden der ouder hantvesten ende naden ouden hercomen van Zuydt Hollant” ⁷⁾, en vermoedelijk in denzelfden zin te Woudrichem „na 't gemein recht” ⁸⁾, in Putten „bij de beste redelickheyt nae den ouden haercomen” ⁹⁾, in Leiden „nae horen vijf sinnen” ¹⁰⁾; in Brouwershaven lezen wij blijkbaar in denzelfden zin, „dat sullen die scepenen bescheyden” ¹¹⁾. Voor Zeeland wordt in denzelfden geest verordend „dat dese chore niet en besceet, dat zullen die ghezwoorne sceden bi haren eede” ¹²⁾, „hoc comes cum hominibus suis terminabit” ¹³⁾, „dat sal die grave, mambour oft stede-

¹⁾ 1310 (v. Mieris II, 91).

²⁾ 1415 (Ald. IV. 333).

³⁾ Pols, Westfr. Stadr. II, bl. 306 a. 101.

⁴⁾ 1388 (v. Mieris, III, 481); 1417 (Ald. 517).

⁵⁾ Ald. III, 486; Noordkerk, Handv. v. Amst. I, 73.

⁶⁾ Rbr. v. Dordt II, 249.

⁷⁾ v. Mieris IV, 403.

⁸⁾ Kemp, t. a. p. 359. Vermoedelijk is bedoeld het gemeene recht, òf van Altena, òf van Arkel en Altena, òf van Zuid-Holland.

⁹⁾ Versl. Rbr. I, 161.

¹⁰⁾ v. Mieris IV, 1043.

¹¹⁾ Ald. III, 563.

¹²⁾ Bewesterschelde 1290 a. 135; Beoosterschelde 1290 a. 18 (v. d. Bergh, Oorkb. II, 344, 346).

¹³⁾ 1258 a. 70 (ald. II, 24).

houder met mannen-vonnisse eynden" ¹⁾). In Veere eindelijk, om nog dit voorbeeld te noemen, lezen wij in de keur van 1483 a. 56: „van anderen punten, hierinne niet verclaert, sullen sy procederen na andere goede cueren ende costumen duechdelijc tot hiertoe onderhouden, welverstaende dat sy by redenen na ghelegghentheit ende nature van der saken up al sullen moghen modereren ende provisie doen ghelijc ter materie dienen ende behoeren sal" ²⁾).

Zooals men ziet, bij verandering van uitdrukking is het beginsel altijd hetzelfde, en van toekenning van eenige, ook maar subsidiaire kracht aan het Romeinsche recht is nergens sprake.

En men mag zeggen, hierbij is het in de gerechten, met uitzondering van het hof gebleven, met name in de plattelands-gerechten. En kenmerkend voor den geest, die er heerschte, is eene bepaling uit de gemeene keuren van Waterland van 1673 a. 12, die in 1746 nog gold, en bij mijn weten, zoolang het inheemsche recht van kracht bleef, nooit is afgeschaft. Zij luidde aldus: „dat niemant voor 't lage regt van Waterland eenige hoofse ende onduytse termen zal mogen spreken nogte schrijven, ofte zij zullen gehouden wezen, dezelve in haar spreken en schriften te verduytchen op de boete van twee pondt" ³⁾).

Die voorliefde voor de eenvoudige inheemsche taal, de eenige, die de rechters verstonden, zal wel om dezelfde reden gepaard zijn gegaan met voorliefde voor het inheemsche recht.

Intusschen, wij hebben gezien, dat hier en daar raadpleging met rechtsgeleerden — d. i., het zij nog eens herhaald, met Romanistisch opgevoede rechtsgeleerden, want andere waren er niet — langzamerhand ingang vond. En zoo zal dan ook wel hier en daar sporadisch in de jurisprudentie der platte-

¹⁾ 1496 IV, 34.

²⁾ Versl. Rbr. III, 470.

³⁾ Generale Keuren v. Waterland, bl. 9.

landsgerechten een Romeinsch element gedrongen zijn. Maar men heeft zich hiervan een niet te groot denkbeeld te maken. Als de Zuid-Hollandsche costumen van 1571 voorschrijven, te wijzen naar „haerluyder ordonnantiën, handvesten, statuten ende costumen ofte naer gemeyne dispositie van rechten”, dan zullen zij daarmee wel niets anders hebben bedoeld, dan wat in de oudere handvesten van Zuid-Holland, den Grooten Waard, Woudrichem werd verordend in soortgelijke woorden¹⁾, en de heemraden en welgeboren mannen zullen er wel niet anders in gelezen hebben ook.

Eene oude aantekening op de costumen van Rijnland, door Simon van Leeuwen aangehaald²⁾, zou ons bij oppervlakkige beschouwing doen denken, dat daar het Romeinsche recht een grooten invloed had. Daar wordt n.l. gezegd, dat een aantal zaken worden berecht naar gemeen recht, en dat men hierover rechtsgeleerden pleegt te consulteren. Daartegenover staan dan zeker de andere, die naar de costumen moeten worden berecht, zegt van Leeuwen. Inderdaad, men zou licht in de dwaling kunnen vervallen dat de eerste categorie werd berecht — altijd naar de meening van den steller der oude aantekening — naar gemeen recht in den zin van Romeinsch recht. Maar als men de voorbeelden zelven nagaat, komt men van die dwaling terug; daaronder behooren o.a. tienden en cynsen, waarover men moeilijk in het Romeinsche recht licht kon zoeken, en b. v. servituten, erfscheiding, hypotheken, waarover het inheemsche geschreven recht bepalingen bevatte, die men wel niet zal hebben voorbij gezien.

Hoe voorzichtig men ook in Rijnland met die uitdrukking „gemeene beschreven rechten” moet zijn, blijkt wel ten duidelijkste uit de costumen van 1570³⁾, waarin wij aan het slot lezen „alle andere zaken, hiervoren niet gespecificeert,

¹⁾ In zoover zou ik willen terugkomen op de meening, die ik, in de aant. op de Groot, bl. 8, uitsprak.

²⁾ Cost. v. Rijnland, 270.

³⁾ Uitg. R. Fruin, N. Bijdr. 1877, bl. 468.

worden geobserveert ende berecht na gemeene beschreven rechten". Nu wordt in die korte costumen slechts van zeer enkele onderwerpen gesproken, zoo — om slechts een paar te noemen — *niet* van vreemdelingenrecht, van onvrijheid, van huwelijk, van huwelijksgoederenrecht, van vaderschap en ouderlijke macht, van burerecht, van testamenten, van het recht op roerend goed. En nu zal toch wel geen mensch ter wereld willen gelooven, dat men in die zaken zuiver Romeinsch recht toepaste, met dos, peculium, adoptie en dergelijke inclus.

En zelfs dat de stedelijke schepenbanken, met haar klimmend aantal van leden die den Mr.-titel voerden, aan het Romeinsch recht een grooten invloed op hunne beslissingen hebben toegekend, zou ik niet durven beweren.

Ik zie niet voorbij, dat in de opteekening van vele costumen melding wordt gemaakt van de subsidiaire kracht van beschreven rechten. Zoo lezen wij in die van Middelburg van 1569 Rubr. III, a. 16 „Item word van alle saken bij burgemeesters en schepenen recht gedaen agtervolgende de keuren en costumen van Middelburg, of by gebreken van dien na beschrevene regten" ¹⁾; in die van Dordrecht van ± 1550 dat er „justitie ghedaen ende gheadministreert" werd... na hare privilegien, keuren ende statuyten, ofte naar beschreven rechten" ²⁾; in die van den Haag van 1570 hetzelfde ³⁾).

Maar stel al, dat men in zulke artikelen onder beschreven rechten de Romeinsche heeft willen doen verstaan, dan gewagen zij nog slechts in zeer algemeene bewoordingen van aanvullende kracht hiervan, en of men aanvulling zeer dikwijls noodig heeft geacht, en speciaal of men in de leer is gegaan bij de Romeinsche dogmatiek, dit valt m.i. zeer te betwijfelen. Ik heb met betrekking hiertoe — het spreekt wel van zelf — geen alles omvattend onderzoek kunnen instellen,

¹⁾ Uitg. de Timmerman — Versluys, bl. 60.

²⁾ v. Oudenhoven, Oud- en nieuw Dordt 323.

³⁾ de Riemer, achter Dl. III. bl. 6 a. 1.

maar wie b. v. de Leidsche gerechtsboeken doorloopt, zal daarin slechts luttel bewijzen van romaniseering der jurisprudentie aantreffen¹⁾.

Meer zijn deze te vinden in de jurisprudentie der hoven, en de hoven van justitie zijn het dan ook ongetwijfeld die in Holland en Zeeland als elders vooral in die richting hebben gewerkt, en ik voeg er bij moesten werken.

Kenmerkend is al eene bepaling uit de instructie, door Karel den Stoute aan de kamer van den rade gegeven (art. 46), te kenmerkender als men ze tegenover de zooeven aangehaalde bepaling voor Waterland stelt. Zij schrijft voor, dat de schrifturen der partijen, indien zij in het Dietsch zijn gesteld, door een der secretarissen zullen worden overgebracht in het Latijn of in het Walsch²⁾. Dat voerspelt weinig goeds voor de Dietsche wetten en costumen. Ten aanzien van het procesrecht schreef zelfs de instructie, na daaromtrent eenige bepalingen gemaakt te hebben, voor (art. 42), „dit gedaan zijnde soo sal men voorts procederen na den inhoud en forme van *beschreven rechten*”.

De instructie van Karel V gaf, merkwaardig genoeg, zulk een voorschrift niet, maar de eed, dien de raadsheeren hadden af te leggen, hield o. a. in³⁾, dat zij in hunne sententiën en beschikkingen zouden houden en achtervolgen „de beschreven regten, de ordonnantiën en statuten van de hooge overheid, de keuren en costuymen van de steden, dorpen enz., overeenstemmende met reden en billijkheid”. Het mag onze aandacht niet ontgaan, dat in de 17de of in het begin der 18^{de}

¹⁾ Niet meer, zou ik naar mijne herinnering zeggen, dan in die van de schepenbank b. v. van Oudshoorn. Men vindt zeker vele uitspraken, die naar Romeinsch recht evenzoo zouden luiden, maar geene of weinige, die naar zuiver inheemsch recht een anderen inhoud zouden hebben, en hierop komt het aan.

²⁾ Gr. Placb. III, 635.

³⁾ Merula, Man. v. Proced. (Uitg. Lulius en van der Linden, I, 280).

eeuw in de memorialen deze woorden van den eed en nog eene clausule zijn uitgesneden¹⁾. Is men met den eed, of met de toepassing daarvan niet ingenomen geweest? De formuleering laat allerlei opvattingen toe. Onder „beschreven rechten” kunnen de Romeinsche worden verstaan. Het Romeinsche recht zou dan, zoo al niet op den voorgrond, toch met de inheemsche wetten op gelijke lijn staan. Deze opvatting is echter in wetenschap en praktijk zeker niet algemeen, en ik geloof wel door weinigen gehuldigd. Of men kan „beschreven rechten” opvatten als een algemeenen term ter aanduiding van hetgeen er volgt, de ordonnantiën, keuren enz. der provinciale en plaatselijke overheid. Dan zou er van het Romeinsche recht in het geheel niet gesproken zijn. Bedenklijk is vooral in den eed, dat het volgen der costumen is voorgeschreven, alleen inzoover deze overeenstemmen met redenen en billijkheid, — dat zou praktisch zijn, met het oordeel en het billijkheidsgevoel der rechtsprekers van den dag. Zulk een willekeurig omspringen met de costumen zou zeker niet zijn geduld, en is niet bewijsbaar.

Reeds in het begin der 17de eeuw werd er door de advocaten en practisijs bij het hof van het Romeinsche recht een ergerlijk misbruik gemaakt. Dit vertelt ons M. van der Houve (1638), die er zelf krachtig tegen protesteert. Na eene geschiedenis omtrent koning Theodebert te hebben medegedeeld, zegt hij²⁾: dit exempel des konings Theodeberti is ons ingesetenen van het vrije vereenighde heerschende Nederland dienende tot een voorbeeld, dat gelyckerwijs dese onse oude Batavische voorvaderen in 't alderminste niet den keizer Justiniano en wilden geven de naeckte titulen van Francicus ende Germanicus, dat syluyden oversulcx veel minder hebben willen letten op syn versamelde boucken, de Pandectae, Codex,

¹⁾ Merula, t. a. p. noot.

²⁾ Hantvest-chronyck II, bl. 202.

Institutiones ende Novellen. Hoe veel weniger zijn wij dan gehouden die ons te onderwerpen; want wij zijn hebbende ons eygen wetten, kostumen, hantvesten, willekeuren ende rechten. Derhalven soo heeft het mij dickwijls eene verwonderinge geweest, door wat geest eenige advocaten ende practisins van den Hove van Holland gedreven werden, als syluyden de Romeynsche wetten aldus hooghlyck zijn verheffende, in allen schijn alsof wij alle-gader niet een nagel-breet daer af en behoorden te wijcken; daer nochtans hun kenlyck is, dat men deselve Roomsche wetten maer voor *redenen*, ende niet voor *recht* en mach gebruycken, sonder anders. Oversulcx ist (onder correctie) den Rechteren, Presidenten, Raden ende andere Wethouderen vry staende, teghens de Roomsche wetten, vonnissen uyt te sprecken. Want wy alle tsamen maer aende Ordonnantien, Placaten van de Groot Mog. Heeren Staten van Holland ende Westvriesland, mitsgaders aende Hantvesten, Privilegiën, Willekeuren, Kostumen deser lande verbonden en zijn”.

Men ziet, hier wordt een misbruik vermeld, en wordt er tevens tegen op gekomen. Daarmee wordt het bestaan van twee stroomingen geconstateerd.

De Staten van Holland en Westfriesland wezen met eenige nauwkeurigheid den weg, dien de rechtsprekers hadden te volgen, toen zij in hunne resolutie van 25 Mei 1735 ¹⁾ zeiden, dat het hof, gelijk alle andere rechters in de provincie van Holland en Westfriesland, moest recht doen naar „de wetten en placaten van den lande, mitsgaders naar de privilegiën en welhergebrachte costumen en usantiën en bij defect derzelve naar de beschreven rechten”.

Het Romeinsche recht subsidiair, niet meer; dit was ook inderdaad de leer van zoo goed als alle schrijvers van gezag, schoon met nuances.

¹⁾ Gr. Placb. VII, 964.

Eene veel te groote plaats kent aan het Romeinsche recht toe S. van Leeuwen in zijn R. H. Recht I, 1 § 11; trouwens hij is geen groote autoriteit, en Decker spreekt hem in zijne uitgave op dit punt krachtig tegen. Beter, maar toch nog te veel naar van Leeuwen's zijde hellende Groenewegen¹⁾. Juist en nauwkeurig Bynckershoek²⁾, van der Linden³⁾ en vooral van der Keessel⁴⁾.

De laatste stelt dezen hoofdregel in het licht: elke wet, elk statuut, elke costume moet worden geïnterpreteerd uit zichzelf en uit het recht, waarin zij haar oorsprong vindt, het inheemsche uit het inheemsche, het uitheemsche uit het uitheemsche.

Inderdaad, zoo behoorde het. Of echter altijd die regel is gevolgd? Een groot aantal consultatiën en arresten geven ons reden het te betwijfelen. Om — zooals van der Keessel terecht voorschrijft — de inheemsche wetten en costumen uit de beginselen te verklaren, die er aan ten grondslag liggen, moet men deze grondig kennen en verstaan. En helaas, met die kennis was het bij vele juristen slecht gesteld; zij waren te eenzijdig Romanistisch opgevoed. Menigmaal grepen zij naar hun Corpus juris of naar een willekeurigen — misschien Spaanschen of Portugeeschen — schrijver om door eene aanhaling uit een dezer eene oplossing te geven van eene vraag, zelfs op een gebied als dat der „sucessio ex pacto antenuptiali, communicio bonorum inter conjuges” en dergelijke, welke van der Keessel terecht uitsluitend „ex patriis moribus vel antiquis legibus” oplosbaar acht.

Zoo kreeg in de oud-Hollandsche en Zeeuwsche *praktijk* het

¹⁾ De legibus abrogatis, bl. 1.

²⁾ Observationes Jur. Rom., voorrede. Ook op hetgeen hij daar zegt over de toepassing der *aequitas* vestig ik de aandacht. Het verdient nog heden ten dage behartiging ook door hen, die geneigd zijn, den rechter te laten vonnissen naar „het recht”, min of meer over de wet heen.

³⁾ Practicaal en Koopm. Handb. § 4.

⁴⁾ Thes. Sel., theses VII, seq.

„jus Romanum” een grooter gezag, dan daaraan toekwam naar het recht¹⁾.

¹⁾ Sommigen meenden overal Romeinsch recht te zien, en achtten zich dan — wat wonder — gerechtigd, uit het Romeinsche recht te interpreteren. Van zulk eene — laat ons zeggen ziekelijke obsessie door het Romeinsche recht, zulke waanvoorstellingen over den invloed hiervan, is wellicht geen sterker bewijs dan de dissertatie in 1785 door J. M. Appellius te Leiden verdedigd, „ad Statuta Zelandiae anni 1495” (1496), in welk landrecht de schrijver aan alle kanten Romeinsch recht ontdekt. Als curiosum haal ik het eerste voorbeeld aan. Cap. I, a. 5 zegt, de graaf of de mambour 's lands, als hij ter hooge vierschaar komt zitten, en het „hem niet liefde, die langer te honden, soo mach hy synen stedehouder die voort laten sitten alsoo langhe als 't hem liefst”. Appellius nu schrijft: *Juris Romani vestigia in antiqua Lege Patria quaerenti statim mihi occurrebat art. 5 Cap. I, manifestissimum praebens cognitae, et approbatae, in Zelandia quoque, jurisprudentiae Justinianae argumentum. — In verbis nimirum soo mach hy synen stedehouder etc. ad mandatum jurisdictionis respicitur, apud Romanos frequentatum, et hoc articulo apud nos receptum*” (!)

BESLUIT.

Overzien wij de geschiedenis, die wij in de vorige bladzijden hebben beschouwd, dan treffen ons verschillende eigenaardigheden in de ontwikkeling van het rechtswezen in de provinciën, waarop wij het oog vestigden ¹⁾.

In die allen vinden wij herinneringen aan de oud-Germaansche kringen, de gouw en het honderdschap; de grenzen zijn verschoven, hier meer, daar minder, het honderdschap als genootschappelijke kring is overal vervangen door een territoriaal gebied, welks uiterlijke vervorming veelal, maar niet altijd — en het minst in de Friesche streken — verband heeft gehouden met de kerspelvorming.

Toen de Franken hier hun gezag vestigden, hebben zij oogenschijnlijk aan de indeelingen, die trouwens met de hunne overeenkwamen, niets wezenlijks veranderd. Zij hebben aan het hoofd der gouwen, die zij vonden, hunne graven gesteld, in hoofdzaak overal met hetzelfde gezag, en onder deze de „centenarii,” „sculteti” onder verschillende namen.

Maar hierbij is het in verschillende streken gebleven. Frankisch is in de meeste provinciën noch de inrichting der gerechten, noch de verdeeling der rechtsmacht.

¹⁾ Het spreekt van zelf, dat ik hier alleen een paar groote trekken in het oog kan vatten, en niet op de bijzonderheden terugkomen. Ik geef hier niet meer dan enkele algemeene indrukken. De bijzonderheden trachtte ik te bewijzen. Die lezer, die ze in zich heeft opgenomen, moge voor zich zelve nitmaken, of zij ook bij hem dezelfde indrukken vestigen.

Allereerst treft het ons, dat de rechtspraak door schepenen in den Karolingschen tijd vermoedelijk in geen der provinciën, die ik besprak, is ingevoerd en — de bijzondere inrichting der stedelijke gerechten daargelaten — ook later in de meeste niet. Zij heeft *geen* ingang gevonden in Friesland, Groningen, Drente, Overijssel, Veluwe, Zutphen, het rijk van Nijmegen, Maas en Waal, Betuwe, en waar wij ze in andere streken aantreffen, kunnen wij somtijds aantonen, dat zij er van vrij jonge dagteekening is, b. v. in Kennemerland en Westfriesland uit de 13de, in Beesd en Renooy uit de 14de, in Altena uit de 15de, in Rijnland en een deel van Utrecht uit de 16de eeuw.

En ook in een ander zeer gewichtig opzicht wijkt in menige Nederlandsche streek de gerechtsorganisatie van de latere Frankische af.

Wij hebben gezien, dat nog ten tijde der *lex Salica* bij de Franken het gouwgerecht, waar de *tunginus* voorzat, het eenige was, tot eigenlijke rechtspraak bevoegd, terwijl de gerechtsvergadering van en voor den kleineren kring, onder den „centenarius” slechts vrijwillige rechtsmacht had, dat eerst in een volgend tijdperk deze laatste onder den *scultetus* eene beperkte rechtsprekende bevoegdheid erlangde, terwijl het gouwgerecht, nu onder den graaf, zijne onbeperkte bevoegdheid behield.

Welnu, die nieuwe inrichting heeft in een deel van Nederland *geen* ingang gevonden, met name *niet* in het grootste deel van Gelderland. In Veluwe, het Rijk van Nijmegen, Maas en Waal, Over- en Neder-Betuwe, Tieler- en Bommelerwaard, Buren en Beusinchem, is — behoudens bijzondere regeling in een aantal heerlijkheden — het gouwgerecht het eenige gebleven, tot eigenlijke rechtspraak bevoegd.

Lijnrecht tegenover deze regeling, zou men kunnen zeggen, stond eene andere, volgens welke er in en voor het schoutambt recht werd gesproken door een schoutengerecht met onbeperkte competentie.

Deze regeling vinden wij in de eerste plaats in het tegen-

woordige Friesland. Het echte ding was er geen gouw-, maar deelsgerecht, en het had onbepaalde bevoegdheid. Hier hebben wij dus niet, als in het grootste deel van Gelderland eene vroege phase van Frankische organisatie voor ons, maar eene daarvan afwijkende, die vermoedelijk specifiek Friesch is, die de Franken er hebben gevonden en gelaten. Er is te meer reden om dit aan te nemen, omdat het deelsgerecht ook in de asegas een niet-Frankisch element bezit.

Tot de Friesche eigenaardigheden behoort dan ook, dat het deelsgerecht de actiën om onroerend goed behandelt, en ook hierbij merken wij eene bijzonderheid op, de berechting door zeventuig.

Naast dit deelsgerecht heeft dan in Friesland in elke gouw gestaan, laat ik zeggen een gemeene warf, eene gezamenlijke vergadering van alle deelsgerechten, niet met eene *bijzondere eigen* bevoegdheid in eersten aanleg, maar ter berechting van hooger beroep, van zaken van weerspanningheid, van rechtsweigeren enz. Aan het hoofd van dit gerecht is door de Franken, toen zij hunne beambtenorganisatie in Friesland invoerden, de graaf gesteld.

In de Groninger Ommelanden, al is de ontwikkeling er eenigszins anders, vinden wij in hoofdzaak de Friesche organisatie terug.

Eveneens in Kennemerland en Westfriesland, maar belangrijk gewijzigd. Hier is van het, laat ik zeggen Friesche gowding, nog een spoor over in het banding, maar wordt het weldra verdrongen door het Frankische gravending, dat de rechtspraak in lijfstraffelijke zaken had overgenomen.

In Rijnland leefde nog langer dan in de genoemde baljuwschappen de Friesche asega voort. In de meeste oud-Friesche streken — met name ook in Zuid-Holland en Zeeland — bleef lang eene herinnering aan den Frieschen oorsprong bestaan, in de berechting van zaken om onroerend goed door de lage gerechten, en in meer dan één baljuwschap in de berechting door zeventuig; dit laatste — het treft ons — o. a. in Gorcum en Arkel

Misschien is ook Friesche invloed te herkennen in dezelfde competentie en dezelfde wijze van berechting in Utrecht.

Overigens heeft — mogen wij zeggen — het Frankische gravengerecht zijn vol gezag gekregen in Holland, Zeeland en Utrecht.

Weder anders was de organisatie in Overijssel. Hier was eveneens het schoutengerecht¹⁾ het algemeen bevoegde, maar hier noch asega, noch zeventuig, noch eene duidelijk herkenbare vereenigde samenkomst der schoutengerechten van de gouw.

Het Frankische gravengerecht, — en vooral ook dit treft ons — vond in Overijssel geen ingang.

De inrichting in de graafschap Zutphen verschilt weder en van die in de overige Geldersche gouwen, en van die in Overijssel. Zij nadert — behoudens het ontbreken der schepen — meer tot de Frankische uit Karolingschen tijd. Zij vertoont schoutengerechten met lage²⁾, en een drostengerecht met hooge jurisdictie.

Een zonderling mengsel, en welks oorsprong moeilijk is te bepalen, vertoont Drente. De dingspelen zijn, dit staat vast, geene oorspronkelijke pagi. Het dingspelsgerecht mag dus niet kortweg als Frankisch gouwgerecht worden beschouwd.

Integendeel, waren de dingspels oorspronkelijke kerspels, — wat wel niet te bewijzen, maar toch m. i. niet onwaarschijnlijk is — dan zouden de dingspelsgerechten meer doen denken aan Friesche of Overijsselsche schoutengerechten. Het lotting met zijn Friesche namen en zijne stemming dingspelsgewijs, zou dan eene Friesche vereenigde vergadering zijn van de schoutengerechten der gouw³⁾ —. Ook de procedure om onroerend goed bij zeventuig ziet er Friesch uit. Intusschen,

¹⁾ Ik herinner, dat de drost, die er oudtijds de leiding had, eerst schout heette.

²⁾ Alleen, hier spreken zij — in afwijking van de Frankische — recht ook in zaken om onroerend goed.

³⁾ De drost heette ook hier oudtijds schout.

zij wordt gevoerd voor het kerspels-, niet voor het dingspels-gerecht; dit past niet volkomen in Friesche organisatie; en ook dat in geen der gerechten een spoor van den asega voorkomt, toont aan, dat in elk geval ook andere dan Friesche invloeden in Drente krachtig hebben gewerkt. Aan den anderen kant kan men niet voorbijzien, dat de organisatie der gerechten in Drente allerm minst volkomen Frankisch was. Ware zij dit geweest, in dezer voege, dat de goosprake het gouw-gerecht, het kerspelsgerecht het Frankische schoutengerecht was, dan zouden niet alleen de actien om onroerend goed niet voor dit laatste behoord hebben, maar dan zou ook beroep van het kerspelsgerecht op de goosprake en niet op den etstoel hebben opengestaan; en dan zou de goosprake mede bevoegd zijn geweest voor de zaken, die ter berechting van het kerspelsgerecht stonden.

Hoe het zij, dit valt in het oog, dat er een hemelsbreed verschil is geweest tusschen de organisatie in Drente, in Overijssel, in Zutphen en in Veluwe, een verschil zoo groot, dat aan een gelijken oorsprong van die vier ¹⁾ niet te denken valt.

Uit de gerechten heeft zich overal, behalve tot op zekere hoogte in Drente, de massa van het volk terug getrokken. In de lagere gerechten heeft het de rechtspraak overgelaten of aan schepenen of gezworenen, of aan anderen, die vroeger daarbij op den voorgrond waren getreden, zooals de grietslieden met hun bijzitters en de „redjevan”, of — feitelijk althans — aan geraadpleegde rechtsgeleerden.

Waar de oude gravengerechten zijn blijven bestaan, zijn hierin bijna overal alleen de voornaamsten als oordeelaars overgebleven, waarbij zich later hier en daar afgevaardigden van de steden hebben gevoegd. Onder de rechtsprekende edelen in deze gerechten, die al evenmin als de lagere klassen trouw op zijn blijven komen, zijn in de meeste oorspronkelijke gravengerechten enkele op den voorgrond getreden, en deze

¹⁾ Zie hiervóór bl. 49 n. 1.

— uitdrukkelijk aangewezen — zijn ten slotte veelal de eenige oordeelaars geworden.

Waar het gravengerecht is blijven bestaan als omgaand gerecht in Frankischen trant, houdt het zijne zittingen eens of eenige malen per jaar en dan op alle dingsteden achtereenvolgens, van de eene onmiddellijk, of althans na enkele dagen trekkend naar de andere. Nergens is sprake van eene gelijkmatige verdeling van de zittingen over het geheele jaar, door het laten van eene tusschenpoos van zes weken of daaromtrent tusschen die op de eene en die op de andere dingstede.

Het appel, waarvan de kiemen althans in Frankischen tijd reeds bestonden, is overal gebleven — zij het ook, dat het voor kleinere zaken, en hier en daar voor strafzaken en voor actiën om onroerend goed is uitgesloten geweest. Waar de Frankische schoutengerechten en gravengerechten hebben voortbestaan, is er veelal beroep geweest van de eerste op de laatste. Voor zoover niet aldus althans één appelgerecht als van zelf was aangewezen, zijn er hier en daar nieuwe appelgerechten geschapen, in het bijzonder de „klaringen”. In later tijd is het appel in de meeste streken overgegaan op de hoven van justitie, die verder in sommige provinciën ook zijn geworden de rechters in crimineele zaken.

Het appel is geleidelijk van karakter veranderd. Vroeger werd de beslissing van den hoogerem rechter ingeroepen in twee gevallen. Vooreerst indien de in het ongelijk gestelde partij den rechter, voor wien zijne zaak had gediend, *en die eene beslissing had genomen*, beschuldigde, onrecht voor recht gegeven te hebben. De actie voor den hoogerem rechter was dan eene strafactie tegen den eersten rechter, die overeenkomstig de oude rechtsbeginselen eindigde met eene veroordeeling òf van dezen, òf van zijn aanklager. Het oudste type van deze procedure vinden wij reeds in de *lex Salica* 57 § 3. *Si vero illi rachimburgii non secundum legem judicaverint, is contra quem sententiam dederint, causa sua agat et si potuerit adprobare, quod non secundum legem judicassent, DC*

dinarios, qui faciunt solidos xv quisque illorum culpabilis judicetur.

(Additio). Si vero rachimburgiae legem dixerint et ille contra quem legem dicunt eos contradixerit, quod legem non iudicant, simili modo contra unumquemque solidos xv culpabilis judicetur ¹⁾).

Uit deze actie tegen den eersten rechter heeft zich — ik heb er elders reeds op gewezen ²⁾ — die tegen de in het gelijk gestelde partij als zuiver hooger beroep ontwikkeld.

In de tweede plaats kon het inroepen van de beslissing van een hooger en of althans een anderen rechter noodig zijn, als de rechter in eersten aanleg niet tot een besluit kon komen. Dit laatste was het geval zoo hij in het geheel met de vraag in geschil geen weg wist — wat wel weinig zal zijn voorgekomen —, en als de stemmen staakten; zoo beslisten b.v., toen in eene zaak vier schepenen van Leiden van de eene en vier van de andere meening waren, president en raden van Holland, hoe zij moesten wijzen ³⁾. Maar — en hierop vooral vestig ik de aandacht — nog in één zeker veel meer voorkomend geval was naar een aantal bepalingen, die wij leerden kennen, de beslissing van den hooger en rechter noodig. Ik herinner b.v. aan de bepaling voor Waterland, volgens welke de gemeene schepenen van den lande moesten oordeelen, als de schepenen van een dorp „aen twee” wezen (twee tegen twee, of een tegen drie). Daar eischte men dus voor de kracht van het vonnis niet slechts eene meerderheid, maar

¹⁾ Vgl. ook L. Rib. 55, Cap. Pepini 754/755 (Boret. I, 32), Cap. Miss. in Theodonis villa datum secul. gener. 805 c. 8 (Boret. I, 123), L. Alam. 41 § § 1 en 2, L. Burg. praef. en c. 90 § 1, Ed. Rotharis c. 25, L. Liutprandi c. 28 en Lex Bajuw. II, c. 18 en 19, waar onderscheid wordt gemaakt tusschen slecht oordeelen met opzet en uit dwaling.

²⁾ Aanteekeningen op H. de Groot, Inl. t. d. Holl. rgel. 175, Gids 1882 n°. 12, bl. 514, waar ik den overgang heb aangewezen in Kennemerland, Nijenburg, Selwerd en Groningen; deze voorbeelden zouden gemakkelijk te vermeerderen zijn.

³⁾ Leidsche Rbr. 190.

eenstemmigheid. Dergelijke bepalingen hebben wij er meer ontmoet. Daarmee staan bijna op gelijke lijn die, welke bevestiging van het zeventuig eischen, indien de zevenen het niet eens zijn. En op hetzelfde beginsel rust de regeling in verschillende streken, b.v. op de Veluwe¹⁾ en in Overijssel²⁾, volgens welke de hoogere rechter uitspraak heeft te doen, zoodra één der rechtsprekenden het ordel van den ordelwijzer weerspreekt. Ware in eersten aanleg eene meerderheid voldoende geweest, dan zou de eerste rechter hebben kunnen uitmaken, wie gelijk had; maar dit was blijkbaar het geval niet; er was tegenspraak, dus geene eenstemmigheid, dus geen vonnis van den eersten rechter; de klaring was geroepen, het te geven. Die opvatting past bij den ouden toestand; eene groote volksvergadering is weinig geschikt voor het houden van hoofdelijke stemming en de Germaansche vergaderingen stemden dan ook bij acclamatie, waarbij eene minderheid, als zij al bestaat, het minst in het oog valt. Dezelfde opvatting vinden wij terug in de wetgevende en besturende vergaderingen. Ook hier kant men zich aanvankelijk tegen overstemming.

Intusschen, geleidelijk en met de beperking van het getal der vergaderden vindt het jongere beginsel van beslissing bij meerderheid ingang. Ook dit is ons gebleken, en eveneens dat men hier en daar, nog ietwat vasthoudend, meer dan eene volstrekte meerderheid heeft gevorderd.

De hoogste rechtsmacht is in alle provinciën behalve Overijssel, zij het in sommige zeer laat, geraakt in handen van een hof, een college van ambtenaren. De meeste dezer hoven waren geboren uit den landsheerlijken raad en naar het model van het koninklijke gerecht gevormd, andere waren navolgingen van de eerstgenoemde. Drente en Groningen bleven

¹⁾ v. Riemsdijk, De hooge bank van het Veluwsche landgericht 125.

²⁾ P. Goldenberg, Eenige opmerkingen over de wijze van rechtspleging in Overijssel in 't bijzonder in hooger beroep (diss. Leiden 1891), bl. 32.

het langst de hoogste rechtspraak toevertrouwen aan gerechten, die rechtstreeks uit de vroeg-middeleeuwsche gegroeid waren, vooral het Drentsche behield tot in de 18de eeuw zijn oorspronkelijk karakter.

In de hoven hadden rechtsgeleerden een overwegenden invloed. Ook aan de meeste lagere gerechten wezen meer en meer in hoogeschoolen gevormde juristen door bindende, of althans veel gevolgde adviezen den weg bij de beslissing.

Vooral hunne voorliefde voor het Romeinsche rec't verschaft aan dit recht meer of minder gezag, niet zelden zelfs meer dan er naar de wetten aan mocht worden toegekend. De grootste kracht naar de wet had het in Friesland, waar het gold als regel, waarop het inheemsche de uitzonderingen bevatte. Gunstig waren de omstandigheden voor het romaniseerende streven der juristen ook in Holland en Utrecht, waar inheemsche codificatie hun het minst in den weg stond. Den allerminsten invloed had zeker het Romeinsche recht in Drente, dank zij de daar lang voortbestaande organisatie der inheemsche gerechten.

In alle provinciën kwam het wetgevende gezag in handen van staten, zooals de naam aanduidt lichamen die meer de standen, dan het volk vertegenwoordigden, en die nergens rechtstreeks verband hielden met de oude volksvergaderingen. Hunne groote kracht en hunne volledige organisatie erlangden zij eerst na de afzwering van Philips II.

Dank zij vooral hunne werkzaamheid, werden in de provinciale wetgeving groote verbeteringen gebracht, en kwam het in de meeste provinciën tot belangrijke en vaak voortreffelijke codificatie. Bovenaan stonden wat deze laatste betreft Drente met zijne landrechten van 1608, 1614 en 1712, Overijssel met zijn landrecht van 1630 en Zeeland met zijn landrecht van 1496. Friesland stond bij deze achter; het had wel eene wetgeving voor de geheele provincie, samengevat in eene verzameling in 1602 en in 1723, maar deze omvatte een te beperkt deel der rechtsstof, om den naam van codificatie ten volle te verdienen. Gelderland en Groningen hadden

geene eenheid van recht, maar hunne jongste codificatiën voor onderdeelen van het gebied staan, wat volledigheid betreft, ver boven de Friesche verzamelingen en mogen inderdaad in menig opzicht als voor haar tijd voortreffelijk gelden. Het zijn voor Gelderland de landrechten van Veluwe en Veluwenzoom (1604), van Zutphen (1604), van de vier bovenambten des Nijmeegschen kwartiers (1686), van Tieler- en Bommelerwaard (1721); voor Groningen de landrechten van de Ommelanden (1601), van de Oldambten (1618), van Selwerd (1673), van Westerwolde (1566). Achteraan komen Holland en Utrecht, waar de staten wel wetten van beteekenis maakten, die vrij wat nader brachten tot rechtseenheid en rechtszekerheid, o. a. ten aanzien van het erfrecht en het procesrecht — om slechts deze belangrijke onderwerpen te noemen —, maar waar zij tot den grooten stap, de codificatie niet konden besluiten. De particularistische neigingen der onderdeelen vooral, de groote versplintering in heerlijkheden ook, stonden hieraan in den weg.

Had men in Holland en Utrecht, en wij mogen wel zeggen in Nederland in het algemeen, meer oog gehad voor de groote gemeenschappelijke beginselen van de inheemsche rechten, dan voor de verschilpunten in de bijzonderheden, men zou er wellicht in geslaagd zijn, één inheemsch recht te formuleeren en daardoor een dam op te werpen tegen den invoer van regelen en dogma's met de inheemsche in strijd. Men zou daardoor wellicht hebben voorkomen, dat het volk in menig opzicht van zijn recht werd vervreemd, zooals nu in den loop der tijden is geschied, zeer ten nadeele van volk en staat beide. Men zou latere, mindereenzijdig gevormde juristen niet voor de moeilijke taak hebben gesteld, kloven tusschen wet en volksrechtsbewustzijn te dempen.

INHOUDSOPGAVE.

Inleiding:	Blz.
§ 1. Oudste Germaansche bewoners van Nederland	1
Friezen 1, Morinen, Menapiërs, Bataven 3, Franken 5, Chat- ten 6, Chamaven 6, Tubanten 7, 11, Caninefaten 7, Cheruscen, Chauken, Sygambren 8, Tencteren, Usipeten 10, Toxandriërs 11, Eburonen 11, Saksen 11.	
§ 2. De bestuursinrichting der Germanen	12
Huisgezin 12, honderdschap, gouw, civitas 14, gouwvorsten, principes 14, volkskoningen 15, rechtspraak der principes 16.	
§ 3. Wet en bestuursinrichting der Salische Franken	17
Salische Franken, hun trek 17, wijze en tijd van vaststelling der lex Salica 18, rechterlijke inrichting, tunginus, centenarius 23, grafio, sacebaro 25, rachimburgen 26.	
§ 4. Latere ontwikkeling der rechterlijke inrichting bij de Franken	28
Rachimburgen bij de Ripuariërs 28, het echte ding 28, sche- penen 29.	
§ 5. De nieuwe koningsmacht	30
Ambtenaren 30, des konings wetgevende macht 30, capitula- ria, onderscheiding, wijze van totstandkoming, kracht 31, koningsgerecht 33.	
§ 6. Nederlandsche gouwen omstreeks de 8ste en 9de eeuw	34
Grenzen van Friezen, Franken en Saksen twijfelachtig 34, Hamaland 37, tabellarisch overzicht 40.	

§ 7. De lex Saxonum, de lex Frisionum, de Ewa Chama-	Blz.
vorum en de lex Ribuariorum.....	43
Lex Saxonum 43, Lex Frisionum 46, Lex ad Amorem 48,	
Lex Ribuariorum 49.	

Hoofdstuk I. Rechters en rechtsvorming in Friesland. 51

Graven 51, rechtsvergaderingen en rechtskringen 55, het deel, de grietenij 55, deelsgerecht 56, gravending 58, bodthing 60, bestuur na de 12de eeuw 61, keuze van grietman en bijzitters 63, samenkomsten van meer grietenijgerechten 64, dorps-gerechten 65, koningsoorkonden 65, gerechten in het Saksische tijdperk en later 67, het hof van Friesland 69, oorsprong en geschiedenis der staten 71, codificatiën 86, het Romeinsche recht in Friesland 86.

Hoofdstuk II. Rechters en rechtsvorming in Groningen. 89

De Ommelander rechtsvergaderingen en rechtskringen 90, beteekenis van „clauwe” 90, ambacht 91, schout 91, redgen 93, hoe men aan het rechterambt kwam 96, kwartierswarven 100, over- of lanckrechters 101, buur- of dorprechters 103.

De stad Groningen, de giftbrief van 1040 103, verhouding tot het kapittel van St. Maarten en den bisschop 104, latere heeren 107, de schout en zijn gerecht, de raad als rechtspreker 108.

Verbonden tusschen stad en Ommelanden 111, de gemeene-landswarven 112, vroegere autonomie der Ommelanden 114, de verbinding van stad en lande, het Ommelander landrecht 116, de staten van stad en lande 118, de warven en de hoofdmannenkamer 120, het hof 124.

De Oldambten 124, rechters en wetgevers 125, de gerechten 129.

Westerwolde, geschiedenis van het heerlijke gezag 130, rechtsmacht en gerechten 138, wetgevend gezag 140.

Selwerd, heerlijk gezag 141, gerechten 143, wetgevende macht 145, Sappemeer 147.

Het Romeinsche recht in Groningen 147.

Hoofdstuk III. Rechters en rechtsvorming in Utrecht. 150

Het landsheerlijk gezag 150, de maarschalken 154, lage gerechten, invoering van schepenen 156, gerechten in crimineele zaken 159, het „landrecht” 160, de schyve 162, het hof 165, Monfoort 167, de heerlijkheid der proostdij van St. Jan 170, wetgevers 171, staten 172, kapitelen en geëligeerden 173, ridderschap 177, steden 177, het Romeinsche recht in Utrecht 178.

Hoofdstuk IV. Rechters en rechtsvorming in Overijssel. 181

Het landsheerlijk gezag 181, de drostambten en drosten 185, Ysselmuiden 189, Hasselt 191, andere afzonderlijke rechtskringen 192, richterampt en kerspel 192, de schoutengerechten, vroeger ook door den dröst geleid, hadden algemeene bevoegdheid 197, samenstelling en wie het vonnis wees 203, de achterrichter 206, de hooge bank 208, de klaring 209, de schyve 214, het hof van kanselier en raden 215, de kamerklaring 218, wetgevende macht, ontwikkeling der staten 220, hunne samenstelling en werkzaamheid 223, het Romeinsche recht in Overijssel 226.

Hoofdstuk V. Rechters en rechtsvorming in Drente.. 231

Het landsheerlijk gezag 231, de drost 233, dingspelen en dingspelsgerecht, ding en goesprake 237, bevoegdheid, wijze van beslissing 238, wroeging, lijfstraffelijke zaken 240, kerspelsgerecht 242, zeventuig 243, de etstoel 244, zijn beteekenis voor rechtsvorming en bestuur 249, volksvergaderingen 250, ontwikkeling der staten 253, hunne samenstelling 256, heerlijkheid Ruinen 258, het Romeinsche recht in Drente 260.

Hoofdstuk VI. Rechters en rechtsvorming in Gelderland 263

Het landsheerlijk gezag 263.

Veluwe en Veluwenzoom, drost en richter 266, schoutambten 268, het omgaande echte ding 269, rechtsprekenden 270, de ambtsjonkers 272, bevoegdheid 274, de klaring 274.

Kwartier Zutphen, drost 278, rechters 279, samenstelling, inrichting en werkzaamheid der gerechten 280, drostengerecht 284, klaring 286.

Kwartier Nijmegen 288, Rijk van Nijmegen, de burggraaf 288, het omgaande echte ding 289, bevoegdheid, hooger beroep 292. — Maas en Waal, ambtman 293, de gerechten 294, hunne bevoegdheid 296, het hooger beroep 297. — Betuwe, ambtman 297, de gerechten 299, hunne bevoegdheid 302, het hooger beroep in Neder-Betuwe 303, in Over-Betuwe 304. — Tieler- en Bommelerwaarden met Beesd, Renooy en Herwaarden, ambtlieden 306, de gerechten 307, hunne bevoegdheid 310, de dagelijksche richter 311, hooger beroep 312. — Tiel en Zandwijk 313. — Kuilenburg, graaf, drost 314, de gerechten 315, hunne bevoegdheid, het hooger beroep 316. — Buren, graafschap 316, de gerechten, het hooger beroep 317, drost en schouten 318.

Kwartier Roermond, onderdeelen, vertegenwoordigers van den landsheer 318, de gerechten, de schepenen 319.

Het hof van Gelderland 320, zijne bevoegdheid in hooger beroep 326, in crimineele zaken 329, de wetgevende macht 336, ontwikkeling der staten 338, hunne samenstelling, de kwartierdagen 344, het Romeinsche recht in Gelderland 347.

Hoofdstuk VII. Rechters en rechtsvorming in Holland, Westfriesland en Zeeland..... 355

Holland en Westfriesland, het landsheerlijk gezag 355, baljuwschappen en baljuwen 358. — Kennemerland, lage gerechten 360, gerecht van baljuw en mannen 362, bevoegdheid der gerechten 364, hofding, graafding 368, banding 369. — Rijnland lage gerechten, gerecht van baljuw en mannen 370, bevoegdheid der gerechten 372. — Woerden 372. — Delfland 374. — Schieland 375. — Westfriesland, indeeling en gerechten 376, banding 378. — Waterland, lage gerechten, hoog gerecht 378, bevoegdheid 379. — Amstelland 381. — Gooiland 382. — Zuid-Holland 382, Altena 384, lage vierschaar, samenstelling en bevoegdheid 385, hooge vierschaar 389, hare bevoegdheid 390. — Voorne, Putten en Strijen 392.

Zeeland, landsheerlijkheid 393, lage banken 395, hare bevoegdheid 397, hooge vierschaar 398, de landrechten, waarop zekere bevoegdheid van dekens en provisorien overging 402, Staats-Vlaanderen 404, gerechten in het vrije 404, gerechten in de vier ambachten 405, raad van Vlaanderen 406.

Het hof van Holland en Zeeland, geschiedenis en bevoegdheid 407. De hooge raad van Holland en Zeeland 416.

Staten van Holland, ontstaan, ontwikkeling, samenstelling en bevoegdheid 420, Staten van Zeeland 429: het Romeinsche recht in Holland en Zeeland 434.

Besluit..... 444

VERBETERINGEN.

Naar ik hoop en vertrouwen, komen — dank zij ook de zorgvuldigheid van eenen vriendelijken helper, die mij bij de correctie bijstond — in dezen bundel niet al te veel drukfouten voor.

Dat zij niet geheel ontbreken, zal ieder, die ooit proeven corrigeerde, mij vergeven en enkele onbeduidende fouten zal de vriendelijke lezer wel zelf verbeteren.

Op eenige misstellingen moet ik echter uitdrukkelijk wijzen:

Blz.	32	regel	17	v. b.	omnes	<i>lees</i>	fecit omnes.
"	33	"	3	"	" hare	"	hunne.
"	127	"	22	"	" Ommelanden	"	Oldambten.
"	167	"	22	"	" andere	"	oudere.
"	214	"	18	"	" den omweg	"	de omweg.
"	329	"	16	"	" tegen kanselier	"	kanselier.
"	334	"	21	"	" zij werd	"	hij werd.
"	338	"	17	"	" hunne	"	hare.
"	415	noot	4		wel	"	veel.

BIJDRAGEN
TOT DE
NEDERLANDSCHE RECHTSGESCHIEDENIS.

BIJDRAGEN
TOT DE
NEDERLANDSCHE
RECHTSGESCHIEDENIS,

DOOR

MR. S. J. FOCKEMA ANDREÆ,
Hoogleeraar te Leiden.

5^e Bundel.

HAARLEM.
DE ERVEN F. BOHN.
1914.

VOORWOORD.

Deze vijfde bundel van de Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis van mr. Fockema Andreae is, nu de schrijver zeventig jaar is geworden en dus weldra als hoogleeraar zal moeten aftreden, door de Leidsche faculteit der rechtsgeleerdheid geordend en uitgegeven, om daarmede getuigenis af te leggen van haar bijzondere dankbaarheid voor wat mr. Andreae, gedurende een tijdvak van zeven en dertig jaren, geweest is en gedaan heeft voor de vaderlandsche wetenschap, het hooger onderwijs, de Leidsche universiteit, en — niet het minst — voor de belangen en werkzaamheden zijner faculteit.

LEIDEN, 4 Juni 1914.

INHOUD.

	Bl.
De bottinge (1883)	7
Het bewijs in strafzaken hier te lande in de middel- eeuwen (1897).	25
Kerkelijke rechtspraak in Nederland in de middeleeuwen (1902).	71
De eed der joden in Nederland onder de republiek (1908)	128
De gezamende hand naar de Oud-Nederlandsche rech- ten (1887)	145
De eigendom der markegronden in Overijssel (1887)	173
Die Frist von Jahr und Tag und ihre Wirkung in den Niederlanden (1893)	197
Familie-plicht en -recht bij vergoeding van doodslag (1894)	237
Opmerkingen over de ministerialiteit in Nederland (1896)	262
Het recht van den kooper in het oude Nederland (1904)	284
De intertatio in het proces om roerend goed bij de Franken (1912)	306
Ueber den Ursprung der niederländischen Rechte mit Rücksicht auf ihre Stammeszugehörigkeit (1908) . .	320
Woordverklaringen (1885—1908).	338
Beleyden 338. Alse assyse 339. De eed sonder vancheyligen 341. Opdruckinge 344. Verwapening 348. Dedeth 354. Claeuweyndt 358. Sloptienden 364.	

	Bl.
Kleine mededeelingen en opmerkingen (1886—1901). .	371
Thomas Cantipratanus over het bewaren van het lijk eens versla-	
genen 371. De bewaring van notarieele protocollen onder de	
republiek 373. Huwelijksrecht? 378. De invoering van den	
Gregoriaanschen kalender in Nederland 383. Begin van het	
jaar in Overijssel 385. Het verbranden of afbreken van het	
huis eens misdadigers 387. Het marktregaal 394.	
Opgave van elders gedrukte bijdragen tot de Neder-	
landsche rechtsgeschiedenis	401
Systematische inhoudsopgave der vijf bundels	403
Bladwijzer voor enkele woorden uit de vijf bundels . .	406

DE BOTTINGE.

(1883)

Onder de belastingen in den tijd der grafelijke regeering in Holland geheven, behoort de *bottinge*.

Wat deze eigenlijk was, is tot nog toe niet duidelijk geworden. Wel hebben verschillende schrijvers er omschrijvingen van gegeven of er veronderstellingen over geopperd, maar de eene is al zoo weinig aannemelijk als de andere.

Op enkele wil ik wijzen.

In *Begin, Voortgang ende Eind der vrije ende der gewaande erfgrafelijke bedieninge* (1683) lezen we het volgende ¹⁾: „*Botting* „wierd betaald aan den Grave alle 2, 3 ofte 4 jaaren een- „maal ende niet meer, ende soo hoog als hij bedongen had, „naar geraden des rijkdoms aller onkerkelike ende oneedele „Inwooners ofte Landsaten der Steeden ofte platte Landen, „ende moest ook door deselven betaald werden als onse Graaf „ten Hove des Keizers trok, ofte tot rantsoen als hij gevangen „was; als hij, syn Soon, ofte Broeder, Ridder geslagen wierd; „als hij, syn Soon, Dogter, Broeder ofte Suster, Houwelicte. „Hier vandaan komt ons spreekwoord *botjen bij botjen leggen*, „want gelijk men seide een *agot*, soo seide men ook een *bot* „betalen ofte aantellen.”

De bottinge is hier ten onrechte met andere schattingen verward. De belasting den Graaf te betalen bij eene reis ten Hove, als rantsoen, enz. komt nooit onder den naam van *bot-*

¹⁾ Bl. 465, vergel. t. z. p. bl. 135 en 183.

tinge voor, en (ook afgezien van de lachwekkende spreekwoordverklaring) is deze omschrijving dus onjuist ¹⁾.

Simon van Leeuwen beschouwt de Bottinge als eene belasting met eene bijzondere *strekking*, maar ook zijne gissing heeft weinig aantrekkelijks en de gronden daarvoor geeft de schrijver niet op.

Hij zegt ²⁾ van de bottinge, dat zij „een seer oude schattinghe is, dewelke om de 3 jaren eens wert ingevordert tot „onderhout, soo het schijnt, van den Hoff ende Plantagie, „bedragende voor de sommige seven, voor andere vijf, voor „andere acht ponden, om de drye jaren, meerder ofte minder, naer dat hij van oudts geschat is.”

Een Hof en Plantagie waaraan om de drie jaar iets voor onderhoud wordt te koste gelegd, of een driejarige schatting ter bestrijding van kosten die jaarlijks gemaakt moeten worden, zijn niet zeer waarschijnlijk.

Zou misschien de schrijver bij de *bottinge* gedacht hebben aan *uitbotten* en ze daarom met plantsoen hebben in verband gebracht?

Kluit is voorzichtiger. Hij zegt dat de schatting een verschillende naam droeg naar de onderscheiden tijdstippen waarop ze werd geheven. „Als het *jaarlijks* geschiedde, hiet „het *jaarbede* Zoo in twee termijnen, alsdan gemeenlijk „Mei en Bamisschot, of Herfst- en Lente-bede. Om het derde „jaar, noemde men het Bottinge” ³⁾.

Dit is niets dan vermelding van het feit, dat de bottinge

¹⁾ Toch is ze overgenomen in Lod. Meijer, *Woordenschat*, 6e uitg. (1688) en volgende. Ook Mr. Th. Boey, *Woordentolk*, bl. 102 (1773) schrijft ze in hoofdzaak na en voegt er eene aantekening over de woordafleiding tusschen, ontleend aan Wagenaar, *Aanst. Gesch.*, I, bl. 106 (1760). Op deze plaats maakt Wagenaar zich aan dezelfde verwarring schuldig als de schrijver der *Erfgr. Bed.* In *Vaderl. Hist.* III bl. 183 (1791) onderscheidt hij echter terecht tusschen Bottinge en de Schatting bij verschijning ten Hove enz.

²⁾ *Redenincq oer den oorspronck, reght ende onderscheit der edelen en Welbornen in Hollandt*, bl. 65. Vgl. S. v. Leeuwen, *Cost. v. Rijnd.*, bl. 71; v. Micris, *Beschr. d. stad Leyden*, II, 653.

³⁾ *Historie der Holl. Staatcr.*, IV, bl. 97, vgl. eod. bl. 109.

somtijds om de drie jaar geheven wordt, en verklaart noch haar ontstaan noch haar naam.

Ook de gissing van Wagenaar¹⁾, dat die naam zou zijn af te leiden van een Angels. woord *Bot* (= schatting, belasting), zal wel weinig waarde hebben.

De meeningen die ik hier vermeld, zijn bij verschillende schrijvers weergegeven, andere herinner ik mij niet te hebben zien opwerpen.

Ik heb getracht, voor de oplossingen welke mij onaanneemelijk schenen, eene andere in de plaats te stellen, die ik hierbij aan beter oordeel onderwerp.

§ 1.

De bottinge in Holland.

In verschillende deelen van Holland en Westfriesland werd eene belasting betaald onder den naam van *Bottinge*, hier jaarlijks, daar om de twee, ginder om de drie, nog elders tweemaal in de zeven jaar.

Ziet hier de bewijzen.

I. KENNEMERLAND.

Het eerst vinden we hier gewag gemaakt van de bottinge in het *Handvest van 1292*²⁾: „Die Kennemare zullen vrie sitten „twie jare van bottinghe ende des derden jaers pottinghe „ghelden.”

Hiermee stemt overeen het *Handvest van 1415*³⁾; en dat in den tijd tusschen beide verlopen de bottinge overeenkomstig dezen regel of althans niet vaker is geheven, vinden we bevestigd in de Grafelijke rekeningen over de jaren 1343, 1344, 1345⁴⁾. Alleen in de eerste dezer, wordt van het ontvangen van *botding* melding gemaakt.

¹⁾ *Amsterd. Gesch.*, I, bl. 106.

²⁾ Van den Bergh, *Oorkb.*, II, bl. 375.

³⁾ Van Santen, *Handv.*, bl. 31.

⁴⁾ *De rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis*, uitgeg. door Dr. H. G. Hamaker (in de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, N. R. n°. 21), II, bl. 222 vlg.

Naar het schijnt, is in Kennemerland, of althans in sommige deelen hiervan, de termijn van heffing later gewijzigd.

Immers in de aangehaalde rekening leest men (bl. 241):

Item ontfaen van den bodding in Kennemerlant van den jare 43 forseit:

o.a. in *Rietwoyc*. 10 sc.

in *Wimmen* 22 sc. 6 d.

Nu betalen volgens de Informatie up 't stuck der Verpondinghe 1514 ¹⁾ „die van Nyeuwerkereck ende *Rietwijk* mynen „genadichen heeren *jaerlicx* van schot ende bottinghe 8 Rh. Gl.”

En in een „Uittreksel van de goede en kwaade leenen” verheven door Maria, dochter van heer Jan v. Wassenaar in 1525 ²⁾ komt o.a. voor *Wimmemum* (post alia): „de Botting „die in zeven jaaren tweemaal gegeven wordt”.

II. WESTFRIESLAND.

Hier vinden we geen blijk van het verschuldigd zijn der bottinge vóór 1310. In het Handvest van dat jaar lezen wij „die Vriesen sullen vrij syn van bottinge twee jaer, ende des „derden jaers bottinghe ghelden” ³⁾.

III. WATERLAND.

Het Handvest van 30 Dec. 1275 ⁴⁾ is, zooals we later zullen zien, voor onze vraag bij uitstek gewichtig. De betalingen door die van Waterland aan den Heer (Jan van Persijn) te doen, worden aldus omschreven „hii (manentes Aquoze terrae) „in festo Walburgis nobis de duabus *petitionibus* curiae nostrae „attinentibus, scilicet in viginti sex libris, in nativitate Johannis „Baptistae in tredecim libris, Remigii in tredecim libris, in

¹⁾ Uitg. Dr. R. Fruin in de werken der Maatsch. d. Nederl. Letterk., bl. 56.

²⁾ Fr. van Mieris, *Beschr. d. Stad Leyden*, II, 393.

³⁾ v. Mieris, *Ch.*, II, bl. 89. Dit Handvest stemt nagenoeg woordelijk overeen met H. v. Kennemerland 1292, boven aangehaald. Dit geeft natuurlijk voldoende grond om het daarin vervatte niet voor oud Westfriesch recht te houden, geen recht om het Handvest zelf voor ondergeschoven te verklaren

⁴⁾ v. d. Bergh, *Oorkb.*, II, bl. 130.

„nativitate Domini in tredecim libris legalium denariorum
„sunt administraturi in annuale pensione¹⁾).

„Item Martini hyemalis bis infra septem annos quinque
„solidos minus quam triginta quinque libris hii praedicti de
„*bottinghe* nobis daturi profitentur.”

Overeenkomstig dit handvest verklaren in 1514 die van
Brouck, niet belast te zijn met eenige renten dan mit 's Heeren
schot ende *bottinge*²⁾).

IV. VREI (in het baljuwschap Zeevang).

In de uitspraak tusschen Jan Persijn en die van Zeevang
1277³⁾ lezen wij: „Homines de Vrei in festo Bavonis infra
septennium bis persolvunt denarios de *bottinghen*.”

V. RIJNLAND.

Voor dit Baljuwschap geven ons in de eerste plaats de reke-
ningen der Grafelijkheid licht. Ze zeggen ons het volgende:
(1316) „op dit jaer sene gheef men ghiene *bottinghe*”⁴⁾; (1334)
„die *bottinghe* in Rijnland, die en betaelden tesen jare niet;
„die betaelden in 't naeste jaer, in 't oneffen jaer”⁵⁾.

(Hierop volgt eene specificatie aanwijzende hoeveel elk dorp
en elke stad in de *bottinge* betalen. Terloops zij vermeld, dat
de sommen, door elk dezer in de lente- en herfst-beden te
voldoen, niet evenredig zijn met hun aandeel in de *bottinge*).
(1343) „ontfaen van der *bottinghe* in Rynland (caet.)”⁶⁾;
(1344) „die *bottinghe* in Rynland en ghief men tesen jare
„niet; die ghif men ten naesten jare in 't oneffen jair”⁷⁾.

In het tijdperk waarover deze rekeningen loopen, kunnen
we dus zeggen, werd de *bottinge* in Rijnland betaald om het
andere jaar. Eene eeuw later werd zij ook in Rijnland twee-

¹⁾ De Holl. tekst in *Hande. en Prijs van Monnickendam ende Waterlandt*,
bl. 26, nauwkeuriger dan die bij v. Mieris, *Ch.*, II, bl. 379, vertaalt: „Dese
„voerschreven Pensy ende schoud sullen zij jaerliex betalen”.

²⁾ *Inf. uyt stuck der Verpondinghe*, 1514, bl. 211.

³⁾ v. d. Bergh, *Oorkb.*, II, bl. 146.

⁴⁾ t. a. p., I, bl. 20.

⁵⁾ t. a. p., I, bl. 161.

⁶⁾ t. a. p., II, bl. 11.

⁷⁾ t. a. p., II, bl. 119.

maal in de zeven jaar voldaan. Immers we lezen in de rentmeestersrekening N. H. 1446:

„Ontfanck vander buttynge in Rijnlant, verscynende in 7 „jaren Tweewarven ende voirt lest ontfaen 1444 ende dairom „hier van den jaire 46”¹⁾.

Omtrent enkele plaatsen in dat baljuwschap hebben wij bijzondere berichten:

a. *Leiden*. Het Handvest van 1266²⁾ zegt: „oppidani in „Leiden nullas talgias michi vel alio dabunt, nisi tal- „giam ab anno tercio in tercium, que vulgo Bottinge dicitur, „que videlicet tres libras et quinque solidos non excedat”³⁾.

b. *Wassenaer* betaalt volgens de specificatie om het andere jaar 7 w 12½ sc.

Volgens het aangehaalde uittreksel bij van Mieris⁴⁾, wordt er de bottinge betaald tweemaal in de zeven jaar.

c. Ook van de bottinge in *Oegstgeest* wordt aldaar⁵⁾ melding gemaakt, zonder dat echter wordt opgegeven hoe dikwijls zij wordt betaald.

d. De Bottingen te *Zoeterwoude* werden krachtens de resolutie van de Staten van 1733 door de stad Leiden (ambachtshoer) afgekocht⁶⁾.

¹⁾ Ik dank deze plaats aan de welwillende mededeeling van Dr. P. J. Blok, die het Hs. der rekening raadpleegde. Hoe de berekening, tweemaal in de zeven jaar, leidt tot betaling in 1444 en in 1446, is niet recht duidelijk. Nadat dit stuk was afgedrukt, vestigde mijn ambtgenoot Dr. R. Fruin mijne aandacht op de volgende plaats uit de Rekeningen voor Noord-Holland 1566: „Bottingen in Rijnlandt die verschijndt alle drie jaeren eens als men „dinearnatie ons Heeren beneeden hondert deelen mach in drien ende waeren „lest verschenen Meydaeghe 15c 65 die weder verschynen zullen Meydaeghe 15c 68”.

²⁾ v. d. Bergh, *Oorkb.*, II, bl. 68.

³⁾ Volgens de aangehaalde specificatie had Leiden in 1335 te betalen 40 sc. (= 2 g) dat is 1 pond per jaar. Beteekent ab anno tercio in tercium dat men er in 1266 telkens twee jaar van bottinge vrij zit (en het kan wel geen anderen zin hebben), dan is dus het bedrag telkens te betalen, naar deze berekening, 3 pond en gaat het alzoo het maximum in het Handvest gesteld niet te boven.

⁴⁾ *Beschr. v. Leyden*, II, bl. 393.

⁵⁾ t. a. p., bl. 395.

⁶⁾ v. Mieris, *Beschr. d. St. Leyden*, II, bl. 618.

c. Wateringen. In 1417, 1429 en 1433 worden zekere goederen in leen gegeven, en daaronder Huis en Ambacht van der Wateringen en „3 pondt vijftien seellingen wter Bottinge”¹⁾.

VI. DELFLAND.

Niet overal in Delfland, maar slechts in onderdeelen hiervan, blijkt van betaling der Bottinge. In de Grafelijke rekeningen komen daaromtrent de volgende aantekeningen voor.

Rekening over 1334: „die bottinghe in *Delfland* 25 sc. die „ghif men tesen jare niet, die ghif men ten naesten jare”²⁾; (*Pinaker ambocht* „die bottinghe 25 sc. die ghif men ten „naesten jare”³⁾;

(1343) „der bottinghe in Delfland 25 sc. in *Pinacker* van bottinghe 25 sc.”⁴⁾.

(1344) „van der bottinghe in Delfland tesen jare niet”⁵⁾. Ook te *Pijnacker* wordt dat jaar de bottinge niet betaald.

Naar het schijnt is dus de bottinge in twee onderdeelen van het *Baljuwschap Delfland* (*Pinacker* en *Delfland*) verschuldigd om het andere en wel in het oneffene jaar, evenals in *Rijnland*.

VII. ROTTERDAM.

Het *Rotterdamsche Handvest* van 1340⁶⁾ zegt: „voort sullen „sy ons geeven alle jaar voor onse bede ende bottinge twintig „pont, die eene helfte ter Voorschooter merkt ende die andere „helfte tot St Martinus Misse in de winter, ende dergelycken „sullen sy ons geven als wij of onse soene Ridder worden.”

Wij weten dus zeker dat de bottinge betaald werd:

Jaarlyks te *Rotterdam* in 1340; te *Rietwijk* in 1514.

Eens in de twee jaar in *Rijnland*, (o. a. te *Leiden*) in 1316 en daarna.

Eens in de drie jaar in *Kennemerland*, reeds in 1292 en nog in 1415; in *Westfriesland* in 1310; in *Leiden* in 1266.

¹⁾ *Handv. v. Vlaardingen*, bl. 393, 396, 398.

²⁾ t. a. p., I, bl. 190.

³⁾ t. a. p., I, bl. 200.

⁴⁾ t. a. p., II, bl. 23, 24.

⁵⁾ t. a. p., II, bl. 127, 128.

⁶⁾ *Lois, Chron.*, bl. 239. v. *Mieris, Ch.*, II, bl. 638.

Tweemaal in de zeven jaar: in *Waterland* in 1275; in *Vrei* in 1277; in *Rijnland* in 1446; in *Wimmen* in 1525; in *Wassenaar* in 1525.

Wij weten *niet*, en hierop druk ik, dat ze elders niet betaald werd.

De Grafelijke rekeningen speciaal kunnen dit niet bewijzen. Immers hierop komen slechts die bottingen voor, die in de Grafelijke kas vloeiden, en er waren ook andere.

Twee voorbeelden hiervan liggen voor de hand.

Vooreerst *Wateringen*. Dit werd blijkens de Grafel. Rekening van 1334 ¹⁾ tot Rijnland gerekend, de beden werden er betaald, maar aan den Graaf geen bottinge. Toch is ze er hoogst waarschijnlijk verschuldigd geweest, de aangehaalde beleenbrieven van 1417, 1429 en 1433 geven ons recht dit te vermoeden ²⁾. Ze geven ons echter tevens den grond, waarom geen bottinge van Wateringen in 's Graven kas vloeide. Deze was in leen gegeven.

In de tweede plaats *Sloten* (in Kennemerland). De Graaf ontving er beden, geen bottinge. Toch was er bottinge verschuldigd. Immers in de uitspraak van Graaf Willem tusschen die van Amsterdam en die van Sloten in 1399, lezen wij: „voert sullen sy” (n.l. de Amsterdammers die bezittingen te Sloten hebben) „geldën met hore landen ghelyck die van „Sloten onse rechten Jaerschot, *bottinge* ende ons rechte here- „vaird” ³⁾.

§ 2.

Het bodthing in Friesland.

Wanneer men zoekt naar de beteekenis der bottinge, wordt men onwillekeurig getroffen door de overeenkomst tusschen

¹⁾ t. a. p., I, 161.

²⁾ Ik zeg vermoeden; zekerheid geven de brieven ons niet, immers ze spreken niet van de Bottinge te Wateringen, maar van eene zekere som wter bottinge; men merke echter op dat deze vermeld wordt-tusschen verschillende bezittingen te Wateringen.

³⁾ v. Mieris, II, bl. 625; v. Santen, *G. Pr.*, bl. 175. Vergel. ook *Handv. Amsterdam* 1342, bij v. Mieris, *Ch.*, II, 668.

den naam dezer belasting, met dien van eene terechtzitting welke o.a. in Friesche bronnen wordt vermeld, *het Bodthing*. Ik ben van meening dat er inderdaad tusschen beide verband bestaat en moet hierom, tot recht verstand van het volgende, omtrent het bodthing iets meedeelen.

Zooals men weet, werden van ouds bij alle ons bekende Germaansche stammen op geregelde tijden volksvergaderingen gehouden ter rechtspraak, of die althans deze tot hoofddoel hadden. Het waren de vergaderingen der centena onder leiding der principes qui per pagos vicosque jura reddunt ¹⁾.

Tengevolge van de aanzienlijke machtsuitbreiding der Franckische koningen, werden in later tijd de principes (volksbeambten) door koninklijke ambtenaren vervangen. Hunne functiën bij de rechtspraak gingen over op de Graven en hunne Schouten.

De centenen-gerichten bleven echter voortbestaan. Een schout kon er het voorzitterschap bekleeden, maar moest dit aan den Graaf afstaan, zoodra deze het eischte.

Ondertusschen had er eene gewichtige wijziging plaats gegrepen. De weinige gewone terechtzittingen van vroeger waren aldra onvoldoende geworden, ter behandeling van alle zaken die zich voordeden.

Allengs waren hierom daarnaast buitengewone zittingen ontstaan, niet gehouden op bepaalde tijden, maar zoo dikwijls de behoefte zich voordeed. Hiertoe werden zij die er moesten verschijnen uitdrukkelijk opgeroepen.

Met betrekking tot deze rechtsdagen is zeker het eerst de *verplichting* om te verschijnen tot enkelen beperkt. Het *recht* om te verschijnen, hebben zeker overal aanvankelijk alle onmiddellijke volksgeenooten behouden, zoowel met betrekking tot de buitengewone als tot de gewone terechtzittingen. Slechts bij de laatste echter, waar het recht tevens een plicht was, werd er geregeld gebruik van gemaakt. Heeft er tusschen

¹⁾ Dat in Tacitus' tijd alle onmiddellijke leden van het volksgeenootschap recht spraken, wordt m. i. terecht zoo goed als algemeen aangenomen. Het is echter nog onlangs in een uitvoerig betoog betwist door E. Hermann, *über die Entwicklung des alldutschen Schöffengerichts* (Breslau 1881).

de verschillende terechtzittingen verschil in competentie bestaan, wat niet overal met zekerheid kan worden aangetoond, dan is ongetwijfeld de grootste bevoegdheid toegekend aan die gewone gerechten waarin de Graaf het voorzitterschap bekleedde.

In Friesland werd het gewone gericht, het Echte Ding driemaal 's jaars gehouden ¹⁾.

Naast de drie gewone terechtzittingen 's jaars (trya aefte tingh) komt o. a. in Friesland eene terechtzitting voor onder den naam van Bodthing ²⁾.

Het eerst komt in Friesland n. f. deze naam voor in XVII Kesten, K. 10 ³⁾ (Rüstringer tekst): „Thet wi Frisa ne thuron „nene hiriferd fara thruch thes kininges bon, ni nen bodthing „firor sitta, caet.” (In den Westerlauwerschen tekst wordt dit aan het slot der kest meer algemeen uitgedrukt „dat hya nu „ne fareth ner fara thoeren neen heerferd, ner synes bannes „plighia, dan caet.”.)

Het Westerlauwersche *schellena riucht* ⁴⁾ deelt in § 22 en vlg. omtrent het Bodthing bijzonderheden mede.

De Graaf mag om het vierde jaar *bodthing* houden indien hij wil. Hij behoeft het dus niet alle vier jaar, maar is niet gerechtigd het vaker te houden.

Wil hij *bodthing* houden, zoo moet hij het doen aanzeggen, vooreerst door kerkkondiging, in de tweede plaats zes weken

¹⁾ 24 Landr., art. 1 (in *Jus Municip. Fris., O.-Fr. Wetten*. Uitg. Fr. Genootsch., II, bl. 83); Schoutenrecht § 52 (Richth., *Fr. R.*, bl. 395).

²⁾ Haltaus, *Glossarium* i. v. *Bolding*, I, bl. 179. Schiller u. Lübben, *M. N. D. Wörterbuch* i. v. *Böldink*, I, bl. 404. J. Grimm, *D. Rechtsalterth.*, 2e uitg. bl. 827. *O. Fr. Wetten*, bl. 34 § 22. v. Wicht, *O. Fr. Landr.*, bl. 464. Wiarda, *Asega-buch*, bl. 61.

³⁾ Richthofen, *Fr. Rq.*, bl. 2. De XVII Kesten zijn uit het begin der 11e eeuw, zie Hooft van Iddekinge, *Friesland en de Friezen*, bl. 6 vlg.

Ik wil niet beslissen of in het jaar waarin het Bodthing werd gehouden, de drie echte Dingen daarnaast stonden, dan of in dat jaar een der drie echte dingen den naam van Bodthing droeg. Het eerste is waarschijnlijk.

⁴⁾ Richthofen, *Fr. Rq.*, bl. 387.

Volgens v. Richthofen, *Inhaltsverz.*, bl. VI en Stobbe, *Gesch. d. D. Rq.*, I, bl. 560 uit de 14e eeuw. Volgens andere schrijvers ouder, vgl. Mr. J. Telting, *Schets v. h. O. Fr. Privaatrecht*, Themis 1867, 4e St.

te voren door den Schout huis aan huis. Aan den Schout wordt door den Graaf zeven weken vóór het bodthing de ban opgezegd, m. a. w. het rechtspreken verboden, in andere dan bepaald genoemde spoedeischende zaken.

Het bodthing duurt van Maandag tot den Maandag daaropvolgende (des Zondags wordt er natuurlijk geen zitting gehouden). Blijven er zaken onafgedaan deze worden berecht op de drie volgende dagen op dezelfde wijze als in het bodthing. De terechtzitting draagt dan den naam van fimelthing.

Bij den aanvang der terechtzitting (bodthing) geeft de Schout aan den Graaf den ban over, dien hij van den Koning heeft ontvangen, m. a. w. gedurende de zitting treedt de Graaf en niet de Schout op als 's Konings vertegenwoordiger.

De lieden die het bodthing en het fimelthing bijgewoond hebben, behoeven daarna in dat jaar aan des Konings ban niet te voldoen („ne thoeren efterdam dis koninges ban tyelda „in dat jeer”¹⁾ ²⁾).

Zooals ik zeide, ieder jaar werden *drie echte dingen* gehouden.

Reeds omstreeks de helft der 12de eeuw werd echter niet meer dan ééne terechtzitting ieder jaar door den Graaf of zijn

¹⁾ Ik meen zoo te moeten vertalen. Er is hier n. f. sprake van voldoening aan een bevel des konings tot verschijning, niet van eenige betaling. Dezelfde betekenis hebben dunkt mij de woorden in de vorige § 28 „Dat de fria „Fresa ne thoer dis grewa ner dis Schelta ban tyelda efter sonna sedel”; de geheele samenhang leert dit. Bij dalende zon behoeft de Vrije Fries niet te kamp te staan tenzij hij daartoe bij het rijzen der zon is opgeroepen; na zonsondergang behoeft hij aan geen oproeping meer gehoor te geven.

In denzelfden zin komen de woorden ook voor t. a. p., §§ 15 en 16.

²⁾ In § 26 wordt met het oog op den voor den Kampgroet bepaalden tijd voorgeschreven, dat de *Schout* die *bodthing* houdt op den middag, „eer unden „banes bigonnen habba scillet” (vroeg in den morgen met de terechtzitting een begin moet hebben gemaakt).

Is hier aan een fout in den tekst te denken, waar van des *schouten bodthing* wordt gesproken? Zoo neen, is dan hiermee het bodthing van den Graaf bedoeld, waarover in de vorige artikelen wordt gesproken? Of heet de terechtzitting waarin volgens de vorige artikelen de Graaf voorzit eveneens bodthing als ze door den Schout wordt geleid?

De vraag zij gesteld, maar behoeft niet te worden beantwoord. Ze is voor onze quaestie van geen overwegend belang.

bijzonderen Missus geleid. Immers in de regeling van het rechtsgebied in Oostfriesland (d. i. Friesland ten oosten van het Flie) tusschen den Hollandschen Graaf en den Bisschop van Utrecht 1166 ¹⁾ werd het volgende bepaald. Als de maand Mei, de tijd der rechtspraak gekomen is, zullen beide, Graaf en Bisschop zich te zamen naar hun Graafschap begeven. Gedurende de eerste acht weken van hun verblijf zal de Graaf zijne terechtzittingen houden, daarna de Bisschop zijne Seendgerichten. Zij zullen niet later dan Mei hunne reis ondernemen, opdat ook deze Seendgerichten vóór den winter zullen kunnen afloopen.

Er moet voor de ingezetenen een belang hebben bestaan bij de beperking van het aantal bodthingen, door den Graaf gepresideerd. Van waar anders dat de landzaten er een recht op verkregen, dat deze niet vaker zouden worden gehouden dan eens in de vier jaar? Ter beantwoording van de vraag welk belang er bij die beperking bestond, wenden we ons tot eene andere provincie van ons vaderland, welker rechtsbronnen over zoo menig punt der rechtsgeschiedenis een helder licht werpen, tot Drenthe.

§ 3.

Drenthe. — Het Ding, de Goorsprake en de Battingspenningen.

De Graaf, zoo zagen wij, had deel in de leiding der jurisdictie. Elk verblijf van den Graaf binnen zeker gebied, ter rechtspraak, bracht voor de ingezetenen kosten mede. Immers het was oud Frankisch recht, dat Koninklijke beambten ter waarneming hunner ambtspligten reizende, door of op kosten der ingezetenen moesten worden gehuisvest, gevoed, verpleegd.

Ik kan omtrent dit bekende beginsel volstaan met verwijzing naar G. Waitz, *Deutsche Verfassungsgesch.*, II, 2 (3^e uitg.) bl. 295 ²⁾.

¹⁾ v. Mieris, *Ch.*, I, bl. 110.

²⁾ Zie ook Walter, *D. R. Gesch.*, 2^e uitg., § 130, Zöpfl, *D. R. Gesch.*, 4^e uitg., II, bl. 221 vlg. J. Grimm, *D. Rechtsalterth.*, bl. 256 vlg. P. Bon-dam, *Charterb. d. H. v. G.*, bl. 69 noot m, bl. 89, 90.

Ook hier te lande gold het, zooals duidelijk blijkt uit verschillende bronnen, het best wel uit de Drentsche. Ik veroorloof mij dit in het kort aan te toonen.

Het Dingspels-gericht (centenen-gericht) in Drenthe droeg naar onze oudste berichten een verschillenden naam, naarmate het op vaste tijden of ingevolge eene bijzondere oproeping werd gehouden.

In het eerste geval heette het *Ding*, in het tweede *Goorsprake*.

Het *Ding* is de samenkomst van de ingezetenen van het Dingspel (uit ieder huis één) onder voorzitterschap van den Drost¹⁾ op vaste tijden, driemaal 's jaars, ten behoeve der rechtspraak gehouden *ten koste van het Dingspel*. Dit blijkt uit *Landrecht 1412* art. 49²⁾. „Item soe is lantrecht, wanneer des „Bisschops amptman van Utrecht in Drenthe dinghe holden „sel, *soe sel hi dat holden vander ener vespertyt to der ander*³⁾, „*mit dertien perden ende mit dertien personen ende wes hi dan „vertert in der buurhuse, daer dat Ding is, dat sellen die selve „bueren betaelen*; ende wil die amptman mit meer luden ende „mit meer peerden dat ding holden, dat mach hie doen op „syn selfs cost; ende dat ding zal (he) beghinnen⁴⁾ toe holden „to drien tyden des jaers, als veertinacht na Paesschen, ende „des anderen manendaghes na Santganghen, ende des Manen- „daghes na sancte Ponciaen.”

Van Oostendorp⁵⁾ vermeldt dit eveneens en zet het nader uiteen in deze woorden: „Als die Droste ding holt, soo

¹⁾ Des bisschops eerste vertegenwoordiger; Drost en Amptman zijn in Drenthe woorden van dezelfde beteekenis.

²⁾ Magnin, *Besturen*, II, 2, bl. 248.

³⁾ Over het recht van den Drost om op kosten der ingezetenen 's nachts te blijven, waar hij des daags terecht gezeten had, handelt vermoedelijk Ordel 1518, bl. 208.

⁴⁾ *Beginnen* te houden. Immers in elk Dingspel moet driemaal in het jaar Ding gehouden worden. Geen ingezetene is verplicht, buiten zijn Dingspel ter rechtspraak op te komen (*Landr.* 1412, a. 51). De drost begint dus in één Dingspel op den aangewezen dag Ding te houden en vervolgt na afloop hiervan in de overigen.

⁵⁾ In zijn *Verslag aan den Graaf van Aremberg over den rechtstoestand van Drenthe*, 1557—1558 (Magnin, *Best.*, III, 1, bl. 190).

„moeten die dingspille elk in 't syne, des Drosten kosten
 „afdoen, daer den Droste wesen moech mit XIII persoenen
 „ende peerden, voirt XIII honden ende winden. Dan, het
 „duirt niet mer dan einen dach ende nacht, in eleker ding-
 „spille daer dat gantze dingspil bij den anderen moeten syn,
 „uth eleker huys één man.”

„T *Ding* wordt genoemd” voegt hij er bij, „van datter eleker
 „dorp edder buerschap, onder den voorsz. dingspil gelegen, nae
 „der sonnen omme, 't dinggeld, te weten die onkostpenningen
 „van den Drost op den dingdag geschiedt, betaalen moeten” 1).

Deze woordverklaring is nu zeker allerkluchtigst, het ding
 zal wel zijn naam niet hebben ontvangen naar het dinggeld,
 maar omgekeerd. Dit verbiedt ons echter niet, de feiten die
 v. Oostendorp ons hier meedeelt, voor waar aan te
 nemen.

De reis- en verblijfkosten van den Drost en zijn gevolg bij
 gelegenheid van het Ding, werden dus gedragen door de
 ingezetenen van het Dingspel en wel beurtelings door de
 verschillende dorpen en buurtschappen hierin.

In de buurtschap of het dorp rustte de verplichting om
 hiertoe bij te dragen weer op de bijzondere hoeven. Ze kon door
 verjaring worden gevestigd en te niet gaan. Van beide vinden
 wij een voorbeeld in het *Ordelboek van den Etstoel in Drenthe* 2).

Een Ordel van 1457 (bl. 62) luidt: „So is gewijst tussehen
 „den commendeur tho Bunne ende de buren van Buune,
 „moeghen de buren van Bunne bewijzen binnen dre Wochen,
 „als lantrecht is, dattet hues tho Bunne dat halve dinck ge-
 „holden ende betaelt boven 30 jaren, so sollen se dat voertan
 „betalen.”

En een ordel van 1482 (bl. 135) zegt: „Tussehen Pelgrim
 „van Isselmueden ende de buer van Hesselen, als van den
 „dinckgelde, dat de buer up Pelgrims guet thoe Klempinge

1) Vgl. ook C. L. Rahder, *Eenige aant. op het Landr. in Drenthe van 1412*.
 Amsterdam, 1879 bl. 33 en de daar aangehaalde plaats uit de *Narratio auct. inc.*

2) Uitgave Mr. H. O. Feith, in de werken van het genootschap *Pro
 Excolendo Jure Patrio*, VII, 2. De Etstoel was het hoogste gerecht in Drenthe.

„gewijst hebben ¹⁾, is gewijst, kan Pelgrim bewisen als Lantrecht is, dat Klempinge goet niet betaelt hefft totten dinckgelde over 30 jaren, szo sal dat vorss. goet daer voert vrij „van wesen” ²⁾).

Het betalen dezer kosten was voor de ingezetenen bezwaarlijk, vanhier de wensch om ze af te koopen

Een eerste voorbeeld hiervan treffen we aan in *Dieverder Dingspel*.

In 1447 werd n.l. bij uitspraak in een geschil tusschen den Bisschop en dit Dingspel uitgemaakt, dat er in twaalf jaren geen *Dinck* zou worden gehouden („dat dinck twaleff jair lanck „nae desen dage vrij van te wesen, alsoe dat sy dair ghenen „last van hebben ende dat nyet holden en sullen in huerren „Dingxspul”). De ingezetenen zullen hiervoor en voor andere voorrechten hun verleend eene vastgestelde som betalen ³⁾. Dat hier slechts afkoop van *de kosten van het Dinck*, niet van *des bisschops rechtspraak* bedoeld is, spreekt van zelf. Gemis van rechtspraak, van rechtsorde dus ook, gedurende 12 jaar, kan moeilijk *als voorrecht* worden gevraagd en verleend.

Trouwens ook hieromtrent geeft ons van Oostendorp nauwkeurige inlichtingen.

Hij zegt ons wat er na zulk een afkoop geschiedt ⁴⁾.

¹⁾ d. i. Waaromtrent de bureu bij vonnis hebben verklaard dat het op Pelgrims goed rust.

²⁾ Er is hier telkens sprake van dinckgeld. Vermoedelijk zal wel, althans aanvankelijk, de Drost in natura de praestatiën hebben ontvangen, kosteloos zijn vervoerd, gevoed, enz.

Dat er gesproken wordt van *dinckgeld*, is hiermee niet in strijd, zooals blijkt uit een ordel van 1486 bl. 149: „szo is gewijst, want Henrich Steinge „gecofft hadde van wegen der buer van Avinge ende ein deel bueren van „Avinge niet staen wolden, ende want se sick dan noch niet gesadt noch geret „hadden up bier, cost und haver dat dinck mede te holden, szo solt de bureu „dat dinckgeld rehde mede upleghen ende betaelen, dar dat vohr gecofft is.”

Het staat dus de ingezetenen vrij, onder elkander te bedingen wat ieder zal praesteeren, maar is dit beding niet gemaakt, dan moet ieder zijn aandeel betalen in de koopsom van het door den Drost benoodigde.

³⁾ Magnin, *Best.*, II, 2 bl. 105 vlg

⁴⁾ Magnin, *Best.*, III, 1 bl. 190.

„Als nu den Drost en 't ding gelievet af toe koopen, soo
„holt Syn E. voort dinggelt *Goespraecke* ende dat wordt yder
„dingspill drie, viere ofte vijf daegen te voeren angesegt.
„Alsdan moeten de Bueren, gelyck op een dingdach voirsz.
„oock komen, ende vertuygen den Heeren syne broecke ¹⁾.
„*Dan op de Goespraeckendach daer doen ofte gelden de bueren*
„*nicht toe, maer die Droste moet die betaelen, alle dat daer Syn*
„*E. mit synen dienaeren doet.*”

Na dergelyken afkoop blijft de Drost verplicht in elk Ding-
spel drie terechtsittingen te houden, maar zij dragen nu den
naam van Goorspraacken en het *wisselend* aandeel in de kos-
ten hiervan is eene *vaste* belasting geworden ²⁾.

Naast deze (en andere) wereldlijke gerichten stonden in
Drenthe als elders geestelijke (Seend-)gerichten ³⁾.

Aan het hoofd hiervan stond de Seenddeken. Onder zijn
voorzitterschap werd tweemaal 's jaars Seendgericht gehouden,
het eerste Dinsdags na Maria geboorte, het tweede op een tijd
door den deken te bepalen ⁴⁾.

Tot den eersten Seend, zegt het Seendrecht van 1332,
„omnes venire tenebantur treugati, sub poena excommuni-
„cationis, ad secundam vero solum citati” of zooals de plat-

¹⁾ Het is dus niet het recht om thuis te blijven dat zij koopen.

²⁾ Die belasting droeg den naam van Dinckgeld. Zij werd betaald door de
ingezetenen der verschillende Dingspels aan den Drost als vertegenwoordiger
van den Landsheer.

Toen men geen Landsheer meer had, en de Drost dus een geheel andere
plaats innam tegenover de Landschap, kon moeilijk deze toestand blijven
bestaan. Volgens *Landr.* 1614, I, 1, ontvangt hij dan ook in plaats van dat
Dinckgeld, „bij der Landtschap uit de domeinen” jaarlijks honderd daalders.
Volgens dat art. zijn daarmee nevens het Dinckgeld ook „alle battincks ende
roeckpenningen affgedaan”.

³⁾ Men weet, hoever de competentie der Seendgerichten zich uitstreckte.
Voor Drenthe vindt men ze zeer uitvoerig omschreven in het *Seendrecht* 1332
(Richthofen, *Fr. Rq.*, bl. 518) §§ 3 en 4, *Seendrecht* 1461 (Magnin, *Best.*,
II, 2, bl. 261) art. 24 vlg.

⁴⁾ *Seendr.* 1332, § 2; *Seendr.* 1451, a. 14, 20, e. a.

duitsche tekst zegt: „Totten eersten Seende weren schuldich „te comen alle lude, *ende de geveligt*” ¹⁾).

„Alle lude”; dit moet zeker ook voor den tijd van dit oudste Seendrecht cum grano salis worden opgevat; het Seendrecht van 1451 schrijft eveneens voor, dat ten eersten Seende zullen opkomen „alle man de gesondt ende bij hues is”, maar zondert toch uitdrukkelijk uit „Giestelicke lueden, arme lueden, „broetbidders, gemeene buerheerden ²⁾ *ende voert alle de ghene, „de van olden tyden hoere edtswerers mit dreem offte veere persoe-nen pleghen toe senden tot den Zeende, haer wroege te doen”.*

Zulke personen die met meer anderen één vertegenwoordiger zonden, zijn er dus reeds onder het Seendrecht van 1332 geweest.

Op den tweeden Seend verscheenen volgens Seendrecht 1332 slechts de citati en ook volgens dat van 1451 mocht de deken de geheele meente eens carspels slechts dagen tot den eersten Seend.

Ik kan hier niet in een onderzoek treden over de vraag wie dan werden opgeroepen. Slechts moet ik nog vermelden, dat volgens Seendrecht 1445, art. 13, op den eersten Seend aan den Deken moesten worden ter hand gesteld *Zeentpenningen* en wel „van elcken huyse daer roock uyt gaet . . . een „current Brabantss. wthgenoemen huese der gheestelycker „persoenen, onser dienstluden, armer luden ende dair buir-„heerden inne wohnen”.

Ik zeide hierboven dat door de bepaling van *Landr.* 1614, I, 1 werden afgeschaft Dinckgelden, Battinckspenningen en Roeckpenningen. Wat Dinckgelden waren, hebben wij gezien, wat Roeckpenningen waren is duidelijk (penningen te betalen voor elk huis waar rook uitgaat).

Maar wat zijn *battinckspenningen* (of zooals het ook wordt geschreven: Battinixpenningen *Landr.* 1614, I, 1, uitg. de Geer; Battingspenningen *Landr.* 1412, a. 31; Battinghepenningen eod. a. 53; Battinixpenninghen *Magnin, Best.*, III,

¹⁾ De vertaling bij Driessen *Mon. Gron.* luidt: *ende worden bevedet*.

²⁾ Buurherders d. z. gemeene herders van eene buurtschap.

1, bl. 276; Bactyngespenningen Racer, *O. G.*, VII, 283)?

Zonder bestrijding, dunkt mij, mag men verwerpen het vermoeden van Racer, t. a. p., dat een *bactyng*, een bakhuis zou zijn en dus de bactynges-penningen een belasting op de ovens.

Niet veel waarschijnlijk is ook dat van Magnin, II, 2, bl. 241, dat ze een belasting zouden wezen, opgebracht voor het onderhoud der bruggen of *batten* in den grooten weg tusschen Coevorden en Groningen.

Ik vind nergens melding gemaakt van eene terechtzitting onder den naam van Bodthing in Drenthe. Toch is er een tijd geweest, waarin ook de bewoners van Drenthe Bodthing moesten houden, dit lijdt geen twijfel. Drenthe of althans een deel daarvan heeft behoord tot de Zeven Friesche Zeelanden (Richthofen, *Fr. Rq.*, bl. 111) en in eene Algemeene Friesche rechtsbron, de XVII Kesten, wordt van het Bodthing gewag gemaakt.

Nu bracht het Drenthsche taaleigen n. f. meê, dat Bodthing werd uitgesproken en geschreven Badthing of Batting ¹⁾.

En wat zouden nu de Battingspenningen anders zijn geweest dan eene retributie te voldoen bij het Batting.

Reeds de naam wijst er op en ik hoop zoo aanstonds nog een grond voor deze veronderstelling aan te voeren.

Ik meen dan het volgende. Zooals men later in Drenthe de wisselende bijdrage in de kosten van het Ding (het Friesche Aefte Thing) afkocht voor eene vaste schatting, zoo had men het vroeger gedaan met de kosten van het Bodthing en den Seend. De schattingen als afkoopsom voor beide te betalen, waren de Battings- en de Zeentpenningen ²⁾.

¹⁾ „Voged” luidt er „vaged”, „swoeren” swaeren, „open” apen, „over” aver; dagvaarding, oproeping, heet in Drenthe meestal ladinge, maar in de Overijss. bronnen, die geschreven zijn in een taal aan die der Drenthsche nauw verwant, heet ze Badinge.

²⁾ Eene belasting geheel analoog aan de Zeentpenningen, wordt vermeld in een oork. van 9 Juli 1289 (v. d. Bergh, *Oorkb.*, II, bl. 298). De Domproost v. Utrecht scheldt aan de Kerk van Munster kwijt „tres libras Hol- „landensium denariorum..... quas decanus noster Rienlandie ratione synodi

Concluse.

Welke is nu de beteekenis en de oorsprong der *bottinge*. Ook deze naam doet ons, zooals ik reeds opmerkte, terstond denken aan het Bodthing; verband tusschen beide is te eer aan te nemen, omdat de bottinge juist voorkomt in deelen van ons vaderland met oorspronkelijk Friesche bevolking. Eene aandachtige beschouwing van wat de bronnen ons omtrent de bottinge mededeelen, bevestigt ons in het vermoeden, waartoe de naamsovereenstemming leidde.

Zooals we gezien hebben, werd de bottinge niet overal op dezelfde tijdstippen betaald, en onderging zelfs de betalings-termijn op eenige plaatsen in den loop der tijden verandering.

Mag men aannemen, dat onder de ons bekende termijnen een de oorspronkelijk algemeene is (en dit is op zich zelf zeer waarschijnlijk), dan zal het wel zijn die van Waterland, Vrei, Wimmen en Wassenaar: tweemaal in de zeven jaar. Men komt tot eene dergelijke onregelmatige tijdsbepaling, of termijnsuitdrukking ¹⁾, dunkt mij, niet licht, wanneer er oorspronkelijk eene meer regelmatige heeft bestaan.

Hiertegen pleit niet, dat men vroeger in Wimmen om de drie jaar, in Wassenaar om het andere jaar, later in beide plaatsen tweemaal in de zeven jaar bottinge betaalt. Het willekeurig aannemen van dien termijn, in plaats van een oorspronkelijk regelmatigen, zou niet verklaarbaar wezen; anders is het met den *terugkeer* tot een oorspronkelijken onregelmatigen termijn.

Evenmin hebben we aan te nemen, dat de termijn van eens in de drie jaar de oorspronkelijke is, omdat hij voorkomt in het oudste stuk dat van de bottinge melding maakt (*Hand-*

„celebrande in eadem ecclesia ad tertium annum pro expensis suis percipere „consuevit”.

¹⁾ Met opzet voeg ik er dit bij. Ik houd de uitdrukking tweemaal in de zeven jaar voor synoniem met eens in de vier jaar. Dit volgt uit wat ik zoo aanstonds omtrent het scholtjaar in Drenthe zal mededeelen.

vest Leiden 1266). In dat jaar toch was er blijkbaar reeds de bottinge niets nieuws meer.

Gaan we dus uit van de onderstelling: de bottinge werd oorspronkelijk voldaan tweemaal in de zeven jaar, dan vragen we terstond, is er een tijd geweest waarin het bodthing tweemaal in de zeven jaar werd gehouden?

Die vraag is bijna met volkomen zekerheid bevestigend te beantwoorden.

We treffen denzelfden termijn nog meer dan eens aan, en wel met betrekking tot feiten die vermoedelijk met ons onderwerp in verband staan.

1°. Blijkens den Voorrechtsbrief van den Proost in Westfriesland z. d. 1) en het Privilege van Graft 1404 2) wordt daar het Seendgericht gehouden tweemaal in de zeven jaar.

Nu zal ik niet beweren, dat overal en altijd wereldlijke en geestelijke gerichten op dezelfde tijden werden gehouden. Er zijn tal van bewijzen voor het tegendeel, we treffen ze zelfs aan in Drenthe in de plaatsen, die ik aanhaalde. Maar werden de tusschenpoozen zoowel tusschen de bodthingen als tusschen de Seendgerichten lang 3) (en dit was het geval), dan konden licht dezelfde omstandigheden leiden tot bepaling van denzelfden termijn voor beide, of kon men zich bij de bepaling van den termijn voor het een licht richten naar dien voor het ander.

Ik herhaal dus, de bottinge werd vermoedelijk oorspronkelijk tweemaal in de zeven jaar geheven. Het Seendgericht werd volgens twee berichten uit het tegenwoordige Noord-Holland tweemaal in de zeven jaar gehouden; men mag met het oog op dit laatste vermoeden, dat er een tijd is geweest, waarop ook het door den Graaf geleide bodthing in zeven jaar tweemaal plaats had.

2°. *Tweemaal in de zeven jaar* kwam oorspronkelijk de Bis-

1) v. Mieris, *Ch.*, III, 13.

2) v. Mieris, *Ch.*, III, 788.

3) Als de termijn lang werd; dit was immers eerst dan mogelijk, als de dagelijksche jurisdictie bij andere gerichten was, en dan kon dus het grooter of kleiner aantal zaken niet meer leiden tot bepaling van een verschillenden termijn voor Bodthing en Seendgericht.

schop in Drenthe, en ontving dan zekere retributie, die niet verschuldigd was als hij niet kwam, de *Precarie*.

We lezen daarover in een register van opbrengsten ¹⁾: „Die „precarie is een ordinarys subsidie, die men geeft elke *schultjaer*, toe weten *alle zeven jaer tweemaal*.” Zoo dikwijls de Bisschop de precarie op den termijn ontving *zonder zelf in het land te komen*, gaf hij een bewijs, dat de betaling onverplicht werd gedaan ²⁾.

En waarom kwam nu de Bisschop alle *schultjaeren* in Drenthe. Ik antwoord zonder aarzeling *om bodthing te houden*.

Dat de Bisschop oudtijds zelf in Drenthe recht sprak, wordt ons reeds door Heda en den *Auctor incertus* verhaald.

Heda ³⁾ zegt, dat Bisschop Herbert in Coeverden een praefectus aanstelde, en voegt er bij: „usque in hunc diem „*Episcopi ipsi libere judicabant*”.

Auctor incertus ⁴⁾ deelt mede, dat Bisschop Balduinus verschillende deelen van zijn gebied bezocht „in temporalibus „negotiis et jurisdictionibus”. Zoo kwam hij o.a. in Drenthe. „Et episcopus . . . suam jurisdictionem in ipsos exercuit, saepe „multam pecuniam ab illis, qui hoc meruerant extrahendo”.

De Bisschop kwam dus zelf rechtspreken in Drenthe, en wel elk schultjaer, zooals ik uit het volgende opmaak.

Wat het schultjaer of scholtjaer is, weten we, het is het schrikkeljaar ⁵⁾. Het blijkt vooreerst uit Seendrecht 1451, art. 55, waar als synonyma worden gebruikt: „Loopjaer ofite Scholtjaer”.

Loopjaer nu is schrikkeljaar blijkens *Broeder Gheraert, Nat.*, vs. 96 ⁶⁾:

¹⁾ Reg. v. opbrengsten van 1545, toen deze precarie reeds niet meer werd voldaan. Magnin, *Best.*, III, 1, 277. Zie over die Precarie uitvoerige mededeelingen bij Driessen, *Mon. Gron.*, III, bl. 523 en vlg.

²⁾ Magnin, *Best.*, II, 2, bl. 160.

³⁾ *Hist. Episc.*, bl. 162.

⁴⁾ Matthaeus, *de reb. Ultraj.* bl. 5.

⁵⁾ Magnin, *Best.*, II, 2, bl. 160. Racer, VII bl. 282. Schiller u. Lübben, in voce *Scholtjaer*. Kilian, in voce *Scholtjaer*. M.N.W.B. VII, 705.

⁶⁾ Aangehaald bij Oudemans, *Middel-Nederl. Wb.* in voce.

„Want telken 1111 jaren es
„Lopeljaer; gelooft mi des.”

Het blijkt niet minder duidelijk uit eene uitspraak van Dedingsluiden tusschen den Bisschop en het Landschap v. Drenthe van 1328 ¹⁾. Hierbij werd omtrent de betaling van de voormelde precarie beslist in deze woorden: „quod Dom. „Episcopus juramento firmaret, dictam precariam semper in „anno *bisextili* sibi esse debitam; et extunc sine aliqua „contradictione, eandem petitionem Domini *Episcopi in propria „persona in Hulsforde vel in Biscopesberge faciendam*, persolvere „teneremur”.

De Bisschop legde terstond dezen eed af.

En waarom nu juist in Hulsforde of in Biscopesberge? Dit zegt ons gelukkig implicite hetzelfde stuk. Het bevat n.l. tevens de vermelding van een geschil met de Drenthenaren „de non citando aliquam personam terrae Threntiae. „extra *Hulsforde vel Biscopesberghe* coram nobis et officio „nostro ab aliqua persona”.

Daar zat dus de Bisschop terecht over hen, daarvoor kwam hij er elk schrikkeljaar ²⁾.

¹⁾ Driessen, *Monum. Gron.*, I, bl. 101.

²⁾ De hier verleende voorrechten werden nog bij herhaling bevestigd. Vgl. Driessen, *Mon. Gron.*, register in voee *Hulsforde*. We lezen daar telkens, dat die van Groningen en Drenthe niet mogen worden gedagvaard „extra „terminos videlicet Hulsfoerde et Biscopesberghe”, of zooals een ander stuk zegt: „buten Hulsforde of buten Biscopesberge”. Ik erken, beide plaatsen liggen nabij de zuidelijke grens van Drenthe, maar waarom die grens juist door deze plaatsjes aangeduid, wanneer niet juist daar werd recht gesproken?

Op oude kaarten v. Drenthe b.v. die van Cornelius Pijnacker 1634 vindt men dan ook bij Coeverden, op de plaats waar Hulsforde te zoeken is, vermeld „t gerecht” en bij (Wester) Hesselte (ten noorden van Havelte) ligt Den Hof.

Opmerking verdient bovendien, dat in 1402 Freder. van Blankenheim met Reinoud v. Coeverden uit Coeverden naar Hulsforde ging om daar „in praesentia et audientia Judicum Drenthiae vulgariter Etten appellatorum, „nec non communitalis terrae Drenthiae ad hoc citatorium et vocatorium”, Stocklegginge (opdracht) te ontvangen van de regeeringsrechten enz., die Reinoud v. Coeverden had gehad (*Matthaeus, ad Anonym.*, bl. 91).

Ongetwijfeld staat hiermee in verband, dat in ieder *Scholtjaer* de Deken van de boeten en breuken, die hij uit Drenthe trok, $\frac{1}{2}$ aan den Bisschop uitkeerde ¹⁾, en dat volgens Seendrecht 1451, art. 55: „alle Loopjaeren offte scholtjaeren „elck dubbelt ban veer dubbelde banne” was.

Welnu, het schrikkeljaar valt, en viel ook in den tijd waarvan wij spreken, *om de vier jaar*, en volgens het *schoutenrecht*, dat ik aanhaalde, wordt het bodthing door den landsheer voorgezeten *om de vier jaar*. En wat nu nog meer treft, *om het vierde jaar* heet blijkens de aangehaalde plaats *twemaal in de zeven jaar*, en deze vermoedelijk oorspronkelijke betalingstermijn voor de bottinge is dus dezelfde als de termijn voor het *bodthing*.

Nog op een merkwaardigen samenloop moet ik wijzen. In Drenthe werden geheven schultmudden (d. i. schultgrondrenten in natura te betalen). Men heeft tot nog toe getracht ze te verklaren *als mudden aan den schult (schout) te voldoen*. Zonder veel grond echter. Waarom zou men ze niet in verband brengen met het *Schultjaer*?

Moesten ze in het schrikkeljaar worden opgebracht, dan is al zeer opmerkelijk *Landrecht 1412*, art. 31: „alle die ghene „die schultmudden gheven, . . . die zullen geven to *Battingspenningen* al so menighen Lovenschen als hie mennich „mudde ghevet, caet.”.

Bevestigt ons dit niet in de overtuiging, dat de *battingspenningen* werden betaald in het *schultjaer*, d. i. in het schrikkeljaar of zooals het werd uitgedrukt, *twemaal in de zeven jaar* ²⁾? En versterkt ons dit niet in de meening, dat *Bottinge* en *Battingspenningen* identiek zijn, en oorspronkelijk niet anders dan eene vaste schatting, te betalen bij gelegenheid van het *Bodthing* ter vergoeding van reis- en verblijfkosten van den Graaf?

¹⁾ Magnin, *Best.*, II, 2, bl. 160.

²⁾ Hiertegen pleit niet wat in het register van 1545 omtrent den betalings-terminj der schultmudden en der *battingspenningen* voorkomt. Eene oude praestatie om de vier jaar kan zeer goed vóór 1545 gevierendeeld en daarentegen tot een jaarlijksche gemaakt zijn.

Dat *de bottinge* dit was, zegt ons ten slotte zoo goed als met ronde woorden het Handvest van Waterland van 1275, dat tevens de waarschijnlijkheid in mijn oog tot zekerheid maakt. Volgens dit Handvest betaalden die van Waterland in verschillende termijnen jaarlijks *petitiones* en tweemaal in de zeven jaar *bottinge*. Voor *Schellingwoude* is eene uitzondering gemaakt. Hier is blijkbaar *de bottinge* met een der petitiën samengesmolten tot eene jaarlijksche schatting en hoe wordt dit uitgedrukt?

„Hii de Schellingwoude in die Walburgis de viginti uno „solido de prima petitione, Remigii viginti uno solido et infra „tredecimum diem natalis Domini *tam de petitione quam de „conviviis nobis et familiae nostrae faciendis* de triginta uno solido nobis respondebunt.”

De *bottinge* werd dus betaald in plaats van *convivia comiti et familiae ejus facienda*. Kan het duidelijker?

Ik besluit: De Graaf kwam oudtijds in de Friesche streken op bepaalde tijden het *Bodthing* leiden ¹⁾. Bij die gelegenheid moest hij kosteloos worden vervoerd, gevoed en verpleegd. De verplichting hiertoe werd door de ingezetenen voor eene vaste schatting afgekocht. Die schatting heette in Holland naar haar oorsprong de *Bottinge*. ²⁾

¹⁾ Of dit ook *Bodthing* heette die jaren als een ander voorzat, doet er niet toe; alleen als de Graaf kwam, had hij reis- en verblijfkosten te vorderen.

²⁾ Na de verschijning van dit opstel viel mijne aandacht op eene bepaling voor de Rijksbaronie Stein 1747 § 4 a. 1 (Publ. Limb. XII, 455) volgens welke drost en gericht er voor moeten waken, dat de landsheerlijke rechten o.a. in „jurisdictiesaecken, grens-, *battings*-, jagd- en andere saecken” door de geburen niet worden geschonden. Hoe deze *battings*saecken met de *bottinge* in Friesche streken samenhangen, kan ik niet gissen.

(*Rechtsgeleerd Magazijn*, 2de jaargang, 1883.)

HET BEWIJS IN STRAFZAKEN HIER TE LANDE IN DE MIDDELEEUWEN ¹⁾.

(1897)

Onder de rechtsstoffen ten aanzien van welke in den loop der eeuwen in de Germaansche landen de meeste omkeering heeft plaats gehad, behoort het bewijs. Van de grootste be-

¹⁾ Zie over het onderwerp vooral:

H. Brunner, Zeugen- und Inquisitionsbeweis (Wiener Sitzungsber. 1865, 343; Forschungen 88).

H. Brunner, Die Entstehung der Schwurgerichte.

H. Brunner, Deutsche Rgesch. II. 369, 488.

Rich. Löning, Der Reinigungseid bei Ungerichtsklagen.

E. Beaudouin, Le serment du défendeur dans le droit Français.

R. Dove, Untersuchungen über die Sendgerichte (Z. f. Deutsches R. XIX 321).

R. Dove, Die Fränkischen Sendgerichte (Z. f. Kirchenr. IV. 1, V. 1).

H. Bennecke, Zur Gesch. d. Deutschen Strafproz. Das Strafverf. nach den Holländ. u. Flandr. Rechten des XII. und XIII. Jahrh.

L. Ph. C. van den Bergh, De oude wijze van strafvordering in Gelderland, Holland en Zeeland.

B. J. L. de Geer, De leer van het bewijs, volgens het oude Friesche regt (N. Bijdr. VII. 241).

W. C. Ackersdijk, Over het houden, bezitten, of hooren van gemeene of stille waarheid (N. Werken v. de Maatsch. van Ned. Letterk. II. 1).

J. Lamere, Les communes vérités dans le droit Flamand.

S. Gratama, Een bijdr. tot de rechtsgesch. v. Drenthe bl. 212.

S. Gratama, Iets over het getuigen- en het inquisitiebewijs in het Oud-Vaderlandsche recht (Historische avonden, bl. 86).

R. Fruin, Over Waarheid, Kenning en Zeventuig (Nijhoff's Bijdr. 3e r. IV. 1).

M. S. Polo, Westfr. Stadr. I. CXI.

W. Bezemer, Een en ander over de Brabantsche Strafverordering (Themis LII, 134, 563).

perking is men hier gekomen tot de ruimste vrijheid, van de angstvalligste vormelijkheid tot een zoeken naar waarheid op de wijze die daartoe het best en het eenvoudigst kon voeren.

De groote gang dezer ontwikkeling is bekend genoeg, en ook omtrent haar loop in Nederland is reeds het een en ander geschreven. Toch blijft er, naar het mij voorkomt, omtrent het onderwerp nog wel iets te zeggen over.

Ik wil trachten uit de stof iets te kiezen, dat ook anderen dan vakgenooten belangstelling kan inboezemen. Moet ik daarbij ten deele bekende zaken herhalen, soms ter wille van het verband, soms om er eenig ander licht op te laten vallen, zij mogen het mij ten goede houden.

Het strengste, meest vormelijke bewijsrecht geven ons de Friesche wetten te zien.

Met name onderscheidt het Friesche bewijs zich van het Frankische, zooals het in de *lex Salica* en de *lex Ribuaria* wordt beschreven. Bij de Franken komt reeds in de 5de en 6de eeuw de regeling hierop neer: de beschuldiger mag bewijs leveren — getuigenbewijs is regel —; levert hij het niet, de beschuldigde mag, en moet, om vrij te komen, zijne onschuld bezweren. Bij herhaling lezen wij: „*si quis hoc fecerit et ei fuerit adprobatum . . . culpabilis judicetur*”; „*Si . . . et hoc testibus potuerit probare*”; „*Si convictus eum fuerit testibus*”; „*Culpabilis judicetur aut cum . . . juret*” ¹⁾.

¹⁾ Het aantal eedhelpers verschilde naar de grootte der straf; „*pro solido juramentum*” lezen wij eens. Hoe ongeveer dat onschuld-zweren in zijn werk ging, leeren ons verschillende voorbeelden, o.a., om er één te noemen *Cart. Sen.* 22 (*Zeumer*, 194). De beklaagde zweert daar op het heilige altaar: *Hic juro per hunc loco sancto et Deo altissimo et virtutis sancto illo; unde me ille ante vir magnifico illis vel aliis bonis hominibus malavit* (voor dezen rechter en goede mannen heeft gedagvaard) *quae ego herbas maleficas temporasse vel bibere ei dedisse, per quid ipse infirmasset aut vita sua perdere debuisset; ego herbas maleficas nec potiones malas numquam temporavi nec bibere dedi per quid ipse infirmus vel insanus fuisset aut vita sua perdere debuisset, et alio de ista causa in nullum non redibio nisi isto et ideoneo sacramentum* (ik ben hem te dier zake niets schuldig dan dezen eed). . . . *Inconsequenter vero post ipse tante juraverunt et de linguas eorum legibus direxerunt.*

Bij de Friezen daarentegen heeft aanvankelijk de beschuldiger het recht *niet*, bewijs te leveren, maar moet in den regel de beschuldigde op zijn eed met eedhelpers worden geloofd. De telkens terugkeerende regel is hier ¹⁾: „componat (hij betale de boete), aut si negaverit cum . . . sacramentalibus juret” ²⁾.

Op deze eigenaardigheid van hun recht waren de Friezen niet weinig prat. Onder de regelen, waarvoor zij — om er de onaantastbaarheid van in het licht te stellen — zich op een voorrecht van „koning Karel” beriepen, behoorde ook deze: elk man mag *zelf* op de heiligen weten (getuigen, verklaren), wat hij gedaan heeft ³⁾.

Ondertusschen, reeds spoedig gevoelde men, dat een volstrekt vasthouden aan dit recht in menig denkbaar geval zou voeren tot ergerlijke openbare verkrachting der waarheid. Men begon dus aldra uitzonderingen te maken ⁴⁾. Om er eenige te noemen: Wordt iemand beschuldigd van verkrachting eener vrouw, die in zijn huis wordt gevonden, opgesloten en om hulp roepende en die, zoodra de schout haar de gelegenheid biedt, onder zijne hoede tot hare magen terugkeert, de beklaagde kan niet maar met zijn onschuldseed vrij komen. Wordt een dief des nachts binnenshuis gevonden met het gestolene bij zich, geen zweren zal hem baten. Evenmin den valschen munter in wiens kast, schoot, gordel of buidel men de valsche munt vindt. Ook hij die op klaarlichten dag een ander met scherpe wapenen aanvalt, en hem „een zijner zes leden” ⁵⁾ of zijn leven beneemt, en wiens bloedig zwaard tegen hem getuigt, wordt tot den onschuldseed niet toegelaten.

In deze en dergelijke gevallen achtte men blijkbaar de aan-

¹⁾ In de *lex Frisionum* (8^e eeuw).

²⁾ Naast den eed komt bij Franken en Friezen de ketelproef als onschuldsbewijs voor.

³⁾ XVIIe Kest (11^e eeuw), *Richthofen Fr. Rq.* 27. — Over enkele toegelaten godsoordeelen zoo aanstonds.

⁴⁾ VI Wenden (*Richthofen Rq.* 32).

⁵⁾ D. i. een der oogen, handen of voeten, die bij herhaling als de zes hoofdleden worden genoemd.

wijzingen tegen den beschuldigde te sterk, om hem, waar hij onschuld pleitte, op zijn eed te gelooven. Toen eenmaal van den regel der 17de Kest was afgeweken, vond en erkende men steeds meer gevallen, waarin het geraden scheen, of wegens den aard der te bewijzen feiten, of wegens de bijzondere geloofwaardigheid van den klager en zijne getuigen, den beklaagde van den onschuldseid uit te sluiten. Men gaf den klagers steeds ruimer gelegenheid, om beklaagdes schuld te bewijzen; niet alleen het aantal gevallen, waarin hem dit vrij stond, werd uitgebreid, maar eveneens het aantal toegelaten bewijsmiddelen.

Ook in Friesland had intusschen oudtijds het recht tot bewijsoverlevering voor den aanvaller in het geding niet *geheel* ontbroken. Al kon toch de beschuldigde door zijn eed het woord van den klager en de zijnen krachteloos maken, voor het woord Gods moest hij zwijgen. Het stond naar de Germaansche, ook naar de Friesche rechten den klager vrij een godsoordeel in te roepen door zijne tegenpartij tot een gerechtelijk duel uit te dagen. Hem dien God de overwinning hierin gaf, moest men gelooven ¹⁾.

Ik veroorloof mij, bij de bepalingen der Friesche wetten over de godsoordeelen eenigszins in het breede stil te staan. Zij zijn bijzonder duidelijk en uitvoerig, en laten in dit opzicht de andere Nederlandsche bepalingen ver achter zich. Hierin zijn zelfs van andere ordaliën dan het gerechtelijke duel zoo goed als geene sporen.

Reeds in de *lex Frisionum* wordt een paar maal het kampordale genoemd ²⁾. Als b.v. een van doodslag beschuldigde, zonder zich zelve te kunnen zuiveren, de schuld op een ander werpt, mag hij deze aantijging bezweren. Ontkent nu de ander, zoo zweert ook deze en een kampstrijd tusschen beide beslist. Het staat reeds volgens deze bepaling elk der partijen vrij, een kampvechter voor zich te huren. Bijzonderheden over dit ordale geeft de *lex Frisionum* niet.

¹⁾ *Lex Bajuvariorum* II. 1.

²⁾ *Lex Frisionum* XI en XIV §§ 5, 7.

De latere bronnen zijn er uitvoeriger over.

De kamp, zegt het Westerlauwersche Seendrecht ¹⁾, is een der vijf godsoordeelen, en dit is de gewone opvatting van den tijd. Toch is het twijfelachtig, of men de bewijskracht wel heeft gezocht in de goddelijke uitspraak alleen en niet veeleer in de bekentenis van den overwonnene, die volgde en moest volgen. Dezelfde § van het Westerlauwersche Seendrecht, die ik zooeven aanhaalde, zegt: waar eens mans kampvechter verslagen wordt en in den strijd overwonnen, moet hij (de partij) zelf *den meined bekennen* ²⁾.

De kamp neemt naar Friesche opvatting onder de godsoordeelen eene bijzondere plaats in. Vooreerst staat hij alleen in belangrijke zaken open. Twee bronnen, niet jonger dan de 13de eeuw, leeren ons dit. Naar den Brokmerbrief ³⁾ wordt ontvoering van eene vrouw strenger gestraft, naarmate van hetgeen de schaker de geschaakte heeft doen ondergaan, en gelden naarmate van den ernst der beschuldiging ook andere bewijsregelen; ketel- en kampordale komen alleen te pas bij verkrachting. En het Schoutenrecht ⁴⁾ zegt zeer algemeen, dat wie een kampstrijd wil uitlokken, niet minder mag eischen dan 3 pond en 8 ons, „dat is de strijdwaardige som”.

Maar in de tweede plaats, terwijl de andere ordalen reinigingsmiddelen zijn, waaraan slechts de gedaagde is onderworpen ⁵⁾, is de kamp een middel van aanval, zoowel als van verdedi-

¹⁾ § 13 (13de eeuw) (Richthofen Rq. 408). Waar ik den inhoud der Friesche rechtsbronnen weergeef, zal ik dit ten gemakke van den lezer doen in het Hollandsch. Men weet, dat het oude Friesch niet zeer gemakkelijk te verstaan is.

²⁾ Er gaat n.l., zooals wij zullen zien, aan den kampstrijd eene bezwering van goed recht vooraf. Vermoedelijk ligt een bewijs voor de verplichting van hem, die den strijd verliest, om zijn ongelijk te bekennen, ook in l. Fris. XIV § 5.

³⁾ § 105 en 106 vgl. § 134 (Richthofen 165, 169).

⁴⁾ § 43 (Richthofen Rq. 393).

⁵⁾ Ook in de lex Fris. III, 8 is het, zooals Patetta, Le ordalie, 273 en Brunner, Rgesch. II, 408 n. 44 terecht opmerken, alleen de beklagde (probandus), die zich aan de ketelproef heeft te onderwerpen.

ging. Elk der partijen kan het inroepen, en de regel, dien Richard Loening op andere Germaansche bronnen grondt, dat de kamp een recht „der positiv behauptenden, angreifenden Partei” zou zijn, is, naar het mij voorkomt, voor de Friesche streken te eng.

Wij zien toch den kampstrijd bij herhaling als verdedigingsmiddel genoemd, soms primair, soms subsidiair, soms — en dit pleit wel het sterkst voor mijne meening — alternatief met ordaliën, of andere verdedigingsmiddelen, aan welker aard niet te twijfelen valt. Zoo het 23ste Landrecht 1): wie beschuldigd wordt van mishandeling eener vrouw, met abortus als gevolg, heeft de keuze om met 12 eeden onschuld te zweren, of over 9 ploegscharen te gaan, of een kampvechter aan te wijzen. Naar de Rüstringer keuren 2) moet hij die van nachtelijke brandstichting beticht wordt, of tot den ketel gaan, of zich tot een kamp of tot bewijs met 60 mannen-eeden verbinden, of betalen. Volgens den Brokmerbrief §§ 105 en 146 heeft de beklagde zich naar omstandigheden te verdedigen door den ketel of den kampstrijd. 3).

Den kampstrijd vocht men in den regel niet zelf, maar door een betaalden kampvechter. Reeds de *lex Frisionum* XIV § 7 zegt, ik herhaal het, dat men mag „*campionem mercede conducere, si eum invenire potuerit*”. 4) Ook het XXIIIe Landrecht spreekt van het stellen van een kampvechter met bloote schenen, het Westerlauwersche Seendrecht § 13 van „des mans kampvechter”, het Rüstringer recht 5) van „des diefs, en des huismans kampvechter”; de Brokmerbrief § 105 en het Schoutenrecht § 42 gewagen van het geval, dat iemand te arm is om een kampstrijd aan te gaan — dat zal wel beteekenen, om een kampvechter te huren.

1) 11de of 12de eeuw (Richthofen Rq. 75). Zie ook het X^{de} Landrecht.

2) K. 12 (Richthofen Rq. 116).

3) Richthofen Rq. 165, 171.

4) Voor den gevallen kampvechter wordt geen weergeld betaald, *Lex Frisionum* V, Keuren der Emsigers en Brokmers 13de eeuw i.f. (Richthofen Rq. 138).

5) T. a. p. 543.

De vorm van den kamp en wat daaraan voorafging is nergens hier te lande zoo uitvoerig beschreven als in Friesland. Vooral het Schoutenrecht geeft daaromtrent nauwkeurige inlichtingen.¹⁾ De eischer klaagt zijne tegenpartij viermaal aan ter terechtzitting, op de vierde verbinden partijen zich tot den kamp. De beklaagde moet dan een borg stellen, goed genoeg om de „strijdwaardige som” te betalen, vermoedelijk hiervoor, dat hij in de buurschap blijven zal, totdat de strijdeen gezworen zijn. Dit zweren geschiedt op eene vijfde terechtzitting door partijen over en weer, vermoedelijk ieder zes eeden. Hij die den eed heeft te doen, legt zijne hand op de heiligen en de asega²⁾ staaft hem den eed: „dat hem God alzo help en de Heiligen”. De klager zweert nu eerst: dat hij recht heeft; de beklaagde eveneens; de klager weer: dat hij een rechten eed en geen meined zweert; de beklaagde eveneens. Na deze vier voorbereidende eeden begint nu de eedstrijd over het eigenlijke punt van geschil en wel met een eed van den beklaagde, b. v. dat hij den klager *niet* beroofde van hooi of stroo, of goed of vee, waarop de klager onder eede antwoordt, dat hij hem *wel* beroofd heeft van hooi, stroo, goed en vee. Nu de beklaagde weer: dat hij hem *niet* beroofd heeft voor eene waarde van 3 pond en 8 ons³⁾, en de klager tot antwoord: dat het geroofde ten minste die waarde had. Nu weer de beklaagde en de klager beide over de vraag, of de eerste de schade wil beteren zonder tusschenkomst van den schout⁴⁾. En eindelijk de beklaagde, dat hij rechtens den roof jegens den klager niet behoeft te boeten, en de klager weder, dat hij dien nu wel rechtens jegens hem moet boeten.

Men ziet, de beklaagde tracht op alle wijzen te ontkomen aan den kampstrijd — in dit voorbeeld blijkbaar geheel door den klager uitgelokt — maar zijn toleg mislukt. Zijn oude

¹⁾ § 43 vlg. (Richthofen Rq. 393).

²⁾ De rechtspreker, d. i. de voorganger van het volk bij de rechtspraak, die vermoedelijk in theorie het vonnis slechts voorstelt, maar in de praktijk het inderdaad wijst.

³⁾ Dat is de strijdwaardige som, zooals wij zagen.

⁴⁾ Er mist hier iets uit den tekst.

borg, die zich slechts tot zoolang had verbonden, is nu ontslagen, en hij moet een ander stellen, die aan dezelfde vereischen voldoet. Vindt hij dezen niet terstond, de oude blijft nog 21 nachten verbonden.

Nu volgt de keus van den kempe, den kampvechter, waarvoor men twee termijnen heeft, ieder van 21 nachten. En dan eindelijk komt het tot den kamp, binnen den ban (het rechtsgebied) waar de eeden zijn afgelegd, ter plaatse door den schout aan te wijzen. Partijen brengen nu hunne kempen voor, en de asega wijst hun de kampplaats, die naar iedere zijde 63 aardvoeten breed moet zijn (dus $63 \square$ voet). ¹⁾ Binnen dien kring mogen slechts komen de kampvechters, de schout en de asega; wie er anders in komt, verbeurt eene boete aan den graaf ²⁾. De schout opent de plechtigheid, en de asega spreekt het oordeel uit (wijst), dat partijen binnen twee of drie dagen den strijd zullen uitvechten met 6 wapenen ³⁾, op elken dag twee zwaarden, die worden gekeurd, en even lang moeten zijn.

De zonsongang op den derden dag maakt een einde aan den strijd.

Volgens het Westerlauwersche Seendrecht § 13 ⁴⁾, ik merkte

¹⁾ Omtrent de afmeting van deze aardvoeten kunnen wij ons een vrij duidelijk denkbeeld maken door de bepaling (Westerlauwersch Seendrecht § 3 Richthofen Rq. 406) volgens welke een lijkweg 4 aardvoeten breed moet zijn, opdat 4 den 5den naar de kerk kunnen dragen. Naar eene andere bepaling (Weergeld § 10 Richthofen Rq. 415) is een heerweg 16 aardvoeten breed.

²⁾ Vgl. Brokmerbrief § 148 (Richthofen Rq. 171).

³⁾ De 3 dagen als termijn van den strijd komen ook reeds voor in Landrecht XXIII. De derde dag, de „luckhetene” (slotstrijd) vervalt echter naar Schoutenrecht § 45 bij lichtere zaken; men vecht dien slechts om verkrachting, moordbrand en moord („namelsmoord”). In een enkel geval zijn er meer kampstrijden uit te vechten. Naar Landrecht XXIV n.l. moet de nachtbrander kampen aan ieder van de vier hoeken van het huis, waarin de brand gesticht is, en aan de haardstede. Naar de wetten der Emsingers en Brokmers kampen er in dit geval 3 pugiles en de derde, „qui pugnat pro lare vel media domus, acquirit quantum duo pro angulis” (Richthofen Rq. 138). Zijn kamp wordt dus blijkbaar als de gewichtigste beschouwd.

⁴⁾ Richthofen Rq. 408.

het reeds op, zijn er vijf godsoordeelen, n.l. drie heete en twee koude.

Van die koude, het is duidelijk, is het gerechtelijk duel er een. Het tweede is de in Landrecht X genoemde „wyda corbita” (gewijde proefbeet), vermoedelijk hetzelfde, dat in het Westerlauwersche Seendrecht § 14 „tzysdel” (kaasordale) heet. De Friesche bronnen omschrijven dit ordale niet nader, maar wij kennen het voldoende van elders, waar het den naam draagt van „judicium panis ordeacei” of „panis et casei”. ¹⁾ Het verloopt aldus: uit meel en door den priester gewijd water bakt een diaken brood, terwijl beide onderwijl de zeven boetsalmen zingen met eene litanie en voorgeschreven gebeden. Is het brood gereed, dan wordt het rechts op het altaar geplaatst en de mis gelezen. Na de mis trekt de priester midden op het brood een kruis en nog enkele teekens. Daarmee is het gewijde brood gereed, om in voorkomende gevallen voor het godsoordeel te dienen. Wil een dief, een doodslager of een andere misdadiger in de gevallen door de wet voorzien door middel hiervan zijne onschuld bewijzen, dan neemt de priester er een stukje af van het gewicht van 12 denariën, en somtijds een gelijk gewicht aan kaas. De beschuldigde moet dit onbelemmerd doorslikken, of hij wordt voor schuldig gehouden. Voordat deze de proef bestaat, smeekt de priester God, dat hij door dit middel de waarheid openbare, bant den duivel, dat hij den beproefde niet bijsta ²⁾, en bezweert dezen laatste, dat hij het brood niet zal kunnen doorslikken, als hij aan het misdrijf, waarvan hij wordt beticht, schuldig of medeplichtig is.

Een derde koud godsoordeel, de koudwaterproef, komt in de Friesche bronnen in het geheel niet voor, maar is ons in

¹⁾ Het wordt beschreven in de *Ordines iudiciorum Dei* in de uitgave van Zeumer *M. G. Leg. Sectio V*, 2 onder andere bl. 690 en 691.

²⁾ In deze of dergelijke woorden (ald. bl. 629) *Exorcizo te, immunde spiritus, qui hominem suadis et constrictas, ut (furtum) faciat, draco anticus, serpens nociva, per virtutem sanctae crucis, et per Deum omnipotentem, per Jesum Christum.... ut ejus nomine nullo modo dimittat communicare panem istum vel caseum, sed constricti lingua, gula vel fauces sint conligati.*

de „Ordines j. Dei” bij herhaling uitvoerig beschreven en door teekeningen duidelijk gemaakt. Hij, die het heeft te ondergaan, wordt, op eene voorgeschreven wijze gekneveld, in het water geworpen. Zinkt hij, en wordt hij er ongedeerd uitgehaald, zoo is hij onschuldig; drijft hij, zoo is hij schuldig. Ook aan deze beproeving gaan godsdienstige plechtigheden, eene aanroeping van God en eene bezwering van het water vooraf. De beschuldigde behoeft zich niet in persoon aan de proef te onderwerpen; hij kan ook een plaatsvervanger stellen, ja eene enkele maal wordt zelfs gesproken van „nomen ejus in hanc aquam, in *qualicumque materia scriptum*, missum” ¹⁾. Is dit letterlijk op te vatten, dan is zeker de uitslag van het gods-oordeel gemakkelijk vooruit te bepalen geweest.

Maar wij keeren tot het Friesche bewijsrecht terug. Naast de twee koude godsoordeelen kende het drie heete, de ketelproef, die met heet ijzer, en die met de gloeiende ploegscharen ²⁾.

Vooreerst dus de „ketelvang”. Reeds in de *lex Frisionum* ³⁾ wordt gewaagd van het geval, dat de valsheid eener ingebrachte klacht is bewezen „in *judicio ferventis aquae*”.

Vestigen wij de aandacht op het latere recht, dan heeft het den schijn, alsof althans in Westerlauwersch Friesland de ketelvang als een Seendrechtelijk, dus kerkelijk ordale is beschouwd.

In het X^{de} Landrecht ⁴⁾ toch wordt van zekere zaak gezegd: wil de klager zich niet bij den eed of het ijzer-ordale neerleggen, dan zal men den beklaagde helpen met Seendrecht; en dan worden achtereenvolgens verschillende ordalen genoemd, in de eerste plaats de ketelvang. En deze komt dan ook inderdaad in het Westerlauwersche Seendrecht voor, o. a. als

¹⁾ Ordines j. Dei t. a, p. 658.

²⁾ Ook deze zijn in de „Ordines j. Dei” uitvoerig beschreven. Ik bepaal mij hier echter tot hetgeen de Friesche bronnen er met voldoende klaarheid van zeggen.

³⁾ L. Fris. III § 9.

⁴⁾ Westerlauwersche tekst (Richthofen Rq. 59).

het middel, waardoor eene van overspel aangeklaagde vrouw hare onschuld bewijst ¹⁾).

Ondertusschen, het zuiver Seendrechtelijke karakter van dit godsoordeel is slechts schijn. Immers, niet slechts vinden wij in andere Friesche streken in de wereldlijke bronnen den ketelvang genoemd ²⁾, maar wij zien dien ook juist voor Westerauwersch Friesland uitvoerig geregeld in eene wereldlijke rechtsbron, het Schoutenrecht ³⁾).

Zoo min men in elk proces den grooten strijd (het gerechtelijke duel) mag aangaan ⁴⁾, zoo min mag men in elk den kleinen strijd (den ketelvang) laten beslissen. Dit laatste is slechts geoorloofd om ten minste 4 onsen, 13 $\frac{1}{2}$ penning ⁵⁾.

Men kan de ketelproef bestaan, ook door een plaatsvervanger, ter keuze van den beklaagde ⁶⁾. Een zoo vaststaande regel als bij den kampstrijd, schijnt echter de vertegenwoordiging bij de ketelproef niet te zijn geweest. Immers, naar den Brokmerbrief § 105 gaat tot den ketel, wie te arm is om te kampen, m.a.w. om een kampvechter te betalen. Trouwens, het zwaard hanteeren konden steeds minder mannen, zijne hand in den ketel steken kon desnoods ieder, en de man met vereelde handen, die nooit een zwaard hadden gevoerd, kon het vermoedelijk zelfs het minst slecht

Omtrent den vorm van het ketel-ordale leert ons het Schoutenrecht § 40 het volgende. De asega, die het vonnis wijst, zal daarin de plaats bepalen, waar de proef zal worden doorstaan; dat zal zijn: de kerkhofsmuur van de hoofdkerk, die den tiend ontvangt, tenzij de hoofdpriester veroorlove, dat het geschiede in de kapel. De ketel wordt op den vastgestelden dag aan de

¹⁾ Westerl. Seendrecht § 12 (Richthofen Rq. 404) vgl. het tweede Seendrecht §§ 14, 15, 16 (ald. 408) waar eveneens in verschillende vorm wordt gesproken van de heetwaterproef.

²⁾ Rüstr. keuren en Brokmerbrief § 105 Richthofen Rq. 116 en 165.

³⁾ Zooals wij zien zullen, het ijzer-ordale juist omgekeerd in het Seendrecht (Richthofen Rq. 405).

⁴⁾ Zie hiervóór bl. 29.

⁵⁾ Schoutenrecht § 38 (Richthofen Rq. 392).

⁶⁾ Ald. § 39 bl. 393.

buitenzijde van dien muur gehangen ¹⁾. De priester staat op den muur en wijdt het ordel, de strijdeen worden gezwoeren, — welke, blijkt niet; zij zullen van die bij den kampstrijd wel niet veel hebben verschild. Daarna treedt de beklaagde of zijn plaatsvervanger naar voren en steekt terstond zijne hand in den ketel ²⁾. Den derden dag daarop wordt hij in de kerk geschouwd door zeven personen, den priester met drie koningsoorkonden, en schout en asega met één koningsoorkonde ³⁾. Verschillen deze twee groepen, zoo is de priester met zijn drietal nader om te verklaren, dat de hand geheeld, dan de schout met de zijnen dat de hand verbrand is. Is de hand heel, de klager heeft ongelijk, boet den meeneed (den valschen strijdeen) en verbeurt aan den graaf twee pond. Is de hand daarentegen nog wond, de beklaagde verbeurt aan den graaf twee boeten ⁴⁾ en den deken huid en haar, m. a. w. hij wordt gegeeseld. Deze laatste straf mag hij echter afkooopen ⁵⁾.

Het tweede heete ordel was het dragen van een gloeiend ijzer — later, toen dit verboden was, van een heet ijzer ⁶⁾ — van de doopvont tot het hoogaltaar. Het Westerlauwersche

¹⁾ Buiten den worp van den wijkwast staat er.

²⁾ Of deze daarna verbonden wordt, zooals bij het ijzerordale, wordt niet gezegd.

³⁾ Koningsoorkonden zijn getuigen, die verklaren op den huldigingseid, aan den koning afgelegd.

⁴⁾ „Strijdferd” en „raefferd” ieder van 2 pond; vgl. Westerlauwersch Seendrecht §§ 14—16 (Richthofen Rq. 408).

⁵⁾ In de Ordines j. Dei wordt nog een ander ketel-ordale genoemd, nl. *judicium caldari pendensis*. Hing de ketel, waarin het water voor den ketelvang kookte, na de bezwering stil, zoo was de beklaagde onschuldig, draaide hij, zoo was deze schuldig. Wij zullen hierin wel eene verzachting van den ketelvang hebben te zien, zooals in het werpen van een voorwerp, met beklaagdes naam beschreven, in het water, een onschadelijken vorm van de koudwaterproef. Op gelijke wijze ontwikkelde zich vermoedelijk het „*judicium panis pendensis*” uit het broodordale. Toen eenmaal uit het draaien of stilhangen van een voorwerp schuld of onschuld werd afgeleid, lag het voor de hand, bij voorkeur een gewijd voorwerp op te hangen, en vandaar zeker het „*judicium libri psalterii pendensis*”.

⁶⁾ Landr. X. Tweede Emsinger tekst.

Seendrecht¹⁾ omschrijft in het kort den vorm. Hij die de proef heeft te ondergaan moet zijne lijkmis hooren, en het „corpus domini” nemen. Hij betaalt verder een schelling, waarvoor de priester de ordelwijding verricht. Vervolgens draagt hij het ijzer in de bloote hand van de doopvont tot het hoogaltaar. De hand wordt den derden dag daarna geschouwd door den priester met zes man. Ook nu weer zijn vier nader om te verklaren dat de hand geheeld, dan drie om te bevestigen dat die nog wond is, tenzij — en die bepaling treft ons — de geheele gemeente eene tegenovergestelde verklaring wil geven.

Eindelijk het derde heete godsoordeel, dat der gloeiende of heete ploegscharen.

Wij kennen het uit het XXIIIe Landrecht voor een bepaald geval. Trouwen ook dit ordale is uit de „ordines iudiciorum Dei” bekend en het Westerlauwersche Seendrecht § 17²⁾ geeft ons hieromtrent nauwkeurig licht.

Hij die het ordel moet doorstaan, heeft, nadat het hem is opgelegd, een termijn van 42 nachten. Dan komt hij in zijne hoofdkerk met zijn vuur, zijne ijzers, zijne sokken en zijn was; hij hoort de mis, gebruikt het avondmaal, koopt zijne lijkmis, de priester wijdt het ordel en hij gaat in de kerk over de ploegscharen, die inmiddels in het door hem medegebrachte vuur verhit zijn.

Vermoedelijk is, evenals bij de andere heete ordaliën, drie dagen later eene schouwing gevolgd.

Waar in Landrecht de Westerlauwersche tekst spreekt van den ketelvang, gewagen andere teksten³⁾ van het dragen van „evexede hexil”, „vexet hreil”. De woorden beteekenen zonder twijfel „gewaste kleederen”. Over de vraag, welk ordel hier is bedoeld, bestaat geene zekerheid. Grimm⁴⁾ denkt aan het

¹⁾ § 17 Richthofen Rq. 405.

²⁾ Richthofen Rq. 405.

³⁾ Huns. II en Ems. I.

⁴⁾ Rechtsalterthümer 912.

gaan door het vuur in een gewast hemd. Er blijkt echter nergens, dat zulk eene proef in Friesland voorkwam. Ik zou er liever het ploegscharen-ordel onder verstaan. Wij weten toch, dat hierbij de beklaagde gewaste sokken draagt, en de naam past dus hierop.

Bij oppervlakkige beschouwing zouden wij geneigd zijn te vragen, of de heete ordelen wel ooit iemands onschuld konden aanwijzen, en ons te verwonderen over een bericht uit 876 ¹⁾ volgens hetwelk o. a. 10 mannen die de ketelproef, en 10 die de ijzerproef hadden ondergaan, ongedeerd werden bevonden. Wij moeten echter niet vergeten, dat de ploegscharen op het vuur, dat de beklaagde zelf meebracht, geen hoogen hittegraad zullen hebben bereikt, en dat wellicht — de opmerking is reeds door anderen gemaakt — de godsdienstige plechtigheden en bezweringen gelegenheid hebben geboden tot het doen afkoelen van het ijzer of het water.

Volledigheidshalve mag ik hier een ordale vermelden, dat in de *lex Frisionum* slechts eens ²⁾, en in latere Friesche wetten niet meer voorkomt, het lot. Het wordt gebezigd bij doodslag in een algemeen gevecht („in turba”). Er mogen dan tot zeven personen worden aangeklaagd. Bezweren alle zeven, ieder met elf eedhelpers hun onschuld, dan worden op het altaar twee gelijke stokjes neergelegd, het eene met een ingesneden kruis, beide behoorlijk omwoeld. De priester, of een onschuldig kind, neemt er één af. Is het dat met het kruis, de zeven zijn onschuldig; is het dat zonder kruis, één hunner is schuldig. Wie het is, wordt weder door het lot uitgemaakt. Ieder hunner legt op het altaar een stokje met zijn merk geteekend en de weder omwoelde stokjes worden door den priester of een kind opgenomen. Het laatste wijst den dader aan.

Zooals uit het voorgaande is gebleken, hielden in Friesland

¹⁾ *Annales Bertiniani*, aangehaald bij *Brunner Rechtsgesch.* t. a. p. 411 no. 61.

²⁾ XIV § 1.

de godsoordeelen ook in de geestelijke gerechten stand, lang nadat zij door Paus Stephanus V (885—891) waren veroordeeld ¹⁾. Emo, de eerste abt van het klooster Bloemkamp bij Wittewierum wijt de zware overstroming in 1219 o. a. hieraan, dat niet overeenkomstig het pauselijk gebod de vuurproef werd nagelaten. En in 1424 bestond er blijkbaar nog aanleiding om bij den Loppersummer Seendbrief de vuur- en waterproeven uitdrukkelijk af te schaffen ²⁾.

In het oude Friesland dus — om nog eens samen te vatten — moest, bij gebreke van bewijs door den klager, de beklagde zijne onschuld bewijzen door den eed met eedhulpers, of door een godsoordeel. Oudtijds stond den klager slechts binnen zeer enge grenzen bewijslevering vrij, het eerst door den kampstrijd, later vooral ook door de verklaring van bepaald aangewezen personen b.v. den priester, den rechter, of van personen uit een bepaalden kring b.v. bloedverwanten of bureu. Geleidelijk won het getuigenbewijs veld, zooals wij zullen zien.

Bij andere stammen — ik zeide het reeds — had al in den tijd der volksrechten de klager de bevoegdheid, door getuigen te bewijzen. Deze moesten komen verklaren, dat zij het feit, waarover de klacht liep, zelven hadden waargenomen; „testificent ut illi ad praesens fuissent et oculis suis vidissent et auribus audissent”; „ego hoc meis auribus audiui et oculis meis vidi”, zoo lezen wij ³⁾. De oude getuigenverklaring kwam dus met die van onzen tijd overeen in zooverre, dat zij liep over de eigen waarneming van den getuige, maar ook alleen in zoover. De getuige werd niet ondervraagd, hij verklaarde altijd omtrent den geheelen inhoud der klacht ⁴⁾ en zijn eed volgde op zijne verklaring. Een voorbeeld geeft o. a. Form. Senon. rec. 3: „ipsi homines sic testimonia verunt,

¹⁾ c. 20 C. 2 Q. 5.

²⁾ Richthofen Rq. 312.

³⁾ L. Alam. Hlotar. II. I. L. Bajuv. XVII. 2.

⁴⁾ Het bewijs hiervan werd bij eindvonnis — wij zouden zeggen voorwaardelijk eindvonnis — opgelegd.

„quod per lege servus sancti illius aderat debitus, et quomodo „hoc testimoniaverunt, super altario sancti illius in illa capella... „jurati dixerunt” ¹⁾).

Een zeer vormelijk getuigenbewijs dus, gelijk men ziet. Bezwoer het vereischte aantal getuigen datgeen, waarvan het bewijs was opgelegd, dan was hiermee de zaak beslist ²⁾. De rechter was buiten staat, zich een oordeel te vormen over de waarde van elk getuigenis, en dit oordeel kwam hem ook niet toe. De verklaringen van den door het vonnis bepaalden inhoud waren bezworen, dit moest hem genoeg zijn. Onder-tusschen, men gevoelde wel, dat men zoo de beslissing op onbetrouwbare grondslagen optrok. Men kon vóór zich krijgen getuigen die, zich van de feiten gebrekkig rekenschap gevende, te goeder trouw meer verklaarden dan de waarheid ³⁾, omgekochte getuigen, die inderdaad van de zaak niets wisten, dronken getuigen; maar, geen genade, hunne beëdigde verklaring was beslissend. De koningen begrepen, dat hierin moest worden voorzien en sloegen een zeer practischen weg in. Zij bepaalden vooral drieërlei: de getuigen mogen niet

¹⁾ Zeumer 212. Een getuigenis, door Brunner, Schwurger. 54 vermeld, „scimus et oculis nostris vidimus et bene nobis cognitum est *in veritate*, „quod...”; en na deze verklaring volgt de eed in dezer voege „per Deum „altissimum et istas virtutes Sanctorum sic est *veritas* sicut hunc sacramentum „juramus”.

²⁾ Onverschillig, of nog, zooals bij de Franken, een eindvonnis volgde. Brunner, Z. u. Inq. 356, 380; Forsch. 99. 124.

³⁾ Iedere rechter-commissaris kent voorbeelden van sterke verhalen te goeder trouw gedaan door getuigen, die zoo vaak voor bureu en bekenden het gebeurde in steeds schellere kleuren hebben geschilderd, dat zij eindigen met zelveu aan de eehtheid van hunne laatste schilderij te gelooven. Mijzelven blijft o. a. het getuigenis bij van eene vrouw, die mij klaarblijkelijk te goeder trouw, enkel in het vuur harer vertelling verklaarde, te hebben gezien, dat een harer huisgenooten enkele dagen te voren met een hooivork in de borst gestoken was, met zooveel kracht, dat de vork den rug weer uitkwam en het bloed in het rond spatte. En de man was ongedeerd met haar naar het instructie-lokaal gewandeld en zat sain et sauf in de getuigenkamer. Geraakt was hij met de hooivork, dat was waar, en hij had bloed op zijn boezeroen gehad; hierop kwam ten slotte de verklaring neer.

voor loon hunne verklaring afleggen („praemio non conducantur”), zij moeten nuchter („jejunii”) zijn, en de rechter moet hen, alvorens zij verklaren en zweren, één voor één in verhoor nemen („separatim discuciantur, quid dicere velint de illa re unde testimonium reddere debent”) ¹⁾. Vooral dit laatste was van groot gewicht. Wel bleef het vormelijke getuigenbewijs wat het was, maar menigeen werd zeker van het afleggen zijner verklaring teruggehouden, doordat de rechter hem op grond van het verhoor aan zijn verstand kon brengen, dat hij eigenlijk *niet* waargenomen had, datgeen wat hij gereed stond voor waar te verklaren. En er zullen er ook wel geweest zijn, die eene aanklacht wegens meined duchten, ingeval zij na het verhoor de vormelijke getuigenverklaring nog durfden afleggen.

Er was dus veel verbeterd, en de stellige verklaring der getuigen, als zij werd afgelegd, was veel betrouwbaarder geworden. Maar als zij *niet* werd afgelegd, als de eischer geen getuigen vond, die de waarheid konden en wilden bezweren van het *geheele* samenstel van feiten, waarop zijne klacht steunde — ja, dan bleef niets over dan het onschuldsbewijs van den beklaagde. En dit was het tweede groote bezwaar tegen het oude vormelijke stelsel van bewijs. Het gaf den rechter de gelegenheid niet, uit de verklaring van een aantal getuigen die ieder een deel van het te bewijzene wisten, zelf de conclusie te trekken omtrent het geheel.

Ook dit begrepen de koningen, en ook hierin voorzagen zij, door het invoeren van een recht van onderzoek (inquisitio per testes). Dit kwam vooreerst toe aan den koning, en aan de rechters aan wie hij het uitdrukkelijk gaf — zoo aan de koningsboden (missi). En in de tweede plaats hadden sommige bevoorrechte lichamen en personen de bevoegdheid om, als zij voor den rechter — welken ook — stonden, een onderzoek door dezen te vorderen.

¹⁾ Deze drie voorschriften vinden wij bijeen in het Cap. Aquisgr. 809 c. 6 (Bor. I 148), het laatste o. a. ook in het Cap. miss. Theod. Vill. 805 § 11 (Bor. I 124).

Dit recht van onderzoek werd wel is waar vooral aangewend in burgerlijke zaken, maar, dat het in geene strafzaken werd toegepast, staat niet vast ¹⁾, en bovendien het is in de toekomst van te grooten invloed geweest, dan dat ik er hier van kan zwijgen. Er werden dan, zoo dikwijls tot zulk eene inquisitio werd overgegaan, een aantal personen, bureu, aanzienlijken, geestelijken op koningsboete gedaagd. Wie zouden worden opgeroepen, stond ter beslissing van den rechter, die echter zeker niet in den blinde geloofwaardige mannen koos, maar zich door de partij liet inlichten omtrent de vraag, wie van de zaak afwisten. Deze opgeroepen legden den eed af en werden ondervraagd; daarop werd de gedaagde gehoord, en eindelijk trokken de rechtsprekenden uit het aangevoerde de conclusie. De graaf of andere leider der terechtzitting vroeg hun oordeel, en zij antwoordden ongeveer in dezer voege, „volgens het getuigenis der gehoorde mannen en de „uitkomsten van uw onderzoek beslissen wij aldus”.

Waar Brunner aan het slot van zijne verhandeling ²⁾ nog eens samenvat wat er voor nieuws en afwijkends was in de „inquisitio per testes”, stelt hij deze aldus tegenover het oude getuigenbewijs:

Het oude getuigenbewijs wordt bij vonnis der schepenen opgelegd; de inquisitio p. t. wordt door den *rechter* (den leider der terechtzitting, koning, koningsbode, graaf) opgezet. Bij het getuigenbewijs is de rol van partijen vooraf vastgesteld, de inquisitio p. t. heft de bewijsrollen op. Het getuigenbewijs levert de eene partij aan de andere, de inquisitio p. t. is eene daad van het gerecht. Bij het getuigenbewijs is het de partij, die de getuigen kiest en voorbrengh, en kunnen deze tot verschijning niet gedwongen worden; bij de inquisitio p. t. kiest de rechter de getuigen en bant hij hen (roept hij hen op) op straffe bij weigering. Het getuigenbewijs wordt geleverd door beëdiging eener verklaring (de eed is een bevestigings-

¹⁾ A. Zucker, *Aprise und loial enquete*, bl. 128 vlg.

²⁾ Zeugen u. Inq. bew. (Sitzungsber. 501, Forsch. 243).

eed), bij de inquisitio p. t. wordt eerst gezworen (belofte onder eede gedaan) en dan verklaard.

Bij het getuigenbewijs zit de kracht in den eed, welks inhoud bij vonnis is vastgesteld, bij de inquisitio p. t. in de *verklaringen*, die kunnen loopen over verschillende feiten. Tegenover de oude getuigen kunnen tegengetuigen worden gesteld, bij verschil tusschen beide groepen beslist een gods-oordeel. Bij de inquisitio p. t. is van tegenbewijs geen sprake.

De „inquisitio per testes”, als voorrecht van den koning en van wie het aan hem ontleenden, is vermoedelijk van Romeinschrechtelijken oorsprong ¹⁾; reeds Brunner heeft hierop gewezen.

En in elk geval stemt deze bewijsvoering met de Romeinsche overeen in zeer vele punten, waarin zij juist van de oud-Germaansche afwijkt. Dit blijkt reeds voldoende uit l. 16 Cod. IV. 20 „Constitutio jubet, non solum in criminalibus judiciis, sed etiam in pecuniariis unumquemque *cogi* testimonium perhibere de his quae novit cum sacramenti praestatione vel jurare se nihil compertum habere”; en l. 9 Cod. ald. „Jurisjurandi religione testes, *priusquam perhibeant testimonium*, jam dudum artari praecepimus” ²⁾.

Dit Romeinsche recht — ook in het Canonieke gevolgd ³⁾ — zal ongetwijfeld het zijne hebben bijgedragen tot vervorming van het getuigenverhoor en het getuigenbewijs in het algemeen. Hier te lande werd in de late middeleeuwen de verplichting om — daartoe opgeroepen — getuigenis af te leggen, algemeen erkend, ging de eed aan de verklaring vooraf, behoefde deze niet te loopen over de procesfeiten in hun geheel, en trok in vele gevallen na het verhoor het gerecht uit de verklaringen de conclusie.

Alvorens ik mij tot het bewijs hiervan zet, moet ik mij eene uitweiding veroorloven. In onze oude rechtsbronnen is

¹⁾ l. 11, 29 Cod. Theod. X. 10.

²⁾ Zie von Bethmann-Hollweg, Der Civilprozess des Gem. Rechts III 274.

³⁾ Zie o. a. Nic. München, Das Canon. Gerichtsverf. 269, 296.

tallooze malen sprake van „waarheid”, zooals in de Frankische van „veritas”. Eene aandachtige beschouwing van de plaatsen waar die woorden voorkomen, leidt ons tot de overtuiging, dat zij onderscheiden beteekenissen kunnen hebben, en vrijwaart ons voor de principieele dwaling, dat wij overal, waar zij voorkomen, aan de eigenlijke „inquisitio per testes” hebben te denken.

Ik begin met de aanhaling van eene akte — eene uit vele — uit de 10de eeuw. Er bestaat verschil van meening over de rechten der bisschopskerk te Chur op eene zekere hofstede ¹⁾. Otto I stelt een onderzoek in, en bevestigt op grond hiervan eene vroegere schenking. Twee oorkonden hieromtrent zijn ons bewaard, en merkwaardig genoeg om hier te worden medegedeeld.

De eerste handelt over het onderzoek en zegt o. a.:

Imperator.... electos viros.... de ipsa curte, cui juste pertinere debuisset, *jurare jussit*. Isti namque veri homines... juraverunt, quod juste legitimeque imperatori pertineret.

Ditzelfde feit wordt in de akte van bevestiging der schenking aldus vermeld.

Nos quippe *veritatis* re perspicienda, cives Curienses.... nobis obviam convenire jussimus; quibus vero ibidem conventis, diligentissima investigatione *veritatem* inde examinari, *tandem* juramentorum contestatione cupientes... A. B. C. etc.... jurando firmare ac *veraciter* comprobare, si jam dicta curtis tunc temporis quando eam illuc tradidimus (ten tijde van de eerste schenking aan de bisschopskerk), nostri esset juris ac potestatis eam tradendi vel non. Jurato quippe communiter ab eis, nobisque tunc in proprium eadem curte publiciter condita.... caet.

Het is duidelijk, in dit onderzoek zijn elementen van de „inquisitio per testes”, maar eene zuivere i. p. t. hebben wij niet voor ons; reeds hierom niet, dat eerst wordt geïnquireerd, en *daarna* eene verklaring onder eede *omtrent het geheele strijdpunt* afgelegd. „Veritas” heeft blijkbaar in deze plaats

¹⁾ M. G. Dipl. Reg. I bl. 573.

geen technischen zin, maar beteekent eenvoudig waarheid (in tegenstelling van onwaarheid) in den alledaagschen zin. Trouwens, zoo komt het tallooze malen voor. Ik wijs onder vele op de plaats hierboven aangehaald bl. 40, n. 1; verder op de *Formulae Imperiales* 31 en 52 „si aliquis illorum . . . *veritatem* occultare voluerit, comes loci illius per verissimam inquisitionem faciet unumquemque illorum secundum legem suam *veritatem* dicere”¹⁾; en eindelijk op het merkwaardige capitulare Loth. 822—823 c. 6²⁾ waarvan Brunner heeft aangetoond³⁾, dat het niet over eigenlijke inquisitio p. t. handelt. Wij lezen daar „ut per comitis iussionem, quos in suo testimonio necessarios quisque habuerit, *veritatem* prolaturi publico conventu adducantur, ut per ipsos *rei veritas* cum iuramento valeat inquiri”. Niet anders is het in keizerlijke oorkonden, die zuiver van eene inquisitio p. t. gewagen b.v. nog eene van Otto I (962) „si necessitas fuerit, de rebus ipsius monasterii per inquisitionem . . . bonorum hominum sicut de nostris imperialibus rebus *rei veritas* approbetur”⁴⁾. Het is te doen om het bewijs *van de waarheid* dus, en dit woord heeft ook hier geenerlei technische beteekenis.

Ik kom nu tot de Nederlandsche bronnen. Zooals wij zullen zien, duidt het woord *waarheid* hier nu en dan een onderzoek aan, dat wij van de „inquisitio per testes” mogen afleiden, maar vaak ook komt het voor in anderen zin. Ik heb een aantal aanhalingen noodig om dit aan te toonen en ik zou hierover den lezer mijne verontschuldiging aanbieden, wanneer men niet nu eenmaal om te bewijzen, bewijsmateriaal behoefde.

In 1254 is er een geschil over den eigendom van zekere landerijen te beslissen door den abt van St. Truyen als gekozen scheidsrechter⁵⁾. Deze zegt „ad loca praedicta personaliter accedentes, de premissis diligenter inquisivimus, instru-

¹⁾ Zeumer I, 310, 325.

²⁾ Boret. I, 317.

³⁾ Forschungen, 217.

⁴⁾ M. G. Dipl. Reg. I. 300.

⁵⁾ v. d. Bergh Oorkb. I, 316.

menta examinavimus, testesque juratos recepimus et eorum dicta in scriptis redegimus, et sic *diligenter inquisita veritate* . . . invenimus". Ook hier weer is de beteekenis duidelijk en niet technisch. De abt verklaart: ik heb plaatsopneming gedaan, schriftelijke bewijsstukken doorgelezen, getuigen gehoord en zoo alles gedaan om achter de waarheid te komen.

Zoo is het ook b.v. in eene akte van 1236 ¹⁾ volgens welke vier personen zijn aangewezen „ki doient enquerre et par chartres et par proudommes le bone *verté* en totes manires quilh mieux le porrent savoir". In het Handvest van 's Grave-sande van 1246 ²⁾ lezen wij: „een, die den anderen slaet ofte quetst, sal men verwinnen met twee schepenen, ende ist dat die *de klaer waerheyt* niet kondigh en syn, soo sal men den geenen, die daer bij geweest hebben bedwingen *de waerheyt* te seggen bij haren eede". En vermoedelijk evenmin een technischen zin heeft het woord in plaatsen als het Zutphensche keurboek I A a. 5 ³⁾, waar sprake is van een burger, „de men *enre waerheyt* an loven mach" ⁴⁾. Ten overvloedige zij opgemerkt, dat „*veritas*" op zich zelf geene technische beteekenis heeft, zoo vaak het voorkomt in de uitdrukking „*inquirere veritatem*" d. i. een onderzoek doen naar de waarheid, b.v. nog in een stuk van 1520. In dat jaar komt eene weduwe den rector van het klooster Albergen verzoeken, het hem toekomende uit de nalatenschap van haren hoorigen man te heffen. Maar de rector is van zijn recht niet zeker „*igitur* (zegt hij) *inquirentes veritatem*, *indagare nequivimus an vicario in Oitmersum an certe nobis ejus hereditas deberetur*".

¹⁾ Sloet Oorkb. 601.

²⁾ v. d. Bergh Oorkb. I, 231.

³⁾ Pijnacker Hordijk, 6.

⁴⁾ D. i. een geloofwaardig man, niet juist een man, die bij de inquisitio p. t. als getuige zou zijn toegelaten. Van bijzondere vereischten, waaraan de getuigen daarbij zouden hebben te voldoen, is nergens sprake. In het artikel wordt gezegd, dat strafbaar is hij, die een schepen, een raad of een burger slaat, omdat deze hem vrede gebiedt. Maar natuurlijk, de straf treft hem alleen dan, als men op de verklaring van hem, die zegt vrede geboden te hebben, aan kan.

Onder de technische beteekenissen, die het woord waarheid aanneemt, zou ik het eerst willen noemen, die van *verklaring* omtrent de waarheid. Zij komt zeer dikwijls voor. Zoo worden in de oudste keuren van Gent, Brugge, Yperen en Oudewaard (1172, 1176, 1189, 1190) als gelijkwaardig dooreen gebruikt de uitdrukkingen „convinci *veritate* scabinorum, *testimonio* scabinorum, per scabinos” ¹⁾.

In denzelfden zin spreekt het handvest van Zierikzee van 1248 telkens van verwinnen „metter waarheyt van drien scepenen” ²⁾.

De keuren van Zeeland van 1258 a. 27 en van 1290 a. 82 ³⁾ verklaren strafbaar hem, die den graaf eene „valsche waarheyt” zegt.

Een Zalt-Bommelsch vonnis van 1386 ⁴⁾ spreekt van „over-tughen mit scepenen of mit scepenenbrieven ende mit *guder orconde ende waarheyt die daer ouer ende aen waren*” (die als ge-roepen getuigen bij de rechtshandeling ⁵⁾ tegenwoordig waren).

In 1411 nemen schepenen van Dordrecht eene beslissing ⁶⁾ „na woerde ende na wederwoerde ende na alre bedingder tale ende na *tuughe ende waarheit*, die scepene daerof gehoord ende verstaen hebben”.

Deze zin van het woord vloeit ineen met een tweeden, n.l. *bewijs door verklaringen* (veelal getuigenbewijs) en zelfs ook *bewijs door geschriften*, die o.a. in Friesche bronnen zeer sterk uitkomt. Zoo in het Emsinger Penningschuldboek § 1 ⁷⁾: eischt een verkooper den prijs en zegt de gedaagde, ik heb nooit van u gekocht, dan bewijst de eischer den koop „met twee getuigen of met een eed”. Zegt daarentegen de gedaagde: ik heb wel gekocht, maar ook betaald, dan heeft hij dit te bewijzen „mit olsa denre *werde*” (met al zoodanige *waarheid*). In

¹⁾ Warnkönig Flandr. Rgesch. I. Dipl. bl. 33, vgl. ald. II Dipl. 86.

²⁾ v. d. Bergh Oorkb. I, 247.

³⁾ ald. II, 21, 338.

⁴⁾ Nijhoff Gedenkw. III, 120.

⁵⁾ Het doen eener oorde.

⁶⁾ O. R. Dordrecht II, 18.

⁷⁾ Richthofen Rq. 194.

volkomen gelijken zin Brokmerbrief § 100 ¹⁾): verbruikleen moet men bij ontkenning bewijzen met twee getuigen en den „kester” (pander), beweerde terugbetaling „mith olsa denre werde”. En nog eens in Brokmerbrief § 60 ²⁾; onrechtmatig landgebruik bewijst men met twee getuigen; heeft de eischer geene *waarheid* („neth hi nene *werde*” d. i. dus geen getuigen), dan bezweert de beklaagde met eedhelpers zijne onschuld.

Ook in andere provinciën komt bij herhaling deze beteekenis te voorschijn. Zoo b.v. in de akte van verlenging van het bestand van Holland en Gelderland in 1409 ³⁾. Hierin wordt de verplichting opgelegd c. q. te „leysten” (d. i. in vrijwillige gijzeling te gaan) totdat aan de verplichting zal zijn voldaan „nae aanspraiken, antwerden ende *waireit* te beyden syden” (d. i. dus bewijslevering van weerskanten).

Merkwaardig ook komt deze zin van het woord uit in eene overeenkomst tusschen den Bosch en Heusden ⁴⁾. Heeft een aanlegger „vorwaerde of geloeften in scepenenbrieven”, dan heet dit zijne „*waerheyd*”, maar niet dit alleen. Zegt eenmaal de eischer, dat hij „goede *waerheyd*” heeft, dan moet hij ook zijne zaak „bewaerheyden met brieven oft behoerlycke ghetuyge”. Ook naar de Dingtaal van Heusden ⁵⁾ heet aanspreken met aanbod van bewijslevering: aanspreken „met oerconden ofte *waerheyd*”, en in eene Ordonnantie op de justitie ⁶⁾ „hem *waerheyd* vermeten”.

Zoo wordt ook in Oirschot ⁷⁾ hij, die getuigenbewijs heeft aangeboden, „*ter waerheyd*” gewezen; hij moet die dan „leyden” (d. i. de getuigen bijbrengen). Daarna mag de tegenpartij „hem bedinghen tot *waerheyd*” (d. i. vorderen, tot tegenbewijs te worden toegelaten). En alle personen, die ten verzoeken van een der partijen worden gedaagd, om „*ter waerheyd* ghetuigenisse te gheven”, moeten verschijnen.

¹⁾ Ald. 165. Vergel. Ems. Penningschuldb. § 12; ald. 197. — Brokmerbr. §§ 3, 149; ald. 151, 172.

²⁾ Ald. 160.

³⁾ Nijhoff, Gedenk. III, 301.

⁴⁾ v. Oudenhoven Heusden 329.

⁵⁾ Ald. 307.

⁶⁾ Ald. 334.

⁷⁾ Christijn Cost. v. Br. 1017.

In dit laatste „ter waerheydt” heeft het woord weer een enigszins anderen zin, dien het eveneens in talloze andere plaatsen heeft, n.l. *getuigenverhoor* — hetzij dan dat de getuigen door partijen worden geleid of niet. En het procesverbaal van het verhoor draagt somtijds denzelfden naam.

Zooals eindelijk *waerheit* beteekent eene verklaring omtrent de feiten, zoo beteekent het ook eene verklaring omtrent feiten en recht, eene uitspraak, een vonnis.

Zijn te Leiden ¹⁾ rechter en schepenen gedaagd in een erfhuis, dan zijn alle geschillen daar „t' ondervinden bi des gherechts ende scepenen *wairheit*”. In eene akte van 1312 zegt Johan van Bronkhorst ²⁾ op zich genomen te hebben, „dat wi” (tusschen twee partijen in een omschreven geschil) „solen verwaren na onsen vijf sinnen ende alse wi alre best möghen na dien dat et heer ghecömen is, ene *wareit*”. En eindelijk — niet de minst merkwaardige plaats — het Landrecht van Zeeland van 1258 a. 26 en van 1290 a. 82 ³⁾ zeggen „alle dinghe behooren tot des graven *waerheit* (d.i. tot des graven jurisdictie), sonder lantsake”. De keur van 1290 verduidelijkt dit in art. 4. „Alle dinc berechten voer den grave of voer den baeliu, ende alle dinc sal behoeren tot haerre (n.l. der gezworenen) *waerheit* sonder eyghendom van erven, die zal staen tscependom” (d.i. die zullen schepenen berechten). De tegenstelling geeft hier en in art. 82 aan „*waerheit*” zeer duidelijk de beteekenis van vonnis. Trouwens, het is aardig hoe in art. 82 het woord in verschillenden zin voorkomt. „Ende die *waerheit* (de beslissing) sal die grave segghen openbare met drie van sinen mannen.” „So wie den grave segghet eene valsche *waerheit* (getuigenis)... hi sal den grave gelden X pont, ende nemmermeer ne salne ontfaen ter *waerheit* (tot het afleggen van getuigenis).”

Maar genoeg; ik herhaal, onder de technische beteekenissen

¹⁾ Keurb. 1406 I, 7.

²⁾ Nijhoff Gedenkw. I 130.

³⁾ v. d. Bergh Oorkb. II. 22, 338.

van „waerheit”, staat bovenaan „verklaring”; hiervan zijn weer andere afgeleid, o. a. getuigenis, getuigenverhoor. Ook de oude „inquisitio per testes”, of wat daarnaar gevormd is, heet „waerheit”, maar op verre na niet elke „waerheit” is eene oude inquisitio per testes.

Na deze uitweiding om ons voor misverstand te behoeden, vat ik den draad weer op.

Wij beginnen daarbij met ons te herinneren, dat aanvankelijk elk onrecht werd vervolgd op klachte van bijzondere personen, en dat tot in de late middeleeuwen het adagium voortleefde „geen klager geen rechter”. In Kennemerland gold in 1292 de regel „also langhe als die rechter sittet te rechtene, so en mach hi niemant beclaghen, noch over niemant rechten sonder clagher¹⁾”. De Brielsche klerk Matthysen, het recht zijner stad omstreeks 1400 beschrijvende, zegt eveneens²⁾ „dair men recht doen sal, moet wesen een clagher” en eene halve eeuw later staat de regel nog op den voorgrond te Vollenhove³⁾. Ondertusschen, al bleef in den vorm het beginsel gehandhaafd, men meene niet, dat de geheele middeleeuwen door, de overtreder eener strafwet of strafverordening slechts van bijzondere personen, tegen wie zijne daad gericht was geweest, vervolging te duchten had. Dit kon niet zoo zijn; reeds de oudste Germaansche berichten gewagen van misdrijven, gericht niet tegen enkele leden van het volksgeenootschap, maar tegen dit genootschap in zijn geheel, later tegen den koning of den landsheer als zoodanig; en bovendien, meer en meer won de opvatting veld, dat in elk misdrijf, zoo niet *alleen*, dan toch *ook* eene schennis ligt van het recht van het hoofd van den staat, of naar de latere voorstelling van dat van den staat. In het strafrecht openbaarde zich deze opvatting doordat naast de private straffen publieke werden gesteld, die meer en meer op den voorgrond traden.

¹⁾ v. d. Bergh. Oorkb. II 375 vgl. 506.

²⁾ Bl. 47.

³⁾ Fockema Andreae. De stad Vollenhove en haar recht I. 87.

In het strafproces kwam zij te voorschijn in de wroegings-gerichten, waarop ik terug kom ¹⁾, en in de steeds grootere rol, die de vertegenwoordigers van het gezag speelden bij de strafvervolgung. In 1349 — om een enkel voorbeeld te noemen — wees Karel IV op den misstand, dat menige doodslag onvervolgd bleef, omdat de bloedverwanten van den verslagene stilzaten, hetzij uit louter achteloosheid, hetzij uit vrees voor den doodslager, uit gunstbetoon aan dezen, of omdat zij met hem heulden; en hij schreef voor, dat de bisschop van Utrecht in zijn gebied in dat geval niettemin recht zou doen ²⁾. Met dit voorschrift hangen ongetwijfeld o. a. samen en art. 24 van den tweeden Landbrief van David van Bourgondië aan Overijssel 1478 ³⁾ volgens hetwelk de ambtman bij gebreke van klagers „van der heerlickheit wegen enen claeger settet”, en art. 14 van het oude keurboek van Zwolle ⁴⁾, dat gewaagt van een doodslag „daer anders ghene clagers van en waren dan die here”. In het Landrecht van Buddinge en Haaks-wold van 1428 wordt eveneens het geval verondersteld van berechting van zaken, die aan het lijf gaan, zonder dat er klagers zijn dan de heer ⁵⁾. Naar Matthyssen's Rechtsboek ⁶⁾ daagt wegens vechterij of andere „broken” (strafbare feiten) de baljuw den beklaagde in dezen vorm „A. daech ic van mijns heren weghe van vechten *teghen mi* te rechte te staen” of „van dustenighe broken *jeghen mi* van mijns heren weghe te recht te staen”; naar dat rechtsboek is de rechter bij gebreke van klacht der magen van eenen verslagene verplicht „trecht dair of te vorderen van tsheren weghe ⁷⁾”. De ding-

¹⁾ Vooral deze baanden n. f. weer den weg tot den lateren regel, dat zonder klager konden worden berecht de zaken, waaromtrent een „gemeen gerucht” bestond, m. a. w. tot overneming der Rom.-Can. regelen over de kracht der „notorieteit”.

²⁾ O. Cartul. v. h. Sticht Utrecht 205.

³⁾ Racer Ov. Ged. III. 268.

⁴⁾ Uitg. Telting bl. 112.

⁵⁾ Drenthse rechtsbronnen 163 a. 35.

⁶⁾ Bl. 134, 135.

⁷⁾ Bl. 181.

taal van Dordt geeft ons den schout te zien o. a. als klager over verkrachting ¹⁾ en over mestrekken ²⁾. Veroordeeling wegens overtreding van stedelijke keuren eischt altijd de vertegenwoordiger van het gezag.

Genoeg om aan te toonen, dat er in elk strafgeding ook in de latere middeleeuwen een klager is, hetzij dan de beleedigde, hetzij iemand door het publiek gezag voor het geval aangewezen, hetzij de vaste vertegenwoordiger van den landsheer, den emuniteitsheer of de stad (de baljuw, de ambtman, de schout of hoe hij anders heet).

Deze klager nu mag bewijs leveren, in de eerste plaats door getuigen, en den beklaagde staat het tegenbewijs vrij. Matthysen ³⁾ zegt ons dit voor zijn tijd zeer duidelijk. Als hij vertelt, hoe de baljuw ter terechtzitting — ik zou haast zeggen bij edictale citatie — den vechter daagt ⁴⁾, laat hij dezen ten slotte zeggen: „Ic daghe A. B. C. D. oirkonde te segghen tot mijns heren behoef”. En, zoo voegt hij er bij, is dan de beklaagde tegenwoordig, hij mag ook oorkonden doen dagen te zijnen behoefte. Is de klager van zins bewijs door getuigen te leveren, dan pleegt hij dit bij de dagvaarding aan te zeggen, te dagvaarden „op getuuch”, „op hulpe ⁵⁾”. Hij kan echter vermoedelijk ook afwachten, welke houding de beklaagde aanneemt en eerst als deze ontkent, getuigenbewijs aanbieden. Zoo doet de klager, dien de Dingtaal van Delft ⁶⁾ sprekend invoert, als hij verklaart, dat „hij hem daer af verwinnen wil mit oirconde van poerters ende mit kennisse van scepenen”. En weldra moet de klager de getuigen in persoon mede-

¹⁾ O. R. v. Dordrecht I. 357.

²⁾ Ald. 372.

³⁾ Bl. 134.

⁴⁾ Te Delft gaat aan zulk eene daging vooraf, de verklaring van schepenen, dat de klager de beklaagden „daer daghen mach, ghelycken oft voer haer voerdoer waer”. Dingt. v. D. 41.

⁵⁾ Dingtaal v. Dordrecht. O. R. v. Dordt I. 372; had hij geen bewijs, hij dagvaardde op zinen eedt, „op sin onscoudt”.

⁶⁾ Bl. 51; het geldt daar een manslag.

brengen en ze toonen aan den beklagde „omdat elcx die zyen mach, wie daer over hem tughen sal¹⁾”.

Het is niet moeilijk aan te toonen, dat inderdaad dit getuigenbewijs, door den klager gevoerd, hier te lande in de middeleeuwen regel was; wij mogen het opmaken uit tallooze bewijsplaatsen uit nagenoeg alle provinciën. Ik moet met aanhaling van enkele volstaan.

In de Maastrichtsche Statuten van 1380 is telkens sprake van bewijs door getuigen²⁾ en dat het de klager is, die de getuigen voorbrengt, blijkt o. a. uit art. 65, volgens hetwelk hij die klagen wil „van wat mesdaet dat sy,” zal moeten zweren o. a. „dat he niet dan guede worotighe getughen voertbrengen en sal”.

Het Priv. Trinitatis van den Bosch 1329 spreekt telkens van „bedraghen met wittachtighen orconden³⁾” en wat hiermee wordt bedoeld zegt o. a. art. 25 duidelijk, waar sprake is van verkrachting. Tegenover elkaar worden gesteld de gevallen „dat een wijf enen man met behoerliker ende met gevoechliker proefnissen verwonnen”..... en „dat dit wijf an derre proefnisse ghebreke”.

In Zuid-Holland (1303) eveneens.⁴⁾ B. v. wapendrenken⁵⁾ „datment betooghen sal met twee goede mannen;... ende dat sal die gewaerde rechter ondervinden ende te hove recht af doen”.

Eveneens aldaar⁶⁾ ten aanzien van eenvoudige vechterij; de rechter zal den dader „verwinnen met twee mannen”.

Te Utrecht wordt hij, die van een misdrijf is beticht, ver-

¹⁾ Dordrecht O. K. 1462 a. 2 (Rbr. v. Dordt I 127). Eveneens Stat. Maastricht 1380 a. 91, 126.

²⁾ B. v. a. 20, 46, 49 vlg.

³⁾ B. v. a. 8, 9, 10.

⁴⁾ v. d. Eyck Beschr. v. Zuid-Holl. 110 vlg.

⁵⁾ D. i. iemand in het water werpen.

⁶⁾ T. a. p. 120 Denzelfden zin heeft het, als ten aanzien van vredebraak, hoofdwonden, huisstoting, dooden van eens anders dier gesproken wordt van verwinnen metten gewaerden rechter en met twee oorkonden. Vergel. ook Rbr. v. Dordt II 277.

oordeeld „mach men 't op hem proeven mit twee reckelicken luden" ¹⁾).

In Oldebroek (1320) heeft men mishandeling te bewijzen met drie goede knapen, of met twee, die in den Broek wonen ²⁾.

De Landbrief van Johan van Vernenburg aan Twente (1365) zegt in art. 20 zeer kenmerkend „weriit dat iemant siik tueghes voermete, dat an gheen liif en ghenge, vullenvoerde he des teughes nyet. . . . enz." Weer de klager dus als getuigenleider. ³⁾ In het oude keurboek van Zwolle wordt telkens het ook elders geldende eenvoudige beginsel aldus uitgedrukt „mochtmens niet verwinnen, hi sal hem onsculdich maken met. . . . (volgt het aantal eedhelpers)". Hoe men hem zou kunnen verwinnen, wordt niet altijd duidelijk gezegd, maar toch blijkt genoegzaam, dat hier hetzelfde beginsel gold. Meermalen toch staat er „betughen" in plaats van „verwinnen" ⁴⁾, en in art. 112 wordt in het algemeen gezegd „die aneclagher die sal die zaken noemen, daer hi den anderen uoer aenclaghet ende en gheliit hi dan niet daer men hem om beclaghet, ende mach hene dan *die anclagher betughen* ⁵⁾ *met twee onsen burgheren* . . . ⁶⁾".

In het Groninger Stadboek van 1425 lezen wij telkens „dyt moghen vertughen twe borgher" ⁷⁾. En in de Friesche Stadboeken staat bij herhaling, dat een beklaagde eene zekere som verbeurt „machment hem bewysen myt enen gueden burgher of twie" ⁸⁾.

¹⁾ B. v. Liber Albus III §§ 2, 6, 7, 14, 31.

²⁾ v. Spaen IV, 43.

³⁾ Racer III 38. Hetzelfde beginsel spreekt ook uit den 2den Landbrief van David v. Bourgondië (1478) a. 31 (ald. 177) volgens hetwelk de ambtman voor dieverij of andere onzaden mag aantasten „als landmaer, stratenmaer en molenmaer" of bijgebracht „mit drie ofte vier guede manne in den-selven kerspel".

⁴⁾ B. v. artt. 88, 89, 110, 111.

⁵⁾ De oudere tekst heeft „bereeden".

⁶⁾ Vgl. Vollenhove I 91.

⁷⁾ Uitg. Telting a. 46, 47, 55, 56, 57, 58, 68 vlg. enz.

⁸⁾ B. v. Bolsward 1455 a. 77, Sneek 1456 a. 101, 104, 106, 157.

Het spreekt van zelf, dat ook schepenen of raden als getuigen mogen optreden. Een enkele maal wordt dit ten overvloede gezegd, b. v. te Groningen 1425 a. 45 „den broke sullen vertughen II raedmanne, de dat geseen hebben, of de clucht, daer dat yn gescheen ys” ¹⁾. Te Goes wordt vechterij bewezen door twee schepenen of wettachtige mannen ²⁾.

Maar wat ons treft, is, dat met name in Zeeland ³⁾ geen ander getuigenis dan van schepenen door den klager mag worden bijgebracht. Trouwens, dit beginsel geldt ook hier en daar in burgerlijke zaken en in streken, waar de Friesche invloed sterk nawerkt, en elders waar men er slechts schoorvoetend toe is overgegaan, het onschuldbewijs van den beklagde door getuigenverklaringen uit te sluiten. Om enkele voorbeelden te noemen, naar het voor vele steden gevolgde Handvest van Haarlem van 1245 a. 14 ⁴⁾ mag hij, die om geldschuld wordt aangesproken, zoo het geen schuld geldt met „gewedde hant” aangegaan ⁵⁾, zijne onschuld bezweren „nisi per scabios eum convincat”. Naar de Gorinchemsche Handvesten voor 1382 en 1412 a. 8 ⁶⁾ kan hij, die aangesproken wordt „van dagelijks recht van schulde of betichten” onschuld doen, als er geen „schepenentuyge” of schepenbrief wordt aangevoerd. Naar de oude Rotterdamsche keur a. 101 zal niemand „eenighe tughe scade doen moghen van scade, van schulde, noch van enigherhande andere voirwerden, dan tughe van den ghenen, die *anden recht zijn* off daer an gheweest hebben”. Het is duidelijk, het slot van het artikel bevat eene verzachting van het starre beginsel, dat alleen schepenen als getuigen toelaat. Elders wijkt men er niet altijd zoo ruitelijk

¹⁾ Op dit getuigenis der „clucht” kom ik terug.

²⁾ v. Mieris Ch. II 757.

³⁾ Ook wel elders, b. v. Leiden 1266 Oorkb. II 68.

⁴⁾ v. d. Bergh Oorkb. II 220.

⁵⁾ Een solemnele verbintenisvorm, waarover ik hier niet in bijzonderheden mag treden.

⁶⁾ v. Zomeren Beschrijving der Stad Gorinchem 163, 191. Eerst in 1527 is bij zoogenaamde interpretatie het bewijs door andere getuigen hier in deze zaken toegelaten.

van af, b.v. niet te Zutphen in de 14e eeuw ¹⁾). Ook hier gaat men van den regel uit, dat alleen schepenen mogen getuigen, maar is er voor hen een contract aangegaan, en heeft één der contracteerenden het bewijs daarvan noodig, nadat zij zijn afgetreden, „soe solden se dat an de scepene ²⁾ brenghen ende so soelen die scepenen de ghicht doen”. Het beginsel is gered in den vorm, alleen de in dienst zijnde schepenen leggen de bewijskrachtige verklaring af, maar . . . zij behoeven niet meer te verklaren „van hooren, sien ende wel weten”, zij mogen hunne kennis hebben uit de tweede hand.

Dien zelfden weg sloeg men in de Zeeuwsche steden voor strafzaken in, door in de Handvesten van Middelburg van 1217 a. 30 en van 1254 ³⁾ en andere daarvan afgeleide voor verschillende gevallen te bepalen, dat schepenen zullen getuigen „wat drie mannen zien en zeggen op hun eed”. In Schiedam zegt eveneens het Handvest van 1275 ⁴⁾, dat schepenen zullen mogen getuigen „alsoo wel van sien, als van hoeren ende vertellingen ofte relacs van eerbare persoenen”. Zoo wordt, zij het middellijk, ook hier het getuigenis van alle mannen van eer toegelaten.

In alle gevallen, die ik hier nu laatstelijk besprak, hebben wij te doen met eene getuigenverklaring van de Oud-Germaansche in karakter niet veel afwijkende.

De klager voert de getuigen aan, zij verklaren omtrent het feit in zijn geheel, en tegenbewijs staat vrij.

Wat hun eed betreft, wij hebben daaromtrent niet altijd volkomen zekerheid. Het Haarlemsche handvest van 1245 en

¹⁾ Rechtsbr. v. Zutphen Kb. I B §§ 12 en 31.

²⁾ N. l. de nieuwe, hunne opvolgers.

³⁾ v. d. Bergh Oorkb. I 151, 313. Dat het hier niet veel meer dan een vorm, en eene nieuwigheid gold, valt m. i. afte leiden uit de bepaling in beide handvesten voorkomende, dat over roof van ten hoogste een pond *drie poorters* getuigenis mogen geven, over roof van meer, *drie* schepenen. En deze mogen het nu weer op getuigenis van drie goede mannen. Ware niet dit laatste een toevoegsel, eene inbreuk op het oude beginsel, dan waren de bepalingen naast elkaar niet te verklaren.

⁴⁾ v. d. Bergh Oorkb. II 125.

de vele daarvan afgeleide, zeggen slechts „oppidanus ferens testimonium jurare tenebitur”, „testes . . . juramento tenentur testimonium perhibere” ¹⁾. Of daar eene verklaring moet worden bezworen, of een eed aan de verklaring voorafgaat, blijkt niet. In Middelburg oorkonden schepenen al wat drie geloofwaardige mannen zien en „segghen bi haren ede”; ook deze uitdrukking sluit niet allen twijfel uit. In den Landbrief van Over- en Neder-Betuwe van 1327 ²⁾ is bij herhaling sprake van „bedraegen op oeren eet”, evenmin duidelijke woorden.

Een Charter van Jan II van Brabant van 1312 ³⁾, een regel uitsprekende, die ook elders geldt, zegt het volgende: „dat „openbaer geschiet, dat salmen proeven openbaer als van sien „ende van hoeren met hem tweeën ofte mer ende dat is vol „bedracht. Dat stille geschiedt ofte bi nachte, dat salmen „stille proeven met hem twee oft meer, *nement sy op haeren „eet*, dat diegene is schuldig, soo eyst vol bedrach”. De woorden van dit artikel doen het meest denken aan eene beëdigde verklaring, in het eerste geval met opgave der redenen van wetenschap, in het tweede zonder die opgave.

De Dingtaal van Dordt ⁴⁾, naar allen schijn jonger dan de zooeven genoemde bronnen, kent echter dit soort van getuigenis niet meer. De schout, die „op hulpe” heeft gedagvaard, d. i. met aanzegging, dat hij zijne aanklacht door getuigen wil bewijzen, doet hen den volgenden eed afleggen „dat ghi schepenen ende raet seggen selt die beste waarheit, die ghi weet *van al dat si u vragen zullen* van den twist, daer ghi af ghedaecht zyt”. Hier dus een verhoor na eedsaflegging.

Onze berichten zijn schaars. Ik zou er echter wel uit durven opmaken, dat althans in en na de 15de eeuw de *oude* getuigenverklaring onder eede niet meer voorkomt.

Het behoeft geen betoog, dat er tusschen die oude getuigen-

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I 220, 223.

²⁾ Gr. Geld. Pl. 1e App. 27.

³⁾ Plaeb. v. Brab. I, 117.

⁴⁾ Rbr. v. Dordt I, 372.

verklaring en het oude voorwaardelijke eindvonnis, dat den inhoud hiervan vaststelt, een sterke samenhang is. Ook dit voorwaardelijke eindvonnis verdwijnt meestal in den loop der middeleeuwen, hier vroeger, daar later.

Wij treffen het nog vrij duidelijk aan — om enkele voorbeelden te noemen — te Gorinchem in 1382 a. 11 en 1412 a. 11 ¹⁾ volgens welke artikelen hij die een ander aanspreekt van den lijve, hem moet „verwinnen” met „zes wetachtige knapen, die de misdaad gehoord of gezien hadden. . . . ende dat an den heyligen waar maken, als schepen wijzen, dat recht is” ²⁾. In 1448 zien wij in den Groningschen Westerwarf iemand vrij spreken, mits de getuigen op wie hij zich beroept, zekere verklaringen afleggen. Het ordel bepaalt ook den dag, waarop dit zal hebben te geschieden ³⁾. Ook de Drentsche gerechten wezen meermalen een voorwaardelijk eindvonnis ⁴⁾, b.v. de Etstoel in 1468, 1472, en de Goorsprake zelfs nog in de 16de eeuw ⁵⁾ b.v. in 1563 „de buiren vertuigen Arent Claessen op eene onrechte esschinge, oft sal bewijzen enz.” . . . ; „de buiren vertuigen, soe A. secht. . . . sal hy hem sulcx overbewijzen, oft in de stede staen” en zoo vele dergelijke.

Om kort te gaan dus, veel van het eigenaardige van het oud-Germaansche getuigenbewijs ging in den loop der middeleeuwen hier te lande verloren, ongetwijfeld deels onder den invloed van Romeinsche beginselen; in wezen echter is het bewijs van wege een der partijen, door getuigen, die onder eede den inhoud der klacht bevestigden, lang in toepassing gebleven.

Maar ook in Nederland gevoelde men — en geen wonder —

¹⁾ van Zomeren, Beschr. d. Stad Gor. 164, 191.

²⁾ Het zal wel niet twijfelachtig zijn, dat hier een voorvonnis gegeven wordt, dan het bewijs volgt, en dan in den vorm aan schepenen gevraagd wordt, of het bewijs geleverd is naar voorvonnis als recht was.

³⁾ Pro Exc. VII, bl. 41.

⁴⁾ Pro Exc. VII, 2 bl. 78, 97.

⁵⁾ Onuitgegeven.

de groote bezwaren tegen dat oude getuigenbewijs, die in Frankischen tijd reeds tot het vóór-verhoor en tot de „inquisitio per testes” hadden geleid.

In de eerste plaats stond men ook hier voor de moeilijkheid, dat niet altijd twee getuigen te vinden waren, die door hunne volledige bekendheid met de zaak *direct* bewijs konden leveren, en moest dus de eischer te vaak zijn toevlucht nemen tot een godsoordeel, en „dagen te campe”.

In de tweede plaats hadden de partijen te vaak te stellen met onwillige getuigen ¹⁾.

Voor al zeker deze bezwaren verschaften hier te lande de „inquisitio per testes” ingang ook en vooral in strafzaken ²⁾. Zij is eene der vormen van getuigenverklaring en wordt daarom ook met den naam van *waarheid* aangeduid.

Verscholen vinden wij ze ongetwijfeld reeds in het Zutphensche privilege van 1190 ³⁾ volgens hetwelk niemand een burger te kamp mag aanspreken, „quin, actione adversus ipsum habita, actor recurrat ad scabinos ⁴⁾, ut, ventilata causa coram eis, ipsi super hoc judicent”. Met zoovele woorden ligt de tegenstelling in art. 7 en 6 van het Bommelsche handvest van 1327 ⁵⁾ „soe wie poorter ist tot Zalt Boemel en magh niemant kempen”, „moert . . . ende moertbrant . . . sullen staen ter waarheyt by onsen richter ende schepen voerschreven to verhoeren ende to besitten”. En ook elders treffen wij *deze* *waarheid* dikwijls aan. Zoo in het handvest van Zuid-Holland

¹⁾ Een voorbeeld Pro Exc. VII, 2 bl. 98.

²⁾ Ook, maar — zie ik wel — in mindere mate in burgerlijke zaken. Hier kon men beter vooruit voor bewijs zorgen en waren bijzondere voorzieningen minder noodig. Ondertusschen, de „kenninge” is niets dan een vrij bewijs voor schepenen en wel in een burgerlijk proces. Daarentegen hebben wij b.v. *niet* met eene inquisitio p. t. te maken in het proces om onroerend goed in Drenthe, waar *partijen bewijs* en *tegenbewijs* leveren.

³⁾ Sloet, Oorkb. 374.

⁴⁾ Wij zouden kunnen vertalen „stelle de zaak ter schepenen proevinge”, of „ga aan eene schepen-kenninge”.

⁵⁾ Gr. Geld. Pl. 1e App. 73. Het slot is duidelijker in het Handvest van Beesd en Renooy 1327 a. 5 (ald. 103) „ende mitter waarheit waer tho maecken ende voort tho vaeren met onsen richter”.

van 1303 ¹⁾ „van allen hogen rechte, dat enen man an synen lijf gaet, so wie die waereit begeert, dat hi die hebben sal”. Zooals vroeger in enkele civiele zaken enkele bevoorrechten eene „inquisitio per testes” mochten vorderen, zoo mogen het nu in lijfstraffelijke zaken allen. En wel bepaald om van een kamp af te komen, zooals ook voor Holland blijkt o.a. uit verschillende Handvesten van 1346 ²⁾ „waer dat yemant den anderen te campe anesprake, ende die anegesproken worde die waerheyt begeerde, die soude se hebben”.

In 1385 zegt eene uitspraak van Hertog Albrecht en Margaretha „datmen den scouten ende den gerechte bevelen sal . . . dat si een waerheyt daer of besitten sullen ende di corrigeren ende castien, die si brokich vinden” ³⁾.

In 1327 schrijft het privilege van Avezaat en Zoelen voor, dat moert ende moertbrant, doetslach ende vredebreucken staen solen ter waerheit an wittaftigen luden te versoken, die die richter op sinen eet segget, dat ghenen siden houden” ⁴⁾.

Van deze waarheid maakt ook nog melding de Landbrief van Neder-Betuwe van 1410 a. 3, waaruit ons blijkt ⁵⁾, dat de ambtman de „waarheid beziet” (d. i. de getuigen hoort) en die „opdoet” (d. i. openbaart, het procesverbaal opent) in het volle heimaal, en wel binnen 3 × 14 dagen. Doet hij dit laatste niet, „soe sullen alle gene, daar die waerheyt om besien waer, los ende quyt wesen van der voerscr. waerheyt ende aenspraicke”.

Het duidelijkst wel komen de vormen, en komt het karakter dezer waarheid uit in het Zuid-Hollandsche Handtbetoon van doodslag ⁶⁾. Het geval wordt daar behandeld, dat een beklagde beweert, onschuldig te zijn aan hetgeen hem te laste wordt gelegd en „daeraf die waerheyt” begeert. De welgeboren

¹⁾ v. d. Wall, Handv. en Priv. v. Dordt I, 110.

²⁾ v. Mieris, II 708, 710, 716, 723.

³⁾ v. d. Wall, t. a. p. I 331.

⁴⁾ van Hasselt, Geld, Maandw. I 126.

⁵⁾ Gr. Geld. Pl. 1e App. 46.

⁶⁾ Rbr. v. Dordt, II 301—302.

mannen, rechtsprekers ter vergadering, wijzen „dat hy die waarheyt hebben soude” en beslissen verder „dat over die waarheyt sitten soude die baeiliu of syn stedehouder ende syn voerspraeck, met eenen gesworen clerck ende met eenen gewaerden rechter [*lees* bode?] ende met ses welgeboren mannen, die hi daertoe naeme in de vierschaer”. Verder „dat men die waarheyt besitten ¹⁾ soude in een huys off in een kerck, besloten met eenre opene doere”. Nu gaat de baljuw „over die waarheyt sitten ende hoorde aldaer getuygen ende waarheyt ²⁾ van allen personen inden ambacht van Strevelant geseten ende woenachtich”. Dan komt men weer in de bank en wijst op vordering van den beklaagde „datmen die waarheyt aldaer openbaren ende uutten soude”. Nu leest de klerck in de vierschaer „openbaerlic” de waarheid ³⁾, en eindelijk wijzen de mannen, weder op vordering van den beklaagde „nader waarheyt, die sy daer af gehoort hadden” (dus, hunne conclusie trekkende uit het verhoor), „dat hy daer qvyt ende vry off wesen soude”.

Ook hier geldt het — ik behoef het nauwelijks op te merken — een strafproces tusschen twee partijen, op klacht. Het verschil tusschen dit geding met waarheid en het oude met getuigenbewijs ligt hierin, dat in het eerste niet een der partijen formeel bewijs levert, maar de rechter door vrij onderzoek de waarheid uitvorsch, krachtens opdracht, hem gedaan òf door de wet, òf door partijen, òf c. q. door een dezer.

Reeds in de achtste eeuw echter begreep men, aan de strafvervolging op klachte niet genoeg te hebben. Men zag in — ik wees er reeds op ⁴⁾ — dat het algemeen belang de bestraffing der misdrijven vorderde en het niet aanging, die ten deele van het goedvinden der beleedigde partij afhankelijk

¹⁾ Het getuigenverhoor houden.

²⁾ Verklaring, getuigenis.

³⁾ Het procesverbaal van getuigenverhoor.

⁴⁾ Hiervóór bl. 50.

te laten ¹⁾. En men schiep den wroegingsplicht, de wroegingsgerichten, de gemeene waarheden.

Verschillende Capitularia ²⁾ uit de 8ste en 9de eeuw geven daaromtrent volledige inlichtingen, die hierop neerkomen. Elke rechter (koningsbode, graaf) beëdigd, hetzij op geregelde tijden, hetzij waar gerucht van misdrijf hem dit geraden doet schijnen, een aantal geloofwaardige mannen, „homines credentes”, „meliores et veratiores”, „per quos hoc inquire melius potuerit”. Deze hebben hem dan alle misdrijven van bepaalde soorten in hun gebied aan te brengen, die te hunner kennis zijn gekomen ³⁾. Het cap. van 853 — dat in dit opzicht onze bijzondere aandacht verdient — vermeldt den volgende eed: „Ego ille ⁴⁾ adsalituram ⁵⁾, illum malum, quod seach ⁶⁾ vocant, vel tesciam ⁷⁾, non faciam, nec, ut alius faciat consentiam: et si sapuero, qui hoc faciat, non celabo; et quem scio, qui nunc latro aut seachcator est, vobis missis dominicis non celabo, ut non manifestem”.

Deze instelling der wroegingsgetuigen is weldra overgenomen in de kerkelijke gerechten (den seend). In elke zitting kiest de bisschop zeven „maturiores, honestiores atque veraciores”. Deze beëdigd hij en doet hun, vermoedelijk in eene bepaalde orde, een aantal vragen: is in uw kerspel doodslag gepleegd, of overspel, of bloedschande, of diefstal, of heiligschennis, of meened, of valsch getuigenis, of tooverij enz. ⁸⁾.

Beide, de wereldlijke en de kerkelijke wroegingsgerechten

¹⁾ Wellicht werkten niet alleen overwegingen van algemeen belang, maar ook geldelijke drijfveeren. Immers, werden misdrijven bij schikking tusschen partijen geheim gehouden, dan erlangde de koning zijn strafgeld niet.

²⁾ Koninklijke verordeningen. Ik wijs vooral op die van 782—786 c. 8, 828 c. 3, 850 c. 3, 853 (Boretius, I 192, II 8, 86, 274).

³⁾ B.v. naar het eerstgenoemde capitulare „homicidia, furta, adulteria, inlicitae conjunctiones”.

⁴⁾ Zooals wij in een formulier zouden zeggen: ik N. N.

⁵⁾ Aanranding.

⁶⁾ Roof.

⁷⁾ Diefstal.

⁸⁾ De vragen waren zeer nauwkeurig gespecificeerd b.v. 1. Est in hac par-

vinden wij in de Nederlanden terug. Ten slotte daarover een enkel woord.

Het alleruitvoerigst worden wij er omtrent ingelicht in Drenthe, waar de eerste tot in de 18de eeuw, de tweede tot de hervorming stand hielden.

In de dingspelsgerechten, de goorspraken moesten tot 1652 de ingezetenen van het dingspel (uit elk huis één) verschijnen ¹⁾. Elke buurschap kwam afzonderlijk aan het woord, om aan te brengen al datgeen waardoor sinds de laatste terechtzitting ten harent aan den heer breuke verbeurd was. Haar getuigenis wordt b.v. in 1563 aldus vermeld ²⁾ „Hilleken Jan van Steenwyck dochter, dat sy een stuck doeck gehaelt heft uth Jacob Kruysens huys, ende secht, dat sy 't gehaelt heft ende gedaen uth heten van Fenne Roeloffs, de sy dat gebracht heft, ind Fenne sold haer daer appelen voir geloefft hebben; und Jacob Kruissens sachte voir rechte, dattet was omtrent twee hemden doeck, dat hy gemist heft, waarop Fenne present wesende boet haer lyff ende guet, dat syt meysken sulcx niet geheten hadde, noch van haer dat doeck niet ontfangen. De buiren seggen, soet een onmondich kindt es, en konnen sy daer anders nyet van tuygen, dan dat die olders dat kindt soe sullen kastyen ende straffen, dat sy die waerheyt mogen vernemen”.

„De buiren brengen an, datter bij nachte steenen van de karckmuyr gebroecken bint, und daermit voir Jan Claes syn doere geworpen, doch en wieten niet weelt gedaen heft ende vertuegent op Jan Claessen en syn huysvrouw”.

„Willem J. Lambers, nederslach an Johan Jochums”.

roechia homicida, qui hominem aut spontanea voluntate, aut cupiditatis aut rapacitatis causa, aut casu, aut nolens et coactus, aut pro vindicta parentum, quod faidam dicimus, aut in bello, aut jussu Domini, aut proprium servum occiderit?

.....
4. Est aliquis, vel aliqua, qui infantem proprium oppresserit, vel vestimentorum pondere suffocaverit? Et si hoc factum est ante baptismum, aut post baptismum; aut si infans infirmatus per negligentiam parentis absque baptismo obierit? enz.

¹⁾ Na 1652 verschenen er gevolmachtigden.

²⁾ Ik doe enkele grepen uit het goorsprakeboek van dat jaar.

„Hoff Henrick, nederslach an Albert Berents”.

„Jan Claes misbruickinge ¹⁾ an Albert Geerts”.

„Jan Benen op Dinxterveen heft misbruickinge ¹⁾ gekregen; dat vertuegen de buyr op hem selven, te seggen weet hem gedaen heft” enz.

Al is echter de wroegingsplicht der buren van nog zoo eerbiedwaardigen ouderdom, zij zijn niet altijd even bereid — het zij terloops opgemerkt — er zich van te kwijten en als verklikkers hunner dorpsgenooten op te treden.

In 1563 b.v. heeft de Drost ²⁾ zich te beklagen over de buren van Wapsterveen. Zekere Johan Jochums is gedood door Willem Jan Lamberse. Naar aanleiding hiervan zijn Jochum Hendriks en zijne genooten het huis van Jan Lamberts binnengedrongen en hebben daar geweld gepleegd. De buren — misschien zeer geneigd, om hun dit niet zwaar toe te rekenen — hebben verzuimd, het op de goorspraak aan te brengen, te wroegen. Op de volgende goorsprake wordt alsnog eene verklaring daaromtrent geëischt. De buren zeggen, Jochum Hendriks en de andere leiders moeten elkaar maar beschuldigen en ontschuldigen, d. i. onder elkander uitmaken, wie de schuldige is, en deze zal 15 mark boete hebben te betalen. De drost, met deze uitspraak niet tevreden, beroept zich op het hoogste gerecht, den etstoel en doet de buren hiervoor dagen.

Hunne verzwijging kon hun duur genoeg te staan komen. Wij weten b.v. dat in 1457 op aanklacht van den drost de buren van Indewijck zijn veroordeeld, ieder (d. i. elk huis) tot eene boete van 15 marck, omdat zij „geweigert hebben tho vertueghen”.

De buren kunnen vertuigen op verschillende wijze en met verschillend gevolg, n.l. of „voor een waarheit” (stellig „van sien ende wel weten”), of — althans tot 1652 — „voor een geruchte”; aldus wordt aangebracht wat „straet- ende molen-

¹⁾ Dit woord is in het handschrift onduidelijk.

²⁾ Des bisschops vertegenwoordiger in Drenthe, die dezelfde plaats bekleedt, als b.v. de baljuwen in Holland en de ambtlieden in sommige deelen van Gelderland.

meer" is, wat „den gehielen klufften off miestendeele van dien bekennt" is ¹⁾. Vertuiging voor een waarheid brengt veroordeeling mede ²⁾, vertuiging voor een geruchte kan — maar moet dan ook — krachteloos gemaakt worden door een onschuldseed van den beklaagde.

In hoofdzaak ditzelfde vinden wij in Drenthe op den seend terug. Naar het Seendrecht van 1322 kwamen op den eersten seend allen en legden er buurschaps- of kerspelsgewijs hunne verklaringen af; naar dat van 1451 had elke cluft hare twee „eedzwerers" (seendgetuigen, seendwroegers). Deze vernamen van de cluft, wat zij hadden te berichten en verklaarden onder eede.

De seendgerechten bestonden ook in andere provinciën, maar uit de meeste hebben wij daaromtrent slechts zeer schaarsche berichten. Ook omtrent de Groningsche en Friesche zijn wij echter goed ingelicht. Ook naar deze waren op verschillende plaatsen bepaalde personen, naar het schijnt uit elk deel der parochie, als wroegers aangewezen. Soms tijds zijn het de „fogeden", meestal 4 in getal. Soms tijds ook wordt bepaald, dat, zoo er maar twee voogden zijn, hun twee van de vroedste gemeentenaren zullen worden toegevoegd.

Ruimer dan over de kerkelijke wroegingsgerechten vloeien onze bronnen over de wereldlijke. Vooral in de Zuidelijke Nederlanden. Maar ook in de Noordelijke komt — het is bekend — de gemeene waarheid voor.

Om een paar voorbeelden te noemen, wij vinden ze al dadelijk in Selwerd welks recht de duidelijkste sporen draagt van gemeene afstamming met het Drentsche. In de Landrechten van 1529 en van 1571 ³⁾ wordt aan de ingezetenen de verplichting opgelegd om drie maal 's jaars te wroegen wegens 's heeren breuken ⁴⁾.

¹⁾ Niet aangebracht wordt wat door enkelen iemand „nagesecht wert voor een vlochmeer".

²⁾ Deze is dus, kunnen wij zeggen, eene bewijskrachtige aanklacht.

³⁾ Pro Excolendo VI, 622 en 638.

⁴⁾ Driemaal 's jaars; dit komt ook elders voor, en hangt samen met de drie

Ook in de stad Groningen komt — als ik wel zie — oudtijds, zij het misschien in eenigszins anderen vorm, de gemeene waarheid voor. Immers bij herhaling lezen wij „de clucht sal enen schuldighen maken”, „daer sal de clucht van tughen” ¹⁾.

Te Sluis houden dekenen en gezworenen van het makelaars-gild naar de keur van 1380 jaarlijks drie „deurghaende waerheden” ²⁾. Te Dordrecht doen naar de keur van 1447 op de wijnnering de „goede lude ten minste driewerff tsjaers.... onderzueck mit still wairheden” ³⁾.

Maar nauwlijks ergens in Nederland komt het wroegings-gerecht duidelijker in zijn oud karakter te voorschijn, dan in het terecht veel geciteerde handvest van Zuid-Holland van 1303 en de interpretatie hierop ⁴⁾. De baljuw, zoo lezen wij daar, zal eens in het jaar ⁵⁾ eene *stille waarheid* bezitten; dan zal hij „VII goede knapen eeden, dat sij selver niet stelen en sullen, noch geen dieft helen en sullen, sy en sullen mel-den ende bedragen voor den bailliu ende voor zes welgeboren mannen”. — Het kan de aandacht niet ontgaan, dat deze

gewone terechtzittingen, „echte dingen”. Hier kreeg men het volk bijeen, en dat men van deze gelegenheid gebruik maakte, om het te doen wroegen, spreekt van zelf. Om maar een paar voorbeelden te noemen, in het Landcharter van Grimbergen a. 99 (Christijn Cost. v. Brab. I, 344) is sprake van de „gemeyne waerheyt.... d'welck men hiet den goudaghe”, en in 1306 ontslaat Johan van Braband de laten onder den huize Rikstel van het opkomen „te gedinge” en „ter waarheit” (Ackersdijk t. a. p. bl. 15, vgl. ald. bl. 33). Ook hier zal wel de gelijktijdigheid van ding en waarheid zijn verondersteld.

¹⁾ Stadb. v. Gron. Uitg. Teltling a. 45, 49, 51, 61, 62, 63, enz. Vgl. Pro Exc. v. bl. 9 (Stadb. I 16). Hier, en in sommige der artikelen uit het oude stadboek geldt het een strafproces op klacht tusschen twee bekende partijen, maar de geheele opzet van het getuigenis der clucht doet vermoeden, dat het in het wroegingsgericht, niet in de eenvoudige inquisitio per testes zijn oorsprong vindt.

²⁾ H. Q. Janssen en J. H. van Dale Bijdr. t. de Oudh. en Gesch. v. ZVl. V 158.

³⁾ O. Rbr. v. Dordt I. 290.

⁴⁾ v. d. Wall I 119.

⁵⁾ Dus niet tot onderzoek in een of meer zaken in het bijzonder, maar tot een algemeen onderzoek.

eed eene sprekende gelijkenis vertoont met dien van 853, dien ik hiervóór bl. 62 aanhaalde ¹⁾.

„Ende die waarheyt ²⁾” — zoo vervolgt de plaats — „sal men bezegelen met des baillius zegel ende metter zes mannen zegelen daer [’t] bedracht voor aengebracht is. Dan soe sal die bailliu seer poegen ende arbeyden om dengenen te vangen dier bedragen is, maer ter eerster opender vierschaer die men te houe maeckt soe salmen de waarheyt opdoen ende openbaerlijck laeten luden, ende is die dief geuangen soe sal men hem hangen ende is hij niet geuangen soe sal men hem tuytlagen slants leggen. ³⁾”

De loop der zaak is dus duidelijk; is de stille waarheid gehouden, hebben de zeven verklaard, dat deze of die schuldig was aan een bepaalden diefstal, dan staat hiermee zijne schuld vast; hij wordt gevangen genomen en op last van de vierschaar gehangen, zonder dat van nader bewijs, verdediging of tegenbewijs sprake is. Evenzoo dus, als wanneer de burenen in Drenthe iemand hebben „vertuechd voer een waarheyt”.

De waarheid wordt hier eene *stille* waarheid genoemd. Wil dit zeggen, dat de verklaringen der zeven in het geheim worden afgelegd? En als men tegen het „*stil* bedrach” opkomt, is het dan tegen die heimelijkheid? Ik acht het niet zeer waarschijnlijk. Immers, de aangeklaagde weet, wie zijne aanklagers zijn — de zeven — , en dat zij hem aangeklaagd hebben, leert de vervolging hem maar al te spoedig.

Verschillende plaatsen geven, dunkt mij, aan dat *stil* een anderen zin. Het staat tegenover *openbaar*, en eene vergelijking van enkele plaatsen, waar die uitdrukkingen voorkomen, leeren ons dunkt mij de beteekenis.

Het West-Friesche Handvest van 1299 ⁴⁾ zegt „wairt dat yement den anderen diefte of moirt anteghe, *dat niet openbair*

¹⁾ In Beaumont zien wij naar een charter van 1222 jaarlijks zweren, „quod non celabunt forisfacta nec jura nostra, quin ea nobis vel balivo notificent”.

²⁾ Dat is hier dus het procesverbaal van de verklaring der zeven.

³⁾ Vredeloos verklaren.

⁴⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 506.

en ware, soe soude hi (de beklaagde) siin onscoude doen . . ." Dit alternatief zegt ons genoeg, wat dat *niet openbaar* beteekent, n.l. dat er geen — laat ik zeggen oud-Germaansch — bewijs is.

In de plaats van die toelating tot den onschuldseed treedt nu elders bij gebreke van openbaarheid, van klaar bewijs somtijds eene *stille* waarheid. Is in het land van Waes ¹⁾ eene misdaad aan de schepenen of aan het meerendeel hunner kenbaar gemaakt, maar zoo *stil* geschied, dat de beschuldigde niet door schepenen overtuigd, het feit niet door de verklaring van schepenen bewezen worden kan, dan wordt er eene *stille* waarheid gehouden. Dat zal dus wel zijn als er geen twee of drie zijn, die de misdaad hebben *zien plegen* en op wier verklaring de schepenen kunnen afgaan.

Zoo geldt in het land van Waes hetzelfde als b.v. in Middelburg. Hier getuigen, zooals ik reeds zeide de schepenen, wat drie mannen *zien*, en zeggen op hun eed; maar waar misdrijven *bij nacht* geschieden (en dus geen drie mannen ze zien), daar zullen schepenen getuigen „per scrutationem” ²⁾, wij mogen vertalen, na het hooren van eene stille waarheid.

Nog duidelijker in het Charter van Jan II van Brabant van 1312, dat ik boven reeds aanhaalde, volgens hetwelk men al wat *openbaar* geschiedt, zal proeven *openbaar* „als van sien ende van hooren met hem tweeën of meer”, terwijl men al dat *stille* geschiedt ook *stille* zal proeven „met hem tweeën of meer, *nement sy op hooren eedt, dat diegene is schuldich*, soo eyst vol bedrach”.

En deze laatste regel wordt als het ware nog geparaphraseerd in het Handvest van Vianen van 1336 a. 26 ³⁾. „Voirt alle misdaet ende brucken, die by nacht geschien, of geschien moegen, daer sal onse richter mit den scepenen een waerheit off moegen ondervynden, alsoe wel *bij vermoeden, elc man op zijnen eedt, als off ment gesien had*” ⁴⁾.

¹⁾ Keur 1241 a. 22. Warnkönig Flandr. Rgesch. II, 2 oork. 181.

²⁾ v. d. Bergh, Oorkb. 151.

³⁾ Versl. Rbr. I, 127.

⁴⁾ Ook naar de Maastrichtsche Statuten van 1380 a. 53 gelden bijzondere bewijsregelen voor wat geschiedt „mit nachte, tontide, buten weghe of ver-

Welnu, dat deden ook de zeven stille bedrachtslieden. Zij namen de schuld van wie zij aanklaagden, op hun eed, en hunne verklaring was bewijskrachtig, ongeacht hunne reden van wetenschap. Hierom vooral had men — als ik wel zie — bezwaar tegen die Zuid-Hollandsche wroeging en tegen al die stille waarheden, waarin *stille* werd bewezen, wat *stille* was geschied.

Meer en meer geraakte men doordrongen van de overtuiging, dat het een eisch van goede strafrechtspleging was, te handelen naar de regelen, die Wiclandt aldus formuleert ¹⁾: „Twee suffisanten oorconden niet reprochable, levende, sprekende vanden stücke *van ziene ende wel weetene*, maken volle preuve in materie criminele”.

„Confessie vanden partijen gedaen in jugemente gewillicht ende buyten allen banden van ysere maect oock volle preuve”.

„Violenten presumptien, fame, opiniën van volcke, vlucht noch andere inditiën en maken *gheen* preuve in materie criminele, om te condempnerene, want in materie criminele de preuve claerder moet zijn dan de lucht”.

Wij weten, dat die reactie tegen alle indirect bewijs in strafzaken het gewicht van de bekentenis heeft verhoogd, en in haar gevolg heeft meegebracht de pijnbank met al hare gruwelen en al haar onrecht. Maar zij heeft toch ook deze goede zijde gehad, dat zij aan de stille waarheid, het „stil bedragh” in den zooeven genoemden zin een einde heeft gemaakt.

In Holland deed dit eene ordonnantie van Karel V van 11 Maart 1533—34 ²⁾. Afgeschaft werden daarbij de „mannen van diefscepen”, met welke de baljuw stille waarheden placht te bezitten. (Dus voortaan geene zittingen meer met zes welgeboren mannen, tot het hooren van „stil bedragh”.) In

borgentlic van wilgen dat men die woirheit niet cleirlic venden en kan”. Met betrekking daartoe zal men „voertvaren ter gueder wys, alreneest den recht ende der gemeinre famen” (Cout. de la Ville de Maestr. ed. Crayhay bl. 75).

¹⁾ Pract. Crim. C. 48 (bl. 71).

²⁾ v. d. Wall II, 967.

verband hiermee werden dan nu ook afgeschaft de „bedrachsluiden” (de gezworen aanklagers).

Voortaan zouden de goede mannen recht doen „upt bescheidt vanden partiën, twelck zy bybringen zullen by brieven, wittachtige tuygen oft anders”. Ziedaar de voortleving van het oud Germaansche strafproces in nieuwe vormen.

Ook en vooral de baljuw van 's heeren wege is dikwijls partij; hij moet in de gelegenheid worden gesteld, zijne bewijzen te vergaderen. Vandaar ongetwijfeld deze bepalingen, dat de baljuw eens per jaar „eenen omganck” mocht doen, of „informatie precedente” nemen over de dorpen van Holland ¹⁾, en dat hij verder naar aanleiding van een speciaal misdrijf ter plaatse informatiën precedente mocht nemen in tegenwoordigheid van den schout of 2 heemraden. Ziedaar de voorlooper van onze instructie.

De groote omkeering, op den grondslag van deze ordonnantie in het strafproces, ook in het bewijsrecht gebracht, is, zooals men weet, in hoofdzaak te kennen uit de Ordonnantie op den Stijl van Philips II van 1570. Deze moge zoo goed als nergens zuiver zijn gevolgd, hare beginselen hebben toch in een groot deel van Nederland gedurende de Republiek de practijk beheerscht.

¹⁾ Wij zouden kunnen zeggen eene gemeene waarheid houden *ter instructie*, die nu niet meer als vroeger op zichzelf bewijskrachtig was.

KERKELIJKE RECHTSPRAAK IN NEDERLAND IN DE MIDDELEEUEWEN.

(1902)

§ 1. De katholieke kerk heeft zich in de middeleeuwen beijverd, wat in haar oog zonde was te bestrijden, ook als dit zich voordeed in den vorm van civiel of crimineel onrecht en tot nakoming van gewetensplichten te dringen, ook als deze tevens rechtsplichten waren. Zij heeft dien strijd gevoerd en dien drang geoeffend, o.a. door middel van rechtspraak. De Frankische koningen hebben de medewerking van de kerk tot de verhooging van het peil der algemeene zedelijkheid ook in dezen vorm aanvaard. In den Frankischen staat is het goed recht der kerkelijke rechtspraak erkend, en hierbij is het in de latere middeleeuwen gebleven. Niet altijd zijn wereldlijke en geestelijke macht het eens geweest over de grenzen van hare bevoegdheid; geen wonder, de begrippen zonde en gewetensplicht zijn niet scherp begrensdl. Maar dat de kerk deels uitsluitende, deels concurrerende jurisdictie had in een aantal zaken, die wij thans rekenen tot de burgerlijke en strafzaken van zuiver wereldlijke competentie, dit werd niet betwist.

De kerkelijke rechtsmacht in de diocese behoorde oorspronkelijk aan den bisschop, en werd dan ook aanvankelijk uitgeoefend door dezen zelve.

De bisschop kon zich echter bij de rechtspraak doen vervangen door den aartsdiaken zijner kerk, later door de aartsdiakenen der kapittelkerken in de diocese. Aanvankelijk oefen-

den deze dan slechts uit het gezag van den bisschop, en deden zij het in zijn naam. Geleidelijk en door lang tijdsverloop wisten echter de aartsdiakens aan hunne rechtsmacht het karakter te geven van een hun eigen, aan hun ambt verbonden gezag ¹⁾).

Dat dit hun gelukt is, mag zeker niet hieraan worden toegeschreven, dat zij zich overal in groote populariteit verheugden. Integendeel, bij herhaling zijn klachten over hen gerezen. Zoo zeide in 829 het zesde concilie van Parijs: „comperimus quorundam Episcoporum ministros non solum in presbyteris, sed etiam in plebibus parochiae suae avaritiam potius exercere, quam utilitati ecclesiasticae dignitatis inservire.... Statuimus ut unusquisque Episcoporum super Archidiaconis suis deinceps vigilantiores curam adhibeat, quoniam propter eorum avaritiam et morum improbitatem multi scandalizantur et ministerium sacerdotale vituperatur” ²⁾).

Voor al om den groei der archidiaconale macht tegen te gaan, hebben de bisschoppen zich bediend van officialen — ambtenaren wier opdracht elk oogenblik kon worden ingetrokken.

Intusschen, hebben de bisschoppen zich over deze minder te beklagen gehad dan over de aartsdiakenen, het volk is al weinig meer met hen ingenomen geweest, dan met deze. Bekend is, wat Peter Blesensis over hen schreef in zijn 25sten brief ³⁾. Hun naam, zeide hij, is niet afgeleid van *officium*, maar van het ww. *officio* (ik benadeel). Hunne bediening is, de arme schapen die onder hen staan te scheren of te villen. Zij zijn de bloedzuigers der bisschoppen, die de gemeente uitzuigen, en het bloed, dat zij ingezogen hebben, weer uitspuwen. Zij zijn als sponsen, die, zoo zij geknepen worden, al hun water in den schoot huns meesters uitstorten. Het

¹⁾ Thomassinus († 1659) zegt terecht: „Praescripta... pluribus jam saeculis consuetudo ex delegata autoritate ordinariam fecerat, et ex vicariatu Personatum ac dignitatem” (Vetus et nova Ecclesiae disciplina P. I, L. II, c. 20; T. I. p. 278).

²⁾ Thomassinus t. a. p. c. 19 pag. 273.

³⁾ 12de eeuw (Batavia Sacra II, 305).

ambt der officialen is inderdaad niet anders, dan het recht overhoop te smijten, processen te verwekken, gemaakte akkoorden te verbreken, gedingen slepende te houden, de waarheid te onderdrukken, de leugens staande te houden, op eigen winst uit te zijn, de gerechtigheid te verkoopen, den menschen geld af te persen, en allerlei bedriegerijen te verzinnen.

Deze zwartgallige ontboezeming geeft een beeld, dat ongetwijfeld met de waarheid maar weinig overeenkomt. Maar zij maakt toch duidelijk, dat velen de rechtspraak der aartsdiakens boven die der officialen kunnen hebben verkozen, terwijl ongetwijfeld de steeds machtiger kapittelen veelal de eerste hebben gesteund.¹⁾

En zoo verklaart zij, hoe het den bisschoppen eerst na langen strijd is gelukt, hun gezag op de aartsdiakens te heroveren.

In een aantal diocesen is het in de middeleeuwen tot eene schikking, tot een *modus vivendi* gekomen; ook hier te lande niet overal tot dezelfde.

§ 2. De aartsdiaconaten waren vermoedelijk sinds omstreeks de IX^{de} eeuw verdeeld in decanaten met een landdeken aan het hoofd. Ook deze landdekens bekleedden eene gewichtige plaats bij de rechtspraak. Een deel hiervan toch werd uitgeoefend in de seendgerechten, die zich hadden ontwikkeld uit de jaarlijksche visitatiën²⁾, en in later tijd had dikwijls de landdeken hier het voorzitterschap. Niet het minst hierom was het eene vraag van gewicht, wie de landdekens aanstelde.

Naar eene beslissing van Innocentius III³⁾ (1198—1216)

¹⁾ Ook aan anderen machtigen steun zal het vaak den aartsdiakens niet hebben ontbroken. Zij namen somtijds ook in het wereldlijke invloedrijke plaatsen in. Zoo was, om maar een enkel voorbeeld te noemen, in 1387 die van Oudmunster raad- en rentmeester van den Hertog van Gelre (Nijhoff *Ged.* III, 136).

²⁾ R. Dove, *Unters. über die Sendger.* (*Zeitschr. f. D. Recht* XIX, 336). *Die Fränk. Sendger.* (*Zeitschr. f. Kirchenr.* IV. 1, V. 1).

³⁾ C. 7 X I. 23.

moest de landdeken benoemd worden door den bisschop en den aartsdiaken te zamen, omdat hij eene taak vervulde die aan hen gemeen was. Bij dien regel is het echter niet gebleven en ten deele zeker omdat de grenzen van het gezag van bisschop en aartsdiaken werden verschoven, zijn in de verschillende diocesen, en in de aartsdiakonaten van dezelfde diocese omtrent deze benoeming verschillende regelen gesteld.

Het tegenwoordige Nederland behoorde, het is bekend, tot 1560 grootendeels tot de diocese Utrecht; slechts Brabant en een deel van Limburg behoorden onder Luik, een klein deel van Limburg en Gelderland onder Keulen, een deel van Groningen en Friesland onder Munster.

De diocese Utrecht was verdeeld in een aantal aartsdiakonaten.¹⁾

Het gezag van den proost (aartsdiaken) van St. Maarten (domproost) strekte zich uit over Zeeland, Holland, de Betuwe²⁾, de stad Utrecht en sommige dorpen in die provincie³⁾. Westfriesland behoorde ook onder de St. Maartenskerk⁴⁾. Het stond echter niet onder den aartsdiaken, maar onder een der kanunniken, door het kapittel voor zijn leven⁵⁾, voor een tijd⁶⁾ of tot wederopzegging⁷⁾ aangewezen. Deze droeg den titel van proost van Westfriesland.

Onder den proost van St. Jan stond Westergo⁸⁾.

¹⁾ Over het onderstaande is na het verschijnen dezer verhandeling veel nieuw licht verspreid door Mr. S. Muller Hz. in Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen II 1 (Oude Vaderl. Rechtsbronnen).

²⁾ v. H. v. R. Kerkel. Oudh. II, 30. Mr. S. Muller Fz. Reg. en reken v. h. Bisdom. Inl. LXXXVIII.

³⁾ Doleantie 1536 a. 7 (v. d. Water II, 965). Mol1, Kerkgesch. II¹, 316.

⁴⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 74; Kerkel. Oudh. IV, 232.

⁵⁾ Aanhangsel Kerkel. Oudh. 445.

⁶⁾ Ald. 435, 438.

⁷⁾ Ald. 448.

⁸⁾ Vrije Fries, XIV, 259; Versl. Rbr. IV, 243, Riechthofen, Unders. II, 558 (vgl. 563), Kerkel. Oudh. V, 63.

Onder dien van St. Salvator (Oud-Munster) stonden Oostergo, Stavoren en Oudemirdum en een deel van Utrecht en Zuid-Holland ¹⁾).

De proost van St. Pieter had het geestelijk rechtsgebied over de Veluwe met uitzondering van de kerspelen van Wilp, Twello, ter Woolde en Nijbroek ²⁾).

Onder den proost van St. Marie stonden Drente ³⁾, de Stellingwerwen ⁴⁾ en Vollenhove ⁵⁾.

Onder dien van Deventer ⁶⁾ behoorden Salland ⁷⁾, Zutphen en dat deel van de Veluwe dat niet onder St. Pieter ressorteerde ⁸⁾).

Onder Oldenzaal, dat reeds in 1273 als een afzonderlijk aartsdiakonaat wordt vermeld ⁹⁾, stond Twente ¹⁰⁾.

Onder den proost van Tiel, dien wij in 1278 vermeld vinden ¹¹⁾, stond een gebied, dat ongeveer met de Tieler en Bommeler waarden overeenkomt.

¹⁾ Versl. Rbr. 242, 314. Naar Kerkel. Oudh. ook de dekanie tusschen Lek en IJssel, reeds in 1295 als provisorie, decanie Leckerlandt genoemd (v. d. Bergh, Oorkb. II, 414). Moll, Kerkgesch. v. Nederland, II 1, 316.

²⁾ Van Spaen, Inl. IV, 205; Kerkel. Oudh. II, 65. Moll, t. a. p. Eene akte van 1436 doet zeer sterk uitkomen, hoe de proost over die jurisdictie als over een eigen recht beschikte. Zij bevat eene dading tusschen den proost en zijn kapittel, van dezen inhoud: voor de eerste vier jaar zal de proost een officiaal aanstellen en deken en kapittel zullen een landdeken benoemen; de opbrengst der jurisdictie zullen zij deelen. Na die vier jaar zal deze proost (Jacob van Lichtenberg) zich met de jurisdictie niet meer inlaten, en daarvoor van deken en kapittel, die ze dan uitoefenen, eene vaste som per jaar genieten. Na zijn dood zal de kerkelijke jurisdictie in het aartsdiakonaat weer toekomen aan zijn opvolger (Aanh. Kerkel. Oudh. 356).

³⁾ Magnin, Kerkel. gesch. van Drente 65, Drentsche Rbr. 11.

⁴⁾ Oudh. en Gesch. v. Gron., 521.

⁵⁾ (1566) Racer, III, 302. Zie ook Moll t. a. p.

⁶⁾ Dit wordt reeds in 1266 als eene afzonderlijke proostdij genoemd (Ov. Tijdr. reg. I. 20). En reeds in 1206 had het een kapittelkerk (Reg. v. Overijss. oork. 393). Vroeger behoorde het onder St. Salvator (Kerkel. Oudh. VI, 452).

⁷⁾ Racer, Ov. Ged. III, 302.

⁸⁾ Kerkel. Oudh. VI, 452. Vgl. Acta visitationis Aeg. de Monte bl. 187.

⁹⁾ Kron. Hist. Gen. 1857 bl. 173.

¹⁰⁾ Racer t. a. p. III, 302.

¹¹⁾ Kroniek Hist. Gen. 1857 bl. 179.

De diocese Luik had, volgens Pouillet ¹⁾, achtereenvolgens één, twee, zeven en acht aartsdiakonaten. Twee daarvan bevatten in het midden der 16de eeuw deelen van Nederland, de aartsdiakonaten Kempenland en Hespengouw.

Van het rechtstreeks onder het aartsbisdom Keulen behoorende gebied, strekte zich over een deel van Nederland uit, het daartoe behoorende aartsdiakonaat Xanten.

§ 3. Bijna voor het geheele gebied der Utrechtsche diocese is het aan te toonen, dat het is verdeeld geweest in dekanaten die — en hierop vestig ik de aandacht — oudtijds in hoofdzak met de oude gouwen, graafschappen correspondeerden ²⁾.

Wat de proostdij van St. Maarten betreft, eene oorkonde van omstreeks 1204 ³⁾ vermeldt de dekanaten Rijnland, Kennemerland, Zuid-Holland, Amstelland en de Betuwe, eene van 1202—1212 Zeeland ⁴⁾, eene van 1259 Zuid-Beveland en Walcheren ⁵⁾, eene van 1280 noemt Zuid-Holland, Tiel, Zuid-Beveland, Kennemerland, Schouwen, Noord-Holland (Rijnland), Somerlant ⁶⁾. In 1318 worden de volgende genoemd ⁷⁾: de Vier ambachten, Zuid-Beveland, Walcheren, Schouwen, Voorne, Zuid-Holland, Schieland, Rijnland, Gooiland, Kennemerland en de Betuwe. In 1344/45 komt nog voor ⁸⁾ de „Zeendye in Waterlant ende in den Zevanc” ⁹⁾.

Westfriesland vormde één dekanaat. Nog in de 15de en 16de eeuw wordt telkens gesproken van den proost of deken, den

¹⁾ Hist. pol. nationale I, 245. Het Journal histor. et littér. I, 576, neemt het bestaan van 8 aartsdiakonaten sinds Karel de Groote's tijd aan, eene meening die de waarschijnlijkheid niet voor zich heeft.

²⁾ Vgl. Binterim u. Mooren. Die alte u. neue Erzdiözese Köln, I, 37.

³⁾ Aanb. Kerkel. Oudh. bl. 301.

⁴⁾ Suppl. Oorkb. 19.

⁵⁾ Suppl. Oorkb. 88.

⁶⁾ Ald. 149.

⁷⁾ Mr. S. Muller Fz. Reg. en reken. Inl. LXXXVIII, vgl. Kerkel. Oudh. II, 30, Richthofen, Unters. II, 522.

⁸⁾ Graaf. reken. Holl. I, 329.

⁹⁾ Zie ook Rechtsb. v. d. Dom bl. 62. Matthaeus Anal. I, 209; Kerkel. Oudh. II, 30.

provisor of deken van Westfriesland ¹⁾. De oudste mij bekende aanstelling is die van Bartholus van Stryen, pastoor te Bodegraven, als decanus, officiaal en gubernator van Westfriesland in 1356 ²⁾.

Westergo vinden wij als één dekanaat vermeld in de 13de eeuw ³⁾.

Ook Oostergo wordt als één dekanaat genoemd in 1233, in 1243 ⁴⁾ en in de rekening van den officiaal van 1336 ⁵⁾.

De Veluwe vormde in 1278 ⁶⁾ en nog, blijkens de hiervóór ⁷⁾ aangehaalde akte in 1436 één dekanaat.

Ook Drente was één dekanaat. Dit blijkt o.a. uit het seendrecht van 1332, waar in den aanhef van het „officium decanatus Threntiae” gesproken wordt ⁸⁾, en uit den brief van 1344, waarbij de bisschop belooft, een binnen de grenzen van Groningen, Go en Wold en Drente zetelenden deken te zetten ⁹⁾.

Stellingwerf heeft, voor zoover wij kunnen nagaan, een eigen dekanaat gevormd.

¹⁾ 1404, 1413, 1433, 1433 (Handv. v. Medembl. 19, 35, 37, 21), 1424, 1534 (Handv. v. Alkmaar 89, 98), 1433 (Handv. v. Enkhuizen 24).

²⁾ Aanb. Kerkel. Oudh. 433.

³⁾ Auctor Incertus op 1230 (uitg. Pijnacker Hordijk 71). In 1313 worden meer dekanaten in Westergo genoemd, in de 15de eeuw zijn er 10, in de 16de 13 (Vrije Fries XIV, 277. Ch. v. Friesl. I, 123, 152, Versl. Rbr. IV, 297, Oudh. en gest. v. Friesland I, 251).

⁴⁾ Mr. A. J. Andreae, Vrije Fries XIV, 263, Van Idsinga, Staatsr. I, 293, Balje v. Utr. II, 65, Matthaeus, ad Anon. 46.

⁵⁾ Mr. S. Muller Fzn. Reg. en reken. v. h. bisdom. Inl. LXXXIX en 523. Zonderling genoeg echter, dezelfde rekening van 1336 noemt drie personen van wie „de decanatu de Oostergo” bedragen worden ontvaugen.

In de 14de, 15de en 16de eeuw klimt het aantal dekanaten in Oostergo tot 7 (Vrije Fries XIV, 268—270).

⁶⁾ Kron. Hist. Gen. 1857, bl. 190.

⁷⁾ Bl. 75 noot 2.

⁸⁾ Drentsche rbr. 11.

⁹⁾ Gron. Oorkb. I, 266. Zie ook verschillende oorkonden uit de 13de eeuw en later, waarin de deken van Drente genoemd wordt, bij Richthofen, Unters. III, 661 vlg. Dit dekanaat strekte zich ongetwijfeld -- ook Go en Wold daargelaten -- buiten het tegenwoordige Drente uit. In 1479 vinden wij gesproken van een deken van „Steenwick ende 's lands van Drente” (Seerp Gratama, Bijdr. t. d. Rgesch. v. Dr. bijl. 21); zie ook Pro Excol. VI, 545.

Wat de proostdij van Deventer betreft, omtrent de indeeling daarvan zijn mij geene oude berichten bekend; wij zullen wel mogen aannemen, dat oudtijds geheel Salland één dekanaat vormde. Later schijnt het in meer dekanaten verdeeld te zijn geweest; Deventer met zijne omgeving vormden een, in 1420 b.v. het kerspel van Mastenbroek een ander ¹⁾, en zoo moeten er toen meer zijn geweest.

Twente was nog in 1409 één dekanaat ²⁾, Tiel vormde één dekanaat in 1280 ³⁾.

Het Luiksche archidiakonaat Kempenland was in het midden der 16de eeuw verdeeld in een aantal dekanaten, alle deelen van Noordbrabant of Limburg bevattende, Hilvarenbeek, Kuik, Woensel, Maeseyck, Susteren en Wassenberg ⁴⁾. Het archidiakonaat Hespengouw had drie dekanaten; een daarvan was Maastricht ⁵⁾.

Het is duidelijk, dat hier geen spoor is van samenvallen der dekanaten met oude gouwen. Maar ongetwijfeld is in den loop der jaren hier, evenals elders het aantal dekanaten vermeerderd, en de oudere indeeling kennen wij niet; althans mij is het niet gelukt, daarvoor bewijzen te vinden.

Het Keulsche aartsdiakonaat Xanten was vóór 1558 verdeeld in vijf dekanaten. Een hiervan, Zieflic ⁶⁾ of Nijmegen lag geheel, twee Gelder of Stralen en Xanten lagen voor een klein deel in het tegenwoordige Nederland ⁷⁾.

¹⁾ Ov. Tijdr. reg. VI, 231. (In de Versl. en Meded. der Vereen. t. beoef. v. Overijss. R. en Gesch. XXIII 76 geeft Mr. E. Hattink gronden voor twijfel aan het hier gezegde.)

²⁾ Ald. II, 179.

³⁾ Suppl. Oorkb. 149.

⁴⁾ *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, D. I, 256. Het daar medegedeelde bewijsstuk is een „pouillé” (polypticum) van 1558. Vergel. een „pouillé” van 1553 bij Schutjes, *Kerkel. gesch. v. h. bisdom 's Hertogenbosch* dl. I, 27 vlg. Het dekanaat Beeringen lag n. f. geheel buiten het tegenwoordige Nederland.

⁵⁾ *Analectes* t. a. p. d. I, 464.

⁶⁾ In 1174 heeft Zyfflic reeds eene kapittelkerk (suppl. Oorkb. bl. 8, 10).

⁷⁾ Binterim u. Mooren. *Die alte u. neue Erzdiözese Köln*. I, 228 vlg.

§ 4. Vestigen wij nu allereerst onze aandacht op de diocese Utrecht, dan zien wij, dat er de macht van bisschop en aartsdiaken op verre na niet overal dezelfde was.

Het best wel zijn wij ingelicht over de verhoudingen in het gebied van den domproost. ¹⁾

De oudste berichten gewagen reeds van den seend, door den proost gehouden. In 1094 schonk bisschop Coenraad aan St. Jan de kerk te Schoorl met hare vier kapellen. Hij zegt in de akte ²⁾ o. a. „Dimisimus autem eis omnino liberam a circatu, a censu et ab omni episcopali debito quod prius solvemat. Tantum ad honorem dei et *synodalis justitie* executionem *archidiacono* suum detur servitium.” Bij eene bisschoppelijke oorkonde van 1101 wordt beschikt over de kerk te Thiederadeskercken juxta Dubble (gelegen in wat nu Biesbosch is). De bisschop zegt, die te hebben geschonken „liberam a censu et a circatu. Tantum denarii, quos oblationes vocant inde solvantur, et ad executionem *sinodalis justitiae praeposito* suum servitium detur”. ³⁾

In 1289 heeft de domproost in Rijnland zijn deken, die er althans om de drie jaar den seend houdt. Immers hij scheldt in dat jaar aan de kerk te Munster een bedrag kwijt, dat zijn deken in Rijnland voor het houden van den seend in die kerk om de drie jaar voor zijne kosten had te ontvangen. ⁴⁾

Reeds in het laatst der 13de eeuw echter bestond er blijkbaar tusschen bisschop en aartsdiaken een geschil over hunne verhouding, dat aanleiding gaf tot eene beslissing van den aartsbisschop van Keulen in dezer voege ⁵⁾: de archidiaconus zou het recht hebben, de synodalia uit te oefenen en recht te doen over overspel, huwelijkszaken, bloedschande, woeker,

¹⁾ Deze zijn reeds uitstekend en met vrij groote volledigheid uiteengezet door Mr. S. Muller Fz. in zijne Inleiding op de Registers en rekeningen van het bisdom.

²⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 60.

³⁾ Matthaeus de jur. glad. 82.

⁴⁾ v. d. Bergh, Oorkb. II, 298.

⁵⁾ 1293 Wstinc, Rechtb. v. d. Dom, bl. 63; Reg. en reken. Inl. LXXXV; Moll, Kerkgesch. v. Ned. II², 161.

tooverij en andere misdrijven, op den seend aangebracht. Werd er niet geklaagd, maar was de zaak notoir, of de dader door de faam aangewezen, dan mocht hij „inquirere”; dit laatste altijd, waar geen seend was.

De bisschop zou het recht hebben, kerken en kerkhoven te zuiveren (reconciliare), dispensatiën te verleenen in „casus episcopales”, en te vonnissen in appel in zaken door den aartsdiaken berecht. ¹⁾

Het is ons echter ook met deze uitspraak in handen, niet mogelijk, met zekerheid te zeggen, hoever de macht van den aartsdiaken zich heeft uitgestrekt. Immers de casus episcopales zijn niet overal en altijd dezelfde geweest. Aanvankelijk waren alleen de bisschoppen — niet lagere geestelijken — bevoegd tot het opleggen van publieke poenitentiën, die toen alleen voor zware, publieke misdrijven te pas kwamen. Later zijn de publieke poenitentiën verder uitgestrekt en is het opleggen daarvan alleen in de zwaarste gevallen aan de bisschoppen voorbehouden gebleven. Soms wordt dit in algemeene termen gezegd en wordt gesproken van „enormia delicta”, „enormia crimina”, soms worden enkele delicten met name genoemd, b.v. opzettelijke meened te iemands nadeele, moedwillige doodslag, bloedschande, ketterij, maar vaste regelen zijn niet te geven. Immers, zooals een concilie van Avignon van 1326 het uitdrukt, zeer vele zaken zijn den bisschop voorbehouden „jure, consuetudine, vel statuto provinciali, vel synodali” en de gebruiken en statuten waren niet overal dezelfde ²⁾.

De synodaalbrief van bisschop Guy van 1310 ³⁾ noemt als „casus episcopales” de peccata majora als manslag, heilig-

¹⁾ Onder de werking dezer beslissing zien wij een bisschoppelijken officiaal krachtens bijzondere opdracht een onderzoek instellen en — habito juris peritorum consilio — eene beslissing geven in een geschil tusschen de leprozen te Katwijk en de kerk te Valkenburg over het lezen der mis (v. d. Bergh, Oorkb. II, 421).

²⁾ Thomassinus t. a. p. P. I, L. II, c. 14.

³⁾ Batavia Sacra 174. Dezelfde noemen de Luiksche Synodale Statuten van 1288 IV, 11. Coutumes du pays de Liège, I, 422.

schennis, brandstichting, sodomie, ontucht met conventualen, bloedschande, geweld tegen ouders, het doodleggen van kinderen of het „versuimen” dezer in water of vuur, vergiftiging, meineed, verbreking van trouw en van geloften, simonie, overspel, ketterij, afval, veroorzaken van onvruchtbaarheid of onmacht, afdrijving, valsheid in geschrift, zegel- en muntvervalsching. Op eene gelijke begrenzing kan de uitspraak van 1293 niet doelen; immers hierbij worden bloedschande en overspel uitdrukkelijk tot de jurisdictie van den aartsdiaken gebracht ¹⁾.

De zaken bij deze uitspraak aan den aartsdiaken opgedragen — het zij hier nog vermeld — moeten worden berecht door hemzelf of zijnen officiaal. De landdekens mochten slechts in zaken onder de 30 solidi rechtspreken.

Deze regeling schijnt niet te hebben voldaan. Vandaar in 1318 eene nieuwe regeling, eene dading tusschen den bisschop en den domproost ²⁾, die, wat de hoofdzaken betrof, hierop neerkwam. De bisschop en de aartsdiaken of hunne officialen (d. i. hunne officiales principales) zouden te zamen in elk dekanaat een „provisor seu officialis foraneus et decanus ruralis” ³⁾ aanstellen, die er beider rechtsprekende bevoegdheid zou uitoefenen, en van de opbrengst zou de bisschop $\frac{1}{3}$, de aartsdiaken $\frac{2}{3}$ ontvangen.

De titel „provisor” treft ons hier. Het *woord* zegt ons niet veel. In algemeenen zin is „provisor” een gemachtigde, een vertegenwoordiger ⁴⁾. De „decanus ruralis” heet elders wel

¹⁾ Naar het Bolswarder Seendrecht van 1404 §§ 6 en 7 (Richthofen, Rq. 482) — dit moge hier vermeld — behoort lichte vechterij, als plukharen en droge slagen, op den seend te worden berecht, maar kan zwaardere voor den bisschop behooren. Aan den anderen kant wordt het doodliggen en verzuimen van kinderen naar verschillende bepalingen ter berechting aan den seend gegeven.

²⁾ Reg. en reken. Inl. LXXXVII.

³⁾ In het opschrift der rekening van 1336 (Reg. en reken. 523) worden oogenshijnlijk die drie tegenover elkaar gesteld, ontvangen wordt „a decanis provisoribus et officialibus foraneis”.

⁴⁾ Zie in eene oorkonde van 1280 „provisor seu procurator” (Suppl. Oorkb. 156).

„provisor christianitatis” ¹⁾. Er is hier echter, waar ook later bij herhaling van den „provisor et decanus” sprake is, zeker niet aan eene zuivere tautologie te denken. Waarschijnlijk is „provisor” de titel geweest van de „officiales foranei”, die onder de werking der uitspraak van 1293 namens den bisschop het dezen toekomende gezag in de dekanaten uitoefenden ²⁾. Dit volgt ook uit de vergelijking van C.XVI § 4 begin en slot van Wstine’s rechtsboek: „Ad archidyaconum nostrum pertinet . . . *decanos* constituere”. „Nec episcopus habet se de iuribus archidyaconalibus intromittere; et si *provisorem* episcopus deputaverit, illé se non debet nisi de casibus episcopali-bus intromittere” ³⁾.

Het verdrag van 1318 is bij uitspraak van den kardinaal-diaken van St. Adriaan den 22sten October 1321 gecasseerd, waarmee dus de uitspraak van 1293 in hare kracht zou zijn hersteld. ⁴⁾ Of echter het verdrag van 1318 inderdaad zijne kracht heeft verloren, valt te betwijfelen; Mr. Muller heeft dit al opgemerkt. De rekeningen van 1325—1336 toch, staan op den grondslag van het verdrag.

Intusschen — hierop mag gewezen — o.a. in 1330 werden aan verschillende kapelaans en rectoren de „casus episcopales”, of, zooals de bisschop zegt, „casus nobis a jure vel consuetudine reservatae”, tijdelijk ter berechting afgestaan. Dit past bij het verdrag van 1318 alleen, indien men aanneemt, dat de berechting der „casus episcopales” daarbij van de regeling stilzwijgend is uitgezonderd; maar dan zou wegneming van competentie-geschillen het doel van dat verdrag niet hebben kunnen zijn, zooals wel is vermoed.

Hoe dit wezen moge, de beginselen van het verdrag van 1318 werden weer in eere hersteld bij dat, in 1344 tusschen bisschop Jan van Zyrie en den domproost Henricus de Myer-

¹⁾ D. i. decanatus.

²⁾ Ook Mr. S. Muller Fz., t. a. p. vermoedt eene soortgelijke beteekenis.

³⁾ Wstine, bl. 62—63. In het hoofd der rekening van 1336 (Reg. en rek. 523) wordt gezegd — zie bl. 81, noot 3 —, dat is ontvangen „a decanis, provisoribus et officialibus foraneis”.

⁴⁾ Reg. en rek. LXXXVIII c. 1.

laer gesloten,¹⁾ en daarbij bleef eene bijzondere rechtspraak van den bisschop erkend.

De regeling der rechtspraak komt hierop neer: Ieder der partijen zal een officiaal benoemen, ieder met de bevoegdheid, die hij tot nog toe had. Bisschop en aartsdiaken te zamen zullen in elk dekanaat een „provisor en dekaan” aanstellen, die zal oordeelen „de universis causis ecclesiasticis, secularibus, civilibus seu pecuniariis et criminalibus prout de jure poterunt et hactenus consueverunt”,²⁾ behalve de beneficiale en de matrimoniale zaken, de absolutie en relaxatie van vonnissen, provinciale en synodale statuten.³⁾ Zij zullen rechtspreken over alle overtredingen, binnen hunne bevoegdheid, van geestelijken en van leeken zoo in als buiten den seend. Van hetgeen die rechtspraak zuiver opbrengt, zal de bisschop $\frac{1}{3}$ ontvangen en de aartsdiaken $\frac{2}{3}$. Met de zaken tot de bevoegdheid der provisors en dekanen behoorende, zullen noch de bisschop en de aartsdiaken, noch hunne officialen zich inlaten, dan alleen in dezer voege. Vooreerst, als *beide te zamen*, of de een met goedvinden van den ander ze tot zich willen trekken, staat hun dit vrij. In dit geval deelen zij de opbrengst gelijkelijk. In de tweede plaats, zoo bij appel, of op andere rechtmatige wijze, de zaak voor hen, of één van hen wordt gebracht, berechten zij die altijd te zamen, zelven of door hunne officialen, en eventueel te heffen boeten komen aan den bisschop voor $\frac{1}{3}$, aan den aartsdiaken voor $\frac{2}{3}$.⁴⁾

Wat de onbevoegdheid der provisors en dekanen in huwelijkszaken betreft, uit een stuk van onbekende dagteekening, ons overgeleverd in een hs. der 16de eeuw⁵⁾ blijkt, dat zij in

¹⁾ Wstinc, Rb. v. d. Dom bl. 71; L. Schmedding, De regeering van Fred. van Blankenheim (1899) bl. 184.

²⁾ Het zal iederen justiciabele vrijstaan „in hiis causis” (als ik het wel begrijp, die waarvoor de provisors en dekanen onbevoegd zijn) zich tot een der officialen te wenden.

³⁾ Hierin komt sterk uit, dat de provisors en dekanen in het geheel geen *eigen, zelfstandig* recht hebben.

⁴⁾ Andere bijzondere bepalingen in deze regeling ga ik met stilzwijgen voorbij.

⁵⁾ Versl. Rbr. IV, 315.

Holland en Zeeland „in causis matrimonialibus, de divorciis et discidiis” (het „entwee sitten”) wel de zaak instrueeren, maar dan de stukken naar de officialen zenden „pro sententia concipienda ex eisdem”.

De rechtspraak der provisor en dekanen in geestelijke zaken is blijkbaar in dezer voege blijven bestaan. Zij wordt als een feit vermeld in art. 9 van het groot privilege van 1476.

In de Betuwe waren echter in 1570/71 weder een provisor door den aartsbisschop, en een deken door den aartsdiaken aangesteld. Dit blijkt uit een bundeltje brieven in het Utrechtsche archief, waarop Mr. S. Muller Fz. zoo vriendelijk was mijne aandacht te vestigen. Provisor en deken trachten in die correspondentie tot een vergelijk te komen over hunne ambts-uitoefening in hoofdzaak in dezer voege, dat de een beider rechtsmacht zal uitoefenen in Over-Betuwe, de ander beider rechtsmacht in Neder-Betuwe. Hierover kunnen partijen het blijkbaar wel eens worden. Het vergelijk stuit echter, voor zoover uit de correspondentie blijkt, hierop af, dat de deken voor zich alleen verlangt het recht van levering der heilige olie over het geheele gebied, en de opbrengst hiervan, en de provisor hem dit niet wil toestaan.

§ 5. Geheel andere regelen, dan wij hier voor het gebied van den domproost hebben leeren kennen, golden in het tegenwoordige Friesland.

Wij kennen den toestand daar het eerst uit het zoogenaamde Westerlauwersche Seendrecht. Dit bestaat uit onderscheiden stukken, welker tijd van ontstaan niet met zekerheid is te bepalen, maar die toch blijkbaar van oude dagteekening zijn. Het oudste deel schijnt wel dat, hetwelk aan Paus Leo wordt toegeschreven ¹⁾, dat in de Keuren van Magnus als oude rechts-opteekening naast de keuren en de Landrechten wordt vermeld, en waarin nog, § 4, de ponden „agripsera penninghen” worden genoemd, die naar de tweede keur door andere munt zijn vervangen.

¹⁾ Richthofen, Rq. 406.

De voorstelling hier in §§ 1 en 2 van de geestelijke rechtsmacht gegeven, is zeer merkwaardig. Eens in de vier jaar — zoo zeggen zij — komt de bisschop seend houden ¹⁾. De andere jaren mogen alle priesters gelijkelijk seend houden met meer recht, dan men des proosten, of des dekens ban moet hooren. Komt de bisschop niet, dan doet de priester ook in het vierde jaar recht ²⁾.

De bisschop schijnt hier dus al van ouds — en hierbij is het gebleven — slechts in de schrikkeljaren recht te hebben gehad op het houden van den seend.

En — vooral dit schijnt opmerkelijk — de bepaling doet ons denken, dat niet door en ten behoeve van een proost of zijn deken des bisschops rechtsmacht is beperkt, maar door de priesters, of misschien is het beter te zeggen door het volk.

Wij moeten hierbij nog een oogenblik stilstaan, omdat het ons eenig licht geeft omtrent den grond voor die beperking van 's bisschops macht. Men pleegt die in verband te brengen met de vierendeeling der kerkelijke inkomsten tusschen den bisschop, den clerus en kerkelijke instellingen ³⁾, maar die oorsprong schijnt hier niet te passen, omdat de $\frac{3}{4}$ aan de parochiepriesters komen. Waarschijnlijker komt mij voor, dat men des

¹⁾ De bekende akte van 1165 (v. d. Bergh, Oorkb. I, 93) die de afbakening bevat van de rechten van den graaf van Holland en den bisschop van Utrecht, spreekt van een jaarlijksche komst en seend van den bisschop. Hebben wij hier te doen met een tijdelijk anderen toestand, of met eene onjuiste voorstelling, of moeten wij juist uit deze bepaling afleiden, dat het zoogenaamde Seendrecht van Paus Leo jonger is dan deze akte? Ik durf het niet beslissen.

²⁾ Reeds nu merk ik op, dat deze regeling *hier* niet alleen staat. In 1392 werd er een proces gevoerd tusschen den aartsdiaken van Xanten en den pastoor te Kempen over de vraag, wie hunner jaarlijks (op den 8en Februari) den seend mocht houden in de kerk aldaar. Het vergaderde volk verklaart: quod ipsi neglexerint umquam aliam vel alios, preterquam pastorem suum pro tempore ecclesie Kempensis.... in ipsa ecclesia sancte synodo presedisce quando utique ipsi semper eidem pastori.... et nulli alteri in celebratione dicte synodi assedissent, ac eidem in accusationibus suis alias omnimodo paruissent.

³⁾ Richter-Dove-Kahl, Lehrb. des Kirchenr. 600 n°. 15. 880, 1311.

bisschops komst ter rechtspraak heeft willen beperken, zooals men des graven komst deed. En men kan hiervoor goeden grond hebben gehad in de kosten, die 's bisschops seendreis meebracht. Hij kwam met een grooten stoet en teerde op kosten der parochianen, voor zoover niet deze verblijfkosten voor eene vaste belasting (onder den naam b.v. van obsonium) waren afgekocht.

Om op de Friesche bepaling terug te komen, zij leert, dat de proosten, of proosten en dekens wel *aanspraak maakten* op het houden van den seend in de niet-bisschoppelijke jaren. Waarvoor anders de tegenstelling.

En weldra hebben de dekens zelfs overwonnen.

Reeds in de andere stukken van het oude Friesche Seendrecht wordt telkens verondersteld, dat de deken seend houdt in de drie *niet* bisschoppelijke jaren.

Maar — en dit treft ons opnieuw — in die drie jaren is dan de deken de vertegenwoordiger van den bisschop, niet van den proost. § 1 van het Seendrecht ¹⁾ zegt, dat de bisschop zelf zal komen tot het houden van zijn seend, of een choorbisschop zenden met brief en zegel en met een „guldene fingerlijn”. Deze zal dan allereerst seendrecht doen over allen „deer di decken wrherig brocht haet tria jeer ende nioghen sinden”, en § 2 vervolgt „als die biscop tree dagen sindet haet, so schil hi setta ene decken, ende hem sijn ban bifella bi trim schillinghen” ²⁾.

Bij deze regeling, drie jaren voor den deken en het schrikkeljaar voor den bisschop, is het gebleven.

Wij mogen ons niet op een dwaalspoor laten brengen hierdoor, dat de bisschop in 1327 iemand aanstelt tot „officialium nostrum foraneum seu decanum christianitatis” in het deken-schap Bolsward voor het schrikkeljaar 1328 en de drie volgende jaren. Hij erlangt de macht namens den bisschop

¹⁾ Richthofen, Rq. 402.

²⁾ Vergel. verder over de berechting der overhoorigen ald. § 14. De deken moet (§ 1 ald.) zijn „fri, freesch end veelre berthe boren, ende syn ryed ende syn riucht onforloren, ende enis leka soen”.

„cognoscendi, inquirendi, diffiniendi, decidendi et exequendi, nec non jurisdictionem et censuram ecclesiasticam exercendi. . . . prout ad nos, . . . officiales seu decanos nostros ibidem pertinent”. Maar wij mogen hieruit niet afleiden, dat uitoefening van hetzelfde gezag door den bisschop of zijn officiaal in alle jaren regel is. Immers, waarvoor hier dan gesproken van het schrikkeljaar en de drie volgende jaren. Dit wijst toch op een onderscheid. En men bedenke wel, de rechtsmacht van den bisschop in zijn jaar is een andere dan die van den deken in zijne jaren, omdat deze toch nooit *als deken* de „casus episcopales” berecht. Duidelijk komt dit uit in de akte van 1330 waarbij de bisschop aan den rector van St. Vitus te Leeuwarden de casus episcopales opdraagt „et commisit ei officium decanatus usque ad annum bissextilem proximum” ¹⁾.

Ook nu weer treft het ons, dat in 1327 en 1330 de deken de vertegenwoordiger van den bisschop is, een feit, dat ook al weder in strijd is met de bewering, dat het houden van den seend om de vier jaren door den bisschop, met de verdeling der inkomsten samenhangt. Het kan ook onze aandacht niet ontgaan, dat in de rekening van 1326 ontvangsten in de dekanaten van Westergo voorkomen, „tam de jurisdictione, quam de anno bissextili” ²⁾.

Eerst in 1337 blijkt van het recht van den aartsdiaken van St. Jan in de drie *niet*-schrikkeljaren. Er is dan een geschil over de grenzen van de bisschoppelijke en de archidiaconale macht. Dit wordt bijgelegd bij een verdrag, dat omtrent ons onderwerp o. a. inhoudt, dat de aartsdiaken zal hebben de strafrechtspraak in en buiten den seend in de *niet*-schrikkeljaren. ³⁾

En latere bronnen bevestigen de duurzame werking van dit verdrag. Zoo het Leeuwarder Seendrecht van 1412 ⁴⁾ § 1. De deken zal de dekanie ontvangen van den bisschop of van den

¹⁾ Reg. en rek. I, 337.

²⁾ Ald. Inl. LXXXIX en I, 523.

³⁾ Versl. Rbr. IV, 281.

⁴⁾ Richthofen, Rq. 459.

proost naar hunne jaren. Uit § 3 blijkt dan verder dat er één bisschopsjaar is tegen drie gemeene jaren ¹⁾.

Het reeds vroeger vermelde handschrift uit de 16de eeuw leert ons, dat het gerechtsgezag van den aartsdiaken in Westergo grooter was, dan in Holland. Niet slechts — wij zagen het reeds — berechtten in Friesland de dekens — dus ook zijne dekens — de zaken van huwelijk, scheiding en verbreking van samenwoning, die zij in Holland slechts instrueerden, maar de commissaris-generaal door den aartsdiaken in zijne drie jaren jaarlijks naar Westergo gezonden, berechtte er ook de „*crimina enormia et atrocita*”, eigenlijk „*casus episcopales*”.

Zooals wij zagen, wilde men naar het oudste Seendrecht van berechting door creaturen van bisschop of proost buiten het schrikkeljaar niet weten. Zoo men zich hierbij later heeft neergelegd, dan heeft men zich toch zijn overwegenden invloed op de keuze der rechtsprekende dekanen voorbehouden, of trachten voor te behouden.

In 1551 beklaagt de Landdag zich over den geestelijken commissaris Lindanus en verwijt hem onrechtmatige inmeniging in de geestelijke rechtspraak ²⁾. Zoo o. a. (art. 2), dat hij zich de judicatuur aanmatigt van zaken, die „van olts de deekens toebehoorden, in elx heuren sindstoel van de capitularen verkooren”; (art. 3), dat hij zich veroorlooft te bekleeden „de dekenye van Leeuwardera sindstoel” tegen wil en consent van de capitularen, die eenen bekwamen priester uit hun midden als deken hebben gekozen; en (art. 5) dat hij, als hij al de geëligeerde dekens commissie geeft, de judicatuur der voornaamste zaken aan zich houdt.

De hertogin-regentes antwoordt, dat de commissaris den bisschop en den aartsdiaken representeert, en dat hij ontkent, tegen de oude costumen te handelen.

Zonder te beslissen, of dit inderdaad het geval was, mogen wij constateeren, dat de Friesche Staten voor oud recht verklaarden, dat de gewone geestelijke rechtsmacht slechts mocht

¹⁾ Zie ook Kerkel. Oudh. V, 65.

²⁾ Charterb. v. Friesland, II, 241.

worden uitgeoefend door de dekenen en dat de commissie als deken slechts mocht worden uitgereikt aan hen, die daartoe door de gezamenlijke priesters werden verkozen.

§ 6. In Westfriesland behoorde, als ik wel zie, het geheele geestelijke gerechtsgezag aan het *kapittel* van Sint Maarten.¹⁾ Bisschop Godebald toch schonk die „*ecclesiae beati Martini*”. Dekenen en kapittel mochten een *proost van Westfriesland kiezen*.²⁾

Deze benoemde meestal weer een deken; niet altijd echter was hij het, die de benoeming deed. In 1356 was het het kapittel, dat den landdeken benoemde³⁾, in 1475 deden het deken en kapittel en de proost van Westfriesland te zamen⁴⁾. Maar meestal deed het naar allen schijn de proost. Als b. v. in 1459 Peter Milet door deken en kapittel tot proost van Westfriesland benoemd wordt, erlangt hij uitdrukkelijk de macht „*unum vel plures decanum vel decanos in praepositura nostra Westfrisie constituere*”. „*Unum vel plures*”, intusschen wij vinden, voor zoover mij bekend, nooit meer dan één genoemd⁵⁾. Soms draagt hij evenals in Holland den titel van „deken of provisor”⁶⁾.

Het kapittel en als zijn vertegenwoordiger de proost van

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I, 74; Aanb. Kerkel. Oudh. 445 (Extract van 1495 uit het Liber Camerae).

²⁾ Deze wordt voorgesteld als officiaal van het kapittel. Een extract uit het Liber Camerae van St. Maarten van 1495 van de aanstelling van den proost sprekende, zegt: „*et talis officialis capituli praepositus Westfrisiae appellatur*” (Aanb. Kerkel. Oudh. 452).

³⁾ Aanb. Kerkel. Oudh. 433.

⁴⁾ Ald. 452.

⁵⁾ Hij komt dikwijls in de handvesten voor, b. v. Grootebroek 1404, 1433 (Handv. v. Medembl. 19, 20), Hoorn 1424 (Handv. v. Alkm. 89), Enkhuizen 1433 (Handv. v. Enkh. 24), Westwoud 1433 (Handv. v. Medemblik 37), Accord van den deken met de justiciablen 1534 (Handv. v. Alkmaar 98, Matthaeus de Nobil. 396).

⁶⁾ Aangeh. Handv. In het handvest van Westwoud van 1413 (Handv. v. Medembl. 35) wordt gesproken van „den *professor* van Friesland noch zijn deeken”, dit zal wel moeten zijn „den *procest* van Fr. . . .”

Westfriesland erlangen de bevoegdheid om *alle bisschoppelijke rechten* uit te oefenen. De proost mag „*clericos et laicos corrigere modis de jure debitis et consuetis*”, en „*in septennio bis exercere sua synodalia, multas et poenas suscipere et absolvere delinquentes*”¹⁾.

„In septennio bis”. Wij weten, dat die uitdrukking elders wordt gebruikt voor „elk schrikkeljaar”; b. v. in het register der opbrengsten in Drente, waar van de precaria gezegd wordt, dat men ze geeft „elcke schultjaer” (= loopjaer) „toe weten alle zeven jaer tweemaal”²⁾.

De bisschop draagt over, *zijn gezag*. Wij mogen dus uit de akte afleiden, ook in verband met hetgeen wij elders zien, dat de seend in Godebald's tijd alleen in de schrikkeljaren werd gehouden *door of vanwege den bisschop*.

Hiermee stemt ook overeen, wat wij weten van het geestelijke gerecht op Texel. Het privilege van 1401 verzekert toch den ingezetenen aldaar „datse die *provisoren* binnen noch buten onsen lande van Texel niet verder dagen en sullen dan tot haren zeenten. Ende die *provisoren* sullen die zeenten besitten binnen denselven onsen lande *om die zeven jaer twee werven*”³⁾. Provisor heette, naar ik vroeger ten aanzien van Holland opmerkte, in het bijzonder de vertegenwoordiger van den bisschop. Is dit ook hier de zin van het woord, dan zegt het handvest ons, dat *de bisschop* door zijn vertegenwoordiger alleen in de schrikkeljaren seend hield. Zoo is het vermoedelijk ook in Westfriesland in het algemeen geweest. En *deze* macht heeft dan bisschop Godebald aan het kapittel van St. Maarten overgedragen.

Maar hoe was het nu in de drie tusschenjaren? Had het kapittel al vroeger de jurisdictie in die drie jaren? Hiertegen pleit reeds dat van dat vroegere gezag wordt melding gemaakt, noch in de aangehaalde akte, noch in het „*Liber Camerae*”

¹⁾ Zijn groot gezag spreekt ook hieruit, dat hij elke 7 jaar een wĳbisschop mag meebrengen, met wien hij dan de emolumenten voor zijne verrichtingen deelt.

²⁾ Zie hiervóór bl. 21.

³⁾ Priv. en Handv. van Texel bl. 16.

van St. Maarten".¹⁾ Maar bovendien — en dit schijnt mij afdoende — in het privilege van Graft van 1404²⁾ wordt gezegd dat de „deeecken ende provisoor" de kerk aldaar niet meer mag visiteeren dan „tot rechter zeente, dat is te weten binnen zeven jaren twee werff". Dit sluit dus een zeend ook van wege den proost in de andere jaren uit.

Het is mogelijk, dat in Westfriesland te eeniger tijd, evenals in Middenfriesland tusschen de bisschopsjaren in de pastoors zeend hebben gehouden, maar bewijzen hiervoor heb ik niet gevonden.

Wat den omvang der bevoegdheid van het seendgerecht betreft, over de eindbeslissing in matrimoniaale zaken moest eerst het advies van deken en kapittel worden gevraagd.³⁾

§ 7. Omtrent „Waterland en den Zevanc" hebben wij slechts één bericht in de Hollandsche grafelijkheidsrekeningen over 1344—45⁴⁾, volgens hetwelk „vander Zeendye" aldaar de deken de helft beurt, de graaf en Jan van Persijn ieder $\frac{1}{4}$.

Daar deze rekening niet loopt over het volle schrikkeljaar 1344 en over een deel ook van 1345, kunnen wij uit de verantwoording van de helft der seendenpenningen aan den deken niet met volle zekerheid besluiten, of de bisschop ook hier — evenals in Westfriesland — zelfs in de schrikkeljaren geen seend hield, of deed houden.

§ 8. Wat de Veluwe, het geestelijk gebied van St. Pieter betreft, zijn wij, voor zoover ik weet, ook zeer gebrekkig ingelicht. Wij weten slechts uit de hiervóór aangehaalde akte van 1436⁵⁾, dat de aartsdiaken den deken aanstelde. De akte maakt bovendien m. i. waarschijnlijk, dat de aartsdiaken er

¹⁾ Aanb. Kerkel. Oudh. 445.

²⁾ van Mieris III, 788.

³⁾ Aanb. Kerkel. Oudh. 439. In zoover dus overeenstemming met Holland en Zeeland meer dan met Friesland.

⁴⁾ Grafel. rek. Holland I, 329, eene rekening loopende over het tijdvak 18 Aug. 1344 tot 30 Mei 1345.

⁵⁾ Aanb. Kerkel. Oudh. 356; zie hiervóór bl. 75.

alle jurisdictie had, in *alle* jaren, ook de schrikkeljaren. Immers, zooals wij zagen, bevat zij eene bijzondere regeling voor de vier eerstvolgende jaren en verder eene overdracht der jurisdictie aan het kapittel voor den verderen levenstijd van den contracteerenden proost. Welnu, de aan te stellen officiaal en deken zullen zweren, dat zij de jurisdictie *die vier jaar* trouw „verwaren” zullen, dus ook in het schrikkeljaar. Zoo zou niet zijn gesproken als de bisschop in dit jaar den deken zette. Verder wordt bepaald, dat de officiaal en de deken geene „grote excessen” zullen corrigeeren buiten consent van proost, deken en kapittel. Dat zullen wel „enormia delicta” zijn, „casus episcopales” dus, en wij mogen alzoo besluiten, dat ook de berechting van deze en dus de geheele bisschoppelijke rechtsmacht hier op den aartsdiaken was overgegaan.

§ 9. Ten aanzien van de regelen, geldende in het gebied van den proost van St. Marie hebben wij vooral berichten uit Drente.

Wij mogen hieruit afleiden, dat daar in de 14de eeuw in hoofdzaak dezelfde machtsverdeeling bestond, als in Westergo naar de regeling van 1337.

De rechtspraak was er in handen van een deken, dit heb ik boven reeds opgemerkt.

In 1344 belooft de bisschop, een binnen de grenzen van Groningen, Go en Wold en Drente resideerenden deken te zetten „potestatem et mandatum *in casibus nostris episcopalibus habentem*”. ¹⁾ Maar deze ontleent zijn gezag — behalve voor speciale bisschoppelijke zaken — niet alle jaren aan den bisschop. Dit blijkt uit den Seendbrief van 1332 ²⁾, die is opgesteld op initiatief van „Frethericus de Rodlo” en „Frethericus de Northlare” ³⁾ — blijkbaar dekens, want zij spreken van

¹⁾ Gron. Oorkb. I, 266.

²⁾ Drentsche Rbr. 11.

³⁾ Het is mij niet geheel duidelijk, waarom hier deze twee dekens optreden. Een lijst der dekens 1301—1598 vindt men bij Magnin, Kerkel. gesch. v. Dr., Bijl. bl. 52.

„eximii decani antecessores nostri”. Deze nu zeggen te zijn „firmati et roborati auctoritate domini episcopi Traiectensis in anno suo et domini praepositi Sancte Marie in annis communibus”.

Ongetwijfeld is het bisschopsjaar ook hier het schrikkeljaar ¹⁾ en kwam oudtijds de bisschop dan zelf seend houden. Naar oorkonden van 1328, 1344 en 1380 ²⁾ zijn die van Drente aan den bisschop in elk schrikkeljaar eene precaria schuldig, mits hij deze zelf kome vragen „in Hulsforde vel in Biscopesberge”. Hij komt er dan blijkens dezelfde akten recht spreken. En het is opmerkelijk dat naar art. 49 van het Seendrecht van 1451/54 in de schrikkeljaren alle dubbele bannen verdubbeld worden ³⁾; dit hangt naar alle waarschijnlijkheid wel hiermee samen, dat in die jaren door of namens den bisschop zelven wordt recht gesproken.

§ 10. Onze berichten over de organisatie der rechtspraak in de diocese Luik zijn van jonge dagteekening. Wel weten wij, dat de macht van de aartsdiakens tegenover den bisschop hier niet gering was. Een breve van 22 Dec. 1517 door Paus Leo X aan de aartsdiakenen van Hespengouw en van Kempenland gegeven, ontzegde den bisschop de macht, de rechten der aartsdiakenen te beperken. ⁴⁾

Wij mogen aannemen, dat er ook hier een tijd is geweest, waarin de bisschop zelf in de schrikkeljaren den seend kwam houden. Het valt n. l. af te leiden uit het feit, dat hem eens in de vier jaar het obsonium — oorspronkelijk eene vergoeding voor verblijfskosten bij de visitatie — werd betaald. ⁵⁾

¹⁾ Met het oog op de terminologie, hierboven voor Holland aangewezen, verdient het wellicht de aandacht, dat in 1368 gesproken wordt van „*prioris decanatus Drenthiae sub anno bissextili*” (Gron. Oorkb. I, 409).

²⁾ Gron. Oorkb. I, 223, 268, II, 50. Hiermede stemt overeen, dat de rekening van den officiaal van 1336 (Reg. en reken. 523) restanten „*de anno bissextili*” in Drente vermeldt. Zie ook hiervoor bl. 22.

³⁾ Drentsche Rbr. bl. 63.

⁴⁾ J. Habets, Gesch. v. h. bisd. Roermond I, 261.

⁵⁾ Schutjes, Gesch. v. h. bisd. 's Hertogenbosch I, 25, Stat. Archid.

In den regel werden echter de seenden gehouden door de aartsdiakens of de landdekenen.¹⁾

Naar ik gis, heeft ook in die deelen van Nederland, die tot de diocese Keulen behoorden in vroeger tijd de aartsbischof zelf den seend gehouden in de schrikkeljaren. Immers in 1117 treffen wij in het dekanaat Nijmegen een census aan, de quarto in quantum semper annum aan den bisschop te betalen.²⁾

Later, in de tweede helft der 13de eeuw zien wij kerken in het schrikkeljaar schatting betalen aan den aartsdiaken van Xanten.³⁾ En dan is hij het ook, die in de schrikkeljaren rondgaat om de „crimina enormia” te berechten. Althans het provinciale concilie van 1536 zegt „ex vetustissima quadam inquirendorum criminum formula relictum est, ut archidiaconi anno bissextili circumeant, et peccata enormia emendent”.⁴⁾

En behoudens de rechtsmacht van den aartsdiaken over de

Campinae 1612, c. 66, Stat. Archidiaconatus Hasbaniae 1612, Manigart, Prax. Past. III, 330, 354.

¹⁾ Pouillet, Hist. Pol. nation. I, 256, Journal histor. et littér. I, 447, 576.

Deer. Syn. dioec. Leod. 1618, II, c. 7, III, c. 2 (bij Manigart Prax. past. III, 237). Dat in de diocese Luik de dekenen werden gekozen door de pastoors van het dekanaat, wordt door verschillende schrijvers gezegd (De Ridder in Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique I, 248, Journ. hist. et litt. I, 579, Sohet, Instituts I, 88), het is mij echter voor de middeleeuwen niet uit stellige bewijspplaatsen gebleken. Wel was het zoo in het aartsdiakonaat Henegouwen naar de statuten van 1702 (Manigart, Prax. Past. III, 363), en dit is de eenige bewijspplaats, waarop de schr. in het Journal zich beroept.

²⁾ Sloet, Oorkb. 223.

³⁾ Ald. 720.

⁴⁾ Conc. 1536, XIV, c. 21. Binterim u. Mooren, I, 39, Stat. seu deer. col. 407. De aartsdiaken, maar niet in het geheele aartsdiakonaat heeft de proost die functie. Vijf parochiën staan onder het aartsdiakenschap van den deken van het kapittel.

Binterim u. Mooren t. a. p. II, 4 deelen uit een oud register het volgende mede: „Omnes ecclesiae supradictarum decanatum sunt sub jurisdictione illustris praepositi Xantensis. Sequentes vero sunt sub jurisdictione decani (volgen de namen) in quibus decanus utitur jurisdictione spirituali ordinaria et sunt sub illius archidiaconatu.”

zware misdaden, ¹⁾ houden de landdekens hun seend jaarlijks. Immers de synodale statuten van het aartsdiakonaat Xanten van 1393 zeggen ²⁾: Habet decanus praesidentiam sanctae synodi in anno bissextili per decanatus archidiaconatus Sanctens in omnibus ecclesiis, in quibus ab antiquo consuevit celebrari et quoscumque excessus accusatos corrigere.

Item habet decanus singulis annis praesidentiam sanctae synodi in ecclesiis, capellis et cameris sui decanatus et excessus quoscumque accusatos corrigere.

Vat ik het dus wel, dan heeft de landdeken het recht om *buiten* de schrikkeljaren overal zijn seend te houden, en *in* de schrikkeljaren daar, waar dit hem van ouds toekomt, dus niet in *alle* kerken.

In deze diocese en met name in het aartsdiakonaat Xanten — hieraan valt niet te twijfelen — werden de landdekens gekozen door de pastoors ³⁾. Voor Xanten in het bijzonder blijkt het uit de statuten van 1393 ⁴⁾.

§ 11. Eindelijk het bisdom Munster. ⁵⁾

In de Nederlandsche streken, die hiertoe behoorden, kwam in de 13de eeuw de bisschop zelf bij herhaling recht spreken, seend houden. Emo deelt ons in zijn kroniek op het jaar 1220 mede: „dominus Theodoricus episcopus III intravit partes Frisie. Qui cum multis veniens, multis eguit, et dixit ad se pertinere quaestum synodalem negociorum illius anni, cujus ipse tenetur facere visitationem” ⁶⁾. In sommige jaren — wij

¹⁾ Immers de statuten van het aartsdiakonaat Xanten van 1393 zeggen: habet decanus corrigere excessus et reformare mores suorum pastorum et aliorum subditorum, nisi tales excessus fuerint, qui specialiter Reverendissimo aut archidiacono fuerint reservati (Binterim u. Mooren t. a. p. II, 248).

²⁾ Binterim u. Mooren, II, 260.

³⁾ Kersten, Journ. hist. et litt. I, 577. Binterim u. Mooren, II, passim.

⁴⁾ Binterim u. Mooren, t. a. p. II, 247.

⁵⁾ Zie over de officialen in het Friesche deel van het bisdom Munster N. Hilling, Die Officielle der Bischöfe von Halberstadt (1911) bl. 49.

⁶⁾ Kron. van Emo en Menko. Uitg. Hist. Gen. 77. — Deze plaats is —

mogen zeker wel zeggen, in de schrikkeljaren — is hij hiertoe dus *gehouden*. Maar in andere was hij *gerechtigd*, en hij maakte van zijn recht somtijds gebruik. In 1242 hield hij den seend te Loppersum ¹⁾; in 1283 deed hij het „secundum consuetudinem antiquam et probatam” te Uskwerd, te Loppersum en te Farnsum ²⁾.

Intusschen, hij heeft er ook zijne vertegenwoordigers, die het zoo noodig voor hem doen. Zij schijnen aanvankelijk dekens geheeten te hebben; in de aangehaalde kroniek is in 1231 sprake van den deken van Uskwerd, in 1233 en 1271 van dien Farnsum, in 1283 van dien van Loppersum ³⁾.

Later dragen zij den titel van proost, voeren zij het gezag alsof het hun in eigen naam toekwam en vererven het op hunne zonen, somtijds ook op onwettigen. Zij zijn dan zelfs meestal geene geestelijken ⁴⁾.

Wij vinden de proosten van Loppersum ⁵⁾, van Farnsum ⁶⁾, van Hummersum ⁷⁾ genoemd. Onder elke proostdij behoorden meer seendstoelen, kerkelijke gerechtsplaatsen, b.v. onder die van Hummersum vroeger 11, later — in de 15de en 16de eeuw — 10.

In handen dezer proosten was voor een groot deel de geestelijke rechtspraak. In 1392 verklaarde de officiaal van den Munsterschen bisschop voor Friesland, dat de proosten van

zooals men ziet — eene bevestiging van hetgeen ik hierboven (bl. 86) opmerkte, dat de komst van den bisschop om recht te doen, groote kosten meebracht. Trouwens wij weten, dat in het bisdom Luik in 1288 werd bepaald, dat de aartsdiakens met niet meer dan 7 en de dekens met niet meer dan 2 paarden mochten komen. Ook van hen vreesde men noodelooze weelde en kosten (Cout. du Pays de Liège I bl. 445).

¹⁾ Kron. ald. 185.

²⁾ Kron. ald. 246.

³⁾ Kroniek t. a. p. 123, 126, 239, 246.

⁴⁾ De bisschop voelde wel, zegt de aangehaalde kroniek bl. 240, „jurisdictionem suam et suorum officialium annihilari”, maar hij was niet bij machte, een einde aan den onwettigen toestand te maken.

⁵⁾ Gron. Bijdr. (Aeker Stratingh e a.) III, 165.

⁶⁾ Ald. III, 164.

⁷⁾ Ald. III, 188.

Hummersum van ouds alle zaken berechtten, die in de proostdij ¹⁾ ten geestelijken rechte behoorden ²⁾).

Eene verklaring der grietmans van Langewold van 1466, welke zegt, dat de proost van Hummersum van ouds recht doet tusschen geestelijken en leeken en ook in zaken van echtschap en absolutie geeft van doodslag en verzuimen van kinderen, voegt er alleen deze restrictie bij ³⁾, dat de officiaal van Friesland in deze proostdij geene andere macht heeft, dan de *wroeging van de priesters* te ontvangen in den seend te Hummersum ⁴⁾).

Ook de proost van Farnsum berechtte alle zaken van geestelijke competentie. Intusschen, de proostdijen namen niet het geheel gebied in. Wij zouden dit al weten uit den Fivelgoër Seendbrief van 1406 ⁵⁾ waar wij in § 1 lezen, dat alle luiden den officiaal van Munster terecht zullen staan in *zijne* seendstoelen, en den proosten in de *hunne*. Er zijn dus seendstoelen, aan den officiaal voorbehouden. En dit wordt elders bevestigd. De Seendbrief in 1393 door rechteren en meente van Oosterambt met rade van verschillende priesters vastgesteld ⁶⁾ zegt, dat alle luiden den officiaal van Munster terecht zullen staan in zijnen rechtstoel te Uskwerd. En uit het bekende Indult van Loppersum ⁷⁾ blijkt, dat de parochiën Loppersum, Zeerijp. Leermens, Zande, Eenum, Wirdum en Garrelsw eer, niet zijn onderworpen aan de geestelijke jurisdictie van den proost.

¹⁾ Deze omvatte Langewold, Fredewold en Achtkarspelen.

²⁾ Gron. Bijdr. III, 157. Tot hunne competentie behoorde, omdat zij leeken waren, niet de berechting der geestelijken.

³⁾ Gron. Bijdr. III, 163.

⁴⁾ De proost van Hummersum moest in persoon den seend houden (Seendr. Achtkarspelen 1395, Gron. Oorkb. II, 188). Die van Farnsum mocht zich doen vertegenwoordigen. Bovendien mocht hij zaken beneden de 4 Rijnsc he guldens, die op de seenden niet konden worden afgedaan, ter berechting opdragen aan eenen commissaris (Seendr. Wold-Oldambt 1463. Gron. Bijdr. III, 164).

⁵⁾ Richthofen, Rq. 309.

⁶⁾ Gron. Oorkb. II, 154.

⁷⁾ Gron. Bijdr. III, 165.

Excessen, daar voorvallende, worden berecht door den officiaal of zijnen commissaris ¹⁾).

§ 12. In het vorige heb ik bij herhaling in het algemeen gesproken van de zaken van geestelijke competentie. In tal van rechtsbronnen worden ons zaken genoemd, die hiertoe worden gerekend; niet altijd zijn het dezelfde, en omdat niet altijd is bedoeld eene alles omvattende lijst te geven, en omdat inderdaad de omvang der bevoegdheid niet volkomen vaststond en hier en daar verschilde.

Het zij mij vergund, hier eene lijst in te voegen van de zaken, die tot de kerkelijke competentie gebracht worden.

Vooreerst behooren hiertoe enkele zaken op grond van de hoedanigheid der gedaagden, of der partijen.

1°. die tegen geestelijken ²⁾.

2°. die tegen kruisvaarders ³⁾.

3°. die tegen weduwen en weezen, of zelfs die, waarin deze partij waren ⁴⁾.

In de tweede plaats kon de bevoegdheid der geestelijke

¹⁾ Naar ik vermoed, kon ook de proost zijn commissaris zijn.

In 1391 zien wij den officiaal de handhaving van eene akte, die hij bekrachtigt, opdragen aan den proost van Hummersum (Gron. Oorkb. II, 134). Deze draagt, weer als „commissaris reverendi domini officialis” de afkondiging dier bekrachtiging op aan twee pastoors (ald. 135), en verklaart eindelijk na afloop van den gestelden termijn de bekrachtiging onaantastbaar (ald. 136).

²⁾ Seendr. Drente 1332, § 3 (Dr. rbr. 12), Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 24 (ald. 5), Winhoff-Chalmot 364, Statuten Keulen—Utrecht 1266—1332 c. X—XII (Bondam Ch. 569), Decisie Karel V 1539 (Matthaeus de Nob. 387, v. d. Water, II, 983), Statuten Utr. Syn. 1209—1233 a. 1—3 (Bondam Ch. 307), mijne aant. op De Groot's Inl. bl. 61, Concord. 1434 a. 2 (Noordkerk, Handv. v. Amst. I. 98), Matthaeus, de jure glad. 467.

³⁾ C. 5, X. II, 2 (1180). In speciaal Nederlandsche rechten heb ik dezen regel niet aangetroffen.

⁴⁾ C. 11, 15, X. II, 2, Seendr. Drente 1332 § 3 (Dr. rbr. 12), Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 24 (ald. 53), vgl. Landr. v. Buddinge en Haakswold 1428 a. 42 (ald. 164).

In andere provinciën zien wij bij herhaling zaken o.a. van weeskinderen voor den hooger wereldlijken rechter gebracht.

gerechten haar grond vinden in den aard van het geschil of het misdrijf, dat te berechten viel.

Op dezen grond kwamen voor de geestelijke gerechten de navolgende burgerlijke zaken:

1°. De zaken van geestelijken, hunne dienaren en kosters, om beneficiën of praebenden of andere vorderingen, hun in hunne qualiteit toekomende ¹⁾).

2°. Die van kerkmeesters om der kerken (var. „der boken”) schuld ²⁾).

3°. Die over kerkstoelen, „kerectune, dodengrave, reweghe”, m. a. w. dus betreffende het toebehooren van kerken en kerkhoven ³⁾, en ook die rakende het onderhoud hiervan ⁴⁾).

4°. Die betreffende het patronaatrecht ⁵⁾.

5°. Die over „cruicegelde” ⁶⁾.

6°. De quaestiën van huwelijk en trouwbelofte en van huwelijksvoorwaarden in zoover zij met de geldigheid van het huwelijk samenhangen ⁷⁾.

7°. Scheiding van tafel en bed ⁸⁾.

8°. Vragen van maagschap, wettigheid en onwettigheid ⁹⁾.

¹⁾ Seendr. Drente 1332 a. 3 (Dr. rbr. 12), id. Rud. v. Diepholt a. 24 (ald. 53), Friesch Seendr. Paus Leo § 8 (Richthofen, Rq. 406), Geldersche decl. 1441 (Nijhoff, Ged. IV, 198, Pontanus, hist. 478).

²⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 24 (Dr. rbr. 53). Is boekschuld de ware lezing, dan is vermoedelijk invordering van legaten bedoeld (Rgel. Mag. VII, 517).

³⁾ Seendr. Drente, Rud. v. Dieph. a. 25 (Dr. rbr. 53).

⁴⁾ Friesch Seendrecht § 3 (Richthofen Rq. 406), Oldenzaal (Arch. Aartsb. Utr. I, 10).

⁵⁾ Luik 1288, XVIII, 4 (Coutumes du Pays de Liège I, 457).

⁶⁾ Priv. Zierikzee 1297 (v. d. Bergh, Oorkb. II, 450).

⁷⁾ Seendr. Drente 1332 a. 5 (Dr. rbr. 12), Algem. Seendr. Westerl. Friesland § 16 (Richthofen Rq. 401), Concord. 1319 (Matthaeus, de jur. glad. 467), Ch. Wieringerland 1328 (v. Mieris, IV, 470), Zuid-Holland (ald. 502), Gelderland 1441 (Nijhoff, Ged. IV, 198), Geld. cancelarij-orde. 1547 a. 19 (Nijhoff, Reg. Hof IX), Oldenzaal (Arch. Aartsb. Utr. I, 7, 10), Luik 1288, XVIII, 4.

⁸⁾ Drente Seendr. Rud. v. Dieph. a. 44, 45 (Dr. rbr. 62) en mijne Aant. op de Inl. van H. de Groot 20.

⁹⁾ Luik 1288, XVIII, 4.

9°. Alimentatie van natuurlijke kinderen en vergoeding van kraamkosten ¹⁾).

10°. Zaken van testament ²⁾).

11°. Van tiendheffers om hun tiend ³⁾).

12°. Van tijsheffers om hun tijs ⁴⁾).

De strafzaken, waarover de geestelijke rechter oordeelde, waren in hoofdzaak de navolgende:

1°. Ketterij ⁵⁾).

2°. Heiligschennis ⁶⁾).

3°. Blasphemie ⁷⁾).

4°. Simonie ⁸⁾).

5°. Verstoring van de godsdienstoefening ⁹⁾).

6°. Schending van zon- en heilige dagen door arbeid of misdrijf ¹⁰⁾).

¹⁾ Drente Seendr. 1332 a. 4, Algem. Seendr. Westerl. Friesl. § 15 (Richth. Rq. 401), Lijst in versl. rbr. I, 93, art. 13, Maastricht 1407 (Habets, Gesch. v. h. bisdom Roermond, I, 603).

²⁾ Zoo algemeen wordt dit gezegd in Concord. 1319 (Matthaeus De jur. glad. 467), Lijst versl. rbr. I, 93 (a. 12), Schouwen 1297 (v. d. Bergh, Oorkb. II, 450), Wieringerland 1288 (v. Mieris IV, 470), Zuid-Holland 1414 (v. Mieris IV, 502), Leeuwarder Seendrecht 1412 (Richth. Rq. 459), Westfriesl. 1459 (Aanh. Kerkel. Oudh. 437). In Gelderland 1441 (Nijhoff, Ged. IV, 198, Pontanus, 479) wordt beperkter gesproken van zaken „*geesteliken testament anroerende*”; naar de Geldersche cancelarij-ordening van 1547 a. 20 (t. a. p.) zullen alle quaestiën van testament te landrecht beslist worden, behalve die over beschikkingen „*ad pias causas*” waarover de geestelijke of de wereldlijke rechter beslist bij praeventie.

Het Algem. Friesche Seendrecht § 7 (Richthofen, Rq. 406) spreekt slechts van actiën van priesters voor zielmissen.

³⁾ Seendr. Drente 1332 a. 3, id. Rud. v. Diepholt a. 23. J. Kusters, Het oude tiendr. (Diss. Leiden 1899) bl. 82.

⁴⁾ Seendr. Drente Rud. v. Diepholt a. 25.

⁵⁾ Maastricht 1407 (Habets Bisd. Roermond 604), Luik 1288, XVIII, 4.

⁶⁾ Concord. 1319 (Matthaeus de jur. glad. 467), Maastricht 1407 (Habets t. a. p.).

⁷⁾ Loppersum 1599 § 11 (Gron. Bijdr. III 169).

⁸⁾ Luik 1288, XVIII, 4.

⁹⁾ Seendr. Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb. II 189).

¹⁰⁾ Seendr. Drente Rud. v. Diepholt a. 31 (Dr. rbr. 55), Seendr. Bolsw. 1404 §§ 7, 17 (Richthofen Rq. 482), Leeuw. Seendr. 1412 §§ 11 en 12

7°. Misdoen van de wroegers (waarover later) om hunne wroeging ¹⁾.

8°. Niet verschijnen of niet getuigen in den seend ²⁾.

9°. Geweldpleging in kerken, op kerkhoven of op seendagen ³⁾.

10°. Geweldpleging tegen geestelijken of hun goed ⁴⁾.

11°. Heimelijk huwelijk ⁵⁾.

12°. Bloedschande ⁶⁾.

13°. Overspel ⁷⁾. Omtrent de grenzen van dit begrip, mag ik

(ald. 459), Seendr. Loppersum 1599 §§ 5, 9 (Gron. Bijdr. III. 168), Versl. Rbr. I 93 § 6, Seendr. Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb. II. 189), Oldenzaal-Twente (Arch. Aartsb. Utr. I. 10).

¹⁾ Algem. Westerl. Seendr. § 2 (Richthofen Rq. 401).

²⁾ Seendr. Drente Rud. v. Diepholt a. 29 (Dr. rbr. 55), Algem. Westerl. Seendr. § 19 (Richthofen Rq. 401), Seendr. Bolsward 1404 § 13 (Richthofen Rq. 482), Concord. Twente 1576 (Winhoff-Chalmot 530), Seendr. Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb. II. 189).

³⁾ Seendr. Drente 1332 a. 4 (Dr. rbr. 12), id. Rud. v. Dieph. a. 24 (ald. 53), Algem. Westerl. Seendr. § 7 (Richthofen Rq. 401), Seendr. Bolsward 1403 §§ 1, 11 (ald. 482), Seendr. Leeuwarden 1412 § 25 (ald. 459), Friesch Seendr. Paus Leo §§ 4, 5 (ald. 406), Concord. 1319 (Matthaeus de jur. glad. 467), Seendr. Loppersum 1599 §§ 3, 4 (Gron. Bijdr. III. 168), Seendr. Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb., II. 189), Versl. Rbr. I 93 § 9.

⁴⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 24 (Dr. rbr. 53), Friesch Seendr. Leo § 7 (Richthofen Rq. 406), Algem. Westerl. Seendr. §§ 8, 9 (ald. 401), Seendr. Bolsward 1404 § 31 (ald. 482), 1404, 1488 (Matthaeus de jur. glad. 467), Luik 1288 XVIII. 4, Concord. Twente 1576 (Winhoff-Chalmot 530).

⁵⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 40 (Dr. rbr. 60), Bolsward 1404 § 39 (Richthofen Rq. 482), Loppersum 1599 a. 1 (Gron. Bijdr. III. 168), Enkhuizen, Grootebroek, Westwoud 1433, Hoorn 1424 (Handv. Enkh. 24, 20, 37, 89), Oldenzaal (Arch. Aartsb. Utr. I. 10).

⁶⁾ Drente 1332 § 6 (Dr. rbr. 12), id. Rud. v. Dieph. a. 29 (ald. 55), Friesch Seendr. Leo § 18 (Richthofen Rq. 406), Westerl. Sr. § 4 (ald. 401), Bolsward 1404 § 25 (ald. 482), Leeuw. Sr. 1412 § 25 (ald. 460), Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb. II. 189), Loppersum 1599 a. 1 (Gron. Bijdr. III. 168), Twente 1576 (Winhoff-Chalmot 531), Versl. Rbr. I. 93 § 2, Arch. Aartsbisd. Utr. I. 10.

⁷⁾ Drente 1322 a. 6 (Dr. rbr. 12), id. Rud. v. Dieph. a. 29 (ald. 55), Friesch Sr. Leo § 22 (Richthofen Rq. 406), Westerl. Sr. § 11 (ald. 401), Bolsward 1404 §§ 21, 22, 23 (ald. 482), Sr. Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb.

hier eene opmerking invoegen. Het is bekend, dat de oud-Germaansche opvatting wel de vrouw, niet den man tot huwelijksrouw verplichtte. De kerk legde de verplichting aan beide echtgenooten op. Hoeveel moeite het haar echter kostte, hare meening te handhaven, blijkt onder anderen wel hieruit, dat nog in 1347 eene beslissing van bisschop Jan van Arkel noodig was, om uit te maken dat niet slechts gemeenschap van de „conjugata cum soluto” overspel was, maar ook „propter peccati communionem et malitiae paritatem non conjugatam cum conjugato adulterium committere”¹⁾.

14°. Het gescheiden leven („entwee sitten”, „offsittinge”) van echtgenooten²⁾.

15°. Concubinaat³⁾.

16°. Hoererij⁴⁾.

17°. Ontucht met geestelijken of gewijden⁵⁾.

18°. Verkrachting⁶⁾.

19°. Sodomie en bestialiteit⁷⁾.

20°. Woeker en weddingenschappen, een enkele maal ook het houden van „dobbelscholen” (speelhuis) — dat echter elders, zooals men weet, een recht was, bij monopolie door de grafe-

II. 189), Loppersum 1599 a. 1 (Gron. Bijdr. III. 168), Twente 1576 (Winhoff-Chalmot 531), Concord. 1319 (Matthaeus de jur. glad. 467), Zuid-Holland 1414 (v. Mieris Ch. IV. 101), Versl. Rbr. I. 93 § 1, Oldenzaal (Arch. Aartsb. Utr. I. 10), Maastricht 1407 (Habets Bisd. Roerm. I 602), Luik 1288 XVIII. 4.

¹⁾ Batavia Sacra 191.

²⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 29 (Dr. rbr. 55), Achtkarspelen 1395 (Gron. Oorkb. II. 189), Loppersum 1599 a. 1 (Gron. Bijdr. III. 168), Oldenzaal (Arch. Aartsb. Utr. I. 10).

³⁾ Dr. Seendr. Rud. v. Dieph. a. 29 (Dr. rbr. 55), Loppersum 1599 a. 14 (Gron. Bijdr. III. 169), Twente 1576 (Winhoff-Chalmot 531), Oldenzaal (Arch. Aartsb. Utr. I. 10), Versl. Rbr. I. 93 § 10.

⁴⁾ Westerl. Seendr. § 1 (Richthofen Rq. 401), Bolsward 1404 § 19 (ald. 482), Leeuwarden 1412 § 20 (ald. 460), Loppersum 1599 a. 1, Twente 1576 (t. a. p.), Oldenzaal (t. a. p.), Maastricht 1407 (t. a. p.).

⁵⁾ Sr. Leeuwarden 1412 § 25.

⁶⁾ Bolsward 1404 § 38, Achtkarspelen 1395, Loppersum 1599 a. 12, Versl. Rbr. I. 93 §§ 3, 10.

⁷⁾ Friesch Seendr. Leo § 17, Sr. Leeuwarden 1412 § 25.

lijkheid verleend, — of het omgaan met kwade teerlingen ¹⁾.

21°. Roofverkoop (dardanariaat) ²⁾.

22°. Waarzeggerij ³⁾.

23°. Toovenarij ⁴⁾.

24°. Reeroof ⁵⁾.

25°. Geweld tegen ouders ⁶⁾.

26°. Veronachtzamen van kinderen, niet slechts het doodliggen en het „versuimen” in water en vuur, maar ook het laten opgroeien in ontucht, moedwil en goddeloosheid ⁷⁾.

27°. Geweld in een huis, waar eene kraamvrouw is, of in een sterfhuis ⁸⁾.

28°. Te vroeg uitgaan uit de kraam ⁹⁾.

29°. Meineed, waaronder naar Germaansche opvattingen begrepen is, het niet nakomen van het onder eede beloofde ¹⁰⁾.

30°. Ongehoorzaamheid na vermaning en verjaring in den ban ¹¹⁾.

¹⁾ Seendr. Drente 1332 § 4, id. Rud. v. Diepholt a. 29, Concord. 1319, Sr. Loppersum 1599 § 1, Oldenzaal (t. a. p.), Versl. Rbr. I. 93 § 1, Maastricht 1407, Luik 1288 XVIII. 4.

²⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. 1451 a. 40, vgl. Nics München Kanon. Strafr. 529.

³⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 29, Versl. Rbr. I. 93 § 4.

⁴⁾ Westerl. Seendr. § 1, Versl. Rbr. I. 93 § 4.

⁵⁾ Seendr. Drente 1332 § 4, id. Rud. v. Dieph. a. 29, Friesch Seendr. Leo § 6.

⁶⁾ Seendr. Drente Rud. v. Diepholt a. 29, Leeuwarden Seendr. 1412 § 26, Versl. Rbr. I. 93 § 7.

⁷⁾ Seendr. Bolsw. 1404 §§ 35—37, Seendr. Leeuwarden 1412 § 9, Versl. Rbr. I. 93 § 5, Seendr. Loppersum 1599 § 2, vgl. Concord. 1434 (Noordkerk Handv. v. Amst. I. 99) en Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 53.

⁸⁾ Seendr. Drente Rud. v. Dieph. a. 29, Seendr. Loppersum 1599 § 6, Maastricht 1407 t. a. p.

⁹⁾ Versl. Rbr. I. 93 § 8; in Oldenzaal (Twente) heet dit (Arch. Aartsb. Utr. I. 10) „vrouwen die buyten tyden uit den krame ofte hillighen ampte geghaen sint”; dit „hillighe ampt” zal wel de mis zijn, en er zal moeten worden gelezen „of ten hillighen ampte”; de verklaring van J. Geerdink t. a. p. „sunt quae dederunt ansam abortui” is niet zeer aannemelijk.

¹⁰⁾ Seendr. Drente 1332 § 7, id. Rud. v. Diepholt a. 29, Seendr. Bolsward § 19, Seendr. Leeuwarden 1412 § 19, Concord. 1319, Achtkarspelen 1395, Luik 1288 XVIII. 4.

¹¹⁾ Seendr. Drente Rud. v. Diepholt a. 29, Seendr. Achtkarspelen 1395.

De tot hiertoe genoemde misdrijven hebben — al worden zij niet overal in de bronnen genoemd — vermoedelijk wel alle overal te eeniger tijd tot de geestelijke competentie behoord.

Datzelfde zou ik niet durven verzekeren van:

31°. de maat- en gewichtsovertredingen ¹⁾ en

32°. het misdrijf van hen, die „brieven opbreeken, die aen hun niet en spreeken” ²⁾.

Daarentegen zijn hierboven onder de „casus episcopales” misdrijven genoemd, die in de seendrechten of niet, of slechts hier en daar vermeld werden:

33°. veroorzaken van onvruchtbaarheid of onmacht;

34°. afdrijving;

35°. valsheid;

36°. doodslag ³⁾;

37°. brandstichting ⁴⁾.

38°. Op enkele plaatsen wordt nog gewaagd van verschillende soorten van roof ⁵⁾.

§ 13. Het wereldlijke gezag erkende volkomen de kerkelijke rechtsmacht, ik had reeds gelegenheid dit op te merken, Zij sterkte de kerk daarbij. Oud en talrijk zijn b.v. de voorschriften aan ambtenaren, om de kerk te hulp te komen tegen hen, die volharden in den ban. Trouwens, de wereldlijke hulp wordt somtijds ook afgedwongen. Opmerkelijk zijn in dit opzicht de Utrechtsche synodale statuten van 1209—1233 ⁶⁾.

¹⁾ Deze behoorden voor de geestelijke gerechten in Groningen, Seendr. Loppersum 1599, § 6 en uitspraak der hoofdmannen in 1607 over de wroeging van maten en gewichten „op het Zand” (Gron. Bijdr. III, 168 vlg.), en te Maastricht 1407 t. a. p.

²⁾ Maastricht 1407 t. a. p.

³⁾ Seendr. Bolsward 1404 §§ 29, 30, Seendr. Leeuwarden 1412 § 24, Achtkarspelen 1395. Zie vechterij boven vrede, Friesch Sr. Leo § 12.

⁴⁾ Seendr. Bolsward 1404 § 30, Seendr. Langewold 1406 (Gron. Bijdr. III, 160).

⁵⁾ Seendr. Bolsward 1404 §§ 32 en 33, Seendr. Vredewold 1429 (Gron. Bijdr. III, 161).

⁶⁾ Bondam, Ch. 307.

Zij schrijven in de artt. 7 en 8 het volgende voor. Een leek, die kerkelijke goederen, of goederen van een kerkelijk persoon rooft, wordt aangemaand, ze binnen 14 dagen terug te geven. Doet hij het niet, hij wordt geëxcommuniceerd. Volhardt hij zes weken, de kerk, waartoe hij behoort, wordt onder interdict gesteld. Blijft hij nog volharden, dan wordt de heer onder wiens gebied hij woont — zijn wereldlijke overheid — aangemaand, hem binnen eene maand tot restitutie te dwingen. En doet deze het niet, dan wordt het geheele dekanaat met interdict getroffen.

De geestelijke jurisdictie heeft intusschen bij herhaling geleid tot conflicten met het wereldlijke gezag, die dan vaak voerden, òf tot beperkende voorschriften van het kerkelijk gezag zelf ¹⁾, òf tot concordaten tusschen dit gezag en het wereldlijke ²⁾.

Deels trekken zij de grenzen der uitsluitend wereldlijke of geestelijke competentie.

Deels waken zij tegen misbruik van gezag door de geestelijken in zaken van *haune* bevoegdheid, b.v. tegen misbruik van het kerkhof als vrijplaats ³⁾, tegen vervolging van getrouwde vrouwen wegens overspel zonder dat zij in openbaar overspel zitten en buiten beschuldiging ⁴⁾, tegen het nemen

¹⁾ B. v. eene aanschrijving aan den officiaal van Keulen in 1513 (Hatzheim, Conc. Germ. VI, 138).

²⁾ De volgende concordaten verdienen bijzondere vermelding: 1319 tusschen Fred. van Zyrick en Graaf Willem III (Matthaeus de jur. glad. 467, Bronnen v. d. geschiedenis der kerkel. rechtspr. uitg. Mr. J. G. C. Joosting, III. 45), 1356 tusschen Jan van Arkel en Willem van Beieren (ald. 83, 85, 86, 89), 1386 (?) (ald. 113), 1434 tusschen bisschop Rud. van Bourgondië en graaf Philips van Bourgondië (Noordkerk, Handv. v. Amst. I, 98), bevestigd bij placeaat van 1462 (Gr. Placb. II, 1151), 1539 tusschen Karel V en den bisschop van Utrecht (v. d. Water II, 983, vgl. 967), 1541 tusschen Karel en den bisschop van Luik (Placb. v. Brabant I, 16), 1576 tusschen Egidius de Monte bisschop van Deventer en Gosen van Raesfelt drost van Twente (Winhoff-Chalmot, 530).

³⁾ Het mag geen vrijplaats zijn voor doodslagers „met opgesetter lage” (C. 1434 a. 5).

⁴⁾ Ald. a. 7.

van te hooge boeten ¹⁾, tegen het geven van absolutie aan schakers buiten wille der bloedverwanten en het laten trouwen ²⁾ van schaker en geschaakte „ten waere dat sy des beyde midt haren wille begheerden, sonder allen bedwanghen wesende” ³⁾).

Deels bepalen zij het gemengd gebied, de zaken „mixti fori”. Hiervan geeft, naast sommige concordaten, een zeer duidelijk voorbeeld eene memorie, opgemaakt tusschen 1523 en 1529, waarbij aan de officieren van Z. M. wordt opgedragen, bij praeventie kennis te nemen van alle delicten van wereldlijke personen, in het bijzonder van overspel, meineed, heiligschennis, geweld in kerken en godshuizen of aan geestelijke personen, blasphemie, tooverij en andere delicten, die men „sou moogen seggen te zijn mixti fori” ⁴⁾).

De memorie teekent ook in ander opzicht de grenzen; zoo zegt zij, dat de wereldlijke rechter kennis zal nemen van alle actiën van huis, grond of erve, onverschillig, of eischer of verweerder wereldlijk of geestelijk is.

Verder schrijft zij den officieren voor, niet te dulden, dat wereldlijke personen door priesters, gasthuismeesters, kerkmeesters, gildemeesters, procureurs van kloosters of andere geestelijke of wereldlijke personen worden aangesproken voor het geestelijke gerecht om pachten, arbeidsloon, verteerde kosten of andere wereldlijke schuld.

Deze laatste bepaling ligt geheel in den geest van Karel V, dit weten wij ook uit zijne beslissing in 1539 gegeven op de doleantie der Utrechtsche geestelijkheid in 1536 ⁵⁾. Deze doleantie zeide in artt. 11 en 12, na in de vorige artikelen van de eigenlijke geestelijke competentie te hebben gewaagd, dat bovendien de officialen van bisschop en domproost kennis plachten te nemen van alle andere zaken, zoo tusschen geestelijken en wereldlijken als tusschen wereldlijken onderling.

¹⁾ C. 1434 a. 8, 9.

²⁾ D. i. zeker het verleenen van medewerking daarbij. Het trouwen kan, naar middeleeuwsch recht, de kerk niet verhinderen.

³⁾ Ald. a. 10.

⁴⁾ Memorie Aern. Sandelijn (Gr. Placb. II, 1155).

⁵⁾ v. d. Water, II, 965.

Dit was — altijd volgens de doleantie — een bijzonder privilegie voor de ingezetenen, die zoo hunne vorderingen met geringe kosten konden innen ¹⁾.

's Keizers raden zeggen in hun advies, zich over deze klacht zeer te verwonderen, daar toch de bisschop zich bij overdracht der temporaliteit uitdrukkelijk slechts heeft voorbehouden, de geestelijke jurisdictie. De raden meenen, dat de officialen en officianten deze klacht doen op naam van den bisschop, maar in hun *eigen* belang. Hadden de Staten van Utrecht eene procedure als de bedoelde inderdaad beschouwd als „ten profijte der ondersaten”, dan zouden zij liever continuatie hiervan hebben gevraagd, dan een commissaris van kleine zaken, zooals zij deden.

In het accoord van 1539 werd dan ook wel de geestelijke rechtsmacht in zuiver geestelijke zaken bevestigd, maar werd verder bepaald „alle actiën roëele, personeele ofte mixte, uytgenomen van geestelyke goeden en personen, boven gespecificeert, hoedanig die wesen mogen, geïntenteert soo wel by geestelyke als weereltlyke jegens andere weereltlyke personen, die sullen blijven ter kennisse van wereltlyke rechters”.

Zoo was het inderdaad in het grootste deel van Nederland in de middeleeuwen. Verbodsbepalingen tegen het dagen van wereldlijke personen om wereldlijke schulden of zaken voor het geestelijk gerecht komen dikwijls voor ²⁾.

Reeds Matthyssen maakt ons duidelijk, dat het de wereldlijke rechter is, die — laat ik zeggen — de conflicten van attributie beslist. Heeft een poorter in rechte te spreken van eigendom van geestelijk goed, zoo leert hij, dan zal deze de zaak

¹⁾ Eene uiteenzetting van de executie bij verstek, die met eene „*invocatio brachii secularis*” eindigt, moet dit duidelijk maken, maar schijnt mij niet zeer overtuigend. In de wereldlijke gerechten was bij verstek, naar het mij voorkomt, vroeger en later minder omslag noodig.

²⁾ Zie onder vele: Seendr. Leeuwarden 1412 § 15 (Richthofen Rq. 459), Handv. v. Crommenie, bl. 33, v. d. Wall, Handv. v. Dordt, I, 242—243, Conc. Heenvliet a. 58 (Versl. rbr. I, 215), O. K. Rotterdam a. 82. Over den bijzonderen toestand in Zeeland zie bundel IV dezer Bijdragen, bl. 402. Zie verder het naschrift.

eerst trekken voor den wereldlijken rechter en het schependom van den Briel en daar de zaak vervolgen „totter tyt, dat die scepenen die sake van hem wijsen an 't gheestelike recht" ¹⁾. Op andere wijze regelt Karel V de conflicten in denzelfden geest bij het Eeuwig edict van 1540 art. 11 ²⁾.

§ 14. Om op de rechtsprekenden terug te komen. Recht gesproken werd er dus — bijzondere jurisdictie daargelaten —:

1. door den bisschop of zijn officiaal,

2. door een aartsdiaken of zijn officiaal,

en somtijds — de Hollandsche regeling heeft het ons geleerd — door beide te zamen ³⁾.

3. door de dekens,

4. door de Munstersche proosten in Groningen.

Er zijn wel is waar voorbeelden van het tegendeel. Vooreerst de seend te Groningen. Wij lezen toch in het Drentsche seendrecht van 1332 a. 11: „*prefectus et consules in Groningen in sinodis prioribus et posterioribus cum decano ibidem in Groningen presidebant et sententias omnes ibidem emergentes diffiniendas cum sacerdotibus edixerunt*".

En dan de seend te Maastricht. Volgens de bisschoppelijke statuten van 1407 zitten daar te recht de landdeken en de stedelijke schepenen ⁴⁾. En de laatsten nemen ook inderdaad deel aan de rechtspraak. Zij antwoorden telkens op de vragen van den landdeken.

Maar zulke bepalingen zijn n.f. uitzondering ⁵⁾. Wel heeft de

¹⁾ Rechtsb. van den Briel, uitg. Pols en Fruin, bl. 128.

²⁾ Gr. Plaeb. I, 318. Worden burgers ten onrechte met geestelijk recht gemoeid, dan kan, het spreekt wel van zelf, ook hunne stad voor hen opkomen. Voorbeelden uit vele o.a. Kampen, I, 279, 291 (n°. 882, 918).

³⁾ Een voorbeeld hiervan geeft de vervolging in 1404 van personen, die een priester hadden gedood op het kerkhof te Amsterdam. Hun proces werd — zoo zegt ons Matthaeus (de jur. glad. 467 noot) — gemaakt door de „*procuratores causarum curiae seu Episcopi et Archidiaconi Trajectensis, qui conjunctim cognoscebant*".

⁴⁾ J. Habets, Gesch. v. h. bisdom Roermond, I, 601.

⁵⁾ Men moet zich niet van de wijs laten brengen, doordat er somtijds ook elders van schepenen sprake is; dat zijn zoogenaamde seendschepenen, gewo-

deken in den seend somtijds twee of meer bijzitters ¹⁾, maar deze zijn slechts, wat in sommige wereldlijke gerechten de keurnooten zijn, n.l. gerechtsgetuigen, geene rechtsprekers. Hunne qualiteit komt m.i. duidelijk uit in het Leeuwarder Seendrecht van 1412 § 27 ²⁾. Bij elken doem, waarbij de een in het gelijk wordt gesteld en de ander in het ongelijk, zal de deken twee priesters hebben „deer hem doemes hlye”; willen de partijen er meer bijbrengen, dat zal hun de deken toestaan.

Ook naar het Algemeene Seendrecht van Westerlauwersch Friesland ³⁾ doet de deken twee zulke „assessores” bij zich plaats nemen. In één opzicht fungeeren naar dat recht de omstanders als gerechtsvergadering. Hun n.l. doet de deken de openingsvragen. . . „quibus consentientibus, sic inchoat” caet.

§ 15. De seend wordt eenigen tijd te voren aangekondigd. Dat zeggen ons althans eenige rechten. Naar het Westerlauwersche Seendrecht § § 1 en 2, moet de bisschopsseend zes weken te voren worden verkondigd, die van den deken 20 dagen te voren ⁴⁾. Het Leeuwarder Seendrecht van 1412 heeft in § 3 een bepaling van dezelfde strekking ⁵⁾. De aankondiging geschiedt door den hoofdpriester ⁶⁾.

ren wroegers, waarover hierna. En men mag niet als eigenlijke oordeelaars beschouwen, de personen die door dengeen die de uitspraak gaf, werden geraadpleegd. Die raadpleging, ook door den deken komt meermalen voor, b.v. in Drente 1446 en 1548 waar hij oordeelt „prudendum virorum convocato concilio”, „bij rade der geleirden” (Magnin, Kloosters, 281, Gratama t.a.p. 400).

¹⁾ B. v. Drente 1368 (Gron. Oorkb. I, 409), 1446 (Magnin, Kloosters, 283), 1479 (Gratama t. a. p. 398).

²⁾ Richthofen, Rq. 461.

³⁾ Ald. 401.

⁴⁾ Ald. 402/403.

⁵⁾ Ald. 459.

⁶⁾ Westerlauwersch seendr. § 14. Ald. 404.

De Groninger proosten worden ingeleid door de wereldlijke overheid. Althans van den proost van Hummersum wordt vermeld, dat hij met zijn personeel te Aduwerd door den grietman van Vredewold wordt ontvangen. Is hier uitgerecht, dan brengt deze hem naar den tweeden seendstoel. Is in Vre-

De seend wordt gehouden naar het oude Westerlauwersche Seendrecht vermoedelijk *eenmaal per jaar*. Wel lezen wij daar, dat de bisschop in den seend in zijn jaar het eerst zal rechten over hen, die de deken „*vrherich brocht haet, tria jer ende nioghen sinden*”; ik zou hieruit echter niet durven besluiten tot het houden van drie seenden op verschillende tijden des jaars, maar veeleer denken aan één omgaanden seend in drie seendstoelen. Zoo toch schijnt het met den bisschopsseend te zijn. De bisschop komt, voor zoover wij weten in zijn jaar maar eens, en recht dan, naar het schijnt in of bij *drie kerken* ¹⁾.

Hoe dit zij, in de 15de eeuw werden er in de Friesche dekanaten twee seenden in het jaar gehouden. Het Bolswarder Seendrecht van 1404 gewaagt in § 2 van „da fremseende ende den eftersinde” en voegt er bij „ende thre riuchtdegghen aldeer toe” ²⁾. De laatste woorden beteekenen naar ik gis: telkens gedurende drie dagen ³⁾. Eveneens het Leeuwarder Seendrecht van 1412 § 3 ⁴⁾, dat nauwkeuriger bepaalt: de eerste seend moet gehouden worden vóór St. Jan Baptist (24 Juni), de tweede *niet* voor St. Aegidius (1 Sept.) telkens drie dagen.

Ook in Drente en te Groningen werden twee seenden per jaar gehouden, de eerste te Anlo na Maria geboorte (8 Sept.), te Groningen na St. Michiel (29 Sept.), de tweede op een telkens te bepalen tijd ⁵⁾.

Te Zwolle eveneens twee seenden jaarlijks, de *voorseend*, dewold uitgerecht, dan komt de grietman van Langewold den proost op de grens te ontmoet, daar gaat het eveneens. Is in Langewold uitgerecht, dan haalt weer de grietman van Achtkarspelen den proost af en gaat het in die grietenij evenzoo.

De grietman schenkt den proost elk jaar 1 ton bier (Gron. Bijdr. III, 154).

¹⁾ Westerl. seendr. § 14 (Richth. Rq. 404).

²⁾ Ald. 482

³⁾ „Aldeer toe” moet dan beteekenen daarvoor, daarvoor te bestemmen. Vatten wij die woorden op in de beteekenis van daarenboven, dan zou de zin der bepaling al zeer onduidelijk zijn.

⁴⁾ Ald. 459.

⁵⁾ Seendr. Drente 1332 § 2; id. Rud. v. Diepholt a. 20.

Vrijdags na Laetare, de *achterseend* Vrijdags na Jubilate ¹⁾.

Eveneens naar het schijnt in Twente, waaromtrent wij een vrij uitvoerig bericht hebben ²⁾. De „*synodus autumnalis* quae est prior” — er waren er dus ten minste twee — werd aldus geregeld. Den tweeden Zondag na St. Michiel (29 Sept.) reed men uit naar Emmelinchem, en hield daar Maandag en Dinsdag seend. Dan reed men 's avonds naar Veldhuizen enz., seend houdende Woensdag te Veldhuizen, Donderdag te Ulsen, Vrijdag en Zaterdag te Ootmarsum, waarop men 's avonds naar Oldenzaal terug reed. Dan Maandag en Dinsdag te Enschede, Woensdag en Donderdag te Haaksbergen, Vrijdag en Zaterdag te Delden, Maandag te Goor, Dinsdag te Rijssen ³⁾, Woensdag te Markeloo, Donderdag te Borne, Vrijdag te Denichem, en 's avonds terug naar Oldenzaal, waar dan de seend wordt gehouden 's Maandags d.a.v. of op een anderen, door *den officiaal* te bepalen dag.

In Kampen werd naar het schijnt maar eens per jaar seend gehouden, Maandags na Midvasten ⁴⁾. Eveneens te Genemuiden en Hasselt — Vrijdags vóór Cantate ⁵⁾. Ook in de vijf parochiën van het Loppersummer Indult — die Abdonis et Senes (30 Juli) ⁶⁾, en te Maastricht onmiddellijk na Laetare, drie achtereenvolgende dagen ⁷⁾.

¹⁾ 74^e Verg. Overijss. Vereen. bl. 18.

²⁾ Het is ons overgeleverd in een afschrift van 1572 (en gedrukt in het Archief v. h. Aartsbisd. Utrecht I, 7 vlg.). De inleiding aldaar stelt het zeer oud, omdat de seend te Almelo er niet in voorkomt, en deze plaats reeds in 1236 kerkelijk van Ootmarsum gescheiden en tot afzonderlijk kerspel gevormd zou zijn. Dit nu is niet juist. In 1236 kreeg Almelo wel eene *kapel*, maar werd het nog geen afzonderlijk kerspel. Wij mogen aannemen, dat de seenden werden gehouden in en bij doopkerken, en nu zal m. i. wel bezwaarlijk zijn aan te toonen, dat alle hier als seendstoelen genoemde plaatsen doopkerken hadden, afzonderlijke kerspels waren in de 13de, zelfs in de 14de eeuw.

³⁾ Er staat Zondag te Goor, Maandag te Rijssen, maar ik houd dit voor eene vergissing, omdat de Dinsdag dan vrij zou zijn.

⁴⁾ Versl. en Meded. Overijss. Vereen. IV, 34.

⁵⁾ 74^e verg. Overijss. Vereen. bl. 18.

⁶⁾ 1562 Gron. Bijdr. III, 165.

⁷⁾ 1407 Habets Bisd. Roermond 601.

In Westfriesland, wij zagen het, werd de seend alleen in de schrikkeljaren gehouden.

Wij weten uit de aangehaalde bronnen, dat in Zeeland de seenden werden verwaarloosd en omtrent die in Holland, Utrecht en Gelderland is mij weinig bekend ¹⁾.

§ 16. De seend begon, ik vermeldde het reeds, althans op sommige plaatsen naar Germaanschen trant met openingsvragen en oordeelen.

De bisschoppelijke statuten van Maastricht schetsen den gang als volgt:

„Inden eersten moet de Landtdeken seggen dat het op huyden eenen opsittende dagh is, dat men die heilige sente plach te houden.”

„Den schepen wyst dat hy daervoer houdt, dat huyden eenen opsittende dagh is, dat men die heilige sente placht te houden, te weten des Maendagh nae Laetare.”

„Den landtdeken maent voerts, wat men schuldigh is te doen in der heiligen senterechte.”

„Den schepen wyst dat mynheer de landtdeeken die H. sente sal bannen van onse heere godts weegen, van onser lieve vrouwe weegen, van onsen genadigen Heer van Ludick weegen, van den forein ende pastoors weegen, van den *scholteth ende schepenen weegen*, ende allen den ghene daer men van recht weegen schuldigh is voor te bannen, dat niemant dese H. sente en stoore noch en stuere, hy en come naer de banck met synen

¹⁾ Een paar Geldersche akten mogen genoemd worden. Een van 1176 (Bondam, Ch. 224) bevat eene regeling van bisschop Godfried met raad zijner kerk, volgens welke die van Herghe, Goedsberg (Hattem) en Vorrichten (Vorchten) seend zouden houden in de kerk te Herghe en te Goedsberg, en niet meer zoals tot nog toe te Epe, waar voortaan ten seend nog alleen mede zouden verschijnen, die van Fassen en Unen (kapellen). Een eene van 1398 houdt eene verklaring in van den deken van Veluwe (Dirk Folnaer), volgens welke de omwoners van Hattem, uitgenomen die van Wesepe niet ten seend plachten te komen. Zij worden nu uitdrukkelijk hiervan vrijgesteld (Nijhoff O. A. Hattem 5).

voorspreker ende geve recht, ende neme recht; te meer ¹⁾ off ymandt daer tegen dede, die sal des lants ²⁾ plichtigh syn ende boetachtigh aen den Heer *op verbeteren van schepenen.*" ³⁾

Uit het voorgaande is reeds gebleken, dat althans hier en daar *het volk* moet opkomen ten seend.

Die verplichte opkomst vindt echter — ook dit merkte ik reeds op — niet hierin haar grond, dat het volk zou hebben mede te werken tot de uitspraken. Zij staat veel meer hiermede in verband, dat de seenden o. a. zijn *wroegingsgerechten.* ⁴⁾

Dat *allen* er moeten komen, lezen wij bij herhaling. Zoo zeggen de kerkelijke statuten van Keulen van 1266, voor de diocese Utrecht uitdrukkelijk aangenomen in 1322, a. 14 ⁵⁾, dat ten seend zullen verschijnen allen uit de parochie, waar hij gehouden wordt.

Zoo ook het Westerlauwersche Seendrecht § 1: den seend „da lioed to sekane, alle huismanne”.

Eveneens in den eersten seend in Drente. Hieromtrent zegt het Seendrecht van 1332 § 2 „ad priorem . . . sinodum omnes venire tenebantur treugati ⁶⁾ sub pena excommunicationis”. ⁷⁾

In beginsel hetzelfde zegt het Seendrecht van Rudolph van Diepholt a. 20 ⁸⁾ maar het maakt eenige uitzonderingen. Het zegt: „daer sol dan al man comen velich, die ghesont en by huys is . . . als by enen simpelen ban, uutghesproken gheestelike lude, onse dienstlude, arme broetbidders ende de gheme-

¹⁾ „Weert”?

²⁾ „Des bans”?

³⁾ Ook hier schijnt eene fout in den tekst te zijn.

⁴⁾ Seerp Gratama, Bijdragen t. d. Rechtsgesch. v. Drente 186, 334; mijn opstel over „Het bewijs in strafzaken” hiervoor bl. 62.

⁵⁾ Bondam, Ch. 591, zie daar de uitzondering voor de „nobiles”.

⁶⁾ „Ende de geveligt”, „ende worden bevredet” zeggen de oude vertalingen.

Dat men *op* den seend, gaande *naar*, en komende *van* den seend door een bijzonderen vrede gedekt is, mag als algemeene regel worden aangenomen. In de proostdij van Hummersum verkondigt de grietman den seendvrede, die 21 dagen duurt (Gron. Bijdr. III, 155).

⁷⁾ Drentsche rbr. 11.

⁸⁾ Ald. 52.

nen hierden, ende voert alle dieghene, die van olden tyden ¹⁾ hoer eetzwerers mit III ofte IV personen to den zeende pleghen to zierenden, hoer wroeghe to doen."

Waar te wroegen valt, komt nu echter niet de geheele gemeente openlijk aan het woord. Het Seendrecht van Drente van Rud. van Diepholt zegt het ons in art. 13. Alle groote buurschappen zullen hebben twee kluften en twee *eedzweeiders*, en alle kerspelen, die uit verspreide kleine buurschappen bestaan, drie of vier kluften en eedzweeiders, *gezworen wroegers dus*.

Zulke gezworen wroegers, of althans aangewezen wroegers, vinden wij nagenoeg overal, waar ons de gang van den seend bekend is, terug.

In het Westerlauwersche Seendrecht heeten zij „scabini” ²⁾; binnen de vijf parochiën van het Loppersummer indult wroegen de „advocati” ³⁾, in Achtkarspelen de kerkheer en de voogden ⁴⁾. Evenzoo in Bolsward, waar als wroegers optreden, beklagdes „persinna ende . . . foechden”; de kleine dorpen, die minder dan vier voogden hebben — verondersteld wordt blijkbaar, maar twee — kiezen twee van de vroedsten om mede te wroegen. ⁵⁾ Naar het Leeuwarder Seendrecht van 1412 wroegen eveneens beklagdes „persennua ende syn foecheden” ⁶⁾, naar den Farnsummer Seendbrief van het Wold-Oldambt van 1463 weder de voogden alleen ⁷⁾.

In Kuinre (1385) moet, als de deken te stoele zit de „persona” voogden kiezen, en wroegt hij met de voogden en de bureu ⁸⁾; te Zwolle heeft elke straat haar wroegers, en elke

¹⁾ Dus zeker al onder het seendrecht van 1322.

²⁾ Richthofen, Rq. 401. Dat het seendschepenen zijn, die niets met de burgerlijke gemeen hebben, is duidelijk, allermeeest hier in Friesland.

³⁾ 1562 (Gron. Bijdr. III, 165).

⁴⁾ 1395 (Gron. Oorkb. II, 188).

⁵⁾ Seendr. 1404 §§ 14—16, 18 (Richthofen, Rq. 459). Eene volle wroege is die van den „persona” met de twee voogden, of met één voogd en de twee vroeden.

⁶⁾ Gron. Bijdr. III, 164.

⁷⁾ Richthofen, Rq. 459.

⁸⁾ Overijss. Alman. 1853, p. 39, de verhouding van voogden en bureu bij de wroeging was hier zeker wel dezelfde als elders; ik kom daarop terug.

groep gaat wroegen met den straatschepen aan het hoofd ¹⁾; in Kampen heeft elk espel telkens zijn wroeger. Ieder is wroeger op zijne beurt, of liever, beurtelings uit elk huis is er één wroeger; de wroeing gaat om, evenals de wacht. ²⁾ Ten zeende presenteert de hoofdman van den raad den wroeger van het espel. ³⁾

Te Maastricht — en ziehier een nieuw bewijs der bemoeienis van de wereldlijke macht met den seend — roept volgens de openingsoordeelen de schout beide 's heeren boden tot zich, en gelast hun „op de hulde ende eydt, dat sy ons Gen. Heer ende der stat gedaen hebben, dat sy driewerff in ende uyt sullen gaen, ende sullen hun te baet ende rypelyck beraeden, ende sullen al aenbrengen, dat wandelbaer(?) ⁴⁾ ende gemeyne fame is, ende daer binnen sullen sy niemant verschoenen nae de H. Sentrecht.”

Hier zijn dus 's Heeren boden de wroegers.

Wat dat in- en uitgaan en zich beraden is, wordt ons zeer duidelijk door het Westerlauwersche Seendrecht. Dit zegt in § 2, dat de gezworene niet zal wroegen „hine habbet achtet ⁵⁾ mit syne prester ende mit sine buren” ⁶⁾, en de formulieren, die hieraan voorafgaan, leeren ons, dat ook aan het volk wordt ingescherpt, de volle waarheid te openbaren ⁷⁾. De gezworen wroegers worden gemaand bij den eed „deer y swornen da ma io ti da riuchte kaes”, en na deze maning vervolgt de deken: „bi disse selua moninge so monia ic al iuwe lioden ⁸⁾”, by da ede deerse de himelkoningh toe hulde swornen, ende bi hiara selvis sele, so haet so hia bet witen dan ienna, datset ienna bringe ende ienna ws foerd bringe.”

¹⁾ Overijss. Versl. en Meded. IV. 73. De wroegers zijn hier ingedeeld naar de vier kwartieren der stad (Versl. 74^e verg. Overijss. Vereen. bl. 18).

²⁾ Ald. IV. 34, 49.

³⁾ Kampen Gulden Boek 190.

⁴⁾ Misschien „wroechbaer”?

⁵⁾ Hier m. i. het best te vertalen door *overlegd*.

⁶⁾ Richthofen Rq. 403.

⁷⁾ Ald. 404.

⁸⁾ Blijkbaar, het aanwezige volk.

Dus de wroegers raadplegen met het volk, en, weten de omstanders iets, dat den wroegers onbekend was, of weten zij het beter, dan brengen zij dit aan bij de wroegers, die het weer aanbrengen bij den deken.

Merkwaardig is ook in dit verband een bepaling van het Seendrecht van Drente van Rudolf van Diepholt, art. 14 n.l. dat zegt ¹⁾, weet de deken eenige zaak, die wroegbaar is, en niet gewroegd is — (ik vermoed, door de cluft niet aan den wroeger is aangebracht) — die zal hij aan de cluft aanbrengen eer de eedzweerder den eed zweert; wat dan de cluft er van zegt, zal stand houden. Hierbij zal de deken zich neerleggen.

§ 17. Ik noemde de wroegers „gezworen wroegers”. De aantekening omtrent het Seendrecht van het dekanaat van Oldenzaal ²⁾ zegt „juramentum praestabunt sub forma sequenti vel simili: quidquid scio, quod audiui a vicinis, nullo modo quovis quaesito colore vel ingenio vel odio aut timore celabo...”. En de latere specifiek Twentsche wroegerseed luidt ³⁾ „Ick sweere up myne ende mynre medeburen seele, datt wy hier alle sinnen, die nae older gewonten to sende schuldigh sint te kommen, ende dat ick wil noemen die hyr nicht en sint, ende dat wy hebben betaelt onse rechte loese nae older gewonthe ende dat ick will wroeghen, datt ick weet, *ende mijne medeburen my lieten wroegen*, dat mollenmaer, straetenmaer, tavermaer(?) ⁴⁾ ende openbair geruchte ist, van”.... (volgt de opsomming der seendbare misdrijven) ⁵⁾.

En wat het bewijs betreft, geeft de oude Latijnsche tekst

¹⁾ Dr. rbr. 49.

²⁾ Archief Aartsb. Utr. I. 8.

³⁾ Ald. 10.

⁴⁾ Er staat, vermoedelijk foutief, telkens *moor* aan het slot der woorden; dit zal wel „maer” of „meer” moeten zijn (hiervóór bl. 64—65). Op het blijkbaar bedorven „tavermaer” durf ik geene conjectuur wagen.

⁵⁾ De seendvragen aan de wroegers worden ook uitvoerig weergegeven in het Prov. conc. van Keulen van 1536, XIV, C. 21 (Statuta seu deer. Colon. 407; Binterim u. Mooren, Erzdiöz. Köln. I, 39).

ons opheldering: „Quae autem *pro veritate*, hoc est quae notoria sunt, aut ipso facto, aut confessione, aut probatione, vel adeo publica ut tergiversatione celari non possint, ¹⁾ in his non est opus ampliori iudicii indagine; quae autem *per famam*, si purificationem publicam requirunt, duorum testium, — si prius de eodem crimine accusatus, rursum denuntiatur, purgatio duorum testium fiat vicinorum”. ²⁾

De tegenstelling tusschen wroeging „*pro veritate*” en „*pro fama*” is duidelijk. Zij komt ook elders voor, met hetzelfde gevolg. Het Drentsche Seendrecht van Rud. van Diepholt spreekt in art. 14 — waar het wroeging voor een waarheid geldt, kenmerkend genoeg — van het „totughen ende towroegen” van bannen en breuken door de wroegers aan den deken. ³⁾ De wroeging moet duidelijk zijn, dit zegt het Bolswarder Seendrecht van 1404 nog eens uitdrukkelijk in § 19: als men wroegt, zal men de zaak aanduiden, waarom iemand gewroegd wordt en tegen wien hij ze gedaan heeft. ⁴⁾ Is de straf op het feit, met name de boete, volstrekt bepaald, zooals vaak het geval is, dan is na zulk eene wroeging voor eene waarheid meer plaats noch voor eenig bewijs, noch voor een vonnis. Zij bevat de veroordeeling in zich.

Anders is het bij wroeging voor een gerucht. Het wordt duidelijker nog dan in het Oldenzaalsche Seendrecht gezegd in het laatst aangehaalde Drentsche a. 16 „als een persoon van synre cluft oft een ander cluft ghewroghet wort voer een quaet gheluyt of geruchte, die sal altoes ten eersten rechte dage mit hem selfs darde syn onschult voer den deken doen in der tyt, ende dede hy des niet, so weer hy der saken schuldich”.

Naar het Maastrichtsche Seendrecht heeft de beklagde som-

¹⁾ Met soortgelijke onderscheiding zeggen de Luiksche Synodale Statuten van 1288 XXVII. 1, dat het bewijs den dekaan geleverd kan worden of per evidential (als hijzelf het delict heeft waargenomen) of door de bekentenis van den dader, of per famam publicam contra aliquos laborantem (Cout. du pays de Liège, I, 465).

²⁾ Hier is blijkbaar de tekst weer bedorven.

³⁾ Dr. rbr. 49.

⁴⁾ Richthofen, Rq. 485.

tijds meer eedhelpers noodig; zoo bij beschuldiging van overspel zes. ¹⁾ Het kunnen hier — en dit verdient de aandacht — zoowel vrouwen als mannen wezen, maar het moeten voor het meerendeel mannen zijn, indien de beklaagde een man, voor het meerendeel vrouwen, indien zij eene vrouw is.

§ 18. In deze seenden, die wij nu hebben leeren kennen, worden in hun bloeitijd vele, wij mogen wel zeggen de meeste zaken van kerkelijke competentie berecht. De Fivelgoër Seendbrief van 1406 zegt b.v. in § 2, dat proosten en priesters niemand zullen mogen dagen buiten den seend ²⁾; en het Leeuwarder Seendrecht van 1412 zegt in § 5 dat hij die wegens penningsschuld niet gedaagd is op den vóór- of den achterseend, het geheele jaar vrij is.

Maar wij hebben toch bewijzen te over, dat ook buiten den seend mag worden recht gedaan door den deken of den Munsterschen proost. B.v. in den Drentschen Seendbrief van Rudolf van Diepholt werden in § 29 de zaken genoemd, waarvoor men wroegen zal. Dit kon, het is duidelijk, slechts geschieden in de seenden. Maar daartegenover staan in § 24 de zaken en personen waarover de dekens zullen rechten „altoes ende tot allen tijden”; en weder hiertegenover in § 25 andere zaken, waarover men slechts klagen kan in den eersten seend ³⁾.

Naar het Leeuwarder Seendrecht van 1412 § 3 mag de deken zware zaken te allen tijde berechten ⁴⁾.

Naar den Farnsummer Seendbrief voor het Wold-Oldambt van 1463 mag de proost voor zaken beneden de 4 Rijsche guldens, die hij zelf niet kan uitrichten, in den 1^{en} of 2^{den} seend, een commissaris zetten, om ze binnenstijds ten einde te brengen. Zaken boven de 4 Rijsche guldens mag hij in

¹⁾ Hij brengt ze twee aan twee voor; wij zullen dus vermoedelijk in den geest van den tijd moeten zeggen: driemaal aan elke hand één, of aan elke hand drie.

²⁾ Richthofen, Rq. 309.

³⁾ Dr. rbr. 53, 55.

⁴⁾ Richthofen, Rq. 459.

hetzelfde geval zelf of door eenen gemachtigde uitrichten tusschen Meidag (1 Mei) en Michielsdag (29 Sept.) mits niet in den bouw of op andere onledige tijden ¹⁾.

Naar het Seendrecht van Bolsward van 1404 § 3 eindelijk mag de deken gewichtige zaken, die tusschentijds voorvallen — b. v. van heiligengoed, van echt, en andere waarvoor de delinquent absolutie noodig heeft — berechten bij dagvaarding en aanklacht, waar hij gaat en staat ²⁾.

§ 19. In de kerkelijke gerechten werden toegepast en de regelen van het algemeen canonieke recht, en de provinciale conciliën en statuten en de bijzondere regelingen en seendrechten.

Deze laatste, het is ons uit het voorgaande reeds gebleken, regelen deels de competentie en de samenstelling der Seendgerechten, de bijzondere procesvormen in dezen en dien seend in acht te nemen, termijnen, enz. Zij bepalen verder de straffen. Niet in dien zin, dat zij afwijken van het algemeen canonieke recht — zij zouden dit naar kerkelijke opvattingen niet kunnen, — maar dat zij dit aanvullen. Zij stellen in het bijzonder de *geldboeten* vast, voor de onderscheiden delicten aan den deken verschuldigd. Zij stellen ook hier en daar eene straf verplicht, die naar algemeen canoniek recht facultatief *kan* worden opgelegd. Zoo *kan* naar c. 2 § 2 C. 3 Q. 7 de woekeeraar eerloos worden verklaard, en zegt het Drentsche Seendrecht van Rudolf van Diepholt in art. 5 o. a. „Wokeners. . . *solen* ghene tughe doen, noch richters wesen, noch stemme hebben in enighen rechte”. En zoo zijn er meer voorbeelden.

In hoofdzaak, mogen wij wel zeggen, bevatten de seend-rechten op schrift gebracht gewoonterecht.

Intusschen, de wijze van opteekening verschilde, naar mate van de behoefte, die er toe voerde. Hier leidde de noodzakelijkheid van algemeene bekendmaking er toe, daar de wensche-lijkheid der wegneming van twistpunten, terwijl in het laatste geval de klachten konden komen van het volk of van de dekens,

¹⁾ Gron. Bijdr. III, 164.

²⁾ Richthofen, Rq. 482.

en de wereldlijke overheid al of niet tot opheffing van den twijfel kon worden in den arm genomen.

Een paar voorbeelden.

Als zuivere opteekening van gewoonterecht vertoonen zich al dadelijk het Drentsche Seendrecht van 1332 ¹⁾ en dat van Achtkarspelen van 1395. ²⁾

Het eerste zegt in den aanhef: (nos decani) „testamur intentionis nostre non existere in hiis scriptis nova eudere... sed laudabiles consuetudines rationabiles et honestas, oblitas, dirutas, mortuas et sepultas suscitare et vivificare”.

Het tweede houdt de verklaring van den proost te Hummersum in, „dat onse gewoente van oldes is geweest.... in Achtkerspell, als van banne ende excessen”.... enz.

Zeer dikwijls treffen geestelijke overheden en leeken eene overeenkomst over het seendrecht. Zoo is b.v. dat van het Bolswarder dekanaat van 1404 ³⁾ tot stand gekomen door eene overeenkomst tusschen de zeven kerken, daartoe behoorende, die zeggen „wy sin wreen warden ende habbeth een eendrachticheith macked by wysera meenthe rede ende by wysera lyodena rede”.

Het Fivelgoër Seendrecht van 1406 ⁴⁾ werd overdragen tusschen de gemeene rechters, abten, prelaten, priesters en verdere goede lieden in Fivelingeland. Dat van Leeuwarden van 1412 ⁵⁾ kwam tot stand door „eningha” tusschen de leeken en den deken van Leeuwarder seendstoel, van Wirdum, Warrena en Grouw.

De beslissing van een geschil gold het in 1534, toen de deken van Hoorn een accoord trof met de onderzaten zijner jurisdictie ⁶⁾. De steden ⁷⁾ der proostdij van Westfriesland hadden zich met klachten gewend tot het Hof van Holland;

¹⁾ Dr. rbr. 11.

²⁾ Gron. Oorkb. II, 188.

³⁾ Richthofen, Rq. 482.

⁴⁾ Ald. 309.

⁵⁾ Ald. 459.

⁶⁾ Handv. v. Alkmaar bl. 97.

⁷⁾ Zie bundel IV dezer Bijdragen, bl. 377.

dit leidde het daarheen, dat er „sekere dagen van communicatiën gehouden” werden „bij de gedeputeerden van den capittelen van den doem”, den deken en afgevaardigden der steden. Zoo werd het accoord beraamd.

In den Farnsummer seendstoel, waar eveneens tusschen den proost en het volk geschillen waren gerezen, werden zij in 1325 bij scheidsrechterlijke uitspraak uit den weg geruimd ¹⁾.

Maar andere malen trad het volk tegen de excessen van de proosten of dekens zelfstandig op, en — mag ik zeggen — schreef hun de wet voor. Zoo in 1407 rechters en gemeene meente van Hunsingo en Fivelgo, die zich den steun der stad verzekerden ter handhaving van hun besluit ²⁾.

Weer andere malen besliste het hooge geestelijke of wereldlijke gezag op klachten van de onderdanen. Zoo zegt Rudolf van Diepholt ter motiveering van het feit, dat hij een Seendrecht aan Drente geeft ³⁾: „Wij hebben vernomen vele beswaringhe ende onghenade, die onse sentdeken ende oer schrijvers onsen ondersaten ons lands van Drente overkieren ende belasten, als mit vele zaken, die openbaar teghens recht, privilegiën ende oelde woenten onser ondersaten voers. sint.”

Zoo zegt bescheidenlijk Philips van Bourgondië in 1433 ⁴⁾ toe te staan aan die van Grootebroek „soo verre als in ons is” . . . dat sy van dese tydt voorwaerts hebben ende gebruycken sullen van den proost ende deken van Westfriesland alsulcke costume. . . enz.

En zoo worden regelen van kerkelijke competentie gesteld en kerkelijke boetebedragen bepaald in verschillende grafelijke handvesten ⁴⁾.

Verschillende machten dus, zijn hier en daar aan het woord. Welke het zijn, en aan wie de regelen worden opgelegd, daarin weerspiegelt zich de vaak wisselende machtsverhouding van volk en clerus, van wereldlijke en geestelijke overheid. Meer dan

¹⁾ Richthofen, Rq. 292.

²⁾ Ald. 311.

³⁾ Dr. rbr. 44.

⁴⁾ Handv. van Medembli. enz. bl. 20.

eens speelde de zucht der rechtsprekers naar verhooging der geldelijke voordeelen van de jurisdictie eene groote rol. Niet altijd waren de geestelijke overheden, bisschoppen en anderen bij machte — zoo al bereid — om die zucht te breidelen. Dan vooral, waarschijnlijk kwam het volk rechtstreeks in verzet, of riep het de tusschenkomst in van de wereldlijke macht.

NASCHRIFT.

(Zie blz. 107.) Toen ik de hoofdzaken uit deze verhandeling in de Vergadering der Koninklijke Akademie voordroeg, kwam o. a. de vraag ter sprake, of niet de bevoegdheid der kerkelijke gerechten inderdaad in de middeleeuwen zich over een groot deel der civiele zaken uitstrekke, m. a. w. of juist was, wat in de Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland, als dictaat van R. Fruin uitgegeven, bl. 118 voorkwam „dat allerlei civiele zaken ook voor den geestelijken rechter komen. Zoo was volgens Filips van Leiden in Zeeland schier de geheele rechtspraak in handen der provisoros”. Ik heb reeds vroeger deze bewering bestreden, naar ik nog geloof, met recht.

Dat de kerk wel getracht heeft, zich van een zoo groot mogelijk deel der (niet zelden lucratieve) rechtspraak meester te maken is overbekend. Men zie Richter-Dove-Kahl *Lehrb. des Kath. u. Evang. Kirchenr.* 743, 746, en over C. 13 X. de Jud. (Innoc. III. 1204), Dove *De jurisd. eccles. apud Germanos Gallosque progressu* 122, P. Fournier *Les officialités au moyen-âge* 97, Pouillet *Hist. Nat.* I. 256. De vraag is maar, in hoever die toeleg hier te lande is gelukt. Dit staat vast, indien partijen in een geschil de beslissing hebben willen overlaten aan een officiaal, een deken, of anderen rechter, deze de beslissing kon geven, zoo goed als hun buurman, of een willekeurige boer of stedeling dit kon. Maar hiermee zullen wij wel niet veel rekening hebben te houden. Personen, die op procedeeën staan, plegen nu eenmaal ruzie te hebben, en weinig geneigd te zijn om over de keuze van een buitengewonen rechter eene schikking te treffen. Maar had dan misschien berechting door den kerkelijken rechter zooveel voor, dat men

zich juist hierbij neerlegde? De redenen, die de „Geschiedenis der Staatsinst.” 118 en Mr. S. Muller Fz. Utr. Rbr. Inl. 93 hiervoor bijbrengen, komen mij niet geheel klemmend voor.

Vooreerst dan — zoo luidt het — de leeken brachten hunne zaken gaarne voor den geestelijken rechter, daar deze doorgaans *veel bekwamer* was dan de wereldlijke. Ja, ja dat is zoo, bekwamer in het Romeinsche recht en in het canonieke, in de titels van het Decretum en het Liber Extra „de libellis, de justitiis, de appellationibus, de iurejurando e. t. q.”. Maar waar is het bewijs, dat die geestelijken het fijne van het inheemsche recht geweten hebben, waaruit is ook maar een zweempje van waarschijnlijkheid af te leiden, dat de inheemschen, de boeren, over het algemeen op berechting door hun pares zoo prat, en op hun inheemsche recht zoo gesteld, zich gelukkig geacht hebben, als zij onder leiding van een priester mochten gehoorzamen aan Romeinschrechtelijke uitspraken?

In de tweede plaats, de rechtspraak van den officiaal was *kort* en goedkoop. Ik moet zeggen, eene verrassende mededeeling. Wie èn het mondelinge Germaansche proces kent èn het Rom. Canonieke (waarover zie München Canon. Gerichtsverf. 231; P. Fournier Les officialités au moyen-âge 129) met zijn „libellus”, zijne „dilationes”, zijne „exceptiones”, zijne „interrogationes” en „positiones” en „responsiones” enz. enz., zal zelden hebben getwijfeld aan de grootere omslachtigheid van het laatste.

Maar een *groot* voordeel, zegt men, hadden dan toch nog, de uitspraken van den officiaal; zij waren overal in de diocese (resp. het archidiaconaat) uitvoerbaar. Wij moeten elkaar goed verstaan. Elke gedaagde zal het wel vroeger en later altijd als een *groot bezwaar* hebben beschouwd, zoo een vonnis in zijn nadeel *overal* tegen hem executabel was. En nu is het zeker, het adagium, dat de gedaagde in tal van gedingen voor zijn eigen rechter geroepen moet worden, is lastig voor menigen deftigen stedeling, maar hij heeft dan toch veelal het middel van bezetting tegen den buitenman als deze eens in de stad komt. En of deze zich maar altijd even gedwee voor den

geestelijken rechter zal hebben laten dagen, en de geestelijke rechter maar geregeld ten bate van dien stedeling overal buiten zijn boekje zal zijn gegaan, dat is toch in trouwe al zeer twijfelachtig. En zou zelfs, wel beschouwd die eischer wel zoo krachtig gebaat zijn, bij een vonnis van den officiaal? Ik geloof neen. Dit was slechts indirect uitvoerbaar door den „ban” enz., en dat niet allen voor dien ban terstond bakzeil haalden, weten wij; hoeveel te minder dan als hij opgelegd werd ingevolge ongeoorloofde machtsoverschrijding.

En nu mogen de geestelijken in 1536 hebben verklaard, dat de officialen — in en voor Utrecht wel te verstaan — gewoon waren, indien de veroordeelde zes weken volhardde in den ban, den eischer te laten bezweren, dat zijne vordering deugdelijk en onvergolden was en daarna nog eens den gedaagde te veroordeelen tot betaling „verklarende sulks als verploogen schult bij expandatie, hetwelk men hiet(?), *invocationem brachii secularis*, betaalt te worden”. Een zonderlinge naam voor die veroordeeling, maar waaruit dan toch blijkt, dat de kerkelijke overheid onmachtig was om zelve bij panding te executeeren, dat zij hiertoe den wereldlijken arm noodig had. En deze zou zich maar altijd goedig geleend hebben als de geestelijke overheid *zijne* wereldlijke jurisdictie uitoefende, en hem hiermee *zijne* emolumenten ontfutselde? Geloove het wie kan.

Dit echter zij erkend, in de stad Utrecht heeft men naar het schijnt eenige civiele jurisdictie van den officiaal geduld, maar niet langer dan tot in de 14de eeuw toen men er paal en perk aan stelde onder anderen door de organisatie der libelmeesters ¹⁾.

Phil. a Leydis spreekt van de groote uitbreiding der geestelijke competentie in Zeeland. Intusschen, eenige voorzichtigheid bij het aannemen zijner autoriteit is geraden. Bij de keur van Zeeland van 1290 a. 121 wordt op straffe verboden, iemand te doen dagen in het geestelijke gerecht om dingen,

¹⁾ Mr. S. Muller Fz. noemt in zijn aangehaalde voortreffelijke inleiding het jaar 1362. Vgl. Kerkel. Rechtspraak 111, 140.

die ten wereldlijken rechte behooren¹⁾. In de grafelijkheids-rekening van 1330/31 verantwoordt de rendant onder de „verbornissen” eene som van 5 π wegens dit feit: „Hughe Mudeman, van dat hi Lem den smit dede daghen voor 'tgheestelike recht omme warlike scout”. In Duiveland gold naar de keur van 1429 a. 27 dit voorschrift: wie een ander dagen wil voor het geestelijke gerecht, zal aan den rechter meedeelen waarvoor. Deze zal de schepenen samengroepen. Beslissen deze „datter gelike saken syn” (wil dit zeggen antecedenten, of moet er staan geestelike saken?) dan mag hij voortvaren met geestelijk recht²⁾. Te Breskens was (1544/55 a. 8) aan de ingezetenen verboden, elkaar voor wereldlijke schuld te dagen voor den officiaal, of den deken³⁾.

Dit alles was trouwens in overeenstemming met het Concordaat van 1319, waarbij de bisschop beloofde, dat zijne gerechten alle niet zuiver geestelijke zaken van zich zouden wijzen⁴⁾. Zou nu in den tijd dat Phil. a Leydis zijn boek schreef (1355 à 1375) in Zeeland dit alles zijn veranderd? Zou hij recht hebben gehad te schrijven: „hodie tota Zelandia subdita est jurisdictioni provisorum”? Niet waarschijnlijk. Maar toch, in Zeeland gold een eenigszins bijzondere toestand. „Voor personeele t'achterheden” mochten daar — hierop komt het neer — de burgers en ingezetenen der steden, de plattelandsbewoners dagen voor de provisors en voor die actiën werden na de afschaffing der geestelijke jurisdictie afzonderlijke gerechten, landrechten ingesteld⁵⁾.

Zulke gerechten — het teekent al dadelijk — komen onder

¹⁾ v. d. Bergh Oorkb. II 343. Vergelijk zulke voorschriften voor Zierikzee 1293, 1296, 1297 (ald. 396, 431, 450), Domburg 1323 (v. Mieris II 276), Brouwershaven a. 54 (ald. III 563).

²⁾ Versl. Rbr. V, 517.

³⁾ Ald. V, 24.

⁴⁾ Matthaeus de Jur. glad. 467.

⁵⁾ Bundel IV dezer Bijdragen, bl. 402. Reimerswaal 1570 a. 148. Over de competentie van den provisor in Zierikzee vele belangrijke stukken in Kerkel. Rechtspr. III 14, 20, 22, 23, 25, 35, 41, 64, 67, te Middelburg ald. 71, te Goes ald. 142, 147, 148.

de republiek nergens anders voor. Dit reeds doet ons denken, dat de toestand in Zeeland exceptioneel was. Zeker bestond zij niet in Holland. Niet alleen is er hier geen spoor van te vinden, maar Phil. a Leydis zegt ook na de zinsnede over Zeeland t. a. p. „et faciliter in Hollandia ad consequentiam trahi posset". Het *was* er dus nog niet doorgedrongen, en dat men het er niet *liet* doordringen, daarvan geven alle concordaten blijk ¹⁾.

In Friesland geen spoor. Het Leeuwarder Seendrecht van 1412 § 15 zegt „Nene leya op anna orne to sprekkane, so fyr datter wraldsche riucht se" ²⁾.

Het Drentsche Seendrecht van Rud. van Diepholt zegt in art. 12 „die dekenen vors. en solen hem gheens gherichtes onderwinden, dat onsen waarliken gherichte toebehoort to berichten" ³⁾. Trouwens, een Drentsch ordel van 1395—1404 zegt het ons met zoovele woorden, spreekt de eene wereldlijke man den anderen aan van wereldlijk goed voor den geestelijken rechter, hij verbeurt XV mark ⁴⁾. Bij herhaling is in verschillende streken verboden, het overbrengen van geestelijke brieven, o. a. dagvaardingen ⁵⁾.

De Utrechtsche bisschoppen verboden bij herhaling (1302, 1303, 1318, 1327) burgers van Kampen in burgerlijke zaken voor den geestelijken rechter te dagen ⁶⁾.

Bij een Brabandsch privilege van 1451 (geconfirméerd 1457) a. 3 werd verboden voor den geestelijken rechter te dagen in andere zaken, dan waarin dit van ouds gebruikelijk was ⁷⁾.

Het zoo vaak voorkomende verbod van overdracht van

¹⁾ Zie ook hiervóór bl. 107 n. 2.

²⁾ Richthofen Rq. 459.

³⁾ Dr. rbr. 48.

⁴⁾ 1e Suppl. Ordelb. n°. 161, bl. 49.

⁵⁾ Voorbeelden Dr. Ordelb. 115, 131 (Pro Exe. VII, 2).

⁶⁾ Register O. A. Kampen I bl. 5, 12, 18.

⁷⁾ Anselmo Cod. Belg. aanh. 85. In Kerkel. Rechtspr. III zijn tal van verbodsbepalingen in denzelfden geest te vinden b.v. bl. 9, 17, 18, 43, 98, 150.

wereldlijke schulden aan geestelijken ¹⁾ heeft geen ander doel, dan te voorkomen, dat zij langs een omweg voor den geestelijken rechter worden gebracht. Het zou geen zin hebben gehad, zoo ook de oorspronkelijke crediteur ze ad libitum voor den geestelijken rechter had kunnen brengen.

¹⁾ Drente 1e Supplem. Ordelb. n°. 184 bl. 53 (Pro Exc. VII, 2), O. K. Amsterdam a. 44, Winhoff-Chalmot, Landr. v. Aver-Issel 346.

(*Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk.*, 4^e reeks, deel V, 1902.)

DE EED DER JODEN IN NEDERLAND
ONDER DE REPUBLIEK.

(1908)

Zooals bekend is, werd bij resolutie van het gerecht van Amsterdam van 8 November 1616 een formulier vastgesteld voor den eed der joden,

Het luidde als volgt: ¹⁾

Gij sweert den Almagtigen ende levendigen God, die hemel ende aerde geschapen heeft, ende door Mosem sijne wetten gegeven, oprecht ende waerachtig te wesen 'tgene u alhier gevraegt ende voorgehouden word; en so gij in 't geheel ofte deel iets valschelick ofte 'tonrechte verklaert, dat gij u alle tijdelicke ende eeuwige straffen, vermaledijdingen, plagen ende straffen onderwerpt, welke den God Israels over die van Sodoma ende Gomorra, oock Corah, Dathan ende Abiram heeft gesonden, ende allen den soodanigen gedreygt, die sijnen name valschelick ende lichtvaerdelick aenroepen en gebruycken. Soo waerlick helpe of straffe u den almagtigen en alwetenden God, schepper des hemels ende der aerden.

Nadat dit formulier hem was voorgelezen, sprak de zwevende: Amen. Hij stond gedurende de plechtigheid met gedekten hoofde. Hetzelfde formulier gold, en dezelfde vormen werden in acht genomen in geheel Holland ²⁾, in Utrecht ³⁾ en in Gelderland o. a. in 1714 ⁴⁾ en in 1768 ⁵⁾.

¹⁾ Noordkerk. Handv. v. Amsterdam I, 472.

²⁾ B.v. Groot Placb. V, 98; Leiden Ampliatieboek op het keurboek van 1658 bl. 277.

³⁾ O. a. 1698, van de Water I, 413—414.

⁴⁾ Gelre Bijdr. en Meded. II, 304.

⁵⁾ Blijkens eene aantekening in het Memorie- en resolutieboek van het

Toen hier in het laatste jaar voor het Hof een eed naar dit formulier werd afgelegd, werd hem, die den eed zou doen, vooraf voorgehouden „de kragt des eeds en de swaare straffe des meineds in 't formulier vermelt, met nogmalige serieuze reccommandatie, om sig wel te bedenken”. Daarna moest hij, die zou zweren, den hoed opzetten en werden hem voorgelezen Exodus 20 vers 1 tot en met 17 (de decaloog); vervolgens had hij zijn rechterhand op „de Wet des Heeren” te leggen en na te zeggen de woorden: „soo waarlijk helpe of straffe mij den Almagtigen en Alwetende God schepper des Hemels ende der Aarden”.

Zie ik wel, dan was dus de eed hier verzwaard en droeg hij een eenigszins ander karakter. Wel bleven de woorden en vormen van het Amsterdamsche formulier bewaard, maar er kwamen eenige vormen bij, en de zwerende had in plaats van het „amen” zelf de laatste woorden van het formulier uit te spreken.

In mijn boek over het oud-Nederlandsch Burgerlijk recht ¹⁾ voerde ik het Amsterdamsche eedsformulier aan als een der voorbeelden van eerbiediging der Joodsche leerstellingen.

Voor die opvatting meende ik steun te vinden in den algemeen geest der Hollandsche Ordonnantien en Plakkaten uit die dagen. Men liet de Joden, ook te Amsterdam vrij hun godsdienst uitoefenen. Bij Statenresolutie van 1619 werd hun die vrije uitoefening toegestaan. Te Amsterdam genoten zij die feitelijk reeds vroeger. In 1595 — het is een bekend feit — deed eens de Amsterdamsche onderschout met zijne gerechtsdienaars een inval in een huis, om eene Roomsche vergadering, die naar hij meende daar gehouden werd, uiteen te jagen. Toen hun bleek, dat het niet eene Roomsche, maar eene Joodsche godsdienstige samenkomst was, lieten zij de vergaderden ongemoeid.

Het voorschrijven van bepaalde kenteekenen in de kleeding

Hof van Gelre en Zutphen van den 19den Juli 1768, waarvan mij door de vriendelijke zorg van den archivaris Mr. A. C. Bondam een afschrift werd verstrekt.

¹⁾ I, 101, n°. 3.

der Joden werd in 1619 door de Staten van Holland geweigerd. Zij stonden tegelijk aan de steden toe, den Joden eene bepaalde wijk als woonplaats aan te wijzen — iets, het zij in het voorbijgaan gezegd, dat de steden ook zonder die uitdrukkelijke vergunning wel zouden hebben kunnen doen —; Amsterdam deed het niet.

Op grond van deze feiten mag men dus dunkt mij wel zeggen, dat van plagerij der Joden destijds te Amsterdam geen sprake was.

En, wat den eed betreft, bedenke men wel dit. In de middeleeuwen, toen het bewijsrecht van den eischer beperkt was en tal van processen door den onschuldseed van den gedaagde werden beslist, kon men de opvatting huldigen, dat men iemands belang schaadde, hem dus onaangenaam was, indien men hem door het eedsformulier van het afleggen van den eed afschrikte.

In de 17de eeuw, toen de onschuldseed inderdaad tot de geschiedenis behoorde, was die opvatting ondenkbaar. Toen moest men wel bij het opstellen van het eedsformulier in de eerste plaats den getuigeneed op het oog hebben. Toen moest men wel inzien, dat men, door den zwerende af te schrikken, handelde tegen het belang van dengeen, die hem als getuige noodig had.

Men zegge niet, de gedagvaarde getuige wordt tot het afleggen van den eed wel gedwongen, of dit hem aangenaam is, of niet. Ook oudtijds toch zal wel zelden iemand als getuige zijn gedagvaard, die vooruit zeide, van de zaak niet te weten, de feiten, waar het op aan komt, niet te hebben opgemerkt, zich de toedracht niet te herinneren. En of dit nu auto-suggestie is, of iets anders, wie de praktijk kent, weet, dat de tegenzin van getuigen, om in rechte te verschijnen, meermalen ongunstig werkt op de scherpte van hun herinnering.

Door van den eed, en dus van het afleggen van getuigenis moedwillig af te schrikken, kon men slechts bereiken, dat getuigen moesten worden thuis gelaten, ten nadeele van wie op hun getuigenis prijs zou hebben gesteld.

De *bedoeling* van het formulier *kan* dus m. i. *niet* zijn geweest de zwerenden af te schrikken, hun onaangenaam te zijn, maar alleen, den eed zoo in te richten, dat hij voor de Joden bindend was, zooals voor de Christenen de hunne. En dit *kon* men alleen, door met hunne godsdienstige gevoelens rekening te houden. Ik kan zelfs moeilijk veronderstellen, dat men in *dien* tijd te Amsterdam het formulier — in Nederlandschen en in Portugeeschen tekst — zou hebben opgesteld, zonder te rade te gaan met een dergenen, voor wier geloofsgenooten het was bestemd.

Intusschen, omstreeks denzelfden tijd, dat ik mijn zooeven genoemde meening uitsprak gaf de heer E. Italie blijk van eene andere opvatting.

Hij noemde in eene degelijke verhandeling in „Rotterdam in den loop der eeuwen” ¹⁾ de aangehaalde eedsformule voor de Joden vernederend.

Dit leidde mij tot een nieuw onderzoek.

Al spoedig bleek mij, dat de meening van den heer Italie door zeer velen gedeeld werd. Maar toch niet door allen.

Voor Groningen was een ander formulier vastgesteld, waarop ik terug kom. Dr. I. Mendels maakt hiervan in een opstel ²⁾ „De Joodsche gemeente te Groningen” melding in dezer voege: „Traden zij (de Joden) . . . als getuigen voor het gerecht, dan werd van hen een bijzondere eed gevergd, even hatelijk gesteld als beledigend voor hun menschelijk gevoel. Elders in de Republiek bestond voor de Joden ook een gewijzigd formulier, vanwege het dogmatisch karakter van den gewonen eed. In Holland en in de meeste overige gewesten sprak de rechter den joodschen getuige aldus toe: . . .” De schrijver geeft dan den Hollandschen eed weer en vervolgt „In Groningen vond men dezen eed blijkbaar niet gepeperd genoeg. Met behulp van een of ander hebraïcus was men er in geslaagd

¹⁾ En nu in eene afzonderlijk verschenen verhandeling *Geschiedenis der Israëlitische gemeente te Rotterdam*, bl. 7.

²⁾ In den *Groninger Volksalmanak* van 1907 bl. 65.

een formulier voor de Joden op te stellen, waarvan de bedoeling aan duidelijkheid niets te wenschen overliet." Deze schrijver schijnt dus van oordeel, dat het bijzondere Hollandsche formulier niet is uitgedacht om de Joden te grieven, maar om voor hen de dogmatische beletselen weg te nemen, in het zweren naar Christenwijze gelegen. Hij staat dus — als ik wel zie — nader bij *mijne* meening.

Beschouwen wij nu allereerst den Amsterdamschen eed, dan treft het ons al dadelijk, dat die niets bijzonders heeft, maar in den meest gewonen vorm weergeeft, wat wij ook elders vinden.

Ik behoef, om dit te doen uitkomen, slechts eenige formulieren van jodeneeden in herinnering te brengen ¹⁾.

De execratiën, voor het geval van meened, die den Amsterdamschen eed kenmerken, komen reeds voor in twee formulieren, opgenomen in de zoogenaamde Capitula de Judacis ²⁾.

Deze formulieren werden vroeger aan Karel den Grooten toegeschreven, maar zijn ongetwijfeld jonger en misschien zelfs niet bij koninklijke verordening vastgesteld.

Het eerste draagt tot opschrift: de Sacramento Judeorum contra Christianos. Het luidt p.a. „Si(c) me Deus adjuvet, ille Deus qui dedit legem Moysi in monte Synai, et si(c) lepra Neaman Siri super me non veniat sicut super illum venit, et sic terra me non deglutiat sicut deglutivit Dathan et Abiron, ...”.

Het tweede formulier, iets breedspakiger, draagt den algemeensten titel „Juramentum Judeorum” en luidt aldus: „Adjuro te per Deum vivum et verum, et in illam legem sanctam quam Dominus dedit ad beatum Moysen in Monte Sinai et per Adonai sanctum, et per pactum Abrae quod Deus dedit filii Israel, et si(c) non lepra Naaman Siro circumdet corpus meus, et si(c) non me

¹⁾ De meeste zijn reeds bij herhaling naast elkaar gesteld. Men zie Müllenhoff und Scherer, Denkmäler Deutscher Poesie und Prosa 2de uitg. bl. 625—629, waaraan ik het een en ander ontleen; Otto Stobbe Die Juden in Deutschland, bl. 153, 262.

²⁾ M. G. Leg. Sectio II. D. I, 258.

vivo degluciat terra sicut fecit Dathan et Abilon, et per arcum foederis qui de celis aparuit ad filios hominis, et ipsum locum sanctum ubi sanctus Moisen stetit et illam sanctum quam beatus Moisen ibi accepit, de hac causa culpabilis non sum”.

Eeden in denzelfden geest vinden wij in de middeleeuwen nagenoeg gansch Deutschland door.

De oudste Deutsche Jodeneed is die van Bisschop Koenraad van Mainz ¹⁾, waarin twee execratiën voorkomen: *zoo moge u de aarde verslinden, als Dathan en Abiram* en *zoo mogen u zoeken de vijf boeken van Mozes*.

In eenzelfde eed, zooals hij wordt weergegeven in een Londensch handschrift uit de 13de eeuw komt er deze vervloeking bij: *zoo moogt gij verzinken als Sodom en Gomorra*.

In een handschrift uit de dertiende eeuw van het Görlicher Leenrecht ontbreekt de inroeping van de straf van Sodom en Gomorra, maar vinden wij daarentegen weder de zinsnede *zoo moge u de vreeselijke ziekte treffen, die Gezi trof, toen hij de gave van Naaman ontving*.

In een handschrift uit de 14de eeuw komt weder een iets uitvoeriger eed voor, door Joden tegenover Christenen te zweren, waarin ingeval van meened over den zwerende worden ingeroepen de straffen van *Datan en Abiram, Gehazi, Sodom en Gomorra* en verder wordt gezegd: dan — ingeval van meened — moogt gij nimmer komen in Abrahams schoot, nimmer ter opstanding, dan moge u de heilige wet verderven en moge u „vellen” alle schrift, die geschreven staat in de vijf boeken van Mozes en moge u „vellen” Adonay en zijn geweldige godheid.

Weer uitvoeriger is de Jodeneed naar een handschrift van 1369 van het Saksische Weichbild. Hier ²⁾ roept de zwerende Gods wraak in in dezen vorm, dat de staver zegt:

Du sprekest dat uppe dine e und uppe dine judescheit dat dat it buk si, dar du dine hand uppe hest, der vinf buke en, dar du dik

¹⁾ Bisschop 1161—1165 en 1183—1200.

²⁾ Art. 117 van de uitgave van Dr. A. v. Daniels.

to rechte uppe entschuldigen salt alles des man die scult gift ¹⁾. Des die disse man N. sculdiget des bist du unschuldich, dat die got so helpe, die got die geschup hemel unde erde, luft, vür, lof und gras, das er nicht was. Und of du onrechte sverest, dat die got schende, die adame gebildet hevet na sines selves antlate und evam makede von eine sime ribbe. Und of du onrechte sverest, dat die got schende, *die sodomam und gomoram verbrante* mit dem helschen vüre. Und of die unrecht sverest, dat die die erde verslinde, die dar vorslane *dathan und abiron*. Und of du onrechte sverest, dat die meselsucht besta, *die dar naman lit und jezi bestunt*. Und of du onrechte sverest, dat dyn vleisch nymmer to der erden gemischet werde. Und of du onrechte sverest, dat die die got schende, die weder moyses retde ut enem vürigen busche. Und of du onrechte sverest, dat die die got schende, die moysi die e screif mit sinen vingeren an tven stenenen thaffen. Und of du unrechte sverest, dat die die got schende, die koninge pharaone sluch und die joden over dat mer druch und sie vürde in en land dar man melk und honnich inne vant. Und of du unrechte sverest, dat die die got schende, die die joden spisede in die wüstenynge mit deme hemelischen brode viertich jar. Und of du unrechte sverest, dat die die scrift velle, die bescreven stat an den vinf bükten moysi. Und of du unrechte sverest, dat die got schende und die deme düvele sende, mit live und mit sele und ummer mer. amen.

¹⁾ Het komt dikwijls voor, dat men den zwerende de wet laat meebrengen en hem allereerst onder eede laat bevestigen, dat het inderdaad de wet is, waar hij de hand op legt. Waarschijnlijk is men hiertoe gekomen, omdat de rechters geen Hebreuwsch plachten te verstaan.

Men moet intusschen erkennen, dat het allermint van wantrouwen in den zwerende getuigt, dat men zoo te werk gaat.

Hij *bezweeft*, dat het boek, waarop hij de hand legt, de wet is; maar die eed zou ook in *dit opzicht* zijne beteekenis missen, indien het een ander boek ware. Dit ligt zoo voor de hand, dat men het onmogelijk kan hebben voorbijgezien. En het is al zeer onwaarschijnlijk, dat een formulier, uit welks aanvang zooveel vertrouwen spreekt, verder door wantrouwen zou zijn ingegeven.

Zijn nu deze eeden — vraag ik nog eens — aldus geformuleerd om de zwerenden te kwetsen, om hen van de aflegging terug te houden? Ik antwoord: neen. De bevoegdheid der Joodsche handelaars, om door een eed hun recht te verdedigen, was omstreeks dezen zelfden tijd in Duitschland in menig opzicht zeer uitgebreid. Om een paar voorbeelden te noemen, hadden zij goed gekocht, dat later bleek, gestolen te zijn, zij mochten bezweren, hoeveel zij er voor hadden betaald, en behoefden het niet dan tegen teruggave der kooppenningen af te geven. Hadden zij een goed te pand, het stond aan hen, te bezweren, hoeveel hun daarop aan hoofdsom en interessen verschuldigd was, en het goed onder zich te houden, totdat hun dit was voldaan. Den eersten regel leidt men af uit het Talmudsche recht, beide regelen acht men ook gegrond op het belang der klassen, die de Joodsche kooplieden noodig hadden. Zij zouden — meent men — de handelaars tot het sluiten van contracten eerder bereid vinden, indien deze wisten, ingeval van een proces hunne rechten gemakkelijk door een eed te kunnen staven. Maar, indien werkelijk werd beoogd, door het recht van bewijs bij eede de Joden tot contracteeren met Christenen te nopen, dan moest men hun het zweren van dien eed niet onaannemelijk maken. Men zou dan al een zeer zonderlingen weg hebben ingeslagen, door desbewust een eedsvorm op te stellen, waarvoor zij terugschrikten, en die hen dus juist van zulke contracten zou terughouden, welke, alleen zoo zij dien eed wilden zweren, voor hen weinig gevaar opleverden.

Een tweede feit, dat te denken geeft, is het volgende: In sommige steden komen de gewone execratiën niet voor. Te München ¹⁾ b.v. luidt de formule: gij zweert bij den levenden God Adonay, die hemel en aarde geschapen heeft, bij den God Abrahams, Isaks en Jacobs, bij den God, die aan Mozes de wet gaf; alzoo helpe u de almachtige en de heilige wet. Toch is hier, zoo ik mij niet bedrieg, de rechtstoestand der

¹⁾ Stadboek. Uitg. Auer, a. 393.

Joden vooral niet gunstiger dan elders, waar allerlei execratiën in den eed voorkomen. De vorm van den eed schijnt dus niet onmiddellijk samen te hangen met de hun meer of minder gunstige gezindheid.

En, wat m.i. het sterkst klemmt, in het Saksische Weichbild, dat ik aanhaalde, gaat aan het artikel, dat het eedsformulier voor de Joden inhoudt, een ander vooraf, waarin verschillende regelen voorkomen, die alle gedachte aan partijdigheid tegen de Joden uitsluiten. B.v.: § 1. En Cristen man ne mach nenen Jüden bescelden, he ne du et vor der jüden richtere. § 4. Beklaget en Cristen man enen jüden umme geld mit getüge, he sol yn overtügen zelve dridde, he mit eme cristen und mit eme jüden. § 5. Die jüde overtüget ok den cristen selve ander jüden und mit eme cristen.

Dat naast deze rechtsregelen een eedsformulier zou staan, uit eenige minachting tegen de Joden gesproken, schijnt mij ondenkbaar.

Ik geef toe, naar verschillende middeleeuwsche rechten gaat in Duitschland de eed der Joden met vormen gepaard, die ons kwetsend schijnen, en die moeilijk zijn te verklaren. Hier moet naar weerszijde van het hoofd van den zwerende zuring worden gestrooid, daar moet hij staan op een varkenshuid, ginds wordt hij met een doornenkrans omhangen, en weer elders moet hij een hoed, in lamsbloed gedoopt, in de hand houden.

Maar, wat hiervan zij, welke gronden de wetgevers hebben genoopt, deze vormen te eischen, en hoe zij hierin ooit waarborgen hebben kunnen zien voor den ernst van den eed, het is voor de vraag, die ons heden bezig houdt, van geen rechtstreeksch belang.

Te Amsterdam en in het algemeen hier te lande is van dergelijke vormen bij mijn weten geen spoor. De vraag, waar dus m. i. alles op aankomt, is deze: hoe is men in de middeleeuwen aan de traditioneel geworden execratiën gekomen, die wij ook in den Amsterdamschen Jodeneed aantreffen? En het antwoord daarop leert ons, dat die execratiën niet specifiek Joodsch zijn, en men die stellig niet heeft uitgevonden

om den Joden onaangenaam te wezen, of uit wantrouwen tegen hen.

De eerste eed, waarin zij bij mijn weten worden aangetroffen, is die, voorkomende in eene Westgothische formulieren-verzameling, die, naar de nauwkeurige onderzoekingen van Zeumer moet dagteekenen tusschen 615 en 645. ¹⁾ Hij draagt daar tot opschrift: „Conditiones sacramentorum, ad quas ex ordinatione ill. judicum jurare debeant” en luidt aldus:

„Juramus primum per Deum omnipotentem et Jesum Christum filium ejus sanctumque Spiritum, qui est una et consubstantialis majestas. Juramus per sedes et benedictiones Domini. Juramus per Cherubim et Seraphim et omnia Dei secreta misteria. Juramus per signum sanctae ac venerandae crucis, quod ipsius fuit patibulum.

Juramus per tremendum atque terribilem futuri judicii diem et resurrectionem domini nostri Jesu Christi. Juramus per omnia sacra corpora gloriosasque martirum coronas omnesque virtutes caelorum vel haece sancta quatuor euangelia et sacrosancto altario domini nostri ill. martiris, ubi has conditiones superpositas nostris continemus manibus. Juramus per dextram Domini, qua sanctos coronat et impios a justis separat eosque mittit in camino ignis inextinguibilis, ubi erit fletus et stridor dentium. Juramus per cardines caeli et fabricam mundi, quae ipse virtute verboque fundavit. Juramus per sacra misteria et sancta sacrificia. Juramus per omnes caelestes virtutes et cuncta ejus mirabilia. Juramus per sanctam communionem quae per juranti in damnatione maneat perpetua: quia nos justa jurare et nihil falsum dicere, sed nos scimus, inter ill. et ill. hoc et illud in tempore illo actum fuisse.

Quod si falsum in tantam Divinitatis majestatem ac deitatem taxare aut invocare ausi fuerimus, maledicti efficiamur in aeternum; mors pro vita nobis eximetur et latus in consolatione assiduus descendat igne rumphea caelestis ad perditionem nostram; oculi nostri non erigantur ad caelum; lingua nostra muta efficiatur; omnis interiora viscera nostra obduretur

¹⁾ M. G. Leg. Sectio V (Formulae) II, 592.

et arescat, atque in breves dies spiritus diaboli perjurantem arripiat, ut omnes perjuri metuant, et sinceri de tam celeri Domini vindicta congaudeant. Et quemadmodum descendit ira Dei super *Sodomam et Gomorram*, ita super nos, extuantibus flammis, eruat mala ac *lepra Gyasi*, vivosque terra absorbeat, quemadmodum absorbuit *Datan et Abiron* viros scelerratissimos, ut videntes omnes supernae irae Dei iudicium talibus hominibus terreantur exemplo.

Hier vinden wij de execratiën dus in een formulier, dat blijkens den aanvang steltig voor Christenen bestemd is.

Trouwens, van eene — laat ik zeggen — wettelijke vervolging van de Joden was onder de Westgothen in den tijd dezer formulieren nog geen sprake. De koningen Reccared (586—601) en Sisebut (612—621) gaven enkele wetten, die op de Joden betrekking hadden, in het bijzonder op de behandeling hunner Christenslaven, maar de wetgeving tegen de Joden en hunne leer begon eerst onder Receswind (649—672) en werd tot het uiterste voortgezet onder Ervig (680—687). Van dezen laatste is ook een eedsformulier voor tot het Christendom overgegangene Joden afkomstig ¹⁾, eene vermeerderde editie van het zooeven aangehaalde. De bekende execratiën zijn hierin overgenomen.

Maar wij hebben afdoende bewijzen, dat die *niet* specifiek Joodsch, niet — om zoo te spreken — tegen de Joden gericht zijn.

In dezelfde formulierenverzameling (615—645) komen verschillende akten van vrijlating en van schenking voor, waarin de handelende hemelsche straffen inroept over zich zelven en anderen, die in strijd met de akte zouden handelen. En welke straffen?

Men oordeele:

1. . . . Sit ille Deo reus, sit a sancta communione alienus, sit a consortio justorum extraneus, sit a grege catholico segregatus; atque dum ille tremendae examinationis iudiciiue dies illuxerit, inter impiorum cruciamenta sortis

¹⁾ L. Visig. XII, 3, c. 15 (M. G. Leg. Sectio 1, 1, 443).

Judae damna sustineat, inter crepitantibus flammis aeternis conflagretur incendiis, sitque erga hominibus manendo obnoxius . . . ¹⁾).

5. . . Quod si forte, quod fieri non credo, contra hanc libertatem aut ego aut quicumque venire temptaverit, primitus iudicium Dei incurrat et a sacrosancto altario efficiatur extraneus, et sicut *Datam et Abiron* vivus in infernum descendat et cum Judam Scarioth participium sumat ²⁾).

7. . . Si quis sane, quod fieri non reor, contra hanc nostrae oblationis cartulam venire conaverit, stante hujus cartulae firmitate, aliud tantum, quantum obtulimus ecclesiae vestrae, ex suo proprio gloriae vestrae vel ad cultores vestros persolvat et iudicium Judae Scariotis sumat, ut in ejus condemnatione communem habeat participium ac in adventum Domini sit anathema maranatha vel in hoc seculo exors ab omni coetu catholicae religionis, *Gyezi lepra percuciat*ur, qui nostrae oblationis cartulam sacrilega mente involvere voluerit ³⁾).

Wij mogen dus dunkt mij zeggen, de verwenschingen die in het oudste Westgothische eedsformulier voorkwamen, zijn dezelfde, die ten tijde van het ontstaan van het formulier ook onder Christenen gebruikelijk waren.

Misschien vindt zelfs de opvatting dat zij niet als voor de Joden vernederend werden beschouwd, nog steun in het latere Spaansche recht.

Het wetboek „*Las Siete partidas*” dat uit het midden der 13de eeuw dagteekent, is waarlijk niet zachtmoedig tegenover de Joden, die volgens D. VII, T. 24 Ley I onder de Christenen slechts worden geduld opdat zij als in eeuwige gevangenschap leven en den menschen in herinnering worde gehouden, dat zij komen van den stam dergenen, die Christus gekruisigd hebben.

Welnu in dit wetboek vinden wij drie eedsformulieren, een voor de Christenen, een voor de Joden en een voor de Mooren.

¹⁾ T. a. p. 575.

²⁾ T. a. p. 577.

³⁾ T. a. p. 578.

En in dat voor de Joden komen de gewone execratiën niet voor. Het bevat evenals vele vroegere en latere eene uitvoerige herinnering aan al wat die God, bij wien men zweert, heeft gedaan: die machtig is over alles, die hemel en aarde en alle dingen heeft geschapen enz. enz., een kort overzicht van de oudtestamentsche geschiedenis. Voor het geval van meineed wenscht dan tot slot de zwerende „que vengan sobr él todas las llagas que venieron sobre los de Egipto et todas las maldiciones de la ley que son puestas contra los que desprecian los mandamientos de Dios” ¹⁾.

Had men de bekende en in Spanje, immers bij de Westgothen gewone execratiën als onaangenaam voor de Joden beschouwd, men had ze hun in *deze* wet zeker niet bespaard.

Nu nog een woord over den Groninger eed.

Hij luidt als volgt: Adonay, eeuwige, almachtige Godt en Heere over alle Melachim ²⁾ en eenig Godt mijner vaders, die Du ons de Heilige Tora gegeven heeft! Ik roep dij en dijnen Heiligen Naam Adonay en dijne Almachtigheid aan, dat du mij helpste *besteden* ³⁾ dezen mijnen eed, dien ik tegenswoordig doen zal. Ende zoo wanneer ik onrecht of bedrieglijk zweeren mocht, zoo zij ik beroofd van alle genade des Eeuwigen Godts en mij worde opgelegd alle straffe en vloek, die Godt den vervloekten Joden opgelegd heeft, en mijn ziel en lichaam hebben niet meer eenig deel aan de toezegging, die ons Godt gedaan heeft. Ende ik zal ook geen part hebben aan Messias noch aan het beloofde land. Ik bespreeke ook en betuig dat bij den eeuwigen Godt Adonay, dat ik niet begeeren, bidden of afleggen ⁴⁾ zal eenige

¹⁾ III, 11 l. 20. Professor E. de Hinojosa y Naveros te Madrid was zoo vriendelijk mij hierop opmerkzaam te maken.

²⁾ Melachim staat er ook in den Duitschen tekst. Het woord is eenvoudig overgenomen, en niet — zooals Dr. Mendels gist — misschien onvertaald gelaten, om de republikeinsche rechters niet te kwetsen door het woord Koningen.

³⁾ Duitsch „bestätigen”.

⁴⁾ Eene onjuiste vertaling van het Duitsche „bitten oder aufnehmen”.

verklaring, uitlegging, vergeving¹⁾ van geene Joden noch andere mensen, zoo ik met dezen eed, zoo ik tegenswoordig doe, eenige mensen bedriege²⁾.

Dit formulier is niet dan eene, deels onbeholpen, vertaling van twee paragrafen uit het eedsformulier voor de Joden in de Duitse „Cammergerichts-Ordnung“ van 1555 I. 86 3).

Aan de Joden, die vergunning erlangden zich in Groningen te vestigen, werd meermalen het genot van het Rijksrecht toegezogd. Dat men voor den vorm van hunnen eed het model zocht in de Cammerg. O. is dus niet meer dan natuurlijk.

Dat men niet alle tien, deels vrij kwetsend gestelde paragrafen heeft overgenomen, maar alleen de twee aangehaalde,

¹⁾ In het Duitsch staat er „Erklärung, Auslegung, Abnehmung oder Vergebung“. Met het derde woord heeft de vertaler blijkbaar geen weg geweten.

²⁾ Een soortgelijk aanhangsel aan den eed was hier en daar voor de Roomschen gebruikelijk; zie Schrassert ad Ref. Velav. 280.

³⁾ Cammergerichtsordnung 1555 Th. I tit. 86 (naar Emminghaus C. J. G. I 451).

§ 1. So einen Juden ein Eyd auferlegt wird, soll er zuvor ehe er den Eyd thut, vor Händen und vor Augen haben ein Buch, darin die Gebote Gottes, die dem Mosi auf dem Berg Sinai von Gott geschrieben, gegeben sind, und mag man darauf den Juden anreden und beschwören mit nachfolgenden Worten:

§ 2. Jud! ich beschwöre dich bey dem einigen und lebendigen Gott, Schöpffer der Himmeln und des Erdreichs, und aller Ding, und bey seinem Torah und Gesetz, das er gab seinem Knecht Mosi auf dem Berg Sinai, dasz du woltest warlich sagen und verjehen, ob disz gegenwärtig Buch sey das Buch, darauf ein Jud einen Christen oder einen Juden einen rechten gebührliehen Eyd thun und vollführen möge und solle?

§ 3. So dann der Jud auf solche Beschwörung bekennt und sagt, dasz es dasselbige Buch seye, so mag ihm der Christ, der den Eyd von ihm erfordert, oder an seiner statt der, der ihm den Eyd aufgiebt, fürhalten und vorlesen, diese nachfolgende Frage und Vermahnung, nemlich: Jud, ich verkünde dir wahrhaftiglich, dasz wir Christen anbeten den einigen, allmächtigen und lebendigen Gott, der Himmel und Erden, und alle Dinge geschaffen hat, und dasz wir ausserhalb des keinen anderen Gott haben, ehren und anbeten; Dasz sage ich darum, und aus der Ursach, dasz du nicht meynest, dasz du wärest entschuldiget vor Gott eines falschen Eyds, in dem, dasz du meynen und halten müchtest dasz wir Christen eines unrechten Glaubens wären, und fremde

geeft eer recht tot het vermoeden, dat men den Joden *niet*, dan dat men hun *wel* onaangenaam heeft willen zijn.

Men bedenke dit: de eed op de reliquiën, later op het kruis, nog later op de evangeliën, was voor de Joden niet bruikbaar. Voor hen moest die op de Thora er voor in de plaats komen. Door te bepalen, dat zij slechts het woord Amen hadden uit

Götter anbeteten, das doch nicht ist, und darum sintemahl, dasz die Niesse oder Hauptleute des Voleks Israel schuldig gewesen sind, zu halten das, so sie geschworen hatten den Männern von Giffon, die doch dienten den fremden Göttern, vielmehr bist du schuldig uns Christen, als denen die anbeten den lebendigen Gott, zu schwören und zu halten, einen wahrhaftigen und unbetrüglichen Eyd.

§ 4. Darum Jud, frag ich dich, ob du das glaubest, dasz einer schändet und lästert den allmächtigen Gott, indem so er schwöret einen falschen und unwahrhaftigen Eyd? so spreche der Jud: ja.

§ 5. Spricht der Christ: Jud! ich frage dich ferner: Ob du aus wohl wohlbedachtem Muth und ohn alle Argelist und Betrüglichkeit den einigen lebendigen Gott wollest anrufen zu einem Zeugen der Wahrheit, dasz du in dieser Sache N. N. darum dir ein Eyd auferlegt ist, keinerlei Unwahrheit, Falsch oder Betrüglichkeit reden, und gebrauchen wollest, in einige Weisz? So spreche der Jud: ja.

§ 6. So das alles beschehen ist, so soll der Jud seine rechte Hand bisz an den Knorren legen, in das vorgemeldte Buch, und nemlich an die Worte des Gesetzes und Gebots Gottes, welche Worte und Gebote in Hebräischen also lauten: Lotissa etschem Adonay efochecha Laschoff, kilo jenaqqe Adonay etascher issa etschemo Laschoff: zu Teutsch: Nicht erhebe den Nahmen des Herren deines Gottes unnützlich, dann nicht wird unschuldig oder ungestraft lassen der Herr, den, der da erhebt seinen Nahmen unnützlich.

§ 7. Alsdann, und darauf, ehe der Jud den Eyd vollführet, soll der Jud dem Christen, dem er den Eyd thun soll, oder an seiner statt, dem, der ihm den Eyd aufgiebt, diese Worte nachsprechen:

§ 8. Adonay, Ewiger Allmächtiger Gott, ein Herr über alle Melachim, ein einiger Gott meiner Väter, der du uns die heilige Torah gegeben hast, ich ruffe dich und deinen heiligen Nahmen Adonay, und deine Allmächtigkeit an, dasz du mir helfest bestätigen meinen Eyd, den ich jetzo thun soll, und wo ich unrecht oder betrüglich schwören werde, so sei ich beraubt aller Gnaden des ewigen Gottes, und mir werden auferlegt alle die Strafen und Flüche, die Gott den verfluchten Juden auferlegt hat, und mein Seel und Leib haben auch nicht mehr einig Theil an der Versprechung, die uns Gott gethan hat, und ich soll auch nicht Theil haben an Messias, noch am versprochenen Erdreich des heiligen seligen Landes.

te spreken, voegde men zich naar hunne godsdienstige gebruiken¹⁾. En dit deed men eveneens, door hen verwenschingen te doen bevestigen. De Joodsche gebruiken kennen toch tweeërlei eed, den directen: „ik zweer bij God”, en den indirecten met zelfverwensching voor het geval van meineed²⁾.

De Christenen hadden bij de eedsaflegging zelven de woorden uit te spreken „zoo waarlijk helpen mij God en al Zijne heiligen”, later „zoo waarlijk helpe mij God en Zijn heilig woord” of nog korter de thans voorgeschreven woorden. Wat de oorspronkelijke zin dezer woorden ook zij geweest, naar de algemeene latere opvatting bevatten zij de verschrikkelijkste zelfvervloeking die denkbaar was, de inroeping der eeuwige straffen voor het geval van meineed³⁾.

§ 9. Ich verspreche auch, und bezeuge bey dem ewigen Gott Adonay, dasz ich nicht will begehren, bitten oder aufnehmen einige Erklärung, Auslegung, Abnehmung, oder Vergebung, von keinem Juden noch anderen Menschen, wo ich mit diesem meinem Eyd, so ich jetzt thun werde, einigen Menschen betrüge, Amen.

§ 10. Darnach so schwöre der Jud, und spreche dem Christen nach diesen Eyd: Adonay! ein Schöpffer des Himmels und des Erdreichs, und aller Ding, auch mein und der Menschen, die hier stehen, Ich ruffe dich an, durch deinen heiligen Nahmen, auf diese Zeit zu der Wahrheit, (als N. N. mir zugesprochen hat, um den, oder den Handel, so bin ich ihm daran oder darnum gantz nicht schuldig oder pflichtig, und hab auch in diesem Handel keinerlei Falschheit, oder Unwahrheit gebraucht, sondern wie es verlant hat, um Hauptsach, Schuld oder sonst, was die Sach ist, also ist es wahr, ohn alle Gefährde, Argelist und Verborglichkeit) also bitt ich mir auch, Gott Adonay zu helfen und zu bestätigen diese Wahrheit. Wo ich aber nicht recht oder wahr habe in dieser Sache, sondern einige Unwahrheit, Falsch oder Betrüglichkeit dariun gebraucht, so sei ich Heram und verflucht ewiglich; wo ich auch nicht recht und wahr hab in dieser Sache, dasz mich dann übergehe und verzehre das Feuer, das zu Sodoma und Gomorrha übergien, und alle Flüche, die in der Torah geschrieben stehen, und dasz mir auch der wahre Gott, der Laub und Gras, und alle Dinge geschaffen hat, nimmermehr zu Hülf noch zu statten komme, in einigen meinen Sachen und Nöthen. Wo ich aber recht und wahr habe in dieser Sache, so helffe mir der wahre Gott Adonay.

¹⁾ J. C. G. Bodenschatz, Kirchliche Verfassung der heutigen Juden (Erlang 1748) bl. 367.

²⁾ D. Z. Frankel, Die Eidesleistung der Juden, bl. 14, 15.

³⁾ Bovendien — dit bedenke men wel — in verschillende streken werden

Nu den Joden werd toegestaan, slechts het „Amen” uit te spreken, moest men in het formulier, dat hun werd voorgelezen, execratiën opnemen, die voor hen den eed even bindend maakte, als voor de Christenen de hunne. Het is mogelijk, dat men zich in de keuze daarvan heeft vergist, maar dat de stellers der formules zouden hebben gemeend, dat de opgenomen execratiën voor de Joden verschrikkelijker waren, dan voor de Christenen de hunne, acht ik volstrekt ondenkbaar.

En dat de inroeping van de straffen van Sodom en Ghomorrah en andere niet speciaal voor de Joden is uitgevonden, maar uit een algemeen gebruik gesproten, meen ik te hebben aangetoond.

eedsafleggers vooraf uitdrukkelijk herinnerd, zooals het in Landr. Veluwe 1604 XX, 7 luidt „van de kracht des eedts, und van de sware tijdtlicke und eeuwige straffen des meyneeds”. In het Landr. v. Zutphen van 1604 VI, 9 luidt de vermaning „dat diegeene soo onrecht und meyneedich sweret, die almachticheydt Godes lastert, und sick selvert daer doer beroovet aller genaden Godts, op sich ladende alle die straffe und vloecke, die Godt den verdoemden und vervloecten heeft opgelacht, daer toe dat hem Godt in allen synen nooden nimmer meer te hulpe come, maer met lijf und ziele eeuwichlyck vervloekt sy, nimmermeer deel hebben kan aen dier genadenrycke beloftenisse, die Godt den christenen gedaen heeft” enz.

*(Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetensch.,
afdl. Letterk., 4e reeks, deel X, 1909.)*

DE GEZAMENDE HAND NAAR DE OUD-
NEDERLANDSCHE RECHTEN.

(1887)

Het beschouwen der ontwikkeling van het Nederlandsche recht in zijne eerste tijdperken, is buitengewoon aantrekkelijk.

Men ziet het volk langzaam van een der eerste trappen van beschaving tot hooger opklimmen, nieuwe behoeften ontstaan, nieuwe instellingen zich vormen; en met het volk ontwikkelt zich het recht, zonder zich in onnatuurlijken wasdom uit te zetten buiten het gebied der eischen, die het heeft te bevredigen, maar eveneens zonder door zijn achterlijkheid het verkeer te belemmeren.

Het kan en moet wel met het volk gelijken tred houden, kan allerminst dit voorbij streven of er terzijde van afwijken, want het is juist het volk dat het recht schept en vervormt ¹⁾.

Voor al waar het dit doet, niet door vertegenwoordigers, maar om zoo te spreken in persoon, waar alle gezinshoofden ter wetgeving en rechtspraak samen komen, ontvangen we een beeld van het volk, zoo trouw geteekend, zoo juist verlicht, dat geen weemoedige trek ²⁾, geen glimlach ons

¹⁾ Ik heb hier in het bijzonder het burgerlijk recht op het oog, waarop de capitularia den minsten invloed oefenden. Wel is waar werken niet overal en in elken kring alle gezinshoofden bij wetgeving en rechtspraak mee, maar overal berusten toch beide bij mannen van dezelfde beweging als de rechtzoekenden.

²⁾ Ik behoef slechts te wijzen op het slot van a. 2 der Friesche XXIV landrechten.

ontgaat¹⁾, veelmin een der hoofdlijnen ons verborgen blijft.

En overal stroomt ons uit het recht een frischheid, een krachtige levensadem tegen, die, bij onbelemmerden groei, een heerlijken wasdom doet voorspellen.

Maar, helaas! de groei is niet onbelemmerd geweest. Hij is gestuit, op de ruwste wijze gestuit, door een aanval uit den vreemde zoo geweldig en zoo aanhoudend, dat, bij minder levenskracht, het inheemsche recht zou zijn bezweken, vernietigd zonder een spoor achter te laten.

Van vreemde universiteiten is tot ons vaderland doorgedrongen wat zij als Romeinsch recht leerden.

Mannen daar gevormd of met die leeringen min of meer vertrouwd, traden bij rechtspraak en rechtsvorming steeds meer op den voorgrond; het volk hier vrijwillig wijkende, daar teruggedrongen, liet hun ten slotte meer dan wenschelijk de vrije hand, en hiermee was aan de vaderlandsche rechtsontwikkeling de zwaarste slag toegebracht die haar treffen kon.

De zoogenaamde receptie — zoover die dan ging — van het Romeinsche recht was een groote ramp.

Niet omdat we zouden moeten betreuren, dat ook de Nederlandsche juristen licht gingen zoeken bij een volk dat eeuwen reeds had gestaan op een trap van beschaving, waartoe de Nederlanders eerst begonnen te naderen; niet omdat het ons recht zou hebben verduisterd of bedorven, zoo enkele Romeinsche rechtsinstellingen hier waren overgeplant; nog minder omdat de studie van de Digesten een te versmaden juridische gymnastiek voor den geest zou zijn gebleken — maar omdat, wat men deed, was een zuiver recipieeren in den slechtsten zin van het woord.

¹⁾ Bekend zijn de humoristische trekjes, door Gierke en anderen vooral aan oude dorpsrechten ontleend. Ook hier te lande zoekt men ze niet te vergeefs. Om een enkel voorbeeld te noemen, in de Lutte mag elk kotter op Midwinter avond een boontak afhouden, dien hij bereiken kan met eene bijl welke steel twee voet lang is; art. 53 van het markeboek voegt er echter bij „unde hie muchte einen kervelspaen leggen under den voet unde hoegen „sich daermede, soe brecke hie IIII penningen”.

Men liet tot zich komen, men nam in zich op, wat van elders als recht werd verkondigd of aangeprezen en men deed dit *lijdelijk*.

Aan zorgvuldig onderzoek en schifting van het geïmporteerde dacht men veelal niet, van het besef dat het vreemde en het inheemsche recht planten waren van gansch verschillende bodem gaf men weinig blikken, en van een ernstig streven om, met behoud van wat er bruikbaar was in het Nederlandsche en met toeëigening van wat dienen kon uit het Romeinsche recht, een goed sluitend stelselmatig geheel te vormen, is bijna geen spoor te ontdekken.

De enkele voortreffelijke theoretici die het Romeinsche recht op zich zelf beschouwden en beoefenden laat ik buiten rekening. Niet zij, maar de practische juristen vooral, hadden het rechtsbederf op hun geweten, dat onder den naam van „receptie” bekend is.

Het gebruik dat zij in het algemeen van het uitheemsche recht maakten, was ongeveer het volgende. Zij grondten hunne adviezen of uitspraken op het stellige plaatselijke of gewestelijke recht, zoo dit duidelijk sprak — wat echter betrekkelijk zelden voorkwam, daar weinigen een proces wagen zoo zij de duidelijke woorden der wet tegen zich hebben —; vonden zij hierin geen antwoord op de vraag die hun was gesteld, zoo raadpleegden zij de schrijvers die hun ten dienste stonden, onverschillig of deze over Romeinsch of onromeinsch recht handelden, en namen over wat zij door hen als waar zagen verkondigd.¹⁾

Om een voorbeeld te geven, volgens de Costumen van Utrecht van 1550 (Rubr. XXII, a. 4) mocht eene getrouwde vrouw geene „notabele schulden” maken zonder consent van haar man. W. v. d. Muelen, raad in den hove, behandelt in zijne aantekeningen op deze Costumen²⁾ de vraag,

¹⁾ Dat de practisijs elders hetzelfde misbruik van het Rom. recht maakten als hier, gaf zekere gelijkvormigheid aan aller geschriften en leidde ongetwijfeld tot die wederkerige aanhalingen, die, niet minder dan rechtstreeksch gebruik van Romeinsche bronnen, tot rechtsbederf hebben medegewerkt.

²⁾ 1709 (bl. 157).

wordt hier eene uitdrukkelijke toestemming gevorderd? Hij antwoordt bevestigend, met een beroep op Christineus, *Commentaria ad leges Mechlinenses*¹⁾, die op zijne beurt weer zijne meening staaft, o. a. met hetgeen Baldus en eenige andere juristen uit de 15de eeuw²⁾ aantekenden op l. 2, § 2, *Dig. soluto matrimonio dos quemadmodum petatur* (XXIV. 3) en met hetgeen Boyer en de Chasseneux schreven over de costumen van Berry en Bourgondië.

Een ander maal wordt door aanhaling van eenige Fransche arretisten en legisten bewezen wat recht is in Overijssel of op de Veluwe, of de competentie van het Hof van Holland gestaafd met eene plaats uit den Codex Justinianus.

Deze handelwijze der practisijns heeft niet slechts onder de republiek het recht bedorven en voor de rechtzoekenden onverstaanbaar gemaakt, maar doet nog zelfs in onzen tijd haar invloed gevoelen. Immers terwijl onderscheiden rechtsinstellingen van zuiver Germaanschen oorsprong bestand zijn gebleken tegen den vreemden invloed en meer of min zuiver in het hedendaagsche recht zijn overgegaan, is de richting der rechtsstudie, in de 17de en 18de eeuw vooral, oorzaak geworden, dat de juiste opvatting van die instellingen en het juist begrip van de plaats die zij in het rechtstelsel hebben ingenomen, niet alleen niet is bewaard gebleven, maar dat ons zelfs de hernieuwde opsporing van beide zeer is bemoeilijkt.

Onder de rechtsinstellingen, die ik hier op het oog heb, behoort die *der gezamende hand*.

De *hand* speelt in het oude recht als symbool eene belangrijke rol. In zijn „munt” (d. i. hand) heeft de huisvader degenen die tot zijn gezin behooren, per manus, in manus heeft de commendatio plaats, met de hand verbindt men zich, de hand legt men op een roerend goed om het terug

¹⁾ 1671 T. IX a. 3, § 8, a. 4, § 13 vlg.

²⁾ Joannes de Imola, Paulus Castrensis, Franc. Aretinus, Ludovicus Romanus.

te vorderen, in één woord, de hand (gewapend of ongewapend) is het zinnebeeld der macht.

Waar eene rechtelijke macht toekwam aan meer dan een persoon, of eene rechtelijke verplichting op meer dan een rustte, symboliseerde men dit somtijds door te spreken van rechten, rechtshandelingen, verbintenissen *met gezamender hand*. Ook hier te lande deed men dit.

Het is mijn doel te trachten tot het juist begrip der gezamende hand iets bij te dragen, door op enkele toepassingen in het Oud-Nederlandsche recht te wijzen.

Staan we eerst stil bij de *rechten met gezamender hand*.¹⁾

Het *gezamenlijke recht* onderscheidt zich, naar het mij voorkomt, van het *gemeenschappelijke recht* in zoover, dat wel is waar bij beide de rechthebbenden, *in betrekking tot elkander beschouwd*, zijn deelhebbers voor onverdeelde aandeelen, dat echter bij het *gezamenlijke recht* de denkbeeldige verdeeling niet, zooals bij het *gemeenschappelijke recht*, naar buiten werkt.

De volgende voorbeelden mogen dit verduidelijken en bewijzen.²⁾

Het *eerste* ontleen ik aan de rechten der Giethoornsche St. Maartens-mannen.

Voor of onder het bestuur van Bisschop Jan van Syrick (1288—1296) vertoonden zich in het land van Vollenhove een aantal lieden, vermoedelijk behoorende tot de secte der Flagellanten. Door den bisschop werden hun tegen cijns landen onder Giethoorn, Onna, Oostwijk en Westwijk in gebruik gegeven, die zij als St. Maartens-lieden ten hofrechte bezaten en waar zij naar eigen recht leefden.³⁾

¹⁾ Daarover is het laatst helder licht verspreid door Heusler, in zijne *Instit. des D. Privatrechts*, I, 223 vlg.

²⁾ Het zal den lezer duidelijk zijn, dat ik hier allermint bedoel het geven van een historisch dogmatisch overzicht, maar slechts wil aantonen, dat het begrip der gezamende hand zich duidelijk vertoont in bronnen uit verschillende deelen van Nederland en in onderscheiden tijden.

³⁾ Racer Overijss. Gedenkst., IV, 211. A. to Boecop Kronyk, bl. 235. Bijdr. tot de Gesch. v. Overijssel, II, 189. Overijss. Alm. 1837, bl. 67. Overijss. Cron. in Dumbar's *Analecta*, II, 248.

Deze kenden eene vermogensrechtelijke verhouding van bloedverwanten, die zij bestempelden met den naam van *saemwinninge* en die volkomen weergeeft het beeld van eigendom met gezamender hand.

Deze saemwinninge kan bestaan *a.* tusschen man en vrouw, *b.* tusschen den langstlevende en de kinderen, *c.* tusschen broeders en zusters, die in een onverdeelden boedel zitten.

Tegenover de buitenwereld worden de rechthebbenden beschouwd als één persoon, hunne rechten zijn niet in *veler* handen maar in *één* hand, die, om zoo te zeggen, uit hun aller handen is samengesteld. Dit blijkt vooreerst uit de regelen van erfrecht. Bij den dood van een der saemwinnenden vererft zijne nalatenschap niet op zijne *bloedverwanten* als zoodanig, naar welke regelen ook, maar op hen met wie hij in saemwinninge zit. Van een broeder *b. v.* erven zijne broeders en zusters die met hem in saemwinninge zitten, niet zij die uit de saemwinninge zijn getreden.¹⁾

Een deel der nalatenschap van een Sint-Maartensman of vrouw vererft op den heer.

In de eerste plaats heeft de heer in den regel aanspraak op het heergewaad of het gerade (d. i. hetgeen geacht wordt in het bijzonder tot des mans of der vrouwe lijf of gebruik te behooren). Dit komt hem echter alleen dan toe, als de overleden man niet met een man, de verstorven vrouw niet met eene vrouw in saemwinnige zit.

In de tweede plaats is, bij den dood van een St. Maartensman die alleen op een erf zit, aan den heer verschuldigd een evenredig deel ($\frac{1}{3}$) van zijn vee. Zitten daarentegen meer in saemwinninge, zoo verkrijgt de heer niet bij den dood van elk hunner een evenredig onderdeel,

¹⁾ Ditzelfde beginsel ligt vermoedelijk ten grondslag aan verschillende landrechten, welke bepalen dat broeders van elkander, niet van uitgeboedelde zusters erven; zie o. a. Landr. van Selwert 1529, a. 2 (Pro Exc., VI, 601), Ordel v. d. Etstool 1480 (Pro Exc., VII, b, 126). Eveneens aan Landr. Wedde en Westerwolde 1470, I, a. 23 vlg. 34 en 1566 a. 23 vlg. 33.

maar één der gerechtigden, telkens de oudste, fungeert als *sterfman* ¹⁾. Slechts bij zijn dood heeft de heer op zijn versterf aanspraak, maar dan ook op het volle derde deel.

Uit deze drie regelen spreekt volkomen hetzelfde begrip. Zoolang er nog iemand overblijft met wien de overledene in saemwinninge zat, is er voor hen die hierbuiten staan geen goed vrij gevallen, dat op hen zou kunnen vererven. Een der handen, die den boedel rechtmatig vasthielden, is wel is waar verlamd, maar de overigen zijn nog sterk en krachtig; zij laten niet los, ook niet voor een deel.

Naar buiten is het alsof de boedel slechts één eigenaar had, die niet is weggevallen zoolang er één der gerechtigden bestaat.

Beschouwt men echter de binnenzijde, dan ziet men de *deelen* en de *deelhebbers* duidelijk voor zich.

Immers, sterven de ouders, zij *erven* op hunne kinderen die met hen in saemwinninge zitten; broeders en zusters die in hunnen ouderlijken boedel zitten in saemwinninge, *erven* op elkander. ²⁾ Van hun standpunt valt er dus bij den dood van een der gezamenlijk rechthebbenden wel degelijk een aandeel open, waarop zij erfrecht kunnen doen gelden. Trouwens, dat zij tegenover elkander ieder gerechtigd zijn tot een evenredig deel, blijkt ook hieruit: huwende zoons en dochters blijven in de saemwinninge, indien zij niet daaruit worden *gekocht*. Van waar die bepaling, zoo niet het verlaten van de „saemwinninge” is een prijs geven van een den huwende individueel toekomend recht?

Dit eerste voorbeeld van de gezamende hand zegt ons dus zoo duidelijk mogelijk, dat zij was *eenheid* naar buiten, *veelheid* van binnen.

Een *tweede voorbeeld* ontleen ik aan het beklemrecht.

Zooals men weet, is het beklemrecht een recht van land-

¹⁾ Van een *sterfman* spreekt men eigenlijk, waar onsterfelijke personen (rechtspersonen) als leenmannen optreden. Deze moeten, opdat niet de heer schade lijde, in den regel een sterfman aanwijzen, bij wiens dood het heergewaad zal worden betaald.

²⁾ Zie o. a. Racer t. a. p. 228, a. 30 vlg.

gebruik, dat zich uit huur heeft ontwikkeld en steeds meer vastheid heeft verkregen.

Voor de vestiging is o. a. noodig dat de meier door den eigenaar is ingeboekt.

Het recht is ondeelbaar en de regel brengt hierom mee, dat niet meer dan één persoon als meier kan te boek staan.

Er zijn echter twee uitzonderingen. Man en vrouw kunnen (moeten tot op zekere hoogte) samen worden ingeschreven en, bij vererfelijkheid van het recht in de nederdalende lijn, kunnen, na den dood hunner ouders, tijdelijk *de kinderen* worden te boek gebracht zonder vermelding hunner namen of van hun aantal, onder den algemeenen naam van b.v. Abel Derk's kinderen.¹⁾

Ik bepaal mij bij dit laatste²⁾. De te zamen ingeschreven kinderen hebben zonder eenigen twijfel het bekleemrecht met gezamender hand.

Naar buiten zijn zij eene eenheid. Dit volgt vooreerst uit de ondeelbaarheid van hun recht, maar openbaart zich ook practisch indien één hunner sterft. Bij overgang van het bekleemrecht toch, hetzij door vererving, hetzij op andere

¹⁾ Bewijspplaatsen bij Mr. C. H. Gockinga, Brieven over het recht van beklemming. Amsterdam 1861, bl. 56, 65, 86.

²⁾ Bij bespreking van de rechtsgevolgen der gezamenlijke inboeking van echtgenooten geraakt men op betwist terrein (vgl. Mr. J. J. Cremers: Eene vraag, rakende vererving van het recht van beklemming, Tijdschr. v. h. Nederl. R., II, 158. Mr. C. H. Gockinga: Beschouwingen over eenige punten van bekleemrecht, ald., IV, 161. Mr. J. J. Cremers: Nog iets over vererving van het recht van beklemming, ald., VIII, 161. Mr. C. H. Gockinga: Vererving van het recht van beklemming, N. Bijdr. v. rechtsgel. en wetg., III, 249).

Eveneens bij behandeling van de rechten van den langstlevende en zijne kinderen (vgl. de bekende Memoriën van regte van Mr. T. Haakma Tresling en Mr. H. O. Feith).

Ik laat hier daarom beide buiten beschouwing, al ben ik van oordeel, dat de vragen waartoe zij aanleiding geven vrij wat beter en spoediger zouden zijn opgelost, zoo men bij hare beantwoording met het begrip der gezamenderhandsche rechten rekening had gehouden en tevens bedacht, dat juridisch zeer goed denkbaar is een eigen recht van den langstlevende, dat niet op *zijne* erfgenenamen als zoodanig vererft.

wijze, is aan den eigenaar een geschenk verschuldigd. Overlijdt echter een der te zamen ingeschreven kinderen, de eigenaar heeft op geen geschenk aanspraak. Het is duidelijk waarom; tegenover hem is er geen overgang. En sterker nog. Ook dan wanneer het eene beklemming geldt, die *niet* in de zijlijn vererft, blijven de broeders en zusters in het onverminderde volle recht na het kinderloos overlijden van een hunner. Was, van het standpunt van den eigenaar, de overledene rechthebbende voor een onverdeeld aandeel geweest, dit aandeel zou, bij gebreke van erfgenamen in de rechte lijn, aan hem zijn vervallen; maar hij was het niet. Allen waren beklemden *meiers met gezamender hand*.

Ook hier echter vertoonen zich aan de binnenzijde wel degelijk de deelen. De kinderen blijven slechts tijdelijk te zamen te boek. Niet langer n.l. dan totdat de jongste meerderjarig is. Heeft de scheiding plaats, dan wordt één der kinderen met name te boek gebracht, die dan echter de anderen voor hun deel heeft schadeloos te stellen. Hieruit blijkt dat in hun verhouding tegenover elkaar ieder wel degelijk een onverdeeld aandeel had.¹⁾

Een *derde voorbeeld* geeft ons het leenrecht.

In 1316 beleende bisschop Guy zijne dochter Marie, gehuwd met heer Arnoud van IJsselstein, met zeker goed in Amstelland en verklaarde tevens aan zijne dochter Aleyda te geven „*die samende hant*, also jof Marie voornoemt sonder „*wittelike bort storve*, dit goet dan van ons te houdene”²⁾. Vergelijken wij deze akte met wat ons van elders omtrent de beleening van meer personen gezamenderhand bekend is, dan spreekt ze volkomen duidelijk.

Duitsche bronnen³⁾ leeren ons het volgende. Men kan aan

¹⁾ Dit een en ander is reeds juist begrepen door Mr. H. O. Feith in zijne *Memorie van regte*, bl. 78—79, al is dien schrijver naar het schijnt niet duidelijk geworden dat we hier met eene eigenaardige gemeenschap te doen hebben, die ook elders in het beklemrecht eene rol speelt.

²⁾ Van Mieris, *Charterb.*, II, 177. Een zeer duidelijk voorbeeld van 1289 bij v. d. Bergh Oorkb. II 286.

³⁾ Met name: *Vetus auctor de beneficiis*, § 83, 84; *Goerlitzer Lehnrecht*

vele broeders een goed in leen geven in dier voege, dat zij het met gezamender hand ontvangen. Houden zij het onverdeeld, dan valt, ook bij kinderloos overlijden van een hunner, het goed niet terug aan den heer, maar komt aan de overige rechthebbenden. Zoolang de gezamende hand duurt, staat het geen hunner vrij alleen, zonder medewerking der anderen, het goed te vervreemden „wende”, zoo motiveert de Ssp., „des „die man nenen deil untvagen ne hevet, des ne mach he nenen „deil lien noch laten”.

Het karakter van het recht dat uit deze en andere bepalingen spreekt, wordt door Beseler aldus omschreven. „Das „Wesen (der gesammten Hand) bestand in einer Gemein- „schaft der Rechte und Pflichten, welche aber nicht, wie im „Longobardischen Recht ¹⁾, auf dem Princip der ideellen Theil- „rechte beruhte, ebenso wenig aber als eine Corporation con- „stituiert war, sondern einen eigenthümlichen genossenschaft- „lichen Charakter an sich trug, indem sie im inneren selbständige Sonderrechte der Gemeiner begründete, nach aussen „aber, dem Herrn gegenüber, durch den Lehenträger als eine „Einheit vertreten wird.”

In enkele opzichten valt er op deze karakteristiek af te dingen. Te zeggen dat de gezamenlijke eigenaars een genootschap vormen, leidt slechts tot misvattingen; — niet alleen tegenover den heer, maar tegenover iederen derde zijn zij als één persoon te beschouwen; — hunne eenheid naar buiten openbaart zich niet slechts hierin, dat op één als aller vertegenwoordiger de verplichting tot leendienst rust.

Maar in de hoofdzaak is Beselers opvatting juist. *Veelheid* van binnen, *eenheid* naar buiten, is ook deze gezamende hand.

Oorspronkelijk eischt deze beleening, dat de gerechtigden ook samen komen en blijven in het bezit.

C. XX (Homeyer Des Ssp. Iler Theil II, 104); Sachsenspiegel Lehnrecht (Homeyer ald. I, 206); Schwabenspiegel Lehnrecht (Lassberg 61); Bayerisches Lehnrecht a. 45 (Senckenberg Corpus Juris feudalis, bl. 221). Vergelijk Homeyer t. a. p. II, bl. 457 vlg.; Beseler System des Gem. D. Privatrechts, bl. 639; Algem. Encycl. Ersch u. Gruber I, 61, bl. 235.

¹⁾ Hij doelt op II, F. 18.

In onze akte van 1316 hebben wij te doen met eene verbastering, die ook elders veel voorkomt. Slechts Guy's dochter Marie treedt onmiddellijk in het genot; Aleyda's recht op het bezit begint eerst te werken na kinderloos overlijden van Marie.

Toch is de gezamende hand niet van karakter veranderd. Juist zij is oorzaak, dat Aleyda in geval hare zuster „sonder „wittelike bort” sterft, onmiddellijk in het bezit treedt zonder dat er eene nieuwe beleening noodig is. Haar medegerechtigde valt weg; hiermede vervalt de beperking van haar recht, in dat harer zuster gelegen.

Dat het hare reeds dadelijk na de beleening bestaat, blijkt ten duidelijkste hieruit, dat beide zusters te zamen het goed in onderleen uitgeven.

Een *vierde voorbeeld* van de gezamende hand geven ons de erfgenen die in een ongescheiden boedel zitten, zonder twijfel althans zoolang het „erfhuys” duurt, d.i. meestal een jaar of jaar en dag.

Dat, in hunne verhouding tot elkaar, de erfgenen deelhebbers waren, hiervoor zal ik wel geene bewijzen behoeven aan te voeren. Reeds uit hun recht van boedelscheiding blijkt dit.

Dat hunne gemeenschap eene met gezamender hand was, valt niet moeielijk aan te toonen.

Reeds bij het leven van den erflater bestond er eene betrekking tusschen hem en zijne naaste erfgenen met opzicht tot zijne goederen.

Deze betrekking openbaarde zich op verschillende wijze.

Nu eens werkten de erfgenen mee bij vervreemding, hetzij door mede de opdracht te doen, hetzij door enkele „renunciatio”, hetzij door toestemming te verleen¹⁾.

¹⁾ Talloze voorbeelden geeft nagenoeg elk oorkondenboek.

Ik haal slechts aan: Bondam, Charterb., bl. 72, 564 (noot b); Sloet, Oorkb. I, bl. 428, 444, 449, 458, 461, 473; Nijhoff, Gedenkw. III, 113, 174.

In het Overijss. tijdrekenk. register vindt men bijna op elke bladzijde overdrachten door man en vrouw met hunne kinderen.

Een ander maal was hun bij verkoop van onroerend goed een voorkeeps- of naastingsrecht toegekend ¹⁾.

Welnu, de betrekking die zich aldus kond gaf, was niet anders dan een zwakke vorm van de *gezamende hand*.

Zoodra de erflater overleden was, openbaarde zich deze in volle kracht. Zij was het waaraan de erfgenamen bij versterf hun recht ontleenden, in haar vond de regel „de doode erft „den levendighen” zijn oorsprong.

De erflater en zijne erfgenamen waren, met betrekking tot zijnen boedel, gezamenlijk rechthebbenden. De eerste had echter het volle genot en tot op zekere hoogte zelfs recht van beschikking. Hierin lag eene belangrijke beperking van het recht der erfgenamen, zoo gewichtig zelfs dat dit tijdelijk bijna tot niet werd teruggebracht. Bij den dood des erflaters echter viel, wat van hun standpunt eene beperking was, weg, en deed hun recht zich ten volle gelden.

Nu zou het, dit spreekt wel van zelf, ongerijmd zijn, aan te nemen dat het recht der erfgenamen zijn eigenlijk karakter als gezamenlicherhandsche gemeenschap verloor, juist op het oogenblik waarop het zijne volle kracht erlangde.

Ik erken, wat ik hier opmerk omtrent den grond van het erfrecht, hoewel m.i. bijna onbetwistbaar ²⁾ voor den engen erven-kring, de zes handen, is op gewichtige gronden betwist voor zooveel de verdere verwanten aangaat.

Ik meng mij hier niet in dezen strijd; ik wil zelfs voor het oogenblik toegeven, dat het erfrecht der verdere bloedverwanten op een anderen grondslag rust dan dat der zes handen.

Dit staat echter vast, dat, eenmaal in den boedel, beide

¹⁾ Zoo o.a. in Zeeland blijkens: Handvest 1256—58, a. 75, 76 (resp. 94) (v. Mieris Chb. I, 314, v. d. Bergh Oorkb. II, 25), Landrecht 1290, a. 90 (v. d. Bergh II, 339), Keur 1496 II, 12, Middelburg, Handvest 1254, a. 53 (v. Mieris I, 275, v. d. Bergh I, 313), Costumen 1570 uitg. 1653, bl. 44, a. 1, Vlissingen, Costumen 16de eeuw C. XII.

²⁾ Onbetwist op verre na niet. Zie daarover o.a. L. Zimmerle, Stammgutssystem, bl. 91 vlg.; C. Fipper, Das Beispruchsrecht nach altsächs. Recht, bl. 92; K. v. Amira, Erbenfolge u. Verwandtschaftsgliederung, bl. 211; A. Heusler, Inst. I, 227, 258, II, 528 vlg.

kringen in Nederland leefden onder volmaakt dezelfde regelen. En nu zou het reeds a priori waarschijnlijker zijn, dat het recht der verdere verwanten (van later dagteekening) zich had gevormd naar dat der nadere, dan omgekeerd.

Maar wij behoeven ons met deze, zij het geoorloofde, gissing niet te vergenoegen. Wij hebben meer stellige bewijzen.

Vooreerst, de nalatenschap wordt, zou ik willen zeggen, in de meeste oud-Nederlandsche rechten gerepresenteerd door *het sterfhuis*. Om het sterfhuis wordt geprocedeerd, in het sterfhuis mogen sommige erfgenamen op eigen gezag komen en laten anderen zich leiden door den rechter.

Welnu, er kan moeilijk twijfel bestaan of de erfgenamen bezitten deze woning *gezamenlijk*, zijn daarvan eigenaars *met gezamenler hand* en het kan wel niet anders of men heeft hun recht op de nalatenschap, door dat sterfhuis gerepresenteerd, als van denzelfden aard beschouwd. Bovendien in middeleeuwsche zoowel als latere bronnen worden telkens rechten van derden aangeduid als rechten tegenover *het sterfhuis*, hierop hebben zij te vorderen, hiertegen procedeeren zij, in de *sterfhuizen* worden ommegegaan gedaan. In een woord telkens blijkt dat, al moeten somtijds alle erfgenamen in het geding worden geroepen, zij daar optreden gezamenlijk, als éénheid.

In de tweede plaats over geen stuk der nalatenschap, geen evenredig deel ook van een goed uit den boedel, kon een der erfgenamen alleen beschikken. Beschikkingen door allen gezamenlijk ontmoeten we in elk oorkondenboek ¹⁾ bij menigte.

Zoo al hier en daar overdracht van een *erfdeel* geoorloofd is, bewijst dit niet afdoend tegen de gezamenle hand. Immers men kan die hebben opgevat als eene vervreemding van de goederen die den erfgenaam zouden worden toegescheiden, of van het erfrecht zelf. Enkele bepalingen welke

¹⁾ Uit die welke mij het eerst in het oog vallen, noem ik: Bondam Chb., bl. 10; Overijss. Tijdr. reg. A. 100, B. 110, D. 171; Reg. v. Ch. en Besch. Kampen, V, 161; Reg. v. h. Archief v. Groningen, IV, 5; Krom en Sassen, Oorkb. betr. Helmond, bl. 85.

het recht tot die overdracht ontzeggen of beperken zijn zelfs zeer kenmerkend.

Zoo twee plaatsen uit de Dordtsche rechtsbronnen ¹⁾, waar wordt geboekstaafd een verbod om „besterffte” te koopen in een erfhuys daar men niet in „bestorven” is, m. a. w. de regel, dat een erfdeel alleen door medeërfgenenamen kan worden gekocht, hetgeen zich het eenvoudigst hierdoor laat verklaren, dat er wel tegenover deze, niet tegenover derden, deelen en deelhebbers bestaan.

Maar wat mij vooral doet besluiten tot der erfgenamen recht met gezamender hand, is de vorm waarin de boedelscheiding plaats heeft en wordt vermeld.

Wij lezen bij herhaling in akten van scheiding, dat de eene deelgenoot is „gebleven” aan een huis b. v., de andere „gebleven” aan andere bestanddeelen van den boedel ²⁾. Elders heet de scheidingshandeling „vertichten”, „vertyen”; en in eene merkwaardige plaats uit de Dordtsche keurboeken, komen beide uitdrukkingen vereenigd voor. Zij luidt aldus: „so wanneer dat een goet verstorven is van vader „of van moeder, ende die broeders ende die zusteren dat „goet gedeelt hebben bi goeden lieden, ende daer gheen „vertichten van schepenen brieven of en zijn, so wie dan „des anders goet vercopen wil, so mach die ander broeder „seggen, *dat hi bliren wil aen alle goeden, daer hi in bestorven is, want hi gheen vertichten en heeft*, want niemand „des anders goet verboren en mach, noch oock vercopen „en mach, daer hi in verstorven is” ³⁾.

We hebben hier dus te doen met een geval waarin er

¹⁾ I, bl. 113 en 300, a. 91.

²⁾ Zoo, om een paar voorbeelden te noemen, Dordt II, bl. 10, 25.

Dat in Dordt I, bl. 214, a. 21 van overdracht sprake is, behoeft ons niet van meening te doen veranderen. Het geldt hier eene zeer speciale bepaling ter verzekering van de rechten van den schouw. In gelijksoortig verband wordt ook de verplichting van de erfgenamen om „malkander den eyghendom voir seepenen over te gheven” vermeld bij Matthijssen, Rechtsboek van den Briel, bl. 118.

³⁾ Rbr. v. Dordt I, bl. 215, a. 23.

nog geene rechtsgeldige scheiding is. Een der erfgenamen verzet zich tegen verkoop van een goed uit den boedel, op dezen grond: Mijne medeërfgenen hebben te mijnen behoefte nog geen *afstand gedaan* van hun recht op een deel der goederen, zoolang zij dit niet doen *blijf* ik rechthebbende op alle.

Men achte deze wijze van uitdrukking, die we in tal van oude rechtsbronnen terugvinden, niet gering.

Bij eigendomsoverdracht van onroerend goed, placht men hier te lande nauwkeurig twee feiten te onderscheiden: de eigenaar ging uit zijn goed, gaf dit prijs, en hij bracht den nieuwen verkrijger er in. Op den halmworp volgde de halmgoedinge, of omgekeerd; de rechter bandte den een *uit*, den ander *in* het goed ¹⁾.

Anders was het zoo eene rechtshandeling geen eigendoms-
overgang ten doel had, maar de eigenaar zich slechts voor-
stelde, met behoud van zijn eigendom een ander een recht
op het goed te verschaffen (b. v. leenrecht). Dan werd slechts
die ééne der rechtshandelingen verricht, welke de *verkrijging*
van dien ander uitdrukte, niet die welke den *afstand* door den
eigenaar zou hebben gesymboliseerd ²⁾.

Welnu, bij de boedelscheiding had juist het omgekeerde
plaats. De *opdracht* viel weg, de *vertichting* alleen bleef.

Waarom? Mij dunkt de grond ligt voor de hand, de
verkrijger was niet eigenaar van een onverdeeld aandeel in
de goederen die hem werden toegescheiden, maar met

¹⁾ Teekenachtig is o. a. de veel voorkomende formule bij Sande de Effestuatione II, 9. „Ende heeft A. 'tselve goet voor *opgedragen*, ende nae daerop „met hant, halm en mont *verleggen*, ende is daer oock met allen rechten „*uytgegaen* ende heeft B. *daer aen geerft ende geest*”.

Niet overal, dit erken ik, zijn die *twee* feiten herkenbaar, dit zal echter meestal aan verbastering zijn toe te schrijven. Vergel. over dit onderwerp J. Wessels Boer, Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling der eigendomsoverdracht van onroerend goed in Nederland (Diss. Leiden 1887).

²⁾ Vgl. R. Sohm: Zur Geschichte der Auffassung (in Festgabe f. Dr. Heinrich Thöl, Strassburg 1879, bl. 116).

J. J. Smits: Een Geldersch leenrecht (N. Bijdr. 1871, bl. 408).

2 F. 2, pr., 33 pr.

anderen eigenaar met gezamender hand. Om hem alleen den eigendom te verschaffen is dus niet noodig dat anderen hem *hunne onverdeelde aandeele overdragen*, maar alleen dat zij *zich terugtrekken* ¹⁾.

Eene *vijfde en hoogstgewichtige toepassing* van de gezamende hand, geeft ons de huwelijksgemeenschap.

Het kan ons allermint bevreemden dat deze als gezamende hand is opgevat. Meermalen geven de bronnen voor de gemeenschap van goederen dezen grond, „want sij” (de echtgenooten) „allene lijf sellen wesen”. Naar buiten dacht men zich dus die beide personen als één. Hieruit moest wel het begrip der gezamende hand voortvloeien.

Het meest voorkomende gevolg hiervan was, dat staande huwelijk geene onroerende goederen mochten worden vreemd dan door de echtgenooten gezamenlijk, met gezamender hand, onder hun beider zegel, met gemeenschappelijk consent. Beschikt de man alleen, zoo lezen we in een aantal bronnen, de handeling is van onwaarde *ook voor zijn aandeel*. Duidelijker kan niet worden gezegd, dat hij tegenover derden niet is eigenaar van een deel, maar slechts gezamenlijk met zijne vrouw van het geheel.

Zoo was het o. a. in Gelderland ¹⁾.

Eenigszins anders in Utrecht. In 1372 zien wij daar twee echtgenooten onroerend goed overdragen voor schout en schepenen. „Matthijs de Bole ende Katrijn sijn wijf” doen dit „gesamenderhant”, „Peter Gherijtszoon” daarente-

¹⁾ Haast zou ik mij aldus uitdrukken: ook toen was de boedelscheiding niet *translatif*, maar *déclaratif de propriété*.

²⁾ Reeds in 1326 zien we daar Reinoud van Gelre en zijne vrouw „stocklegginge” doen van een onroerend goed „conjuncta manu”. De jongere bronnen spreken allen in denzelfden geest: Geref. Landr. v. Veluwe 1604, XXIV, 1; Stadr. Zutphen 1615, XXIII, a. 4; Landr. Zutphen 1604, XVIII, a. 11; Geref. Landr. der 4 bovenampten des Nijm. quart., XIV, a. 9; Stadr. v. Bommel 1721, C. XIX, a. 7; Landr. Tieler- en Bommelerwaard 1721, XXI, a. 7. Vergelijk ook Amersfoort, Gener. Ord. 1554 (v. d. Water III, 1076), de Overijsselsche en Groningsche archief-registers passim en Zeeland 1290, a. 90.

gen geeft „voor hem ende voor Hasen sinen wive, daer hi „tot dier tijd wittelike boerte bi hadde” ¹⁾).

Den regel waarvan we hier de toepassing voor ons hebben, vinden we geformuleerd in het Scepenrecht van 1456 art. 7, ²⁾ aldus:

„Geen man noch wijff, die geen geboorte bij malcander „en hebben, en mogen geen husingen, hofsteden, erve noch „renten overgeven noch weerloos werden voirt gerecht, ten „sij *mit samenderhant*.”

Is er een kind geboren, zoo mag de man optreden als vertegenwoordiger zijner vrouw, zooals blijkt uit de aangehaalde akte. Men leide hieruit niet af, dat door die geboorte de gezamende hand is vervallen. Het tegendeel is bewijsbaar.

In 1316 zien we een man en vrouw te zamen eene beschikking na doode maken, waarbij zij o. a. hun beider zonen een huis toekennen ³⁾. Eveneens beschikken in 1410 een man en vrouw „mit saemender hant” o. a. ten behoeve hunner dochters ⁴⁾.

Niettegenstaande dus hun huwelijk beërd is, handelen zij samen. En zij doen dit overeenkomstig den rechtsregel die ook ten grondslag ligt aan de *Cortinge op 't scepenrecht* (1508) a. 23 ⁵⁾, dat luidt als volgt: „Man ende wijff sullen „*gesamenderhant* voir den scout ende scepenen te Utrecht „in 't gerechte hoeren onbegeven kynderen wel goet mogen geven off maeck oft loften doen, dat van waerden „wesen ende bliven zal,” enz.

Vermoedelijk op grond van hetzelfde beginsel dat uit dit artikel spreekt, vernietigde de Utrechtsche raad in 1517 eene making 13 jaren te voren gedaan door een man „voer hem

¹⁾ Rechtsbr. Utr. II, 190, vgl. ook akten van 1417 ald. II, 134, 135.

²⁾ Rechtsbr. Utr. II, 256 waarmee overeenstemmen Ord. op 't scepenenrecht 1532, XI, 2 (ald. bl. 333), Cost. en Us. van 1550, XXII, 2 (ald. bl. 379); Cost. v. h. Eemsche quartier 1569, a. 6, 7 (v. d. Water I, 426); Cost v. h. Overquartier 1569, a. 6, 7 (ald. I, 431).

³⁾ Rechtsbr. Utr. II, 190.

⁴⁾ Rechtsbr. Utr. II, 198.

⁵⁾ Rechtsbr. Utr. II, 300.

„ende voer Wyntken syn wijff, daer hij wittelijke geboorte „bij had” ¹⁾).

Al hadden deze echtgenooten kinderen, en stond het hierom den man vrij bij *overdrachten onder de levenden* zijne vrouw te vertegenwoordigen, *makingen* mocht hij niet doen dan met haar *gezamenderhand*.

Ook in verschillende Vlaamsche steden gold de huwelijks-gemeenschap, o. a. naar de *Cost. v. Brugge* ²⁾ aldus gemo-tiveerd „dat de lichamen van man en wijf” ook „tusschen „henluijden gemeen zijn”. Ook daar mochten de echtgenoo-ten geene onroerende goederen vervreemden „d’een sonder „d’ander”, maar moeten tot de vervreemdingshandeling beide *gesamenderhand* voor schepenen verschijnen.

Ik zeide, deze regel betreffende de beschikking over onroe-rende goederen was het meest voorkomende gevolg van de opvat-ting der huwelijks-gemeenschap als eene met *gezamender hand*.

Hier en daar echter had zij een tweede niet minder ken-schetsend gevolg. Onder anderen in Drenthe in de 16de eeuw. Volgens de *lex Saxonum* ontstond van ouds bij de West-falen tusschen de echtgenooten gemeenschap van goederen, zoodra uit hun huwelijk een kind werd geboren ³⁾. Hieraan ⁴⁾ vermoedelijk ontleende het Drenthsche recht de gemeen-schap van goederen tusschen echtelieden bij „beërfd” huwe-lijk, of, zooals elders wordt gezegd, als zij „van haer lichaam „hebben geprocreeert een levendich kint” ⁵⁾.

¹⁾ Rechtsbr. Versl. en Meded. II, bl. 38.

²⁾ Rubr. III, a. 1—5, vgl. *Cost. v. Nieuwpoort* XVIII, 7; *C. v. Ostende* IX, a. 7; *C. v. Poperinge* III

³⁾ Dit is de juiste opvatting van *L. Saxonum* 47, 48. Zij werd breedvoerig bewezen door Heusler (*Inst.* II, 345) in strijd met het algemeen gevoelen.

⁴⁾ Het Drenthsche recht werd door H. Brunner (*Zeitschr. d. Sav. Stift. Germ. Abth.* III, 3, bl. 75) gerangschikt onder de Salische Töchterrechte, terwijl R. Schröder (*ald.* II, bl. 47) Drenthe rekent tot het oude Hamaland, dat het vaderland zou zijn der Ewa Chamavorum.

Ik acht beide niet volkomen juist. In het Drenthsche recht zijn m. i. zoo-wel Friesche en Saksische als Frankische sporen aan te wijzen.

⁵⁾ Vgl. het verdienstelijke proefschrift van E. Pelinck: *Geschiedenis van het huwelijksgoederenrecht in Drenthe* (Leiden 1879), bl. 58 en vlg.

En wat lezen we nu daaromtrent in de Costumen en Ordonnantien ¹⁾ a. 37: „als man ende wijff met een anderen „lijfsaerven ende wettelycke geboorte *gehaelt* hebben ende „Christelyck gedoopt worden van den pryster, *die voer haer „beyden deser werelt is overleeden*, en de eenen van die man „ofte wijf daernaer geraekt te sterven sonder geboorte nae „toe laeten, zoo veraervet die aflijvige allen dadt goedt op „den langstlevende”.

Nog kenmerkender drukt het rapport van 1557 het uit. Er bestaat, zegt het, in dat geval „*alsulcken gemeenschap*, dat „langstlevende behoudet alle dat guedt”.

Wij hebben hier dus, men zag het destijds nog zeer goed in, niet te maken met een *erfrecht* der vrouw, maar de gezamenderhandsche gemeenschap is oorzaak van haar recht. Een der beide handen valt weg, de overblijvende *verkrijgt* niet, maar *behoudt* recht op het geheel.

In vele Brabandsche steden heeft de gezamende hand, die daar slechts de roerende goederen en conquesten omvat, binnen beperkter grenzen, hetzelfde gevolg.

Immers de langstlevende behoudt, om met de Brusselsche Costumen te spreken ²⁾ „alle de have, koopmanschap, schulden, actiën, credieten van het sterfhuis”. De onroerende conquesten behoudt hij voor de helft in eigendom, voor de wederhelft in vruchtgenot.

Ik haal deze Brusselsche costume vooral aan, om in de gelegenheid te zijn er op te wijzen hoe Britz in zijne bekende Mémoire ³⁾ reeds op het punt is geweest het begrip der gezamende hand te vatten. Hij schrijft „Sous l'empire „des coutumes, telle que celle de Bruxelles, qui constitue „le survivant propriétaire des meubles, usufruitier des im- „meubles et héritier nécessaire du prémourant (donc tenu „à toutes les dettes de la communauté) et obligé d'ali-

¹⁾ Hiermee stemmen overeen Conc. 1557 a. 60 (Dr. Rbr. 84, Magnin Best. III, a. bl. 209), een ordel van den Etstoel van 1487 (Pro Exc. VII, b, 151) en Landr. v. Selwert 1529 (Pro Exc. VI, 603).

²⁾ Cost. v. Brussel a. 243, 249 (Christyn C. v. Brab. I, 153).

³⁾ M. J. Britz: Code de l'ancien droit Belgique (Bruxelles 1847) II, bl. 856.

„menter, et même de doter les enfants, on est porté à „admettre que le mari et la femme étaient censés ne faire „qu' une seule et même personne; que par conséquent, les „biens de cette communauté mobilière attribuée tout entière „au survivant, appartenaient solidairement à cet être moral „pendant le mariage, et que le survivant retenait la totali- „té des meubles *jure non decrescendi*. Les gains de survie „consolident donc sur la tête du survivant la propriété solidaire des conjoints”.

Zooals men ziet, dat de echtgenooten naar buiten eene eenheid vormden en dat dit de grond was van het recht langstlevenden, vatte reeds Britz volkomen. Alleen in zoo-verre dwaalde hij, als hij den eigendom toekende aan een *être moral*, wat intusschen ook slechts ten halve zijne bedoeling schijnt uit te drukken daar hij een paar regels verder spreekt van „la propriété solidaire *des conjoints*”. Het heeft hem blijkbaar ontbroken aan het inzicht, dat de Germaansche rechten eene gemeenschap kenden die wel is waar naar buiten eene eenheid, maar niettemin van binnen eene veelheid was, welke zich dus van de rechtspersoon scherp onderscheidde, doordat de rechten toekwamen aan de deelgenooten, niet aan een denkbeeldig subject buiten hen.

Een zesde eveneens gewichtig voorbeeld van gezamenderhandsche rechten zoowel als plichten geven m. i. tal van markgenootschappen. Ik geef de voorkeur aan de uiteenzetting van dit, niet onbetwiste, punt in eene bijlage, omdat zij hier onevenredig lang den gedachtengang zou afleiden ¹⁾.

Alvorens van de gezamenderhandsche rechten af te stappen, nog eene opmerking. Niet altijd hebben wij, waar van rechtshandelingen met gezamender hand wordt melding gemaakt, ook te denken aan rechten van dien aard.

Éene hand kan op zich zelve onmachtig zijn, tot eene overdracht b.v., omdat niet zij uitsluitend het recht houdt, maar zij kan het ook zijn, omdat haar de handelingsbevoegdheid ontbreekt.

¹⁾ Zie de 2de bijlage hierachter (bl. 173).

Welnu ook dan, wanneer men de eene hand met eene tweede heeft gesterkt om ze tot handelen bekwaam te maken, is hare rechtshandeling eene met de gezamende hand.

Zoo o. a. te Grave ¹⁾ blijkens een hoogstmerkwaardige Costume. Wanneer eene vrouw met haar „gecoren momber” onroerend eigen overdraagt, worden hun daartoe twee halmen in handen gegeven. Met den eersten doen zij de opdracht door hem *gezamenlijk* over te reiken, met den tweeden „vertyen” zij door hem *gezamenlijk* weg te werpen.

Van gezamende hand in dezen zin is sprake, zoo dikwijls eene getrouwde vrouw *hare* onroerende goederen vervreemdt, zooals wij zouden zeggen met bijstand van haar man ²⁾.

Ik dien thans nog een oogenblik stil te staan bij de verplichtingen met gezamender hand. In het bijzonder wensch ik te wijzen op de rechtsgevolgen der gezamende hand voor borgen en voor echtgenooten ³⁾.

Borgen konden zich verbinden hetzij:

- a. afzonderlijk ieder voor zijn deel, of
- b. gesamenderhant ende ongescheiden, of
- c. gesamenderhant, ongescheiden ende elc voor al.

Enkele bronnen maken het ons gemakkelijk de grenzen tusschen deze drie wijzen van borgstelling vrij scherp te trekken.

Die van meer personen, elk voor hun deel, behoeft geene

¹⁾ Cost: Cap. XVIII, a. 1 (Christyn, II, 976).

²⁾ b.v. Utr. Rbr., II, 171, waar gezegd wordt, dat „Dire Pyl siin hant „ende mont daertoe ghedaen heeft, dat joncfrou Margriet siin wijf.... mit „sire hant overgegeven heeft”.

³⁾ Dit zijn echter slechts voorbeelden. Dat o. m. ook erfgenen hier en daar voor het geheel der schulden kunnen worden aangesproken, is niet anders dan een gevolg van hunne gezamenderhandsche betrekking. Zie onder vele Delft Keuren en Ord. bl. 143; Cost. v. Brugge, IV, 4, 5 (de Haene, bl. 69), Ypren, X, 3 (ald. bl. 112).

Dat ook hoofdschuldenaars zich „ghesamenderhant” kunnen verbinden, spreekt van zelf. Voorbeelden. Sloet Oorkb., III, 1009; Nijhoff Gdw., I, 426, I, 332, IV, 358; Rbr. Utr. II. 20. 142.

toelichting. Slechts zij vermeld dat deze te Utrecht de eenige geoorloofde was, sinds 1368, zooals blijkt uit eene „overdracht” van dat jaar ¹⁾.

Elders komen de beide andere veel voor ²⁾. Reeds de woorden, waarmee zij worden aangeduid, geven ons eenig licht over het begrip. Verbindt men zich gezamenderhand en *ongescheiden*, zoo bedoelt men hiermee blijkbaar, dat men niet ieder op zich zelf, maar gezamenlijk als schuldenaars wij worden aangemerkt. Anders wanneer men er bijvoegt *ende elc voor al*, of zooals het somtijds wordt uitgedrukt „samt und bisonder, gemeenlic ende elc bysonder” ³⁾.

Toch zouden we m. i. hierin onvoldoende opheldering vinden, ware ons niet een Arnhemsch stadboek uit de 14de eeuw bewaard, dat over beide soorten van borgstelling helder licht verspreidt.

De beide artikelen die over ons onderwerp handelen komen hierop neer ⁴⁾. Bij gebreke van betaling door den hoofdschuldenaar, gaan de borgen, overeenkomstig de verbintenis die o. a. in Gelderland in de eerste plaats op hen placht te rusten „in leysten in eenre herberge”, „in lieghen”, d. i. zij begeben zich vrijwillig in gijzeling.

¹⁾ *Liber Albus* 121, § 2 (Rbr. v. Utr. I, 66) waarmee overeenstemt eene „overdracht” van 1375, *Liber Hirsutus minor* 66, § 3 (ald. I, 118).

Het verbod bewijst, dat andere borgstellingen ook daar vroeger gebruikelijk waren. In 1363 wordt recht gedaan op eene akte van borgtocht van 1350 houdende „met ghesamenderhant, elc voor al ende onghescheiden” (Rbr. v. Utr. II, 7—8).

²⁾ Voorbeelden van verbintenissen van borgen *gesamenderhant ende ongescheiden* geven o. a. akten van 1316 (v. Mieris, II, 179), 1322 (v. Mieris, II, 296), 1342 (Nijhoff, I, 437); Stadr. v. Zutphen (uitg. Pijnacker Hordijk, I B, bl. 55); Rechtsbr. v. Dordrecht, II, 45, a. 62; v. d. Bergh Oorkb., II, 157a; van borgtocht *gesamenderhant ende elck voer all* o. a. akte van 1285 (v. d. Bergh Oorkb., II, 252), 1298 (ald. II, 473), 1356 (Nijhoff Gdw. II, 39—89), 1585 (v. Hasselt Arnh. Oudheden, II, 118) vgl. aldaar II, 117; Utr. Rechtsbr., II, 8; Ordelb. Est. Dr. bl. 99.

³⁾ Zie de aangehaalde akte bij van Hasselt, Arnh. Oudh. II, 118 en van de Wall, Handv. en Priv. der stad Dordrecht, bl. 298.

⁴⁾ Men vindt ze hierachter afgedrukt (blz. 172). Zie Versl. Rbr. II, 492.

Hebben zij zich verbonden *ghesamenderhand*, zoo wordt nu ieder hunner viermaal tot voldoening aangemaand ¹⁾ en, betaalt hij niet, „*gepeynd voer syn aendeel*”. Ook na die executie echter mag hij „uter herberghen niet scheiden, den ghelover „en weer ierste voldaan van hoofstal ²⁾, van coste ende van „scade”. Doet hij het niettemin, hij wordt opnieuw gepeynd voor een aandeel en zoo voort, totdat de geheele schuld is voldaan ³⁾.

Hebben zich daarentegen de borgen verbonden onder de bijvoeging „*elc voer al*”, zoo zal hij, die op wettelijke wijze wordt vervolgd, worden „gepeynd” voor het geheel.

Met deze bepalingen voor oogen, kunnen we ons dus van het verschil tusschen de onderscheiden borgtochten eene heldere voorstelling maken.

Terwijl bij de eenvoudige borgtocht van meer personen, ieder slechts aansprakelijk is *voor zijn aandeel* „al waer oec dat „sake datter een borghe ofte meer ghestorven waer” (zooals het Utrechtsche liber hirsutus minor zegt), rust op elk der borgen met gezamender hand, *de geheele schuld* ⁴⁾, vormen zij tegenover den schuldeischer eene eenheid.

¹⁾ Over de beteekenis van het woord *beleyden* in het artikel, zie beneden onder Woordverklaringen. In denzelfden zin als dien ik daar aan dit woord toeken, komt te Culemborg Handv. 1436, a. 8 (Voet v. Oudheusden bl. 623) het woord *nylbeleyden* voor.

²⁾ Het zal wel onnoodig zijn hier op te merken, dat Dr. E. Friedländer in zijn overigens zeer verdienstelijk boekje: *Das Einlager, Münster 1868*, bl. 106, het woord *hoefstal* (hoofdsom) in eene akte van borgtocht met verplichting tot *leistung*, ten onrechte verklaart als „Unkosten welche die Pferde im Stalle verursachen”.

³⁾ Diezelfde verplichting om in *leistung* te blijven totdat de schuld geheel is afbetaald, wordt ook in verschillende der hiervoor aangehaalde gezamenderhandsche borgtochten uitdrukkelijk vermeld.

⁴⁾ Misschien maakt alleen het Dordtsche recht eene uitzondering. Eene keur uit de 15de eeuw (Rbr. v. Dordt I, 235, a. 80) zegt toch „so „wanneer eene schepenenbrieff inhoud ghesamender hant ende onverscheiden „ende niet elcx voir al, so betaalt elcx zijn deel”. Ik zeg misschien. Immers wellicht is slechts bedoeld dat hij niet dadelijk voor het geheel kan worden aangesproken bij wanbetaling van den hoofdschuldenaar, ook dan wanneer zijne medeborgen tot voldoening van hun aandeel in staat zijn.

Naarmate van de wijze waarop de gezamenderhandsche borgtocht is aangegaan, werkt zij verschillend. Zij kan zwakker of sterker gevolgen hebben. In het eerste geval openbaart zich de *eenheid van schuld* hierdoor, dat ieder der schuldenaren wel is waar aanvankelijk slechts voor zijn aandeel, maar bij gebreke van voldoening door zijne medeborgen ook voor het overige aansprakelijk is ¹⁾, in het tweede geval bewerkt zij, dat elk der borgen terstond voor het geheel kan worden aangesproken en uitgewonnen ²⁾.

In beginsel maakt dit geen verschil, er is slechts *eene* schuld, rustende op alle schuldenaren gezamenlijk.

Maar aan den anderen kant heeft hij, die meer dan zijn aandeel betaalde, recht van terugvordering voor dat meerdere tegenover zijne medeborgen.

Zoo openbaart zich ook hier het karakter der gezamende hand als *éénheid* naar buiten en *veelheid* van binnen.

Eindelijk, de gezamenderhandsche schulden van man en vrouw.

Ook met betrekking hiertoe slechts enkele opmerkingen.

De aard der huwelijksgemeenschap, zoo zeide ik, hing samen met den ook oudtijds in verschillende vormen uitgesproken regel „*man en vrouw zijn één*”.

Welnu dezelfde regel moest het karakter der schulden bepalen ³⁾.

Het is hier, dit houde men in het oog, niet de vraag, wie tot het aangaan der schulden gerechtigd is (dit is meestal onbe-

¹⁾ Vgl. Gl. Ssp. III, 85.

²⁾ Groenewegen de leg. abrog. (3de uitg. bl. 710 ad leg. 4 Cod. VIII, 41) zegt op gezag van Holl. Cons. I, c. 239, dat te Amsterdam een borg die zich met meer heeft verbonden „elk een voor al” alleen dan voor het geheel aansprakelijk is, indien de anderen afwezig zijn en geene goederen binnen Amsterdam bezitten. Hoe daar ter stede in later tijd werd geoordeeld over de kracht der exceptiones excussionis, divisionis, ordinis (zie Roseboom, Recueil v. K. bl. 241; Noordkerk Handv. v. Amst. I, 566) is ons hier natuurlijk onverschillig.

³⁾ Ik zeg hiermee niet, dat dit karakter overal zuiver bewaard bleef en is waar te nemen.

perkt de man, als hoofd des gezins, in zeer beperkte mate de vrouw); aan het karakter der verbintenis verandert dit niets.

De huwelijksche schulden rusten op de echtgenooten *gezamenlijk*.

Eenige bewijsplaatsen hiervoor mogen volstaan.

Vooreerst eene opmerkelijke Dordtsche keur ¹⁾, die het volgende bepaalt:

Indien een langstlevende zijns of haars ondanks in den geheelen boedel blijft zitten en door schuldeischers wordt aangesproken, kan hij of zij volstaan met zich tot scheiding bereid te verklaren; „daarmede”, zegt de keur „sal si quyt „wezen, *want haer die een helft affgestorven is*”.

Duidelijker kan het niet gezegd worden dat tijdens het huwelijk ook de schulden niet rustten voor de helft op ieder der echtgenooten, maar zij gezamenderhand waren verbonden voor het geheel.

De werking van deze gezamenderhandsche schuld kan onderscheiden zijn, evenals die van de borgtocht conjunctis manibus. Meestal zijn de echtgenooten verbonden „*ghesamenderhant ende ongescheiden*” zonder meer.

Zij kunnen na ontbinding van het huwelijk elk worden aangesproken voor de helft der wettige huwelijksche schulden, d. i. van die gemaakt door den man, of door de vrouw binnen de grenzen harer bevoegdheid.

Dat bij insolventie van een hunner de andere boven zijn aandeel aansprakelijk is, zooals de aard der gezamenderhandsche schuld zou meebrengen, wordt zelden of nooit met ronde woorden gezegd. Toch twijfele men daarom niet omtrent den aard der verbintenis van de echtgenooten. Deze komt dikwijls reeds staande huwelijk uit ²⁾. Het scherpst wel te *Zutphen* ³⁾. De executie tegen een poorter

¹⁾ De oudste rechten der stad Dordrecht I, 224, a. 51 (vermoedelijk uit de 14de eeuw).

²⁾ Al wordt hij ook hier verduisterd door den regel, dat elke aanspraak gericht moet worden tegen den man.

³⁾ Rechtsbr. d. stad Zutphen II, A § 2, b. c. bl. 110, I, A § 95, 96, bl. 26—27; Stadrecht 1615, XXVI, a. 5—8.

is hier als elders, bij gebreke van goederen, op den persoon van den schuldenaar gericht. Hij wordt gegijzeld en e.q. verbannen; welnu, indien het eene schuld geldt door den man of door de vrouw binnen de grenzen harer bevoegdheid aangegaan, deelt de eene echtgenoot de ballingschap des anderen.

Dit wijst op hunne *gezamenlijke* verbintenis; immers waren zij ieder voor de helft verbonden, de ballingschap van den man of de vrouw zou afhangen niet van de vraag of de geheele schuld was afgedaan, maar of zijne of hare helft was betaald.

Naar andere rechten zijn de echtgenooten na ontbinding des huwelijks ieder voor het geheel der schulden aansprakelijk, m. a. w. zijn zij verbonden „*ghesamenderhant, onghesceiden ende elc voer al*”. Zoo te Utrecht althans onder de republiek ¹⁾ en in sommige Vlaamsche steden ²⁾.

Ook hier echter staat vast, dat, wie het geheel heeft betaald, de helft kan terugvorderen van den ander of zijne erfgenamen. Ook hier dus is, bij onbetwistbare eenheid der schuld tegenover den schuldeischer, aan hare deelbaarheid van het standpunt der verbondenen niet te twifelen.

Zien we thans nog eens terug langs den afgelegden weg, dan zal, bedrieg ik mij niet, bij ons deze indruk achterblijven. Er bestond ook naar Oud-Nederlandsche rechten eene gemeenschap met gezamender hand, die in zoover van andere gemeenschap was onderscheiden, als het deelgenootschap van meer personen slechts op hunne onderlinge verhouding invloed oefende, terwijl zij met betrekking tot derden eene eenheid vormden.

¹⁾ Zie A. v. Wesel: de Comm. bon. soc. III, 1—6; A. v. Wesel: ad Nov. C. Ultraj. ad art. 6. N°. 9; J. v. Someren: de jure noverrarum, bl. 118; W. v. d. Muelen, in zijne Annotatiën over de Costumen van 1550, op rubr. 22, a. 3 (bl. 152).

²⁾ O. a. C. van Brugge IV (de Haene, bl. 69); vlg. Britz: Mémoire II, bl. 837.

Die *gemeenschap* bracht, waar zij hare volle werking deed gevoelen, mede, dat *rechten* niet buiten den kring der gezamenlijk gerechtigden vererfden, zoolang een hunner overbleef, en niet dan met aller medewerking geheel of ten deele konden worden overgedragen; dat tot nakoming van *verplichtingen* elk der verbondenen gehouden was.

Die werking is wel in menig opzicht hier en daar verzwakt, maar op verre na niet overal en in allen deele verloren gegaan.

Nog ééne opmerking ten slotte.

Dat eene juiste waardeering van het begrip der gezamende hand bijdragen kan tot eene zuivere opvatting van ons hedendaagsch recht, zal wel niet twijfelachtig zijn.

Het huwelijksgoederenrecht, de rechtsbetrekkingen der erfgenamen, wellicht de vennootschap onder firma en meer andere rechtsinstellingen, kunnen daardoor worden verhelderd en ik zou mij zeer moeten bedriegen zoo niet een der duistere vraagstukken van het procesrecht, het *litis consortium*, hierin zijne oplossing moest vinden, dat *litis consortes* slechts zijn rechthebbenden of verbondenen met gezamender hand.

BIJLAGE I.

TWEË ARTIKELEN UIT HET STADRECHT VAN ARNHEM
UIT DE 14de EEUW (zie blz. 166).

Item van loffenisse in scepene-brieven.

a. 69. Item enich man, die ghelavet heeft in scepene-brieven, mit anderen burghen mit ghesamender hant, als die ghemaent ende beleyt is mit scepene ierstewerf, anderwerf, derdewerf, vierdewerf ende en leyste hi dan niet, soe sal die richter daerup gheven den bade toe peynden voer syn aendeel; nochtant en sal hi uter herberghen niet scheiden, den ghelover en weer ierste voldaan van hoofstal, van coste ende van scade. Ende ghinge hi uter herberghen, soe mochte men hem noch eens manen ende beleyden mit scepene ierstewarf, anderwerf, derdewerf, vierdewerf als vorseit is, ende en leyste hi dan niet, so sal die richter daerup den bade noch eens geven toe peynden voer een aendeel ende alsoe voert tot der tyt dat daeraver al ghenoech gedaen is.

Item van burghen te laven.

a. 70. Item wanneer burghen hebben ghelaeft elc voer al in scepene-brieve, wie dan vervolget wort als voersceven is, den burge mach men peynden voer al.

BIJLAGE II.

DE EIGENDOM DER MARKEGRONDEN IN OVERIJSEL (zie blz. 164).

De vraag aan wie de markegronden in eigendom behooren, is zeer verschillend beantwoord.

Ook hare beslissing wordt zeer vergemakkelijkt, wanneer men in het oog houdt, dat de eigendom met gezamender hand niet anders is, dan eene gemeenschap waarvoor eenigszins afwijkende regelen gelden.

Er zijn een aantal schrijvers die de markegronden beschouwen als gemeenen eigendom ¹⁾, anderen die ze houden voor eigendom van een rechtspersoon ²⁾. M. i. loopt ieder, die hieromtrent een algemeenen regel wil opstellen, gevaar in grove dwaling te vervallen. Aangenomen ook, dat alle marken, bij de eerste vestiging der Germaansche stammen in westelijk Europa, op gelijke wijze zijn ontstaan en dat aanvankelijk overal omtrent den eigendom der gronden dezelfde beginselen hebben gegolden, zoo zou het toch volkomen ongeoorloofd zijn, à priori aan te nemen, dat de eigendom overal is gebleven waar hij was.

¹⁾ O.a. Puchta, *Privatrecht* § 35.

Pfeiffer, *die Lehre von den Jur. Pers.*, bl. 49, n. 4.

Duncker, *Gesamteigenthum* bl. 187.

G. L. v. Maurer, *Gesch. der Markenverf.* bl. 63.

Brinz, *Lehrb. d. Pandekten* II 2, bl. 1031—1034.

Vgl. R. Hübner, *Grundz. d. D. Priv.r.* § § 17, 33.

²⁾ O.a. Römer, *Realgemeinden*. *Zeitschr. f. D. Recht* XIII. 103, 109.

Thudichum, *Die Gau u. Markverf. Deutschl.* bl. 314 en 313.

von Schulte, *Lehrbuch der deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte*, 5e uitg. 1881, bl. 25, vergel. echter bl. 446.

Heusler, *Inst. d. D. Privatr.* I. bl. 262 vlg.

Voorzichtig als altijd zegt dan ook Stobbe¹⁾, dat op verschillende plaatsen medeëigendom van de gemeentegenooten is aan te nemen, dat echter meestal het markgenootschap als corporatie eigenaar der „almende” is.

Ik wensch mij bij zijne meening aan te sluiten en dan ook de vraag te onderzoeken, *niet* in het algemeen, maar voor ééne enkele vrij wel afgesloten groep van marken, de *Overijsselsche*.

Voordat ik tot dit onderzoek overga, een paar opmerkingen. Vooreerst, de vraag wordt dikwijls aldus gesteld: is de marke een rechtspersoon of niet? Ten onrechte; ook als men hierop bevestigend moest antwoorden, zou men niets hebben bewezen omtrent den eigendom der gronden. Immers al is de marke rechtspersoon, daarom kan nog wel een ander eigenaar der meente zijn.

In de tweede plaats, we hebben te kiezen tusschen drie-erlei: de mark is eigendom van een rechtspersoon of er is ten aanzien daarvan gemeenschap en wel of gewone of gezamen-derhandsche gemeenschap. Van deze beide alternatieven moet de eerste zijn beantwoord, alvorens men zich tot de tweede behoeft te wenden.

Ik vraag nu allereerst, waren de Overijsselsche marken rechtspersonen. Bij ontkennende beantwoording is tevens beslist, dat de markgronden gemeenschappelijk goed zijn.

Welnu ik antwoord ontkennend, op de volgende gronden.

De markeboeken doen ons denken dat er geen markekas is.

Moet er iets worden betaald, daarvoor wordt een deel van den gemeenen grond verkocht of hout geveld.

In Lutter marke²⁾ geniet de schutter als salaris „tien schaer ackeren” en heeft hij bovendien, zoo dikwijls hij „tot der marcken beste” uitgaat, aanspraak op reis- en ver-

¹⁾ Handbuch des D. Privatr., 1871, I. 370. — In hoofdzaak hiermee overeenstemmend von Gerber, System des D. Priv.r. 12e uitg. 1875, bl. 140 en G. Beseler, Syst. des Gem. Deutschen Priv.rechts, 3e uitg. 1873, bl. 299 vlg.

²⁾ Het gerecht van Lutter marke was het overste holtgericht in Twente, waar de anderen hun recht haalden (Racer O. G. III. 17. Markerecht van de Lutte, bl. VII).

blijfkosten. Hij mag n.l. „een maltyt van IIII penningen verdoen” en zich voor deze vertering schadeloos stellen door het kappen van het hout „daeraen nyemand toe seggen heeft” (d. i. dat aan niemand in het bijzonder is toegewezen)¹⁾.

Tot 1464 genoten hier de buren jaarlijks op den seend een keurboom. In dit jaar werd bepaald, dat zij in plaats hiervan zouden ontvangen „eenen (of c.q. $\frac{1}{2}$) golden Rins-sen gulden”. Maar eene kas, waaruit die kon worden betaald, was er blijkbaar niet; immers, zoo lezen we, „dit voorn. gelt salmen nemen uyt der marcke op den minnesten schaden” (a. 50).

In 1632 zijn in diezelfde mark proceskosten te voldoen en wenscht men een inwoner van Hasselt te gemoet te komen in de schade die hij door een grooten brand heeft geleden, en wat doet men, men neemt zijn toevlucht tot vervreemding van groenland²⁾.

Evenzoo te Gietmen³⁾. Hier rust in 1601 op de buren (d. z. de bewoners der in de mark gewaarde hoeven) eene schuld van 69 daler 17 str. Om hun in de betaling te gemoet te komen, besluiten de eigenaars „een stucke landes „uyt de voorsz. marcke te verkoopen”.

In 1676 wordt in de marke van Rande beraadslaagd, hoe men de oorlogskosten ten bedrage van 403 gld. zal dekken, die „dese buyrschap te laste comen”. Het besluit is vervat in deze woorden (a. 22). „Alzoo niet voorhanden is, dat in „de marcke tot subsidie van de voors. penningen bequamelick „can worden vercofft, is goetgevonden de voors. penningen „over de erven ende goederen van dese voors. buyrschap uyt „te setten, te weten twee derde deelen tot laste van goetheeren „ende een derde part tot laste van de ingesetenen”.

Dat er geen markekas is, wordt niet eens vermeld. Dit schijnt van zelf te spreken.

¹⁾ a. 52, 61, vlg.

²⁾ a. 162, 164. Zoo versta ik althans de woorden „dat man *so colle grunt-lands sall uthseken* (uitzoeken), dat die kosten moegen betaelt werden”.

³⁾ a. 35.

De markerichter erlangt zijn salaris niet in geld, maar in naturalia.

Die van Woolde ontvangt „vijff berne boomen unde vijff holter” ¹⁾ en bovendien somtijds de omgewaaide boomen of een deel daarvan.

Die van Stegeren mag „tot een salaris de visseherye om niet gebruicken” ²⁾.

Die van de Lutte erlangt een derde deel van het wagen-boecken-gelt (a. 21 vlg., a. 107) ³⁾.

Die van Albergen, evenals verschillende andere, onder meer een deel van den windval a. 63 (naar 's markenrichters beweren in 1708 a. 83 een derde deel van alle profyten, zoo-wel boeten als hout enz.).

Voor zoover mij is gebleken geniet slechts in Herfte a. 50 de markerichter een salaris in geld, „na older gewoente 6 goltguldens”, en is hem in Lenthe a. 95 toegelegd 25 gulden jaarl. in plaats van „verscheidene oude incomsten” de marke „toebehoorende” die hij tot nog toe genoot. Hieruit echter afleiden dat de marke eene kas had, durf ik niet, omdat voor Herfte en Lenthe zoo goed als voor andere marken, met de bronnen in de hand, terecht de vraag mag worden gedaan: *hoe zou er eene kas zijn gevormd?*

Alle met zekere regelmatigheid terugkeerende betalingen geschieden in verbruiksgoederen (meestal wijn of bier) of komen aan de markbeambten en de markgenooten persoonlijk ten goede.

Vooreerst de betaling bij de intrede in het genootschap. In de marken Raalterwold, Bathmen en Loo ⁴⁾ a. 48, Lutte

¹⁾ Overijss. Alman. 1838, bl. 148.

In den aanhef van het artikel, dat hem die toekent, wordt onderscheiden tusschen „brandholt unde timmerholt”. Onder holter zullen dus wel boomen voor timmerhout zijn te verstaan.

²⁾ a. 55.

³⁾ Ieder buur heeft het recht, tegen betaling eene zekere hoeveelheid beukenhout te vellen voor herstel van zijn wagen (velgen of assen); de prijs hiervoor betaald, is het *wagenboeckengeldt* (Lutte a. 91).

⁴⁾ Aangehaald bij J. W. Mulder, Rechtstoestand der marken, bl. 71.

a. 201, Rande a. 16, 24¹⁾, Markelo a. 12, 68 geven alle „irst nye incomende geërfden” een anker *Rynwijn*; in de marken van Herfte a. 36, Stegeren a. 76²⁾, Gietmen a. 44, 48³⁾, Hengvorden a. 31³⁾ een anker *France wijn*; naar het Goyer markeb. een emmer biers⁴⁾.

In de tweede plaats, de recognitiën door *kotters* te betalen komen ten goede aan den holrichter en de markgenooten gezamenlijk of afzonderlijk.

In Leussen a. 29 komen de pachten verschuldigd door hen die op den markegrond hebben getimmerd „tot profijt den „gemeenen erfgenamen” vgl. a. 36.

In Herfte a. 39 wordt de huttenbelasting ingevorderd „tot „gemeenen besten”.

In Ruinen 1688 (Versl. Rbr. VI 82) komt hetgeen voor het graven van te veel turf wordt betaald, vooreerst ten profijte van wie minder graaft dan hij mag, en verder van de „tsamenlycke marckgenoten”.

Erlangt een der erfgenamen het recht een deel van de gemeene mark af te scheiden en in zijn bijzonder bezit te nemen (aan te graven of in te graven), hij betaalt daarvoor, hetzij eene jaarlijksche retributie „tot behoeff en profyt van „den holrichter en gemeenen erfgenamen”⁵⁾, hetzij eene som in eens „ten profyte en dispositie van de gezamentlijke „erfgenamen”⁶⁾.

De gekozen markerichter te Hengvorden (a. 22) betaalt als jaarlijksche recognitie „een half aem Rynschen wijn”.

De boeten worden deels betaald in verbruiksgoederen⁷⁾.

¹⁾ Een anker Rijnische wijn ofte aen gelt vijftijn Car. g. (1688).

²⁾ Hier is slechts sprake van een anker *wijns*.

³⁾ Een en goeden anker wijns ofte tien dalers (1633).

⁴⁾ Mulder t. a. p.

⁵⁾ Lutte, 150.

⁶⁾ Zoo naar het latere recht van de Lutte van 1786 a. 251 en vermoedelijk Herfte a. 35.

⁷⁾ *Bier*.

Archum, 34. Verssen, 5, 25.

Stegeren, 9, 18, 85.

FOCKEMA ANDRÉE.

Van die, welke in geld moeten worden voldaan, wordt niet steeds vermeld te wier behoefte ze komen.

Voor zoover echter onze bronnen ons het antwoord geven, wijzen zij de boeten toe aan de erfgenamen, de bureu, den holtrichter, de gezworenen of anderen die de bekeuring doen ¹⁾.

Gietmen, 7, 18.

Lutte, 70, 82, 86, 171.

Markelo, 51.

Albergen, 6, 7, 36, 71.

Vierdeleat boeler.

Lutte, 130 tot d. *gemeiner buer prouffijt.*

¹⁾ Woolde, 1567. Overijss. Alm. 1838, bl. 148, de hooge breuken de markerichter alleen, van de kleine breuken de markerichter $\frac{1}{3}$, de markgenooten $\frac{2}{3}$. Leussen a. 2. De markerichter, de gemeene erfgenamen en de buurgezworenen ieder $\frac{1}{3}$.

a. 47 en 48. Dijkgrave en geswoerenen.

a. 51. Die geswoerenen.

a. 53. De markerichter en de markedienaar.

a. 72. De markerichter en de erfgenamen.

Ennen, 26. De gezworenen; 38. De erfgenamen en de bekeurder eene afzonderlijke boete.

Dalmsholte, a. 19 en 64. Van alle broken ontvangen de markerichter $\frac{1}{3}$, de erfgenamen $\frac{1}{2}$ en de gezworenen of anderen die de bekeuring deden $\frac{1}{3}$.

Verssen a. 28, 51. De markerichter $\frac{1}{2}$, de gezworenen of die de bekeuring doen $\frac{1}{2}$.

52, 63. De erfgenamen.

53. De erfgenamen $\frac{1}{2}$, de aanbrenger $\frac{1}{2}$.

Stegeren, a. 56. Van alle boeten de markerichter $\frac{1}{2}$, de erfgenamen $\frac{1}{2}$.

Herfte, a. 19. In één geval de gezworenen geheel, in alle andere de dyckgreve $\frac{1}{3}$, de gezworenen $\frac{1}{2}$.

Gietmen, 37. De willige huisluijden (eene boete door onwilligen te betalen).

45. De erfgenamen.

Lutte, 32. Alle broken in de voorgaande artikelen gesteld voor $\frac{1}{3}$ de markerichter, $\frac{1}{3}$ de erfexen, $\frac{1}{3}$ de bureu.

118, 122. De bureu.

126. Holtrichter en erfexen.

163. De holtrichter en de erfgenaemen.

201. Houtdiefstal bij nacht wordt met dubbele breuken gestraft; de helft komt ten voordeele van den aanbrenger. Met betrekking tot de wederhelft wordt geene bepaling gemaakt, en klaarblijkelijk stilzwijgend aangenomen, dat zij volgens een algemeenen regel, dien van a. 32 zal worden verdeeld.

Aan te nemen dat de boeten, in alle gevallen waarover die bronnen zwijgen, in de kas van een rechtspersoon „de marke” vloeien, is zeker volkomen ongeoorloofd, zoolang niet van elders de rechtspersoonlijkheid blijkt.

Regel is, dat de markerichter verschillende inkomsten ontvangt en die eenmaal in het jaar aan de erfgenamen verantwoordt ¹⁾. Welnu, waar het tegendeel niet is verordend, mogen we aannemen, dat daartoe ook de boeten behooren, te eer omdat het in de meeste gevallen de erfgenamen zijn welker belangen worden gekrenkt door de overtredingen waarop de boeten zijn gesteld.

Nog op ééne opmerkelijke bepaling dient hier gewezen.

Zooals ik zeide, de schutters in Lutter-marke genieten zekere emolumenten in naturalia. Wordt in den loop van het jaar

In Enscheder mark komt van alle breuken $\frac{1}{3}$ aan *den Jonker* (n.l. de Jonker v. Bentheim, de Graaf v. B. is erfmarkerichter) of zijnen *holtrichter* en ontvangen de bureu $\frac{2}{3}$ (Lutte, a. 57, 58).

Markelo, a. 22, 59, 60, 62, 63. De markerichter $\frac{1}{3}$, de erfgenamen $\frac{1}{3}$. In enkele gevallen, a. 22, 51, bovendien de gezworenen eene boete.

Lenthe, 42. Eene boete komt aan „die bevelsniden in der tijd”.

Albergen, 1, 6, 7, 28, 29, 40, 43, 50, 55, 71. Holtrichter en bureu.

15, 17, 65. De holtrichter.

25, 26, 27. Holtrichter $\frac{1}{3}$, erfgenamen $\frac{1}{3}$, bureu $\frac{1}{3}$.

63. De holtrichter en de erfgenamen.

82. De gezworenen.

Laerwolde, 10. De Heer van Buren.

25, 67. Holtrichter en gemeene erfgenamen; bovendien naar a. 67, de aanbrengrer eene afzonderlijke boete.

Hengvorden, 32. Van alle boeten, $\frac{1}{3}$ de markerichter, $\frac{1}{3}$ de erfgenamen, $\frac{1}{3}$ de schults (1786 $\frac{1}{2}$).

Gheesteren 1365 eene boete $\frac{1}{2}$ erfexen en $\frac{1}{2}$ bureu (Overijss. Tijdr. reg. Aanh. 8).

Waar het verbeurdverklaringen geldt, wordt eveneens zelden vermeld aan wie zij ten goede komen. Hier en daar vinden wij ze echter aan de erfgenamen toegewezen b.v. Hengvorden a. 3, of aan den landheer, den holtrichter en de erfgenamen. Laerwolde 15.

¹⁾ Na aftrek natuurlijk van wat hem door wet of gebruik is toegekend.

In Markelo, a. 15, mogen geen „*uitsettingen*” worden gedaan, dan in presentie van twee der erfgenamen, die daarvan boek houden, en op alle holtningen den erfgenamen daarvan rekening ende reliqua doen. Vgl. Lutte, 150.

een hunner afgezet en niemand in zijne plaats benoemd, dan vervalt zijn aandeel in die emolumenten niet aan *de marke* als *rechtspersoon*, zooals in den aard der zaak zou liggen zoo deze er was, maar aan de erfgenamen en bureu.

De aard en de bestemming van de opbrengsten, recognitiën en boeten versterkt mij dus in de meening dat er geen *markekas* was ¹⁾ en ik durf dit te eerder aannemen, omdat de bronnen ons de vraag op de lippen leggen *was er wel eene markekas noodig?*

De werkzaamheden ten behoeve van den *markegrond* worden niet uitbesteed of tegen betaling verricht, maar door de markgenooten zelven ten uitvoer gebracht. Zij onderhouden landscheidingen, wegen en wateringen ²⁾, zij arbeiden tot het keeren van zandverstuivingen ³⁾, zij leggen dijken aan ⁴⁾, zij maaien de distels uit het weiland en roeien daar de doornen uit ⁵⁾, zij verschaffen den markerichter een wagen en paarden tot het drijven van de schouw ⁶⁾. En waar sprake is van schulden worden bij herhaling de erfgenamen of de bureu als schuldenaren aangewezen.

In Dalmsholte zijn twisten gerezen tusschen Lemele (een der gewaarde buurschappen) en de zes anderen. Tot dekking der kosten (zoo wordt in 1647 besloten) zal elk markerichter provisioneel „nae quota de costen helpen fournieren ende „betalen”.

In Stegeren hebben de erfgenamen in 1616 een stukje land verkocht om daaruit „ex gratia sonder in consequentie getrokken „te worden” te betalen wat „de huysluyden van Steigeren inde „quade thyden hebben opgenomen”.

In Herfte wordt voor de holtspoke besteld een anker wijn

¹⁾ Nooit vind ik dan ook hiervan gesproken, wel (Rande 36) van de *cassa der erfgenamen*.

²⁾ Herfte, 47. Lenthe, 25, 57, 78, 91. Herculo, 10, 11. Markelo, 3. Stegeren, 59.

³⁾ Lutte, 210, 211. Gietmen, 3, 45. Verssen, 68. Stegeren, 27. Dalmsholte, 72. Markelo, 10.

⁴⁾ Verssen, 69.

⁵⁾ Herculo, 22.

⁶⁾ Stegeren, 54.

en een tonne biers ten koste van de landeigenaars (a. 20), ook bij het drijven van de schouw over „den leygraven” mag men een rijder verteren op den gemeenen erfgenamen (a. 31) en de dijkgraaf koopt er op der erfgenamen kosten „soe voele „holter als men tot der waede ¹⁾ behoevet” (a. 23).

Te Lenthe wordt in 1609 over de erfgenamen een omslag van f 100 geheven, tot dekking van de kosten van een proces (a. 45); ook de kosten van eene upbaringe ²⁾ in het vorige jaar, worden gebracht ten laste van de erfgenamen, en het besluit hiertoe is vervat in een vorm die de aandacht verdient (a. 48). Het luidt aldus „dat die kosten . . . staen sullen tot laste „der erfgen. unde niet der buiren”. Het schijnt dat men aan eene derde mogelijkheid, ze te brengen ten laste van een rechtspersoon, zelfs niet heeft gedacht.

Voor den bouw eener school wordt in diezelfde marke in 1712 eveneens een omslag geheven (a. 87).

Te Gietmen betalen de erfgenamen een anker rinschen wijn voor de holtspraecke (a. 13).

In 1601 wordt daar een stuk land uit de marke verkocht „tot stuir ende betalingen der huisluiden”, om hun namelijk te gemoet te komen in de voldoening van 69 daler 17^{str.} waarmede de „burschap van Gietmen beswaart was” (a. 35).

In Herculo wordt krachtens besluit van 1561 (a. 31) schouw gedreven ten koste van de gemeene erfgenamen.

Ook in Albergen rust in 1555 op de buren en kotters eene schuld. De erfgenamen vergunnen hun ieder tien schapen meer te houden, onder verplichting om tien jaar lang elk een gulden op te brengen ter voldoening van die schuld (a. 72).

In Verssen zijn de erfgenamen naar waartallen aansprakelijk voor zekere verschotten van den markerichter (a. 66) en voor gerechtskosten wegens terugvordering van geschut vee (a. 45).

Tot dekking van de quota voor de buyrschap Rande te dragen in de oorlogskosten van Colmschate, wordt in 1676

¹⁾ Gat in den dijk? (vgl. a. 9 en Dijk. v. Vollenhove a. 12, 15, 16, 23).

²⁾ Heffing? of is hier bedoeld *upbaringe*?

een omslag geheven voor $\frac{2}{3}$ over de „goetheeren”, voor $\frac{1}{3}$ over de buren (Rande 22).

Nog eens samenvattende zeg ik: de markeboeken geven ons den indruk, dat er geene markekas bestaat; immers dat de baten onmiddellijk komen ten voordeele, hetzij van de eigenaren der hoeven, hetzij van andere met name aangewezen personen; dat dan ook geen markekas noodig is, daar in elke behoefte wordt voorzien òf door persoonlijke dienstpraestatiën der markgenooten, òf door opbrengsten in geld door deze.

Waar nu noch van een vermogen, noch van verbintenissen van „de marke” als zoodanig blijkt, schijnt het gewaagd tot hare *rechtspersoonlijkheid* te besluiten ¹⁾.

Of zijn er plaatsen welke ons nopen die aan te nemen?

Ik geloof neen. Gaan we alle na die tot twijfel zouden kunnen leiden.

In 1548 wordt in Stegeren besloten (a. 31 vgl. a. 39) dat men „een plaetze van de marcke offgreven ende wal bevreden „sall, die men met eyckelen beseugen mach tot *fordell* der „*gemener marcke*”.

Dat we hier niet hebben te paraphraseeren „tot voordeel „van den rechtspersoon”, is duidelijk wanneer we enkele artikelen teruggaan (art. 26). Er wordt daar gesproken over het hout *in den esch*. De esch is een bouwland, verdeeld in onafgesloten kampen, waarvan elk der genooten er een

¹⁾ Opmerking verdient ook de overeenkomst in 1418 tusschen de stad Ommen en de markgenooten van Verssen aangegaan, volgens welke het markescheid tusschen die stad en die marke zou worden vastgesteld door 9 scheidslieden, 3 namens den heer, 3 namens de stad en 3 namens *de erfgenamen* (waarom niet de mark, zoo deze rechtspersoon was?) (Tijdk. reg. v. h. Oud-Archief van Overijssel II, bl. 242).

Een proces over deze grensscheiding in 1556 gevoerd, wordt dan ook genoemd eene „schelinge tusschen der *stadt* van Ommen ter eenre unde *den gemenen erfgenamen van Verssen* ter anderen zijde” (Verssen a. 77).

Waarom niet gesproken van *de marke* zoo goed als van *de stad*, zoo die een rechtspersoon was? (vergel. ook Emmen 41, 44; Lenthe 55).

bebouwt, terwijl allen samen naar waartallen op den geheelen esch recht van stoppelweide hebben. Zooals ieder in het bijzonder een deel van het bouwland bezit, zoo komen hem ook de boomen toe, daarop of om geplaatst en er wordt dan ook bepaald, dat elk landheer ze mag verkoopen „*tot synen profyte*”.

Welnu de gezaaide eiken, waarvan in art. 31 sprake is, komen nu niet ten profijte van enkelen, maar van allen te zamen. Dit en niets anders zal wel de bedoeling zijn.

In dezelfde marke wordt in 1609 door de erfgenamen een stukje van de meente overgedragen aan Johan van Tongeren, onder anderen met dit beding, dat hij te zijnen koste zal leggen „seecker holten bruggetjen” over een „grupgen” dat tot scheiding dient, en dit zal onderhouden „sonder kosten van de marckte”.

Uit die laatste woorden het besluit te trekken, dat zonder beding *de marckte als rechtspersoon* tot onderhoud verplicht zou zijn, belet ons reeds het feit waarop ik boven wees, dat uitvoering van alle onderhoud van openbare werken door de markgenooten (erfgenamen of bureu) regel is. Waar zulk een regel geldt, vormt zich wel de tegenstelling *onderhoudspflicht van één of van allen*, maar niet die, *onderhoud ten koste van één bijzonder persoon of van de eenheid*.

Ook in het markeboek van Lenthe wordt enkele malen van *de markte* gesproken in een zin, die ons bij oppervlakkige beschouwing in den waan zou kunnen brengen, dat een rechtspersoon is bedoeld.

In 1769 en 1773 (art. 105) neemt men voorzieningen o. a. tegen het eigenmachtig halen van brandstof uit de marke door vreemden. Men doet dit „om dusdoende daaromtrent „sodanige ordre te hebben als ten meesten dienste van de „markte” zal behooren. De boete te dier zake te verbeuren komt dan ook voor $\frac{1}{3}$ ten voordeele van „de markte”. Nu mogen we toch zeker wel aannemen, dat de bepaling strekte ten behoeve van *de markgenooten*. Indien vreemdelingen brandstof halen, zijn deze het die hun brandstof kwijt raken. Zij alleen kunnen dus zijn bedoeld met de woorden „ten dienste

„van de markte” en hun heeft men ongetwijfeld op denzelfden grond $\frac{1}{3}$ van de boete toegedacht ¹⁾).

Trouwens denzelfden zin heeft het woord markte klaarblijkelijk in art. 94, dat ik reeds vroeger aanhaalde. Verschillende inkomsten „de markte toebehorende” waren tot 1734 door den markerichter en den markedienaar als emolument genoten zonder verantwoording. In dat jaar wordt besloten, dat de markerichter ze voortaan zal ontvangen en „aan de markte verantwoorden”. Tevens wordt goedgevonden weer „aen de markte” te „trecken” een morgen lands, waaruit de markedienaar tot nog toe de inkomsten heeft getrokken, en wordt de markerichter geautoriseerd, dat land ten meesten dienste van de marke te verpachten en „de pagtpenningen „als voorscreven te verrekenen”. Die laatste woorden geven licht. Het „verantwoorden” aan de marke, is dus een „verrekenen” met de markgenooten; onder dit laatste verstaat men, en verstond men, bedrieg ik mij niet, ook toenmaals, in de eerste plaats het „reddere reliqua”, de uitkeering van het saldo. Bedoeld is dus ongetwijfeld, dat de markerichter zoowel het een als het ander zou brengen op zijne jaarlijksche rekening welker saldo hij aan de erfgenamen naar waartallen uitkeerde.

Ook op die rekening zal wel in het debet van de markgenooten zijn gebracht het inschrijven van resolutiën in een nieuw markeboek, dat volgens eene resolutie van 1711 *ten koste der marke* moest geschieden (a. 86).

Naar het boek van Markelo (a. 4) zal de holtrichter alle de „*marcken opkomsten*” invorderen. Dit behoeft ons niet tot twijfel te leiden, want voor deze marke weten we met de meest volkomen zekerheid dat *de marke* en *de markgenooten* synoniemen zijn.

In 1661 werd besloten (a. 79), dat voortaan ieder meier zou dragen „tot kosten voor zijn landheer op ten holtineck „een gulden en voor een knecht tien stuyvers, blijvende wijn

¹⁾ Zoo ook te Hengvorden (a. 50), waar in 1786 de boeten wegens het maaien van plaggen en het weiden binnen een verboden kring voor de helft is toegekend aan de schutters en voor de wederhelft aan „de markt”.

„ende hier zoo gedronken wordt tot last van *die gemeine „erffgenamen”*”.

In het volgende jaar wordt deze bepaling eenigszins gewijzigd herhaald ¹⁾ in art. 85, welks slot aldus luidt „blijvende wijn, bier, haver en hoy tot laste van *de markte*”.

De vergelijking der beide artikelen laat omtrent den zin der laatste woorden geen twijfel over.

Eindelijk de Lutte, ook hier komt enkele malen de uitdrukking in twijfelachtigen zin voor. „Toeslagen, tuynrichtingen off uytdriften” gedurende den oorlog in 1672 en 1673 verkocht, maar onbetaald gebleven, worden in 1676 op nieuw „tot proufite van de marckte” verkocht (a. 205).

In 1691 wordt besloten, dat voortaan geen kosten en „holtincke verteeinge”, tot laste van de marcke zullen worden gebracht (a. 212).

In 1792 wordt voor eenen krankzinnige op kosten der markte een kamer ingericht, en door de markte de huur betaald (a. 253).

Deze plaatsen mogen ons echter niet op een dwaalspoor brengen; het woord *markte* wordt ook hier gebezigd als collectieve naam voor „de markgenooten” evenals in ons Burgerlijk Wetboek de uitdrukking de „maatschap” voor „de vennoten”.

Het beste bewijs hiervoor levert wel art. 254. In 1793 is de krankzinnige, waarvan in art. 253 sprake was, hersteld. De huur sedert den 22sten Maart 1792 „door de boeren betaalt” (zoo luidt het artikel) behoeft nu in het vervolg niet meer te worden voldaan.

Wat komt ten laste van *de markte*, wordt dus betaald door *de boeren*.

In denzelfden zin komt het woord voor in a. 210—211. Men wenscht eene zandverstuiving „te stuyten en soo veel „moogelijk te remedieren”. *De marcke* wordt echter „bij

¹⁾ Er wordt hier verwezen naar eene niet bestaande resolutie van 6 Juli 1661. Die in art. 79 opgenomen is van 16 Juni 1661. Eene der beide data is blijkbaar foutief.

„haer selve niet capabel bevonden, om 't selve te onderstaan". Hierom wordt de drost uitgenoodigd „alle boermannen" van de gerichtten van Oldensael en Ootmarsum te gelasten, hunne medewerking te verleenen.

Het bezwaar is blijkbaar, dat er handen te kort komen, dat de „boeren van de Lutte", hier onder den naam van „de markte" saamgevat, het werk niet af kunnen.

Reeds met het oog hierop en op de duidelijke voorschriften te Markelo zouden we ons gerechtigd achten, in de bepalingen die *de marke* ontheffen van de kosten der holtingen (a. 212) of verkoop van toeslagen voor *markeschulden* gelasten (a. 206, 236) onder *marke* niets anders te verstaan dan de *markgenooten*.

We doen dit te stelliger wanneer we het oog vestigen op art. 213—217. Men besluit te scheiden uit de *gemeenschap van het holt* en het te dien einde te verkoopen. Uit de opbrengst worden *op ordonnantie van de gesamentlijke goetheeren* betaald 1° alle bewijslijke *marckenschulden*, 2° de door de gesamentlijke goetheeren geaccordeerde recognitiën aan den drost van Twenthe enz. De rest wordt onder de erfgenenamen naar portie der waartallen verdeeld.

Waarom zouden uit de opbrengst van het *gemeene* goed (welker rest dan ook onder de eigenaren wordt verdeeld) zoogenaamde *markeschulden* worden voldaan, zoo deze niet inderdaad schulden van de gezamenlijke eigenaars waren?

Het voorgaande geeft mij recht te zeggen:

Dat de Overijsselsche marken rechtspersoonlijkheid hadden, is stellig onbewijsbaar. Integendeel, tal van omstandigheden maken hoogst waarschijnlijk, dat zij die *niet* hadden. En waarom zouden zij die ook gehad hebben. Er bestond geen enkel belang waarvoor door het scheppen van een fictieve eenheid zou hebben moeten worden gewaakt.

Heusler ¹⁾ heeft beproefd zulk een belang aan te toonen, naar het mij echter voorkomt zonder goeden uitslag.

¹⁾ Instit. I, 262 vlg.

Hij ziet dit in een zoo goed mogelijk gebruik van den grond. Hij merkt op, dat de marken oorspronkelijk zijn in bezit genomen door groepen van familieleden, of andere tot elkaar in eenige betrekking staande personen. Het verband tusschen de leden was echter van dien aard, zoo meent hij, dat het, op zich zelf, aan de groep geene rechtelijke betekenis zou hebben verschaft. Deze gaf haar eerst haar grondbezit. „Indem sie die Mark gründete“, zoo vervolgt hij „schuf sie sich eine Existenzmöglichkeit, ... auf dem Boden.... „des Privatrechts, und die Mark ist das Vermögensobject, „auf dem die Genossenschaft beruht, um dessentwillen, d. h. „um dessen zweckmässigster Bewirthschaftung willen sie besteht“.

We mogen vragen, waar is een zweem van bewijs voor deze bewering? Zeker, eene groep heeft grond in bezit genomen, zoolang ons het tegendeel niet is aangetoond mogen we zeggen *voor zich*, d. i. *voor alle leden van de groep te zamen*. Zij heeft dien grond aanvankelijk onverdeeld gelaten, maar waarom? niet omdat de onverdeeldheid *beter* beantwoordde aan een economisch doel, dat men beoogde, maar omdat geene behoefte verdeeling vorderde ¹⁾.

Toen men later tot toewijzing van onderdeelen in bijzonder gebruik, bezit, eigendom aan de enkelen overging, week men toch niet verder van den oorspronkelijken toestand af dan de behoefte van het oogenblik meebracht. Deze nu eischte nooit geheele verbreking van de oude banden, integendeel zij vorderde veeleer, dat ieder in allerlei richtingen in zijn gebruik en beschikking beperkt bleef. Daardoor werden de belangen van de enkelen het best gediend. Deze geheel naar den achtergrond te dringen en het „Zweck der „rationelle Bewirthschaftung“ alleen op den voorgrond te plaatsen, leidt tot allerzonderlingste besluiten.

Onder anderen dat waarmee Heusler ²⁾ het genot der

¹⁾ Dat men de zaken laat in den toestand waarin men die vindt, mag niet worden beschouwd als bewijs dat men aan dien toestand de voorkeur geeft boven een anderen, maar slechts hiervoor, dat men dien voor het oogenblik voldoende acht.

²⁾ Bl. 276.

markgenooten rechtvaardigt. Zooals bekend is, hebben vele schrijvers gewezen op de moeilijkheid der constructie van het recht der markgenooten als een *jus in re aliena*, die toch — naar zij meenden — onvermijdelijk was, indien men de mark als eigendom van een rechtspersoon beschouwde.

Heusler ontkent die onvermijdelijkheid. Nog eens wil ik zijne woorden aanhalen. „Indem wir“ zegt hij „die Nutzungen der Genossen als einen dem Eigenthum der Genossenschaft entspringenden Genuss bezeichnen, drücken wir aus, dass das Vermögensobject, welches die ökonomische Grundlage der Genossenschaft bildet, und somit die Genossenschaft selbst, den Zweck hat, einer im Interesse der Gesamtheit liegenden Nutzung zu dienen, und dass dieser Zweck die Verwerthung des Ertrages des Vermögens bestimmt, selbst wenn der Ertrag den Genossen persönlich zugewendet wird..... In diesen Nutzungen der Genossen.... realisieren sich gar keine vermögensrechtlichen Einzelzwecke der Genossen, sondern einzig und allein der Gesammtzweck der Genossenschaft. Daher ist es auch gar nicht auf das Interesse des Einzelnen dabei abgesehen, sondern auf das Interesse der Mark, und der Vortheil, den die einzelnen Genossen dabei haben, ist nicht Selbstzweck, sondern Mittel zu dem einen Zwecke rationeller Bewirthschaftung der Mark“. Alzoo *niet ter wille van zich zelven*, mag de markgenoot turf graven voor zijn haard, hout hakken om zijn huis te herstellen, zijn wintervarken in de eikels weiden. Tot dit alles heeft hij slechts de bevoegdheid ter wille van eene „rationelle Bewirthschaftung der Mark“.

Voor we dit geloofden, zou men ons toch wel zeer deugdelijke gronden moeten voorleggen, betere dan die de schrijver — hij houde mij dit ten goede — tot bewijs aanvoert.

Bij de besluiten geven, dit is volkomen waar, niet de oogenblikkelijke belangen van enkelen, maar de tegenwoordige en toekomstige belangen van allen den doorslag. Dit bewijst echter niet het minste voor de rechtspersoonlijkheid der mark.

Denkt u één persoon als eigenaar van de geheele mark.

Ook hij zou zich regelen stellen voor de bebouwing en beweiding van zijn grond, in dier voege dat deze op den duur vruchtbaar bleef; ook hij zou niet roekeloos, om een enkel jaar hooge inkomsten te genieten, zijne bosschen kappen, in zijne hei nu eens hier, dan weer daar een gat graven. Zou het iemand in de gedachte komen hem hierom te houden voor het orgaan van een denkbeeldig rechtssubject. Welnn dezelfde gronden, die hem zouden leiden, bepalen de besluiten der markvergadering. Deze vertegenwoordigt niet eene gefin-geerde eenheid en behartigt niet een afgetrokken landhuis-houdelijk belang, maar zorgt eenvoudig voor de welbegrepen tegenwoordige en toekomstige belangen van al hare leden gelijkelijk.

Heusler's algemeen betoog kan ons dus allerminst nopen om, in strijd met wat de rechtsbronnen der Overijsselsche marken ons zeiden, tot hare rechtspersoonlijkheid te besluiten.

We dienen echter, alvorens een eindoordeel te vellen, nog op een aantal bepalingen het oog te vestigen, die ik tot nog toe met opzet buiten beschouwing liet, n.l. op de artikelen die rechtstreeks spreken over den eigendom van den marke-grond.

Onder deze treffen ons in de eerste plaats een aantal die spreken van de *gemeene mark* ¹⁾. Ik weet wel, dat velen al dergelijke artikelen uit het debat trachten te houden met de opmerking, dat de juistheid van formuleering in de oude rechten dikwijls veel te wenschen overlaat. Men kan dit toe-geven, maar toch slechts onder zeker voorbehoud. Het woord *gemeen* gaf ongetwijfeld volkomen duidelijk een scherp en algemeen bekend begrip weer. Waar nu *zulk een woord* telkens terugkeert, mag men, totdat het tegendeel is bewezen, aan-nemen dat zij die het bezigden er mee hebben bedoeld wat zij zeiden.

¹⁾ Leussen 48, 60; Emmen 24; Lutte 217 h., 223; Herfte 24; Heng-vorden 2.

Men is hiertoe te eer gerechtigd, omdat bij herhaling ook in andere nog veel duidelijker bewoordingen van de *gemeenschap* wordt melding gemaakt.

In het markeboek van Leussen (a. 41, 57) wordt gezegd dat de caetersteden en de visscherij, *die gemene erffgenaemen* resp. *den erffgenaemen in 't algemeen* toebehoorden.

Als eenige erfgenamen de scheiding van Lenther marke uitlokken (a. 108), doen zij dit op dezen grond, dat zij niet langer verkiezen dezelve *in gemeenschap* te behouden.

De erfgenamen heeten de *goetheeren* (Lutte 158, 213, 217 f.); de *grontheeren* (Leussen a. 29, 44).

En deze woorden slaan niet op hun eigendom van *huis en erf*, maar kunnen slechts doelen op hun eigendom van de *meente*. Immers in de Lutte zijn onder de benaming „erfgenamen-goetheeren” mede begrepen de bezitters van *ledige waren*, dat zijn waren *niet* aan eene hoeve verbonden (a. 2, 152) en in Leussen wordt aan de erfgenamen de pacht van op *markegrond* getimmerde woningen toegekend omdat zij de grondheeren zijn.

Ook in Emmen's markeboek (a. 43) wordt gewag gemaakt van zeker huis dat staat „op der erffgenamen gront”.

In Stegeren (a. 63) hadden vóór of in 1618 de bureu eigener autoriteit een huisje voor den nieuwen koeherder gezet en daarbij „vuytgegraven een hofgen in de meente”. De erfgenamen verklaarden dit niet te willen consenteeren „maer „voir sich behouden” ¹⁾.

De erffgenamen zijn het dan ook, die meentgrond verkooopen (Hengvorden 29) ²⁾ en aan wie c. q. grond wordt overgedragen (Lutte 4, 5) ³⁾.

¹⁾ Dat wil natuurlijk niet zeggen voor hun *gebruik*, want juist de bureu zijn de gebruikers; maar in hunnen onbeperkten eigendom.

²⁾ Mr. J. W. Mulder geeft in zijn aangehaald proefschrift, uit vroeger onuitgegeven bronnen, eenige bewijsplaatsen in denzelfden geest (bl. 25–27), waarnaar ik hier kan verwijzen.

³⁾ Hier wordt gesproken van overdracht aan *erfexen ende bureu*; juist door de laatste bijvoeging klemt het bewijs te meer. De *bureu* erlangen het gebruik, de *erfexen* den eigendom.

Tegenover deze plaatsen, die in ronde en ondubbelzinnige woorden *den eigendom der erfgenamen* erkennen, staat bij mijn weten in Overijssel geene enkele die op eigendom van een rechtspersoon wijst. Niets geeft ons dan ook de bevoegdheid deze aan te nemen en we kunnen ons, op grond van zorgvuldig bronnenonderzoek, wat dit punt betreft, gerust aansluiten bij het antwoord door Gedep. Staten van Overijssel den 10den September 1817 gegeven aan de regeering, die omtrent den aard der marken inlichtingen had gevraagd. Dit antwoord hield o. a. in, dat de markegronden door een aantal personen, de zoogenaamde geërfden of erfgenamen, *man-deelig bezeten* werden ¹⁾.

Wij mogen zonder aarzeliug zeggen, in Overijssel behoorde de markeground aan de erfgenamen.

Maar ook hier treedt ons Heusler tegen met een principieel rechtelijk argument ²⁾.

Er kan, zoo zegt hij, met betrekking tot de meente geen sprake zijn van eenvoudige gemeenschap. Toegegeven. Is hier dus aan medeëigendom der genooten te denken, dan moet het een medeëigendom met gezamender hand zijn. Ook hierin ga ik met den schrijver mee, maar verder loopen onze wegen uiteen.

Heusler zegt: Alle beschikking over de mark, of deelen hiervan, heeft plaats op grond van besluiten der markvergadering, nooit beschikken de markgenooten *met gezamender hand*; dit nu is in strijd met het begrip van *gezamende hand*. In de marke moet aan elke beschikking een besluit voorafgaan, van dit besluit hangt de rechtmatigheid der vervreemding af. Bij de *gezamende hand* daarentegen, mist juist het voorafgaande vervreemdingsbesluit alle beteekenis in rechte en komt het enkel en alleen aan op de opdracht *communibus manibus*, die bij de beschikking over de mark juist ontbreekt.

¹⁾ Ook in de stukken in 1781 en 1782 van de Staten van Overijssel en hunne gecommitteerden uitgegaan en betreffende de verdeling van het *Foller Broek* en van de marken in het algemeen, is telkens van de *gemeene markegronden* sprake (Overijss. Bijdr. II, 105).

²⁾ t. a. p. bl. 268.

Acutius quam verius, dunkt mij.

Of de rechthebbenden allen propriis manibus opdragen dan wel één hunner met „gewaerde” hand, voor zich en de anderen, die hem daartoe het recht gegeven hebben, is slechts eene vraag van *form*. Datgeen waar het op aan komt, wat door den aard van het gezamenlijke recht wordt gevorderd, is, dat worde overgedragen overeenkomstig den wil van allen en dat, bij gebreke van den verklaarden wil van een hunner, de handeling nietig zij, niet slechts voor zijn deel, maar *voor het geheel*.

Welnu, het ligt voor de hand, dat men vertegenwoordiging van markgenooten door hun bestuur of door enkelen hunner heeft toegelaten. Zoo ergens dan was hier die vertegenwoordiging onmisbaar.

Zoo zij allen hebben meegewerkt tot het besluit om te vervreemden en uitdrukkelijk of stilzwijgend *het bestuur* of anderen in het bijzonder aangewezen hebben om namens hen dit besluit uit te voeren, zoo geschiedt de opdracht, waarbij deze namens hen allen optreden, inderdaad op de wijze voor overdracht van *gezamenlijken* eigendom vereischt ¹⁾.

Juist hierom is het een feit van groote beteekenis, dat alle besluiten worden genomen *met algemeene stemmen*.

Dit blijkt zonneklaar uit de wijze waarop zij in de markboeken worden vermeld. Nu eens zijn het de *gemeene erfgenamen* ²⁾, die besluiten, dan weer *samptlicke erfgenamen* ³⁾, soms ook *gemeene* of *samptlicke erfgenamen vrendrachteliken* of

¹⁾ Een teekenend voorbeeld van vervreemding door enkelen, gemachtigd door *allen*, geeft Overijss. Tijdschr. reg. D. 171—172 (vgl. O. Arch. Hasselt, bl. 113).

²⁾ Verssen 33, 37, 38, 40, 42. Leussen 1, 27, 36. Dalmsholte Opschr., 7, 28, 35, 41, 42, 45, 51, 52, 66. Stegeren Opschr., 2, 24, 35, 36, 41, 46. Herfte Opschr. Zalne 18. Dalfsen Opschr., 3. Emmen 21, 24, 25, 26, 31, 32, 43. Lenthe Opschr., 4, 25, 27, 28, 46, 48, 52, 54, 56, 65. Gietmen Opschr., 8, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 27. Herculo 30, 31, 32, 39, 40. Hengvorden 11, 17. Albergen bl. 1 (noot), a. 17, 49, 64, 72. Laerwolde 14, 40, 60.

³⁾ O. a. Leussen 30, 31, 32, 34, 35, 42. Dalmsholte 112. Herfte 28, 34, 41, 43. Lenthe 26. Gietmen 28. Herculo 41. Lutte 46, 162, 200. Hengvorden 27. Rande 9, 34. Albergen 68 jcto 66.

eenpaerlick ¹⁾). Zoo dragen ook in 1229 markgenooten *unanimiter* onroerend goed over ²⁾ en vindt men talrijke voorbeelden van overdracht door de „gemeene bureu” in Groningen ³⁾).

En, althans waar het scheiding geldt, leeren ons niet slechts dergelijke, overigens volkomen duidelijke woorden, dat eenstemmigheid vereischt wordt. Nog in 1800 werd door de erfgenamen van Hengvorden in een brief aan het departementaal bestuur vermeld (Markeb. v. Hengvorden a. 53), dat daar, gelijk in meer naburige marken, deze regel werd gevolgd, dat alle aangravingen ⁴⁾ moesten geschieden met unaniniteit, en dat dus één erfgenaam zich van het veto kon bedienen. Zoo moesten ook de erfgenamen van Volte, toen zij het Volterbroeck wilden verdeelen en slechts enkelen (vijf) zich hiertegen kantten de tusschenkomst van ridderschap en steden inroepen ⁵⁾).

En de vergaderde markgenooten, die eenparig besluiten nemen, handelen niet ter uitoefening van het recht van de mark als rechtspersoon, maar krachtens hun eigen recht, ter behartiging van hun eigen belang. Waarom anders lezen we telkens dat zij hebben besloten, benoemd, geteekend „samentlijk ende elck bijzonder” ⁶⁾, of zooals te Hengvorden (a. 22) „een ieder voor haer particulier”?

Er is alzoo niet de minste strijd met het wezen der gezamende hand wanneer alle erfgenamen ter vergadering

¹⁾ Verssen 41, 47, 56, 59, 78. Dalmsholte 113. Herfte 22, 26.

Lenthe 33. Herculo 1, 26, 37, 42. Lutte 138, 152.

Hengvorden Opschr., 15, 16, 19. Albergen 50.

In andere woorden wordt van eenstemmigheid melding gemaakt, Dalmsholte 115, 118. Stegeren 40, 43. Hengvorden 40. Markelo 1.

²⁾ Sloet Oorkb. I, 526.

³⁾ O. Archief Gron. 1457 no. 2, 1464 no. 25, Suppl. 1471 no. 21, 1473 no. 20, 1485 no. 29.

⁴⁾ Aangraven is het afsluiten van een deel der mark door een sloot of greppel, om het aan het algemeen gebruik te onttrekken.

⁵⁾ Overijss. bijdr. II, 105.

⁶⁾ Diezelfde uitdrukking treffen we aan bij de gezamenderhandsche borgtocht; zie hiervoor bl. 166.

met gemeene stemmen verkoopen, hetzij onderhands ¹⁾ of aan den meest biedende „bij keerssen uytganck” ²⁾. Evenmin wanneer ingevolge een holtincks-besluit enkele erfgenamen „volmachtigt wesende van den andere” een stuk grond afstaan ³⁾.

Maar toch op een bezwaar stuiten wij nog.

De holtinck werd niet altijd door alle erfgenamen bijgevoond en meermalen treffen ons uitdrukkingen als deze: besloten „bij den erfgenamen hieronder schreven eendracht-„telijk” ⁴⁾, „geresolveert bij den anwesenden erfgenamen” ⁵⁾, „de anwesende goetheeren” ⁶⁾, „de ghemeine erfgenamen so „dar bij gewesen” ⁷⁾.

De afwezigen zijn aan de besluiten gebonden, ook waar het vervreemding geldt.

Moet ons dit beletten gezamenlijken eigendom aan te nemen, waar overigens alles er op wijst?

Neen, geloof ik, wanneer we letten op wat omtrent de oproeping tot de vergadering en het verzuim van verschijning is verordend.

Laat ik enkele voorbeelden uit vele aanvoeren. In 1554 werd er in de marke Albergen een holtinck gehouden, waar verschillende wijsdoemen zijn gegeven. O. a. heeft de holtrichter een ordel gevraagd in dezer voege „nach dem de „buirrichter mijt sampt allen gewarthen bueren und kotter „daer stonden, und offentlich bekanden, dat se alle, nach „befell des erholtrichters, eyn jedern sijnen erff- und guet- „herenn, inder tijdes dan vyertien daghe tho soeren, *bij ver- „lues eyncs yederen erffheren stemme* voirboddet hadden, und „daer en baeven dan, we van den offgenanten erff- aeder „guetheren, aldaer in eygener personen aeder doerch ere „fuelmeehtegenn nicht en erschenne, und uthe bleue, offte

¹⁾ B. v. Stegeren 44, 55.

²⁾ B. v. Stegeren 62.

³⁾ B. v. Emmen 34.

⁴⁾ Herffte 20.

⁵⁾ Lenthe 39.

⁶⁾ Markelo 84.

⁷⁾ Albergen 3. Vgl. Leussen 44.

„dan niet alsdan de selbege angesachte und walvoerkundegte „holtinck sijnen fullenkommen foerdgtanck tho walfaerdt „der marcken gewijnnen und fullen farren soelde, *als weeren „se alle in eigener persoenen daer*, und de afwessenden erff- „genaemen daer meth, tho desser tijdt ere stemme voerlues- „tich soelden sijn”.

Hierop wordt door een der oudste bureu, aan wien het „ordel bestadet” is, „myt dem ummestande” gewezen, dat een erfgenaam die na behoorlijke oproeping noch in persoon, noch bij gemachtigde is verschenen, „tho der tijdt „sijne stemme in alles verluetich sijn unde blijvenn (soelde), „und derselbige holtynck in allen sijnen wessen, nach marcken- „rechte, sijnen fullenkommen werckligenn foerdgtanck ge- „wijnnen (soelde) als waren se alle in eygener persoenen daer” ¹⁾.

Deze regeling teekent, naar het mij schijnt, den toestand. De markgenooten zijn gezamenlijke eigenaars. Streng genomen kan omtrent beheer of beschikking geen besluit vallen zonder *aller* toestemming.

De eischen der praktijk en *aller belangen* vorderen echter, dat niet telkens de saamgeroepen vergadering machteloos zij tengevolge van onwillekeurige of voorbedachte afwezigheid van een enkelen. Men is hierom te rade geworden, onder *de straffen* op het wegblijven na behoorlijke oproeping te stellen *het verlies der stem*.

Spreekt hieruit niet de gedachte dat zoo de afwezige die stem behield, men ze niet zou kunnen missen voor een

¹⁾ Albergen 38—42.

Zoo is de regeling in alle of nagenoeg alle Overijsselsche marken. Zie o. a. Zalne 3; Herculo 40; Laerwolde 33; Lutte 152.

Bij de toepassing is men blijkbaar voorzichtig. In de marke van Enschede (Lutte a. 134) is onder anderen op een holtink in 1540 besloten, dat men geen hout zou bicken (merken) „eer men sick eens gemeinen holtinges in „toecommenden tyden wedder verlicket heeft, *daer die semplicke anderen erff- „genaemen die nu nytgebleven ieren, persoonlick bycommen sullen by verluet oerer „gerechtigheyt”*.

Behalve het verlies van hun stem, treft de uitblijvenden naar de meeste markerechten eene boetstraf.

rechtskrachtig besluit, m. a. w. dat eenstemmigheid werd vereischt?

— In het algemeen bevatten de thans (1914) uitgegeven Geldersche markeboeken tal van aanwijzingen van denzelfden aard als de Overijsselsche (bl. 174). —

Ik resumeer. Er bestaat geen belang naast dat der markgenooten, dat ons zou nopen het bestaan van een rechtspersoon aan te nemen. De Overijsselsche markeboeken bevatten dan ook tal van bepalingen, die tegen zulk eene rechtspersoonlijkheid pleiten.

In elk geval behoort de markegrond niet aan een fictief subject, maar aan de gewaarden.

Zij hebben dien niet in gewone gemeenschap. Immers geen hunner kan zijn aandeel vervreemden, eene vervreemding door enkelen is niet geldig voor hunne deelen ¹⁾.

Ons blijft dus niets over, dan tot gezamenderhandsche gemeenschap te besluiten. Inderdaad stemt de wijze van vervreemding in den regel ook hiermee overeen en, eischt de praktijk eene uitzondering, dan pleit zelfs de vorm waarin deze wordt gemaakt voor de *gezamende hand*.

¹⁾ Wel is waar kan elk zijne hoeve vervreemden, waaraan de „waer” kleeft, maar dit is, ik behoef het niet te betoogen, iets geheel anders dan vervreemding van een deel van den grond.

(*Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk.*, 3^e reeks, deel IV, 1887.)

DIE FRIST VON JAHR UND TAG
UND IHRE WIRKUNG IN DEN NIEDERLANDEN.
(1893)

I.

Die Frist von Jahr und Tag spielt bekanntlich in den germanischen Rechten eine grosse Rolle. Die Untersuchungen über ihren Ursprung und ihre Bedeutung, mit wie vielem Fleisse und mit wie grossem Talente auch in den letzten Jahren geführt, dürfen noch nicht als abgeschlossen betrachtet werden. Ja, ich bezweifle sogar, ob die Wege, auf denen sie in letzter Zeit meistens fortschreiten, zum richtigen Ziele führen können. Namentlich auch niederländische Quellen geben mir zu dem Zweifel Anlass.

Nach der von den meisten angesehenen Rechtshistorikern vertretenen Ansicht soll *Jahr und Tag* bedeuten *ein Jahr und sechs Wochen*, oder *ein Jahr, sechs Wochen und drei Tage*.

Wo Jacob Grimm erwähnt, dass viele jüngere Gesetze und Schriften den Worten diesen Sinn beilegen, fügt er hinzu: „allein ich halte es dennoch nicht weder für die ursprüngliche, noch allgemein gültige Meinung der Formel“. Meines Erachtens spricht alles für die Richtigkeit dieser Auffassung¹⁾.

Die älteste Verjährungs- resp. Ersitzungsfrist, welche wir kennen, ist eine von 12 Monaten. Das bekannte Caput der

¹⁾ Einen m. E. unwiderlegbaren Beweis dafür brachte Ferd. Güterbock, Der Prozess Heinrich des Löwen 203. Meine Meinung wird jetzt (1914) auch getheilt von Brunner „Luft macht frei“ in Festschr. d. Fac. f. Otto Gierke S. 45 und P. Puntchart Zeitschr. Sav. St. Germ. Abth. XXXII S. 328.

Lex Salica de migrantibus (45) sagt: Wer sich in eine Villa niedergelassen hat, und nicht innerhalb 12 Monaten aufgefordert ist, dieselbe zu verlassen, darf des weiteren daselbst bleiben. Die nämliche Frist finden wir zurück im Cap. legi Rib. additum 803 ¹⁾ c. 33. Erscheint ein Beklagter nach viermaliger Ladung nicht vor dem Gerichte, so wird seine Besitzung mit Beschlag belegt „*possessio eius in bannum mittatur, donec veniat et de „re qua interpellatus fuerit, iustitiam faciat*“. Und — so sagt das Capitulare weiter — „*si infra annum non venerit, de „rebus eius, quae in bannum missae sunt, rex interrogetur, et „quicquid inde iudicaverit, fiat*“.

In den bekannten Capit. legibus addita von 818 c. 11 ²⁾ wird die Regel weiter ausgearbeitet. War der Contumax geladen wegen eines Delicts, so fiel das mit Beschlag belegte Gut nach Ablauf der Frist dem Staate zu; war er dagegen geladen von einem der das Gut selbst beanspruchte, so ward dieses dem Kläger zugewiesen.

Als Frist wird in diesem Capitulare nicht so wie in dem von 803 *ein Jahr* genannt, sondern *Jahr und Tag*: „[si] „venire distulerit, annumque et diem in eo banno illam [sc. „proprietaem] esse permiserit, ulterius eam non acquirat“.

Wir haben es hier aber nicht mit einer wirklichen Abänderung der Frist zu thun, sondern nur mit einer veränderten Ausdrucksweise, wie sich aus einer auf das besagte Capitulare bezüglichen Formel des Liber Papiensis (Mon. Germ. Leg. IV) ergibt, wo es heisst: „*si dixerit: non est transactus annus, „iudices videant in notitia. Si dixerit: non me distuli venire „per totum annum*“ cact.

Der Verfasser hat offenbar *annus et dies* für gleichbedeutend gehalten mit *annus*.

In einem späteren Capitulare 825 c. 11 ³⁾ findet sich denn auch wieder die Jahresfrist. Wird nämlich eine Immobilie an zwei Personen hintereinander verkauft und ist dem ersten Käufer der zweite Kauf und die Bezahlung bekannt, und er

¹⁾ Boret. I. 118.

²⁾ Boret. I. 283.

³⁾ Boret. I. 331.

schweigt dennoch „*annum integrum*“, so hat er sein Recht verloren.

Derselbe Ausdruck „*annus integer*“ findet sich schon in L. Alam. cap. 67 (74) und erläutert uns den Sinn von *annus et dies*. Es ist ein *freies Jahr*, d. h. ein Jahr, für dessen Berechnung der Anfangstag nicht mitzählt. Fing die Frist an zu laufen am 1. Januar, so zählte man vom 2. Januar. Solche Berechnung war in germanischen Ländern von je her gebräuchlich, die „acht Tage“, die „quinzaine“, sind bis jetzt davon lebendige Zeugen.

Hat also der Ausdruck *annus et dies* einen ganz gesunden Sinn, wenn man „dies“ seine meist einfache Bedeutung „Tag“ giebt, so verbietet schon dieser Umstand, das Wort anders aufzufassen.

Noch ein anderer und m. E. wichtigerer Grund widersetzt sich der Behauptung, *Jahr und Tag* bedeute schon in fränkischer Zeit ein Jahr, sechs Wochen (und drei Tage). Wäre dies der Fall, so müsste sich die letztgenannte Frist in den Ländern, wo der fränkische Einfluss sich fühlbar gemacht hat, wiederfinden. Und dieses ist *nicht* der Fall.

In Frankreich findet sich von den „sechs Wochen (und drei Tagen)“ kaum eine Spur. Die französischen Rechtsquellen erwähnen zwar häufig eine Frist „d'an et jour“, aber bloss wie P. Viollet ganz richtig sagt, „*afin de bien accuser une année révolue et complète*“¹⁾.

Heusler²⁾ ist der Meinung, dass auch in Frankreich „an et jour“ ein Jahr und sechs Wochen bedeutet. Er bringt n. l. den Conseil de Pierre XXI. 9. in Verbindung mit Livre de Jostice et de Plet XIX. 42. Die erste Stelle lässt sich so

¹⁾ Précis de l'histoire du droit Français, sources, droit privé. 484. — Schon Imbert schrieb in seinen Inst. for. Gall. (1545) l. 33 not. a: „Dies hic anno adicitur ut vitetur ambigua illa quaestio, an dies termini computetur in termino“. Viollet spricht selbst betreffs Deutschlands viel zu allgemein, wenn er sagt (l. c. 486) „ce jour additionnel „Tag“, équivaut parmi les Allemands — man bemerke den Gegensatz zu den Franzosen — à six semaines et un jour“.

²⁾ Geware 343.

zusammenfassen: erscheint nach wiederholten Ladungen ein Beklagter nicht vor Gericht, so darf der Herr nach 40 Tagen all sein Lehen mit Beschlag belegen. Bleibt er auch nachher ungehorsam „apres l'an et jor que li sires aura einsi tenu, „soit oiz li aversaires de son claim“.

Nach der zweiten Stelle darf Beklagter in gewissen Fällen „contremander“, d. h. eine Frist fordern. Sein letzter „contremanz“ ist von 40 Tagen. (§ 2) „Et dedans les quarante jors, „s'il ne viant ou n'anvoie por fere ce qu'il devra, l'en mettra „son aversere en sesine; non mie en vroie, mès por la chose „garder. Et s'il ne vient *dedans les trois assises et dedans le „quarenteine jor*, il sera en veroie sesine“.

„Drei Assisen und 40 Tage“, so schliesst Heusler, „machen „also Jahr und Tag aus“. Dieses *also* scheint mir ziemlich verwegen. Eine Coutume von Vermandois zu interpretiren aus einer Coutume von Orleans ist schon an sich gefährlich. Die Fälle, worüber beide Stellen handeln, sind ziemlich verschieden. Und es scheint mir geradezu unerlaubt, als feststehend zu betrachten, dass die „quarenteine“, von der in dem Livre de Jostice die Rede ist, den drei Assisen folgt, und nicht vielmehr vorangeht. — Die letzte Auffassung liegt auf der Hand. Erscheint Beklagter weder in den 40 Tagen seiner letzten Frist, noch in einer von den drei nächsten Assisen, so hat sein Gegner die rechte Gewere erworben. Ist dies die Meinung, so würde uns eine Parallele zwischen beiden Stellen gerade das Gegentheil von Heuslers Hypothese lehren, nämlich dass *an et jour* der Frist von drei Assisen gleichsteht, also höchstens ein freies Jahr beträgt.

In diesem Sinne treffen wir den Ausdruck öfters an. Ein schlagendes Beispiel giebt eine Coutume von Saint Didier (um 1350) a. 285 „Tenure vaut d'un an et un jour, en tel manière, „que se cil qui tient est mis en possession par bailli et par „eschevins, il ne serat pas desvestus s'il l'a tenu *un an*“.

Aber auch in Deutschland bedeuten die Worte *Jahr und Tag* bei weitem nicht immer *ein Jahr und sechs Wochen*.

Ich betone schon jetzt, dass kein triftiger Grund für die Annahme vorhanden ist, dass sie diese Bedeutung in dem

Sachsenspiegel hätten. Dieses Rechtsbuch erwähnt zwar öfters „Jahr und Tag“, umschreibt aber nirgends den Ausdruck, und zweimal — wo wir den gewöhnlichen Verjährungstermin erwarten dürfen — sagt es „binnen der jaartale“, „na der jaartale“¹⁾, und schliesst hierdurch m. E. jeden Gedanken an ein Jahr und sechs Wochen aus.

Erst später finden wir hier und dort in Gesetzen und in der Praxis dem Ausdrücke den besagten Sinn beigelegt. Das Sächs. Weichbild²⁾ sagt „jar und dach, dat sin ses weken „und ein jar“. Die Glosse zu Ssp. I. 38 § 2³⁾ und die Blume von Magdeburg⁴⁾ — um unter vielen nur diese zu nennen — wiederholen diese Paraphrase; Ssp. Lehn. 13 § 1 und 25 § 3 erwähnen dieselbe Frist.

Auch in späteren deutschen Quellen wird bei weitem nicht immer dem Ausdrücke Jahr und Tag derselbe Sinn beigelegt. Schon Stobbe⁵⁾ hat mehrere Beweise beigebracht. Ich gebe noch einige. Der Verfasser des Brünner Schöffebuchs 327⁶⁾ erwähnt, dass einige unter dem „Tag“ (in „Jahr und Tag“) sechs Wochen verstehen, aber sie haben Unrecht, sagt er, denn „dies praescriptionis, quae additur anno, est illa dies, quae „est principium sequentis anni“.

Dieses ist, deutlich genoeg, auch die Meinung in zahllosen Weisthümern, von denen ich nur einige erwähne. Wir lesen Burbach 1433⁷⁾: „so sullen sü dennoch den armen man von „sinen guetern nit vertrieben in *jär und tag*, und so ain jär „vergangen ist“ etc. Ottenheim 1452⁸⁾: „Wer Ottenheim „verlässt, soll nach Schutter oder Lare ziehen und an welchs „ende er zoch, demselben herrn must er *ein Jahr* usz dienen

¹⁾ Ssp. I. 70 § 1; III. 31 § 3.

²⁾ Ausg. Daniels a. 22 § 5.

³⁾ „Jahr und Tag“ ist sechs Wochen und ein Jahr ut Lehenr. c. 25 in gl. et c. 26, Weich. art. 4 in gl. et art. 21 in text.

⁴⁾ II. 2 c. 71 Böhlaus 118.

⁵⁾ Handb. I § 68 n. 10. (1. Ausg. S. 464).

⁶⁾ S. 150.

⁷⁾ Grimm, Weisth. I. 405.

⁸⁾ Das. 412.

„und verbunden sin, und must auch *jar und tag* zwing und „bann zu Ottenheim meyden“, und wann *das jare* „usz kame“ etc. Sigolsheim 1320 ¹⁾: „unde swenne das „Hubgut gezogen wirt, so sol es in des meigers hand *jar und tag* stan. Ist aber, das der, des das gut ist, mit dem meigere „*der jarerist* nit uberein kumet“ etc.

Merkwürdig ist auch der Gegensatz im Münchener Stadtrechte von 1336 a. 33 und 34²⁾: Wer „*jar und tag*“ im Besitze ist „der sol fürbasz sein aigen an alle ansprach haben“; wer aber „inner *jarsvrist*“ angesprochen wird, der muss seinen Geweren stellen. Die Beispiele reden für sich und brauchen keinen Commentar.

Auch das Goslarsche Recht — um nur dies eine noch zu nennen — ist in dieser Hinsicht merkwürdig. Die Statuten aus dem 14. Jahrhundert haben den folgenden Satz: „Wat „*eruelos* irstirft, erve, herwede oder gherade, des unterwint „sich de voget, unde halt das *jar unde dach*“ ³⁾. Entweder wir haben den „dach“ hier in buchstäblicher Bedeutung aufzufassen, oder, wenn darunter sechs Wochen zu verstehen sind, so ist diese Verlängerung der Frist eine Neuerung, denn das Privileg von 1219 sagt noch „*Advocatus hereditatem advenae per unius anni circulum in manu alicuius burgensis „salvam faciet observari*“ ⁴⁾.

So stand die Sache in Frankreich und Deutschland. Dass aber erst in späterer Zeit eine neue Frist von einem Jahre und sechs Wochen (oder einem Jahre, sechs Wochen und drei Tagen), an die Stelle der alten von Jahr und Tag (d. i. ein freies Jahr) getreten ist, besagen vielleicht keine Quellen deutlicher, als die der niederländischen Provinzen.

Erstens die friesischen. Diese erwähnen öfters „*jer and dei*“ ⁵⁾, legen aber diesen Worten nie ausdrücklich den Sinn bei von

¹⁾ Grimm, Weisth. I. 667.

²⁾ Auer S. 16.

³⁾ Götschen S. 9.

⁴⁾ Das. S. 114.

⁵⁾ Beweisstellen bei Richtshofen Wb. unter „*jer*“ n. 4.

einem Jahre und sechs Wochen ¹⁾, verstehen darunter vielmehr „ein freies Jahr“. Wie wäre sonst die wiederholte Verwechslung in mehreren Texten zu erklären?

In § 19 „vom Wergelde“ ²⁾ ist die Rede von einem säumigen Deichpflichtigen: „sit hi *jeer ende dei*, ende hi naet beta nel, „so schelma als *dat jeer* om comt wta land driwa ende dela“. In den „Emsinger Doemen“ von 1312 ³⁾ sagt der lateinische Text „*infra annum*“, die friesischen „*binna yer anda dey*“. Ein paar Zeilen weiter hat der erste friesische Text „*vr thet jer*“, der zweite „*wr jer anda dey*“. Nach den Opstalboomer Gesetzen von 1323 ⁴⁾ soll „wer über einen Sühnvertrag jeman- „den tödtet“, aus dem Lande bleiben, nach dem lateinischen Texte „*per annum*“, nach dem friesischen „*jer ende dei*“. Im ostfriesischen Landrechte dieselbe Verwechslung. Nach Cap. 252 und 261 ist die Näherungsfrist „Jahr und Tag“, nach Cap. 253 „ein Jaer“ ⁵⁾.

So viele Beispiele, dass man Jahr und Tag für gleichbedeutend hielt mit „ein Jahr“. Und weshalb, darüber kann kaum Zweifel bestehen. Der Brokmerbrief sagt in § 211, dass eine gewisse Frist im Falle einer Verwundung Jahr und Tag sein wird, „and talia fon tha dei ther thi u dede erist „den is“ ⁶⁾. Richtig, rechnet man diesen Tag mit ein und meint man ein *ganzes Jahr*, so soll man sagen „ein Jahr und „ein Tag“.

Beinahe dasselbe treffen wir in Drenthe. Nach einem Ordel

¹⁾ Das Lr. von Westerwolde von 1470 XIV § 1 (Richth. Rq. 275) ist bekanntlich nicht friesisch. — Obenhin scheint mir zweifelhaft, ob nicht die Paraphrase „dat is een jaer und ses weken“ eine spätere Einschaltung. Sogar im Landrechte von 1566 kommt ein Art. vor, in welchem augenscheinlich das „Jahr und Tag“ noch den alten Sinn hat. „Alle naerkoop sal geschien „*binnen jaer und dach*; als nae Groninger landtrecht, wol verstaende dat man „den koop *binneus jaers* drie mael up verseheyden Sondagen nae den anderen „openbar in de kercke, daer dat erve ofte goeth gelegen is, onder de hoemesse „verkundigen sal“ (Richthofen Rq. 261 n. 4).

²⁾ Richth. Rq. 417.

³⁾ Ebendas. 186—187.

⁴⁾ Richth. Rq. 105.

⁵⁾ Von Wicht 558, 573. ⁶⁾ Richth. Rq. 179.

des „Etstoels“ von 1516¹⁾ kann, wer ein verkaufte Gut beansprucht, sein Recht geltend machen innerhalb Jahr und Tag, und ist deswegen der Verkäufer während Jahr und Tag zur Haftung für Eviction verpflichtet. Auch Oostendorp spricht in seinem Rapport von 1558 in gleichem Zusammenhang von der Frist von Jahr und Tag²⁾. Bedenken wir nun, dass die Cost. und Ord. aus dem 16. Jahrhundert § 61 und die Landrechte von 1608 III. 46 und 1614 III. 47 demjenigen besonderen Schutz verleihen, der *ein Jahr* — nicht *Jahr und Tag* — im Besitze war, so ist uns klar, dass auch im Ordel und bei Oostendorp ein freies Jahr gemeint ist. Erst im Landrechte von 1712 III. 93 wird aus dem *Jahr und Tag* ein *Jahr und sechs Wochen*.

In anderem Zusammenhange begegnen wir schon im Landrecht von 1614 der Frist von *einem Jahre und sechs Wochen*. Nach B. IV a. 41 (vgl. 32) muss nämlich ein Todtschläger, der entflohen, *ein Jahr und sechs Wochen* aus dem Lande bleiben. Die Vorschrift kam schon vor im Landrecht von Rud. van Diepholt 1447 a. 3. Die Frist war aber damals, wie in den Opstalboomschen Gesetzen, *ein Jahr*. Ein neuer Beweis, dass die sechs Wochen ein späterer Zuwachs sind.

In Selwerd scheint man noch i. J. 1673 auf zwei Gedanken zu hinken. Nach dem Landrechte dieses Jahres I. 60 muss man ebenso wie nach dem von 1529³⁾ „den naerkoop bere- „den op drie aaneenvolgende hoofdingen binnen jaar ende „dach“. Es werden drei „hoofdingen“ abgehalten, an festen Tagen. Die hier genannte Frist beträgt also höchstens ein freies Jahr. An noch einer anderen Stelle im Landrechte von

¹⁾ Ordelb. 182 „dat de szo spreecke, he binnen der tijdt [n.l. von Jahr und Tag] daer van geeindiget muede werden“. In Drenthe blieben Jahrhunderte hindurch sehr einfache Zustände und Verhältnisse bestehen. Das Recht entwickelte sich hier nur langsam. Ziemlich ursprüngliche Rechtsvorschriften und Gewohnheiten haben sich hier erhalten, nachdem sie anderswo schon lange verschwunden.

²⁾ Magnin Best. v. Dr. IIIa S. 210. — Vgl. meinen Aufsatz in Rgel. Magaz. II. 213. Siehe auch Cost. und Ord. § 53.

³⁾ Pro Excol. VI. 608.

1673 wird aber die Frist von Jahr und Tag erwähnt, und hier, wie es scheint, in anderem Sinne. Man darf nämlich (III. 9) Eheverträge innerhalb *Jahr und Tag* anfechten und diese müssen mit einem unstrafbaren Siegel befestigt werden innerhalb *eines Jahres und sechs Wochen* (III. 7). Wahrscheinlich ist hier durch beide Ausdrücke dieselbe Frist angedeutet. Vielleicht dürfen wir hieraus schliessen, dass in Selwerd zwischen 1529 und 1673 die sechs Wochen der Frist beigelegt sind. Der Ausdruck Jahr und Tag hätte dann den alten Sinn beibehalten in einem Artikel, welcher in Substanz dem Rechte von 1529 entnommen, den *neuen* Sinn dagegen erhalten in neuen Artikeln.

Im älteren Groninger Stadtrecht ist die Nährungsfrist *ein Jahr* („bynnen sjaers“) ¹⁾. Jüngere Groninger Quellen erwähnen durchweg die Frist von einem Jahre und sechs Wochen ²⁾.

Overisselsche Quellen lassen uns dieselbe Entwicklung vermuthen. So wie in anderen Gegenden giebt hier der Besitz von *Jahr und Tag* rechte Gewere. Und welche Frist hier gemeint ist, lässt sich mit ziemlicher Gewissheit ableiten aus den ältesten Stadtrechten von Vollenhove (eine Tochterstadt von Zwolle), welche bestimmen, dass man einen Anspruch an übertragenem Eigen soll „*utsliten binnen jaers van der tijt dat het hem gevestet is*“ ^{3, 4)}. Ist nun — wie es wahrscheinlich — die Frist in Vollenhove keine andere gewesen als in Zwolle und in Overissel im allgemeinen, so liegt der Schluss

¹⁾ Stadtb. van Groningen (Ausg. Teltling) a. XXX; Stadboek (Ausg. Pro Excolendo V.) II. 29.

²⁾ Z. B.: Ommelander Landr. 1601 V. a. 10; Oldambter Landr. 1618 III. a. 99, IV. 23, 106; Gron. Ord. 1702 Rubr. Naerkoop a. 10 (Corpus d. Gron. Rechten XVIII).

³⁾ Landbr. Joh. v. Vernenboreh 1365 a. 31, 27 (Racer O. G. III. 65, 55); Judicial Flor. v. Wevelich. 1383 (Ov. Tijdr. Reg. VI. 81, 94); Vertrag zwischen Zwolle und Kampen 1385 (v. Hattem Zwolle I. 225); Oud Archief Kampen I. 79; Zwolle Oude Keurb. (Ausg. Dozy) a. 202, 261; vgl. Stadtr. Ommen 1473 S. 38, 39.

⁴⁾ Meine Ausgabe A. 98, C. 169, Th. II. S. 68, 158.

auf der Hand, dass sie in diesem ganzen Gebiete *ein freies Jahr* war. Wir dürfen dies desto eher annehmen, als die alte Bedeutung noch zum Vorschein kommt in den Deventerschen Stadtrechten von 1450 und 1486 ¹⁾, denen in anderer Beziehung die neue Bedeutung nicht mehr fremd war. Nach diesen Rechten soll der mündige und nicht ausländische Erbe sein Recht „sueken ende cysschen *bynnen jaers*“; die Schöffen des Stadtheils („die *straetscepenen*“) müssen ihm in den Nachlass einführen, und zwar „*bynnen jaer ende dage*“. Das soll doch wohl dieselbe Frist sein.

Auch hier wieder erhält die Fristbestimmung in jüngerer Zeit — seit der Mitte des 16. Jahrhunderts — einen anderen Sinn ²⁾. Wir lesen sogar im Landrechte von 1630: „binnen jaer ende dach, d. i. binnen een jaar ses weecken ende drye dagen“, und in dem Stadtrechte von Deventer 1642: „jair en dach, d. i. een jaer, sess weken, drie daege en dwersnacht“ ³⁾.

Auch in Holland liegen uns die Beweise einer merkwürdigen Entwicklung vor. Erstens in Beziehung auf die Frist, während welcher der Graf eine nicht angetretene Erbschaft verwahrt „ter erfnamen behoef“. Diese ist vor und in dem 14. Jahrhundert „Jaer ende dach“ ⁴⁾ mit einer Ausnahme, und diese in einer Gestalt, welche m. E. besagt, dass wir eine Neuerung vor uns haben. Sie ist zu finden in der Handfeste von Gorinchem 1382 ⁵⁾. In Art. 32 sagt Herr Otto van

¹⁾ v. Vloten *Vijftal lezingen* 141, *Dumbar K. en W. Deventer* 169.

²⁾ Landbr. David v. Burgund 1478 a. 13 (*Racer O. G.* III. 156); Landr. 1630 I. 8 a. 6; *Kampen Dig. Vet.* folio 124 vso. Chalmot in seiner Ausgabe von *Winhoff* S. 450 Nr. 71 meint, die sechs Wochen und drei Tage seien ein sächsischer Zuwachs.

³⁾ Auch in den Stadtrechten von 1450 S. 141 und 1486 S. 169 ist der Ausdruck in einem Artikel so paraphrasirt; sonderbar genug, weil in anderen Artikeln Jahr und Tag offenbar noch den alten Sinn hat.

⁴⁾ *Geertruidenberg* 1213, 1275 (v. d. Bergh *Oorkb.* I. 138, II. 123), *Groote Waard* in *Z. Holland* 1314, *Tusschen Lek en Merwe* 1320, *Oud-Giessen*, *Alblas etc.* 1322, *Papendrecht* 1387 (v. *Mieris Charterb.* II. 139, 244, 271, 308, III. 456), *Matthyssen Rechtsb.* v. d. *Brielle* 178.

⁵⁾ v. *Zomerén*, *Beschr. van Gorinchem* 168–169.

Arkel: „waart, dat iemand storve, daar geen erfgenamen en „volgen, dat zouden wij houden een jaar en zes weken lang, „tot der regten erfgenamen behoef“. Und in Art. 33 fügt er hinzu: „een jaar ende dach zal wesen“ (wird sein) „een jaar „en zes weken“. Eine höchst sonderbare Paraphrase des Art. 32, worin von Jahr und Tag nicht die Rede ist. Muthmasslich hat es früher in Art. 32 geheissen „dat zouden wij houden jaar ende dach“. Diese Frist ist durch einen neuen Art. 33 um sechs Wochen verlängert, und späterhin die neue Fristbestimmung in Art. 32 eingeschoben. Beweisbar ist diese Geschichte zwar nicht, aus den erwähnten Artikeln spricht sie aber m. E. deutlich genug.

Denselben Gang stellen uns die Kennemer Handfesten vor Augen. Nach der von 1346 darf weder der Graf noch jemand von seinetwegen einen ansprechen „van synen lyve“ wegen Verbrechen, welche „een jaer ende dagh gheleden zijn, het en waer, dat onse bailliu yemandt binnen 's jaars met recht ende vonnisse ballinck slandts gheleydt hadde“¹⁾. Noch in 1404 ist hier die Fatalefrist von *einem Jahre* in Gebrauch. Der Schulze darf einer Handfeste jenes Jahres zufolge keine „kennisse doen“ von Sachen vor ihm verhandelt „langher dan binnensjaers“²⁾. Erst 1562 kommt in anderem Zusammenhange die Frist von einem Jahre und sechs Wochen zum Vorschein³⁾.

Dass aber die Verjährungsfrist (s. v. v.) in Kennemerland in älterer Zeit ein freies Jahr war, wird uns bestätigt in der Handfeste von Haarlem von 1245 und denjenigen, welche hieraus abgeleitet sind. Nach diesen erwirbt der Käufer rechte Gewere durch Besitz „*per annum et diem vel amplius*“, der Pfandgläubiger durch Besitz „*per annum et amplius*“⁴⁾. Hier ist wohl keine verschiedene Frist gemeint, sondern in beiden Artikeln *annus integer*, eine Andeutung, welche auch

¹⁾ v. Santen, Kennemerland 16.

²⁾ Ebendas. 24.

³⁾ Ebendas. 67.

⁴⁾ v. d. Bergh Oorkb. I. 223, 222. In Delft Art. 53 ist „*per annum et amplius*“ übersetzt mit „jaer ende dach“. In den im Texte genannten Handfesten lesen wir wiederholt „*per annum et annum diem*“. Ebendas. 220 a. 18.

in Art. 11 der zweiten Handfeste von 1245 vorkommt ¹⁾).

Noch deutlicher, als was über den Pfandbesitz gesagt wird, spricht die Vorschrift über die „*hebbende weer*“. Diese lautet im Delftschen Texte wie folgt: „Voirt inder poirten van Delf soe syn gheset drien jaerlicxe ghadinghe, teerste den naesten Dynxdaghes nae derthiendaege, tander des naesten Dynxdaghes nae der octave van paeschen, tderde is Dynxdages nae der octave St. Jans Baptiste. Dese gadinghen sijn dairtoe geset, dat elck poorter, die erve besit, voirt come in elck van desen drie gadinge ende antwoerden mach van synen erve, ist dat men hem anspreect ende beclaget. Ist oeck dat hij niet beclaecht en wort in enyge van dese drie gadinghe, soe mach hij voirt mer nae schepenen vonnesse, rustelicke syn erve behouden ende besitten“ ²⁾).

Jeder auch nicht titulirte Besitzer erwirbt also rechte Gewere, indem er die Frist von drei echten Dingen hindurch besitzt (d. h. höchstens während eines Jahres) ³⁾! Es ist ja durchaus unwahrscheinlich, dass der Käufer dazu eine Frist von einem Jahre und sechs Wochen bedurft hätte.

In den erwähnten Handfesten von 1245 und 1246 ist also ohne Zweifel „*annus et dies*“ ein „freies Jahr“ ⁴⁾).

Auch die „*Costumen*“ von Süd-Holland liefern, wie es mir scheint, den deutlichen Beweis, dass in dieser Baljuwschaft die Frist von *einem freien Jahre* die ursprüngliche war. In der Formula des Ferdbannes vom Schulzen demjenigen gegeben, der durch Auflassung oder Fronung eine Immobilie erworben, wird u. a. geboten: „dat niemandt dit lant en ript,

¹⁾ v. d. Bergh Oorkb. I. 223.

²⁾ Soutendam K. en Ord. v. Delft 235, 248. Handv. v. Haarlem 3, 10.

³⁾ Er kann noch im *dritten* Dinge beklagt werden, wenn er voriges Jahr am Tage des letzten Dinges oder zwischen diesem und dem ersten Dinge angefangen hat zu besitzen, u. s. w.

⁴⁾ Wir dürfen hier wohl auch einen Artikel aus dem Stadtrechte von Enkhuyzen aus dem 15. Jahrhundert in Betracht ziehen, das in anderer Hinsicht dem Besitze von „*ein Jahr*“ Kraft beilegt, n.l. Art. 145 (Pols Westfr. Stadr. II. 219): „Wie arve beseten of betymmert heft *een jaer lanc* rustelic ende vreedelic, die sal die arve hebben tot des rechts segghen, of syt begheren die besitters des arfs syn . . .“.

noch en roert hij en spreek aen binnen *jaer ende dach*"¹⁾. Im selben Geiste sagt Art. 54, 1° der „Keuren, Costumen en vonnissen van Zuyt-Holland" 2): „die schout gebiet, dat niemant die gift stoore, hij en stoortse *binnen jaer ende dach* Ende worde die gift niet gestoort *binnen 's jaars*, soe wyset landrecht, dat sy daerin berusten sullen ten ewigen dagen". Der Schluss liegt auch hier auf der Hand, die Ausdrücke „binnen jaer ende dach" und „binnen 's jaers" sind gleichbedeutend, Jahr und Tag bezeichnet ein freies Jahr. Dies darf man auch folgern aus Art. 61³⁾, wo demjenigen, der „op eenen dooden schult eysschen wil" erlaubt wird, seine Ansprüche „*binnen 's jaars*" zu beweisen durch seinen Eineid; ist aber der Todte schon „*jaar ende dach*" verstorben, so darf er den Beweis nur erbringen durch *Briefe* oder Zeugen. Ganz derselbe Gegensatz also wie im Art. 54.⁴⁾

Auch für Dordrecht gilt m. E. dasselbe. Nach der Handfeste von 1315 soll jeder Erwerb einer Liegenschaft hier im Jahrgedinge verkündet werden, „ende [so wie] na dier tyt dat hyt enewarven int porterghedinghe betoeght heeft besit *een jaer ende enen dach* onghekalengiert, dat hem na dier tijt gheenrehande antale noch gheenrehande calaingie deeren en sal"⁵⁾.

In den Kuren von 1358 und von 1401⁶⁾ wird dieser Grundsatz weiter ausgearbeitet und dabei werden merkwürdiger Weise die Fristen von Jahr und Tag und von einem Jahr wechselweise genannt, was doch schwerlich der Fall gewesen wäre, wenn nicht beide identisch geachtet wären.

¹⁾ Mr. J. A. Fruin, Rbr. v. Dordt II. 309, 311.

²⁾ Ebendas. 259.

³⁾ Ebendas. 265.

⁴⁾ Neben diesen Artikeln steht zwar etwas sonderbar Art. 73, zufolge dessen, wer ein besseres Recht hat, den „Heemradersbrief", womit jemand in ein Erbe kam, „bestooren" (d. h. anfechten) darf „binnen een jaer ende ses weecken". Mir kommt wahrscheinlich vor, dass Art. 73 von jüngerem Datum als Art. 54 und 61. Da aber die Sammlung nur in einer Handschrift aus dem 16. Jahrhundert vorliegt, ist die Frage nach dem Alter der verschiedenen Artikel bis jetzt nicht zu ermitteln.

⁵⁾ v. d. Wall, Priv. v. Dordrecht I. 141.

⁶⁾ Rechtsbr. v. Dordrecht I. 93 u. 60.

Nach zwei Sätzen, in denen die bekannten Folgen des Besitzes von *Jahr und Tag* nach vorschriftsmässiger Verkündigung betont werden, enthält ein dritter Satz die Bestimmung: „voirt so wat coop van lande van husen of van renten, die nu ghedaen worden, van desen daghe voerwaerts, te landewaerts ende niet verboden en wort int jaerghedinge, dat en sal denghuenen gheen onstade doen, die dat goet coopt ende verbiedt in jaergheding, also varre als *binnenjaers* na dien verbieden niet gekalengiert en wordt“.

Es liegt hier offenbar der Fall vor, dass ein Gut zweimal verkauft wird. Der erste Käufer hat die Verkündigung unterlassen. Als er aber wieder verkauft, lässt sein Käufer das Gut gehörig im Jahrgedinge verbieten. Die Versäumniss des ersten Käufers schadet ihm nicht. Für ihn hat der Besitz von einem Jahre seinen vollen Erfolg. Dass man für den Käufer eine *kürzere* Frist zur Erlangung der rechten Gewere gefordert hätte, wenn sein Auctor die gesetzlichen Verkündigungen vernachlässigt hatte, wäre doch zu toll. Also in dieser Küre müssen *Jahr und Tag* und *Jahr* identisch sein, beide ein freies Jahr bedeuten.

Für Seeland haben wir nur einzelne Beweisstellen, welche aber nicht ohne Bedeutung sind. Nach der Küre von 1258 A. 94¹⁾ haben die Verwandten das Näherrecht „*infra annum et unum diem*“, nach der von 1290 A. 90²⁾ „*binnen 'sjaars*“, nach der von 1496 II. 12 „*binnen jaer ende dagh*“. Von Zweien eins, entweder ist in der letzten Vorschrift ein freies Jahr gemeint, oder, wenn Jahr und Tag heissen soll „ein Jahr und sechs Wochen“, so sind die sechs Wochen ein Zuwachs aus dem 14. oder 15. Jahrhundert³⁾.

¹⁾ v. d. Bergh Oorkb. II. 25.

²⁾ Ebendas. II. 340.

³⁾ In der Küre von 1496 IV. A. 13 kommt die Frist von einem Jahre und sechs Wochen vor. In den Cost. von Middelburg begegnen wir der von Jahr und Tag (Rubr. XI. a. 4). Versluys und de Timmerman, die bekannten Commentatoren dieser Costumen, halten den Sinn dieser Worte für zweifelhaft. Eine feste Praxis scheint sich dort in dieser Beziehung also nicht gebildet zu haben.

Brabant giebt für unsere Frage wenig Licht, einzelne Fingerzeige in dieser Richtung fehlen aber auch dort nicht. Die Frist, innerhalb welcher man sein Retractsrecht ausüben muss, ist hier meistens *ein Jahr*¹⁾. Die Frist von Jahr und Tag treffen wir nur vereinzelt hier und dort²⁾, und nirgends ist darunter offenbar ein Jahr und sechs Wochen zu verstehen. In Herzogenbusch vielmehr sogar das Gegentheil. Im Privilegium Trinitatis von 1394 finden wir in fast denselben Worten die Haarllemsche Bestimmung über die rechte Gewere wieder, in welcher, wie wir sahen³⁾, „Jahr und Tag“ die Bedeutung von einem freien Jahre hatte. Im Lande von Megen⁴⁾ kommt im Jahre 1614 eine Retractsfrist von einem Jahre und sechs Wochen vor. Dass aber dieselbe damals neu war, darf m. E. mit Recht gefolgert werden aus den alten Costumen von Megen A. 20. Nach diesen bleibt, wenn ein Verkauf nicht gehörig verkündet ist, das Näherrecht bestehen „ook nae den Jaere“. Regel ist also nach diesen Costumen, dass es ausgeübt werden muss „binnen den jaere“.

Soweit mir bekannt, kommt die Frist von einem Jahre und sechs Wochen in den Niederlanden zuerst vor im heutigen Gelderland, und zwar in den Privilegien von Zutphen 1190⁵⁾ und Arnheim 1233⁶⁾ (insofern gleichen Inhalts). Beide sind, wie mir scheint, in dieser Hinsicht äusserst merkwürdig. Die betreffenden Sätze lauten: „si qui vero advene fuerint inhabitantes, cuiuscunque conditionis sint, qui nec dominos nec parentes habeant, quod constet civitati, si decesserint, nec ego, nec villicus meus hereditatem invadet, sed scabini inter se

1) Oirschot Cost. 1607 XI. a. 1, St. Oedenrode Cost. 1546 a. 17, Eindhoven Cost. s. d. a. 6, Reusel Cost. 17. Jahrh. a. 68, 's-Hertogenbosch 1606 XI. a. 2, XXIII. a. 15, Raeminge (zwischen den Bosch und anderen Städten der „Meiery“) 1495 a. 24—28.

2) Grave Cost. s. d. XII. a. 3, XVIII (Christ. 976), 's-Hertogenbosch Priv. Trin. 1394 a. 26.

3) Oben S. 207.

4) Christjñ II. 1013.

5) Sloet Oorkb. 374, Bondam Ch. 24.

6) Sloet Oorkb. 572, Bondam Ch. 404.

occupatam detinebunt *ad annum et sex septimanas*. Quod si *infra annum* vel dominus vel heres ipsorum comparuerit, qui de hereditate ipsorum actionem proposuerit, scabini omnem iustitiam sibi facient. Si vero nec dominus vel heres *infra annum* venerint" etc.

Diese Privilegien scheinen beim ersten Anblick meiner Ansicht zu widersprechen. Sie erwähnen ja schon sehr früh die sechs Wochen: in Wirklichkeit aber sprechen sie sehr stark für meine Auffassung, dass die ursprüngliche Verjährungs- resp. Ersatzungsfrist *ein Jahr* war.

Die Erben müssen ihre Rechte geltend machen „*infra annum*“, so heisst es zweimal in unzweideutigen Worten.

Nun sage man nicht, die Schöffen müssen aber doch *ein Jahr und sechs Wochen*¹⁾ die Erbschaft für sie verwahren. Dieser Widerspruch besteht für denjenigen, der genau den Sachverhalt beobachtet, nicht. So weit unsere Quellen reichen, sagen sie uns, dass in Zutphen — sowie in fast ganz Gelderland — die Ruhe des Sterbehauses die ersten sechs Wochen nicht gestört werden darf. Dies erklärt m. E. genügend, weshalb man das Jahr, während dessen die Erben ihre Ansprüche geltend machen konnten, erst nach Ablauf dieser sechs Wochen hat anfangen lassen. Darf man annehmen, dass diese Anschauung den Privilegien zu Grunde liegt²⁾, so widersprechen sie meiner Auffassung nicht, stützen diese vielmehr.

¹⁾ Aus dieser Frist wird nachher eine von einem Jahr, sechs Wochen und drei Tagen. Rbr. Zutphen I. A § 56 (Pijnacker Hordijk 17), Stadtr. 1615 VI. 1.

²⁾ Ich sehe keinen besseren Ausweg. Dass man die Ausdrücke „een jaar en zes weken“ und „een jaar“ durch einander benutzt hätte, ist geradezu undenkbar. An Interpolation des „en zes weken“ zu denken, dazu besteht gar keine Veranlassung. Nur eine solche Interpretation ist also erlaubt, welche das Recht des Erben, „*infra annum*“ seinen Anspruch geltend zu machen, mit der Pflicht der Schöffen, die Erbschaft „*annum et sex septimanas*“ zu verwahren, in Einklang bringt. Das Deventer Recht giebt uns ein Beispiel derselben Regelung, Stadtr. 1450 S. 141, 1486 S. 169 „Soe waer dat erfrael vervallet bynnen onser stad van Deventer, soe sullen die straetscepenen inleiden den erfgenamen bynnen jaer ende dage, ende die *uytreiker* mach die utinge verhalden sess weken ende drie dage“.

Durch das Vorstehende ist, wie ich glaube annehmen zu dürfen, zur Genüge bewiesen, dass die Grimmsche Vorstellung richtig, dass die ursprüngliche Meinung der Formel *Jahr und Tag* keine andere ist, als *ein freies Jahr*, und dass erst in späterer Zeit den Worten der uneigentliche Sinn *ein Jahr und sechs Wochen* beigelegt ist. Man wende nicht ein, dass nur die Terminologie sich geändert, dass man erst von einem Jahr und sechs Wochen zu *reden* angefangen hat, als nicht mehr allgemeinkundig war, dass unter „ein Tag“ zu verstehen sei „sechs Wochen“. Zu dieser Behauptung wäre man erst dann berechtigt, wenn man erst erwiesen hätte, dass es darunter wirklich in alter Zeit verstanden wurde. Diesen Beweis erbringt man nicht, und kann man nicht erbringen. Ja, wir dürfen fragen, wie wäre es überhaupt möglich gewesen, dass man das Verständniss verlor für den Sinn einer Formel, welche so vielfache Anwendung finden müsste wie das „Jahr und Tag“.

Und schon an sich wäre es durchaus unwahrscheinlich, dass man Jahrhunderte hindurch immer „*annus et dies*“ geschrieben haben würde, wenn man ein Jahr und sechs Wochen gemeint hätte. Man kann es nicht hiermit rechtfertigen, dass in der Formel „*dies*“ „Gerichtstermin“ heisst. Es gab unbestritten mehrere Gerichtstermine. Weshalb würde man gerade den einen von sechs Wochen als *dies* bezeichnet haben? Und warum würde dem *dies* (an sich, ohne *annus*) nirgends der Sinn von sechs Wochen beigelegt sein?

Nein, wollen wir historisch festen Boden unter den Füßen behalten, so müssen wir annehmen, das „Jahr und Tag“ bedeutet was die Worte sagen (ein freies Jahr), überall wo, und immer wenn nicht das Gegentheil dargethan wird; in erster Linie also in fränkischer Zeit.

II.

Setzen wir uns auf diesen Standpunkt, so sind wir schon sogleich einen Schritt weiter auf dem Wege zur Beantwortung einer zweiten Frage: wie ist die Frist von „ein Jahr und sechs Wochen“ zu erklären? Diese wird in zweierlei

Sinn beantwortet. Albrecht¹⁾ und in seiner Spur u. a. Rich. Schröder²⁾ sagen: „es ist die Frist von drei echten und drei gebotenen Dingen“³⁾. Rud. Sohm⁴⁾ und mit ihm u. a. A. Heusler⁵⁾ sehen darin die Frist von einem Jahre und einem echten Dinge, welches nach ihnen jede sechs Wochen abgehalten wurde.

Wir untersuchen zuerst letztere Auffassung. Sohm gründet dieselbe auf die fränkischen Gerichtsfristen. Ist mir obige Beweisführung gelungen, so steht fest, dass der Ursprung der Frist von einem Jahre und sechs Wochen nicht in fränkischer Zeit liegt, und also deren Erklärung nicht in der fränkischen Gerichtsverfassung zu suchen ist. Auch ohne das könnte mich diese Auffassung nicht befriedigen. Sie steht und fällt mit der These, dass das echte Ding jede vierzig oder zweiundvierzig Tage abgehalten wurde. Und diese scheint mir nicht genügend begründet⁶⁾.

Man meint, jede Grafschaft habe drei Hundertschaften gezählt, in jeder Hundertschaft seien in karolingischer Zeit jährlich drei echte Dinge abgehalten, in jeder Grafschaft also jährlich neun, also ungefähr⁷⁾ jede 40 Tage eins; und man

¹⁾ Gewere 115 flg.

²⁾ Lehrb. d. D. Rgesch. 672.

³⁾ Stobbe, Handb. I. 463 resp. 570 drückt sich etwas vorsichtiger aus. Auch er hält die sechs Wochen (und drei Tage) für die Zeit von drei gebotenen Dingen, meint aber, dass das Jahr hier entweder den Zeitraum, in welchem drei ungebote Dinge abgehalten werden, oder die Zeit, in welcher ein Grundbesitzer seinen Acker ausgenutzt hat, bedeute.

⁴⁾ Fränk. Reichs- und Gerichtsverf. S. 433 n. 128, Fränk. R. u. Röm. R. (Zschr. d. Sav.-Stift. I. 1 S. 58).

⁵⁾ Inst. d. D. Privatr. I. 57.

⁶⁾ E. Glasson, *Histoire du Droit et des institutions de la France* III. 302 nennt die Beweisführung derer, welche eine Gerichtsfrist von 7 resp. 40 Tagen behaupten, des „procédés fantaisistes“. Diese Qualifikation möchte ich nicht vertheidigen. Dass aber ungeachtet der Bestreitung von Waitz, D. Verfassungsgesch. IV. 374 und 526 flg. und Ludovic Beauchet, *Histoire de l'organisation judiciaire en France* § 55, Sohms Lehre in voller Kraft dastehe, wird kaum behauptet werden.

⁷⁾ Dies trifft nicht zu. Das freie Mondjahr enthält 354 Tage; zieht man für neun dreitägige Dinge 27 Tage ab, so bleiben für neun Zwischenzeiten

bringt eine Menge Beweisstellen bei, aus welchen sich eine 40tägige Gerichtsfrist ergeben soll.

Mir scheint kein Glied dieser Beweiskette von geprüfter Stärke.

Dass jede Grafschaft drei Hundertschaften zählte, ist geradezu unbewiesen und unwahrscheinlich ¹⁾. In Bezug auf mehrere steht sogar das Gegentheil fest ²⁾.

Dass in jeder Hundertschaft drei, in jeder Grafschaft neun echte Dinge im Jahre abgehalten würden, ist in offenem Widerspruche mit Cap. missorum 819, worin Ludwig der Fromme eine Verordnung seines Vaters in dieser Art erwähnt: „Comitibus vero de nostro verbo unusquisque (sc. missus) precipiat, ut in anno tria generalia placita teneant, et ad illa omnis liber homo *de illius comitatu*, sicut a domino

(Gerichtsfristen) 327 Tage, also für jede 45 Tage. Das Julianische Jahr würde bei gleicher Berechnung Gerichtsfristen von 46 bis 47 Tagen ergeben. Brunner meint — jedenfalls in genauerem Anschluss an altgermanische Sitten — es handle sich hier um Gerichtsfristen von sechs Mondwochen (D. Rgesch. II. 217). „Wenn der Richter des Gau es.... alle sechs Wochen sein echtes „Ding abhielt, so entfielen auf den ganzen Gau acht bis neun echte Dinge „im Jahre“, so sagt Brunner weiter. Acht echte Dinge würden nach seiner Berechnung $8 \times 44,3$, also 354 Tage — geradezu ein Mondjahr — erheischen. Jedes Sonnenjahr würde einen Ueberschuss von 11 Tagen geben. Auf jedes vierte Jahr wäre also ein neuntes Ding gefallen: „Hatte der Gau drei oder „vier Hundertschaften, so wurde die einzelne Hundertschaft etwa drei- oder „zweimal für das echte Ding in Anspruch genommen“, so folgert Brunner (S. 219 n. 11). Rechnen wir genau, so soll es nach Brunners Lehre heissen: Hatte der Gau drei Hundertschaften, so wurden in drei Jahren zwei Hundertschaften dreimal, eine Hundertschaft zweimal, in jedem vierten Jahre jede Hundertschaft dreimal für das echte Ding in Anspruch genommen. Hatte aber der Gau vier Hundertschaften, so wurde während dreier Jahre jede Hundertschaft je zweimal, in jedem vierten Jahre drei Hundertschaften zweimal, eine Hundertschaft dreimal für das echte Ding in Anspruch genommen. Wenn auch dieses sich mit den Quellen vertrüge, welche wiederholt „tria placita legitima“ erwähnen, wie stünde es in Gauen mit mehr als vier Hundertschaften?

¹⁾ Unwahrscheinlich überhaupt im alten Frankenlande, wo die Grafschaften wohl mit den Gebieten der Gaukönige zusammenhängen, welche gewiss sehr ungleichen Umfanges gewesen sind.

²⁾ Waitz l. c. 527, Beauchet 126.

Karolo constitutum est, veniat" ¹⁾). Alle freien Männer der Grafschaft müssen also *drei* — nur drei — echte Dinge suchen. Wo hätte der Graf den Umstand für die sechs anderen hergeholt?

Und wäre dem so, dass in jeder Hundertschaft drei echte Dinge abgehalten würden, und dass jede Grafschaft drei Hundertschaften hätte, so wäre hiermit nicht eine sechswöchige Gerichtsfrist erwiesen. Nirgends ist ja den Grafen befohlen, die drei „*placita*“ gleichmässig über das Jahr zu vertheilen. Und wo in späterer Zeit Grafen, Droste, Richter an verschiedenen Dingstätten in ihrem Gebiete Recht zu sprechen hatten, thaten sie es an verschiedenen auf einander folgenden Tagen, indem sie sich zu der zweiten begaben, sobald sie an der ersten ausgerichtet hatten. Solch ein Umgang wurde denn gewöhnlich erst nach einigen Monaten wiederholt.

Sohm führt verschiedene Stellen aus Gesetzen, Formularen und Urkunden an, um sechswöchige Gerichtsfristen darzuthun. M. E. sind diese allesammt dazu nicht genügend.

In salischen Quellen begegnen wir zwar wiederholt Fristen von 40 oder 42 Tagen; einige Male wird sogar im Gerichte ein Beweis befohlen, zu liefern „in mallobergo in 40 noctes“, der Beweis fehlt aber, dass dieser Gerichtstag das nächste *echte Ding* wäre ²⁾).

Ein anderes Mal wird angeordnet, dass der Unschuldseid zu schwören sei nicht „in“, sondern „ante“, „infra 40 noctes“, oder es liegt kein Beweis vor, dass der Eid im echten Dinge zu schwören sei ³⁾).

¹⁾ C. 14 (Boret. I 290) Cod. Par. 4628. Die Worte *de illius comitatu* hat zwar nur der codex Parisiensis; sie enthalten aber eine Verdeutlichung, welche wir m. E. ruhig zur Erläuterung anderer Stellen anwenden dürfen. Dass die Gerichtsangehörigen nur dreimal jährlich hätten erscheinen sollen in ihrer eigenen Hundertschaft, dass aber das echte Ding jede sechs Wochen abgehalten, und der Umstand also jedesmal ein anderer gewesen wäre, ist bei der bekannten Zuständigkeit jedes echten Dinges für die ganze Grafschaft schon an sich unwahrscheinlich.

²⁾ L. Sal 56. Cap. Sal. II § 8.

³⁾ Cap. Sal. I. § 9. Carta Senon. 17, Form. Turon. 30 (Zeumer 191, 152).

Und neben Stellen, welche eine Frist von 40 Tagen erwähnen, giebt es andere, welche uns vermuthen lassen, dass zwischen den Gerichtssitzungen ein Zeitraum von nur drei Wochen oder 14 Tagen liegt ¹⁾.

Insoweit wir aus den ripuarischen Quellen etwas folgern dürfen in Beziehung auf die Gerichtsfristen, kann es nur dieses sein, dass die Dinge aufeinander folgen, mit einem Zwischenraume von höchstens 14 Tagen ²⁾. Und was spätere Capitularien und Urkunden anbelangt, so beweisen diese nicht, dass das echte Ding jede sechs Wochen gehalten, vielmehr das Gegentheil. Eine sehr übliche Formula bei der Anberaumung eines Beweistermins war „in proximo mallo post 40 noctes“, oder „post 40 noctes in proximo mallo“ ³⁾. Der Sinn dieser Worte kann doch wohl kein anderer sein, als: im ersten Gerichte, das nach Ablauf einer Frist von 40 Nächten gehalten wird. Wäre die Gerichtsfrist immer 40 Nächten gewesen, so hätte man einfach gesagt: „in proximo mallo“. Das war aber offenbar der Fall nicht. Darum bestimmte man die Frist, welche der Partei für ihre Beweislieferung zuerkannt wurde, und sagte: im ersten Dinge nach Ablauf dieser Frist hat sie zu diesem Zwecke zu erscheinen.

Es lag wirklich zwischen der Auferlegung und der Lieferung des Beweises öfters eine Frist von mehr als sechs Wochen, auch wenn dies „in proximo mallo post 40 dies“ bestimmt war ⁴⁾.

¹⁾ L. Sal. 15 (2. Text bei Hessels), Cap. Sal. IV § 5, Cap. Sal. II. 8 § 1.

²⁾ L. Rip. 30 § 1, 33 §§ 1 u. 4, 58 §§ 5 u. 21. 66 § 1 vgl. 67 § 2, Cap. Rip. § 6. Ich sage, insoweit wir daraus etwas folgern dürfen in Beziehung auf unseren Gegenstand. Gerade die lex Rip. aber mahnt uns zur grössten Vorsicht in dieser Materie. C. 59 § 4 enthält diese Bestimmung: wenn eine Partei den Canzler und seine Zeugen nicht zum Eide kommen lassen will über der Echtheit einer gegen ihn vorgebrachten Urkunde „tunc ambo constringantur ut se super 14 noctes seu super 40 ante regem repraesentare studeant pugnaturi“. Man wird sich gewiss wohl hüten hieraus zu folgern, dass immer gerade 14 Tage nach dem Dinge, worin der Eid gelobt ist, ein Königsgericht abgehalten wird. Da sei man auch vorsichtig mit seinen Schlüssen in Betreff des echten Dinges.

³⁾ Sohm I. c. 431.

⁴⁾ Sohm I. c. 436 n. 138. Die 40 Tage sind hier überall eine Minimal-

Und den kräftigsten Beweis gegen eine feste Frist von sechs Wochen für das Grafengericht enthält das Capitulare legi Sal. additum von 819 c. 1 ¹⁾: „Qui mannitur, spatium mannitiois suae per quadraginta noctes habeat. Et si comes infra supradictarum noctium numerum mallum suum non habuerit“ (das kann also der Fall sein) „ipsum spatium usque ad mallum comitis extendatur, et deinde detur ei spatium ad respectum ad septem noctes; inde non noctium spatia, sed proximus mallus comitis ei concedatur“. So hätte doch der König nicht geschrieben, wenn an jedem zweiten Vollmond (resp. Neumond) das echte Ding gehalten worden wäre.

Beachtung verdienen auch das Capitulare van 769 c. 12 ²⁾ welches besagt, dass das echte Ding zweimal im Jahre abgehalten wird „primum circa aestatem, secundo circa autumnum“ (also nicht jede 6 Wochen), und Edictum Pistense 864 c. 32 ³⁾.

Schliesslich sei hier das Capitulare de just. fac. vom Jahre 811—813 c. 8 ⁴⁾ erwähnt, das m. E. in dieser Materie nicht genügend beachtet ist. Entweder die missatischen Gerichte im Januar, April, Juli und October sind ordentliche echte Dinge — was unwahrscheinlich — oder sie stehen neben diesen. Im ersten Falle besagt das Capitulare, dass *immer* ⁵⁾, im zweiten, dass *nie* in den vier genannten Monaten ein echtes Ding abgehalten wird. Nun möchte ich mir doch vorgerechnet sehen, wie das eine oder das andere mit sechswöchigen Gerichtsfristen stimmt.

Wenn also auch mit „annus et dies“ in karolingischer Zeit „ein Jahr und sechs Wochen“ gemeint gewesen wäre, so hätten wir noch kein Recht, die sechs Wochen aus der Echtedingfrist zu erklären ⁶⁾.

frist, indem sie nach Heuslers Vorstellung in der Formel „Jahr und Tag“ eben eine Maximalfrist wären.

¹⁾ Boret. I. 292.

²⁾ Boret. I. 46.

³⁾ Boret. II. 324.

⁴⁾ Boret. I. 177.

⁵⁾ Und zwar in jedem der genannten Monate viermal.

⁶⁾ Mit einigen Fällen, wofür uns die Frist von Jahr und Tag bezeugt ist,

Auch der Sachsenspiegel erwähnt, sagte ich, nirgends ausdrücklich eine Frist von einem Jahre und sechs Wochen. Und wenn er es auch thäte, so würde noch die Echtedingfrist für die Zeit des Sachsenspiegels so wenig wie für die fränkische Zeit die „sechs Wochen“ erklären.

Neuere Forscher, und unter denen die angesehensten¹⁾, sind der Ansicht, dass auch im alten Sachsen das echte Ding jede sechs Wochen gehalten wurde. Es ergibt sich, sagt Schröder, dass eine Grafschaft *mindestens*¹⁾ drei Gerichtsbezirke (Hundertschaften, Goe, Goschaften) mit je einer echten Dingstatt umfasst, an jeder deren je dreimal jährlich echtes Ding abgehalten werden kann²⁾.

Für das „mindestens“ hat er gute Gründe. Selbst weist er nach, dass es sächsische Grafschaften gab mit 7, 5, 4 Echtedingstätten³⁾.

Ist es aber auch richtig, dass an jeder Dingstatt dreimal jährlich das echte Ding gehalten werden kann, in grossen Grafschaften aber nicht gehalten wird? Mir scheint, unsere Quellen verneinen es⁴⁾. So bestimmt wie möglich sagt uns

hat auch das echte Ding gar nichts zu schaffen. Nach Form. Sal. Bign. 3,5 (Zeumer 229) hat der Verkäufer „usque anno et die“ für die Gesundheit eines verkauften Slaven einzustehen. Das kann doch kaum mit der Echtedingfrist zusammenhängen.

¹⁾ R. Sohm, Fr. R. u. Ger.-Verf. S. 433 n. 128. R. Schröder, Ger.-Verf. d. Sachsensp. (Z. d. Sav.-Stift. Germ. Abth. V. 2 S. 347), Lehrb. 543.

²⁾ Ich kursiviere.

³⁾ Ger.-Verf. d. Sachsensp. S. 9, 15, 24, 40, 42.

⁴⁾ Mir ist sogar noch nicht ganz klar, wie Schröders Ansicht, in jeder Grafschaft werde jede sechs Wochen ein echtes Ding abgehalten — für die ganze Grafschaft zuständig — sich zusammenreimt mit seiner Auffassung, Jahr und Tag (d. h. ein Jahr, sechs Wochen und drei Tage) sei eine Frist von drei echten und drei gebotenen Dingen. Dies wäre ja eine Frist von $(3 \times 6) + (3 \times 2) = 24$ Wochen, und wenn die echten Dinge eine Dauer von 3 Tagen hätten, 9 Tage, also 25 Wochen und 2 Tagen. Und wie stimmt Ssp. I § 70 mit der bekannten Wirkung von Jahr und Tag, wenn jede sechs Wochen ein echtes Ding abgehalten wird? „Hevet en man geklaget uppe gut to dren „dingen“ — so heisst es dort — „man sal im geweldigen; dar en mut in nieman „ut wisen, he en du't mit rechter klage. Die inwisunge mach die man untreden

der Sachsenspiegel, dass der Graf jede 18 Wochen das Ding abhält, und dass die Schöffen jede 18 Wochen das Ding suchen sollen.

Ssp. III. 61 § 1: „Over achtein weken sal die Greve sin ding utleegen buten den gebundenen dagen to rechten dingstat, dar de scultheete unde die scepenen unde die vronebode si“.

Ssp. I. 2 § 2: „Tu geliker wies solen se wertlick gerichtet suken. De scepenen des greuen ding over achtein weken under koninges banne“¹⁾.

Es wird zwar mehrfach eine Gerichtsfrist von sechs Wochen erwähnt, bleibt aber dahin gestellt, ob die Gerichtssitzung, wovon die Rede, das echte Ding ist.

Ueberhaupt ein paar Stellen über die „Klage um ungerichte“ sind in dieser Hinsicht beachtet.

Ssp. I. 67 § 1: „Svene man vor gerichtet beklaget, n'is he dar nicht, man sal ime degedingen to me nesten dinge klaget man ungerichte over enen vrien scepenbaren man, deme sal man degedingen dries, immer *over ses weken* under koninges banne unde to echter ding stat“. Also nach sechs Wochen giebt es wieder ein echtes Ding, so schliesst man. Nur im echten Dinge darf ja über Ungerichte eines Schöffenbarfreien geurtheilt werden. Und dieses letzte stützt man auf Ssp. I. 59 § 1: „of man up egen klaget, oder up enen scepenbaren vrien man ungerichte klaget, des ne mach die richtere niet richten man to echter dingstat unde under koninges banne“.

Mir scheint diese Beweisführung nicht sehr kräftig. Das echte Ding wird abgehalten unter Königsbann an echter Dingstatt, dies ist bekannt. Darum ist aber nicht jedes Gericht an echter Dingstatt und unter Königsbann das echte Ding²⁾.

„binnen der jartale uppen hilgen, he mut aver dat gut vorstan unde to nesten drien dingen of man dar up klaget“.

¹⁾ Zu beachten ist, was Schröder bewiesen, dass öfters dieselben Schöffen Recht sprechen in verschiedenen Dingstätten.

²⁾ Ganz richtig unterscheidet Planck, Das Deutsche Gerichtsverf. im M.-A. I. 124, wo er sagt „Nur an diesem [Orte] *to rechter dingstat*, hält der Graf „sein echtes Ding Nur an diesem Orte, *to echter dingstat*, richtet der „Graf ferner über Klagen wegen Ungericht gegen einen Schöffenbarfreien“.

Der Hinweis auf diese Stellen klingt aber desto sonderbarer, wenn wir daneben Ssp. I. 62 § 6 beachten, wo wir folgendes lesen: „Tuges sal man *over ses weken* vulkomen, des sik die man anematet, oder to hant of he wel. Sal man aver egen getügen, dat mut to hant oder *to me nesten dinge* geschien“.

M. E. lässt sich aus dieser Stelle nur folgern, dass das nächste Ding *nicht* über sechs Wochen abgehalten wird. Die Vertreter der von mir bekämpften Lehre geben dies nicht zu. Sie erklären den Gegensatz zwischen „*over ses weken*“ und „*to me nesten dinge*“ hiermit, dass das echte Ding zwar ungefähr aber nicht genau jede sechs Wochen abgehalten würde. Und in Ssp. I. 59 und 67, welche wieder bestimmt eine Frist von sechs Wochen erwähnen, soll gerade das echte Ding gemeint sein. Entweder das eine oder das andere muss doch wohl unrichtig sein ¹⁾.

Wir gelangen jetzt an die Zeit, worin unzweifelbar die Frist von einem Jahre und sechs Wochen vorkommt, und fragen, ob für diese Heuslers Erklärung richtig ist. Und auch hier können wir nur verneinen.

In den sächsischen Städten wird das echte Ding (*placitum legitimum*), so lange es regelmässig vorkommt, ganz gewiss abgehalten *dreimal im Jahre*, das Schulzending ziemlich allgemein vierzehn Tage ²⁾.

Das sächsische Lehnrecht kennt ganz und gar keine echten Dinge, geschweige denn sechswöchige Ehtedingfristen ³⁾. Weder im Stadtrechte noch im Lehnrechte könnte also eine

¹⁾ Richtig scheint mir in dieser Hinsicht Stobbe, Gerichtsverf. d. Ssp. in Zschr. f. D. R. XV. S. 110. — Ssp. II. 3 §§ 1 u. 2 würden erst dann seiner Ansicht entgegenstehen, wenn ausgemacht wäre, dass der Zweikampf im echten Dinge zu führen sei. Dies ist aber m. E. *nicht* der Fall. Auch die städtische Gerichtsverfassung spricht m. E. gegen sechswöchige Ehtedingfristen. Wenn man wirklich früher an sechswöchige, für die ganzen Gaue zuständige, echte Dinge gewöhnt gewesen wäre, würde man sich dann späterhin mit drei echten Dingen im Jahre begnügt haben?

²⁾ Planck, Das D. Gerichtsverf. im M.-A. I. 23, 31.

³⁾ Ebendas. 119.

Frist von sechs Wochen mit dem echten Dinge zusammenhängen.

Und in den Niederlanden gilt genau dasselbe ¹⁾.

In Drenthe klagte man um Eigen — und bei diesem wirkt die Frist von Jahr und Tag — auf dem „Rocht“, das nicht an festbestimmten Terminen, sondern so oft es nöthig, abgehalten ward. Gerichte, welche alle sechs Wochen gehalten würden, gab es in Drenthe nicht ²⁾.

In Selwerd wird das „Hoofding“ dreimal jährlich abgehalten, das „Springding“ ebenfalls (Freitags nach dem Hoofding), die „leege bank“ (das Niedergericht) wöchentlich einmal ³⁾.

In Overissel wurden nach Stadt- und Landrechten wahrscheinlich die Schulzengerichte, welche auch über Eigen urtheilten, einmal oder mehrmal in jeder Woche abgehalten. Jedenfalls giebt es hier kein einziges Gericht, das jede sechs Wochen eine dreitägige Sitzung hält ⁴⁾.

Was Holland anbetrifft, haben wir zu unterscheiden.

In Kennemerland werden das „Graefding“ und das „ban-

¹⁾ Ueber Friesland können wir schweigen. Hier kommen — wie ich schon sagte — die sechs Wochen nicht vor. Die Kraft des Besitzes von Jahr und Tag hängt da zusammen mit dem Versäumen von drei echten Dingen (trialyoedthing) XXIV. Landr. I. (Vgl. meinen Aufsatz in „Handel. en Meded. d. Maatsch. d. Nederl. Letterk.“ 1889—1890 S. 147, 154 flg.)

²⁾ Das „Ding“, die „Goespraek“ wurde abgehalten in jedem der sechs „Dingspelen“ dreimal im Jahre. Angefangen wurde hiermit jedesmal Montags nach St. Pontiaen (14 Jan.), 14 Tage nach Ostern, und Montags nach St. Gangen (10. Oct.). Sobald in einem Dingspele ausgerichtet war, reiste der „Drost“ nach dem anderen und fing hier zu richten an. Das *Lotting* wurde *in ganzen* dreimal im Jahre abgehalten, den zweiten Montag nach Ostern, den ersten Dingstag nach Pfingsten, und am St. Magustage (19. Aug.). Dass zwischen dem ersten und zweiten Lotting ein Zeitraum von sechs Wochen liegt, wie Brunner, Rgesch. II. 217 n. 2, bemerkt, scheint mir für unsere Frage ganz ohne Bedeutung, weil wir mit grösster Sicherheit wissen, dass es im ganzen Jahre nur *drei* Lottinge giebt. Vgl. S. Gratama, Bijdr. t. d. Rgesch. v. Drenthe S. 31, 64, 91, 105, 155, und meinen eben genannten Aufsatz.

³⁾ J. A. Feith, Het gericht van Selwerd. S. 108, 116, 127.

⁴⁾ Meine Monographie De Stad Vollenhove en haar recht I. 326; Dumb ar, K. en W. Deventer I. 156. Landr. 1630 I. 9 § 1; 10 §§ 1, 3; 12 § 2; Ontw.

ding" einmal jährlich gehalten¹⁾, das Schulzending seit 1561 höchstens zweimal die Woche²⁾. Um Eigen wird hier gedungen „met seventuigh" (sagen wir, mit *recognitores* aus den Nachbarn), nicht an bestimmten Tagen, sondern derweise, dass der Schulze, so oft es nöthig, auf Bitte des Klägers den Tag bestimmt, an welchem zu Gericht gesessen werden soll auf dem Grundstücke, worüber der Streit zu führen ist³⁾.

In Haarlem und anderen Städten — wir sahen es oben — wird um Eigen gedungen dreimal des Jahrs an festen Tagen⁴⁾.

In Süd-Holland finden „aenvangen van erven", womit der Prozess um Eigen anhebt, statt „opten vierschaer-dach"⁵⁾ und wird die „Vierschaer" gehegt von 14 Tagen zu 14 Tagen⁶⁾.

In Zeeland darf das Grafengericht („de hooge Vierschaer") nicht gehalten werden zwischen dem 1. Juli und dem letzten August, noch zwischen Allerheiligen und Ostern; kann also nicht alle sechs Wochen stattfinden⁷⁾. Die Schulzengerichte werden wöchentlich abgehalten⁸⁾.

In Zutphen endlich sitzen, so weit wir wissen, die Schöffen jeden Donnerstag zu Rechte⁹⁾.

Stadr. Campen p. 7. Dig. Vetus p. 32; Ommen 1507 a. 5; Goor a. 50, Rechten en gewoonten d. Stad Deventer 1642 D. II, t. 7 u. 8. Vgl. Tegenw. Staat v. Overijssel III. 154. Unsere Berichte aus Overijssel sind in dieser Hinsicht weniger ausführlich und bestimmt als wir wünschen würden; das zuletzt im Texte Gesagte stellen sie aber vollständig ausser Zweifel.

¹⁾ v. Santen 208, Lams 1, Rendorp de origine et progressu juris in Kennemerlandia 34 flg. — Wenn das „Hofding", daselbst erwähnt, ein anderes ist als das „Graefding", so wissen wir nicht, ob ersteres an bestimmten Zeiten gehalten.

²⁾ Lams 124. Wie oft das Schulzengericht früher zusammentrat, ist uns unbekannt.

³⁾ v. Santen 209.

⁴⁾ Oben S. 208.

⁵⁾ Keuren, Cost. en Vonnissen 54, 2 (Fruin Rbr. v. Dordrecht II. 259).

⁶⁾ Ebendas. 43 S. 252; vgl. S. 329.

⁷⁾ Keur 1496 I. 1.

⁸⁾ Ebendas. I. 34.

⁹⁾ Keurb. I. A §§ 64 u. 67, I. B § 1, II. A § 3 (Pijacker p. 18, 49,

In keinen von den Ländern und Städten, welche ich erwähnte, und in welchen die Frist von einem Jahre und sechs Wochen nachgewiesen, treffen wir ein Gericht, das jede sechs Wochen abgehalten wird. Jene Frist kann also hier nicht mit einer Gerichtsfrist zusammenhängen.

Hiermit ist, wie es mir scheint, die Sohn'sche und Heusler'sche Erklärung verurtheilt. Annehmlicher scheint mir die von Albrecht, Stobbe, Zöpfl¹⁾ und Schröder. Est ist überhaupt nicht unwahrscheinlich, dass in den sächsischen Städten, in Süd-Holland und überall, wo die Banck jede vierzehn Tage gespannt wurde, die Frist von sechs Wochen aus einer Verdreifachung der Gerichtsfrist entstanden ist. Dass Klägern und Beklagten dreimal, in drei verschiedenen Gerichten, die Gelegenheit geboten wurde, Klage zu erheben, oder sich zu vertheidigen, war altes und ziemlich allgemeines Recht. Dass man, angenommen eine Verjährungs- resp. Ersitzungsfrist von einem Jahre, die Regel aufgestellt hat, ein Jahr darf der Kläger schweigen, in einem der drei folgenden Gerichte aber muss er reden, dies ist sehr erklärlich²⁾.

In Gegenden, wo unseres Wissens nicht jede 14 Tage gerichtet wurde, kann dann die Frist in Nachfolge von anderen eingeführt sein. Dies ist wenigstens möglich; eine bessere

111). In der Stadt Utrecht, wo schon um 1340 „Jahr und Tag“ paraphrasirt wurde mit „een jaer ende tue ende viertich daghe“, „een jaere ende zes weken“ (Middeléeuwsche Rbr. d. St. Utrecht I. 8, 99), wurde damals wöchentlich zweimal zu Gericht gesessen (ebendas. S. 4, 49). Vgl. über eine Spur von den drei echten Dingen daselbst, S. Muller Fz. Inleiding t. d. Middeléeuwsche Rbr. d. St. Utr. S. 48.

¹⁾ Deutsche Rgesch. III. 187 n. 5.

²⁾ Gestützt wird diese Ansicht durch die Thatsache, dass bekanntlich die sehr übliche sechswöchige Frist hundertmal als eine Frist von dreimal vierzehn Tagen angedeutet wird. Nur eine merkwürdige Stelle aus den vielen vorliegenden sei erwähnt, die Handfeste von Noordeloos und Grooten Waard von 1434 a. 11 (Kemp Leven d. Heeren v. Arkel 247) „Besettingh doende „op Erf of staande Timmeringh, sal men den schuldenaar een wete doen, „binnen 14 dagen sijn goed te komen verantwoorden, dan niet komende, sal „de klager drie Klagen achtereen doen tot elken veertien dagen, en dan mag „hy synen eys met eede sterken“.

Erklärung wüsste ich nicht. Auch die Frist von einem Jahre sechs Wochen und drei Tagen — die zwar nur vereinzelt vorkommt — scheint mir nicht mit Sicherheit zu deuten zu sein. Dreitägige Gerichte jede sechs Wochen kommen in den erwähnten Quellen nicht vor. Die Gerichte von 14 Tagen zu 14 Tagen währen weder drei Tage, noch rücken jedesmal um einen Tag auf.

III.

Eine der wichtigsten Fragen in Bezug auf „Jahr und Tag“ ist unbestritten die nach der *Wirkung der rechten Gewere*. Diese war bekanntlich nicht überall dieselbe, und auch in dieser Hinsicht scheinen die niederländischen Quellen mir genaue Beachtung zu verdienen. Die Niederlande umfassen einerseits einen grossen Theil des friesischen Stammlandes und andererseits den Stammsitz der salischen Franken.

Die Friesen waren zur Zeit der *Lex Frisionum* angesiedelt längs der Küste bis zum Zwin (Sinkfal). Nachdem sie von den Franken besiegt und unterworfen waren, hat sich der fränkische Einfluss auch im Rechte geltend gemacht, nicht aber in allen Theilen des alten Frieslands mit gleicher Kraft. Am wenigsten im jetzigen Friesland und Groningen — so weit dies letzte friesisch —, mehr in Westfriesland, Kennemerland und Rynland, am meisten wohl in den südlicheren Gauen Hollands. In Zeeland scheinen Spuren friesischen Rechts wieder viel häufiger ¹⁾).

Neben Gebieten, deren ältere Bevölkerung von Friesen

¹⁾ Oeffters treten diese in geradezu überraschender Weise zu Tage. Ein Beispiel. Bekanntlich gab es in Holland und Zeeland zweifaches Erbrecht. In den nördlichen Gauen Hollands galt das sogenannte „Aesdomsrecht“ mit der Grundregel „het naeste bloet erft het goet“, in den südlichen Gauen und in Zeeland das sogenannte „Scependomsrecht“ mit der Grundregel „het goet gaet vandaer't gecomen is“ (*paterna paternis, materna maternis*). Der Asega ist friesisch, was der weist also friesisch, das Aesdomsrecht also friesischen Ursprungs; die Schöffen dagegen sind fränkisch, und was sie weisen — das „Scependomsrecht“ — ist fränkischen Ursprungs. So ungefähr lautet ein falscher und oberflächlicher Schluss, welchen schon viele einander nachgesprochen. Der Grundsatz, dass das Gut womöglich in der Familie

oder Franken ziemlich feststeht, giebt es andere, in Betreff deren die Frage nach den ältesten Bewohnern schwierig zu lösen ist. Drenthe, ein grosser Theil Overissels und Gelderlands werden nach Schröders eingehender Erörterung von vielen für das alte Hamaland — also für fränkisch — gehalten. Schröders Gründe sind zwar beachtenswerth, einerseits kann aber nicht geleugnet werden, dass alte und m. E. nicht ganz widerlegte Berichte die Issel als westliche Grenze des Sachsenlandes nachweisen ¹⁾, und andererseits mahnen uns die „Cives Tuihanti, Cunei Frisiorum“ auf dem Votivsteine von Housesteads zur grössten Vorsicht bei unseren geographischen Schlüssen für diese Gegend, und endlich sind in den drei Provinzen, welche ich nannte, verschiedene Spuren von nicht ripuarischem Ursprunge des Rechts nachzuweisen ²⁾. In Utrecht sind sich allem Anscheine nach Friesen und Franken begegnet und ist die Bevölkerung aus beiden Stämmen gebildet.

Wie man sich die ursprüngliche Stammesgrenze in den Niederlanden auch zu denken habe, unzweifelbar ist, dass im späteren Mittelalter die Sachsen namentlich auf die östlichen Gegenden vielfachen Einfluss geübt haben, der sowohl in der

bleiben soll, ist doch nicht etwa mehr ursprünglich fränkisch wie friesisch. Wer dies meinte, würde anders belehrt werden durch die Lesung des Fredewolder Erbrechts von 1396 (Richth. Rq. 381), das in dieser Hinsicht eine verblüffende Aehnlichkeit mit dem „Scependomsrecht“ bietet (vgl. diese Bijdragen II. 70 n. 2; Aant. op H. de Groot Inleid. II 143; O. N. B. R. II 295).

¹⁾ Mr. J. Ph. Ver Loren, Lebuinus en zijne stichting te Deventer, Zwolle 1885 S. 40 flg., dessen Beweisführung ich zwar nicht im Ganzen beistimmen kann, bringt für die altsächsische Ansiedelung in der Gegend von Deventer m. E. triftige Gründe bei.

²⁾ In „Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterk.“ 1886—1887 S. 97 flg. habe ich dargethan, dass wir einen *nicht-ripuarischen* Mündigkeitstermin antreffen in Zutphen, Elburg, Amersfoort und wahrscheinlich in Drenthe, eine nichtfränkische Eideshelferzahl in Salland, Twenthe, Veluwe, Zutphen und Elburg. In denselben „Handelingen“ 1889—1890 S. 145 habe ich verschiedene Spuren friesischen Rechts in Drenthe nachgewiesen, nämlich habe ich da auf das Lotting (lyoedthing), die Etten und die Klage um Erbe hingewiesen. Näheres jetzt unten in dem Aufsatz über den Ursprung d. Niederl. R.

Sprache und in der Bauart, als im Rechte deutlich erkennbar ist.

In den meisten Provinzen finden wir also ein gemischtes, aus der Wechselwirkung von friesischen, fränkischen und sächsischen Einflüssen entstandenes Recht, in welchem in dieser Materie der eine, in jener der andere Factor mehr in den Vordergrund tritt ¹⁾.

Für die friesischen Lande sind unsere Berichte über die rechte Gewere etwas dürftig. Jahr und Tag stand auch hier die Klage dem Berechtigten frei; war diese Frist vergangen, so gab sie dem Besitzer ein Wehrmittel gegen den Angriff. Die meisten Stellen würden uns glauben machen, dass dies Wehrmittel an sich genügte, um den Anspruch zu entkräften.

So in Ansehung des Retracts: „Hwaso claghet om nyercaep, ende di ora tieoght et toe da aina, soe fyr soe hy dat tiugh hadde, dat hyt jeer ende dei biuetten ende bisetten hadde so moet hi al deer mei fri wessa" ²⁾. Das mit dem Banne belegte Gut des Ungehorsamen, Friedlosen ist endgültig dem Herrn verfallen: „ief hi naet tinget binna jeer ende binna dey heeren ende lyoda hulde" ³⁾. Der „Frana" verwahrt während Jahr und Tag — nicht länger — den Nachlass eines Fremden Nach Ablauf dieser Frist ist also des Erben Recht verwirkt ⁴⁾. Nach Jahr und Tag ist die Schenkung unanfechtbar: „Alsa lange sa thi meneska elte ande sund is, so se hi sines godes

¹⁾ Betreffs die Auffassung z. B. giebt J. Wessels Boer in seiner Habilitationsschrift „Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling der eigendomsoverdracht van onroerend goed in Nederland" (Leiden 1887) auch in dieser Hinsicht manchen werthvollen Beitrag. In Friesland finden, falls Verkauf, drei Verkündigungen in der Kirche oder im Gerichte statt; folgt kein Widerspruch, so giebt der Richter dem Käufer einen „Ferdban". Von feierlicher Uebertragung durch den Verkäufer (effestucatio, Halmwurf) keine Spur. Das Recht des nördlichen Theils von Holland hat mit dem friesischen viel Aehnlichkeit. Nur ein eigentlicher Ferdbann fehlt. Im südlichen Theile dagegen treffen wir die Verkündigungen, den Ferdbann und den Halmwurf an. In Drenthe wird zwar die „Effestucatio", Stocklegginge, erwähnt, nicht aber der Ferdbann.

²⁾ Willek. d. V deelen § 31, Richthofen Rq. 476.

³⁾ Seeltena riucht § 55 (ebendas. 396).

⁴⁾ Ebendas. § 51 (ebendas. 395).

elle weldech and mot jewa hwam sa hi welle, and thi forme jeft stonda bi thes redieua worde ief se biseten send ier and dei" ¹⁾. Auch wer Jahr und Tag im Besitze einer Erbschaft war, hat keine Klage mehr zu befürchten: „Ief ymmen oen oderis bodel tingia wil, ende hi sit jeer ende dey onbitinget, so ne thoer di ora him to nenis riuchtes staen, omdat hi jeer ende dey werloes was" ²⁾.

Eine Stelle der Emsingoer Doemen von 1312 § 18 ³⁾ belehrt uns aber etwas anders. Sie lautet: „Si quis impetit alienum de prediis sibi minus juste detentis, et qui impetitur respondeat, quod suum fuerit patrimonium, vel quod notorium quod emisset eam et persolvisset eam, vel quod usus fuerit eo anno et die et amplius, data quedam sententia generali(s), quod qui impetitur suus fuerit de patrimonio, vel de emptis prediis et solutis velut asserit, tenetur obtinere cum pastore legitimo, cum consule, cum duobus advocatis et cum duobus civibus fide dignis. Insuper idem, a quo repetuntur predia, per sol' jurabit suam liberam esse hereditatem et legitimam". Also nach dieser Stelle ist nach geleistetem Beweise des Besitzes von Jahr und Tag vom Beklagten noch eidlich darzuthun, dass das Land sein freies und echtes Eigen sei ⁴⁾.

Dass in anderen Stellen der Eid nicht erwähnt wird, berechtigt uns, wie wir sehen werden, nicht unbedingt zu der Annahme, dass er dort nicht gefordert wurde. Jedenfalls sagt uns das Emsingoer Gesetz, dass dies in *einer* friesischen Landschaft der Fall war ⁵⁾.

¹⁾ Brokmerbrief § 176 (Richthofen, Rq. 176).

²⁾ Sceltena riucht § 60 (ebendas. 398).

³⁾ Ebendas. 193.

⁴⁾ Das Siglum „Sol'" möchte ich lieber mit „solam [manum]" als mit „solidum" lösen. Zu beschwören ist hier also der Titel, die Rechtmässigkeit des Besitzes.

⁵⁾ Brokmerbrief § 82 (ebendas. 163) lehrt uns nichts. „Londwixle ther beseten „is ier and dei, and ma hit vnddua welle", so heisst es da „thet skelma halda „mith tha landdriwera and mit tuam triuwe witem, nist naut biseten ier „and dei, sa vndungemar mith sex ethum, hit na se thet hit tofara rediem den „se". Um welche Klage es sich hier handelt, und was hier das Beweisthema ist, ist ganz unklar. Dass der *Besitzer* innerhalb Jahr und Tag selbsiebt oder sechs zu schwören und nach Jahr und Tag einen schwereren Beweis zu erbringen hätte, ist völlig unannehmlich.

In Holland galt derselbe Grundsatz wie in Emsingo, auch hier hat, wer seine rechte Gewere nachgewiesen, sein Recht zu beschwören.

In den Handfesten von Haarlem und einer Anzahl anderer Städte, welche dasselbe Recht erhielten, finden wir einen Artikel dieses Inhalts: „Soe wat poirter vaderlick guet ofte yemants erve coept, die schepen teghenwoerde, ende sonder wederroepen jaer ende dach besit ofte meer, ende daerna of beclaghet wert, *die en is nyemant sculdich daer af te antwoerden*“. Zu den Städten, in deren Handfeste dieser Artikel vorkommt, gehört Delft ¹⁾, und dies hat für uns grossen Werth. Wir besitzen doch gerade aus Delft eine „Dingtaal“, welche über allen Zweifel erhebt, in welchem Sinne die Praxis den Artikel der Handfeste aufgefasst hat. Das Processformular (die „Dingtaal“) führt uns eine Klage um Eigen (um ein Wohnhaus) vor. Der Beklagte sagt: ich habe vor Schöffen gekauft, ich war Jahr und Tag im Besitze, ich bin also berechtigt *den Unschuldseid zu schwören*. Und er stützt dieses Recht auf die angeführte Handfeste ²⁾. Der Kläger bestreitet die Auffassung des Beklagten nicht, giebt vielmehr ihre Richtigkeit zu, replicirt aber, der Besitz von Jahr und Tag sei ihm gegenüber kraftlos, weil er im Auslande gewesen und noch nicht ein Jahr zurück sei.

Auf den weiteren Verlauf des Processes brauchen wir hier nicht einzugehen. Es genügt uns zu wissen, dass nach beiden Parteien die Worte der Handfeste [de besitter gedurende jaar en dag] „*en is nyemant schuldig daer af te antwoerden*“ bedeuten „der hat die Befugniss Unschuld zu thun, sein Recht zu beschwören“ ³⁾.

¹⁾ Eben dieser Handfeste entnehme ich den Text Soutendam, K. en Ord. S. 241, 215 u. flg. und Note daselbst.

²⁾ N. Bijdr. v. Rgel. en Wetg. 1878 S. 195 u. flg. „alsoe die hantvesten „hout: Soe wat erve caet. . . . by die reden soe seyt hy, *dat hy hem onschulde wel doen*, ist recht ende wysent scepenen“.

³⁾ Ich sage sein Recht zu beschwören. Bei der Klage um Gut stehen die Parteien sich ganz anders gegenüber als bei der um Schuld. Bei der letzten verneint Beklagter wo nöthig eidlich das Recht des Klägers; er schwört

Denselben Sinn hatten die Worte ohne Zweifel in allen Städten, denen die Haarlemsche Handfeste verliehen ¹⁾.

Und nicht nur in diesen gab die rechte Gewere das Recht zum Unschuldseide.

Das Stadtrecht von Leiden von 1406 I. 1 sagt: „So wie erve besit een jair ende ses weken over eyghen in poirtrecht, die en mach mens niet afwinnen“ ²⁾.

Dieser Artikel kommt, wenn auch nicht unmittelbar, doch dem Grundsatz nach zur Anwendung u. a. in einem Processe (eine „Kenning“) von 1440. Jemand hat einen anderen gepfändet für Miethe. Dieser widerspricht der Pfändung (thut „pantweringe“). Wie könnte ich die Miethe schulden, sagt er, selbst habe ich das Haus gekauft und war im Besitze „over eyghen 7 jair lanck ongemoeft van yement“. Das Urtheil lautet zu seinem Vortheil, unter der Bedingung, dass er „mit synen eedt houden sel, dat hij dat lant wittelic ende wel gecoft heeft ende wel betaelt heeft“. Die rechte Gewere giebt also auch in Leiden nichts mehr als das Recht seinen Titel — und somit sein Recht — zu beschwören; sie *ist* an sich nicht ein Titel.

Dasselbe sagen auch in möglichst deutlichen Worten die Handfesten von Gorinchem und andere hiermit übereinstim-

negative „ich bin nicht schuldig“. Bei der ersten verneint er das *bessere Recht des Klägers* durch Erhärtung *seines eigenen besseren Rechtes*, und beweist resp. beschwört er letzteres. Brunners Bestreitung von meiner Auffassung ist von mir widerlegt Aant. Inl. de Groot II S. 99 (2. Ausg.).

¹⁾ Vgl. Pols, Westfr. Stadr. I S. XVI. N. Bijdr. v. Rgel. en Wetg. 1851 S. 553. Uebereinstimmend 's-Hertogenbosch, Priv. Trinit. 1329 a. 26.

²⁾ Vgl. Keurboek n. 3. I. 1, 1450 I. 1, 1508 I. 1 (Ausg. Hamaker). Wie bekannt, bedeutet das „afwinnen“ in den altniederländischen Rechtsquellen meistens nicht das passive „durch Rechtspruch erhalten“, sondern das active „durch Rechtsstreit, nämlich *durch Beweislieferung*, gewinnen“. Zwei deutliche Beweise dieser Bedeutung findet man in meinem „Vollenhove I. 251“ (Genemuiden) „dat is hy naerre te behoelden, dant hem enich burgher of „ghast is aff te wyngen myt enyghen rechte“ („Beholden“ heisst hier mit seinem Eide „behalten“). (Zwolle) „dat weren si naerre te behoelden mit tween guden luden, dan 't hem enich man is of te winnen“.

mende ¹⁾: „Wie den anderen aensprake van erve, ende die besitter dies erfs mit scepenen betughen mach, dat hij dair in geseten heeft jair inde dach . . . in eyghendom, van allen degenen, die binnenlandts syn, off hebben geweest binnen 'sjaers ende binnen dage onbecroent, dat sal die besitter des erfs houden *mit hande ende monde voir syn eygen*“. Deutlicher kann man es kaum sagen ²⁾).

Dass im Gebiete des sächsischen Rechtes die rechte Gewere zum *Eide* berechnete, ist bekannt. Von sächsischen Einflüssen im 13. und 14. Jahrhunderte in Holland kann wohl nicht die Rede sein. Der Grundsatz muss also friesischen oder fränkischen Ursprungs sein. Dass die Möglichkeit des Ersten an sich nicht ausgeschlossen, sagt uns die oben (S. 228) angeführte Stelle aus den Emsinger Doemen. Dass der friesische Einfluss sich bis Gorinchem, Noordeloos, Grootenwaard, Herdinksveld ausgedehnt habe, ist möglich. Dass wir daselbst den Process um Eigen mit Siebensage („Zeventuig“) antreffen, predigt uns Vorsicht bei der Verneinung dieses Einflusses. Jedenfalls stehen wir aber vor dieser Alternative. Wir müssen entweder verzichten auf die — m. E. jedenfalls ganz unrichtige — Annahme, dass das südholändische Recht rein salischen Ursprungs ist, oder anerkennen, dass der Eid des Besitzers von Jahr und Tag auch in Rechten fränkischen Ursprungs vorkommt.

In Drenthe, wo ebenfalls friesisches und fränkisches Recht — später wohl auch sächsisches — gemischt vorkommt, ist nach friesischer Art im Processe um Liegenschaften die Aussage von sieben Nachbarn massgebend ³⁾. Der Besitz von Jahr und Tag gab auch hier eine rechte Gewere. Zwei Beweise stellen dies voll-

¹⁾ Handf. 1412 — v. Zomeren, Beschr. v. Gor. 193, vgl. 169, Handf. 1382 a. 37, v. Mieris IV. 216, Kemp 182, 248, 265. Dalem 1382 a. 42 (Versl. Rbr. V. 200), Hagestein 1382 a. 36 (ebendas. III. 313).

²⁾ Brunners und Heuslers Meinung, Zeitschr. d. Sav.-Stift. IV. 238, Inst. d. D. Privatr. II. 107, dass der Besitzer während Jahr und Tag in Holland keinen Eid zu leisten brauchte, ist mit diesen Stellen vor Augen wohl nicht mehr aufrecht zu halten.

³⁾ S. Gratama, Bijdrage 108, Meine „Vingerwijzingen“ in Handelingen en Mededeelingen v. d. Maatsch. d. Ned. Letterk. 1889—1890 S. 155.

kommen sicher. Ein Urtheil des „Etstoels“ von 1516¹⁾ sagt, dass der Verkäufer dem Käufer während Jahr und Tag die gelieferte Immobilie geweren soll („dit voorsz. guet waeren ende rechte waerschap daervan doen, *jaer ende dach*“). Indessen werden Ankündigungen gethan „off jemant op dat landt thoe spreekken hefft met rechte, dat de szo spreekke, he binnen der tijdt“ (nämlich von Jahr und Tag) „daervan geendiget muege werden, want men nha der tydt daer niet van richten sall“. Die zweite zu beachtende Stelle ist das „Rapport von van Oostendorp“ von 1558²⁾, das uns folgendes sagt: „Wie een erfachtig gued gekoft hefft, ende tselve besit ses weecken binnen landes ende een jaar ende dach buyten landes, sonder wedderspraecke, is ewig in 't besit“ cact.³⁾

Diese beiden Zeugnisse sind allerdings ziemlich jungen Datums die Rechtsentwicklung ist aber in Drenthe durchaus langsam vor sich gegangen. Dass wenigstens das Urtheil von 1516 altes drenthisches Recht wiedergiebt, achte ich für wahrscheinlich.

Wie dem auch sei, zweierlei dürfen wir nicht ausser Acht lassen. Vorerst dieses: an die Nothwendigkeit eines Eides des Beklagten scheint hier nicht zu denken. Die beiden Ausdrücke „want men daer niet van richten sall“ und „is ewig in 't besit“ schliessen m. E. eine Beweispflicht des Beklagten aus.

Zweitens, für Drenthe ist uns kein Ferdban bei Uebertragung von Liegenschaften bezeugt. Hier scheint also die

¹⁾ Odelb. Pro Exc. VII. 2 S. 182.

²⁾ Magnin, Best. v. Drenthe III. 1. S. 210. Siehe meine Emendation in Rgel. Magaz. II. 213.

³⁾ Das Näherrecht stand den Berechtigten sechs Wochen zu. Ordels 1437, 1450, 1451, 1455, 1460, 1482 (Odelb. S. 20, 39, 43, 57, 66, 131 bis 132). Die Unterscheidung zwischen... sagen wir *praesentes* und *absentes*, sieht etwas verdächtig aus, kommt aber in Betreff auf die Ausübung des Retract-rechtes auch in den Ord. und Cost. aus dem XVI. Jahrhundert vor. In etwas anderer Gestalt auch in dem — dem Drentheschen verwandten — Rechte von Selwerd von 1529: „Well arffachtig guedt gekoft heft and Stocklegginge „ynd Landrecht daervan heft, vude dat rustelick besit een yaer ende dach „sonder wedersprake, de is ewych int besit binnen landes, ende buten landes „dartialich jaren“ (N. Bijdr. v. Rgel. en Wetg. 1872 S. 398; Pro Exc. V S. 607).

Wirkung der rechten Gewere von dem Ferdban unabhängig ¹⁾.

Die älteren overisselschen Stadtrechte enthalten verschiedene Bestimmungen, welche ganz ausser Zweifel setzen, dass auch hier die rechte Gewere im Processe zum Eide berechnete, namentlich das Zwollsche ²⁾, mit dem das Steenwyksche übereinstimmt: „enich onse burgher die is syn edel eygen“ (resp. syn arf) „dat hi jaer ende dach beseten heeft onbesproken als recht is, naerre to behoeldene met synre eenre hant, dan dat hem een ander af te winnen . . .“ ³⁾.

Dasselbe besagen Aussprüche der bischöflichen Camera für Overissel. Ein Urteil von 1383 bestätigt, dass ein Beklagter, weil er das Gut (ein Lehen) Jahr und Tag „in hebbender brukender weer“ gehabt hat, näher ist es zu behalten mit

¹⁾ Ich möchte fragen, ist es an sich wahrscheinlich, dass in dem „Banne“ der Grund der Wirkung der rechten Gewere zu suchen sei? Dass die Jahresfrist nach germanischen Ansichten Ansprüche eines Besitzers kräftigen konnte, sagt uns schon der Titel der *Lex Salica de migrantibus*. Dass die Anwendung dieses selben Grundsatzes auf das mit Königsbann belegte Gut von grosser Bedeutung gewesen ist, wird keiner bestreiten. Das Prinzip selbst „die Zeit kann unter Umständen factischen Verhältnissen Kraft verleihen“ hatte sich aber schon vorher Bahn gebrochen, und von den verschiedenen Anwendungen kann man kaum sagen, dass die eine der anderen nachgebildet sei. In Holland scheinen sich die Verfasser einiger Rechtsaufzeichnungen die Wirkung der rechten Gewere in ganz eigener Weise construiert zu haben. Die sudholländischen Rechte z. B. sagen, dass, wer sich auf Grund älterer Briefe einer Eigenthumsübertragung widersetzen will, klagen soll innerhalb Jahr und Tag, „ende of des alsoo niet en ghebeurde, so soude de oude hem-raders-brief buyten syne machten wesen“ (Rbr. v. Dordrecht II. 273, vgl. Kemp, Heeren v. Arckel 370, 389. Siehe auch Matthyssen Rb. v. d. Brielle 182). Mich dünkt, der Gedankengang liegt auf der Hand. Auch in der Klage um Liegenschaften darf der Kläger beweisen. Die Urkunde aber, welche seine Rechtserwerbung bezeugt, hat nur Beweiskraft während eines Jahres, nachdem ein anderer wider seinen Willen im Besitze ist — fast schrieb ich, nachdem seine *actio nata* ist — ebenso wie eine Schuldurkunde nur ein Jahr nach dem Verfalltermine beweiskräftig ist. Ist also jemand Jahr und Tag im Besitze, so kann ein anderer, der gegen ihn klagt, den Beweis seines Rechtes nicht erbringen, und kommt der Beklagte zum Unschuldseide.

²⁾ Stadb. II, a. 202, Stadregten van Steenwyk (Ausg. Vereen. tot beoefening van Overijss. r. en gesch.) S. 72 a. 44. Mein Vollenhove I. 245.

³⁾ Stadr. 16de eeuw III. 44 S. 72.

seinem „hof ende here“ als sein Gegner es ihm mit „conde“ abzugewinnen ¹⁾. Ein Zweites spricht aus, dass der Beklagte, der mit dem Gute Jahr und Tag ohne Widerspruch „to stege ende to strate gaen heeft“ näher ist mit seiner einen Hand sein „edel, eigelyk goed“, dessen er Jahr und Tag „in wer ende in welde geseten“ hat, als sein Gegner ihm dieses „mit der byticht“ abzugewinnen ²⁾.

Für Overissel ist also diese Bedeutung der rechten Gewere deutlich genug bezeugt ³⁾. In jener Landschaft hatte sie aber noch eine zweite wichtige Folge.

Der Landbrief von Joh. v. Vernenborch von 1365 sagt in Art. 31 „we eyns gueds in gheweer zitt jair ende dach ane rechte bisprake, den soele wie ende unse amptlude daer inne hoelden, alzo langhe dat he daer mit rechte utghezat weerde“ ⁴⁾. An sich ist diese Bestimmung nicht ganz klar. Spätere Quellen erläutern aber dieselbe genügend. Nur auf zwei brauche ich hier zu verweisen. Der zweite Landbrief von David von Burgund 1478 sagt in A. 13 ⁵⁾: „die besit heft eens guets, dat hie een jair, ses weken ende drie dage beseten heeft, dair en sal sich een ander nyet in laten leiden, die dair op meende hebben te spreken, dan die amptman ofte richter soll den parthyen dage van rechte leggen“ caet. Und als im 16. Jahrhundert Dr. Herman Croeser das Recht in dieser Materie für Kampen zu formuliren hatte, schrieb er ⁶⁾: „Alle de jaer ende dach in besit ende possessie is ge-

¹⁾ Overijss. Tijdr. reg. VI. S. 81.

²⁾ Ebendas. S. 94.

³⁾ Dieselbe Bedeutung hat wohl Deventer 1450 S. 141, 1486 S. 169. Stärkere Wirkung scheint die rechte Gewere zu haben in Vollenhove, wo die Stadtrechte A 98 und C 169 (meine Ausg. II S. 69 u. 158) sagen „weert „sake dat datselve [vercofte] guet besproken worde, dat sal men binnen „jaers wtsliten, van der tyt dattet hem gevestet is. Ende ist sake, dat „die anspreker sijn recht niet en vordert ende zwyget . . . , soe is de ansprake „doet“.

⁴⁾ Racer, Overijss. Ged. III. 65.

⁵⁾ Ebendas. S. 157. Nur ist, wie schon oben bemerkt, die Frist hier verlängert.

⁶⁾ Ontwerp-Stadrecht van Campen door Dr. Herman Croeser (Ausg.

west van land, thienden, erffguedt, renten, erffgerechtigheiden, dienstbarheyden off dergelycken, sullen *von dat gericht geholden worden in oer besit . . . ende dat gericht niet gestaeden, dat oer pantkieringe off ontsettinge geschie*, wes dat die ander parthye den besitter daer wt mit ordell ende recht gesleten hebbe”.

Die Sache steht nämlich so. In Overissel wird um Liegenschaften procedirt mit „In- ende Uytleiding”. Wer um ein Erbe klagen will, fängt seine Klage in der Weise an, dass er sich vom Richter in den reellen Besitz führen lässt. Widerspricht der Beklagte, so wird auf seinen Antrag der Kläger wieder ausgeleitet und die Sache sequestrirt. Für den Fall, dass der Beklagte schon Jahr und Tag im Besitze war, wird nun aber bestimmt, dass er nicht entwehrt werden darf, bevor die Sache ihm durch endgültiges Urtheil aberkannt ist ¹⁾.

Aus den übrigen niederländischen Landschaften haben wir keine älteren Berichte, welche die Wirkungen der rechten Gewere genügend klarstellen. Dass sie überall von Bedeutung gewesen, ist nicht zweifelhaft. Im Westen Gelderlands z. B. darf nur „Amptmann”, „heemraet”, „pander”, Schöffe, Landzeuge sein, wer Jahr und Tag im Besitze eines gewissen Masses Landes war. Anderswo giebt es wieder andere Andeutungen von zu untergeordneter Bedeutung für die allgemeine Geschichte des Instituts, als dass ich darauf hier näher einzugehen brauche.

Vorstehendes genüge, um einen Blick zu gestatten in die Bedeutung und die Folgen der rechten Gewere in den Gegenden, wo Friesen, Franken und Sachsen zusammenstossen.

J. C. Bijsterbos in den Schriften d. Vereen. t. beoef. v. Overijss. r. en gesch.) S. 281.

¹⁾ Späterhin haben in Overissel, sowie anderswo romanistisch geschulte Praktiker und Theoristen auf der Grundlage des alten Rechts einen possessorischen Schutz für den Besitzer während Jahr und Tag construiert. Vgl. mein Vollenhove I. 246.

Möge diese Erörterung einen Schritt näher führen zur Lösung der schwierigen Probleme, welche uns in der Lehre der rechten Gewere bis jetzt noch vorliegen!

*(Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte,
Germ. Abt., XIV, 1893.)*

FAMILIE-PLICHT EN -RECHT BIJ VERGOEDING VAN DOODSLAG.

(1894)

Er is in de rechtsgeschiedenis, en wij mogen zeggen in de beschavingsgeschiedenis, nauwlijks één groep van verschijnselen van meer gewicht, van meer kenmerkende beteekenis, dan die, welke het bloedverwantenverband raken.

De mensch alleen voelt zich in elken maatschappelijken toestand weerloos en ongenoegzaam. Hij is geneigd banden, betrekkingen te scheppen en te onderhouden, die hem steunen en sterken, en heeft tevens de neiging om voor anderen, zwakkeren te waken en te zorgen. De familie, de kring van moeder — of van ouders —, kinderen en afstammelingen is zeker de meest oorspronkelijke schutshond en heeft nergens ontbroken. Hij kan zoo goed als de eenige zijn, waar de bodem dun bevolkt is en breede zoomen de familiën scheiden. Breidt in dien toestand een verwantenkring zich sterk uit, dan wordt het noodig, dien inwendig te organiseeren, om rechten en plichten af te bakenen, hier macht te verleenen, ginds onderwerping voor te schrijven, naar alle zijden grenzen van bevoegdheid af te teekenen. Hoe breeder de kring wordt, hoe meer het bewustzijn verloren gaat van den band van gemeenschappelijke afstamming, die de genooten verbindt. Dit verdwijnt grootendeels waar de stammen — daarvan mag men dan spreken — vaste woonplaatsen gaan innemen, welker grenzen elkander naderen, waar tusschen de bureu een steeds levendiger

verkeer ontstaat, deze zich vermengen en vestigen binnen elkaars palen.

De organisatie wordt dan meer en meer eene territoriale. Men zoekt voor velerlei bij zijne dorps- of nog later bij zijne landgenooten den steun en de hulp, die men vroeger vond bij zijne verwanten als zoodanig. Ondertusschen de gezinnen blijven en behouden hunne beteekenis, en ook die der kinderen, later der kleinkinderen, welke zich afsplitsen, blijven zich bewust tot elkaar in eene bijzondere betrekking te staan. Zij blijven op elkaar rekenen, met elkaar medeleven. Maar naarmate de nieuwe organisatie van den wijderen kring krachtiger wordt, en in staat den enkelen meer betrouwbaren steun te verleen, hebben zij aan hunne familieleden minder behoefte; de band des bloeds blijft wel is waar, maar de niet minder krachtige, geknoopt door het gevoel van wederzijdsche onmisbaarheid, verslapt.

Vordert naar de opvatting der tijden het algemeen belang, dat familierechten en -plichten blijven gehandhaafd, zoo schrijft de territoriale gemeenschap, de staat dit voor, handhaaft de rechten en dwingt tot vervulling der plichten. Deze worden kleiner en kleiner van omvang, de kring waarbinnen zij werken, wordt steeds enger.

Immers, gemeenschap van belangen, van neigingen vindt men hoe langer hoe minder uitsluitend bij hen, met wie men de afstamming gemeen heeft, men zoekt aansluiting voor deze levensbetrekkingen bij den eenen, voor die bij den anderen kring, en bovendien voor altijd meer bij de steeds in omvang en macht toenemende gemeenschap, wier taak onophoudelijk wordt uitgebreid ¹⁾.

Een der meest kenmerkende voorbeelden aan den eenen kant van de onmisbaarheid en de kracht van het familieverband

¹⁾ Wat er van het gevoel van familie-eenheid buiten den engsten kring is overgebleven, heet bij velen — de taal teekent — een familiezwak; het is klein in de oogen van wie het niet deelen en misschien in hun cosmopolitischen gemeenschapszin geen anderen band kennen, dan dien eenen, waarvan zij droomen, die het geheele menschedom omvat.

in oude tijden, en aan den anderen kant van het overnemen der rol, welke het vroeger vervulde, door den krachtiger geworden staat, levert de geschiedenis van het strafrecht en in het bijzonder die van de straf des doodslagers.

Ik wil trachten deze uit Nederlandsche bronnen in het kort te schetsen, waarbij ik tevens gelegenheid zal hebben er de aandacht op te vestigen, hoe men zich hier te lande de geleding der familie voorstelde.

Was er een doodslag gepleegd, dan waren in den oudsten tijd de bloedverwanten van den verslagene bevoegd, hiervoor recht te zoeken, door den dader te vervolgen en hem te doodden.

Deze trachtte zich met behulp zijner naastbestaanden aan de vervolging te onttrekken of stelde zich met hen te weer. Zoo werd uit den doodslag eene veete tusschen twee familiën geboren, waaraan eerst een einde kwam door vrijwillige verzoening tegen betaling van een bij onderling goedvinden bepaald bedrag.

De volksrechten stelden ieders weergeld vast, maar sloten het veeterecht niet uit. De *Lex Saxonum* 18 zegt ten aanzien van den „litus”, die met medeweten van zijn heer een doodslag heeft gepleegd, „dominus compositionem persolvat vel faidam portet”; heeft daarentegen de litus buiten medeweten van zijn heer gehandeld „vindicetur in illo et aliis septem consanguineis ejus a propinquis occisi”.

Heeft iemand een moord gepleegd, dan voldoen naar dezelfde wet c. 19 zijne magen een derde der boete, hij zelf draagt de overige twee derde „et ille ac filii ejus soli sint faidosi”. De *Lex Frisionum* zegt eveneens in tit. 2 bij herhaling ten aanzien van een doodslager „inimicitias propinquorum occisi hominis patiat”, „faidosus permaneat”.

Koninklijke verordeningen werkten de aanneming van het zoengeld en daarmee de bijlegging van veeten krachtig in de hand. Om er maar enkele te noemen, een Cap. van 779 ¹⁾ c.

¹⁾ *B o r e t.* I. 51.

22 zegt „si quis pro faida precium recipere non vult, tunc ad nos sit transmissus, et nos eum dirigamus ubi damnum minime facere possit, simili modo et qui pro faida pretium solvere noluerit nec justitiam exinde facere, in tali loco eum mittere volumus, ut per eum major damnum non crescat”. Cap. 802 c. 32¹⁾ over doodslag handelende bevat o. a. dit voorschrift „bannimus, ut parentes interfecti nequaquam inimicitia super commissum malum adaugere audeant, neque pacem fieri petenti denegare, sed datam fidem paratam compositionem recipere et pacem perpetuam reddere, reum autem nulla moram compositionis facere”.

En een Capit. missorum van Karel den Grooten²⁾ c. 5 verordent „faidosus sit, discutiatur tunc quis e duobus contrarius sit ut pacati sint, et distringantur ad pacem, etiamsi noluerint”.

Deze en dergelijke voorschriften hadden ongetwijfeld zoo al niet geheele onderdrukking, dan toch belangrijke beperking der veeten ten gevolge.

Zij hieven echter niet op, de verplichting der magen om mede in het zoengeld te dragen, noch ook hun recht om hiervan mede te genieten. Dat zij het niet deden, zou reeds voldoende te verklaren zijn uit de macht der traditie, die zoo dikwijls oude gebruiken laat voortbestaan, nadat zij hun rechtelijken grondslag hebben verloren. Maar er is m. i. nog eene meer afdoende verklaring voor te geven. Het mededragen en genieten van de magen in het zoengeld had toch nog een anderen grond, dan dat de zoen strekte ter beëindiging der veete waarvan zij deel hadden, n.l. deze, dat er eene zekere eenheid van het familievermogen bestond. Het zoengeld moest komen uit en in eene familiekas, welke zich wel is waar bij deelen in handen van de onderscheiden familieleden bevond, maar welker eenheid zich toch nog bij meer dan eene gelegenheid openbaarde.

Aanvankelijk bleven dus — om eerst deze zijde van de

¹⁾ Boret. I. 97.

²⁾ Boret. I. 123.

ontwikkeling te beschouwen — de magen van den doodslager verplicht, om bij te dragen tot het zoengeld. Wel te verstaan, indien niet door eene daarop gerichte handeling de band tusschen den dader en een of meer zijner magen was verbroken. Zulk eene verbreking kende reeds de *lex Salica* c. 60. Zij had onder de werking dezer wet plaats door de plechtige verklaring van hem, die uit het familieverband wilde treden, ter terechtzitting „*quod juramento et de hereditatem et totam rationem illorum se tollat*”. En ik mag er hier melding van maken, omdat zij eeuwen later — al was het met beperkter gevolgen — hier te lande nog voorkwam, o. a. in de Groninger Ommelanden en in Drente.

In de Ordelboeken van den Oosterwarf vinden wij bij herhaling in 1447 en 1448 opgeteekend, dat iemand een ander heeft „overgegeven, in dusdane vorwerde, weert sake dat [hem] jeet inysschede he en wolde daer neet voer vpboren, ende misdede [he] oock jemand jeet, he en wolde dar neet voer beteren”¹⁾. Soortgelijke handelingen vindt men in de jaren 1477, 1478, 1481, 1482 vermeld in de ordelboeken van den Drentschen Etstoel²⁾ in dezen of dergelijken vorm „Heine Alberts vrinden . . . hebben Heine vpgesecht”. De opzegging moest, om van kracht te zijn, driemaal worden herhaald, en was slechts geoorloofd, indien, op het oogenblik dat zij werd gedaan, geene verbintenis wegens misdrijf rustte op den bloedverwant van wien men zich afscheidde. Een ordel van den Etstoel van 1422 beslist toch „want H. de L. niet schadeloos en ys, soe en moeghen zijne maghen hem nyet overgheven”³⁾.

Ook wie op andere wijze uit het familieverband en met name uit het familievermogen getreden was, bleef buiten aansprakelijkheid voor het weergeld. Zoo de uitgeboedelde zuster⁴⁾.

¹⁾ Warfseconst. en Ord. (Pro Exc. VII. 1 bl. 29, 31, 34) tweemaal is het een zoon, die aldus overgegeven wordt, en eens geeft de vader voor zijne handeling dezen grond „want (he) ene warff ende ander warff voer synen soue ghehouden hevet”.

²⁾ Pro Exc. VII. 2 bl. 115, 117, 130, 132. Zie ook K. v. Aardenburg 234.

³⁾ Pro Exc. VII. 2 suppl. bl. 18 n°. 261.

⁴⁾ Ordelb. ald. 1480 bl. 126. Alleen indien zij *uitgeboedeld* is, geldt zij niet

Regel is echter, dat de magen tot het zoengeld moeten bijdragen. Het antwoord op de vraag, hoe groot het aandeel van elk hunner in den familieplicht is, hangt nauw samen met de Germaansche begrippen omtrent familierecht in het algemeen. Wat hieromtrent ook ten aanzien van Nederland reeds is geschreven ¹⁾, maakt dat ik met eene korte uiteenzetting van dit punt kan volstaan.

Weinig ontwikkelden hebben behoefte aan aanschouwelijke voorstellingen. Om zich het verband en de betrekking tussehen de leden der familie duidelijk voor oogen te stellen, vergelijken zij deze met een voorwerp, dat zij elken dag zien. Hier kiezen zij het beeld van een boom, daar dat van het menschelijk lichaam met zijn hoofd en leden. De Germanen deden het laatste, en dit had zijne zeer kenmerkende gevolgen. De menschelijke geledingen zijn eindig. Het beperkte voorstellingsvermogen van hen, die er naar telden, gedoogde niet, de berekening verder uit te strekken, dan het aantal leden reikt, en dit bepaalde dus voor hen de grens der bloedverwantschap, die rechten en plichten medebracht.

Zeer duidelijk komt dit uit in den Saksenspiegel, die de familie schildert: I. 3 § 3 „Nu merke wie ok, war de sibbe beginne unde war se lende. In deme hovede is besciden man unde wif to stande, die elike und echtlike to samen komen sin. In des halses lede die kindere . . . Ungetweider brüder kindere de stat an deme lede, dar schülderen unde arm to samene gat; also dut die süster kindere. Dit is de irste sibbe tale, die man to magen rekenet: bruder kindere unde suster kindere. In dem ellenbogen stat die andere. In dem lede der hant de dridde. In dem irsten lede des middelsten vingeres de vierde.

mede. Wel een bewijs, dat hare vrijstelling niet enkel aan hare sekse is toe te schrijven, maar met hare uittreding uit het familievermogen samenhangt. Eene *erfdochter* geldt dan ook wel degelijk mede. Ordelboek bl. 93, 110, 1^e suppl. bl. 24 n°. 10.

¹⁾ Vooral eene verhandeling van Brunner „Sippe und Wergeld" in Zeitschr. d. Sav. Stift. III. 3 bl. 1 geeft eene duidelijke uiteenzetting. Zie ook de belangrijke inleiding van Mr. S. Gratama voor het 1^e supplement van het Drentsche Ordelboek (Pro Exc. VII. 2).

In dem anderen lede de vefte. In den dridden lede des vingeres de seste. In dem seveden stat ein nagel unde nicht ein let, dar umme lent dar de sibbe, unde hetet nagel mage".

De kinderen staan hier dus in de halsbuiging, de kinds-kinderen in den schouder.

Anders rekent de Schwabenspiegel I. 3 § 3. Ook deze begint met man en vrouw in het hoofd te plaatsen, maar vervolgt dan „swenne si chint gewinnent elichen, div sint och bezeichen an div nehsten gelider bidem hovpte, da ist da die arme an die schulterren stozen", aan den elleboog staan dan broeders- en zusterskinderen enz. zoodat hier op den nagel, waar de maagschap eindigt, komen te staan die van de zesde — niet zooals in den Ssp. die van de zevende — generatie¹⁾.

In Holland telde men blijkbaar als naar den Schwabenspiegel. De vier eerste generatiën heetten er: broer en zuster, broers- en zusterskinderen, achterzusterskinderen, eerste leden²⁾. De laatste ontleenden ongetwijfeld hun naam hieraan, dat zij in het eerste lid van den vinger stonden. De achterzusterskinderen dus in het polsgewricht, broers- en zusterskinderen in den elleboog en broers en zusters in den schouder.

De namen in onze oude rechten aan verschillende bloedverwanten gegeven, zijn niet overal dezelfde. Het lijstje dat hier volgt, geeft er eenige aan:

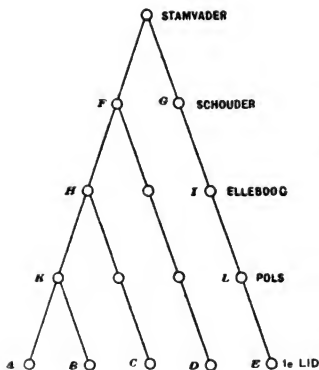
A en B, F en G, broer en zuster of zusterghē (Hofrecht Essen, Grimm Weisth. III. 878).

A en C, H en I, susterkint (Westfr. Stadr. I. 158); susterling (ald. 159); vorenbaren (2e suppl. ordelb. Dr. No. 528); vormeknie

¹⁾ Vermoedelijk bestond reeds bij de Franken hetzelfde verschil van berekening. De lex Salica toch kent den „reipus", bij het huwelijk betaald, aan de bloedverwanten toe „usque ad sextum genuculum", de lex Ribuarie laat hen erven „usque quinto genuculo". Verschil in naam is hier waarschijnlijk dan verschil van recht.

²⁾ In den Latijnschen tekst van de Westfriesche Handvesten van 1289 heet dan ook „quartus gradus" (hier blijkbaar 4de generatie) wat in Hollandse teksten „eerste lid" wordt genaamd. v. d. Bergh, Oorkb. II 288, 297; van Mieris I 478, 497.

(van Mieris II 306); forma bernig (Richthofen Rq. 336 § 40); fedria bern (ald. 410 § 1).

A en D, K en L broers- en zusters-kindskinderen, oudt-susterling (Westfr. Stadr. I. 159), afterskint (Westfr. Stadr. I. 158), agtersusterskint (de Groot Inl. II. 27 § 26); achterbaren (Pro Exc. Vaant. bl. 33); othersusterbern (Richthofen Rq. 336 § 40); aftersusterbern (ald. 401 § 1).

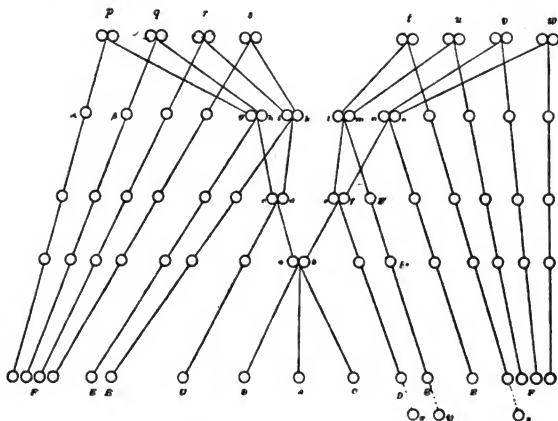
A en E, eerste lid (Westfr. Stadr. I. 159); threda kniling (Richthofen Rq. 336 § 42) magen ten dorden belanc (Versl. Rbr. I. 317¹).

Ieder stamt af van vier overgrootouderen-paren, van acht over-overgrootouderen paren. Degene, die met hem slechts één paar over-overgrootouders gemeen hebben, bestaan hem in één achtendeel. Zij die met hem slechts één paar overgrootouders gemeen hebben, bestaan hem in één vierendeel.²⁾

¹⁾ De meeste dezer namen behoeven nauwlijks verklaring. Het trekt de aandacht, dat verschillende daarvan op verwantschap door zusters, dus door vrouwen wijzen. De Friesche vorm „forma bernig”, waarmee „vorenbaren” en „achterbaren” en ook „vormeknie” in betrekking staan, doet mij vermoeden, dat men in Friesland, evenals in Saksen heeft onderscheiden tusschen den boezem en de maagschap. De broers- en zusterskinderen zijn dan de „eerste geboorte” geweest, die men tot de magen rekende, de eerste leden (threda knilinga) de derde.

²⁾ Soms tijds zijn de rechten en plichten beperkt tot de vier vierendeelen, en genieten of dragen niet mede zij die slechts in één achtendeel staan. B.v. Wapenrocht moeten in den Briel doen IV achtersusterkinder, nut P (des verslagenen) IV vierendeel (Matthijssen 180). Is een doodslager vredeloos verklaard, dan mag hem straffeloos dooden „een recht aftersusterkynt of daarbynnen geboren” (Dingt. Amsterdam bl. 24). Is er een zoen uitgesproken, zoo moeten vier aftersusterkinder dien verborgen (Matthijssen 219). Oorveede

Om zich van de verdeeling vooral der geldelijke rechten en plichten eene duidelijke voorstelling te vormen, dient men de vertakking der familie in achtendeelen voor oogen. te houden; aldus:

Misdoet b. v. A dan moet zijn zoengeld komen uit de familiekas der 8 liniën *p, q, r, s, t, u, v* en *w*. In elk dezer

wordt gezworen door magen uit ieder vierendeel (van Mieris III. 365), cusingeeden zweren, zoengeld geven en nemen in Zeeland slechts magen „ten derden lede”, dat is vermoedelijk: in de derde generatie — tenzij men hier aan de Friesche *thredda knilinga* heeft te denken —, Zeeland 1258 c. 38, 1290 c. 107 (v. d. Bergh II 22, 342).

In andere gevallen echter strekken rechten en plichten zich uit tot allen, die slechts in één achtendeel staan. Ook in Drente draagt elk achtendeel in het zoengeld, zooals blijkt uit een ordel, vermoedelijk uit het begin der 15e eeuw, 1° suppl. Ordelboek bl. 36 n°. 83. Dit verhoogt de waarschijnlijkheid van Mr. Gratama's vermoeden (ald. bl. 16) dat met de „zes naaste handen”, waarvan in Drente zoo dikwijls sprake is, bedoeld zijn de eerste leden, achterbaren en vorenbaren van vaders- en moederszijde. Ook naar eene Ommelander Warfconstitutie van 1445 (Pro Exc. VII. 1 bl. 17) betalen de VI handen het zoengeld. De Langewolder keuren van 1250 § 7 (Richthofen Rq. 366)

wordt het in iedere generatie gedeeld in zooveel deelen als er geboorten zijn. Zoo draagt van het $\frac{1}{2} p : \alpha$ de helft, g de wederhelft, van het $\frac{1}{2} q : \beta$ de helft, h de wederhelft; het echtpaar gh dus weder $\frac{1}{2}$ van het geheele zoengeld. De personen F dragen ieder hun aandeel in één achtste deel, E in twee, D in vier, B en C in acht achtste deelen.

De Westfriesche dingtalen mogen dit aanschouwelijk maken. De IIIe en IVe der door Mr. M. S. Pols uitgegevene ¹⁾ zeggen, dat men den dooden man zal gelden „mit twe ende dertich pond op een afterskint . . . of op twee eerste leden voor een afterskint”. De V^e dingtaal licht dit toe ²⁾. In elk vierendeel zal men leggen $\frac{1}{4}$, dat is dus een „afterskint-geld” of 32 w ³⁾. Deze 32 w worden gedragen door allen, die tot het vierendeel behooren, naarmate van hunne betrekking. Wie in vier vierendeelen staat, b.v. de broeder des daders, draagt ook in vier, wie in twee vierendeelen staat b.v. de volle neef des daders, draagt in twee. Ieder draagt tegelijk met degenen, met wie hij tot één huisgezin behoort, de broeder met den broeder, de vader met den oom.

Stel A is schuldig aan doodslag. „Een overoude vader een eerste-lit ghelt” (dus l betaalt zijn deel in hetgeen is verschuldigd door de leden van het gezin l); „een oude-vader, dat is een vierendeel, een afterkintsgelt” (e betaalt zijn deel in hetgeen is verschuldigd door de afstammelingen van lm); „een vader, dat is een syd, twee vierendeel, dat is twee afterskinder” (a betaalt zijn deel in hetgeen is verschuldigd door de afstammelingen van e, f) en zoo vervolgens. ⁴⁾

Een „zusterling” draagt mee in twee vierendeelen, een

zeggen het zoo duidelijk mogelijk, dat voor den arme gelden „ses de sibste handen”, dat zij het betaalde zooveel mogelijk verhalen op het goed van den dader en het verder „gaderen binnen dat derde knee”.

¹⁾ Westfriesche Stadr. I 158.

²⁾ Ald. bl. 158.

³⁾ Het geheele weergeld bedraagt dus ten hoogste 128 w . Ontbreekt een vierendeel, dan dragen hierom de andere niet meer. In Geervliet draagt in 1381 ieder vierendeel maar XV w (Versl. Rbr. I 192).

⁴⁾ Altijd met dien verstande, dat al wat het hoofd van een gezin draagt, waar gezamenderhandsche gemeenschap bestaat, door de deelhebbers hierin megedragen wordt.

„afterskind” in één vierendeel; een „recht eerste lid die comt „an een achtendeel”.

Iemands kinderen betalen naar denzelfden maatstaf als hij zelf. Dit wordt uitdrukkelijk gezegd ten aanzien van de kinderen van een halfbroeder. Hiermee steimt volkomen overeen, dat een susterlingover (in ons voorbeeld *x*) komt in twee vierendeelen evenals zijn vader. In denzelfden zin wordt beslist in de verklaring van het handvest van Zuid-Holland van 1303 ¹⁾. Een moeienzoon, zoo lezen wij daar, 10 schell. (een susterling geld, zouden wij zeggen), een ondermoeienzoon (naar de Westfriesche terminologie een susterlingover) eveneens 10 schell. En het vervolg der Zuid-Hollandsche plaats ligt in denzelfden gedachtengang. Een „achtersusterkint” 5 schell., een „achtersusterkint in eenen lede” eveneens. M. a. w. staat slechts één der personen, wier betrekking het geldt, in het lid van aftersusterkint (in de 3e generatie), dan is het onverschillig in welke generatie de andere staat, d. i. hoever hij staat van dienzelfden stamvader, wiens derde generatie de een is. En zoo is dan ook te verklaren wat nog verder volgt, „een eerste lidt 2½ schill. ende 't vijfde lit 2½ schill.”. Met dit vijfde lid kan niet worden bedoeld eene generatie verder dan het eerste lid. Dit zou naar het beginsel „het eerste lid geldt den man” niet moeten dragen ²⁾. Ongetwijfeld is hier bedoeld het kind van hem, die in de 4e generatie staat (*z*), het is de *viijfde* afstammeling van den over-overgrootvader, dus in zoover een „vijfde lid”, maar bestaat den dader in een vol achtendeel, en is in dien zin een eerste lid, quartus gradus „een eerste lid in eenen lede”.

Dit draagt c. q. evenveel als een eerste lid, immers nog eens, hoeveel men bijdroeg, of liever in hoeveel achtsten men deelde, hing niet af van de vraag, in welken Romeinschen graad men stond, maar hiervan, of men in één of meer achtendeelen stond ³⁾. De twijfel, die hierover bij Romanisti-

¹⁾ Van der Eijck 117, van de Wall I 119.

²⁾ Of, wilde men verder dan de achtendeelen — dus tot de 16de deelen — gaan, de helft van 2½ schell.

³⁾ In het handvest van Woudrichem van 1476 (Kemp 365) komt in a.

schen gedachtengang kon rijzen, gaf ongetwijfeld den steller der Westfriesche dingtaal aanleiding, om nog eens uitdrukkelijk te verklaren, dat een oudevaar *e* (Rom. 2e graad) een oudoom (E' Rom. 4e graad), een oud-susterling (E. Rom. 6e graad) „al lijke na" zijn, te gelden. Natuurlijk, want zij staan allen in één vierendeel ¹⁾.

Voor het zoengeld door elk vierendeel (of achtendeel) verschuldigd, hebben een of meer personen, daartoe behorende borg te spreken ²⁾.

Geleidelijk is aan den familieplicht, dien ik hier schetste, een einde gemaakt.

Allereerst is opgeheven de verplichting der naasten om borg te zijn. „Niemant in borgtoghten te winnen van doot-slagen of leemten ten si met sinen wille", zoo wordt bij herhaling verordend ³⁾. De magen blijven dan, ieder voor zijn aandeel, rechtstreeks aansprakelijk ⁴⁾.

Deze eerste stap tot verbetering hief echter slechts een zeer

43 de bepaling voor, dat de gegeven of gelegde vrede „sal gaan ten 5den lede". Ook hier kan moeilijk iets anders worden bedoeld, dan dat alle „eerste leden en daarbinnen" bevredigd zijn. Verder strekte in Holland de vrede niet.

¹⁾ Ik erken, is mijne opvatting der beteekenis van het achtervoegsel *orer* in „susterling-over" juist, dan zijn met de welgestaafde beginselen in strijd, twee andere zinsneden der Westfriesche dingtaal, dat een afterskint-over (*y*) komt aan „een achtendeel" (dit moest zijn „een vierendeel"), terwijl een „eerste lidt-over" (*z*) „die rechte rekenschap" niet moest „uuten", maar evenals een eerste lid aan een achtendeel moest komen. Het achtervoegsel „over" moet ondertussehen wel in deze drie zinsneden dezelfde beteekenis hebben, en welke men er ook aan geeft, de zinsneden zijn nooit met elkaar te rijmen.

²⁾ Onder talloze bewijspplaatsen noem ik Matthijssen 219, Rbr. v. Dordrecht II. 42 (1423), Ordelboek van den Etstoel 83, 86 (1468), 88 (1469), 99 (1473), 1e Suppl. 51 (pl. m. 1400).

³⁾ Leiden 1312 (Handv. v. L. 287), Keurboek Leiden 1406. II. 31, Keurboek n°. 3 a. 79, Zwijndrecht 1337 (v. d. Eyck 272), 's-Gravenhage 1370 (de Riemer III 295), Rotterdam, O. K. 34, Dordrecht O. K. 1401 a. 61, Markerhoofd 1404 (Versl Rbr. I. 256).

⁴⁾ Voorbeelden van rechtstreeksch verhaal te Leiden geven Leidsche Rbr. bl. 41 en 157.

klein deel op van de bezwaren tegen het stelsel, die meer en meer werden gevoeld.

Vooreerst nam zij de mogelijkheid niet weg, dat een onschuldige maag, van wiens vierendeel weinigen over waren, zeer zwaar kon worden getroffen, en in de tweede plaats liet zij de kans bestaan, dat de dader zelf buiten schade bleef, of zelfs voordeel behaalde. Nog in 1557/58 klaagde Gerard van Oostendorp dat menige boosdoener in Drente door de gebruikelijke familiebijdragen genoopt werd tot doodslagen, „want sy daerdurch eine maniere vinden omme geld te krigen” ¹⁾; en in 1462 zegt Philips van Bourgondië, dat de doodslagers dikwijls „ter cause van den maechgelde” veel meer penningen verkrijgen, dan zij behoeven om den doodslag te zoenen, welke penningen zij dan te hunnen eigen bate kunnen aanwenden ²⁾.

Om hiertegen te waken, werden verschillende voorschriften gegeven. Vooreerst ter bepaling van het hoogste bedrag, dat aan elken bloedverwant zou mogen worden gevraagd. In het Utrechtsche Liber Hirs. Min. ³⁾ komt eene verordening voor van 1366 van dezen inhoud „waer enich onser borgher, diemen aenspraeke om maechgelt van doden, die en zel niet meer gheven dan elc afterzusterkint vijf scillinghe; daer na voert alse hi gheboren is, naerre of veeerre, meer of min”. Naar het Utrechtsche Landrecht van 1400 ⁴⁾ mocht een aftersusterkint op niet meer dan drie Vlaamsche placken worden gezet. Hollandsche bepalingen komen met het Utr. Stadrecht overeen. De hoogste bijdrage van den susterling is 10 sch., van het afterskint 5 sch., van het eerste lid 2½ sch. ⁵⁾. In Drente

¹⁾ Magnin, Best. Dr. III a. bl. 199.

²⁾ Handvest 18 Nov. 1462 o. a. Handv. en Priv. Oudewater B. 3.

³⁾ art. 13 § 1 (Rbr. Utr. I 78).

⁴⁾ van Mieris IV 37.

⁵⁾ Verkl. Handv. Zuid-Holland 1303 (v. d. Wall I. 119), Zwijndrecht 1337 (v. d. Eyck 272), Markerhoofd 1404 (Versl. Rbr. I. 256). Naar het Leidsche Keurb. van 1406 II. 29, Kb. no. 3 a. 79, mag van het eerste lid niet meer worden gevorderd dan 10 sch. Dit was altijd het maximum; waren er veel magen in een vierendeel, dan kon het aandeel minder worden. Kennemerland 1404 a. 8 (Lams 38): een eerste lid 5 schell.

droeg in het begin der 15de eeuw een vorenbaren 3, een achterbaren $1\frac{1}{2}$ Groninger schild bij. In 1445 werd dit in nieuw payment aldus uitgedrukt, voor een vorenbaren 1 Rijsche gulden 2 butkens, voor een achterbaren $\frac{1}{2}$ Rijsche gulden 1 butken ¹⁾).

Maar hiermede was nog niet genoeg gedaan. De mogelijkheid was toch ook nu niet weggenomen, dat de dader schade-loos bleef. Van hier weder andere bepalingen. In de eerste plaats die, welke wij aantreffen in het handvest van Urk van 1415 a. 14 ²⁾. Hier dragen n.l. de magen niet meer dan $\frac{6}{7}$ van het weergeld „ende dat soevende deell daer sullen die handadige ballinck mede blijven” ³⁾).

Meer afdoend nog is een tweede middel, de magen slechts aansprakelijk te stellen bij onvermogen van den dader. Dit schijnt Oud-Friesch recht te zijn. Reeds het 15e Landrecht zegt van eenen misdadiger, die de doodstraf moet afkopen: „Cognati ejus tenentur eum juvare si ipse solvere non habet”. Telkens wordt de verplichting, om mee te dragen in het weergeld, slechts opgelegd aan de magen van „thi blata”, „een bloet man”, „inops”, of lezen wij „moeghe de mysdader ghelden, hie ghelde; moeghe [hie] nyet ghelden, et ghelde zyne vrenden” ⁴⁾. Nog in eene Warfconstitutie van 1445

¹⁾ 1e Suppl. Ordelb. no. 159 bl. 49, 2e Suppl. no. 528 bl. 80.

²⁾ Versl. Overijss. Vereen. II. bl. 93.

³⁾ Ditzelfde gold ongetwijfeld naar de aangehaalde bepaling van Markerhoofd, volgens welke men „genen *zerendeel* van genen dootslage” gelden zal „dan *mitten* rechten hantdadigen syn recht maechgelt”, en in Kennemerland (naar de dingtaal bij van Santen bl. 341—342) waar ook zes magen met den dader ieder voor een zevende deel aansprakelijk zijn. In denzelfden trant, maar met andere verhoudingen in Hunsingo, Fivelgo en Groningen 1448 II § 19 (Richtthofen Rq. 322). De magen zijn daar tot niet meer dan $\frac{1}{2}$ van het weergeld gehouden „ende dat derdendeel ende de broke sal staen op des doetslagers hals”. En deze aansprakelijkheid der magen is nog slechts subsidiair, § 6 aldaar. Gelijke verdeling treffen wij verder aan in de Keuren van Hunsingo 1252 § 9 (ald. 324).

⁴⁾ Tal van bewijspplaatsen bij Mr. I. Telt ing, Schets van het O. Fr. Privaatrecht IV bl. 33 vlg. (Themis 1869).

wordt gewaagd van de aansprakelijkheid der bloedverwanten voor een „bloet” (d. i. arm) man ¹⁾.

In de heerlijkheid Ruinen moeten naar het Landrecht van 1428 a. 21 de zes magen voor de beteringe aan den heer en den klager eerst dan „staen ende vuldoen” als deze niet op den doodslager is te verhalen ²⁾. In Drente gold vermoedelijk hetzelfde beginsel. Ten aanzien van 's heeren broke zien wij het subsidiaire karakter van der magen verplichting uitgesproken in Landr. 1442 a. 40 ³⁾ en in ordels ⁴⁾. Voor het zoengeld schijnt in verschillende ordels ⁵⁾ hetzelfde te worden beslist. Volgens andere echter moet de dader „met sijnen vrienden” betalen ⁶⁾, en in de meeste, die van het maaggeld gewagen, blijkt niet het minste van de noodzakelijkheid, om den dader uit te winnen alvorens de magen aan te spreken. Waarschijnlijk is de verplichting der bloedverwanten in de praktijk strenger opgevat, dan zij rechtens was ⁷⁾.

Ook in Holland schijnt het beginsel ingang te hebben gevonden, dat het zoengeld op de magen eerst verhaalbaar was, als de dader niet betaalde op den verschijndag. In 1446 zien wij dit toch voor Rijnlandsch recht verklaard ⁸⁾.

De publieke straffen, welke alleen den dader onmiddellijk

¹⁾ Pro Exc. VII. 1 bl. 17. Hebben de „zes sybben” eens voor hem betaald, zoo behoeven zij het bij een tweede misdrijf niet meer te doen. Vgl. Landr. 1448 II § 22 (Richthofen Rq. 323) en Stad. Groningen (Pro Exc.) IV. 5.

²⁾ Magnin, Best. II 2 bl. 289.

³⁾ Magnin, Best. II 2 bl. 245.

⁴⁾ 1e Suppl. Odelb. no. 129 bl. 43, Odelb. bl. 108 (1475).

⁵⁾ Odelb. bl. 39 (1451), 1e suppl. no. 133 bl. 44.

⁶⁾ Odelb. bl. 86 (1468), bl. 88 (1469).

⁷⁾ Wij weten, dat men zich in Drente in deze materie niet gewillig bij verandering in het recht neerlegde. Rud. van Diepholt verordende in 1447 (a. 5; Magnin, Best. II 2 bl. 256), dat de doodslager den vrienden den dootslach beteren [zoude] mit sijns selues guede, ende de maghen sullen hem van rechtswegen geen hulpe doen. Toch zien wij nog jaren later de magen hiertoe veroordeelen, en had van Oostendorp aanleiding tot de klacht, die ik medeelde. Vgl. Odelb. bl. 53 (1454), 93 (1472), 110 (1476).

⁸⁾ Leidsche Rbr. 165.

troffen, traden steeds meer op den voorgrond. Is die straf voltrokken, zoo lezen wij meermalen, dan zijn daarmede tevens de magen des beleedigden voldaan, en die des daders dus bevrijd ¹⁾. En ook langs dezen weg kwamen dus de magen des daders meer en meer te staan buiten de vervolging wegens het misdrijf. Dat de verwanten van dengeen tegen wien het was gericht geweest, onder den verschen indruk van het gebeurde op hen hunne wraaklust koelden, kon steeds minder worden geduld.

Men greep, om het te verhoeden, naar een echt Germaansch middel, men gaf hun een bijzonderen vrede, welks schending als vredebraak streng werd gestraft ²⁾.

Wij treffen hiervan voorbeelden in verschillenden vorm aan.

In Utrecht werd wraak, binnen 24 uren genomen op des doodslagers magen, als vredebreuk gestraft ³⁾.

Werd er in Enschede (1325) vrede gemaakt wegens eene verwonding en stierf de gewonde, dan bleef de vrede nog drie dagen staan ten behoeve der onschuldige magen, niet van den handdadige ⁴⁾. In 1383 werd na een doodslag op 't Veen een vrede voor alle onschuldige magen in de stad (Kampen?) en hare vrijheid gevestigd voor 3 weken ⁵⁾. In Drente hadden sinds 1447 des doodslagers magen rechteus een voortdurenden vrede ⁶⁾. Maar het krachtigst werkten naar

¹⁾ Utrecht L. Alb. § 17 (Rbr. Utr. 8), Zeeland 1496 IV 14, Oordelb. v. d. Etstoel bl. 49 (1453).

²⁾ De heerschende rechtsorde vestigt een algemeenen vrede. Ieder, die niet vredeloos verklaard is, wordt beschermd door de geldende rechtsregelen; maar ten behoeve van bijzondere personen of kringen van personen kan een verhoogde vrede worden gevestigd door wetsbepaling, bevel der overheid (vredegebod), of overeenkomst (zoen).

³⁾ L. Hirs. Min. 106 § 2 (Rbr. Utr. I 144). Dat men die strenge straf slechts voor de eerste 24 uur op de wraakneming stelde, zal wel alleen hieraan toe te schrijven zijn, dat deze alleen onder den verschen indruk van den doodslag te vreezen stond.

⁴⁾ Racer, O. G. I. 115.

⁵⁾ Chalmot op Winhoff bl. 263.

⁶⁾ Magnin, Best. II 2. bl. 256.

allen schijn wel de maatregelen van Philips van Bourgondië voor Holland. In 1445 nam deze bij zijnen „gemeynen Raide, Ridderschap ende goede Steden van Holland eendrachtelic” een zeer gewichtig besluit, dat echter eenigen tijd onuitgevoerd schijnt te zijn gebleven, en eerst onder dagteekening van 9 Augustus 1446 is afgekondigd.¹⁾

Daarbij werd aan alle onschuldige magen 6 weken vrede verzekerd „opdat binnen dier tydt een yegelyck aen beyden

¹⁾ Noordkerk, Handv. van Amsterdam I. 136. Dat het reeds vroeger was genomen, blijkt uit een hs. in het Rijksarchief, mij door den Rijksarchivaris Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk welwillend medegedeeld en eenigermate onjuist vermeld Boerg. Ch. 17. In Memoriaal T. (1445—1453) komt n.l. op fol. 40 v° een brief voor van 13 Dec. 1445, waarin naar aanleiding van zekeren doodslag aan Schout en Schepenen van Nijedorper Cogge het nog niet afgekondigde besluit wordt medegedeeld en hun gelast, zich hiernaar te gedragen. De brief luidt aldus:

„Philips caet. onsen scout ende seepenen van Nyedorper Cogge, saluyt. Wij laten v weten, hoe dat by onsen gemeynen Raide, Ridderschap ende goede Steden van Holland ende van Vriesland eendrachtelic [es overdragen] om alle ongeval ende bloetstortinghe over all in onsen voers. landen te scuwen ende te besendden, dat soe van wat dootslagen die geschiet syn, off voirtaen geschien sullen, in die selve onse landen, wair of in wat steden off dorpen het zij, die onschuldige magen van den handdadigen eenen goeden, vryen ende vasten vrede ende sekerheyt hebben, genyeten ende gebruiken sullen VI weken lang, nadat die dootslach off doodslagen ergens geschiet sullen wesen. Ende wair yemand, die ter contrarie hier aff dede, die soude gehouden ende verwonnen werden van vredebrake ende dat dair an cleeft. Ende hoe wael dat dit noch ten tijde overall in onse voirn. landen niet gecondicht noch uitgeroepen en is geweest, soe ontbieden wy v ende bevelen mit eernste, dat gij terstont, dese selve brieven gesien, dit te kennen geeft den vrunden ende magen van Jan Wybrandsz., opdat sy hun hier voiren hoeden ende van schaden wachten moegen. Ende voirt, dat gij dit doet kondigen ende vuttroepen ter steden ende plaetsen dair ende alsoet behoirt ende gewoenlic is tot Nyedorper Cogge, vp dattet een yegelic weten ende hem dair voiren wachten ende hoeden moge. Ende dit en laet in geenre wys, want ons dat alsoe gelieft gedaen te wesen. In oirkonde etc. Datum vpten XIIIen dach in Decembri.” (De plaats, waar de brief staat, stelt boven twijfel, dat hij van 1445 is.)

In het besluit, zooals het is afgekondigd, wordt den steden, die gewend zijn keuren te maken, voorgeschreven, het te doen over dit onderwerp. Vgl. Leiden Keurb. 1450 IV. 31, Putten 1457 a. 8 (Versl. Rbr. I. 130), Priv. Geervliet 1456 (Versl. Rbr. I. 199), Handv. Woudrichem 1476 a. 44 (Kemp 365).

zyden, die vrede begheert, enen vrede moghe doen soecken ende maecken, als hem noot duncken sal".

Ook deze stap was echter weer onvoldoende. De gevolgen van het misdrijf mochten — hiervan was men meer en meer doordrongen — niet onmiddellijk personen treffen, die er geen deel aan hadden gehad. Deze mochten niet worden gedwongen, zich opofferingen te getroosten, om te geraken tot een verzoening voor daden die hen niet aangingen. Het oude begrip van een familievermogen was reeds te zeer verslapt, om nog tot steun te kunnen strekken aan eene regeling, die tegen de opkomende strafrechtelijke begrippen indruischte.

Van daar eene tweede en nu afdoende regeling door Philips van Bourgondië in 1462 ¹⁾. Van de onschuldige magen mag nu geene bijdrage in het zoengeld meer worden gevorderd, zij zullen „enen vrede [d. i. eenen verhoogden vrede] hebben ses weecken langh duerende ende teynden de voorz. ses weecken so en sullen die onschuldige maghen van geenre zyden niet langhe[r] in vrede staen". Deze laatste zinsnede beteekent natuurlijk niet, dat na zes weken de veete geopend is, tenzij partijen vrijwillig door een zoenverdrag een nieuwen vrede vestigen. Zoo toch zou langs een omweg de verplichting der magen, tot het geven van zoengeld, zijn hersteld. De zin is ongetwijfeld, zoo als Gravin Maria dien in haar Groot Privilege art. 43 weergeeft „ende teinden die voorz. sesse weecken, zoo zullen die onschuldige magen eeuwelik gezoend ende bevreed blijven naa alle manieren, gelijk het privilege, dat onze landen van Holland ende Vriesland van hertoghe Philips daar op verkregen hebben, inhoud ende begrijpt" ²⁾.

Zooals ik reeds zeide, in andere provinciën volgde men in hoofdzaak denzelfden weg. In Drente schreef Rud. van Diepholt in 1447 voor „so en sollen die vrenden des doden des doedtslaeghers maeghen nyet wonden, veeden, noch be-

¹⁾ Noordkerk, Handv. v. Amsterdam I. 136, reeds aangehaald hierboven bl. 253.

²⁾ C. H. Trotz, Comment. leg. fundam. Foeder. Belg. 220 vlg. Zie ook de aanteekeningen aldaar.

lasten laeten, omme des doedtslaeghers willen" en verbood hij tegelijk, bijdragen in het maaggeld van hen te vorderen ¹⁾. Geleidelijk ging de praktijk aan de wet beantwoorden. In de Landrechten van 1608 en 1614 is van een maaggeld, door het bloed des daders te betalen, geen sprake meer.

In Overijssel verboden reeds de oudste Landrechten alle bemoeilijking van personen, die niet rades, dades, weges of veldes schuldig waren ²⁾.

Dat echter ook hier de aansprakelijkheid der magen voor het zoengeld niet viel bij den eersten stoot, mogen wij wel uit de stedelijke rechten opmaken. Om een paar voorbeelden te noemen, het Kamper Gulden boeck bevat nog bepalingen omtrent „moetsoenen, die gededinget worden van vrienden van beiden syden" en omtrent het aanspreken voor „machsoen" ³⁾. Wordt in Deventer omstreeks de helft der 15e eeuw een doodslag gepleegd „dat sullen die scepenen setten in der stat vrede van magen an beiden ziden"; wie den gezetten vrede breekt, verbeurt zijn lijf; deze duurt totdat er een „stadzoen, een maechzoen of een vrentlike zoen" is aangegaan en hiermee de voorloopige vrede door een definitieven is vervangen ⁴⁾.

In de gereformeerde Overijsselsche en Geldersche land- en stadrechten komt de maagzoen in dezen zin niet meer voor.

In het Utrechtsche privilege van 1305 verklaarde reeds bisschop Guy, dat dader, uitlokker en medeplichtige aan doodslag strafbaar zouden zijn, maar dan ook hiermee de magen des daders vrij ⁵⁾.

De Friesche Saksische Ord. van 1504 bepaalt in art. 63 uitdrukkelijk, dat de magen des daders niet verplicht zijn zoengeld te geven ⁶⁾.

¹⁾ a. 5 Magnin, Best. II. 2 bl. 256.

²⁾ J. v. Vernenborg 1365 a. 14, David v. Bourgondië 1478 a. 32 en 33.

³⁾ bl. 151, 160, vgl. Digestum Vetus bl. 18.

⁴⁾ Van Vloten, Vijftal lezingen bl. 132.

⁵⁾ v. d. Water III. 68.

⁶⁾ Charterb. v. Friesland II. 45. Hier en daar was men reeds vroeg zoover gekomen. Het Emsinger Penningschuldboek zeide in § 27, dat een doodslager, indien hij *zelf* niet kon betalen, zou gelden met zijn eigen hals (Richth. Rq. 208).

In Brabant lezen wij in de opvolgende Charters ¹⁾, dat na een gevecht „alle d'onschuldige van den . . . gevechte een sekeren vrede hebben sullen van dijer uren [dat het gevecht had plaats gehad] totten naesten noenen”; later 24 uren. Van zoengeld, door onschuldige magen te betalen, vinden wij noch in deze Charters, noch in de latere costumen melding gemaakt ²⁾.

Zooals aanvankelijk de magen des doodslagers verplicht waren in het zoengeld te dragen, zoo waren die des verslagenen gerechtigd dit te ontvangen ³⁾. Ook dit weder volkomen in overeenstemming met de opvattingen van den tijd. Zij waren de wrekers van het leed, het onrecht der familie aangedaan, *zij* voerden de veete, *zij* klaagden, *zij* mochten e. q. den vredelooze dooden, *zij* moesten worden verzoend.

De groote beteekenis van het geven van zoengeld lag vroeger en later niet enkel in de vermogenswaarde, die het vertegenwoordigde, maar tevens in de vormen bij aanbieding, of bij het sluiten van het zoenverdrag in acht te nemen, het vragen van vergiffenis. De verdeemoediging van den doodslager en de zijnen, was het vooral, die de magen ontwapende.

Zeer duidelijk wordt ons deze voor oogen gesteld — een voorbeeld uit vele — in de costumen van Deurne a. 567 en

¹⁾ Ch. 1355 a. 16, 1406 a. 11, 1427 a. 17, 1430 a. 28, 1467 a. 16, 1494 a. 17 (Plac. v. Brab. I. bl. 131, 142, 147, 157, 172, 183), Ch. 1599 a. 20 (Anselmus, Cod. Belg. 64).

²⁾ Dat niet overal, waar de familie des doodslagers rechtens buiten de vervolging was gesteld ook feitelijk haar vrede werd geëerbiedigd, kan niet verwonderen. Nog in het Veluwsche Landrecht van 1604 III 11 wordt door eene strafbepaling het misbruik tegengegaan, „dat des dooden mans vrienden, met groete onstuymigheyt in de huysen vallen van die daders und hare vrinden, und . . . allerhande moetwil und overlast aenrichten”.

³⁾ Een nauw verband tusschen recht en plicht in deze blijkt o. a. duidelijk uit Ems. Doemen VII (1312), Richthofen Rq. 187. Voor doodslag van een vredelooze „inna en strid” is weergeld verschuldigd. Maar zijne erfenamen konden dit niet ontvangen „ther omme thet hia for him nen iald welden wt reke”.

vlg. ¹⁾ Zoodra men het onderling eens geworden is over den zoen en den voetval, bepalen de bloedverwanten van den verslagene wanneer de plechtigheid zal plaats hebben. Op den vastgestelden tijd vergadert het gerecht in de rechtzaal. De doodslager komt daar binnen in linnen gewaad, barrevoets en blootshoofds, met een strootje in zijne gevouwen handen. Hij is vergezeld van een der officiers, die de roede van justitie draagt, en van twee goede mannen, die het zoenverdrag mede hebben gesloten. Hij blijft staan tegenover de bloedverwanten van den verslagene, die in rouwgewaad zijn gekleed, en aan wier hoofd zich de mondzoner, een der naasten, bevindt. Tusschen partijen staat de griffier. De doodslager knielt en de griffier begint met allen aandrang de familie van den overledene om vergiffenis te smeeken, hen biddende om een teeken van barmhartigheid. Zoodra dit teeken is gegeven, komt de officier met den delinquent naderbij. De griffier herhaalt — weder namens dezen — zijne smeekingen. Op een nieuw teeken van barmhartigheid treedt de dader op den aangewezen mondzoner toe en kust hem op den mond. De griffier leest hierop het zoenverdrag voor en de drossaert bant den vrede in de voorgeschreven vormen.

Het is duidelijk, voor een deel in dat vormlijke erkennen van schuld en vragen om vergeving door den dader, moet de beleedigde familie voldoening vinden. Voor een ander deel in de betaling van het bepaalde bedrag. Dit kwam, ik zeide het reeds, aan de geheele familie van den verslagene ten goede en werd onder haar verdeeld. Ondertusschen bij de verdeeling van het ontvangen zoengeld kwamen nog andere overwegingen in aanmerking, dan die welke de regeling der betaling beheerschten. De naaste erfgenen moesten worden schadeloos gesteld, zij die bij de vervolging op den voorgrond hadden gestaan, hadden op eenige vergoeding aanspraak; eerst wat overbleef, nadat deze uitkeeringen hadden plaats gehad, werd

¹⁾ Christijn Cost, v. Brab. II, 1312. Zij komen op dit punt overeen met de Antwerpsche.

naar de hierboven uiteengezette regelen onder de magen verdeeld ¹⁾).

De magen konden — dit spreekt van zelf — ten behoeve van enkele hunner van zoengeld afstand doen ²⁾.

Dat echter een genoegzaam zoengeld werd betaald, eischte de eer der familie ³⁾.

En aan het recht was niet voldaan, zoolang niet en de heer en de verwanten van den verslagene waren bevredigd. Opdat beider voldoening zooveel mogelijk verzekerd zou zijn en de dader van den een geen vrede zou erlangen zoolang hij met den ander nog in onvrede stond, werd bij herhaling in allerhande vormen verordend, dat de heer niet zou zoenen buiten de magen en deze het niet zouden buiten den heer ⁴⁾.

Toen meer en meer publieke straffen — levens- en lijfstraffen — zich baan braken, duurde het zeer lang, voordat men tot het inzicht kwam, dat de rechten van den heer van geheel anderen aard waren, dan die der beleedigde familie, dat de handhaving van de eene geheel onafhankelijk behoorde te zijn van die der andere, dat de eerste opkwam voor de staatsgemeenschap en de laatste voor hare eigene belangen.

Vooral in drieërlei vorm openbaarde het zich, dat in dit opzicht verwarring van begrippen heerschte.

Vooreerst ontmoeten wij meermalen bepalingen, als die waarop ik hierboven reeds wees ⁵⁾, dat met de toepassing eener lijfstraf ook het bloed (de familie) van den beleedigde verzoend is ⁶⁾.

¹⁾ Ook hier mag ik naar Brunner's opstel verwijzen. Enige voorbeelden van verdeeling geven Zeeland 1258 a. 44, 1290 a. 43, Rbr. Dordrecht II. 20, 48, Leidsche Rbr. 27, vgl. Boerg. Ch. 6.

²⁾ Een voorbeeld hiervan Dordrecht 1420 Rbr. v. D. II. 33.

³⁾ Vandaar vermoedelijk eene bepaling als Zeeland 1496 V. 1.

⁴⁾ Landr. Rud. v. Diepholt voor Drente 1447 a. 7, Landbrief J. v. Vernenborg voor Twenthe 1365 a. 15 (Racer O. G. III. 27), Chalmot op Winhoff 262, 258, Overijss. Tijdr. Reg. op 1384 VI. 113, Geld. Dingtaal (Versl. Rbr. III. 27 enz., Nijhoff, Ged. IV. 218), e. e.

⁵⁾ Bl. 252.

⁶⁾ Zie ook Saks. Ord. van 1504 voor Friesland (Ch. v. Friesl. II. 44).

Deze zijn alleen in zoover juist, dat de publieke straf, het „malum passionis propter malum actionis” ook der beleedigde familie de moreele bevrediging schenkt, dat het onrecht is vergolden, niet inzoover zij de vermogensbelangen der familie buiten rekening laten.

In de tweede plaats treffen wij den regel aan, dat door klager en rechter (officier) *te zamen* moet worden beslist of men al dan niet de zaak „pijnlijk” zal laten, en klagen „op den hals”; dat de een niet zonder den ander de zaak „burgerlijk” mag maken, m. a. w. afkoop van de publieke straf toelaten.

Door dit te verordenen zondigde de wetgever in omgekeerde richting, als door de zooeven genoemde bepalingen. De toepassing der publieke straf is — het ligt in haar geheele karakter — eene vergelding wegens het onrecht der gemeenschap, niet voor het onrecht den enkele aangedaan. Dit heeft men reeds in de middeleeuwen zeer duidelijk gevoeld, waar men de breuke aan den landsheer stelde naast de betering aan de partij. Maar men gaf blijk er slechts ten halve van doordrongen te zijn, waar het de doodstraf gold, door in de bepalingen als de aangehaalde den beleedigde mede te laten beslissen over hare toepassing.

En eindelijk een derde blijk van verwarring ongeveer op gelijke lijn staande met het vorige. In later tijd geldt het beginsel, dat geen „interinement” (bekrachtiging) van brieven van remissie (vergiffenis) van doodslag mag worden verleend zonder verhoor der geïnteresseerde partij. Deze mag zich tegen het interinement verzetten „niet alleen om te hebben zijn interest, maar ook ten einde van rejectie van het verzoek om interinement en crimineele straffe” ¹⁾.

¹⁾ Ord. van 19 Mei 1544 a. 1—27 (Gr. Pl. I. 322), Stat. v. Friesland 1723 II. 14 a. 7, Instr. Hof van Holland 1531 a. 222—224, Ord. op de Crim. Just. 1570 a. 22.

Wij mogen wel van gelijke verwarring van begrippen spreken, waar wij als in Kuilenburg 1436 a. 16 (Voet v. Oudheusden II. 626) bij wanbetaling zoowel van den zoen als van de boete (voor vechterij) den dader te water en brood zien leggen op de poort, en voor iederen dag, dien hij hier doorbrengt, twee schellingen van de boete of den zoen zien aftrekken.

Zoo blijven de verwanten van een verslagene een deel van hun ouden invloed op den loop van de strafvervolgving behouden.

Ondertusschen, deze regelen mogen ons niet tot de dwaling leiden, dat het, nog in den tijd waarin zij golden, aan den breeden bloedverwantenkring des beleedigden zou hebben gestaan, willekeurige voorwaarden voor den zoen te stellen, en dezen tegen te houden, zoolang die voorwaarden niet waren ingewilligd.

Wel ging dit uitgebreide recht niet overal reeds in de middeleeuwen geheel voor hen verloren. Ik behoef slechts te wijzen op eene bepaling (art. 200) uit het Westerwolder Landrecht van 1566, volgens welke „die hoenen vrenden” den doodslager, die zonder verzoening gevlucht is, mogen „vervolgen waer sie hem bekomen kunnen, und darven hem oick geen soene doen”. Hij moet dus levenslang uit het land blijven, tenzij „die gehoneden vrenden” hem genade geven, „dat staet in horen willen”.

Maar regel is die vrijheid der bloedverwanten in later tijd niet.

Naar den Landbrief van David van Bourgondië voor Overijssel 1478 a. 36 ¹⁾ mag de heer den vredeloze het land weder gunnen, niet slechts als hij met de partij verzoend is, maar ook wanneer hij deze vruchteloos een *redelijken* zoen heeft aangeboden en hiervoor borg heeft gesteld. Ongeveer dezelfde bepaling treffen wij aan in het Overijsselsche Landrecht van 1630 ²⁾, in het stadrecht van Hasselt uit de 15e eeuw ³⁾, op de Veluwe sinds de 16e eeuw ⁴⁾.

Elders is de bepaling van het bedrag van het zoengeld veelal overgelaten aan den rechter (het Hof) ⁵⁾, of is daarvoor bij de wet een bedrag vastgesteld ⁶⁾.

¹⁾ Racer, O. G. III. 193.

²⁾ II. 22 a. 6.

³⁾ Bl. 21.

⁴⁾ Landr. 1532 (Gr. Pl. 1e app. 148—149), 1593 a. 36—39, 1604 III. a. 6—8.

⁵⁾ Papegaay I. 538, Geld. Plac. III. 189, v. d. Meulen Ord. v. d. Hove v. Utrecht bl. 363.

⁶⁾ Stat. v. Friesland 1723 II 13. a. 1.

Ook wordt — en zie hier eene hoogst gewichtige verandering van beginsel — het recht op zoengeld nog slechts aan de naaste betrekkingen toegekend. Bort geeft de geldende praktijk aldus weer ¹⁾: „potior est causa liberorum; deinde uxoris, quae in concursu parentum praefertur; post uxorem sequuntur parentes et postremo agnati et cognati juxta ordinem succedendi. Habita concordia ab eo, qui primas et potiores partes ea in re obtinet, caeteris nullum jus manet”. In Overijssel komt naar het Landrecht van 1630 II. 22 a. 6 het zoengeld voor de helft aan de langstlevende echtgenoot, voor de wederhelft aan des verslagenen erfgenaam. De Friesche Statuten van 1723 II. 13 a. 1 bedoelen vermoedelijk in beginsel hetzelfde als Bort leert, waar zij van de naaste bloedverwanten gewagen. Naar deze is de civiele boete aan de erfgenamen zelfs verschuldigd, al wordt de doodstraf toegepast ²⁾. Zij is dus eene vergoeding geworden, van de publiekrechtelijke straf onafhankelijk.

Zoo heeft men zich ook in dit opzicht ontworsteld aan de overlevering, die op verouderde rechtstoestanden en het daarin passende familierecht was gegrond, en heeft men in haar geheel de gevolgtrekkingen aanvaard, waartoe het nieuwe karakter van het strafrecht in deze materie voerde.

¹⁾ Tract. Crim. XII. 2 (Oper. omn. I. 611) vgl. v. d. Meulen 360. Zie ook Cost. d. dorpe en hooftbancke v. Deurne a. 567 vlg. (Christijn Cost. v. Br. II. 1312), Landr. Roerm.-quart. VI. T. 9, Nijhoff Ged. IV. 314.

²⁾ Ald. II. 13 a. II vgl. Binckes Verkl. t. d. pl.

(*Geschiedkundige opstellen, aangeboden aan R. FRUIN, 1894.*)

OPMERKINGEN OVER DE MINISTERIALITEIT
IN NEDERLAND.
(1896)

Wie aan de ontwikkeling der standen, aan de geschiedenis van den adel vooral zijne aandacht schenkt, wordt getroffen door het feit, dat telkens weer, nu in dezen, dan in genen vorm, rijkdom en weerkracht tot aanzien voeren.

Of de oudste Germaansche adeldom in groot landbezit zijn grond vond, is betwist, dat hij met zekeren rijkdom samenging en moest samengaan, schijnt nauwelijks te betwijfelen.

Waar volgens Tacitus¹⁾ in bezit genomen grond wordt verdeeld „secundum dignationem”, daar moet dit wel op een voorrecht der edelen slaan.

Als aan de edelen een hooger weergeld wordt toegekend, zal dit wel hiermede samenhangen, dat oorspronkelijk het weergeld met de waarde van het aandeel in den grond verband hield²⁾.

Bij de Saliërs wordt het hoogere weergeld, het gewone voorrecht van den adel, toegekend aan de *meliores*, die daar

¹⁾ Germ. 26.

²⁾ Brunner Rechtsgesch. I. 198 n°. 21, Waitz I. 127 IIa 278. Hiervoor pleit ook L. Sax. 14 waarop Heck opmerkzaam maakte en eene Longob. formule (Padellietti 387) waar de bevoegdheid van zekere getuigen wordt bevestigd in dezen vorm: quod.... *liberi homines sunt, et suum iudicium habent, vel in puro alodio, vel alodio et aliis rebus.*

staan tegenover de *minofledi* ¹⁾. Dezelfde onderscheiding tusschen *primi* of *meliorissimi*, *mediani* en *minofledi* ontmoeten wij bij de Alamannen ²⁾. *Minofledi* zijn ongetwijfeld de lieden met eene kleine bezitting en het treft ons, dat zij in de jongere lex Alamannorum Hlotarii ³⁾ *liberi* worden genoemd. De grootere grondbezitters — deze gevolgtrekking ligt voor de hand — zijn dus iets meer dan vrijen.

In het feudale tijdperk hetzelfde verschijnsel. De rijke leenmannen behooren onder hen die rechtens bovenaan staan op de maatschappelijke ladder.

En de weerkracht. In den Germaanschen tijd — wij weten het niet, maar kunnen het gissen — zal wel de rijke edelman het beste wapentuig en het deugdelijkste strijdros hebben gehad, en vond hij het lichtst eene plaats in het krijgsgeslacht van een vorst.

In de Frankische periode waren het de edelen van den tijd, de koningsdienaren, de koninklijke vasallen, de grootere grondbezitters, die tot persoonlijken krijgsdienst — met name tot ruitersdienst — werden opgeroepen.

In den feudalen tijd waren het de ridders, die de kracht in den oorlog vormden.

Nauwelijks in één opzicht komt de kracht der factoren, die ik noemde, sterker uit, dan bij de ontwikkeling van den stand der *Ministerialen*, die aanvankelijk onvrij, toen zij als ridders tot het weerkrachtigste en als leenmannen tot het rijkste deel der bevolking gingen behooren, in aanzien boven de gemeene vrijen stegen.

In hoofdzaak is die ontwikkeling overal gelijk geweest en z66 als von Fürth die reeds in 1836 heeft geschetst ⁴⁾. In Frankischen tijd werden onder den naam van ministeriales aanvankelijk de onvrijen samengevat, die niet voor den land-

¹⁾ Cap. Sal. I c. 9.

²⁾ Pactus Alam. II. 37 vlg.

³⁾ L. Alam. Hlotar. 69.

⁴⁾ In zijne bekende monographie „Die Ministerialen“. Vgl. verder o.a. O. von Zallinger, Ministeriales u. Milites (1878), O. v. Zallinger, Die

bouw werden gebruikt, maar verschillende huisdiensten verrichtten. Zij vormden de hoogste klasse der onvrijen. Geen wonder; alleen koning en grooten hadden huisdienaren noodig, en tot hunne onmiddellijke omgeving te behooren, verhief in de oogen van het algemeen. Met hen werden weldra gelijkgesteld andere dienaren voor verschillende takken van beheer, meiers, vorsters, opzichters van stoeterijen en voorraadschuren, tolmeesters, en met name zij „qui equitando serviunt”, die ruiterdiensten verrichtten. Was eerst de toestand van die allen verschillend, of slechts toevallig gelijk, en bestond er alleen een feitelijk onderscheid tusschen hen en de overige onvrijen, geleidelijk wisten de ministerialen van denzelfden heer onderling een genootschappelijken band te knooien en hunnen feitelijken toestand tot een rechtstoestand te verheffen. Reeds in de elfde en het begin der twaalfde eeuw vinden wij bij herhaling van „ordo ministerialium” en „jus ministeriale” gesproken. De dienstlieden ontvingen veelal „beneficia” tot loon voor hunne diensten, zij werden een betrekkelijk rijke stand. Hun ruiterdienst bracht hen uiterlijk op dezelfde lijn als de edele ridders. De voorrechten en voordeelen der ministerialiteit overtroffen meer en meer de nadeelen. Menige vrije achtte het in zijn belang dienstman te worden. En dit strekte weder tot verdere verheffing van den dienstmansstand. Men vergat allengs dat de ministerialen van oorsprong onvrijen waren, vestigde vóór alles het oog op den glans hunner ridderboortigheid, en telde weldra de welgeboren, schildboortige dienstlieden onder den adel. En of in theorie de regel al bleef bestaan, dat men als iemands ministeriaal werd geboren en deze betrekking niet kon verbreken, in de praktijk werd hij niet gevoeld, en knelde hij allerminst. Want geen ministeriaal zuchtte in een band, die hem slechts eer en voordeel bracht.

Schöffenbarfreien des Sachsenspiegels (1887), Waitz, Deutsche Verfassungsgesch. V. 322 vlg. (2e uitg. bewerkt door K. Zeumer, 1893), R. Schröder, Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte, 5e uitg. 1907, bl. 447 en de litteratuur ald. 444.

Dit alles is overbekend en omtrent de hoofdzaken in dezen grooten ontwikkelingsgang bestaat geen ingrijpend verschil van gevoelen. Ook in Nederland voerde hij tot hetzelfde resultaat, en niemand zal wel in 1746 Schomaker hebben tegengesproken, toen hij schreef¹⁾, dat — in de graafschap Zutphen — de dienstman „geheel en al een vrij persoon is, niet subject eenige horigheid of servituit, maar alleen staande tot gemeine observantie van den vorst”.

Het is echter niet zonder belang te onderzoeken, wanneer ongeveer de ontwikkeling in verschillende streken is voltooid. Fürth stelt die²⁾ in het algemeen in de tweede helft der 13de en het begin der 14de eeuw. Thudichum meent, dat sinds het einde der 12de eeuw vrije en onvrije dienstmannen tot één stand samensmolten³⁾. R. Schröder⁴⁾ zegt, de dienstmannen werden sinds de 12de eeuw meer en meer tot den adel gerekend. Aanvankelijk was die klassificatie alleen uit een sociaal, niet uit een rechtsoogpunt gerechtvaardigd. In den loop der 14de eeuw is echter overal de laatste herinnering aan de oorspronkelijke onvrijheid van den ministerialenstand verdwenen. Volgens Pouillet had in de Nederlanden de samensmelting plaats in de eerste helft der 13de eeuw⁵⁾. Pestel⁶⁾ voert eenige plaatsen aan ten bewijze, dat reeds in de 12de eeuw te onzent het verschil tusschen nobiles, ministeriales en vasallen niet groot was, en merkt op, dat dit in de 15de eeuw geheel was verdwenen.

Naar het mij voorkomt mag men aannemen, dat in die deelen van Nederland, waar de ontwikkeling het best is te volgen, reeds in de 13de eeuw de ministerialen boven de

¹⁾ Consilia IV. 76 no. 10. Vgl. Racer, Ov. Ged. I 52 n. 1.

²⁾ T. a. p. bl. 487.

³⁾ Gesch. d. Deutschen Priv. r. (1894) bl. 167. De oorspronkelijk onvrijen werden als gelijken in stand met de vrijen erkend en verdere opneming van onvrijen werd uitgesloten.

⁴⁾ T. a. p. bl. 455.

⁵⁾ Origines, développemens et transformations des institutions dans les anciens Pays-Bas. 2e uitg. I. 195.

⁶⁾ Commentarii de Republ. Bat. II. 251 z.

gemeene vrijen stegen. Om dit aan te toonen, dien ik achtereenvolgens op de ministerialen van verschillende heeren de aandacht te vestigen; immers, zooals reeds in het M. Ned. Wb. ¹⁾ werd opgemerkt, de rang van den heer was van invloed op den stand van zijn dienstman.

Ik begin dan met de dienstlieden van den bisschop van Utrecht:

Reeds in de eerste helft der 12de eeuw treden deze bij herhaling als getuigen op in akten, die van den bisschop uitgaan. Het treft ons, dat reeds vele hunner een plaatsnaam aan den hunnen toevoegen, een aanwijzing, dat zij in het dorp, waarnaar zij zich noemen, belangrijke bezittingen hebben. Zoo in eene akte van 1139 ²⁾, waarbij bisschop Andreas aan de kerk te Oldenzaal eenige opbrengsten uit kerken in Drenthe overdraagt. Getuigen zijn naast proosten, dekanen en kanunniken: *liberi*, comes Godefridus et frater suus Harnannus, Franco de Deepnaham, Wernerus frater suus; *ministeriales*: Hugo de *Honnorst*, Fredericus Scultetus, Otto de *Runa*, Bartoldus et Goswinus filius suus, Lidulphus de *Oldenzeel* et alii multi ³⁾.

Men hechte niet te veel gewicht aan de tegenstelling tusschen *liberi* en *ministeriales* (die dus oogenschijnlijk in dien gedachtengang geene *liberi* zouden zijn). Het geldt de opsomming van „homines” van den bisschop. Deze staan deels vrijwillig, deels krachtens hunne geboorte tot hem in eene betrekking, die voor de laatste onverbreekbaar is. De tegenstelling wordt verduidelijkt door tal van plaatsen, waar bij dat „*liberi*” en „*ministeriales*” een genitivus of een bezittelijk voornaamwoord

¹⁾ D. II. k. 167.

²⁾ Oorkb. van Gron. en Drenthe I. bl. 21.

³⁾ Volgens de interpunctie in den druk zouden Comes Godefridus, Frank van Diepenheim en hunne broeders ministerialen zijn. Dit is blijkbaar onjuist, evenals de interpunctie in enkele andere dergelijke akten, b.v. die van 1200 bl. 29, waar stellig moet worden gelezen „Bruno; *ministeriales*: Ghiselbertus de Hamestele”. Wij weten toch, dat de laatste ministeriaal was.

staat, b.v. in de oorkonde van 1165 ¹⁾ die aan bisschop Godfried toestaat, op het slot Bentheim te plaatsen „unum liberum hominem suum et duos ministeriales suos”. Zij mag ons op zichzelf niet tot bewijs strekken, dat bij de maatschappelijke waardeering van de ministerialen op hunne onvrijheid eenige nadruk viel. En bij het gissen naar de plaats, die zij in de algemeene schatting innamen, mogen wij niet vergeten, dat zij omstreeks de helft der 12de eeuw zeker vrij eigen mochten bezitten, zooals o. a. blijkt uit eene akte van 1141 ²⁾, die spreekt van eene „terra . . . propria” van Otto, een bisschoppelijk ministeriaal en zijne bureu.

In soortgelijken vorm als in de akte van 1139 worden getuigen onderscheiden, b.v. in stukken van 1152/53 ³⁾, 1180 ⁴⁾.

Iets later worden eveneens rijen ministerialen onder de getuigen genoemd en de akten ⁵⁾, waarin dit geschiedt geven ons den indruk, dat zij mannen van beteekenis zijn. Wij vinden toch onder hen namen als: Ghiselbertus de Hamestele, Volker de Covorde, Walter Radinc, Arnoldus de Rune, Henricus de Kunre, Egbertus de Gruninge, Rodolfo de Pedeze.

Weinig later, en hierop vestig ik bijzonder de aandacht, verdwijnt de titel van ministerialis bijna geheel uit de bisschoppelijke akten en treedt daarvoor die van „miles” in de plaats; wij mogen wel zeggen, er werd steeds meer nadruk op gelegd, dat de ridderlijke dienstmannen *ridders*, niet hierop, dat zij *ministeriales* waren.

Zoo in akten van 1230 ⁶⁾, 1241 ⁷⁾, 1247 ⁸⁾, 1247 ⁹⁾, 1248 ¹⁰⁾,

¹⁾ Zie meer voorbeelden, Matthaeus de Nobil. 944, Sloet, Oorkb. 346, O. Cartul. Utr. 152.

²⁾ Oorkb. v. Gron. en Dr. I. 22.

³⁾ Ald. 23.

⁴⁾ Ald. 28.

⁵⁾ O. a. van 1200, 1209, 1211/12, 1217 ald. 29, 34, 37, 42.

⁶⁾ Oorkb. v. Gron. en Dr. I. 59.

⁷⁾ Ald. 64.

⁸⁾ Ald. 69.

⁹⁾ Ald. 69 vlg.

¹⁰⁾ Ald. 70.

1251 ¹⁾, die o. a. Johannes de Rune en Hugo de Lare, B. de Ese, Giselbertus de Buchorst, Adolfus et Rudolfus fratres de Pedze, Walterus Radincg, Giselbertus de Sulen, Bertoldus Radinc „militēs” als getuigen noemen. Dat wij hier met mannen uit ministerialen-familiën te doen hebben, leeren verschillende namen.

Omstreeks denzelfden tijd vinden wij voor een aantal andere personen nog eens den titel van ministeriales terug, afwisselende met dien van milites en heeten de dragers somtijds „domini” ²⁾, een ceretitel, waarvan de groote beteekenis bekend is. Zeer leerzaam is te dezen aanzien eene akte van 1228 van bisschop Otto, waarin een aantal ook van elders bekende ministerialen genoemd worden. O. a. Ghiselbertus de Amstele, die in hetzelfde jaar „nobilis vir” en in 1235 „dominus” en „miles” heet; Albertus de Wulven, die in 1228 ³⁾ „nobilis vir” en in 1244 ⁵⁾ „miles” wordt genoemd; Ernestus de Wulven, die in 1235 ⁴⁾ en in 1244 ⁵⁾ „miles” heet en in het eerste jaar tevens als „dominus” wordt betiteld; Amulius de Werde, die in 1247 ⁶⁾ den dubbelen titel van miles en ministerialis draagt; Henricus de Amersfoort, die in 1224 ⁷⁾ miles heet en van wien wel zullen afstammen de mannen in 1285 ⁸⁾ genoemd als *har* Wouter van Amersvorde, *har* Henric syn sone ridders.

In 1260 bevestigt bisschop Guy rechten van Camperveen ⁹⁾, zooals hij zegt „prehabito consilio et consensu nostrorum dilectorum ministerialium videlicet *domini* Hermanni de Voerste, *domini* Henrici de Essende, *domini* Johannis de Daventria et *domini* Henrici Ultra Montem”. En 19 Juli

¹⁾ Ald. 74. Zie nog akten van 1253, 1254, 1258, 1262, 1274, ald. 77, 78, 83, 84 en Sloet Oorkb. 681.

²⁾ Buchel-Heda, Hist. Episc. 202.

³⁾ v. d. Bergh Oorkb. II, 513.

⁴⁾ Ald. I, 195.

⁵⁾ Tijdr. Overijss. reg. I, 11.

⁶⁾ Sloet Oorkb. 681.

⁷⁾ Ald. 481.

⁸⁾ v. d. Bergh Oorkb. II, 250.

⁹⁾ Racer. Overijss. Ged. II, 190.

1263 worden als „fidejussores” voor eene verbintenis genoemd ¹⁾ o. a. *dominus* Hermannus de Vorst, *dominus* Egbertus de Groninge ²⁾, *dominus* Mewikinus de Runen e. a. milites. De verbintenis waarvoor deze heeren zich borg stellen, is er eene aan den bisschop zelven, wiens ministerialen zij zijn; ook dit teekent de verhouding.

Sinds dien tijd komen dezelfde personen en hunne gelijken nu eens *met*, dan weer *zonder* den titel van *dominus* voor. In eene akte van 11 September 1263 ³⁾ b.v. dragen dien titel *niet*: Hermannus de Voorst, Henricus de Overberch (Ultra Montem), Henricus de Essende, Egbertus de Gruninge, Mewikinus de Rune. Zooals wij zagen, kwam hij hun niettemin toe. Engelbert van Peyze droeg den titel van *dominus*, blijkens akten van zijn zoon Rudolf van 1303 en 1334 ⁴⁾. In 1325 noemt Stephanus, zoon van den overleden Johannes van Runen, zich *domicellus* ⁵⁾, in eene akte van 1330 heet Arnoldus de Ruinen miles, *dominus*; Rudolphus Runen famulus draagt dien titel niet ⁶⁾.

Eindelijk vestig ik de aandacht op een feit, dat, waar het voorkomt, algemeen als een bewijs van de verheffing van den ministerialen-stand pleegt te worden aangemerkt. Reeds omstreeks de helft der 13de eeuw mogen de bisschoppelijke ministerialen leenen hebben, ook van anderen dan den bisschop. Dit blijkt o. a. uit de vergelijking der namen van bisschoppelijke ministerialen voorkomende in akten van 1252 ⁷⁾ en 1266 ⁸⁾, met eene lijst der fideles van den graaf van Gelder uit het

¹⁾ Oorkb. v. Gron. en Dr. I, 87. In diezelfde akte voeren echter Gisbertus de Buchorst miles, Fridericus Radine famulus, Rodolfus de Ese den titel van „dominus” niet.

²⁾ Deze Egbertus wordt — zij het dan als prefect — in eene akte van 1268 genoemd vóór een aantal Groninger burgers (Oorkb. Gron. en Dr. I, 92).

³⁾ Ald. I, 88.

⁴⁾ Ald. 174, 240.

⁵⁾ Ald. 212.

⁶⁾ Ald. 240.

⁷⁾ Sloet, Oorkb. 733.

⁸⁾ „ „ 866.

midden der 13de eeuw ¹⁾). Hierop vinden wij o. a. de bisschoppelijke dienstmannen Waltherus de Amersfoort, Giselbertus de Schalwije, Giselbertus de Goye. Een andere ministeriaal van den bisschop, Wilhelmus de Vurdene is eveneens blijkens akten van 1258 ²⁾ en 1265 ³⁾ fidelis van den graaf van Gelre. Henricus de Essende heeft van een anderen „miles” in 1239 ⁴⁾ een tiend in leen ⁵⁾.

Uit het vorenstaande durf ik wel zonder vrees voor tegenpraak het besluit trekken, dat reeds in de 13de eeuw de ministerialen van den bisschop van Utrecht tot een aanzien geklommen waren, dat hunne oorspronkelijke onvrijheid deed vergeten.

Eene aardige bijdrage tot het bewijs dezer stelling levert ook een proces, dat ik reeds hier mag vermelden. In 1282 werd n. l. een geschil beslecht ⁶⁾ tusschen den Elect van Utrecht en zekeren ministeriaal Henricus de Rovere over den aard van eenige leenen, die volgens den eersten „bona homagia”, volgens den tweeden „bona ministerialia” waren. Dat geschil kon moeielijk rijzen, indien er tusschen den rechtstoestand der bezitters van „bona homagia” en die van „bona ministerialia” (m. a. w. tusschen edele ridders en ministerialen) een in het oog vallend onderscheid bestond.

En het kan ons niet verwonderen, dat in het Liber Camerae van den Dom in de eerste helft der 13de eeuw ⁷⁾ de tegenstelling wordt gemaakt tusschen „ministeriales” en „humiles qui dicuntur husluden”.

¹⁾ Sloet, Oorkb. 719.

²⁾ „ „ 789.

³⁾ „ „ 859.

⁴⁾ „ „ 628.

⁵⁾ Ten aanzien van verschillende personen, in de akten van 1252 en 1266 genoemd, blijken nog andere punten, voor ons onderzoek van gewicht. Giselbertus de Buchorst heet in 1261 (Sloet 828) dominus. Een aantal anderen noemt de bisschop elders zijne „fideles”.

⁶⁾ Matthaeus De nobilitate 1065.

⁷⁾ Rbr. v. Utrecht II, 409, noot; Het Rechtsboek v. d. Dom, door Mr. H. Wsting, bl. 59.

Ik kom tot de ministerialen van den graaf van Gelre en Zutphen.

Ook in Geldersche akten uit de 12de en de eerste jaren der 13de eeuw wordt — evenals naar wij zagen in die van den bisschop van Utrecht — onderscheiden tusschen ingenui, nobiles of liberi aan den eenen, en ministeriales aan den anderen kant ¹⁾. Ook in Gelderland hebben wij ons echter op grond dezer onderscheiding niet voor te stellen, dat de ministerialen toen nog personen van lagen rang waren. Het teekent, dat in 1190 ²⁾ en in 1203 ³⁾ de graaf van Gelre met zijne ministerialen eene verbintenis bezweert. En het is niet zonder gewicht, dat iemand, aangeduid als „miles quidam Milo de Strale” in 1204 gehuwd is met 's graven ministeriale Lutmode ⁴⁾.

De duidelijkste blijken van het aanzien der ministerialen beginnen hier voor zoover mij bekend in 1231 ⁵⁾. In dat jaar geeft Otto van Gelre een privilege aan Harderwijk met rade van een aantal zijner ministerialen — reeds dit is op zichzelf van beteekenis — en deze dragen den titel van *dominus*; genoemd worden *dominus Christianus de Arnhem*, *dominus Elbertus de Dolren*, *dominus Theodorus de Damme*, *dominus Johannes de Marsche*, *dominus Wilhelmus de Graflo*, *dominus Johannes de Sallandia*, *dominus Wilhelmus de Wisepe*, *dominus Nicolaus de Oihusen*.

Nog in hetzelfde jaar komt in eene Zutphensche akte ⁶⁾ de hier genoemde Wilhelmus de Graflo voor onder eene reeks van getuigen, die slechts met den titel „*milites*” worden aangeduid, en twee jaar later ⁷⁾ bezweren met graaf Otto eene

¹⁾ Voorbeelden geven oorkonden van 1127/1131 en 1203. Sloet Oorkb. I, 240, 410.

²⁾ Sloet 875.

³⁾ Ald. 411.

⁴⁾ Ald. 417.

⁵⁾ Ald. 549.

⁶⁾ Ald. 554. In dezen afdruk moet blijkbaar de ; tusschen *milites* en *ministeriales* vervallen.

⁷⁾ Ald. 567.

verbintenis sui homines et ministeriales . . . o. a. Stephanus de Landorpe, Gozwinus de Stralen, Wilhelmus de Wezepe . . . milites.

Eveneens in 1233 zijn getuigen in eene grafelijke akte o. a. „Stephanus de Lantorp . . . Gozwinus de Stralen milites et ministeriales mei” ¹⁾.

Deze oorkonden zeggen het ons duidelijk genoeg, waardoor de ministeriales gestegen waren op de maatschappelijke ladder. Hun rang als „milites” had hen tot „domini” gemaakt. En of zij in aanzien waren, behoeven wij niet meer te vragen, als wij in 1233 graaf Otto hooren verklaren ²⁾, dat hij aan Arnhem stadrecht verleent „ex prehabito consilio amicorum meorum nobilium et ministerialium meorum”.

In iets latere akten uit de 13de eeuw vinden wij dezelfde en andere namen terug, terwijl de dragers nu eens *milites* ³⁾, dan weer als *ministeriales* ⁴⁾ worden aangeduid.

In Holland komen omstreeks de helft der 13de eeuw nog onvrije ministeriales voor, maar — en dit verdient de aandacht — vooral in akten, die hunne vrijlating vermelden, of strekken tot wegneming van een nog bestaand bezwaar hunner onvrijheid.

In 1231 scheldt Arnoldus, abt van Egmond, zekere ministerialen en hunne kinderen vrij van keurmede ⁵⁾.

In 1244 zegt Lubbert, abt van Egmond: „Gerardum ministerialem ecclesiae nostrae ut decet manumisi et perpetue libertati donavi” ⁶⁾.

In 1254 ruilen graaf Willem II en de abt van Egmond ministeriales onder elkander ⁷⁾ en in hetzelfde jaar laat de

¹⁾ Sloet 571.

²⁾ „ 826.

³⁾ „ 591 (1235), 597 (1236).

⁴⁾ „ 598 (1236), 709 (1250).

⁵⁾ v. d. Bergh Oorkb. I, 184.

⁶⁾ Ald. I, 217.

⁷⁾ Ald. I, 314

graaf die, welke hij heeft verkregen, vrij: „manumittimus cum omni posteritate et damus perpetue libertati” ¹⁾).

In 1257 laat weder Lubbert, abt van Egmond, eenige ministerialen vrij ²⁾ en in 1264 ontslaat abt Arnold een aantal van keurmede — zich andere diensten voorbehoudende ³⁾.

Er waren dus destijds nog onvrije ministerialen, maar — dit voeg ik er terstond bij — er waren ook andere, met name van den graaf. Dit blijkt wel het allerscherpst uit eene akte van 1284 ⁴⁾, die onderscheidt tusschen ministeriales nobiles en ignobiles of scoto adstricti, ongetwijfeld in denzelfden zin waarin graaf Lodewijk van Loon en bisschop Dirk van Utrecht de tegenstelling maken ⁵⁾ als zij in 1204 met elkaar ruilen „omnes ministeriales vel servos . . . in terra comitis Hollandiae . . . exceptis militibus et eorum liberis”. Het is duidelijk, de ridderlijke dienstmannen waren edelen. En wij mogen wel zeggen, al komt in de eerste helft der 13de eeuw de naam ministeriales nog een enkele maal voor ter aanduiding van landelijke onvrijen, die tevens „mancipia” of „servi” heeten, dit is reeds dan uitzondering en weldra wordt die naam een eertitel, die alleen aan de ridderlijke dienstlieden toekomt.

En of deze — ik mag wel zeggen de ministeriales in specie — in aanzien waren, behoeven wij nauwelijks meer te vragen, als wij reeds in 1207 gravin Aleida hooren verklaren ⁶⁾ dat hare dochter Ada aan den graaf van Loon ten huwelijk gegeven is „in praesentia multorum hominum, ministerialium de terra Holland, quorum consilio et assensu res facta est”,

¹⁾ Ald. I, 321.

²⁾ Ald. II, 11.

³⁾ Ald. II, 55. Ik kan moeilijk nalaten, hier te wijzen op eene akte van 1212 (Miraeus Dipl. Belg. I, 297), waarbij de markgraaf van Namen ministerialen — want die geldt het zeker — van keurmede vrij stelt. „Consuetudines quasdam indecentes, quas contra honorem militare injuste usurpaveram, iniquas esse discernens” — zoo zegt hij — „decrevi et statui ut a nullo milite, qui sit de familia vel advocacione mea, melius mobile . . . accipiat post ejus discessum, nec id ab ejus herede pro illo mortuo exigatur”.

⁴⁾ v. d. Bergh Oorkb. II, 223.

⁵⁾ Ald. I, 121.

⁶⁾ Ald. I, 129.

en als in 1220 de verleening der huwelijksgiften door graaf Willem aan zijne gemalin Maria mede wordt bezworen door tal van des graven „homines, tam liberi quam ministeriales” ¹⁾.

Reeds in de 13de eeuw, mogen wij zeggen, verdwijnt de titel ministeriales zoo goed als geheel uit de Hollandsche akten. De mannen, die wij dan allen aangeduid vinden als „milites” en somtijds als „domini”, zijn ongetwijfeld voor een deel uit ministerialen-familiën.

In de volgende eeuw ontmoeten wij hen weder onder den titel van welgeborenen, schildboortigen, ridderboortigen, en behooren zij onbetwistbaar tot den adel, die boven de „ghe-meynt”, de vrije huisluiden staat ²⁾.

In Brabant eindelijk dezelfde geschiedenis: andere uitdrukkingen, maar die dezelfde toestanden teekenen.

De mannen, die hier als getuigen staan over akten, verbintenissen mede bezweren, zich borgstellen, worden somtijds van elkaar onderscheiden. Dan staan des hertogs „liberi” of „nobiles” tegenover zijne „ministeriales” of die „de familia” ³⁾. Maar een ander maal heeten weer allen „milites” of „vasalli et fideles” ⁴⁾. Gerardus de Huldeberghe komt in 1160 en 1191 ⁵⁾ voor onder de „familia” en in 1190 onder de „vasalli et fideles”. En 1211 vermeldt de hertog een aantal mannen „de familia nostra viri nobiles”. In dezen tijd bestond er dus stellig geen groote kloof meer tusschen de „nobiles” en de lieden „de familia”. Wij hebben trouwens daarvoor een afdoend bewijs. Toen in Mei 1222 Koning Hendrik den hertog van Brabant opnieuw had beleend met de goederen, die hij en zijne voorzaten van des konings voorgangers hadden gehouden, en hem in zijn hofgerecht te Aken plechtig aan

¹⁾ v. d. Bergh I, 157. Ook in deze akte komen onder de voorwerpen der morgengave nog eens voor ministerialen in anderen zin „extra comitatum Hollandiae manentes, qui petitionem vel talgiam comiti recte exsolvere tenentur”.

²⁾ Vgl. mijne Aant. op de Groot, bl. 56 vlg.

³⁾ 1160, 1173, 1184, 1203 (Miraeus Dipl. Belg. I, 185, 189, 287, 401).

⁴⁾ 1174, 1190 (Ald. II, 710, 835).

⁵⁾ Ald. I, 555.

zijn leenplicht had herinnerd, deed hij bij vonnis eenige beginselen van leenrecht uitmaken, die de hertog in zijne landen zou hebben te handhaven. Daaronder behoorde o. a. dit zeer gewichtige „quod in jure feudali, omnis ministerialis feodatarius eque judicare possit super feodis nobilium et ministerialium, exceptis tamen feodis principum” ¹⁾. De ministeriaal rechter in zaken van adellijke leenen; dit toont duidelijker dan lange betoogen, hoe hoog hij reeds gestegen was.

Overzien wij dus den toestand in Nederland, zoover die uit de aangehaalde bronnen te kennen is, dan mogen wij zeggen, dat de onvrijheid der ministerialen er tegen het einde der 13de eeuw zoo goed als opgeheven was.

Om ons een juist denkbeeld te maken van hunne verhouding tot hun heer, en van de plaats, die zij in de maatschappij innamen, dienen wij ook jongere akten en wetten ter hand te nemen. Deze geven ons een beeld, dat, zij het ook hier en daar wat flauw, toch de omtrekken duidelijk te zien geeft. Zij leeren ons in hoofdzaak het volgende:

Behalve door geboorte wordt men dienstman door *aanname* als zoodanig — niet, en dit trekt de aandacht, zooals men hoorig wordt, door *onderwerping* —. Het is een recht dat men erlangt, niet een plicht, dien men op zich neemt. Een aantal bewijzen liggen voor de hand.

In 1346 wordt door bisschop Jan van Arkel aan twee vrouwen „dystenlude recht” verleend ²⁾.

In 1401 scheldt de hertog van Gelre zekeren Arend van der Voirde, die syn vrij man placht te wezen, daarvan kwijt en ontvangt hem als een dienstman tot zulken recht „als anders onse welgeboren dienstluyden hebben” ³⁾.

¹⁾ Pertz Leg. II, 249, Senckenberg Corpus Jur. Feud. Germ. uitg. Eisenhart 1772, bl. 763. Reeds Pouillet maakte t. a. p. op het gewicht dezer uitspraak opmerkzaam.

²⁾ Racer III, 319.

³⁾ v. Spaan Cod. Dipl. 75.

In 1428 wordt een burger van Zwolle als dienstman aangenomen ¹⁾).

In 1474 worden personen uit de hoorigheid ontslagen en als dienstlieden aangenomen ²⁾).

In hetzelfde jaar worden een man en vrouw met hunne kinderen in tegenwoordigheid van stichtsmannen en dienstmannen tot stichtslieden ontvangen „alsoe verre als sy vrij syn ³⁾).

In gelijken geest spreken o. a. akten van 1484 ⁴⁾), 1494 ⁵⁾), 1520 ⁶⁾), 1523 ⁷⁾).

Omgekeerd wordt ook iemands ministerialiteit opgeheven, niet doordat hij wordt vrijgelaten, maar doordat hij van zijn dienstrecht *afstand* doet ⁸⁾).

Uit de 13de en het begin der 14de eeuw zijn er — dit mag hier niet onvermeld blijven — een aantal voorbeelden van vestiging en verbreking van den band van ministerialiteit op andere wijze, n.l. door ruiling tusschen twee heeren. Wij kunnen het tot op zekere hoogte von Zallinger ⁹⁾ toegeven, dat hierdoor de ministerialiteitsbetrekking „begrifflich” tot een „Unfreiheitsverhältniss” gestempeld wordt. Maar dan leggen wij toch sterken nadruk op dat „begrifflich”. En wij houden het volgende in het oog. In grooten getale komen die ruilingen slechts voor bij dienstlieden van kleinere heeren ¹⁰⁾. De heer handelt daarbij *zeker* niet altijd — *vermoedelijk* nooit — volkomen willekeurig. Een enkele maal wordt zelfs uitdrukkelijk de „consensus ministerialium” vermeld ¹¹⁾. De

¹⁾ Overijss. Tijdr. reg. VI, 254.

²⁾ Ald. IV, 265.

³⁾ Ald. VI, 386. Racer III. 42.

⁴⁾ Ald. VI, 425.

⁵⁾ Ald. VI, 470.

⁶⁾ Ald. V, 463.

⁷⁾ Ald. V, 502.

⁸⁾ Archief Burger-Weeshuis Zwolle n°. 13 en 14, bl. 7 en 8 (1468 en 1475).

⁹⁾ Schöffenbarfreien 269.

¹⁰⁾ Vele voorbeelden, Racer O. G. 75—98.

¹¹⁾ Ald. 75.

geruilden kunnen goeden grond hebben, de ruiling te wenschen: een begeerd huwelijk, een door erfrecht hun toegevalen dienstleen, eene voorgenomen verhuizing. En zoo zij maar geen dienstheer van minder aanzien krijgen, kunnen zij in geen geval tegen de verwisseling groot bezwaar hebben. De personen, die wij zien ruilen, waren zeker geene geringe lieden, ten deele ridders-dochters en -vrouwen ¹⁾.

De ministerialiteit is 'begeerlijk. Hij, wien zij wordt betwist, beijvert zich, ze te bewijzen. Zoo in 1384, 1408 en 1445 ²⁾. En geen wonder; aan het dienstmanschap zijn zeer aanzienlijke voordeelen verbonden, die — ten deele althans, uit den oorsprong der ministerialiteit te verklaren en aanvankelijk niet alle als voorrechten bedoeld — ten slotte de oorzaak zijn geworden van den overgang der ministerialen tot den adelstand ³⁾.

In de eerste plaats, zoo goed als er adellijke leenen bestaan, zijn er ook dienstleenen, in economische waarde niet altijd van de eerste verschillend, tot geen anderen dienst dan wapendienst — of althans slechts tot diensten van hooger orde — verplichtend, en die alleen door dienstlieden kunnen worden bezeten. Bij herhaling zien wij dienstleenen uitgeven, waarbij niet zelden van de vererfelijkheid hiervan wordt melding gemaakt ⁴⁾.

In art. 26 van zijn Landbrief (1365) zegt dan ook Joh. van Vernenborg: „al dienstmannegued, wanneer dat versterft, dat erved up dat naeste liif, de in der echt is, daer

¹⁾ Racer III. 75, 76, 79, 80.

²⁾ Ald. III. 44, Overijss. Tijdr. reg. VI, 112, II, 161. Hij, die staande houdt, ministeriaal te zijn, bewijst dan o. a. dat hij „wt enen vryen echten eestam gecomen” is.

³⁾ Sommige dezer voorrechten genoot niet hij, die het dienstrecht had gekocht, maar alleen de geboren dienstman. Racer, Ov. Ged. I, 52 noot, II, 130, III, 11, 55; Fr. v. d. Sande, Cons. Feud. Tr. prael. II, N°. 7.

⁴⁾ Voorbeelden 14e eeuw, Winhoff-Chalmot 124–125; 1321, 1359, 1361, 1376, 1398, 1410, 1457, 1458 (Overijss. Tijdr. reg. I, 40, 70, 72, 88; II, 60, 179; IV, 65, 94).

dat gued van ghecomen is, dat zij zweert siit of spillen siit”.

Ik zeide, om dienstmansleen te bezitten, moet men dienstman zijn. Ook hier hebben wij rekening te houden met de mogelijkheid van leenbezit — b.v. van rechtspersonen — onder het stellen van een bevoegden hulder ¹⁾, maar dit is eer eene toepassing van, dan eene uitzondering op den regel.

De dienstman *kan* leen hebben; het is niet volstrekt noodzakelijk, dat hij het heeft. Zijne ministerialiteit is eene qualiteit op zichzelf. Joh. van Vernenborg behandelt in de artt. 22 en 23 van zijn Landbrief afzonderlijk de gevallen, dat men iemand zijn *leen*, en dat men hem zijn *dienstrecht* „bespreekt” (betwist) ²⁾.

In de registers der goederen van de proostdij van St. Pieter uit de 13de eeuw komt o. a. een opsomming voor van de „homines ministeriales prepositi seti Petri Trajectensis, morantes in Twenthia et juxta Benthem”. De meesten worden verklaard voor ministerialen ingevolge hun bezit van een onroerend goed, „*ratione bonorum Holenborne, de dictis bonis Hulscore*”; maar er komt toch ook onder voor Nicolaus Albus *sine bonis* ³⁾.

Naast de bevoegdheid tot het bezitten van leenen, hebben de dienstlieden nog een *tweede* zeer gewichtig voorrecht: zij zitten met den bisschop ter klaring. In 1323 zien wij Johan van Diest op den Spoelderberg vergaderen en ordelsgewijze een regel over tiendheffing stellen met „man, dienstman ende steede ende meene land” ⁴⁾. Naar het Twentsche Landrecht van 1365 a. 11 ⁵⁾ „klaart” de bisschop alle „wederspraken ordele” „mit mannen ende mit dienstmannen ende mit scepen van den steden”. In 1385 bepaalde Floris van Wevelichoven,

¹⁾ Voorbeelden 1475, 1476, 1478, 1484 (Overijss. Tijdr. reg. IV, 274, 286, 296, 318, 400).

²⁾ Tegenover den heer bewijst hij zijn dienstrecht met twee dienstmannen of met bisschopsbrieven; tegenover een ander bezweert hij het met ééne hand.

³⁾ Versl. Rbr. II, 63. Ten bewijze kunnen mede strekken uitspraken der kamerklaring van 1505 en 1520 (Overijss. Tijdr. reg. V, 252—254, 445).

⁴⁾ Kampen, B. v. R. 85.

⁵⁾ Racer, O. G. III, 18.

dat in de „klaringe” niemand zou zitten, „hi en si man, borchman ofte dienstman ons ende onss gestichts van Utrecht”¹⁾. De kring werd dus kleiner, maar de ministerialen bleven er toe behooren.

Zij zaten ook mee ter kamerklaring ²⁾.

Een derde voorrecht van groote beteekenis is, dat zij met andere riddermatigen het forum privilegiatum voor de Hooge bank genieten. Tot de bevoegdheid van dit gerecht behoorden o. a. de persoonlijke burgerlijke actiën ³⁾ tegen adellijken (waaronder de ministerialen) en de strafzaken tegen deze, zoo er geen „blykende schyn” was ⁴⁾.

In 1495 zien wij eens dienstmans beroep op zijn bijzonder gerecht rechtmatig oordeelen en een schout, die onder hem beslag had gelegd, in eene boete verwijzen ⁵⁾. In datzelfde jaar daarentegen werd een zelfde beroep afgewezen, waar het gold 's Heeren breuke ⁶⁾. Dit mag ons echter niet op een dwaalspoor brengen. Het betrof het leggen van eene hinderlaag in en voor de kerk te Diepenheim en vredebraak. Er was zeker „blykende schyn” ⁷⁾.

¹⁾ Dumber, K. en W. Deventer I, 564.

²⁾ Tijdr. Overijss. reg. V. 376.

³⁾ Niet de zakelijke. Ook voor de Veluwe werd op de klaring van 1432 hetzelfde beginsel door ridders en knechten uitgemaakt (Sande Cons. feud. Tract. prael. 5; Riemsdijk, Hooge bank bijl. G. 8, N. 13). Naar het mij voorkomt wordt de Hooge bank in het eerste dezer ordelen als bevoegd, in het tweede als onbevoegd beschouwd, omdat het in het tweede eene zakelijke rechtsoverdracht geldt.

De bevoegdheid der Hooge bank was uitgesloten in pandbare zaken (Landr. Overijssel 1630, I, 4 a. 3, 20 a. 2, Riemsdijk 102 vlg.), en op de Veluwe in persoonlijke zaken beneden 5 mark (Riemsdijk, Bijl. H. 9).

⁴⁾ Landbr. Vernenburg a. 24 (Racer O. G. III, 45), Winhoff-Chalmot 366; Landr. 1630, I, 20; Overijss. Tijdr. reg. V. 373, vgl. II, 165.

⁵⁾ Overijss. Tijdr. reg. IV, 632.

⁶⁾ Ald. IV, 634.

⁷⁾ Op de Veluwe hangt met het „forum privilegiatum” samen de regel, dat dienstmannen c. q. alleen met den „overpeinder”, niet met den „onderpeinder” mogen gepand worden (vgl. ook Landbr. Vernenburg a. 7; Racer O. G. III, 11). In den loop der XVe eeuw is de klaring te Engelandersholt en daarmee het „forum privilegiatum” der dienstlieden te loor gegaan. Toen zij

Deze bijzondere bevoegdheid voor dienstlieden-zaken is niet van openbare orde. Zij te wier behoefte zij is gegeven, mogen er afstand van doen ¹⁾. In de steden worden zij zelfs geacht, dit stilzwijgend te doen in verschillende gevallen, b. v. te Kampen en Deventer ²⁾ als zij er brieven bezegelen „als een koopman”, of „loofnisse doen” of iets schuldig zijn voor pacht of magenaas. Te Deventer eveneens als zij er eene erfenis willen beuren ³⁾. Deze uitzonderingen, die de dienstlieden zelve vrijwillig maken, of geacht worden toe te laten, doen geen afbreuk aan het voorrecht in het algemeen.

In de vierde plaats genieten de ministerialen verschillende voordeelen, onderscheidingen in het proces.

Zoo gelden te hunnen behoefte bijzondere regelen ten aanzien van de dagvaarding. Deze (het „wasteeken”) moet hun schriftelijk worden overhandigd door den bode met twee dienstlieden ⁴⁾.

Voor de Hooge bank — dus zonder „blyckende schyn” — beschuldigd, mogen zij hunne onschuld bezweren, en terwijl in geval van doodslag een schotbaar man dit moet doen zelf-twaalfde, kan een dienstman met zijn eigen eed volstaan ⁵⁾. Ook in andere zaken kan de dienstman ⁶⁾ met één eed volstaan, terwijl de schotbare er meer behoeft. Verder mogen de dienst-

eerst lang daarna (vgl. Berns, bl. 70, Landbr. 1532, Conc. 1563, Ref. 1593 a. 169, Landr. 1604, XXIII, gew. 1620) werd hersteld, was allengs de aanleiding voor een bijzonder dienstliedengerecht vervallen, omdat in de land-gerechten nog slechts de ambtsjonkers oordeelden, en zij dus daar hunne gelijken als rechters vonden.

¹⁾ Overijss. Tijdr. reg. IV, 54, V, 261, 313, 343, 505, Winhoff-Chalmot, 366.

²⁾ Kampen, B. v. R. 50, bl. 20, G. B. bl. 166, 168; Deventer 1450, bl. 143, 1486, bl. 170.

³⁾ Deventer 1450, bl. 143, 1486, bl. 169.

⁴⁾ Overijss. Tijdr. reg. VI, 30 (1381), VI, 49, 54 (1382), IV, 105 (1384), V, 164 (1502).

⁵⁾ Vernenburg a. 16, 25 (Racer O. G. III, 28, 48), Winhoff-Chalmot 146, vgl. Overijss. Tijdr. reg. VI, 127 (1385), 151 (1386), 203 (1392).

⁶⁾ Vernenburg a. 38 (Racer O. G. III, 73). Eveneens v. d. Bergh, Oerkb. II, 506.

lieden en hun goed niet worden bezet ¹⁾ en mogen zij niet voorloopig gevangen genomen of tot het stellen van cautie voor hunne vrijlating gedwongen worden ²⁾.

Een dienstman wordt geacht als voornaam persoon met een gevolg te reizen. Wordt eene procedeerende partij in de kosten verwezen, zoo zijn deze hooger, naarmate van den stand desgenen die tegen hem over staat. Een schotbaar man wordt geacht te verschijnen „zelfanderde” met een voorspraak, een dienstman zelfderde met een voorspraak, een riddermatig hoveman zelfzevende met een voorspraak. De eersten ontvangen per persoon een maaltijd en een „vane” bier, de tweeden het dubbele, de derden 12 stuivers Brabants ³⁾.

De dienstlieden genieten eindelijk in Overijssel vrijdom van tollén ⁴⁾ en mogen niet in schatting of koegeld worden aangeslagen ⁵⁾.

Ik zeide, de meeste hunner voorrechten hangen samen met den oorspronkelijken band tusschen dienstheeren en dienstmannen. De laatste moeten dienen, in het bijzonder den heer met de wapenen bijstaan waar deze hulp behoeft, zoowel tegen vreemden als — zoo noodig — tegen hunne mede-ministerialen, of, zooals zij genoemd worden, hunne „huysgenooten” ⁶⁾ (een treffende herinnering aan den tijd, toen de dienstlieden samenwoonden in het huis van hunnen heer).

Hunne rechten hangen zoo nauw met dezen plicht samen,

¹⁾ Vernenburg 1365 a. 9 (Racer O. G. III, 12), Winhoff-Chalmot 133.

²⁾ Vernenburg 1365 a. 30 (Racer O. G. III, 64), Winhoff-Chalmot 145.

Op de Veluwe behoefde een geboren dienstman op een klacht wegens „gewalt” niet tegen een schotbaar man of vrij man terecht te staan. Deze moest een dienstman tegenover hem stellen, „die dat selve verliese, dat hij meent te winnen” (Ordel Barneveld 1444, Sande Cons. feud. Tr. prael. 6).

³⁾ N. Ref. Max. v. Egmond a. 12 (Racer O. G. III, 250).

⁴⁾ Vernenburg 1365 a. 43 (Racer O. G. III, 80; Winhoff-Chalmot 147).

⁵⁾ Vernenburg 1365 a. 28 (Racer O. G. III, 58).

⁶⁾ Vernenburg 1365 a. 2, 4 (Racer O. G. III, 5, 6).

dat zij de eersten slechts blijven genieten, zoolang zij zich in staat blijven houden, den laatste te vervullen. De Landbrief van Phil. van Bourgondië van 1518 zegt in art. 3 1): „Soc sal elcke dienstman in onsen voersr. lande, *die zijns dienstrechts geneten wil*, hem rustich ende ten minste een reysich peerdt holden, dat sy dan henxt ofte ruine, ende wesen daer mede oick bereit mit harnasch, tuych, spere ofte andere geweer, als hy daertoe verscreuen ende geeischt wordt”.

Tegenover den steun dien hij heeft te verleen, staat die, welken hij heeft te vorderen van zijn heer — ook met de wapenen en in zijne sloten, zoo de weg van rechte niet open staat.

Wat dezen weerkeerigen steun aangaat en wat nagenoeg alle andere voorrechten betreft, staat de ministeriaal met den edelen leenman gelijk. Daarom naderen zij elkaar meer en meer en vormen a. h. w. één stand tegenover de „scotbaren” 2). De stedelingen van den tijd zien zoo weinig onderscheid, dat de stellers van het Kamper Digestum Vetus in de 15de eeuw kunnen schrijven 3): „een belient man is een dienstman”. Voor hen zijn de leenmannen en dienstmannen gelijkelijk de voorname, bevoorrechte heerendienaars.

De ministerialenstand bleef een geboortestand. Maar ik herhaal, de nadeelen van den stand kwamen hier te lande vóór en in de 13de eeuw zoo goed als geheel te vervallen; omstreeks denzelfden tijd werden er daarentegen voordeelen en voorrechten aan verbonden, die de ministerialen maakten tot personen van aanzien, in eigen en anderer schatting ver boven de gemeene vrijen verheven.

Bij een ministeriaal kon moeilijk de wensch opkomen, de betrekking te verbreken, die hem dat aanzien gaf. Zoo het hem al niet vrijstond, het eigenmachtig te doen, hij kon dit

1) Racer O. G. III, 209.

2) Vandaar dan ook, dat b.v. in 1476 eene beleening met een Stichtsch leen plaats heeft, niet ten overstaan van leenmannen alleen — zooals streng genomen zou zijn te verwachten — maar van *mannen* en *dienstmannen* (Overijss. tijdr. reg. IV, 281).

3) bl. 33.

bezwaarlijk als eene onvrijheid beschouwen. En feitelijk stond het hem ongetwijfeld vrij. De heer had bij zijne dienstlieden steeds minder belang, en verloor hij er, er waren altijd vrijen bereid om dienstrecht te winnen, te koopen zelfs.

(*Verslagen en Mededelingen der Kon. Ak. v. Wetensch.,
afd. Letterk., 3^e reeks, deel XII, 1896.*)

HET RECHT VAN DEN KOOPER IN HET OUDE NEDERLAND.

(1904)

De Germaansche rechtsdogmatiek wijkt in menig opzicht geheel af van de Romeinsche. De oude rechtsbeginselen en rechtsregelen zijn echter in Nederland na de middeleeuwen toegepast en uitgewerkt door mannen, die — zoo zij eenige juridische kennis bezaten — meestal geheel Romanistisch gevormd waren, en daardoor geneigd, ook het Germaansche zoo te kneden, dat het paste in het Romeinsche systeem.

Het is daarom niet altijd gemakkelijk, wat er in ons recht, vooral in dat uit den tijd der Republiek, van Germaansche dogmatiek nog over is, duidelijk te herkennen, en slechts zelden hebben wij het zonneklaar bewijsbaar voor ons.

Ik wil trachten in de volgende bladzijden zulk een stukje Germaansche — en ik voeg er bij, wellicht ook nu nog bruikbare — dogmatiek naar voren te halen.

Naar het oud-Nederlandsche recht, evenals naar het hedendaagsche, heeft de kooper van eene zaak er aanspraak op, dat deze hem worde geleverd.

Voor ons tegenwoordige recht wordt door velen — ten onrechte, naar ik geloof, — aangenomen, dat inderdaad de verkoper de keuze heeft tusschen het leveren (het overdragen van eigendom en bezit der verkochte zaak) en het geven van schadevergoeding.

Omtrent het oude recht kan in dit opzicht geen twijfel

bestaan; de verkooper had oudtijds stellig die keuze *niet*, noch in, noch na de middeleeuwen. Hij *moest* leveren.

Enkele oudere en jongere bewijsplaatsen uit verschillende streken mogen dit staven.

In het handvest van Steenberg van 1272 a. 52 lezen wij: „quicumque debuerit alicui sal, sive zel, sive turbones, si habuerit illa, *solvet ei integraliter*, si vero non habuerit, solvet ei simplum de bonis suis paratis”¹⁾.

De keur van Heusden van 1422 a. 5 zegt: „soe we met cope van rechte gecomen is voer scout ende scepenen van Huesden naden stadtrecht in ennich erue ofte lant binnen Huesden ofte lande van Huesden, ende hem van noot is, ofte dat hy begeert, alsoe als recht is, metten Heer daer in ghesedt te zijn dat sal die Heer nae aenbrengen der scepenen alsoe doen”²⁾.

Het Landrecht der Oldambten van 1618 IV 83 luidt: „Tot overleveringe van het gecofte goed selvest, sal de verkoper *praecise* gehouden wesen, indien 't selve *in syn macht is*; ende indien het verkofte goedt te leveren *niet is in de macht van de verkoper*, is deselve obligeert, omme de koper te vergoetsen, tegene hem daeraen gelegen is”.

En weder geheel hetzelfde het Landrecht van Tieler- en Bom-melerwaard 1721 XXXIII a. 23: „Die eenige goederen of koopmanschappen verkogt heeft, is schuldig, *zo het in zijn magt is*, deselve aan den verkoper te leveren; of *zo het buyten zijn magt is*, de schade en interessen, die daardoor worden geleden, te vergoeden”.

En zoo spreken ook de Hollandsche schrijvers, b.v. S. van Leeuwen (Censura Forensis P. I, L. IV cap. 19 n°. 10): „Si venditor rem emptori tradere recuset, potest is agere si ipsam rem habere malit, *ut eam praestet venditor*, qui, si modo rei tradendae facultatem habeat, *praecise ad id tenetur*, nec praestando id quod interest liberatur”. En S. van Groene-

¹⁾ Uitg. Bezemer in O. Vad. rbr. 15.

²⁾ Van Oudenhoven Beschr. van Heusden 280. Vgl. de dingtaal, aldaar bl. 314. De casuspositie is hier eenigszins sterker, omdat het een koop voor schepenen geldt, maar de bewijsplaats mag toch m. i. worden genoemd.

wegen (de legib. abrog. ad l. 4 Cod. de act. einti IV. 49): „Alioquin venditorem etiam *ad praecisam rei traditionem* compelli posse constat. . . . Idque moribus receptum”.

De middelen van executie waren dan ook zooveel mogelijk rechtstreeks gericht op het te bereiken doel, het verschaffen van de zaak aan den kooper ¹⁾. Zooveel mogelijk, zeg ik. Hij die tot levering van roerend goed verplicht is, maar dit niet leveren *wil*, zal dikwijls gelegenheid vinden, het aan het oog van het ten uitvoer leggend gezag te onttrekken en zoo te verhinderen, dat het hem ten behoeve van den rechthebbende wordt ontnomen. Bij roerende zaken staat dan ook veelal een indirect middel van executie voorop, n.l. de gijzeling. Maar daarnaast komt ook het meest afdoende voor, het wegnemen van de te leveren zaak door den sterken arm.

Beide vinden wij zeer duidelijk bijeen in de Ordonnantie op de regeering van de proostdij van St. Jan van 1598 ²⁾, die ik als voorbeeld wil aanhalen. Nadat de executie voor geldschulden is afgehandeld, en bepaald, dat het daarbij tot gijzeling zal komen indien de goederen niet voldoende zijn om er de vordering op te verhalen, vervolgt art. 60: „Dan soo veel aangaat de executie van de sententiën, daarby ymand gecondemneert is, om yets te doen, *ofte te leveren*, saldén voornoemde schout, ofte bode na voorgaande sommatie procederen bij *gyselinge*”, en art. 61 voegt er bij: „welverstaende, evenverre de gecondemneerden occupateur van eenige goederen, hem afgewesen, deselve aan den triumphant niet over en

¹⁾ Aan den kooper of anderen rechthebbende, maar wij hebben voor ons doel alleen met den kooper te maken. Evenzoo in het Oud-Duitsche recht. J. W. Planck zegt terecht (Das Deutsche Gerichtsverfahren im M. A. II 264) „der Gedanke, dass jede Schuld, um beigetrieben werden zu können, zuvor in eine Geldschuld umzuwandeln sei, ist dem deutschen Recht unbekannt. Es werden vielmehr die früher beschriebenen Zwangsmittel bei ausbleibender Leistung, sowie sie Erfolg versprechen, sofort angewendet”. Vgl. ook G. W. Wetzell Syst. d. ordentl. Civilprocesses (3e Aufl. 646 - 648).

²⁾ Van de Water Utr. Placb. I 229. Het komt mij toch voor, dat art. 61 niet uitsluitend op het oog heeft de executie in eene actie die wij zake-lijk zouden noemen. Het zinsverband schijnt dit aan te toonen. Zie ook v. d. Water II 1018, 1022, 1183.

levert, en de possessie van dien niet en ontruymd, binnen den tijd van drie dagen na de gedane sommatie, dat den schout ofte boode in presentie van twee uyt den gerechte den gecondemneerde ofte occupateur metter daat uyt het voorsz. goed zal stellen, en 't selve hem afhalen, en den triumphant daar inne stellen, en 't voorsz. goed hem leveren naar inhoud van de sententie dien aangaande gewesen”.

Elders laat men somtijds, om de bereiking van het doel te verzekeren, aan den rechter de vrije keuze der middelen van tenuitvoerlegging. Zoo b.v. in het Selwerder Landrecht van 1673 II 82. „Als de questie over de replycke goederen, of eenige personele actie ingestelt is, sal de executie geschieden op soedane manieren als by den ambtman naer der saeken gelegentheit goet gevonden sal worden”.

Zoo redt men zich, indien roerende goederen moeten worden geleverd.

Veel eenvoudiger is de zaak, en is ook de regeling, indien het onroerende goederen betreft, die niet kunnen worden verborgen of weggemaakt.

Ik behoef te dezen aanzien slechts te verwijzen naar eene uitspraak van den Hoogen Raad van Holland en Zeeland ¹⁾, waarbij werd beslist, dat hij die tot levering gehouden was, zou worden gegijzeld en in gijzeling zou worden gehouden „totdat hij 't selve land hadde geleverd” „ende” — zoo vervolgt de Hooge Raad — „indien de hardnekkigheyd de manlijkheyd der gyzeling quam te overwinnen, en dat de veroordeelde de overdragt niet wilde doen ²⁾, zoo zoude in zulk geval 't voorsz. land hem door het ambt des richters moeten worden afgenomen”.

Het allereenvoudigst is de oplossing, zoo het de formaliteiten van overdracht van onroerend goed geldt, die somtijds door den verkooper te verrichten zijn. Ten aanzien hiervan is geen sprake van de — trouwens hier geheel overbodige —

¹⁾ Neostadius, Supr. Curiae decis. 50 (Holl. uitg. bl. 132, Latijnsche bl. 170).

²⁾ Latijn „et tradere nolit”.

gijzeling, maar helpt de rechter den kooper rechtstreeks. Ook hiervan een paar voorbeelden.

Het Landrecht van Selwerd 1673 IV 22 zegt „soo de verkoper alsdan” (na aanmaning) „nog weigerachtig blijft” (om de stoklegging, d. i. de vormlijke overdracht te doen) „sal het gericht den kooper de stok leggen”.

Dat van Drente van 1614 III 29 luidt: „soo den verkoper den uitganck offte cessie als voorschreven verweygerde te doen, soo mach den kooper hem met rechte daar toe dringen, offte hem den uitganck by den gerichte laten doen” ¹⁾.

Eveneens het Landrecht van Overijssel 1630 II 8 a. 9: „Indien die vercopper weigerde den copper opdracht te doen, so mag die copper denselven met recht daertoe holden ende sich na bevindinge by den gerichte opdracht ende transport doen laten” ²⁾.

Het Tielsche Stadrecht van 1659 I, XXI a. 1 zegt: „De verkooper . . . mach by weygeringe daertoe (n.l. tot opdracht) met recht gedwongen, ende by voordere nalatigeydt opdracht van den gerichte in plaets van den weygerigen versocht worden”.

En eindelijk een laatste voorbeeld.

Het Harderwijksche Stadrecht van 1734 III 9 a. 3 houdt in, dat „ymant gecondemneert synde om opdracht te doen, ende sulcks weygerende, de magistraat deselve van des heeren wegen doet in syne plaatse”.

In al die gevallen is na de handeling van den rechter de kooper ook tegenover derden rechthebbende geworden.

Om den dogmatischen grond voor dit recht van reële executie op te sporen, dienen wij ons af te vragen, welke Germaansch-rechtelijk de beteekenis is van den verkoop en van de opdracht. Hiertoe moeten wij tot de vroege middel-eeuwen teruggaan.

In de oudste Germaansche maatschappij, dit is bekend en

¹⁾ Vgl. Concept Oostendorp (Drentsche rbr. 209), Cost. en Ord. § 51, Landr. 1712 III 63.

²⁾ Vgl. Zwolle 1794 III 12 a. 28.

erkend, kwam geen koop als bindend contract op tijd voor, maar slechts eene overdrachtsovereenkomst à contant. Dit spreekt nog duidelijk uit oorkonden, formulieren en wetten uit den Merovingschen tijd, toen stellig het standpunt in werkelijkheid reeds ten deele was overwonnen, maar de daarbij passende vormen voortleefden.

Wij zien het o. a. voor ons in eene formule van Marculfus van onstreeks 700 ¹⁾: „*Licet empti vindetique contractus sola precii adnumeratione et rei ipsius traditione consistat, ac tabularum, aliorumque documentorum ad hoc tantum interponatur instructio, ut fides rei facti et juris ratio comprobetur: idcirco vindedis me tibi constat et ita vindedi . . . et accipi a vobis in precio tantum, et memorata villa vobis presentialiter tradedi possedenda*”.

Eveneens in Cartae Senonicae 2²⁾ van vóór 775: „*Ratio et consuetudo exposcit, ut inter emitore et vinditore scriptura confirmat . . . Idcirco . . . accepto vero pretium, constat me vindidisse vel tradidisse . . . et suprascriptas res per hunc vinditione publice tibi ad die presente tradidi ad possidendum*”. Het komt dus hierop neer, wie schriftelijk een koopcontract wil constateeren, vermeldt de betaling en de levering, waarin de koop bestaat.

En niet minder duidelijk in twee capita van de lex Ribuariorum, die vermoedelijk uit de 6de eeuw dagteekenen. Zij handelen beide over bewijs van het koopcontract. C. 59 § 1: „*Si . . . emtor testamentum emtionis accipere voluerit, in mallo hoc facere debet et pretium in praesente tradat et rem accipiat et testamentum conscribatur*”. En c. 60 het geval behandelende, dat de koper zich geen schriftelijk bewijs kan verschaffen, geeft het volgende voorschrift: „*Cum . . . testibus . . . ad locum traditionis accedat et sic eis praesentibus pretium tradat et possessionem accipiat*”.

Intusschen, reeds in Merovingschen tijd begint men in de terminologie *venditio* en *traditio* te scheiden. En de bronnen,

¹⁾ II. 19 (Zeumer I. 89).

²⁾ Zeumer I. 186.

FOCKEMA ANDREÆ.

die ons dit leeren, zeggen ons tevens wat de *traditio* naar haar aard is, n.l. het overgeven, het stellen in de macht.

Zij heeft plaats „per ostio vel anaticula (deurscharnier) de ipsa casa, per herba vel terra”¹⁾, „per hostium de ipsos domus et cispite de illa terra seu vitis de ipsas vineas et ramas de illas arbores”²⁾. De *traditio* was dus eene zichtbare uiterlijke handeling, verricht voor getuigen, „testes qui ipsam traditionem viderunt”³⁾. Zij had blijkens de symbolen aanvankelijk plaats op het over te dragen erf, en had ongetwijfeld ten doel den eigendomsovergang duidelijk te maken voor allen. Nog een capitulare van 809 c. 26⁴⁾ zegt: „de traditionibus ut in *abscondito* non fiant propter contentiones diversos”.

Naast de *traditio* staat reeds in deze periode — het zij volledigheidshalve meegedeeld — eene tweede handeling, die noodig is om den eigendomsovergang te voltooien. De *traditio* brengt den *koop* in het goed; noodig is nog, dat de *verkoop* er uit gaat, of later onder het wegwerpen eener *festuca* *zegt er uit te gaan*.

Om een enkel voorbeeld te geven. Carta Senon. 34⁵⁾: „per ipso hostio de ipsa casa et per ipsa herba et cespite, sicut lex est, ipsius misso ad parte sancto illo vel ipsa abbatissa visus est tradidisset, et per sua fistuca . . . se exita . . . esse dixit”⁶⁾.

De *traditio*, het is van groot belang het op te merken, en wij moeten Hais dankbaar zijn, dat hij het heeft aangetoond⁷⁾, is dezelfde handeling, die later veelal *vestitura* heet. Het volgt al uit vele beschrijvingen der laatste. Men verricht ook de

¹⁾ Carta Senon. 8 (Zeumer 188). Zij noemt zich Traditura de venditione.

²⁾ Form. Turon. App. 3 (Zeumer 164).

³⁾ Form. Salzburg, 4 (Zeumer 441).

⁴⁾ Boret. I 151.

⁵⁾ Zeumer I 200.

⁶⁾ De zin van dat *exire*, *exitum facere*, *dicere*, is niet slechts, het er uitgaan te symboliseeren, het vestigt ook eene verbintenis om er uit te blijven. Eene oorkonde van 771 (Dronke Cod. dipl. Fuld. 26 n°. 41) vermeldt de gewone *effestuat* in deze woorden: *projecta festuca ut mos est, promisit, se ulterius non intrinmissum*.

⁷⁾ In zijn boekje „Traditio u. Investitura”, München 1876.

investituur „per postem et superliminarem”¹⁾, „abscisso arboris ramo et in manus Wagonis (den verkrijger) tradito”²⁾, „cum ramo et cespite”³⁾, „per quatuor angulos campi, aut designatis terminis per haec verba tollat de ipsa terra, . . . vel de herbis, aut ramis”⁴⁾).

Nog in 1464 wordt eene investituur voor den drost van het Land van Berg aldus vermeld, dat de verkoopers hebben opgedragen „mit torve ende twige . . . ind hebben dair voort op vertegen mit hande, halm ind monde”⁵⁾.

Hier vinden wij dus het „tradere” en het „exire” nog uitdrukkelijk gescheiden. Ja zelfs in eene Ravesteinsche akte van 1711 is dit nog het geval, zij het zonder vermelding der traditie-symbolen. De verkooper verklaart daar „vercocht te hebben . . . diensvolgens te vesten . . . ende op te dragen” . . . , en heeft daarna „met handt, halm ende mondt op den eigendom . . . gerenuncieert”⁶⁾.

Maar dergelijke *uitdrukkelijke* vermelding van de twee bestanddeelen der investituur, het overgeven en het verlaten van de zaak, komt in later tijd niet altijd voor. Eene enkele maal zijn zij misschien nog herkenbaar in het „assignare”, en „resignare”, dat wordt genoemd, maar meestal wordt slechts het „resignare”, „renuntiare”, „effestucare” vermeld⁷⁾.

¹⁾ Meichelbeck Hist. Frising. n°. 368.

²⁾ Ald. 492.

³⁾ Miraeus Dipl. Belg. n°. 22 (285/86), Sloet, Oorkb. 112.

⁴⁾ Pertz M. G. LL. III. 337.

⁵⁾ Nijhoff Ged. III. 341.

⁶⁾ Hermans Chart. en besch. II. 344.

⁷⁾ Dit wordt intusschen weer somtijds een „resignare in manus emtoris” en bevat dan zoo — kan men zeggen — weer de „assignatio” in zich. Zeer dikwijls volgt op die overdracht, die investituur of effestucatie een „ferdban”, een in- en uitbannen door den rechter. Men zie daarover Wessels Boer, Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling der eigendomsoverdracht van onroerend goed in Nederland 77, 293 vlg. en mijn opstel in het Rechtsgel. Mag. II 554. Nog een paar voorbeelden. Naar de rechten van Thorn van 1295 (?) a. 43 (Publ. Soc. Limb. VIII. 231) moet de overdrager „voor den rechten hove daer datt erffgoet te recht gehoeret, mit halm ende mit monde daerop vertyen” en de nieuwe verkrijger zal dan „voer synen rechten hoff. . . hem daerin doen richten, ehr hy syn handt aan datt selve goett slaen . . . sall”. In

Welke is nu, in den tijd dat verkoop en investituur naast elkaar staan, de juridische beteekenis van den eersten?

Ik antwoord: hij is niet louter eene verbintenis-scheppende, maar veeleer eene overdrachtshandeling — zij het met beperkt gevolg.

Ik zou dit durven afleiden, vooreerst uit de terminologie. Terwijl in Germaansche taal de beide handelingen „sala” en „gewerida” heeten, worden zij in het Latijn van den tijd aangeduid als „*traditio*” en „*investitura*”. Hoe zou men nu ooit de „sala” als „*traditio*” zijn gaan aanduiden, als zij geene overdracht, geen overgeven was.

Een ander bewijs ligt m. i. hierin, dat de tweede handeling tallooze malen wordt bestempeld als eene „*firmitio*”, „*confirmatio*” van de eerste. Haiss geeft hiervan eene menigte voorbeelden¹⁾. Er wordt gesproken van „*fidejussores ad vestituram seu firmitatem hujus traditionis perficiendam*”; nadat eene *traditio* is vermeld, zegt de verkooper „*ob quam causam confirmandam, direxi missum meum.... quod Hittonem Episcopum vestiret*”. Zoo kan men alleen spreken, als de verkoop en de investituur van karakter hetzelfde waren, n.l. overdrachtshandelingen.

Intusschen — ik zeide het reeds — de eerste had eene meer beperkte werking.

De verkoop bewerkte n.l. den eigendomsovergang ten aanzien van den verkooper; eerst de investituur, de effestucatie, of hoe de handeling later heette, deed dit tegenover derden²⁾.

1303 worden ten overstaan van schepenen van Ameide goederen in Schoonhoven overgedragen, en de akte vervolgt „... *predicta resignatio seu quita clamatio coram domino terre.... super premissis et de premissis bonis fuit rata et rationabiliter atque durabiliter in perpetuum judiciali sententia judicata*” (Cartul. Marienweerd bl. 88). In 1332 wordt onroerend goed overgedragen voor het gerecht te Naaldwijk en lezen wij, dat de verkrijger „dede heren Jacob vorseit (den overdrager) uut bannen ende hem daerin” (ald. 251).

¹⁾ T. a. p. 87 vlg. Wij zullen in het vervolg zien, dat die opvatting hier te lande ook later is blijven voortbestaan.

²⁾ Dit is ook de opvatting b.v. van R. Sohm en van Richard Schröder. Sohm, Zur Gesch. d. Auffassung, 98 zegt „vor geschעהener Investitur ist der bis dahin nur erklärte, nicht aber vollzogene Vertragswille (die Sale)

Dat ten aanzien van den verkooper door de „sala” de eigendom overging, dat dus *te zijnen aanzien* de vestitura geene verandering bewerkte, valt ook m. i. met zekerheid af te leiden uit Cap. 818/819 c. 6 . . . „traditionem faciat, et fidejussores ¹⁾ vestiturae donet . . . Et postquam haec traditio ita facta fuerit, heres illius nullam de praedictis rebus ²⁾ valeat facere repetitionem” ³⁾. Dus te zijnen opzichte is de overdracht al geschied.

En verschillende plaatsen uit onze eigene rechtslitteratuur

ohne dingliche Wirkung, d. h. ohne Wirkung gegen Dritte”, eene uitspraak, die te duidelijker is, omdat de Schr. bl. 97 de Sale „das allein relevante Rechtsgeschäft der Eigenthumsübertragung” noemt.

Richard Schröder, Lehrb. d. D. Rgesch., 5e uitg. 294 merkt op, dat reeds uit de woorden van Cap. 818—819 c. 6 volgt, „dass man mit der Sale die Idee der relativen Eigenthumsübertragung gegenüber dem Veräußerer und seinen Erben verband; nur ihre Wirksamkeit gegenüber Dritten war durch die Investitur bedingt”.

¹⁾ Boretius I. 282. Het schijnt mij twijfelachtig, welke de juridische beteekenis der fidejussiores hier is. Dr. A. Schultze spatieert (Die Langobardische Treuhand und die Umbildung zur Testamentsvollstreckung bl. 42) de woorden „fidejussores vestiturae donet” en „insuper et ipse per se fidejussionem faciat eiusdem vestiturae”, en zegt dan „Also nichts von einem die Tradition vermittelnden Salmann, sondern direkte Tradition vom Veräußerer an den Destinatar”. Zoo eenvoudig is dunkt mij de zaak niet. Het geven van een fidejussor had in den loop der tijden rechte eene verschillende beteekenis. De borg was oorspronkelijk een losbare gijzelaar, door het geven van welken de schuldenaar aan zijne verplichting had voldaan. De gijzelaar kon zich lossen; *hij* kon rechtsmiddelen tegen den oorspronkelijken schuldenaar hebben, om hem tot lossing te noodzaken, maar de oorspronkelijke schuldeischer had zulk een middel niet.

Bedrieg ik mij niet, dan is uit dit recht het latere ontstaan, waarin *de borg* en *deze alleen* tegenover den schuldeischer aansprakelijk is, terwijl het executierecht tegen den oorspronkelijken schuldenaar reeds bij de borgstelling is overgegaan op den borg (zie R. Schröder Lehrb. d. D. Rgesch. 5e uitg. 300 vlg.; H. Brunner Grundzüge d. D. Rgesch. 184).

Bij deze opvatting zouden voor ons geval stellig de borgen de tot investituur gehouden en zijn geworden.

²⁾ Dat dit carta en symbolen zouden zijn, zooals R. Schröder meent, kan ik niet aannemen; daarvan is niet gesproken, en zij kunnen dus nooit „praedictae res” heeten.

³⁾ De Frankische tekst luidt „inde vara hin sachune sineru salunge gedue, inde barigan theru geuueri geue . . . Inde ahter thiu sala so getan vurthit

doen op verrassende wijze blijken, dat dit de opvatting is gebleven.

Vooreerst eene uittaling van Matthysen in zijn rechtsboek van den Briel ¹⁾. Bij de behandeling der naasting stelt hij de vraag, kunnen, indien zich een naaster opdoet, kooper en verkooper den koop te niet doen, zoodat de laatste eigenaar blijft? En hij antwoordt: neen, want is eenmaal de godspenning gegeven, en de lijfkoop gedronken „so is die vercooper die vortste (d. i. verste) van der erven”. Men voelt de kracht van deze argumentatie.

Niet minder duidelijk is Croeser in zijn ontwerp van een Stadrecht voor Kampen ²⁾, waaruit meermalen een scherp en juist inzicht in de Germaansche dogmatiek blijkt. Hij zegt daar: „besit van onbeweechlicker guederen ghaet niet civiliter van den enen op den anderen, dan als die besitter dat voer den richter, daeronder sulcx gelegen is, den anderen . . . overgift ³⁾. Anders word he des guedts niet weerloess, *toe weten tot ymants anders achterdeel dan syn ende syner erfgenamen*”. Dus „tot syn eygen achterdeel” is hij „des guedts al weerloess” door den verkoop alleen.

Eindelijk mag ik hier noemen eene 18^e-eeuwsche aantekening in een mij behoorend handschrift op de „Ordonnantie van de Vierschare der Stede van der Goude” ⁴⁾ volgens welke „zoo draa de koop voltrokken is, de verkooper geen regt meer heeft op het verkogte, maar alleen op de uitgeloofde cooppenningen”. ⁵⁾

geanero sin selves neicina vone then vora gequetanen sachun mugi geduan irvangida” (Boret. I. 380).

¹⁾ Bl. 268.

²⁾ Bl. 179 (tweede helft der 16de eeuw).

³⁾ Dat is de investituurvorm van den tijd.

⁴⁾ Rubr. XXIII a. 17.

⁵⁾ Eene aardige toepassing van datzelfde beginsel op de overdracht van roerend goed vinden wij in het Stadrecht van Tiel van 1659 VI. 2 en in het Landrecht der Bovenambten van het Nijmeegsche kwartier van 1686 XXI a. 10. Naar beide mag men bij zijn leven roerend goed wegschenken zonder het over te geven, met dien verstande echter, dat de gift van volkomen

Bovendien — en dit schijnt mij van niet geringe beteekenis — al is er na den verkoop nagenoeg overal eene tweede handeling noodig om den kooper het volle recht op de zaak te geven, deze gaat lang niet altijd uit van den verkooper. Meermalen is het *de kooper* zelf, die, soms buiten alle medewerking van den verkooper, de voorgeschreven maatregelen van publicatie neemt, aldus derden met de overdrachtshandeling in kennis stelt en zoo aan die handeling *tegenover hen* kracht geeft. Enkele voorbeelden. Kenmerkend is reeds de bepaling van het Zutphensche Stadrecht van 1615 XXIII a. 8 „soo yemandt eenige huysinge, ingeldt of eenigherhande erff verkocht, daarvan sal *den kooper nemen* vertichnisse voer schepenen . . .” Hier is het casu quo de verkooper, die de vertichting doet, dit zal wel geen twijfel lijden, maar dat de *koop* hier als de actieve persoon wordt voorgesteld, die het initiatief neemt, teekent de rollen.

Sterker spreken nog andere bronnen. Vooreerst vele Friesche ferdbanbrieven. Deze zeggen ons, dat na den verkoop *de kooper*, en deze alleen, de bekendmakingen, oproepingen tot tegenspraak doet, en dat hierop te *zijn* verzoeken de rechter hem in het goed bant, hem vrede bant — vandaar de naam ferdbanbrief. De verkooper heeft naar die brieven na den verkoop niets meer te doen ¹⁾.

In een aantal rechtskringen, waar de *registratie* der koopakte deze kracht gaf tegen derden, was het *de kooper*, die zonder medewerking van den verkooper deed registreren ²⁾.

kracht is tegenover den schenker en zijn erfgenamen, *niet* tegenover de schuldeischers.

Twee andere voorbeelden zijn te vinden in mijne verhandeling over „Verwaping”, zie beneden onder Wordverklaringen.

¹⁾ Wessels Boer t.a.p. 79, 82. Het is waar, er zijn andere Friesche bronnen, volgens welke de *verkoop* doet proclameeren, ald. bl. 72—74, maar voor mijn betoog is het voldoende aan te toonen, dat het hier niet eene handeling geldt, die door den verkooper-eigenaar *moet* worden verricht. De kooper alleen vraagt den ferdban ook op Terschelling, Ord. 1537 a. 59 (Versl. Rbr. IV. 590).

²⁾ Landr. 4 Bovenampten v. h. Nijm. quart. 1686 XXIX a. 19; Geld. Statenresolutie 1696 a. 2 (Gr. Geld. Pl. II 632).

Bovendien hebben wij ook uit latere eeuwen overtuigende blijken, dat men toen de investituur niet als iets *anders* beschouwde dan den verkoop, maar veeleer òf als een verkoop — c. q. dus als eene herhaling van den verkoop — in een vorm, die er voldoende bekendheid aan gaf, òf enkel als eene publicatie van het eenmaal gesloten contract.

In Friesland is de volgorde der rechtshandelingen deze: de verkoop, de bekendmakingen, de handeling ter terechtzitting, waardoor de eigendomsoverdracht haar beslag krijgt. De verplichting tot de bekendmakingen wordt in het privilege van 1398 voor Oostergo en Westergo opgelegd in deze woorden: „So en sel nyement lant *copen* ten si drie sondaghe over die kerspilkercke, daer dat lant gelegen is, opgeboden” ¹⁾.

In de Friesche Stadrechten heet de handeling van den rechter, het geven van den ferdban „gaer wijsa”, — d. i. dus, partijen samen wijzen, vereenigd, verbonden verklaren, of „foerd ende machtich wijsa”, d. i. dus, de handeling, het contract rechtsgeldig verklaren ²⁾.

In de 15de en volgende eeuwen is of wordt meer en meer de investituurvorm: het verrichten der handeling voor den magistraat.

Welnu, men lette op de woorden, waarin deze bij herhaling wordt voorgeschreven, — ik kies hier en daar een voorbeeld.

In den eersten Landbrief van David van Bourgondië aan Overijssel (1457) lezen wij, dat niemand goed mag „overgeven, verkoepen ofte weerloesz werden”, dan met richtersbrieven ³⁾. De drie handelingen worden blijkbaar genoemd als van hetzelfde effect. Ook Winhoff spreekt in dit verband van „transporteeren, bestetigen unde bevestigen” van het contract ⁴⁾.

Eveneens wordt in het Algemeen plakkaat van Karel V van 1529 verboden, onroerende goederen te verkoopen, transporteeren of vervreemden, anders dan voor den rechter ⁵⁾, en

¹⁾ Ch. v. Friesl. I. 285, Wessels Boer t. a. p. 72.

²⁾ Wessels Boer t. a. p. 73, 83.

³⁾ Raer Ov. Ged. III. 129 a. 2.

⁴⁾ Winhoff-Chalmot 388.

⁵⁾ Gr. Placb. I. 374.

lezen wij in de keur van Putten van 1587 a. 31 § 1 „men sal egeen onroerlycke goeden mogen *verkoopen, gheven, belasten ofte bezwaren*, dan voer de gerechten van den ban daar 't selve goedt gelegen is, mits dat de clerck van denselven ban van alsulcke verkooping, belastingen ende gifte goet register houden sal" ¹⁾).

Weer niet anders te Middelburg. Naar de Costumen dier stad VIII a. 1 mag niemand „by eenige contracten verkrijgen eigendom aen eenige onroerende goederen, gelegen binnen Middelburg, of jurisdictie van dien, tenzij *zoodanig contract* gepasseerd zij voor schepenen" ²⁾).

In Vlissingen hetzelfde voorschrift ³⁾).

Naar het Leidsche keurboek van 1450 I. 3 had er voor overgang van den eigendom niets anders te geschieden, dan dat verkooper en kooper den verkoop bekend maakten en verleden voor schepenen. Volgens akten uit de 14de, 15de en 16de eeuw had dit plaats in dezen vorm, dat de verkooper voor schepenen kwam verklaren, *dat hij verkocht had*. In de 17de eeuw worden de akten wat breedsprakiger, en vermelden zij des verkoopers verklaring, dat hij verkocht heeft, en opdraagt. Maar er ligt tusschen deze akten van afwijkenden vorm geene wijziging der stellige bepalingen, die het onderwerp beheerschen. Wij mogen dus aannemen, dat er in het wezen der zaak niets is veranderd, en dat men de gebezigde uitdrukkingen beschouwde als van dezelfde strekking, dat de opdracht niets was dan de bekendmaking van den verkoop.

In een handvest van Nieuwpoort (uit de 14de eeuw?) komt al weder het voorschrift voor in dezen vorm, dat men onroerend goed „koopt en verkoopt" voor schepenen ⁴⁾).

¹⁾ Gifte is hier blijkbaar schenking.

²⁾ De Timmerman en Versluys zeggen in hunne aantekening op dit artikel, dat in de praktijk niet het *contract* voor schepenen werd gepasseerd, maar het *transport* voor hen verleden. Wij zullen wel niet hebben te twijfelen, of deze praktijk stond onder den invloed van praktijzijs, die het Germaansche stelsel niet meer vatten.

³⁾ Cost. v. Vlissingen VII. 3.

⁴⁾ v. d. Bergh Oorkb. II 401.

Het Stadrecht van Ommen zegt „we dat huze, of hoof, of enighe erffenisse *copet* in onser stad vryhede, daer sal de stad aver zeghelen, of men salt laten tekenen inder stad registryer, of de *coop* en sal van gheenre werde wesen” 1).

Te Groningen gold hetzelfde. Hier was het de „belyenge” van den koop en verkoop voor den magistraat die de overdracht voltooide 2). Zij was niet dan eene *bevestiging* van den koop evenals de stoklegging te Ruinen, waar partijen, nog in eene akte van 1783 zeggen, ze te doen „tot waarheits vestenisse” 3).

Dat zulk eene *bevestiging* van het gesloten, en voor partijen reeds rechtskrachtige contract, naar de voorstelling van den wetgever, die ze vorderde, moeilijk in de verhouding van kooper en verkooper tot de zaak eenige wijziging kan hebben gebracht, dit is, dunkt mij, duidelijk.

Maar voor derden maakte zij door hare werkelijke, of althans *beoogde publiciteit*, het contract van eigendomsoverdracht rechtskrachtig 4).

Want inderdaad, de handeling verkreeg voor hen kracht, omdat zij er mede bekend werden — of althans *geacht werden* er kennis van te krijgen. Dit spreekt uit de bepalingen, die den voorrang van verschillende koopers regelen. De telkens terugkeerende regel is, dat van meer koopers voorgaat degeen

1) Uitg. Overijss. Vereen. bl. 37.

2) Corpus d. Gron. R. XVIII (Wessels Boer 98 vgl. 106, 111). Deze „belyenge” is de, ook in tal van andere rechtskringen geëischte protocollatie van het verkoopcontract, het constateeren, of zooals het soms heet, het bevestigen hiervan bij authenticke akte.

3) Magnin Best. III n. 271.

4) Te Maastricht wordt dit in het Recueil der recessen van 1665 XL 1. kenmerkend aldus uitgedrukt geen verbintenissen, alienatiën, permutatiën en opereren *realiteit*, tensy deselve aende hooge gerichten en syn geïnsinueert ende daervoor gepasseert . . . De aliënatie is er dus vóór de insinuatie. Zij is er, zij heeft dus — mogen wij wel zeggen — effect; maar zij geeft geen realiteit. Wat kan eene aliënatie zonder realiteit anders beteekenen, dan eene vervreemding, die nog alleen van kracht is tegenover den vervreemder?

wien het eerst is opgedragen ¹⁾. Maar op dezen regel komen uitzonderingen voor, in tweeërlei richting. *Hier* eischte men *meer* dan de opdracht, *elders* vorderde men de opdracht *niet tegenover iedereen*.

Wat het eerste betreft, men vertrouwde niet overal, dat de opdrachtshandeling den verkoop ter algemeene kennis zou brengen en men eischte hierom somtijds, dat *ook* verandering van den bezitstoestand den eigendomsovergang zou doen blijken. Om een voorbeeld te noemen, wij lezen in het Stadrecht van Harderwijk van 1734 III 9 a. 11: „die syn ongereed opdraagt, zal de possessie desselfs oock absolutelick aan den kooper overgeven en het goed ruymen ende een volkomen jaar, ses weecken en drie dagen daaruyt blijven” ²⁾.

En wat het tweede betreft, in verschillende steden en rechts-districten hechte men aan het ontbreken der opdracht geen gewicht, indien maar door bezitsoverdracht of op andere wijze de verkoop ter kennis was gekomen van hem, die een vroegeren kooper zijn recht wilde betwisten. Bij herhaling wordt gezegd, dat de eerste kooper, aan wien nog niet is opgedragen, gaat boven den tweeden, aan wien wel is opgedragen, indien de eerste de zaak reeds had in bezit genomen ³⁾. Blijkbaar

¹⁾ Zie Groningen Ord. 1701 Rubr. van koop a. 10; Oldambt 1618 IV. 84: Selwerd 1673 IV. 23; Cost. en Ord. Drente § 52; Landrecht v. Drente 1614 III 30, 1712 III 64 — in een ordel van 1572, Ordelb. bl. 94, dat het tegendeel schijnt te zeggen, zal wel foutief *eer* staan voor *end of end* —; Overijss. Landr. 1630 II 8 a. 10, Zwolle 1794 II. 12 a. 29; Vier Bovenampten d. Nijm. quart. 1686 XXIX a. 18, 19, Tieler- en Bommeler waard 1721 XXXIII a. 17 en 18, Bommel 1721 XXXI 17, 18, Tiel 1659 XXI a. 5; Boel-Loenius Dec. 80 bl. 529.

²⁾ Naar het Landrecht der 4 Bovenampten van het Nijmeegsche kwartier van 1686 XX 7 moesten de opdrachten van onroerende goederen plaats hebben voor rechter en schepenen of gerechtslieden. Maar naar art. 12 hebben zij tegen derden eerst kracht, nadat zij zijn geregistreerd. Hier is dus de kracht en beteekenis der opdracht op zich zelve veranderd, maar gebleven is het Germaansche beginsel, dat de overdracht zakelijke werking krijgt eerst tegen den overdrager alleen, daarna — zooals wij zagen door eene handeling van wege den kooper — tegen derden (zie boven blz. 295).

³⁾ Landr. van Overijssel 1630 II. 8 a. 10, Zwolle 1794 II. 12 a. 29.

veronderstelde men, dat daardoor de tweede koper gewaar-schuwd was. Te Leiden kon naar eene keur van 1568 ¹⁾ de opdracht (het „inne brengen” van den koop) zelfs geheel achterwege blijven „zoe wanneer de vercofte goeden den koper zijn geleverd ende hij daarvan in possessie es” en ook als de verkoop in het openbaar had plaats gehad.

Zoo ver ging men niet in Gelderland, maar men nam er toch aan — en hierom is het te doen — dat een tweede koper, al was hem opgedragen, moest achterstaan bij den eersten, indien hem de eerste koop was bekend geweest. De drie eerst aangehaalde Geldersche rechten ²⁾ zeggen: bij verkoop van een onroerend goed achtereenvolgens aan meer personen, wordt *hij* eigenaar, die daarop het eerst met recht procedeert, of het zich heeft doen opdragen, „ende syne proceduren of opdracht ten prothocolle doen registreren, al waer het schoon, dat een ander koper te vooren d’actueele possessie hadde aengevaert, *ten waere den tweeden koper van de eerste koop kennisse hadde gehad, in welken val den eersten sal wesen gepraeferet*”. En eveneens het aangehaalde stadrecht van Tiel, volgens hetwelk de koper die het eerst opdracht krijgt, voorgaat, „ten ware, dat hij te vooren kennisse had gehad van de voorgaende verkoopinghe ende alsoo te quader trouwen gehandelt”.

Ook bij Boel-Loenius lezen wij ³⁾, dat de tweede koper de zaak, zoo zij aan hem is geleverd, mag behouden, tenzij hij *te kwader trouw* was.

Het geheele stelsel, dunkt mij, ligt hier voor ons. De verkoop heeft zakelijke werking tegenover allen aan wie hij bekend is, of geacht wordt bekend te zijn, en tegenover dezen alleen. Aan den verkoper is hij terstond bekend, en tegenover dezen heeft hij dan ook die zakelijke werking onmiddellijk.

In deze Germaansche constructie — ik kan niet nalaten het terloops op te merken — is de overgang van het gevaar,

¹⁾ Keurb. 1545 I. 3 a. 24.

²⁾ Hiervóór bl. 299 noot 1.

³⁾ Dec. 80 bl. 529.

de risico op den kooper juridisch volkomen verklaard, terwijl bij de Romanistische constructie m. i. eene inelegantie blijft.

Het stelsel, dat ik hierboven uiteenzette, is, voor zoover ik weet, niet met zoovele woorden gehuldigd in uitspraken van een der hoogste rechtscollegiën, maar de Hooge Raad van Holland en Zeeland erkende dan toch in een arrest van 23 November 1593, dat de voorgeschreven transportvormen *alleen tegenover derden* noodzakelijk waren ¹⁾.

En het stelsel doet — hiermede kom ik op mijn punt van uitgang terug — zijne werking gevoelen in verschillende uitvoerige regelingen van het executierecht en in de beste geschriften over dat onderwerp.

Als type der regeling noem ik die in de Ordonnantie op het stuk van de Justitie in de steden en ten platten lande van Holland van 1 April 1580 a. 23 vlg.

Daarin wordt onderscheiden tusschen drieërlei actiën en vonnissen, ieder met eene eigene executie. Het zijn 1° de personeele actiën tot voldoening van geldschulden, 2° de reële actiën, 3° de actiën om een feit te praesteeren.

Onder welke behoort nu de actie van den kooper, tot levering van de zaak?

Niet onder de eerste — de actiën uit *geldschuld* — natuurlijk.

Evenmin — en hierop druk ik — onder de derde. Een feit praesteeren is hier het nakomen van eene verbintenis om te *doen*, dit lijdt geen twijfel. Hoogerbeets noemt die derde categorie de „*condemnationes ad factum*” ²⁾. Als Willem de Groot de verschillende vormen van executie uiteenzet, behandelt hij eerst die in reële actiën, dan die in *personalibus*, hieronder allereerst die voor geldschulden, en eindelijk die „in *obligationibus faciendi*”, de veroordeelingen „die in feyten bestaan” ³⁾.

¹⁾ Neostadius Dec. Supr. cur. Dec. 70, vgl. S. v. Leeuwen R. H. R. II 7 § 4.

²⁾ Van het aanleggen ende volvoeren der processen voor de resp. Hoven van Justitie in Holland VIII.

³⁾ Isagoge ad praxin fori Batavici II. 8.

En tot de „obligationes faciendi” rekende men in het oude Nederland die om te leveren *niet*. Deze waren verbintenissen om te *geven*, niet om te *doen*. H. de Groot maakt in zijne Inleiding III. 1 § 13 de tegenstelling aldus: Somtijds strekt eene inschuld „om van iemand den eigendom ofte vrij bezit af te vorderen, ende werd alsdan de schuld genoemd verbintenis *van geven*. Bij wijlen ziet de inschuld op geene zaak als in verbintenisse *om iet te doen, of te wege te brengen*”. S. van Leeuwen zegt¹⁾, dat in „handelinge” mogen komen allerhande zaken.... „sowel toesegging van iets te *doen*, of gedaan te werden, als van iets.... te *leveren*, dat in saken bestaat”. En eindelijk J. van der Linden²⁾ onderscheidt aldus: „het onderwerp eener verbintenis kan zijn, of eene eigenlijk gezegde zaak („res”), welke de schuldenaar zig verplicht te *geven*, of eene daad („factum”), welke de schuldenaar zig verplicht al of niet te *doen*”.

De actiën tot levering vallen dus noch onder de eerste, noch onder de derde categorie. Zij moeten dan wel behooren onder de tweede „de reële actiën”. Zij *mogen* hieronder behooren omdat — naar wij zagen — *tusschen kooper en verkooper* de koopovereenkomst terstond zakelijke werking heeft, omdat de eerste tegenover den tweede *eigenaar* is, of — wil men deze uitdrukking niet — omdat dan toch de kooper beter recht op de zaak heeft, dan de verkooper.

La band heeft er in zijn voortreffelijk werk „die Vermögens-rechtlichen Klagen”³⁾ op gewezen, dat het Germaansche

¹⁾ R. Holl. r. IV. 2 §§ 12 en 13.

²⁾ Pract. en koopm. handb. I. 14 § 6, zie aldaar III 1. 9 §§ 7—15, en Jud. Pract. II bl. 81 vlg. Van der Linden zegt — en dit stemt met de woorden der ordonnantie overeen —, dat de bepaling over de executie in reële actiën met den sterken arm slechts slaat op onroerende goederen. Hij voegt er bij, dat ten aanzien van roerende goederen slechts bij gijzeling wordt geprocedeerd. Dit hangt dan ongetwijfeld samen met de gemakkelijheid van het verbergen en verduisteren van roerende goederen, waarop ik reeds wees. In geen geval raakt dit onze vraag. Een gelijk executiemiddel voor zekere vonnissen in persoonlijke en in zakelijke actiën heft niet het verschil in karakter tusschen deze op.

³⁾ Bl. 54.

actiënstelsel een ander is dan het Romeinsche. Hij heeft be-
toogd, dat „die Klage um Gut des Deutschen Rechtes sowohl
obligatorische als dingliche Ansprüche umfasst und in bewusstem
Gegensatz zur Klage um Geld oder Schuld gesetzt wird, also
nur darauf sich bezieht, dass eine individuell bestimmte Sache
den Gegenstand des Klage-Antrages bildet”.

Mij dunkt, deze stelling is onbetwistbaar. De vorm, waarin
de vorderingen om goed worden ingesteld, past — naar de
Romeinsche terminologie — zoowel voor die, welke op een
zakelijk recht, als voor die, welke op eene obligatie gegrond
zijn. „Tu tenes mihi malo ordine”, zoo luidt de formule in het
Liber Papiensis ¹⁾. En, alsof er geen eeuwen tusschen lagen,
zegt de eischer naar de Dingtaal van Waterland „hier spreek
ick an dit stücke lants en noem dese man tot een voorhouder” ²⁾;
en naar de Westfriesche Dingtaal „dat hij” (de gedaagde)
„hem heeft verspaert een stücke erfs ende lants” ³⁾; en eindelijk
naar de Delftsche Dingtaal „dat hij veronrecht is van een
huyse ende enen erve dat . . . beseten heeft Jan Lam, ende
claghet U over dien Jan Lam” ⁴⁾. Steeds hetzelfde en steeds
geheel in het karakter der Germaansche actie. Deze is altijd
eene *beschuldiging*, tegen den gedaagde gericht. Vandaar dat
de eed, casu quo door den gedaagde tot zijne verdediging
gezworen, altijd een *onschuldseed* is, dat de gedaagde op de
aanklacht antwoordt: des ben ik onschuldig. Hier luidt de
beschuldiging: gij onthoudt mij ten onrechte dit of dat goed.
Dit kan de kooper zoo goed zeggen tot den verkooper, die
niet wil leveren, als de eigenaar tot den dengeen die hem uit
zijn bezit heeft ontzet.

Dat de Germaansche theorie het onderscheid tusschen zake-
lijke en persoonlijke rechten niet kende, mag uit het zooveel
omvattende begrip van *klachten om goed* niet worden afgeleid ⁵⁾.
Maar wel moet men in de ruimte van dat begrip eene aan-

¹⁾ O. a. op Liutprand 87 (Padelletti Fontes Jur. Ital. I. 238).

²⁾ N. Bijdr. v. R. en W. 1877 bl. 328.

³⁾ Ald. 1878 bl. 40.

⁴⁾ Ald. 1878 bl. 197.

⁵⁾ Zie hierover Heusler Instit. II 376.

wijzing te meer zien hiervoor, dat reeds door het sluiten van een overdrachtscontract de nieuwe verkrijger zakelijk gerechtigd werd tegenover den overdrager. Daarom kan de kooper tegen den verkooper evenzoo spreken, als de eigenaar tegen den indringer.

Ten slotte nog twee opmerkingen. Ik heb in deze geheele verhandeling niet gesproken van het verband dat bestaat tusschen de verplichtingen van kooper en verkooper enerzijds, en de werking van het koopcontract tegen den laatste anderzijds. Dit verband kan niet aan het oog ontgaan.

Is b.v. gelijktijdige praestatie bedoeld, dan ontstaat het effect van het contract ten bate van den kooper niet dan tegen betaling. Het beginsel is, dat de wilsverklaring voor de partij zelve onmiddellijk zakelijke werking heeft, en dat de openbaarmaking alleen tegenover derden van beteekenis is.

Dat de wilsverklaringen van partijen ook tusschen hen zelven geen ander, geen eerder, geen ruimer effect kunnen hebben, dan haar volle inhoud medebrengt, behoeft geen betoog.

En ten slotte. Men is zeker te lichter bij de Germaansche opvatting gebleven, omdat, naar het schijnt, de laat-Romeinsche praktijk reeds langs een anderen weg in één opzicht tot hetzelfde resultaat gevoerd had.

In de Romeinsche koopcontracten uit later tijd toch, is regel de verklaring van den verkooper, dat hij voortaan voor den kooper bezit. Wij lezen in een aantal formulieren, door den uitgever aan Irienerius toegeschreven, telkens: „(Venditores) dederunt licentiam eorum auctoritate in possessionem intrandi et se nomine emptorum possidere constituerunt”, of „et se dictam rem nomine emptorum de cetero possidere constituit”, of „vendo ac trado . . . quam rem me tuo nomine possidere constituo donec in possessionem intraveris corporaliter in quam intrandi licentiam tibi tua auctoritate concedo”¹⁾.

¹⁾ De hier aangehaalde uitdrukkingen komen voor in „Yrnerii formularium tabellionum saeculo XIII ineunte in novam formam redactum” (Bibliotheca juridica medii aevi. c. Gaudenzi I 205, 204; ook in de nieuwe uitgave van G. B. Palmieri. Appunti e documenti per la storia dei glossatori I. Il formu-

Zulk eene Romeinsche praktijk gaf inderdaad aan het koopcontract onmiddellijk volle zakelijke werking. En althans van hen die haar kenden, was geen aanval te duchten op den Germaanschen regel, die het onmiddellijk zakelijke werking gaf tegenover den verkooper.

larium tabellionum 25, 22, 16). Gelijke uitdrukkingen komen voor in tal van andere middeleeuwsche formulieren b.v. Bibl. Jurid. II 41, 69, 71, III 285, 286, 288, 353.

*(Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetensch.,
afd. Letterk., 4e reeks, deel VI, 1904.)*

DE INTERTIATIO IN HET PROCES OM ROEREND
GOED BIJ DE FRANKEN.

(1912)

In de Frankische wetten komen enkele bepalingen voor over de terugvordering van roerende goederen, die men buiten zijn wil is kwijt geraakt. Over den juisten zin daarvan heerscht eenige twijfel, vooral omdat men het over de beteekenis van enkele woorden niet volkomen eens is. Mijne opvatting daaromtrent, in het bijzonder over de beteekenis van de uitdrukking „intertiare” stemt niet in allen deele met de heerschende meening overeen. Ik wensch die zeer kort mede te deelen en aan beter oordeel te onderwerpen.

Ik begin met C. 37 der lex Salica, de *vestigio minando*. Er is iemand een dier ontstolen; hij volgt het spoor en vindt het binnen drie nachten. Indien nu, zegt de wet, hij, die het dier leidt, zegt het te hebben gekocht, of ingeruild, „*vel proclamaverit*” (var. *praeclamaverit*), *ille qui per vestigio sequitur res suas per tertia manu agramire debet*’.

Het „*proclamare*” beteekent hier zonder twijfel, de rechterlijke tusschenkomst inroepen, op zijn recht staan. „*Vel*” vat ik liefst op als „of”. Dan doet de bijvoeging „*vel proclamaverit*” veronderstellen, dat degeen, bij wien het dier gevonden wordt, nog eene andere verdediging kan voeren, dan dat hij het gekocht of ingeruild heeft. „*Vel*” hier door *en* te vertalen, is zich eenigermate schuldig maken aan eene *petitio principii*.

Het is duidelijk, als hij, die met het dier onderweg is, niet op zijn recht staat, maar de zaak eenvoudig overlaat aan

dengeen, die beweert, dat ze hem ontstolen is, valt er over een proces om de zaak niets meer te bepalen.

Staat hij daarentegen wel op zijn recht, dan moet, zegt de wet, hij die er aanspraak op maakt, per tertia manu agramire ¹⁾. Agramire beteekent — hierover bestaat onder de rechtshistorici nauwelijks twijfel meer — zich verbinden ²⁾. Per tertia manu ³⁾ heeft Brunner (D. Rgesch. II, 497) verklaard als „door borgstelling”; ik heb dezelfde verklaring gegeven in een opstel over Friesche rechtstermen (Rgl. Mag. VII, 507): Het aangaan van eene verhaalbare verbintenis per wadium, of per fidejussorem was zeer gebruikelijk, dit weten wij, en ook veel later nog komt derde hand voor in den zin van borg, b.v. in de Friesche Sander dijkrechten van 1317 (Richthofen Rq. 209), waar wij lezen: Aldulfus Juldinga cavit pro conventu de Werum, quod esset tertia manus ad laborandum et ad expensas solvendas ⁴⁾.

Waartoe de spoorvolger zich verbindt, wordt niet uitdrukkelijk gezegd. Brunner meent, hiertoe, dat hij tegenover den weersman voor de zaak zal opkomen, Rauch meent, hiertoe, dat hij de zaak voor den weersman voor het gerecht zal brengen, mij komt het waarschijnlijk voor, dat het tevens eene cautio de restituendo geldt. Maar in de hoofdzaak maakt dit voor onze vraag geen verschil. Waar het vooral op aankomt,

¹⁾ Velen vertalen, alsof res suas bij agramire behoorde, mij komt het waarschijnlijker voor, dat het behoort bij sequitur. Verschil in de opvatting geeft dit niet.

²⁾ Men zie de litteratuur hierover bij K. Rauch, Spurfolge und Anfang bl. 82 vlg., en vergelijk O. Gierke, Schuld und Haftung 158. Denzelfden zin heeft „offerre” in Ed. Chilp. § 6; als iemand moet mitium fidem facere et non habuerit..... qui pro eum fidem faciat; et ipse in sinistra manu fistucam teneat et dextera manu auferat (voor offerat).

³⁾ Dat „per tertia manu” niet kan slaan op een eed met twee eedhelpers („bedrittan”), volgt reeds hieruit, dat deze bij de Franken niet voorkomt. Zie beneden bl. 328.

⁴⁾ Rauch meent, dat in „per tertia manu”, per staat voor pro, en verstaat onder de tertia manus den weersman — maar ook hij neemt dan toch aan, dat de spoorvolger, die de zaak tot zich neemt, zich moet verbinden en dat zal hij dan wel doen per wadium, of per fidejussorem.

is dit, als de bestolene zijn goed op het spoor volgt en het vindt binnen drie nachten, mag hij het tegen borgstelling tot zich nemen ¹⁾. Er wordt hier — ik wijs er uitdrukkelijk op — van *intertiatio* geen melding gemaakt.

En wij mogen wel zeggen, er heeft geen *intertiatio* plaats. Immers het overeenkomstige caput der *lex Ribuariorum* bepaalt dit uitdrukkelijk.

C. 47 § 1 dier wet toch luidt: si quis animal suum per vestigium sequerit et usque tertio die ad domo cuius vel in quolibet loco eum invenerit, liceat ei *absque interciato* revocare. Hetzelfde geval dus als in L. Sal. 37 en hier stellig *geen* *intertiatio*.

Anders gaat het, als de bestolene het goed eerst na drie nachten vindt. Als dan degeen, bij wien het wordt gevonden, zegt, het te hebben gekocht of ingeruild, *mag deze* agramire.

Oppervlakkig gezien, klinkt het wat vreemd, dat hij zich *mag* verbinden, maar in verband met het vorige is de bedoeling duidelijk; in dit geval *mag hij* de zaak onder zich houden, maar dan moet hij zich ook verbinden, die weer te voorschijn te brengen en zoo noodig over te leveren. Ook hij zal dat wel doen door borgstelling.

En nu volgt eene derde §, die op de beide vorige terugslaat en aldus luidt: Si ille vero, quod per vestigio sequitur,

¹⁾ Ik zeg, dat de spoorvolger de zaak tot zich neemt; het komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor, dat de zaak komt in handen van den borg, als saalman van den spoorvolger. Naar Frankisch recht is in het algemeen de borg niet subsidiair, maar primair verbonden (R. Schröder, Lehrb. 5de uitg. 301); maar dan moet men hem ook in de gelegenheid hebben gesteld, te voldoen; als het gold de overdracht, of de uitlevering van eene bepaalde zaak, moet men hem die mogelijk hebben gemaakt. De Cap. legg. addenda van 818/819 c. 6 (Bor. I, 282) zeggen dan ook van hem, die buiten het graafschap land overdraagt, *traditionem faciat et fidejussores vestiturae donet, qui illi qui illam traditionem accipit vestituram facia(n)t* (zie R. Schröder t. a. p. 293 n. 59). Dat men, bij borgstelling voor uitlevering eener zaak, deze in handen van den borg heeft gesteld, of althans den borg tot uitlevering de macht heeft gegeven, is des te waarschijnlijker, omdat men over het algemeen in de Germaansche rechten heeft gestreefd naar reële uitvoering van verbintenissen en niet met schadeloosstelling van den gerechtigde bij niet voldoening genoegen heeft genomen. Vgl. mijne verhandeling over het recht van den koper, boven bl. 293 n. 1.

quod se agnoscere dicit, illi alii proclamantem nec offerre (var. agramire) per tertia manum voluerit, nec solem secundum legem collocaverit et tulisse convincitur..... solidos XXX culpabilis judicetur.

Ingeval de volger het goed *binnen* drie nachten vindt, moet hij „per tertia manu agramire”, dat wisten wij en het wordt hier herhaald.

Het geval, dat hij het *na* drie nachten vindt, wordt hier beschouwd van een anderen kant dan zooeven. In § 2 lezen wij, wat hij, bij wien het goed wordt gevonden, mag, nl. het goed onder zich houden tegen borgtocht. Hier daarentegen wordt gezegd, wat de *spoorvolger* moet, nl. solem collocare.

Wij weten nu met zekerheid, wat in de lex Salica „solem collocare” beteekent, nl. „admonere”, *sommeeren* om het een of ander te doen.

Ik haal de meest teekenende plaatsen aan, waar de uitdrukking voorkomt.

Lex Sal. 50. Hier wordt gehandeld over de fides facta, de vormlijke aansprakelijkstelling. Heeft iemand zich zoo verbonden, dan komt op den termijn de schuldeischer betaling vragen. Volgt deze niet, zoo treft den schuldenaar eene boete. Wil hij dan nog niet betalen, dan moet de crediteur hem ter terechtzitting dagen. Hier wordt, laat ik kort zeggen, de aansprakelijkheid nog eens geconstateerd ¹⁾, en terstond daarop gaat de schuldeischer weder naar het huis van den schuldeischer. „Festinanter ad domum illius illa die antequam sol collocet cum testibus ambulare debet et rogare sibi debitum solvere. Si hoc noluerit facere solem ei collocet. Tunc si solem collocaverit solidos III super debitum adcrecant. Istud usque ad tres vices per tres notinas fieri debet per singulas *admonitiones* vel solem collocatum terni solidi super debitum accrescant”.

¹⁾ Zie over het *nexti chantigio* Planitz, Vermögensvolstreckung 37, die het opvat als de „feierliche Erklärung des Vermögensbanns”; vgl. Herbert Meyer zum Ursprung der Vermögenshaftung im D. R. (Festschr. f. O. Gierke 1885).

Lex Sal. 40. §§ 7 en 8 handelen over het geval, dat iemand zijn slaaf ter strafoefening moet overleveren. Doet hij het niet, dan moet de tegenpartij hem „*solem collocare*” op een termijn van 7 dagen. Doet hij het dan weer niet, er volgt weer een *solem collocare*, weer op een termijn van 7 dagen en de wet voegt er ter verduidelijking bij: *id est ad 14 noctes de prima admonitione*.

Ook in lex Sal. 52, waar over de terugvordering van eene uitgeleende zaak wordt gehandeld, komt een driemaal herhaald *solem collocare* voor. „*Quod si per tres vices solem ei collocaverit semper per singulas vices CXX dinarii hoc est terni solidi ad debitum ad crescant. Et si nec tunc voluerit nec reddere nec fidem facere reddendi, super debitum ei et super illos novem solidos qui per tres admonitiones adereverunt . . . solidos XV culpabilis judicetur.*”

Hiermee is de beteekenis van „*solem collocare*” en daarmee de zin van § 3 zeker voldoende bewezen. Hij die, na drie dagen het spoor te hebben gevolgd, zijne zaak vindt, moet den houder sommeeren tot datgene wat deze, zooals wij zagen, recht heeft te doen, nl. borg te stellen voor het opleveren van de zaak. Neemt hij de zaak tot zich zonder die sommatie te hebben gedaan, dan is hij boetvallig: maar — dit mogen wij er nu zeker bijvoegen — geeft de houder aan de sommatie geen gevolg, dan mag de spoorvolger de zaak tot zich nemen, zonder daardoor boetvallig te worden.

Zoo is het ook naar de lex Burgundionum 83 § 1: „*Quicumque res aut mancipium aut quodlibet suum agnoscit, a possidente aut fidejussorem idoneum accipiat, aut, si fidejussorem petitum non acceperit, res, quas agnoscit, praesumendi habeat potestatem*”.

Wij wenden ons nu tot het tweede caput der Salische wet, dat over ons onderwerp handelt.

Lex 47 de furtis. „*Si quis servum aut caballum vel bovem aut qualibet rem super alterum agnoverit, mittat eum in tertiam manu. Et ille super quem cognoscitur debeat agramire.*”

Hier is blijkbaar geen spoor gevolgd. En in dit geval geldt hetzelfde, als indien bij spoorvervolging de zaak na drie nachten

gevonden wordt; de bestolene — want dien geldt het ook hier — verwijst den houder naar borgstelling, mittat eum in tertia manu, — men had ook kunnen zeggen, solem collocat —, en de houder moet borgstellen, zich door borgstelling verbinden.

Dat „*tertia manus*” hier borg beteekent, evenals in *lex 37* der wet, is zeker waarschijnlijk. Sommigen geven aan het mittere in *tertia manu* hier een anderen zin, nl. dezen, dat hij, die zijne zaak vindt, den houder verwijst naar het beroep op, het noemen van een weersman. Die uitlegging schijnt mij ongeoorloofd; vooreerst, als het „mittat eum in tertia manu” beteekende: hij verwijze hem naar het beroep op een weersman, dan zou er niet volgen „et ille super quem cognoscitur debet agnoscere”, maar „ille super quem cognoscitur debet laudare auctorem” of zoo iets. En bovendien, die uitlegging zou alleen dan aannemelijk zijn, als dengeen, onder wien de zaak werd gevonden, maar ééne verdediging openstond. Herbert Meyer is van die meening¹⁾; maar ik kan ze niet deelen. Er moge niet telkens van een ander verweer gewaagd worden, ik acht het ondenkbaar, dat men zich niet zou hebben mogen beroepen op oorspronkelijke verkrijging, geboorte uit eigen vee — zooals Karl Rauch²⁾ heeft aangetoond, dat men mocht bij de Noord-Germanen, de Angelsaksen, de Longobarden —, of op verkrijging door erfrecht³⁾. Die regelmatige en meest gewone wijzen van eigendomsverkrijging zijn toch niet eerst na de *lex Salica* erkend, en men kan toch niet dat meest gewone eenvoudig vergeten hebben. De natuurlijke loop van zaken is, en zal wel altijd geweest zijn, dat men iemand, bij wien men zijn goed vindt, vraagt: hoe komt gij daaraan? En men zegge niet, de zorgvuldige Germaan heeft door den vorm van zijne vraag willen doen uitkomen, dat hij den houder niet van diefstal beschuldigde. Dat zou hij ook niet doen, als

¹⁾ Entwerfung und Eigentum 41, 94; Publizitätsprinzip 11.

²⁾ Spurfolge und Anfang 19, Gewährschaftsverhältniss u. Erbgang nach älterem D. Recht (in Hist. Aufsätze f. K. Zeumer); Alfred Schultze, Die Bedeutung des Zuges auf den Gewähen im Anfangsverfahren (in Fest-schr. f. O. Gierke).

³⁾ Bijzonderheden over dit beroep regelt Cap. Sal. II § 1.

hij vroeg: hoe komt gij er aan? En deze vraag is natuurlijker dan die: noem mij uw weersman.

Nu regelt de wet hoe het gaat, als een door den houder opgeroepen weersman al of niet opkomt en de zaak op zich neemt, en bepaalt dan in een laatste lid: *Ista omnia in illo mallo debent fieri, ubi ille est gamallus*¹⁾ *super quem res illa primitus fuit agnita aut intertiata.*

Hier ontmoeten wij weer die uitdrukking „intertiare”, om de verklaring waarvan het mij hier vooral te doen is.

Wat beteekent „intertiare”?

Eene glosse op de *lex Ribuaria* verklaart „intertiavit” door „anefangada”. De Latijnsche vertaling der Angelsaksische wetten geeft — misschien wel op grond dier glosse — door „intertiet”, „intertiatus” enz. weer, de woorden „befō”, „befangen”²⁾.

Intusschen, de eigenlijke beteekenis van „intertiare” kan niet zijn „aangrijpen”, „aanvangen”, dat spreekt van zelf, dat laat de woordvorm niet toe. Bij den „aanvanck” kan misschien soms het intertiare zijn te pas gekomen, en zoo kan door een misverstand dat woord eene overdrachtelijke beteekenis hebben gekregen.

Een andere zin wordt aan het woord gehecht in het zoo-genaamde *Glossarium Saxonium Cottonianum*, een handschrift vermoedelijk uit de elfde eeuw³⁾ waar „intertiare” wordt vertaald door „geborh-faestan”, welk Angelsaksisch woord vol-

¹⁾ *Gamallus* beteekent justiciable, gerichtsaangehörig. Mr. Ed. Vlietinck heeft in *Rechtsk. Tijdschr. voor Vlaamsch België* 1912 n°. 2 blz. 102 vlg. voorgesteld justiciable als bv.nw. weer te geven door „berechtbaar” en als z.nw. door „berechteling”; misschien kan men het als z.nw. ook vertalen door „rechtplichtige”; mijn ambtgenoot Verdam geeft de voorkeur aan het eerste.

²⁾ Ine 25 § 1, 47; Aethelstan II, 9; Aethelred II 8 pr. § 3, 9 pr. § 1; Cnut II, 24; Schmid Anh. II, 8 bl. 362. Een ander maal wordt „befō” door „deprehendat” vertaald.

³⁾ Het hs. is in de verzameling van Cotton, die in het British Museum is overgebracht, genummerd Cleopatra A III. Het is afgedrukt bij Thomas Wright, *Anglosaxon and Old English Vocabularies*; second edition R. P. Wülcker. „Intertiare” komt daar voor I Kol. 421.

gens John Bosworth beteekent „to fasten by pledge” en volgens T. Nortcote Toller eveneens „to fasten by pledge or surety”, „to determine or fasten by a surety”¹⁾.

Ducange houdt intertiare voor „sequestrare”. Hij bestrijdt ouderen en zegt van zijne opvatting, „haec est vera vocis intertiare significatio, quidquid contradicant Lombardus, Somnerus et Wendelinus, qui volunt esse cum tertio de re furto subrepta contendere, vel certe tertium advocare, qui auctorem suum laudet, ad quod tenebatur is, a quo repetebatur”.

Het naast bij deze laatste, door Ducange bestreden meening staat die van Brunner²⁾ — thans vrij algemeen voor de ware gehouden — dat hij, die de hand op de zaak legt, daarbij zegt, „noem mij uw weersman”, en dat daarom het aanvangen tevens „intertiare” heet.

Ik moet zeggen, geen dezer verklaringen bevredigt mij volkomen.

Tegen alle bestaat m.i. vooreerst dit bezwaar, dat zij met de etymologische beteekenis van het woord niet genoeg rekening houden.

„Tertiare” beteekent, hierover bestaat geen twijfel, voor de derde maal herhalen, „tertiatio”, derde herhaling³⁾. „Intertiare” kan men vergelijken b.v. met inclamare, incusare, impetere; dan moet het beteekenen: tegen iemand iets voor de derde maal herhalen, of — mijn ambtgenoot Hartman wees mij hierop — b.v. met impugnare, d.i. pugna petere, dan moet het beteekenen tertia petere, en vragen wij met welke tertia, dan ligt het antwoord voor de hand: tertia vice, of — en daar sluiten wij bij het voorgaande aan — „tertia admonitione”.

Wij hebben immers gezien, dat de eigenaar, indien hij zijn goed na drie nachten vindt „solem collocat”, „admonet”. De plaatsen, die ik ten bewijze van de beteekenis van „solem collocare” aanhaalde en vele andere toonen aan, dat de „admonitio”, waarvan daar sprake is, altijd driemaal placht te

¹⁾ John Bosworth A compendious Anglosaxon and English dictionary (1901), T. Nortcote Toller An Anglosaxon dictionary (1882).

²⁾ D. Rechtsgesch. II 498 n. 25, waar nog andere meeningen worden besproken.

³⁾ E. Georges, Lat. D. Handwb. in voce.

geschieden. Trouwens, dat elke oproeping, aankondiging, aanmaning driemaal plaats had, was ook veel later in de Germaansche landen regel, en was er geen grond tot uitstel, moest terstond, althans op denzelfden dag aan de aanmaning worden voldaan, dan werd zij gedaan driemaal, onmiddellijk achter elkaar — zooals thans nog bij veilingen. — Welnu, datzelfde was ook tijdens de *lex Salica* gebruikelijk zooals wij mogen afleiden uit C. 57 de *rachimburgiis* § 1 (Cod. 7, 8, 9); de eischer zegt daar tot de rechters „ego vos rogo, ut mihi legem dicatis . . . ; bis aut tres hoc debet dicere”. Geven dan de *rachimburgi* aan zijne aanmaning geen gehoor, dan verbeuren zij, „*culcati sole*”, drie solidi.

Wij hebben, dunkt mij thans den aanloop tot het proces om de roerende zaken, waarvan hier sprake is, duidelijk voor ons. Hij die de zaak symbolisch opvoert, door er de hand op te leggen, sommeert ten eersten, ten tweeden en ten derden male den houder, er borg voor te stellen (dat is de *intertiatio*). Doet de houder het, dan blijft hij in het bezit van de zaak in afwachting van de verschijning van partijen in rechte: doet hij het niet, de ander mag straffeloos de zaak tot zich nemen.

Bij deze verklaring past het ook zeer goed, dat in de laatstbesproken plaats, waar cod. 1 heeft „*super quem res fuit intertiata*”, andere codices spreken van „*in tertia manum missa*” mits men maar — zooals het behoort — onder de *tertia manus* een borg verstaat, immers de „*intertiatio*” is juist de aanmaning, om voor de zaak een borg te stellen.

Wat nu de genoemde andere opvattingen betreft, het *glossarium Saxonium* is zeer dicht bij de waarheid. Het *intertiare* is wel geen borgstellen, want hij die *intertieert* stelt geen borg, maar het leidt dan toch tot borgstelling, het is de aanmaning hiertoe.

Ook *Ducange's* meening is misschien dicht bij de waarheid. De zaak komt niet in handen van een *sequester*, dit blijkt wel voldoende uit *lex Ribuariorum* 72, waar geregeld wordt, hoe het gaat, als de zaak voor de verschijning van partijen in rechte te niet gaat, wordt verminkt, of gestolen. Daaruit blijkt duidelijk, dat de zaak na *intertiatio* gedacht wordt niet in

handen van een onpartijdigen derde, die haar *voor partijen* bezit, maar van dengeen onder wien zij gevonden is, of althans — dit mag ik er wel bijvoegen — onder iemand, die ze *voor dezen* bezit.

Maar heeft — zooals ik zoo aanstonds giste — de aard der Germaansche borgstelling er toe geleid, dat de borg voor uitlevering van eene bepaalde zaak deze in handen kreeg, dan kwam de zaak wel in handen van een derde.

De verklaring van Brunner bevredigt mij niet, om nog twee redenen. Vooreerst, ik zeide het al, acht ik het onaannemelijk, dat hij die den „aanvanck” doet, zou hebben gevraagd: „noem mij uw weersman”. En in de tweede plaats, van intertatio is alleen dan sprake, als iemand niet binnen drie nachten op het spoor de zaak vindt. Intusschen ook als hij die wel binnen drie nachten op het spoor vindt, zal hij er wel de hand op leggen. Waarom zou hij dan daarbij niet vragen, wie is uw weersman? En als hij het dan ook vroeg, en dat vragen heette intertatio, hoe kon men dan zeggen, dat er in dit geval geen intertatio te pas kwam.

Nu de plaatsen der *lex Ribuariorum*, die over ons onderwerp handelen.

Op cap. 47 § 1 vestigde ik reeds de aandacht. Die bepaling strookt volkomen met mijne opvatting; als de spoorvolger zijne zaak binnen drie nachten vindt, mag hij zelf de zaak tegen borgtocht onder zich nemen, *en behoeft hij den houder geen gelegenheid te geven tot borgstelling*.

De volgende §§ kunnen wij voorbijgaan; zij handelen slechts over mogelijk op te leggen straffen.

Wij wenden ons tot cap. 33, waarin weder van spoorvolgen geen sprake is: het luidt: § 1: *Si quis rem suam cognoverit, mittat manum super eam. Et sic illi super quem „interciatur”, tertia manu quaerat, tunc in praesente ambo conjurare debent cum dexteris armatas. Unus jurit quod in propriam rem manum mittat; et alius juret, quod ad eam manum trahat, qui ei ipsam rem dedit. Degeen die meent zijne zaak te herkennen, doet dus hetzelfde als altijd, hij begint met de hand op de*

zaak te leggen, en ze daardoor symbolisch als de zijne op te vorderen. Hij mag ze nu in dit geval niet tegen borgtocht tot zich nemen — omdat hij ze niet vond op het spoor binnen drie nachten. Hij intertieert daarom, d.i. hij vordert tot driemaal toe borgstelling van den houder.

Dan volgt de beschrijving van het proces om de zaak, die wij hier weer kunnen voorbijgaan.

Slechts dit wil ik in het voorbijgaan opmerken: van den houder wordt gezegd: „si tertia manu quaerat”. Men pleegt dit aldus op te vatten, dat hij zich op zijn derden, nl. zijn weersman beroept. Is die opvatting juist, dan zou hier „tertia manus” een anderen zin hebben dan in de plaatsen der *lex Salica*, waar ik het met Brunner als borg opvatte. Dit zou m.i. geen bezwaar van beteekenis zijn. In deze, vrij wat jongere wet kan het woord zeer goed in een anderen zin staan, dan in de *lex Salica*. Maar het is niet geheel onmogelijk, dat de actie tot vrijwaring gedacht werd als gericht tegen een borg, en dan zou de tertia manus ook hier een borg zijn. Immers naar het Noorsche recht spreekt de kooper, bij wien men de gekochte zaak wil uitwinnen, niet den verkooper tot vrijwaring aan maar zijn borg, den „heimildartake”, evenals naar Gothisch recht den „vin”, in het bijzonder als het verkochte b.v. een slaaf, een stuk vee met hoorn of hoef, een kleedingstuk, een wapen, of bearbeid goud of zilver is¹⁾. Het zou niet vreemd zijn, als de primaire aansprakelijkheid van den borg, waarop ik reeds wees, ook bij de Franken geleid had tot het aanspreken van den borg tot vrijwaring.

Een derde caput der *lex Ribuariorum*, dat op ons onderwerp betrekking heeft, is c. 72, waarop ik reeds terloops wees. Ik haal een paar §§ aan.

§ 6. Si animal intertius infra placitum mortuus fuerit, tunc illi qui causam prosequitur, cum testibus memorare debet, qualiter adpreciatus fuerit, et ille *super quem interciatur*, corio con caput decortigato in praesentia iudicis auctorem

¹⁾ K. von Amira Nord-Germ. Obl. recht. I, 284, 346; II, 352.

suum ostendere debet. Quod si auctor reciperet, tanto solido uno de cinewerduunia pro corio restituat.

Ik vestig er de aandacht op, dat hier blijkbaar als zeker wordt aangenomen, dat na intertatie de zaak, waarover het proces loopt, in handen is gebleven van dengeen, bij wien zij werd gevonden ¹⁾, m.a.w. dat intertatie niet te pas komt, bij het vinden op het spoor binnen drie nachten (dan komt immers de zaak in handen van den spoorvolger). Dit pleit, zooals ik al opmerkte, sterk tegen de meest verbreide opvatting. En zoo is het ook met § 9: *Vestimentum autem seu his similia absque propabile signum interciare prohibemus.*

Bij mijne opvatting van het intertatie is deze § zeer verklaarbaar. Kan hij, die zijne zaak onder een ander meent te vinden, geen duidelijk herkenningsteeken aanwijzen, dan mag hij den houder niet door intertatie dwingen, borg te stellen of de zaak af te geven. Dat is rationeel.

Maar in de geldende opvatting, die ik bestrijd, past de bepaling niet. Ook als er geen merkteeken aan de zaak is, mag degeen, die beweert er eigenaar van te zijn, er zeker wel een proces over beginnen, hij mag er zeker ook de hand wel op leggen, om zoo vormlijk te zeggen, ik beweer er eigenaar van te zijn; hij mag daarbij zeker ook wel vragen, hoe komt gij er aan. Waarom zou hij het een of het ander niet mogen? Daarmee schaaft hij geen mensch. Maar wat hem niet vrij staat, is, den houder voor de keus te zetten, de zaak af te geven, of er borg voor te stellen ²⁾.

¹⁾ Immers, hij vertoont de zaak aan *zijn* auctor. Nu, in het geheele proces is alleen sprake van den auctor van dengeen onder wien de zaak was gevonden.

²⁾ Mij dunkt, op dezelfde lijn staat Childeberti Secundi Decretio 596 c. 3, dat aldus luidt: „Similiter Trejecto convenit, ut servo, campo aut qualibet res ad unum ducem et unum judicem pertinentes per decem annos quicumque inconcusso jure possedit, nullam habeat licentiam interciandi, nisi tantum causa orfanorum usque vicesimo anno licentiam tribuimus. Quod si quis praesumpserit interciare, solidos 15 solvat et res quae male interciavit, amittat”.

Wat hier strafbaar gesteld wordt, zelfs met het verlies der zaak — ongeacht blijkbaar een mogelijk recht van den eischer —, is zeker niet het beginnen van een proces op vormlijke wijze, ook niet het uitdagen tot het noemen van een weersman, veel minder het stellen van de zaak in handen van een sequester,

Ik vat het besluit waartoe de beschouwing der artikelen mij leidt, nog eens aldus samen:

Het voorspel van het proces tot terugvordering van roerend goed, dat iemand onvrijwillig heeft verloren, loopt aldus:

Hij, die zijn goed vindt, legt er de hand op, om zoo symbolisch te verklaren, dat het zijn eigendom is.

Vindt hij het op het spoor binnen drie nachten, dan mag hij het tot zich nemen, mits hij borg stelle dat hij het weer zal opleveren te zijner tijd (per tertia manu agramire). Hij wordt daardoor gedaagde in het proces, dat kan volgen. *Intertatio* komt dan niet te pas.

Heeft hij het spoor niet gevolgd, of vindt hij het goed eerst na drie nachten, dan moet hij dengeen, onder wien hij de zaak vindt, door driemalige aanmaning (*intertatio*) in de gelegenheid stellen, borgtocht aan te bieden. Doet deze dit, hij mag het goed onder zich houden — en wordt daardoor gedaagde in het eventueele proces; — doet hij het niet, hij die het goed opeischt, mag het tot zich nemen, en is daardoor e.q. gedaagde.

Geldt het eene zaak zonder duidelijk herkenningsteeken, hij die er aanspraak op maakt, kan er, zoo hij wil, een proces over beginnen, maar moet ze inmiddels onder den houder laten, zonder er borgstelling voor te kunnen vorderen.

Naschrift. Toen ik deze verhandeling in de Vergadering der Koninklijke Akademie voordroeg, werd bij de discussiën de aandacht gevestigd op het Oud-Fransche „entercier”, „entiercer”. Ook bij herhaalde beschouwing van de bewijsplaatsen bij Godefroy, Dictionaire de l'ancien français III 259 komt het mij voor, dat zij ons ter verklaring van het oude „intertiare” niet kunnen dienen.

Er worden daar tweeërlei bewijsplaatsen gegeven. Een aantal staat volkomen, dat „entercier” somtijds beteekende „reconnaître”. Maar dien zin kan het zeker noch in l. Salica

nog minder het borgstellen voor de zaak (fasten by pledge) maar het is, het dwingen tot borgstelling, en ik voeg er bij, het tot zich nemen van de zaak onder voorwendsel, dat de houder er geen borg voor heeft gesteld.

c. 47 § 1, noch in Childeberti Secundi Decretio c.s. hebben.

In een aantal andere plaatsen wordt het verklaard als „mettre en main tierce, sequestrer, saisir en parlant d'un objet mobilier au sujet duquel une revendication est exercée". In deze verklaring herkennen wij, dunkt mij, de onjuiste opvatting van het „in tertia manu mittere" en meer oude verklaringen, die ik besprak. De bewijspplaatsen, die er voor aangevoerd worden, steunen haar m. i. in geen enkel opzicht. Deze wijzen veeleer op de beteekenis: opvorderen, revindiceeren. En dat ook intertiaire later somtijds in die — ik zou haast zeggen neutrale — beteekenis voorkomt, kan wel zijn. De bijzondere beteekenis van het vinden op het spoor binnen drie nachten, waarbij de intertiatio niet te pas kwam, is vervallen. Men las of hoorde van intertiatio bij opvordering van zaken, en kwam er zoo misschien toe, elke opvordering intertiatio, entiercement te noemen. Maar daaruit volgt niet, dat dit de *oorspronkelijke* zin is. Later, toen men de beteekenis van intertiatio geheel was vergeten, gebruikte men het woord in nog zonderlinger zin, zooals blijkt uit twee akten aangehaald bij Brunner D. Rgesch. II 513 n. 9.

Daar belooft de vervreemder van een erf „amovere omnem interciationem, quae teutonice dicitur *vorcumber*" en de vervreemder van eene erfrente „removere de dicto censu omnem interciationem dictam teutonice *clank*". *Vorcumber*, ons O. Ned. vorcommer is „vroegere, van vroeger dagteekenende last"; bij *clank* teekent Brunner aan „Niederl. klonk, hat hier die Grundbedeutung Schlag". Dit zal wel onjuist zijn; het zal wel beteekenen „gebrec", waarmee toch volgens van der Schueren's Teuthonista (bewerking Verdam bl. 110) „lack, klanck" synoniem zijn (vgl. aldaar 178—179 „cladde, clanck" = vlek, smet). Ook deze beteekenis kan het oude woord „intertiatio" niet hebben gehad.

(*Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk., 4e reeks, deel XI, 1912.*)

ÜBER DEN URSPRUNG DER
NIEDERLÄNDISCHEN RECHTE MIT RÜCKSICHT AUF
IHRE STAMMESZUGEHÖRIGKEIT.

(1908)

In den Niederlanden sind seit germanischer Zeit verschiedene Stämme ansässig gewesen, deren Rechte geschichtlich von grosser Bedeutung waren. Friesen der Seeküste entlang, Salier in und unweit der Betuwe und bald im heutigen Brabant und Limburg, und allem Anscheine nach auch Sachsen (Westfalen).

Es hat einen eigenen Reiz, den Spuren der Rechte dieser Stämme in der späteren Verfassung und dem späteren Rechte nachzuforschen und so zugleich die alten Stammsitze näher zu bestimmen.

Einen zu sicheren und zu grossen Erfolg darf man sich von dieser Forschung allerdings nicht versprechen.

Die Unterschiede der verschiedenen Stammesrechte liegen nicht alle klar zutage, sind vielmehr zum Teil weder unbestreitbar noch unbestritten. Und zwischen der Zeit der Volksrechte, aus der wir sie kennen, und den späteren Rechten, in denen wir die Spuren zu suchen haben, liegen mehrere Jahrhunderte von reger staatlicher und wirtschaftlicher Entwicklung und Umwälzung, welche manche Spur vertilgt oder zur Unkennbarkeit verwischt haben; wie mir aber scheint, nicht jede Spur.

Es lohnt sich m. E. der Mühe, die Spur zu suchen und zu bestimmen.

Ist einmal nachgewiesen, dass das Recht in bestimmten Gebieten verschiedene Eigenheiten, sagen wir z. B. friesischen Ursprungs enthält, so hat man weiter die Frage ins Auge zu fassen, ob nicht vielleicht auch gewisse andere Regeln, welche

man gerade dort und nicht anderswo findet, ebenfalls friesischen Ursprungs sein können. So kann unter Umständen — sei es auch nur hypothetisch — das neuere Recht uns über das ältere belehren. Und der Nachweis, dass in dem Rechte gewisser Gebiete verschiedene Spuren — sagen wir — friesischen Rechtes vorkommen, warnt uns davor, Rechtsregeln, welche wir dort antreffen, und deren Ursprung nicht im voraus feststeht, als spätfränkisch zu betrachten.

Voran stelle ich folgendes: Die niederländischen Gebiete, welche nicht ursprünglich fränkisch waren, sind — sagen wir im 8. Jahrhundert — von den Franken erobert worden. Seitdem ist in manchen Stücken fränkische Verfassung und fränkisches Recht in diesen Gebieten durchgedrungen, sei es, dass sie vom Eroberer aufgelegt, oder dass sie mehr oder weniger gewohnheitsmässig rezipiert wurden. Findet man in späteren Rechten fränkische Elemente neben friesischen oder sächsischen, so ist hieraus nicht auf fränkischen Ursprung dieser Rechte zu schließen, sondern sie sind vielmehr zu betrachten als friesischen oder sächsischen Ursprungs mit späteren fränkischen Beimischungen. — Dies alles gilt aber — es sei das ausdrücklich zugegeben — nur dann, wenn nicht die friesischen oder sächsischen Elemente in solchen Rechten späteren Berührungen und Einflüssen zuzuschreiben sind. — Die Richtigkeit dieser Anschauung wird wohl von niemand beanstandet werden.

Ich erlaube mir, die Ergebnisse, zu denen meine Untersuchung ¹⁾ mich führen wird, voranzustellen: Wahrscheinlich sind friesischen Ursprungs neben den Rechten der heutigen Provinzen Friesland und Groningen die von Drente, Holland, Zeeland und (grösstenteils) Utrecht; sächsischen Ursprungs die von Overijssel und der Grafschaft Zutphen; fränkischen Ursprungs die übrigen.

Die ersten Fingerzeige bietet uns die *Gerichtsverfassung*. In der Betuwe, Maas und Waal, dem Reiche von Nijmegen, kurz im alten Salierlande gibt es nur ein Gericht erster Instanz, das Grafengericht, echtes Ding — einige Male im Jahre unter

¹⁾ Vgl. oben S. 162 n. 4, 225, 226 und 231, und unten S. 402.

Vorsitz des Amtmanns (Vertreter des Landesherrn) abgehalten. Ein Niedergericht gibt es hier nicht. An jeder Dingstätte ist das Ding für die ganze Grafschaft zuständig¹⁾. Dies alles ist vorkarolingisch-fränkisch, können wir sagen. Dies bestätigt, was ohnehin wohl nicht zu bezweifeln wäre, dass die Ver-

fassung hier ihrem Ursprung nach fränkisch ist. — Dass die jüngsten Neuerungen, Niedergerichte, Schöffen nicht bis an die nördliche Grenze des altfränkischen Gebietes vorgedrungen seien, ist an sich nicht undenkbar. Dass die fränkischen Eroberer

¹⁾ Diese Bijdragen IV 289, 293, 299.

in erobertes Gebiet die altfränkische statt der neufränkischen Verfassung gepflanzt hätten, ist wenig wahrscheinlich.

In einem anderen Teile Gelderlands, Veluwe und Veluwezooim, stimmt die Gerichtsverfassung in wesentlichen Dingen ganz mit der des alten Salierlandes überein. Sie kann hier wohl nichts anders als *fränkischen* Ursprungs sein ¹⁾).

Andere Teile der Niederlande werden durch ihre Gerichtsverfassung entschieden als friesisch gekennzeichnet.

Eine Eigentümlichkeit der friesischen Gerichtsverfassung ist die Mitwirkung eines Asega.

Diesen finden wir wieder im nördlichen Teile Hollands — sagen wir annähernd nördlich der Maas —. Und zwar hören wir von ihm zum Teil aus genauen Berichten über die Rechtsprechung selbst ²⁾, zum Teil erschliessen wir sein einstiges Vorkommen aus der Bezeichnung des Erbrechts als Aesdomsrecht ³⁾.

Eine zweite Eigentümlichkeit des friesischen Rechts ist es, dass das Centenengericht (Schulzengericht) echtes Ding ist, mit unbeschränkter Kompetenz, auch in Klagen um Liegenschaften ⁴⁾.

In verschiedenen Teilen Hollands — u. a. in Kennemerland, Rijnland, Zuid-Holland —, in Zeeland und in Utrecht steht neben dem Schulzengericht ein Grafengericht, das ganz fränkisches Gepräge trägt ⁵⁾.

Die Klagen um Liegenschaften aber gehören hier nicht — wie es die fränkische Verfassung mit sich bringen würde — vor dieses Grafengericht, sondern vor das Schulzending ⁶⁾.

Auch in Drente wird um Liegenschaften geklagt bei dem Schulzengerichte ⁷⁾. Alles friesisch, wie mir scheint.

¹⁾ Bijdr. IV 269.

²⁾ Bijdr. IV 360, 369, 376.

³⁾ Mein: Het Oud-Nederlandsch burgerlijk recht II 294. Cost. Delft Versl. Rbr. IV 550.

⁴⁾ Bijdr. IV 56, 68.

⁵⁾ Bijdr. IV 362, 370, 389, 393, 395, 160.

⁶⁾ Bijdr. IV 364, 369, 378, 379, 385, 397, 158.

⁷⁾ Bijdr. IV 243.

Ausserdem haben die friesischen Klagen um Liegenschaften noch die Eigentümlichkeit, dass die Beweisführung geschieht durch Nachbarzeugen (Siebenzeug). Nach der sechsten Küre soll man Kaufland und Gotteshausland halten „mit saun manna wyteden“ ¹⁾, nach Schulzenrecht § 6 hat man sein Recht an einer „onderhava“ zu beweisen „mit saun orkenen“ ²⁾, nach Wergeld § 29 soll, wenn beide Parteien behaupten, das beste Recht an der Sache zu haben, der Asega entscheiden, dass es wissen sollen sieben Königsurkunden in der Marke, wo das Gut liegt³⁾, und der Brokmannenbrief § 78 gibt diesem Beweise den Namen, den er auch späterhin noch trägt: „Sue-thene werde“ ⁴⁾. Die Küren von Brokmänner und Emsingoer sagen dass in einem Eigentumsstreit „uterque probet per duos testes hiis proxime hereditantes“ ⁵⁾. Albrecht von Beieren findet diese Beweisführung in Friesland noch vor, und gibt darüber eine Anordnung im Jahre 1398 ⁶⁾.

Diese Beweisführung in Liegenschaftssachen, diese „Swettenwaarheit“, „Swaenoutsrecht“ finden wir wieder in den erwähnten nördlichen Goën Hollands — und zwar weit landeinwärts, bis Gorinchem ⁷⁾, in Utrecht ⁸⁾, in Drente ⁹⁾. — Und wenn mir jemand einwerfen möchte, sie komme auch in anderen Gegenden sporadisch vor, sie könne auch aus anderem als friesischem Rechte stammen, so würde ich darauf aufmerksam machen, dass keine Spur davon zu finden ist in den Landrechten der entschieden nicht-friesischen Teile der Niederlande, Gelderland, Brabant, Limburg, Overysse.

Eine vierte Eigentümlichkeit der friesischen Gerichts-

¹⁾ Richtthofen, Rq. 9.

²⁾ Ebenda 388.

³⁾ „ 418.

⁴⁾ „ 162.

⁵⁾ „ 135.

⁶⁾ Charterb. v. Friesl. I 286.

⁷⁾ Bijdr. IV 364, Gorinchem 1382 a. 37 (v. Zomeren, Beschr. v. Gor. 169) Dalem 1382 a. 42, Hagstein 1382 a. 36 (Versl. Rbr. V 200; III 313).

⁸⁾ Bijdr. IV 158, 156 n. 4.

⁹⁾ Bijdr. IV 243.

verfassung ist das *gräfliche* Bodthing, jedes *vierte* Jahr abgehalten.

In Holland findet sich zwar nicht mehr das Bodthing selbst, aber doch eine Steuer „Bottinge“, ursprünglich allem Anscheine nach jedes vierte Jahr bezahlt; sie hat wahrscheinlich ihren Ursprung in einem Abkauf der Unkosten des Bodthings und wird sogar einmal bezeichnet als eine Abgabe „de conviviis nobis (dem Grafen) et familiae nostrae faciendis“¹⁾.

Auch für Drente ist uns der Name einer Steuer „Battingespenninge“ überliefert²⁾.

Das Appellationsgericht in Drente heisst Etstoel, die Mitglieder heissen Etten (Vereidete); das Wort hat einen friesischen Klang. Die Sitzung heisst Lotting (offenbar friesisch Liudthing). Das Gericht besteht aus Abgeordneten der 6 Dingspiele (Gerichtssprengel). Nicht jeder Richter, sondern jedes Dingspiel gibt eine Stimme ab³⁾. Das Gericht sieht einer friesischen „mena warf“ am meisten ähnlich. Anklänge an diese finden wir auch im nördlichen Teile Hollands und im südlichen Teile Zeelands⁴⁾.

Wir streiften im Vorhergehenden das *Beweisrecht*. Noch eine Beweisregel hilft uns bei der Bestimmung des Ursprungs der niederländischen Rechte.

Man kann streiten über die Frage, innerhalb welcher Grenzen nach fränkischem Recht der Kläger durch seinen Beweis den Unschuldseid des Beklagten ausschliessen kann.

Unbestreitbar ist aber wohl, dass des Klägers Beweisrecht nach friesischem und sächsischem Rechte beschränkter ist als nach salischem.

Der Sachsenspiegel weist auf das Eigentümliche des sächsischen Rechtes hin, wo er als eines der drei Rechte, welche die Sachsen behielten *wider Karls Willen*, dieses angibt: „swaz der man vor gerichte nicht en tut, wi wizzentlich ez sie, daz her des mit siner unschult entget und man es in

¹⁾ Oben S. 24.

²⁾ Oben S. 17.

³⁾ Bijdr. IV 244.

⁴⁾ Bijdr. IV 379, 405.

nicht verzeugen mac" ¹⁾. Und wesentlich nichts anderes besagt die XVII. friesische Kûre, welche als ein Privilegium von König Karl erworben, das heisst als hoch angeschlagenes eigenes Recht darstellt, dass jeder Frieser selbst beschwören dürfe, was er getan habe, es sei denn, dass er ein „wed" getan habe vor Gericht ²⁾.

Es ist fast verblüffend, wenn wir in der ältesten Handfeste von Haarlem (1245) ³⁾ — dem Mutterrecht von zahlreichen holländischen Städten — genau die friesische Regel in dieser Fassung wiederfinden: wird ein Bürger vor Gericht geboten in einer Sache von pfenniglicher Schuld — es sei denn mit der Hand gelobt, welche man gewedde Hand nennt —, so darf er sich mit einer Hand entschuldigen — wenn man ihn nicht mit Schöffen überwinden kann — ³⁾.

Dieser Satz der haarlemschen Handfeste sagt uns noch mehr, wenn wir die Handfeste der Stadt Herzogenbusch ⁴⁾ damit vergleichen. Beide Rechte stimmen meistens fast wörtlich miteinander überein. Das eine muss dem anderen entnommen sein — wie Huizinga dargetan hat, wahrscheinlich das von Haarlem dem von Herzogenbusch — ⁵⁾. Der soeben genannte Paragraph der Handfeste des *friesischen* Haarlem fehlt aber in der Handfeste des *salischen* Herzogenbusch.

Von nicht geringer Bedeutung ist auch eine im Jahre 1364 von Karl IV. gegebene Entscheidung, laut welcher von alters her die Bürger von Utrecht, die Vasallen und Dienstleute von St. Maarten, wo sie in zivilen oder kriminellen Sachen vor dem Bischof oder seinen Beamten zu Gericht standen, und wenn es auch noch so viele Be-

¹⁾ Ssp. Ldr. I 18 § 2.

²⁾ Richthofen, Rq. 33, 35.

³⁾ v. d. Bergh, Oorkb. I 220. Wie bekannt, stimmen zahlreiche nordholländische Privilegien und das delftsche von 1246 mit dem haarlemschen überein.

⁴⁾ Cost. end Usanciën van de Hoofdstad 's Hertogenbos. Eerste vervolg, bl. 1.

⁵⁾ Dr. J. Huizinga, De Opkomst van Haarlem II 81, 95 (Nijhoff's Bijdr. 4de reeks V 95, 109).

weise gab, mit ihrem Unschuldseide genügen konnten ¹⁾.

Ein in der Hauptsache ganz ähnliches Recht hatten die Bürger verschiedener Utrechter Städte ²⁾. Sächsischen Ursprungs kann hier dies Recht unmöglich sein. So ergibt sich eine neue, wertvolle Stütze für die Meinung, dass das Recht im grössten Teile der heutigen Provinz Utrecht friesischen Ursprungs ist ³⁾.

Im wesentlichen finden wir dasselbe Prinzip auch in der Stadt Zutphen und deutlicher noch in einer der zutphenschen Töchterstädte, Kuilenburg, in 1318 ⁴⁾. Hier ist eher an sächsischen als an friesischen Ursprung zu denken.

Der Unschuldseid wird auch in den Niederlanden im Mittelalter in vielen Fällen mit Eideshelfern geschworen.

Wie bekannt, besteht ein prinzipieller Unterschied zwischen dem Ansteigen der Eideshelferzahl bei den Friesen und Sachsen einerseits und bei den Franken anderseits.

In einem gewissen Verhältnisse steigt bei den Sachsen und bei den Friesen die Zahl der *Eide* — der Eid der schwörenden Partei inbegriffen —, bei den Franken dagegen die Zahl der *Eideshelfer*.

Bei den Sachsen schwört man mit 2, 5, 11 (also selbdrift, selbstsechst, selbstzwölft) ⁵⁾; bei den Mittelfriesen mit 3, 5, 7, 11, 17, 23, 35 ⁶⁾; bei den Ost- und den Westfriesen mit 2, 5, 23, 47 ⁷⁾.

¹⁾ Matthaeus, De iure gladii 470.

²⁾ Vreeland 1363 a. 10, Bunschoten 1383 a. 2, Baarn 1457 a. 1, Ameyde 1433 a. 12 (De middeleeuwsche Rbr. der kleine steden v. h. Nedersticht III 149, 178, 205, Versl. Rbr. II, 18).

³⁾ Auch hier wieder verdient Beachtung, dass — meines Wissens — ein so ausgedehntes Recht des Beklagten, um seine Unschuld zu beschwören, in keinem der entschieden fränkischen niederländischen Gebiete vorkommt.

⁴⁾ Voet van Oudheusden, Beschr. v. d. Stad Culemborg II 612.

⁵⁾ L. Sax. 1, 6, 9, 17 (*tertia manu, tribus inrantibus*), 2 (*sexta manu*), 3, 4, 5, 10, 16, 18 (*cum undecim, una duodecima manu*). Zweifellos verdorben ist die Lesung von 7, wo in der einen Hs. steht *undecima manu*, in der anderen *cum XII*.

⁶⁾ L. Fris. I §§ 16, 20 (*cum tribus*), I § 7, III §§ 1, 3, 4, V, IV (*cum quinque*), I §§ 2, 6, XIV § 2 (*cum undecim, duodecima manu*), I § 3 (*cum septem*), I § 5 (*cum XVII*), I § 9 (*cum XXIII*), I § 8 (*cum XXXV*). Bei den Eiden mit 7, 17, 23, 35 kommt der Standesunterschied mit in Betracht.

⁷⁾ L. Fris. I § 4 (*cum duobus*), I § 3 (*cum quinque*), I § 5 (*cum XXIII*), I § 8 (*cum XLVIII*); schon von Richthofen hat betont, dass in der letzten

Bei den Franken dagegen schwört man mit 3¹⁾, 6²⁾, 12³⁾, 36⁴⁾, 72⁵⁾. Die Vervielfachung der Dreizahl, oder man kann sagen die Teilbarkeit der Eideshelferzahl durch drei, ist hier m. E. wesentlich. Man schwört bei den Franken mit drei Eideshelfern, oder mit drei Gruppen von Eideshelfern, jede unter einem Führer. So allein erklärt es sich, dass in vielen Fällen drei Eideshelfer — die Führer der Gruppen — im Falle des Meineides eine höhere Busse zahlen.

Es ist unzweifelhaft von grösster Bedeutung, dass wir die friesischen Zahlen wiederfinden in verschiedenen Teilen Hollands — in Waterland, Westfriesland, Drechterland, Urk, das westfriesische Recht hat, Brielle, Tholen, Zeeland⁶⁾.

Stelle zu lesen sei *sua XLVIIIa (manu)* oder *cum XLVII*. Der ganze Zusammenhang weist darauf hin.

¹⁾ Form. Andec. 28 (Zeumer 13).

²⁾ Ed. Chilp. § 7, Form. Marc. I 38 (Zeumer 67), L. Rib. 2, 3, 4, 5, 8, 17 § 2, 18 §§ 2 u. 3, 19, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 41, 47, 54 § 1, 68 § 4, 70 § 5, 79, 82 § 2, 83 § 2 flg., L. Sal. Cod. Leid. Hessels-Kern, Recap. C (S. 426).

³⁾ L. Sal. Emend. 32 § 9, Form. Andec. 10a, 50a u. b, Form. Senon. Rec. 2, 5, Form. Sal. Lindenbr. 21 (Zeumer 8, 22, 212, 213, 282), Cap. inc. (814—840) c. 2 (Boret. 315), L. Rib. 6, 7, 10, 14 § 2, 54 § 2, Ewa Cham. 10 u. 11 (hier ist wohl die Fassung von Codex 2 „sua manu cum 12“ die richtige). Nur eine Stelle der lex Rib. stimmt nicht mit den übrigen, n.l. c. 66 § 1, wo die Rede ist von einem Eide „sibi septimus vel duodecimus vel septuagesimum secundo“, hat aber m. E. wegen der eigenen Inkonsequenz keine Bedeutung.

⁴⁾ L. Rib. 14 § 1.

⁵⁾ L. Rib. 11 § 2, 12, 16, 17, 18. In L. Sal. (Hessels-Kern) Cod. I c. 106 und den übereinstimmenden capita von Cod. X u. XI lesen wir abwechselnd „sibi sextus“, „cum XII“, „nonus“, „cum nono“, „se vicesimusquintus“, „vicesimusquintus“, „XXV datis sacramentis“; in L. Rib. 66 § 1 ist die Rede von einem Eide „sibi septimus, vel duodecimus, vel septuagesimum secundo“. Mir scheint, wir dürfen neben den zahlreichen anderen Stellen ruhig in L. Sal. 106 für „sibi sextus“ und „nonus“ lesen „cum sex“, „cum novem“ und in der L. Rib. „cum 12, cum 72“.

⁶⁾ Mit 2 schwört man in Drechterland 1289 und Houtwouderambacht 1289 (v. d. Bergh II 287, 282). Mit 5 schwört man in Waterland 1347 (v. Mieris II 735), Brielle (Matthyssen 164), Zeeland 1258 a. 38 (v. d. Bergh II 22), Tholen 1366 a. 4 u. 5 (v. Mieris III 201), N. Dreischor (Duiveland) 1372 a. 9, 10, 11, 15, 16 (Versl. Rbr. V 642), Urk 1415 (Overyss.

In Drente und in Overijssel finden wir neben fränkischen auch friesische resp. sächsische Eideshelferzahlen¹⁾.

In sehr verschiedenen Teilen Gelderlands treffen wir eine Form, deren Herkunft, wie mir scheint, nicht zutage liegt, den Eid nämlich mit 1, 2 oder 4 an jeder Hand, das heisst mit 2 Eideshelfern, oder 2 Gruppen von Eideshelfern.

Das Recht von Zeeland erweist sich als friesischen Ursprungs auch in einer *Exekutivform*.

Wie Brunner nachgewiesen hat, entwickelte sich die gerichtliche Auspfindung teilweise aus der Friedlosigkeit. Brunner machte aufmerksam auf das *Bereiten* bei Angelsachsen und Nord-Germanen als Übergangsform. Wie mir scheint, dürfen wir auch bei den Friesen etwas Ähnliches annehmen. Wir haben es vor uns in dem „gabbia“, „giabbia“ der Brokmänner²⁾, einem Zug unter Anführung des Abba zur Ankündigung oder Vollstreckung der Friedlosigkeit gegen den Dieb oder den Brandstifter.

Wir finden es wieder in dem Schulzenrechte § 55 und kürzer im Rudolfsbuche § 6: Wenn man den freien Friesen zu Gericht ladet, und er bleibt driemal aus, so soll man ihn des vierten Tages zu seinem Hause suchen mit Brand und Bruch usw.

Das Wesentliche des zeeländischen Rechts kann man in E. so zusammenfassen: bleibt ein Beklagter dreimal aus, so wird er verfestet („balling geleit“), und darauf beritten durch den Baljuw mit dazu gewählten Männern, welche dem Auf-

Versl. II 92). Mit 11 schwört man in Westfriesland 1299 (v. d. Bergh II 506). Dass man in den friesischen Groninger Ommelanden mit 2, 5, 11 schwört, versteht sich von selbst (Gron. Oorkb. I 82, 109).

¹⁾ *Selbdritt* schwört man nach dem Drenter Seendrechte (von Rudolf van Diepholt?) a. 16 (Drentsche rechtsbronnen 50), 2. Landbrief v. David v. Burg. für Overijssel 1478 a. 2 (Racer Ov. Ged. III 171), Zwolle Stadboek I 6. *Selbzwoölfter* nach 2de Supplem. Ordelb. v. d. Etstoel van Drente 22; Landbr. Joh. v. Vernenburg f. Twente 1365 a. 16 (Racer Ov. Ged. III 29); Zwolle Kb. I a. 1 u. n. 4, a 4, L. B. 47, I a. 20, 56, L. B. 56, 57; Genemuiden 1383 Racer Ov. Ged. VI 58, 87; Mein De Stad Vollenhove en haar recht I S. 91 flg.

²⁾ Hugo Jaekel in Zeitschr. Sav.-Stift., Germ. Abt., XXVII, 119.

gebote Folge leisten müssen. Das Bereiten hat die Friedlosigkeit zur Folge. Melis Stoke sagt irgendwo in seiner Reimchronik:

„Di niet en quamen, bereet men al
Ende woestese groot ende smal.“¹⁾

So war es; das Bereiten hatte die Wüstung, die Friedlosigkeit zum Zweck und zur Folge. Und erst nachdem diese erfolgt war, konnte der Graf oder der Gläubiger zur vermögensrechtlichen Exekution schreiten.

Ich wüsste nicht, wo die Zeeländer diese Institution hergenommen haben sollten, wenn nicht von ihren friesischen Vätern. Wohl einen Nachklang des alten friesischen Rechtes treffen wir auch in einer Konvention zwischen dem Kloster von Aduard und Bürgermeister und Rat von Groningen vom Jahre 1389²⁾. Auch hier wird der säumige verklagte Schuldner nach einer gewissen Frist friedlos gelegt und erst danach gepfändet. Ähnliches finden wir im Groninger und im neueren Middelburger Stadtrechte³⁾.

Auch das Strafrecht bietet uns ein paar Anhaltspunkte.

Zuerst die *Abstufungen des Wergeldes*. Die Wergelder der Freien und der Edeln verhalten sich bei Ost- und Westfriesen wie 1 : 2, bei den Franken wohl wie 1 : 3⁴⁾. Wie 1 : 2 verhielten sie sich noch im Jahre 1421 auf dem Lande in Groningen, und im 14. Jahrhundert in Kennemerland und Westfriesland, wie 1 : 4 im 13. Jahrhundert in Zeeland. Es darf dahingestellt bleiben, ob hier die Wergelder der Edeln verdoppelt oder die der Freien zur Hälfte gemindert sind, jedenfalls kann das Verhältnis nur auf friesischer Grundlage ruhen.⁵⁾

Die *Magsühne* beträgt bei den Franken $\frac{1}{3}$, bei den Friesen $\frac{1}{5}$ des Wergeldes. Die friesische Verteilung finden wir in

¹⁾ B. V, 1169 b. Ausg. Historisch Genootschap T. II S. 62.

²⁾ Gron. Oorkb. II 118.

³⁾ Vgl. Dr. M. Rinteln, Schuldhaft und Einlager im Vollstreckungsverfahren 149.

⁴⁾ Brunner, R. G. I² 342.

⁵⁾ Mein O. N. B. R. I, 26.

Zeeland und hier und dort in Holland, z.B. in Brielle.

Bei den Friesen werden *sechs Glieder* und *nur* diese gebüsst mit dem halben Wergelde, die Augen, die Hände und die Füsse; His hat es an vielen Beweisstellen nachgewiesen¹⁾. Die gleiche Regel findet sich weder bei den Franken, noch bei den Sachsen. Bei den Sachsen werden die Nase und ein Testikel ebenso gebüsst wie die sechs Glieder, bei den salischen Franken die Nase, bei den Ribuariern die Nase und das Ohr, nach der Lex ad Amorem werden die sechs Glieder mit $\frac{1}{4}$, nicht mit $\frac{1}{2}$ des Wergeldes gebüsst.

Die friesische Bestimmung finden wir in Waterland²⁾, in Zeeland³⁾, in Drente⁴⁾ und in Winsum (Groningen)⁵⁾.

Sehr belehrend ist auch die Bezeichnung der *Verwandschaftsgrade*. Die Friesen zählen nach Vetterschaften; die Schwesterkinder heissen bei ihnen „*forma bernig*“⁶⁾ (erste Geburt, der Sachsenspiegel würde sagen: die erste, welche man zu den Magen rechnet). Die folgende Generation hat keinen bezeichnenden Namen, die Verwandten der dann folgenden Generation aber heissen wieder „*thredda kniling*“⁷⁾ (dritter Vetter).

Namen gleicher Bedeutung finden wir in Zeeland und in Drente. Der erste Vetter (cousin germain) heisst in Zeeland „*vorme knie*“⁸⁾, in Drente „*vorenbaren*“⁹⁾, der Verwandte der folgenden Generation in Drente „*achterbaren*“¹⁰⁾, der nächstfolgende in Zeeland „*maag ten dorden belanc*“¹¹⁾.

¹⁾ Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter S. 276; auch Handv. 1398. Charterb. v. Friesl. I 286.

²⁾ Overdr. 1347 § 3, v. Mieris Ch. II 735.

³⁾ Keure 1290 a. 33 (v. d. Bergh II 334).

⁴⁾ Landr. 1412 § 7 vgl. § 6 (Drentsche rechtsbronnen 25).

⁵⁾ Winsummer Zijlrecht 1464 a. 4 (Versl. Rbr. IV 154).

⁶⁾ Richthofen Rq. 336 § 42; oben S. 244.

⁷⁾ Ebenda 336 § 42, 57; oben S. 244.

⁸⁾ v. Mieris II 306.

⁹⁾ Ordelb. 2 1^e Suppl. n°. 40.

¹⁰⁾ 2. Suppl. ordelb. Etstoel n. 528, 2. Suppl. ordelb. Etstoel n. 206, vgl. Warfsc. e. ord. (Pro Exc. VII 1) 112.

¹¹⁾ Versl. Rbr. I 317.

Die Salier befolgten, soweit wir wissen, nicht die zurückbleibende Zählung. Salisch kann also die Zählung in diesen beiden Gebieten wohl nicht sein. Sollte sie in Drente vielleicht ribuarischen Ursprungs sein? Das ist nicht wahrscheinlich.

Hiermit komme ich an ein anderes m. E. charakteristisches Merkmal, den *Mündigkeitstermin*. Dieser war mutmasslich bei den Saliern¹⁾, wie bei den Friesen²⁾ und den Sachsen³⁾ 12 Jahr, bei den Ribuariern⁴⁾ dagegen 15 Jahr.

Dass im Mittelalter der Termin irgendwo zurückgesetzt sein wird, ist sehr unwahrscheinlich. In jener Zeit erfolgte vielmehr in verschiedenen Gebieten das Gegenteil. Dass die Karolinger, welche selbst nach ribuarischem Rechte lebten, im ribuarischen Lande den salischen Termin eingeführt hätten, lässt sich schwer denken.

Wo wir also den Mündigkeitstermin von 12 Jahren antreffen, haben wir Recht vor uns, das entweder friesischen, sächsischen oder salischen, aber keinesfalls ribuarischen Ursprungs ist. Den Termin finden wir u. a. in Elburg⁵⁾, Amersfoort⁶⁾, Tieler- en Bommelerwaard⁷⁾, Maas und Waal⁸⁾, Zutphen⁹⁾ und auch in Drente¹⁰⁾.

¹⁾ Cap. 792 c. 4 (Boret. I 67); L. Sal. 24 §§ 1, 5; 75 § 2 Extrav. A, Emend. 26 § 1.

²⁾ Diese Bijdr. I 5.

³⁾ Kraut, Vormundschaft I 114.

⁴⁾ L. Rib. 81, vgl. Rich. Schröder, Lehrb.⁵ 283.

⁵⁾ Van Meurs, Gesch. rechtsw. v. Elburg S. 102 § 150.

⁶⁾ Wilkueren a. 155, 158 (Rbr. kl. steden v. h. Nedersticht I 143). Hier kann auch römisches Recht mit hineingespielt haben.

⁷⁾ Landr. 1580 a. 10 (Gr. Geld. Placb. 1. App. 109), vgl. eine Urkunde v. J. 1250 (Sloet, Oorkb. 713).

⁸⁾ 1250 (Sloet, Oorkb. 714).

⁹⁾ Rbr. v. Zutphen I B § 71, I A § 123.

¹⁰⁾ 1277 (Gron. Oorkb. II, 426). Diese Urkunde enthält eine „concordantia“ über gewisse Verpflichtungen der Bürger und Parochianen dem Kloster von Maria Magdalena in Blidensteden gegenüber. Darin wird erwähnt, dass die Kinder „qui duodecimum annum compleverunt“, als „debitae aetatis“ betrachtet werden. Sie sollten an den vier hohen Festtagen $\frac{1}{2}$ denarius auf dem Altar opfern etc. Es gab keinen allgemein kirchlichen Konfirmationstermin. Die Kirche hat sich in dieser Hin-

Wenn auch nicht geradezu beweisend, so ist doch immerhin merkwürdig, dass wir das *Näherrecht der Grenzgenossen* (zwe-
nooten) erwähnt finden in unbestreitbar friesischen Gebieten ¹⁾,
auch in Westfriesland ²⁾, und weiter in Drente ³⁾, in der Bal-
juwschaft Südholland (der Gegend um Dordrecht) ⁴⁾ und in
Woudrichem ⁵⁾ (östlich hiervon, an der Maas, Gorinchem
gegenüber).

Ebenso, dass die Übertragung des Vermögens gegen Ver-
pflichtung lebenslänglichen Unterhalts nur im friesischen
Groningen ⁶⁾, in Drente ⁷⁾ und in Nordholland (Egmond) ⁸⁾
unter dem Namen „*oevelgang*“ vorkommt.

sieht wohl dem Landesrechte gefügt (Richter—Dove—Kahl, Lehrb. d.
Kirchenr. 8. Aufl. 971). Diese Urkunde ist zwar von den Herausgebern der
Fälschung verdächtigt. Ich erlaube mir nichtsdestoweniger sie zu benutzen.
Die Gründe für die Fälschung scheinen mir nicht zutreffend. Vorerst die
Form der Urkunde soll ungewöhnlich sein. Dies scheint mir ein sehr schwacher
Grund. Dass irgendein Abt oder ein Mönch im 13. Jahrhundert, dem keine
ähnliche Urkunde als Modell zur Verfügung stand, sich eine eigene Form
erfunden hat, ist viel wahrscheinlicher, als dass ein Fälscher im 15. Jahr-
hundert nicht versucht haben würde, der Form des 13. Jahrhunderts treu
zu bleiben. Zweitens sei kein Kloster zu Blidensteden bekannt. Aber manche
Person, manche Villa, mancher Hof ist uns nur aus einer einzigen Urkunde
bekannt. Warum nicht auch ein Kloster, das vielleicht nur kurze Zeit be-
standen hat? Und für eine Fälschung muss doch ein Grund bestehen; man
fälscht doch nicht, um die Rechte eines nicht bestehenden Subjektes zu wahren.
Hätte man die Urkunde geschmiedet, um im 15. Jahrhundert die Rechte des
Pastors zu Blidensteden zu beweisen, so wäre es ja Blödsinn gewesen, darin
nicht Rechte des Pastors, sondern eines fingierten Klosters zu erwähnen. Und
sei die Urkunde auch falsch, nichtsdestoweniger hat sie einige Beweiskraft. Eine
falsche Schenkungsurkunde kann öfters das Bestehen der angeblich geschenkten
Höfe beweisen, eine falsche Immunitätsurkunde das Bestehen derjenigen Per-
son, der die Immunität verliehen sein soll. Und so m. E. diese Urkunde den
Grossjährigkeitstermin.

¹⁾ O. N. B. R. 272, n. 1.

²⁾ Pols Wfr. Stad. CXII.

³⁾ Cost. en Ord. 54; Landr. 1614 III 35.

⁴⁾ Cost. ZHoll. a. 73 (Rbr. v. Dordrecht II 273)

⁵⁾ Priv. 1476 a. 78.

⁶⁾ O. N. B. R. II 264.

⁷⁾ O. N. B. R. II 264.

⁸⁾ v. d. Bergh I 170.

Von viel grösserem Interesse ist das *Erbrecht*. Bekanntlich galt in Zeeland und im südlichen Teile Hollands das „Scheppendomsrecht“ (nach welchem der überlebende Vater oder Mutter das Kind nicht beerbt, sondern der ganze Nachlass des Kindes bei Vorabsterben eines der Eltern auf die Seite der toten Hand fällt).

Prinzipiell gleiches Erbrecht finden wir in den Niederlanden nur noch in friesischen Gebieten in Groningen ¹⁾. Dies weist wohl auf friesischen Ursprung hin; friesisches Erbrecht also auch in Holland südlich der Maas.

In einer anderen Hinsicht ist dort das friesische Recht mit fränkischem Rechte vermischt.

Die *Übereignung von Liegenschaften* geschieht im fränkischen Gebiete und wo die rein fränkischen Formen durchgedrungen, durch Effestucatio. Diese ist ursprünglich weder sächsisch noch friesisch.

Den Friesen sind die drei Aufgebote nach dem Veräusserungsgeschäfte eigen, und der nachfolgende „Ferdbann“.

Im südlichen Teile Hollands finden wir beide Formen vereint: auf das Veräusserungsgeschäft folgen die Aufgebote, dann die Effestucatio und endlich der Ferdbann ²⁾.

Eine gewisse Form bei Übereignung von Liegenschaften finden wir auch in Overyssel; mehrmals wird gesagt, dass ein Gut übertragen wird „als ordel en recht wysde“, das heisst in der bei vorhergehendem richterlichen Urteile vorgeschriebenen Form. Hier aber weder Ferdbann, noch Übertragung „mit Halm, Hand und Mund“, sondern eine bloss mit Hand und Mund ³⁾. Also — wenn ich richtig sehe — sächsisch.

Im allgemeinen, können wir sagen, ist im Rechte von Overyssel sowieso nichts fränkisches zu finden. Auch die Gerichtsverfassung ist ganz unfränkisch; kein Grafengericht; ein Schulzengericht mit sachlich unbeschränkter Kompetenz ⁴⁾. Friesische Anklänge finden sich im overysselschen Rechte nicht.

¹⁾ O. N. B. R. II 291, 294, 295/296.

²⁾ O. N. B. R. I 192, 195.

³⁾ O. N. B. R. I 198.

⁴⁾ Bijdr. IV 197 ff.

Wir können ohnehin in Overyssel nur Recht sächsischen Ursprungs vermuten, solange nicht die Aussage im Leben Liudgers genügend widerlegt ist, nach welcher die Yssel die Grenze war zwischen Franken und Sachsen ¹⁾).

Hier und dort finden wir auch noch eine kleine Spur sächsischen Rechts; so z. B. die Regel, dass die Witwe einige Gegenstände aus dem ehelichen Vermögen oder ihre Morgengabe nur dann vorausnimmt, wenn aus der Ehe keine Kinder geboren sind ²⁾).

Endlich darf ich hier noch eine Rechtsinstitution in Erinnerung bringen, welche meine Auffassung stützen kann, und worüber ich mich schon in meinem Aufsatz über Jahr und Tag ³⁾ ausgesprochen habe, nämlich die Wirkung des Besitzes von Jahr und Tag.

Nach sächsischem Rechte soll, wer die rechte Gewere hat, wenn er um das Gut beklagt wird, den Unschuldseid leisten ⁴⁾).

So auch nach einer friesischen Quelle, den Emsingoer Doemen von 1312 § 18: „si quis impetit alienum de prediis sibi minus iuste detentis, et qui impetitur respondeat, quod suum fuerit patrimonium, vel quod notorium quod emisset eam et persolvisset eam, vel quod usus fuerit eo anno et die et amplius . . . idem, a quo repetuntur predia, per sol' iurabit suam liberam esse hereditatem et legitimam" ⁵⁾).

In fränkischen Quellen findet sich meines Wissens von diesem Unschuldseide keine Spur.

In den Niederlanden treffen wir ihn wieder, erstens in Over-

¹⁾ Altfridi Vita S. Ludgeri (Pertz II 408).

²⁾ Bijdr. II 89.

³⁾ Oben S. 197 flg. Was ich dort über die alte Bedeutung des Ausdrucks „Jahr und Tag“ ausgeführt habe, ist neuerdings wohl unwiderleglich bestätigt worden von Ferd. Güterbock, Der Prozess Heinrichs des Löwen. Exkurs III S. 203 (oben S. 197 n. 1).

⁴⁾ Laband, Vermögensr. Kl. 330.

⁵⁾ Oben S. 228. Das hier Ausgelassene kann dahingestellt bleiben. Das hier für uns Wesentliche ist, dass, wer die rechte Gewere hat, die Rechtmässigkeit seines Besitzes beschwören soll. Für das abgekürzte „sol'“ möchte ich lieber „solam (manum)“, als mit Richthofen „solidum“ lesen.

yssel. Zwei bischöfliche Urteile von 1383 besagen es ¹⁾. Ebenso ein Artikel des zwolleschen zweiten Stadtbuches (1398—99) Art. 202, und Art. 44 des steenwijkschen Stadtbuches aus dem 16. Jahrhundert ²⁾. Dieselbe Regel finden wir auch in dem Rechte von Gorinchem ³⁾ und in dem damit übereinstimmenden von Dalem ⁴⁾, von Hagestein ⁵⁾, von Noordeloos und Grootenwaard ⁶⁾ und von Herdinksveld ⁷⁾. Das gorinchemsche Recht sagt ³⁾: „Wie den anderen aensprake van erve, ende die besitter dies erfs mit scepenen betughen mach, dat hij dair in geseten heeft jair inde dach . . . in eyghendom, van allen degenen, die binnenlands syn, off hebben geweest binnen'sjaers ende binnen dage onbecroent, dat sal die besitter des erfs houden mit hande ende monde voir syn eygen“. Die grosse Bedeutung dieser Artikel für unsere Frage ist weder bestritten, noch bestreitbar. Dieselbe Regel hat m. E. offenbar gegolten in Delft. Die delftsche Dingtaal ⁸⁾ enthält eine ausführliche Beschreibung eines Prozesses um ein Haus; der Beklagte gründet auf seine rechte Gewere den Antrag seiner Zulassung zum Unschuldseide. Es ist undenkbar, dass er diesen Antrag gestellt hätte, wenn schon seine rechte Gewere an sich ihm zum Siege verholfen hätte ⁹⁾.

¹⁾ Overijss. Tijdr. reg. VI 81, 95; oben S. 233.

²⁾ Steenwijk gehört zwar ursprünglich zu Drente und hat Drentsches Recht; das Näherrecht, das in Overijssel fehlt z. B., ist hier wie in Drente anerkannt. Der Art. 44 des Stadtbuches ist aber wohl dem zwolleschen Stadtbuche entnommen. Oben S. 233.

³⁾ Handf. 1382 a. 37, und 1412 a. 26 (van Zomerens Beschr. v. Gorinchem 169, 193); oben S. 231.

⁴⁾ Handf. 1382 a. 42; oben S. 231.

⁵⁾ Handf. 1382 a. 36; oben S. 231.

⁶⁾ Handf. 1434 a. 20 (Kemp, Leven der doorl. Heeren van Arkel 248).

⁷⁾ Handf. 1447 (ebenda 265).

⁸⁾ N. Bijdr. v. Rgel. en Wetg. 1878, S. 195; oben S. 229.

⁹⁾ Auch die Bedeutung der Beweise aus Leiden (oben S. 230) darf ich aufrechterhalten nach meiner Besprechung von Brunners Bestreitung in „Anteekeningen op H. de Groot's Inleiding“, S. 99 flg. Der Ausdruck „antwoorden“ hat nicht in allen Quellen dieselbe Bedeutung. Dass dem so ist und dass insbesondere die Bedeutung des Wortes in der delftschen Dingtaal eine abweichende ist und meiner Meinung nicht entgegensteht, hat

So wie in Holland wer Jahr und Tag im Besitze, so hat in Zeeland wer 10 Jahr im Besitze im Falle einer Klage sein Gut eidlich zu behalten ¹⁾).

Da wir einmal das Recht von Zeeland und Holland als friesischen Ursprungs kennen gelernt haben, liegt es auf der Hand, auch die Notwendigkeit des Unschuldseides für den recht Gewerten hier für ursprünglich friesisch zu halten. In Overijssel kann sie nur sächsischen Ursprungs sein.

Wenn ich richtig sehe, sind also in den Niederlanden friesischen Ursprungs die Rechte des heutigen Friesland, von Groningen ²⁾, Drente ³⁾, Holland, Zeeland und dem grössten Teile Utrechts, sächsischen Ursprungs die von Overijssel und wahrscheinlich auch von der Grafschaft Zutphen, fränkischen Ursprungs die von Brabant, dem grössten Teile Gelderlands und Limburg.

Hiermit — dies betone ich — wäre unvereinbar die Meinung, dass Drente, der grösste Teil Overijssels, Zutphen, Veluwe, Flethetti zusammen das Gebiet der Lex ad Amorem gebildet hätten. Weder in der Gerichtsverfassung, noch im Rechte zeigen diese Pagi etwas Gemeinschaftliches. In Gegenteil, die von Drente, Overijssel und Veluwe — um nur diese drei zu nennen — weisen so viele Gegensätze auf, wie fast nur möglich. ⁴⁾ Das wäre undenkbar, wenn sie alle aus demselben fränkischen Rechte gesprossen wären; um so weniger denkbar, weil Drente und Overijssel unter derselben landesherrlichen Gewalt zur Entwicklung gekommen sind.

neuerdings J. van Kuyk nachgewiesen in seiner sehr beachtenswerten Doktordissertation „Historische beschouwingen over het antwoord van den ge-daagde“ (Leiden 1908) S. 188.

¹⁾ Zeeland 1290 a. 8 (v. d. Bergh II 331).

²⁾ Mit Ausnahme von Westerwolde.

³⁾ So hätte denn die an sich nichts beweisende, weil junge Beschreibung der Friesischen Seelanden doch noch recht, wenn sie Drente hierzu rechnet.

⁴⁾ Diese „Bijdragen“ IV 49, 448.

(Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte,
Germ. Abt., XXX, 1909.)

WOORDVERKLARINGEN.

(1885—1908)

I. EENE DER BETEKENISSEN VAN HET WOORD „BELEYDEN”.

Het oudste keurboek der stad Arnhem is in een H.S. in het Archief te Arnhem bewaard, vermoedelijk geschreven omstreeks 1361. Enkele artikelen daarin voorkomende¹⁾ verdienen aandacht, o. a. een van het jaar 1354, tot opschrift voerende: „Van loffenisse in scepene-brieven”. Dit regelt de procedure tegen borgen, die hebben „ghelavet in scepene-brieven, mit anderen burghen mit ghesamender hant”. Alvorens deze kunnen worden gepand, moeten zij zijn „ghemaent ende *beleyt* mit „scepene ierstewerf, anderwerf, derdewerf, vierdewerf”.

Beleyden heeft, naar het mij voorkomt, hier dezelfde beteekenis, als die, vermeld bij Verwijs en Verdam, Middel-Ned. Wb. in voce 7 γ (1 kol. 834), en die wellicht in de heden-daagsche rechtstaal zou zijn weer te geven door *protesteeren van*. De borg wordt tot viermaal toe aangemaand en telkens wordt van niet-betaling geprotesteerd.

Dienzelfden zin heeft het woord wellicht in de Rechtsbr. v. Utr. II bl. 34, Leidsche Rechtsbr. (uitg. Blok) bl. 25 (vgl. Leidsche Keurb. 1450. II 12), Brielle Voirbot VI. 6 (Middel. Keuren Br. 105); en vgl. *uytbeleyden* Culemborg (Voet v. Oudheusden II 623).²⁾

(*Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk.* over het jaar 1886.)

¹⁾ Zie boven bl. 166 en 172.

²⁾ Zie boven bl. 167 n. 1.

II. OVER DE WOORDEN „ALSE ASSYSE” IN HET AUTOGRAAF VAN MELIS STOKE.

Dit is in facs. uitgegeven door het Hist. Gen. De verklaring daarbij gegeven van de woorden „*alse assyse*” bevredigt mij niet.

De akte waarin zij voorkomen behelst eene verbintenis van Graaf Willem III, om zekere onroerende goederen die „*alse assyse*” zullen worden verkocht, aan de koopers te vrijwaren.

De woorden kunnen niet wel beteekenen „als schadevergoeding”, zelfs dan niet, als men mag aannemen, dat het woord „*assys*” ooit den zin van schadeloosstelling kan hebben. Immers, al is de bedoeling dat de koopprijs aan de getrouwe poorters ten goede zal komen als schadevergoeding, men drukt zeker die bedoeling niet uit door te zeggen, dat *de goederen als schadevergoeding zullen worden verkocht*; deze uitdrukking zou zelfs geen gezonden zin opleveren. Er bestaat trouwens volstrekt geen grond om aan te nemen dat *assys* hier iets anders beteekent dan *accijns*.

De *accijnsen* plachten te worden verkocht publiek, met inachtneming van bepaalde formaliteiten (vgl. o. a. Matthijsen bl. 173: „Als men der steden goeden vercopen of ver-
„huren sal, dat sal men doen bi rade des ghemeens gherechts,
„ende dat sal men doen ropen ende condighen mitter steden
„bode overal langs der steden. Ende die borgemeesters sullen
„daarmede openbairlic te love ende te bode sitten, ende alle
„voirwaerden ende zaken bescheideliken onderscheiden, ende
„die doen bescriven met des cleres hant; ende verhuiren die
„of vercopen der steden *ecsyse*, capen, ierboeten ende ander
„goeden, op sulc recht van betalinghe, als van outs gewoen-
„lic is ende onderspreken bescheideliken, wes den huerman
„of coper sculdich is van der steden goeden, die hij huert of
„coept, te hebben ende tontfangen, ende nemen borghen van
„den huerman, ende coper, aldair die stede, bij goetdenken
„des gerechts, wel an bewaert ende gehouden is. Ende die
„dair meest om geven wil, sal die naeste wesen”).

Zooals men nu kon verkoopen met inachtneming van de formaliteiten voor den verkoop van goederen van minder-jarigen voorgeschreven („alse men weeskinderengoet verkoopt”, „alse weeskinderen goed”, vgl. Rotterdam o. k. a. 97), zoo kon men ook verkoopen „alse assyse”.

En men kon voldoende grond hebben, verschillende formaliteiten in acht te nemen, men kon die b.v. verlangen, *ten einde den verkooper tot vrijwaring te kunnen verplichten*.

Om een enkel voorbeeld te noemen, Oudewater, N.K. a. 79 (Kinschot, bl. 576):

„Voort yemand die eenige huysinge ofte erve verkoften, „ende daar waarborch of begeert worde, soo sal men daar of „doen drie geboden voor den stedehuys tot drie sonnendagen „achtereen, of daar yemant waar, die aan die huysinge ofte „erve yets te seggen hadde, dat hij dat bij de gerechte bren- „gen soude, of men sal daar geen recht van doen, ende daar „boven verwaarborgen met sulcke borgen, daar die van den „gerechte kennen sullen, daar die koper aangehouden sal „wesen.”

Bij dergelijken publieken verkoop met voorafgaande afkondiging, o. a. dien van de accijnsen, plegen ook aan den verkooper bijzondere rechten te zijn toegekend, o. a. het recht van parate executie. Welnu, bedrieg ik mij niet, dan zegt in de onderhavige akte de graaf: ik neem de vrijwaring van de bedoelde goederen op mij, mits die zijn verkocht niet ondershands, maar publiek met inachtneming van die formaliteiten die men heeft te vervullen bij den verkoop der accijnsen; m. a. w. „alse assyse”.

*(Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk. over het jaar 1886.)*

III. DE EED „SONDER VANCHEYLIGEN”.

In het handvest van Zuid-Holland van 9 Juni 1303 ¹⁾ is meer dan eens sprake van een eed „sonder vancheyligen”. B. v. „Elc man die sijn goed uter hant comen es, soe waer dat hijt bevaert binnen den hove van Zuthollant, dat hi dat houden mach alst te haer comen es, sonder vancheylighen”. Omtrent den zin der laatste woorden bestaat verschil van meening.

Van de Wall geeft t. a. p. deze verklaring: er zijn tweeërlei eeden in gebruik geweest; de eed *ten Heiligen* ²⁾ of *sonder vancheiligen* en die *met vancheiligen*. Den eersten legde men af alleen in het „geziget of in de nabijheid der Heilige Overblijfselen, met opgeheeven hand, of opgestoken vingeren”, den laatsten daarentegen „al knielende, en met het aanraken en omvatten dier Overblijfselen”. Deze verklaring bevredigt mij niet.

Vooreerst is zij etymologisch moeilijk te verdedigen. Ware een eed bedoeld waarbij de heiligen niet werden aangevat, de uitdrukking zou eer luiden „sonder heyligenvanck”, dan „sonder vanchkeyligen”.

Maar bovendien is v. d. Wall's verklaring op innerlijke gronden verwerpelijk.

Immers ook de eed met opgestoken vingeren is vermoedelijk oorspronkelijk een eed waarbij het heilige wordt aangeraakt, in het bijzonder een opgericht kruis.

Maar, stel al dat hierbij de heiligen niet werden aangeraakt, dan is toch moeilijk aan te nemen dat men daarom dezen eed als minder plechtig heeft beschouwd. Het formulier van den eed is, den geheelen Christentijd door, nagenoeg onveranderd gebleven; reeds naar Cap. quae in lege Rib. mitt. sunt 803 c. 11 luidde het „sic illum Deus adjuvet et sancti quorum istae reliquiae sunt, ut veritatem dicat”. Welnu, is het denkbaar dat men in eenigen uiterlijken vorm eene verhoor-

¹⁾ O. a. bij P. H. van de Wall, Handvesten, privilegiën enz. der stad Dordrecht. I. bl 116.

²⁾ Zie een voorbeeld beneden bl. 352.

ging heeft gezien van de plechtigheid dier aanroeping van God en de heiligen, welke men zich als aanwezig voorstelde? Neen, geloof ik.

Men heeft zeker het nederknielen voor de reliquieën nimmer gevorderd om daardoor den eed meer solenneel te maken, maar omdat men het beschouwde als een vorm waarin zich de eerbied voor den aangeroeptene behoorde te openbaren. Aanraking van het heilige is niet anders, zou ik meenen, dan eene herinnering hieraan, of een uitdrukking van de overtuiging dat de heiligen, die men aanroept, tegenwoordig zijn. Hoe kan nu een eed, wanneer hij staande en zonder aanraking der reliquieën wordt afgelegd, een minder plechtig karakter hebben?

Bovendien, neemt men aan dat voor enkele gevallen een minder vormlijke eed is toegelaten, dan moet er bij het wegvallen van die vormen eenig belang hebben bestaan. En nu vraag ik wie kan er belang bij hebben gehad niet te knielen voor de reliquieën en die niet aan te raken ¹⁾.

Eindelijk, de oude verklaring van het aangehaalde Zuid-hollandsche handvest ²⁾ voegt achter de woorden „alst te haer comen es sonder vancheyligen” deze aantekening „Dats te verstaen hij voer, ses mannen nae, *met ophoudender hant*” caet. De laatste woorden doen ons onwillekeurig vragen, waarop moet de hand worden gehouden; ze zouden zeker zeer onvolkomen uitdrukken wat elders heet „*met opgereckte vingeren*” ³⁾.

Eene andere verklaring geeft Lameere ⁴⁾. Deze geleerde zegt, het constateeren van de niet inachtneming van voorgeschreven vormen bij de eedsaflegging, in de latijnsche bron-

¹⁾ De bijzondere voorschriften, door het kerkelijk recht aan de geestelijken gegeven met betrekking tot den eedsvorm, kunnen hier buiten aanmerking blijven.

²⁾ Bij v. d. Wall t. a. p.

³⁾ De twee voorste vingers, niet de hand stak men oudtijds op. Die beide vingers verbeurde men dan ook in geval van meened.

⁴⁾ De l'histoire du droit et de son étude actuelle dans les Pays-Bas. Discours prononcé par M. J. Lameere Procureur Général à l'audience solennelle de rentrée du 15 Oct. 1884 (Bruxelles 1884) p. 23.

nen *reprehensio* genaamd, heet o. a. in Gent „bevanc”. Welnu „la *vancheyligen*, c'est le *bevanc*, c'est l'entreprise, la surprise, la *reprehensio*”.

Ook tegen deze afleiding heb ik een bezwaar van etymologischen aard: hoe kan men er toe zijn gekomen een eed, waarbij de mogelijkheid van *befanc op de heiligen* was uitgesloten, aan te duiden als een eed *sonder vancheyligen*. Dit woord wijst dunkt mij duidelijk en helder aan, dat er van bevangen van de heiligen, niet van bevangen van den eedzweerder sprake is.

Overigens heeft de verklaring van Mr. Lameere veel meer innerlijke waarschijnlijkheid voor zich dan die van v. d. Wall.

Ze wijst ons op een practisch voordeel dat de eed „sonder vancheyligen” zou aanbieden.

Ze wees mij den weg naar eene derde uitlegging van het woord vancheyligen, die ik voor de ware houd.

Het laat zich taalkundig het best verklaren als een *imperativus* en beteekent letterlijk grijp de heiligen.

Het is zeer aannemelijk dat er tweeërlei eed heeft bestaan, één waarbij dit gebod wel, één waarbij het niet is uitgesproken.

Immers bij den eed met „vancheyligen”, zooals die in Zuid-Holland wordt beschreven ¹⁾, en bij den eed op de heiligen in het algemeen, gold de regel, dat de zweerder zijne hand niet mocht leggen op de heiligen, voordat de rechter het hem had bevolen. Deed hij het vóór dat bevel, hij verbeurde of het recht tot de eedsaflegging ²⁾, of eene boete, of beide ³⁾.

Dit had voor de rechtzoekenden groote bezwaren. Van hier privilegiën welke voor een bepaald gebied die rechtsnadeelen uitsloten. Deze nadeelen konden het best worden voorkomen wanneer men (zij het alleen voor de gevallen waarin dit het meest noodig was) den vorm zelf afschafte, aan welks niet inachtneming het rechtsnadeel was verbonden.

¹⁾ Zie o. a. Oude Vaderl. Rechtsbr. IV. 2 bl. 291 vlg.

²⁾ En daardoor tevens de bescherming van het recht; of de instandhouding der rechtsgevolgen van het feit, dat hij bij eede wilde bevestigen.

³⁾ Zie o. a. v. d. Wall t. a. p. bl. 968 vlg.

Welnu, heeft men dit in Zuid-Holland gedaan door te bepalen (of door gebruik in te voeren) dat in die gevallen het bevel van den rechter: „Vanc heiligen” niet noodig was, dan heeft men daardoor een eed „sonder vanc heiligen” in het leven geroepen, een „juramentum planum” dat voor den zweerder boven den volvormlijken eed een groot voordeel had, daar het hem noch aan boeten noch aan andere rechtsnadeelen wegens vormverzuim blootstelde.

(*Album-Leemans*, 1885.)

IV. OPRUCKINGE.

In en na de middeleeuwen treffen wij, het is bekend, in Overijssel en Gelderland een groot aantal *hoorige goederen* aan, dat zijn zoodanige goederen, welke door den rechthebbende zijn bestemd om uitsluitend door *hoorigen*, naar *hofrecht* te worden bezeten.

De naam *hoorige* is een vox generis, welke personen van onderscheiden rechtstoestand omvat, die echter allen dit gemeen hebben, dat zij de volle vrijheid missen en — om te spreken met de onechte, maar in menig opzicht niet onjuiste Declaratie van Koninck Albrecht (1322?) — „den Heeren moeten winnen ende werven goet en bloet”.

Hunne verplichting om hun heer *goed* te winnen vertoont zich vooral in het aan dezen toekomende recht op hunne nalatenschap, dat, aanvankelijk onbeperkt, eerst langzamerhand wordt ingekrompen. Die om hun heer *bloet* te winnen, brengt mede, dat de staat van hoorigheid der ouders door de kinderen wordt gedeeld.

Een hoorig goed gaat — volgens bijna alle Nederlandsche bronnen — na den dood des bezitters over op eenen, door het hofrecht aangewezen, erfgenaam. Deze ontleent echter aan zijn erfrecht niet een onmiddellijk recht op het goed, maar slechts eene aanspraak op beleening hiermee door den heer onder inachtneming van de gebruikelijke vormen en voldoening aan de hofrechtelijke vereischten.

Het hoofdvereischte, opdat deze erfgenaam zijn recht kunne doen gelden, is — het volgt uit den aard van het goed welks bezit hij verlangt — dat hij hoorig zij of worde *naar dat goed*, m. a. w. hoorig aan den heer van dat goed, in den graad door den aard hiervan aangewezen ¹⁾.

Wil de erfgenaam dit niet, of kan hij het niet, wijl hij aan een anderen heer onderworpen is en wenscht hij nochtans het goed in bezit te nemen, zoo worden hem in sommige bronnen twee wegen geopend.

Hij kan het hoorig goed in gebruik nemen zonder daarnaar hoorig te worden, mits hij òf met toestemming van den heer eenen *hulder* stelle ²⁾, òf van den heer „*opruckinge*” verkrijge.

Mr. L. A. J. W. Baron Sloet vraagt in zijne verhandeling over den Hof te Voorst ³⁾: „is die *oprucking* een verlot om „op het erf te rukken en er bezit van te nemen? Zoo ja, „waarom werd zij dan voor een bepaald aantal jaren gegeven „en daarna vernieuwd? Hoe is dit in overeenstemming te „brengen met het regt van erfopvolging, dat bepaald werd „toegekend?” En de schrijver voegt er bij: „gaarne erken ik, „dat de „*oprucking*” voor mij een der moeilijkste punten van „hofregt is”.

Het komt mij voor, dat enkele bronnen over de *opruckinge* voldoende licht verspreiden.

Laat ik beginnen met een der akten, omtrent het onderwerp door Mr. Sloet medegedeeld, in herinnering te brengen. Zij luidt aldus: „Ick Willem van den Oldenwyer, amptman in „der tyt des Goidtshuys van Prume, doe kont en bekenne in „desen openen brieve, dat ick Derick Abbingk van der hoe- „richeit na synen guede geheiten Abbinck, dat des Goidshuys „van Prume kurmedige guet is, een *opruckinge* gegeven hebbe „en gheve hem die mit desen brieve, angaande op dach „datum dis brieffs, vijff jaer langk, in deser maten, dat Derick

¹⁾ Volschuldig eigen, hofhoorig (sensu strictiori), keurmedig, wastinsig, naarmate het begeerde goed volschuldig eigen, hofhoorig, keurmedig, wastinsig is.

²⁾ Landr. v. Overijssel 1630. II. 26 a. 3.

³⁾ Bl. 52.

„voirscreven hier en bynnen holden sall alle rechten enn ge-
 „woonten des hoeffs van Opvoirst, *gelijck of he den Goidshuse*
 „enn heren van *Prume hoerich enn loedich weer*, beheltlick oick
 „den Goitshuse van Prume van Derick voirser. oerre koeren
 „off he bynnen desen vijff jaeren afflivich wurde sonder arge-
 „list”, enz. De akte is van 1454. Er blijkt ten volle uit, dat
 hij, die de „opruckinge” erlangt, gedurende de 5 jaren, dat
 zij hare kracht behoudt, niet keurmedig wordt, maar gehouden
 is tot dezelfde verplichtingen, die op hem zouden rusten in-
 dien hij dit ware.

Dat het de „opruckinge” is die hem hier tot het bezit
 zonder verandering van zijn staat het recht geeft, volgt ook
 uit eene „Verklaeringe van die Volschuldige eygen luyden
 „en goederen” ¹⁾. Art. 1 hiervan zegt: zij die zulke goederen
 verkrijgen, „moeten daer nae eygen worden of sulx (te weten,
 „dat sy die gebruycken en by haer nature blyven) aen de
 „Grontheer afdragen van 7 jaeren tot 7 jaeren, ende des ver-
 „sterfs halffen des Heeren wille hebben”. En art. 3 bevat
 eene bepaling voor het geval, dat „dese luyden . . . alle seven
 „jaer geen oprucking gesocht hebben”.

Beide artikelen geven, in verband met elkaar, aan het woord
 „oprucking” een zeer bepaalden zin, en toonen aan, dat het
 de zooveen vermelde kracht heeft.

Op de Veluwe waren een aantal vrije of gevrijde goederen,
 welker bezit wel is waar tot soortgelijke praestatiën verplichtte
 als dat van hoorige goederen, maar die o. a. in zoover van
 de laatste verschilden, dat ieder „van wat staet of conditie
 „hy was” ze vrij mocht bezitten „sonder daer nae te hooren
 „of sich te verandersaten, mits sich by de reeckenkamer be-
 „hoorlick qualificerende, betalende de gewoontlicke uytgangen
 „en doende alle sess jaeren opruckinge” ²⁾.

Terwijl met betrekking tot de volschuldig eigen goederen,
 waarvan zooveen sprake was, de „opruckinge” in elk bijzonder

¹⁾ Schrassert Cod. Gelr. Z. II. 328.

²⁾ Beschrijvinge van Heerengoederen en van de rechten van Heerengoederen
 in Veluwe gelegen (Schrassert Cod. Gelr. Z. II. 196) a. 4.

geval van den heer moet verzocht en door dezen kan geweigerd worden, is ten aanzien der gevrijde goederen eens voor al aan de bezitters de bevoegdheid gegeven zichzelven de opruckinge te verschaffen ¹⁾).

Ook ten aanzien van goederen van den Abt van Paderborn op de Veluwe en elders gelegen bestaat dit onderscheid, zoo als ons blijkt uit een oud register, afgedrukt bij Schrassert t. a. p. bl. 1 vlg., dat m. i. over ons onderwerp veel licht verspreidt.

Van de *hoorige* of *eigen* goederen wordt daar gezegd (art. 4), dat niemand ze mag bezitten en gebruiken, zonder daarnaar „horigh en lodigh” te worden „*tensy met wil of consent des abts of syn amptenaren*”.

„En om te blijven in possessie van 't goet, dat sy alsoo” (d. i. met zijn bijzonder consent) „besitten, syn gehouden alle „ses of seven jaren te versoecken opruckinge”.

De abt heeft echter ook gevrijde goederen, die — zoo luidt art. 5 — „van de vors. servituten en eygenschappen gevryt „en ontslagen syn, sulx dat die possesseurs van dien geen „*opruckinge nog uytstellinge* en behoeven te versoecken”.

„Opruckinge *nog uytstellinge*”; maar de bezitters der hoorige hoeven hebben slechts „opruckinge” te verzoeken, niets anders; waar hier eene tegenstelling wordt gemaakt, kan wel niets anders zijn bedoeld, dan dat de bezitters der gevrijde hoeven van het vragen dier „opruckinge” zijn vrijgesteld.

„Opruckinge” en „uytstellinge” moeten dus twee woorden zijn, tot aanduiding van hetzelfde begrip.

¹⁾ Blijkbaar met het oog op dergelijke goederen, zegt Lamb. Goris *Adr. Jur.* I. C 3 no. 10: „possessores ipsos quodam modo serviles efficiunt, licet „interim praevia solenni apud dominum professione (*nostro idiomate opruckinge*) „singulis sexenniis, nisi ipsum predium dominicum deserant, renovanda, fiduciaria quasi libertate fruuntur”.

De verklaring is m. i. niet volkomen nauwkeurig. Niet de *professio* zelve heet „opruckinge”, maar wat hetzij door de *professio* wordt verkregen, hetzij door den heer toegekend.

Met het oog op de terminologie van het aangehaalde stuk is echter Goris' vertaling te verklaren.

Vgl. J. Schrassert, *Periocha Juris Dominici* § 7.

Dit nu komt mij ook uit anderen hoofde waarschijnlijk voor. Immers wij treffen nog in een stuk van geheel anderen aard het woord „opruckinge” aan in den zin van *uitstel*.

In 1578 was er te Deventer ontevredenheid ontstaan over den druk voor de bezoldiging der bezetting op de stad gelegd. Deze liep zoo hoog, dat een uitval van de soldaten op de bewoners van het omliggende platte land dreigde.

Ter voorkoming hiervan had er overleg plaats tusschen gecommitteerden van de Staten en de hoplieden te Deventer. Omtrent den uitslag hiervan werd in eene vergadering van gecommitteerden te Windesheim op 20 Januari 1578 o. a. medegedeeld ¹⁾: „dat te Deventer by de hopluyden (betreffende 't uytvallen der soldaten op den huysluyden) opruckinge „geschieet was, bess wonsdagen avent oft donredagen margen”, wat wel niet anders kan beteekenen, dan dat zij in een uitstel tot zoolang waren getreden.

Deze plaats voltooit in mijn oog het bewijs, dat „opruckinge” beteekent uitstel en in hofrechtelijke bronnen *uitstel van hoorigheid* ²⁾.

(*Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk., 3e reeks, deel VII, 1890.*)

V. VERWAPENING.

Zal de rechtsorde geëerbiedigd, rechtskrenking naar eisch voorkomen worden, dan moeten niet slechts de rechtsregelen, maar ook de grenzen van ieders subjectieve rechten zoo goed mogelijk bekend zijn. Dit laatste heeft men in de Germaansche

¹⁾ P. Bondam. Verzameling van Onuitgeg. st. V. bl. 162 noot.

²⁾ Schiller u. Lübben. V. 124 geven slechts ééne plaats waaruit de beteekenis van „opruckinge” blijkt; „sonder opruckinge” is daar: zonder ophouden, zonder tusschenpoos.

Mijn ambtgenoot Verdam vestigde mijne aandacht op eene plaats bij Nijhoff Gedenk. IV 372, waar het woord eveneens een verwanten zin heeft. Twee personen verbinden zich daar, niet „van eyn ander te treden mit vreden, opruckinge” (hier vermoedelijk wapenschorsing) „noch bestande”.

maatschappij reeds zeer vroegtijdig ingezien; en men is er door geleid tot allerlei voorschriften, welke ten doel hadden derden in kennis te stellen met rechtshandelingen, welker gevolgen zij zouden hebben te eerbiedigen.

En weldra trok men ten aanzien van vele dezer ter wille van het verkeer de conclusie: zijn de voorschriften, ten behoeven van derden gegeven, niet nageleefd, dan is het te hunnen aanzien alsof de rechtshandeling — waarbij ze hadden moeten worden in acht genomen — niet heeft plaats gehad. Men deed dit in allerlei vorm.

Zoo het roerende goederen gold, eischte men veelal, dat van de vestiging van rechten hierop zou blijken door overgave van de zaak in handen van hem, die het recht verkreeg. Om een enkel kenmerkend voorbeeld te geven: in het oudste keurboek van Zutphen (L. A. § 93) komt de volgende goed gedachte en geformuleerde bepaling voor: „dar twe lude te „samene wonen in enen hues, wert dat orre enich dien anderen „enegherhande guet thunderpande sette, dat underpant solde „degene, dient geset were, *ute dier were vuren* in ene andere „were *in syn beholt*. En dede hys niet, ten mochtmen niet „bliven, wolde dar eyn an penden”. Derden — dit is blijkbaar de gedachtengang — kunnen niet anders denken dan dat hij, in wiens bezit het roerend goed is, daarop het volle recht heeft.

Nog ruimer wordt hetzelfde beginsel toegepast te Vollenhove in een artikel (Keurb. C. 125) van den volgenden inhoud: „Weert sake dat yemant zijn guet vergheue, dat „hij in de vryheit heuet, *ende dat allike wal besit ende bruket*, „dat en sal hem gheen stade doen, hij en sal allike wal „jaergelt geuen ende men sal an dat guet richten of de „ghifte niet geschiet en were”. Het volgende artikel zegt het nog duidelijker: „queme daer anders yemant nae, die „mit rechte daer an queme, de sal wesen de eerste”.¹⁾

Ten aanzien van onroerend goed is in verloop van tijden voor de bezitsoverdracht veelal een ander middel van publiciteit in de plaats getreden, overdracht in het openbaar,

¹⁾ Zie boven bl. 294 n. 5.

na afkondigingen, voor het gerecht, de opteekening in openbare registers, de protocollatie.

Dat met zulk eene opdracht hetzelfde werd bedoeld als oudtijds en voor roerende goederen met de bezitsoverdracht blijkt uit een aantal bewijsplaatsen, waarbij ik thans niet mag stilstaan.

Naar sommige rechten heeft de rechtshandeling gedurende enkele weken volle kracht, zonder dat de ter wille der openbaarheid voorgeschreven overgave, verklaring, registratie heeft plaats gehad, maar is daarna hare kracht van deze formaliteit afhankelijk.

Zoo zeggen b. v. de Willekeuren van Naarden bl. 35: „Waert sake, dat ymant goedt overgave over openen graven, die „sal dat binnen ses weecken aen die gerechte brenghen, ende „een brief daer af te maecken, of ten is van gheenre waerde”.

Vervreemding van goed zonder inachtneming van de genoemde vormen, heimelijke vervreemding dus, — en het is hierop dat ik de aandacht wil vestigen — heet *verwapening*.

Zoo zegt a. 126 van het jongste Vollenhoofsche keurboek, waarop ik zoo aanstonds reeds doelde, „yemant, die „den anderen goet geuet ende blijvet daer in sittende, dat „en sal niet stantaftich wesen, ende dat is *verwapent*, maer „hij sal dat na hem nemen; ende queme daer anders ymant „nae, die mit rechte daer an queme, de sal wesen de eerste”.

Soortgelijke bepalingen treffen wij aan in het Stadrecht van Ommen a. 126 „welk man syn guet *verwapent*, een deel „of al, ofte versettet, die *verwapenynghe* of die *settynghe* „en sal niet langher staen dan vertien dagen”; en in anderen zinbouw te Goor a. 31 „So en sall nement syn huesinghen oft erffynsse oft enych gued anders *verwapenen* langher dan sess weecken”.

In de Giethoornsche St.-Maartensrechten maakt eene aardige tegenstelling ons nog eens den zin van het woord duidelijk. De hoorige en de zijnen mogen, zoo lezen wij daar (a. 9. Racer IV. 221) „geen goet vercoopen noch *verwapenen*, als de siecke syn kerckenrecht heeft” (het laatste oliesel heeft ontvangen). Doen zij het, de handeling is tegenover den heer

krachteloos, hij kan zijn recht op het goed doen gelden, alsof er niets geschied ware. En een ander artikel drukt ongeveer ditzelfde beginsel aldus uit, dat men den heer erfuiting moet doen „van all alsulcke guede, die hoerige luede in oeren „bewinde hebben, ende niet *verboedemt* ende in anderen handen „off plaetsen gestalt en synt als sie die sieckte bevanget daer „an sy sterven”. De tegenstelling is dus, *verwapening* op zich zelve is niet voldoende om de overdracht tegenover derden rechtskrachtig te maken, er moet *verbodeming* volgen.

En dit wordt in verschillenden vorm elders eveneens gezegd.

In eene ordonnantie van Lopick van 1469 (a. 4 Versl. Rbr. I. 266) b.v. lezen wij: „nyemant en sall syn goet moegen *wapenen*; men sal daer aen rechten . . .”

Eenig licht geeft ook de Willekeur van Hattem opgenomen in Versl. Rbr. III 515. Pandt iemand aan zekere zaken, en „slyt” (verkoopt) hij ze niet binnen 14 dagen, dan kan een derde zijn panding (d. i. zijn beslag) te niet doen. Hij mag niet langer dan 14 dagen tusschen de panding en den verkoop laten verlopen. Dit wordt anders uitgedrukt: „Niemand en „sall pande *verwapenen* langher dan 14 daeghen”.

En van groote beteekenis is een brief van den Bisschop van Utrecht over het executeeren van de uitgelegde penningen voor den Lekdijk Benedendams van 1440 „Ende hiermee sullen „alle *wapeningen* of en te niet wesen, dat is te verstaan, dat „die geene, die bruycker des lands, of die nutschap daer af „beurt of gebeurt heeft, met recht dat selue gelden sal, en in „aller maten wesen, of hy daer eygendom af gehad hadde” (Van de Water II, 109).

Verwapening is echter niet alleen krachteloos, maar zelfs verboden, ongetwijfeld wyl men bij hem, die trachtte te „geven ende te houden”, de bedriegelijke bedoeling veronderstelde, om zijne schuldeischers of anderen te benadeelen.

Dat blijkt wel uit de Utrechtsche Cortinge op het Schepenrecht a. 23, waar aan echtgenooten veroorloofd wordt, hunnen onbegeven kinderen goed te geven, „te weten, dat „dit nyet gescieden en sal moegen om yemant ziin goet „mede te *bewapenen*”.

Dat men ambtenaren niet kan veroorloven over eenige verwapening te staan, spreekt van zelf. Bij de Geldersche Verbondsbrieven van 1436 en 1440 werd het den amptlui- den uitdrukkelijk verboden.

En men ging zelfs verder dan een verbod van verwape- ning, men stelde er straf op.

Voor Woudrichem en het Land van Altena luidde in 1476 eene bepaling (a. 66 Kemp 369) „Niemand sal syn goed „wapenen, of staat tot beteringh van de heer en gerechte”. Wordt iemand deswege aangeklaagd en zijn er geen getuigen, dan — en hier blijkt weer hetzelfde karakter — moeten kooper en verkooper of gebruiker ten heiligen zweren „datter „geen wapening aan en zy, maar dattet *rechtveerdigh is geschied* „en sonder bedrog koopmanschap is”. Hiermee stemt volkomen overeen Zuid-Holland keuren, cost. en vonnissen a. 68 (O. R. Dordrecht en Zuid-Holland II 271).

Op de Veluwe wordt naar het Landrecht van 1532 (Gr. G. Placb. App. 152) hij die verwapening doet gestraft „als een *velscher*”, en naar dat van 1604 (XXV. 12) belooft hij, die zonder goedvinden des rentheffers een rentplichtig huis afbreekt, eene pene „als die *verwapeningh* gedaen hadde” (vgl. ook Schrassert Vel. Pract. bl. 172).

Genoeg voorbeelden.

Waarom draagt nu die bedriegelijke heimelijke vervreem- ding met behoud van het bezit — die men in Friesland als akte de precario bestreed — den naam van *verwape- ning*?

Een stellig antwoord durf ik op deze vraag niet geven, wel echter eene gissing uitspreken.

- Met wapen, oorlogstuig, kan m. i. het woord niet in ver- band staan. De Germaansche rechten kennen wel is waar eene overdracht door het overgeven van wapenen, een „*armis tradere*”, waarvan volgens sommigen de stoklegginge, effestua- tio afstamt, maar dit is juist de vormlijke, rechtskrachtige opdracht. Daarnaar eene krachteloze te noemen, waarbij geenerlei vorm wordt in acht genomen, kan moeilijk bij de spraakmakenden opgekomen zijn.

Wij hebben dus eer te denken aan een verband met wapen, zegel.

En dit weer niet in dien zin, dat aan de bezegeling eener *akte* te denken zou zijn.

Immers er is sprake van rechtshandelingen, waarvan geene akte placht te worden opgemaakt, allerminst wanneer zij roerende goederen betroffen.

Er rest ons dus, naar het mij voorkomt, maar ééne mogelijke opvatting.

Iets „verwapenen” beteekent, dit weten wij, er een wapen op drukken of in werken.

In den inventaris der goederen van Phil. van Bourgondië (bij Matthaeus Anal. I, 210, 223) is sprake van een „cof-forken overtogen mit root fluweel ende verwapent met die „wapenen van Ravesteyn”, „negen stuck tapisseryen verwapent mit die wapenen van mijn vrouw van Ravesteyn”, „noch een tapijt verwapent mit die wapenen mit den crommen „staf daarbij van Bisscop David”.

Het is nu bekend, dat vroeger ook hier te lande de huis-en hofmerken in algemeen gebruik waren, waaruit vele wapens zijn gegroeid.

Ieder stelde zijn merk op zijne goederen.

Bij vervreemding werd dat van den nieuwen verkrijger er op geplaatst, zooals thans nog bij verkoop van vee somtijds geschiedt. Dan werd dus het goed, zouden wij kunnen zeggen, vermerkt.

Dat dit ook hier te lande geschiedde, en dat het merk op het goed een bewijs, of althans een vermoeden van den eigendom was, hiervan zijn verschillende voorbeelden.

Welnu, die wijziging van het merk zou licht de aandacht van derden ontsnappen, indien het vermerkte goed bleef in het bezit van dengeen die het vroeger had gehad. En het vermoeden lag voor de hand, dat de vervreemding, die uit eene wijziging van het merkteeken alleen moest blijken, onder die omstandigheden niet ernstig gemeend was. Het kan ons dus niet verwonderen, dat zij krachteloos verklaard en zelfs als eene bedriegelijke handeling gestraft is.

En uit dit oogpunt schijnt het geoorloofd te vermoeden, dat de *verwapening* haar naam ontleent aan het stellen van het merk des verkrijgers op het heimelijk vervreemde goed.

Zij kan dan haar naam hebben behouden, nadat het merken en dus ook het vermerken van het goed geheel of ten deele in onbruik was geraakt.

Eén bezwaar pleit, dit erken ik, tegen mijne verklaring. Dat n.l. zeer twijfelachtig is, of het vermerken van vervreemd goed nog in zwang was, toen uit de merken wapens waren geworden. Maar men bedenke, dat deze overgang zeer langzaam en zeer ongelijkmatig plaats had. In de wettenstijl kan wellicht een wapen zijn genoemd, wat voor hem, die het gebruikte, nog het oude merk was, waarmede hij ook zijne eigendommen teekende.

In elk geval is m. i. deze verklaring waarschijnlijker dan de beide anderen, en eene vierde is bij mijn weten niet mogelijk.

(*Verslagen en Mededeelingen der
Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk.,
3e reeks, deel X, 1893.*)

VI. DEDETH, DEDJURAMENTUM ¹⁾).

Yn'e Fryske Kesten en Lânrijuchten en yn'e âlde boetetaksen fen Hunsingo wirdt meer as ienris spritsen fen „dedetha”. Whet dat wird bitsjut, stiet net fêst. Von Wicht, *Ostfr. Landr.* 149 haldt „ded”, „deed” yn dit *compositum* foar in foarm fen „thiud”, „thead”, *folk*, dat eak, krekt as nou — mient er — femylje bitsjutte koe. Hij haldt derom da „dedeth” foar en eed mey eedhelpers. De útjouwers fen'e Alde Fryske wetten 127 en Wiarda *Asegabuch* 111 bin it hjirmei iens.

Grimm *R. A.* 4de útj. II 561 haldt hjir „ded” foar „dād” =

¹⁾ My tocht it paste net om yn in boek foar in man dy 't hast alle talen forstiet, oer in Frysk wird yn it Hollandsk to skriuwen. Ik skriuw derom in it Frysk sa goed as ik it kin.

„dea”; hy mient, dat hjir spritsen wirdt fen eden dy’t swarren wurden nei stjergefallen.

En Von Richthofen *Allfr. Wb.* 681 set it wird oer troch „that-eid”.

Is ien fen disse oersettingen de rjuchte, en hokker?

Wy gean earst de gefallen ney, hweryn de „dedeth” foarkomt.

I. Ney de vyfte Kest mat min syn rjucht by forstjer biwize „mit dededen sonder stryd mit tolef manna edem”¹⁾.

II. Ney de Rüstringer tekst fen it 21^e Lânrijucht mat hy, dy’t oanspritsen wirdt om lân, dat er as erfnamme bisit, dit hâlde mey „dedethon”. Ney de twade Hunsingoër en de earste Emsingoër tekst mat er swarre mey „keremegum”, „kerene kennemegum”²⁾.

III. It ‘vyfte Lânrijucht bihandelet it gefal, dat ien oanspritsen wirdt om lân, dat er koft hat, en dat er syn warman net foarbringe kin, omdat de forkeaper ney Rome tein en der forstoarn is. Dit lêste mat er biwize „mit tuam roemfarem” of — ney de Westerlauwerske tekst — „mey XII manna deededem”³⁾.

IV. It fjirde Lânrijucht sprekt oer ‘e forkeap truch en wif fen lân dat hja as boeljefte meikrige hat. Wol hjar broer him tsjin disse forkeaping forsette, sa mat hja biwize, dat it lân ta hjar „fletjeva” hjert „mit XII manna deededem”⁴⁾.

V. It achtste Lânrijucht⁵⁾ is fen in hwet twyvelachtige bi-tsjutting. It saunde seit, dat de erfnamme, as syn bloedfrjeon deaslein is, dy deaslag biwize mei, mei sin „treddeknilingen”⁶⁾, „and ledase tweluasum to tha withem”. It achtste Lânrijucht forfolget dan (— yn’e Westerlauwerske tekst —) „dat ellic eerue mei leda syn tredknia mit tuam dededem, toe dade ende toe dulge”. Nei’t it my foarkomt, is de sin, dat er by bistriding mei twa „dededem” biwize mat, dat de 12 foarbrochte mannen syn „tredknia” binne.

¹⁾ Richthofen, Rq. 8, 9.

²⁾ Ald. 54, 55.

³⁾ Ald. 52.

⁴⁾ Ald. 50, 51

⁵⁾ Ald. 57.

⁶⁾ Zie boven bl. 244.

VI. Einlings nei § 9 fen 'e Hunsingoër boetetaksen mat de onskild by bitiging fen „abel and insepta” biwezen wirde „mit fiwr dedethem”.

My tinkt, it oanheljen fen disse pleatsen allinne is al foldwaende om it onhaldbere fen twa fen de neamde forklearingen dúdlik to meitsjen.

En „dea-eed” kin de „dedeth” net wêze. Yn'e IV^{de}, Vte en VI^{te} pleats wirdt fen gjin dea spritsen, en eak yn'e I^e en II^{de} is it net om it biwiis fen'e dea to dwaen.

Allike min kin „ded” yn it wird, „daed” bitsjutte. Om it bewiis fen en „daed” = *actio*, is it op syn bêst yn ien pleats, de VI^{te}, to dwaen. En al woene wy oannimme dat „dede” eak bitsjutte kin „hwet bard is”, en foarfal, dan scoe dit dochs de sin net wêze kinne yn it *compositum*. De I^e en de II^{de} pleats biwize dit al. It is der to dwaen om it biwiis fen erfrjucht by forstjerren, fen bloedfrjeonskip. In dit kin min dochs nea en *foarfal* neame, al woe min de bitsjutting fen dit wird eak nochs sa rûm nimme.

Mar bûtendat, sjoch ik goed, den hânlet de „dedeth” net ienris oer'e feiten dy't de groun fen'e oanspraek foarmje, mar allinne oer'e leauwenswirdigens fen dy jinge dy't earst swarret.

Dit bliket sa klear as de dei út'e tredde pleats. De twa pilgrims, dy't de keaper foarbringt, kinne miskjin mei reden fen wittenskip de dea fen hjar meipilgrim biswarre. Mar dat — at er net sokke twa to finen binne — toalf oaren dit kinne scoene, is net tinkber. De sin kin gjin oare wêze as disse, dat twa mannen de dea fen'e forkeaper bituge matte, en as dat net kin, toalf de leauwenswirdigens fen'e swarrende oanspritsene bifestigje.

Den mat min dit eak noch bitinke: „ded” = *mors* ef = *actio, factum*, hie foar 'e skriuwer fen'e Latinske tekst maklik to forstaen en oer to setten west. Dat er it wird sa mar oer-nomd hat, lit ús tinke dat er der net goed wei mei witen hat, sa as eak mei wurden as „benethe”, „swimslec”, „forlegani”, „wlitua”.

Ik leau, dat in oar *compositum* mei *ded* ús hwet ljocht jowt, n.l. „dedlade”.

Von Richthofen *Wb.* 681 seit „dedlade ist wörtlich eine lade (reinigung mit eideshelfern) bei einer dede“.

Der liket my noch al hwet op ou to tingjen. „Lede, lade“ (*Wb.* 887) fen it *Ww.* leda is itselde as it *MND.* „Leite“, „Anleite“ (*Haltaus* 1260, 34, *Schiller u. Lübben II* 655, 657) fgl. *MNL.* „leiden“, „beleiden“ (*Verdam MNLWb.* IV 330, I 834).

„Lede, lade“ is yn'e earste pleats *productio* (testium, conjuratorum caet.). En sa leit it meast foar'e hân, dat in „dedlade“ is de *productio*, it foarbringen fen in „ded“, ef fen „deden“.

Yn'e ienige pleats wer't it wird foarkomt, slagt it op in onskildsbiwiis, troch in eed mei eedhelpers. De wentlike eedhelpers fen'e oanspritsene yn en proces om deaslach binne sin bloedfrjeonen.

De „dedlade“ kin derom hjir juridisk net bêst hwet oars wêze as en „*productio*“, en „foarbringen“ fen bloedfrjeonen.

Yn it Fivelgoër rjucht binne eak noch twa pleatsen dy't us in bytsje helpe kinne ¹⁾. Op bl. 110 fen „Het Fivelingoër en Oldampster Landrecht“, truch Jhr. Mr. M. de Haan Hettema útjown, lêze wy: „Hwersa thi other sprecht an marra kap an thi other enes lessa iecht, sa is thi niar thene kap to witane mith witum an ded vter strid . . .“, en yn itselde boek bl. 10 stiet yn'e fjirde kest „dat min . . . thredknia lawe ach . . . to haldana *and ded* sunder strid mit XII monnum on tha withum“ ²⁾. Hjir scille wol in pear wurden útfallen wêze; sa rint de sin net goed. Der scil wol stean matte, krekt as yn'e oare pleats „to haldana *mith witum and ded*“.

Hwet kin der nou by dat hâlden d. i. swarren oars to pas komme as *wita* d. b. hilligen en *meiswarders*, *bloedfrjeonen*? En foaral, dit is dúdlik, „*dea*“ as „*daed*“ kin „*ded*“ hjir nea bitsjutte.

Foar *ien* gefal witte wy siker (pleats II) en foar de oare stiet it eak sa goed as fêst, dat de „*dedjuraamenta*“ eden mei bloedfrjeonen binne.

¹⁾ Perf. van Helten wt Grins hat mij hjirop wisd.

²⁾ Eak sa bl. 28 Vilde Lânrecht.

De taalkinners matte mar útmeitsje ef *ded* in'e wurden der't wy it hjir oer hawn hawwe, sammenhinget mei „thiud”, „thead”, ef dat it in foarm is fen in forlerne ald-Fryske stamme. In rjuchtslearde docht foarsichtig as er him hjir bûten hâldt. Hy mei folstean mei de oanwizing, dat juridiske grounen pleitsje foar de forklearing fen von Wicht en tige tsjin de twa oare.

(*Mélanges* KERN, 1903.)

VII. CLAEUWEYNDT.

In de middeleeuwen was de rechter streng beperkt in den tijd, gedurende welken hij terecht kon zitten.

Hij mocht niet beginnen, voordat de zon op was, dat is zeker. In enkele bronnen van buiten onze grenzen vinden wij hieraan nog herinnerd in het antwoord, dat de rechter ontvangt op zijne vraag, of hij de zitting mag openen. In een formulier, door Foeringer meegedeeld in het Oberbairische Archiv (Burchard, die Hegung der deutschen Gerichte bl. 69) wordt de vraag bevestigend beantwoord op dezen grond: „nachdem Got die sun hat lassen auf geen uber guet und pess, laub und grass”.

Onze Nederlandsche dingtalen plegen van geen tijd van beginnen uitdrukkelijk te gewagen; volgens deze vraagt de rechter in den regel slechts, of de dag „soo oudt ende soo veer is gegaan” (Dirksland Versl. Rbr. II, 286), of het „soo goeds tijds is aan den dag”, dat hij vierschaar mag maken (Haarlem Versl. Rbr. II, 632) en het antwoord luidt eenvoudig bevestigend.

In verschillende rechtsbronnen van omstreeks 1400 (b. v. Heusden 1395, Schoorle 1401, Kennemerland 1404) wordt den rechter voorgeschreven, dat hij moet beginnen vóór den middag.

Ook aan een bepaalden tijd om de zitting te eindigen, is de rechter gebonden. Aanvankelijk is dit zeker hier en daar de middag geweest. Om een paar voorbeelden te noemen, in Over-Betuwe 1493 (Versl. Rbr. III, 30) vraagt de rechter het laatste oordeel: „off hij uytgerigt ende die sonne sich geweynt

heeft", en naar de dingtaal van Nijmegen (bl. 453) moet de klager wachten „soe lange als die sonne sich geweindt heeft”.

De Landbrief van Nijmegen spreekt van het laatste oordeel, gewezen op de vraag van den schout, „of hy uytgericht en de sonne sich gewendt heeft, ind dat gericht geeyndt is” (Gr. Geld. Placb. 1e App. bl. 3). Te Leiden moet de schout bij berechting van doodslag wachten „went de sonne haer hoogste gedaen heeft van den dage”. Te Heusden wijzen de schepenen, dat de heer ter terechtzitting zal beiden (tot) „weyndende der zonne”. En naar ik vermoed, mag ik hier ook aanhalen de Stichtsche dingtaal, volgens welke de rechter moet wachten „thent die sonne claeuweent” (haer wendt?). Naar de Delftsche dingtaal wacht men op den laatsten verschijndag op een van doodslag betichten tot den middag: „Comt hy dan nyet voert binnen climmender sonnen ende binnen staende werff, dat hy dan vellich is van synen lyve ende van synen goede; ende soe gheeft die rechter een van den scepenen: den dach te kennen, ende als die clocke twaelf geslegen heeft, soe comen die scepenen voert, ende die een, die den dach heeft te kennen, die seyt aldus: Heer rechter, wildy horen van den dach te kennen? Ja. Ja. Ick kenne, dat die dach aldus gegaan is, dat die sonne haer hoechste geleden heeft van desen daghe”.

Niet overal echter hield men zich aan deze tijdsbepaling. Over onze grenzen waren er ongetwijfeld een aantal streken, waar men het etmaal in drieën verdeelde, 12—8 v.m., 8—4, 4—12. Burchard geeft t. a. p. verschillende aanhalingen uit Grimm's Weisthümer, waaruit dit blijkt (bl. 68); om er een te noemen, een hofrecht van Emmen in het Luzernsche, aldus: „Ee man anhept ze richten sol man erfaren ob es tag zyt sye. Die gnossen sollen eins dritten theils tages dargan, und einen dritten teil da bliben und einen dritten theil wider dannen gan”.

Misschien mogen wij uit enkele Nederlandsche bronnen, die 4 uur namiddags als den sluitingstijd aanwijzen, wel opmaken, dat men ook hier te lande hier en daar een dergelijke verdeling van den dag in drieën heeft gekend.

En waar men aanvankelijk den middagtijd als eindpunt

had aangenomen, ging men spoedig den regel wat verzachten door in te voeren, dat de rechter de zitting ook na den middag mocht voortzetten zoo noodig, indien hij hiertoe bij de opening verlot had gevraagd. Om al dadelijk een voorbeeld te noemen, naar de dingtaal van Tiel vraagt de voorspraak in eene klacht om doodslag een vonnis „ooft hem verlaetten, het waer mit zwaren gedinghe off mit vonnis der scepen off mitt enighen dinghen ende die sonne weynden, off si dan soe wael richten mochten, ghelijc off die sonne climmende weer . . .”. Hierop wordt dan bevestigend geantwoord ¹⁾.

En zoo vraagt ook naar de Diemer dingtaal de voorspraak: „off die sonne worde sinkende en de dach haer wende, en het over middach ginck, of het yet schaden mocht aan zijn recht, alsoo als hij 't ter goeder tijt bewaert?” Hier is ongetwijfeld het niet vermelde antwoord ontkennend geweest.

Maar dan is er toch stellig een vast eind aan de zitting, de zonsondergang. Het wordt niet altijd vermeld. In het handvest van Heusden van 1395 b.v. wordt van eenige terechtzittingen gezegd, dat de eischers er zich voor den middag moeten aanmelden, en in tegenstelling daarmee, dat zij in de jaargedingen mogen opkomen, zoolang als de rechter zit. Die jaargedingen duren dus zeker na den middag, maar er staat niet hoe lang.

Maar het wordt ons wel gezegd b.v. in Ravestein 1533 a. 17 en Meghem 1527 a. 17, waar de zonsondergang als het einde van den gerechtstijd wordt aangeduid.

Ik moest dit voorop zetten, alvorens uwe aandacht te be-

¹⁾ In dit opzicht is merkwaardig het Landr. van Tieler- en Bommelerwaarden van 1466 (Gr. Geld. Placb. 1e App. 83). Hier was vermoedelijk langzamerhand ingeslopen het houden of voortzetten van de terechtzittingen na den middag.

Het landrecht van 1466 stelt zich hiertegen te weer door te bepalen, dat men voortaan in de gerechtsbanken „rigten, regt wijsen en alles *bij klimmender sonnen* nae den Landtreght” zal mogen doen „dat men *van olts* nae den middaghe *bij sinckender sonnen* te doen pleeghe”.

Maar — zoo voegt men er nu bij — als de rechter het tijdig bedongen heeft, mag hij ook rechten na den middag.

palen bij het woord, dat ik in den aanvang noemde „claweynd”, „clawend”, welks beteekenis met den uitersten gerechtstijd samenhangt.

De eerste plaats, waar het woord voorkomt, is een Amsterdamsche dingtaal, die over de berechting van doodslag handelt. Zij staat op het standpunt, dat ik zooeven besprak, dat de zitting na den middag kan worden voortgezet, mits hiertoe tijdig verlof is gevraagd. De klager vraagt daarom in den aanvang „of die zonne worde sijnkende ende den dach clawende ¹⁾ ende het over middag droghe, oft hem yet scaden mocht an zijn rechte, alsoe hijt ter goeder tijt bewaert heeft...”. Het vonnis luidt, dat het hem niet schaden zal.

De tijd, waarop de dag „clawende” wordt of „clawent”, is dus naar deze plaats de middag, daaraan is niet te twifelen.

Maar er zijn andere, waar even ontwijfelbaar het woord clauwend een anderen zin heeft.

Vooreerst in eene Over-Betuwsche dingtaal (Versl. Rbr. III, 30). Daar wordt het geval behandeld, dat de rechter verlof heeft gevraagd, voor den middag op te staan, en na den middag weer te gaan zitten. Hij is opgestaan, en is na den middag weer gaan zitten en nu vervolgt de dingtaal post alia: „dan, als die richter dunckt, dat die sonne onder is, soe sall hy een vragen, oft clauweynd is; soe wyst men jae, soe verre als sonne onder is”.

Het is duidelijk, hier kan clauweyndt niet anders aanduiden, dan den tijd van of na zonsondergang.

Dezelfde beteekenis heeft het woord in het protocol van een hofgerecht te Putten (deze Bijdragen III, 148 vlg.).

Hier vraagt de ambtman, die het voorzitterschap bekleedt een ordel, hoe lang hij wachten moet, of er ook partijen verschijnen. Het ordel luidt: „soe langhe als die sonne schynt”. Nadat er nu een aantal zaken zijn behandeld vermeldt het stuk dat er niemand meer opkomt, en vervolgt dan: „ende soet nv clauweyndt geworden ind die zonne onder gegaen wass,

¹⁾ In de dingtaal van Naarden en Gooiland (Versl. Rbr. VI 101) luidt dit „ende die dach clauerwende” (zie de Stichtsche dingtaal op bl. 359 boven).

soe hefft der volmechtige richter . . . opgeklopt ind dat gericht geeyndiget . . .". En het stuk eindigt: „Actum op Dinsdag an den avont na zonnen schyn 15 Juli 1547".

Duidelijk genoeg ¹⁾.

In denzelfden zin vinden wij de clauwending in eene Friesche plaats, waarvan Prof. Van Helden eene betere lezing — die vroeger slechts viel te gissen — naar een handschrift heeft hersteld.

Naar het Friesche Schoutenrecht §§ 28 en 56 behoeft men niet langer te recht te staan dan tot „sonna sedel", „also langh als dyoe sonne schynt". En nu bevat datzelfde Schoutenrecht eene plaats (§ 27), die bij Richthofen tot opschrift de vraag voert, „Doerma an stride staen efter sonna schyne?" Op de vraag: behoeft men ten strijde te staan (ten gerechtelijken kampstrijde n.l.) na zonsondergang? moet de plaats dus een antwoord geven. En zij zegt: „als dio sonne sigande is ende dio ku dae clewendene detht soene thoer di fria Fresa efterdam dis deys an stride with staen, omdat hy eer gret ne was". Zoo moest het antwoord luiden, dat wisten wij uit de andere plaatsen, en wij kunnen moeilijk twijfelen, of de woorden, „als . . . dio ku dae clewendene deth" beteekenen, als de zon ondergaat.

Is dit zoo, dan moeten wij Fruin's gissing laten vallen, volgens welke de Friesche schrijver zich hier den dag zou hebben voorgesteld in de gedaante van eene koe, die, als zij ophoudt te klimmen en begint te dalen, de klauwen wendt.

¹⁾ Mocht men nog twijfelen, of dat opkloppen na zonsondergang geschiedde, dan helpt een gerichtssignaet van een hofgerecht van Putten van 8 October 1560 ons uit de twijfeling.

Hier komt de gecommiteerde ambtman „nae noen omtrent die clocke vijf" verifeeren, wat zijn volmachtige richter heeft verricht.

Dan vraagt deze nog een ordel, en dan ten slotte „off die sonne gedaelt ende ondergegaan" is en of hij dus de zitting mag verdagen tot den volgenden dag.

Nu, den 8sten October gaat de zon om groot 5 uur onder en het verwondert ons niet, het proces-verbaal aldus te zien vervolgen, dat zij, aan wie het ordel is gevraagd „daernaer inder locht gesien vnd voir recht gewesen hebben, dat die son ondergegaen . . . were".

Dit zou te pas komen, als er sprake was van den middag, niet van zonsondergang. Wij moeten dan of denken aan de koe, die gaat liggen, of hopen op een nog beter handschrift, dat de koe uit deze plaats doet verdwijnen.

Wij hebben dus nu drie plaatsen voor ons, waar het woord stellig op een anderen tijd van den dag wijst, dan in de Amsterdamsche dingtaal.

Eene bewijsplaats van over onze grenzen, waarop Fruin de aandacht vestigde ¹⁾, kan ons, naar het mij voorkomt, geen licht geven.

Het is eene oorkonde over een grensproces in Tudorfer mark in Westfalen in 1480 (Grimm Weisth. III, 90). De voor spreker vraagt daar, als men tot het uiterste op de tegenpartij heeft gewacht, een ordel: „na dem de dach verklart, unde de sunne vppe den hoghesten gewest clawendich were, des also tostundt”, of nu de rechter de in het gelijk gestelde partij niet in het bezit van het betwiste mag stellen? Het begin van de plaats is duidelijk „na dem de dach verklart” beteekent, dat de dag begonnen is, dat de zon is opgegaan; in eene plaats uit Bremen (Grimm RA. II, 439) lezen wij, dat de rechter de zitting mag openen „want sik de sunne verhoget und de dach verclairt heft”. Maar wat is verder de zin? Dat hangt vooral hiervan af, wanneer in Tudorf in 1480 de terechtzittingen werden gesloten. Dit nu is mij niet gebleken. Wel weten wij, dat in eene andere Westfaalsche plaats, Eikel, tegen 1500 de terechtzittingen duurden van 1 uur 's namiddags tot zonsondergang (Grimm Weisth. III, 61). Is dit hier in Tudorfer mark ook het geval geweest, dan schijnt mij de waarschijnlijkste beteekenis van de aangehaalde plaats: daar het morgen geweest is en de zon op het hoogste heeft gestaan, en nu ondergaat, zooals het behoort, m. a. w. aangezien de perioden van den dag nu zijn verlopen, die moesten aanbreken voordat de zaak als geëindigd kon worden beschouwd. Is dit de zin — ik durf niet stellig spreken — dan zou clawendich ook hier op den tijd van zonsondergang wijzen.

¹⁾ Verspreide Geschr. VI. 409.

Wij hebben dus vóór ons de uitdrukkingen:

de dag wordt „clawende”, of „clawent” (Amsterdam),
de zon is „clawendich”, of het is „clawendich” (Tudorf),
de koe doet de „clewendene” (Friesch schoutenrecht),
het is „klauweyndt” (Gelderland).

Als niet taalkundige durf ik over het verband en de beteekenis dier uitdrukkingen geen oordeel uitspreken. Immers, ik weet niet, of de taal toelaat, dat men in plaats van: de dag wendt haar klauwen, of de zon wendt haar klauwen zegt, de dag „clawent”, de zon is „clawendich”.

Bovendien schijnt het vreemd, dat, als in enkele plaatsen de uitdrukking den middag aanduidt, zij in andere en daaronder in eene Friesche, niet ouder dan de 13de eeuw, op den tijd van zonsondergang wijst.

Ik spreek daarom zelf niet meer dan een *non liquet* uit en vraag slechts aan de taalkundigen: blijft uwe aandacht aan de vraag schenken.

Zonder zelfs een *vermoeden* over eenig verband uit te spreken zou ik er dan de vraag bij willen voegen: Dit „claw” kan toch niet in eenig opzicht verwant zijn met dat andere, dat een deel, een kavel, een rechtsgebied beteekent?

(*Verslagen en Mededeelingen der
Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk.,
4e reeks, deel IX, 1909.*)

VIII. SLOPTIENDEN.

In het Copieboek van Wolter van Heyden, richter te Oldenzaal 1547—1570 ¹⁾ wordt meermalen verkoop van „scloptenden” vermeld.

In 1564 bekennen „Adolp van Twickloe en juffer Gertrudt van Keppel zijn huisvrouw” aan Wolter van Heyden verkocht te hebben hun vrije, edele, eigen „scloptenden . . .”.

¹⁾ Uitg. der Vereen. tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis 1906, bl. 49 en 52.

In hetzelfde jaar komt Georgien van den Marck voor den rechter van Ootmarsum verklaren, dat hij aan Wolter van Heyden heeft verkocht 5 mud goede pachtgerst, Ootmarsemer maat uit den „sloptende van 't Joesinck te Geisteren" jaarlijks op Catherine. En in 1565 koopt Wolter van Heyden van Johan van Twickeloe en juffer Stijne Boelen een mud winterrogge, Deldener maat, verschijnende jaarlijks „tot sloptienden" uit 't erve en goed Spenkellinck, in 't kerspel en gericht van Delden....

Ook in de „Tijdrekenkundige lijst van stukken, welke thans nog het oud-archief der gemeente Oldenzaal uitmaken ¹⁾” is meermalen van sloptienden sprake.

Er wordt eene afrekening vermeld van „Beernincs sloptiende te Deuringen" van 1652(?).

Er komt verder eene akte voor, waar volgens de uitgave buitenop staat „vore de sloptiende uit het erve Seygerdinck in Noord Deuringe". Deze akte luidt volgens een afschrift, dat de heer Hommen, Secretaris van Oldenzaal zoo welwillend was, mij mede te deelen, en waarvan het uitgegeven uittreksel ten aanzien van enkele namen afwijkt, aldus:

Ic Geerlich van Depenberghe²⁾ anders gheheten Pазie ende Locke mijn echte Wif maken kunnd allen luden med desen breue, dat wij puerlike om Godes willen, ghegheuen hebt en gheuet in desen breue, vor onze Zelen, den aermen luden in des hilghen gheesteshues tod Aldensale de daer inne wonachtich sint een molt gudes winterrogghen bij der oelden Aldensaler marketmathe iaerliker pacht uijt onsen gude gheheten *Zegherdinch* ende uijt siner tobehoringhen, gheleghen in den kerspele van Deghennichen in der burschap to noertdoeringhe to hebbene en to besittene en iaerlix up to borene erlike en ummermer, med weliken molt rogghen men iaerlix den armen luden de in den hilghen gheeste sint sal copen herinc teghens de Vaste en andere spise daer men de aermen

¹⁾ Uitg. derzelfde vereeniging 1874 bl. 31 en 3.

²⁾ Het uittreksel heeft van Scheuberghe.

mede spisen moghe, ende hebben daerop vorteghen alse wij med rechte solden vor Sander bercrams in der tijt richter tod Oetmersem daer he sat to gherichte in eijnen ghehegeden heijmale en sinen orkund up utfengh med allen vortichnissen en uplatinghen alse daer to behoerden. *Welic molt rogghen degheue de dat vorscreuene guet telen en bouwen of sic des underwinden of siner tobehoringhe een deel of al solen den aermen luden of we er verwaerne is alle iaer leuren en betalen up den Kerchof*¹⁾ to deghe nichem tussechen Sunte mertene in den Wintere en medewinter. Weerd dat se des nicht en deden so moghen de vorscr. aermen lude of oer bode dat vorscreuene molt rogghen of wes em daeran embreket alle iaer vijtwinnen med gheestliken rechte of uijtpenden med wertliken rechte unvoruolghet en unvorclaghel weliker se willet uijt den vorscr. gude en van den ghenen de dat guet telet of bouwet of sic des ende siner tobehoringhe underwinden een deel of al ghenigherleije wijs. Ende biddet alle richtere gheestlic en weerlic wanner de vorscr. aermen lude of oer bode des van em begheren of se daer to eessen dat se em de uijtwinninghe en uijtpendinghe wilt helpen doen alse vorscreuen is. Vortmer so sole wy en onse eruende den vorscr. aermen luden des molt rogghen pacht rechte waerschap doen vor al degheue de des ten rechte comen willet. Alle arghelist in desen breue uijtghesproken. In orkunde deser dinghe so heb ic Gheerlich vorghenomt mijn segel an desen breef ghehanghen vor mij vor Locken mijn echte wijf vorscr. ende vor onse rechten eruende. Ende tod eijner merren vestnisse so hebbe wij voert ghebeden Sander bercrams den richter tod Oetmersem vorghenomt dat he desen breef mede ouer ons beseghelen wolde med sinen seghele. Ende ic Sander bercrams in der tijt rechter tod Oetmersem vorscr. want alle dese dingh vor mij ghescheen sint daer ic zat to gherichte in eijnen ghehegheden heijmale daer ic mijnen orkund up utfengh so heb ic umme bede willen van beijden siden vorscr. mijn Seghel mede an deesen breef ghehanghen, daer mede an en ouer weren alse rechte

¹⁾ Het uittreksel heeft Lierehof.

kornothēn en Gerichteslude, Willem roringh Herman bereram ende anders guder lude ghenoech.

Gegheuen int jaer onses heren Dusend drehundert ende neghentich up Sunte Petersdach ad Cathedram.

Aan dezen brief hangen twee zegels van groen was, aan francijnen staarten.

(op de plijke staat)

„1 molt rogge uth Zegerdinck to nortdorijge.”

Nog komt het woord voor in een, mij eveneens door den heer Hommen welwillend medegedeeld uittreksel uit de rekening „van ontfanck der Kercken te Oldensael van Martini 1657”. Dit luidt: „Coorenpachten”. „Segerdinck tho Nordoerninge ofte Jr. Voet ten Boegelkamp, Sloptiende ofte Stedichcijt 7 Schepel Rogge, als hij het levert 6 Schepel. Werd in 1657 betaald met 6 gl. en 18 Stuiver”.

Of wij hier denzelfden sloptiend van zoeven voor ons hebben, schijnt mij twijfelachtig. Hier de kerk als heffer, daar de Heilige Geest; hier 7 of 6 schepel, daar een molt — d. i. 4 schepel.

Zulk een sloptiend — Racer noemt ze ook „geschapen”, of „beschapen” tiend — bestaat dus in een vaste maat koorn, zij is eene „stedigheid” geworden. Zooals ik in mijn Oud Ned. Burg. recht I, 382 opmerkte, het omzetten van een tiend in een vast bedrag in geld of een vaste maat koorn, was al vroeg gebruikelijk. Racer gewaagt er van op eene plaats, die ik daar ook vermeld, waar hij ¹⁾ van de grove tienden in het register van het Graafschap Dalen zegt, zij „zijn meest geschapen tienden, dat is, die bij overeenkomst in een bepaalde maat van koorn veranderd, en dus tot sloptienden gemaakt zijn”. En hoe gebruikelijk de omzetting hier en daar werd, blijkt aardig uit de opmerking van Fr. v. d. Sande, Comm. in Gelriae et Zutphaniae Consuetudines Feudales, Tract. prael. I 13 „praestationes illae stabiles, quae stedigheyden vocari diximus, ex conventionē debentur vice majorum decimarum”

¹⁾ Ov. Ged. VII, 59 n. 16.

(grove tienden) „quibus surrogatae sunt; unde praedia isti praestationi obnoxia a majoribus decimis libera praesumi, in nostris judiciis saepius pronunciatum legimus”. Mij dunkt echter, dat de uitdrukkingen, die van de Sande hier bezigt, tot een klein misverstand aanleiding kunnen geven. De landen worden door de omzetting niet tiendvrij; de tiend wordt wel betaald in anderen vorm, maar ook de sloptiend rust op, gaat uit een bepaald erf, dat dus tiendplichtig blijft. Dit is juridisch de belangrijkste gevolgtrekking, die uit de aangehaalde akten valt te maken. Er wordt gesproken van „den sloptende van 't Joesinek” (dat kan niet anders dan de naam van een goed zijn), van sloptienden uit 't erve en goed Spenkellinck, uit het erve Segherdingh; en wie dit laatste bebouwt moet den sloptiend betalen, die er uit gaat.

Racer heeft eene verklaring gegeven van den naam sloptiend. In zijne Overijsselsche Gedenkstukken VII, 32 zegt hij, de sloptienden „in tegenstelling van tienden op het land uiteneemen, wierden door den tiendgeever uit zijne schuur door *het slop of luik* des koorzolders afgelaaten, en aldaar, naamlijk onder het slop, toegemeeten”.

Dit wordt ook bevestigd in eene akte van 1494¹⁾ die de overdracht vermeldt van een vrij eigen goed, belast met een uitgang van 7 mud rogge en den tiendheer 7 schepel rogge „jaarlijks onder den slop te leveren”. En verder door een schrijven van 1 November 1808 van den Landdrost aan den Minister van Finantiën, waar wordt gezegd, dat de sloptienden op zekere dagen door den tiendheer ten huize van den tiendplichtige moeten worden ontvangen²⁾.

Al komt bij mijn weten de naam sloptiend buiten Overijssel en Gelderland³⁾ niet voor, de omzetting van tienden in vaste praestatiën is ook elders niet ongebruikelijk. Heeft zij plaats gehad, dan moet de heffer — het ligt voor de hand — het hem toekomende gaam halen in de schuur van den tiendplich-

¹⁾ Tijds. reg. van het oud-provinciaal archief van Overijssel 4 bl. 605 n. 4.

²⁾ Bijdr. tot de geschiedenis van Overijssel X, 323.

³⁾ Zie o. a. Schrassert de Jur. decimandi VI § 16 bl. 107.

tige, waar het graan wordt geborgen nadat het gedorscht is, en dus bij de maat kan geleverd worden, in den *spiker*. Zoo o. a. in Vlaanderen ¹⁾. In den Inv. van Brugge ²⁾ is b.v. sprake van „een leengoed groot wesende viere ende twyntich hoed witter evenen (haver) bezet up mijns heeren spijskeren van Brugghen”. In de Ann. Em. 19, 27 wordt eveneens gewaagd van „een leengoet van XVI hoet evenen, gaende ute den spikere van Ypre”, en in Rek. v. Brugge 1302 bl. 59 „van de tiende van Sinte Bertins van G. van den loedine (?) spikre”.

Intusschen — en hierom breng ik deze plaatsen met den sloptiend in verband — er is een groote afstand tusschen dezen spijkertiend, als ik dit woord mag gebruiken, en den sloptiend, zooals wij dien zooeven hebben leeren kennen. Die toch rust op een zeker land, al wordt hij voldaan in de schuur, waar de oogst van dat land is geborgen, dat wil zeggen, de schuldplichtige is de genietcr van zeker land als zoodanig. Dat verband met een onroerend goed, dat tiendplichtige vruchten voortbrengt, is blijkbaar op den duur te niet gegaan. Wie het bebouwt is onverschillig geworden, of er tiendplichtige vrucht groeit, doet er niet toe. De tiendheffer kan in een aangewezen schuur komen en zich daar met de gewone maat — de spijkermudde, of spijkerschepe! — het hem toekomende doen toemeten. En als wij de woorden „gaende ute den spikere” mogen vertrouwen, dan kunnen wij aannemen, dat de vordering verhaalbaar is op al het graan, of althans al het graan van de verschuldigde soort, in die schuur geborgen.

Die ontwikkeling kon niet uitblijven, als eenmaal de tiend was omgezet in eene vaste hoeveelheid koorn, onder een slop toe te meten. Het verband met een bepaald stuk grond moest wel te niet gaan, indien op den graanzolder de oogst van andere landen met die van het oorspronkelijk bezwaarde werd

¹⁾ De adversaria van mijn ambtgenoot Verdam stellen mij in staat eenige plaatsen aan te halen, die men in het M. N. W. B. terug zal vinden.

²⁾ IV, 244 (a. 1435).

vermengd, indien de schuur en het land in verschillende handen kwamen en in meer dergelijke gevallen.

*(Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk. over het jaar 1909—1910.)*

KLEINE MEDEDEELINGEN EN OPMERKINGEN.

(1886—1901).

I. HET BEWAREN VAN HET LIJK EENS VERSLAGENEN BIJ DE FRIEZEN, VOLGENS THOMAS CANTIPRATANUS (APES).

Eene plaats van Thomas Cantipratanus (Apes) luidt aldus:
*„Ab antiquissimo tempore in consuetudinem immanissimam
 „habebant Frisones, ut occiso homine unius cognationis ab
 „altera, occisum corpus non sepeliretur a suis, sed suspensum
 „in loculo servaretur et desiccaretur in domo, quousque ex
 „cognitione contraria in vindictam occisi plures vel saltem
 „unum adversa cognatio pro morte vicaria trucidaret et tunc
 „primum mortuum suum sepulturae debitae cum magna pompa
 „tradebat.”*

De vraag is geopperd, of die plaats niet kan bedoelen, dat de doode niet werd begraven, alvorens men den dader had opgespoord en met het lijk tegen hem geklaagd.

Dit komt mij onwaarschijnlijk voor, ook na herlezing van de plaatsen in de Friesche Wetten, die over moord en doodslag handelen:

1°. De aangehaalde plaats zegt, dat de begrafenis eerst geschiedt nadat een of meer uit de familie van den doodslager zijn gedood. Nu kan eene klacht in rechte nooit leiden tot vredeloosheid van den bloedverwant des daders, en zelfs het leven van den doodslager of moordenaar zelven zal door die aanklacht in den regel niet in gevaar komen; immers bij de Friezen gold oudtijds de regel (XVIe kest) dat ieder zijne misdaad met geld mocht boeten, en bij de Wenden werd van dien regel niet afgeweken met betrekking tot moord

en doodslag; evenmin in de meeste latere middeleeuwsche Friesche bronnen.

2°. De regel, dat men wegens doodslag en moord niet kon aanspreken dan „den doode te jegenwoorde” gold, meen ik, in Friesland niet.

In het Westerlauwersche fragment „over het weergeld”, vermoedelijk uit de 13de eeuw (Richth. 410), komt een zeer uitvoerige dingtaal over doodslag voor, waarin van de tegenwoordigheid van het lijk geen spoor is.

Naar de Langewolder keuren van 1250 (Richth. 367) wordt c. q. het feit van den geweldigen dood bewezen door „ses eeden syns naesten lijves de den doodslach besien en beschouwet hebben”. Ware met het lijk geklaagd, dan zou het feit ongetwijfeld zijn bewezen door de verklaring van redgen of gerichtsluiden.

Naar het Ommelander Landr. van 1448 § 26, kon men zeker tegen iemand klagen zonder het lijk (Rh. 323). Immers, werd een gewonde dood gevonden en vermoedde men niet wie de dader was, men mocht „ropen over dat graf, ende „worde de dader dan niet besatt, soe sal men dat daer nae „holden voer moet”.

Naar het algem. Fr. Landrecht uit de 11de eeuw (Lr. VIII. Richth. 55) is het bewijsrecht verschillend, naarmate de doode al of niet wonden heeft. Heeft hij die niet, de beklaagde mag zelftwaalfde onschuld zweren; heeft hij die wel *en bekend de beklagde dit*, zoo mag de klager zweren met eedhelpers.

Er wordt hier blijkbaar niet verondersteld dat het lijk tegenwoordig is, want dan zou de bekentenis van den beklaagde niet zijn genoemd als het eenige bewijsmiddel voor het bestaan der wonde.

Slechts bij twee Friesche stammen blijkt van eene bijzondere beteekenis van het aanklagen over het open graf.

De Emsingoër doemen van 1312 zeggen (in a. 2 Richth. 185): wordt er een doode gevonden en vinden zijn kerkheer en zijn rechter eene wonde in zijn lichaam of een ander teeken van geweldigen dood, zoo moeten des dooden verwanten iemand

beschuldigen over het open graf; doen zij dit niet, zoo mag een later aangeklaagde zijne onschuld bewijzen.

In den Brokmannenbrief, 13de eeuw, lezen we § 178 (Richt h. 176) dat de bloedverwanten de aanklacht (met 12 eeden) zullen doen „uper bere and uper benke and uper epene grewe, alsa fir sa ma jeld hebba welle” (vermoedelijk is hier hetzelfde bedoeld als in Ems. D. 2; de rechten van beide stammen toonen groote verwantschap). Nu is het zeer goed mogelijk, dat men bij de Brokmannen en Emsingoërs, met het oog op het bewijs, soms de begrafenis van een verslagene heeft uitgesteld, totdat men meende den schuldige te kennen, maar wat men door de aanklacht, door het proces verkreeg was *geld*, en de plaats uit de „Apes” spreekt van geheel iets anders. Bovendien, ook bij deze stammen klaagde men bij de begrafenis, en de „Apes” spreken van begrafenis *na* de wraakoefening.

Daar nu de wraakoefening op zichzelf niets onwaarschijns heeft, blijf ik voorloopig met Frauenstädt, *Blutrache u. Todtschlagsühne* bl. 10, aan wien ik de plaats ontleende, van gevoelen, dat het Friesche gebruik niet behoeft verklaard te worden uit het middeleeuwsche strafprocesrecht alleen.

(*Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Ned. Letterk.* over het jaar 1886.)

II. DE BEWARING VAN NOTARIEELE PROTOCOLLEN ONDER DE REPUBLIEK.

De voorbereiding van een verzoekschrift aan den Minister van Justitie, betreffende ruimer openstelling van de oude notarieele protocollen (van vóór de wet van 25 Ventôse an XI) voor wetenschappelijke navorsching, leidde mij tot een onderzoek van de vraag, welke regelen er onder de republiek waren gesteld met betrekking tot de bewaring dier protocollen. Dit voerde tot de navolgende uitkomsten.

Voor *Holland en Westfriesland* werd 22 April 1670 door de Staten verordend (Groot Plac.b. III 486) „dat t'elkens soo

„wanneer een notaris binnen onsen lande sal komen te over-
 „lyden, alle desselfs protocollen, minuten, acten en papieren,
 „voor hem als notaris gepasseert, of tot desselfs syne functie
 „specterende, egene van dien uytghesondert, ghebracht sullen
 „moeten werden ter secretarie van de stadt, dorp, plaatse of
 „'t gerecht, daer denselven notaris syne residentie gehadt heeft,
 „om aldaer ten behoeve van een yeder, die daer aen soude
 „mogen wesen ghelegen, geconserveert en bewaert te werden”.

Bij ampliatie van 15 Maart 1760 bepaalden de Staten nader
 (Nederlandsche Jaarboeken XIV bl. 141; Groot Plac.b. VIII
 bl. 521 vergel. de Resolutie v. 30 April 1760 aldaar) dat de
 protocollen der notarissen ook „in cas dezelve van hunne
 „admissie renuntieren, immediatelyk, of ten minste binnen den
 „tijd van drie maanden na hunnen afstand, zullen moeten
 „worden overgebracht ter sekretarie”.

De bedoeling was blijkbaar, dat de notariele protocollen,
 eenmaal ter secretarie overgebracht, met het overige daar be-
 rustende archief één geheel zouden vormen. Immers er wordt
 in geen der ordonnantiën gewaagd van verschillende regelen,
 die met betrekking tot onderscheiden bestanddeelen van dat
 archief zouden gelden. Het kon dan ook den Hollandschen
 wetgevers in de 17e en 18e eeuw moeilijk in de gedachten
 komen, zulk eene onderscheiding te maken, daar de notarissen
 hunne bevoegdheid in menig opzicht met de gerechten en de
 secretarissen deelden en hunne akten dus van denzelfden aard
 waren als een goed deel der overige, die ter secretarie berustten.

Deze gelijksoortigheid der akten van notarissen en secreta-
 rissen leidde er o. a. ongetwijfeld ook de Staten toe om den
 30 Juni 1731 (Groot Plac.b. VI 481) de commissarissen over
 de notarissen, die onder anderen met het toezicht over het
 houden, bewaren en overbrengen der protocollen waren be-
 last, dezelfde bevoegdheden te geven en verplichtingen op te
 leggen met betrekking tot de secretarissen, die zij hadden ten
 opzichte der notarissen.

Een dergelyken regel als de Staten voor Holland en West-
 friesland vaststelden, gaf de *Raad van Brabant en van het Land*

van Overmaze den 29 October 1665 (Groot Plac.b. III 488) voor zijn gebied. Ook daar moesten de „notaris-brieven, stucken, „munimenten, prothocollen, registers, charters en papieren het „notarisampt aenghegaen hebbende” binnen drie maanden na het overlijden van den notaris, of zijn vertrek uit „stadt, landt „of quartier” worden overgebracht „ter secretarie van de plaetse „hunder residentie, . . . om aldaar wel ende in 't seecker be- „waert te werden ende door den secretaris van de plaetse aen „yeder, des versoeckende en daer aen gelegen zijnde, onder „redelicken salaris ter tauxatie van de schepenen, daer uyt „copyen of extracten te laten toecomen”. In denzelfden geest sprak eene publicatie van den Raad van Brabant van 8 April 1704 (Groot Plac.b. V 682).

Ook hier dus, het lijdt geen twijfel, maakten de alzoo overgebrachte protocollen deel uit van het archief ter secretarie.

Een voorschrift van volkomen dezelfde strekking gaven de *Staten-Generaal* den 25 Mei 1739 (Groot Plac.b. VI 700) met betrekking tot de protocollen enz. der notarissen door de *Staten-Generaal gecreëerd en bij den Hove van Vlaanderen geadmitteerd*.

Ook te *Middelburg* waren de erfgenamen of executeurs der testamenten van notarissen verplicht, hunne protocollen behoorlijk gesorteerd en ingebonden, ter griffie der stad over te brengen (Ord. en instructie voor de notarissen 1760 art. 5).

De *Staten van den lande van Utrecht* eindelijk stelden den 22 Januari 1606 eene „Ordonnantie op het notarisampt” vast (v. d. Water Utr. Plac.b. I 459) welker art. 16 bepaalt, dat de protocollen der notarissen die in de steden resideerden, na hun overlijden zouden worden overgebracht „onder dat gerechte van de stede”, de protocollen der notarissen die ten platten lande resideerden, in dat geval „onder den hove provinciaal ende in de griffie van dien”.

Met betrekking tot andere gewesten, hebben voor zoover mij bekend, dergelijke bepalingen niet bestaan, en geen wonder.

In *Friesland* was in de *Statuten Ord. en Cost.* van 1602 III

1 a. 3 overgenomen eene ordonnantie van 1540 inhoudende het gebod aan alle notarissen „om te maken goet en recht-
„vaerdig register ende protocol van alle contracten, testamen-
„ten en andere acten die sy passeren ende ontvanghen zullen”.

De notarissen schijnen zich echter aan dit voorschrift niet gehouden te hebben en er heeft zich daartegen zelfs zooveel verzet geopenbaard, dat de Staten het raadzaam achtten het voorschrift betreffende de protocollen bij de herziening der Statuten in 1723 te doen vervallen ¹⁾.

In de overige provinciën werden de akten, waarvoor men elders het ministerie van een notaris inriep, bijna altijd verleden voor het gerecht of den gerechtsschrijver of althans door hen geprotocolleerd.

In de stad *Groningen* werd in 1668 verordend, dat ter secretarie een *protocol* zou worden gehouden, waarin alle brieven en instrumenten zouden *mogen* worden geregistreerd. Omtrent een aantal categorieën van akten, deels al, deels niet onder stadszegel verleden, werd voorgeschreven, dat zij daarin *moesten* worden geregistreerd.

Ook in de *Landrechten* van het *Oldampt* 1618 I 10 en van *Schwerd* 1673 I 22 wordt van een dergelijk protocol van den gerechtsschrijver melding gemaakt en in denzelfden geest spreken de uitvoerige ordonnantiën op de protocollen voor de Oldampten (1738), Sappemeer (1738), het Goorecht (1739), Wedde, Westerwoldingeland, Bellingwolde en Blijham c. a. (1746).

In *Drenthe* werden de openbare akten verleden voor de *schultessen*, wien bij Instructie van 1802 a. 11 het houden van een protocol werd voorgeschreven.

In *Overijssel* legde de *Instructie* van 1713 a. 6 en 7 aan de *schouten* en *richters* op „twee besondere boeken en protocollen” te hebben „in het eene (te) doen registreeren en tekenen de „contentieuse gerigtshandelingen, en in het andere de uiterste „willen, overdragen, verschrijvingen van renten, mitsgaders „alle verdere voluntare saken en handelingen; voorts een be-

¹⁾ Vergelijk hierover S. Koopmans, *Het notariaat in Friesland vóór 1811* bl. 65 en vlg.

„sonder boek en protocol van fideïcommissen, van alle goederen „die leen, hofhorig of van andere nature als allodiaal mogten „wesen, so in syn schout of richteraint gelegen zijn; ende dan „nog een besonder boek waar in geregistreert sullen moeten „worden alle eventuale distractiën, gelijk ook alle vrijwillige „verkoopingen, welke ten overstaan van 't gerigte gedaan „werden, met expressie en uitdrukkinge van de summa der „kooppenningen” (Nadere reglementen uitgegeven met het Landrecht te Deventer 1724, bl. 134).

Het protocol van den overleden of afgetreden schout of rechter bleef bij zijn opvolger (a. 7).

Ook in *Gelderland* plachten de openbare akten voor den richter of het gerecht te worden verleden en in zijn register te worden geprotocolleerd ¹⁾.

Deze feiten zijn ook met het oog op de hedendaagsche wetgeving niet van gewicht ontbloomt, vooral, omdat zij doen zien, hoe nutteloos het is, de notarieele protocollen uit den tijd der Republiek van de Vereenigde Nederlanden voor wetenschappelijk onderzoek te sluiten. Immers de akten, die in enkele provinciën werden verleden voor notarissen, werden in andere opgesteld of geprotocolleerd door de gerechtsschrijvers, rechters, schouten enz. In die laatste provinciën berusten zij thans in de oude rechterlijke archieven ²⁾, welker deuren voor wetenschappelijk onderzoek openstaan, zonder dat dit naar ik meen ooit tot misbruik heeft geleid.

Hoe zou dan het toegankelijk stellen der notarieele akten uit denzelfden tijd, en dezelfde onderwerpen betreffende, in de eerstgenoemde provinciën bezwaren kunnen opleveren?

(*Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk. over het jaar 1887.*)

¹⁾ J. D. Meijer (in zijne *Institutions Judiciaires* L. 5 Ch. 15) van *Gelderland* sprekende, zegt „Cette province, ainsi que l'Overissel, se vit privée de l'institution du notariat”. Vgl. *Nederl. Jaarb. v. Rechtsgel. en wetg.* 1844 D. 6 bl. 93.

²⁾ In Holland, Zeeland, Utrecht en de Generaliteitslanden hebben zij tot 1842, en hier en daar tot lang daarna, eveneens deel van die archieven uitgemaakt, zonder dat hieruit bezwaren voortvloeden.

III. HUWELIJKSRECHT?

Eene geschiedenis, die wij ten deele kennen uit de akten van een proces, in 1580 gevoerd voor Luitenant en Hoofdmannen te Groningen, levert ons het bewijs, hoe bedenkelijk de rechtstoestand met betrekking tot den huwelijksvorm toenmaals was en hoe groot de behoefte aan regeling.

In dat jaar 1580 woonde op het Zand (een dorpje in Fivelgo) eene zekere Eneke of Enye, weduwe van Webrant Jurgens, blijkbaar eene zeer begeerde partij, want twee mannen, Bunninck Janssen en Jacob Claassen betwistten elkaar niet slechts haar bezit, maar beweerden ook haar tot wettige vrouw te hebben.

Ziehier wat de stukken ons omtrent de feiten leeren:

Den 22sten September 1580 werd Albertus Hannonius, pastoor in 't Zant, verzocht, zich ten huize van Eneke te vervoegeu, die hem, zooals hem werd gezegd, „de trouwe overantwoorden” wilde.

Hij deed wat hem was gevraagd. Toen hij het huis naderde, kwam de weduwe hem reeds te gemoet. Hij vroeg haar, of het waar was dat zij Bunninck Janssen had getrouwd, en ontving een bevestigend antwoord. Te gelijk met Eneke was een harer vrienden naar buiten gekomen, die aan den pastoor in hare tegenwoordigheid twee goudstukken overhandigde en zeide: Eneke, dit goudstuk hebt gij Bunninck op trouwe gegeven en Bunninck u daartegen het andere, niet waar? Zij antwoordde bevestigend. Hierop ging Hannonius met hen naar binnen, waar hij o. a. Bunninck vond en nogmaals, nu aan beide partijen, afvroeg hoe zij met elkander stonden, waarop zij hem antwoordden, „dat se den anderen wal beleveden ende getrouwt hadden”.

Er scheen echter bij den pastoor reden van twijfel te bestaan, of hun huwelijk geoorloofd was; immers, hij richtte zich opnieuw tot Eneke met de vraag, „woe se mit de knecht „stont, oft sie hem oick ichtes belovet hadde, ende daarop „se geantwort, dat sie vrij van de knecht weer, ende hem „niet gegeven hadde, sonder wall mit hem gejoeket”.

De knecht (Jacob Claassen) scheen echter eene andere

opvatting te hebben van zijne betrekking tot Eneke. Want pas had de vermelde ondervraging plaats gehad, of hij verwoogde zich met zijne moeder voor het huis, eischte dat Hannonius buiten zou komen en verlangde van dezen te weten wat daarbinnen was voorgevallen.

Jacob's moeder beval daarop den pastoor, dat hij „niet solde procederen” (dat wil zeggen niet tot afkondiging, samengifte en benedictie overgaan). „Want se dochte solcks in alles niet tlyden”. Hannonius gaf haar te kennen dat slechts zijne overheid hem dit had te verbieden.

Jacob antwoordde nog op de tot hem gerichte vraag, of hij Eneke iets (op trouwe) had gegeven: „ick hebbe haer niet gegeven, dennoch hebben wy den anderen genoich belouet”.

Eneke echter, hoe ernstig ook vermaand, dat zij „de „uiterste zalicheit haerer zielen betrachten (zoude) ende oick „met vromen luiden niet behoorden te gecken”, bleef bij hare verklaring, „neen ick hebbe hem niet gelouet, ick hebbe mit „hem gejouet”.

Jacob Claassen scheen slechts een matig vertrouwen te hebben òf op zijn recht, òf hierop, dat het recht zou worden gehandhaafd. Immers, liever dan bij den bevoegden commissaris zijne aanspraken te doen gelden, begon hij met een anderen weg in te slaan.

Hij drong n.l. (misschien wel denzelfden avond) met vrienden en verwanten Eneke's huis binnen, hield haar daar opgesloten en belette haar, Bunninck Janssen te bezoeken of iemand van zijnentwege te ontvangen.

Terwijl hij haar dus in zijne macht had, wist hij hare ouders en haar door bedreiging en geweld te bewegen, toe te laten, dat door den pastoor van Leermens eene akte werd opgemaakt, welker inhoud Eneke later verklaarde niet te kennen, „vermits verstoringe harer synnen ende wemoedicheyt, „als die eene maell op den anderen durch grote benauthheid „beswymende”.

Met dit stuk gewapend trad Jacob Claassen nu op in een geding, maar het schijnt zonder behoorlijke inachtneming der vormen aanhangig gemaakt, voor den commissaris te Lop-

persum tusschen Bunninck Janssen en hem, „super sponsaliorum contractibus cum Eneka (uti dicitur) utrimque habitis”, een proces, hetwelk o. a. deze eigenaardigheid had, dat eischer en gedaagde beiden in de stukken, die van hen uitgingen, zeiden op te treden voor zich en voor Eneke. Bunninck Janssen streed, voor zoover ons blijkt, in dit proces met eerlijke wapenen. Een daarvan was een advies van Henricus van Drolshagen, commissaris en pastoor te Baflo, waaruit ik het volgende overneem. Men heeft beweerd, zegt de adviseur, dat er tusschen de weduwe en haar knecht een wettig huwelijk bestond. „Quamvis inter Jacobum et Enekan non fuerit legitimus matrimonialis contractus (si Decretis sacri concilii insistentum erit) sed tantum simplex fornicatio, nam parochus „non adfuit, arra seu banne tradite non sunt, et si ista praecessissent, vetat sacrum concilium . . . ut conjuges ante benedictionem sacerdotalem in eadem domo non cohabitent, quod „perseveranter ab ipso Jacobo cum Eneka factum est.

„Si ita mens sacri concilii interpretaretur, metuendum foret „ut unde publice honestatis justitia oriri consuevit, inde nova „foenestra fornicationi aperiretur.

„Ideirco talis contractus merito cassandus et annihilandus, „quout sacrum concilium eosdem cassat et annihilat.

„Quantum attinet ad causam Buningii, quamvis et ipse „prius indebite contraxit cum Eneka absente parochus, postmodum tamen parochus de Sandis presente ac certo testium „numero, juxta decreta concilii invicem contraxerunt. Licet, „quum ipse Buningius ante benedictionem sacerdotalem cum „Eneka concubuerit et contra canones sacras deliquerint, correctione digni sunt, contractum matrimonialem inter Buningium et Enekan consummandum et confirmandum censeo.”

Dit advies, waartegen naar het mij voorkomt rechte niets valt in te brengen, was — ik herhaal het — een eerlijk en zeer krachtig wapen voor de eene partij.

Jacob Claassen bezigde er andere, — althans wanneer wij voor waar mogen houden, wat in latere processtukken namens Bunninck en Eneke wordt medegedeeld.

Hij legde aan den commissaris over de akte, door den pastoor

van Leermens opgemaakt, en liet Eneke, toen nog in zijne macht, die akte erkennen, hetgeen hem gelukte, doordien hij en de zijnen haar dronken hadden gemaakt en haar toen de verzekering hadden gegeven, dat daarin voor haar geen kwaad kon zijn gelegen.

Bovendien schonk Jacob Claassen aan den notarius van den commissaris van Loppersum, voor wien het proces aanhangig was, een gouden kroon en $\frac{1}{2}$ mud weit.

Of nu Bunninck en Eneke bevreesd zijn geworden voor den indruk dien de gouden kroon of dien de vermelde akte kon maken, wij weten het niet. — Genoeg, dat zij bij akte, den 2den November 1580 aan den commissaris te Loppersum geëxhibeerd, 1° erkenden onwetend te hebben gehandeld in strijd met de canones, en daarover berouw te hebben, 2° daarvoor absolutie verzochten, 3° afstand deden van de instantie, protesteerden tegen verdere voortzetting van het proces en, voor het geval van onthouding der absolutie, bovendien wegens rechtsweigerig.

De commissaris te Loppersum, wel verre van zich aan dezen afstand en aan dit protest te storen, wees den 14den November d. a. v. vonnis, waarbij hij verklaarde dat Eneke en Jacob zich „per verba de praesenti” aan elkaar hadden verloofd, dat hierop „copula carnalis” was gevolgd en dat op grond hiervan Eneke door de kerkelijke censuur moest worden genoodzaakt, tot de solemnisatie van het huwelijk met Jacob Claassen over te gaan.

Na dit vonnis begreep de raadsman van Bunninck, dat het noodzakelijk was nog eenmaal enkele feiten gerechtelijk vast te stellen. Hij begaf zich daarom met Onno Onnens, gezworen wedman in Sanster recht, naar pastoor Albertus Hannonius en stelde dezen twee vragen:

1°. „offte he Bunninck Janssen unde Eneke oick wolde tho „hope gheven unde tho voir kereksprake dair van doen”.

De pastoor weigerde dit, op grond van het voormelde vonnis.

2°. „offte he Jacop Claissen und Eneke oick tho samen „ghegeven hadde”.

Het antwoord luidde „neen”, en de ondervraagde voegde

er bij, dat hem ook nooit afkondiging of samengifte was verzocht.

Na aldus een bewijsstuk omtrent deze feiten te hebben verkregen, teekende Bunninck's vertegenwoordiger appel aan ¹⁾ tegen het gewezen vonnis, maar stuitte al dadelijk op bezwaren tegen de afgifte van eene apostille. Of hij deze heeft verkregen, is mij niet gebleken.

Bunninck en Eneke wendden zich echter tot eenen anderen commissaris (den volgenden met de zon om) om absolutie, en toen deze, twijfelende aan zijne bevoegdheid, weigerde, tot den daaraanvolgenden, die hun de absolutie verleende en eene poenitentie oplegde waaraan zij voldeden ²⁾.

Daar nu hun eigen pastoor, zooals wij zagen, hun de huwelijkssolemnisatie had geweigerd, wendden zij zich met verlof van den commissaris te Bafflo tot den pastoor te Dixhorn, die hen eindelijk samengaf en bij wien zij daarop hun kerkgang deden.

Wij zouden meenen, dat zij nu eindelijk verkregen hadden wat zij wenschten, een ongestoord huwelijksleven. Maar verre van dat. Ook Jacob, Eneke's andere pretendent, had niet stil gezeten.

Steunende op het vonnis van den commissaris van Loppersum, was hij Eneke's huis binnengedrongen en had zich daar als haar man gedragen. Wel was hij door Luitenant en Hoofdmannen veroordeeld het huis te verlaten, maar hij had tevens door zijnen gemachtigde, den pastoor van Leermens, van dat rechtscollege een mandaat verkregen, inhoudende, dat Bunninck en Eneke van elkander zouden blijven „tot „een verklaring der voorm. sententie van den commissaris te „Loppersum”.

Nog eens riepen nu Bunninck en Eneke den wereldlijken rechter in en verzochten bij een nieuw verzoekschrift Luit. en Hoofdmannen, dat deze zouden „gelieven wollen”, hen „yn

¹⁾ De beteekening geschiedde „in der wehne tho Loppersum in des Heren „Pastors und commissarii slaepcamer by het grote sael”.

²⁾ Bunninck betaalde $\frac{1}{2}$ vat boter en een aantal brooden aan het convent der Minderbroeders te Groningen.

„horen woll angefangen echten staet voortaan te beschutten
 „unde te beschermen, condemnéerende den vorz. Jacob see
 „mit vreden te laten, oick den Heren Commissarissen te Lop-
 „persum tot restitutie van 't gene hee indebite haer afgenomen
 „constringeerende, ende vervolgens denselven Jacob Claessen
 „mit syn anhang unde mit den pastor to Leermens als rap-
 „tores naeden hilligen concilio . . . to straffen”.

De beschikking op dit request is mij niet bekend. Wij mogen hopen, dat zij aan de echtelieden de rust heeft verschaft waarop zij aanspraak hadden.

Ik eindig met de mededeeling, dat het bovenstaande door mij ontleend werd aan de stukken, in het „Register van het Archief te Groningen” vermeld op het jaar 1580, n°. 42—51.

*(Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
 der Ned. Letterk. over het jaar 1888.)*

IV. DE INVOERING VAN DEN GREGORIAANSCHEN KALENDER IN NEDERLAND.

Zooals bekend is, beval Gregorius XIII bij apostolische bul van 24 Febr. 1581 de invoering van eene gewijzigde tijdrekening, en sprong men daarbij 10 dagen over — van 4 October op 15 October — om overeenkomstig het concilie van Nicæa van 325 de voorjaars-dagennachtevening weder te doen vallen op 21 Maart.

Een placaat van den hertog van Anjou van 10 December 1582 gelastte de invoering hier te lande¹⁾. Welk gevolg dit placaat heeft gehad, is grootendeels bekend. Ik wensch met een enkel woord in herinnering te brengen wat o. a. door J. W. de Crane²⁾ hieromtrent is meegedeeld en daarbij de aandacht te vestigen op een paar feiten, waarop voor zoover mij bekend, nog niet is gewezen.

In Holland en Zeeland had inderdaad op last van den Prins van Oranje de invoering plaats op 14 December 1582, welke

¹⁾ Groot Plac.b. I, 395.

²⁾ Visser en Amersfoort Archief II b. 1.

dag dus door den 25sten December werd gevolgd ¹⁾. Eveneens in Brabant.

In de stad Groningen werd ingevolge een edict van Philips II van 10 Januari 1582 de Gregoriaansche stijl aangenomen, in dier voege, dat op den 10^{den} Februari 1583 de 21ste Februari volgde. Na de reductie in 1594 maakte men echter deze invoering van den nieuwen kalender weder ongedaan, en keerde men tot de oude tijdrekening terug ²⁾.

De Rijksdag te Regensburg besloot in 1699 den Gregoriaanschen kalender aan te nemen, met invoeging (overspringing) van elf dagen na 18 Februari. Hij spoorde o. a. onze Staten Generaal aan, hetzelfde te doen. Deze richtten vertoogen in dezen zin tot de Staten der provinciën.

De Staten van Friesland besloten den 21sten Februari de wijziging aan te nemen, als ook andere Staten dit deden en bepaalden, na nauwkeurige regeling van de gevolgen ten aanzien van verschillende onderwerpen, dat de 1ste Januari 1701, de 12de zoude zijn.

In Groningen — met uitzondering van de stad — werd ingevolge consent van 31 Mei ³⁾ 1700 de nieuwe kalender ingevoerd den 20sten December van dat jaar ⁴⁾.

In Gelderland werd bij resolutiën van 22 April en 24 Mei 1700 ⁵⁾ besloten, dat 1 Juli zou worden 12 Juli.

In Utrecht kwam ingevolge placaat van 24 Juli 1700 ⁶⁾ op den laatsten November van dat jaar de 12de December onmiddellijk te volgen.

Voor Overijssel is de juiste tijd der invoering mij onbekend. Zij viel echter daar ongetwijfeld in 1700. Immers uit een placaat van 15 April van dat jaar ⁷⁾ blijkt, dat toen bezwaren

¹⁾ Wagenaar VII. 471.

²⁾ Tegenw. Staat van Stad en Lande. I. 505 noot.

³⁾ De Rhoer Discept. hist. de temporis divisione 22.

⁴⁾ Blijkens een mij toebehoorend Register van resolutiën in h.s. Er wordt daar verkeerdelijk gewaagd van invoering van den *Juliaanschen* stijl.

⁵⁾ Gr. Geld. Plac.b. III. 27.

⁶⁾ Van de Water I. 456.

⁷⁾ Nader regl. 86 n°. 47.

rezen omtrent het verhuizen der dienstboden. Er werd toen bepaald, „dat de ordinaris verhuisinge van dienstboden sal wesen op den 1sten Mei en den 1sten November, *beide nieuwen stijl*”, te beginnen den 1sten November e.k.

De stad Groningen schijnt het laatst tot het aannemen van den Gregoriaanschen kalender te hebben besloten. Nog bij de Ord. op de conventiën en contracten, Rubr. van dienstboden van 1702 werd bepaald, dat dienstboden in dienst moesten komen „binnen den derden dag na den eersten Zondag in Mei of November”. En eerst op den 4^{den} November 1723 werd, wegens klachten, ingekomen *sedert aanneming van den nieuwen stijl*, bepaald, dat zij voortaan zouden in dienst treden binnen den derden dag na den eersten Zondag na den 12^{den} Mei of den 12^{den} November.

*(Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk. over het jaar 1892—1893.)*

V. BEGIN VAN HET JAAR IN OVERIJSSSEL.

In de Overijsselsche Bijdragen IV. 203 werd betoogd, dat men in Overijssel tot 1456 het jaar begon met Paschen, daarna met 1 Januari. Dit werd afgeleid uit de leenregisters.

De stedelijke oorkonden leiden echter tot het besluit, dat deze jaarrekening niet algemeen gold.

In Deventer viel reeds sinds 1362 de aanvang van het jaar op 1 Januari, zooals blijkt uit de Cameraarsrekeningen III. 1 bl. 178, 339, 500, 623.

Ook in Kampen begon in 1318, 1320, 1323 en 1324 het jaar niet met Paschen. Dit valt af te leiden uit de volgorde der akten in den oudsten foliant, zooals die schijnt te blijken uit het Register van Charters en bescheiden in het oude archief van Kampen, Deel V. Op folio 2 recto staan akten van 1 Augustus en 6 Augustus 1318²⁾, op folio 4 recto staat eene van 10 Januari 1319³⁾; dan verder op fol. 5 verso eene van

¹⁾ Corpus der Gron. rechten bl. 69.

²⁾ Bl. 2 n^o. V en VI.

³⁾ Bl. 4 n^o. X.

4 October 1319¹⁾ en daarna eene van 7 Januari 1320²⁾; op folio 9 recto eene van 29 November 1323³⁾ en op folio 13 recto eene van 16 Januari 1324⁴⁾. Uit deze akten schijnt te volgen, dat het begin des jaars lag tusschen Augustus (resp. October, November) en Januari.

Ik zou echter niet met Spitzzen durven aannemen, dat het jaar met 1 Januari aanving. Waarschijnlijker acht ik, dat het met Kerstmis begon.

Op folio 17 recto toch, komt eene akte voor van 28 December 1326⁵⁾, daarna eene van 6 Januari 1326 en verso eene van 19 Januari 1326⁶⁾.

Hier ligt dus tusschen 28 December en 6 Januari geen Nieuwjaarsdag.

En niet minder overtuigend is de volgorde der akten van 1334 en 1335. Op folio 37 verso komt eene akte voor van 12 December 1334⁷⁾, eveneens folio 37 verso eene van 29 December 1335⁸⁾ en op folio 37 verso en 38 recto eene van 5 Januari 1335⁹⁾.

Het lijkt geen twijfel, hier is tusschen 12 December en 29 December het nieuwe jaar begonnen¹⁰⁾.

(*Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk. over het jaar 1892—1893.*)

¹⁾ Bl. 5 n°. XIV.

²⁾ Bl. 6 n°. XVI.

³⁾ Bl. 10 n°. XXVIII.

⁴⁾ Bl. 11 n°. XXXIII.

⁵⁾ Bl. 19 n°. LIX.

⁶⁾ Bl. 16 n°. XLVIII, XLIX. De akte n°. LVI van folio 19 verso, zal in het register wel vóór LV moeten staan. De uitgever heeft den dies Viti op 15 Juni gesteld. Vermoedelijk zal echter wel Viti translatio (10 Maart) zijn bedoeld.

⁷⁾ Bl. 43 n°. CXLI.

⁸⁾ Bl. 47 n°. CLIV.

⁹⁾ Bl. 44 n°. CXLVIII.

¹⁰⁾ Hiermee is tegelijk Otto van Norgh een weinig gerehabiliteerd, die volgens eene aantekening op bl. 12 eerst 28 December 1325 voldoet, wat hij op 11 November 1324 had moeten betalen. Hij is niet een groot jaar, maar slechts 47 dagen ten achteren.

VI. HET VERBRANDEN OF AFBREKEN VAN HET HUIS
EENS MISDADIGERS.

In het Oud-Germaansche, ook in het Oud-Nederlandsche strafrecht komt eene instelling voor, die zeer de aandacht heeft getrokken: het vernielen der woning van eenen misdadiger.

Die straf bestond — om een enkel voorbeeld te noemen — nog in Stavoren in 1292. Een artikel uit het Charter van dat jaar luidt: „wie ein man dootslaet binnen besetter soene, oft „over gerechten handt-vrede, oft wijff verkracht, oft man oft „wijf binnen huise dootslaet, oft den ghemeen vrede breket „vander poort met dootslage, men sal breecken syn huys ende „dragent buyter poorte ende barnen ¹⁾”. In Zeeland kwam zij bij herhaling voor; blijkens de grafelijkheids-rekeningen b.v. in 1330 ²⁾. „Zo hadden Pieter Lielens ende syn wijf een huus, „dat verbarnet was, doe men se woeste”.

In de veertiende eeuw zien wij op verschillende plaatsen het gebruik beperken of opheffen. In 1327 zegt Reinoud van Gelre aan Avezaat en Zoelen toe „van doetslage en soel wi „an den timmer nach aen der weren en ghenen scade doen” ³⁾.

Bij privilege van het volgende jaar legt hij ook tegenover Maas en Waal de belofte af, dat hij noch zijn richter de in het stuk genoemde misdadigers niet zullen schaden „aen synre „weere mit branden nocht mit houwen” ⁴⁾. Voor Zwolle werd deze straf uitdrukkelijk afgeschaft in 1346 ⁵⁾, voor Vollenhove in 1365 ⁶⁾.

Voor de onderscheiding tusschen branden en houwen zal wel tweeërlei grond bestaan. Verbranden kan men het gemakkelijkst houten gebouwen; en gebouwen verbranden op de plaats waar ze staan, kan men alleen dan veilig als er geene andere in de nabijheid staan. Vandaar ongetwijfeld

¹⁾ Ch. v. Friesl. I. 126.

²⁾ Rek. d. Grafel. I. 224.

³⁾ Van Hasselt Geld. Maandw. I. 126.

⁴⁾ Groot Geld. Plac.b. 1e App. 12.

⁵⁾ Overijss. Bijdr. II. 260.

⁶⁾ De stad Vollenhove en haar recht II. 7.

bepalingen als die van Stavoren. Het duidelijkst wel in Ditmarschen, waar we het volgende vinden bepaald: heeft een man zijn „hus verbraken” en kan men het niet afbranden zonder gevaar voor de bureu, zoo zal de geheele buurschap opkomen en het huis „van der stede theen” ¹⁾.

Wat is de grond, het doel, de beteekenis van die zonderlinge straf? Naar het schijnt was men reeds in de dertiende eeuw bij de beantwoording dezer vragen buiten het rechte spoor geraakt. Conrad aartsbisschop van Keulen liet er zich toch in 1260 aldus over uit: de huizen der burgers, die wegens misdrijven zijn verbannen (proscripti), zijn in onze macht, zoodat het geacht moet worden ons volkomen vrij te staan, *ze te vernielen of af te breken*; wij hebben echter uit overweging, dat deze vernieling de stad zou ontsieren en tot nadeel zijn, besloten haar daarvan vrij te stellen.

Blijkbaar is deze gedachtengang onjuist. Het wordt voorgesteld, alsof de aartsbisschop vroeger die huizen verwoestte, omdat zij aan hem waren vervallen en hij er dus het recht toe had. Datzelfde recht had hij zeker ten aanzien van al zijne gebouwen, maar die alle te vernielen, zal hem wel nooit in de gedachte zijn gekomen. Waarom dan wel, om te verbranden en af te breken die, welke door misdrijf waren verbeurd. Dit eischt nader verklaring.

De oplossingen van Dreyer, Grimm, en Wilda bevredigen ons niet. De eerste meent „dass die Zerstörung der „Häuser die Ausrottung des Besitzers aus der bürgerlichen „Welt vorgestellet” ²⁾.

Grimm zegt: „Zum Zeichen, dass die Markgenossen, die „Gaubewohner den Sträfling aus ihrer Gemeinschaft schliessen „wollen, zerstören sie ihm sein Haus”. En Wilda gist in gelijke richting: „selbst, die Spur und das Andenken des „Friedlosen aus der Gemeinde wurden durch die Zerstörung, „durch das Niederbrennen seiner Wohnung vertilgt”.

Alle drie geven zij dus aan de handeling een symbolischen

¹⁾ Dreyer Miscellanea 79—80.

²⁾ Miscell. 86.

zin. Reeds dit maakt ons omzichtig. De meeste symbolische handelingen in het recht hebben aanvankelijk eene werkelijke beteekenis gehad; vooral ten aanzien van een zoo geweldigen maatregel, als wij hier bespreken, zou men eerst dan mogen aannemen, dat zij van den aanvang af een zuiver symbolieken zin had gehad, wanneer alle nasporing naar een practisch doel daarvan vruchteloos bleef.

En zulk een doel is m. i. met genoegzame waarschijnlijkheid aan te wijzen.

Tot punt van uitgang bij ons onderzoek nemen wij het oudste stuk, waarin van den huisbrand sprake is, het Saksische capitulaire van 797 c. 8. Niemand — zoo lezen wij daar — mag brand stichten . . . behalve wanneer er een zoo weerspannig is, dat hij niet in rechte wil verschijnen (*justitiam facere*) ook niet voor den koning, en op geene andere wijze tot zijn plicht kan worden gebracht, dan zullen zijne gemeentegenooten (*pagenses*) tot eene terechtzitting worden opgeroepen, en stemmen zij allen hierin toe, zoo zal bij wijze van dwangmaatregel (*pro districtione illius*) zijne hut worden verbrand.

Het treft ons, dat volgens deze plaats weigering om zich voor 's konings rechterstoel te verantwoorden, de eenige grond is, die tot verwoesting van het huis leidt. Dit brengt ons te binnen wat naar Frankisch recht reeds volgens *lex Salica* 56 het gevolg van zulk eene weigering was. De weerspannige werd vredeloos verklaard, niemand mocht hem huizen of hoven, zijne goederen waren verbeurd.

Ongetwijfeld is ook in het Saksische capitulaire vredeloos-verklaring bedoeld. Een aantal vooral Friesche bepalingen sluiten zich daarbij aan, in zooverre zij gewagen van toepassing van den huisbrand in het bijzonder tegen den weerspannige en tegen den verbannene. Slechts enkele voorbeelden.

In het Rürtinger recht § 46 is sprake van allerlei verhoogde vreden; wie ze breekt wordt verbannen „and tha bona skilma „barna” ¹⁾). Laat een asega zich omkopen, dan is hij naar datzelfde recht § 16 in 's konings ban en „sa hachma sin hus

¹⁾ Richthofen Rq. 541.

„to barnanda" ¹⁾). In Wymbritseradeel wordt omstreeks 1404 den grietslieden o. a. deze eed gestaafd „dat jemma dine „wrherega ti herega brenge, ende him seke mit fiore ende „mit fana, als jemma schuldich zint ney dae riuchte" ²⁾). Dat hem zoeken met vuur heeft geen anderen zin, dan het in brand steken van zijn huis. In het Schoutenrecht § 55 wordt het uitvoerig beschreven, hoe men iemand, die weigerachtig is om ter terechtzitting te verschijnen, tot zijn plicht zal brengen. Negenmaal wordt hij opgeroepen, blijft hij ook dan overhorig, zoo zal men hem zoeken „mit here ende mit brand", en nadat hij gebrand is, zal hij vredeloos worden verklaard, hij en zijn goed ³⁾).

En waartoe de brandstichting dient, volgt zonneklaar uit § 50 van het Rüstringer recht. Iemand brengt eene doodelijke wonde toe; de gevolgen worden geregeld voor verschillende gevallen. Wij lezen o. a. „fliucht hi aec inna hof and inna hus, „and ma hini ther ut breka ieftha barne" ⁴⁾).

Het is er dus om te doen, dengeen, die zich in het huis ophoudt, er uit te krijgen.

Nog duidelijker haast dan een van de aangehaalde plaatsen, zegt dit eene constitutie van Frederik I tegen de brandstichters (1187) waar wij in § 9 lezen: Wanneer een wegens brandstichting verbannene (proscriptus) in een huis is gevlucht, waar men hem niet uit kan krijgen, zonder het huis in brand te steken, zoo zal niemand, die dit middel aanwendt, als brandstichter worden gestraft.

En zoo er nog twijfel kan bestaan, of men inderdaad de noodzakelijkheid om iemand uit een huis te verdrijven beschouwde als de rechtvaardiging voor het verbranden van zijn huis, deze zou worden opgeheven door hetgeen wij lezen in eene glosse uit de 14de eeuw op den Saksenspiegel.

Deze bevat de twee volgende bepalingen.

¹⁾ Richthofen Rq. 538.

²⁾ Charterb. v. Friesl. I 348.

³⁾ Richthofen Rq. 396.

⁴⁾ Ald. 542.

Ssp. Lr. II. 72. Uppe swelkeme hus man den vredebreker holt weder recht, svenne die richter mit gerüchte dar vore geladen wirt, unde man sie afeschet alse recht is, dat man 't gehören moge uppe denne hus; ne geven sie sie nicht her af to rechte, man vervestet die burch unde alle die dar uppe sin. Let man aver dar uppe des richteres boden sessen unde den klegere, die suken den vredebrekere unde den rof, so sal man sie nicht vervesten.

Ssp. Lr. III. 1. Umme nenerhande ungerichte ne sal man up houwen dorp gebu, it ne si dat *dar* maget oder wif *inne* genodeget werde oder genodeget ingevort si.

En wat zegt nu de Glosse op dit artikel „... weil zuvor von der Verstörung der Burg gesaget hat, damit nur solche der Gebeu Zerstörung, von dieses exempels wegen nicht zu gar gemein würde, meldet er hie die Verbrechen, darum es allein geschehen mag, und sagt... Hie soltu behalten die ursach, warum man um raubs willen keine dorffgebeude niederfellet, als man den burgen thut... Die Ursach dass man die Burg niederreisset ist diese, dass die Bürger auf der Burg wehren oder hindern, dass man den Raub nicht leichtlich wider herab ab nemen kan, und werden also die Räuber darauf geheget und gehauset. Solchs mögen sonst andere Gebeude nicht thun darum zerbricht man sie (nicht?) 2 Feud. 50 (lees 53 § 8).”

En die opvatting was stellig niet slechts eigen aan den Saksischen glossator of het Saksische recht. Ook in het Friesche recht vinden wij een spoor van onderscheiding tusschen een weerbaar en een onweerbaar huis, die vermoedelijk wel op denzelfden grondslag rust. In de Opstalboomsche wetten van 1323 § 18 is n.l. bepaald, dat wie een man doodslaat over gezetten zoen en gekusten mond, jaar en dag uit het land blijven moet (zie boven bl. 203 n. 4), en „hat hy „een steenhuus, dat schilma thiwerpa; haeth hy een holten „huus, dat heert aen hof ende an Keninges wara”.

Wij hebben dus nu twee gegevens. Men vervolgt iemand met brand en braak om hem uit een huis te verwijderen —

en het zijn vooral de „overhorigen” en de verbannen en tegen wie men aldus procedeert. De vraag blijft te beantwoorden, waarom dit laatste. Bij de beantwoording helpen ons vooral Zeeuwsche bronnen, waarop mijn geachte ambtgenoot Dr. R. Fruin reeds vroeger de aandacht vestigde ¹⁾. De Zeeuwsche keuren van Floris den Voogd en van Floris V en de Vlaamsche ²⁾ leeren ons — enkele onderlinge afwijkingen daargelaten — in hoofdzaak het volgende.

Wie, voor den graaf gedagvaard wegens eene strafzaak, niet verschijnt, wordt gebannen. Niet terstond echter vervalt daardoor zijn goed aan den graaf. Hij behoudt ook voorshands het recht om alsnog voor dezen te verschijnen om zich te verdedigen. In zijn huis is hij voorloopig veilig, en wel totdat hij is bereden. Van tijd tot tijd houdt n.l. de graaf of zijn vertegenwoordiger een „berijt”, d. i. zou men haast kunnen zeggen een drijfjacht ter opsporing van in het land verborgen bannelingen. Allen, die binnen de keure wonen, moeten, zoo zij worden opgeroepen, daartoe opkomen; des graven mannen hebben de paarden voor die „equitatio” te verschaffen. Bij dat „berijt” nu begeeft men zich ook naar de woningen der bannelingen en maakt ze daar, zooals het heet „ghewoest ballinc bi brande”. Eerst daarna is hun goed in des graven genade ³⁾ en zijn zij, durf ik er bijvoegen, volkomen vredeloos en, zooals de keur van 1496 IV. 5. 6. zegt, „s lands verdreven”.

Zoo luidt ook de Coutume du Pays de Liège XIV. 1 (1650) „du fait de mort d'homme, le prince partout dans son pays a pouvoir d'ardoir et avec ce le malfaiteur demeure en chasse d'icelui”. „Avec ce”, eerst na den brand is hij inderdaad en chassee, „wargus”.

En de lezer voelt thans waarom. In den tijd toen de staatsmacht zich nog niet uitstreckte tot binnen de woningen der

¹⁾ In zijn belangrijk artikel „over de beteekenis van woesten in de oud-Nederlandsche rechtstaal”, Verspreide Geschriften, VI. 431.

²⁾ Landr. 1258 a. 91, 106; Landr. 1290 a. 50, 85; Warnkönig Flandr. Rgesch. II. 1. 91, III. 1. 179.

³⁾ Keur der IV ambachten 1242. X § 29. Zeeland 1258 a. 91.

burgers, kon geene vredeloosverklaring den misdadiger den vrede binnenshuis benemen. Daar was hij veilig, daar kon rechteus noch zijne tegenpartij, noch eenig staatsdienaar hem bereiken, want het was hun verboden zijn drempel te overschrijden. Wilde men dus de vredeloosverklaring volkomen kracht verzekeren, men moest een middel zoeken om den vogelvrije te dwingen zijne woning te verlaten, en te verhinderen er terug te keeren. En het was dra gevonden; men stak het huis boven zijn hoofd in brand ¹⁾.

Zeër juist zegt dan ook Brunner ²⁾ van den huisbrand als bestanddeel der vredeloosverklaring, dat hij „zusammenwirkend mit dem Verbote des Hausens und Hofens, den Friedlosen zwingt, die Gemeinschaft des Menschen zu fliehen, und — voegt hij er bij — das Andenken desselben aus der Gemeinde vertilgt”. Of die laatste bijvoeging gelukkig is, betwijfel ik. Er komen in later tijd gevallen voor waarin de huisbrand niet met vredeloosverklaring gepaard gaat en waarin wij ze vermoedelijk hebben op te vatten als een overblijfsel van eene vroeger in alle vormen voltrokken vredelooslegging. Vooral in het Brokmerland, waar die straf den ontrouwen rechter treft. Maar het is er verre van daan dat zij daar zou dienen om de herinnering aan den gestrafte uit te wischen. Integendeel, wij lezen uitdrukkelijk, dat het erf woest moet blijven liggen, opdat men het in lengte van dagen zal bedenken, dat daar een omkoopbare asega heeft gewoond.

Het drijven uit het huis van wie er zich schuil houdt of er onrecht wil bedrijven, dat is inderdaad, naar tal van bepalingen doen denken, overal de oorspronkelijke bedoeling van den huisbrand.

Nog een teekenend voorbeeld ten slotte.

De VI^{de} Friesche Overkeur (uit de 11de eeuw) behandelt het geval, dat eene vrouw geweld wordt aangedaan. Zij zendt,

¹⁾ Men kon dit te lichter, omdat in den tijd toen vermoedelijk het gebruik is ontstaan, de hut weinig waarde had, Strabo Geogr. LVII, Tacitus, Germ. 16, Caesar de B. G. VI. 22.

²⁾ D. Rechtsgesch. I. 169.

zoo zij kan, een bode aan hare verwanten, deze zenden er een aan den „frana”. De „frana” belegt nu eene terechtzitting zoo nabij het huis, dat hij de goot met de punt van het zwaard kan raken. Hij neemt er haar uit en verbrandt het huis (het bruidhuis, staat er) krachtens de koninklijke macht.

Leest men alleen deze plaats, men zal licht tot de meening komen, dat het huis wordt verwoest, omdat het heeft misdreven, zooals de Saksische glossator het naar aanleiding van eene dergelijke plaats van den Saksenspiegel uitdrukt „darum, dass das Haus mit seiner verschlossenen Thür is ein Ursach gewesen, dass die genotzögte Frau oder Jungfrau nicht hat mögen hinwegkommen”.

Maar de steller der Overkeuren wist het nog beter, zooals blijkt uit de VIIde keur. Indien — zoo zegt deze — een man eene vrouw geweld aandoet (nede nome), en hij dan voortvluchtig wordt naar een tweede huis, van het tweede naar een derde, en vandaar naar de kerk, de drie huizen te verbranden, de kerk open te breken en haar daaruit te nemen.

De eenvoudige en zeer reële bedoeling ligt hier voor de hand, de voorkoming van geweld jegens de vrouw, langs den kortsten en meest afdoenden weg.

*(Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch.
der Ned. Letterk. over het jaar 1892—1893.)*

VII. HET MARKTREGAAL ¹⁾).

Den 25sten Juni 864 gaf Karel de Kale zijn edictum Pistense ²⁾).

Hij regelde daarbij o. a. den omloop van nieuwe munt van den eerstvolgenden St.-Maartensdag af, en stelde straf op verschillende muntmisdrijven. In samenhang met deze be-

¹⁾ Zie daarover o. a. K. Rathgen, Die Entstehung der Märkte in Deutschland (1881), S. Rietschel, Markt u. Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis (1897), P. Huvelin, Essai historique sur le droit des marchés et des foires (1897) en den Index bibliographique bij den laatste bl. 404.

²⁾ Boret. II 310.

palingen stelde hij in C. 19 het volgende vast: „Ut melius et commodius haec providentia de bonis denariis non rejiciendis et de monetae falsae denariis custodire possit, volumus ut unusquisque comes de comitatu suo omnia mercata *inbreviari* faciat et sciat nobis dicere, quae mercata tempore avi nostri fuerunt, et quae tempore domni et genitoris nostri esse coeperunt, vel quae *illius auctoritate* constituta fuerunt, vel quae *sine auctoritate* illius facta fuerunt, vel quae tempore nostro convenire coeperunt, vel quae in antiquis locis permanent et si mutata sunt, *cujus auctoritate* mutata fuerunt. Et ipsum brevem unusquisque comes ad proximum placitum nostrum nobis apportet, ut decernere possimus *quatenus necessaria et utilia et quae per auctoritatem sunt, maneant*, quae vero superflua, interdicantur, vel locis suis restituantur”.

Dit caput plaatst ons naar de geldende voorstelling midden in de wordingsgeschiedenis van het zoogenaamde *marktregaal*.

Het leert ons dan het volgende: Er bestaan in 864 een aantal markten. Hieronder zijn er, ontstaan onder Karel den Groote; van eene goedkeuring, erkenning door dezen wordt niet gerept. Onder Lodewijk den Vrome zijn er markten opgericht zonder medewerking, en andere onder goedkeuring, op gezag van den koning.

Karel de Kale verlangt nu eene lijst van de bestaande markten, waarin o. a. de wijze van ontstaan wordt vermeld.

Hij zegt zich het recht voor te behouden, die markten welke hij overbodig acht, voor zoover zij zonder koninklijke goedkeuring zijn ontstaan, te verbieden ¹⁾.

Verschillende punten treffen ons.

Vooreerst, vóór 864 zijn er een aantal markten ontstaan zonder koninklijke goedkeuring. Ware dit in strijd geweest met het bestaande recht, het capitulaire zou dit stellig hebben vermeld. Het doet dit niet, spreekt niet van achterna te verleenen goedkeuring aan die welke de koning wil laten voort-

¹⁾ Als Rathgen t. a. p. 9 n. 3, zegt „Im Edictum Pistense verfügt Karl der Kahle 864 die *Aufhebung aller Märkte*, die nicht seit alter Zeit beständen und ohne königliche Erlaubniss angelegt wären”, dan geeft hij van de bepaling eene overdreven voorstelling.

bestaan, maar stelt alleen in uitzicht het verbieden van nutteloos bestaande.

In de tweede plaats, en hierop mag gedrukt, het stelt de koninklijke goedkeuring *niet* als eisch voor de toekomst.

Het valt reeds hierom te betwijfelen, of het — zooals velen meenen — een *koninklijk marktrecht* (marktregaal) vestigt. Trouwens, een dergelijk krachtig en duurzaam ingrijpen in de handelsbeweging, enkel en alleen om eene nieuwe munt ingang te verschaffen en den ongeschonden omloop daarvan te verzekeren, is op zich zelf al niet zeer waarschijnlijk.

Het eenige recht, dat de koning zich voorbehoudt, is — zooals ik zeide — nutteloos bestaande markten te verbieden. Men zou meenen, dat werkelijk bestaande, inderdaad geregeld gehouden markten vooral in dien tijd wel in zich zelven het bewijs van hare nuttigheid hadden. Maar hoe dit zij, van opheffing, verbod van markten ingevolge het slot der aangehaalde bepaling, is bij mijn weten geen spoor te vinden, en zoo mag het m. i. als uiterst twijfelachtig worden beschouwd, of de bepaling ooit een rechtstreeksch gevolg heeft gehad, en zelfs of de koning bij machte zou zijn geweest, er uitvoering aan te geven.

En dit klemte te meer, wanneer wij bedenken, wat eigenlijk die markt was, waartegen zich 's konings macht zou mogen keeren. In het capitulaire van 864 en in andere stukken uit de 9de eeuw wordt telkens gesproken van „mercata confluentia”, „mercandi gratia convenientes”, „mercata quae convenire coeperunt”. Het samenstroomen van koopers en verkoopters, dat is de markt¹⁾.

En dat zou dus naar de tegenwoordige voorstelling verboden hebben kunnen worden, of zelfs voor het vervolg op andere dan de oude plaatsen alleen na uitdrukkelijke goedkeuring

¹⁾ Niet b.v. het bouwen (edificare, construere) van eene markt, het aanleggen en hebben van een marktterrein. Dit geschiedt wel somtijds; er wordt ook wel vergunning toe verleend, vermoedelijk als het geschiedt op een terrein, waarover de koning te zeggen heeft, maar *niet* die bouw maakt de markt, dit doet, met of zonder „*mercatum edificatum, constructum*”, het „confluere, convenire” der bezoekers. Rath gen t. a. p. 33, hecht aan „*mercatum construere*” m. i. ten onrechte de beteekenis van het stellen van een marktgerecht.

geoorloofd zijn geweest. Maar dan mogen wij vragen, wat gaf kracht aan dit voorschrift? Werd eene niet veroorloofde markt uiteengejaagd, of werden de toegangen tot de markt versperd met den sterken arm? Van eene dergelijke opzienbarende gebeurtenis wordt n.f. in de geschiedboeken geen melding gemaakt, wat toch nauwlijks denkbaar zou zijn, als zij wel eens was voorgekomen. Of misten de rechtshandelingen op zulk eene verboden markt rechtskracht? Of trof de markt-bezoekers eene straf? Geen spoor hiervan in de capitularia. Nog eens, waar was dan de sanctie van het verbod? Of meent men wellicht, dat de koning juist op de gedweeë naleving van *dit* voorschrift zoo volkomen vertrouwde, dat hij niet noodig achtte het door zijn koningsban te steunen ¹⁾? Maar dan zouden wij gaan twijfelen aan de beteekenis van het verbod, en van het zoogenaamde marktregaal.

Men moet intusschen goed onderscheiden. Op tolheffing is door de hooge overheid streng toegezien. Zoo wordt bij een cap. van 805 ²⁾ veroorloofd, van kooplieden tollèn te heffen als van ouds („antiqua et justa”) b.v. „de mercatis”, maar verboden te heffen „nova seu injusta” in het bijzonder voor die gevallen „in quibus nullum adiutorium itinerantibus praestatur”.

Dit capitulare leert ons tweeërlei — trouwens feiten, waarvoor de bewijzen voor het grijpen zijn —: onder de gewone tollèn behoorde de markttol, en het heffen van nieuwe tollèn was beperkt, het hoog gezag had daarbij een woord mee te spreken. Van dit recht van tolheffing is opnieuw sprake, o. a. in een capitulare van 820 c. 1 ³⁾; daar worden ook weer genoemd de tollèn „in mercatibus, ubi communia commercia

¹⁾ Men zegge niet, overtreding van het koninklijke verbod viel ook zonder uitdrukkelijke bepaling onder den koningsban. Er was voor nieuwe markten geen *verbod*, hoogstens een niet toelaten. En bovendien, er zou dan toch eene bepaling noodig geweest zijn om te omschrijven, wanneer er eene markt was — het begrip „confluentia” is zoo ruim —, en wie de ban zou treffen, den eigenaar van het marktterrein, de verkoopers, de koopers? Zooals de regeling luidt, kan er geen sprake zijn van toepassing der koningsboeten.

²⁾ Cap. miss. in Theod. villa datum, sec. gener. Boret. I. 122.

³⁾ Boret. I. 294.

emuntur ac venundantur"; en nu treft ons dit: als iemand „constituta mercata fugiens", om geen tol te behoeven te betalen, elders — dus buiten de markten — gaat koopen, zoo moet hij toch den markttol geven.

Men gaat dus niet zoover, ter wille van de tolheffing voor de vaste markten een marktdwang, een stapelrecht te scheppen. Men mag ook buiten de vaste markten de tolplichtige goederen ¹⁾ koopen en verkoopen. Men zal er te minder aan gedacht hebben *ter wille van de tolheffing* het ontstaan van nieuwe markten te verbieden, waar het toezicht op de koopen toch gemakkelijker en de ontduiking moeilijker was ²⁾.

Dit is nu duidelijk, wilde een klooster, een heer, eene markt scheppen om daar tol te heffen te zijnen bate, dan had hij *voor het laatste* — maar daarom nog niet voor het eerste — vergunning noodig. Zeer kenmerkend is, dunkt mij in dit opzicht eene concessie van Lotharius voor Vienne (848) ³⁾, „archiepiscopus retulit, quod in pago Lugdunensi in villa scilicet quae vocatur Pavasianis super proprium suum quoddam forum publicumque construere et convocare vellet mercatum, deprecans, ut ei illud concederemus, quod inde ad jus publicum exigi poterat . . . ut nullus publicarum rerum exactor ad hoc illuc ingredi audeat, ut aliquam alicui ingerat districtionem vel aliquam exigat redibitionem". Het plan tot het oprichten van eene markt *deelt* de aartsbisschop *eenvoudig mede*, alleen de heffingen voor zich *vraagt* hij ⁴⁾.

¹⁾ Of beter waarschijnlijk de tolplichtige *hoeveelheden* goederen, want het gold naar allen schijn eene belasting op den groothandel.

²⁾ Voor de vrijheid van markthouding in het Oostenrijksche spreekt op eigenaardige wijze de Inquisitio de theloneis Raffelstattensis 903—906 c. 1 (Boret. II 250): Naves vero, quae ab occidentalibus partibus, postquam egressae sint silvam Patavivam et ad Rosdorf vel ubicumque sedere voluerint et mercatum habere, donent pro theloneo. . . .

³⁾ Gallia Christiana XVI Instr. 6.

⁴⁾ Het is waar, deze oorkonde dagteekent vóór het edictum Pistense, maar dan toch uit den tijd, waarin, naar het heet, reeds *marktprivilegiën* werden gevraagd en gegeven. Het blijft opmerkelijk, dat hier ten aanzien van de markt eene eenvoudige mededeeling gedaan wordt, en dat ook in de concessie op het verzoek van de *rentiging* der markt zelfs geen sprake is.

De markt wordt begeerd, misschien om de middellijke voordeelen, zeker om den tol. Maar al heeft men de markt en den tol, het bezoek zal meestal niet groot en de opbrengst van den tol niet belangrijk zijn, zoo men den bezoekers niet de noodige gemakken en de noodige waarborgen voor veiligheid en rechtszekerheid kan aanbieden.

De marktbezoekers, vaak van heinde en ver samengestroomd, moeten zekerheid hebben er betaalmiddelen te vinden, en een gezag, dat, met rechtsvoorschriften gewapend, voor de orde zorg draagt; zij moeten weten, dat er hun kort recht zal worden gedaan voor onrecht op de markt geleden, voor vorderingen, daar verkregen; zij moeten eindelijk ongemoeid blijven voor rechtszaken, die met de markt en hun doen en laten op of tijdens de markt niet te maken hebben.

Welnu, het staat slechts in 's konings macht, hun dat alles te verschaffen. Hij is het, die beschikt over het muntrecht, den ban, de rechtsmacht, het vrijgeleide. Dat alles is in zijne hand, en bij uitzondering in handen van degenen, aan wie hij het afstaat, en voor zoover hij dit doet.

Eene markt zonder recht van tolheffing is voor hem, op wiens terrein ze plaats heeft, weinig voordeelig. Eene markt zonder muntrecht, zonder marktban, zonder marktgeleide zal veelal doodgeboren zijn. Vooral — zou ik bijna zeggen — het laatste, waar het jaarmarkten geldt, bestemd voor handelsverkeer met mannen uit den vreemde¹⁾. Dit is hoogst bezwarend, zoolang de vreemdeling en zijn goed elk oogenblik bloot staan voor bezetting (arrest) wegens beweerde schulden elders aangegaan. Wil de markt gedijen, dan moet zij een „mercatum liberum” zijn „daer elck geley sal hebben”.

Welnu, houdt men dit alles in het oog, stelt men voorop het onbetwiste en onbetwistbare feit, dat tol en munt, ban, rechtsmacht en vrijgeleide zijn regalia, dan kan men ten bewijze van het zoogenaamde marktregaal zich niet beroepen op privilegiën, waarbij marktollen enz. worden verleend,

¹⁾ Niet, zooals de weekmarkten, vooral voor ruilingen tusschen de stedelingen en de landbouwers uit de omgeving.

evenmin op dezulke, waarbij de koning in meer algemeene termen aan deze of gene markt zijne bijzondere bescherming toezegt. Men zou daartoe moeten kunnen wijzen op privilegiën, waarbij het markthouden, de „confluentia mercandi causa” op eene bepaalde plaats en een bepaalden tijd zonder meer werd toegestaan, of op gevallen waarin eene niet toegestane markt werd verhinderd.

Van dit een of ander nu, heb ik nergens eenig blijk aangetroffen, noch in de oorkondenboeken, noch bij de schrijvers die het marktregaal aannemen¹⁾. En zoolang het niet is te berde gebracht hebben wij m. i. het recht, aan het bestaan van een eigenlijk marktregaal te twijfelen.

(*Feestbundel* Boot, 1901.)

¹⁾ Het spreekt wel van zelf, dat men zich niet met Rathgen t. a. p. 9 n. 3 mag beroepen op Cap. Aquisgr. 809 c. 8 (9) (Boret. I. 149) ut mercatus *die dominico* in nullo loco habeatur, nisi ubi antiquitus fuit et legitime esse debet. Hier ligt de nadruk op het *die dominico*, zooals ten overvloede blijkt uit het Cap. miss. Aquisgr. Ium 809 c. 18 „De mercatis ut in die dominico non agantur, sed in diebus in quibus homines ad opus dominorum suorum debent operari” (Boret. I. 150). Vergelijk ook Cap. e canonibus excerpta 813 c. 15, Cap. miss. 813 c. 2, Admon. ad omnes regni ord. 823—825 c. 9 (Boret. I. 174, 182, 304).

OPGAVE VAN ELDERS GEDRUKTE BIJDRAGEN TOT DE NEDERLANDSCHE RECHTSGESCHIEDENIS.

a. Tekstverklaring van Oud-Nederlandse rechtsbronnen.

Rechtsgeleerd Magazijn II, 1883, bl. 207—215, 374—381 en 554—562; V, 1886, bl. 231—246; en VII, 1888, bl. 503—525.

I (1883) Stadboek van Groningen, Pro Exc. I. 11; II (1883) Groninger Gildrechtsboek I. 2; III (1883) Concept van Oostendorp a. 10 (Magnin Best. III a, bl. 210); IV (1883) Oudste keurboek van Rotterdam a. 7, 34, 87, 90; V (1883) Keuren en Ord. der stad Delft, Rubr. van Testamenten, Dispositiën van vuyterste wille ende successie van goede, a. V; VI (1883) Instr. voor de stad Haarlem, ontw. door Phil. van Wielant, a. 42; VII (1883) Landbrief van het Rijk van Nijmegen 1532 a. 1 (Groot Geld. Placb. 2e App. bl. 4), en Landr. der vier Bovenampten des Nijmeegschen kwartiers 1538 a. 23 (ald. Prael. bl. 13); VIII (1886) Het Vredegebod; IX (1886) Stadboek van Groningen, Pro Exc. VII. 17; X (1888) Kest, Kestere, Kesta, Kestene, Kestigia; XI (1888) Bokia, Bokinge, Bokland; XII (1888) Erdbrechtme ¹⁾; XIII (1888) Clesie.

¹⁾ Toen ik de hier gegeven verklaring had overgenomen in bundel II dezer Bijdr., bl. 56, ontving ik van Jul. Ficker een briefkaart: *Erdbrechtme*. Sollte das nicht sein = Erdbruch = Neubruch, Rotland, neu cultivirtes Land? Dem Inhalte würde das recht wohl entsprechen. Im Gegensatz zum Erve, das nach der Herkunft zu theilen ist, wären dann Koopland und Erdbrechtme die beiden Arten der theils durch Kauf, theils durch gemeinsame Urbarmachung errungenen Liegenschaften. Ob das sprachlich haltbar, weiss ich freilich nicht zu beurtheilen. Bei Richthofen zu *Breckma* finde ich nur *weiterbrekma*; bei Doornkaat zu *Brek* auch *Nēbrek* = Neubruch.

Ik heb hem geantwoord, dat ik aan zijne verklaring — waaraan ik niet gedacht had — de voorkeur gaf boven de mijne.

FOCKEMA ANDRÉE.

26

- b. Over het wezen en de beteekenis der verleening van stad-rechten in Nederland.

Handel. en Meded. van de Mij. der Nederl. Letterk. 1890—1891, bl. 19—49.

- c. Uit het oude buretrecht.

Versl. en Meded. der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk., 4° reeks, deel III, 1899, bl. 39—61.

Verwerkt in: Het O.-N. Burgerl. Recht, 1906.

- d. Getuigen en schriftelijk bewijs.

Versl. en Meded. der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk., 4° reeks, deel IX, 1909, bl. 367—373.

- e. Vingerwijzingen omtrent den oorsprong der Nederlandsche rechten.

Handel. en Meded. van de Mij. der Nederl. Letterk. 1886—1887, bl. 97—105, en 1889—1890, bl. 145—159.

Verwerkt in: Ueber den Ursprung enz., boven bl. 320.

- f. Spreekwijzen en vormen aan het oude recht ontleend.

Handel. en Meded. van de Mij. der Nederl. Letterk. 1897—1898, bl. 104—123.

- g. Stukken betreffende een geschil tusschen de buren van Vriezenveen en den heer van Almelo ($\pm$ 1490).

Versl. en Meded. der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, 4^e deel, 1903, bl. 202—225.

SYSTEMATISCHE INHOUDSOPGAVE DER
VIJF BUNDELS.

I. ALGEMEEN.

	Bundel. Bl.
Ueber den Ursprung der niederländischen Rechte mit Rücksicht auf ihre Stammeszugehörigkeit .	V. 320
<i>Vingervijzingen omtrent den oorsprong der Nederland- sche rechten</i>	V. 402
De invoering van den Gregoriaanschen kalender in Nederland	V. 383
Begin van het jaar in Overijssel.	V. 385

II. STAATSRECHT, STRAFRECHT, RECHTSPLEGING.

<i>Over het wezen en de beteekenis der verleening van stadrechten in Nederland</i>	V. 402
Het marktregaal	V. 394
De bottinge	V. 1
Hoorigheid	III. 1
Opmerkingen over de ministerialiteit in Nederland	V. 262
Hoofdstukken uit de geschiedenis van rechtsmacht en rechtsvorming	IV. 1
<i>Stukken betreffende een geschil tusschen de bureu van Vriezenveen en den heer van Almelo</i>	V. 402
Kerkelijke rechtspraak in Nederland in de middel- eeuwen	V. 71
Familie-plicht en -recht bij vergoeding van doodslag	V. 237
Thomas Cantipratanus over het bewaren van het lijk eens verslagenen	V. 371

Het verbranden of afbreken van het huis eens misdadigers	V.	387
Het bewijs in strafzaken hier te lande in de middel- eeuwen	V.	25
<i>Getuigen en schriftelijk bewijs</i>	V.	402
De bewaring van notarieele protocollen onder de republiek	V.	373
De eed der joden in Nederland onder de republiek	V.	128

III. PRIVAATRECHT.

1. Personenrecht:

De meerderjarigheids-termijn	L	1
De vervroegde meerderjarigheid	L	21
De onzelfstandigheid der vrouwen	L	35

2. Zakenrecht:

De gezamende hand naar de Oud-Nederlandsche rechten	V.	145
De eigendom der markegronden in Overijssel	V.	173
<i>Uit het oude burencrecht</i>	V.	402
Die Frist von Jahr und Tag und ihre Wirkung in den Niederlanden	V.	197
De intertatio in het proces om roerend goed bij de Franken	V.	306

3. Verbintenissenrecht:

De gezamende hand naar de Oud-Nederlandsche rechten	V.	145
Het recht van den kooper in het oude Nederland	V.	284

4. Familierecht:

De huwelijksvorm	L	63
Huwelijksrecht?	V.	378
Vereischen en beletselen voor een huwelijk .	I.	137
Toestemming tot het huwelijk van hoorigen .	III.	85
Invloed van het huwelijk op den staat der echtgenooten	II.	1
Huwelijks-goederenrecht	II.	41
Erfrecht der hoorigen	III.	101

IV. VORMEN EN WOORDEN.

	Bundel.	Bl.
<i>Spreekwijzen en vormen aan het oude recht ont- leend</i>	V.	402
<i>Tekstverklaring van Oud-Nederlandsche rechtsbronnen</i>	V.	401
<i>Woordverklaringen</i>	V.	338
<i>Bladwijzer voor enkele woorden uit de vijf bundels</i>	V.	406
<i>Afkortingen</i> . . I bl. IX—X, II bl. VII—IX, III bl. VII		

BLADWIJZER VOOR ENKELE WOORDEN UIT
DE VIJF BUNDELS. ¹⁾

Advocatus IV [52](#), V [114](#).

Aesdomsrecht V [225](#), [323](#).

Afwinnen V [230](#).

Agramire V [307](#).

Assyse V [339](#).

Beden IV [424](#).

Beërfd II [70](#).

Beleyden V [338](#).

Belmundig III [79](#).

Berijt V [329](#) vgg., [392](#).

Bewijssinge II [159](#).

Blyckende schijn V [279](#) vg.

Boekschuld V [99](#).

Bokia, bokinge, bokland V [401](#).

Clauwe IV [90](#).

Clauweyndt V [358](#).

Clesie V [401](#).

Dagvaarding V [280](#).

Dedeth V [354](#).

Deding, dedingslude I [100](#), II [131](#).

Echte ding (buiten bundel IV) V [10](#)
vgg., 66, 218 vgg., [321](#), 323.

Eed V [280](#), [341](#).

Eenkindschap II [171](#).

Erdbrechtme II [56](#), V [401](#).

Gamallus V [312](#).

Gerade V [150](#).

Geveste goederen II [50](#), [120](#).

Gewedde hand V [55](#), [326](#).

Gewere V [225](#) vgg., [335](#) vgg.

Godsoordeel V [28](#) vgg., [50](#).

Groote raad van Mechelen IV [417](#).

Halmworp V [159](#), [165](#), [227](#), [290](#), [334](#).

Handschoen I [100](#).

Heilige echte I [109](#).

Heimelijke trouwe I [71](#), [87](#), [91](#), [101](#),
[123](#).

Hoefstal V [167](#).

Hofgerecht III [61](#), V [361](#) vg.

Hofvaart III [74](#).

Holtgericht V [174](#).

Hoveling IV [118](#).

Hulder III [109](#), V [345](#).

Huwelxlude I [117](#).

In- ende uytleiding V [235](#), [290](#).

Joncker IV [118](#).

¹⁾ Hier wordt niet verwezen naar woorden, die voorkomen op de plaats, waar men ze moet verwachten.

- Kest V 401.
 Keurmedigen III 25, 123, V 345 vg.
 Keurnooten IV 243, V 109.

 Laeten III 26.
 Landdag IV 78, 118.
 Liten III 26.
 Loopjaer V 21 vgg., 85, 90 vgg.

 Maalmannen III 28.
 Makemanne, maecsmanne I 117.
 Meineed V 103.
 Morgengave I 100, II 52, 89, 142,
 V 274, 335.

 Oevelgang V 333.
 Opruckinge III 109, V 344.

 Redskip IV 90.
 Reiskosten V 12, 23, 86, 96, 281, 325.
 Rocht IV 242, V 222, 244.

 Samenwerkers van den hilike I 125.
 Schependomsrecht V 225, 334.
 Scholtjaer (schultjaar), schrikkeljaar
 V 21 vgg., 85, 90 vgg., 112.
 Schotbaren V 280 vgg.
- Sloptienden V 364.
 Solem collocare V 309.
 Soolweer III 103.
 Steelpeert III 113.
 Stoklegginge V 288, 298, 352.
 Swaenoutsrecht V 324.

 Taal (inheemsche) IV 436.
 Trouwpenning I 67, 81, 85, 100, 109.

 Uytstellinge V 347.

 Vancheyligen V 341.
 Verbodeming V 351.
 Verfangenschaft II 50, 120, 150.
 Verwapening V 348.
 Vredegebod V 401.
 Vrielude III 25.

 Waerheit V 43 vgg., 60 vgg., 324.
 Werseap II 139.
 Wroeging V 62 vgg., 113 vgg.
 Wijnkoop I 86, 100, 110.

 Zeventuig IV 243, 364, V 231, 324.
 Zon IV 397, V 11, 358 vgg.
 Zwetnooten V 333.

LAW LIBRARY
University of Michigan

3 5112 105 246 278